

+

# AKADÉMIAI É R T E S Í T Ő

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

**SZILY KÁLMÁN**

FŐTITKÁR

TIZEDIK KÖTET.



1899. ÉVFOLYAM

109—120. FÜZET.

---

BUDA-PEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1899.

50024



## TÁRGYMUTATÓ.

- ACSÁDY IGNÁCZ: A karloviczi béke emlékezete 144.  
 Adóreformokról. (Évtizedünk egyenes-adó-ref.) RÁTH ZOLTÁN-tól 486, 569.  
 Akadémia belső tagjai 1899. 1.  
 „ halottjai 1898—99. 203.  
 „ könyvkiadásai 1898. 213.  
 „ megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák s folyóiratok 216.  
 „ pénztárának állása 1898. 234.  
 „ költségeloirányzata 145, 190, 235.  
 „ könyvtára 223.  
 „ Széchenyi-múzeuma 224—234.  
 „ munkásságáról 1898-ban jelentés 197—234.  
 „ munkásságáról főtávkari jelentés az 1899. máj 8. közölésen 271.  
 Alapítványok s hagyományok:  
 „ Takarékpénztár (Egyesült bp. főv.) alapítványának ügyrendi szövegezése 44, 94, 148.  
 „ alapítványának befizetése 236.  
 „ b. Wodianer Albert alapítv. 46, 94.  
 „ „ alapítv. befizetése 236.  
 „ Horvát Boldizsár hagyománya 46.  
 „ Breuner Ágost alapítv. befizetése 236.  
 „ Kralovszky-alapítvány átengedéséről 236.  
 „ Hagyományok és adományok 1898. 89.  
 „ Duka Tivadar alapítványa 148.  
 Amizoni-féle arczképek ideiglenes megőrzése 46.  
 Az Amizoni-ház feltügyelével Fejérpatak akad. ügyész megbizatik 309.  
 Gr. Andrássy Gyula jutalmára (Deák F. életrajza) beérkezett pályamunka 93.  
 „ pályázatról (Deák Ferencz élet-és jellemrajza) jelentés 245.  
 Antal Géza és Török József felett emlékbeszédet tart HÖGYES ENDRE 187.  
 ANTAL VINCE kéziratának elhelyezése a levéltárban 147.  
 Anytos psephismája. SCARVACZ GYULÁ-tól 349.  
 Az Aranybulla. FERDINANDY GÉZA-tól 522.  
 Gr. Apponyi György elhunytáról 187. 308.  
 ARANY JÁNOS levelezése 591—616.  
 „ I. Petőfi S. levelei Arany János-hoz (34 drb) 591.  
 „ II. Levelek Arany J.-hoz és viszont (1223 drb) 593, 659.  
 „ deák tankönyve 1825-ből 649.  
 ÖZV. ARANY LÁSZLÓNÉ átadja Arany János levelezését 188.  
 Az Aranyszoba. LÉVAY JÓZSEF-től 499.  
 Archaeologiai Értesítő 1898. decz. 15. sz. tartalma 29; 1899. 1. sz. 128, 2. és 3. sz. 529, 4. sz. 578.  
 Archaeologiai leletek Mária-Nostrán 94.  
 Arczképek és szobrok:  
 „ Erzsébet királyné emlékszobra tárgyában értekezet 45.  
 „ Zichy Antal arczképe a képterm. számára 308, 310.  
 „ Amizoni-féle arczképek megőrzés végett átadása 46.  
 „ Bartalus István képeket hagyományoz 309.  
 Athenaeum 1899. 1. sz. tartalma 177. 2. és 3. sz. 579.  
 BADICZ FERENCZ, GYULAI PÁL és LEHR ALBERT: Jelentés az 1893-ik évi Bulyovszky-pályázatról 354.  
 BALASSA JÓZSEF s. taggá választása a Nyelvtud. bizottságba 44.  
 BALLAGI ALADÁR: Művelődésünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban 43.  
 „ Művelődésünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban (Utolsó rész) 144.  
 BALLAGI GÉZA: Trefort Ágoston emlékünnepe 385.  
 BARTAL ANTAL: A magyarországi latinság Szótára. Székf. 304, 501.  
 BARTAL BÉLA a Bartal-család történeti érdekű iratait ajándékozza a kéziratárnak 238.  
 Bartalus István elhunytáról jelentés 147.  
 „ végrendeletében képeket hagyományoz az Akadémiának és Kisfaludy-Társaságnak 309.

- BAUER FERENCZ: Adalék a véges csoportok elméletéhez.
- BAYER JÓZSEF lev. taggá választása 252.
- „ Nennzeti játékszin, mint közügy. Székf. 557, 588.
- Becske Kálmán tanuló részére ösztöndíj a Kazinczy-alapból 46.
- Becske Bálint úrnak a széphalmi mauzóleum gondozásiért elismerés s köszönet 309.
- BÉKEFI REMIG: A sárospataki ev. ref. főiskola 1621. törvényei 91, 101.
- „ A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei 183, 386.
- „ Bézsán-pályázatról (Árpádkori építészeti emlékek) bir. jelentés II. 435.
- „ választása a Történelmi bizottságba 590
- BEÖTHY ZSOLT: Emlékbeszéd Volf György síremléke leleplezési ünnepén 238.
- „ Bessenyei György szobránál 321.
- „ Jelentés a művészet és erkölcs viszonyát tárgyzó Gorove-pályamunkákról (1898) 371.
- Berecz Károly ny. tisztviselő segélye 236.
- Bérházban bírt helyiségek iránt újabb szerződés a székesfővárossal 46.
- Bérház és palota r. költségeinél megtakarítás, s az Akadémia gondnokának jutalom - engedélyezés 235.
- „ tűzkár ellen az eddiginél nagyobb összegben biztosítása 235.
- Bessenyei György szobrának leleplezéséről jelentés 312.
- „ Bessenyei György szobránál“ Beöthy Zsolt-tól 321.
- Bézsán-jutalomra (Építészet tört. az Árpádok korában) beérkezett pályamunka 93.
- „ jutalomról jelentés 247.
- „ pályázatról bir. jelentés. I. Czobor Béla-tól 422.
- „ II. jelentés Békefi Remig-től 435.
- Bibliographiai (II-ik nemzetközi) konferenciáról HELLER ÁGOST előterjesztése 542.
- Bírálatok pályaművekről (1898) 354, 371, 417, 422, 435.
- Bírálatokra nézve a II. osztály tagjaihoz utasításul adott határozatok 44.
- Bíráló bizottságok tagjai az I. és II. oszt. pályázataikhoz. (1899. szept. 30.) 590.
- „ az 1898. decz. 31. határnappal hirdetett jutalmakra beérkezett pályaművek bírálói 94.
- Bizottságok munkálatairól (1898.) jelentés 204—211
- Biztosító-társaság pályázatról jelentés 245.
- Biztosító társaság pályázat bírálói 590.
- „ jutalmára beérkezett pályaművekről bir. jelentés LÁNG LAJOS- és VARGHA GYULA-tól 417, 421.
- Bock Ferencz k. t. elhunytának bejeleltése 312.
- A „Bolyai-Gauss levelezés“-t bemutattja KÖNIG GYULA 311, 617.
- Bolyai Tentamenének kiadása miatt indított per állásának ismertetése és az Ig. Tanács határozata 236.
- BOROVSKY SAMU I. taggá választása 252.
- „ a Történelmi bizottságba 590.
- Boszorkányperek Hódmező-Vásárhelyt. (Székf.) LAUFENAUER KÁROLY-tól 25.
- Brassai Sámuel mint aesthetikus és műkritikus. KOZMA FERENCZ-től 186, 402.
- Brassai Sámuel emlékezete CONCHA Győző-től 276.
- Brenner Ágost alapítványának befizetése 236.
- Bródy-élele publicistikai jutalom kiadása az 1900-ik évi Naggyűlésen 306.
- Budapesti Szenle 1898. decz. fiz. tartalma 31; 1899. jan. f. 130, febr. f. 131, márcz. f. 474, ápr. f. 475, máj. f. 475, jún. és júl. ff. 531, aug. f. 532, szept. f. 580, okt. f. 581, nov. f. 637.
- BUGARSZKY ISTVÁN lev. taggá választása 253.
- Bulyovszky-jutalomról jelentés 242.
- „ pályázatról (1898.) jelentés. BADICS FERENCZ, GYULAI PÁL, LEHR ALBERT 354.
- Bunsen Róbert kt. elhunytáról jelentés 538.
- Bük-féle nyílt pályázatról (Erdély történetiája) jelentés 93, 248.
- Cambridgei egyetem meghívója Sir G. G. Stokes tanár jubileumára 147.
- Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történetéhez. MÁTYÁS FLÓRIÁN-tól 452.
- Civildalei tört. congressusról ÓVÁRY L. lt. jelentése 651.
- CONCHA Győző: Brassai Sámuel emlékezete 276.
- „ „Politika“ cz. munkája nagyjutalmat nyer 241.
- „ közönete munkájának a Nagyjutalommal kitüntetéséért 539.
- CSENGERI JÁNOS: Mutatványok Catulus fordításából 146.
- CSORBA GYÖRGY: Az egész számok additív előállításának elméletéhez 184.
- Czímző-jegyzéke a m. szótáraknak 653.
- CZOBOR BÉLA r. taggá választása 252.
- „ Bézsán-pályázatról (Árpádkori építészeti emlékek) bir. jelentés I. 422.

- DADAY JENŐ „A magyar kagylósrákok magánrajza“ cz. munkája Vitézjutalmat nyer 249.  
 „Ujguineai szabadon élő nematodák 589.  
 „Ujguineai entomostracák és hydrachnidák 618  
 Dán ismertetések a m. irodalomról 645.  
 „Deák Ferencz élet- és jellemrajza“ cz. pályáza-ra beérkezett tervrajz- és mutatványról jelentés 380.  
 A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. sz. törvényei. BÉKEFI REMIG-től 386.  
 DÉZSI LAJOS s. taggá választása az Irod. tört. bizottságba 94.  
 DOMANOVSKY SÁNDOR: A dubniczi krónika kézirata s kiadásai 183, 397.  
 A Dubniczi Krónika kézirata és kiadása. DOMANOVSKY SÁNDOR-tól 397.  
 DUKA TIVADAR alapítványa Kőrösi Csoma Sándor emlékére 148.  
 „Emlékbeszéd Spencer Wells k. tagról 238.

Egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról 250.  
 „köszönő levelei 486.

Elhunyt tagok: Hauer Ferencz 187;  
 Huber Alfonz 44; Leitner Vilmos 187; Mihalkovics Géza, Patterson Arthur, Pulszky Károly 538; Szilágyi Sándor 93; Bock Ferencz 312; gr. Apponyi György 308; Burtalus István 147.

Elnökválasztás megerősítése 45.

Elnöki megnyitó beszéd a május 7. közülesen B. Eötvös LORÁND-tól 265.

Emlékbeszéddek: Pólya Jakabról 5;  
 Xantus Jánosról 44; Szilágyi Sándorról 49; Hazslinszky Frigyesről 93;  
 Finály Henrikről 146; Török József és Antal Gézáról 187; Spencer Wells-ről 238; Szathmáry Györgyről 486;  
 Volf Györgyről 238 és 589.

ENDRÖDY SÁNDOR lev. taggá választása 252.

B. EÖTVÖS LORÁND elnökké választásának megerősítése 45.

„Elnöki megnyitó beszéd a május 7-ki közülesen 265.

„Duka Tivadar üdvözlése az ápr. 24-ki összes ülésen 238.

„Finály Henrik emléktünnepén megjelent vendégeknek s különösen gr. Eszterházy Kálmán s dr. Schneller István uraknak köszönetet mond szíves részvételükért 146.

Eperjesi Széchenyi-kör meghívója Petőfi ünnepére 589, 648.

„képviselőül Herczeg Ferencz lt. főlékérése 589

Erzsébet királyné akadémiai emlék szobrának tervezete 45.

Erzsébet-liget a széphalmi mauzoleum parkjában 236.

Ethnographia IX. évfoly. IV-ik füzt, tartalma 32, V-ik f 132, VI. f. 134. X. évf. I. f. 476.

FABINYI REZSŐ: A ceracidinok nevű új festőanyagokról 145.

Farkas-Raskó-pályázatról (1898) jelentés. HEGEDŰS ISTVÁN-tól 163, 188.

„pályázatra (szept. 30.) beérkezett pályaművek 539.

„pályázat bírálói 590.

Fáy-jutalomra megírandó „Politikai számtan“ tárgyában a III. oszt. javaslata 238.

Féjérpataky Kálmán ügyész úrnak az Ig-Tanács elismerése s köszönete 309

„számára külön tisztelet-díj megállapítása 309.

„az Amizóni-ház felügyeletével megbíztatik 309.

FERDINÁNDY GÉZA: Az aranybulla 522.

FILARSZKY NÁNDOR: Növénymorphologia 238

Finály Henrikről emlékbeszédet tart, MÁRKI SÁNDOR 146.

Folyóiratok szemléje: 29, 128, 177, 474, 529, 578, 637.

FORSTER GYULA tiszt. taggá választása 252.

M. Földhitelintézet jelentése értékpapírok vásárlásáról 46, 309.

FRANKÓI VILMOS: A kegyúri jog történetéhez 467.

Francia ismertetések a magyar irodalomról 642.

FRECSKAY JÁNOS Nyelvtud biz. s. taggá választása 14.

FREYCINET KÁROLY k. taggá választása 253.

FUCHS LIPÓT k. taggá választása 253.

GÁSPÁR JÁNOS: A búza-sikér chemiai vizsgálata 488.

„Adatok a sikér chemiájához 238.

„és HANKO VILMOS: A magyar búza chemiai összetétele 237.

Gauss Fr. Károly levelezése Bolyaival 617.

GENERSICH ANTAL: A hashártya-tömlőkről. Székf. 237.

Gladstone Vilmos kt. emlékezete György ENDRÉ-től 648.

- GOMBOSZ ZOLTÁN: „A vogul nyelv idegen elemei“ cz. dolgozatával Sámuel-díjat nyer 241.
- Gorove-pályázatról jelentés 244.
- „ pályamunkákról (művészet és erkölcs viszonya) 1898. jelentés (I) BRÖTHY ZSOLT-tól 371.
- „ (II.) PASTEINER GYULÁ-tól 373.
- „ (III.) RIRDL FRIGYES-től 379.
- „ pályázatok (történelmi s philosophiai kérdések) meddön maradtak 541.
- „ „A művészet és erkölcs viszonya“ cz. pályázat kiützése 407.
- Göthe „Hermann und Dorothea“-jából. (Műfordítás.) Székf. LEHR ALBERT-től 92, 168.
- „ Ujabb mutatóványok „Hermann és Dorothea“-ból 485.
- Greguss Ágost szülőházának emléktáblával jelölése Eperjesen 486.
- GROSS EMIL: A hátgerinczsorvadásból keletkező vakság-okok 488.
- GYOMLAY GYULA taggá választása a a Nyelvtud. bizottságba 44.
- „ A Homeros-féle költői nyelvhasználat és a Homeros-kérdés. Székf. 465.
- GYÖRGY ENDRE emlékbeszédet tart Gladstone Vilmos kt. fölött 648.
- GYÖRI TIBOR: Morbus hungaricus 1788, 574.
- GYULAI PÁL: Pálffy Albert emléktáblájánál 322.
- „ L. Bulyovszky-pályázat.
- „ Arany J. deák tankönyvét ajánlodekossa 630.
- A gyulafejevári codex VARJÚ ELEMÉR-től 16.
- Hadtudományi bizottságnak áttétele a II. osztályba 94.
- HAJÓS LAJOS: Az epilepsia szövettanához 92.
- Hagyományok és adományok 1898. (Tabl. kimutatás) 89. L. Alapítványok.
- HALÁSZ IGNÁCZ: A magyar szófejtés története 647.
- HANKÓ VILMOS: Az ásványvizek összetételének ingadozásáról. Székf. 237.
- „ és GIÁSPÁR JÁNOS: A magyar búza chemiai összetétele 237.
- HASENFELD ARTHUR: Miként befolyásolja a túltengett billentyűbajos szív működését az izomzat zsirus elfajulása 488.
- HAUER FERENCZ k. t. elhunytáról jelentés 187.
- Hazslinszky Frigyesről emlékbeszédet mond MÁGÓCSY-DIERZ SÁNDOR 93.
- HEGEDŰS ISTVÁN jelentése a Farkas-Raskó-pályázatról 163, 188.
- HEGYFÖKI KABOS: A csapadék eloszlása napszakonként 184.
- HELLER ÁGOST: Jelentés a II-ik nemzetközi bibliographiai konferenciáról 44, 85, 542.
- „ jelentése a nemzetközi math. és term. tudományi bibliographia ügyében 589.
- HERCZEG FERENCZ lev. taggá választása 252.
- „ az eperjesi Petőfi-ünnepen az Akadémia képviselésére fölkértilk 589.
- HOLLÁN ERNŐ gr. Széchenyi Istvántól több levelet s röpiratokat ajándékoz a Széchenyi-múzeumnak 237.
- A Homeros-féle költői nyelvhasználat és a Homeros-kérdés. Székf. GYOMLAY GYULÁ-tól 465.
- HOÓR MÓR: Ujabb módszer váltakozó motorok csuszamlásának meghatározására 184.
- HORVÁT BOLDIZSÁR hagyománya 46.
- HÖGYES ENDRE: a) A Pasteur-intézet 1898. statisztikája, — b) Ujabb adatok a halló- s látószér reflexkapcsolatának kérdéséhez 311.
- „ „Két korszak a magyar orvosi tudomány történetéből.“ Emlékbeszéd Török József és Antal Géza felett 187.
- HUBER ALFONZ k. t. elhunytáról jelentés 44.
- Özv. HUNFALVY PALNÉ, bold. férjéhez intézett külföldi leveleket ajándékoz a kéziratárnak 487.
- Hunyadmegyei Tört. és régészeti Társ. közgyűlésén az Akadémia képviselőjére TÉGLÁS GÁBOR kéri föl 589, 648.
- HUSZKA JÓZSEF: A magyar ornamentikáról 92.
- Indítványok:
- „ Irod.-történeti bizottság tud. „kérdések“ rovatának megnyitását az Akadémián Ertesítőben indítványozza 44.
- „ BECSKE KÁLMÁN-nak a Kazinczy-alapból ösztöndíjat indítványoz a főtítkár 46.
- „ pályázati szabályok revisiójára a főtítkár ind. 188.
- „ BALLAGI ALADÁR a Nyelvtörténeti Szótár bevonásáról 144.
- „ gr. SZÉCHENYI ISTVÁN gr. Apponyi Györgynek írt levelei átengedése tárgyában a főtítkár ind. 188.
- Irodalmi ünnepeken az Akadémia képviseltetéséről jelentés 312, 539.
- Irodalomtörténeti Közlemények' 1899. I. füz. tartalma 137, III. f. 533, IV. f. 582.

Jegyzőkönyvek (akadémiai ülésekről) 1898. decz. 43; 1899. 91, 144, 183, 235, 304, 485, 537, 588.  
 Jegyzőkönyvi melléletek: 95, 148, 190, 313, 354, 417, 542, 591.  
 JEKELFALUSSY JÓZSEF: Egyházpolitikai törvényeink hatása 43.  
 JÓKAI MÓR kérése Petrovics Szvetozár pályaművének érdekében 145.  
 JOVANOVIČS JÁNOS szerb költő jubileumára Zágrábba meghívó 487.  
 „ az Akadémia képviselőitől ASBÓTH OSZKÁR kéri fel 487.  
 Jubileumi emlékérem Ő Felsége ötven éves uralkodása emlékeztetőre 93.  
 Jutalomtérlek az I. II. III. osztályból 254—263, 305—307.  
 „ Semsey Andor adományából 314.  
 „ pályázat szabályai 319.  
 Jutalomtérlekre beérkezett pályaművek bemutatása (1899. szept. 30.) 539.  
 L. Pályaművek.  
 Jutalomtérlek hirdetése (1899. jún. 19) 384.

Kazinczy-jutalom (Magyar tört. korrajz) pályázatáról jelentés 93.

KARÁCSONYI JÁNOS: Az aranybulla letétele és első sorsa.

Gr. Karátsónyi-pályázatra (1899. szept. 30.) beérkezett pályaművek 540.  
 „ pályázat bírálói 590.

Akarlovici béke-története 1699. ACSÁDY IGNÁCZtól 172.

KATONA LAJOS s. taggá választása a Nyelvt. bizottságba 44.

Kazinczy-jutalom kiosztása ünnepének Sáros-Patakra áttételét kéri lemezi a főiskola 236.

KEGL SÁNDOR: A perzsa népdal 79, 91. A kegyúri jog történetéhez. FRAKNÓI VILMOS-tól 467.

Keleti eredetű kultuszavainkról. KÚNOS IGNÁCZ-tól 485, 507.

Kérdések és feleletek 48, 100, 196, 320.  
 „ cz. rovat megnyitása iránt indítvány 44.

Kereskedelmi miniszter ajándéka a Széchenyi-múzeum számára 648.

M. Kereskedelmi Csarnok pályázatára (1899. szept. 30.) beérkezett pályaművek 541.

„ Széchenyi-alapítványa kamatairól rendelkezés 94.

Kiadványok (akadémiai) jegyzéke: 45, 95, 147, 189, 239, 312, 187, 591, 650.  
 Kiadványok árszállítással I., II. 489, 545.

„ III. jegyzék 554.

„ IV. jegyzék 556.

KLEIN FÉLIX k. taggá választása 253.

KLUPATHY JENŐ: Kathódsugarak nem homogén és forgómágnesi térben 488.

KNAUZ Nándor emléktünnepéről Esztergomban PÓR ANTAL jelentése 188.

B. KNEZEVICS VIKTOR ajánlata stridói birtoka átengedéséről 237.

Kőcán-jutalom kitizése 1900. máj. 31. határidővel 487.

KOMÁROMI ANDRÁS a Bükjútalmából „Erdély története a nemzeti fejedelmek alatt“ cz. munka írásával megbíztatik 248.

KORDA DEZSŐ: A mágnesség befolyása a vas hővezető képességéhez 92.

Kovács S. János Arany J. deák tankönyvét felajánlja 649.

KOZMA FERENCZ: Brassai Sámuel, mint esztétikus és műkritikus 186, 402.

Költségvetés 1899-re. (Osztályok és Bizottságai) 192—194.

Költségvetési előirányzat (1899) elfogadása, 145, 147.

„ előirányzat 1899-re tábl. kimutatása 190.

„ jóváhagyása az Ig.-Tanácsban 235.

KÖNIG GYULA a Fáy-jutalmából megírandó „Politikai számtan“ tárgyában előterjesztés tételére kéri fel 238.

„ bemutatja a „Bolyai - Gauss levelezést“ 311.

„ Bolyai Farkas és Gauss Frigyes Károly levelezése 617.

Könyvkiadó-vállalatra aláírási fölhívás 98.

Könyvtár részére érkezett ajándékok: 44, 94, 147, 189, 238, 312, 487, 590, 649.

Könyvtárnoki jelentés. HELLER ÁGOSTÓL 223.

KÖVESLIGETHY RADÓ: Az égi testek spektrumáról 43.

„ A csillagászati és math. földrajz kézikönyve 146.

„ Az állócsillagok tengelyforgásáról 589.

Közgazdasági Szemle 1898 nov. füz. tartalma 35, decz. f. 36; 1899. jan. f. 138, febr. f. 178, márcz. f. 179, ápr. f. 478, máj. f. 478, jún. f. 534, júl. f. 583, aug. f. 584, szept. f. 585, okt. f. 638.

Közülés programja 304.

Kralovánszky-alapítvány átengedését kéri az EMKE. 236.

KRUSPÉR ISTVÁN tiszt. taggá választása 253.

KÚNOS IGNÁCZ: Keleti eredetű kultuszavaink 485, 507.

KÜRSCHAK JÓZSEF: A variatio-számítás partialis differential - egyenleteinek transformatiója 311.



- LÁNCZY GYULA jelentése a párisi tört. congressusra vonatkozó előmunkálatokról 487.
- LÁNG LAJOS és VARGHA GYULA: Jelentés a Biztosító-társaság jutalmára beérkezett pályaművekről 417.
- „ és FÖLDES BÉLA: Jelentés az Ullman-féle pályázatról 421.
- LAUFENAUER KÁROLY: A hőmező-vásárhelyi boszorkányperek, idegkórtani szempontból. Székf. 25, 43.
- „ A haematohydrosis szövettanáról 92.
- „ A vérizadásról 125.
- LEHR ALBERT: Goethe „Hermann und Dorothea“-jából mutatóvány. Székf. 92, 168.
- „ Újabb mutatóványok Goethe „Hermann und Dorothea“ műfordításából 485.
- „ L. Buljovszky-pályázat.
- LEITNER VILMOS elhunytáról jelentés 187.
- LÉVAY JÓZSEF: Az Arany-szoba 499.
- „ Jelentés az 1898-ik évi Nadasdy-pályázatról 356.
- Lévay-jutalomról jelentés 249.
- Lévay-pályázatra (1899. szept. 30.) beérkezett pályaművek 541.
- „ pályázat bírálói 590.
- Lipcssey-család kérelme 46.
- Lukács-Krisztina-pályázatra (1899. szept. 30.) beérkezett pályaművek 541.
- „ pályázat bírálói 590.
- MADZSAR IMRE bpesti egyetemi hallgató jutalmazása 251.
- MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR: Emlékbeszéd Hazslinszky Frigyesről 93.
- Magyar írók cseh fordításban 313.
- A „Magyar Könyvtár“ szerkesztősége engedélyt kér Széchenyi „Hitel“ cz. művéből egyes részeket külön füzetben kiadására 487.
- Magyarország Neuropterái. MOCsÁRY SÁNDOR-tól 516.
- A magyarországi latinság szótára. Székf. BARTAL ANTAL-tól 501.
- MAHLER EDE engedélyt nyer felolvasásra 94.
- „ II. Ramses az exodus fáraója 625.
- MÁRCZALI HENRIK: Zách Felicián bűnpöre 647.
- MÁRKI SÁNDOR: Emlékbeszéd Finály Henrikről 146.
- MÁTYÁS FLÓRIÁN: Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történetéhez 237, 452.
- MAYERHOFFER GYÖRGY magyar szépirodalmi munkák cseh nyelven meg-
- jelent fordítását küldi a könyvtárnak 312.
- Megyei kormányzatunk keletkezése. Székf. TAGÁNYI KÁROLY-tól 237, 408.
- MÉHELY LAJOS I. taggá választása 253.
- MELICH JÁNOS Nyelvt. biz. s. taggá választása 44.
- „ számára felolvasási engedély 649.
- MIHALKOVICS GÉZA elhunytáról jelentés 538.
- „ ravatalánál Waldeyer Vilmos kt. beszéde 650.
- MOCsÁRY SÁNDOR: Emlékbeszéd Xántus Jánosról 44.
- Magyarország neuropterái 238, 516.
- A mondatból vált fő- és melléknév. P. THEWREWK EMIL-től 325.
- Morbis Hungaricus. GYÖRI TIBOR-tól 488, 574.
- MYSKOVSKY VIKTOR „Pusztuló nemzeti emlékeink megóvása s fűntartása“ érdekében írt memoranduma a könyvtárba 539.
- Nadasdy-jutalomról jelentés 213.
- Nadasdy-pályázatról 1898. (Bírálok jelentése I.) LEVAY JÓZSEF-től 356.
- „ II. jelentés: VADNAY KÁROLY és NEGYESY LÁSZLÓ-tól 361.
- Nagygyűlés időrendje 188, 196.
- Nagygyűlés: máj. 3, 304, máj. 5, 309.
- Nagyjutalom- és Marczibányi-mellékjutalomról (1892—98.) 240.
- Nagy Szótár (Az új) föladatáról. (Székf.) ZOLNAI GYULÁ-tól 51, 91.
- NAVILLE EDE k. taggá választása 252.
- NEGYESY LÁSZLÓ emlékbeszéde Volf Györgyről 589.
- Nemzeti játékszin, mint közügy. Székf. BAYER JÓZSEF-től 557, 588.
- NERNST WALTHER k. taggá választása 253.
- Nyelvőr 1898. okt. fiz. tartalma 139.
- nov. f. 140, decz. f. 141; — 1899. jan. f. 480, febr. f. 481, márcz. f. 482, ápr. f. 482, máj. f. 483, jún. f. 484, júl. f. 586, aug. f. 587, szept. és okt. f. 639, nov. f. 641.
- Nyelvtörténeti Szótárról Ballagi Aladár tanulmányának utolsó része 144.
- „ Ugyane tárgyban SZILY KÁLMÁN felszólamlása s előírt határozat 144.
- „ SIMONYI ZSIGMOND felelete 185.

- Nyelvtudományi bizottságba tagválasztások 44.
- Nyelvtud. Közlemények 1898. decz. f. tartalma 38; 1899. I. f. 180, 2. f. 535.
- Olasz keramika remekművei a renaissance korában, WARTHA VINCZÉ-től 297.
- ÓNODI ADOLF: Az emberi hangképződés középpontjáról 145
- „ A gégeidegek ismeretéhez 43.
- „ Az orr melléküregeinek ismeretéhez 647.
- „ A gége-chorea (chorea laryngis) 648.
- Orientalista congressuson képviseltetés iránt az I. oszt. javaslata 238.
- Az új Országházi. Székf. STEINDL IMRE-től 92, 117.
- Orvosok és Természetvizsgálók nagygyűlésén képviseltetése ENTZ GÉZA vezetésével 487.
- ÓVÁRY LIPÓT: Jelentés a hágai tört. congressusról 91, 108.
- „ jelentése a cividalei emléktűnnetről 590, 651.
- PALÁGYI LAJOS a Farkas-Raskó-pályázaton jutalmat nyer 188.
- PÁLFY ALBERT emléktáblája leleplezéséről jelentés 312.
- „Pálffy Albert emléktáblájánál.“ GYULAI PÁL-tól 322.
- A palotáról (akadémiai) készítenő kép költsége iránt a vallás- és közoktatási minisztérium átirata 235.
- „ a fölvevett fényképek albumából megrendelés kérelmezése 236.
- Pályamunkák 1898. decz. 31-ki határidővel 93.
- „ bírálók az illető osztályok részéről 94.
- „ (1899. szept. 30. határidővel) bemutatása 539.
- „ bírálói az I., II. osztályból 590.
- „ (idejekorán benyújtottakról) intézkedés 541.
- „ (téves bejelentéssel) illető helyökre ártétele 589.
- Pályázati szabályok 264.
- „ revízióját indítványozza a főtítkárról 188.
- Pályázatok (Lejáró és Új) 48, 672.
- Pályázatok eldöntéséről jelentések 211, 240—251.
- Pályázatokról az Osztályok jelentései, s új jutalomtételei 305.
- Párisi physikai congressusra meghívó 539.
- „ történelmi congressusnak erkölcsi támogatás 649.
- PASTEINER GYULA: Jelentés a művészet és erkölcs viszonyát tárgyzó Gorove-pályamunkákról (1898.) 373.
- PATTERSON ARTHUR elhunytáról jelentés 538.
- PAULER GYULA igazgató taggá választása 252, 310.
- PAULER GYULA: Szilágyi Sándor ravatalánál 49.
- Pauls s Diaconus emlékezetére Cividaleban tartandó tört. congressuson az Akadémia képvisletére ÓVÁRY LIPÓT kéri fel 487.
- Pécze-ly-regénypályázatra (szept. 30. 1899) beérkezett pályaművek 539.
- „ bírálói 590.
- Pénztár és számadások megvizsgálásáról bizottsági jelentés 308.
- PERTIK OTTÓ I. taggá választása 253.
- PESSINA HENRIK k. taggá választása 252.
- PÉTERVÁRY BERTALAN levele a Mária-Strán talált arch. leletekről 94.
- Petőfi halálának 50-éves emléktűnnetpén. ZSILINSZKY MIHÁLY-tól 449.
- Petőfi Sándor levelei Arany Jánoshoz 591.
- Petrovoszello község jutalmára beérkezett pályamunkák 93.
- „ pályadíjának befizetése 236.
- „ pályázatról jelentés 648, 657.
- A perzsa népdal. KÉGL SÁNDOR-tól 79, 91.
- Philologiai Közöny IX. füz. tartalma 40, X f. 41: XXIII. évf. I. f. 142.
- PLÓSZ PÁL: Zsirképződés szénhidrátokból 92, 146.
- Pólya Jakabról emlékbeszéd VARGHA GYULA-tól 5.
- PULSZKY KÁROLY elhunytáról jelentés 538.
- RADOS GUSZTÁV: Az indukált helyettesítések karakteristikus függvénye 43.
- „ A resolvensek elméletéhez 238.
- „ előterjesztése 648.
- RÁKOSI JENŐ: Jelentés az 1898-ik év Teleki-pályázatról 149, 184.
- RANSCHBURG PÁL: A hysteriás mozgató hűdések pszichológiájához 92.
- RÁTH ZOLTÁN: Évtizedünk egyenesadó-reformjairól 486, 569.
- RIEDL FRIGYES: Jelentés a művészet és erkölcs viszonyát tárgyzó Gorove-pályamunkákról (1898.) 379.
- „ választása a könyvkiadó-bizottság elnöködjává 188.
- Román-hagyatékot illető határozatok 309.

- Sámuel-díjról jelentés 241.  
A sárospataki ev. ref. főiskola 1621. törvényei. BÉKEFI REMIG-től 91, 101.  
SCHAEFFER KÁROLY: Agerinczagyi hátsókötetek szerkezetéről 92.  
SCHLEBINGER LAJOS: A Gauss-féle pentagramma mirificum 488.  
SCHULEK VILMOS: a) Az ibolyán túli fény elnyelése. b) Atlátszó sárgaanyagok fény-nyelése 238.  
„ Fényhatástani tanulmányok 311, 488.  
„ bemutatja „Ung. Beiträge zur Augenheilkunde“ I. köt. 648.  
Schumacher Sándor és Mr. John Abercromby külföldi vendégek idővölése az I. osztály ülésén 485.  
SCHVARCZ GYULA: Anytos psephismája 183, 349.  
SEBESTYÉN GYULA s. taggá választása a Nyelvt. bizottságba 44.  
SEELIGER HUGÓ k. taggá választása 253.  
SEMSEY ANDOR adományából (1—10) járalomtétélek 314.  
„ pályázat szabályai 319.  
Br. Sennyey Geza nevére a széphalmi és rudabányácskai birtok átkebelezése 646.  
SIMONYI ZSIGMOND: Elévült és látszólagos nyelvhibák 92.  
„ Felelet Ballagi Atadárnak a „Nyelvtörténeti szótárról” felolvasott bírálatára 185.  
„ az I. oszt. nov. 6. ülésén helyettes elnök 647.  
SOBÁNYI GYULA: Előzetes jelentés hydrographiai tanulmányútjáról 146.  
Spencer Wells k. t. felett emlékebeszédet tart DUKA TIVADAR 238.  
STAUB MÓR: A Cinnamomum genus az ősvilági flórában. Székf. 237.  
STÄCKEL PÁL: A képzetes számok Bolyai I. hátrahagyott irataiban 311.  
STEIN LAJOS k. taggá választása 252.  
STEINDL IMRE: Az új országházról. Székf. 92.  
STODOLNI GYULA kolozsvári egyetemi hallgató jutalmazása 250.  
SUFFELAY MILÁN zágrábi egyetemi hallgató jutalmazása 251.  
SUHAJDA LAJOS bpesti egyetemi hallgató jutalmazása 250.  
SZABÓ MÁRTON kolozsvári egyetemi hallgató jutalmazása 251.  
Szabolcs vármegye köszönete a Besse-nyei ünnepen képviseltetésért 487.  
A szalontai csonkatorony felavatásánál. Szász Károly-tól 497.  
Számadások (1898.) bemutatása 145.  
„ megvizsgálása 235.  
Számadásokról (1898.) főtitkári jelentés 90.  
„Szarvas Gábor szobra előtt.“ BRÖTHY ZSOLT-tól 324.  
Özv. Szarvas Gáborné engedélyt kér a „Magyar igeidők“ cz. munka lenyomatathatására 147.  
SZARVASSY IMRE: Az indulinok előállítása 589.  
Szathmáry György felett emlékebeszédet tart ZSILINSZKY MIHÁLY 486.  
SZÁSZ KÁROLY tiszt. taggá választása 252, 311.  
„ A szalontai csonka-torony felavatásánál 497.  
Gr. SZÉCHENYI ISTVÁN levelei Apponyi Györgyhez 188.  
„ hivatalszobájának bútorai 648.  
Széchenyi-múzeum számára ajándékok 44, 95, 147, 233, 312, 590, 648, 649.  
„ számára a keresk. miniszter aján- déka 648.  
Széchenyi-múzeumból jelentés (második kimutatás) 228—234.  
Székfoglaló értékezesek: ZOLNAI GYULA 51, 91; LAUFENAUER KÁROLY 43; STEINDL IMRE 92; LEHR ALBERT 92; GENSERICH ANTAL 237; HANKÓ VILMOS 237; TAGÁNYI KÁROLY 237; STAUB MÓR 237; GYOMLAY GYULA 304, 465; BARTAL ANTAL 304, 501; BAYER JÓZSEF 583.  
SZENTES KÁROLY lakáspénzének föl- emelése s ötödéves pótléka 246.  
Széphalmi mauzoleum s kert értékének megállapítása 235.  
„ és felsőregmeczi ingatlanok befizetett vételárának külön alakpént kezelése 235.  
„ és rudabányácskai birtok telek- könyvi átkebelezése iránt az igazg. tanács okt. 9-iki határo- rozata 646.  
„ mauzoleum és park gondozására költségelőirányzat 309.  
„ „Erzsébet-liget” számára díszfenyő- ket ajándékoz a földmiv. minisz- ter 188, 308.  
SZILÁDY ÁRON: Középkori latin versek magyar fordításairól 146.  
SZILÁGYI ISTVÁN szobra leleplezéséről jelentés 312.  
Szilágyi Sándor ravatalánál PAULER GYULA-tól 49.  
„ elhunytáról jelentés 93.  
SZILÁSI MÓRICZ s. taggá választása a Nyelvt. bizottságba 44.  
SZILY KÁLMÁN a „Nyelvtörténeti Szó- tár”-ról 144.  
„ Jelentés a M. T. Akadémia 1898. évi munkásságáról 271.  
„ Szilágyi Sándor elhunytáról 93.  
„ A magyar szótárak czímző-jegy- zéke 653.

id. SZINNYEI JÓZSEF lev. taggá-választása 252.

„ ajándéka a Széchenyi-múzeumnak 312.

Szolgák (akadémiai) lakáspénze 236.

Szótári bizottságba III. osztály részéről egy tag választása.

Özv. Takács Istvánné nyugdíja fölemlését kérelmezi 236.

TAGÁNYI KÁROLY: Megyei kormányzatunk keletkezése. Székf. 237, 408.

Tagajánlásokra körlevél 100.

Tagsági helyek megtüresedéséről az osztályokban jelentés 94.

„ kijelölések az alosztályoktól 188, 195.

Tagok (új) köszönő levelei 312, 486.

Tagválasztások az Igazgató-Tanácsba 308, 310.

„ az Osztályokba 310.

Takarékpénztár (Egyesült Fővárosi) alapítványának ügyrendi szövegezése 44.

„ ügyrendi szövegezésének módosításáról 94.

„ ügyrendi szabályzata 148.

„ 400 frtos alapítványának befizetése 236.

Takarékpénztár-egyesület (pesti hazai-első) 1892. évi Fáy-jutalmáról jelentés 248.

„ 1893-ik évi Fáy-jutalmáról jelentés 250.

TANGL Ferencz: Adat az emberi veseváladék energia-tartalmának ismeretéhez 488.

TÉGLÁS GÁBOR a Hunyadmegyei tört. és rég. társulat közgyűlésén az Akadémia képviselőtőre fölkértek 569.

Gr. TELEKI GÉZA igazgató-tagga választása 252, 308.

„ üdvözlése 646.

Gr. Teleki-pályázat (szept. 30. 1899.) beérkezett pályaművek 539.

„ pályázat híralói 590.

Teleki-pályázatról (1898.) jelentés. RAKOSI JENŐ-től 149, 184.

Teutsch György D. nagyszoboni emléksobrának leleplezési ünnepére meghívó 486.

THALLÓCZY LAJOS az 1892. évi Fáy-jutalomból „A magyar nemzet története 1301-től I. Mátyás haláláig“ cz. munka megírásával bizatik meg 94, 248.

THALY KÁLMÁN választása a Történelmi bizottság elnökévé 188.

„ indítványa Petrovosszello község jutalma tárgyában 648.

THAN KÁROLY jelentése az Akadémia ügyészenek 1898-iki számadásairól 308.

„ jelentése a széphalmi mauzoleumra és parkra vonatkozó számadások megvizsgálásáról 309.

THANHOFFER LAJOS: A szív helyzete a testben 647.

„ Új eszköz a sejtek összetartásának vizsgálására 647.

P. THEWREWK ÉMIL: A mondatból vált fő- és melléknevek 146, 325.

Tisztviselők fizetése s nyugdíja az esedékesség előtt ki nem utalványozható 236.

TOLDY LÁSZLÓ jelentése egy 1631. magyar nyomtatványról 44.

TOLNAI VILMOS s. tagga választása a Nyelvtud. bizottságba 44.

TORMAY BÉLA I. tagga választása 253.

TÓTH BÉLA s. tagga választása a Nyelvtud. bizottságba 44.

Török József és Antal Géza felett emlébeszédet tart HÖGYES ENDRE 187.

Történelmi bizottságba tagválasztás 590.

Történelmi (első nemzetközi diplomai) congressus Hágában 91, 108.

Történelmi Társ további kiadására szerződés 590.

TÖRTÖSSY BÉLA I. tagga választása 253.

TREBITSCH IGNÁCZ tiszteletdíja 308.

Trefort Ágoston emlékünnepe. BALLAGI GÉZA-tól 385.

„ hononnai emléktáblája leleplezési ünnepéről 486.

Ügyész számadásainak s a széphalmi számadásoknak megvizsgálása 235, 308.

„ külön tiszteletdíja 309.

Ügyészi jelentés 46.

Üléssor 1899-re 47.

Ülések (akadémiai) I., II., III. oszt. decz. 43; 1899. jan.—nov. 91, 144, 183, 237, 304, 485, 588, 646.

„ Nagygyűlés (LIX.) I. nap 304; II. 309.

„ összes ülés 1898. decz. 19. 44. — 1899. jan. 92. febr. 6. 145, febr. 27. 146. márcz. 18. 184, márcz. 27. 187, ápr. 24. 238. máj. 29. 311, jún. 19. 486, okt. 19. 537, okt. 30. 589.

„ Igazgatósági (értekezlet) 1898. nov. 27. 45; 1899. febr. 26. 237, máj. 4. 308, okt. 9. 646.

Ülésekről (1898.) jelentés 197—204.

Ullmann-féle pályázatról (A járadék-birtok rendszere stb.) bir. jelentés. LÁNG LAJOS- és FÖLDÉS BÉLA-tól 246, 421.

VÁCZY JÁNOS engedélye felolvasásra 590.

„Kazinczy Ferencz 1811—12-iki leveleiről 647.

VADNAY KÁROLY és NÉGYESY LÁSZLÓ: Jelentés az 1898-ik évi Nádasdy-pályázatról 36'.

Vagyonomérleg 1898. decz. 31. 83—88, 235.

Választásokról jelentés 252, 307. l. Tagválasztások.

WALDEYER VILMOS k. t. levele 589.

VARGHA GYULA „Pólya Jakab emlékezete“ 5.

„A magyar hitelügy és hitelintézetek története“ cz. munkája Marczibányi-mellékjuttalmat nyer 241.

„L. biz. társ. pályázata.“

VARJÚ ELEMÉR: A gyulafejevári codex 16.

A vérizzadásról. LAUFENAUER KÁROLY-tól 125.

Vigyázó-pályázatra (1891. szept. 30.) beérkezett pályaművek 541.

„pályázat bírálói 590.

VIKÁR BÉLA s. taggá választása a Nyelvt. bizottságba 44.

Vitéz-jutalomról jelentés 249.

Vitéz-pályázatra (1899. szept. 30.) beérkezett pályamű 541

„pályázat bírálói 590.

VOLF GYÖRGY síremlékének leleplezése 238.

Volf György felett emlékbeszédet tart NÉGYESY LÁSZLÓ 589.

Özv VOLF GYÖRGYNÉ köszönő levele az Akadémia kegyeletes részvéteért 312.

WALDEYER VILMOS kt. beszéde Mihalovics Géza rt. ravatalánál 650.

WLASSICS GYULA másodelnökké választásának megerősítése 45.

B. WODIANER ALBERT alapítványának ügyrendi szövegezése 46.

„alapítványának kezelése 94.

„alapítványának befizetése 236.

WAHRMANN-féle jutalom kiadása a kereskedelem terén az utolsó hat évben legnagyobb érdemeket szerzett állampolgár számára, az 1900-ik évi Nagygyűlésen 306.

WARTHA VINCZE: Az olasz keramika remekművei a renaissance korában 297.

Xantus Jánosról emlékbeszédet tart MOCSÁRY SÁNDOR 44.

Záloglevelek újabb vásárlásáról jelentés 46, 309. l. M. Földhitelintézet.

ZICHY ANTAL elhunytáról jelentés 45.

„arczképe a Képes-Teremben 310.

Gr. ZICHY JENŐ tisztt. taggá választása 252.

ZIMÁNYI KÁROLY: Adatok a dognácskai rózsaszínű arragonit ismeretéhez 146.

ZIVUSKA JENŐ „Becsületbíró“ cz. pályaműve Teleki-juttalmat nyer 188.

ZCLNAI GYULA: Az új Nagy Szótár föladatáról Székf. 51, 91.

ZSILINSZKY MIHÁLY r. taggá választása 252.

„Petőfi halálának 50-éves emlékünnepe 449.

„Emlékbeszéd Szathmáry György felett 486.



Megjelenik  
minden hó 15-én  
három-négy ívnyi  
tartalommal.

# AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő  
s kiadó hivatal a  
Magyar Tudom.  
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

---

X. KÖTET.

1899. Január 15.

1. FÜZET.

---

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai  
1899. január 1-én.

## Igazgató-tanács:

Gr. Apponyi György.	Semsey Andor.
Than Károly rt.	Gr. Csáky Albin.
Szász Károly rt.	B. Radvánszky Béla tt.
József főherczeg.	Fraknói Vilmos rt.
Tisza Kálmán.	Jókai Mór tt.
Gr. Károlyi Sándor.	Hollán Ernő tt.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Beöthy Zsolt rt.
Gyulai Pál rt.	Vaszary Kolos.
Gr. Dessewffy Aurél.	Gr. Andrássy Tivadar.
Szlávy József.	Vámbéry Ármin tt.
Kautz Gyula rt.	23. Császska György.
12. Gr. Apponyi Sándor.	

I.

## Nyelv- és széptudományi osztály:

*Osztályelnök:* Szász Károly ig. és tt.

*Osztálytitkár:* Gyulai Pál ig. és rt.

### *Tiszteleti tagok:*

Joannovics György.	József főherczeg ig. t.
Jókai Mór ig. t.	5. Vámbéry Ármin ig. t.
3. Gr. Kuun Géza.	

### A) Nyelvtudományi alosztály:

#### *Rendes tagok:*

Ponori Thewrewk Emil.
Goldziher Ignác.
Heinrich Gusztáv.
Simonyi Zsigmond.
Szinnyei József.
6. Bartal Antal.

### B) Széptudományi alosztály:

#### *Rendes tagok:*

Gyulai Pál ig. t.
Szász Károly ig. t.
Szilády Áron.
Imre Sándor.
Lévay József.
6. Beöthy Zsolt ig. t.

*Levelező tagok :*

Bánóczy József.  
 Pecz Vilmos.  
 Halász Ignác.  
 Lehr Albert.  
 Munkácsi Bernát.  
 Asbóth Oszkár.  
 Csengeri János.  
 Némethy Géza.  
 Kúnos Ignác.  
 Petz Gedeon.  
 Hegedűs István.  
 Négyesy László.  
 Zolnai Gyula.  
 14. Gyomlay Gyula.

*Levelező tagok :*

B. Podmaniczky Frigyes.  
 Vadnay Károly.  
 Keleti Gusztáv.  
 Bartalus István.  
 Gr. Zichy Ágost.  
 Bogisich Mihály.  
 Szigeti József.  
 Baksay Sándor.  
 Bereczik Árpád.  
 Mikszáth Kálmán.  
 Pasteiner Gyula.  
 Rákosi Jenő.  
 Badics Ferencz.  
 14. Riedl Frigyes.

## II.

**A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok  
osztálya.**

*Osztályelnök :* Pauler Gyula rt.

*Osztálytitkár :* Pauer Imre rt.

*Tiszteleti tagok :*

B. Radvánszky Béla ig. t.	Kállay Béni.
Tisza Kálmán ig. t.	Szilágyi Dezső.
3. B. Nyáry Jenő.	6. Gr. Apponyi Albert.

**A) Bölcs. és társad. alosztály.****B) Történettudományi alosztály***Rendes tagok :*

Tóth Lőrincz.  
 Kautz Gyula ig. t.  
 Hajnik Imre.  
 Schvarecz Gyula.  
 Vécsey Tamás.  
 Pauer Imre.  
 Hoffmann Pál.  
 Wlassics Gyula, másodelnök.  
 Láng Lajos.  
 Hegedűs Sándor.  
 Jekelfalussy József.  
 12. Plósz Sándor.

*Rendes tagok :*

Szilágyi Sándor.  
 Fraknói Vilmos ig. t.  
 Pauler Gyula.  
 Thaly Kálmán.  
 Károlyi Árpád.  
 Hampel József.  
 Pór Antal.  
 Fejérpataky László.  
 Thallóczy Lajos.  
 10. Mátyás Flórián.

*Levelező tagok :*

Falk Miksa.  
Matlekovics Sándor.  
György Endre.  
Kőrösi József.  
Kozma Ferencz.  
Kováts Gyula.  
Concha Győző.  
Pulszky Ágoston.  
Medveczky Frigyes.  
Ballagi Géza.  
Róthy László.  
Óvári Kelemen.  
Alexander Bernát.  
Vargha Gyula.  
Kolosváry Sándor.  
Asbóth János.  
Földes Béla.  
Farkas Lajos.  
Nagy Ferencz  
Fayer László.  
Ráth Zoltán.  
Edvi Illés Károly.  
Nagy Ernő.  
Böhm Károly.  
Kuncz Ignác.  
Gaál Jenő.  
27. Gr. Andrassy Gyula.

*Levelező tagok :*

Kerékgyártó Árpád.  
Ortvay Tivadar.  
Zsilinszky Mihály.  
Myskovszky Viktor.  
Majláth Béla  
Czobor Béla.  
Szentkláray Jenő.  
Csontos János.  
Pulszky Károly.  
Kőváry László.  
Ballagi Aladár.  
Bunyitay Vincze.  
Csaplár Benedek.  
Téglás Gábor.  
Acsády Ignác.  
Szádeczky Lajos.  
Csánki Dezső.  
Nagy Gyula.  
Óváry Lipót.  
Márki Sándor.  
Bubics Zsigmond.  
Marczali Henrik.  
Komáromy András.  
Békefi Remig.  
Karácsonyi János  
Schönherr Gyula.  
27. Tagányi Károly.

III.

**Mathematikai és természettudományi osztály.**

*Osztályelnök :* Than Károly ig. és rt.

*Osztálytitkár :* König Gyula rt.

*Tiszteleti tagok :*

Hollán Ernő, ig. t.	B. Podmaniczky Géza.
Gr. Széchenyi Béla, ig. t.	Gr. Teleki Samu.
Semsey Andor, ig. t.	7. Fehér Ipoly.

4. Konkoly-Thege Miklós.

**A) Math. és phys. alosztály.**

*Rendes tagok :*

Kruspér István.  
Than Károly ig. t.  
Szily Kálmán, főtítkár.

**B) Természettudományi alosztály.**

*Rendes tagok :*

Fodor József.  
Mihalkovics Géza.  
Krenner József.

- |                              |                   |
|------------------------------|-------------------|
| B. Eötvös Loránd, elnök.     | Högyes Endre.     |
| König Gyula.                 | Entz Géza.        |
| Wartha Vince.                | Thanhoffer Lajos. |
| Fröhlich Izidor.             | Horváth Géza.     |
| Schuller Alajos.             | Klug Nándor.      |
| Heller Ágost, főkönyvtárnok. | Koch Antal.       |
| Lengyel Béla.                | 10. Klein Gyula.  |
| Lipthay Sándor.              |                   |
| 12. Kherndl Antal.           |                   |

*Levelező tagok :*

- Hollós Jusztonián.  
 Corzan-Avendano Gábor.  
 B. Mednyánszky Dénes.  
 Kerpely Antal.  
 Réthy Mór.  
 Schulhof Lipót.  
 Balló Mátyás.  
 Plósz Pál.  
 Rónai Horváth Jenő.  
 Schenek István.  
 Gothard Jenő.  
 Vályi Gyula.  
 Fabinyi Rezső.  
 Ilosvay Lajos.  
 Zipernovszky Károly.  
 Rados Gusztáv.  
 Kosutány Tamás.  
 Hankó Vilmos.  
 Schulek Frigyes.  
 Kövesligethy Radó.  
 Kürschák József.  
 Winkler Lajos.  
 Lenard Fülöp.  
 Farkas Gyula.  
 25. Steindl Imre.

*Levelező tagok :*

- Galgóczy Károly.  
 Chyzer Kornél.  
 Duka Tivadar.  
 Batizfalvy Sámuel.  
 Böckh János.  
 Bedő Albert.  
 Korányi Frigyes.  
 Mocsáry Sándor.  
 Inkey Béla.  
 Daday Jenő.  
 Lóczy Lajos.  
 Paszlavszky József.  
 Schulek Vilmos.  
 Brusina Spiridion.  
 Laufenauer Károly.  
 Schmidt Sándor.  
 Genersich Antal.  
 Török Aurél.  
 Bókai Árpád.  
 Franzenau Ágoston.  
 Ónodi Adolf.  
 Mágócsi-Dietz Sándor.  
 Kétly Károly.  
 Lenhossék Mihály.  
 Apáthy István.  
 Jendrássik Ernő.  
 27. Staub Móricz.

## Pólya Jakab emlékezete.

(Vargha Gyula lt. emlékbeszéde 1898. november 24-én.)

A jelesek és jók elmúlása mindig fájdalmas érzést költ lelkünkben; de az elmúlásban is van megnyugtató, ha egy szép és *egész* élet hosszú munkássága után a megfáradt ösz hajtja fejét nyugalomra, mint a hogy nyár szakán a kora hajnalban fölkel nap búcsúzik az est késő óráiban, még leáldozása után is sokáig világosságot hagyva maga után. De fáj, kétszeresen fáj, ha gazdag reményekkel biztató ifjú, vagy munkaerejének teljességében levő férfi száll kora sírba.

Egy idő előtt megszakadt munkás élet az is, tisztelt Akadémia, melynek emlékét ez órában megújítani kívánom, engedve nemcsak szabályaink parancsának, hanem enszívem sugallatának is. Úgyis a halál után mi egyéb jutalom vár az irodalom buzgó, de szerény munkásaira, mint egy rövid megemlékezés, aztán a hosszú, az örök feledés.

Nem azt akarom ezzel mondani, mintha éltök hiába telnék. Munkásságuk, hatásuk, bár észrevétlenül elvegyülve, táplálja a nemzeti élet nagy élő vizét, mint a hatalmas folyamot a belé szakadó patakok vize.

Kevés ember van, ki azt a kört, melyet a gondviselés kijelölt számára, oly jól betöltötte; kevés ember, ki idejét, minden percét oly jól felhasználta, mint Pólya Jakab. A kötelességtudásnak és fáradhatatlan munkásságnak ritka példája ő. Tán egy napja sem mult el úgy, hogy a mit maga elé kitűzött, el ne végezte volna. Akármit ígért, szavának mindig ura volt, akár mennyi munkát vállalt, a kitűzött időre mindig elkészült vele.

Ez izmos tehetség s emelkedett lélek fejlődéséről kevés adatunk van. Mit köszön az első gyermekkori benyomásoknak, a nevelésnek, az emberekkel való érintkezésnek? Bajos megmondani. Úgy látszik, legtöbbet, mondhatni mindent saját magának, munkaszeretetének, szívós kitartásának köszönt. Bár az erkölcsi alap lefektetésében ketségkívíl a szorgalmas, becsületes szülőknek is volt részük, erős nemzeti érzülete kifejtésében pedig a magyar Alföldnek, hol bölcsője ringott, s hol ifjúságát töltötte.

Pólya Jakab 1844. október 22-én született Békés-Szent-Andráson. Első gyermeke volt Pollák Mózes falusi szatócsnak, ki fia születése előtt négy évvel telepedett le Szent-Andráson,



nagy szegénységben töltött sanyarú ifjúság után, mert tíz éves korától kezdve maga tartotta fenn magát.

Az anyagi javakban éppen nem bővelkedő falusi szatócs egy szegény koresmáros leányát vette feleségül, Diamant Johannát, Nagy-Körösről. Bő részök csak abból az istenáldásból volt, melyet Vörösmarty említ a „Szegény asszony könyvé“-ben, — gyermekekből. Jakab után még hét gyermek következett, öt fiú és két leány. Sok öröm, de még több gond szegény sorsú szülőknek; pedig a szent-andrási alacsony, szűk bolt többnyire csak szegénységet, gondot, küzdelmet látott.

Az apa a szatócsüzlet mellett, mint faluhelyen maig is szokásos, gabonakereskedéssel foglalkozott. Örült, ha a tiszta búza köblén pár krajczárt nyerhetett, de a néhány garas nyereséget nem egyszer veszteség nyelte el.

Valamit azonban mégis csak összekuporgattak, mert lehetlenség, hogy a pihenést nem ismerő szorgalom, a minden kis krajczár becsét mérlegelő takarékosság s a falatot saját szájától is megvonni kész önmegtartóztatás meg ne teremné gyümölcsét. De fáradságuk jutalmát még sem élvezhették. Kis vagyonuk számos betörésnek és rablótámadásnak lett áldozata, sőt egy ily betörés alkalmával maga az édes anya is oly súlyosan megsebesült, hogy hónapokig nyomta az ágyat.

Elképzelhető, mily hatással volt ez a mély kedélyű gyermek lelkére; mily erős rázkódtatásokon kellett átmennie! A szegénységet, ha megvan a mindennapi betevő falat kenyér, nem igen érzí a gyermek; de a halálos félelmek mély nyomot hagynak a kedélyben. Hátha a sok gúnyt, sértést veszszük, melynek a zsidó gyermek bizonyára ki volt téve, úgy annál szebb fényben fog állni előttünk Pólya Jakab lelkének nemessége, melyet nem mérgezett meg a keserűség; annál értékesebb tiszta, eszményi ember-szeretete, mely a szenvedések és sérelmek olvasztó tüztét is diadalmasan kiállotta.

De nemcsak a világgal szemben hordott békét szívében, saját lelkének egyensúlyát is megőrizte. Hatalmas támasza volt ebben a kevéssel megelégedés. A szülői háznál csak jó példát látott. Még hosszú évtizedek múlva is csodálattal említi a háztartásnak ezt az egyenletes, jó időkben sem pazarló s az elkerülhetlenül szükségessé a nyomorúság legnehezebb napjaiban is előteremtő böles beosztást, melyet a szülői háznál tapasztalt.

Pólya Jakab öt éves korában kezdett tanulni. Először héberül. A Szent-Andráson lakó zsidó családok egy fiatal embert fogadtak, ki naponta más családnál ebédelt, s ennek fejében oktatta a gyermekeket. Így sajátította el Jakab is az elemi ismereteket. Tíz éves korában, 1854-ben, ment gymnasiumba, a szomszéd Szarvas város evangélikus iskolájába. Szülőinek nem

telt rá, hogy ott helyezték el, a gyermek tehát gyalog tette meg naponta a közel egy mérföldnyi utat. Nem nagy út ez jó időben egészséges gyermeknek. Bár egy kis időt veszít, kárpótolja a tiszta levegő, mely tüdejét tágitja, a szabad természet, mely lelkét gazdagítja. De hát ha esik, fagy, a szél hordja a havat; mikor olyan idő van, melyről azt mondja a magyar közmondás, hogy a jó kutyát is kár kiverni. Ilyenkor az elhagyott úton lélekszakadva siető gyermek sorsa nagyon keserves.

Éppen kis deák korát töltötte így. Jobb napok virradtak rá Nagy-Körösön, hová a harmadik gimnasiális osztályba ment. Itt nagyszülőinél volt ellátáson. Ezek is szegény emberek voltak, de házuknál sokkal nagyobb jólét uralkodott, mint a szent-andrási szatócs házában, s Jakabunk eddigi életéhez képest szinte bőségben érezte magát. De nemcsak teste talált jobb gondozást, lelke is gazdagabb táplálékban részesült. A nagykörösi református gymnasium aranykora volt ez. Ott látjuk egy csomó jeles tanár élén Arany Jánost, ki nemcsak egy kis város egyszerű tanintézetére, hanem egy egész országra fényt és dicsőséget derített.

Jakabunk Arany Jánost csak egy évig hallgatta, a hatodik osztályban, de Szilágyi Sándornak több éven keresztül tanítványa volt. A történelmet különösen szerette. Sokat olvasott ebből a szakból, s nagy olvasottságával, mely a megszabott tananyag körén messze túlterjedt, tanára szeretetét annyira megnyerte, hogy sokszor az egész órát az ő felelete töltötte be. Kiváló hajlama a történelem iránt, a mint alább látni fogjuk, erősen nyilatkozott közgazdasági műveiben.

Tanulóéveiről még csak pár töredékes adatunk van. Bár lelkületéből nem hiányzott a költői hevület, verset saját jószántából sohasem próbált írni, s az iskolai pensumul gyártott versek keserves fejtörésébe kerültek. Aligha tévedek, ha ennek okául a forma- és rythmus-érzék hiányát vélem. De önképzésére annál több gondot fordított. Az iskolai tárgyakon kívül is sokat olvasott, s VII. és VIII. osztályos korában mester nélkül, sőt minden útmutatás nélkül tisztán saját szorgalmából elsajátította a francia nyelvet s gyakorlatul üres óráit könnyebb francia olvasmányokkal, regények, drámák olvasásával töltötte.

Pólya Jakab 1863-ban, tizenkilenc éves korában, végezte be a gymnasiumot s Pestre jött fel, hol apja kívánságára orvostanhallgatónak iratkozott be. Nagyon szegényen került a fővárosba, a rajta levő ruhán kívül alig pár forintot hozott magával s a megélhetés gondja kötötte le nagyratörő, eszményekért hevülő lelkének szárnyát. A választott pályával sem volt megelégedve. Nem sok hajlamot érzett a természettudományok iránt, a hullagyakorlatoktól pedig határozottan irtózott. A tanév végét be sem várva, már a második félévben a jogi karba lépett át, de itt is

kevésbé érdekelték a jogi tárgyak, inkább a társadalmi és humanistikus tudományok vonzották.

A nemzetgazdaságot és pénzügytant Karvasytól, a statistikát Konektól hallgatta, de egyes speciál-collegiumokkal is igyekezett a szakmákban ismereteit bővíteni. Konektól a biztosításügyet hallgatta, Kautztól a nemzetgazdasági eszmék fejlődését, Matlekoviectól Schultze-Delitzsch szövetkezeti rendszerét s a socialismus és communismus ismertetését.

Az anyagi gondok nem engedték ugyan, hogy tanulmányainak élhessen, de az önfentartás küzdelmei mellett is az átlagosnál nagyobb szorgalmat fejtett ki, úgy, hogy magára vonta egyik kiváló tanárának, Kautz Gyulának figyelmét, ki Pólya Jakab pályáját mindvégig szíves érdeklődéssel és rokonszenvvel kísérte.

Pólya Jakab hazulról egyáltalán semmi segítségben nem részesült, sőt inkább ő támogatta szegénysorsú szülőit megtakarított filléreivel. Pedig az ő jövedelmi forrása is szűk és bizonytalan volt. Leezkeadásból tartotta fenn magát, de többször maradt kereset és krajezár nélkül. „Az is megtörtént — említi a boldogult fia, Pólya Jenő úr, kinek az életrajzi adatokat köszönhetem, — hogy a zsidók egyik legnagyobb ünnepén, a sátoros ünnepén (június), mikor minden zsidó házában sütnek, főznek, vígan vannak, ő étlen-szomjan sétált naphosszant a Dunaparton s nem volt egyebe, mint egy tegnapi zsemleje. Ha némi pénzeeskéje mégis összegyűlt — folytatja az idézett följegyzés — azon olcsó könyvecskéket vásárolt (dráma, történelmi munka egész csomó van ez időből származólag könyvtárában) vagy színházba ment. A nemzeti színház kakasülőjének egy időben mindennapos vendége volt, s ott is szokott, ha telt reá, vacsorázni. Másik szerény élvezete volt feljárni az egyetemi könyvtárba s ott elmerülni Shakspeare, Voltaire és Montesquieu egy-egy művébe. Így telt el apró örömek s meglehetősen nyomorúság közt az egyetemi idő.”

Befejezve egyetemi tanulmányait Eleőd Józsa budapesti ügyvéd irodájába lépett. Anyagilag jobb napok viradtak rá. Csakhamar megnyerte főnökének bizalmát s irodavezető lett. 1871-ben pedig, midőn Eleőd az ügyvédi praxistól visszalépett, a virágzó irodát átvette. Szép jövedelme volt, s bár szülőit és testvéreit bőven segélyezte, egy kis vagyont is szerzett, s meglévén a családalapítás anyagi feltétele, szakított a vidám legényélettel, melyet egyideig folytatott. 1873-ban házasodott meg, nőül véve Lugosról Deutsch Johannát, oly nőt, ki minden tekintetben méltó volt hozzá, s kiben hű hitvest nyert az egész életre.

Az a zavartalan boldogság azonban, melynek nem utolsó tényezője az anyagi jólét, nagyon rövid ideig tartott. Vagyonának kezelését egy szilárd hitelű kereskedőházra bízta; de jött az 1873. évi nagy pénzügyi válság, a kereskedő megbukott s

Pólya Jakabnak nemcsak saját vagyona veszett el, hanem feleségének hozománya is.

E veszteséghez járult, hogy clientelájában a nagy válság roppant pusztítást vitt véghez. Legjobb clienseit vesztette el. Olykor ő maga volt az oka, hogy jövedelme megcsappant, bár ez becsületére válik szívének és jellemének. Volt egy vén uzsorás, de évenként 2000 frtot hajtó cliense. Valami tanáradását exequáltatta meg, hat hét mulva pedig egy más adósságáért újra meg akarta. De erre Pólya Jakab nem vállalkozott, inkább lemondott a tekintélyes biztos jövedelemről.

Szépen indult ügyvédi praxisa ily módon folyton fogyott, míg végre a nyolczvanas évek elején egészen elapadt. Az anyagi gondok ismét beköszöntöttek s még zaklatóbban, mert nemcsak szülőit és testvéreit kellett segélyeznie, hanem több tagból álló családja fentartásáról is gondoskodni volt kénytelen. 1883. április 1-én végkép búcsút mondott az ügyvédségnek s a trieszti általános biztosító társaság kötelékébe lépett, hol 1000 forint évi fizetéssel alkalmazták.

Sorsának változása döntő hatással volt munkásságának irányára is. Már a hetvenes évek elején kezdett foglalkozni sociologiai kérdésekkel s ily tárgyú czikkeket irogatott a „Magyar izraelita“ című folyóiratba. De ügyvédi praxisa annyira elfoglalta, hogy nem ért rá irodalmi munkákkal bibelődni, s ilyenmű kísérleteivel egészen felhagyott. A szükség, a foglalkozás hiánya s a lelki meghasonlás vezették őt vissza ifjúkori eszméjéhez, az irodalomhoz.

Elhatározását azonban erős lelki küzdelmek előzték meg. „Mit hoz nekem a jövő? — írja 1881. december 26-án naplójában. — Szabadulok-e valaha nehéz helyzetemből vagy örökké a röghöz lelánczolva fognak tartani a kenyérkereseti gondok? Hiú ábránd-e vagy valóság az a szózat, mely bennem él, mely majdnem naponta megszólal lelkemben és hirdeti, hogy nemesebbre, magasztosabbra születtem, semhogy csekélységekkel vesződjem. Istenem! Uram, világosítsd meg elmémet.“

Pár hét mulva első kész műve fölött töpreng. „Befejeztem — írja 1882. január 18-án — első művem. Fog-e sikert aratni? Ez most a kérdések kérdése. Azt hiszem, hogy igen, mert szorgalommal, scrupulózus szorgalommal van összeállítva. Csak azt tudnám elérni, hogy egészen a tanulmányoknak szentelhetném időmet. Szorgalmas leszek, ezt az egyet tudom. Éveken által ellanyagoltam minden tanulmányt, a mulasztást műveltségemben és a hátramaradást tanulmányomban helyre fogom ütni. Csak a jó Isten arra segítsen, hogy a kenyérgondok ne bántsanak.“

„Megjelent első dolgozatom — írja négy hónappal később. — A kutya sem hederített rá. Másik dolgozatom a napokban

fog napvilágot látni. Ennek sorsa is az lesz, a mi volt az elsőnek. Szárnyaszegetten, reményvesztve letegyem-e a tollat, vagy markoljam-e azt még jobban, erősebben? . . . Mit miveljek, mit tegyek? . . . Úram! Istenem világosítsd fel elmémet. Adj erőt és szilárd akaratot, adj keblembé békétűrést, hogy szilárdan megmaradhassak a pályán, mely felé lelkem vonz, és adj erőt ahhoz, hogy mindjobban előre törhessek.“

Erős hite és akarata csakugyan győzedelmeskedett minden külső és belső akadályon. Tanúságot tehetünk mellette, hogy fogadása nem volt üres szó, szorgalmas volt, nagyon szorgalmas. Irodalmi pályája alig terjedt másfél évtizedre s ő az alatt egy egész hosszú emberéletre valót írt és dolgozott.

De mielőtt irodalmi munkásságát néhány vonással bemutatni próbálnók, egy pár életrajzi adattal kell kiegészítenünk az elmondottakat.

Midőn sorsának válaszfútján elhatározta, hogy író, még pedig magyar író lesz: egyúttal nevét is megmagyarosította. Naplójegyzeteiben érdekesen emlékezik meg erről az eseményről.

„Most már névleg is magyar vagyok — úgymond — de mit ér a név? A név maga üres hang, a szív érzelmein mitsem változtat. Szerettem ezelőtt is a magyar nemzetet; tagjának éreztem magamat és ma is csak lelkesülni tudok a nemzetért, melynek most már névleg is tagja vagyok. Mit használ azonban a név, mit használ az akarat, a nemzetért küzdeni, ha nincs meg a tehetség? A szellemi tehetség talán megvolna bennem, de hol van az anyagi tehetség, hol van az alkalom, hogy hosszú évek mulasztásait gond és aggodalom nélkül helyreüthessem és vértetetten állhassak ki a síkra, küzdeni hazám, nemzetem jóvoltáért, anyagiakban és szellemiekben haladásáért? Isten, kegyes Istenem, adj erőt, adj kitartást, adj lehetőséget, hogy dicsőségedet zenghessem. Nem dalokban, hanem a min működöm, teremtményeid, az emberek haladásán. Vagy már késő minden, a leviharzott időt helyre nem hozhatom, óh akkor Istenem világosítsd fel elmémet és tépj ki lelkemből minden reményt, minden vágyat, hadd essem vissza a sötétségbe, melyből menekülni óhajtok.“

Lelkének mély komolyságát, felfogásának nemességét érdekesen jellemzi e naplótöredék. De lelki életének még érdekesebb mozzanata: a zsidó vallásból való kikeresztelkedése. Őt, az erős meggyőződés emberét, itt sem az érdek, vagy a pillanatnyi felhevülés, hanem a komoly megfontolás, a szilárd alapokon nyugvó elhatározás vezette.

Czímet, rangot, anyagi előnyt nem ígért neki az áttérés; ellenkezőleg. Bálványozásig szeretett családjá jövőjét a bizonytalanságnak tette ki. A mi e lépéstől sokáig visszatartotta, éppen családjának jövője volt. Leányainak sorsára gondolt. Ha apái



vallásában marad, hitsorsosai között bizonyára akad annyi előnyös tulajdonsággal megáldott derék leányainak szerencsájök. De ha kikeresztelkedik, nem fogja-e eljátszani szerencsájököt? Sokáig töprengett magában, de harczát végre mégis megharcolta s 1885-ben feleségével és gyermekeivel együtt a római katolikus anyaszentegyház kebelébe tért.

Nem a vallásos meggyöződés, hanem a nemzeti érzés vezette e fontos lépésre. Lelkének egyik becses jellemvonása a mély valóságosság volt; de ez nem egyértelmű a felekezetiességgel. Tudta, érezte, hogy a lényeg, az igazán értékes tartalom, a legdrágább, a mivel az emberiség bír: a mindenható, örök egy Isten eszméje, közkincese minden keresztyén felekezetnek, épp úgy, mint a zsidó vallásnak. Ellenben mindaz, a mi a civilizált emberiséget különböző felekezetekre tagolja: a sok dogma, symbolum, szertartás, a vallásoknak csak ruhája, külső díszje, mely a tömegek szemét gyönyörködtetni való. Ő, a ki felülemelkedve a felekezetiesség apró korlátain, lelkével szomjan itta a világok alkotójának s az emberi szívek formálójának világosságát, lelki tápul egyik felekezet dogmáira sem szorult; noha, a dogmákat nem tekintve. Krisztus vallásának magas erkölcstana, mélységes emberszeretete hatalmasan vonzotta őt. Kikeresztelkedésre azonban mégsem a vallásos, hanem, a mint említettük, a nemzeti meggyöződés vezette őt.

Tudjuk, s ezt Pólya is nagyon jól tudta, hogy a vallásnak lényegileg semmi köze sincs a nemzetiséghez, bármelyik felekezet híve lehet jó magyar. Érezte önmagáról, hogy zsidó vallása daczára nyelvben, érzésben épp oly magyar, mint akár a magyar vallásnak nevezett hitfelekezet bármelyik tagja; de sajgó szívvel látta, hogy a nagy előhaladás daczára, melyet a zsidók a magyarosodásban tettek, milyen nehezen megy a teljes összeolvadás. Fájdalommal szemlélte a társadalmi széthúzást, egyrészt a keresztyén társadalom merev, elutasító magatartását, másrészt a zsidóság elkülönző, zárkózott szellemét, mely az anyagi előmenetelből és világi sikerekből mintha még nagyobb erőt merítene. Érezte, mily károsan hat ez a nemzeti egység kialakulására, s nem látott más helyes megoldást, mint ha a zsidók áttérnek valamelyik keresztyén egyház kebelébe. Ezt nem tartotta kivihetetlen utópiának, sőt még nehéznek sem. A két vallás alapja egy, s ezenkívül a zsidó ifjúság, többnyire keresztyén iskolákban növe fel, különben is részese a keresztyén erkölcsi felfogásnak és világnézetnek. Miért tartsuk fenn tehát — szólalt meg lelkében a magyar hazafi — az elválasztó korlátokat, mikor a teljes egygyeolvadásnak nincs valódi komoly akadálya?

Míg lelki élete ily nagy convulsiókon ment át, külső élete eseményekben rendkívül szegény. 1883. ápril havában lépett a Trieszti általános biztosító-társaság szolgálatába s 1886-ban annak

jogtanácsosává lépve elő, ott is maradt haláláig. Nem mintha ez állás lehetőségének, hajlamainak egészen megfelelt volna. A biztosítási ügy, mint közgazdát és sociologot érdekelt ugyan, de a nehéz hivatalos robotmunka korlátozta őt egyetlen vágyában, szenvedélyében, az irodalmi munkálkodásban. Hivatalában napi nyolcz órát töltött; szinte bámul az ember, hogy volt ideje arra a rengeteg irodalmi munkásságra, melyet részint önálló művek, részint kisebb-nagyobb értekezések, dolgozatok megírásával végzett. Minden perczét munkában töltötte. Rendesen egy-két órákor fekiüdt le éjfélt után, de gyakran a hajnal is íróasztala mellett gürnyedve találta.

A mint tanulmányaiba belemerült, mind erősebb lett lelkében a vágy, hogy oly állásba jusson, melyben tisztán a tudományoknak élhet. Már 1887-ben ezzel a czélzattal avattatta fel magát az államtudományok tudorává, sőt már 1884-ben, midőn a kereskedelmi akadémián megüresedett nemzetgazdasági tanszékre pályázott, ez a vágy, ez a remény sarkalta őt. 1890-ben a budapesti tudomány-egyetemen a mezőgazdasági politika magántanára lett. Ekkor már gazdag irodalmi munkásságra mutathatótt, s midőn ugyanebben az évben a kolozsvári egyetem nemzetgazdasági tanszéke megüresedett, joggal remélhette régi álmának teljesültét. De ismét keserű csalódás érte. Fájt neki a seb, de titkolta, s hangyaszigorgalmú munkás életén semmi változást nem lehetett észrevenni.

A Magyar Tudományos Akadémia koszorúin kívül, melyeket pályaműveivel aratott, kevés külső elismerésben részesült a szerény s magát előtérbe tolni nem tudó, nem akaró férfiú. Legértékesebb s az ő szívének is legkedvesebb elismerés az volt, midőn hazánk legelső tudományos társulata, a magyar akadémia, őt érdemei, sokoldalú és nagyarányú irodalmi munkássága jutalmául, tagjai sorába választotta. Megelőzőleg már, 1889-től kezdve tagja volt akadémiánk nemzetgazdasági bizottságának, s a nála megszokott buzgósággal igyekezett megfelelni a reá háruló munkáknak. A bizottságnak „Külföldi közgazdasági remekírók tára” czímű vállalata számára két nagy művet is lefordított: Smith Ádám és Sismondi classikus becsű munkáit; ezenkívül fáradhatatlan munkatársa volt a bizottság folyóiratának, a Nemzetgazdasági, ma Közgazdasági Szemlének.

E folyóirat hasábjain kezdte meg tulajdonképen írói pályáját is 1882-ben. Legelső műve egy terjedelmes értekezés Magyarország államadósságairól. A mi az olvasónak első tekintetre szembe-tűnik, a lelkiismeretes gond, melylyel az adatokat összehordta, az alaposság, melylyel tárgyával foglalkozik. A cikksorozat ismerető természetű s többnyire csak tényeket sorol fel, de egyes megjegyzései mutatják, hogy tárgyat eredeti felfogással kezeli s

az eseményeknek mélyébe tud pillantani. De írói tulajdonságait kifejlődve ez első műve még nem mutatja, a forma iránt kevés érzéket árul el, stílje nem elég eleven, nem elég tiszta. E czikke tulajdonképen gazdaságtörténeti tanulmány, még inkább az a második dolgozata, mely a Nemzetgazdasági Szemlének ugyanazon évfolyamában látott napvilágot, az országos közszükségleti pénztárról.

Abban a szűk keretben, melyet e rövid óra elém szab, még futólagos vázlatát sem adhatom Pólya Jakab irodalmi működésének. Folyóiratokban, heti- és napilapokban részint névvel, részint név nélkül egymást érték kisebb-nagyobb dolgozatai. Elvont elméleti kérdésekkel nem igen bibelődött, többnyire gyakorlati czélok lebegtek szemei előtt; eszmékért küzdött, a gazdasági és társadalmi élet alakítására ható eszmékért. Egynek, a szövetkezeti eszme meghonosításának, népszerűsítésének valóságos apostola volt hazánkban.

Hazánkba a szövetkezeti eszme első hullámverése Németországból érkezett a Schulze-Delitzsch-féle hitelegyletek alakjában. melyek első nyoma az erdélyi szászok közt tünt fel, mindjárt az ötvenes évek elején. Szövetkezeti alapon alakult meg 1857-ben Kolozsvárott a kisegítő takarékpénztár is, melynek típusára a hatvanas években több magyarajkú városban alakult hasonló intézet. míg a szász városokban a besztlercei mintára keletkeztek hitel- és előlegegyletek. A hatvanas években hazánkban királyhágón-inneni részében is megindult a szövetkezeti mozgalom. Több segélyzőegylet alakult, Csengery Antal pedig egy részletes tervezetet dolgozott ki az alapítandó népbankok számára, a tiszta Schulze-Delitzsch-féle egyesületeket tartva szem előtt.

Közismeretű dolog, hogy a szövetkezetek a hetvenes évektől kezdve gombamódra keletkeztek; de épp oly közismeretes tény az is, hogy eredeti rendeltetésöknek nagyon kevésbé feleltek meg. Elkapta őket a kor iránya, a nyereszkes vágy, egy részök át is alakult részvénytársasággá; de a melyek megtartották a nevet és a szövetkezet külső formáját, azok sem az önsegély nagy elvének szolgálatában állottak, csak a szövetkezési tőke mennél fényesebb jövedelmezésére gondoltak.

A hetvenes évek gazdasági válsága, a mind erősebben felburjánzó uzsora, az általános eladósodás, de különösen az alsóbb néposztályok kedvezőtlen anyagi helyzete, a gondolkodók figyelmét mindinkább a hamisítatlan szövetkezeti eszmében rejlő erő felé fordították. Ebben az időben aratták első sikereiket a Raiffeisen-féle szövetkezetek, melyek az önsegély elvét tisztábban juttatják érvényre, s melyek, minthogy éppen a falusi nép támogatására hivatvák, hazai viszonyainkhoz is inkább találhatnak, mint a Schulze-Delitzsch-félék. E mozgalomnak, melynek eredményére büszkék lehetünk, egyik kiváló előharczosa volt Pólya Jakab. Már 1883.

eleje óta izgatott az eszme mellett publicistikai téren, a „Nemzet“-ben, a „Magyar Föld“-ben, a „Nemzetgazdasági Szemlé“-ben; 1884. januárjában pedig élénk részt vett a Gazda-körnek e tárgyban tartott értekezletein. 1885-ben lefordította Raiffeisennek alapvető munkáját a hitelszövetkezetek alakításáról; de, hogy az eszmének ne csak fenn, az értelmiségi osztályok körében szerezzon propagandát, hanem a nép között is népszerűséget biztosítson, „A szövetkezetek előnye. Jó tanácsok a magyar nép számára“ cím alatt egy kis ponyvairodalmi füzetkét bocsátott ki a Szent-István-társulat kiadásában; a nép eszejárásához szabott modorban magyarázva meg benne a szövetkezetek hasznát, előnyeit. Azóta is, a nemes, tiszta emberszeretettől ösztönözve, vissza-visszatért kedvencz témájához. Számtalan cikket írt a szövetkezeti ügy érdekében, erősen hangsúlyozva, hogy nem szabad a hitelszövetkezeteknél megállanunk, a szövetkezésben rejlő erőt a termelés és fogyasztás terén is ki kell használnunk. Hitte, hogy a fenyegető társadalmi katasztrófa békés megoldásának egyik leghatalmasabb eszköze: a szövetkezés.

A hitelszövetkezetekkel való foglalkozás természetesen vezetett őt a mezőgazdasági népeesség, majd a mezőgazdaság helyzetének tanulmányozására. Így lépett az agrárpolitikai tanulmányok terére, melyre munkásságának, mondhatni, javarésze esik. Hogy azonban vissza ne éljek a tekintetes Akadémia szives türelmével, e nemű munkásságából csak a legkiválóbbat emelem ki, a *gazdasági válságról* írt művét, melyet Akadémiánk a 2000 forintos Fáy-díjjal jutalmazott. Rengeteg anyagot látunk összehordva e munkában; lehető széles alapon kutatja a gazdasági válság okait, semmit sem hagy figyelmen kívül, a mi jellemző, s így eléri azt, hogy nem egyoldalúlag ítél, hanem a különböző okok egymásba szövődő szálait bontogatja ki az olvasó előtt. Igyekszik magasabb álláspontról ítélni meg az eseményeket. Pl. Amerika versenyéről a mezőgazdaság terén nem igen szoktak más, mint a panasz és kárhoztatás hangján szólni. Pólya nem habozik kimondani, hogy a hetvenes években, midőn általános rossz termés sújtotta Európát, az Egyesült-Államok ide özönlött gabonafőlslege beláthatatlan terjedelmű és jelentőségű társadalmi válságtól mentette meg világ-részünk, mely okvetlen bekövetkezik, ha a társadalmi ellentéteket még fokozza és élesebbé teszi az elviselhetetlen drágaság, nyomor és inség.

Az Egyesült-Államokon kívül behatóan foglalkozik a másik két nagy gabonatermő országgal, Kelet-Indiával és Oroszországgal. De sorra veszi az árcsökkenés egyéb tényezőit is: a valuta-igyet, a vámvédelmi irányzatot, a közlekedési eszközök és gazdasági gépek tökéletesedését, a kamatláb csökkenését, a tőzsde befolyását az áralakulásra stb., s végeredményképen arra a meg-

nyugtató, kiengesztelő következtetésre jut, hogy az árhanyatlás daczára a termelés, a kereskedelem, a forgalom, mondhatni pillanatnyilag sem akasztott meg, sőt épp az árhanyatlás szolgált indokul a termelés fokozására, a termelési módok és eszközök tökéletesítése által.

A gazdasági válságról írt művén kívül akadémiai pályadíjat nyert még „A biztosítási vállalatok“ czímű munkájával, mely a Dóra-díjjal jutalmaztatott, s mely a „Közgazdasági Szemlé“-ben látott napvilágot. Már hivatalos állása is arra ösztönözte őt, hogy behatóan foglalkozzék biztosításügyi szakkérdésekkel. Részint saját neve, részint álnév alatt több becses tanulmánya jelent meg a „Budapesti Szemlé“-ben, valamint más folyóiratokban és szaklapokban. Dícséretére válik, hogy sohasem *pro domo* beszélt, hanem mindig a közérdeket tartotta szem előtt.

Utolsó akadémiai pályadíját „A budapesti bankok történeté“-vel nyerte 1895-ben. E művét ugyanezen a téren egy igen becses monographiája előzte meg: „A pesti magyar kereskedelmi bank története“. Legrégibb bankunk megbízására, az intézet ötven-éves jubileuma alkalmából készült e mű. Pólya a megbízatásnak kitünően megfelelt, nemcsak szorosan a bank történetét írta meg, nemcsak a banktechnika fejlődését ismertette; hanem Budapest, különösen a régi Pest kereskedelmének, melynek e bankintézet szolgálatában állott, állapotát, fejlődését, annyi közgazdasági és történeti érzékkel rajzolta meg, hogy e lapokat gazdaságtörténetünk legszebben megírt lapjai közé számíthatjuk.

A millenniumi kiállítás alkalmából „A szabadalmazott pesti polgári kereskedelmi testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok története“ czímű terjedelmes munkáját írta meg, mely azonban inkább az összehordott anyag gazdagságával, semmint annak művészi feldolgozásával tűnik ki.

Sokat foglalkozott adó és valuta-ügyi kérdésekkel is. Halála előtt pedig egy nagyobb szabású munkán dolgozott, a Magyar Tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának megbízásából, a külkereskedelmi politika pragmatikus megírásával, melynek azonban már csak egy részével készülhetett el.

Fáradhatlan, munkás kezéből a mult évi július 30-án ragadta ki a tollat a halál. Lappangó szívbj három hónap alatt örölte meg az erőteljes férfi életét, ki gyermekkora óta soha beteg nem volt. Betegsége alatt a nagy szenvedéseket bámulatos lelki erővel tűrte, s hittel, bizalommal telt lelkéből az utolsó perczig nem szállt el a remény.

Családjának sorsa volt az, mely őt oly erősen csatolta az élethez. Tudta, támaszra van szükségök, hogy hagyhatja őket magukra támasz nélkül? Ez a gondolat gyötörte őt a csüggedés

perceiben s tette nehezzé az elválást az élettől, mely pedig az ő vállaira csak nehéz terheket rakott.

Irodalmi munkássága sem volt mindig lelki szükség, épp úgy ösztönözte őt szünetnélküli munkálkodásra a kenyérgond, mint a tudomány szeretete. Dolgozott, hogy előteremtse a mindennapit, s azután egy kis jóllétet is biztosítson övének. De azért sem önmagához nem lett hűtelen, sem a tudományt le nem alacsonyította. Bármit írt, mindig egész lélekkel, legjobb tehetsége szerint írta, felületességre sohasem engedte magát csábítani. Ha sok munkát vállalt, dolgozott a leroskadásig, de lelkiismerete sohasem vitte rá, hogy könnyebb végét fogja a dolognak.

Nem csekély érdem ez, de még szebb fényben ragyogtatta jellemét az a szilárdság, melyvel meggyőződéséhez ragaszkodott. Sem érdek, sem anyagi haszon, sem semmi melléktekintet nem birta rá, hogy valaha meggyőződésével ellenkezőt hirdessen. Ez az erkölcsi erő nemesítette meg tehetségét s kidőltének nemcsak az irodalom vallotta kárát, hanem a társadalom is. Forrongó, alakuló, erjedő társadalmunknak, mely fenekéig salakosan kavarg, nagy szüksége van az oly férfiakra, kik lelkökben híven ápolják az eszményeket, s életükkel, munkásságukkal — habár szűk körben is — nemesebb tartalmat öntenek közéletünkbe.

## A gyulafejevári codex.

(Előterjesztés *Varjú Elemér* részéről az 1898. november 28-iki ülésen.)

A gyulafejevári, kéziratokban gazdag, Batthyány-könyvtár minden időben valóságos kincses bányája volt a kutatóknak. A hatalmas gyűjtemény különösen azért nevezetes és becses, mert a több mint háromszáz középkori kéziratnak fele magyar eredetű. Ennyi hazai vonatkozású codexszel hazánk egyetlen könyvtára sem dicsekedhetik a gyulafejevárin kívül; annál különösebb tehát, hogy ez a gyűjtemény mai napig sincs teljesen átvizsgálva, még kevésbbé ismertetve. A dolog magyarázatát talán a használható katalógusok hiányában kell keresnünk; nem volt miből előleges tájékozást szerezni az anyag felől, az egész gyűjtemény átvizsgálására pedig nem akadt elég idővel és türelemmel rendelkező szakember. A gyulafejevári kéziratok csak azóta részesültek nagyobb figyelemben, mióta a könyvkiállításon egész sorozat érdekesnél érdekesebb irodalomtörténeti emléket mutattak be belőlük; attól fogva keresték fel a gazdag könyvtárt; hozott is belőle mindenki valami újat, kimerítve azonban koránt sincsen s nem is lesz egyhamar.

Az elmúlt ősszel a középkori kéziratok átnézése végett lerándultam Gyulafejevára, nem valami vérmes reményekkel, mert az előttem ott járt kutatók, úgy véltem, a nyelvészeti s irodalomtörténeti emlékeket már mind felhasználták s én legfőljebb csak palaeographiai és műtörténeti adatokat fogok lelteni. Föltevéseimben azonban csalódtam. Egymásután kerültek kezembe ismeretlen magyarországi írók munkái, történelmi és irodalomtörténeti följegyzések, sőt, a minek természetesen legjobban megörültem, egy ismeretlen XIV. századi nyelvemlék is.

A nyelvemlék egy kis nyolczadrétű latin kéziratban maradt fenn, a mely igénytelen külsejével nem volt alkalmas a kutatók figyelmének felköltésére. A kéziratok indexében *Sermones sacri* czímen fordul elő; felületesen végig lapozva sem látszik egyéneknek valamely középkori barát prédikációs könyvénel; így esett meg, hogy eddig nem ismertette senki.

A codexnek szürke szarvasbőrrel bevont durva deszkakötése két, egymással tartalmi összefüggésben nem álló kéziratot foglal magában. Az első a XIII. század végéről, vagy a XIV. elejéről való írással készült, vastag hártýára van írva s 154 levelet tartalmaz. A másodíknak betűi közel másfél századdal újabb formákat mutatnak; mint ránk nézve érdektelen dologról csak annyit tartunk szükségesnek róla mondani, hogy tartalmát több egykorú kézzel írt szent beszédek és elmélkedések teszik, s hogy egyik írója meg is nevezi magát: *Frater Johannes Elscher*.

A diplomatikában jártas vizsgálónak rögtön feltűnik az első, régibb kézirat magyaros ductusa, a mely az Árpád-kor végéről való okleveleinkével nagy hasonlatosságot mutat. Az írás, kivéve a codex elején és végén levő néhány lapnyi pótlékot, két hasábkban folyik, s két quaternio kivételével mindenütt rubrikázva van; az erőteljes vonások, a merész, de következetes rövidítések, gyakorlott, sokat író ember kezére vallanak.

Tartalmát minden rend nélkül sorakoztatott szent beszédek és elmélkedések teszik, közben egy rövid, 14 oklevél-mintát tartalmazó formuláréval. Már ez maga megérdemli a különösebb figyelmet; eddig ismert legrégibb levelezőnk ugyanis csak a XIV. század második feléből való, s tekintve e fajta emlékeink csekély számát, nyereségnek kell számitanunk egy az eddigieknél jóval régibb formulás-könyv fölfedezését. Fontos a benne foglalt néhány oklevél azért is, mert segítségükkel meglehetősen pontossággal megállapíthatjuk a codex s ezzel a nyelvemlék korát, sőt talán iratási helyét is.

A formulák egy részéből minden tulajdonnév ki van hagyva s helyükön csak a szokásos „*tali*“, „*de tali loco*“ szókat találjuk. Van azonban egynéhány olyan, a melyikben a szereplő személyek neveinek kezdőbetűje, illetőleg egész neve olvasható. Ilyenek:

Egy a püspökhöz intézendő levél kezdete: Venerabili in Christo patri et domino J. dei gracia archiepiscopo Colocensi aule regie cancellarii . . .

Egy *littera confraternitatis* címezése: Viro provido et honesto magistro Dominico cantore ecclesie Jaurinensis.

Egyházi functiók végzéséről szóló engedély, a melyet a ferenczrendiek részére kiadott Benedictus divina miseratione episcopus de tali loco, aule domine regine cancellarius.

Okmánytáraink felvilágosítanak, hogy a *J. archieppus Colocensis, aule regie cancellarius* nem más, mint a kalocsai székesben 1278—1300 közt ülő János, a ki a királynak 1278 táján rövid ideig vice-kanczellárja, majd 1293-tól haláláig kanczellárja volt. Benedek, a kit kéziratunk *aule domine regine cancellarius*-nak mond, mint ismeretes, veszprémi püspök volt, s mint ilyen, 1291—1309 közt viselte a királynéi kanczellárságot. Domokos, a győri egyház kanonokja, a káptalan okleveleiben körülbelül 1280 óta mint lector, 1290 óta pedig mint cantor szerepel. 1304-en túl már nem ő viseli e tisztséget.

Ezek az adatok megadják azt az időkört, a melyben a formuláre oklevelei kiadattak, ez pedig 1291—1309 közti tizenkilenc év, mert csakis ezek valamelyikében szerepelhetett együtt János és Benedek, a két kanczellárius, valamint Domokos lector.

Közismert dolog, hogy formularékat a legfrissebb, legújabbban expediált oklevelekből szoktak volt összeállítani. Részben, mert ezekhez juthattak legkönnyebben hozzá a szerkesztők, részben, mert ezek nyújtották a legújabb, legfejlettebb formákat. Kivételt csak azok a formulás-könyvek képeznek, a melyek valamely régibb mintakönyvből vannak másolva vagy részben átvéve. Ezekhez pedig a szóban forgót nem számíthatjuk. Kétséget nem szenved, hogy a barát, a ki manualéját néhány irat-mintával is el akarta látni, a conventje levelesládájában található legújabb, vagy az éppen beérkező leveleket használta fel erre a czélra. Ezen az alapon kimondhatónak véljük, hogy formularénk s így természetesen az egész kodex az 1300—1320 közti években iratott.

Az okiratok az iratási hely meghatározásában is adnak némi útbaigazítást. Mind a beszédek, mind a formulák mutatják, hogy a kézirat valamely ferenczrendi zárdában készülhetett, mégpedig a Dunán túl, mert másutt nehezen fordulhatott volna meg a veszprémi káptalan ügyeire vonatkozó oklevél. Különben is az összes szereplő helyek és személyek dunántúliak. A Dunán túl pedig ez időtájtban öt minorita convent létezett, vagy legalább ennyiről van tudomásunk: a budai, esztergomi, győri, pécsszigeti és székesfejevári. A legtöbb valószínűség ezek közül *Buda* mel-



lett szól; erre vall ugyanis az első oklevélben olvasható „*domus de B.*“ kifejezés.<sup>1</sup>

A kézirat készítőjének nevét egy, az utolsó oldal alsó lap-szélén levő, már alig olvasható jegyzet tartotta fenn. Ott ugyanis ez áll a XIV. század derekára valló, de a codexétől merőben különböző írással: *Iste liber est fratris Johannis de Vathacha, concessus fratri Petro* . . . Ha már most fölteszszük, a mi nagyon valószínű, hogy ezt e két sort nem Vataкаи János, hanem Péter barát írta be a könyveeskébe, úgy frater Johannes nem lehet más, mint a kézirat írója.

A nyelvelmé, a mely codexünknek főérdekességét teszi, szoros összefüggésben áll a latin beszédekkel. Már fentebb is említettük, hogy ezek a *sermók* minden rend nélkül, nem tekintve az egyházi naptár által előírt sorrendet, következnek egymásután; beírták őket úgy, a mint éppen készültek, vagy a mikor alkalom nyílt egyik-másikat valamely idegen gyűjteményből lemásolni. Tulajdonkép nem is teljes beszédek, csak vázlatok, kivonatok, a melyeket így, a mint vannak, aligha lehetett volna elmondani. Ilyen beszédvázlatok a XIV—XV. századból számos kéziratban maradtak fenn. Céljok volt útmutatást adni a papnak, beszédei szerkesztésénél, adatokat, témát szolgáltatni neki.

Teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a latinul írt beszédek a nép nyelvén mondták el. Ezt számos adat mellett különösen észbeli okok igazolják. Föltehető-e, hogy a X—XI. század magyarját latinnyelvű beszédekkel, tanításokkal lehetett megnyerni a kereszténységnek? Vagy hihető-e, hogy a semmi oktatásban nem részesülő népnek latin szónoklatokat tartottak lelkipásztorai? Még a románnyelvű országokban is, Francia- és Olaszországban, a hol a vulgáris latinságot a nép kétségtelenül megértette, a XII. század óta nemzeti nyelven hirdetik a papok az isten ígéit. Különösen azóta terjedt el a nép nyelvén való szónoklat, mióta a két nevezetes szerzet, a domokosok és a francziskánusok rendje létrejött. Ezeknek a regulák egyenesen meghagyják a népnek való prédikálást, a mi természetesen latinul nem történhetett. Így p. o. a nők semmi hasznát sem látták volna a szent tanításnak, pedig ismeretes, hogy különösen ezek csődültek a faluról falura járó szerzetesek szónoklataira.

Hogy mégsem maradtak ránk a korábbi időkből magyar szent beszédek, tanításokat tartalmazó kéziratok, azt könnyű megmagyarázni. Nem volt kinek írni ilyeneket. A pap, a szerzetes okvetlenül tudott annyit latinul, a mennyi ezeknek a beszé-

<sup>1</sup> Az oklevél eleje így hangzik: Reverendo in Christo patri, fratri H. ministro Ungarie, fratri *domus de B.* reverenciam debitam et devotam. A H-n valószínűleg Haymo értendő, a ki a XIII. század végén s a XIV. elején a magyarországi ferenczesek főnöke volt.

deknek, imáknak a megértéséhez szükséges; hogy néha nekik is nehezen ment, mutatják a sok kéziratban s később nyomtatványban lelhető magyar glosszák. Nekik jobb volt a latin szöveg: így kapták a külföldről beszármazott közkeletű gyűjteményeket is, Nicolaus de Lyra, Dincelspuehl, Peregrinus, Carracciolus *opus sermonum*-jait. A ki a világiak közül olvasni tudott, az latinul is okvetlenül értett valamieskét, annak sem volt szüksége magyar könyvekre. A kik pedig csak anyanyelvükön beszéltek, azok úgysem vették volna hasznát az írott magyar könyveknek. Csak azóta kezdik írásba foglalni a magyar szövegeket, a mióta az írás-olvasás mestersége jobban terjed, főleg a mióta az apáczáknál közönségessé válik a betűvetés tudománya. Az ő részükre készültek a XV—XVI. századból fennmaradt magyar codexeink, ők merítették ezekből a *legendariumokból*, *tanításokból* lelki vigasztalást és épülést. A barátok továbbra is megmaradtak a latin nyelv mellett. Pelbárt, Magyarországi Mihály, Opeli Péter, Laskói Ozsváld, Magyar Miklós latinul írják meg beszédeiket, *de magyarul mondják el*.

Nagyon tanulságosak a magyar szómagyarázatokkal ellátott latin predikációs könyvek, a melyekből szépszámú példányt ismerünk a XV. század második feléből. Látjuk belőlük, hogy fődolog volt a beszéd gerinczének, a *distinctióknak* megértése és megmagyarítása. Rendszerint a *distinctiókat* fordították le vagy legalább ezekből a nehezebb kifejezéseket. A többit úgy is saját szavaival mondta el a szónok, nem volt hozzá szüksége a latin szöveg tudására.

A *distinctiók* révén jutottunk mi is a codexünkben foglalt néhány sornyi magyar szöveghez. Az író a verses csengésű latin sorokat talán mind le akarta fordítani, de csak három helyen tette meg, a többit elhagyta, mert vagy fölöslegesnek, vagy mert igen nehéznek tartotta a dolgot.

Az első magyar szövegecske az 58a. lapon kezdődő beszédhez tartozik, melynek címe: *Sermo de crucificatione domini*. Alapigéül Lukács evangéliumából vett mondat szolgál: *Vocatum est nomen eius Jesus*. Ennek megfelelően nem Krisztus kinszenvedéséről, hanem a Jézus névről szól az egész tanítás. „*Duo digna memoria nobis de domino nostro Jesu Christo in presenti . . . describuntur*“ — így kezdi — „*videlicet vetusta circumcisio carnis et nova imposicio nominis. Nobis videtur aliquantulum iocundius gaudere novitati nominis, quam vetustati circumcisionis*. S ezzel minden egyébről megfeledkezve, véges-végig a Jézus névvel foglalkozik. Különösen kettőt emel ki róla: új voltát (*novitas*) és jóságát (*bonitas*). Mert, testvéreim — mondja — Jézus nevét nem esetleg találták ki, nem történetből adták neki, hanem az (s itt következik a *distinctio*):

Ab angelis nominatum.  
 Ab apostolis praedicatum.  
 Ab creaturis adoratum.  
 Ab omnibus invocatum.

Erre aztán következik minden egyes mondatnak szörszálhasogató taglalása. Mikor ebből kifogy, újra distinctiók jönnek, a hozzájuk való magyarázatokkal, kilencz sűrűn írt hasábon keresztül.

Mikor már a beszéd le volt írva, utólag még egy jól felhasználható és ide illő distinctiót látott vagy hallott valahol a codex-író szerzetes; az sem lehetetlen, hogy maga komponált egyet, a melyet aztán azon a lapon, a hol a beszéd kezdődik, egyéb hely híján a margóra írt. Ez pedig a következőképen hangzik:

Jocunditas merencium.  
 Eternitas vivencium.  
 Sanitas langencium.  
 Ubertas egencium.  
 Societas esuriencium.

Talán, csak mert hely kínálkozott, magyarra is lefordította s a latin mellé odairta a versecskét, közbeszúrván a két szöveg közé *i. = id est*.

A magyar szöveg a következő:

Habroflagben ualacnok keguffege  
 eleeknek *keguffe* kitörölve) vrufkege.  
 koorflagbon walaknok egeslege  
 Sciukflagben walaknok beusege  
 ehezeu nepeknek . . . . .

Az utolsó szót levágta a könyvkötő kése; talán az is úgy hangzott, mint az előző sor végső szava: *ehezeu nepeknek beusege*.

A másik magyar szöveg a szent Tamás ünnepére való beszéddel áll kapcsolatban. A sermo a János evangéliumából vett idézettel kezdődik: Quia vidisti me Thoma, credidisti, beati qui non viderunt et crediderunt. De bizony a hitetlen Tamással nem tartotta érdemesnek foglalkozni a sermo írója; csakhamar áttér Krisztusra. „Boldogok, a kik nem látnak és hisznek!” — így szól. — „A mostani keresztények Tamás módjára négyféleképen látják Krisztust, és pedig:

In mirifica operis indicio,  
 In verbi oris sui testimonio,  
 In sacri altaris misterio,  
 In sui imaginis vestigio.

Úgy, mint az előbbinél, következik azután a distinctio fejtegetése.

A lap alján találjuk a latin versecskének a fordítását. Az írás, mint elütő tintája mutatja, kevéssel későbbi a szövegénél, de kétségenkívül ugyanazon kéztől ered. Hangzik pedig a magyarja ekképen:











Ennyi az egész magyar szöveg, a mit a gyulafejevári codex megőrzött számunkra. Mindössze tizenöt sor, abból is csonka az egyik. Mégis becses, nem annyira nyelvészeti szempontból, bár így is megbecsülendő, tekintve e korbeli emlékeink ritkaságát, hanem inkább irodalomtörténetiből, mert ez a legelső ismert magyar nyelvű vers. Mint ilyen, ha a königsbergi töredéket nem számítjuk a verses maradványok közé, több mint másfél századdal régibb az eddigelé ismert első magyar versnél. Mint nyelvemlék pedig a második; harmincz-negyven évvel előzi meg a königsbergi töredéket.

## A mult századi boszorkányperek Hódmezővásárhelyt.

(Kivonat *Laufenauer Károly* lt. 1898. decz. 12. tartott székfoglalójából.)

Mindenek előtt hálás szívvel köszönöm meg levelező taggá történt választásomat.

Most székfoglalóm alkalmával — őszintén bevallom — az előadandó tárgy nem egészen felel meg annak a tudományos hagyománynak, melyben nevelkedtem, munkálkodtam, s melyet követek ma is, t. i. a szövettani, a mikroszkopiai és egyáltalán a pathologiai irányzatnak, melynek mindvégig lelkes híve vagyok és maradok, mert erős meggyőződése, hogy az elme- és idegkórtani tudományoknak csakis ezen irányzat adhat biztos alapot a különben sokféle értelmezést engedő klinikai tünetek útvesztőjében.

Ha mindazonáltal a mai alkalommal mégis más tárgyhoz fordulok, ezt meg is indokolom. Itt a III-ik osztályban a természettudományok majd minden neme, ága képviselve van; alig várható tehát, hogy tisztán szövettani tartalmú értekezés tágasabb és maradandóbb érdeklődést keltene, csakis szellemi életünk felsőbb, subtilisabb, mint mondani szoktuk érzékfeletti nyilvánulásai azok, melyek egyiránt érdeklik a physikust, botanikust, chemikust és mindenkit, a ki a természettudományokkal foglalkozik. Hisz tudjuk, hogy a legexaktabb természettudományi szakma gyermek-évei a mysticismus, a babonáság fátyolának ködébe voltak burkolva, s csakis hosszú évszázadok folyama tisztította meg az emberi elmét és a tudományos felfogásokat a reájok tapadó salaktól. Az egyes természettudományi szakok folytonos csiszolódása, másrészt az emberi agyvelő szellemi organisatiójának folytonos, ivadékról-ivadékra történő nemesedése teremtette meg a mai kort: a természettudományok korát. És még mindig azt vesszük észre, hogy emberi létünk őseréje és mozgatója: az agyvelő, még most sem érte el működés-képességének maximumát. Napról-napra újabb meg újabb elmeszüleményekkel találkozunk. Kimerít-

hetlen és kiapadhatlan, mint a sugárzó nap, agyvelőnk szellemi ereje. Midőn így összes törekvésünk a jelen alapján a jövő felé van irányítva, helyes és célszerű, hogy néha napján a multba is visszatekintsünk, mert szellemi tökéletesedésünk valójáról a helyes mértéket csak úgy alkothatjuk meg, ha a jelent a multtal összehasonlítjuk.

Ebből a szempontból indulok ki t. osztály, midőn önöket a mult századba vezetem vissza és boszorkányperekről értekezem, melyek 1730—1758 között Hódmezővásárhelyen folytak le és a melyeknek jegyzőkönyvei Csongrád vármegye levéltárában Szentesen fenmaradtak.

A perek irodalmilag eddig ismeretlenek voltak. Birtokukba a következőleg jutottam. 1891-ben sorozatos előadásokat tartottam a Természettudományi Társulathoz az idegélet köréből, mely alkalommal szólnom kellett a boszorkányperek jelentőségéről is. Tárgyaltam a szegedi boszorkánypereket és még néhány régiebbet is a XVI-ik századból. Felemlítettem, hogy ezek a boszorkányperek még mindig várnak az orvosi, neurologiai feldolgozásra, a mint ez pl. Franciaországban már megtörtént, csakhogy az ismert perek e tekintetben nálunk még nagyon sovány adatokat tartalmaznak.

Pár hónap mulva reá Szeged város levéltárnokának révén. Pázmány Dániel úrtól, Csongrádvármegye levéltárnokától levelet vettem, melyben arról értesít, hogy a vármegyei levéltárban vannak eddig még kiadatlan és nem értékesített, elég bőven írt jegyzőkönyvek, melyek boszorkánypereket tartalmaznak.

Csongrád vármegye törvényhatósági bizottsága ez irányú kérelmemre szívesen megengedte, hogy a periratokat lemásoltassam és azokat szükség szerint felhasználhassam. Ily módon jutottam 15 boszorkányperekhez, mintegy 60 írott ivre rúgó terjedelemben.

Mellőzve e perek jogi és nyelvészeti jelentőségét, tanulmányozásukat főleg azon szempontból tartom fontosnak, mert nagyon bőven és kimerítően vannak az egyes jegyzőkönyvek szerkesztve s így főleg a tanúvallomásokból teljes betekintést szerzünk az akkori idő uralkodó eszméire; megismerjük azon sokáig uralkodott tévhitet, hogy léteznek boszorkányok, az ördög szolgálatába állott emberek, kiket akkorában perbe fogtak és kellő bizonyítékok mellett el is ítélték és pedig sokszor elég keményen. De megtanuljuk saját vallomásaik alapján azt is, hogy miféle asszonyok vagy férfiak voltak ezek a boszorkányok, mily módon éltek, hogyan gondolkodtak magok is ördögi mesterségükről. De a mi mindezeknél fontosabb, tanulmányozhatjuk a boszorkányokról szóló babonának vagy tévhitnek az alapját, gyökerét is. Hogy az akkori időben művelt és nem művelt ember egyaránt hitt a boszorkányokban, annak nagyon mélyreható kul-



turális okának kellett lenni. És csakugyan azt látjuk e perekből, hogy, nem szólva egynémely vallásos színezetről, a boszorkányokban való hitnek a főforrása első sorban a hagyományban, azután pedig a nevelésben és az orvosi ismeretek hiányosságában rejlett. Már a családi körben a kis gyermeket a boszorkányokkal ijesztgették, ugyanazt hallották az iskola padjain, a felnőttek erről beszélgettek, a törvény előtt nagyon gyakran erről folyt a tárgyalás. Nem csoda, ha ily körülmények között, főleg a kevésbbé művelt földműves nép. ha legkisebb baja esett magának vagy jószágának, azt azonnal az ördögnek és a boszorkány művének tulajdonította.

Épp ezen körülmény teszi kívánatossá, hogy a boszorkányperek az orvosnak is a kezébe jussanak és tényleg felsorolt példákkal fogom megvilágítani, hogy főleg az ideg- és elmebajok az ördög művének tulajdonítottak. Találkozni fogunk többféle idegbajjal, a hypnosis sejtelmével és főleg a suggestióval, melyet már akkor is gyakoroltak. És mily különös, majdnem száz év múlva vette kezébe az orvostudomány a hypnosis és suggestio tudományos földerítését, úgy hogy ezen perekben tulajdonképen a suggestióval gyógyítás első hazai nyomaira akadunk. Kétséget sem szenved tehát, hogy akkori időben, az orvostudomány fejletlensége is nagyban hozzájárult a babonás hit megerősítéséhez.

Mielőtt azonban a hódmezővásárhelyi pereket ismertetném, kénytelen leszek néhány szóval kiterjeszkedni általában véve ama nagy, az ős- és ókort kitöltő és le egész a középkorba átnyúló tévhitre, melyet az ördögről, a daemonokról (gonosz szellemek) és a boszorkányokról szóló tannak nevezünk.

A gonosz szellemekben való hit legelső nyomait a chaldaeusoknál és az egyiptomiaknál találjuk. A ninivei ásatások közben megtalálták a palatáblákat jelenleg a londoni angol múzeumban — melyeket Assurbanipal király másoltatott le assyr és akkad nyelven, tehát egy még régibb műről, mely a chald hitet és annak dämonológiáját tartalmazza. A főistenek: Anu, Bel és Ca mellett, kimerítően le van írva a szellemek tana. Vanak jó és rossz szellemek. Ezek uralkodnak a világon, kormányozzák a planetákat, szelet, esőt; jó és rossz termést okoznak. Az összes elemek: tűz, föld, levegő és víz lakóhelyöket képezik. A jó és rossz szellemek egymással folytonos háborúskodásban állanak stb. Hogy az emberek a rossz szellemektől és káros működésöktől megszabaduljanak, a papokhoz fordultak, kik a mágiával, varázslattal foglalkoztak. Ugyancsak foglalkoztak a papok jóslással, és külön voltak még astrologusok is, kik a csillagzatok befolyását a földi eseményekre tanulmányozták.

A chaldok szellemtana politikai események folytán áttért a szomszéd népekre is. Mikor a perzsák Cyrus alatt elfog-

lalták Babilont, a régi akkad szellemtan ismerős lett a perzsák előtt is; a zsidók a hosszú babyloni fogság alatt szintén be lettek avatva a chaldok szellemtanába és mikor fogságukból visszatértek hazájukba magokkal vitték az új tanokat.

A chald-perzsa szellemtan (dämonologia) Európába a görög-perzsa háborúk alatt jutott el, és a görögöknek már eredetileg is meglevő nézeteit a gonosz szellemekről lényegesen kibővítette.

Az egyiptomiak szellemtana az arabok révén jutott Európába, kik elfoglalván a Pharaók birodalmát és később Hispaniát is, az egyiptomi varázslatokat megismertették Hispania lakosaival.

A rómaiak ősrégi szellemtana, főleg görög befolyások folytán, szintén mutat chald nyomokat és a nagy terjedelmű gyarmatok révén elterjedt egész Középeurópában.

Végül meg kell még emlékeznünk az északon lakó népek és főleg a finnek szellemtanáról is, mely a chald-görög-egyiptomi szellemtantól egészen függetlenül fejlődött ugyan, de bizonyos közös vonások mégis felismerhetők benne.

A kereszténység első századaiban a dämonokban, az ördögökben és gonosz szellemekben való hitet lényegesen korlátozták az egyház tanai; az egyház elítélte a szellemekben való régi hitet, de bizonyos korlátozással, egyes részeit áthasonítva, mégis felvette, így pl. az ördögűzést.

Lényeges fordulat állott be a XIII-ik század közepén aquinoi Tamás fellépésével, kinek tanai bizonyos tekintetben visszaesést jelentettek.

Csakugyan ezek behatása alatt tartották meg az első boszorkánypert Languedoc-ban 1264-ben. Ez időtől kezdve 5 évszázadon át kisebb-nagyobb befolyással napirenden voltak a boszorkányperek egész Európában. Pár ezer ember vesztette el életét, sokakat kegyetlenül megkínoztak s csakis a természettudományok fellendülésével ért véget a szörnyű tévhit.

Térjünk most át pereink megismertetéséhez . . .

Tekintetes Akadémia! A most ismertetett boszorkányperekből levonható tudományos következtetéseket a következőkben összegezhetem :

1. A hódmezővásárhelyi boszorkányperek, lényegükre és tartalmukra nézve, a mult században tartott középeurópai (francia, német, svájci, olasz) hasonló perekkel teljesen megegyeznek. E körülmény részben a boszorkánypereknek közös eredetében keresendő, részben pedig és főleg annak tulajdonítandó, hogy az akkori időben a boszorkányság tanáról leginkább latin nyelven írott nagy irodalom keletkezett, mely mindenkinek hozzáférhetővé vált s így hazánk lakosságának nézeteit is hatalmasan befolyásolta.

2. Hazánkban a mult század derekán a boszorkányokban való hit sokkal belterjesebben és általánosabban el volt terjedve,

mint Középeurópában egyebüttl, mi valószínűleg abban leli magyarázatát, hogy a nép műveltség dolgában valamivel hátramaradottabb volt.

3. A boszorkányokban való hit — mai szemüvegen át nézve — nem egyéb mint egy századokon át felnövelt és sokféle tényező közrehatása által magát fentartott nagy *nép-suggestio*; ez hatalmas szálakkal nyult belé a nép életébe, úgyannyira, hogy még azok is elhitték, kik boszorkánysággal vádoltattak, noha tudták, hogy esetleg halálbüntetés vár reájok. Ecsery Anna 1755-ben a benignum examenben (tehát nem kényszerítve) azt mondja: „én minden bizonynyal tudom, hogy énnekem hóhér pallosa által kell elvesznem“.

4. Mind az állítólagos boszorkányok, mind az ellenök terhelőleg valló tanúk közül igen sok ideges, idegbajos, sőt elme-tévéngésekben, érzéki csalódásokban és káprázatokban szenvedő egyénnel találkozunk.

Ezeknek, ámbár anyagilag és tárgyilag reális, de mindazonáltal beteges panaszai szolgáltatták az anyagot a boszorkányok elleni vád kovácsolására.

5. A hódmezővásárhelyi perek, főleg 1740-től kezdve, már egész határozottan feltüntetik az áldásos befolyást, melyet böles kormányrendeletek, de főleg a természettudományi irányzat élénk föllendülése — s így az általános műveltség terjedése — hazánk akkori lakosságára gyakorolt. A halálbüntetések ritkábbak lesznek; a boszorkányok a vármegyéből egyszerűen kiutasítatnak.

## Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi december 15-iki (XVIII. 5.) számában első helyen dr. K u z s i n s z k y Bálint dolgozata olvasható: „Néhány szó Nemesis cultusáról“ czímen. Nemesis cultusa szoros összeköttetésben állott az amphitheatrális játékokkal. Ezt nemcsak az aquincumi leletek bizonyítják, hanem a Carnuntumban fölszínre került, Nemesisre vonatkozó leletek. A feliratos kövek Nemesis Diánával és Fortunával azonosítják. Egy apulumi köreliefből, melyet Gyulafehérvárott a Batthyáneumban őriznek, azt lehet következtetni, hogy a Nemesis, midőn nem volt viszonyban az amphitheatrális játékokkal, a régi Nemesis-typus szerint ábrázolták. Fején diadémával, lábíg erő chitonban és köpenyben szemben áll az istennő, jobbkezéből kétkarú mérleg lóg le, a baljában pedig rőföt tart. Jobbról lábainál a griff ül, egyik lábát a keréken nyugtatva. — H u s z k a József az udvarhelymegyei „Bögözi falképeket“ ismerteti. A Héjasfalva és Udvarhely közötti vicinális vasút mentén van Bögöz község

régi, többször restaurált, jelenben is használt, elég jó karban levő református templomával, melynek hajójában meszelés alkalmával falfestményeket találtak. E falképek, tárgyuknál fogva, kiválóan érdekelnek bennünket, mert a székelyföldön tipikus képsorozatokot tárják elénk. Székely templomból ugyanis elmaradhatatlan a szent László-legenda, továbbá majd mindig megvan a sz. Margit-legenda s azonkívül harmadik sorban bibliai tárgyi képeket találunk. Mivel a festmények leginkább az áttörtetlen északi falon fordulnak elő, a nagy összefüggő felületen a három sor kép fél természeti nagyságnál nagyobb alakokkal helyezkedik el az említett sorrendben. A legfelső sor Bögözön is sz. Lászlót ábrázolja és mint más székelyföldi templomban is, már a nyugati falon kezdődik, holott az alatta lévő Margit-legenda első jelenetével csak az északi falon indul. A képek nem egy időben készültek, mert a rendes szokástól eltérően itt a legalsó képsort festették leghamarább. A Margit-legenda vakolatát simították reá a legalsó képsorra, a mi a mennyzországnál jól látható tatarozási művelet nélkül is tudunkra adná, hogy a felső képek később készültek. Azonkívül a festési alapnak, a vakolatnak a minősége is nagyon különböző: a vastagon felrakott tempera-festék lepattogzása a két felső képsorban alapul szürke vakolatot, az alsóban pedig fekete alapot tár elénk. E körülmények tekintetbe vételével a templom építésének korszakait elég jól meghatározhatjuk, a mivel azután a képek kora is megállapítható a hiányzó följegyzések daczára. A déli főbejárat ajtóbéllete, valamint az összes ablak-díszművek késő gót formákat mutatnak s így a XV. század végén, vagy tekintve a mi hazai viszonyainkat, a XVI. század elején készültek. Ekkor toldották hozzá a hosszú szentélyt a régi hajóhoz, melyet egyúttal szintén beboltoztak az egyöntetűség kedvéért. Mivel a beboltozás gyámköveinek a sz. László-legenda képeiben törtek helyet, ez a képsor már akkor pusztulóba indulhatott vagy az újjáépítők már reformátusok voltak. A templom mai casettás mennyezete 1724-ből és diszesen festett kórusa 1761-ből való. Huszka József ezután részletesen leírja és sikerült képekben be is mutatja a falfestményeket. — Dr. Éber László „Mátyás király és Filippino Lippi“ című közleményében kimutatja, hogy azon művészeti alkotások között, a melyekkel Mátyás budavári palotáját a legfényesebb fejedelmi székhelyek egyikévé tette, ott díszlett Filippino Lippinek, a quattrocento egyik legünnepelebb művészenek az utolsó vacsorát ábrázoló képe is. — Mihalik József „Antonius mester aranykelyhét“ ismerteti. E kehely a régi egyházi ötvösművekben gazdag kassai sz. Erzsébet-templom kincstárában őriztetik s 1502-ben készült, vagyis éppen abban az időszakban, a midőn Kassán az ötvösség virágzó korát élte. A kehely, melyen Kassa város czimere s Antonius mester neve is be van vésve, a város megrendelésére készült s egyike a legsikerültebb remekeknek. Az értekező azután összegyűjti az Antonius ötvösre vonatkozó történeti adatokat.

— A *Levelezés* rovatban dr. J ó s a András szabolcsmegyei régiségekről, K u b i n y i Miklós az árvaváraljai urnatemetőről, M i l l e k e r Bódog a verseczi múzeum régiségeiről, B. M i s k e Kálmán a kápolná-snyéki bronzleletről, F e t z e r J. F. szilágysági leletekről, H i l d Viktor a jászberényi zománczos bronzlánczról, dr. F i n á l y Gábor a Kis-Szamos völgyében levő római telepekről, T é g l á s István tordaranyosmegyei római maradványokról, dr. N é m e t h y Gyula a biharmegyei ottományi falfestményekről, K e l e m e n Lajos pusztuló régi templomokról, C s o m a József a keczer-pekleni sírkőről közöl tudósítást. — Az *Irodalom* rovatban M a h l e r Ede ismerteti Kőrösi László „Egyiptom művészete“ című munkáját. — A *Múzeumok és Társulatok* rovatában jelentések olvashatók az Országos Régészeti és Embertani társulat okt. 25-iki és nov. 29-iki üléséről, a Nemzeti Múzeum régiségosztályának gyarapodásáról s az aquincumi kőemlékekről. — A *Különfélék* tartalma: „Abosi bronzlelet“, „Madáridomú bronzesüngő“ és „Vásárbíró uraimék instructiója“. — A füzetben mellékelve vannak: az egész kötet czimlapja, tartalomjegyzékei, az ábrák magyarázata és a betűrendes tárgymutató.

2. A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi füzetének tartalma. Péterfi Jenő a *három görög tragikus*-ról szóló tanulmányából a befejező részt adja, s ebben Euripides költészetének főbb vonásait tünteti föl Euripides a görög irodalomnak legsajátságosabb alakja. Merítetek belőle a későbbi görög írók, a rómaiak s keresztény bölcsek; egyik forrása az újabb classicus drámának is; teremtet alakokat, melyek élni fognak, a míg mai műveltségünk el nem vész; s mind a mellett még ma sincs megegyezés műveinek méltatásában. Ez azt mutatja, hogy Euripides nagyon sokoldalú egyéniség s művészetének szövete bonyolultabb s nyugtalanabb elemekből alakul, mint Aeshylus és Sophokles költészete. S mutatja még azt is, hogy mögötte oly problémák rejlenek, melyek ma is érdeklik a művészetet és az életet. Főlépésén, mint Aristophanesből látjuk, azonnal megéreztek a kortársak, hogy új hang, új lélek szól tragédiáiból. — F a r k a s J e n ő *Arch József és angol földműves mozgalom* czimmel Arch József önéletrajzát ismerteti, a ki egyszerű mezei munkásból küzdötte föl magát a parlamenti tagságra, s az angol munkásmozgalomokban nagy részt vett. Berzeviczi Albert *Itália* című útirajzaiból az utolsó közleményt adja, s ebben az újabb florenczi benyomásokról szól. Ezután Picón Jacinto O. *Jutalom* című spanyol beszélye következik Huszár Vilmos fordításában. A költemények közt van B ó c s a i A. *Pusztai hang* című eredetije, és *Stenkovits Iván és a ribniki aga* szerb népköltemény, melyet az eredetiből D ö m ö t ö r P á l fordított. D u k a T i v a d a r *Kőrösi Csoma Sándor* czimmel a Sir Willam Hunter-nek és Barthélemy St. Hilaire-nak Kőrösi Csomáról irt tanulmányait közli egyuttal megjegyzést tesz Sir William Hunter gondolatmenetére, a midőn azt mondja, hogy Duka Tivadar az 1885-ben megjelent Kőrösi

Csoma Sándor életrajzában s összegyűjtött dolgozataiban honfitársa iránti lelkesedésében el szeretné leplezni azon körülményt, hogy Csoma Sándor egy ábrándos czél után fáradozott. Ez Dukának nem volt feladata. De miután azt híresztelték, hogy Kőrösi a tibeti nyelvet azért tanulta volna, hogy abban fogja a magyar rokonságot föltalálni s így haszontalanul áldozta életét, e téves eszmének : és mégis a midőn sok évi fáradozás után végre meggyőződött arról, hogy a tibeti nyelv feladata megfejtéséhez nem vezet, a csalódás betegágyra terítette. Mindez együgyű mesebeszéd! s ezt kívánta Duka könyvében földeríteni. Az *Értesítő*-ben Schächter M.: Egyetemeink és az autonómia, Lorenz O. Lehrbuch der gesammten wiss. Genealogie; Burckhardt J.: Kunstgeschichte v. Italien című munkák vannak ismertetve. Ezután egy névtelen író, *Jókai a magyar nyelv eredetéről* címmel, Jókainak az Akadémia I. osztályában tartott felolvasására tesz megjegyzéseket. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az ETHNOGRAPHIA IX. évfolyama negyedik füzetében a a bevezető közlemény a *néprajzi múzeum megnyitásáról* szól. A múlt év június 16-án a magyar tudományosságnak ünnepe volt; megnyílt a Magyar Nemzeti Múzeum legfiatalabb osztálya : a Néprajzi Múzeum. Már a Magyar Néprajzi Társaság megalapításakor megindult a mozgalom arra nézve, hogy a múzeumi gyűjtemények fényes keretébe fölvett, többnyire külföldi tárgyakból álló s részben ki nem állított kis néprajzi rész a hazai anyag hathatós gyűjtése, feldolgozása és külön e célra rendelt helyiségekben történendő felállítása által tényezője lehessen az új társaság kebelében ápolt tudományágak gyors föllendülésének. A múzeum több oldalról fölkarolt ügye időközben tényleg jobbra fordult. A ráirányult figyelem számos nagyfontosságú újabb gyűjteménnyel gazdagította, s ennek következtében égetővé vált az elhelyezés kérdése is. Ebben az utóbbi évek folyamán megállapodás történt, a múzeum új igazgatója Szalay Imre és a néprajzi osztály új tisztségviselői a jelenlegi csillag-utczai otthont már elég alkalmasnak találták arra, hogy a gyűjteményeket elvégre a nagy közönségnek és a tudományos világnak is hozzáférhetővé tegyék. A megnyitási ünnepélyen Wlassics miniszter üdvözölte a múzeumot s az új osztály tudományos törekvéseit. Az ő, valamint az igazgató és Herman Ottó beszédeit a közlemény egész terjedelmében adja. — A második közleményben VIKÁR BÉLA tüzetesen ismerteti a *Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi tárának* történetét és kiállítását. A Magyar Néprajzi Társaság alapításának egyik nevezetes indítéka volt az, hogy megmentse az elveszéstől hazánk tárgyi néprajzának hagyományait. Herrmann Antal a társaság ülésein s a folyóiratban többször emelte föl szavát a nemcsél mellett. Herman Ottó, a társaság egykori elnöke, a parlamentben szólalt föl ez ügyben és Kun Géza gróf, a jelenlegi elnök is többször hangoztatta ennek fontosságát a társaság közgyűlésein. E működés bár lassan, de sikerre vezetett. A M. Nemz. Múzeum keretén

belül a gyűjtés már *Xantus* alatt mind szorgalmasabban folyt; majd ez érdemes tudósnak elhunytá után *Jankó János*, az új vezető adott neki nagyobb lendületet. Rajta kívül a főbb gyűjtők *Pápai Károly*, *Herman Ottó*, *Penichel Samu*, *Biró Lajos*, *Vikár Béla*, *Teleki Sámuel* és *Zichy Jenő* grófok voltak. Az egyes termek bemutatják: 1. Uj-Guinea maláj-pápua lakosságának nagyérdekű néprajzi képét; ez valóságos élő archaeologia, a kőkorszakból még alig kiemelkedő műveltségi fok tükrére; 2. Borneo, Szumatra, Jáva s a mellékszigetek népének tárgyait; 3. az indo-kinai kulturát; 4. Sziam és Kokinkhináét; 5. Amerika őslakosságaét; 6. a nyugat-afrikai népességét. Külön termekben foglalnak helyet: 7. Zichy Jenő kaukázusi gyűjtései; 8. Reguly, Pápai és Vikár finn-ugor gyűjtései. Legbővebb természetesen a magyar osztály, mely, Herman Ottó ösfoglalkozásbeli gyűjtésein kívül, az ország minden részéből tartalmaznak vidékek szerint csoportosított tárgyakat. Ide kerül az ezredéves országos kiállítás falujának összes anyaga. Szóba került végre e közleményben azon fontos kérdés, hogy nem volna-e szükség a múzeumot művelődéstörténeti gyűjtéssel is kiegészíteni. — A további munkálatok során *Balassa József* folytatja a magyar nyelvjárások keletkezéséről szóló értekezését. A mai nyelvjárási sajátságokat összehasonlítva a XV. és XVI. századbéli nyelv emlékekével azon eredményre jut, hogy a székelységen kívül négy oly nyelvjárás-területünk van, melyek a multban is lényeges sajátságok alapján váltak el egymástól. Ha tekintetbe vesszük ehhez a magyar lakosságnak az utolsó két században történt vándorlásait, megrajzolhatjuk a magyar nyelvjárások képét a XV—XVI. században, vagyis abban a korban, midőn a török uralom még nem zavarta meg a magyarság eredeti elhelyezkedését. A *dunántúli* nyelvjárás magába foglalta a Dunától nyugatra eső egész területet, a Drávamellék és Baranya, Somogy déli részének kivételével. Az *alföldi* nyelvjárás a Dunától az erdélyi hegyekig terjedt, északon a pest-szolnoki vonal s a Körös lehetett a határ. Hozzá tartozott a Drávamellék is. A *palócz* nyelvjárás a Dunától északra terjedt a tótságig, kelet felé Abaujig. A *tiszántúli* nyelvjárás a Köröstől északra terjedt s belenyúlt az erdélyi megyékbe is. A keleti határszálen nagyobb területen, mint ma, lakott a *székelység*, melynek nyelvére nézve nevezetes, hogy nincsenek oly jellemző vonásai, melyek határozottan szembeállítanák a magyar nyelvjárás-területekkel, míg emezeket egymástól elég fontos és jellemző sajátságok választják el. E mellett a székelység önmagában is több nyelvjárásra oszlik, melyeket épp oly jellemvonások különítenek el egymástól, mint az egyes magyar nyelvjárás-területeket. Ez nyilván mutatja, hogy a székelység a mai magyar nyelv s a főbb nyelvjárások megalakulása után válhatott el területileg a magyarságtól, s hogy nem egyszerre s nem egy helyről került a székelység mai helyére. A székelyek nyelve csak régebbi nyelvéllapotot őrizett meg több elemében, de lényegileg a többi magyarságtól nem különbözik. — Krausz

S á m u e l „Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai“ című tanulmányában ezúttal *Evilat*-ról, a nemzeti krónikákban emlegetett magyar őshazáról értekezik. A bécsi képes krónika erről így szól: „A mint a szentírás mondja és a szent tanítók, a magyarok Jafetnek Magor fiától származnak, a ki az özönvíz után az *Evilath földjére* ment és nejétől, Enétől nemzé *Magort* és *Hunort*, a kikről a Magyarok és Hunnok neveiket kapták“ A Vulgátában „*terra Evilath*“ a héber „*Chavila* földjének“ fordítása (Genes II. 11.); de föltűnő, hogy míg a Vulgata öt egyéb helyen e héber szót *Evila*-nak írja, a krónikás éppen az egyedül álló *Evilath* átírást alkalmazza Ennek oka az, hogy azon a területen, hol a krónikások a magyarok őshazáját képzeltek, tényleg ismeretes volt a görög-római időkben Epiphanius egyházatya tanúsága szerint: *Kis- és Nagy-Evilat*; Kosmas Indikopleustes „Keresztény Topographia“ című könyvében meg az található, hogy *Hunniá*-nak más neve *Evilat* volt. A magyar krónikás tehát a bibliai *Evilat* nevet ezzel azonosította. Egy héber Nagy Sándor-regényben is előfordul, hogy e király *Joguli* (Jugria?) országából átkelt a vizen hajókon és eljutott *Chavila* országába. — A „Néphit és népszokások“ rovatában Istvánffy Gyula közöl *újabb adatokat a palóczok ethnographiájához*, ezúttal a családi élet és háztartás, továbbá az étkezési szokások és ételek köréből. — Az „Irodalom“ rovatban Munkácsi Bernát tüzetesen méltatja *Herman Ottó*-nak „*Az ősfoglalkozások. Halászat és Pásztorélet*“ (1898) című könyvét, kiemelve, hogy az itt jelzett feladatokra nincsen közöttünk Herman Ottónál hivatottabb erő, miért is kívánatos, hogy e kiváló tudósunkat ismeretes lelkesedése és munkakedve azon diszes épület betetőzéséhez is segítse, melynek alapjait lerakta, részben falait fölemelte. A pásztoréletről szóló jelen műve minden tartalmassága mellett is csak előmunkálát; e műnek újabb kidolgozását és bővebb kiadását várjuk, mely az összes ide tartozó anyagot épp oly kimerítősséggel fogná tárgyalni, mint a „Magyar Halászat Könyve“ a magáét. Hasonló munkálatokra van még szükségünk az ősfoglalkozások körében, különösen a *vadászatra* s némely, kétségkívül régi honosságú iparfoglalkozásra, minők a *szücsmesterség*, a *bőr-, szűr- és gubuposztókészítés*, továbbá a *vessző-, gyékény- és nádfonás*, végül a *fejsze-, kés- és gyalúfaragás* elemi munkái. Mind e foglalkozások szókínese telve van ősrégi s a magyarság keleti érintkezéseiből megfejthető elemekkel, a mi biztos ujjmutatás arra nézve, hogy a tárgyi rész sem lehet híján a távol mult maradványainak. — Az „Apróságok“ rovatában *M. I.* egy *régi ráolvasás* szövegét közli. *Herrmann Antal* pedig Jókai műveiből közöl adalékokat a *kigyókőhöz*. — A „Néprajzi Hírek“ közt *Krausz Sámuel* ismerteti a hamburgi *zsidó néprajzi társulatot* és első kiadványát („Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Volkskunde“). Egy másik közlés, szemben azon elterjedt véleménynyel, hogy *Ipolyi „Magyar Mithológiá“*-jának példányait Csengery bírálata következtében elégette volna, idézi Csaplár Bene-



deknek tudósítását, hogy Ipolyinak eszékában sem volt művét elégetni, hanem azért van belőle oly kevés példány, mert összesen csak 300-at nyomtatott. Ellenkezőleg a 70-es évek elején azon tervvel foglalkozott, hogy javítva újra kiadja. — *Két nyilvános kérelem*, Herman Ottó és a néprajzi múzeumé (ösfoglalkozásbeli és egyéb néprajzi érdekű tárgyak gyűjtése ügyében) zárja be a füzetet.

3. A „KÖZGAZDASÁGI SZEMLE“ novemberi füzetében legelől György Aladár folytatja „A munkaidő törvényes rendezése a művelt államokban“ című cikksorozatát s ez alkalommal a kiskőrű és női munkások munkadíjának törvényes szabályozását ismerteti, mely csaknem minden művelt államban megvan, különösen részletesen Angliában, Németországban, Belgiumban, Svájcban s az amerikai Egyesült Államokban. Utána Székely Mihály „Kivitelitörvényeink és a gyarmatok“ cz. alatt főképp Transvaalban szerzett tapasztalatai alapján kimutatja, mily kevés üzleti szellem és vállalkozási kedv van a magyar gyártulajdonosokban és nagykereskedőkben, hogy külföldön új jelentékeny piacokat hódítsanak meg; kiskorúságunk jele, hogy mindent az államsegélytől várnak s az egyetlen nagyobb társaság, melyet Baross vaskézzelel alapított, a „Hungarian Exporting Association“ az ő halála után csakhamar megszűnt. Az osztrák gyárosoktól újabban tervezett „uszó kiállítás“-tól, mely egy külön gőzösön főképp Keletázsiaiában mutatná be a hazai ipartermékeket, szintén nem vár sokat, mivel a régibb ily irányú kísérlet igen czélszerűtlen volt. Pedig a kivitel felvirágzása csaknem kizárólag maguktól a kereskedőktől függ, az állam eleget tesz, ha a hajózáratokról és konzulságokról kellőképp gondoskodik. Mindenekelőtt szükséges egy nagyobb kiviteli törvény alapítása, azután mintaraktárak, ügynökségek, bizományi raktárak és fiókok szervezése az összes gyarmatokban s majd az enbotage üzlet szervezése. — Az „Irodalmi Szemle“ című rovatban mindenekelőtt Kenéz Béla ismerteti Somló Bódognak „A nemzetközi jog bölcséletének alapelvei“ című művét. Utána „ff“, az ismert németországi „Verein für Armenpflege und Wohlthätigkeit“ két újabban megjelent füzetéről szól, melyekben Beer Oswald és Falch E. a rendkívüli csapások alkalmával nyújtandó segély eljárási módjairól szólnak, majd dr. Schmidt és Cuno a nyilvános szegénységélyezésben oly nagy fontossággal bíró létminimum mértékének megállapítását és a munka különböző viszonylataiban való alkalmazását tárgyalják. — Utánuk „r“ ismerteti Jastrow J. dolgozatát a Conrad-Hildebrand-féle folyóiratban a munkaközvetítésről. Ugyancsak „r“ ismerteti a „Soziale Praxis“ egyik cikkét, melyben Oldenburg Károly marburgi egyetemi tanár tudományos alapon mutat arra a nagy veszedelemre, hogy a pékek önzésből fölöttébb sok inast fogadnak fel, kiknek nagy része később elzúlik. — A „Statistikai Értesítő“ című rovatban dr. Farkas Jenő szól a pellagra gazdasági okairól. Mint közegészségügyi felügyelő kutatásában és hivatalosan szerzett adatok alapján konstatálja, hogy

a pellagra betegség feltűnése hazánkban onnan eredt, hogy a hazai búzafogyasztás egy év alatt 22 millió métermázsáról 13½ millióra süllyedt s a szegény nép igen sok helyen búza helyett tengerit kénytelen fogyasztani. A betegség gyökeres kiirtása csak a nép anyagi helyzetének javulása után várható. — A „Könyvszemle” rovatban 10 lapon vannak felsorolva a legújabbban megjelent közgazdasági művek és tanulmányok. Végül a magyar *közgazdasági társaság* igazgatóválasztmányának októberi üléséről szóló jegyzőkönyv zárja be a füzetet.

Ugyane folyóirat decemberi füzetében közli dr. Jekelfalussy József értekezését „Az egyházpolitikai törvények hatása” czim alatt, mely értekezés a M. T. Akadémia második osztályának december 5-iki ülésen olvastatott fel. Értekező a legújabb népesedési és egyházi statisztikai adatok alapján világítja meg, mennyiben voltak alaposak az egyházpolitikai törvényekkel szemben felmerült aggodalmak. Mindenekelőtt a házasság felbonthatatlanságára nézve kimutatja, hogy a polgári házassági jogról szóló törvény értelmében indított házassági perek alapján történt válások száma félszáz évvel ezelő óta nem annyira csökkent, mint a törvény megalkotása előtt s így világos, hogy az egyetemes állami házassági jog a házassági köteléket nem lazította meg. Éppen nem lett nagy a felekezetenkívüliek száma sem. 1896-ban 3990-en, 1897-ben 4935-en léptek ki felekezetükből a nélkül, hogy más felekezet tagjaivá lettek volna s ezek túlnyomólag baptisták és nazarénusok, kik már azelőtt is nagyobb számmal voltak, mint a kilépők, jeleül, hogy még ezek sem használták fel mind a törvény által adott jogot, hogy a külső köteléket régi hitfelekezetükhöz megszakítsák. Ezenkívül a felekezetenkívüliek jelentékeny része ismét visszatért régi felekezetei kötelékébe. A felekezetenkívüliek nálunk tehát rajongó vallásosságot jelent a két törvény által el nem ismert felekezetek hívői részéről, de nem vallási közönyt, a mit tanúsít az is, hogy a felekezetenkívüliek száma a városokban igen csekély vagy éppen semmi. A vallásos érzület előrejósolt romlása ellen szól az is, hogy a polgári házasság megkötése után az egybekelteknek több mint 90 százaléka, a római katolikusoknál 98-99%-a egyházilag is megáldatta frigykötését. Igaz, hogy a zsidóknál egyházi házasságot az egybekelteknek csak 65%-a kötött a statisztika szerint, de ez a szám főképp onnan eredt, hogy a zsidó anyakönyvek vezetői az állami anyakönyvek behozatala óta nem számolnak be rendszeren működésükről. Érdekös, hogy az új törvények életbelépte óta kötött 1157 keresztyén-zsidó házasságnál 285 esetben történt megegyezés a gyermekek válására nézve s ebből 246 született a keresztyén s csak 39 az izraelita fél javára s hogy ugyanezen idő alatt 481 zsidó lett keresztyénné s csak 205 keresztyén zsidóvá. Az összes vegyes házasságokat tekintve, említésre méltó, hogy a gyermekek vallására vonatkozólag történt megállapodások csaknem tisztán a római katolikus egyház javára történtek, legnagyobb a vesztesége a két protestáns egyháznak. Az

áttérések által nyertek a görög- és római katolikusok, meg az unitáriusok, a többiek vesztesége igen nagy, különösen a görög-keletieké. A statisztika kikutatta az egyes felekezetek isteni tiszteletében használt nyelvet is s arra az eredményre jutott, hogy az unitárius és református egyház kivételével a magyar nyelv még mindig nem foglalja el azt a helyet, mely nemcsak állami jellegénél, de egyszerűen a népességből reá eső számbeli aránynál fogva is megilleti. A legrosszabb a helyzet a zsidóknál, kiknek 477 oly hitközségében, a melyekben hitszónoklatokat tartani szoktak, a magyar nyelvet csak 85 esetben használták kizárólag, míg a németet 126 esetben. Különösen elszomorító, hogy 260 orthodox hitközség közül csak nyolczban volt a hitszónoklatok nyelve magyar. — Ezután dr. Vargha Gyula „Békés vármegye mezőgazdasága“ című terjedelmes tanulmánya következik, mely az 1895: VIII. t.-cz. alapján végrehajtott mezőgazdasági statisztikai összeírásnak eme törvényhatóságra vonatkozó összes adatait felhasználja és az egyes járásokig, itt-ott még tovább menő részletezéssel s mindenütt bírálati megjegyzésekkel kísérve, ismerteti Békésmegye viszonyait. A főbb ismertett tárgyak a következők: a gazdaságok száma és területnagysága a birtoklás jogcíme és az egyes nagyság-kategóriák szerint, a gazdaságok különböző kategóriái terület szerint, a gazdaságok tulajdonosai anyanyelv szerint, a szarvasmarhák és más házi állatok létszáma birtokok és terület szerint, és összehasonlítva az 1884-ki állapotokkal, az állatok értéke és egyes állatfajok terjeszkedése, a gazdasági gépek és eszközök és azok megoszlása tulajdonosok és terület szerint, a száz holdon felül levő gazdaságokban alkalmazott személyzet foglalkozási viszonyai s az ugyanitt levő állatállomány részletezése a gazdaságok kategóriái szerint, a községek általános gazdasági viszonyai, különösen a föld örök- és bérletára, a korlátolt forgalmú birtokok, tagosítás, a gazdálkodás módja, vetőmagszükséglet, mezei és hegyi örök, faiskolák, a földmivelő nép vagyoni és erkölcsi állapota stb. De még ez a sokoldalú és gazdag sorozat sem meríti ki az országos felvétel alkalmával beszerzett adatokat, mivel Vargha különböző okokból nem dolgozta fel azokat, melyek a cselédbérekre, a szakmánybérviszonyokra, a feles vagy harmados földek művelésére és a munkások és gazdák közötti viszonyra vonatkozik s ezeken kívül a járási összeíró bizottságok járásuk gazdasági viszonyainak általános jellemzésére kisebb monografiákat is készítenek. Vargha dolgozata mintája annak, miként dolgozta fel a központi statisztikai hivatal azután a nagy anyagot, melyből eddig is már három hatalmas kötetet készített el. — Az „Irodalmi Szemle“ rovatban dr. Fenyvessy József ismerteti dr. Riedl Richardnak, az alsóausztriai kereskedelmi és iparkamara statisztikai irodája főnökének új munkáját a német ipar statisztikai felvételekről. A „Statisztikai Értesítő“-ben ez alkalommal kilencz oldalon csak a statisztikai táblázatok vannak egyes magya-

rázó jegyzetekkel, melyek dr. Jekelfalussy Józsefnek a füzet elején levő értekezésében felhozott adatokat magyarázzák és részletezik. — Végül a szokott „Könyrszemle” rovat nyolcz oldalon közli a legújabb közgazdasági művek és nevezetesebb tanulmányok jegyzékét.

4. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK mult évi utolsó füzetében Munkácsi Bernát folytatja „Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben” című tanulmányát, tárgyalván az ide vonatkozó kutatások történetét az előbbi két évtizedben. Az eddigieknél világosabban és alaposabban itél az indo-germán és finn-magyar nyelvek egyezéseiről a finn-lapp nyelvek idegen elemeinek jeles kutatója, Thomsen Vilmos, ki szerint, noha nem lehet eleve tagadni a két nyelvcsalád örökonságát, mindamellett az eltérés oly nagyarányú szerkezetükben, hogy ily természetű kapcsolat közöttük valószínűnek alig vehető, mindenesetre pedig bebizonyíthatatlan addig, a míg a finn nyelvnek régibb s a nyelvcsaládbeli összehasonlítás kiindulópontjai gyanánt szolgálható alakjait kikutatni nem sikerül. Igen fontos útnutatóst adnak Thomsen észrevételei az árja érintkezés kérdésének vizsgálatához annak jelzésével, hogy vannak szűkebb körben elterjedt s az egész finn-magyar nyelvcsalád területén ismeretes árja elemek, valamint hogy az árja-hatás a finn-magyar nyelvekben nem egységes, hanem különböző korokból és nyelvterületekről való. Az is igen becses észrevétel, hogy azon adatok, melyeket rendszeren az indo-germán örökonság nyomainak szoktak tekinteni, nagyobbrészt szorosabb értelemben vett árja (indo-iráni), esetleg germán vagy szláv jövevényelemeknek bizonyíthatók (pl. a *név*, *méz* és *száz* szók rokon nyelvi egyezései), úgy hogy a tüzetesebb vizsgálat előreláthatólag egészen el fogja vonni ama különben is igen valószínűtlen fölvétel alól a számbajöhető tények alapját. Nem ily éleslátással itél a finn-magyar és indo-germán nyelveknek árja példákkal is igazolt közösségeiről Joh. Gust. Cuno, kinek 1871-ben megjelent *Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde (I. Die Skythen)*“ műve foglalkozik e jelenségekkel, még pedig legelőször vizsgálva tanulságaikat az *indo-germán őstörténet* szempontjából. Kiindulópontul szolgál ebben az eddigi hagyományos nézettől eltérő azon eszméje, hogy nem Ázsia volt az indo-germán népek ősi hazája, hanem azon területnek középpontja, hol óriási tömegeik ma is laknak, vagyis Közép- és Kelet-Európa, a honnan mindenfelé szétágazva, egyes törzsek a dél-oroszországi és turáni pusztákon át jutottak az eráni fensikra. E régi földrajzi elhelyezkedés nyomainak szerinte föl kell tetszeni azon népek nyelveiben, melyek ama korban itt Európában az indo-germánok szomszédjai voltak, s ezek épp a finn-magyar népek lehettek. Ezek nyelvei sajátos közösségeket tartalmaznak oly indo-germán népek nyelveivel is, melyekkel, a mennyire tudjuk, a finn-magyar népek soha érintkezésben nem állottak, s az ily szavak száma sokkal nagyobb, hogysen azon

fölvételre támaszkodhatnánk, hogy az előbbi korokban megvoltak e kifejezések a szlávban és germánban is, tehát átvételük ezen időszakokból eredhetne. Ezen közösség igen jelentékeny arányban mutatkozik oly fogalmi csoportok jelzésében is, melyek a nyelvek legeredetibb rétegeiből valók s idegen elemekkel csak nagy ritkán vannak vegyítve, jelesül a számnevekben, névmásokban, rokonsági nevezetekben s a közönséges életre vonatkozó kifejezésekben. Kutatásának végeredménye, hogy az indo-germán és finn-magyar nyelvcsaládok eredettől fogva szomszédosak, s a mi a két területen közös, nem átvétel az egyiknek kifejlett ágaiból a másikéba, hanem már a két nyelvcsalád keletkezésének korából származó közösség. Az ennek bizonyítására felhozott tényekből, józanul ítélve, csak azt ismerhetjük föl, hogy a finn-magyar és indo-germán nyelvcsaládok érintkezése beláthatatlan régi korbba nyúlik vissza, sőt hogy már egyes önállóan kialakult nyelveknek (például a finn-lappnak és germánnak) az előbitől különválasztandó, aránylag újabb korbeli érintkezése is már a történeti korban kezdődött. Ettőlfogva a külföldi nyelvtudósok is komoly érdeklődéssel veszik művelőbe a kérdést, így különösen Donner Ottó „*Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen*“ (1874—76.), s utána Anderson Miklós „*Studien zur Vergleichung der indo-germanischen und finnisch-ugrischen Sprachen*“ (1879.) című művében. Az utóbbi az *ösrokonság* elméletének híve, s ezt oly szakszerű részletességgel igyekszik bizonyítani, mint előtte senki más. Kimutatja, hogy a finn-magyar és indo-germán nyelvekben a névmások és képzéseik (kivéve a *mi* névmást) mindannyian egyeznek, hogy jó számmal vannak egyező képzők és ragok is, hogy tehát a két nyelvcsalád belső szerkezetét nem választják el oly áthidalhatatlan ellentétek, mint előbb hitték. Nem tartja ezek alapján Anderson merész vállalkozásnak, ha a nyelv tartalmasabb elemei, az önálló fogalmi kifejezések közt is kutatjuk a kapcsolatokat, s hogy mit remélhet e téren a tüzetesebb összehasonlítás, annak kimutatását egyelőre az indo-germán *kar-tő* alak és jelentés tekintetében szerteágazó változatainak finn-magyar egyeztetéseivel kíséri meg. Bö magyarázatokkal ellátott és tanulságos kísérletektől többször félbeszakított 48 szöveghasonlító cikke alapján kutatásainak végeredménye, hogy midőn a célbavett igen szűk körben is oly nagy számmal találjuk a tövek és képzett szók egyezéseit, nem tulajdoníthatunk elfogulatlanul ítélve nagyobb tudományos értéket azon fölvételnek, hogy minden közösség az indo-germán és finn-magyar nyelvek között csak átvételen vagy véletlen találkozáson alapulhat, mint azon perhorreskált elméletnek, hogy az efféle egyezések ösrokonságnak jelenségei. A probléma rendkívüli nehézsége, valamint a benne való tájékozódáshoz megkívánt előismeretek nagy köre és mélysége egyképen hozzájárulhattak, hogy Andersonnak sok tévedése mellett is igen tanulságos és eszmefejlesztő művét a szakértők sem részesítették azon méltánylásban, mely meg-

illette volna, kik közül egyedül Budenz foglalkozott vele némi tüzettséggel, azt emelvén ki bírálatában, hogy a műben tárgyalt kérdés fölvetése mindenkép korai volt. Anderson után Diefenbach Lőrincz „*Völkerkunde Osteuropas*“ (18c0.) és Penka Károly „*Origines ariacae*“ (1883.) című művei foglalkoznak a szóban forgó kérdéssel, még pedig ethnologiai tanulságainak szempontjából. Az utóbbi a nyelvi egyezéseket *anthropologiai közösségekkel* hozza kapcsolatba. A finn-magyar népek közt ugyanis jelentékeny arányban található a szőke hajszín és dolichocephalia, melyek, mint az indo-germánáságnak legfőbb testalkati jellemvonásai, az uralkodó sötét hajszínnel és brachycephaliával szemben *ősregi indo-germán fajkereszteződésre* vallanak, minek történeti alapja, hogy a két népesalád kialakulása korában egyazon földön huzamos ideig együttélt és fajilag egybekeveredett. Ilymódon a finn-magyar nyelvek az indo-germán népek és nyelvek történetének legrégibb és legbecsesebb kútforrásait alkotják, melyeknek összehasonlító tanulmánya a jelzett szempontból épp olyan szükséges, mint maguk az egyes indo-germán nyelveké. Az értekezés hátralevő részében még Köppen orosz tudós, Canon Isaak Taylor hires angol anthropologus és Schroeder észt tudós ide vonatkozó munkái vannak méltatva. — A második közlemény Kalmár Elek „*Állítmány és alany*“ című tanulmányának befejezését nyújtja. A szerző meghatározása szerint „*az alany az állítmánynak megszemélyesítése, azaz személyi vagy személyesített körülménye*“. Az alanynak három iránya lehet: vezető (közelebbi műveltető), cselekvő és szenvedő. Ezen felosztás egyezik a határozókéval: honnan? ~ vezető alany; hol? ~ cselekvő alany; hová? ~ szenvedő alany. A cselekvő alany ismét lehet átható, magára ható és át nem ható cselekvésű alany. A tárgy is az alanyok közé tartozik, nem egyéb, mint *a cselekvő alany mellett kitett szenvedő alany*. Mind az alany, mind a tárgy a mondat bővítő része. A mondatrészek alapján *dualismus nincsen*, csak alárendelés, de az alany primus inter pares vasallos. — Ezután Gombocz Zoltán folytatja „*A vogul nyelv idegen elemei*“ nek kimutatását, ezúttal 261 cikkben az orosz jövevényszavakkal foglalkozván. A közlemény végén a török elemekhez pótlás csatlakozik. — Új közleménysorozat veszi kezdetét Szilasi Móríc Cseremis szótárában, mely Budenznek ily tárgyú szótárát húsz újabb nyomtatvány anyagával s Genetz Arvid helyszínén gyűjtött adataival kiegészíti. A közölt rész az *a, b, c, é* betűkkel kezdődő szokat tartalmazza. — Az ismertetések és bírálatok rovatában Petz Gedeon Herman Paul „*Über die Aufgaben der Wortbildungslehre*“ (1896.) művével és a Brugmann-Streitberg-féle „*Indogermanische Forschungen*“ folyóirat V. és VI. köteteivel foglalkozik, tüzetesen vázolván tartalmukat.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A IX. füzet első cikkében Liska János latinul értekezik Sallustius periodusairól és kifejti, hogy Sallustius periodusainak megalkotásában is eltér a többi

római írók stílusától. Utána Szigetvári Iván Madách viszonyát a socialismushoz tárgyalja, mely 'Az ember tragédiája' két színében teszi a költő fejtegetésének tárgyát: a XI. szín rajzolja a mai socialismust, a munkásnak harcát a tőke ellen, a XII. szín pedig a jövőnek adja képét. Ez utóbbinak forrásai szerző szerint Plato állama, Fourier elmélete és Gall képzelődései. Bohdanecky Lajos szól Herodas életéről és műveiről. A költő működését a Krisztus előtti harmadik századba teszi, tartózkodása helyéül Kos szigetét tekinti, s műveiben a költői realismus diadalát látja. Szerinte Herodas a hellenismus legkiválóbb költője. — Azután Heinrich Gusztáv a M. T. Akadémia levéltárából a szükséges magyarázatokkal közlést tesz Arinus Jakabnak Bécsben 1815. máj. 28. kelt és Schedius Lajoshoz intézett igen érdekes levelét, melyben a germán philologia megalapítója a hősmonda magyar forrásaival foglalkozik. Végül Kemény Ferencz befejezi a nemzetközi hasonlatok áttekintését. A hazai irodalom rovatában Bódiss Jusztin ismerteti Croiset művét a görög éposz történetéről, melyet a M. T. Akadémia könyvkiadó vállalata Kempf József fordításában tett közzé: Moravcsik Géza bírálja Négyesy László magyar vers-tanát, melynek nagy becsét részletesen fejtegeti, de főleg azon elméletét kifogásolja, hogy a magyar vers ictusának alapja az értelmi és nem a szóbeli hangsúly; Kardos Albert sok kifogást emel Gaál Mózesnek 'Nemzetünk nagy költői' cz. vállalata ellen, melynek első három füzetét bírálja és kevésbé sikerültnek találja; Sebestyén Károly igen kedvező véleményt mond Körös Endre Walthausius-fordításáról; Tolnai Vilmos pedig ismerteti Kende János dolgozatát Horatiusról és Virágról, mely szerinte jóval gyengébb mint Szeremley Barna hasonló tárgyú, de sokkal behatóbb és minden részletre kiterjedő értekezése. A philologiai programmok sorából Heinrich Gusztáv bírálja Gál Kelemen tanulmányát Schiller kritikái és költészettani munkáiról, melyet kevésbé sikerültnek mond, mivel szerző jóformán csak rövid és nehezen érthető kivonatokat ad Schiller elméleti műveinek egy részéből; Bódiss Jusztin ismerteti Sarudy György értekezését Horatius methodikájáról, mely ellen sok a kifogása; Gyulai Ágost pedig helyeselve bírálja Szücs István dolgozatát Zrinyi idylljeiről, melyekről a szerző kimutatja, hogy nem tekinthetők Vergilius és Tasso pusztá utánzatainak. Számos vegyes közlemény és könyvészet zárják be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat X. füzetében ifj. Reményi Ede Anacreont mint tipikus alakot jellemzi. A görög költő először mint vén szerelmes, másodsor mint vén borisza, harmadszor mint Bathyllos szeretője vált tipikus alakká. — Katona Lajos a drámai névtelen 'Rustan császár'-ját tárgyalja, melyről kimutatja, hogy az nem csupán a vulgáris Gesta-szövegen és az ebben tükröződő Legenda aurea szerkezetén alapul, hanem egy másféle előadáson is. Elbeszélésének eltérését nem kell azért okvetlenül önálló feldolgozásának, különösen

nem felekezeti álláspontjának rovására írunk. — Waldapfel János kritikai adalékokat közöl Schiller Anthológiájához (1782.) és belső indokok alapján bemutatja, hogy e gyűjteménynek P-vel aláírt négy költeménye Schillernek tulajdonítandó. A hazai irodalom rovatában B i n d e r J e n ő nagy elismeréssel bírálja Heinrich Gusztáv Poncianuskiadását; R o s e t h A r n o l d kedvezőtlen ítéletet mond Vajdady Géza Horatius-fordításáról (Epistolák), mely sem philológiai tekintetben, sem magyarság dolgában nem üti meg a mértéket; B a r t h a J ó z s e f hiányt pótló dolgozatnak mutatja be Dietrich Vilmos tanulmányát Arany János nagyidai czigányairól; I n c z e B é n i Szabó András székfoglalóját a satyr drámáról igen szépen sikerült, komoly és hasznos munkának mondja; hasonlókép T o l n a i V i l m o s is alapos és jól irt dolgozatnak mutatja be Bakács István értekezését Debreczeni Márton Kiwi esztájáról. A külföldi irodalom rovatában H e g e d ű s I s t v á n ismerteti Blass Bacchylides-kiadását és Desrousseaux fordítását, P e t z G e d e o n pedig behatóan tárgyalja Loewe Rikhard könyvét, mely a germánok nyomait a fekete tenger vidékén kutatja; elismeri a munka nagy értékét, de nem osztozik végeredményében, hogy e népek herulok és nyugoti germánok voltak. A philológiai programmok sorából B ó d i s s J u s z t i n nagy elismeréssel ismerteti Némethy Géza Cicero-fordítását (A legfőbb jó és rossz); G y u l a i Á g o s t pedig négy értekezést bírál: Peczkó Ernő czikkét a szabadságharez költészetéből, Rencz János értekezését Vajda Jánosról és a mai magyar líráról, Jászai Rezső dolgozatát a francia forradalom első másfél esztendejének hazai hírlapirodalmi méltatásáról, és Balló István tanulmányát Altorjai Apór Péterről. Az első két dolgozatot gyengének és sok tekintetben kifogásosoknak, az utóbbi kettőt ellenben alapos és értékes irodalomtörténeti adalékoknak mondja. Vegyes közlemények, könyvészet és a XXII. évfolyam név- és tárgymutatója után a philológiai társaság személyzetének névsora zárja be a füzetet.



# A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

## HARMINCZÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

### A II. osztály nyolczadik ülése.

1898. deczember 5-én.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak a második osztályból: Hajnik Imre, Jekelfalussy József, Láng Lajos, Schvarecz Gyula, Vécsey Tamás r. tt.; Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Concha Győző, Czobor Béla, György Endre, Körösi József, Majláth Béla, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Tagányi Károly, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Agost, Szász Károly, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt.; Gyomlai Gyula, Munkácsi Bernát, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

238. VARGHA GYULA l. t. felolvassa: Jekelfalussy József r. t. „Egyházpolitikai törvényeink hatása“ cz. értekezését.

239. BALLAGI ALADÁR l. t. folytatja: „Művelődésünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban“ cz. felolvasását.

240. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéretnek BALLAGI ALADÁR és CONCHA GYŐZŐ l. tt.

## HARMINCZHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

### A III. osztály kilenczedik ülése.

1898. deczember 12-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak, a harmadik osztályból: br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Agost, Högyes Endre, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Mihalkovics Géza, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt.; Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Bókay Árpád, Franzenau Agost, Galgóczy Károly, Hosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Laufenaucr Károly, Lóczy Lajos, Mágócsy-Dietz Sándor, Mocsáry Sándor, Ónodi Adolf, Plósz Pál, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Staub Móricz l. tt. — Más osztályokból: Pauler Gyula, Szilády Áron, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

241. LAUFENAUER KÁROLY l. t. felolvassa székfoglaló értekezését: „A hődmező-vásárhelyi boszorkányperek (1730 1758.) idegkórtani szempontból.“

242. ÓNODI ADOLF l. t. felolvassa „A gégeidegek ismeretéhez“ című értekezését.

243. RADOS GUSZTÁV l. t. bemutatja „Az indukált helyettesítések karakteristikus függvénye“ cz. értekezését.

244. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t.: „Az égi testek spektrumáról“ értekezik

245. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéretnek LAUFENAUER KÁROLY és RADOS GUSZTÁV l. tt.

## HARMINCZHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

## Tizenegyedik ö s s z e s ülés.

1898. december 19-én.

B EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Fejérfpataky László, Fraknói Vilmos, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Horváth Géza, Klein Gyula, Pauler Gyula, Schwarcz Gyula, Szimneyi József, Than Károly r. tt.; Acsády Ignác, Berezik Árpád, Békefi Remig, Daday Jenő, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Mágoesy-Dietz Sándor, Moesáry Sándor, Óváry Lipót, Réthy Mór, Riedl Frigyes, Schmidt Sándor, Tagányi Károly, l. tt. — Jegyző Szily Kálmán főtítkár.

246. MOESÁRY SÁNDOR l. t. emlékbeszédet tart Xantus János l. t. felett. — Közre fog bocsátatni.

247. HELLER ÁGOST r. t. jelentést tesz az idei londoni bibliographiai konferentiáról. — Meg fog jelenni az Akadémiai Értesítőben.

248. A főtítkár bejelenti HUBER ALFONZ k. tagnak, a bécsi cs. kir. Tudományos Akadémia főtítkáranak november 23-án bekövetkezett halálát. — Az Akadémia mély részvétellel s őszinte fájdalommal veszi tudomásul kiváló tagja elhunytát s fölhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

249. Az I. osztály jelenti, hogy a Nyelvtudományi Bizottságba Gyomlay Gyula l. tagot megválasztotta s ugyanebbe a bizottságba segédtagokul ajánlja Balassa József, Frecskay János, Katona Lajos, Melich János, Sebestyén Gyula, Szilasi Móríc, Tolnai Vilmos, Tóth Béla, Vikár Béla urakat. — Az ajánlottak megválasztatnak.

250. Az Irodalomtörténeti Bizottság indítványozza, hogy az Akadémiai Értesítő, 1899-től kezdve, nyisson egy új rovatot, melyben a tudományt illető dolgokra nézve tudakozó kérdéseket lehetne intézni a szakemberekhez. — Helyesléssel elfogadtatik.

251. A II. osztály közli azon határozatait, melyeket a bírálatokra nézve tagjainak utasításul adott. — Tudomásvétel végett közölitetik az I. és III. osztálylyal.

252. A II. osztály előterjeszti az Egyesült Fővárosi Takarékpénztár alapítványának ügyrendi szövegezését végleges alakjában. — Elfogadtatik s közölitetik az alapítványtevővel.

253. Toldy László, a székesfőváros főlevéltárnoka bejelenti, hogy ez év nyarán a gráci z egyetem könyvtárában fölfedezte Lethenyei István 1631-ben Csepregen nyomtatott „Evangeliumok és epistolák“ czimű munkájának egy teljesen ép példányát. — A jelentés köszönettel vétetik s közlés végett átadatatik az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztőjének.

254. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Az olasz belügyminiszter részéről: Galileo Galilei műveinek VIII. kötete. 2. Istvánffy Gyulától: Icones Fungorum Caroli Clusii. 3. „A három kassai vértanú.“ Hennig Alajostól. 4. Balázs Istvántól: A kolozsvári piaci tej. 5. Szabó Mihálytól: A szopós kisdéd anyai nevei. 6. Antonio Gordon de Acostától: La legislacion del Seguro de Vide ante la Medicina Forense. 7. Néhai Paulekovits Gyula hagyatékából 566 darabból álló könyvgyűjtemény. — Köszönettel vétetnek.

255. A Széchenyi-múzeum részére érkezett ajándékok, ú. m.: a) Az 1867-iki kiegyezés. Irta gróf Andrássy Gyula. (Szerző ajándéka) — b) Gróf Széchenyi István kereskedelmi politikája. Irta Pisztory Mór. (Szerző ajándéka.) — Köszönettel vétetnek.

256. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke:

Almanach 1899-re.

Akadémiai Értesítő. 108. füz. (1898-iki évf. 12. füz.)

Thanhoffer Lajos r. t. Emlékbeszéd Du Bois-Reymond Emil külső tagról. (Emlékbeszédek. IX. köt. 8. sz.)

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. VII. évfolyam. 4. sz.

Nyelvtudományi Közlemények. XXVIII. 4. füz.

Croiset. A görög eposz története. II. köt. Ford. Kempf József.

Faguet. A XVIII. század. Ford. Haraszti Gyula.

Laveleye. A tulajdon és kezdetleges alakjai. II. köt. Ford.

Bartha Béla

Ruskin. Velence kövei. III. köt. Ford. Geöcze Sarolta.

Tudomásul vették.

257. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HELLER ÁGOST r. és MOCSÁRY SÁNDOR l. tagot kéri föl.

## IGAZGATÓ-TANÁCS.

(Értekezlet.)

1898. december 27-én.

Jelen vannak: báró Eötvös Loránd, akadémiai elnök, Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Szilágyi József, Tisza Kálmán, ig. tagok és Szily Kálmán főtítkár.

A mára hirdetett igazgatósági ülésre, a tagok nem jelenvén meg határozatképes számban, a napirenden levő ügyek értekezletileg vétetnek tárgyalás alá.

26. Elnök úr megemlékezik a nagy veszteségről, mely az Akadémiát Zichy Antal ig. és tt. halálával érte s indítványozza, hogy a legközelebbi ülés jegyzőkönyvében az Igazgató-Tanács fájdalmas részvéte fejeztessék ki. — Elfogadtatik.

27. A miniszterelnök úr értesíti az Akadémiát, hogy b. Eötvös Lorándnak elnökké és Wlassics Gyulának másodelnökké választását Ő császári és apostoli királyi felsége megerősítette. — Tudomásul vétetik.

28. Az országos gyász alkalmából az Akadémia szeptember 12-dikén rendkívüli ülést tartott, melyben elhatározta, hogy fájdalmát és halálját az oszlopesarnokban felállítandó emlékművel is meg fogja örökíteni. Az emlékmű költségeire az akadémiai tagok körében gyűjtés indított, melyhez a Kisfaludy-Társaság és a Természettudományi Társulat is csatlakoztak. Az emlékmű, az eddigi tervezetések szerint, azt a jelenetet fogja márvány-domborműben ábrázolni, midőn a boldogult királyné az oszlopesarnokban Deák Ferencz ravatalát megkoszorúzza.

Az ezután megindult eszmecserében Beöthy Zsolt ig. t. azt a véleményét fejezte ki, hogy az oszlopesarnok oszlopaít, iveit igen nehéz lesz domborműben művésziileg kifejezésre juttatni s több más okból is célszerűbbnek vélné, ha a királyné életéből, e helyett, az a jelenet örökítenék meg, midőn Horváth Mihály a boldogult királynét a magyar történetre oktatja. Az értekezletben résztvevő tagok ellenben megfelelőbbnek tartanak a ravatal-koszorúzás jelenetének megörökítését. föltéve, hogy ez művészi szempontból jól sikerülhet, s e végből fölkéri az elnök urat, hogy szólítsa fel Strobl Alajos

tanárt a ravatal-koszorúzás mintájának elkészítésére. E minta bemutatója után fog az Igazgató-Tanács véglegesen határozni.

29. A földhitelintézet jelenti, hogy az Akadémia készpénzeiből ismét 60,000 frt névleges értékű talajjavítási záloglevelet vásárolt s helyezett el az Akadémia letételebe. — Tudomásul vétetik.

30. A székesfővárossal öt évre szóló szerződés kötött a bérházban eddig is birt helyiségek újabb bérbeadására nézve. — Tudomásul szolgál.

31. A főtítkár jelenti, hogy ez év nyarán Gyulai Pál és Lévay József r. tagokkal meglátogatták a széphalmi mauzoleumot s örömmel győződtek meg arról a szerető gondról, melylyel az Akadémia megbízottja, Becske Bálint nyug. pénzügyi igazgató úr, mind a mauzoleumot, mind a kertet, annyi év óta gondozza, s ez okból indítványozza, hogy Becske Bálint úr érdemeinek elismeréseül, fiának Becske Kálmán IV. oszt. gymnasiumi tanulónak, Kazinczy Ferencz dédunokájának, a Kazinczy-alapból évi 200 frtos ösztöndíj adományoztassék, melyet egyetemi tanulmányai befejeztéig fogna élvezni, föltéve, hogy minden évben jó sikerű tanulmányi bizonyítványt mutathat be.

Az indítvány a felhozott indokokból, az Igazgató-Tanácsnak elfogadásra ajánlatni fog.

32. Ugyanaz jelenti, hogy az Amizoni-végrendelet értelmében Amizoni Károly és Riesz Czecczília olajfestésű arczképei, ideiglenes megőrzés végett, átadattak a főtítkári hivatalnak — Tudomásul vétetik.

33. Id. b. Wodianer Albert alapítványa elfogadásra ajánlatik s az ügyrendi szövegezést illetőleg, az Elnökök és titkárok bizottsága javaslatlételre kéri föl.

34. Néhai Horvát Boldizsár tt. végrendeletében az Akadémia alaptőkéjének ezer forintot hagyományozott. — Kegyeletes halálával vétetik.

35. Az ügyészi jelentés tudomásul vétetik s a Lipcsey-család benyújtott kérelmének elintézése a szintén érdekelt árvaszék hozzájárulásától tétetik függővé.

36. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére TISZA KÁLMÁN és BEÖTHY ZSOLT ig. tagokat kéri föl.

## A M. Tud. Akadémia ülésora 1899-re.

Januárius	2-án I. (nyelv- és széptudományi) osztály.
"	9-én II. (philos., társad. és történettudományi) osztály
"	16-án III. (math. és természettudományi) osztály.
"	23-án I. osztály.
"	30-án <i>összes ülés</i> . Az 1899. évi költségvetés tárgyalása.
Februárius	6-án II. osztály.
"	13-án III. osztály.
"	20-án I. osztály.
"	27-én <i>összes ülés</i> .
"	28-án a tagajánlások benyújtásának határideje.
Márczius	6-án II. osztály.
"	13-án III. osztály.
"	18-án <i>összes ülés</i> . Jelentés a gr. Teleki-pályázatról.
"	20-án I. osztály.
"	27-én <i>összes ülés</i> . Jelentés a Farkas-Raskó pályázatról.
Április	10-én II. osztály.
"	17-én III. osztály.
"	24-én <i>összes ülés</i> .
Május	1-én I. osztály.
"	8-án II. osztály.
"	15-én III. osztály.
"	29-én <i>összes ülés</i> .
Június	5-én I. osztály.
"	12-én II. osztály.
"	19-én <i>összes ülés</i> és III. osztály.

## S z ü n e t

Október	9-én <i>összes ülés</i> és I. osztály.
"	16-án II. osztály.
"	23-án III. osztály.
"	30-án <i>összes ülés</i> .
November	6-án I. osztály.
"	13-án II. osztály.
"	20-án III. osztály.
"	27-én <i>összes ülés</i> .
Deczember	4-én I. osztály.
"	11-én II. osztály.
"	18-án <i>összes ülés</i> és III. osztály.

## Lejáró és új pályázatok.

### I.

Az 1898. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1892—1898. évkörben megjelent, a társadalmi tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: 'az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1899. január végéig a *főttkári hivatalhoz* küldjék be, főljegyzvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

### II.

A Magyar Tudományos Akadémia Mathematikai és Természettudományi Bizottsága az 1899-ik évben 1500 forintot olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a *botanika* körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki czéljokul. Mindenkinnek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a főttebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbízatás alkalmával is. Az így készülő munkálat a Magyar Tudományos Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak folyó évi márczius 31-ig a bizottság előadójához, *dr. Lengyel Béla* egyetemi tanárhoz küldendők.

## Kérdések és Feleletek.

1. A „Vizsgálódó Magyar Gazda“ 1796. évi folyamából a Nemzeti Múzeumban, 1797. évi folyamából pedig a keszthelyi Grófi Könyvtárban egy-egy csonka példány van. Nincs-e teljes példánya valamely közintézeti vagy magán-könyvtárban?

Sz. K.

Megjelenik  
minden hó 15-én  
három-négy ívnyi  
tartalommal.

# AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI  
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő  
s kiadó hivatal a  
Magyar Tudom.  
Akadémiában.

X. KÖTET.

1899. Február 15.

2. FÜZET.

## Szilágyi Sándor ravatalánál.

(A M. Tud. Akadémia megbízásából tartotta *Pauler Gyula* rt.  
1899. január 15-én.)

Nemcsak a szokás, nemcsak a kötelesség, de szívem sugallata is készítet, hogy most, miután a hit szava elhangzott, még egy-két szóval megállítsalak, végső utadban, Szilágyi Sándor! Megállítsalak a Magyar Tudományos Akadémia nevében, melynek negyven évnél tovább egyik legbuzgóbb, legtevékenyebb tagja voltál.

Nincs itt az idő, nincs itt a hely, nincs meg a hangulat sem, hogy tudományos működésedet fejtegessem, méltányoljam. Tudós gyűlések feszült, de nyugodt figyelme mellett, hivatott szónokok fogják ezt megtenni: én itt csak a fájdalmat fejezem ki és a megdöbbenést, a sok és a sokféle hely felett, a melyet eltávozásoddal betöltetlenül hagytál.

A magyar tudományosság *még* nem egészen olyan, mint a nyugati nagy nemzetek tudományossága, mely távol a mindennapi élet zajától, saját külön ösvényén halad s így felel meg legjobban hivatásának. Mint Akadémiánk alapítói előtt is lebegett: tudományos működésünk egyúttal szolgálat, melyet a nemzetnek, a hazának teszünk, s viszont a haza, a nemzet eszméi lelkesítenek tanulmányainkban, melyekkel nemzetünk multját kutatjuk. E kölcsönhatásnak feltétele azonban, hogy a tudományos működés ne nélkülözze *teljesen* az actualitást s oly dolgokkal foglalkozzék, melyeknek visszhangja kél a nemzet lelkében. Ezt mindig eltalálni nem könnyű dolog. Ahhoz szem kell: nem tudja mindenki; de Szilágyi Sándor tudta, talán mint senki más! Ő is behatott, *alapos tudással*, a lefolyt századok homályába; s különösen volt egy kedvencz időszaka, az a 150 év, mely Zápolyai János király halálától I. Apaffy Mihály haláláig lefolyt s a mikor szűkebb hazája (Erdély) élén nemzeti fejedelmek állottak. Ennek minden mozzanatát, minden zege-zugát soha senki sem tudta jobban nálánál: de azért sohasem téveszté el szeme elől a jelent, az

actualitást. Nem hiába kezdte meg pályáját a napi sajtóban, melytől teljesen sohasem vált el; mindig tudta, hogy mi szükséges, s a legtöbb esetben meg is tudta csinálni. Ha végig tekintünk azon a számos köteten, melyek műveit alkotják, vagy melyeken rajta van legalább a keze nyoma: látjuk, hogy gyűjtött okmányokat, anyagot (a Történelmi Tárban); összegyűjtött és buzditott jeles tehetségeket, hogy multunk egyes nagyobb-kisebb, de mindig figyelmünket lekötő alakjait művészi feldolgozásban mutassák be a közönségnek (a Történelmi Életrajzokban). Egyenlőképp tudta méltányolni az adatgyűjtést és feldolgozást, ha actualis volt. Actualitás volt legutolsó nagy vállalkozása is: a millenniumi nagy történeti mű. Sok kiváló tehetséget, sok szép dolgot gyűjtött ebben össze; a legszebbet s talán legbecsesebbet ő maga adta abban a számtalan képben, melyeket mindenünnen csak ő tudott így összeállítani, s melyek így együttvéve, minden szöveg nélkül is, hű képét nyújtják nemzeti fejlődésünknek a XV. század végétől kezdve le napjainkig, s mindig oktatni, mindig lelkesíteni fogják a magyar olvasót. S még egy volt meg benne! Kis nemzet vagyunk; segédeszközünk csekélyek. A ki nálunk mélyebbre ható kutatással foglalkozik, annak több nehézséggel kell küzdeni, mint külföldön a külföldinek. Szilágyi Sándort kedvező helyzete (hivatalos állása) itt is képessé tette, hogy actualis legyen és segítsen. Benne nyoma sem volt meg annak a — hogy más szót ne használjak — tudós *féltékenységn*ek, mely a tudományt monopoliumnak tekintené, s azt véli, hogy amit ő maga nem tud megcsinálni, minek csinálja azt meg más valaki? Ellenkezőleg kifogyhatatlan jósággal szolgált mindenkinek, támogatott minden valamire való működést tanácssal, útmutatással; vett, ha kellett, segédeszközöket, könyveket; hozatta a szükségést — ha másképp nem — kölcsön, a külföld legtávolabb eső gyűjteményeiből. Nem is hiszem, hogy a lefolyt 20 esztendő alatt lett volna történeti mű, mely Szilágyi Sándor illetén támogatását több-kevésbé ne élvezte volna. Most azonban vége mindennek. Az emésztő kór, mely évekig kinozta, de tevékenységét megsibbasztani nem bírta, végtére győzött. Kivette a tollat kezéből, s a mint nem dolgozhatott többé: meghalt! Befejezte pályáját, nekünk csak emléket, példáját, s a fájdalmas gondot hagyva, miképp fogjuk csak némiképp is pótolhatni?! Isten veled.



## Az új Nagy Szótár föladatáról.

*Zolnai Gyula* lev. tag 1899. január 2-án tartott székfoglalójából.

A kérdés — *minő legyen az új Nagy Szótár?* — a mily egyszerűen hangzik, oly sokoldalú, annyi általános és részletes kérdést rejt magában, a melyek mindenikére határozott és kielégítő feleletet várunk. Mi legyen a szótár célja? Mi az anyaga? Minő ez anyag földolgozása módja? A nyugateurópai nagy szótárakat mennyiben kövesse általános mintául? Mit tanuljon, miben térjen el tőlük?

Az első fontosabb kérdés a szótár anyagát és általános célját illeti, a mi két dolog ugyan, de természeténél fogva egymással szoros kapcsolatban van.

A külföld nagy szótáraiban két fajkép domborodik ki előttünk. Egyik, a mely tudtunkkal még nem talált követőt, a FRANCZIA AKADÉMIA szótáré; a másikra — hogy csak az ismertebbeket említsen — a SVÉD és a ZÁGRÁBI AKADÉMIA, a firenzei olasz ACCADEMIA DELLA CRUSCA, továbbá a francia LITTRÉ és újabban HATZFELD-DARMESTER-THOMAS, a német GRIMM testvérek, SANDERS, HEYNE, PAUL s az angol MURRAY szótárai <sup>1</sup> mutatnak példát. Amaz, a

<sup>1</sup> *Dictionnaire de l'Académie Française.* (7-ik kiadás, 1877–1884.)

*Ordbok öfver Svenska Språket utgifven af Svenska Akademien.* (Lund, 1894-től.) Bő ismertetését I. GERING-től, *Zeitschr. für deutsche Philologie* XXVIII. k. 394–398. l.

*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.* (A horvát vagy szerb nyelv szótára, közzétette a délszláv tud. akadémia.) Zágráb, 1880-tól. E szótárról MELICH JÁNOS-nak a *Nyelvtud. Közlemények* számára készített ismertetése és ÁSBÓTH OSZKÁR szóbeli fölvilágosításai alapján szölok.

*Vocabolario degli Accademici della Crusca.* (5-ik kiadás. Firenze. 1863-tól.)

LITTRÉ: *Dictionnaire de la langue française.* (Párizs, 1873–1877.)

HATZFELD, DARMESTER és THOMAS: *Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVII<sup>e</sup> siècle jusqu'à nos jours.* (Párizs, Delagrave. E. n.) Ismertetését I. *Nyelvtud. Közlemények* XXIV. 360–363. l.

GRIMM JAKAB és VILMOS: *Deutsches Wörterbuch.* (Lipsee, 1854-től.)

SANDERS: *Wörterbuch der deutschen Sprache mit Belegen von Luther bis auf die Gegenwart.* (Lipsee, 1860–1865.) Es hozzá: *Ergänzungs-Wörterbuch d. deutsch. Spr.* (Berlin. 1885.)

HEYNE: *Deutsches Wörterbuch.* (Lipsee, 1890–1895.)

PAUL: *Deutsches Wörterbuch.* (Halle a. S. 1897.)

MURRAY: *A new english dictionary on historical principles.* (Oxford, 1888-től.)

francia akadémia szótára, tisztán *gyakorlati*, sőt — hogy úgy mondjam — *nyelvírányító*; emezek *történeti alapon készült, tudományos* és többé-kevésbé *egyetemes* szótárak. A francia akadémiai szótár a francia classikus irodalom és művelt társalgás nyelvének törvénykönyve, a mely egyszerűen összegyűjti és megmagyarázza a francia köznyelvben használt és használható szókat és szólásokat, a nélkül, hogy eredetüket kutatná s fejlődésüket megvilágítaná. Méltó megfontolni, ne kövessük-e mi is ezt a mintát? De az én nézetem az, hogy egyrészt a mi irodalmi és társalgási nyelvünk nincs a megállapodás azon fokán, a mely ilyen nyelvi törvénykönyv szerkesztését időszerűvé és lehetővé tenné; másrészt körülményeink között sokkal sürgősebb és fontosabb egy *történeti alapon készült egyetemes* szótár készítése már annál fogva is, mert mind első Nagy Szótárunk, mind régi nyelvünk első szókönyve, a Nyelvtörténeti Szótár annyira kezdetlegesek, illetőleg elavultak, hogy e hiányokra is legcélszerűbben egy *tudományos nagy szótárral* segíthetünk. Az előbbi, gyakorlati szempontot illetőleg még azt is jegyezzük meg, hogy a nyelv fejlődésének ilyen törvénykönyvvel korlátozása nagyon vitás értékű, másfelől pedig a classikus nyelvhasználatot — a menyiben nálunk erről szó lehet — a tudományos szótár berendezésében is alkalmasan kidomboríthatjuk, s ez — már itt hangoztatom — új szótárunk egyik fontos föladatának tekintendő.

Új nagy szótárunk tehát *tudományos*, vagyis *történeti alapon készült* legyen; mintáink a föntebb említett újabb francia, német, angol stb. szótárak lehetnek. Tanulmányoznunk is kell e szótárakat, jó tulajdonságaikból tanulni, hibáikon okulni igyekezzünk, de a tervben, a melyet a mi szótárunkról magunknak alkotunk, elvünk Akadémiánk első elnökének, TELEKI JÓZSEF grófnak szava legyen, a ki *Egy tökéletes magyar szótár' elrendeltetése, készítése módja* című jutalomfeleletében (1818) — a mely a mi első Nagy Szótárunk tervének alapul szolgált s a melyben nem egy ma is figyelemre méltó s a szótárírás czéljára és módszerére nézve fontos észrevételt találhatunk — azt mondja: „A' Magyar nyelv számára alkotandó szótár készítésében a' több nemzetek által eddig tett fáradozásokat sinor mértékül sok részben használhatjuk ugyan, de azokhoz rabszolgai módon magunkat nem köthetjük, nyelvünknek különböző természetére, történeteire, állapotjára és szükségeire mindég ügyelnünk szükséges lévén“.<sup>1</sup>

Előadom tehát, minőnek óhajtanám én a mi új Nagy Szótárunkat, hogy megfelelhessen azon előttem lebegő eszménynek, a melyet a szótárírás mai színvonalán egy tudományos szótárnak maga elé kell állítania.

<sup>1</sup> 12. 1.

Az én képzetem szerint a mi új szótárunknak, már első nagy szótárunk hagyományához való ragaszkodásból is, *egyetemesnek* kell lennie, vagyis a magyar nyelv szókincsének minden eddig ismert s a szerkesztés idejéig még fölkuatatható elemét magában kell foglalnia; más szóval e szótár a *magyar szókincs lehető legteljesebb tárháza legyen*, — hogy Forcelliniként<sup>1</sup> úgy mondjam, egy *Lexicon Totius Hungaritatis* — a melyben nyelvünk minden szava, szólása és közmondása helyet és magyarázatot találjon. E szótár *történeti alapon* készült együttes földolgozása legyen a legelső emlékek szóadataitól kezdve napjainkig kifejlődött *köznylv*i, *népnyelv*i és *műnyelv*i szóanyagának.

A tőlem ismert külföldi nagy szótárak — a horvát akadémiai szótárt kivéve — hasonló *egyetemes czélt* nem tűznek maguk elé, hanem általában csak a *köznylv* szókincsének földolgozására törekednek, s ennek is vagy csupán legújabb állapotát vagy bizonyos nyelv- és irodalomtörténeti fordulóponttól való fejlődését veszik tárgyul; a népnyelvből és a műnyelvből többnyire csak azon elemeket fogadják be, a melyek általánosabb használatúak, vagyis a melyek a köznylv jelleghez közelednek; a régi nyelv földolgozását illetőleg a hány szótár annyiféle megszorítást és általános eljárást követ.

A *népnyelvet* tudtommal csupán a zágrábi akadémia nagy szabású szótára igyekszik teljesen földolgozni; a többi nagy szótárak az általánosabban ismert vagy a közhasználathoz közeledő népnyelvi elemeken kívül legfőljebb a szófejlődés nagyobb megvilágítása czéljából idéznek olykor tájszókat, illetőleg tájnyelvi alakokat és jelentéseket, a svéd akadémia szótára pedig csak azon népnyelvi szókat tárgyalja még, a melyek a köznylvbe való fölvételre is érdemesnek mutatkoznak.<sup>2</sup>

Sanders az ő nagy német szótárában a *mai általános irodalmi és köz nyelvszókást* veszi alapul s már eleve általában kizár minden teljesen elavult s minden merőben tájnyelvi elemet s ezeknek csak annyiban ad helyet, a mennyiben a mai általános nyelvszókásnak vagy a remekíróknak magyarázatához szükségesek.<sup>3</sup> Ezen elavult vagy tájnyelvi szókat és alakokat természetesen ilyenekül mindig külön megjelöli.

Hatzfeld-Darmesteter-ék, a kik szintén csak a köznylv szótárát akarják adni, nagy figyelemben részesítik a népnyelvet, s bár nem vesznek föl minden népnyelvi szót, a melyet a gallok pór latinságából egyes *patois*-k az országnak ezen vagy azon

<sup>1</sup> *Totius Latinitatis Lexicon.* (Pádua, 1771.)

<sup>2</sup> *L. Zeitschr. für deutsche Philologie* XXVIII. 397.

<sup>3</sup> *L. Programm eines neuen Wörterbuches der deutschen Sprache.* (Lipsee, 1854.) 57. l.

pontján megőriztek, mégis a mesterségek szavaiból, az állat- és növényvilág népi elnevezéseiből egyetlen hasznos kifejezést sem akarnak kihagyni s a mai írók nyelvéből is összegyűjtik azon tájdivatos kifejezéseket, a melyek a közhasználatba behatolni törekednek; egyes tisztán helyi kifejezésekkel pedig csak akkor tesznek kivételt, ha ezek a köznyelv valamely szavát új világításba helyezhetik.<sup>1</sup>

Murray hatalmas angol szótára a XV. század előtti korból minden tájszót és tájnyelvi alakot egyaránt fölvesz, mert e korig az angol nyelv csak egyenlő irodalmi jogosultságú nyelvjárásokban él; a XV. századon innen csupán azon tájszókat és alakokat tartja fölvehetőknak, a melyek valamely, egykor általánosan használt szó vagy jelentés történetének folytatói, vagy valamely mai irodalmi szónak történetére világot vetnek, vagy végre maguknak is bizonyos irodalmi kelendőségük van, a mint pl. ezt sok új skót szóról mondhatjuk.<sup>2</sup>

Paul az ő kisebb szabású, de módszer tekintetében nagy fontosságú német szótárába nem vehette föl a tájnyelvi szókinccsnek rengeteg anyagát, csupán azon sajátságokra kívánt szorítkozni, a melyek a műveltek társalgási nyelvébe és a helyi irodalmi nyelvbe is behatolnak. A vidékiességeket teljesen már azért sem vehette föl, mert e tekintetben kevés előmunkálat állt rendelkezésére, egyes embernek saját megfigyelése pedig csak nagyon szűk téren mozoghat.<sup>3</sup>

Nézetem szerint — és e tekintetben PETZ GEDEON társunk nézetével is<sup>4</sup> találkozom — a mi nagy szótárunkban a *népnyelv egész szókinccsét* föl kell ölelnünk. Nem riadok vissza a teljességre, egyetemességre való törekvéstől, s minthogy a magyar szókinccs egész tárházát szeretném az új Nagy Szótárban összegyűjtve és megőrizve látni: a népnyelvnek is minden eddig ismert vagy még fölkutatható szavát, alakját, használatmódját, szólását és közmondását fölveendőnek tartom a nagy munkába.

Miért óhajtom az elérhető legnagyobb teljességet a népnyelv tekintetében? Azért, mert mindnyáján jól tudjuk, hogy a magyar népnyelv mily gazdag és megbecsülhetetlen kincses bánya, a melynek nemcsak egy-két, de minden adata becses a tudomány előtt; a melynek nemcsak néhány, de úgyszólván minden szava és használatmódja szükséges a köz szókinccs elemeinek és történetének megértéséhez, régi és mai szavaink, szólásaink és köz-

<sup>1</sup> L. a szótár bevezetését, IX. 1.

<sup>2</sup> L. az I. k. előszavának *General explanations* cz. fejezetét, XVIII. 1.

<sup>3</sup> L. előszavát, IV. 1.

<sup>4</sup> L. *Nyelvtud. Közlemények* XXVIII. 203.

mondásaink mivoltának megvilágításához; a melynek rejtett szépségeiből egy nagy költőnk oly kifejező, jellemzetes és ragyogó költői nyelvet teremtett. Hol vonjuk meg a határt a népnyelv szóelemeiben? Melyik méltó s melyik nem a köznyelv szótárába való fölvételre is? Melyik szó vagy kifejezés nem áll összefüggésben a mai irodalmi nyelv vagy a régiség valamely szavával vagy szólásával? Avagy csupán azon népi szó érdemes-e a szótárunkba való fölvételre, a melyet már valamely jeles író is használ avagy használt, vagy a mely valami irodalmi maradványban is kimutatható? Valóban, ha mindazon szempontokat, a melyek a népnyelv szavainak fölvételét *egy*, külön esetekben javallhatják, érvényesítettük: azt fogjuk találni, hogy alig marad szó vagy szólás és közmondás, a melyet egyik vagy másik tekintetből a szótárba iktatásra érdemesnek ne tarthatnánk. Igen, az új és szerintem egyetemes Nagy Szótárnak ismernie kell, a mennyire megismerhető, a népnyelvnek egész kincsét és nem elégedhetik meg még az új Tájszótár adataival sem, mert ez — bár a maga céljának teljesen megfelel — de éppen céljához képest a tájszókól indulván ki, nem tükrözi vissza a népies szóhasználat minden árnyalatát s nem tekinthető a népnyelv igazi szótárának. Az új Nagy Szótárból nemcsak azt kell megtudnunk, micsoda tájszavaink vannak, hanem azt is, hogy a legközönségesebb irodalmi vagy köznyelvi szók is minő jelentés-árnyalatokkal, minő szólásokban és közmondásokban szerepelnek egész haza szerte. Új szótárunknak tehát a népnyelv szótárát is magában kell foglalnia, azaz ismernünk és az új szótárban ismertetnünk kell a népnyelv minden szavát és használatmódját, de a tárgyalásban — mint ezzel még részletesebben is foglalkozom — különbséget kell tennünk népnyelv és köznyelv között s természetesen a köznyelv szavainak és használatainak kell mindenek fölött kidomborodniok.

Hasonlókép gondolkozom a *régi nyelvet* illetőleg is. A külföldi szótárak, mint mondtam, e tekintetben igen különböző módon járnak el. A „szótárírók Heraklese“, Littre pl., bár célja a *mai* francia nyelv szókincsének egybegyűjtése volt, az elavult szók közül inkább többet iparkodik fölvenni, mint kevesebbet s a régi szókincsből később nagyobb számot írni a mainak javára, mint a meynyi tényleg javára írható. Erre őt mindenekelőtt az a bizonytalanság vezette, a mely a szók állapotára nézve gyakran tapasztalható, mikor t. i. nem állapíthatjuk meg biztosan: kihalt-e valamely szó avagy élő? Máskor meg az a lehetőség is előfordul, hogy valamely tényleg elavult szó ismét följul a nyelvszokásban. Sokszor azért is megjegyzett magának kihalt szokat, mert a mai nyelvben nincs egyértékesük, vagy mert kiegészítik a közhasználatú szóknak egy-egy csoportját, s fölvette őket aztán nem minden

remény nélkül, hogy valamikor ismét divatba jönnek s visszajutnak a közkincsbe, a honnan jogtalanul maradtak ki.<sup>1</sup>

Grimmek czélul az egész újfölnémet korszak anyagának lehető legteljesebb kimerítését tűzik s ezzel nemcsak a kifejezések értelmének kinyomozására törekcszenek, hanem egyszersmind arra is, hogy az elfeledett írók iránti vonzalmat is újra élescszszék. A legfonákabb dolog volna — mondja a bevezetésben Grimm Jakab — elfordítani tekintetünket a régiségtől s a német nyelv szótárát önelégedetten a jelennek rövid korára utalni, mintha bármely kor egyedül magából megérthető volna s nem szorulna arra, a mi elavult és kiveszett a használatból.<sup>2</sup> Majd így szól: nagyon szegény volna az a nyelv, a mely forgalomban levő készpénzén kívül semmi megtakarított fillért, semmi ritka pénzdarabot nem mutathatna föl; e kincseket pedig a szótár föladata előcszedni.<sup>3</sup> Az ó- és középfölnémet korszakból természetesen csak nyelvtörténeti szükségből, megvilágítás és magyarázat kedvéért idéznek Grimmek példákat és alakokat.

Sanders eljárásáról már föntebb szólottam; itt kiegészítésül csupán azt jegyzem meg, hogy az irodalmi szókincset illetőleg az újfölnémet korszak tulajdonképeni kezdeténél v. i. a XVI. századnál régebbre ő sem megy vissza.<sup>4</sup>

A svéd akadémia szótára a svéd nyelvnek fejlődését csupán a hitűjítás korától igyekszik bemutatni.<sup>5</sup> Murray az angol szókincset csak a XII. század közepétől öleli föl s mellőzi mindazon szókat, a melyek 1150-ben már el voltak avulva;<sup>6</sup> azonban az ezen időtől kezdve közhasználatú szavaknak legrégibb alakjait a XII. század közepe előtről is föl kutatja és idézi.<sup>7</sup>

Mi ne alkalmazzunk ilyen megszorítást, hanem első Nagy Szótárunk hagyományához híven, vegyünk föl minden régi, elavult szót is, a melyet a Nyelvtörténeti Szótárból vagy a kiegészítését czélzó adalékokból ismerünk, és az így ismert régi szókincset egészítsük ki okvetetlenül azon legrégibb nyelvemlékek földolgozásával, a melyek a Nyelvtörténeti Szótár megjelenése óta kerültek napfényre vagy e szótárunk részéről bármi okból kiaknázatlanul maradtak. A Nyelvtörténeti Szótárban, valamint az említett kiegészítő adalékokban összehordott anyagot s az újabban föl-

<sup>1</sup> L. a szótár bevezetését, VI – VII. 1.

<sup>2</sup> I. k. XVIII. 1.

<sup>3</sup> Ügyanott XIX. 1.

<sup>4</sup> L. idézett füzetében, 57. 1.

<sup>5</sup> *Zeitschr. f. deutsche Philol.* XXVIII. 396. 1.

<sup>6</sup> V. ö. I. köt. előszó, XVIII. 1.

<sup>7</sup> Az *apple* 'alma' szóra pl. legelső adatul egy 885 körüli idézetet találunk.

fedezett vagy eddig föl nem használt legrégibb emlékek szó- és szóláskincsét az új szótár szerkesztőjének okvetetlenül ismernie és értékesítenie kell; de e mellőzhetetlen kötelességét nem szabad félreértetni: az új Nagy Szótár első sorban a mai szókincs magyarázója lévén, a régi szókat vagy az elavult jelentéseket és szólásokat csupán egy-két világos példával jelezheti s nem adhat nyelvünk régi koráról olyan adatgyűjteményt, a minő a Nyelvtörténeti Szótárban nemcsak lehetséges, hanem szükséges is volt. Nem a Nyelvtörténeti Szótár mindnyájunktól ismert hiányainak pótlásáról, nem a régi nyelvnek új szótáráról van itt szó, hanem az eddig ismert történeti nyelvanyagnak az új Nagy Szótárban való fölhasználásáról, értékesítéséről, a tárgyalásnak lehető leg-gazdaságosabb és legszabatosabb módján. Megvallom, előttem méltóbb és tetszetősebb föladat volna az egész magyar nyelvtörténetnek olyan részletes szótári földolgozása, a minőt Murray-ben és a svéd akadémia szótárában a már mondott irodalmi kiindulóponttól kezdve, a zágrábi akadémia szótárában pedig az egész horvát-szerb nyelvtörténetre nézve találunk, s szívesen terjeszkedném ki a nyelvújítás előtti nyelvfejlődésnek a XIX. századi nyelvvel egyenlő arányú tárgyalásába; de a cél egyszerűsítése végett a mai köznyelv kidomborítását véve a szótár fő feladatául, a régibb nyelv tárgyalását szűkebbre is szoríthatjuk, a nélkül, hogy ezáltal a fejlődésnek történeti képe csorbát szenvedne.

Szótárunknak azonban, mindnyájunk egybehangzó óhajta-szerint, a *nyelvújítástól napjainkig jutó nyelvtörténetet* mulhatatlanul a legteljesebben föl kell ölelnie. Erre már csak azért is szükségünk van, mert e korszakba esik irodalmunk és nyelvünk újjászületése, ebben jut a magyar irodalom a remekség színvonalára s mert e kornak nyelvtörténetét még egyáltalában nem ismerjük. E pusztán egy századot tevő irodalom, illetőleg nyelvfejlődés anyagban és tanulságban a XVIII. század végéig terjedő irodalommal és nyelvfejlődéssel vetekedik s magában érdemes tárgya volna egy külön nagy szótárnak. Bár itt is, mint minden tekintetben, teljességre kell szótárunknak törekednie: mégis irodalmunk ez új korának mérhetetlen gazdagságát erőnkhez képest egyelőre csak okszerű megválogatással, körültekintő gazdálkodással dolgozhatjuk föl. Első sorban természetesen a legnevezetesebb írókat és műveket kell fölhasználnunk, de ha alkalmas munkaerőknek kellő számával rendelkezünk, mennél több író és mennél több művet. A *nyelvújításnak* mint többé-kevésbé mesterséges nyelvfejlődésnek szavai közül természetesen csak azok kerülhetnek be a mi szótárunkba, a melyek hosszabb-rövidebb ideig *tényleg közhasználatban voltak*; egy-egy íronál elszigetelten előforduló új szók vagy kifejezések csak akkor veendők föl, ha alkotójuk- illetőleg használójuknak irodalomtörténeti egyénisége

erre méltóvá teszi őket, vagy magukban véve is fontosak és figyelemre méltók s a szókinés valamely egyéb elemének megvilágításához hozzájárulhatnak.

Az új nagy szótárnak egyetemessége és történeti jellege mellett is legfontosabb része, magva a mai köznyelv anyaga lesz. A köznyelvnek két alakulata van: az irodalmi nyelv és a társalgás nyelve.<sup>1</sup> Hogy amazt, vagyis a mai irodalmi nyelvet a lehető legteljesebb mértékben kell az új nagy szótárnak földolgoznia, azt bizonygatni fölösleges. Azonban föl kell az új szótárnak a mai társalgási nyelv vagyis a művelt élőnyelv szó- és szóláskincsét is ölelnie, s ez oly föladat, a melyre első Nagy Szótárunk kevésbé törekedett, a melynek azonban az újabb szótárírás nagy fontosságot tulajdonít.<sup>2</sup> A francia akadémia szótára például, a mint a *familier, familièrement* jelzések sűrű előfordulása is mutatja, kiváló gondot fordít a társalgási nyelv használatmódjainak föltüntetésére és magyarázatára. Alig kell bizonyítani, hogy az irodalom és a művelt társalgás nyelve közt a szóknak mind alakját mind jelentését nézve nálunk is vannak különbségek, sőt a kettőnek szókinése sem teljesen azonos. Az élő és írott nyelvnek ezen eltéréseit eddig nem kutattuk s nem ismerjük, de szótárunknak tervszerű anyaggyűjtése e tekintetben is bizonyára érdekes és fontos eredményekre fog vezetni, s az új Nagy Szótár fogja először megállapíthatni a magyar köznyelv két változatának különbségeit a részletekben. A társalgás nyelvének tanulmánya más tekintetben is fontos a nyelvbúvárra és szótáríróra. A társalgási nyelv közvetlenebbül van a nyelvjárások befolyásának kitéve s vidékenként különböz, míg az írott nyelv — nálunk legalább — kisebb eltéréseket kivéve csaknem egységes jellemű. Éppen a művelt társalgás nyelve azon fő csoportra, a melyen át a nyelvjárások szavai és szólásai az irodalmi nyelv folyamába ömlenek, s már ebből a szempontból is, mind a népnyelv, mind a társalgási nyelv búvárlása az irodalmi szókinésre nézve is nagy fontosságú, s tudományos szótárban sem ennek sem amannak ismerete és felhasználása nélkül alapos eredményekhez nem juthatunk.

Azonban az élő nyelv szókinésének a népnyelv s a művelt társalgás nyelve mellett — jobban mondva: ezeken belül — még számos kisebb-nagyobb alakulása van, a melyeket egyetemes szótárnak multhatatlanul figyelembe kell vennie. E külön

<sup>1</sup> V. ö. PAUL: *Prinzipien der Sprachgeschichte* 3. kiad. (1898.) XXIII. fejezet.

<sup>2</sup> L. PAUL tanulmányát *Über die Aufgaben der wissenschaftlichen Lexikographie mit besonderer Rücksicht auf das deutsche Wörterbuch*. Sitzungsber. der philos.-histor. Cl. der k. bayer. Akademie der Wissenschaften zu München. 1894. évf. 55. 1.



alakulatok a különféle társadalmi osztályok, életpályák, foglalkozások, főképen pedig a mesterségek szó- és szóláskincsében állanak. Az előbbieket illetőleg elég, ha a halászat, pásztorélet és vadászat nyelvét, a diáknyelvet, vagy azon sajátos kifejezéseket említem, a melyek pl. a színészi vagy a szerkesztői életben honosak. A szókincsnek e külön alakulatai részben nagyobb körben is ismeretessé válnak s többé-kevésbé köznyelvi jelentőséget is nyerhetnek; egyetemes szótárnak azonban lehetőleg egészen föl kell őket ölelnie, márcsak azon szempontból is, mert bennük a nyelvszellemnek sajátos és éppen ezért igen tanulságos nyilvánulásait bírjuk. Mily gazdag s nyelv- és östörténeti szempontból mily nagy fontosságú lehet egy-egy ilyen foglalkozáskörnek külön szóvilága: arra nézve elég HERMAN OTTÓ-nak *Magyar halászatát* s az *Ösfoglalkozások*-ról<sup>1</sup> írt művét vagy MUNKÁCSI BERNÁT-nak *A magyar népies halászat műnyelve* című tanulmányát<sup>2</sup> említenem. A különböző életpályák és foglalkozások szókincsének fontosságára Paul is figyelmezteti a szótáríró<sup>4</sup> és Sanders például — a ki, mint említettük, a vidékiességeket általában mellőzi — a bányász kifejezéseket és hajós-műszókat, a melyek szintén csak egyes vidékeken, hegyek és partok körül járatosak. nem tekinti vidékiességeknak, sőt a mesterműszókkal egyetemben különös figyelemben részesíti őket.<sup>5</sup>

Külön kell szólnom a mesterségek nyelvéről. A külföld szótárírói is elismerik és kellően méltatják a mesterműszókbán rejlő nyelvanyag fontosságát. Littré kiemeli, hogy a francia mesterségi kifejezések sok régi szót, alakot és jelentést őriztek meg, általában pedig mindig népies jellegűek s a francia nyelvnek mélyéből valók („tirée des entrailles mêmes de notre idiome“), szemben a tudományos műnyelvvél, a mely náluk többnyire görög eredetű és mesterkél<sup>6</sup>. Hatzfeld-Darmesteter-ék szótáráról föntebb már megjegyeztük, hogy köznyelvi jellege daczára a mesterségek népies műszavaiból egyetlen hasznos kifejezést sem akar mellőzni.<sup>7</sup> Paul, a ki a tudományos szótár-

<sup>1</sup> Az *ösfoglalkozások. Halászat és Pásztorélet*. Az 1896-ik évi országos ezredéves kiállítás alkalmából írta H. O. Különnyomat MATEKOVITS SÁNDOR *Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye cz.* kiállítási főjelentésének V. kötetéből. Budapest, 1898.

<sup>2</sup> Az *Ethnographia* 1893. évfolyamában és külön: *Néprajzi Füzetek* (kiadja a Magyar Néprajzi Társaság) 1. sz.

<sup>4</sup> L. említett értekezését *Sitzungsberichte der philos.-philol. u. d. histor. Cl. d. k. bayer. Akad. d. Wissensch. zu München*, 1894. évfolyam 55. l.

<sup>5</sup> L. id. füzetét, 55. l.

<sup>6</sup> L. az előszóban, VIII. l.

<sup>7</sup> L. a bevezetésben, IX. l.

írás föladatairól szóló s föntebb idézett tanulmányában a mestersegek nyelvének figyelembe vételét is hangoztatja, a maga szótárába a különböző foglalkozások sajátos kifejezéseiből csak azokat veszi föl, a melyek valamiképen már a köznyelvhez tartoznak, azonban megjegyzi, hogy e tekintetben a valódi határt megtartani nem csekély nehézséggel jár.<sup>1</sup>

Mi, fájdalom, nem szólhatunk a magyar népies mesterműnyelvről általában azzal a dicsérettel, a melylyel Littré a francziát illeti. Jól tudjuk, hogy nálunk a mestersegek egy része elkorcsosult német műszókat használ, a melyek, bár többé-kevésbé meghonosodott idegen szóknak tekinthetők, annyira szűk használatkörben élnek s általános nyelvtörténeti szempontból nagy részt annyira jelentőség-nélküliek, hogy valamennyiüket még egyetemes szótárba sem tartjuk fölvételre érdemesnek. Azonban a mi népies mesterműnyelvünknek is vannak igen becses elemei, főképp az eredetiek vagy azon átvételek, a melyek már százados múltra hivatkozhatnak. Émezek a hang- és jelentés-történet, amazok az általános népléktan, valamennyi pedig a műveltségtörténet szempontjából. Munkácsi Bernát egyenesen fölhívja a figyelmet a *szücsmesterség*, a *bőr-, szűr- és gubaposztó-készítés*, a *vessző-, gyékény- és nádfonás* s a *fejsze-, kés- és gyalufaragás* műnyelvére, a mely foglalkozások szókinése, szerinte, tele van ősrégi s a magyarság keleti érintkezéseiből megfejthető elemekkel.<sup>2</sup> Mostkészülő Mesterszótárunknak nézetem szerint fontos föladata volna az összefoglaló szólajstromban pontosan számot adni minden mesterműszó forrásáról, hogy meg tudjuk ítélni, mit hol, mely vidéeken használnak, minő legrégibb adatból ismereteseek, avagy melyek tartoznak a szerkesztő saját alkotásai közé? Így e mesterszótár nemcsak gyakorlati czélt szolgálna, megmagyarosítván mesterműnyelvünket, hanem önálló tudományos értéket is nyerne s megkönnyítené a Nagy Szótár teendőit, a mely a benne összehordott anyagot okvetetlenül föl fogja dolgozni.

A mesterműszók fölvételében a mi Nagy Szótárunk a következő elvet követheti: föl kell vennie minden *eredeti magyar* mesterszót, akár régi akár újabb, akár népi, akár tudós eredetű, ha tényleg használatban van vagy használatban volt, sőt a Mesterszótártól helyesen alkotottakat még azon esetben is, ha elterjedésük egyelőre csak jámbor óhajítás maradna; az idegen eredetűek közül fölveendő a százados használat folytán *teljesen meghonosodottak*, vagy az olyan újabb jövevények, a melyek valamely szempontból fontosak lehetnek. Mellékesen megjegyzem, hogy már Teleki József hasonlóan gondolkozik e kérdésben.

<sup>1</sup> L. szótára bevezetését, IV. 1.

<sup>2</sup> L. *Ethnographia* IX. 323.

Megemlítvén, hogy D'Alembert<sup>1</sup> csak azon mesterszókat véli egy tökéletes szótárba fölvehetőeknek, a melyek közönségesebben ismeretesek és mindennap előforduló tárgyakat jelentenek s hogy a Crusca és több más szótár is hasonlóan jár el: mégis úgy nyilatkozik, hogy „a kevésbé esmértes mesterszavak közül is az eredetieket, vagy az olyan költsönözetteket, melyek nyelvünk hangejtése szerént elváltoztattak, szótárunkba felvehetőeknek“ tartja. s nézetének egyik támaszául azt hozza föl, hogy a mesterszók „nálunk még nem is olly számosak, hogy általok szótárunkat igen nagyon megterhelhők“.<sup>2</sup>

Míg a mesterségek nyelve általában a népnyelv talajában gyökeredzik, addig a *művészet* és *tudomány műnyelve* teljesen és határozottan az irodalmi nyelv területéhez tartozik. Ha már amannak kiaknázását a lehető legteljesebb mértékben föladatául tűztük ki szótárunknak: természetes, hogy a művészet és tudomány *magyar* műszavait és kifejezéseit is lehetőleg egész teljességükben kell az új szótárnak felölelnie, mert alig szorul bizonyításra, mennyire fontos, tanulságos és jellemző elemei ezek irodalmi szókincsünknek.

Nem téríthet el bennünket e tekintetben sem az a korlátozó eljárás, a melyet az előttünk álló külföldi szótárakban tapasztalunk, mert hiszen — mint erről még szólni fogunk — a Nagy Szótár e szakbeli elemeket a maga egyetemes lajstromába ügyszólván csak beiktatni s röviden megvilágítani köteles s nem lehet föladata a kellő részletességgel tárgyaló külön műszótárak szükségét pótolni.

Murray szótára, a mely teljesség tekintetében a legelsők közé tartozik, a köznyelvi és általános irodalmi jelleghez közelítő szók közül sokkal többet vesz föl a tudomány műszavaiból, mint a népnyelvből (*slang*) vagy a különböző foglalkozások szókincséből (*cant*). A műszókat illetőleg az az elve, hogy fölvegye közülük mindazokat, a melyeknek angolos alakjuk van, kivéven a csupán szakemberektől érthető dolgok neveit; a meg nem angolosodott alakúak közül pedig beiktassa mégis azokat, a melyek vagy általános használatúak (mint *hippopotamus*, *geranium*, *aluminium*, *focul*, *stratum*, *bronchitis*), vagy a tudománynak ismertebb kifejezéseihöz tartoznak (mint *mammalia*, *lepidoptera*, *invertebrata*).<sup>3</sup>

Littré is megszorítással él a tudomány műszavainak fölvetelésében. Míg egyrészt elismeri, hogy a tudománynak a társadalomra gyakorolt hatásánál fogva a társalgás és irodalom nyelvében gyakran találkozunk tudományos kifejezésekkel s hogy

<sup>1</sup> A híres *Encyclopédie*-ben, *dictionnaire* alatt.

<sup>2</sup> Id. m. 17. l.

<sup>3</sup> L. az I. köt. bevezetésében, XVIII. l.

ezeket a szótárírónak kötelessége lajstromába iktatni; másrészt hangsúlyozza, hogy e mûkifejezésekrõl, eredetük világossága dacára (minthogy a francziában csaknem mind görög szók), a velük jelölt dolgoknak sokszor bonyolult természeténél fogva nagyon nehéz rövid és világos megmagyarázatot adni. A tudományos nyelv továbbá a tényleges ismeretek folytonos változása és szaporodása következtében örökös megújulásban és kiterjedésben van; mezeje megmérhetetlen, sõt úgyszólván határtalan, a melyek mindegyikének külön nevet adnak a tudósok. Végre a kifejezéseknek e sokaságában, a melyek gyakran változnak s nem egyszer az eltérõ elvektõl és rendszerektõl is függnek, egy egyetemes szótár sokszor nem képes kevés szóval minden tartozékos dolgot megértetni s még kevésbé pótolhatja a külön mûszótárakat. Azért Littré jónak látta válogatással élni s azon mûszókat venni föl csupán, a melyekkel egy mûvelt ember valószínûleg találkozhatik, vagy rájuk valami szüksége lehet, de megjegyzi, hogy szívesebben ment túl, mint maradt innen e határon, a többit pedig szakszótárakra bízta, a melyek egyedül képesek mindent adni s mindent megmagyarázni.<sup>1</sup>

Hasonlóképen gondolkoznak Hatzfeld-Darmesteter-ék is. A mi a tudomány mûszavait illeti — mondják — a melyeket a napról-napra szaporodó tények és felfedezések megjelölésére a tudósok alkottak, mellõzik mint meddõ alkotásokat azon szókat, a melyek úgyszólván nem terjedtek tovább készítõjük mûveinél, de fölveszik azokat, a melyek az emberi gondolkozás valamely régibb vagy újabb szükségének megfelelvé, általános használatra jutottak, vagy ilyenre jutni törekednek.<sup>2</sup> Ámde ne feledjük, hogy a franczia és az angol tudományos mûnyelv a mienktõl lényegesen különbözik. Az õ mûszavaik legnagyobb részt görög-latin képzések, a melyeket vagy minden változtatás nélkül, vagy oly csekély francziás vagy angolos átalakítással használnak, hogy mellõzésükkel az igazi *nemzeti szókincs* semmit sem veszít. Hiszen Hatzfeldék meg is jegyzik, hogy azon mûszók között, a melyeket mellõzniük kellett, a legnagyobb részt görög és latin kifejezéseknek olyan átalakításai teszik, a melyek minden tanult emberre nézve könnyen érthetõk. A mi tudományos mûnyelvünk ellenben nyelvünk eredeti elemeibõl épült föl, eredetiségre mindenkor törekszik és csakis annyiban lehet szótárunknak is tárgya, a mennyiben a magyar nyelv igazi szókincsébõl való. A nemzetközi tudományos mûszók már eleve kizárandók a magyar nyelv szótárából, igazi helyük csak lexikonokban és encyklopaediákban

<sup>1</sup> L. bevezetését, VIII – IX. l.

<sup>2</sup> L. bevezetésükben, X. l.

lehet. A francziáknál és angoloknál az eredetiség szempontjából is másként áll a dolog. Minthogy amazoknak nyelve alapjában latin, emezeké pedig az elfrancziásodott normannok révén latin (román) elemekkel telítve van: a görög-latin tudományos műszók jellegükre nézve tulajdonkép sem az egyik, sem a másik nyelvtől nem is olyan idegenek. Minket Littre aggodalmai sem nyugtalaníthatnak. Mert először is a mi tudományos műszavaink már számban sem tesznek oly nagy tömeget, mint a francziáké vagy az angoloké; hiszen a természetellenes és szerencsére csak kérész-életű Bugát-féle kísérleteket — főkép Szily Kálmán érelyes szava után<sup>1</sup> — egészséges szellem váltotta föl, a mely bizonyos műszókra nézve megelégszik a tudomány nemzetközi görög-latin elnevezéseivel, s ezek, ránk nézve merőben idegen természetüknél fogva, egész sokaságukkal eleve kívül állnak a magyar nyelv szótárán. Másrészt — a mint már érintettük — szótárunknak nem is szakszerű, minden aprólékos dolgot érintő magyarázattal kell a műszókat tárgyalni, hanem rövid értelmezés, illetőleg a nemzetközi műszóra való egyszerű utalás mellett úgyszólván csak beiktatni őket nyelvünk egyetemes tárházába. A mi pedig a műnyelv folytonos változását, bővülését illeti, erre azzal felelhetünk, hogy a szótár a nyelv fejlődésének általában véve is csak legújabb állapotáig haladhat, e fejlődés pedig nemcsak a műszók, hanem minden közönséges szó, alak és jelentés tekintetében is örökös változásnak van alávetve.

A mi Nagy Szótárunk tehát ölelje föl a *művészet és tudomány minden magyar műszavát*, a mely a maga területén *közhasználatban van*, vagy a nyelvtörténet egyes korszakaiban, főkép a nyelvújítás óta *közhasználatban volt*. Ebben már ki van fejezve a múlhatatlanul szükséges megszorítás is, hogy elszigetelten álló, sikertelen vagy természetellenes műszókísérletek, nem tartozván a nyelv igazi szókincséhez, szótárunknak sem lehetnek tárgyai s legföljebb mellékesen, a történeti fejlődés megvilágítása czéljából említhetők egyes esetekben; ki van fejezve az is, hogy a nemzetközi, tehát nem eredeti tudományos műszók, mint ilyenek, nem foglalhatnak helyet a magyar nyelv szótárában s közülük csak azok vehetők föl, a melyek annyira általános használatúak, hogy műszó voltuk mellett meghonosodott köz szóknak is tekintetők (pl. *dráma*, *ballada* stb.).

Ez utóbbi példák egyúttal átvezetnek bennünket a szótár anyagának legkényesebb részére, az *idegen szókra*. Irigylem a francia és angol szótárírókat, a kiknek ezzel a kényes és vesze-

<sup>1</sup> A *természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban*, Természettud. Közöny 1879. L. SZILY: *Összegyűjtött dolgozatok* (1898.) 34—62. l.

delmes kérdéssel alig kell bajlódniuk. A mit e két nyelvnek tudományos műszavairól az imént mondtam, azt idegen szavaikról is általában elmondhatjuk. Hiszen a mi latin és európai műveltségünk legnagyobb részt latin-görög műveltségi szókat használ, ezek pedig ama két nyelvben a már mondott oknál fogva nem egészen idegen elemek. A mi kevés idegen szóval a latin-görög eredetűeken kívül az angol és a francia él, azok e két nyelvnek már polgárjogot nyert jövevényszavai s azért használják őket, mert elkerülhetetlen szükségét pótolnak.

Nincs már így a dolog a svédeknel és németeknél. Bár e két nemzetnek nyelve a latinnal s így a román nyelvekkel is eredetileg rokonságban áll, a latin, román szók fölvételétől szótáríróik mégis többé-kevésbé idegenkednek. A svéd akadémia szótára az idegen szók közül csak azoknak fölvételét tartja szükségesnek, a melyek általános műveltségű svédeknek szélesebb körében ismeretesek<sup>1</sup>; az idegen eredetű műszókra nézve pedig gyűjtőinek azt az utasítást adta, hogy a szakkörökön kívül nem használt és nem *germán* nyelvekből való műszókat mellőzzék.<sup>2</sup> Érdekesnek és jellemzőnek találom megemlíteni, a mit a német Gering, a *Zeitschrift für deutsche Philologie* szerkesztője, a svéd szótárnak az idegen szókban követett eljárásáról mond. Azt mondja ugyanis, hogy nem svéd olvasó előtt bizonyára szembe fog tűnni az eddig megjelent füzetekben előforduló román eredetű szóknak nagy száma, a melyből azt lehetne következtetni, hogy a zsinórmértékül vett „általános műveltség“ kissé magasra van állapítva; de bár tudnunk kell, hogy „észak francziái“ a dél-európai szókincséből való kölcsönzés tekintetében épp oly kevésbé voltak tartózkodók, mint a XVII. század németjei, nyelvtisztító törekvések pedig náluk sokkal kisebb mértékben érvényesültek: mégis azt kérdi Gering, nem lett volna-e czélszerűbb a szótárt a román jövevényszók terhétől megszabadítani, hiszen ezek semmi esetre sem tettek szert olyan polgárjogra, mint a rokon germán nyelvekből való átvételek, s nem lehetett volna-e őket külön *fremdwörterbuch*-ba utalni, a mely a fő munkát függetlenül követhetné?<sup>3</sup>

Valóban, ez a legegyszerűbb és legkényelmesebb eljárás, a melyet a teljesen meg nem honosult idegen szókkal szemben követhetünk, s Gering előtt bizonyára Campe-nak, a nagy német nyelvtisztítónak, eljárása lebegett, a ki a maga öt kötetes német szótárából<sup>4</sup> tényleg minden idegen szót száműzött, miután ezeket

<sup>1</sup> I. *Zeitschr. für deutsche Philol.* XXVIII. 397.

<sup>2</sup> L. *Anvisningar till insamlande af språkprof för Svenska Akademien ordboksarbete.* (3-ik kiadás, Lund, 1898.) 54. §.

<sup>3</sup> Id. folyóirat XXVIII. k. 397. l.

<sup>4</sup> *Wörterbuch der deutschen Sprache.* (Braunschweig, 1807—1811.)

már előbb egy külön szótárba<sup>1</sup> foglalta s eredeti német szókkal pótolni iparkodott volt.

A németeknek, mint már Campe ezen eljárásának szükségéből is látszik, csaknem ugyanaz a helyzetük az idegen szók tekintetében, mint minékünk. Azért igen tanulságos lesz figyelembe venni, a mit e kérdésben a német szótárírók mondtak és cselekedtek.

Az idegen szók kérdését szótárírói szempontból igen szépen és tanulságosan fejtegette már Grimm Jakab, a szótárukat bevezető tanulmányban. Nem lesz tehát érdektelen, ha e pontot illető nyilatkozataira részletesebben kiterjeszkedünk. Szerinte a nyelvbúvárlatnak s egyszersmind a német szótárnak is kötelessége *az idegen elemnek mértéktelen és jogosulatlan benyomulása elé gátat vetni* s a külföldi szóknak két, egymástól teljesen elütő faja között, t. i. *a meghonosodottak és meg nem honosodottak között szigorúan különbséget tenni*, habár határaik olykor-olykor szétfolynak is. Lehetetlen volna — úgymond — kizárni mind az olyan szókat, a melyek a német nyelv talajában régen gyökeret vertek és sarjakat eresztettek; ezek sokféle származékaik és összetételeik folytán a német beszéddel annyira egybeforrtak, hogy nem nélkülözhetők. Ide tartoznak pl. az idegen földről német földre származott összes állatok és növények nevei, a melyekre nincs német szó (*rose — röschen, viole — veilchen*); továbbá az ezer év óta megnémetesedett olyan kifejezések, mint *fenster, kammer, tempel, pforte, schule, kaiser, meister, arzt* (gör.-lat. *archiater*). A meghonosultság jeléül tekinthető legtöbbször, ámbár nem általában, ha valamely idegen főnév a németben kicsinyítő vagy *-lich* (kevésbé ha *-isch*) képzős származékot hajtott (pl. *appetit — appetitlich*). Ellenben van egész sereg olyan görög, latin, francia vagy egyéb származású idegen szó, a melyeknek használata elharapódzott és megengedetté vált, a nélkül, hogy őket a német nyelvbe beolvadtaknak lehetne tekinteni. Az efféle szók iparkodtak ugyan megfészkelni magukat s elfoglalni egy-egy helyet, a mely még üresen állt, vagy a honnan valamely hazai szót már kiűztek volt, de mégsem sikerült nekik valósággal megtelepedniük. A nyelvben való tartózkodásuk sok esetben jóformán csak mulékonynak látszik, s mihelyt egyszer a természetes szó megillető helyét megkapta, nem fogjuk többé hiányukat érezni.

<sup>1</sup> *Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke.* (Braunschweig, 1801.) Másodszor, javítva és egy pótkötettel ellátva, Grätzben adták ki (1808—1809) — CAMPE nyelvtisztító érdemeiről I. DUNGER *Wörterbuch von Verdeutschungen entbehrlicher Fremdwörter* (Lipsee, 1882) cz. művét (bevezetés, 6. szakasz), s erről a *Nyelvtud. Közlemények* XXIV. k. 357 — 359. II. SIMONYI-tól irt ismertetést.

Ilyen idegen kifejezések — mondja Grimm — naponkint ajkunkra kerülnek ugyan, de a német nyelvhez még sincs közük, a meny-nyiben vannak helyettük a németnek más, ugyanoly jó kifejezései, vagy pedig nem is szükséges a velük jelölt dolgoknak nevet adni. Miért keresne pl. nevet a német ember a kertekben és üvegházakban tenyésztett töméntelen külföldi növénynek? Egszerűen megtartja a latin műnevüket. Azonban a mindennapi élet is, tudományban és iskolában, hadban és békében, közönséges társalgásban, annyi idegen szót használ, hogy gyakran csak általuk érthetjük meg magunkat, nélkülük félreértésektől is tartanunk kell. De minél éberebbé lesz bennünk a saját nyelvünkre való büszkeségünk, a mely olykor még szunnyadozik, s minél inkább gyarapodik ismeretségünk mindazon eszközökkel, a melyeket nekünk a nyelv maga nyújt, hogy még kifejezőbb, még megfelelőbb elnevezéseket találjunk: annál inkább fog az idegen szók használata is csökkenni és korlátok közé szorulni. Elvként hangzik, a mit a szótárról Grimm a következő szavakkal mond: A külföldieskedésnek és nyelvkeverésnek a szótár ne nyújtson segédkezet, sőt állja útját minden erejével, de szorgosan kerülje azt a hibás út is, a melyre hivatatlan nyelvtisztítók tévelyedtek.<sup>1</sup>

Természetes, hogy Grimmék ilyen elveik mellett az idegen szókkal szemben igen tartózkodók szótárukban, a mit különben Heyne és Paul műveiről is elmondhatunk.

Sanders is részletesebben foglalkozik az idegen szók kérdésével, de az előbb említetteknél elvben és gyakorlatban sokkal engedékenyebbek látszik. Szerinte a szótáríró nem tartózkodhatik a *közhasználatban levő* idegen szók fölvételétől, már azon elvitathatatlan fő feladatnál fogva sem, mely szerint a szótárnak az élő és írott nyelv megértését kell eszközölnie. Közhasználatban levő idegen szókról beszél, mert a német íróktól használt *minden* idegen szónak fölvétele a végtelenségbe vinne. A határt ebben pontosan megszabni nem lehet, hanem a szótáríró tapintatától függ, hogy azt a dolog természetéből folyó ingadozás közepett is minden egyes esetben eltalálja és megtartsa. Tanulságos lesz figyelembe vennünk azon általános alapelveket is, a melyek Sanderset az idegen szók fölvételének kérdésében vezették. Ezek főbb pontjaikban a következők:

1. Teljesen kizárja szótárából mindazon *idegen neveket és szókat*, a melyek merőben a szaktudósok tudományos műnyelvhez tartoznak s az általános műveltség körén kívül állnak; ezekről, úgymond, senki sem fog a német nyelv szótárában keresni fölvilágosítást. Szótárába ugyan pl. az állattudományból nemcsak igazi német neveket vesz föl, hanem ilyeneket is, mint:

<sup>1</sup> Bevezetés, XXVIII l.



*Boa, Hyder, Viper, Chamäleon, Skorpion, Giraffe* stb., minthogy ezek szélesebb körben is ismeretesek; ellenben mellőzi az ilyeneket, mint *Schararacka, Surukuku, Alpaca, Arolott, Aguti* és ezer hasonlót. Ugyanígy jár el a növény- és ásványtudomány, a csillagászat, fizika, kémia, böleselet, a mennyiség-, had-, orvos-, jog- és hittudomány idegen műszavainak is kisebb-nagyobb hasonló csoportjával, a melyek t. i. tisztán csak szaktudósoktól használatnak, nem különben a zene, az építő- és festőművészet, a litografia stb., sőt a szakácsmesterség és a divatlapok hangzatos idegen szavainak is egy részével, bár az összes tudományok, művészetek és mesterségek eredeti német vagy megnémetesedett műszavainak fölvételét kötelességének ismeri.

2. Az előbbiekkal szemben fölvesz szótárába a) föltétlenül minden teljesen meghonosodott idegen szót, a melyeket a köznyelvtudat az eredeti német szóktól már nem képes megkülönböztetni, mert ezekhez teljesen hasonlóvá lettek (pl. *Familie, Lilie, Rose, Silbe, Lampe, Fenster, Tafel* stb.); b) azokat, a melyek valamely német szóval vagy szótaggal belsőbb kapcsolatba jutottak, pl. *destilliren* (v. ö. *ab-, über-destilliren, Destillirung*), *Billard* (v. ö. *Billard-spiel, -zimmer*), *Advokat* (v. ö. *Advokatenkniff, -list*), *Prozess, -iren*, (v. ö. *Prozess-uruth, -süchtig*), *Order* (v. ö. *beordern*), *Skizze, skizziren* (v. ö. *skizzenhaft*), *Prinzip* (v. ö. *Prinzipien-reiter*), *Moral* (v. ö. *moralisch*); c) még egy sereg, manapság tényleg használatban levő idegen szót, a melyeknek pontosan meg nem határozható osztálya az előbbi pontbeliekkel sokszor egybeesik, minők: *Epoche* (-*machend*), *Periode* (*periodisch, Periodenbau*), *Elegie, Melodie, Harmonie* (*elegisch, melodisch, harmonisch*), *Epigramm, System, Problem* (*epigrammatisch* stb.), *Kongress, Kampagne, Revolution, Manuskript, Ingeniuität, Spontanität, Velleitüt, Polaritüt* stb., *Schematismus, Germanismus* stb., *liiren, alliiren, liniiren, isoliren* stb.<sup>1</sup>

Szándékosan idéztem Sanders b) és c) pontbeli példáit egész teljességükben, mert e legnagyobb részt latin-görög szók különösen a művelt társalgásban minálunk is nagy divatban vannak, a nélkül hogy mi igazán meghonosodottnak, a magyar nyelv szokásához tartozónak tekintenők őket. Nálunk e tekintetben az általános fölfogás közelebb áll a Grimm, Heyne és Paul-éhoz, a kik az ilyen természetű idegen szókat általában kirekesztik szótárukból.

Még csupán azt az eljárását kell említenem Sandersnek, a melyet az idegen szók német megfelelőivel szemben követ. Ezekre nézve az az elve, hogy az idegen szóknak teljesen megfelelő, őket teljesen pótló német kifejezéseket mind, a többé vagy kevésbé

<sup>1</sup> L. id. m. 59, 60. 1

sikerült helyettesítő kísérletek közül pedig legalább a jobbakat föl kell vennie a szótárírónak, a melyek t. i. vagy már is lábra kaptak vagy alakjuknál és jelentésüknél fogva elfogadásra és elterjedésre méltóknak látszanak.<sup>1</sup>

Mielőtt az idegen szók kérdésében a magam álláspontját előadnám, Teleki Józsefnek fölfogását is jeleznem kell, a mely részben ma is helyes, részben pedig, legalább egyes szókra nézve, azóta tárgyatalanná lett. Teleki e pontra nézve így szól: „Nyelvünk termékeny mezeje sokáig pariagon maradván, nemzetünk pedig részszerént honnunknak fekvése, részszerént polgári környülállásai által számosabb idegen nyelvek megtanulására kényszerítetvén, a' közbeszédbe olly számos idegen szavak tsúsztak be, hogy *ha ezeket mind fel akarnók venni*, szinte az egész Deák nyelvet minden Barbarizmusaival együtt szótárunkba kellene iktatni, Adelungnak nagy *Wörterbuch*-ját szinte szóról szóra kiirván és a frantzia Akademia nagy *Dictionaire*-jéből is sokat magunknak tulajdonítván. Az illyen idegen szavakkal, *mellyek inkább gondolatlanságból és honni nyelvünknek hazánkfiái előtt való esmérletlenségéből jöttek* által közönségesebben nyelvünkbe, szótárunkat terhelni kár volna. Az idegen szavak közül tehát tsak azok találhatnak szótárunkban helyt, *mellyek már régtől fogva nyelvünkbe áltültetvén, abban mély gyökereket vertek, minden közemberektől is használtának és nagy részint honni formában is öntettek, mint Pintér, templom, apostol, iga, istálló 's a' t. továbbá azok, melyekkel (kifejezésökre nem lévén eredeti szavunk és részszerént nem is reménylhetvén azoknak helyes honniakkal való kijelentésöket) kénytelenek vagyunk élni, ha mindjárt nyelvünk természete szerént nem változtattak volna is el, és idegen hangzások által fülünket sértének is: mint filozofia, Mathesis, Karakter 's a' t.*”<sup>2</sup> Akadémiánk Telekinek fölfogását e pontra nézve is elfogadván, a Nagy Szótár-nak végleges (1840-iki) tervében ekként állapítja meg az idegen szók fölvételének kérdését: „Köz szokásnak különösen az *idegen szókra nézve nem kell fölötte nagy kiterjedést adni*, ha azt nem akarjuk, hogy szótárunk minden nyelvek zürzavarával megterheltezzék. Az idegen szók közül tehát csak azokat kell felvennünk, *melyek nyelvünkben régen meggyökerezve, s átalakítva vannak, s minden köz embertől érthetők, mint: pintér, templom, kápolna, apostol stb.; vagy amelyekre okvetetlen, ha tán csak ideiglen is, szükségünk vagyon, mint philosophia, passio, character stb., megjegyezvén, hogy némelyek ezek közül csak kénytelenségből vétettek fel, mihelyt*

<sup>1</sup> Id. m. 60. l

<sup>2</sup> Id. m. 16—17. l. A 44. lapon ilyen idegen szóúl idézi még az *universitas*-t.

*helyükbe jó magyar szó alkottatik, kiirtandók*“.<sup>1</sup> Ez utóbbi nyelvtisztító czélt időközben elérték nyelvművelőink, mert CZUCZOR-FOGARASI-ban a *philosophia, character, passio* és hasonló szók nincsenek fölvéve.<sup>2</sup>

Már most minő álláspontot foglaljunk el mi az *idegen szókat* illetőleg az új Nagy Szótárban?

A kérdést igen egyszerű volna akként oldani meg, hogy a meghonosodott idegen szók fölveendők, a meg nem honosodottak kizárandók; más szóval: fölveendők a *jövevényszók* s mellőzendők a *tulajdonképeni idegen szók*. Azonban e két csoport közt hol vannak a határok? Ebben van a kérdésnek bökkenője, s azért a nélkül, hogy az ügyet minden részletében elintézhettők, csak néhány szempontot jelölhetünk meg, a mely az idegen szók ama két fájának megállapításában s így fölvételük vagy föl nem vételük eldöntésében is irányadónk lehet.

A *jövevényszók* és a *tulajdonképeni idegen szók* között a különbség voltaképen fokozati; emezek a meghonosodásnak olyan fokán állanak ma, a melyen a *jövevényszók* átvételük idején állottak. Meghonosodott vagy meg nem honosodott voltukat *tisztán a köz nyelvtudat dönti el*, a mely az idegen szók egy részét hallgatagon beolvadottnak tekinti, idegenségüket nem érzi; más részüket ellenben — s ide főkép az amúgy is *elkerülhető idegen szók* tartoznak — soha sem számítja a nyelvnek valóságos tulajdonai közé. A szótáriró tehát e tekintetben a *köz nyelvtudat szerint járjon el* s mellőzzön minden olyan idegen szót, a melyet a nyelv — bármily gyakori használatban legyen — magáénak nem ismer el. Ide tartoznak a *magasabb műveltség, a tudomány és művészet* idegen szavai, a melyeket a művelt társalgó, a tudós és művész határozottan idegennek ismer s a melyek, legtöbbnyire görög-latin eredetűek lévén, annyira nemzetközi jellegűek, hogy mindenki a lexikonokban vagy szakszótárakban fogja keresni őket s nem a magyar nyelv szótárában. Ezek a magyar nyelv szótárába már csak azért sem vehetők föl, mert a hazánkban divatos latin kiejtésen kívül teljesen megtartják idegen hangzásukat. Nem teszi az ilyen idegen szókat az sem meghonosodottá, hogy némely közkeletű s úgyszólván minden alkalmas szóhoz hozzájárulható képzővel (mint az *-i, -s* melléknévképző, a *-z* ige-képző) származékokat ereszthetnek, s nem lehet fölvételükre nézve az sem döntő, hogy helyettük magyar szavunk nincsen, mert hisz akkor a tudomány nemzetközi, latin-görög szavainak egész sere-

<sup>1</sup> L. a Nagy Szótár bevezetésében, 3. l.

<sup>2</sup> A *passio* szó természetesen sem 'kedvtelés, szenvedély' (*passzió*), sem 'Krisztus kinszenvedése' (*passió*) értelemben nincs meg a Nagy Szótárban.

gét a magyar szókinészhez kellene számítanunk. Az ily idegen szók tekintetében nézetem szerint a Nyelvtörténeti Szótárba fölvetettek is meg kell rostálnunk, s pl. az *aróma*, *batalion*, *bulbus* (latin növénynév Lippainál), *dialektika*, *géníus* (csak Gyöngyösiből idézve), *tituláris* (csak Pázmányból), *poézis* (csak Zrinyiből), *perspektíva*, *praktikus* stb.-féléket ki kell hagynunk az új szótárból. Ellenben föl kell vennünk minden olyan, bár változatlan alakú, újabb idegen szót, a mely szükségét pótolva, a nemzet szélesebb rétegeiben is elterjedt, mindennapi, mindenki előtt ismert fogalmat fejez ki, sőt — s ez a meghonosodásnak legmagasabb foka — változott vagy változatlan alakban a nép ajkára is átszármazott. (Pl. *sport*, *kaszinó*, *telefon*, *kolera*, *difteritisz* stb.)

Befejezésül hangsúlyoznom kell, hogy az idegen szók fölvetelésében óvatosan s inkább szigorral mint engedékenységgel járjunk e s jobban Grimmék mint Sanders példáját kövessük. Hogy e kérdésben minden előre megállapított szempontok mellett is mily nehéz a szótárírónak következetesnek lenni, arra a dolog természete s a legjelesebb szótárak példája is mentségül szolgálhat.

A szótár egyetemessége szempontjából még a *tulajdonnevek* kérdésével kell foglalkoznunk.

A tulajdonnevek mint ilyenek az újabb szótárírói fölfogás szerint nem vehetők föl a nyelv tulajdonképeni szótárába. Igaz ugyan, hogy egy részük megbecsülhetetlen tanulságokat rejt magában a nyelv közszavainak eredetére és fejlődésére nézve, s ezeket a szótáríró, kivált ha régi származásúak, nyelvtörténeti szempontból értékesítetlen nem is hagyhatja; azonban a tulajdonnév mint ilyen első sorban nem a nyelvtudományt, hanem a történelmet, földrajzt és néprajzt érdekli, a mely tudományágak viszont csak a nyelvész kutatásainak segítségével vonhatnak a nevekből alapos következtetéseket.

A tulajdonnév *egyes* személyek vagy dolgok, tehát *egyes* fogalmak megnevezője s így nyelvi értelemben nem is valószínű szó, hanem pusztán *név*; a tulajdonképeni szótár ellenben a *szóknak* gyűjteménye, a melyek valamely nép általános fogalmait, gondolkodásának alkotó elemeit fejezik ki. A tulajdonnév voltaképen jelentés nélküli pusztán jele az egyes személynek vagy dolognak s a szótár szavai közt csupán akkor foglalhat helyet, ha e merő jelszerűségét levetvén, köz fogalom kifejezőjévé, közszóvá változott.

A tulajdonneveknek kivételes természetét eredetük sokfélesége és homályossága is megokolja. Hogy csupán a helyneveket említsük, hány különböző népfaj hagyta nyomát hazánk helyneveiben, hányféle ki nem kutatható átalakuláson mentek ezek keresztül s az eredeti magyar nevek is mennyi változás és elferdítés útján jutottak mai alakjukhoz! Mindezt megállapítani csak a

nyelv- és történettudomány együttes vállalkozásával lehet, s bár a tanulások mindkét tudományra igen érdekesek és fontosak lehetnek: a helynevek mint ilyenek mégis kívül állnak azon fogalomkörökön, a melyek egy nyelvnek igazi szókincsét s ennél fogva szótára anyagát alkotják. A tulajdonnevek méltó helye a lexikon s nem a szótár.

Kizárja a tulajdonneveket mint ilyeneket csaknem valamennyi újabb szókönyv: Grimm<sup>1</sup>, Sanders, Littré, Hatzfeld-Darmesteter, Murray, a svéd akadémia szótára, a Crusca, sőt a tervben levő új *Thesaurus Linguae Latinae*<sup>2</sup> is; csupán a zágrábi akadémiának nagy részletességgel készült szótára terjeszkedik ki ezeknek fölvételére és magyarázatára is. A francia akadémiai szótár utolsó előtti (1835-iki, 6-ik) kiadásának *Complément*-ja (1848.) egész lexikonszerűleg minden nevezetesebb helynevet is fölvesz; megtaláljuk benne még a mi városainkat is, pl. Budát, Zombort stb., lakosaik számának föltüntetésével. Megvannak benne a mythologiai nevek is, bő magyarázatokkal, stb. A legújabb, 7-ik kiadás azonban e hozzá nem tartozó teher-től teljesen fölszabadítja magát. A nagy angol szótár e tekintetben azt az elvet követi, hogy a tulajdonnevek vagy a belőlük származott mellénevek nem maguk miatt veendők föl, hanem csupán valamely különös értelmük miatt, vagy ha olyan köznévi származékaik vannak, a melyeknek magyarázata czéljából fölvételük kivételesen szükségessé válik. Az *America* szó pl. nincs meg e szótárban, de az *American* 'amerikai' melléknév föl van véve az *Americanisme* 'amerikaiasság' főnév s az *Americanize* 'amerikaiasít' ige miatt, a nélkül, hogy a hozzá teljesen hasonló *Algerian*, *Austrian*, *Bulgarian* melléneveket is fölvételre érdemesítették volna.<sup>3</sup>

A mi Teleki Józsefünk a tulajdonneveket szintén nem tartotta a szótárba valóknak, de sokféle tanulságaik miatt, a melyekre már ő is utal, külön toldalékban mégis összegyűjtendőeknek vélte, még pedig nemcsak az eredeti magyar vagy megmagyarosodott alakú keresztnéveket s legnevezetesebb kicsinyítéseiket, nemcsak a „nevezetesebb hazai vidékek, Városok, helységek, vizek, hegyek“ stb. neveit, hanem az oly *idegen* tartományok, országok, városok stb. nevezeteit is, a melyeknek a magyarban különös eredeti magyar nevük van (pl. *Bécs*, *Velence* stb.). Sőt a hazai helynevekről egészen helyesen jegyzi meg, hogy megvizsgálásuk „nyelvünk egész alkotásába nagy világot önthet, azokat a' nyelv-

<sup>1</sup> Okadatolását l. a bevezetés XXIX.—XXX. lapján.

<sup>2</sup> L. WÖLFFLIN cikkében *Archiv f. lat. Lexikographie u. Grammatik* VII. évf. 510. l.

<sup>3</sup> L. bevez. IX. l.

vünk gyarapodását tárgyzó szótárunkban egészszen elmellőznünk nem lehet, sőt a' *szónemzés*' vóltaképen való kifejtésének tekintetéből kénytelenek leszünk a' hazai helységek, vizek és erdők közül *némely kevésbé nevezetesekről is említést tenni*“.<sup>1</sup>

Első Nagy Szótárunk azonban e tekintetben nem maradt meg Telekinek korlátozó elve mellett, hanem végleges tervében a tulajdonneveknek általában való fölvételét mondotta ki.<sup>2</sup>

Mi, a mint már előző fejtegetéseinkben is kifejeztük, a tulajdonneveket mint ilyeneket általában kizárandóknak tartjuk az új szótárból; azonban a világos fogalomszókból alkotottakat az illető szók alatt példaképen, esetleg régi adataikat szükség esetén nyelvtörténeti tanulság czéljából idézni óhajtjuk. Különösen az Árpád-kori helynevekkel kell ezt tennünk, a melyek egyúttal a bennük megőrzött fogalomszóknak legrégibb adataiul szolgálhatnak. Nagyon természetes, hogy a köznévtől is használt tulajdonnevek, valamint különös jelentésű köznévi származékaik már nem maradhatnak ki szavaink tárházából.

A tulajdonneveknek csupán egy csoportját törölhetjük mégis az általánosan száműzöttek lajstromából: a *keresztneveket*. Ezek több tekintetben külön természetű fajt alkotnak, a mely a tulajdonnév és köznév határán áll. Azokat gondoljuk t. i., a melyek népünknel közönséges használatban vannak s a kereszténység fölvétele óta, esetleg későbbi időtől kezdve állandó divatban lévén, teljesen magyaros alakot öltöttek, tanulságos és változatos bevezető formákban járatosak, szólásmódokat alkottak, sőt köznévi jelentést vettek föl, vagy ilyen jelentésű származékoknak alapul szolgáltak (pl. *Gábor*, *Ferencz*—*Ferke*, „felült *Laczkó* a béresek nyakára“, *Ágoston*—*aggastyán*, *andalog* az *Antal* névből stb.). Ezeket a mindennapi életben való gyakori használatuk s a magyar szokásához való teljes alkalmazkodásuk nemzeti jellegűekké teszi s így a szótárban jogot biztosít számukra. Az utóbbi időben műveljeinknél elterjedt ritkább külföldi keresztnevek bizvást mellőzhetők, ha csak egyes esetekben valami ok nem javallja beiktatásukat.

A keresztnevekkel a külföldi szótárak is némileg kivételt tesznek, a mennyiben természetesen fölveszik közülük a köznévi értelemmel is járatosakat vagy szólásokban szereplőket. Nálunk pedig már Teleki József is úgy gondolkozott, hogy a keresztnevek „valamivel szorosabban özsze vagynak a' nyelvvel kötve és azért azokat a szótárból egészszen kirekeszteniünk nem lehet“.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Id. m. 17—18. l.

<sup>2</sup> L. bevez. 3. l.

<sup>3</sup> Id. m. 18.

Első Nagy Szótárunk aztán a többi tulajdonnevekkel együtt természetesen ezeknek összegyűjtését is föladatúl tekintette.

Az elmondottakban részletesen kifejtettük szótárunk *egyetemességének* eszméjét; ez egyetemes jelleget azonban még néhány általános észrevétellel kell megvilágítanunk.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy — a mi egyéb-iránt magától értetik — nemcsak szavaink, hanem *szólásaink* és *közmondásainak* is a lehető legteljesebb mértékben összegyűjtendő és megmagyarázandók az új szótárban. A *szólások* kétségtelen alkotó részei a szókincsnek, hiszen nem egyebek, mint a szóknak bizonyos megállapodott értelmű kapcsolatai s ennél fogva már jelentésüknél fogva sem hiányozhatnak a bennük szereplő szóknak tárgyalásából. A *közmondások* szigorúan a szókincs szempontjából mellőzhetők volnának ugyan, de minthogy a nagy szótárak idézeteiből már az írók és költők legnevezetesebb mondásai, legismertebb helyei sem hiányozhatnak, a melyek igen sokszor szálló igévé, néha valóságos közmondássá váltak: igen természetes, hogy az igazi közmondásokat, egy-egy nép életbölcességének eme sok tekintetben fontos kifejezőit sem szabad egy nagy szótárnak mellőznie, sőt mennél teljesebb összegyűjtésüket is czélul tűzheti ki.

Midőn továbbá szótárunkat a magyar nyelv egész tényleges történetére s mai használatának minden ágára kiterjeszteni óhajtjuk, s midőn ennél fogva szemünk előtt egy egészen soha el nem érhető czél, a *teljesség* eszménye lebeg: egy igen fontos s mindenkor megtartandó elvtől vezéreltetjük magunkat, a mely abban áll, hogy a szótár, természeténél fogva, első sorban csak az általános, illetőleg viszonylagos *köz-nyelvszokásnak* a megállapítója lehet. Csak az szó a nyelvben, a mely valamely időben, valamely vidéken, vagy a nyelvhasználatnak valamely ágában bizonyos mértékig *közdivatú*, más szóval, a mely a nyelvnek időbeli és térbeli területén, illetőleg e területnek bizonyos köreibben *általában használatos*.

Vajjon minden szó vagy kifejezés, a melyet valahol írva találunk, minden kifejezés, a mely valamikor valakinek ajkáról elhangzott volt, méltó lehet-e arra, hogy a szótárba fölvétessék és megörökíttessék? Igazak ugyan Grimm Jakab szavai, a melyeket főntebb már idéztünk, hogy szótárnak egyik föladata a szókincs ritkaságait is megőrizni; de e föladatnak a szótáríró nagy óvatossággal feleljen meg s a *merőben esetlegest és minden érték nélkülöt ne állítsa a nyelv igazi kincsei közé*. Még a tisztes régiségben is találhatunk szókat és kifejezéseket, a melyek nyilván elárulják, hogy merőben alkalmiak, úgyszólván pilanatnyi szükség szülöttei. A szótáríró, hacsak valami tekintet-

ben fontosnak nem látszanak, bizvást mellőzheti az ilyeneket. Különösen áll ez a régi szótárak latin-magyar részéről, a hol számtalan szót és kifejezést pusztán a latin szónak értelmezésére *ad hoc* alkot a szótáríró, a melyek hogy *nem tartoztak a régi magyar szókincs valóságos elemei közé*, mi sem bizonyítja kétségtelenebbül, mint hogy *a magyar-latin részbe nincsenek beiktatva!*

Még jobban kell a közhasználat elvére ügyelnünk a nyelvújítás történetében s az újabb szótárak anyagának fölhasználásában. Az előbbire nézve már föntebb a maga helyén nyilatkoztunk s itt csak azt jegyezzük meg, hogy a legnagyobb képtelenség volna a nyelvújításnak ezerekre rugó meddő szókisérleteit mind fölvenni az új szótárba. Az újabb, e századbéli szótáraink pedig, Czuczor-Fogarasi sem véve ki, a kor jelleméből kifolyólag szintén sok élet nélküli s ma már okvetetlenül mellőzendő anyagot tartalmaznak. E szótáraknak, különösen a Ballagi-féléknek, olyan kores újszerűségeit, a melyeknek használatossága az irodalomban ki nem mutatható, föltétlenül ki kell zárunk szótárunkból. Az újabb szóalkotásokra nézve általában azt az elvet követhetjük, amelyet már Teleki József is vall, hogy a jó kifejezést és szót, ha még eléggé nem terjedt is el, czélszerű fölvennünk.<sup>1</sup>

A régi és új irodalomnak legritkább, csupán egy-egy írótól használt, avagy éppen csak egyetlen helyeken előforduló szavaival és kifejezéseivel szemben a szótáríró *a fontosság elve szerint* járjon el; ezeknek fölvétele vagy mellőzése iránt csak esetről-esetre lehet dönten. E fontosságot természetesen nemcsak a szó és kifejezés, hanem az író tekintetében is latolni kell.

A népnyelvi adatok fölhasználásában szintén kellő bírálat és óvatosság alkalmazandó, mert nem minden elejtett szó vagy kifejezés érdemli meg okvetetlenül, hogy a nyelv szó- és szólás-gyűjteményében följegyeztessék.

Azonkívül különösen a mindennapi szóképzésekben és összetételekben annyi pillanatnyi alakot termel nyelvünknek bámulatos képzékenysége, hogy minden valahol papírra vetett vagy ajkunkról ellebbent szónak, minden lehetséges származéknak és összetételnek összegyűjtése *nemcsak nem szükséges, de teljességgel lehetetlen is.*

A szótár egyetemességére nézve még egyet kell hangsúlyoznom: hogy a képzetem szerinti új Nagy Szótár egyetemes volta mellett is *első sorban a mai, illetőleg az újabb irodalmi és társalgási nyelv szótára legyen* s azért szerkesztésben ezen irodalmi és társalgási nyelvnek kell kidomborodnia; a nyelvanyagnak egyéb, időbeli és térbeli elemei *csak kiegészítésként, a szókincs egységes és történeti képének megalkotása céljából szere-*

<sup>1</sup> V. ö. id. m. 14. l.



*peljenek benne.* Hogy ezt minő módon vélem elérhetőnek, az a szerkesztés technikájának kérdése, a melylyel ezúttal nem foglalkozom.

Még csak egy kérdésről kell nyilatkoznom, a mely szintén a szótár anyagát illeti, de minthogy nem szókra vonatkozik, külön tartottam főlemlítendőnek: vegyük-e föl a szótárba a *hangokat* (illetőleg *betűket*), *képzőket* és *ragokat* is?

Ha a szótárt szigorúan a *szókincs* tárházának tekintjük, akkor benne a hangok, képzők és ragok mint ilyenek voltaképen nem foglalhatnak helyet, ezeknek tárgyalását a történeti nyelvtanra kell bízunk. A legtöbb nagy szótár mégis ezeket is beiktatja és tárgyalja a maguk betűrendi helyén. A képzőkre és ragokra vonatkozólag már Teleki József is úgy gondolkozott, hogy „a' nyelvek grammatikai alkotásának megmagyarázására, a' szavak nemzésének állapos kifejtésére, szükségeskép megkívántatik a' *hajlítás és származtatásbéli ragasztékoknak felvétele* is, ha mindjárt tsak egyes betűkből is állának.”<sup>1</sup> A mi első Nagy Szótárunk valóban fölvette és tárgyalta minden világos képzőket és ragunkat, sőt nyelvünknek minden hangját is.

Teleki József szavaiban a képzők és ragok fölvetelének megokolása is befoglaltatik. A nyelv ezen alaki elemei közül a képzők valóban a szótár szempontjából is fontosak s a szókincsnek történeti alapra fektetett tárgyalását a képzők eredetének és fejlődésének ismertetése kiegészíti és megkönnyíti. Azonban nézetem szerint mégis csupán azon képzők és ragok fölvétele és tárgyalása engedhető meg a szótárban, a melyeknek önálló szóból való származását magában az illető nyelv történetéből is kimutathatjuk, vagy a melyeknek ilyen eredete a rokonnyelveknek kézzelfogható tanúságai alapján világos és kétségtelen. Amazok tárgyalásából kiviláglik, miként alakul át valamely fogalomszó képző elemmé vagy viszonyszóvá; emezek már a magyar nyelvtörténet hajnalán mint elavult fogalomszók, mint megállapodott képző és viszonyító elemek jelentkeznek ugyan, de a rokonnyelvek világos, önálló szavainak másai lévén, a szóhasonlítás szempontjából is helyet foglalhatnak a történeti módszerű szótár czímzavai között. Minden egyéb képző- és rag-elem a történeti nyelvtanba utalandó, vagy legjobb esetben a szótár nyelvtörténeti bevezetésében tárgyalható.

A hangok, illetőleg betűk mint ilyenek — bár a legtöbb nagy szótár foglalkozik velük — nézetem szerint általában mellőzendők a szótárban, kivéve természetesen azokat, a melyek névszóul használva valami szólásban vagy közmondásban szerepelnek. (Pl. A ki *a*-t mond, *b*-t is kell mondania. *Ábéce*, stb.)

<sup>1</sup> Id. m. 20. l.

Ezzel általánosságban ki is meritettük azt a kérdést: mi legyen a szótár anyaga, vagyis mit vegyünk föl és mit mellőzzünk az új Nagy Szótárban? Tárgyaltuk tehát a szótár egyik föladatát: az egyetemességet.

A másik fő feladat, a melyet nézetem szerint az új szótárnak maga elé kell tüznie, hogy *történeti alapon készült*, vagyis *tudományos szótár* legyen. E föladat szükségét csak általánosságban akarom ezúttal igazolni, a nélkül, hogy a tudományos szótár részletes föladatainak és módszerének fejtegetésébe bocsátkozhatnám, a mivel, folytatólag, egy közelebbi alkalommal foglalkozom.

A nyelv két egyenlő fontosságú elemből áll: a szókincsből és a nyelvszerkezetből; ennél fogva a nyelv tudományos ismeretében a szótár és a nyelvtan egyenlő szerepet játszik. Nemcsak azt kell tudnunk, minő egy nyelvnek szerkezete, minő eszközökkel alkot valamely nép szokat a fogalmak kifejezésére, s minő módon fűzi szavait mondattá, hogy gondolatokat közölhessen velük; tudnunk kell azt is, minő fogalmakat ismer, micsoda dolgok teszik gondolkozásának anyagát, vagyis mely szókból áll nyelvének egész szókincse. Hiszen, mint Gabelentz mondja, hogy hogyan gondolkozunk, az jórészt attól függ, miről szoktunk gondolkozni.<sup>1</sup> S ha a nyelvszerkezetnek tárgyalásában ma a tudomány az egyszerű leírással meg nem elégedhetik, hanem oknyomozó, történeti módszerrel a szerkezet minden sajátját megmagyarázni, megfejtetni, eredetét kimutatni is törekedik: hogyan elégedhetnénk meg a szókincs ismeretében is a szóknak és jelentéseiknek egyszerű összegyűjtésével és megállapításával? Miért legyen — kérdi ugyancsak Gabelentz — a nyelvtan tárgyalásmódja tudományos és a szótáré nem az? Avagy csak az alakrendszer volna szerves egész egy nyelvben s a szókincs pusztán esetlegből összegyűlt halom? Akkor azon képzet-anyag sem érne többet, a melylyel valamely nép rendelkezik s a mely szóképzésében kifejezésre jut. Könnyű kimutatni, hogy a nyelvek nemesak abban határozódnak, miképen gondolkodik valamely nép, hanem abban is, hogy miről gondolkodik.<sup>2</sup>

Nyelvtan és szótár tehát egymást kölcsönösen kiegészítik. A nyelvtan megtanít arra, a mi nyelvileg megengedhető, vagyis a mi bármely pillanatban tényleg előállhat; a szótárnak ellenben csak azt szabad és lehet megmondania, a mi valóban ténynyé vált a nyelvben.<sup>3</sup>

A szókincset tehát — mely a nyelvtudomány szempontjából

<sup>1</sup> *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse.* (Lipscse, 1891.) 464. l.

<sup>2</sup> Id. m. 128. l.

<sup>3</sup> V. ö. GABELENTZ id. m. 130. l.

a nyelvszerkezettel egyenlő fontosságú, a néptudomány és néplektan tekintetében pedig ennél még tanulságosabb is — ugyanolyan tudományos, oknyomozó és történeti alapon kell a szótárban tárgyalnunk, a minővel a nyelvtan a nyelv rendszerét magyarázza. A nyelvészet történetében mégis előbb ébredtek a nyelvtan, mint a szótár történeti módszerének tudatára. Mert a szótárt a legújabb időkig inkább a szók egyszerű gyűjteményének tekintették, a melynek célja a nyelv szó- és szólásanyagának megőrzésében és értelmezésében állott, nem is említve azt a még alacsonyabb rendű és eredetibb feladatot, a mely a szótárt csak a szövegek megértésének segédeszközüül tekintette. A francia Littré az érdem, hogy némely már előbb is hangoztatott eszmék alapján egy minden tekintetben *történeti alapon* épült szótárt teremtvén, a szótárirásnak mai tudományos módszerét gyakorlatilag megalapította.<sup>1</sup> Az ő nyomdokain haladnak nemcsak francia szótáriró utódai, hanem az új nagy angol szótár szerzője is, a ki szótárának célját abban tüzi ki, hogy megmegfelelőképen számot adjon minden angol szónak *jelentéséről, eredetéről és történetéről*. E célból kimutatni iparkodik minden egyes szóra vonatkozólag: mikor, hogyan, minő alakban és mily jelentéssel lett angollá; az alaknak és jelentésnek minő fejlődésén ment keresztül azóta; jelentései közül melyek avultak el idővel s melyek vannak meg ma is; minő új jelentései támadtak s minő úton és mikor.<sup>2</sup>

A francia szótáriróadalom kiváló újabb képviselői, Hatzfeld-Darmesteter a következőkben foglalják össze szótáruk eljárását: igyekeztek — úgy mondanak — minden fölvetett szónak megállapítani származásán alapuló eredeti jelentését s azon közvetítő jelentéseit, a melyek a voltaképeni értelemhez visszavezetnek; követni a voltaképeni jelentést történeti fejlődésében, a nélkül, hogy szem elől tévesztenék azon képzetet, a mely e fejlődésben a származott vagy átviteles használatokat logikailag összekapcsolja; meghatározni e képzet segítségével a jelentések egymásutánját és összefüggését, s megerősíteni az eredetet, értelmezést s a jelentések csoportosítását rövid és határozott példák által.<sup>3</sup> Így méltán mondhatják könyvükről, hogy az a francia nyelv háromszázados használatának, ez idő alatt átélt változásainak s e változások okainak *dictionnaire raisonné*-ja.<sup>4</sup>

Hasonlóan fogja föl a szótár tudományos célját s hasonlóan alkalmaz a gyakorlatban ennek megfelelő módszert a német Paul

<sup>1</sup> V. ö. LITTRÉ: *Études et glanures*. 393. l.

<sup>2</sup> L. a bevezetésben, VI. l.

<sup>3</sup> L. a bevezetésben, XXIII. l.

<sup>4</sup> U. o. I. l.

is, a kinek ezúttal csupán azt a kijelentését idézem, a melyet a maga szótáráról ennek előszavában így fejez ki: „Művem nem csupán föl-fölnyitásra, hanem egyfolytában való olvasásra is van szánva. Arra törekedtem, hogy a szóhasználatnak egyes tényeit lehetőleg *történeti és lélektani összefüggésbe* állítsam“.

Wölfflin pedig a tervben levő új *Thesaurus Linguae Latinae* föladatairól szóló akadémiai fölolvasásában azt mondja, hogy e latin nagy szótár nem lesz pusztá segédeszköz, mint teszem Vega *Thesaurus logarithmorum*-a, hanem oly mű, a mely *célját és érdekét önmagában bírja*, s ezáltal a szótárírás szolgálai szerepéből *önálló tudományyá* emelkedik, a mely az *egyes szóknak életét* s ezzel a latin *nyelvnek történetét* tárja szemlünk elé.<sup>1</sup>

Ha ily szellemben készíthetjük el mi is nyelvünknek egyetemes új szótárát — s így készíteni nézetem szerint tudományos kötelességünk —: akkor a *Magyar Nyelv Nagy Szótára* nemcsak nyelvünk egész történetének s mai állapotának lesz tükre, hanem nemzetünk lelkét s lelkének történetét is visszasugározza, s nyelvészetünk megfelelni igyekezett benne a maga részéről a magyar tudományosság azon föladatának, a melyet nagy költőnk e Tudós Társaság titkári székéből első jelentése alkalmával hangoztatott,<sup>2</sup> amennyiben „édes nemzetünknek *nyelvben nyilatkozó multját, jelenét a tudomány teljes fényébe*“ iparkodott állítani.

<sup>1</sup> *Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und der histor. Classe der k. bayer. Akademie d. Wissenschaften zu München*, 1894 95. lap.

<sup>2</sup> L. M. Tud. Akad. Evk. XI. V : 12.

## A perzsa népdal

(Kivonat *Kégl Sándor* január 2-án felolvasott dolgozatából.)

Csak újabb időben kezdenek az európai orientalisták a keleti népkölészettel behatóbban foglalkozni. Eleinte elég dolgot adott nekik a nagyterjedelmű irodalmak és a többé-kevésbé nehéz nyelvek tanulmánya.

Különben is kevesen bírták annyira a keleti nyelveket, hogy a néppel könnyen tudtak volna érintkezni. Többnyire a művelt osztályhoz tartozó egyénnel jöttek össze; ezek pedig nem titkolt megvetéssel néztek le a népies műzsa faragatlan termékeire. Már maga a pórias nyelv szálla volt a szemökben. Keleti ember, legyen az török, arab, perzsa vagy hindu, csak azt becsüli, a mi mesterkélt és tudákos írályszépségeket tár szemei elé.

Egy Haririt, Khakánit vagy Nászikhot tartják az irodalmi tökély netovábbjának.

Ily körülmények között nem könnyű dolog a keleti népköltészet európai kutatójának megbízható adatokat szerezni. Mert a legtöbb keleti tanult ember világért sem vallaná be, hogy tud valamit a pór nép együgyű énekei felől.

A jelen gyűjteményt 1889—90-ben Perzsiában tartózkodásom alatt sikerült összeszednem.

Költői bece a perzsa népdaloknak nem valami nagy. Azt a bensőséget, melyet a hindu dalokban találunk, hiába keresnők bennök. Egyszerű megnyilatkozásai ezek a közönséges ember mindennapi érzelmeinek. Cziczomázatlan nyelvezetök a társalgási nyelv ismeretére kitünő forrást nyújt.

Belőlük lehet a perzsa köznyelvet a maga valóságában megismernünk. Az oly népszerűsége szert tett törökből lefordított szindaraboknak s a Mizra Feth Ali műveinek nyelvezete, melyet európai orientalisták a mostani perzsa társalgási nyelv legjobb forrása-ként szeretnek feltüntetni, a valóságban nagyon törökös perzsaságot mutatnak.

Hasonlataikat a köznap életből veszik a perzsa dalok. Így egyik népdal olyan vizeskorsóhoz hasonlítja a szerelmet, melyből sohasem fogy ki a víz. „Magas hegy tetején hadakozom én. Szurme színű öltönyt festek én. A szurme színű ruha nem kékült meg. Nem távozik szívemből a szerelem. A szerelem az én szívemben egy vízzel telt korsó; bármennyit öntögetem is ki belőle a vizet, nem lesz üres“.

Veleszületett tulajdonságaként írja le az imádónak egy má-

sik dal a kedves lény iránt táplált gyöngéd érzelmeket: „Óh a te arcod az én szívem nyugalma. Szemed az én lakásom lámpája. Víz a te szerelmed, melyet az én porommal keverték össze“. A tavasz nagy szerepet játszik itt is, mint a műköltészetben: „Eljött a tavasz, megölt engem a búbánat. Majam sült lett, szemem meg nedves. A szépek miatt beteg az én szívem. Összeesukom vért hullató szempilláimat. Elválásodért fáj az én szívem. Oly beteg a testem, mint a te részeg nárczisod (t. i. részegítő szemed). Szívem bimbómódra vérbe van merülve. Ibolyaként görbült az én termetem (az eredetiben olyan mint a nún = n betű)“. A nem viszonzott szerelem csak fejfájást okoz: „Milyen jó a két részről való vonzalom. Mert az egyoldalú szerelem fejfájást okoz. Minden kigyónak, hangyának megvan a maga lakása. házatlan vagyok, nekem nincsen fészke“.

A moszlim köszöntés és a perzsa levelek szokásos bekezdése számos népdal első mondatát „Szélám alejkum legyek a te váltságdíjad. Legyek a te szerelmed és hűséged áldozata. Légy üdvözölve szívem benső barátja! Éjjel-nappal csak te rád gondolok. Mit írjak elválásodról? Mit beszéljek távollétedről? Kitől kérdezősködjem utána? Kitől tudakozódjam?“

Kedvesének kecses járása az, mely szeretője szívét elbájolja: „Szépen sétálgatva jársz te. Szívünket, szívünket rabolod el. Azzal a pusztára-menéssel. Azzal a rózsza-szedéssel“.

Kedvesét a kerthez, önmagát annak kertészéhez hasonlítja: „Elmentünk és a vetélytársaknak hagytuk a kedvest. *Medsnunná* lettünk (ezélzás az ismert szerelmi történet a *Medsnün és Lejlára*) és nekimentünk a pusztaságnak. A vágy kezét nem nyújtottuk ki ebben a virágos kertben. Meghagytuk a kert díszének a rózsát. A meddig zöld volt a kert, én voltam a kertésze. Mikor vadon erdő lett belőle, a vetélytársakra hagytuk.“

A megölés a szerelemre gerjedést jelenti a perzsa népköltészetben. Néha egészen személyes vonatkozásokkal teli az ilyen dal s az énekes elmondja imádottja nevét, lakását és egyéb körülményeit: „A *Purdé sehrbe* vezető úton a schrek-i oldalon (t. i. lakik) *Rubábe* asszonyság, ő öl meg engemet. *Lutfi* leánya, *Agha* nővére, a kedves természetű, ő az, ki meggyilkol. *Hoszni* leánya, *Riza* nővére, a rosszerkölesű *Rubábe*, ő öl meg engem“.

A két szerelmes titkának kitudódása szolgál nem egy népdal tárgyát: „Mindenki szerelmeskedett már és senki sem járt pórul. A mi rossz hírünk edénye volt az, mely a háztetőről leesett. Lelkem, lelkem a házfedélről hullott alá. Ismét h iradók kezébe jutott az én és kedvesem ügye. A kötél nyakamból a sors kezébe esett. Lelkem, lelkem a sorsé (az eredetiben napok) lett.

Igen gyakori az olyan dal, hol a szerető orvosához vagy

gyógyszeréhez hasonlítja választottját: „Óh te, ki az én kedvesem utcáját járod. Vigyázz, mert betöri fejedet a fala. Nekem kívüled semmim sincs. Óh Uram, segíts rajtam. Éjjel van, orvosomat akarom. Mit vessek lábaid elé, hogy kedvedre legyen? Nem lehet megmondani, mit ér a fej és a lélek. Én csak téged bírlak és semmi egyebet. Kívüled nincs nekem semmim. Oh Istenem, segíts rajtam? Oh Uram, Istenem, orvosomat kívánom! Éjjel van, kedvesemet kívánom!”

A kovács-műhely tüze és szerelemtől lángoló szive közt von párhuzamot: „Miért vetsz minden pillanatban tüzet a lelkemre? Mintha bizony én lennék a kovácsok tüzhelye. Ha egyedül látod kedvesemet, mondd meg neki, hogy óh te emberségtelen csalfa, jöjj el s ülj egy pillanatra az öleembe”.

Mielőtt elmennék, mondanivalóm van neked: „Hűtlen, ráuntál hűségünkre, elmentél és mást ültettél a helyünkbe”. Fogadja, hogy míg csak él, nem hagy föl a kereséssel, vagy meghal, vagy eléri célját: „Addig nem hagyom én abba a keresést, míg kívánságom el nem érem. Míg szívem óhajtását nem veszem, asszonyom! Vagy lelkem kedvesemmel egyesül, vagy kimegy a testből. Vagy otthagya a lélek testemet, asszonyom!”

Hafiz legnépszerűbb versére czéloz a következő dal: „Ajkad czukor, szájad czukor. Én vagyok a te vevőd; mondd csak, mi az árad? Te vagy az én vevőm, nekem nincsen áram. Bokhara az én áram és Szamarkand”. Azzal fenyegeti szeretőjét, hogy hűtlen lesz hozzá, ha az el nem jön a találkára: „A vésett kő-medencze mellett te erős vagy, én meg gyenge nyomorult. Istenemre, ha el nem jössz, elválok én tőled. Megyek, új kedvest szerzek magamnak. Te ne mondd aztán, hogy hűtlen vagyok”.

A szerelem legnagyobb fokának azt tartják keleten, ha a szerelmes kedveséért odahagyja atyái hitét és más vallásra tér át. Ez a klasszikus irodalomból jól ismert vonás a népdalokban is előfordul: „Tegnap nem voltál a keblemen. Megyek, zsidó leszek” — mondja egy igen elterjedt dalocska. Végül a gúnydalokról kellene megemlékeznünk; ezek azonban frivolitásuk miatt európai nyelvre le sem fordíthatók.

## A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyósz.	A c t i v u m	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
1	Értékpapírok :				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 1.606,800 frt 4%-os p. é. szabályozási és talajjavítási, al pari és kamatok 1898. december 31-ig . . . . .	1622868	—		
	b) 30,850 frt italmérési jog kártalanítási kötvény, al pari és kamatok 1898 de- cember 31-ig . . . . .	31544	12		
	c) Kisbirtokosok országos földhitelintézeti alapítványi okmány . . . . .	5000	—		
	d) Magyar országos központi takarékpénz- tár 4½%-os záloglevél 6000 frt al pari és kamatok 1898. december 31-ig . .	6090	—	166	02 12
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyv- készlete és egyéb felszerelése értéke . .			1000000	—
3	Kivülfekvő alapítványok :				
	a) 6%-os alapítványok . . . . .	22050	—		
	b) 5%-os alapítványok . . . . .	23140	—		
	c) 4%-os alapítványok . . . . .	84	—		
	d) kamatnélküli alapítványok : frt 22,972.33				
	aa) Kazinczy-alapítvány, széphalmi és felső-regme- czi ingatlanai . . . . . frt 1,623.—	24595	33	69869	33
4	Hátralékos kamatok a fentebbi alapítványok után . . . . .			559	72
5	Követelések . . . . .			85843	91
6	Előre kifizetett, 1899. évre eső illetmények . . . . .			2857	99
7	Künnlevő előlegek . . . . .			1211	99
8	Házbér-hátralék . . . . .			91	04
				2825936	10





## A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Osztr. értékben			
		flr.	kr.	flr.	kr.
1	a) Rendes tagok fizetése . . . . .	525	-		
	b) Főbb tisztviselők fizetése . . . . .	9000	05		
	c) Többi tisztviselők fizetése . . . . .	11175			
	d) Szolgák fizetése és ruházata . . . . .	5661	56		
	e) Nyugdíjak . . . . .	3900	96		
	f) Segélyezés, nyugdíj-járulék és jutalmak . . . . .	2598	20	32860	77
2	Almanach és Értesítő kiadása . . . . .			4427	66
3	Az I osztály és bizottságai részére:				
	a) osztályi kiadások . . . . .	2643	90		
	b) nyelvtudományi bizottság . . . . .	5784	69		
	c) irodalomtörténeti bizottság . . . . .	4727	86		
	d) classica-philologiai bizottság . . . . .	4882	-		
	Valóságos kiadás 1898. évben . . . . .	18038	45		
	Előirányzott összeg 1898. évre . . . . .	18040	04	18040	04
	Marad az I. osztálynak 1899. évre . . . . .	159			
4	A II. osztály részére:				
	a) osztályi kiadások . . . . .	7423	49		
	b) történelmi bizottság . . . . .	6028	27		
	c) archaeologiai bizottság . . . . .	6351	80		
	d) nemzetgazdasági bizottság . . . . .	4260			
	Valóságos kiadás 1898. évben . . . . .	24063	56		
	Előirányzott összeg 1898. évre . . . . .	30185	90	30185	90
	Marad a II. osztálynak 1899. évre . . . . .	6122	34		
5	A III. osztály részére:				
	a) osztályi kiadásokra . . . . .	8801	40		
	b) természettudományi bizottság . . . . .	5178	23		
	c) hadtudományi bizottság . . . . .	1261	25		
	Valóságos kiadás 1898. évben . . . . .	15240	88		
	Előirányzott összeg 1898. évre . . . . .	17564	24	17564	24
	Marad a III. osztálynak 1899. évre . . . . .	2323	36		
6	Könyvkiadó-bizottság, az Akadémiai, Természettudományi és Orvosi könyvkiadó-vállalatok segélye . . . . .	3000	-	3000	-
	A könyvkiadó-vállalatra befolyt a f. évben . . . . .	8693	90		
		11693	90		
	Könyvkiadó-bizottság ez évi kiadása . . . . .	11867	92		
	1898. évben több kiadás . . . . .	174	02		
	A mult évről fenmaradt tartozás . . . . .	2293	63		
		2467	65		
	ennek fedezetére szolgál:				
	a) az eladott könyveknél több bevétel mint előirányoztatott, és pedig:				
	valóságos bevétel 10.245.13				
	előirányzott összeg 10.000	245.13			
	Átvitel . . . . .			106078	61



## A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
	Áthozat . . .			106078	61
	b) „visszatérítés az alaptőkének“ ezimen előirányzott összegből 500.—	745	63		
	Tehát törlesztetlenül fennáll 1899. évre . .	1722	52		
7	Gróf Széchenyi István múzeumára . . . .			497	99
7a	Kazinczy levelezése kiadására, a Kazinczy- alapból . . . . .			2182	40
7b	Szinnyei Magyar írók életrajzára . . . . .			1200	—
8	Jutalmakra . . . . .			9696	80
9	Budapesti Szemle segélyezésére . . . . .			4000	—
10	A Magyar irodalom ismertetése külföldön . .			654	—
11	Előfizetés a Naturwiss. Berichte-re . . . .			1500	—
12	A könyv- és kéziratokra . . . . .			6497	02
13	Az Akadémia épületeire . . . . .			9818	15
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra . . .			5064	62
15	Adó . . . . .			16584	72
16	Kamatok, alapítványok és alapok után . .			2729	47
17	Előre nem látott kiadások . . . . .			990	43
18	Visszatérítés az alaptőkének, és pedig kü- lönféle leírások . . . . .			3200	—
				170694	21
19	Bárczay Oszkár előlegének leírásáért . .			740	—
				171434	21
20	Tiszta eredmény, mely az akadémiai va- gyont szaporítja . . . . .			16087	58
				187521	79



## Bevételezések állása 1898. deczember 31-én.

Költségv.-sz.		Mérleg száma	Bevételek 1898. évben		Költségvetés 1898. évre		Költségvet. 1899. évre	
			frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
	<i>I. Rendes bevétel :</i>							
1	Alapítványi kamatok . . . . .	1 a)	2968	36	3000			
2	Követelések utáni kamatok . . . . .	1 b)	3193	34	3300			
3	Értékpapírok kamataiból . . . . .	2	64410	24	64000			
4	Ingatlanokból . . . . .	6	723	35	500			
5	Házbér . . . . .	3	41820	50	42000			
6	Könyvek eladásából . . . . .	4	10000		10000			
7	Országos dotatio . . . . .	5	40000		40000			
			163115	79	162800			
	<i>II. Rendkívüli és átfutó bevételek:</i>							
	Maradékok az osztályok mult évi költségvetéséből		5440	18	5440	18		
	Régészeti és embertani társulat járuléka . . . . .	9	525		525			
	A Kazinczy-alapból . . . . .	11	2182	40	2200			
	Török-magyar szótár segélyezésére . . . . .	12	500		—	—		
			8647	58	8165	18		
	I. Rendes bevétel . . . . .		163115	79	162800			
	II. Rendkívüli és átfutó bevétel . . . . .		8647	58	8165	18		
	Az 1898. évre készített előirányzatnak főösszege . . . . .				170965	18		
	<i>Bevételezések 1898. évben . . . . .</i>		171763	37				
	1898. évben több vétetett be szemben az előirányzott összeggel . . . . .					798	19	
			171763	37	171763	37		
	Bevételek, mint fent . . . . .		171763	37				
	1898. évre előirányzott összeg, mint fent . . . . .				170965	18		
	Adományok és hagyományok . . . . .	7	6249	12				
	Magyar kereskedelmi csarnok, Széchenyi-alapítvány	8	160					
	Árfolyamkülönbözet . . . . .	10	2250					
	Kisorsolt sorsjegynél több bevétel . . . . .	14	80					
	Pacséri birtoknál több bevétel . . . . .	15	7019	30				
	<i>Összes bevétel 1898. évben, illetőleg a Veszteség- és Nyeremény-számlának főösszege . . . . .</i>		187521	79				
	<i>Több vétetett be . . . . .</i>				16556	61		
	<i>Veszteség- és nyeremény-számla főösszege . . . . .</i>		187521	79	187521	79		

## Hagyományok és adományok 1898. évben.

Folyósz.		Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
	1. <i>Adományok határozott rendeltetés nélkül :</i>				
1	Fehér Ipoly II. részlet 5000 frt után			1000	—
	2. <i>Hagyományok határozott rendeltetés nélkül :</i>				
1	n. Ipolyi Arnold hagyományából . .	94	28		
2	n. özv. Gasparini Józsefné szül. Bene Ilona . . . . .	500	—		
3	n. Taub Salamon . . . . . 2000 — kamat . . . . . 28 44	—	—		
		2028	44		
4	n. Horvát Boldizsár . . . . .	1000	—		
5	n. Légrádi József volt meszlényi lakos	1626	40	5249	12

Budapesten, 1898. december 31-én.

Magyar földhitelintézet  
mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője.

Lukács.

Trebitsch.

## Főtitkári jelentés az 1898-ik évi számadásokról.

A M. Tudom. Akadémia múlt évi bevételei a költségvetésileg előirányzott bevételeket 16,556 frt 61 krral haladják meg. Adományokból és hagyományokból 6409 frt 12 krt, a paeséri ingatlanokból a becsértéken felül 7019 frt 30 krt, eladott és vásárolt értékpapírok árfolyam-különbözetéből 2330 frtot vettünk be, úgy hogy a költségvetési tételekre csakis 798 frt 19 kr. marad a bevételek fölöslegéből. A tényleges eredmény és az előirányzat közti csekély különbség tavali praeliminárénk helyességét bizonyítja.

Ugyanezt bizonyítják a kiadások is. Végösszegben csakis 1264 frt 83 krral adtunk ki többet, mint a mennyit előirányoztunk, és pedig a személyi kiadásoknál (Bárczay Oszkár főtitkári segéd és Takács István nyug. iroda-igazgató elhalálózása következtében) 1821 frt 57 krral, pályázati jutalmakra 2696 frt 80 krral, adóra 584 frt 72 krral többet; ellenben megtekintések történtek az általános kiadásoknál, az Akadémiai épületek költségeinél s az előre nem látott kiadásoknál.

Egybevetve a bevételi és kiadási rovatot, 1898. évi tiszta haszonul marad 16,087 frt 58 kr., melylyel az Akadémia vagyona 1898 ban gyarapodott, úgy hogy a vagyon december 31-én 2.629,385 frt 27 krt tett. Ebből egy millió az Akadémia épületeire, könyvtárára stb. esik, a többi pedig értékpapírokban (legnagyobbbrészt magyar földhitelintézeti vizszabályozási és talajjavítási záloglevelekben) és különböző alapítványokban fekszik.

A múlt években különösen az épületek fentartására az évenkénti deficitek és a Könyvkiadó-vállalat régi túlkiadásai czimén kénytelen volt az Akadémia, saját alaptőkéjéből közel 27,000 frt kölcsönt felvenni. E tartozás 1897. év végén még 16,300 frt 37 krt tett, most már csak 10,998 frt 32 krt. Különös meglepésemre szolgál, hogy a Könyvkiadó-vállalat régi deficitje, mely eredetileg meghaladta a 15,000 frtot, az utóbbi kilencz év alatt 1722 frt 52 krra szállott alá, úgy hogy egy pár év alatt, ha a közönség eddigi támogatása és könyvvásárló kedve megmarad, a Könyvkiadó-vállalat tartaléktőkével is fog rendelkezni.

Végül szabadjon megemlítenem, hogy a lefolyt évben maguk az akadémiai tagok jelentékeny összeggel gyarapították az Akadémia vagyonát, a mennyiben az oszlopcsarnokban felállítandó emlékműre december 31-ig 1779 frt 77 krt adakoztak. E czélra a mai napig, 1899. február 6-ikáig, az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és a Természettudományi Társulat tagjai 2335 frt 72 krt adakoztak, a mihez az oszlopcsarnok díszítésére még t. elődömtől, Fraknói Vilmostól gyűjtött 560 frtot hozzáadva, 2895 frt 92 kr. áll rendelkezésre, s ez összegből a tervezett emlékmű, úgy, hiszszük, csekély ráfizetéssel el fog készülni.



# A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

## ELSŐ AKADÉMIAI ÜLÉS.

### Az I. osztály első ülése.

1899. január 2-án.

SZÁSZ KÁROLY r. t. és osztályelnök, majd Goldziher Ignác r. t. elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József r. tt.; Gyomlay Gyula, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pecz Gedeon, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt.; Schönherr Gyula l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

1. Az elnök üdvözlőlvén az új évben az osztály tagjait, szívrokre köti a kitartó munkásságot.

2. ZOLNAI GYULA l. t. felolvassa „Az új Nagy Szótár feladatáról” című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

3. A osztályelnök kénytelen levén eltávozni, Goldziher Ignácot, mint a jelenlevők közt legidősb r. tagot kéri föl az elnöki szék elfoglalására.

4. KÉGL SÁNDOR mint vendég felolvassa „A perzsa népdalról” szóló értekezését.

5. A helyettes elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZINNYEI JÓZSEF r. és MUNKÁCSI BERNÁT l. tagokat kéri föl.

## MÁSODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

### A II. osztály első ülése.

1899. január 9-én.

PAULER GYULA r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Fejérpataky László, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt.; Békefi Remig, György Endre, Komáromy András, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Réthy László, Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

6. ÓVÁRY LIPÓT l. t. felolvassa jelentését a hágai történelmi congressusról.

7. BÉKEFI REMIG l. t. bemutatja „A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei” című értekezését.

8. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri ÓVÁRY LIPÓT és BÉKEFI REMIG l. tagokat.

## HARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

### A III. osztály első ülése.

1899. január 16-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fodor József, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Högyes Endre, Kherndl Antal, Koch

Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Liphay Sándor, Mihalkovics Géza, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos, Wartha Vinceze r. tt.; Bedő Albert, Franzenau Ágoston, Kétly Károly, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Laufenauer Károly, Ónodi Adolf, Plósz Pál, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schmidt Sándor, Schulek Vilmos, Steindl Imre, Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályokból: Vécsey Tamás r. t.; Czobor Béla, Pasteiner Gyula l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

9. STEINDL IMRE l. t. székfoglaló értekezést tart „Az új országházról“.

10. PLÓSZ PÁL l. t. a „Zsírképződés szénhidratokból“ czimen értekezik.

11. LAUFENAUER KÁROLY l. t. „A haematohydrosis szövettanáról értekezik és bemutatja: a) SCHAFFER KÁROLY részéről „A gerincz-agyi hátsókötélék szerkezetéről“ czimű dolgozatot; b) HAJÓS LAJOS részéről: „Az epilepsia szövettanához“ cz. dolgozatot; c) RANSCHBURG PÁL részéről: „A hysteriás mozgató hűdések psychológiájához“ czimű dolgozatot.

12. KORDA DEZSŐ részéről: „A mágnesség befolyása a vas hővezető képességére“, előterjeszti Schuller Alajos r. t.

13. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri STEINDL IMRE és LAUFENAUER KÁROLY l. tagokat.

## NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

### A I. osztály második ülése.

1899. január 23-án.

SZÁSZ KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond, P. Thewrewk Emil r. tt.; Badics Ferencz, Berezik Árpád, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Kunos Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

14. LEHR ALBERT l. t.: Goethe „Hermann und Dorothea“ czimű költői elbeszéléséből három ének műfordítását mutatja be székfoglalóul. — Tagsági oklevélének kiadása határoztatik.

15. SIMONYI ZSIGMOND r. t. „Elévült és látszólagos nyelvhibák“ czimű értekezését olvassa föl.

16. BEÖTHY ZSOLT r. t. bemutatja Huszka József munkáját a „Magyar ornamentikáról“.

17. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésre GOLDZIHÉRNÉ IGNÁCZ és P. THEWREWK EMIL r. tagokat kéri föl.

## ÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első ö s s z e s ü l é s.

1899. január 30-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Fejérpataky László, Hampel József, Heller Ágost, Hőgyes Endre, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Than Károly, Vécsey Tamás, Wartha Vinceze r. tt.; Békefi Remig, Kövesligethy Radó, Kunos Ignác, Mágócsy-Dietz Sándor.

dor, Nagy Gyula, Némethy Géza, Ónodi Adolf, Riedl Frigyes, Staub Mórész, Tagányi Károly I. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

18. MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR I. t. emlékbeszédet tart Hazslinszky Frigyes r. t. felett. — Az emlékbeszéd közzé fog tétetni.

19. A főtitkár megilletődéssel jelenti be Szilágyi Sándor r. tagnak, a Történelmi Bizottság elnökének hosszú betegség és szakadatlan munka után január 12-én bekövetkezett halálát. Másnál természetesen találtuk volna — úgymond — hogy a hosszú senyvedés már időelőtt elmettszi a munkásság fonalát, róla tudtuk, hogy csak a haláltusa s az élet-fonál teljes elszakadása fogja meghozni a munka megszűnését. Fiatalkorában, még mint gyermekifjú, bátran kiállva s magát üldözésnek kitéve, új meg új időszakai vállalatokkal akarta fölírni a megszibbadt nemzeti életet; később tagja az akkor országos hírnevet érdemelt nagykörösi tanártestületnek, s ez időtől fogva lesz történetíróvá. Tan-széke tette azzá, s az is marad élte végeig. Erdély szülöttét Erdély köztörténete, jogéleti s művelődési története s különösen Bethlen s az első Rákóczyak kora vonzotta leginkább. „Bethlen Gábor, Rákóczyak, Beldi, Bánffy diésőülten várnak read“ — mondja egyik nekrológja. De Sz. S. szerepét történettudományi irodalmunkban nemcsak a maga munkái s oklevéltári publicatiói jelölték meg, hanem főleg az a hatás, melyet a magyar történetírás újabbkori fejlődésére gyakorolt. Ő volt a fiatalabb magyar történetíróknak nemcsak irányzója, vezetője, hanem, hogy úgymondjam, munka-kiosztója is. Hány helyet s mily fontos helyeket töltött ő be egymaga, az csak most fog igazán kitűnni, mikor az ő munkakörét annyi külön embernek kell majd betölteni, a nélkül, hogy valamennyire, különösen a vezér helyére most mindjárt vállalkozhatnék valaki. A régóta félve várt halálhír vétele után kitűztem a gyászlobogót, az Akadémia nevében gyászjelentést adtam ki az összes Akadémia és külön a Történelmi Bizottság részéről, gyászkoszorút helyeztem a ravatalra, s az Akadémia nevében a gyászszertartáson Pauler Gyula r. t. és osztályelnök intézett az elköltözöttből búcsúbeszédet. — Az Akadémia mély fájdalommal veszi tudomásul nagyérdemű tagja elhunytát s fölkeri a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

20. A Nagymélt. miniszter-elnök úr megküldi az Akadémiának Ő cs. és ap. kir. Felsége ötvenéves uralkodása emlékeztére veretett bronz-érem egy példányát. — Köszönettel vétetik.

21. Az 1898. december 31-iki határnappal hirdetett jutalmakra a következő pályamunkák érkeztek:

a) Petrovoszello község jutalmára (magyar nyelvkönyv oláh-ajkú népiskolák számára) 1000 korona.

I. KOÓS FERENCZ és GOLDIS LÁSZLÓ: a) A doua carte pentru deprinderea limbii Maghiare. Brassó, 1894. 5 péld.; b) Abecedar și întâia carte pentru deprinderea limbii Maghiare. Brassó, 1897. 5 péld. (Kisérő irattal.) — II. MAROSÁN VIKTOR: Magyar-román nyelvtan. Budapest, 1892. (Kisérő irattal.) III. BUGNÁRIU GYULA: Magyar nyelvkönyv, négy részben. — IV. KALMÁR ELEK: Magyar nyelvkönyv oláh-ajkú népiskolák számára, vezérkönyvvel. Három darab.

b) Gr. Andrássy Gyula jutalma (Deák Ferencz életrajza) 4000 frt.

I. Tervrajz, jelíges levéllel. Jelige: A jövő áldozatokat fog tőlünk kívánni stb. (Deák.)

c) Bézsán-jutalom (építészet története az Árpádok korában) (1200 frt aranyban). I. Az építőművészet története Magyarországon Árpádházi királyaink korában. Három kötet szöveg, két kötet rajzmelléklet. Jelige: Saxa loquuntur.

d) A Bük-féle nyílt pályázatra (Erdély históriája a nemzeti fejedelmek alatt) és a Kanizsay-jutalomra (magyar történelmi korrajz)

a kitűzött 1898. december 31-iki határnapig tervrajz, illetőleg pályamunka nem küldetett be.

Ezzel kapcsolatban az Akadémia tudomásul veszi az illető osztályok jelentését, mely szerint az *a)* alatt említett pályázathoz bírálókul Joannovics György t. t., Szinnyi József r. és Asbóth Oszkár l. t.; *a b)* alattihoz véleményadóul Schvarcz Gyula r. t. és *c)* alattihoz bírálókul Czobor Béla és Békefi Remig l. tagok kérettek föl.

22. Az I. osztály az Irodalomtörténeti Bizottságba segédtagul ajánlja dr. Dési Lajost. — Megválasztatik.

23. A II. osztály jelenti az Akadémiának, hogy a **Hadtudományi Bizottságot** kész a III. osztálytól átvenni, feltéve, hogy az Akadémia részéről kellő anyagi támogatásban fog részesítettetni. — A jelentés örvendetes tudomásul vétetik s az osztály útján a Történelmi Bizottság fölkeretik, hogy az Akadémia hadtudományi munkásságának részletes tervezetét készítené el. Az anyagi támogatás kérdését az Akadémia e tervezet benyújtása után fogja tárgyalni.

24. A II. osztály jelenti, hogy az Első Hazai Takarékpénztár Fáy-alapítványából kitűzött jutalomdíj fölhasználása mellett, Magyarország történetének megírásával (1301 - 1490-ig) Thallóczy Lajos r. tagot szándékozik megbízni. — Örvendetes tudomásul vétetik.

25. A II. osztály Mahler Ede úr részére engedélyt kér, hogy mint vendég felolvasást tarthasson. — Az engedély megadatik.

26. Néhai b. Wodianer Albert 25,000 forintos alapítványának kezelést, az elnökök és titkárok bizottságának javaslatára, az Akadémia elfogadja, az alapítványi összeget saját tőkéivel egyformán kamatoztatja s a kamatokat a végrendelkező kívánsága szerint a legjobb két magyar néptanító jutalmazására fordítja. — Közöltetni fog a hagyatékot kezelő kir. közjegyzővel.

27. Az Egyesült Budapest-fővárosi Takarékpénztár 4000 forintos alapítványának a Takarékpénztár igazgatóságától ismételtlen előterjesztett ügyrendi szövegezése, noha az Akadémia azt czélszerűnek egyáltalában nem tartja, azon reményben mégis elfogadtatik, hogy maga a Takarékpénztár igazgatósága sem fog annak módosításától elzárkózni, mielőtt a jövőndő a jelenlegi aggodalmak jogosultságát igazolni fogja. — Közöltetik a Takarékpénztár igazgatóságával.

28. A Magyar Kereskedelmi Csarnok kéri, hogy a Széchenyi emlékeztetőre tett alapítványának 1899., 1900. és 1901-ik évi kamatait a „Kereskedelmi könyvtár“ című irodalmi vállalat segélyezésére fordíthassa. Az Akadémia e kérelemhez szívesen hozzájárul.

29. A főtitkár jelentést tesz az egyes osztályokban megüresedett tagsági helyek számáról. — Tudomásul vétetik.

30. Péterváry Bertalan úr levélben fölhívja az Akadémia figyelmét a Mária-Nostrán talált archaeologiai leletekre. — Kiadatik az Archaeologiai Bizottságnak.

31. A **könyvtár** számára érkezett ajándékok, ú. m. :

1. Duka Tivadar l. tagtól: *a)* Life of Brian Houghton Hodgson; *b)* Salomon Caesar Malan, D. D. — 2. Alsófehér vármegye alispáni hivatalától: Alsófehér vármegye monografiája III. köt. első része. — 3. Dr. Hutya Ferencztől: Állatorvosi belgyógyászat. Három kötet. — 4. Dr. Récsey Viktortól: Írás és könyv hajdan és most. — 5. Fenyvessy Ferencztől: Főispáni székfoglaló beszéd. — 6. Dr. Goldzieher Vilmostól: Therapie der Augenkrankheiten. — 7. Schmidt Ferencztől: *a)* Kaestner Gust. Mathematik, 7. Theil; *b)* Gerling Christ. Ludw. : Trigonometrie; *c)* Briot és Bouquet : Geometrie analyt.; *d)* Ide J. J. Ant. : Bewegung der Weltkörper etc.; *e)* Ide J. J. Ant. : System der Mechanik; *f)* hét kisebb füzet. — 8. Lipóczy Györgytől: Apoteózi. — 9. Regőczy (Exner)

Győzőtől: Szépprózai dolgozatok. — 10. Bessenyei Józseftől: Veszprémi nefelejtés. — 11. Hradsky Józseftől: A XXIV kir. plébános testvériülete. — 12. Krupec Istvántól: Dolgozataiból hét füzet. — 13. Giesswein Sándortól: Les progrès de la linguistique. — 14. Dr. Čeněk Zibrt: Literatura kulturne-hisoričká a ethnografická. — 15. Michele Stossich. *a)* Filarie e Spiroptere; *b)* Note parassitologiche. — Köszönettel vétetnek.

32. A Széchenyi-múzeum számára érkezett ajándékok, ú. m.:

1. Gyulai Pál r. tagtól: *a)* Hungarian Literature an Historical and Critical Survey. Emil Reich. London. Jarrold & Sons. 1898. — *b)* Felelet Gróf Széchenyi Istvánnak, Kossuth Lajostól. Pest. Landerer és Heckenast. 1841. — 2. A soproni irodalmi és művészeti kör 1897. jelentése és a soproni Széchenyi-szobor leleplezésére vonatkozó óda, meghívók. (A kör ajándékai.) Köszönettel vétetnek.

33. A megjelent akadémiái kiadványok jegyzéke, ú. m.:

Akadémiái Értesítő. 109. füz. (1899. 1. füz.)

ENDREI ZALÁN, Ilona királyné. Történeti dráma 3 felv. (Magyar történeti színműtár V. kötete.) SOMLÓ SÁNDOR. IV. István. Történeti tragédia 5 felv. (Magyar történeti színműtár VI. kötete.) VÁRADI ANTAL. Charitas. Történeti szomorújáték 3 felv. (Magyar történeti színműtár IV. kötete.)

Archaeologiai Értesítő. XVIII. köt. 5. sz.

DR. RÉTHY LÁSZLÓ. Corpus nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár. I. köt. I. füz. Árpád-házi királyok kora.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő. XVI. 5. Tudomással vztetik.

34. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÜTHY ZSOLT r. és MAGÓCSY-DIETZ SÁNDOR l. tagot kéri föl.

## Jegyzőkönyvi mellékletek.

Jelentés a nemzetközi bibliographia második konferenciájáról. (*Heller Agost r. tag előterjesztése az 1898. december 19-i ülésen.*)

Két évvel ezelőtt szerencsém volt e helyen jelentést tenni azon megbízás teljesítéséről, mely Londonba vezetett, hogy részt vegyek egy oly tudományos vállalat létesítését előkészítő konferenciában, melyre a brit birodalom legtekintélyesebb tudományos társulata: a londoni Royal Society megkeresésére az angol kormány a világ összes művelt államait felszólította, hogy képviselőket küldjenek. A konferencia feladata volt egy nagy nemzetközi intézmény megalapítása, melynek célja az 1900 január elsejétől megjelenő matematikai és természettudományi dolgozatok számára, legyenek ezek könyvek vagy akármily kis terjedelmű, akármely nyelven írt és akármilyen módon megjelent értekezések, egy általános, mind szerzők, mind tárgyak szerint rendezett katalógus létesítése.

A matematika, de különösen a természettudomány mindenképen rászorul az oly általános, minden új felfedezést és kutatást felölelő jegyzékre, melyből, felesleges munka elkerülésével, a kutatás utolsó eredményei mindenkor kivehetők.

Az 1896-iki konferencia megvitatta a célba vett vállalat lénye-

ges kérdéseit és részletes tanulmányozásukra egy a Royal Society kebeléből kiküldött bizottságot kért fel. Ez a bizottság elkészülvén munkájával, jelentését „Report of the Committee of the Royal Society of London with Schedules of classification“ czim alatt f. év április havában szétküldötte. A Royal Society pedig újra felkérte a brit kormányt, hogy közbenjárására az egyes kormányok képviselői Londonban f. év október havában egy másik conferentiára gyűljenek össze.

Valamint két évvel ezelőtt, úgy a jelen évben is az Akadémia javaslatára, a magyar királyi kormány Magyarországnak a conferentiában való képviselétével *dr. Duka Tivadar*, Londonban lakó tagtársunkat és engemet bizott meg. Kérem a tisztelt Akadémiát, hogy jelentésemet ne csak magaménak, hanem társaménak is tekintse, ki engem e jelentés tételre még londoni tartózkodásom ideje alatt felhatalmazott.

Október hó 4-ikén indultam útnak, hogy 8-ikán a belga oktatásügyi miniszter meghívására, az „Office international de Bibliographie“ megtekintésében, a többi Londonba utazó delegátusokkal résztvehessek.

A conferentia ülései október 11-ikén nyitlak meg a Burlington House-ban. Tagjai elnökül — mint két évvel ezelőtt is — a brit kormány képviselőjét, Sir John Gorst minisztert választották meg. A conferentián képviselve volt 13 állam összesen 31 delegátust küldött, kik közül 25 tudós szakember és 6 a képviselt angol gyarmatok politikai ügyvivője volt. A tárgyalás angol, francia és német nyelven folyt, jogában állván minden delegátusnak hazája nyelvén is szót emelni. A szavazás nem államok, hanem személyek szerint történt.

A conferentia tárgyalás alá vette a Royal Society bizottságától kidolgozott tervezetet. Az első nap fontosabb határozatai a következők: A tervezett katalógus mind könyv-, mind czédula-alakban jelenjék meg. Az egyes katalógus-tételek megjelölésére betűkből és számokból egybeállított symbolumok használtassanak. Az angol bizottság részéről felsorolt tudománysszakok sorában a geographiából felveendő anyag a matematikai és physikai földrajz anyagára szorítandó, továbbá — a mi első sorban a jelentést tevő indítványára történt — az anatómia, mint önálló tudománysszak, a zoologia köréből kivétellett. Elhatároztatott továbbá, hogy azon dolgozatoknál, melyek nyelve nem angol, francia, német, olasz vagy latin, az eredeti nyelvű czim mellé még az említett öt nyelvnek egyikére való fordítása közöltessék.

A második ülés október 12-ikén volt. Minthogy a tárgyalásokból mindinkább kiderült, hogy a tervezet több tekintetben kifogásokra ad alkalmat, a conferentia egy nemzetközi bizottság kiküldését határozta el, melynek feladata legkésőbb hat hónap alatt a Royal Society javaslatának alapos revisióját elvégezni, különösen a tudománysszakok beosztását és az oda tartozó szakok jelölését illetőleg.

Az ülésben hozott egyéb határozatok a katalógus szerkesztésének részleteire vonatkoznak, mint p. o., hogy az 1898-iki conferentia határozatainak kivitele felett egy nemzetközi conventio öröködjék, mely

1905-ben, 1910-ben és ezentúl minden tíz év után Londonban július havában értekezletet tartson.

A harmadik, s egyszersmind utolsó ülés október 13-ikán volt A nemzetközi bizottságra nézve, melynek czíme: „Provisional International Committee“ a conferentia közös elhatározással elfogadta, hogy csak csekély-számú tagból álljon és hogy ez lehetséges legyen, csakis a nagy matematikai és természettudományi irodalom fölött rendelkező nemzetek legyenek e bizottságban egy-egy taggal képviselve.

Ez az oka, hogy Dánia, Svéd-Norvégország és Hollandia mellett Magyarország sincs képviselve e bizottságban. A németországi és az egyik osztrák képviselőnek azon javaslatát, hogy az osztrák-magyar monarchia egy tag által legyen a bizottságban képviselve, a jelentéstevő erőiesen és határozottan ellenezte.

A Royal Society bizottsága költségvetést is készített azon összegekről, melyek a tervezett katalógus megindítására szükségletnének és kérdést intézett a conferentia tagjaihoz, hogy a vállalat megindítására szükséges költségek fedezésére milyen támogatásban részesülhetne a katalógus-vállalat az egyes államok részéről.

Erre a felszólításra Németország és Ausztria képviselői nagyobb összeget helyeztek kilátásba, Franciaország pedig előfizetés útján kívánja támogatni a vállalatot. Jelentésttevő az elutazása előtt nyert fölhatalmazása alapján az országnak matematikai természettudományi irodalma terjedelmének arányában, szintén egy mérsékelt, egy ezer forintot át nem lépő segítyt helyezett kilátásba, a többi delegátussal együtt kijelentvén, hogy ezek az ígéretek egyelőre kötelezőknek még nem tekinthetők.

A conferentia végül kifejezte óhaját, hogy tagjai saját hazájukban az érdekelt tudományos körökkel lépjenek összeköttetésbe és értesítsék a bizottságot a katalógus érdekében történt előmunkálatokról.

Ezek a f. évi október havában Londonban tartott nemzetközi conferentiának főbb határozatai. Alkalmam volt a tárgyalásban több ízben tevékenyen részt venni, az egyik osztrák delegátus, *Boltzmann* és a németországi képviselő, *Klein* hathatósan támogatták véleményemet. E tárgyalások különösen vonatkoztak a katalógus beosztásának és a nemzetközi bizottság teendőinek megvitatására. Ha még hozzáteszem, hogy mind Londonban a Royal Society elnöke és tagjai a rendezett társas összejevetelek alkalmával, mind bécsi tartózkodásom ideje alatt a bécsi Császári Akadémia elnöke bennem a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjét különös kitüntetésben részesítettek és hogy utazásomat arra is felhasználtam, hogy a British Museum és a göttingai egyetemi könyvtárának berendezését tanulmányom tárgyává tegyem, úgy megbízatásom teljesítéséről röviden számot adtam és kérem a t. Akadémiát, hogy ezen jelentésemet vegye tudomásul.

## ALÁÍRÁSI FELHÍVÁS

a Magyar Tudom. Akadémia Könyvkiadó-vállalatára.

A Magyar Tudományos Akadémia, az 1889-ik évvel Könyvkiadó-vállalatának egy új ciklusát indítja meg.

Oly eredeti és fordított műveket ad benne, melyeknek megválasztásában irodalmunk egyes hégzagainak betöltése és a művelt közönség szükségleteinek kielégítése a főszempontok.

E vállalat a *történet, irodalom és társadalmi tudományok* egész körét fölkarolja, nem terjeszkedvén ki természettudományi munkák kiadására, minthogy e téren a Természettudományi Társulat, az Akadémiától támogatva, élénk és sikeres tevékenységet fejt ki.

Minden fordított munkát egy, e végből felkért szakember előzetesen átvizsgál és a fordítás helyességeért, hűségeért a felelősségben osztozik a fordítóval.

Az 1899-től 1901-ig terjedő ciklusban a következő munkák kiadása kerül sorra:

1. *Beöthy Zsolt*: Az irodalom és története. Egy kötet.

E mű mintegy az irodalom philosophiáját adja és egyszersmind megvizsgálja azon történeti föltételeket, melyek az irodalmak fejlődését, felvirágzását és hanyatlását magyarázzák.

2. *Dante paradicsoma*. Fordítja és magyarázza Szász Károly. Egy kötet.

Szász Károly e remekművet nemcsak lefordította, hanem folyton magyarázatokkal kísérte, melyek megvilágítják Dante költeményének és világfelfogásának mysteriumait.

3. *Dr. Jánosi Béla*: Az aesthetika története. Három kötet.

E mű, melyet a M. Tud. Akadémia jutalommal tüntetett ki, nemcsak a szakférfiaknak, hanem általán a művelt közönségnek van szánva. Az első kötet az ó-kort, a második a középkort és az újabb kort, a harmadik a XIX. századot tárgyalja.

4. *Huber Alfonz*: Ausztria története. Átdolgozza Baróti Lajos. Két kötet.

Huber Alfonznak, a nem rég elhunyt jeles osztrák történetírónak műve alaposságával és világosságával tűnik ki. Kiadásunkból a tisztán magyar vonatkozású részek elmaradtak.

5. *Carlyle Tamás*: Válogatott essayk. Fordítja Végh Artur. Egy kötet.

E kötet a nagy író legszellemesebb tanulmányait tartalmazza.

6. *James Bryce*: A szent római birodalom. Angolból. Egy kötet.

Bryce e híres műve elbeszélő alakban fejtegeti a római császári eszmének történetét Caracallától és Diocletiantól egészen II. Ferenczig



(1806). A függelékben az új német császárságot és a német egységet tárgyalja.

7. *Bodley*: Franciaország. Angolból. Egy kötet.

E mű mely tavalyelőtt megjelenésekor Angliában és Franciaországban feltűnést keltett, rokonszenvennel, de mindamellett erős kritikával tárgyalja a mai Franciaország politikai, jogi, társadalmi és irodalmi állapotát.

8. *Claudio Jannet*: Az Egyesült-Államok. Erkölcei intézményei és eszméi. Franciaából. Egy kötet.

A munka főfejezetei a következők: Mi lett Washington nagy művéből? — Milyen veszedelmes hatása volt a köztársaságra a nép souverainitas elvének. — A rabszolgaháború eredményei. — A radicalis párt uralma. — Az általános szavazati jog a gyakorlatban. — A politikusok uralma. — Mennyibe kerül a demokratikus köztársaság. — A pénzemberek hatása. — A bírák. — Az ellenőrzés és a sajtó. — Mit gondolnak és tesznek a becsületes emberek. — A mindenható dolár. — A család és a női kérdés. — Az anyagi jólét. — A köztársaságot fentartó társadalmi erők. — Helyi kormányzat. — Vallás. — Nemzeti nevelés. — Titkos társaságok. — Vallásos, faji és társadalmi ellentétek. — A munkáskérdés. — Külügyi politika. — A válság.

9. Egy kötetre nézve a bizottság szabad kezet tart fenn, hogy esetleg egy időközben elkészülő vagy megjelenő új munkát még fölvehessen e sorozatba.

Évenként *négy* kötet (minden mű betűrendes tárgymutatóval) fog megjelenni, összesen 100—120 nyolczadrétű íven. Egy-egy évfolyam ára 5 frt. Ha angolvásznon-kötésű példányok kívántatnak, minden kötetért még 40 kr. számíttatik a kötés ára fejében.

Az aláírás három évre (1899—1901) kötelező. Egy-egy évfolyam ára vagy előre küldendő be a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalának, mely esetben az évi könyv-illetmény bérmentesen küldetik meg, vagy pedig az első szállítmánykor utánvétellel fizethető be. Ez utóbbi esetben a szállítás költségeit a címzett tartozik viselni.

A Könyvkiadó-vállalat pártoló tagjai az Akadémia Értesítő című folyóiratot, minden további ráfizetés nélkül, az évdíj fejében kapják s az Akadémia minden egyéb kiadványait (ha egyenesen a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához fordulnak) 25% árengedménnyel rendelhetik meg.

Az Akadémia nemcsak a reáharuló kötelesség érzetével teljesíti tudományterjesztő feladatát, hanem azzal az örvendetes és biztató meggyőződéssel is, hogy a nemzeti művelődésünkre oly fontos vállalat a magyar közönség méltó fogékonyságára számíthat.

A pártoló-tagsági nyilatkozatok, a példányszám megállapíthatása végett, mielőbb beküldendőek.

A M. Tud. Akadémia

főtítkári hivatala.

## KÖRLEVÉL

## A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA T. TAGJAIHOZ.

Hivatkozva a M. Tud. Akadémia Ügyrendjének 12. §-ára, emlékeztetem a M. Tud. Akadémia tagjait, hogy az 1899. évi választásra a *tagajánlások* 1899. februárius 28-ig küldendőök be a főtítkári hivatalhoz.

Tájékoztatásul megjegyzem, hogy az alapszabályok 22. §-a az Ügyrend 2. §-a értelmében

Az I. oszt.: 1 tiszteleti tag,

A) nyelvtudományi alosztályban: 4 levelező tag,

B) széptudományi alosztályban: 5 levelező tag;

a II. oszt.: 3 tiszteleti tag,

A) A bölcs. és társad. alosztályában: 3 levelező tag,

B) történettud. alosztályában: 3 rendes és 3 levelező tag;

a III. oszt.: 2 tiszteleti tag,

A) math. és phys. alosztályában: 5 levelező tag,

B) természetrajzi alosztályában: 2 rendes és 3 levelező tag

választható legföljebb.

Budapest, 1899. februárius 1-én.

Szily Kálmán,  
főtítkár.

## Kérdések és feleletek.

(Lásd a megelőző füzet 48. l. és borítékán).

2. *Ala Seraphina* cím alatt jelent meg néhány imádság egy nagyobb terjedelmű egyházi beszéd gyűjtemény függelékékepen a XVII. vagy XVIII. században. Nem nagyon régen írt valaki e könyvről, s a címzett imádságok szerzőjét is megnevezte. Hol jelent meg az értekezés?  
Sz. Á.

Megjelenik  
minden hó 15-én  
három-négy ívnyi  
tartalommal.

# AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő  
s kiadó hivatal a  
Magyar Tudom.  
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

---

X. KÖTET.

1899. Márczius 15.

3. FÜZET.

---

## A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei.

(Kivonat *Békefi Remig* l. t. 1899. január 9-én előterjesztett művéből.)

Sárospatak már a középkorban előkelő helye nemzeti művelődésünknek. Itt virágzott az Ágostonosok híres iskolája, melyben Kisvárdai János rector 1489-ben Szalkai Lászlót, a későbbi esztergomi érseket a trivium és quadrivium tárgyaira tanította.

A reformáció elterjedésével az evang. reformátusok nyitottak itt iskolát, melyről 1539-ben már oklevél beszél. I. Rákóczy György, mint Sárospatak ura, szíven hordozta az itteni iskola ügyét is. Ennek legrégebbi törvényeit az ő rendeletére dolgozzák át 1621-ben.

Az 1621-iki iskolai törvényeknek két XVII. századi kézírata maradt fenn. Az egyik a sárospataki ev. ref. főiskola, a másik meg a marosvásárhelyi ev. ref. collegium tulajdona. Az eredeti emez. Nyomtatásban még egyik sem jelent meg, s így az 1621-iki törvényeket a marosvásárhelyi kézirat alapján a szerző adja ki legelőször jelen munkájában.

A sárospataki ev. ref. főiskola törvényei becsesek *keletkezésöknél, tartalmuknál* és azon *hatásnál* fogva, melylyel egyéb iskolákra voltak.

Az 1621-iki törvény így jelöli meg a forrását: Ezeket a törvényeket az elődök írták össze s eddig meg is tartották; de most I. Rákóczy György rendeletére átvizsgálták és kibővítették. A törvény gerince tehát a régi maradt; most csak újakat adtak hozzá a kor és a tapasztalás követelményei szerint.

De most már az a kérdés, hogy a sárospataki főiskolának 1621. előtti törvényei egészen önállóság s hazai forrásból fakadtak-e elő, vagy pedig idegen befolyás nyomán keletkeztek?

Az 1621-iki törvény első cikkének forrását a wittenbergi egyetem törvényei között találtam meg. Ez az átvétel azonban csak 1592 előtt, tehát a régi sárospataki iskolai törvények létre-

hozása alkalmával történhetett. Ezen tény támogatására felhozható a wittenbergi törvényeknek a tanulók tanulmányait és erkölcsseit szabályozó része is a maga egészében. Mert ebben az oktatás, nevelés és fegyelmezés mindazon mozzanatai — ha csak egy szóval is — megjelennek, melyeket az 1621-iki törvényekben részletesen olvashatunk.

S ez a jelenség egész természetes; hiszen ifjaink a XVI. század folyamán nagy előszeretettel keresték föl a wittenbergi egyetemet.

1592-ben azonban nagy változás történik. Az ev. ref. ifjainak távoznioik kellett Wittenbergből, mert a „Formula concordiae“-t nem írták alá. Ettől kezdve ők a hollandi, angol, svájci, németországi s különösen a palatinátusi egyetemekre látogattak el. Innét nemcsak ismereteket, hanem új módszert és irányelveket is hoztak magukkal, s ezeket, mint tanügyi férfiak, a reájok bízott iskola szervezésében többé-kevésbé érvényesítették is. Kézzelfoghatólag igazolja ezt a sárospataki iskola 1621-iki törvénye: mert ennek egy része szóról-szóra egyezik az Alsó-Palatinatus iskoláéival, miként ez az egyező és hasonló helyek szembeállításából kitűnik.

Tényleg mondhatjuk ki tehát, *hogy a sárospataki régiebb — XVI. századi — törvények forrása a wittenbergi egyetem törvényei voltak. Az 1621-iki törvényekhez azonban — a wittenbergi és a régi sárospataki törvényeken kívül — különösen felhasználták még az Alsó-Palatinatus iskolai törvényét is.*

Az 1621-iki törvényekben az iskola képe táruul élénk. Megtudjuk belőle, hogy kik, mit és hogyan tanítottak? mily irányelveket követtek a nevelésben és oktatásban? Minő volt a tanulók helyzete és a fegyelem? Milyen tisztségekre alkalmazták a tanulókat? S végül kinek a főhatósága alatt állott az iskola?

*Tanérők, tantárgyak és tanrendszer.* — A törvény az egész iskola oktatás- és nevelésügyét első sorban a rectorok kezébe teszi le. A rector és conrector elnevezésen kívül didascalai és praeceptor névvel is találkozunk; s ezek használatában az 1621-iki törvény nem jár el szabatosan, úgy hogy a rector és praeceptor kötelességeit, ugyanazon cím alatt, egymástól meg nem különböztetve, sőt teljesen összekuszálva tárgyalja.

A főtörekvés az, hogy jó tanárai legyenek az iskolának. A rectorral szemben magas követeléssel lépnek föl. Rector csak olyan egyén lehet, a ki helvét hitvallású, jó s becsületes ember, valamely protestáns egyetemen végzett, alapos képzettségű, a bölcsélet művelője, a hittudományokhoz szükséges nyelveket tudja, tanulékony, munkás, kedveli az eredményeket és szereti az embereket. A rectorok egymással békességben éljenek s ha valamelyikök valamit elmulaszt, ne vigyék az ügyet felsőbb hatóság elé, hanem

figyelmeztessék egymást szeretettel. Az egész iskola felügyelete és gondja a rector dolga. A közvagyonot nyilvántartja, a peres ügyeket intézi, az egész coetust egybehívja, a szavazatokat számbaveszi, más iskolába a rectorokat kiszemeli, a collaboratorokat és paedagogusokat kijelöli, az iskolát igazgatja, fentartja és őrzi a törvényeket.

Az iskolai törvényeket, melyek a rectorokra és tanulókra vonatkoznak, évenként egyszer felolvassák. Ekkor jelen vannak a visitorok és az iskolának összes polgárai. A nagyobb szünetek után szintén van törvény-olvasás, de ezen csak a tanulókra vonatkozó részt olvassák fel.

Tanítják az instrumentális tárgyakat. Így a latin és görög nyelvtant s a zsidó nyelvtanból a hasznos elemeket; a poetikát, szónoklattant, logikát, a görög és latin remekírók költői és prózai műveit, és pedig Demosthenest, Isokratest, Plutarchost, Homeroszt, Hesiodost, Theognist, Cicerót, Ovidiust, Vergiliust és Horatiust. Ezeket azért tanították, hogy az ifjak elsajátítsák a latin és görög nyelvet s így a theologia és józan philosophia forrásait eredetiben tanulmányozhassák.

A latin beszélgetés és fogalmazás gyakorlása, a latin és görög költői és prózai művek élőszóbeli előadása s a levélírás a tanulóknak szigorú kötelessége. *Az anyanyelvnek, vagyis a magyarnak a használata minden tanulóra nézve büntetés terhe alatt tilos.*

A theológiából és philosophiából annyit tanítanak, a megnyitást az egyházi és állami élet követel. Az előadás módja nemcsak vitakozó, hanem fejtegető is. Nem elégesznek meg valamely tétel megvitatásával, hanem a tanár magát a tárgyat vagyis a rendszert ki is fejti, meg is magyarázza.

A rectorok előadás napján jelen vannak a szentírás-olvasáson is, s ha idejük és egészségük megengedi, a szentírás egy-egy fejezetét logikailag fejtegetik. A rectorok az előadásokat meghatározott időben tartják; vagyis van megállapított órarend, melyen a tanár tetszése szerint nem változtathat. Van valóságos tanterv is, mely egyik-másik tárgyra két évet, a többire meg rövidebb időt szabott. Iskolai osztályok azonban a szó mai értelmében nincsenek. A tanulók inkább csak csoportokat képeznek s egyben-egyben addig maradnak, míg odavágó tanulmányaikat el nem végzik. Ez Melanchton tanrendszerének a hatása. A tanároknak az előadásokat pontosan meg kell tartaniok. Ha valamelyikük valamely előázhatatlan okból nem mehet órára, eleve közli ezt a másikkal s vele beszél meg, hogy miként pótolja majd az ő távollétét. Huzamosabb időre a rectorok egyike sem távozhatik az iskola székhelyéről, hacsak az egyház lelkészei ebbe előzetesen bele nem egyeznek. Megvárják a tanártól, hogy

előadásaival ne magát fitogtassa, hanem csakis a tanulók érdekét szolgálja.

Kikérdezés hetenként kétszer — szerdán és szombaton — van. Ekkor megfigyeli a tanár, hogy a tanuló egyfolytában és a saját erejéből mit tud. Nem adja tehát minduntalan a szájába a szót; hanem a mit az egyik nem tud, abban segít neki a másik. A ki a dolgot nem tudja, nem bajlódna vele sokat, nehogy haszontalanul teljék el az idő. A jó kiejtésre sokat adnak. Ügyelnek arra, hogy a növendékek ne selypítsenek, ne hebegjenek, ne akadozzanak, énekelve, nagyon halkán vagy lármázva ne beszéljenek, a végső szótagokat le ne nyeljék s ne szokják meg a kellemetlen fogcsikorgatást, nyögést, hákogást és torokköszűrülést. De a tanártól is megvárják, hogy előadása komoly, nyugodt és higgadt legyen.

Az értelmi képzésnek egyik kiváló eszköze a *vitatkozás* volt, melyet a theológiából és philosophiából minden második hónapban tartottak. A védőfelet a rectorok választják. A vita tárgya valamely controvers tétel. Erről a védőfél beszédet tart, az ellenvetéseket összegezi s azután szerényen és barátságosan megezáfolja. A támadó féltől megvárják, hogy előadásában az igazság szeretete vezérelje, okai alaposak és bizonyítékai a hallgató-sághoz méltók legyenek.

A nyilvános vitatkozások mellett életben vannak a magánjellegű eszmecserék: a *collatiók*. Egyben-egyben kilencz tanuló van. Ezek tehetség és előmenetel dolgában, a mennyire lehet, hasonlóak. Az elnökét mindegyik collatio maga választja. Törvénytünk ismeri a vitatkozók, az ismétlők, a stílgyakorlók, a szentírásfeljegyzetők, az egyházi és világi szónoklatot gyakorlók collatióját. Ezek valóságos ismétlő-iskolák, kis „önképzőkörök“. Itt beszéltek meg vitatkozó alakban az előadások anyagát és egyéb ismereteiket. Ezáltal nemcsak szabatos fogalmakra tettek szert, hanem belejöttek a vitatkozásba is s előadásuk könnyebbé lett.

A tanárokat olyannak akarja látni a törvény, hogy tanítványaik őket szeressék és tiszteljék. Homlokukról sugározzék le, hogy humánus emberek és tanítványaikat atyailag szeretik; a tanulók vidor arezából meg a szeretet és tisztelet beszéljen.

A tanerők sorában szerepel az ifjúság köréből vett *kántor*, *collaborator*, *paedagogus* és a *mendicansok tanítói*.

A *kántor* az ünnepi ájtatosságokon és az iskolai előkészületeken kívül havonként kétszer gyakorolja a növendékeket a valóságos éneklésben.

A *collaboratorok* a magyar és latin stílusgyakorlat anyagát minden héten kijelölik; bizonyos órákban, vagy midőn a tanárok nem érnek rá, remekírókat magyaráznak és kérdeznek ki. Szerdán és szombaton reggel hat órákor a kátét magyarázzák és a

heidelbergi káté parancsait magyarul vagy latinul kikérdezik; vagy pedig a szentírás helyeit a hit tételeire és a káté kérdéseire alkalmazzák úgy, hogy a gyermekek mindegyike megértse. A collaboratoroknak volt jövedelmök is; s a melyike hanyagul viselte a hivatalát, büntetés alá esett.

A *paedagogusok* egy vagy több tanuló magántanítását vállalták magukra a tanárok tudtával. A magánoktatás alkalmával a nyilvános előadás anyagát mind elő kell adni. Ezenkívül a paedagogus szombaton és vasárnap először magyar, azután latin nyelven beemlézteti az apostoli hitvallást, a tízparancsolatot, az Úr imádságát, a keresztség és az úrvacsora szavait, az asztali áldást, a reggeli és esti imádságot. Ha ezeken túlvannak, rátér a szentírás nehezebb helyeinek megtanítására. A paedagogusok jelen vannak a nyilvános előadásokon, a vizsgálatokon, könyörgéseken és a névsor felolvasásán; s kötelesek felügyelni, hogy a vezetésükre bízott fiúk magyarul ne beszéljenek, ne veszekedjenek, ne szikozódjanak, ne dobálódzanak, az iskolában és másutt ne lármázzanak.

A *mendicansokat* azok tanítják, a kiket ők kiszolgáltnak; de ha lehet, nyilvános előadásokat is hallgatnak.

*Vallásos és erkölcsi nevelés.* — A sárospataki iskola 1621-iki törvénykönyve vallás-erkölcsi alapokon nyugszik. Az iskola összes polgárai előtt hangoztatja, hogy az Istennek olyan iskola tetszik, mely az egyházban és államban szükséges vallás-erkölcsi és szabadművészeti (artes liberales) ismereteket buzgón előadja, híven megőrzi és terjeszti; s hogy a tanárok és tanulók munkáját az Isten segíti, s az iskola egész testületét Ő tartja fenn. Miért is minden rendelkezésnél első sorban arra irányuljon a főgond, hogy mely tények tetszenek az Istennek. A tanárok és tanulók tehát munkálkodásukat az Isten nevének dicsőítésére és a társadalom javára fordítsák. A tanulótól megvárják, hogy a vallástant megtanulja, szellemét a legjobb tudományokkal kiművelje s erkölcsösen éljen. A tanulók reggel és este a szentírásból egy-egy fejezetet olvasnak s mind a kicsinyek, mind a nagyok hűségesen tanulják a heidelbergi kátét. A vasárnapi nyilvános szent beszéden minden tanuló jelen van, ezt figyelmesen hallgatják és a hymnuszokat jó kedvvel éneklék. Hétköznapiokon reggel és este könyörgés van a templomban; sőt némely napokon egyházi beszédet is tartanak. Ezeken a kántorral mindennap három tanuló jelenik meg. Az egyházban a helynek megfelelőleg viselkednek. A közös ebéd előtt az asztali áldást, utána meg a hálaadást imádkozzák.

Az iskola előjárói iránt a tanulók kellő tisztelettel, figyelemmel és engedelmességgel vannak. Tilos az iskolában mindenféle vendégeskedés, mulatás, névnapi eszem-iszom, bucsú-lakoma és részegeskedés. A collatiók és vitatkozások ebédjei és mulat-

ságai is szerények; s ezen utóbbiakat a védőfél rendezi. Ilyenkor három tál ételnél és két pint bornál több nem kerülhet az asztalra; s mind az ebéd, mind a multság csak két óráig tarthat.

Kóbor tanulók, vagy a kik másutt valamely vétséget követtek el, nem vehetők fel.

*Tanulók és fegyelem.* -- A ki mint új tanuló érkezik az iskolába, három nap alatt köteles jelentkezni a rectornál. Föl csak akkor vehető, ha megbízható egyén ajánlja, vagy bizonyítványt tud felmutatni. A fölvétel után alkalmas lakást jelölnek ki részére. A ki már folytatja a tanulmányait, egy hét alatt jelentkezik a rectornál.

Az előadásokon, kikérdezéseken, szónoklatokon, könyörgéseken és egyéb iskolai összejöveteleken minden tanuló jelen van; a nagy elfoglaltság nem ment ki senkit. Ha igen fontos az ok, előzetesen be kell jelenteni.

A törvény a ruházatra kényes. Nem szabad viselni csapott kalapot, vagy más formátlan ruhadarabot. Tilos a hajnak török módra viselése; hanem úgy kell tartani a haját, hogy a két fület félig takarja be, vagy legalább a fül hegyéig leérjen.

Előadás előtt, alatt és után tilos a vásottság, a láрма, kiabálás, sípolás, ide-oda futkosás és más illetlen tények. Az előadásoknak zavartalanul kell folyniok. Miért is a temetéseket is úgy rendezik be, hogy a tanulók az előadásokat is meghallgathatják, meg a temetésekre is kimehetnek. A nagy (generalis és semigeneralis) temetésre az iskola minden polgára kivonul, a részletes temetésen a tanulók csak bizonyos sorrendben vesznek részt. Ha a rectorok ott vannak a temetésen, az iskola polgárai közül sem hiányozhatik senki sem. Távolmaradásról főleg akkor nem lehet szó, ha valaki a kegyurak, az egyházi és világi előkelőségek közül hunyt el. Az olyan temetésre, melyen minden tanuló résztvesz, legalkalmasabb idő a reggeli kilencz és a délutáni két óra.

Az esti ájtatosság elénéklése után az iskola küszöbét senki át nem lépheti s az iskolán kívül nem köszálhat. A ki kellenél később érkezik haza vagy egész éjjel kimarad, első ízben huszonöt, másodikban — föltéve, hogy szavahihető tanúkkal tudja igazolni tisztességes helyen tartózkodását — ötven denárt fizet; harmadikban azonban szégyennel eltávolítják az iskolából.

Lapdázni szabad; de tilos a dárdavetés, birkózás, a kövel dobálódzás és az olyfajta multságok, melyeknek könnyen sebesülés lehet a vége. Erős tilalom alatt áll a kártyázás, koczkázás és más nyerésszedő játék. Hiábavaló fecsegesre és hazudozó beszélgetésre nem szabad összejárni. Egészen más, ha az kérdezősködés és tanulás czéljából történik. A ki jégen csúszkál



vagy szánkóz, jégdarabokkal vagy hógolyókkal dobál, madarászni jár, falra, tetőre, toronyra, fára és sziklára mász, vagy efféle veszélyes dolgot művel: ha nagyobb tanuló, tíz denárt fizet, ha pedig kisebb, ugyanennyi vesszővel büntetik. Erősen meg van tiltva a fürdés a folyóban, a fegyverek, kardok, buzogányok és íjjak viselése, a puskával és nyíllal lövöldözés, más jószágának elidegenítése, a szőlők és kertek meglopása, a könnyelmű esküldözés, a rágalmazás, hamis vádaskodás, a gyalázó versekkel való bántalmazás. Az izgatás, akár nyíltan, akár titokban történjék, szigorú tilalom alá esik. A ki összeesküvést, fölkelést s az iskolán kívül bárminő lázadást szít, megbotozzák és az iskolából eltávolítják. Magánsérelmet magánúton sem szóval, sem tettel nem hosszúlhat meg senki sem.

Már az illem, de meg az egészségi szempont is úgy hozza magával, hogy a tanulók mind lakásukat, mind az iskolát tisztán tartsák. Nem szabad az iskola kerítését rongálni és rajta átjárni. A lakásokban s magán az iskola épületén senki se tegyen kárt; a gerendákon meg fát vagy egyebet senki se vágjon. A tüzre nagyon kell vigyázni, nehogy valamikép kigyúladjon az épület. A nemes gyermekek és a nem helyben lakó tanulók, a kik nem hoznak magukkal tüzfát az iskolába, egyenként egy-egy szekér fát kötelesek a tél kezdetén a tanintézet részére szállítani, a tantermek fűtése céljából: vagy pedig egy szekér fa árának megfelelő összeget tesznek le kellő időben. A mely fát a gyermekek közös célra hordanak össze, egy tanuló sem fordíthatja a saját használatára.

A törvényben ily büntetésekkel találkozunk: figyelmeztetés, intés, megdorgálás, nyilvános megrovás és bocsánatkérés, a közös étkezésből való kizárás hosszab-rövidebb ideig, sentenciák vagy zsoltárrészletek beemlézése, kártérítés, pénzbüntetés, becsukás, megbotozás, megkorbácsolás, a collatióból kirekesztés, hivatalvesztés, az élelem megvonása, a tanítványok elvétele, elbocsátás és kiesapás.

A *coetus*, a tanulóktól viselt tisztségekkel, a sárospataki iskola 1621-iki törvényeiben is megjelenik, világos bizonyítékaul azon hatásnak, melyet Trotzendorf eszméi hazánkra gyakoroltak. Az ifjúság az oktatásból is kivette ugyan a maga részét, de még több tennivalója volt az iskola anyagi ügyeinek gondozásában és a fegyelem fentartásában. A *senior*, *praebitor*, *bibliothecarius*, *oeconomus*, *corycaeus*, *custos* és *fűtő* név egy-egy hivatal, melynek viselésében hosszabb-rövidebb ideig a tanulók serénykednek.

## Az első nemzetközi diplomáciai és történelmi congressus Hágában.

(Kivonat *Óváry Lipót* lt. január 9-én tartott felolvasásából).

Az immár letűnőben levő XIX. század annyi fényes vívmánya közt tán nem utolsó helyet érdemel az a benső testvérisülési szellem, mely az anyagi érdekekért, nemzeti függetlenségért, szabadságért vagy hódítási vágyból ezredéveken át folytatott emberirtó harcok után még az egymás iránt ellenséges indulattal viseltetett nemzetek tudósait is, a tudománynak, mint az emberiség közös kincsének együttes erővel való művelése és fejlesztése céljából mind szorosabb kapesokkal fűzi egymáshoz, a tudomány iránti szeretettel útját egyengetvén egy tán majdan bekövetkezendő jobb korszaknak.

A tudomány emberei műveik útján mindig ismerték egymást, s bár a közlekedés nehézségei miatt személyesen ritkán érintkeztek, a vitás kérdéseket folyó- vagy röpiratokban igyekeztek elintézni. Manapság azonban, midőn a legnagyobb távolságok sem képeznek többé akadályt, a tudósok összejüvetelei mind gyakoribbá váltak, s hirdessenek bár congressust Philadelphiában vagy Bombayban, Londonban, Párisban vagy Moszkvában, odátódnak a világ minden részéből a szaktudományok művelői. Így a Hágában múlt év szeptember havában tartott első nemzetközi diplomáciai és történelmi congressuson is, melyen szerencsém volt résztvehetni, Ausztrián kívül minden művelt nemzete képviselve volt.

Ezen, a történelmi tudományosságnak fokozottabb erővel való fejlesztése szempontjából kiváló fontosságú congressus kezdeményezése egy külföldi tagtársunk René de Maulde de la Clavière, a párisi *Société d'histoire diplomatique* nagytudományú főtitkára buzgó fáradozásainak köszönhető. Ő készítette elő a programot, ő intézte a meghívókat a történettudomány és diplomácia képviselőihez, ő küzdötte le a kezdet nehézségeit, neki köszönhetjük, hogy a megpendített szép eszme testté vált s a nemzetközi történelmi congressusok sorozatát megnyithattuk.

Engem, mint a történelmi tudományosság egyik igénytelen napszámosát és publicistát kettős érdek indított arra, hogy a hágai congressuson megjelenjek. Szaktudományom iránti természetes érdeklődésem mellett ugyanis mint publicista szükségét

láttam annak, hogy azon esetre, ha, mint újabb időben nem ritkán elő szokott fordulni a nemzetközi congressusokon, ismét támadás intéztetnék hazám és nemzetem ellen, e támadásoknak, mint máskor is tettem, tehetségem szerint élet vegyem; mire azonban ez alkalommal szerencsére nem volt szükség.

Van szerencsém tehát tisztán tudományos szempontból jelentést tenni a hágai congressusról. Magyarországból rajtam kívül tudós hazánkfia, dr. Láncezy Gyula egyetemi tanár úr vett részt a congressusban. Marczali t. tagtársunkat, ki Akadémiánkat vala képviselendő, családi gyász akadályozta a megjelenésben. Dalmáciáról írt s előre bejelentett tanulmányát azonban beküldte s ez meg is fog jelenni a többi benyújtott értekezésekkel együtt.

A congressus szeptember 1-én a hollandi parlament ülés-termében, Beaufort hollandiai külügyminiszter tiszteletbeli elnöklése mellett nagy ünnepélyességgel és fényes közönség jelenlétében nyitattott meg. A diplomáciai kar teljes számban résztvett az ünnepélyen s a nagy számban megjelent előkelő személyiségek közt feltűnt Sommerset hercegnő és a *Nouvelle Revue Internationale* szellemes szerkesztője, a Baron Stock álnév alá rejtőző Rattazzi-Bonaparte hercegnő, a ki, mellesleg mondva, boldognak érzi magát, valahányszor hazánk iránti forró rokonszenvéről tanúságot tehet. Megemlítenédnek tartom, hogy nemcsak az összes művelt nemzetek tudósai, de a kormányok nagy része is hivatalosan képviseltette magát a congressuson. Oroszország, Itália, Anglia, a Szentszék, az Egyesült-Államok, Görögország, Mexico, Uruguay, Japán stb. kormányai ugyanis külön kiküldöttek által valának képviselve.

Beaufort miniszter megnyitó beszéde után Maulde de la Clavière vette át az elnökséget, s miután az összes congressusi tagokat három külön csoportra felosztották, a II. csoport elnökéül a központi választmány dr. Láncezy Gyula hazánkfiát jelölte ki, mely megtiszteltetés úgy, mint az érdemes tudós iránti méltó elismerés, valamint a hazánk iránti osztatlan rokonszenv nyilvánulása, élénk tapsokkal fogadtattott.

Az előadásra kitűzött tárgyak elseje, „A kormányok által közrebocsátott oklevélgyűjtemények“ kerülván napirendre, elsőnek az orosz kormány kiküldöttje, Simson úr szólalt fel, rendkívül érdekes előadást tartván az orosz külügyi hivatal által közzétett oklevélgyűjteményekről.

Bevezetésében Simson lelkesen üdvözlí a *Société d'histoire diplomatique*-ot, mely a nemzetközi történelmi és diplomáciai congressus kezdeményezésével oly czélt tűzött ki, mely az összes tudományos világ figyelmét magára vonta. A történet- és jogtudósok, úgymond, kik a nemzetközi jogot pozitív jognak s nem

üres frázisok halmazának tekintik, örömmel fogadták a megpendített eszmét, melynek megvalósítása lehetővé fogja tenni a nemzetközi jognak s az összes nemzetközi viszonyoknak történelmi fejlődésükben való tanulmányozását.

Az orosz kormánynak a nemzetközi jogfejlődés iránti élénk érdeklődéséről nagyszámú kiadványai tesznek tanúságot. Már II. Katalin szükségesnek látta s elrendelte 1779-ben az Oroszország által kötött nemzetközi szerződések közzétételét, azok szerkesztésével Müller történészt bízván meg. 1783-ban egy újabb ukázzal az állami levéltárban külön nyomda állíttatott fel e célból. Müller halálával a munka egyidőre megakadt; de I. Sándor alatt Burmuntzoff Miklós gróf kanczellár javaslatára újból megindult; a moszkvai állami levéltárban külön kiadó-bizottság alakíttatott s Burmuntzoff gróf, ki mindenekfölött a fiatal diplomata-kiművelését tartá szem előtt, saját vagyonából 60.000 rubellel járult a fennemlített bizottság által kiszemelt oklevelek kiadási költségeihez.

E kiadó-bizottság, mely már egész sorozatát adta ki a diplomáciai oklevélgyűjteményeknek, maiglan is fennáll. A Simson-tól felsorolt, legnagyobbbrészt orosz nyelven megjelent s a tudományos világban kevésbbé ismert gyűjtemények közül kiemelem a következőket:

Pátensek és szerződések gyűjteménye 1229-től 1696-ig. 4 kötetben. Megjelent Moszkvában 1813 és 1828 közt.

Orosz krónika 862 1534-ig. Két kötet. Moszkva, 1820—21.

A fegyveres neutralitás. Az orosz külügyi levéltárban őrizett oklevelek nyomán. Pétervár, 1859.

Prozorovszky herezeg angolországi követsége 1662-ben. Pétervár, 1880.

Mikulín Gergely angolországi követsége 1600—1601. Moszkva, 1878.

Okmánygyűjtemény a moszkvai külügyminisztérium levéltárából, 5 kötetben. Magában foglalja Oroszország diplomáciai levelezéseit a XVII—XVIII. századtól. Megjelent Moszkvában, 1880—92.

Okmánygyűjtemény Oroszországnak Lengyelországhoz, Moldva- s Oláhországhoz és Törökországhoz való viszonyait illetőleg a XVI—XVII. századból. Megjelent Moszkvában, 1888-ban.

Belokornoff oklevélgyűjteménye Oroszország XVII—XVIII. századbeli történetéhez. Moszkva, 1890.

Obolenszky oklevélgyűjteménye a XV—XVII. századból. Moszkva, 1840—59.

Tagebuch des Generalen Patrick Gordon während seiner Kriegsdienste unter den Schweden und Polen vom Jahre 1655 bis 1699. Moszkva, 1849.

Orosz krónika 1214—1219-ig. Kiadta Obolenszky. Moszkva, 1851.

Oroszország diplomáciai összeköttetései 1481—1800-ig. Bantisch Kamenskytől. Gazdag gyűjtemény három részben. Az I. rész Ausztria, Anglia, Magyarország, Hollandia, Dánia, Spanyolország cím alatt megjelent Moszkvában 1894-ben; a II. rész Németország. Olaszország cím alatt megjelent ugyanott 1896-ban; a III. rész Curlandia, Livonia, Finlandia, Lengyelország és Portugalia cízzel 1897-ben jelent meg.

A Simsontól felsorolt műveken kívül 1862 óta megjelenik az orosz birodalom diplomáciai évkönyve orosz és francia nyelven, mely szintén érdekes oklevélgyűjteményt képez; 1889 óta pedig megjelenik az orosz külügyminiszterium kiadásában: „*Recueil des traités, conventions et arrangements en vigueur conclus par la Russie avec les puissances étrangères et concernant différentes questions de droit international privé*“. E szerződések eredeti nyelven és orosz fordításban adatnak ki.

\* \* \*

Simson után André Le Glay a francia külügyminiszterium kiadványait ismertette. Ezek az *Inventaire sommaire des Archives du département des affaires étrangères*, melyből eddig három kötet jelent meg 1883-ban, 1892-ben és 1896-ban, s mely emlékiratokat és okleveleket tartalmaz. Az *Inventaire Analytique des Archives du département des affaires étrangères*-ből hat kötet jelent meg. Az I. kötet 1538—1547-ig terjedő s nagyjából Angliára vonatkozó okleveleket tartalmaz. A II. kötet 1546—1549-ig terjedő politikai leveleket foglal magában. A többi négy kötet 1752—1797-ig terjedő okleveleket tartalmaz. Legfontosabbak a követi utasítások, melyekből eddigelé „Ausztria“, „Svédország“, „Portugália“, „Lengyelország“, „Róma“, „Bajorország“. „Oroszország“, „Nápoly“, „Párma“, „Spanyolország“ és „Dánia“ jelzetekkel 12 kötet jelent meg.

Az angol kormány küldöttje, Harrison, az angol állami levéltárat s az angol külügyminisztérium kiadványait, az amerikai Egyesült-Államok képviselője, Whiteley pedig az ottani hivatalos kiadványokat ismertették, mely előadások a congressus elnöksége által kiadandó nagy jelentésben lesznek olvashatók.

Erdmannsdörfer, heidelbergi tanár a Németországban megjelenő okmánygyűjteményekről tartott rögtönzött előadást, kiemelve különösen azt a körülményt, hogy Németországban e kiadványok nagyjából tudományos intézetek költségén s a kormányok hozzájárulása nélkül jelennek meg.

S ekkor, bár utasítás és megbízatás hiányában, alkalomszerűnek, sőt szükségesnek találtam, habár rögtönzött előadásban

is ismertetni úgy a régibb kiadású magyarországi oklevélgyűjteményeket, mint a M. Tud. Akadémia, a M. Tört. Társulat és egyéb tudományos intézeteink által újabb időben kiadott oklevélgyűjteményeket, rámutatván arra a körülményre, hogy e kiadványok nemcsak a magyarországi, hanem a nevezetesebb európai levéltárakban nagy költséggel és fáradsággal felkutatott oklevélgyűjteményeket is tartalmazznak.

\* \* \*

Mielőtt áttérnék a congressusnak ez előadások folytán tartott nagyfontosságú határozatára, legyen szabad a congressus osztályülésein tartott érdekesebb előadások némelyikéről is megemlékezni.

Dr. Lánczy Gyula egyetemi tanár úr a Corvin-családnév használatáról és eredetéről tartott igen érdekes előadást, melyet szerző magyar nyelven is szándékozván kiadni, bővebben nem ismertetek; valamint Marczali t. tagtársunknak „Dalmácia és Magyarország a XI—XIII. században“ című, a M. Tud. Akadémiában már felolvasott tanulmányát sem.

Sternfeld Richárd berlini tanár „Die Bizantiner, die Normannen und die Kreuzführer“ című értekezésében kimutatni igyekezett, hogy a keresztes háborúk csak egy fázisát, egy epizódját képezték azon világtörténeti harcoknak, melyeket *keleti kérdés* elnevezéssel szoktunk jelezni. A szent sir meghódítására törekvő vallásos idealizmus az izlám s kereszténység közt addig a Földközi tenger partjain vívott harcokat kelet felé terelte ugyan, de a normannok Délolaszországban nem tévesztették el szem elől gyakorlati és könnyebben foganatosítható céljaikat, tovább folytatván a keresztes háborúk előtt megindított hadi vállalataikat, Bizanz, sőt Észak-Afrika felé is tevén kísérleteket. Velők szöveterkeztek a hasonló gyakorlati célok után törekvő nagy tengeri hatalmak: Pisa, Genua, Velenceze, melyek mindvégig fentartották kereskedelmi összeköttetéseiket a kelettel. Az 1270-ki utolsó keresztes hadjárat, melylyel Sternfeld behatóan foglalkozik, élénk képét nyújtja mindemez áramlatoknak. IX. Lajos francia király utolsó képviselője a keresztes lovagok ideális lelkesedésének; de testvére, Anjoui Károly szicíliai király, már a normann-hohenstauffeni politika követője s összeköttetéseit az Epirustól Magyarorszáig, a Provencetól Egyiptomig terjeszti ki. Így szenvedett hajótörést az utolsó keresztes hadjárat Tuniszban s nemsokára a szíriai keresztes államok az egyiptomiak marta-lekaivá lőnek. Az izlam pedig az ozmánok közt mind inkább izmosodván, bámulatos erőt lőn képes kifejteni a keresztény hatalmak eddigi actiója ellenében.

Érdekes volt Tokohashi, a japán kormány képviselőjének

előadása „A nemzetközi törvény alkalmazásáról az utolsó china-japáni háborúban“, melynek folyama alatt számtalan nemzetközi jogi kérdés merült föl, különösen a martalékhajókat illetőleg, mely esetekben nagyobb részt felolvasó volt megbízva a vizsgálattal; s ki ez alkalomból igen érdekes s Európában egyáltalában nem ismert anyaggyűjteményt állított össze, a chinai s japán kormányoknak idegen kereskedelmi hajókkal szemben való magatartására vonatkozólag.

Tokohashi végül igen érdekes képet nyújt a japánok rohamos művelődéséről, mit a velök született páratlan intelligenciának tulajdonít.

Végül egy minket közelebbről érdeklő felolvasásról kell említést tennem. Ez Veznic belgrádi egyetemi tanárnak ily című értekezése: „Obrenovics Mihály eszméi a balkán szövetségről“. Szerző véleménye szerint a keleti kérdés még nincs megérve a megoldásra; s rövid történetét adván a balkán népek százados küzdelmeinek, azon következtetésre jut, hogy a török invasio nélkül Szerbia oly állammá alakulhatott volna, mint akár Itália. A keleti kérdés számtalan megoldási terveit nagyobbára politikai ambíció szüleményeinek mondja. Mazzini terve, melyet *„Lettere sulla quistione d'Oriente“* című művében kifejtett, valamint Kossuth, Türr, Garibaldi tervei nem vezettek gyakorlati czélra; s szerző csakis a balkán népek szövetségében találja meg a keleti kérdés egyedüli megoldási módját. Hivatkozván Pirosanacznak „Mihály fejedelem s a balkán népek közös actiója“ című 1859-ben megjelent, valamint Riszties s mások műveire.

Mihály fejedelem, úgymond, trónjától való megfosztatása után hosszú évi külföldi tartózkodása alatt kizárólag a szerb nemzeti ügynek szentelte magát s 1858-ban gazdag tapasztalatokkal tért vissza hazájába, hol 1860-ban sikerült visszafoglalnia fejedelmi székét. Mihály fejedelem egyedüli vágya az volt, hogy Szerbiából egy délszláv Piemontot alkosson. Ő számot adott magának a balkán félszigeten uralkodó két főáramlatról, melyek egyikét a dolgok jelen állásának megváltoztatására törekvő balkán népek, másikat a status quot erőnek erejével fentartani igyekvő Törökország s bizonyos tekintetben Ausztria képviselik. Tekintettel volt továbbá az Oroszország s Ausztria közti versengésre, mely jelentékenyen hátráltatja a balkán államok fejlődését. Mihály fejedelem tehát mindenekelőtt oda törekedett, hogy Szerbia minden nagyhatalom irányában megóvja függetlenségét s Oroszországgal csak azért tartott, mert belátta, hogy e nagy szláv hatalom támogatni fogja Szerbiát czéljai elérésében s meg fogja akadályozni Ausztriának a balkán népek ügyeibe való beavatkozását.

S itt említést tevén szerző a Mihály fejedelem s Kossuth

közt 1859-ben folyt tárgyalásokról, idézi Mihály fejedelemnek akkor tett ezen nyilatkozatát: „Szerbia független állam akar lenni s el van szánva arra, hogy a törökkel megmérkőzzék . . . Egyedüli szerencsétlensége Ausztria szomszédsága, melynek kelet felé terjeszkedési vágyai Európa-szerte ismeretesek s mely a félszigeten fölmertülő minden mozgalmat a maga javára igyekszik kiaknázni. Mihelyt Szerbia megindítaná a függetlenségi harcot, Ausztria rögtön interveniálna, kivéve ha a harc Oroszország védnöksége alatt indulna meg. De Szerbia mindenkiféle függetlenségét akarja megővni s felszabadulva a török járom alól, nem akarja orosz járom alá hajtani a fejét“.

Kossuthnak dunai szövetségi eszméjére vonatkozólag Mihály fejedelem ezeket mondta: „Szerbia s Magyarország érdekei azonosak s kölcsönösen egymás támogatására vannak utalva. A két nemzeti szövetsége életszükség úgy az egyikre, mint a másikra nézve s ha önöknek Cuza fejedelemmel kötött egyezsége egy dunai confoederatio létesítésére, Magyarország, Románia, Moldvaország és Szerbia véd- és dacszövetségére irányul, én is önökkel tartok“.

1859-ben, folytatja Veznics, Francziország, 1866-ban pedig Oroszország gátolták Szerbiát, hogy Ausztria zavaros helyzetét felhasználva, Törökország ellen támadást intézhessen. Erre vonatkozólag fölemlíti Kossuth irataiból, mily tanácsokat adott III. Napoleon Mihály fejedelemnek, mielőtt az 1859-ki olasz hadjáratra elindult. Hivatkozik továbbá Durandonak, a konstantinápolyi olasz követnek 1859. május 2-án Mihály fejedelemhez intézett s a belgrádi levéltárban őrizett ily szellemű levelére; — 1866-ban pedig Stackelberg bécsi orosz követ intézett levelet Mihály fejedelemhez, melyben többek közt ezeket mondja: „Az általános politikai helyzet azt parancsolja, hogy a keleten minden bonyodalom elháríttassék. Nem tudjuk, mit hoz a jövő; de Szerbia érdeke azt kívánja, hogy kimélje erejét, óvja meg szabad rendelkezési jogát s ne kösse le magát egy irányban sem. A felszabadulás napja még, úgy látszik, távol van... s Oroszország nem támogathat buzdításával egy oly mozgalmat, melyet időelőttinek tart.“

Veznics szerint, Mihály fejedelem politikája ez időben csupán Oroszország és Itália részéről talált támogatásra. Francziország 1866-ig nagy rokonszenvet tanúsított a balkán népek iránt; de a prágai béke után kénytelen volt kimélettel lenni Ausztria irányában, benne vélvén megtalálni egyedüli szövetségését a keletkezett új német hatalom ellen.

Hosszasan szól ezután Mihály fejedelemnek az 1866-ki háború utáni, a balkán népek egyesítésére irányzott politikájáról. A nemzetiségi mozgalomnak Bucarest volt a központja. Az ott



alakult bolgár nemzeti bizottság teljes egyetértésben működött a belgrádi kormánynyal s 1867. január 1-i kiáltványában ki-mondta a szerb-bolgár egységet, Mihály fejedelmet kiáltván ki a szerb-bolgár nemzet fejéül s vezéréül. Ugyanez év ápril havá-ban a Bukarestben egybegyűlt bolgár nemzeti gyűlés elfogadta a bizottság programját, mely szerint az egyesített balkán álla-mok Délszláv-birodalom nevet vettek volna fel. A balkán népek azonban nem igen vettek még tudomást a bizottság határozatairól ; csak Montenegro s Szerbia közt jött létre bizonyos megegye-zés, sőt Miklós montenegrói herceg azt is megígérte, hogy azon esetre, ha utódja nem születnék, le fog mondani trónjáról Mihály szerb fejedelem javára. Oroszország közbenjárására végre Görögország s Románia is hozzájárultak a szövetséghez, sőt Albániával is állandó összeköttetést tartott fenn a belgrádi kor-mány, s minden előkészület megtörtént a megindítandó harezra.

Törökországot e mozgalom nem kevésbé nyugtalanította. Ausztria-Magyarország sem maradt közönyös. Bécsben rossz néven vették Mihály fejedelemtől, hogy 1867. augusztusban nem várta be Belgrádban a párisi kiállításról visszaérkezett szultánt, s hogy Gasteinból magyarországi birtokára, Ivánkára való utazásakor nem tett látogatást Bécsben a török követnél, holott a többi követeket mind meglátogatta. Veznic úgy véli, hogy Napoleon a salzburgi találkozásra való elindulása előtt tartozkodóbb maga-tartást ajánlott Mihálynak, s hogy Salzburgban a két császár Beusttal s Metternichel együtt sokat foglalkoztak a keleti kér-déssel: kétségtelennek tartja tehát, hogy az akkori értekezések következtében sietett Andrássy gróf titokban Ivánkára Mihály fejedelemhez, honnét egyenesen Bécsbe jött. Veznic szerint sikerült volna Andrássy grófnak rábírni ekkor Mihály fejedelmet, hogy harezias terveiről egyelőre mondjon le. Veznic még azt is képzeli, hogy Bécsből és Párisból ígéreteket tettek volna Mihálynak, hogy ha békén marad, meg fogja kapni Boszniát, esetleg Montenegrót is. Annyi bizonyos, hogy az ivánkai találkozás, melyet Mihály fejedelem mindig titokban tartott, nagy változást idézett elő a szerb politikában. Szerbiában soha sem voltak tisz-tában a fölött, vajjon Mihály fejedelem fenyegetéseknek, vagy ígéreteknak engedett-e, midőn kedvencz eszméjéről a balkán népek fölszabadításáról lemondott. Rövid idő múlva, még 1868-ban, újból megindította ugyan félbehagyott actióját, de akkor gyilkos kéz véget vetett életének s politikájának.

Veznic előadására az elnöklő dr. Lánczy Gyula sok tapintat-tal s ügyességgel több észrevételt tett, különösen kiemelvén a Mihály fejedelem politikájának s különösen az utóbb maga Kossuth által is elvetett dunai confoederatio tervének túlhaladott álláspontját.

Most pedig legyen szabad néhány szóval megemlékezni a hágai congressusnak föntjelzett határozatáról, melynek szó szerinti fordítása a következő:

„A hágai diplomáciai s történelmi congressus Simson, Leglay, Erdmannsdörffer, Óváry, Whiteley és Harrison érdekes előadásai nyomán constatálván, hogy majdnem valamennyi kormány nemcsak hajlandó megkönnyíteni a kutatókra nézve a külügy-ministeriumi levéltárak hozzáférhetőségét, de a régiebb eseményekre vonatkozó oklevelek közzétételétől sem idegenkedik; constatálván továbbá a közzétételben eddig követett módok különböző voltát s hogy közös tárgyú okleveleknek nagyobb egyöntetűséggel való kiadása igen kívánatos volna: az elnök javaslatára egyhangúlag elhatározta egy oly közzétételi módnak tanulmányozását, mely ezen különféle publicatióknak bizonyos egyöntetűséget kölcsönözne s fölkéri a fönnevezett urakat, hogy egy a külügyministeriumok s állami levéltárak közreműködésével eszközölködjön a nemzetközi közös publicatio érdekében saját kormányaiknál lépéseket tegyenek.“

Az e határozat folytán Maulde úr a fönnevezettek nevében concret javaslatot küldött szét, melyet van szerencsém ezennel bemutatni, s melynek lényege a következő:

Egy az egyes kormányok kiküldötteiből alakítandó nemzetközi bizottság létesíttetnék, mely időszakonkénti összejöveteleiben megállapítaná a kiadandó oklevélgyűjtemények tárgyát s a kötelek számát. A kormányok ingyen szolgáltatnának a kiszemelt oklevelek másolatait. Központi szerkesztőségi hivatal létesíttetnék Romában, Bernben vagy Bruxellesben, mely közvetlenül a bizottság felügyelete alatt állana.

A kiadandó okleveleknek bizonyos történelmi időszakok vagy események, jogi kérdések, kereskedelmi érdekek képeznék tárgyát. A mely kormány e nemzetközi publicatio 100 példányára előfizet 20 frkjával, illetőleg 1000 frttal, szavazati jogot nyer a szerkesztő-bizottságban, melyet saját kiküldöttje által gyakorolhat. Az áldozat, mint látni, igen csekély s azonfölül semminemű más erkölcsi vagy anyagi felelősséggel nem jár.

Mint Maulde úr hozzám intézett utolsó levelében jelenti, Franciaország, Itália, Anglia, Németalföld, Németország, Belgium, a Szentszék s az amerikai Egyesült-Államok hozzájárulása már csaknem biztosítva van.

Fölemlítenédőnek tartom még, hogy egyelőre az 1789–1815-ig terjedő diplomáciai levelezések kiadása van tervbe véve, a mely korszak történetében tudvalevőleg Európa majdnem valamennyi állama érdekelve van.

Mielőtt tehát a hágai congressus által reám ruházott megtisztelő megbízásnak megfelelően, kormányunknál a kívánt lépé-

seket megtenném. szükségesnek láttam e javaslatot a t. Akadémiával is megismertetni s azt szíves figyelmébe ajánlani, meg lévén győződve, hogy a t. Akadémia, belátván annak a történettudományra nézve hasznos és gyakorlati voltát, nem fogja tőle megvonni pártoló szavazatát. Mindenesetre igen sajnálatos volna, ha e nemzetközi vállalat Magyarország hozzájárulása nélkül indulna meg.

## Az új országházról.

(Steindl Imre lt. január 16-án tartott székfoglalója).

Tekintetes Akadémia!

Méltóztassanak megengedni, hogy mindeneelőtt azon kitüntetésért, a melylyel engemet — az egyszerű műépítőt — az Akadémia tagjainak sorába való megválasztással részesíteni kegyeskedtek, hálás köszönetet mondhassak.

Köszönetem és hálám annál nagyobb, mert megválasztatásomban az építőművészi kar megtisztelő méltánylását is látom a tudomány legilletékesebb képviselői részéről, annak a karnak a kitüntetését, a mely a természettudomány és művészet közös forrásából meríti alkotó erejét.

Székfoglaló értekezésem fejében szabadjon a tekintetes Akadémia előtt egyik nagyobb munkámról, az állandó országházról, szólanom.

Nem vagyok az ékesszólás mestere s ezért előadásomat egyszerű, keresetlen szavakba kell foglalnom.

Az országgyűléseket, köztudomás szerint, 1848-ig Pozsonyban tartották; ekkor az 1848 : IV. törvényczikk elrendelte, hogy az országgyűlés székhelye ezentúl „Pest“ legyen. Minthogy azonban a czélnek megfelelő állami épület nem állott Pesten rendelkezésre, az országgyűlés Házai üléseiket addig, míg állandó országház épülend, ideiglenesen különböző épületekben tartották meg. Még jelenleg is a főrendiház a nemzeti múzeumnak egyeb czélokra való dísztermét foglalja el, a képviselőház pedig a Sándor utczában emelt ideiglenes s tulajdonképen csak tíz évre szánt épületben tartja üléseit, a mely ma már az igényeket csak igen korlátolt mértékben képes kielégíteni. Régóta érzett szükséggé vált tehát, hogy a törvényhozó testületek részére a kor követelményeinek mindenben megfelelő állandó otthon építtessék. Az alkotmányos életnek 1867-ben történt visszaállítása után azonban annyi volt a teendő, s a mulhatatlanul szükséges és sürgős intézkedések annyira igénybe vették az állam pénzügyi erejét, hogy az

állandó országház építésének kérdése az alkotmányos újjászületés első éveiben teljesen háttérbe szorult.

Utóbb azonban a kérdés megoldása tovább már nem volt halasztható s a kormány ez irányban tett érdemleges előterjesztése alapján meghozatott az 1880 : LVIII. törvénycikk, a mely az országgyűlés mindkét Házáat befogadandó állandó országház építését rendeli el.

Miután az Országos Bizottság által kidolgozott program alapján kihirdetett tervező pályázaton tervem elfogadtatott, a végrehajtás alapjául szolgáló végleges tervek elkészítésével szintén megbízattam. Terveim elkészítése alkalmával azon gondolatomnak óhajtottam kifejezést adni, hogy a mi alkotmányos életünknek legfontosabb factorai: a törvényhozás két Háza már az épület külsején is kifejezésre jussanak, úgy azonban, hogy a törvényhozás egysége mint domináló eszme, mégis félreismerhetetlen alakot nyerjen. Azért a törvényhozás két Háza: a főrendiház, az épület északi, a képviselőház pedig annak déli részéből 4—4 toronynyal emelkedik ki — míg a törvényhozás egységének a kifejezője az épület közepéből kiemelkedő kupola.

Az egész épületet góthikus stílusban terveztem.

A középkornak e remek stílusa, mely lelkesedést keltő tökéletes szépségeivel, magasba törekvő határozott formáival az anyagi világnak a szellemi világgal való összeköttetését legszebben jeleníti s a mely stílus életünk minden egyes tevékenységét külsejében is teljesen kifejezésre juttatni engedi, a mennyiben az, az emelendő mű rendeltetéséhez képest és annak megfelelően külön-külön formát ad — mondom, e stílus az egyes nemzetek karakterének alapján, nemkülönben a helyzet szerint rendelkezésre álló anyagokhoz mérten, külön nemzetivé válik.

Így fejlődött bölcsőjében Franciaországban is e stílus.

Habár a kölni dómmal a következetességnek és szabályosságnak legnagyobb világra szóló példáját Németországban találjuk, mely műben mintegy az anyag átszellemesítésére törekedtek, de ezen már majdnem túlságig vitt következetesség- és átszellemesítésben nincs meg az a szépség, üdeség és frissesség, mint az a franciaországi fénykori műemlékeknél feltalálható.

A normannok csakhamar átvitték a góth stílust Angliába is, a hol a nép szellemének megfelelőleg csakhamar különleges, de még szárazabb jelleget öltött mint Németországban.

Olaszországban a góth stílus sohasem bírt mély gyökeret verni, abban a hatalmas antik alkotások befolyása gátolták.

Spanyolországban nemzetivé nem vált e stílus, előfordul az ott francia és német szellemben vegyesen, sőt némely alkotáson a mór stílus nyomai láthatók.

Magyarországba a góth stílust részint Francia-, részint

pedig Németországból hozták be; a tervezők rendszeren francziák. a munkások ellenben németek voltak.

Hazánkban e stílus fejlődése idejében nem voltunk abban a szerencsés helyzetben, hogy e stílusnak a nemzeti jelleget megadhattuk volna, mert nem volt meg akkor az a megkívánt tartós nyugalom, mely ily művészi megnyilatkozás fejlesztéséhez okvetetlenül szükséges. A folytonos harc, a létért való küzdelem nagyban gátolták ezt. De nagy akadályul szolgált az is, hogy királyaink udvartartása, a környezet akkor nem volt magyar, a művészek is idegenből szakadtak hozzánk, kik nálunk is nemzeti szellemüket ápolták, fejlesztették és terjesztették.

Mint tudjuk Mátyás király korában Olaszországból a renaissance plántáltatott át hazánkba s habár e korból kevés műbecsel bíró műemlék is maradt fenn, a régi középkori formákat mégis háttérbe szorította.

Nemzeti stílust teremteni a negyvenes években a genialis Feszl Frigyes törekedett legelőször.

Legkiválóbb alkotása: a budapesti Vigadó, a hol a régi bizanci és részben arabs motívumokat sujtásos diszítéssel vegyítette. Törekvését azonban siker nem koronázta.

Építészeink ifjabb generációja az újabb időkben az indarabs formákat óhajták magyaros irányban átalakítani. Ezek is azonban mind a kezdet nehézségeivel küzdenek s a teljes siker talán csak hosszabb fáradságos tanulmányozás után érhető el.

Én az új országháznál új stílust nem akartam teremteni, mert kőbe alkalmazható építészeti formáink nemzeties jellegének nyoma sincs sehol s egy ilyen századokra szóló monumentális épületet ephemer részletekkel nem kezelhettem, hanem igen is arra törekedtem, hogy a középkornak e remek stílusába szerény módon, óvatosan, mint azt a művészet mindenkor okvetetlenül megkívánja, nemzeti és egyéni szellemet hozzak be. E célból eddig létező síkdiszitményeink összes motívumait, falfelületek, boltfelületek stb. diszítésére a góth stílus szellemében használtam fel, hazánk flóráját, mezőink, erdőink és rónáink növényzetét, annak formáit pedig többé-kevésbé stilizálva alkalmaztam; így pl. építészeti tagozatoknál, mint a milyenek a fejezetek, eltértem a góth stílus szigorú modorától, nevezetesen az építészetben anuyiszor alkalmazott acanthus levelet saját felfogásom szerint kezeltem a szobrász által, a kivel felfogásomat szerencsésen megértetnem sikerült is.

A stílusnak nemzeties jellege nálam nem annyira az épület külsejében keresendő, én azt inkább a belső diszítésnél óhajtottam érvényre juttatni; s tennem kellett ezt különösen azért, mert az ily századokra szóló épületet nem tehettem ki az egy személy bizonytalan, eredmény nélküli kísérletezésének; kipróbált

formákra, biztos alakításokra kellett támaszkodnom — hogy a kurtára szabott idő keretén belül, oly helyiségeket, mint a milyen a kupolaterem, a fölépcsőház, a két ülésterem és a két társalgó alakítása és diszítése, kellő módon megoldhassak.

Éppen ezért ezek diszítésénél részben Rafaelt követtem. Miként ő a thermák festését renaissance szellemben alakította át, én meg ugyanazon thermák festését a góth stílus modorában és szellemében iparkodtam érvényre juttatni, de ezzel egyidejűleg azonban más felfogásokat is követtem.

A többi diszítő részekben pedig nem egyedül a régi stílus formai tisztaságának fentartására törekedtem, mint inkább a modern igényeknek és felfogásnak nemzeti szellemben iparkodtam hódolni. Hogy munkám, fáradságom, törekvésem mennyire sikerült, azt én megbírálni hivatva nem lehetek. Azt másokra, talán az utókorra kell bíznom, mely már átesett a kezdet nehézségein.

Ezek előrebocsátása után áttérek az épületnek, az új országház berendezésének rövid ismertetésére.

Az állandó országház építése 1885. évi október hó 12-én kezdetett meg; ekkor történt meg az *első kapavágás*.

Az épület egész kiterjedésében egyetlen összefüggő beton-alapon nyugszik.

Az épület rendeltetéséhez méltó volta és a századokra szóló állandóság érdekében csakis szilárd anyagok használtattak.

Az utcai homlokzatok kövel, az udvariak sajtoltt téglával és színes majolika diszítéssel borítvák, a belső csarnokok és termek építőművészeti diszítésére pedig a hazai márványnevek használtattak.

Megemlítésre méltó, hogy a magyar nemes márványok termelésére és a márványiparnak, mint új ipárnak Magyarországon való meghonosítására az impulzust az állandó országház adta meg. Az eddig parlagon hevert, az építő közönség előtt ismeretlen, nemes márványt tartalmazó számos magyarországi telepen (Vaskoh, Siklós, Gyűd stb.), a melyekre a geologusok és petrografusok kőfaragómestereink figyelmét fölhívták, tetemes befektetéssel márványbányákat nyitottak. Az itt fejtett, valamint minőségre is kitűnő márványfajok munkálására ú. m. fölfűrészelésére, gyalulására, esztergályozására kitűnő rendszerű kő-munkáló gépek jutottak használatba.

Az állandó országház, alaprajzilag rizalitokkal bővített parallelogramm alakjával, úgy van elhelyezve, hogy hossz tengelye a Duna-folyammal egy irányban halad s az erre merőleges kereszt-tengelye az Alkotmány-utca tengelyével a főkapuzat közepén ferdeszög alatt metsződik.

Az alsó rakodópart a kocsiközlekedésre szabadon hagyott, míg a felső rakodópart csakis gyalogközlekedésre alkalmas.

Tudjuk, hogy Budapest szépségét tulajdonképen a Duna két partja adja; hogy tehát ez az épület is e partot emelje impozáns tömegével, a mennyire lehetett, a partra ki kellett tolni.

Innen van az, hogy az épület főbejárója a városfelőli homlokzat közepére helyzetetett, a hol a hármas kapu (valamint a főrizalit jobb- és baloldalán elhelyezett fődött kocsí-megállók-ból vezető kapuk is) a tágas előcsarnokba vezetnek. Innen a diszlépeső közvetítésével a felső előcsarnokba juthatni, a melyből jobbra és balra a főrendi-, illetőleg képviselőházi ruhatárba van a közvetlen bejáró, szemközt pedig a kupola alatti magas oldalvilágítású díszcsarnok fogadja az érkezőt.

A diszlépesőházból a kupola csarnokba lépőtől jobbra a főrendiház, balra pedig a képviselőház társalgó csarnokai és az üléstermei, továbbá az ezeket körülvevő folyosók vannak, míg szemközt a mindkét házhoz egyaránt tartozó közös helyiségek, ú. m. éttermek, társalgó- és olvasótermek nyertek elhelyezést. E helyiségeknek a Dunára néző nyílása előtt tágas loggia vonul végig. Közvetlenül az üléstermek mellett az elnökök és háznagyok író, fogadó és hivatal-helyiségei vannak beosztva, míg a miniszterek szobái és termei, a melyekhez külön lépcsők vezetnek, a főkapu fölött lévő delegáció-terem körül csoportosulnak.

A két másodrangú kapu az épület északi és déli homlokzatainak közepéből nyílik, s az első a főrendiházhoz, az utóbbi a képviselőházhoz és a hozzájuk tartozó, részint a földszinten, részint a fölemeleten elhelyezett iroda és segédhivatali és a Házak tanácskozó, illetőleg osztályi termeihez vezetnek. Ugyanitt a lépcsők szomszédságában lesznek a liftek is. Az épület fölemeletének középső részét a könyvtár és levéltár foglalja el. Megjegyzem itt, hogy a könyvtár két emeleten áthaladva, a földszinten lévő ugyanilyen helyiséggel együtt egy egészet alkot.

A fölemeletnek többi részeit olvasótermek, a gyorsírók és hírlaptudósítók helyiségei foglalják el, míg a földszinten a főbejáró körül a posta- és táviróhivatalok, a pénztár, osztálytermek, levéltár-helyiségek, iktató és kiadó stb. hivatalok vannak elhelyezve.

Az *üléstermek* berendezésére nézve megjegyzem, hogy a főrendiház üléstermében 324, a képviselőház üléstermében pedig 461 ülőhely osztható be és ezen kívül 10—10 miniszteri szék és az elnöki, előadói és jegyzői emelvényen kívül a gyorsírók számára 7—7 ülőhelyről történt gondoskodás; ez utóbbiak oly módon helyezettek el, hogy a gyorsírók, habár a terem közepén, de mégis a terem többi részeitől elzárt helyen üljenek és helyükhöz, külön úton, az elnöki emelvény alá elhelyezett saját lépcsőjükhöz juthassanak. A karzatokhoz, a melyek a főrendi-, valamint a képviselőházi ülésteremben is egymásfölötti két sorból állanak, 4—4 lépcsőn juthatni.

A képviselőház üléstermének karzatain 390, a főrendiekén 414 kényelmes ülőhely osztatott be.

A pinczesor végre a fűtő- és szellőztető-berendezésekhez szükséges helyiségeket, a raktárakat, a cselédség, küldönczök, tűzoltók és rendőrök tanyáit, a kapusok és szolgák lakásait, valamint a buffethez tartozó konyhahelyiségeket foglalja magában.

Az épület külsején 90, belsejében pedig 162 drb szoborhely van, valamennyi kivétel nélkül gazdag baldachinokkal koronázva, a melyek a külső szobrok fölött kőből, a belsők fölött pedig bronzból valók.

A szoborhelyek betöltésénél az volt a vezéreszme, hogy e szobrokban a magyar nemzet története a honfoglalástól napjainkig hű kifejezést nyerjen.

Az épület északi kocszi-megállójának földszinti magasságában Árpád szobra két apród között *a honfoglalást*, a déli kocszi-megállónál ugyanazon magasságban Szent István király szobra és a mellette álló két apród *a honalapítást* jelképezi.

Árpád szobra fölött az északi oldalon hét helyen a hét vezér szobra áll.

A dunai homlokzaton a vezérek és királyok szobrai Árpádtól V. Ferdinándig chronologikus sorrendben sorakoznak.

A város felőli rizaliton pedig Erdély fejedelmei, kiváló országnádorok, hadvezérek és államférfiak szobrai foglalnak helyet.

A város felüli kapuzat nyitott csarnoka fölött végül a magyar történelem kiválóan kimagasló két alakja Nagy Lajos és Corvin Mátyás királyok szobrai helyeztetek el.

A főbejáró fölött lévő oromzatban az állam nagy czímere, alatta a Szent István koronájához tartozó országok külön czímerei, a városfelőli egyéb homlokzatok főpárkánya alatt a törvényhatóságok czímerei alkalmaztattak, valamennyi kőből faragva.

A fölépcsőházban a pillérekén alkalmazott négy consolon, gazdag baldachinok alatt, négy szobor áll, a koronázási jelvényeket hordó apródoké.

A kupola-csarnokban a kupola 16 pillérjének bronzból készült hármas baldachinjai alatt a honalapító, továbbá királyaink és erdélyi fejedelmeink legkiválóbbjainak fémből öntött, aranyozott és színezett szobrai vannak, paizsot, kardot vagy egyéb az ábrázolt alak egyéniségét jellemző jelvényeket tartó két-két apród között.

E szobrok sorozata a díszlépcső felőli előcsarnokból a kupolacsarnokba vezető középnyílással szemben lévő áttellenes középnyílástól baloldalt eső pillértől kezdve és jobbra folytatva a következő: Árpád, Szent István, II. Endre, IV. Béla, I. (Nagy) Lajos, Hunyadi János, Corvin Mátyás, Báthory István, Boeskey István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót.



A delegáció-terem előtti folyosón, a terem előtti középső nyílás két pillére közé, szemben a kupolaacsarnokkal, Ő Felségeik szobor-csoportozata van tervezve.

A képviselő- és főrendiház üléstermeibe, valamint a hozzájuk tartozó nagy társalgókba, továbbá a Házakat környező folyókba a tudományt, művészetet és egyes iparágakat allegorizáló szobrok készülnek pyrogranitból.

Az új országház előkelőbb helyiségeibe rendelt festmények közül van szerencsém a következőket megemlíteni:

A fölépcsőház mennyezetén lévő három tükörsíkot a törvényhozást allegorizáló s Lotz Károly festőművésztől „al tempera” modorban festett festmények díszítik.

A képviselőház és főrendiházhoz tartozó társalgó termek mennyezetére pedig Vajda Zsigmond festőművész szintén „al tempera” modorban festményeket fest, a melyeknek tárgyát a magyar mondavilágból merítette.

Szabadjon e helyen a képek tárgyról is megemlékeznem.

A képviselőház társalgójának mennyezet-képén — a mely már be is fejeztetett — a kupolaacsarnok felé eső síkján mondáinknak azt a részét ábrázolja — a midőn a két testvér Hunor és Magor gimszarvas vadászaton üldözőbe veszik a szarvast.

Már-már zsákmányul ejtik, midőn egyszerre leánysereg veszi azt csodásan védelembe; a két testvér előtt megjelenik a szerelem anyála s szemük a szépséges leányseregen akad meg. Mindegyikük rabol egy-egy leányt, a kikkel azután megalapítják a magyar és hun nemzetet.

A festménynek középső része két egymással összefüggő jelenetet ábrázol. Attilának az együgyű pásztor fiú, az egyik vezér biztatására, átnyújtja a talált csoda-kardot. Attila, seregének fővezéreitől körve, oldalán nejével Brunhildával és gyermekükkel, átveszi a kardot. Nemtők sokasága pedig hódolattal hozza feléje mindazon országok koronáit, melyeket ő majdan e csodáskarddal — isten ostorával — hatalma alá hajt.

A kép ellenkező részén Gyöngyvér, férjének, a leszurt Budának holtteste mellől, ennek halálát megbosszulandó, átkát szórja Attilára és sarjadékira.

A képnek a csarnok másik bejárója felőli részén — Emese álma van megörökítve. Emese álmában maga fölött elvonulni látja Attila hősi seregét. Az Attila paizsából kiváló turul-madár reá száll.

Az architektúrában ülő négy alak, Budát, Attilát, Csabát és Árpádot ábrázolja. A festmény alatti boltfészkeket, a harczat, hódítást, dícsőséget és harszant zenét ábrázoló allegorikus alakok foglalják el.

A főrendiház társalgójának mennyezet-festménye csak jövőre készül el, most a kartonokon dolgozik a művész.

A kép szélső részén Mátyás királyt kedvelt népe körében. igazságot szolgáltatva, látjuk. A festmény középső része Szent István apotheosisa, mely két részből áll. az egyik rész Vajk megkeresztelése, míg a másik részen Szent István királyt látjuk udvari kísérete körében. köztük Asztrik apáttal, a ki néki a pápától ajándékozott koronát hozza, a mely koronát egy angyal helyezi az első keresztény magyar király fejére. Az angyalok serege pedig hirdetik a magyar nemzetnek a keresztény egyház számára való megnyerését, míg egy másik jelenetben ugyancsak angyalok emelik a maguk körébe a pogányhittől megtisztult magyarokat.

A festménynek harmadik része is két jelenetből áll. Az egyikben az a momentum van allegorizálva, a midőn Könyves Kálmán korának szellemét messze túlszárnyaló böleséggel emeli fel tiltó szavát a boszorkányok megégetése ellen. A király feje fölötti angyal a középkor sötét gondolkodás-módját ostromozza. A másik jelenet Nagy Lajos királyt művészei és tudósai között ábrázolja.

Az étterem mennyezetére Krenner festőművész a „Születés”, „Aratás” és „Bőség”, a terem oldalfaliskijára a „Vadászat” és „Halászat” című képeket pedig Kriesch „al tempora” modorban fogja megfesteni; a terem hosszfalára hasonló modorban festendő festmények tervezetnek, a melyekre nézve azonban még nincs határozat.

A delegatusok termének oldalfalán Dudits festőművész a kiegészítés betetőzését képező 1867-iki koronázás egyik kiváló és az ország védelmét jelképező momentumát, „a kardvágás” jelenetét, fogja megörökíteni, míg a főrendiházban az elnöki emelvénytől jobbra és balra lévő falsíkokra Jantyik Mátyás festőművész a „Moriatur” és „Aranybulla” című képek festését tervezi.

A kiemelt földtömeg 176,000 köbméter.

A dunai homlokzat beton-alapjának alsó síkja 1.50 méter, a Duna felől lévő közép-rizalité 2.20 méter.

A kupolái 2.69 méter mélységben fekszik a Duna 0-pontja alatt. E helyeken tehát a betontest vastagsága 3.50 méter, illetőleg 4.20 és 4.69 méter.

A beton-alap területe 19,524.90 m<sup>2</sup>, a mi 3.39 kataszteri holdnak felel meg: a beton tömege 61,000 köbméter.

A kőfaragó munkák mennyisége kerekszámban 4500 folyó méter, 20,000 m<sup>3</sup>, 30,000 m<sup>3</sup> és 5000 drb balustre. A lépcsőfokok mennyisége mintegy 20,000 folyó méter. A kisebb nagyobb gazdagsággal kiképzett, faragott kódarabok száma, a köpart-falhoz felhasználtakon kívül, kerekszámban körülbelül 550.000.

Készült 137,600 m<sup>3</sup> téglafalazat és 17,400 m<sup>3</sup> boltfalazat.

összesen tehát  $155,000 \text{ m}^3$  falazat, a melynek végrehajtásához  $40,000,000$  téglára volt szükség. Az udvari homlokzatok és lépcsatornák iszapolt és sajtoltt téglákkal való burkolása  $24,300 \text{ m}^2$ . A felhasználtt vasneműek összes súlya  $28,368$  métermázsa.

Az épület körüli tér nagysága, a környező épületek határvonaláig, kerekaszmban  $72,300 \text{ m}^2$  vagyis  $20,107$  négyzetöl.

Az országház által elfoglalt terület  $17,745.45 \text{ m}^2$ , a melyből az udvarok  $2417.53 \text{ m}^2$  foglalnak el, úgy, hogy tisztán beépített terület nagysága  $15,327.92 \text{ m}^2$ .

A dunai tornyok magassága, a rézből domborított zászló-tartó szobrokkal együtt,  $83.60$  méter a Duna zéruspontja és  $72.60$  méter a felső rakodópart járdája fölött.

A kupola végződésének magassága a járda fölött  $96.00$  méter.

## A vérizzadásról.

(Kivonat *Laufenauer Károly* lev. tag január 16-án tartott előadásából.)

A vérizzadás (haematidrosis), bár ritkán fordul elő, már a régiek előtt ismeretes volt.

Aristoteles így ír: „Jam nonnullis accidit, ut eruentum quoddam excrementum sudarent, propter vitium corporis habitum“ stb. (Lib. III. part. anim., cap. V.)

Nagy Sándorról is azt olvassuk, hogy vesztett csatája után annyira dühbe jött, hogy véres izzadság lepte el testét. Vérizzadó volt még Herodes és assisi szent Ferencz, kinél e baj nagyfokú idegességgel jelentkezett.

E század elején több orvos-író foglalkozott már a vérizzadással és egyik-másik, egész helyesen, ideges tünetnynek tartotta a bajt. A közelmúlt napokban (1875.) mind a nagy közönség előtt, mind orvosi körökben majdnem esodaszamba ment Lateau Luiza betegsége, mely igen különös alakban jelentkező vérizzadásból állott. Ez a belga leány, kinek körtörténetét Bourneville oly vonzóan írta le, göresös idegrohamokban szenvedett. Ilyen rohamok alatt vallásos extasisba esett és úgy, mint Krisztus urunk, homlokán (mint a tövis-korona helyén), azután baloldalán, továbbá két tenyerén és talpain vérzett. A mikroszkópos vizsgálat a rendes embervér alakelemeit mutatta, azonban a fehér véresejtek száma nagyon meg volt szaporodva. Az egyes göresös rohamok alatt előszívárgott vér mennyisége elérte a  $250$  grammot is. Lateau Luiza ezen betegsége mintegy nyolcz évig tartott.

Vérizzadásban szenvedő betegekről referálnak még Huss, a stockholmi orvos-tanár, tovább Parrot, Tittel (Lipese) és Mabilie. Ez utóbbinak betegénél a vérizzadást mesterségesen idézték elő,

a mennyiben a betegnek hypnosis alatt azt suggerálták, hogy karja egy V-alakú helyen éber állapotban vérzeni fog; a vérzés tényleg bekövetkezett, több jelen volt orvostudor constatálta az elvitázhatalan tényt. A kísérletet többször megismételték, mindig biztosan s hasonló eredménnyel.

1891-ben előadó saját klinikáján szintén észlelt egy vérizzadásban szenvedő beteget. A W. . . . nevű egyén magyarországi, 29 éves, foglalkozására nézve erőművész. Baját már a II-ik számú belkórodán is észlelték. Az elme- és idegkórtani klinikára egy öngyilkossági kísérlete miatt került, melyet elkese-redésében követett el. Bajának keletkezését illetőleg előadta, hogy egy év előtt gyakorlás közben mintegy 10 méter magasról leesett és azóta állandóan beteg. Balesete még Amerikában érte, ott is kezelte magát, de sikertelenül, míg végre hazajött. A betegnél mindazon kóros tünetek mutatkoztak, melyek az úgynevezett traumás (erőművi) hysteriánál szoktak előfordulni. Nevezetesen testének jobboldala kis fokban bénult és érzéketlen is volt. Beszédnél szótevesztés (aphasia) mutatkozott, a színeket nem jól ismerte fel, a látóterek szűkülve voltak. Ezenkívül voltak még egyéb panaszai is, melyek közül leginkább kiemelendő az, hogy minden harmad-negyed nap igen heves főfájást kapott, leginkább a bal homlokesson tájékán, mely émelygéssel és hányással volt társulva. Alig hogy a főfájás elérte a maximumát, a baloldali hallánték és falcson tájékán, mintegy gyermektenyér nagyságú helyen erősen izzadni kezdett, majd az izzadság hűlészerűvé vált, később élénk színű, véres folyadék szivárgott elő oly bő mennyiségben, hogy a betegnek az arcába és nyakába folyt. E véres izzadás mintegy 15—20 perczig tartott, azután lassanként megszűnt, miközben a betegnek nagyon is észrevehető rossz közérzete szintén földerült. A felfogott folyadék mikroszkop alatt megvizsgáltatván, az ismert rendes emberi vörös és fehérvérsejteket lehetett benne felismerni. A betegség természete nyilvánvaló volt, nem ily könnyűnek mutatkozott a gyógyítás kérdése. Több nem sikerült beavatkozás után a hypnosisra, illetve erős suggestiókra gondoltam. Az egyén könnyen volt hypnotisálható, és ez többszörösen megejtetvén, kiderült, hogy így kettőt lehet elérni: 1. a véres izzadást, ha annak előjelei (főfájás, émelygés) már mutatkoztak, el lehetett suggerálni, azaz a vérizzadás nem állott be; 2. ezzel ellentétben hypnosis alatt egyszerű szóbeli suggestióra meg lehetett rendelni, pl. azt, hogy W. bizonyos napon, meghatározott órában vérzeni fog, a mi mindig pontosan be is következett. Azonban a fő és lényeges pontot, hogy t. i. a vérizzadás egyáltalán ne következze be soha, a hypnosis alatti suggestióval megoldani nem lehetett, mert a beteg bizonyos idő eltelte után (rendesen egy hét múlva) megint csak spontán vérzeni

kezdett. Erősebb suggestióra vagy más eljárásra kellett gondolni. De a véletlen segítségemre jött. Egy napon W. azt állította, hogy neki valami daganatának kell a fejében lenni, épp azért sikertelenek a mi fűradozásaink A legerősebb suggestio alkalmazásának a módja meg volt találva: pár nap múlva beleegyezéssel fején egy ál-koponyalékelést végeztünk, azaz a fejbőrön csak azt a metszést tettük meg, mely lékelésnél szokásos, egyebet semmit; azután a sebet a sebészet szabályai szerint bekötöttük és a narcosisból felébredő betegnek egy kis bőrdarabkát mutattunk épp a vérző helyről és azt mondtuk, hogy ime ez volt a fejében. Az ál-koponyalékelés okozta suggestiónak fényes eredménye volt, a beteg még hat hétig állott kezelésünk alatt, vérzése többé nem volt, összes jelci a betegségének eltűntek, úgy hogy testben és kedélyben megerősödve hagyta el a klinikát; baráti körök egy kis pénzmagról és megfelelő ruházatról is gondoskodtak. Emberrünk boldogan, jó kedvvel távozott, megígérvén, hogy hallat még magáról. Mai napig sem adott életjelt, a mi a kórházi praxis szerint annyit jelent, hogy semmi baja sincs.

A vérizzadás pathologiai jelentését illetőleg az összes bűvárok két egymással mereven szemben álló táborra oszlanak.

Magnus Huss és vele sokan mások a vérizzadást a haemophilához sorolják és azt tartják, hogy a hajszáledények megrepedése okozza a vérnek az izzadsággal való elegyes megjelenését.

Ezzel szemben áll Parrot nézete (és ezt vallja ma a szerzők legnagyobb része), ki a vérizzadást a neuropathias vérzések közé számítja, ilyenek pl. a véres könnyezés, a tejmirigyek véres váladéka, az ideges vérhányás és orrvérzés) és azt hiszi, hogy hasonló esetekben edénymozgató úton létrejött átszűrődésről, diapedesistről van szó.

Tittel volt eddig az egyedüli, ki a controvers nézetek közepe között meggyőző szövettani leletet tudott felmutatni. Esetében — egy 20 éves férfinál — vérsejteket talált a veríték-mirigyek kivezető csövében.

A betegünkről lemetezett fejbőr-darab szövettani vizsgálatának eredménye a következő:

1. edényrepedésre valló vérömlés e bőr rétegeiben nem találtatott még az izzadság-gomolyok közelében sem; 2. ellenben vér található az izzadság-gomoly járataiban és pedig a secernáló, egy réteg hámsejttel bélelt járatokban is.

Ezen leletből az következik, hogy a vér tényleg diapedesis útján jő a környező edényreczéből a mirigy lumenébe; semmi kétséget sem szenved a klinikai tünetek alapján is, hogy a vérzés vasomotorikus eredetű.

## Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi első, február 15-én megjelent számában H a m p e l J ó z s e f „A vidéki múzeumok ügyével” foglalkozik. Mindenekelőtt rövid áttekintését adja a hazai műkincesek gyűjtése történetének. A művészeti kincsek gyűjtése hazánkban már az Árpádházi királyok uralma óta tapasztalható kulturális jelenség. Már első szent királyunkról tudjuk, hogy gazdag kincstára volt, melyből pazarul juttatott az egyháznak ékes edényeket s más fölszerelési tárgyakat. A királyi kincstár a vegyesházi királyok korában is jelentékeny volt; a mohácsi vész után II. Lajos özvegye tömérdek kincset vitt magával, melynek java részét I. Ferdinánd beolvasztatta és politikai célokra használta. Az országos kincstár mellett a székesegyházak és egyházi rendek kincses-tárai voltak minden korban a műtárgyak legkiválóbb gyűjtőhelyei, és a sok kül- és belháborúban szenvedett harcok daczára, mai napig is megmaradt jelentőségük. Régebb hazai családainknál is igen sok műkincs halmozódott össze, de ezekről ma már legtöbbször csak a régi örökségi összeírások útján értesülünk. A múlt században nem volt hiány művészetpártolóknak és műgyűjtőkben sem; a gróf Andrássyak, Batthyányak, báró Bruckenthalok, Esterházyak, Festetichek, Marczibányiak, Széchenyiek közt akadtak jóízű főurak, kik örökölt művészi gyűjteményüket gondosan gyarapították. A jelen században is voltak művészeti magángyűjtemények, melyek közül némelyek, mint a Fejérváry Gáboré, Pyrker érseké és gróf Viczayé európai hírre emelkedtek. A közcélokra szolgáló gyűjtemények sorát a magyar nemzeti múzeum alapítása kezdi meg. Rómer Flórisnak az érdeme az, hogy a vidéken nyilvános múzeumok felállításának évtizedeken át meleg szószólója volt s azon nagyszámú megyei, városi, társulati és iskolai múzeumok, melyek az utóbbi harmincz évben keletkeztek, vagy közvetlenül vagy közvetve annak a mozgalomnak tulajdoníthatók, melyet Rómer évtizedeken át élőlőszóval és tollal ébren tartani törekedett. Ma már hazai multunk emlékeit sok helyen gyűjtik és mentik meg az elkallódástól. Minthogy pedig a vidéki múzeumok jelentékeny kulturális közérdeknek tesznek hasznát, az államnak kötelessége, hogy gondjaiba fogadja a vidéki köztárlatokat. A mellett szükséges, hogy segélyben részesítse őket: de kell, hogy a társadalom, az illető városi és megyei közösségek is járuljanak a maguk erejéhez mérten a múzeumok fentartásához, kellő helyiségek biztosítása, a múzeumőrök fizetésének állandósítása s a múzeumok bútorzati és rendezési költségeinek viselése által. Kezelésükre szak-

avatott egyének kiképzése szükséges. E célra a nemzeti múzeum szakemberei tanfolyamokat rendeznek. A múzeumőri állásnak lehetőleg tanári katedrával való egyesítése az ügy érdekében áll, kevésbbé kívánatos azonban, hogy könyvtárnoki vagy levéltárnoki tisztséggel kapcsoltságok össze a múzeumi őrség. — Mihalik József „Két kassai fedeles kupát“ ismertet. Az egyiknek fenekén paizsalakban elhelyezett *L* betű látszik, mely a mesterjegyet alkotja: a fedő belső lapjában elhelyezett köralakú lemezen pedig címer van, mely bármás halmon ülő s hátratekintő medvét ábrázol. Ebbe *NM* betűk és 1578 évszám vannak bevésve. A címer heraldikátlan szerkezete miatt nemesi címernek alig tekinthető, de olyatén családi jelvény lehet, a minőket a régi időkben egyes polgáresaládok önkényesen fölvettek és használtak. A mesterjegy Lippai János ötvösre utal, ki Kassán 1542–1578 között szerepel. A másik kupa gróf Andrássy Géza kincstárában őriztetik: ennek aljára két bélyeg van ütve. Az egyik a kassai hitelesítő lilium, a másik egy *A* és *R* betűkből összeállított monogram, mely Rácz Ambrus kassai mesternek a bélyege. A kupa megrendelőjére s készítési évére a földélen levélkoszorúban elhelyezett c véset nyújt felvilágosítást:

MARGARETA. BARSE.

DE. NAGI. TALLIA.

1 · 6 · 0 · 6

Ebből nyilvánvaló, hogy a kupa nagytálya Barsi Margit megrendelésére készült 1606-ban. Rácz Ambrus ötvös 1598–1622 közt szerepel Kassán s életére a kassai levéltárban számos adat található. Egyébiránt a két kassai ötvösmű összevetéséből megállapítható az, hogy a kassai ezéhen és a mesterek között a technikák és díszítési motívumok közössége szempontjából bizonyos tradíciók állottak fenn, melyek mesterről-mesterre, mustrakönyvről-mustrakönyvre átöröklődve, iskolát állapítottak meg. — Varjú Elemér „A monostorszigeti emlékkő“ leírását adja s a rajta levő feliratot ismerteti. E felirat a következő:

COMES GREGORIUS PESTYENY

DE MARTHONOS SERENIS (IMI)

JOHANNIS REGIS HUNGARIAE ETC

JUDEX CURIE OMNIS FORTUNE

REGNATORIS ILLIUS COMES

ASSIDUUS AC OBSESSIONIS

CASTRI TEMPORIS CAPITANEUS

. . . . . EXTRUXIT M. D. XXXII.

A táblát tehát 1532-ben Martonosi Pestyéni György országbíró állíttatta. — H. J. „Egy vas diatretum töredéke Fejérmegyéből“ című cikkében azon kerek csészékkel foglalkozik, melyek az irodalomban vasa diatreta néven ismeretesek. Ezeknek közös sajátysága, hogy az üveg külső falán vele öntött kördudorból, véső kerékekkel s egyéb

finom szerszámokkal körben futó domború betűs feliratokat s egyéb diszitményeket kivéstek. A fejmegyei töredéken S+F+E+L betűk vehetők ki, minélfogva az edény körirata: (VIVA)S FEL(ICITER) lehetett — Dr. Pósta Béla a „Kurticsi (Aradm.) őstelepeket írja le. — A *Levelezés* rovatban tudósítást közöl Varjú Elemér „A gyulafejevári székesegyház sírköveiről“, Mihalik József „A verseczi ötvös-lemezről“, Csallány Gábor „A római kori temetőről Ősöd és Szt-András halarában“, Pintér Pongrácz „Ó-palánkai leletekről“, dr. Sötér Ágost „A gátai ásítás folytatásáról“, Pintér Sándor „Az ecesgi (Nógrádm.) bronzleletről“, br. Miske Sándor „Felső-szentlászlói (Sopronm.) bronzleletről“, Cziráky Gyula „A bogojevai (Báesm.) őstelepről“. — Az *Irodalom* rovatban Gohl Ödön ismerteti dr. Gerecze Péter: „Szobrászati emlékek Magyarországon“. Jeszenszky Géza pedig Réthy László: „Corpus Nummorum Hungariae“ című munkáját. Azután hivatalos jelentések következnek múzeumokról és társulatokról. Végül különfélék rovata, melyben a következő kisebb közlemények olvashatók: Szilágyi Sándor, Geduly Ferencz nekrológjai, Előadások a nemz. múzeumban, A bögsői falkekék ügyében, Mátyás király és Filippino Lippi, Sajtóhibák javítása. Milanói Péter szobrász Ragúzában és Beregmegyei leletek.

2. A BUDAPESTI SZEMLE januári füzete Acsády Ignác *Tinódi Sebestyén*ről írt tanulmányából az első közleményt adja. Acsády nemcsak a költőt méltatja, hanem főképen mint történeti adatgyűjtőt és krónikást. Tinódi — így jellemzi szerző — lantos volt s dallammal ellátott énekeit maga is énekelni szokta. Csak-hogy oly célból, hogy elénekelje őket, sohasem járta be az országot, s így a szó tulajdonképi értelmében vándor-lantos nem volt. Egy ideig Török Bálint udvarában élt, akkor pedig, mikor Kassán megtelepedett, a változott viszonyokkal, a török közelségével, a közbiztonság teljes megingásával általában véget ért a vándor-lantosok kora hazánkban. Országos körutat a végből, hogy szerzeményeit ilyen módon terjeszsze, az új viszonyok közt már nem igen lehetett tenni. Tinódi nem ezek közé tartozott s nem folytatott vándoréletet. Tett ismételve kirándulást, utazást, s ilyenkor szerzeményeit személyesen adta elő. De utazásainak célja az volt, hogy anyagot gyűjtsön, személyesen megtekintse azon helyeket, a hol valamely fontosabb katonai esemény lejátszódott. — Ifj. Návay Lajos *az alföldi munkáskérdés* címmel a községi munkasalapok szervezéséről ír. — Kresmarik János *török jogrendszer és igazságszolgáltatásról* írt tanulmányát, s ez első közleményben a bűncselekményt és következményeit fejtegeti. — A szépirodalmi részben van legifj. Szász Károly *Balogh hadnagy története* című elbeszélésének első közleménye, továbbá Gyulai Pál *Egy anya emlékkönyvébe* és Vargha Gyula *Társato* című eredeti költemények. — Hegyesi Márton *Kossuth Lajos iratainak* hatodik kötetét ismerteti. — A következő közleményben Gyulai Pál



Arany László írói jellemzését adja, melyet Gyulai előszónak adott Arany Lászlónak nemrég megjelent költeményei elé. Gyulai sorra czáfolja azokat a föltevéseket, melyek a költő halálakor fölmerültek hallgatásáról. Szerinte elnémitotta erős öntudata annak, hogy körül-ményei miatt nem fejtheti ki tehetségét s egész szívvel-lélekkel nem élhet a költészetnek. Talán meglepte a pessimizmus is, hogy ha tehet-ségét kifejthetné is, a siker nem érdemelné meg a nagy erőfeszítést. Maradjon inkább költői pályája nagyreményű kezdetnek. Gyulai még költészetéről szól egy pár szót, különösen két főművéről, a „Déliabók hőse”-ről és „Hunok harcza”-ról. — Thim József *A tisztí orvosi kiképzés reformja* czimvel ismerteti Fodor József nemrég megjelent hasonló című munkájának irányelveit, s egyúttal saját nézeteit is nyilvánítja. — Az *Értesítőben* Kozma A.: Szatirák; Bayer J.: A ma-gyar drámairodalom története (Császár Elemértől); Archiv f Religions-wissenschaft; Hegyfok K.: Folyóink vizállása és a csapadékok című munkák vannak ismertetve. Végül Herman Ottó levele következik, melyben Madarász Gyulának egy pamphletszerű „válasz”-ára felel.

Ugyanezen folyóirat februári füzetében V a d n a y Károly a Kisfaludy-Társaságban felolvasott *Zichy Antal emlékezetét* közli. Zichy Antal nem hagyott maga után költői remeket, minőt csak lángelme hatalmas ereje alkothat, sem a tudományt előbbre vivő olyan szakmunkát, minőt csak egy czélra összpontosított buvárló elme hoz-hat létre: ekkép az ő szellemi értékének becsléséhez nem egy vagy két kimagasló műről vagy eredményről vehetünk igaz mértéket, hanem hosszú életének és sokféle munkásságának ritka összhangjáról. Ha művei nem példányok is, de élete példa. Még pedig annál üdvösebb példa, minthogy azt hirdeti sokakat serkentőleg, hogy az eszmények hűségese szolgálataival, a jellem, elme és szív egybehangzó képzése útján, igen nagy szolgáltatásokat lehet tenni és nyomokat hagyó érde-meket szerezni, még ha a természet ritka kegye nem is áld meg vala-kit azzal a teremtető lánglélekkel, mely az életben könnyű szárnyalással érheti el a dicsőséget, holta után pedig a halhatatlanságot. — A c s á d y I g n á c z *Tinódy Seb styén*ről szóló jellemzését befejezi. Tinódi énekei telvék hiteles történeti anyaggal, s a verses forma daczára inkább acta-kivonatokat, valósággal okirat-gyűjtemények, melyek annál érteke-sebbek, mert maguk az eredeti okiratok vagy elvesztek, vagy még lappanganak s eddig igen kis részben kerültek nyilvánosságra. — Schächter Miksa *az orvos-szakértőkhöz intézendő kérdésekről* értekezik. — Kresmarik János *a török jogrendszer s igazság-szolgáltatásról* szóló tanulmányából a második közleményt adja. — Ezután Legifj. Szász Károly *Balogh hadnagy története* című elbeszélésének folytatása következik. — A költemények közt van Kozma Andor *A kerékpáros* és egy névtelennek *Szilágyi Sándor halálakor* írt eredeti költeménye és Leconte de Lisle *A veranda* című verse Vargha Gyula fordításában. — Kónyi József Bis-

*marek és Andrússy* ezimű cikkében Busch Móricznak Bismarekról szóló munkájából közli az osztrák-magyar monarchia és Németország között 1879. október 7-én megkötött szövetség keletkezésére vonatkozó leveleket és Bismareknak Busch-sal e tárgyban folytatott beszélgetéseit.

3. Az ETHNOGRAPHIA tavalyi évfolyamának V. füzetében Kelich János *Lubor Niederle* prágai egyetemi tanárnak „A szláv-ság eredetéről” szóló nagy jelentőségű könyvét ismerteti. E mű bennünket is közelről érdekel: mert a szerző a szláv-ság alakulásában nagy fontosságot tulajdonít a finn-ugor népek beolvadásának, sőt e tárgyról műve függelékében külön fejezetet is ír. Az anthropologusok eddig azt a nézetet vallották, hogy a szlávok testi alkotásuk alapján egészen más fajhoz tartoztak, mint a melyből a germánok származtak. Ez a nézet vallja azt, hogy a szláv koponya határozottan brachykephal, a melylyel szemben a régi germán sírokban túlnyomó részben dolichoid alakokat találnak. Összefügg ez eltéréssel egy másik megkülönböztető jele a szláv-ságnak, t. i. a barnás haj, szem- és bőrszín, a melylyel szemben a mai germán területen egy világosabb fajta található. Niederle a szláv régiségek kutatásában arra a meggyőződésre jutott, hogy ez az elmélet többé fönnt nem tartható: mivel igaz ugyan, hogy a szlávok a maguk összeségében ma brachykephalok, az őshaza ő-szláv sírjainak csontvázzai azonban túlnyomó részben dolichocephal és mesocephal koponyáúak; másrészt a lengyel, orosz és más kutatók újabb vizsgálatai azt derítették ki, hogy a barnás complexio általánosságban csak a nyugati és délszlávokra mutatható ki, míg a Kárpátokon túl határozottan a világosabb fajta az uralkodó. A fajjellegnek ezen változása az utóbbi másfél évezredben idegen népek beolvadásának tulajdonítandó, melyek minden jel szerint finn-ugor fajúak lehettek. Ez utóbbi fajhoz tartozó népek sorában ma határozottan két typus uralkodik, melyek legtöbbször egyazon nép kebelében is észlelhetők. Mennél inkább haladunk nyugat felé, annál általánosabb a finn-ugor népek közt az árjaságot jellemző dolichocephalia és világos színű complexio s mennél távolabb esik kelet felé e néptörzs valamely ágának lakóhelye, annál nagyobb arányú benne a rövid koponya-alkat és sötét complexio terjedtsége. Nyilvánvaló, hogy a többi ural-altáji népek anthropologiai sajátságainak megfelelőleg a keleti finn-ugorok az eredeti ősi typus fentartói, míg dolichocephal és szőke rokonaik tulajdonképen elfinnesedett árájk. Nemesak az árájk terjeszkedtek ősi hazájukból nyugat felé, hanem az Ural felől a finn-ugorok is. Így jutottak már igen régi korban érintkezésbe s keveredtek össze egymással árájk és finn-ugorok, nagy néptömegeknek változtatván el ősi fajjellegét. Ezen érintkezésnek nyomait már régebben észrevették a nyelvészek; újabban pedig Munkácsi Bernátnak „Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben” című műve foglalkozik e tárggyal. — A harmadik közlemény Balassa

József „A magyar nyelvjárások keletkezése” című értekezésének befejező része. Ez azon kérdéssel foglalkozik, hogy ama négy alapnyelvjárás, melyből a török hódoltság kezdete óta a mai nyolcz nyelvjárás fejlődött, nem vezethető-e vissza ismét kevesebb számú alapnyelvjárásokra, vagyis, hogy megvolt-e már ez a négyfelé való nyelv-oszlás a honfoglalás idejében? E kérdés vizsgálata során a szerző egyenként foglalkozik a történetileg igazolt nagyobb arányú népkeveredésekkel. Ezek között legrégibb a besenyőké; de ezek az ország legkülönbözőbb vidékein apró csoportokban telepedvén le, nem lehettek új nyelvjárás keletkezésének okai. Egy-két század folyamán a besenyők mindenütt megmagyarosodtak s ma hiába járjuk sorra az oklevelek alapján kimutatható besenyő telepeket, seholsem találunk a környező magyarságtól eltérő nyelvjárást. A másik még fontosabb telepítés a kúnoké volt. Ezek megmagyarosodása részben máskép történt, mint a besenyőké. Nem szórták őket oly módon széjjel az egész országban, mint amazokat, hanem nagyobb területeket jelöltek ki számukra a hol együtt és egymás között élhettek. Valószínű, hogy egy ideig, talán egy-két századon át nyoma maradt a kúnok magyar beszédében eredeti török nyelvüknek. De ha volt is egykor különbség a megmagyarosodott kún s az eredeti magyar lakosság nyelve közt, ma már ez teljesen eltűnt s a mai kúnok és jászok nyelvében nem mutatunk ki több török elemet, mint a közmagyar nyelvben. Hogy a kúnok megmagyarosodásával új nyelvjárás tényleg nem keletkezett, világosan bizonyítja azon körülmény, hogy az eredetileg egy nyelvű, de három különböző helyen települt kún népség ma három különböző nyelvjárást beszél a szerint, hogy megmagyarosodása előtt milyen magyar nyelvjárás hatása alá jutott. A királyság első századaiban történt telepedéseket ily módon figyelemmel kísérve azt látjuk, hogy ezeknek megmagyarosodása nem járt együtt új nyelvjárások keletkezésével s hogy az a négy fő nyelvjárás-typus, mely a török hódoltság kezdetén megállapítható, megvolt már a magyar nyelvben a honfoglalás után, a végleges letelepedés alkalmával. Ezek után e nyelvjárásbeli megoszlás alapjait csakis a törzsszerkezetben s a honfoglalással együtt végbement népkeveredésekben kereshetjük. Az előbbi kevésbbé jöhet számba a honfoglaló magyarság csekély száma miatt, mely minden valószínűség szerint egységes nyelven beszélt. Inkább gondolhatunk az utóbbira. Igen lehetséges, hogy a töröknyelvű kabarok megmagyarosodása volt az első alkalom nyelvjárási különbségek keletkezésére a magyar nyelv körében. Talán ezen alapszik az öző és ész ejtés legszembetűnőbb különbsége. Érdekes találkozás legalább erre nézve az, hogy a kabaroknak történetileg igazolt településhelyei (Zemplén, Borsod és Heves megyékben) egybeesnek az ész ejtés területével. Ebből az ész ejtésből fejlett ki bizonyára a tiszántúli nyelvjárás, míg a dunántúli és alföldi nyelvjárások különbségei a dunántúli vidék nagyszámú szlovén lakosságának beolvadásából magyarázhatók. —

Utolsó közlemény az értekezések sorában a Krausz Sámuelé, mely nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai közül Anonymusnak *Góg- és Mágógról, valamint az északi vasrekeszről* szóló megjegyzéseit tárgyalja. Ezeknek végső forrása Josephus Flavius zsidó történetíró műve, de Anonymus nem innen, sem a legközelebbi kapcsolatos forrásokból, hanem Pseudo-Callisthenes Sándor regényéből vette, szóban forgó adatait. — A „Néphit és népszokások“ rovatában Kovács János folytatja a *szegedi boszorkányperekben szereplő kuruzsló és varázsló eszközök* ismertetését, Istvánffy Gyula pedig a *palócok néprajzához való újabb adalékait* („a palóc családok válakozása“, „ruházat“); végül Somssich Sándor *baranyai népszokásokat* (leányvásár, fonálbál, pásztorélet) vázol. — A „Múzeumi ügyek“ rovatában Semayer Vilibald a *németalföldi múzeumokban tett tanulmányairól* számol be kimerítő tüzetességgel. — Az „Irodalom“ rovatában Brabrook-nak egyik megnyitó beszéde van kivonatosan közölve, mely az antropológiai tudományok egységéről szól. Ugyanitt szó van Virchow és Herman Ottó ellentétes nézeteiről Zichy Jenő gr. könyveire vonatkozólag, továbbá Lubor Niederle „Indicateur des travaux relative à l'antiquité Slave“ című folyóirat-vállalatáról, mely közlemények után hét kisebb könyvismertetés és könyvjelentések következnek. — Az „Apróságok“ rovatában Tolnai Vilmos a *gomboszás* gyermekjátékáról, Katona Lajos a „*Ila a Maros tinta volna*“... lyrai motívum változatairól s *egy barátlélegendából lett fajtalan adomáról* ír. Az utolsó közleményben Diószegi K. István 1679-ben megjelent magyar prédikációiból néhány érdekes néprajzi vonatkozású részlet (az ördögökről, mennydörgés, zápor és köeső előállításáról) van bemutatva.

Ugyanezen folyóirat tavalyi évfolyamának VI. füzetében Sebestyén Gyula azon kérdésnek tüzetesebb megvilágításával foglalkozik, hogy tényleg *avarok-e a mai székelyek*? Erre az eredményre jut t. i. Thury Józsefnek az Erdélyi Múzeum tavalyi évfolyamában megjelent „A székelyek eredete“ című értekezése, melyet most a szerző a kritika bonczoló késével elemez. Röviden áttekintvén az avar-magyar (illetőleg székely) kapcsolatra vonatkozó előző nézeteket, egyenként bírálat alá veszi azon alapok erősségét, melyekre elméletét építi. Ezek között első helyen áll azon fölfogás, hogy a Tiszántúl, a honnan Anonymus szerint közvetlenül költöztek a székelyek mai földjükre, nagy mennyiségben laktak a honfoglalás idején avarok. Erre vonatkozólag Thury-nak két adata van, az egyik Einhardtól, Nagy Károly életrajzírójától származik, ki arról beszél, hogy Pipin, az északi frank sereg vezére a Tiszántúl is átkergette a tönkrevert avarokat. Azonban itt nincs szó arról, hogy a legyőzött fél a Tiszántúl tényleg megállapodott s továbbra is ottmaradt volna. Bizonyítja ugyan Thury ezt is *Ravennai Guido* geographussal, kinél ez a fontos közlés található: „*Datia et prima et secunda, quae et Gepidia*

apellatur, *ubi modo Uni, qui et Avari inhabitant*“. Thury Király Pálnak Dáciairól írott könyvében találta ez adatot azzal az állítással együtt, hogy Guido a IX. század derekán, 850 tájban írt. Itt nem jutott tudomására Thurnynak, hogy az ő „Ravennai Guido“-ja két különböző személy s merőben különböző korbeli forrás. Az egyik a *Ravennai Névtelen* a VII. században élt s csak egyedül ez tartalmazza a dáciai avarokra vonatkozó részt, mi a VII. században csakugyan helyes is. A másik személy a Ravennai Névtelent kivonatoló Pisai Guido, ki meg a XII. században, 1118 táján írt. Hogy a honfoglalás idejében éltek volna nagyobb mennyiségben a Tiszántúl avarok, e felhozott adatok semmikép se bizonyítják. Tudjuk ellenben azt több hiteles kútfőből, hogy a honfoglalás idején az „avar pusztaságok“ szláv bevándorlóktól voltak elfoglalva, s hogy Szvatopluk birodalmának keleti szomszédosa a bolgár volt; 892-ben a morvakkal hadakozó frankok a bolgároktól kénytelenek kért, hogy a morva Szvatopluk ne kapjon sőt az akkor ismert dáciai sóvidék felől. Nagy súlyt helyez e történeti adatokon kívül Thury a székely- és magyarföldi helynév-egyeztésekre; de ezek közül csak elenyészően csekély rész az, melynél az egyezésnek bizonyító ereje meg nem támadható. Nem hozhatók föl tanúul az olyan helynevek, melyek mindenütt elterjedt személynévekből fejlődtek (pl. *Ete, Csoma, Luka-falva, Bot-falva* stb.) s ezért egymástól függetlenül is keletkezhettek, nem a közös szláv helynevek (pl. *Zobor, Szered, Zomba, Szerep* stb.), mely magyar és székely földön egyaránt a régibb lakosság nevezete lehetett; szintén nem bizonyítanak azon közönséges szókat tartalmazó helynevek, mint *Kánya, Ménes, Atya, Seprőd, Fiad, Tikos* stb., melyek különböző területeken önállóan is keletkezhettek. Sok bizonyoságképen fölhozott helynév nemcsak azokban a vármegyékben található, a hova Thury segítségükkel a székelyek első hazáját tenni óhajtja, hanem az ország egyéb területein is. Ezen eljárással kihagyva kétes értékű helynév-egyeztéseket, marad ugyan fönn néhány érintetlen adat is; de okmány hiányában ki bizonyíthatja ezekről is, hogy csakugyan a letelepedés idejéből valók s nem korábbi vagy későbbi keltűek-e? Thury kétségre vonja, hogy a székelyek valaha határőrök lettek volna; holott e tény nemcsak az újabbkori adatokból, hanem II. Ulászló 1499-iki kiváltságleveléből is kitünik („tartozik a haza védelme fölött folytonosan őrködni: invigilare“), s mutatkozik azon eljárásban is, hogy a székelyek mint előőrsök és hátvédek voltak alkalmazva a hadseregben. Az oláh révén került török *sakul* szó is Hindoglu szótárában „határőr, végőr“ jelentésű. Mindent összefoglalva, Thury munkálatának a Csiglamező helyes magyarázatán kívül (= csagataj *čig* „sövény, gát + *la* helynévképző) semmi elfogadható eredménye nem lenne. — A „Néphit népszokások rovatában K a t o n a L a j o s „*A tejes köcsög meséje Pelbártnál és Péczelinél*“ ezimen négy változatát közli azon indiai eredetű parabolának, melynek rövid foglalatja az, hogy egy leány tejes köcsö-

göt visz a vásárra s azon ábrándozik, hogy a tej árán majd tyúkot, a nyerendő csibék árán juhot, a bárányokén ökröt fog venni, s így meggazdagodva előkelő emberhez mehet férjül. Elmélyedve ábrándjaiban, már toppant is lábával, midőn egyszerre lesiklik a tejes köcsög fejéről s vége mindennek. E meséről igen tanulságosan értekezett Müller Miksa. Irodalmunkban magyarul Péczeli József meséi közt jelenik meg először; latinul azonban már jóval előbb följegyezte egy változatát Temesvári Pelbárt. — Az „Irodalom“ rovatban E. L. ismerteti Auerbach Bertrand „*Les Races et les Nationalités en Autriche-Hongrie* (Paris, 1895.)“ nemzeti törekvéseinkkel nem rokonszenvező művét; Margalits Ede pedig délszláv források nyomán a *dalmát tengerpart népszokásait és babonáit* tárgyalja. Ugyanitt M. B. a „*Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*“ tavalyi s az *Urquell* című folyóiratnak két utolsó évfolyamáról közöl ismertetést. Apróbb közlemények szólnak Katona Lajosnak „*A Gesta Romanorum Sztáray-codex*“ és Löbel D. Theophilnak „*Hochzeitsbräuche in der Türkei*“ című művéről, valamint Blau Lajosnak „*Az ózsidó bűvészet*“ értekezéséről és Balló Istvánnak „*Altörjai báró Apor Péter*“-rel foglalkozó tanulmányáról. Kiegészíti e rovatot Hellebrant Árpád *néprajzi könyvszete* az 1897-ik évből. — A „Múzeumi ügyek“ rovatában Semayer Vilibald folytatja a *németföldi múzeumokban tett tanulmányairól* szóló beszámolóját. — Az „Apróságok“ során Krausz Sámuel Katona Lajosnak ily tárgyú közleményéhez csatlakozva, újabb adatokat közöl a „*Ila a Maros tinta volna*“... kezdetű lyrai motívumhoz a zsidó irodalomból. — Ugyanitt K. L. a *tetemrehívásnak középkori magyarizatiához* közöl egy érdekes adatot egy 1326-ból való bolognai eredetű kézirat nyomán. — M. B. „*A kaukázusi Hunság és Hunib helynevekről*“, melyet nálunk többen a *hunnok* népnévvel hoztak kapcsolatba. kimutatja, hogy helyes ejtésük voltaképp *Chunzak* és *Chunib*, s az előbbi így tagolódik: *Chunz-ak* (tehát nem: *Hún-ság*): *χυνz nač* = *ma'arul mač* „gebirgssprache“ azaz „awarische sprache“. A *Ghunib* falunév a mellette levő *Ghunib* hegytől nyerte nevét (*g'uni me'er* „der berg Ghunib“); e szónak pedig alapja: *g'uni* „heuschober“. A boglyához való hasonlatossága nyomán nyerhette tehát nevét a hegy, nem pedig, mint vélték, mivel a hunnok laktak e vidéken. Alkalmilag megjegyzi a szerző, hogy a sürűn emlegetett „kitünő fegyvert“ jelentő s a magyar népnévvel azonosított állítólagos *mažár* szó Kolar-Schiefner „*Awarische Studien*“-jében így fordul elő: *mažár* (plur. *mážrul*) „büchse“ (puska), *χίρίν-mažár* „krimmische büchse“, *istambul-mažár* „konstantinopolische büchse“, tehát nem éppen magyar eredetű az avar *mažár*-puska. — Kun Géza gróf egy újabb adalékot közöl a *z-r hangcsere*hez a *Volgaparti régi bolgár nyelvben*. Ez a *κοιλουβος* bolgár czimezés, melyet Tomaschek a *kulaγuz*, *kulaγuz* „útmutató, kalauz“ török szóval azonosít. Ide tartozik még egy szkithának czíme az avar khagán környezetéből, kit Theophylactus Simmocatta *κοιλαβος*-

nak nevez, s megjegyzi, hogy az elnevezés jelentése: *μᾶζος* vagy *ἰσπεύς*, tehát „lelki útmutató“.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi első füzeté C s a p l á r B e n e d e k „A Horányi Elek tervezete“ című dolgozatának első részét hozza. Toldy Ferencz, midőn az akadémiai eszme történetét megírta, nem ismerte e tervezetet s hazai művelődésünk mult századi e nemű kísérleteit a Bessenyei „Jámbor szándéka“ ismerettségéig fűzte. A hét kísérlethez, melyet Toldy ismertet, nyolczadikul csatlakozik a Horányi tervezete, mely a Bessenyei „jámbor szándékát“ korra nézve is valami kevéssel megelőzte. Ezt a tervezetet Horányi eredetileg latinul írta s Ányos Pál fordította magyarra „A hazafiúi magyar társaságnak törvényei“ czímmel. Az egész 33 szakaszra oszlik s a társaság céljait, szervezetét és működésének körét szabja meg. Ime, a fontosabb szakaszok:

„7-szer. Mindenféle európai nyelven lehet a társaság tagjainak dolgozni; de legfőbb és legelső érdem lesz a magyarság: mivel ezen társaság ügyis leginkább az anyanyelv segedelmére és a nemzet s haza dicsőségére alkottatik“.

„11-szer. Négyféle tagjai lesznek a társaságnak: védelmezők. belső és külső tagok, végre tanítványok“.

„12-szer. A társaságnak legyen belső tagjai közt feje: paesese“

„14-szer. Léssen a társaságnak két örökös titkossa, secretariussa. Egyik nevezetetik főtitkos, másik egyáltalján fogva csak titkos“.

„18-szor. A belső tagok, mikor széket ülnek, nem fogják egymást urazni, kendezni: atyafiaknak, barátoknak fogják magokat közöttök nevezni“.

„20-szor. A társaságnak jegye léssen: A déli tiszta időbe fénylő nap, melynek sugarai közt felfelé egy sas reptibe rajzoltatik: alatt egy kis domb formán bagoly fog ülni. A nap igazságot, a sas tudományt, a bagoly gondolkodást, magánosságot fognak jelenteni stb.“

Mindezen törvények 1779. pünkösöd havának 10. napján felolvasztatván, helybehagyattak. Aláírták dr. Glosius, Rácز Sámuel, Horányi Elek, Bessenyei és Ányos. A felségi jóváhagyást kérelmező feliratot is Horányi fogalmazta s Csaplár közli ennek a szövegét is. — Z l i n s z k y A l a d á r „A gonosz asszony meséjét és Arany Jóká ördögét“ hasonlítja össze. A mese őshazája India s ősi motívumai kétezer évesek. Európában valószínűleg a szláv népek útján terjedt el. Összehasonlítva a változatokat, ismertető arra a végeredményre jut, hogy Arany János ördögének tárgyát az 1844. győri kalendárium elbeszéléséből merítette, melyet Széll Farkas fedezett föl, s mely ismét szerb forrásra, egy a Vuk Karadsić előadta „Ila zsená“ közeli rokonára vezethető vissza. — S a r u d y G y ö r g y „Kőműves Kelemenné mondája“ című dolgozatának első közleményében azt nyomozza, hogy a falba építés legendája hogyan vándorolt a görög-albán nép köréből a székelyekhez. — H e g e d ű s I s t v á n „A szelek versenye“

Janus Pannoniustól“ czímen bemutatja fordításban a renaissance egyik szép költeményét. — Az *Adattár* rovatban K o n c z J ó z s e f közli „Szalárdi János kiadatlan leveleit és a reá vonatkozó apró adatokat“ (Első közlemény). B o r s o s I s t v á n „Adatok a magyar időmértékes verselés történetéhez“ czím alatt Prágai András szerencsi prédikátort mutatja be, ki 1628-ban Grevarai Antal művét fordította le s ebben egy pár időmértékes verset is átültetett. C z é k u s L á s z l ó „Jászai Pál irodalmi hagyatékából“ különféle leveleket közöl. C s á s z á r Elemér „Mihály deák Bibliája“ czímen a gyöngyösi könyvtárban 1528-ból való Biblia Sacra magyar bejegyzéseit ismerteti. D r . B o r o v s z k y S a m u „Debreczeni idők“ (Veszprémi István, Simai Miklós, Földi János, Budai Ferencz s Ézsaiás, Tóth Ferencz, Csokonai) életrajzi adalékait közli. B e n k ó I m r e „Fáy András két kiadatlan meséjét“ ismerteti meg. — A *könyvismertetések* során dr. V i n c z e J ó z s e f ismerteti Ferenczi Zoltán: „A kolozsvári színészet és színház története“ czimű munkáját. Ugyanitt ismertetve van Szily Kálmán: „Össze-gyűjtött Dolgozatok“ czimű kötete. — Irodalomtörténeti repertorium zárja be a füzetet.

5. „A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE“ XXIII-ik évfolyamából, a januári füzet legelől dr. V a r g h a Gyula l. tagnak Keleti Károlyról szóló emlékezését közli, melyet szerző a magyar kir. központi statisztikai hivatalnak mult év december hó 18-án, a hivatal palotája felszentelésének évfordulóján tartott ünnepi ülésén olvasott fel s mely az elhunyt tudósnek főkép a statisztikai hivatal megalapítása körül kifejtett működését ismerteti. — Ezután dr. Horváth Jánosnak a magyar közgazdasági társaság ülésén felolvasott értekezése következik ipari szakszövetkezeteinkről. Szerző a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló újabb törvény kapcsán sajnálattal constátálja, hogy hazánkban az ipari nyersanyagbeszerző, raktár és termelőszövetkezetek nem voltak képesek gyökeret verni, számítása szerint összesen csak 46 ily szövetkezet áll fönn, azok nagyobb része is igen kezdetleges viszonyok között van. Ajánlja, hogy ilyeneket az ipari hitelszövetkezetekkel kapcsolatban létesítsenek s a nyersanyagbeszerző és raktárszövetkezetek részére bizonyos centralisáló irányt elengedhetetlennek tart, különösen Budapesten egy szövetkezeti központi árházát. A termelőszövetkezetek a gyáriparral csak oly módon versenyezhetnek, ha a kisiparosok a szövetkezetekbe saját önálló üzletük részére csak egyes alkatrészeket vagy félgyártmányokat készítenek, de a legjobb felszerelés mellett; ezenkívül közös szállításokra is vállalkoznak. — Az „*Irodalmi Szemle*“ rovatban névtelen szerzők egy magyar és három külföldi művet ismertetnek. A magyar mű Szende Gyulának földrajz-statisztikai tabellái, mely a Hübner-Juraschek-féle táblázatok mintájára, de azoknál sokkal terjedelmesebben, államok szerint sorolja fel a legújabb statisztikai és közgazdasági adatokat minden országról külön-külön s végül egyes általánosabb érdekű adatok-



ról összehasonlító táblázatokat is közöl. A következő ismertetett mű *Webb Sidney* dolgozata az angol munkásviszonyok alakulásáról 1837 és 1897 között. Az ismert szakférfiú adatokban gazdag dolgozatában erős kritikát gyakorol s kimutatja, hogy míg hatvan évvel ezelőtt a régi munkaszervezet bomlása volt a bajok oka, ma lényegileg az, hogy a rendezés még nem haladt elég messze s a ma már elavult kisipar a kismesterekkel és izolált házi munkásokkal nem jutott a collectiv ellenőrzés alá. Utána egy *Atlanticus* álnév alatt megjelent röpiratról van szó, mely „Ein Blick in den Zukunftsstaat. Production und Konsum im Sozialstaat“ czim alatt a német socialdemokrata pártnak mintegy félhivatalos programját tartalmazza arról, hogy mit várnak a legközelebbi jövőben, ha pártjuk uralomra jut. A jövő képe nem a teljes egyenlőség és boldogság, de legalább a nyomor megszüntetése és pedig, nagy rázkódtatások nélkül és a szellemi munka becsének kiemelésével. Fontos, hogy *Atlanticus* az átalakulás folyamatát a jelen alapokon statisztikai számokkal, valamint jogi és közgazdasági fejtegetéssel is igyekszik megfoghatóvá tenni. — Végül *F. I. Aschrott* ismert német tudós munkáját ismerteti az angol szegényügynek újabb fejlődéséről, melynek uralkodó jellemvonásai az intézeti nevelés és ápolás eszméjének, valamint a társadalmi segélyezés rendezésének hódítása. A haladás minden téren szembeszökő, legkevésbé sikerült a foglalkozást nem találók és a csavargó szegények sorsának javítása — A „*Statisztikai Értesítő*“ rovatban ff. a francia Office du Travail adatai alapján ismerteti a francia munkások nyugdíj-biztosításainak főbb eredményeit. különös tekintettel a munkaadók hozzájárulására. Utána *Kovács Alajos* ismerteti Ausztria népmozgalmi adatait az 1891—1896. évekről a magyarországiakkal összehasonlítva Végeredménye, hogy Ausztriában főképp a halálozási viszonyszám erős csökkenése következtében nagyobb a népesség szaporodása, mint hazánkban, de míg nálunk a magyar elem szaporodik legerősebben, Ausztriában a német nemzetiség arányszáma jóformán évről-évre apad. Ezután következik kilencz oldalra terjedő *Könyv-szemle* a legutóbb megjelent statisztikai és közgazdasági művekről és fontosabb czikkekről.

6 A MAGYAR NYELVŐR 1893-iki évfolyamának októberi füzetében *Gombocz Zoltán* a *jelenkori nyelvjárás alapelveit* tovább fejtegetve, néhány mondattani jelenséggel foglalkozik: a mondat mivoltával és keletkezésével, a lélektani és logikai alánynyal és állítmánynyal, a szórenddel, a szóegyeztetéssel stb. — *László Géza*, A *zilahvidéki nyelvjárás* czimű pályanyertes tanulmányának közlését kezdi meg. A bevezető rész a nyelvjárás általános jellemzését adja, mely szerint az egész nyelvjárás-vidék mintegy sziget a felsőtiszaiban a mely utóbbinak sajátosságai mellett keveredés következtében székelyes és palócos vonásokat is mutat. — Ez után *P. Thewrewk Emil* nek A *könyvmoly és a ruhamoly* czimű népszerű cikkét olvassuk,

a mely eredetileg a Fővárosi Lapoknak 1876-iki évfolyamában jelent meg s a szók különböző érdekes jelentésváltozásait tárgyalja elmés módon. — *Tanuljunk magyarul olvasni* cím alatt két fölszólalást közöl a folyóirat. Az első a népiskolákban tapasztalható mesterként olvasásmóddért (*ad-ja* e. h. *aggya* stb.) az akadémiai helyesírás etymologiai elvét teszi felelőssé; a másik azt hangoztatja, hogy az iskolai olvasásban a szokat nem szabad külön-külön ejtetni a tanulóval, hanem a beszéd természetes módja szerint logikus szakaszokba csoportosítva ejtessük a mondatokat. — Joannovics György a tárgyas igeragozás kérdését kezdi fejtegetni, abból indulván ki, hogy helyesen csak így szólhatunk: *szükségesnek véljük* (és nem: *vélünk*) *mindenkit figyelmeztetni*. — Révai Tibor szerint a *kápa* szó, a mely csuklyát szerzetesruhát is jelent, mindkét jelentésében a latin *cappa*-ból származik; a szerkesztő fejtegetése szerint azonban a két jelentés közül a „köpönyeg, csuklyás ruha” az eredetibb. — A Nyelvújítási adatok közt Lukács Lőrincz az *erjed* szónak eredetét mutatja ki. Ez új szavunk keletkezésére Pethe Ferencznek, a *Vizsgálódó Magyar Gazda* szerkesztőjének 1796-ban olvasóihoz intézett azon kérdése adott alkalmat: hogyan lehetne a *fermentatio*-t magyarul kifejezni? E kérdésre egyebek közt valaki Györből ezt a felelet küldte: „Fermentálódik annyit teszen nálunk, mint *erejezik*”. Nyilván e szó után ajánlja aztán Pethe, hogy a fermentatiót *erejedzés*-nek nevezzük. Az *erejedzés*-ből később a *gerjed*, *terjed* analogiájára *erjedzés* lett, majd a *sarjadzik*—*sarjad* szópárnak mintájára *erjed*. — Az Irodalom rovatban Balassa József és Jenő Sándor Hubert Emilnek *A nyelvemléktan alapvonalai* című doktori értekezését bírálják. — A kisebb rovatokból megemlítjük Tóth Bélának a *Bence* keresztnévről írt cikkét, a melyben azt vitatja, hogy e név eredetileg a *Vincentius*-nak bevezető alakja, a nép azonban később a hangbeli hasonlóság révén a *Benedek* kicsinyítőjének vette. Egyveleg. Kérdések és feleletek. A M. Tájszótár szerkesztőjének kérdései. Népnyelvhygiományok.

Ugyanezen folyóirat novemberi füzetében Gombocz Zoltán befejezi a *jelenkori nyelvészet alapelveiről* szóló tanulmányát s e befejező közleményében a nyelv keletkezésével foglalkozik. — Simonyi Zsigmond *Nyelvújítási adatok* címén egy cikksorozatot indít meg, a melyben a már kimutatott eredetű új szavainknak további sorsát világítja meg életük első korában, minthogy az új szókra nézve az első előfordulásnak, mintegy az első kísérletnek kimutatása még nem elegendő, hanem szükséges azt is tudnunk, kik által terjedtek el e szók lassanként az irodalomban s e közben minő változásokat szenvedtek alakjukban s jelentésükben. — László Géza a zilahvidéki nyelvjárásnak hangtani sajátosságait tárgyalja részletesen. — Bergmann Ágost azt fejtegeti, minő esetek lehetségesek, midőn ugyanazon jelzett szónak két jelzője is van, s megállapítja, hogy míg a mellérendelt viszonyban álló jelzők sorrendje logikailag teljesen

közömbös, addig az alárendeltség viszonyában levő jelzők sorrendjét az értelem változása nélkül cserélgetni nem lehet. A második helyen álló melléknév a rákövetkező főnévvel együtt egy egységes fogalmat fejez ki, melynek csak az első helyen álló melléknév a jelzője. Ennélfogva szabatosan így kell írunk: *második*, (vessző!) *jávitott kiadás*, mert a vesszőt elhagyva, úgy is érthetnők a kifejezést, hogy a könyv már másodszor jelenik meg *jávitott kiadásban*, és minden értelmes olvasó tényleg úgy olvassa a két idézet jelzőt, mintha vesszővel volnának egymástól elválasztva. — Joannovics György befejezi a tárgyas igeragozásról szóló cikkét. — Réthei Prikkel Marian Tóth Bélával szemben azt vitatja, hogy a Benedek-rendiek jogosan nevezik magukat *bencészeknek*, mert kétségsbevonhatatlan, hogy népünk a *Bence* nevet ma országszerte *Benedictus*-ra s nem *Vincentius*-ra érti. — Ez után a folyóirat Arany Jánosnak a Nyelvőr kéziratai közt talált *Tallózás az idegen szókötés mezején* című jegyzeteit közli a melyekben a nagy költő aprólékos gondnal jegyezgetett össze sok idegenszerűséget egykori hirlapjainkból. — Viszota Gyula egy múlt századi latin iskolai könyvből kijegyzi azon közmondásokat, a melyek vagy teljesen ismeretlenek voltak eddig, vagy más alakban vannak följegyezve közmondás-gyűjteményeinkben. — Az Irodalom rovatban Tolnai Vilmos az Ornithologiai Központtól kiadott *Magyarország madárfajainak elnevezései* című neveskönyvre tesz észrevételeket, Hubert Emil pedig védekezik Balassa Józsefnek azon kifogásai ellen, a melyeket ez *A nyelvemléktan alapvonalai* című munkájára az októberi füzetben tett volt. — A kisebb rovatokból megemlítjük Simonyi Zsigmond fölszólalását Ballagi Aladárnak a Nyelvtörténeti Szótárról tartott fölolvása ügyében, a melynek mielőbbi kiadását sürgeti, hogy érdemlegesen hozzá lehessen szólni. — Kérdések és feleletek. Népnyelvhagyományok.

Ugyanezen folyóirat decemberi füzetében Simonyi Zsigmond a legújabbban Varjú Elemértől fölfedezett magyar nyelvemléket, a *Gyulafehérvári Verseket* ismerteti (I. Akad. Értesítő, januári füzet 16. s köv. II.). E verses maradványok 1299 és 1310 között készülhettek s összefüggő nyelvemlékeink között mindjárt a Halotti Beszéd után következnek. Legfontosabb nyelvi sajátosságai; a *való* igenévnek többszámú *valák* alakja, a mely háromszor is olvasható; a *scemehel* (olv. *szēmehel* a m. „szemével”), a mely a HB. *kegilmehel* alakját megerősíti; a *ielentuiben*, *nemzetui* szók, a melyek az *-at*, *-et* főnévképzőnek olyan teljesebb alakjai, mint a HB.-beli *intetvinec*, *ildetuitol*; s a *habrosag* szó, e h. háborúság, a mely olyan rövidülést mutat, mint az Árpád-kori *Zsitova*, *Zagyava*, *szologa*-ból lett *Zsitva*, *Zagyva*, *szolga* stb. — Zlinszky Aladár Kármán Mór nyelvtanító elméletét ismerteti azon kötet alapján, a melyet a gyakorló-gimnáziumban Kármán vezetés alatt tartott elméleti értekezletek jegyzőkönyveiből, *Adalékok a gimnáziumi oktatás elméletéhez* czimmel Waldapfel János állított

össze. — Ezután *Madárnevek* czim alatt a Magyar Ornithologiai Központnak és Herman Ottónak észrevételeit olvassuk, a melyekkel Tolnai Vilmosnak az előbbi füzetben megjelent bíráló cikkére válaszolnak. — László Géza a zilahvidéki nyelvjárás alakitani sajátosságait tárgyalja. — Sörös Pongrácz kétségbe vonja, hogy a *kocsi* szó a magyar *Kocs* helynévből származnék s kétségeire Réthei Prikkel Marian megfelel. — Bódiss Jusztin és Papp Dániel a *Bencze* keresztnév és a *benczés* elnevezés kérdésével foglalkoznak. — Ekker J. Szende Gyöngyösi István nyelvről szóló dolgozatának függelékeül költőnknek még néhány fontosabb szavát állítja lajstromba. — Az Irodalom rovatban Zolnai Gyula felel Ballagi Aladárnak a Nyelvtörténeti Szótárról fölolvastott bírálatára: Szigeti József pedig azt mutatja ki, hogy Ballagi Mórnak *Teljes magyar-német szótár*-ából (1890.) mintegy 8000 olyan közhasználatú szó hiányzik, a melyek a Czuczor-Fogarasiiban megtalálhatók. — Kisebb rovatok: A német-magyar szótárhoz. Magyarázatok, helyreigazítások. Idegen csemeték, fattyuhajtások. Egyveleg (Szarvas Gábor Homerosfordításának védelme P. Thewrewk Emil bírálatával szemben). Kérdések és feleletek. Kérdések a Magyar Nyelvőr olvasóihoz (a *kortesszó* történetét s a Miatyánk és Üdvözlégynek a nép őregeitől hallható alakját illetőleg stb.). — A füzetet az évről tartalomjegyzék és szómutató rekeszti be.

7. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A XXIII. évfolyam (1898.) I. füzetében Sörös Pongrácz Livius és Tacitus történetírásának politikai irányát és nemzeti céljait veti egybe. Politikai nézeteikben nagy eltérés mutatkozik, de vallás-erkölcsi álláspontjuk nagyon rokon és működésök célja ugyanaz: az ősi római erények fölkeltése és megszilárdítása által elejét venni a birodalom pusztulásának. — Tolnai Vilmos verstani kérdéseket fejteget, nevezetesen az irrationalis és cyclikus lábak időértékét a magyar verselésben. Eredménye: az arsis két móránál ( $\frac{2}{3}$ ) sem hosszabb, sem rövidebb nem lehet; a thesis lehet két móra, egy móra vagy két fél móra. — Cserép József egy új költeményt tárgyal a homerosi kérdésben, t. i. Secek Ottó véleményét (Die Entwicklung der antiken Geschichtsschreibung, 1898.). Ezúttal a ciknek csak első fele van közölve; hasonlóképp Szegedy Rezső tanulmányából, mely Sylvester nyelvtanával foglalkozik; csupán első részét közli a füzet. — A hazai irodalom rovatában Roseth Arnold nagy elismeréssel ismerteti Cserép József Aeneis-kiadását, melyet lelkiismeretes munka eredményének és hasznos tankönyvnek mond. — Pecz Vilmos alapos és jeles dolgozatnak mutatja be Vári Rezsőnek Böles Leo császár taktikájáról írt és a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent kútfő-tanulmányát. — Réthei Prikkel Marián, csekélyebb jelentőségű kifogások mellett, kedvező véleményt mond Hubert Emilnek „A nyelvemléktan alapvonalai“ czimú doktori értekezéséről, míg Tolnai

V i l m o s szabatosság és alaposág tekintetében kifogásosnak találja Weiskopf Arthur hasonló célú dolgozatát, melynek tárgya az ó-testamentomi epika a XVI. századbeli magyar költészetben. — A külföldi irodalom rovatában H e g e d ű s I s t v á n behatóan ismerteti Festa Miklós és Jurenka Hugó legújabb olasz, illetve német műveit, melyek Bacchylides költeményeivel foglalkoznak; S c h m i d t H e n r i k bemutatja Thalmayr Ferencz könyvét: Goethe und das klassische Alterthum, mely a nagy német költőnek viszonyát a classikus költészethez alaposan tárgyalja; P a l ó c z y L i p ó t pedig bírálja Reich Emil művét: Hungarian Literature, melyben sok a mindenféle hiba és fogyatkozás, mégis szerzőnek nagy érdeme, hogy ő adta az angol közönség kezébe az első összefüggő és élvezhető magyar irodalomtörténetet. — A philologiai programmok sorából H e i n r i c h G u s z t á v tartalom és alak, főleg nyelv és stíl tekintetében gyenge dolgozatnak mondja Miksa Antal értekezését Roswitha életéről és műveiről; F i n á l y G á b o r szerint Hollósi Rupert dolgozata a régi rómaiak művészetéről derék és valóban iskolai értesítőbe való munka; kedvező ítéletet mondanak H i t t r i c h Ö d ö n Boros Gábornak Lukianos ez. cikkéről és fordításáról és C s á s z á r E l e m é r Divényi Gyulának Természeti képek a dalköltészetben ez. dolgozatáról; ellenben P e t z G e d e o n kifejti, hogy Hadady Géza kellő készség nélkül írta meg a gót suffixumot tárgyaló értekezését, melynek főhibája, hogy szerzője nem járatos a nyelvtudomány legújabb eredményeiben. — Vegyes közlemények és könyvészet (a mult tanévi philologiai programm-értekezések lajstroma) zárják be a füzetet. — E füzetet küldte szét a budapesti philologiai társaság *Az Egyetemes Philologiai Közlöny I—XX. kötetének név- és tárgymutatóját*, melyet a választmány megbízásából P r u z s i n s z k y J á n o s nagy gonddal szerkesztett. A 22 ivre (346 lapra) terjedő a tulajdonképeni név- és tárgymutatón kívül tartalmazza a húsztötet teljes tartalom-jegyzékét is, a mely az egyes dolgozótársak munkásságát tünteti föl. Az Egyetemes Philologiai Közlönynek rendkívül gazdag és sokoldalú tartalmánál fogva e kötet a milyen szükséges, mondhatni nélkülözhetetlen, annyira örömdetes jelenség.

# A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

## HATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

### A II. osztály második ülése.

1899. február 6-án.

PAULER GYULA r. t., osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Fejérpataky László, Schvarcz Gyula, Thaly Kálmán, Hegedűs Sándor, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Alexander Bernát, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Concha Győző, György Endre, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Réthy László, Vargha Gyula l. tt. Más osztályokból: Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, König Gyula, Koch Antal, Szász Károly, Szilády Áron, Szily Kálmán, Szinyei József, Than Károly, r. tt. — Hegedűs István, Kövesligethy Radó. Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Pasteiner Gyula l. tt. Pauer Imre, osztálytitkár.

35. ACSÁDY IGNÁC l. t. felolvassa „A karloviczi béke emlékezete“ cz. emlékeztetését.

36. BALLAGI ALADÁR l. t. bemutatja „Művelődésünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban“ cz. tanulmányának utolsó részét. Befejezésül indítványozza, hogy: a M. T. Akadémia rendelje el a Nyelvtörténeti Szótár meglevő példányainak bevonását, ha kell készpénzen megszerzését és megsemmisítését

37. SZILY KÁLMÁN r. t. szót kér annak kijelentésére, hogy ő is jól ismeri és már hat évvel ezelőtt behatóan meg is ismertette a Nyelvtörténeti Szótár nagy hiányait és hibáit, de ismeri e munkának mindenkiré nézve, ki a magyar nyelv multjával tüzetesen foglalkozik, nélkülözhetetlen voltát is, holott Ballagi csakis a hibákat veszi észre. Kéri az osztályt, hogy Ballagi l. t. indítványát, az összes ülés elé terjesztésé végett, ne fogadja el. Végül megjegyzi, hogy a Magyar Nyelvőr az Akadémia tulajdona ugyan, de a tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

38. BALLAGI ALADÁR l. t. elismeri, hogy Szily Kálmán kompetens arra, hogy ehhez a kérdéshez hozzászóljon. Előadja, hogy eddigi három felolvasásában bebizonyította, hogy ez az egész munka semmit sem ér. Most már a tekintélyi elvet hozza szóba. Azt kérdi: lehet-e tekintélye annak az Akadémiának, mely azt állítja, hogy ez a könyv jó? Indítványát fentartja.

39. Elnök megjegyzi, hogy indítványok tárgyalása nem tartozik a nyilvános ülések hatásköréhez. Adja be Ballagi az indítványt az osztálynak, majd az zárt ülésben fog azzal foglalkozni. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri ACSÁDY IGNÁCZ és BALLAGI ALADÁR l. tagokat.

## HETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

## Második (rendkívüli) ö s s z e s ü l é s.

1899. február 6-án.

THAN KÁROLY r. t. elnöklete alatt jelen vannak: Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Hegedűs Sándor, Heller Ágost, Koch Antal, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szász Károly, Szilády Áron, Szinnyi József, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Alexander Bernát, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, György Endre, Hegedűs István, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Riedl Frigyes, Vargha Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

40. Az Akadémia elnöke és másodelnöke távol lévén, az Alapszabályok 38. §-a értelmében, THAN KÁROLY r. t., mint legidősb osztályelnök, elfoglalja az elnöki széket és megnyitja az ülést.

41. A napirend előtt előadja a főtitkár JÓKAI MÓR t. t. kérelmét, hogy Petrovics Szvetozár munkája, melyet a petrovoszellói nyílt pályázatra készített s melyet, a szerző időközben bekövetkezett halála után, özvegye tévedésből Jókai t. t.-hoz küldött be, mint pályamű még elfogadtassék. A pályaművet az özvegy még a határidő lejárta előtt (1898. december 29-én) küldötte be Jókai t. t.-hoz, ki azt elfeledte a főtitkári hivatalhoz átszármaztatni. — Tekintetbe véve e körülményeket, az Akadémia kivételesen megengedi, hogy néhai Petrovics Szvetozár munkája még pályázatra bocsáttassék.

42. Főtitkár előterjeszti jelentését az 1898 ik évi számadásokról (l. az „Értesítő“ ez idei 90. lapján.). — Tudomásul vétetik.

43. Az 1899-ik évre készített költségvetési javaslatot az elnökök és titkárok bizottságának előterjesztése alapján s Hegedűs Sándor, Fröhlich Izidor r. és Ballagi Aladár l. tagok hozzászólása s egyfelől a főtitkártól, másfelől (a millenniumi kiadást illetőleg) Pauler Gyula r. tagtól adott fölvilágosítások után, az Akadémia változatlanul elfogadja. — Az előirányzat az Igazgató-Tanács legközelebbi ülése elé fog terjesztetni.

44. A jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök HEGEDŰS SÁNDOR r. és BALLAGI ALADÁR l. tagokat kéri föl.

## NYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

## A III. osztály m á s o d i k ü l é s e.

1899. február 13-án.

SZILY KÁLMÁN r. t. elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Semsey Andor tt. — Br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Klein Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Thanhoffer Lajos r. tt. — Fabinyi Rezső, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lóczy Lajos, Mocsáry Sándor, Ónodi Adolf, Plósz Pál, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályokból: Simonyi Zsigmond, Vécsey Tamás r. tt. — Gyomlay Gyula, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

45. ÓNODI ADOLF l. t. „Az emberi hangképződés középpontjáról“ értekezik.

46. FABINYI REZSŐ l. t. „A ceracidinok nevű új festőanyagok“-ról.

47. PLÓSZ PÁL l. t. „Zsirképződés szénhydratokból“ czimű értekezését olvassa fel.

48. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t. bemutatja: „A csillagászati és matematikai földrajz kézikönyve“ cz. művét.

49. SÓBÁNYI GYULA részéről: „Előzetes jelentés hydrographiai tanulmányútjáról“, előterjeszti Lóczy Lajos l. t.

50. ZIMÁNYI KÁROLY részéről: „Adatok a dognácskai rózsaszínű arragonit ismeretéhez“, előterjeszti Krenner József r. t.

51. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FABINYI RUDOLF és ÓNODI ADOLF l. tagokat kéri föl.

## KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS,

### Az I. osztály harmadik ülése.

1899. február 20-án.

SZÁSZ KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: gr. Kuún Géza t. t.; Barta Antal, Goldziher Ignác, Szilády Áron, Szinnyi József r. t.; Badics Ferencz, Gyomlay Gyula Hegedűs István, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pasteiner Gyula. Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Zolnai Gyula l. t. — *Más osztályokból*: Fejérpataky László, Heller Ágost, Pauer Imre, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. t.; Tagányi Károly l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

52. P. THEWREWK EMIL r. t. „A mondatból vált fő- és melléknevek“ czimű értekezését olvassa fel.

53. SZILÁDY ÁRON r. t. „Középkori latin versek magyar fordításairól“ értekezik.

54. NÉMETHY GÉZA l. t. mutatókat olvas föl Csengeri János l. t. Catullus fordításából.

55. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére P. THEWREWK EMIL r. és HEGEDŰS ISTVÁN l. tagokat kéri föl.

## TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.<sup>1</sup>

### Harmadik összes ülés.

1899. február 27-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: gróf Kuún Géza tt.; Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Koch Antal, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szász Károly, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt.; Asbóth János, Békefi Remig, Czobor Béla, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Kúnos Ignác, Márki Sándor, Nagy Gyula, Négyesy László, Némethy Géza, Óváry Lipót, Pecz Vilmos, Réthy Mór, Tagányi Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

56. MÁRKI SÁNDOR l. t. emlékbeszédet tart Fináli Henrik l. t. felett. — Az emlékbeszéd közzé fog tétetni.

57. Elnök úr köszönetet mond az emlékbeszéd meghallgatására nagy számmal egybegyűlt vendégeknek, különösen pedig dr. Schneller

<sup>1</sup> Az igazgató tanács február 26-án tartott ülésének jegyzőkönyvét a jövő füzetben adjuk. Szerk.



István bölcsészeti dékán úrnak, a kolozsvári Ferencz József-egyetem képviselőjének és gr. Eszterházi Kálmán úrnak, az Erdélyi Múzeum-Egyetel képviselőjének, kik megjelenésökkal a mai emlékünnepe díszének emeléséhez hozzájárultak.

58. Főtítkárr bejelenti Bartalus István 1 t.-nak, a magyar zene nagyerődemű történetbúvárának február 8-án bekövetkezett halálát — Az Akadémia mély fájdalommal veszi tudomásul a jelentést s fölhívja az I. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon

59. A cambridgei egyetem meghívót küld Sir G. G. Stokes tanárságának június 1-jén és 2-ikán tartandó felszázados jubileumára — Jelentéstétel végett kiadatik a III. osztálynak,

60. Főtítkárr jelenti, hogy az Akadémia Igazgató-Tanácsa tegnap tartott ülésében az 1899-re készített költségvetést változatlanul helybenhagyta. — Öröndetes tudomásul szolgál.

61. Özv. Szarvas Gáborné engedélyt kér, hogy bold. férje összes munkái között az Akadémia kiadásában megjelent „Magyar igeidők” címűt is lenyomathassa — Az engedély készséggel megadatik.

62. Antal Vincze úr kéri, hogy kéziratban beküldött költeményei a levéltárban megőrizés végett helyeztessenek el. — A kérelem teljesítettik.

63. A könyvtár részére érkezett ajándékok: ú m.:

1. A vallás- és közokt. m. kir. minisztériumtól: „Európa nemzetközi földtani térképe III. füzet. — 2. Némethy Géza 1 t.-tól: De Libris Amorum Ovidianis. — 3. Huszka Józseftől: Magyar Ornamentika — 4. Rakodezay Páltól: a) A színészet a művészetek rendszerében; b) Színpadi tanulmányok. — 5. Erdélyi Lajostól: Az összevont mondat — 6. Y-tól: A gyermekek öröklése — 7. Michele Stossich-től: Saggio di una Fauna Elmintologica. Köszönettel vétetnek

64. A Széchenyi-múzeum részére érkezett ajándékok ú. m. 1. Id. Szinnyei Józseftől: a) Az első magyar országgyűlés megnyitása a képviselők házában Pesten 1848. július 5-én. — b) A „Pesti Hírnök” mutatványszám képpel és szöveggel az Akadémia megalapításáról 1825. nov. 2. Az első magyar minisztérium, Székely Bertalan körjaza után (az „Athenaeum” ajándéka). — Köszönettel vétetnek.

65. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke:

Akadémiai Értesítő. 110. füz.

Athenaeum. VIII. évf. 1. sz.

Irodalomtörténeti közlemények. IX. évf. 1. füz.

Archaeolog. Értesítő. XIX: 1. sz.

MOCsÁRI SÁNDOR Emlékbeszéd Xántus János 1. tag felett (Emlékbeszédek. IX: 9. sz.)

Erdélyi országgyűlési Emlékek. XXI. köt.

Történelmi Tár. 1899: 1. füz. — Tudomásul vétetik.

66. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr gr. KúRN Géza t. és MÁRKI SÁNDOR 1. tagot kéri föl

## Jegyzőkönyvi melléletek.

1. Duka Tivadar lt. alapítványa Kőrösi Csoma Sándor emlékére. Duka Tivadar, a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja, azon czélból, hogy hazánk halhatatlan tudósának, Kőrösi Csoma Sándornak emléke az Akadémia körében ünnepélyes módon megörökítettessék 1897-ben *kétezer korona* összeg alapítványt tett. Az alapítvány ez első tőkéjének, valamint esetleges gyarapodásának kamatjövedelmeit az Akadémia a következő módon fordítja az alapítótól kitűzött czélra: a) A M. Tud. Akadémia I. osztálya gondoskodik arról, hogy minden harmadik év ápril havában (mint Kőrösi Csoma Sándor születésének és elhalálozásának idejében) a körülmények szerint vagy az I. osztály nyílt ülésén, vagy az Akadémia összes ülésén, Kőrösi Csoma Sándor emlékének tiszteletére, egy erre hivatott szaktudós a keleti tanulmányok, első sorban az ázsiai kultúra körébe tartozó tudományos értekezést tartson. b) Duka Tivadar alapítványának három év alatt esedékes jövedelme az értekezés szerzőjének jutalmazására fordítandó. c) Ha az alapítvány tőkéje a jövőben újabb adományokkal gyarapodnék, az értekezés tiszteletdíja a gyarapodott tőke után adatik ki. Az Akadémiának egyébiránt joga van arra, hogy ez esetben az alapítvány tőkéjének szaporodásához képest ez értekezések időközére nézve újabb intézkedést tegyen. d) Az első értekezés Kőrösi Csoma Sándor emlékére 1900. év ápril havában tartandó meg.

2. Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár alapítványa. Az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár 1896. évi október hó 18-án ötvenéves fennállása évfordulójának emlékére a Magyar Tudományos Akadémiánál  $4\frac{1}{2}\%$ -os intézeti záloglevelekben 4000 frtos alapítványt tett. - A M. Tud. Akadémia ez alapítványt 1899. január 30-án tartott összes ülésében elfogadván, a következő ügyrendi szabályzatot állapította meg:

Az alapítványi tőke kamataiból és a kamatok kamataiból mindannyiszor, valahányszor azok együttesen 500 frtra rúgnak, a M. Tud. Akadémia, a nemzetgazdasági bizottság javaslatára, „Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár pályadíja” czím alatt a közgazdasági vagy pénzügyi tudományok köréből magyar nyelven írt monographiára pályakérdést tűz ki, melynek legjobb megoldása legalább 500 frttal díjazandó. — A díj csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. Ha ilyen nem érkezik be, az 500 frtos jutalom a legközelebbben következő jutalomdíjhoz esatolandó és a M. Tud. Akadémiától 1000 frtos jutalomra pályakérdés kitűzendő. — Ha az 1000 frtos pályadíjra sem érkeznek önálló becsű munka, az 1000 frtos jutalom is a következő 500 frtos jutalomdíjhoz esatolandó s így tovább, míg a pályázatnak eredménye lett. — A beérkezett pályaművek becsének megbírálása és esetleges díjazása a M. Tud. Akadémiát illeti kizárólagosan. — A pályanyertes mű tulajdonjoga a szerzőé marad, ki azt egy év alatt kiadni tartozik, különben a kiadás joga a M. Tud. Akadémiára száll. — Ha a jutalmazott mű nyomtatásban is megjelenik, annak négy példányát a szerző, esetleg az Akadémia az alapító Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztárnak ingyen átengedni köteles.

Megjelenik  
minden hó 15-én  
három-négy ívnyi  
tartalommal.

# AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő  
s kiadó hivatal a  
Magyar Tudom.  
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

---

X. KÖTET.

1899. Április 15.

4. FÜZET.

---

## Jelentés az 1898-ik évi Teleki-pályázatról.

(Felolvasta *Rákosi Jenő* lt. a márczius 18-iki összes ülésen.)

Bocsánatot kérek a tekintetes Akadémiától, ha ezúttal a szokottnál hosszabb lesz a jelentésem és a bocsánathoz szíves türelmet is. Húsz tragédia fut az idei versenyen és a bírálók véleménye az volt, hogy minőség szerint régen volt a Teleki-pályázat eredménye olyan silány, mint az idei. Én, a ki az öttagú bíráló bizottság többsége megbízásából e jelentést írtam, föltétlenül csatlakozom e véleményhez tizenkilencz darabra nézve, egyet azonban kivészek. És különös, mintha a véletlen is bele kívánna elmésen játszani a mi tisztünkbe, a mely darabot eme lesújtó ítélet alól kivettem, az sor szerint is az első számot viseli és ítélet szerint is elsőnek kerül, mert az öt bíráló, úgymint *Jókai Mór*, *Heinrich Gusztáv*, *Rákosi Jenő* az Akadémia, továbbá a Nemzeti Színház részéről kiküldött *Császár Imre* és *Gyenes László* urak közül a többség ezt az első számú pályaművet ajánlja a tekintetes Akadémiának, mint jutalomra érdemeset.

A pályázó húsz darab között van több olyan, a mely az akadémiai díjért már a pályázat föltételei szerint sem versenyezhet. A Teleki gróf-féle tragédia-pályázaton a díjra csak versben írott művek tarthatnak számot. Mégis, ha a díjból ki is vannak zárva, bírálat nélkül nem kívántuk hagyni azt a néhány prózában írt darabot is, mely a versenyen megjelent. Gondoltuk, akadhat köztük olyan, a mely ha kénytelen is elesni a föltételek szerint a díjtól: az Akadémiának van az aranyból becsesebb értéke is, a melylyel az érdemest kitüntetheti. Gondoskodásunk ezúttal kárba veszett: ily munkát nem találtunk. A mi ebből a fajtából valamely okért szóra érdemes, a következő szemlében szóba fog kerülni.

Az I-ső szám, mint nyertes, a jelentésemben utolsónak marad.

A II-ik szám czíme: *Választott*. Egy brutális durvasággal megírt naturalista ötlet egy felvonásban, prózában. Congeniális

brutalitással eljátszva, bizonyos utálatos és izgató hatást tehet a színpadon. Van rá a modern színészetben egész iskola, sőt, fájdalom, a színészi becsvágy előszeretettel fordul hasonló feladatok felé. Egy szobrászról szól a darab, a kinek a művésznév jogcím minden szemtelenségre és aljasságra a világgal és családjával szemben is. Feleségét rég elhanyagolja, öt év óta viszonya van egy marchesával, kinek megígérte, hogy elvállik feleségétől, ha majd a lányát férjhez adta. Lánya pedig épp ma megy nászútra. A bestia művész-apa irigységgel, szinte nyelvetlenül gondol arra, a mit veje élvezni fog, pláne, úgymond, a vasúton! A marchesa a művész házába tör szemtelen követelésével; csunya, durva veszekedések következnek, míg végre a művész nyomorult felesége hirtelen halállal meghal szívszélütésben. A szegény jó, gondos feleség volt s a derék művész megrémül, hogy most már ki fog az ő kényelméről és kényeztetéséről gondoskodni s ezen való méltó dühében szeretőjét kikorbácsolja házából s ezzel vége a dolognak.

III. szám. *Rákhel három siralma.* Egy kezdő ember vergődése páthosz és próza, naivság és eredetiség közt. A Rómából (Claudius idején) száműzött zsidók Korinthusba költöznek, a hol vezérök, Baruch, dús és hatalmas lett, de leánya, Rákhel megismerkedik a keresztény tanításokkal, elutasítja az apja által választott ostoba, piperkőcz és fajtalan kériót, egy keresztény ifjúba beleszeret, de mielőtt ezzel világgá mehetne, az apja s vőlegénye által felbérelt két poroszló leszúrja őt és szíve vőlegényét is.

IV. szám. *István erdész.* Egészen tudatlan és tanulatlan ember kísérlete.

V. szám. *A trónért.* Álmos és Könyves Kálmán tragédiája. Kálmán megbocsátja Álmosnak utolsó lázadását is a nádor és a királyné kértére, de megtudván Álmos szerelmi viszonyát a királynéval, mégis végrehajtja rajta az ítéletet s végül lelki elgyötretésben meghal. Figyelemre nem méltatlan, de még alig hogy bontakozó tehetség munkája. Vannak drámai accentusai, néha megkapó, lélekfestő gondolatai; dialógjában egy-két hely, a mely szerencsésen emlékeztet, habár ez nem éppen a mai dráma keresett erkölce, az antik tragédiának sor szerint változó dialógjára; okainak is, melyekből történetét fejleszti, van súlya. Teljesen hiájával van azonban minden történeti színnek és gyakran szinte a megütközésig banális-modern a szava. Nem lehetetlen, hogy idővel kiforrjon és érdemeset nyújtson a szerző.

VI. szám. *A bosszú.* Jó vigjátéki tónusban indul (prózában), de az író szeszélyéből szomorúságra fordul belső szűkségesség nélkül. Egy genialis festő elvesz egy fiatal leányt és boldog vele. De rájuk ront egy párisi operaénekesnő, a kivel

korábban a festőnek viszonya volt, s igen brutálisan zavarja fel a fiatal pár boldogságát. Többek közt kölesön veszi szobaleánya törvénytelen gyermekét s a festő elé állítva, kiáltja: Nézd, a fiad! Ez is inkább bohócati, mint tragikai helyzet. Egyébként a szerző ügyes ember, de tartománya inkább a tréfa, mint a halál országa.

VII. szám. *Beatrice*. Korvin János és Sforza Bianka mátkasága. Beatrice királyné Piusz püspök rábeszéléséből megmérgezteti férjét, Mátyást, a beléje szerelmes apród által, mielőtt szegény király megtenné Korvint trónbeli utódjának. Erre szétmegy Korvin János és Bianka mátkasága. Az öreg Laczfí megöli fiát, a mérgező apródot; Ulászló cserben hagyja Beatricot, a ki száműzésbe megy, oda utána megy Laczfí, a ki előbb megöli őt, aztán magát. Nem a tehetség jele nélkül való itt-ott, de terjengős, hosszadalmas, igen kezdetleges és esetlen. Gyakran jól rimel és néha nem rosszul fejezi ki magát a szerző.

VIII. szám. *Mátyás özvegye*. A nyelvnek bizonyos gyakorlottságával megírt darab, melyben azonban a drámaíró még egészen kezdő. Beatrice-szal elhitetik, hogy Ulászló feleségül veszi, de Ulászló mást vesz el. Ezért Beatrice törrel támad a királyra, de Ujlaky, a kibe a királyné szerelmes, kiüti kezéből a tör. Ujlaky viszont egy Ágnes nevű lányba szerelmes, a kit feleségül vesz a darab folyamán a tróntól szintén elejtett Korvin János. Ujlaky utána megy Ágnesnek Korvin János kastélyába is, hogy elrabolja a fiatal menyecskét, de itt Beatrice, a ki azért jött ide, hogy Ulászló ellen szövetséget ajánljon Korvin Jánosnak, ő reá fogja a törét és itt nincs, a ki a fölgerjedt asszony kezéből a tör kiüsse. Ujlaky meghal, Beatrice megvezekel mint apáca és halálos órájában megjósolja a jövőt, többek közt az ezredéves ünnepet is.

A IX. számú pályaművet átugrom, mert ezt a második helylyel tisztelte meg a bírálók többsége. Erről tehát alább szólok.

X. szám. *Zách és leánya*: goromba, esetlen bonyodalomban, melyben Zách épp oly gyermekesen nagyravágyó, mint Kázmér herceg naivul intrikus, Klára szomorú sorsa van megírva, minden találékony, érdekesebb helyzet és helytálló cselekedetek nélkül. Itt-ott egy metaphora feltűnik, de különben nyelvdolgában sem említésre méltó munka.

XI. szám. *Katalin*. Elég ügyességgel és simasággal, ember-telen története a szerelmes, zsarnok Báthory Gábornak és Korniss Boldizsár kissé kaczer, de hü feleségének, a ki oda igéri magát a fejedelemnek cserébe, törbe ejtett férje holt testéért. A hol a dráma ezekre a véres fordulatokra hág, a szerző ereje megtörik. Könnyebb kaliberű toll az övé, melyet nem tanácsos vérbe mártani. Természetes, hogy a szép Katalin azért igéri

magát oda, hogy bosszút álljon a fejedelmen. Bosszúja ez: megöli magát és holt testét viteti el a fejedelemmel való találkozóra.

XII. szám. *Korona és babér*. Nero története tele öldökléssel, de az elfolyt vértömeghez nem méltó báb alakokkal. Nincs néhol erő hiján, de az egész inkább erőlködés, mint erő.

XIII. szám. *A bosszú*. Már egyszer pályázott mint Gyulai Pál. Sem nem az az anyag, sem nem az a conceptio, melyet átdolgozással jóvá lehetne tenni. Egy dialogizált rossz regény, vagy tán egy jó regény, rosszul dialogizálva.

XIV. szám. *Fogadalom*, három fölvonás, prózában. Ügyes tucatzmunka, tökéletes forma, semmi tartalom. A személyek a szerző hipnotizált bábjai: nem úgy tesznek-vesznek, beszélnek, a hogy helyzetökből és érdekek szerint kellene, hanem, a hogy a szerzőjüknek szüksége van rá, hogy végig folytathassa a darabját. Ha egyik vagy másik a személyek közül véletlenül (fölül kerekedvén benne a józan ész) elszólná magát, abban a pillanatban vége szakadna a darabnak. Vigjátékra alig elég erős motívumokat drámai hangon, erőszakolt indulattal tárgyal s a mellett regénybe illő titokzatosságot tart fenn, hogy az ember a darab közepéig nincsen tisztában a helyzettel. A hősnőt végül egy oktalan önfeláldozó örületbe kergeti, úgy, hogy a szerencsétlen megmaratja magát egy készen tartott viperával. Tökéletes jártasság a színpad és teljes vakság az emberi lélek világában: ez a Fogadalom szerzője.

XV. szám. *Trencsén Csák Máté*. Oly darab, a melyet a bírálók komolyan emlegettek. Nem közönséges elme munkájának látszik, de a szerző nem tud vállalkozásában s különösen dolga lényegében nagy lenni Igen bőbeszédű, néha szerencsésen merész. néha megbicsaklik a merészsége. Nem tud históriai eseményeket egy darabbá fűzni, se nem tud históriai alakok számára való történetet kigondolni. Csák Máté már békülne a királylyal — (becsvágy, haszonlesés és hiúsága ejti meg erre) — a mikor beleszeret Árpádházi Erzsébetbe és szószegővé lesz. Zordnak, féktelennek van festve, de inkább durva, erőszakos, öntelt és hetvenkedő. Nem mennydörgés, hanem nagy dob. Egész jellemrajza csak erőszakos és keresett szókkal történik. Erzsébet pedig, a ki vágyódnék a trónra, sentimentális és pityergő, a ki, noha szereti, elfordul Csáktól a kegyetlenségeiért. Csák szilaj, bárdolatlan környezete öntudatosan, de nagyon is sértő szándékossággal van jellemezve, s ez is inkább csak beszédmóddal, semmint cselekedettel, mégis ez a féktelen szájú környezet is megcsömörlik vezére tivornyáitól. A darab vége, Csák csatavesztése, leszuratása a vén Omodétól, megilletődést kelt.

A XVI. számhoz, melynek czíme *A népért*, hozzáveszem a XIX. számút, melynek czíme *A hazáért*. Nem mintha valamely

belső rokonságuk lenne tartalmuk szerint. A rokonságuk külső. Két viharezett versenyfutó ez, tekintetes Akadémia. Mindenik jobban tudja tán a járást ebben a palotában, mint akárhányan mink, a kik akademikusoknak neveztetünk. Az egyik talán már ötödször, a másik tán harmadszor jár itt — szerencsepróbálni. Én, tekintetes Akadémia, nagyon szeretek objectiv és előzékeny lenni mindenkiel szemben s szeretem tiszteletben tartani pályázatbeli névtelenjeimet: ha nagynevű jön nyílt sisakkal, azt se jobban. Szeretettel, gonddal nézem, olvasgatom, iparkodom bennük valami biztatásra méltót találni. ha egy kezdő dadogó jön is, a kit hite, vágya jóhiszeműen ide csábít, hogy az akadémiai koszoróról álmodozzék. De vannak, nem együgyű dadogók, hanem konok ügyeskedők, a kiknek nem az a becsvágyuk, hogy a legjobbal koszorút nyerjenek diszes versenyben, hanem a kiknek az a reménykedésök, hogy egyszer csak végre is lesz egy olyan általános silány pályázat, a melyben ők lesznek a legkevésbé silányok. Azért hát futnak ismételve elesett darabjokkal újra és ismét újra, és azután még egyszer, ettől a reménységtől véresre sarkantyuzott oldalukkal. Ezek kategóriájába látszik tartozni ez a két darab, a mely már néhányszor végig szenvedte az összes akadémiai bírálók véleményét és most megint itt van és attól félek, esztendőre is itt lesz. Az egyik: *A Hazáért* című el is nyerte ezúttal két bíráló szavazatát, valamelyes szinpadí ügyességeért. Tárgya Negyedik Béla király leányának, Szűz Margitnak a martiriuma. Ez a legendás királyleány ebben a darabban halálosan beleszeret Ottokár cseh királyba, a ki épp így viszonozza ezt a szerelmet. Anna herczegasszony azonban felbujtja az öreg királyt, a ki komoly ok nélkül, csak lánya ösztökélésére s a szerzőnek előre megfontolt szándéka szerint, rátámad Margitra azzal, hogy válaszszon a nemzet és Ottokár között. Mert szerintök Margit földadata apáczává lenni a nemzetért. A gyenge leány természetesen enged s végül baldokolva átadja az Ottokártól nyert gyűrűjét Kunegundának, Anna herczegasszony lányának, a kiért az egész durva cselszövés történt. — A másik fáradhatatlan versenymű a velencei dogék történetéből veszi a tárgyát s hőse *A népért* élve, a néptől hal meg. Ez a merő irodalmi chablon, amaz a merő szinpadí hatások holt chablonja. Gyakorlott, jártas kezével egyik se csinál goromba hibákat, de az egész munkája mindenkinek egy nagy hiba. Szinpadra is vihető mindenik, lesz a szinpadon töle nagy tolongás, láрма, perpatvar, sirás, dühöngés és turbékolás; de mindez úgy elmúlik, mint a füst és pára: se az elmében, se a szívben, se az irodalomban nyomot nem hagyva.

XVII. szám. *Béla trónralépte*. Egy Béla-trilógiának első része. Bizonyos szinpadí gyakorlottsággal készített darab, majdnem sértőn közepszerű szinpadí szójáráson írt jambusba róva.

Képzelet, dísz, emelkedés nélkül, alig egy-két, a műfajhoz méltó kifejezés és mondat van az egészben.

XVIII. szám. *Fráter György*. Gyermekes compositio, mely Zápolya haldoklásával kezdődik, a hol az országos emberek Fráterrel esküt esküsznek Zápolyának. Ezután Fráter György összepöröl Török Bálinttal s elhatározza, hogy csakugyan olyan gaz lesz, a milyennek Török Bálint tartja. Így kerül az orgyilkosok vasára, mint esküvel fogadott védetteinek silány árulója. E darab formailag is gyermekes.

XX. szám. *Apa átka*. Péterynek *Az utolsó Bebek* című szép regényéből gyermekes együgyűséggel és gyermeki ihlettel kiírt beszélgetések és képek inkább, semmint szindarab.

Ezek után marad két darab, az első számú és a kilenczedik számú.

A IX. számú pályamű czime is *Fráter György*. Ez egy érdekes, megkapó tökéletlensége ennek a pályázatnak. Tökéletlen mint színpadi compositio, egészen a használhatatlanságig, nyelv dolgában is terjengős, esetlen, szinte gyámoltalan; ellenben egy szép és nagy históriai alaknak megkapó conceptiója. Több e darab szerzőjében a historikus, mint a drámaíró. Szinte azt mondanám: históriai szem, írói kéz nélkül. E laza drámai compositio nem egyéb, mint egy sivár nagy keret, de benne egy inspirációval megfestett alak áll: egy nagy hazafi elme, a ki a mohácsi vész özönvizéből merész és hivatott kézzel, mint öhtudatos mentő, kiemeli a hazát; a ki hona megingott talaján árul és korlátolttság, és az ország birtokáért versengő hatalmaságok közepett megállani iparkodik, az ország, mint magyar haza megmentésének gondolatában. Iszonyú, emberfölötti játékra kárhoztatva e vállalatában, hol Izabellához, hol a törökhöz, hol Ferdinándhoz hűtelennek látszva, de mindig hüen magához, mert hű a feladatához és a hazához, mely megrendülve, felprédálva, eldarabolva, martaléka versengő, kapkodó fiainak, szemben álló idegen hatalmaknak, neki azonban szentség és oltár: ez itt Martinuzzi. Győztes mindenkivel való harcában: meggyőzi az igaz és a léha honfiakat, meg Izabellát, Ferdinándot, a törököt: mindig nagyobb az egyeseknél is, az összeségnél is, mindig az övé az utolsó és a döntő szó, végül pedig a *haza gondolatának* ez incarnatiója elesik a *hazátlanok*, a *nemzetközi* zsoldosok orgyilkától. Ez volt-e valóban Martinuzzi? nem tudom. De sejtem, érzem, hogy e felfogásban ő amaz időknek egy fenséges tragikai alakja. Egy tragikus és egy históriai conceptio ez. Meglehet, a közönséges valóságban egy és más másképen volt rajta; a históriai igazságot kierzem a Fráter György lélekzetéből.

Sajnos, hogy a tehetségek teljessége oly ritkán adatik meg



az embernek. Íme, a ki a nagyobbat tudja, szinte kontár a kisebbikben. Meg tud festeni, fel tud éleveníteni egy nagy históriai alakot, de minden művészet, vagy csak figyelemre méltó műveltség nélkül kezel nyelvet és verset és nem tud összeszerkeszteni egy szindarabot úgy, hogy használható legyen. De szerencsére, ámbár hitem szerint ehhez is velünk született tehetség kell, mégis ez utóbbi az, a mit egy bizonyos mértékig gyakorlással is meg lehet szerezni. Azt az ihletet ellenben, mely nélkül embert megszólaltatni úgy, hogy élni lássék — nem lehet: azt az ihletet gyakorlat nem adja, csak a felsőbb teremő hatalom. Mikor pedig a pályázó darabok között olyat, a mely formai tekintetben mint szinpadra szánt termék megüsse a közepszerű mértéket, mondjuk: a játékrend mértékét, nem találtunk: akkor a bírálók többsége azt gondolta, hogy dicséretét bátran nyujthatja annak, a mely egy históriai alak tragikus conceptiójával egy irányban az írói hivatás vonzó és érdekes jelét adta. Ennyit erről a *Fráter Györgyről*.

És ezzel eljutottam ahhoz a műhöz, a melynek a bírálók többsége a díjat szánta. Az első számú pályamű ez; czíme *A becsületbíró*, szomorújáték négy felvonásban; jeligéje: What have I done, stb.

Érdekes, hogy itt is a conceptio ragadja meg az embert, mellette a drámai nyelv tömörsége, tartalmassága, mélysege, melyből gyakran csak bizonyos simaság, folyékonyság és szerkezeti könnyedség hiányzik, hogy kifogástalan legyen; ellenben a darab szinpadi szerkezete, hatásokra való kiélesítése és az anyaga eltagolása gyenge, szinte hanyag. Egy tartalmas és önérzetes ember, a ki azt gondolja, nem külső föllépésével méltó hozzá a hatását keresni, a mi az egyénnél kevésbbé veszedelmes dolog, mint a szindarabnál. Végre is a szindarab a szinpadra való, mint a hal a vízbe. Megjárná ez a hal, a mely beérné egyéb tökéletességeivel és nem bánná uszószerkezetének hiányosságát. Így a darab, a mely csak a lényegest nézi, nem egyszersmind kora szinpadi kívánalmait is.

E különös, nagy tulajdonságokkal fölruházott darab, ez a kecsgető ígérete egy drámairói pályának (mert jogunk van föltenni, hogy új névvel, új tehetséggel lesz dolgunk), e különös és érdekes tragédia hőse az ideális lovagiasság, a becsületérzés és nemes gondolkodás eszménye, a kinek erkölcs-cultusához oly philosophiai műveltség járul, mely vele az erényt a világrend constitutív részének láttatja, a ki tehát attól a lelkében megsebződik, ha ott, a hol erkölcsnek kell lenni, erkölcstelenséget talál; a kinek személyes sérelme lesz az erkölcsön esett sérelem. A hol az igazságot eltagosák, ő van megtaposva, a hol a bűn diadalmaskodik, ott ő a vesztes.

Francesco, ez a nemesszívű és nagylelkű velencei fiatal nemes ember, a becsületérzésnek és érzékenységének föltétlen cultusával a keblében, egy nobili-társáról meg tud egy közönséges aljasságot és eltelve undorral, a legelőkelőbb társaságban — mint ma mondanók — leleplezi, kinyilvánított ítéletével ezt az embert. Mások, a kiket érdekők ez ifjú nemes ember ellen harczra ösztökél, védelmére kelnek a megtámadottnak és az emberi hamisságot és gyarlóságot mozgósítva, pervesztetté teszik a tisztát, a nemest, és a tiszta, a ki fölháborodásában meggyalázta a becsületet, mint rágalmozó bűnhődik és e birokban, a mely közönséges lelkeknek még csak az étvágyát sem venné el, éppen becsületérzésének s érző szívének kényessége, érzékenysége, sebhetsősége folytán, mindent veszít, még az életét is. Gyönyörű és tragikus játéka annak, hogy a földi élet tolongásában az őszinte, hívő, tiszta lélek könnyen lesz martaléka a cselészövő, álnok gazságnak. Gyönyörű példája annak, hogy a legtisztább jellem, az erény rajongó szeretete, a becsület legönzetlenebb cultusa sem ad arra jogot, hogy akár a bűnöst, vagy az aljast is önkényüleg eltapossuk erkölcsi fölháborodásunkban.

Ez a tragikus eset következőképen megy végbe.

Velenczében tanácsost választanak s a választásban győztes a nemes *Francesco*, s *Náthán*, a kalmár zsidó az utcán magasztalja a szerencsés választást. A szerencse szerinte nemcsak abból áll, hogy *Francesco* meglelt, hanem tán még jobban abból, hogy *Gasperone*, *Francesco* ellenjelöltje nem lett meg. *Francesco* védelmébe veszi *Gasperonét*, mire a zsidó kifakad és sértőn legyalázza ez utóbbit. És elbeszél plastikus közvetlenséggel egy jelenetet, melyben *Gasperone Náthán* boltjából ellopott száz drachmát. Bejött, selymet kért, s míg *Náthán* a bolt sötétebb részébe ment, a hol selymét tartotta, *Gasperone* zsebébe csusztatott egy száz drachmás zacskót. *Francesco* első szava: lehetetlen; majd azt véli, tán meg akarta *Gasperone* a zsidót tréfálni. Nem, ezen már mind túl van *Náthán*. *Gasperone* aljasan lopott. A jelenet végén ezt mondja *Francesco*:

Ez elbeszélés *Náthán*, meglepett,  
Megrendített. Ki hitte volna ezt?  
Ez emberről ki gondolt volna ilyet?  
Óh mért nem birok föltámasztani,  
Hogy őt, az elvesztett most megölve,  
A képzelt lénynek adnék életet!  
Ne sírj vén kalmár, én leszek boszulód,  
A pénzed megkapod és e gazember  
Szép hírnevén ütök oly mély sebet,  
Hogy elsápad belé.

*Náthán* hálálkodik: Uram, nemességedtől vártam ezt!

*Franc.* Világrendünknek kell bosszúm köszönnöd,  
Mely még ma érez annyi tisztességet,  
Hogy aljasságoktól megundorodjék.

Francesco így becsületbiróvá avatja magát s az öreg Visconti herczeg estéjén, a hol Gasperone szóba kerül, el is végezi önként vállalt birói tisztét. Tiltakozik az ellen, hogy a herczeg leánya, Brigitta, az ő menyasszonya tánczot ígérjen s tánczban megérintse kezét a gaznak, a kinek aljas tettét el is mondja a vendégek faggatására.

Brigittába azonban egy másik nemes, egy *Bálint* nevű úr is szerelmes, a ki kap az alkalmon, mely szerelmi vetélytársa ellen kínálkozik, és ráveszi barátját, Brunót, hogy jelentse fel Francescót rágalmazásért. Maga Bálint viszont körülveszi Náthánt, a kit egy rakás sophisma és egy zacskó arany hajlandóvá tesz arra, hogy a birói eljárás alkalmából mint tanú ne emlékezzék arra, hogy ő beszélt el az esetet Gasperoneról Francescónak.

Így fordul, hogy a tizek tanácsa Francescót rágalmazásban bűnösnek találja, új tanácsosi disztől megfosztja és száműzésre ítéli. E fordulat maga megbontja Francesco erkölcsi egyensúlyát, de ebben lép előre szerelme is.

Brigitta, a herczeg és tanácselnök lánya, nemesak bájos, de gögös és nagyravágyó is. Odáig, hogy szerelmesének hívó levelet írjon, csak azon a napon ragadtatta magát, a mikor Francesco — az öreg Viscontinak is kedvelt leendő fia — a tanácsosságot elnyerte és a világi nagyság lépcsőfokára hágott.

Találkozásukon, midőn Francesco megindult szívének szerelmét próbálja a lánynak lefesteni, Brigitta csak ennyit mond: Rajongó te!

Majd így magyarázza magát a férfinak, a ki előtte szerelmétől áradoz:

Nekem tetszel, ha tetszel a világnak.  
Mi kéj, nagy embert látni. Lelkéhe' képest  
A legnagyobb se nagy, és szellemében  
A legkisebb lesz nagy dolgok csirája.  
Ha ilyen vagy, legyen tied kezem.

*Franc.* Igen sok az, vagy fontolóra véve,  
Nagyon kevés, a mit tölem kívánsz.  
Mi a nagyságnak titka? vagy receptje?  
Összhang az emberekkel. Hogyha társunk  
Bennünk magára ismer, fog szeretni,  
S ha állandóvá tettük ismerését,  
Becsülni fog. Egyszerre észrevétlen  
Nagyon sok, mondjuk: egy nép tart deréknek,  
És im, szédületes magasra szöktünk.  
*Brig.* Kevésből áll a nagyság titka nálad.  
Első lehetsz így szűk látásúak közt.  
Hisz nagy embernek tart a kézműves,  
Ha nála szebben varrsz meg egy ruhát,  
Sőt a bohóc is első helyre méltat,

Ha jól ugrálsz. — Nem erre vágyom én ;  
 Nem részekben, egészben légy kitűnő ;  
 Parancsoláshoz érts. Ha megjelenesz,  
 A törvény — szempillantásod legyen.  
 Miként ha Julius Caesar alakja  
 Lépdelne köztünk : ez tetszik nekem.

Világos, hogy a szerelem, a mely a szellemnek, hiúságnak vagy asszonyi becsvágynak e hamis köveivel ékesíti magát, rögtön azt hiszi magáról, hogy nincsen, hogy meghalt, mihelyt vége a fénynek, a melyben e kövek csilloghattak. Francescót bukásában elhagyja Brigitta szerelme. Midőn száműzetésbe menne s mint az egyetlent, a mije összetört erkölcsi világából megmaradt, ölelni akarja szerelmét, Brigitta hidegen kijelenti : Utaink elváltak!

Ellenben Francesco így:

De hogyha bűnbe estem volna is,  
 Óh mondd, a szájalomnak lépcséjén  
 Nem szállhatna-e le a szerelem,  
 S a sárt, mit a gazság reám dobott,  
 Nem-e törülhetné le hű kezéd ?

*Brig.* A mire elvesztetted jogodat,  
 Azt visszakönyörögni akarod ?  
 Még annyi könyvem lesz, hogy egykoron,  
 Ha meghalnál, el is sirassalak.  
 De hozzád már beszélni nem fogok.

E fordulattal elvesztette az önönmagán kívüli világban levő utolsó tartalékát és sorsa fejleménye siet katastróphája felé. Francesco leszúrja vetélytársát és megrontóját, Bálintot, és nem száműzetésbe megy, hanem újra jelentkezik, most már mint gyilkos, bírái előtt s börtönében várja sorsát.

E közben lejátszódik Náthán tragédiája is : árulásán való lelki furdalásai üldözik, leányának, a kis naiv Thirzának bukása egy fiatal diákkal való kalandjában, megtöri. Beront a tizek tanácsába a töredelmes vallomást tesz. A tanács, élén az öreg Visconti gyönyörű, vonzó alakjával siet a börtönbe a fölmentő ítélettel, de későn. Francesco, a ki nem akart olcsó látványa lenni a kivégzésre tóduló népnek, mérget vett s haldoklik.

Brigitta is jön hidegségeért vezekleni. Kétségbeesett önvádttól sugalt szavakkal felel a haldokló nemes szerelmi szavaira, de hasztalan. Francesco Brigitta keblére hajtja haldokló fejét s így szól :

Kis madaram,  
 Most oly békés, olyan boldog vagyok.  
 Ne bánkódj ! Könyeidnek gyöngypatakja  
 Miért ömólnék ? Mit sem vétkezel !  
 Tévedni nem vétek, — hiszen világunk  
 Oly sokszor téved, sokszor botlik el,  
 Az ítélet hamar kész, — hej pedig  
 Szívünk olyan törékeny !

Ezzel Brigitta karjaiba esik és meghal. Egy keresetlen, tiszta, nemes szívnek nem lehet egyszerűbb és meghatóbb halotti éneke.

Látnivaló, hogy Francesco egy kissé a Hamletok philosphus nemzettségéből való, Náthán erősen a Shylokokéból. Shakespeare azonban nem árnyékát veti, hanem fényét a magyar ismeretlenre. A gondolatnak, a költői képnek, a philosophiai tartalomnak, a lélek igazságának oly gazdagsága és oly eredetisége van ebben a darabban, a minőt idegen forrásból meríteni nem lehet. Ez csak önálló, eredeti forrásból buzoghat ekképen.

Francesco, a hős, moralista. Egy kristálytisztá átlátszó lélek. Nemes lénye, főkelt gondolkozása, érzelmeinek őszintesége, ideális tisztasága és az életelvek, melyeket hirdet s melyek rendszerében, mint a csillag a maga naprendszerében, megkötve él s melyeken kívül rá nézve az élet föltételei nincsenek meg, mindez ellenállhatatlanul árad felénk belőle, a mint megszólal. Az ilyennek természete a gyanútalanság, s hogy tisztának lát mindent és megrendül, ha valahol felbukkan előtte a nem sejtett tisztátalanság.

Nincsen hiba benne, csak az, hogy főkelt lelke emberi porhüvelyben lakozik, tehát e világnak a rabja, és mentül erőnyesebb, annál könnyebb prédája. De nem az ártatlanság kínos szenvedése az ő küzdelme, hanem az erényé, a mely emberi testhez és intézményekhez lévén kötve, a gazsággal szemben bukva, diadalmaskodik. A megalázott és megkárosított kalmárért kész bosszút állani a gazon, a ki tisztának látszva jár közöttük.

De előbb elsiratja: mért nem tudok a halottakból feltámasztani! Megölném a gatz s aztán feltámasztanám olyan tisztának, a milyennek eddig tartottuk.

Bosszúja, azt mondja, abból fog állani, hogy az illetőnek szemébe vágja gazságát, hogy el fog sápadni bele. Négyszem közt-e, mások előtt-e, nem tudjuk, még maga sem tudja, nem is gondol rá, majd lesz hozzá alkalom.

És az alkalom úgy dönt, hogy hősiünk imádoztja arra fogadkozik, hogy táncolni fog Gasperonéval.

— A te tiszta kezedet, így fakad ki Francesco, az a gaz nem fogja érintésével beszennyezni.

És leleplezi a gatz, s íme a bosszúállás végbe megy az áldozat távollétében, a mint hogy épp oly érdekes mint elmés és tapintatos vonása e darab szerkezetének, hogy ez a Gasperone, a tolvaj-nobili nem is szerepel benne. Ez csak egy személy, a kit emlegetnek, a ki azonban az egész darabon át a kulisszák mögött marad.

Francesco e föllépésének következményeit elmondtam. De engedelmet kérek arra, hogy némely momentumát bemutassam lelki világa lerombolódásának.

-- Ti élő istenek, ez hallatlan! Ez tör ki belőle, mikor észreveszi, hogy Náthán, a kinek védelme vitte őt a dolgába, maga e Náthán teszi őt pervesztessé. Első megrendüléséből magához térve, így foglalja össze lelkiállapotát:

Tudatlan szívem a könnyen hívesnek  
Zsiványprédája. Ez készítgeti  
Eremnek a tüzes méregfalát,  
De azt ne gondoljátok emberek,  
Hogy hátamra a riadt rémülés  
Tigrise ugrott. Azt ne mondja senki.  
Szeméből gyáva ijedtség sugárzik,  
Ha lelkem nem: Ki vádol akkor engem?

A bírák visszavonulnak ítéletet hozni, de távozva ítéletért, immár magokkal vitték Francesco hitét az emberekben. Nem pervesztése sujtja le Francescót, hanem Náthán gazsága.

Az emberek gazsága az, a mit nem tud elviselni s a ki eddig a gazembert nem látta meg senkiben, most mindenkiben négyet lát. A bírák távozása után Francesco és Ágoston barát maradnak csak a teremben. Francesco szólal meg:

Most halljak mentő szót, mely visszatartson  
Ez undorban, e gyötrő fájdalomban  
A lábaimnál tátongó haláltul  
Valóban szép álom volt bizni az  
Ember becsületében. Vége annak.  
Az álom eltűnt Jaj, szörnyű valóság!  
E városban, mondd, hány ember lakik?

*Ágoston.* Húszezeren vannak.

*Franc.* És e húszezerből

Mit gondolsz, mennyi a hitvány gazember?

*Ágoston.* Nehéz kérdés, de úgy hozzávetőleg

Lehet vagy kétszáz.

*Franc.* Mit? Kétszáz? -- Barátom

Nyolczvanezeren vannak! Mert mindenikben  
Négy-négy bitang lakik. Mert égi gyöngyszem  
Ritkán hull az anyák méhébe, melyből  
Cátók teremnek, inkább kutyanál,  
Melyből eb válik.

És alább ez épp oly gyengéden, mint megrendítően jellemző vallomása egy főnkelt léleknek, a ki sejti, hogy erkőlese halálos sebet kapott:

Ágoston, oly ördögi gondolat  
Kapott meg, melyet eddig életemben  
Nem éreztem soha. Gyanú néven  
Hallottam hívni olyaktól, a kik  
Lábujjhegyen járkálnak néhanapján.

A nyílt seben át való vérmérgezés ez.

Az jut eszébe, hogy látta a dóm előtt Náthánt és Bálintot sottogni, sőt mintha pénzcsörgést is hallott volna.

— Francesco, mit gondolsz? kérdi a barát.

*Franc.* Hogy Iskarióth lelke jár közöttünk.

*Ágost.* Rémlátó agy képzelme!

*Franc.* Bármí légyen,  
De már úgy erjed bennem a gyanú,  
Mint a kutyak véreben a veszettség,  
Elmém két gondolat közt tántorog,  
Mivel a gyilkosságtól visszaborzad,  
De ugyanakkor sóvárogja is.  
Az ég irgalmazzon, hogy szomjazó  
Szikár szablyám embernek véritől  
Legyen részegge; attól is örizzen,  
Hogy még több tápot nyerjen e fekély,  
Mert én magamtól kezdek félni.

Így fordul ki nemesebb lényéből az, a ki eddig a gyanút is csak hallomásból ismerte s megrendül, megirtózik bele, mikor önmagán észre veszi, hogy betalált szívébe ez a rém!

Az ítélet szerint száműzésbe kell mennie, de a bajóskapitány, kinek hajóján indulni készül, kéri őt, ne menjenek, mert irtóztató vihar dülja a tengert, biztos halált készítve nekik. De Francesco menni kíván, s erről elmélkedik, míg a kapitány készülődik:

Való, hogy e nagy víz nem ismerősöm,  
De hát a végtelenség tükre az.  
Oh, mégis mily örömmel szállok az  
Enyészetosztó hullám homlokára.  
Mivel riaszt e harsogó erősség  
Ha rábizom magam? Sírral, halállal.  
Üdvöz légy jó, kegyes szellem: halál,  
Ki oly vasajtót zársz hült tetemünkre,  
A melyen által semmi kopogás,  
Sem a kárörvendő gúnyos kacaj,  
Sem önző átok át nem hallatik.  
Nem, én nem rettegek a fergetegtől,  
Kit a száguldó romlás visz tova,  
Hiszen halált hoz ő, biztos halált,  
Ki legnagyobb, egyetlen jótevőnk.  
Ő elringatja azt a kínos álmot,  
Mely öntudat néven neveztetik,  
S aztán nincs vágy és nincsen gondolat,  
Lelkünk ez enyhébb örületei.  
A tengert áldom, áldom százezerszer,  
Mert egykedvűn emészt el és velem  
Rokon, mert szánakozni elfelejtett.  
Nincs annyi érzés e vad víztömegben,  
Bár benne a mennybolt tisztázkodik,  
Mint a pillánkról pergő könyesőben,  
A melyen át megtört szemünk sugára.

Bizonyára e sorok lelkes, érvényes elmondása és sok ehhez hasonlóé, a mi e darab lapjait gazdaggá teszi, becsvágyó szín-művészeknek kecsgetető feladat. Érzéseket kifejező, helyzeteket

és egyéneket jellemző gondolatok művészi előadása ma már ugyan mintha nem is tartatnék színészi feladatnak. Pedig a színész föladatainak a java, nemesebb és előkelőbb része mindenesetre ez.

Tekintetes Akadémia, ez *A becsületbíró* elejétől végig, de különösen főthemájában egy nagy, komoly, félelmes, vonzó és meghatározó fejlemény. Szinte mindenki, a ki megszólal benne, a jellemnek, akaratnak, szellemnek, egyéni jelentőségnek oly mértékével van fölruházva, hogy méltó arra, hogy e komoly harczába az emberi erőknek és gyengeségeknek beleszóljon. Az életről és viszonyairól, erényről, bűnről, halálról, emberről, társadalomról, a mű szerzőjének annyi a mondani valója számunkra, a hány embert megszólaltat. Az ifjú, az öreg, a jó, a gonosz; az önzetlen, a kapzsi; a szerelmes, a gyűlölködő; a böles és az együgyű; a könnyelmű s a megfontolt; a naiv és a számító — találó és megkapó gondolatokban, ötletekben, aphorismákban nyit egy-egy ablakot nekünk, hogy futó pillantást vessünk az ő világába.

Az érzelmek kifejezésének gondolatban és képben igen nagy skálájával rendelkezik e mű szerzője: a gyöngédtől a zordonig; a bájostól a groteskig s mind azzal, a mi közbül esik. A jellemzés mesteri vonásait találjuk meg alakjain. Gyorsan, röviden, biztosan alkalmazza színeit, s plastikusan domborít ki complikált jellemeket is, minő a Náthán zsidóé, a ki becsületes kalmár ember, de kapzsiságánál fogva harcza állítható önnönmagával. Visconti herczeg a nagylelkű, nagyúri, nemes szívű aggastyán, oly vonzó, meghatározó és élő alak, minőt csak igazi ihlet teremthet.

A könnyelmű diák, a ki azt hiszi, sikerült csínyt követ el, pedig egy ártatlan naiv szívet tör össze és e naiv szívnék, Náthán leányának szerelmes együgyűsége: mind a költői erő annyi eszközzel szólal meg, mennyire csak egy nagyobb hivatású lélek képes.

Igaz, tekintetes Akadémia, hogy mindazonáltal ez a mű, a melynek gyengeségei technikai természetűek és némely dologban a kezdő ember gyakorlatlansága — igaz, ez a mű a bírálók szavazatának csak éppen az egyszerű többségét nyerte meg; de én magam azt hiszem, hogy szerzője a legnagyobb jutalomra is érdemes, a mivel mi pályázat útján valakit kitüntethetünk.

Mindezeknél fogva az öt kiküldött bíráló közül háromnak egybehangzó ítélete alapján bíráló társaim nevében és megbízásából is kérem a tekintetes Akadémiát, méltóztassék az idei Teleki-díjat *A becsületbíró* című, ezekben ismertetett, I. számmal jelölt pályaműnek kiadni.



## Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról.

(Felolvasta Hegedűs István lt. a márczius 27-iki összes ülésen.)

A Farkas-Raskó pályadíjra beérkezett költemények meg-bírálására Baksay Sándor, Bánóczy József és tisztelettel alól-írott küldetvén ki, — a pályázati szabályok 3-dik §-a értel-mében a bizottság f. hó 9-én engem választott meg előadójául. Szerencsém van jelentésemet, bíráló társaim bírálati jelentései-nek alapján, közös megegyezéssel a következőkben tenni meg:

A beérkezett 44 pályaműből a 43. és 44. számúak nem felelven meg a pályázati feltételeknek (egyik jelígis levél nélkül, másik névaláírással küldetvén be), 42 bocsáttatott pályázatra.

Mint hogy a Farkas-Raskó pályázati feltételek 4. pontja „önálló *becsü mű*“-nek rendeli a pályadíjat kiadatni, a kritikán alól álló, gyenge szárnypróbálgatásokról, sőt még az irodalmi színvonalat is megközelítő, türethető formában, de elcsépeelt gondo-latokat tartalmazó művekről is röviden szólhatunk. Egyik tár-sunk bírálati jelentése szerint a bírálat szórólapátjairól eldobva, polyvaszámba mennek. Arany János *Poétai recept*-jének gúnyját majdnem mindenik teljes mértékben megérdemli. Ilyenek a X. (Mohácsi temetés), XI. (Millennium), XII. (A honfi himnusa), XIV. (Erzsébet királyné halálára), XVIII. (Felköszöntés), XXII. (A haza-szeretet száműzöttje), XXVI. (Magyar ifjú), XXIX. (Szeretethez), XXX. (Özvegy Budaváry Katalin), XXXI. (IV. Béla menekülése), XXXII. (Éljen az Unió!), XXXVI. (Erzsébet királyné), XXXVII. (Hazaszeretettől), XXXVIII. (Frangepán), XXXIX. (Király himnusa).

Oly erőlködés, oly teljes hiánya az igazságnak, oly formát-lan szerkezet, gyakran a bomlott elme nyaktörő ugrásaiban mozgó eszmemenet jellemzi ezeket, hogy ugyanazon bíráló tár-sam megjegyzése szerint: „szeretné az ember megmosolyogni, ha a megsíratásra jobban rá nem szorgálnának“. Ilyen vers-szakok:

Hadúr dörög, rázkódik Ázsia,  
S azok csapnak bérczről-bérczre át,  
Isten-karddal a kupás Attila,  
Megteremti a nagy Hunniát. (XI.)

•Éljen a szív hí szerelme,  
Az ölelés és a csók.  
Éljen hazám leányi, a  
Szőke s barna angyalok. (XVIII.)

mintegy két typusát mutatják föl a bombastikus erőlködésnek és az alantjáró rigmus-kovácsolásának.

Előfordulnak ilyen hasonlatok :

Hinté szaporán a gyatra szót,  
Mint kákasövény hint béka-sót. (XXX.)

A kard úgy sívít kezébe,  
Széthull a magyar a gáton.  
Mint tűzből hull a zsarátnok.  
Sirra züllött  
A bágyadt végső napsugár-ár! (XXXI.)

Büszkén kiálltunk minden vészt, miként  
A kristály szikrát szór a napban,  
De jégként egybe nem olvadt soha  
Szívünk a közös akarattal. (XXXII.)

Csupa képzavar!

*Második* csoportba oszthatók azon költemények, melyeknek íróin legalább a poétikával foglalkozás érzik. Alaki tisztaságra törekeshetnek, de nincs gondolatuk, alant járó, szárnyatlan vergődésekben merülnek ki, mielőtt fölemelkedni bírnának. Ide sorozhatók : I. (Királyválasztás), VII. (Honvéd), VIII. (A határnál), XV. (Erzsébet királyné halálára), XVII. (Körösi Csoma Sándor), XIX. (Pataki váron), XXIII. (Az utolsó útra), XXVIII. (Szuhai templom), XXXIV. (A honvédekhez), XXXV. (Elátkozott hon).

Ezeket elolvassa az ember a nélkül, hogy érdeklődnék. Mélyebb figyelmet kelteni nem bírnak, mert már százszor ismételt eszmetársítás, fordulatok, nem pedig egy meghatott szív őszinte nyilatkozata; szónokias hang és nem költői melegség nyilatkozik meg bennük.

Harmadsorban komolyabb figyelmet, sőt elismerést és buzdítást érdemelnek : II. (Kupa árnya), IV. (Agg honvéd), V. (Tor), VI. (Levél a kórházból), IX. (A két honvéd), VIII. (4 vers : Dal a dicsőségről, Magyar nő, A honvéd, Népszabadság), XX. Farkas-Raskó-pályadíj), XXIV. (II. Rákóczi Ferencz hamvaihoz), XXV. (Bakonybél), XXXIII. (A magyarokról) és XLI. (Osztrák hála.)

Ezekben már tehetség mutatkozik, az egységes szerkezet. az ihletett hangulat tüzeiben összeolvasztott eszmék kikristályosodott formája nélkül. Majd vázlatosak, majd a bőbeszédű szónoklás megeredt árával fárasztanak el. Vagy a művészi gond türelme, vagy a megvillant szép gondolatoknak megfelelő kifejezéséhez szükséges hajlékonysága hiányzik úgy az elmének, mint a nyelvnek. Hogy példát hozzunk föl : a XXV. sz. pályaműben (Bakonybél), mely a bakonybéli apátság alapításának legendáját adja elő. A lyrai hangulat megáradása egészen elmossa

az elbeszélés részleteit, de az utolsó versszak oly szép, oly igazi áhítattól meghatott, hogy érdemesnek tartjuk ide iktatni:

És áll Bakonyból.  
 Ódon boltívét  
 Örök csend lakja, gyógyító magány:  
 A harcz, a küzdés kábító zaja  
 Lecsendesülve megtörik falán.  
 S a míg benn' fáradt lelkek gondtalan  
 A multak kusza szálait szövök,  
 Az «Ave» messze-messze zengi be  
 Beláthatatlan erdők völgyeit

A XXIII. (A magyarokról) „csikósaink ős mintaképeitől“ 83 versszakban levezet a tíz szoborig. Nem bír megállani; nem tud mértéket tartani és a nemzeti nagyság alakjai egyenlő áradásban vesztik el jellemzetességüket. — A IX. számú pályamű (A két honvéd) két ellenséget rajzol, kik a szabadság csata-terén találkoznak. A megsebesült honvéd a társában ellenségére ismer: ráczéloz; a golyó nem talál; a honvéd italt ad társának, kibékülnek. A balladai situatio megvillan a költő lelkében; de az epikai feldolgozáshoz hiányzott nyugalma és ereje. — A XX. (Farkas-Raskó-pályadíj) kiszatirizálja jókedvű bohème-módon magát a pályázatot. Régen ingyen írták a Hymnust, a Szózatot, ma a 100 frtéért törik magukat a poéták. A hazafiaszkodó, hírszomjaszkodó nemzedéket kigúnyolni: ebben van gondolat, de a kivétel izléstelen és erőtlen. — A II-iknak (Kupa árnya) merész gondolata van: a pogányság és a kereszténység összeütközéseinek áldozata, Imre herceg. Imre halála a Kupa árnyában megjelenő tragikus nemesis műveként van feltüntetve. Ez is balladai tárgy, de a balladai szerkezethez nincs elég tömör ereje. — Ugyanez mondható a XLI. (Osztrák hála)-ról, mely három részre oszlik. Az elsőben Habsburg Rudolfot megmenti László Ottokár ellen. A másodikban, László halála után Rudolf Albrechtnek szánja Magyarországot: ez az osztrák hála. A harmadikban III. Endre tart beszédet híveihez, kik felesküsznek: e tartalomtól is kitűnik, hogy egy-séges szerkezetről szó sem lehet. Pedig van oly sikerült versszak benne, mely valódi költői felfogásra vall:

Szeme a levelet újra  
 Véges-végig rója,  
 Mintha szeme látná  
 A dús magyar földet  
 Tejmel-mézzel folyót, a hogy  
 Lába elé görnyed.

A IV. (Agg-honvéd), V. (Tor), VI. (Levél a kórházból) megható drámai jelenetek, románcz- vagy ballada-tárgyak, vázlatosan kidolgozva.

Egyik bíráló társam e költeményeket és még a VII., VIII. és IX. költeményeket ugyanegy elme műveinek tekinti, melyről azt mondja, hogy „tehetség, mely agyontermi magát“. A fennemlített IV., V., VI.-ra nézve magam is csatlakozom e sejtelemhez és vele egyetértek, hogy bennük tehetség nyomai érezhetők, de művészi bevégeztségről, valódi ihletről nem lehet szó. — A XXIV. (II. Rákóczi Ferencz hamvaihoz), majdnem vezérezkik számba megy. Kifakadás e korszak ellen, mely Pálffynak állít szobrot és Rákóczi hamvait idegenben hagyja. Elcsépelt, prózai szónoki áradozás és mégis akad egy versszak, mely erőteljes és igazán költői:

Maradj te ott! Jobb néked ottan,  
Idegen szabad sirhalomban  
Ha álmod folytatod!  
Kik a halálig hűk valának,  
Hadd képezzék a büszke árnyak  
Tovább is udvarod!

Hogy a Farkas-Raskó-pályázat ez alkalommal sikerült-nek mondható, azt a negyedik csoportba sorozható költemények bizonyítják. Itt valódi költőkkel vagy költői hangulattal találkozunk és három oly költeménnyel, melyeket még Horatius szigorú nyilatkozatától sem félthetünk. Horatius mondja, hogy minden egyéb téren tűrhető és megengedhető a közepszerűség.

Mediocribus esse poëtis

Non homines, non Dî, non concessere columnae.

A költemény:

Si paullum summo decessit, vergit ad inum.

E költemények azon sorrendben, mely értékük fokozatát adja meg: XLII., XXVII., XXI., XVI., XL. és III.

A XLII. (Ojtozi szorosban). A Rákóczi vára alatt álló költő előtt a hősök kora föltámad. Leírja a Kárpátoktól körülölelt völgyet érzéssel, lendülettel; csak nem elég tömör és nem bírja a lyrai gondolatokat meleg képben bizonyos fokozatos erővel kidomborítani.

A XXVI. (Miért nincs költő?) A nemzetélet nem tavasz, felette nem a végtelen ég nyílik, hogy amaz a fülemilét, emez a pacsirtát dalra bírja; bagoly odvából nem kel szárnyra a sas. Szolganépnek nincs dala. 8 rövid ötsoros iambikus versben vannak e gondolatok letéve. Ez alapgondolat erőteljes szerkezetben szép költeménnyé változott volna. Egyik bíráló társam praegnans jellemzése szerint „egy hivatott elme rhapsodikus rög-tönzése.“ Pórias jelzők: ronda, büzhödt, ocsmány szállítják alá a költemény hatását.

XXI. (Rodostói hangok). Szépen sikerült darab, de nemcsak kül-, hanem belformában is mintegy Lévay ismert remekének

(Mikes bújának) átírása. De azért érzik rajta a kuruczköltészet levegője és ez magában meghat.

XVI. (Nemzetes úr.) Ezt egyik társunk a *második* csoportba sorozta, de bizottságunk másik tagja magammal együtt sikerült románcznak tartja. A nemzetes úr patriarchalis alak, ki Damjanich hőstetteire gondol vissza és a nádparipán arra vágató gyermeket ölébe veszi; azután mesél neki a mult dicsőségéről és azt az óhajt fejezi ki, hogy hozzon neki virágot Damjanich sírjáról. A gyermek ifjú lesz. Mikorra a virágot elhozza, a nemzetes úr már a sírba pihen.

Itt hagyott a nemzetes úr,  
Virágomat sírhalmára ejtem.

Minden negélyezés nélkül írott egyszerű, meleg kép, megható befejezéssel. A régi „populus Verböcryanus“ nemes alakja e nemzetes úr, kinek élete legszebb álma illatozik a sírjára hullott virágban.

XL. (Öreg költőnek). Kedves és jól megszerkesztett formában írott igazi ihlet-sugalta költemény. A forma két sapphói rithmusú, de a magyar 11 szótagos sorok metszetével megalakított sorra egy közép-rimes alexandrin és egy magyar Adonis-nak mondható, felsor bájosan cseng össze. Csak zengjen az öreg költő, ki az eszmékért, melyek ifjú korában lelkesítik, a halállal is szembe nézett. Nem közönséges költői tehetség alkot ilyen versszakokat:

Te szedj bár diszül mezei virágot,  
Reszkető kezed azért mégis áldott.  
Virágaid lelke fölrepül a mennybe,  
S tetszést talál ott.

Álljon itt még egy gyönyörű versszak:

Ah, de hiába nekem mindez ének,  
Fülemnek kedves, de szívem nem éled,  
Bármily csodás szépen himzett köntösében  
Fakó a lélek.

És ha mégis nem e költemények, hanem a III. számú pályaműnek kérjük a pályadíjat kiadatni, azt tesszük azért, mert egyik társunknak e költeményről adott jellemzését igaznak és megokoltnak találtuk.

A költemény czíme: *A vádaskodók*. Jeligéje: Hallottad e szót? Tartalma: „Hazám, örök panaszszal halmozod el őket és áldod még a méltatlanokat is. De te nem tehetsz arról, hogy egynek több jut, mint a másiknak. Ti bűnös gyermekek! Ti már halottnak képzelitek a jó anyát és osztzkodnátok kincsein, de rosszul számítottok. A haza él és élni fog. A ti kötelességtek nem venni tőle, de adni, mint — kiket egy-egy jellemzetes versszakban

dicsőit: Hunyady, Rákóczi, Széchenyi, Petőfi, Deák és annyi más nagy névtelen, kik mind türtek, szenvedtek érted; nem kérték jutalmukat, de megtalálták

A szent összhangot önmagukban,  
Eszméjük győzelmét honukban  
S az örök életet oda fenn!“

E kivonatból látszik: a hang emelkedett, a felfogás nem köznapí szónoklatba illő, nemes, igazán hazafias.

Verselése szép, hibátlan. És hozzá, a nélkül, hogy műharraggal törne ki a részint szocialista zúgolódók, részint ellenséges indulatú nemzetiségek ellen: éppen azt a hangot pendíti meg, mely megtalálja az utat a szívhez. Igazán épp azon nemes ezélt szolgálja, mely a Farkas-Raskó-pályadíj alapítói előtt lebegett. E költemény komoly, mert mély; meleg, mert igaz.

Összegezve tehát véleményünket, közös egyetértéssel ajánljuk, hogy a III. sz. pályaműnek a jutalom adassék ki; XL. és XVI. számú pályaművek pedig kitiüntető dicséretben részesítenek.

## Goethe „Hermann und Dorothea“-jából.

— Műfordítás —

(Lehr Albert lt. január 23-iki székfoglalójának kivonata.)

Tekintetes Akadémia! Most, mikor egy rég tartozó s már-már eltemetett köteleiséget akarok teljesíteni, kétség fog elő: hálás köszönetet mondjak-e azért az ingyen kegyelemért, mely valaha engemet érdemetlent érdemesek közé méltatott? De ebből ugyancsak kikéstem! Azt is, hogy, a mi ennyire haladt, nem mult el végképen, részint mostani kényszerű nyugalmamnak, nagyobb részint pedig annak az aranyszívű férfiúnak köszönhetem,<sup>1</sup> a ki jóságos porválásaival fel-felverte szunnyadozó lelkiismeretemet. Okokat keressek-e s hozzak-e föl a magam mentségére? Ki adna nekik hitelt? Avagy bocsánatot kérjek-e a hosszú késedelemért? Ezt csak úgy nyerhetnék, ha valami derekasabb dolgozattal állanék elő, melynek tárgya arról a térről való volna, a hol egykor némi figyelmet voltam szerencsés keltetni. A kik netalán ilyet várnak tőlem, nagyban csalódni fognak: őket — sajnos! — csak egy ridiculus mus czinezogásával gyönyörködtethetem.

Ugyanis Goethe „Hermann und Dorothea“-jának három első énekét mutatom be, mint műfordítást.<sup>2</sup> Tántoríthatatlan meg-

<sup>1</sup> Gyulai Pálnak.

<sup>2</sup> Az első ének már 1889-ben megjelent egy isk. értesítőben.

győződése, hogy a (magyar) fordítónak az eredeti versformáján szabad legkevésbé változtatnia: ez, noha külső, annyira hordozója a belsőnek, hogy feláldozása, megcserélése amazt is jóformán tönkre teszi; legalább az ily fordítás, ha jelességeinél fogva tesz is hatást, sohasem *azt a hatást* teszi, a mit az eredeti költemény. Kiváltképp igaz ez akkor, ha rimtelen classikai versalak van modern rímessel fölcserélve. Ez az elv vezérelt Goethe remekének fordításában. Ha Homér, hexametereitől megfosztva, már nem Homér; Hermann is, ez az újkori tárgya daczára minden ízében homérius költemény, ki van véve valóságából, ha rímes alexandrinusokba öltöztetjük. Én tehát Szász Károlynak, a fordítás nagy mesterének tanácsát nem követtem. Meg vagyok róla győződve, ha lefordítaná Goethe eposát, ő maga sem ejtené el a hexametert.

De hadd beszéljen már maga a fordítás; hadd tűnjék ki, mennyire sikerült visszaadnom Goethe egyszerűségét, természetes naivságát, egy szóval nagy művészetét. Ha kudarczot vallok, az et voluisse-vel vigasztalódom; ha egy kis biztatást nyerek, sietni fogok a fordítást minél előbb teljesen bevégezni.

### T h a l i a.

(„Herman und Dorothea“ III. éneke).

#### A polgárok.

A feddések elől így tért ki az ifju szerényen;  
 Ám, a mikép kezdé, akkép folytatta az apja:  
 „A mi az emberben nines, nem jöhet az ki belőle,  
 S így alig érem meg legfőbb vágyam betelését,  
 Hogy derekabb legyen a fiu apjánál, ne egyenlő.  
 Mert hova lenne a ház, hova a város, ha örömmel  
 Fentartást s ujitást kiki nem forgatna agyában,  
 És javítást is, mint az idő oktat meg a külföld!  
 Hát hisz gomba gyanánt ne fakadjon az ember a földből,  
 És ne rohadjon el úgy mihamar termette-helyében,  
 Munkás éltenek nem hagyván hátra nyomát se’!  
 Lám a gazda eszét jól látod a házon azonnal,  
 S kis városba ha lépsz, a hatóságot megítélhedd.  
 Mert a hol a falak és tornyok dűledeznek, az árkok  
 Gizgazzal telvék és ronda szemét gyül az utcán,  
 Hol ki-kizökken a kő, és nines a ki visszahelyezze,  
 Hol a gerenda rohad s a ház mindhasztalanul vár  
 Új támaszt: az olyan helynek vezetése siralmas.  
 Mert hol nem fenről hat alá a rend s takarosság,  
 Ott könnyen szokik a polgár piszkos henyeséghez,

Szinte mikép megszokja a koldús czondra ruháját.  
 Óhajtottam azért, hogy Hermán menjen utazni,  
 S Strassburgot legalább s Frankfurtot nézze meg, és a  
 Nyájas Mannheimot, mely egyenlőn s videran épült.  
 Mert a ki látta a nagy s szép városokat, csak azon van,  
 Hogy szállóhelyit is, kicsi bár, csinosítsa idővel.  
 Nem dicséri-e a jövevény javított kapuinkat,  
 A diszes egyházat s tornyának friss meszelését?  
 A kövezést? s a fedett sok gazdagvizű csatornát,  
 Melyek elágazván, bátorságban lehetünk, hogy  
 A tűzvészt, ha kitörne, legott elfojtani van mód?  
 Vajh, nem azon szörnyű tűz után történt-e meg ez mind?  
 Építés-vezetője hat izbe' valék a tanácsban,  
 Jó polgároktól tetszés s köszönet leve díjam,  
 A mire czélt tettem, kivivém, és lelkes elődök  
 Kezdet s félbehagyott művét szintén befejeztem.  
 Lassanként kedvet kap a így valamennyi tanácstag,  
 S most nagy a buzgóság, és már is az új köves utat  
 Megszavazák, mely majd ki az országútra visz innen.  
 Ám félő nagyon. a fiatalság nem teszen ekkép!  
 Mert némely vigaság- s múltó cziczomára ha gondol;  
 Más otthonn resved s a kemenceze mögött tünelődik.  
 S én attól tartok, hogy Hermán mindig ilyen lesz.“

Erre legott a jó anya böles szóval felel ekkép:  
 „Ládd, apjuk, te fiaddal mind csak igaztanul bánsz!  
 Jó kívánságod így éppen nem teljesedik be.  
 Nem formálhatjuk kedvünkre mi gyermekeinket;  
 A mint Isten adá, kell őket bírni s szeretni.  
 Jó nevelést adván, egyebekben hagyni magukra.  
 Mert egyikben ez, a másikban más a tehetség;  
 Rája szorúl mind, és mégis kiki csak maga módján  
 Jó és boldog. Nem hagyom én Hermánt sehogyan se';  
 Mert tudom, ő, mik ránéznek, méltó a javakra,  
 S minta a gazdák közt, ki után indulhat a többi,  
 És a tanácsban sem legutolsó, látom előre.  
 Ám örökös zokszó-, s buvalással előlsz kebelében  
 Minden bátorságot, a mint tettél az előbb is.“

Itt a szobát elhagyta, utána sietve fiának,  
 Hogy valahol megjelje s belé édes szavak által  
 Öntsön ujjabb kedvet, mire ő, a derék fiú, méltó.

Erre, mihelyt elment, így szólt mosolyogva az apjuk:  
 „Óh beh csudálatos egy népség is az asszony, a gyermek!



Mindenik oly örömet indúl a saját akaratján,  
 Oszd' mindég dicsérje csak és simogassa az ember.  
 Egyszer s mindenkorra csak áll az a régi igaz szó:  
 A ki elő nem mén, az visszafelé halad! Úgy van.“

Nagy fontossággal felel a patikárius erre:  
 „Helybehagyom szívesen, szomszéd úr, sőt magam én is  
 A jobbat keresem mindig, hahogy új, de nem áros;  
 Ámde mihaszna, ha nincs bővében az ember a pénznek,  
 A munkás sürgés, s belül és kívül a javítás?  
 Korlátozva van a polgár nagyon is; sohse jutlat  
 A jóhoz, noha ismeri; mert erszénye se' győzi,  
 A szükség is nagy, s ekkép mindég akadályt lel.  
 Tettem volna sokat, de vajon ki ne fázna az olyan  
 Drága javítástól, főkép e veszélyes időkben?  
 Már rég szép divatos mezben mosolyogna a házam,  
 S mindenik ablakján nagy üveg csillámlana már rég;  
 De ki követheti a kalmárt, a ki még vagyonához  
 Tudja az utakat is, miken a legjobbra tehet szert?  
 Ím oda át az az új ház! Mily gyönyörűt mutat a fal  
 Zöld mezején a fehér czifrázat művakolatja!  
 Mily nagyok ablakin a táblák! mint villog üveggök!  
 Úgy hogy a házak mind körülötte homályba borulnak!  
 Ámbár a tűz után mieink a legdiszesebbek  
 Voltak, az „Angyal“ gyógyszer-tár, valamint az „Arany sas“.  
 Kertemnek szintén hire volt az egész kerületben,  
 S állva maradt az utas, s a piroló léceken átal  
 A kő koldusokon s a színes törpéken elámult.  
 S még kinek a tündér barlangban adám fel a kávé,  
 Mely, igaz, omladozó félben van, s por lepi mostan,  
 Oh hogy örült az a széprendű színjátszva ragyogló  
 Kagylók csillámán, sőt még maga szinte az értő  
 Szemképrázva csudálta az ólomfényt s a kalárist.  
 Szintugy a festést is megbámulták a szobában,  
 Hol piperés urak és hölgyek sétálnak a kertben,  
 És hegyes ujjakkal nyujtják s tartják a virágot.  
 Ezt ma ki nézné már! Magam is fanyalogva megyek ki  
 Csak nagynéha; ma minden más s — mint mondani szokták —  
 Izléses legyen: a lécz és a falócza fehérek,  
 Egyszerű és sima minden; aranyzás már se' faragvány  
 Nem kell, s a külföldi fa legdrágább mai napság.  
 Hisz megvolna a kedv, magam is hogy szert tegyek újra,  
 S a korral járván, változtatgassam a bútort;  
 De kiki fél mostan mozdítani bármi csekélyet;  
 Mert csak a munkást is vajjon ma fizetni ki bírná?

Föltettem minapába', Mihály angyalt, a ki nálam  
 A patikát jelképezi, bээрanyoztatom újfent,  
 S a szörnyű sárkányt, mely lába alatt tekerőzzik;  
 Mégis azon barnúlva hagyám; elijeszte a költség.

## A karloviczai béke története 1699.

(Kivonat *Acsády Ignác* l. t. 1899. február hó 6-án előterjesztett értekezéséből.)

1699. január 26-án, verőfényes téli napon nagy sokaság nyüzsgött-mozgott egy hatalmas faház körül, mely a Duna közepében, a mai Karlovicztól valami egy órányira csak néhány faharaktól és sátoroktól körvejeve állt a pusztai vidéken. Zajos, mozgalmas élet hullámozott körülötte. Császári és török katonák, vértsek, német gyalogosok, janicsárok álltak teljes díszben sorfalat, tisztek, futárok, parasztok, férfiak, nők festői viseletben tolongtak ide-oda s szorongva lesték, mi történik odabenn a nagy faépületben, hol Európa legkülönbözőbb nemzeteinek diplomatai tanácskoztak. Egyszerre déltájban kitarultak a nagy faház ajtai és ablakai, hogy világszerte híre menjen az emlékeztető eseménynek, mely odabent lejátszódott és megtudja mindenki, hogy a béke megkötött. Ez a béke, a karloviczai béke, oly háborúnak vetett véget, mely tizenhat esztendőn át a magas északi zord országaitól le a Középtenger déli tájaiig dúlta-pusztította, vérbe, inségbe döntötte földrészünk északkeleti felét. A római császár és magyar király, a Középtenger ura Velence, a hanyatló Európa északán még mindig elsőrendű nagyhatalom Lengyelország, a fiatal és csodálatosan fejlődő Oroszország tusakodtak életre-halálra a szultánnal, a három világrész segélyforrásaiból táplálkozó roppant török birodalommal. Immár a tizenhat év óta hadakozó annyi sok állam és nemzet lerakta a fegyvert, aláírta a békeszerződést s a tanácsház körül ácsorgó nép. katona és paraszt örvendve fogadta a jó hírt, melyet csakhamar Belgrád és Pétervárad várfaláról ágyúszó tudatott a távolabbi vidékekkel, indulni kész futárok gyors lovaikon meg az érdekelt udvarokkal. A tizenhetedik század egyik legnevezetesebb, egész világra kiható eseménye játszódott el ekkor a távoli Szerémség egy elhagyott pontján. Az új békeszerződés Európa északi, keleti és déli vidékein gyökerestül felforgatta a hatalmi viszonyokat, megváltoztatta a régi birtokállományt, több ezer mértföldnyi területet metszett le Törökország óriási testéről s ezzel végrehajtotta a roppant birodalom első felosztását, még pedig olyan méretekben, mint azóta még sohasem történt. Törökország visszaszorít-

tatott a Balkánra, s noha még azon innen is maradtak bir-  
tokai, a mohamedánság megszűnt nemzetközi veszedelem lenni,  
elvesztette európai túlsúlyát, egykori szörnyű félelmetességét.  
Egész világ figyelemmel leste tehát a szerémi Dunapart mentén  
lejátszódó színjátékot, mert nem volt egyetlenegy állam, melynek  
érdekeit közvetve vagy közvetlenül ne érintette volna. A nagy-  
hatalmak egy része, mely a háborút viselte, követjeivel volt ott  
képviselve. De kívülök még Anglia és Németalföld is elküldte  
meghatalmazottait, hogy az ellentétes érdekek zűrzavarában, mint  
a pártatlanság, az elfogulatlanság emberei, mint becsületes alkuszok  
segítsék elő a végtelenül nehéz és bonyolult munka sikerét. Az  
akkori nagyhatalmak közül csak Svéd-, Spanyol- és Francia-  
ország nem vett részt a Szerémségben tartott nagy nemzetközi  
congressuson, mely azonban őket éppen úgy foglalkoztatta, mint  
a többieket, mert előre látták, hogy a gyűlés végzeményei döntő  
hatással lesznek Európa sorsának további alakulatra. De senkit  
olyannyira, oly közvetlenül nem érdekelt a diplomaták tanács-  
kozása, mint a magyar nemzetet, melynek területén a congressus  
ülésezett, s melyre működésének eredménye örök emlékeztetvé  
lett, mert új életre keltette, halottaiból feltámasztotta a magyar  
államot s visszaszerezte szent koronájának csaknem egész mai  
területét. Két évtizeddel azelőtt még csak 12 vármegyéje volt a  
magyar királynak, melyben felségjogai gyakorlásában a törökkel  
osztoznia nem kellett. A magyar állam többi, majdnem egész  
területe a Vöröstorony-szorostól a Vág vizéig, a Dráván- és Dunán-  
túli föld legnagyobb része közvetve vagy közvetlenül török ura-  
lom alatt állt. A Temesköznek és a Szerémség déli szegélyének ki-  
vételével 1699. január 26-án ez a rengeteg terület felszabadult a  
török iga alól, s bármi pusztán, néptelenül került vissza: a ma-  
gyar genius két század folyamán eszével és verejtékével, szellemi  
és anyagi munkájával újra népessé, újra magyarrá, virágzó  
polgárosodás színhelyévé tudta varázsolni. Nagyrészt pusztán,  
nagyrészt gyér, szegény, sőt idegen néppel került vissza a régi  
államterület, s nem is a magyar király, hanem a római császár  
szerzé meg önmagának. De a török üldöklő nyomása megszűnt  
s ez a tény elég volt a magyarságnak, hogy a következő két  
század folyamán a cultura eszközeivel ismét urává legyen ősi  
hazája minden részének. Az akkor lakatlan, rombadőlt falu,  
Karlovicz közelében kötött béke ezeréves történetünk épp oly  
korszakos eseménye, mint a mohácsi gyásznapi. A mi e napon  
elveszett, azt a magyarság immár nagyrészt visszanyerte, s az  
egyik épp oly fordulatot idézett elő fejlődésében, mint a másik,  
csak hogy immár a fejlődés nem hanyatló, hanem emelkedő irány-  
ban történt s a hosszú, egyre gyászosabb háborús idöket olyan  
korszak váltotta föl, mely bármi sok megpróbáltatást hozott légyen

időnként, mindenesetre mentve maradt a meddőség átkától. Öröke- emlékeztető tehát nemzetünkre a nap, melyen a karloviczi béke- kötés aláíratott, mert bármi sokat hozott az Európa legkülön- bözőbb nemzeteinek, olyan áldásossá egyikre sem vált mint a magyarra. Ő neki egyenesen újjászületését tette lehetővé s új élet, új fejlődés és virágzás kapuit nyitotta meg.

A karloviczi béke egész roppant nagy irattára megvan a bécsi cs. és kir. udvari és állami levéltárban s annak adatai alapján készült a békecongressus előzményeinek és lefolyásának jelen története.

Az egész értékes és sokoldalú anyagot<sup>1</sup> külföldi történészek (régebben Hammer, újabban Knop és a Jenő herczeg hadjáratait tárgyaló nagy munka szerzői) már átnézték. De csak felületesen és tömértelen részletre, sok fontos mozzanatra nézve az adatok, melyeket, közölnek, éppen nem pontosak, részben egyenesen téve- sek. Egy hollandi író tudori értekezésén kívül, mely azonban fölöttébb szűkkörű s első sorban Hollandia részvételével foglal- kozik, önálló munka nem tárgyalja a karloviczi congressus lefolyá- sát, egy ide vonatkozó régebb munka pedig, mely a czimben a béke történetét ígéri, közli ugyan a békeszerződések szövegét, de a congressus lefolyásával kilencz oldalon végez. Így a karlo- viczi békének még nem akadt történésze, noha egész levéltára megvan s a legkényelmesebben felhasználható. Különösen nem akadt azonban olyan történész, ki az iratokat Magyarország szem- pontjából vizsgálta át s dolgozta föl, s e hiányt igyekszik pótolni a jelen tanulmány, noha szűkre mért terjedelme mellett ennek is csak a leglényegesebb mozzanatokra kell szorítkoznia.

A tizenhat évi küzdelem folyamán, mely a diplomaták mű-

<sup>1</sup> Az anyag óriási nagy s a legkülönbözőbb természetű iratok- ból áll. Ott vannak a hivatalos utasítások és császári resolútiók, me- lyeket a császári követek kaptak. Megvannak ezek hivatalos jelen- tései, félhivatalos és magánlevelei, mely utóbbiak közül igen érdekes a Schlick és Kinsky grófok közt folyó bizalmas levelezés. Vannak igen érdekes naplószerű följegyzések a congressus egyes üléseiről és egész lefolyásáról is. Az óriási anyag latin, német, francia és olasz nyelvű iratokból áll. Van továbbá néhány igen szép kézrajz, mely a tábor külső kinézését eleveníti meg. A chronologiailag rendezett anyagot dr. Károlyi Árpád levéltári aligazgató úr a legnagyobb előzékenység- gel bocsátotta rendelkezésemre, melyért e helyen is köszönetemet fejezem ki.

<sup>2</sup> A hollandi munka czíme: Robert van Zuijlen van Nijvelt: De Vrede von Carlowitz. Akademische Proefschrift der Verkrijging van den Grad van Doctor in de Rechtswetenschap stb. Utrecht, 1883. --- A régi munka: Grund- und umständlicher Bericht von denen r. kais. Grossbothschaften, wodurch der Friede oder Stillstand zwischen dem Aller-Durchlauchtigst-Grossmächtigst- und Unüberwindlichsten Römi- schen Kaiser Leopoldo. Primo und dem Sultan Mustafa Han III. den 26. Januarii 1699 zu Karlowicz stb. Wien, 1702.

küldését megelőzte, Lipót császár és magyar király s három szövetségese ismételve folytattak tárgyalásokat a portával, melyek azonban mindig eredménytelenek maradtak, noha Anglia és Hollandia a legnagyobb buzgalommal dolgoztak a béke érdekében. Végre az 1697-iki lesújtó zentai vereség után a szultán elfogadta az angol-hollandi közvetítést, s a további tárgyalások alapjául az uti possidetis elvét, vagyis, hogy a hadviselő felek mindegyike megtartsa azt, a mit a háborúban szerzett. Ez elv gyakorlati alkalmazása, az új határvonalak megállapítása s más fenforgó kétes kérdések rendezése céljából az érdekelt hét állam 1698. nyarán kiküldte meghatalmazottait, hogy egy később megállapítandó helyen, az Al-Dunánál megkezdjék tanácskozásaikat s megalkossák a végleges békeszerződést. A török e célra a Pétervárad és Belgrád közti, akkor egészen pusztá terület valamelyik pontját ajánlotta. A szövetséges államok követei szeptember végén indultak Bécsből s október 14-én Futtakon találkoztak. Onnan utóbb Péterváradra mentek s csak október 24-én döntötték el végleg, hol tartassék a congressus. Közös egyetértéssel az akkor lakatlan Karlovicz falu határát jelölték ki s ott a Duna közelében helyezkedtek el tábori sátrakban és rögtönzött barakokban a hét hatalom követei nagyszámú kíséretökkel s a védelmükre rendelt lovas és gyalog katonasággal. Csakhogy nem együtt, hanem három külön telepen történt az elhelyezkedés. Az első, Karlovicz községhez legközelebb eső volt a négy szövetséges hatalom szállása. Ettől mintegy félóránnyira állt a két közvetítő hatalom követeinek, a mediatoroknak telepe, s itt épült a nagy tanácsház is, melyben a congressus üléseit tartotta. A mediatorok telepétől ismét félóránnyira helyezkedtek el a törökök. Mindegyik telep katonailag el volt egymástól zárva s a szövetségeselek kizárólag a mediatorok útján érintkezhetek a törökkel. A tanácskozások módjára nézve a ryswyki congressus házszabályait és tanácskozási rendjét fogadták el s a karloviczi congressus 1698. november 13-án tartotta első ülését. Az a remény, hogy teendőinek roppant tömegét 3—4 hét alatt elvégzi, nem teljesült ugyan, de az érdekelt felek erős békevágya mellett a gyűlés aránylag igen gyorsan dolgozott. Mindegyik szövetséges külön tárgyalta a mediatorok közvetítésével a maga ügyét a törökkel s a császári szerződés minden lényeges pontja már november 25-én, az orosz és lengyel szerződés december derekán el volt intézve. Ellenben a velencei-török tárgyalások nem haladtak, s ez az oka, hogy a congressus olyan sokáig, 75 napig elhúzódott. Végre is csak a császári, lengyel és orosz szerződések íratnak alá. A congressus elkészítette ugyan a velenceit is, de a velencei követ nem akarta aláírni, s a velencei köztársaság csak utóbb, február 17-én hagyta jóvá. Mindazáltal a congressus 1699. évi január

26-án nagy ünnepélyesen berekesztetett. A béketárgyalások egész folyamán Lipót király nem mint magyar király, hanem mint római császár szerepelt, s a congressuson magyar megbízott részt nem vett. Ennek megfelelően csakis császári tartományokról, császári alattvalókról szól a békeszerződés, mely 20 pontból áll s 25 esztendőre kötöttet. Mindazáltal Magyarország volt az, melyre a congressus megállapodásai a legtöbb áldást árasztották. Bármi nagy területeket metszett is le Törökország testéről a karloviczi béke mindenfelé a lengyel, az orosz és velencei határok mentén, sehol sem vett el tőle annyi és oly értékes földet, mint Magyarországból. Mennyit veszített itt, azt csak hozzávetőleg lehet megállapítani, mert nem tudjuk egész pontosan, milyen terület ura volt 1683-ban, a hosszú háború kezdetén? Annyi azonban bizonyos, hogy a mai magyar államból, melynek kiterjedése 322.302 négyszög-kilometer, csak a Temesközt s a Boszut és Száva közötti esekély földet tartotta meg. Ma a Temesköz három vármegyére oszlik, melyek kiterjedése 26.383 négyszög-kilometer. Ehhez járul a Szerémség nagyobb része, körülbelül 4000 kilometer, s így az a föld, mely hazánkból a karloviczi béke után is a szultáné maradt, valami 30.000 kilométer lehetett, vagyis mintegy tizenegyedrésze az egész államterületnek. Csakhogy a magyar állam egy része 1683-ban sem állt akár közvetve, akár közvetlenül török uralom alatt. Az anyaországban 12 vármegye volt teljesen a királyé. (1683-ban e terület nagy részét Thököly Imre birta ugyan, de csak tényleg, mert jogilag a király nem mondott le róla.) E 12 vármegye mai kiterjedése 35.044 négyszög-kilométer.

Az anyaország többi összes vármegyéi vegyes uralom alatt álltak, azaz behódoltak, adóztak a töröknek, habár nem is összes községeikkel. A hódolt vármegyék területén is voltak szabad vagy hódolatlan vidékek, s így az anyaországban a tisztán királyi birtok jóval több volt 35.000 □ kilométernél. A mai Horvát-Szlavonország területén vagy 10.000 kilométernyi föld szintén hódolatban lehetett. De bármi nagyra teszszük is azt a területet, mely szent István koronája birtokaiból a magyar király egyeduralkodó alatt megmaradt, 1683-ban az 60—70.000 kilométernél több alig lehetett, vagyis a mai államterületnek valami ötödrészét tette. Összegezve az eredményt, az a terület, mely 1683-ban közvetve vagy közvetlenül nem hódolt a töröknek (60—70.000 kilom.), vagy pedig 1699-ben vissza nem szerezett (30.000 kilom.), mintegy 100.000 □ kilométer lehetett. Ekképen legalább 220.000 □ kilométernyi földet veszített a magyar állam területén a szultán a karloviczi békeszerződésben. Legfőlebb 30.000 □ km. maradt még török kézben s ez a kéz a hosszú háborúban annyira elgyöngült, hogy nem veszélyeztette többé a királyra szálló részek biztonságát és jóllétét.

A török korszak, zivataros multunk e legrombolóbb ideje, mely lehetetlenné tette nemzeti és politikai eszményeink valósítását, történelmi hivatásunk teljesítését. 1699. január 26-án örökre véget ért. Megszűnt a török uralom s ezzel nyomban új élet, új fejlődés támadt mindenütt, s két századdal a karloviczi békekötés után a magyarság önérzettel tekinthet vissza a munkára, melyet ez idő folyamán végezett, mert ősi hazája elidegenedett részeit ismét összeforrasztotta s az akkor nagyobbára pusztá földön virágzó polgárosodást teremtett.

## Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM ez évi első számában a közlemények sorát Schneller István „University Extension“ cz. tanulmányának első című cikke nyitja meg. A cikk az „University Extension történeti megalapítását külföldön“ tárgyalja. — Dr. Horváth József „A felsőbb analysis alapelveinek krit. története Keplertől Lagrange-ig“ cz. értekezéséből az ötödik közleményt vesszük, mely a Fermat-féle szabály teljes igazolását tartalmazó „Methodus de Maxima et Minima“ cz. dolgozat ismertetését adja. — Dr. Pauler Ákos „A szemléleti módszer az erkölcsi képzésben“ cím alatt a szemléleti módszer öntudatos alkalmazását sürgeti a paedagógiában. Már Platon ajánlja, hogy az érzékiből kiindulva építsük fel a tanítás rendjét, de e nézetét inkább methaphysikája mint psychológiája sugallja. A szemléleti módszer gondolata öntudatosan az újabb lélektani reflexio megszületésekor lép fel. Rabelais, Montaigne és Locke ajánlják, a gyakorlatban pedig Ratichius, de különösen Comenius hangsúlyozzák. Szerző pedig azon tágabb körű törvénnyel hozza kapcsolatba, hogy a tudat tartalma azonos a tapasztalat tartalmával; a tapasztalat pedig, vonatkozzék akár a physikai, akár a szellemi világra, mindig szemléleti és megszerzésére tér és időbeli tudatelemek leírását feltételezi. — Kubányi Béla: Justus Gaule „Az élet problémájáról“ című értekezését nyújtja sikerült fordításban. — Stomp Lászlótól „Kant vallástana“nak feldolgozásából vesszük a harmadik közleményt. — Ifj. Mitrovits Gyula „Plinius és a görög képirás története“ cz. dolgozatából az ötödik közlemény: A hanyatlás első nyomai: Protogenes, Antiphilos, Theon ismertetésével foglalkozik. — Dr. Pekár Károly: Gustave Le Bon könyvét ismerteti „Az embertömegek psychológiájáról“ (első közlemény). — Kemény Ferencz: A békeprobléma megoldásának egyik módját ismerteti, az első közleményében egy egyetemes békemű általános tervezetét fejtegetve. — Az utolsó cikk: Az állam gazdasági attributumai, Várnai Sándortól, melyben szerző a vámpolitikai irányzatokról, gazdasági autonomiáról és vámi-

szövegről értekezik. Az „Irodalom“ rovatban : V. S. Schvarcz Gyula „Democratiá“-ját ismerteti : Gombos Vince : Egy magyar korrajzró chronologiai tévedéseit mutatja ki ; dr. P. Á. „Zeitschrift für Psych. und Phys. des Sinnesorgane“ s az „Archiv für syst. Philos.“ füzeteinek egyes cikkeiről ír ; dr. Szlávik Mátyás „Falkenberg újabb bölcsészettörténeté“-t ismerteti és Gy. „Emil Reich Hungarian Literature“ cz. művének hiányait teszi szövé.

2 A „KÖZGAZDASÁGI SZEMLE“ februári füzetében György Aladár harmadik közleményében befejezi szemláját a munkaidő törvényes rendezéséről a művelt államokban. Az utolsó közlemény a felnőtt munkások munkaidejére és munkaszünetére vonatkozó törvényeket sorolja fel, arányok szerint csoportosítva. A második közlemény dr. Somló Bódogtól van „Törvényszerűség a sociológiában“ czim alatt. Szerző bölcsészeti alapon bírálja Stammler Rudolf hallei egyetemi tanárnak „Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung“ czimű nagyhirű munkáját s arra az eredményre jut, hogy ez alapján téves, mert különös socialis törvényeket kutat és pedig a socialis tünetények és jogi szabályozásaiknak ellentétbe helyezésével, holott szerzőnk szerint a sociológiához az általános törvényeknek csak egy faja lehetséges, azaz a lélektani törvények alkalmazása. Igaz, hogy ezen az uton csak igen tág s csak relative egyenleges szabályokat állíthatunk fel, melyek azonkívül a véletlenségek és a nagy férfiak működése által folytonosan átalakulnak, s így a kutatás a sociológiában folyvást empirikus lesz. De meggyőződése szerint le is kell mondanunk arról, hogy a socialis jelenségek vizsgálatából a természettudományi törvény egy sajátoságos válfájához jussunk, a lélektani törvények lesznek mindenkor az exact sociologiai kutatás alapjai. — Az „Irodalmi Szemle“ rovatban legelől Székely Józsefnek egy előadása van a vidéki pénzintézetek reformjáról, melyben különösen a vidéki takarékpénztáraknál mutatózó bajok ellensúlyozásaként országos pénzintézeti alap létesítését ajánlja, melynek minden kisebb magyarországi hitelintézet kötelezett tagja lenne s melyben betétének öt százalékát helyezné el tartalékul a válságos időkre s ezzel kapcsolatban létesülne egy pénzintézeti kamat, mely a könyvvezetés, mérlegelés és vezetés egységes elvek szerint való gyakorlására felügyelne. Ezután néhány sorral ajánlja — a Körösy József „A felvidék eltótosodása“ czimű művének második füzetét, mely Bars és Hont vármegyék nemzetiségi viszonyairól szól. A harmadik ismertetésben Luxemburg Rosa munkája „Die industrielle Entwicklung Polens“ van kivonatolva. A mű Oroszlengyelország gyáriparának fellendülését tárgyalja politikai és közgazdasági szempontból s igen fontos következtetéseket állít fel. — Végül dr. Kovács Aladár Atkinson Eduardnak egy értékezését ismerteti, melyben számadatokkal is bizonyítja, hogy az amerikai búzatermelés még rendkívül nagy expansiora képes s így a már múltónak gondolt



amerikai verseny a közel jövőben minden valószínűség szerint újból hatalmasra lesz. A „*Statisztikai értesítő*“ rovatban legelől van dr. Éber Antalnak a közgazdasági társaságban előadott értekezése a jelzáloghitelintézetek statisztikájáról, melyre a folyóirat szerkesztője *Jekelfalussy* József, ki egyúttal a m. kir. központi statisztikai hivatal igazgatója is, terjedelmes megjegyzéseket tesz, kimutatván, hogy Éber Antal a statisztikai hivatal kiadványának bírálatában csaknem mindenütt téved s egyáltalán helytelen alapokon áll. — Ezután J. J. az északamerikai *Egyesült-Államok népszámlálását* ismerteti Falkner Roland után, kimutatván, hogy 1790 óta a népszámlálások egész 1840-ig nagyon kezdetleges jellegűek voltak s tulajdonkép csak 1880-tól kezdve van nagy tudományos becsük. — Végül a „*Könyvszemle*“ rovatban 10 lapon vannak felsorolva a legutóbb megjelent közgazdasági művek és a folyóiratokban levő nevezetesebb szakszerű értekezések, tárgyak szerint csoportosítva. A terjedelmes füzet pótlékaul a magyar közgazdasági társaság értesítőjében 3 ülés jegyzőkönyve van ugyancsak 3 előadás és az azok alapján kifejlődött vita ismertetésével, valamint a társaság költségvetésével.

Ugyanezen folyóirat márcziusi füzetének első czikke Lippich Gusztáv (Szolnok) előadása a magyar közgazdasági társaságban „A közép földbirtokos osztály hiteléről“. Konstatálva különböző adatokkal a magyar középosztály bajait, orvoslásukat főkép hitelképességének emelésétől várja. A jelzáloghitel és ingó hitel állapota szinte még tűrhető, a legtöbb baj a személyes hitel tekintetében van; ezt új intézmények, különösen hitelszövetkezetek létesítésével nem lehet orvosolni, hanem csak a vidéki takarékpénztárak szervezésének és kezelésének gyökeres és törvényes úton eszközölt olynemű megváltoztatásával, hogy annak a kamatszédés ellenőrzése, a felügyelőbizottsági tagok anyagi felelőssége és az alapvagyon és betétek arányba hozatala lényeges kisegítő részei legyenek. — Utána Vajda Armin értekezik „Termelő szövetkezetek“ cím alatt. Ismertetvén a külföldi hasonló intézményeket, közöttük legrészletesebben a francziákat, nagy elismeréssel szól közgazdasági és erkölcsi hatásukról, de kiemelve a nehézségeket, és konstatálja, hogy belátható időben nem lehet számbavehető hatásuk a munkáskérdésre s csak ott virágozhatnak fel, hol a szövetkezeti eszme már erős gyökeret vert. Hazánkban is hasznos lenne néhány kísérlet ily irányban, bár nagy sikerre nincs kilátás, mivel munkásaink között ritka a szükséges gazdasági érettség. — Az „Irodalmi szemle“ rovatban mindenek előtt Lippmann Károlynak a consuli igazságszolgáltatás multját és jelenét tárgyaló munkájáról van kivonatos ismertetés s azután Herkner zürichi egyetemi tanárnak egy dolgozatáról, mely a nők irodalmi és társadalmi tevékenységét ismerteti a közgazdaság terén s elismeréssel szól, hogy a nők ily irányban is hova-tovább nagyobb tért foglalnak el. — A „Statisztikai értesítő“ rovatot egészen betölti

Zalai terjedelmes dolgozata „Ausztília népességi és közgazdasági viszonyai“ czim alatt, melyben szerző főkép a népesedésről, forgalomról, igazságszolgáltatásról, állattenyésztésről számos nagyrészt retrospectív jellegű táblázatot közöl Coghlan ausztráliai statisztikusnak 1897—98. évre vonatkozó évkönyve „A statistical account of the seven colonies of Australasia“ nyomán. Ezután következik 7 oldalra terjedő könyvszemle a legújabban megjelent közgazdasági művekről és a folyóiratokban közölt fontosabb tanulmányokról s végül, mint rendes melléklet 17 oldalra szóló Értesítő a magyar közgazdasági társaság négy legutóbbi üléséről az előadások és a kifejlődött viták ismertetésével.

3. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei évfolyamának (XXIX. köt.) első füzetében Szinnyi József szerkesztőnek rövid közleménye nyitja meg a tanulmányok sorát, mely a Varjú Elemértől fölfedezett „Gyulafehérvári Glosszák“ (I. Akad. Értes. 16—24. II.) jelentőségét ismerteti. Ezen becses régi nyelvelmélkünk főbb érdekességei a következők: 1. A-ben rag illeszkedés nélkül fordul elő ezen adatban: *habrosagben* (ellenben illeszkedve ezekben: *koorsagban*, *tonosagban*); 2. A *scemehel* (szemével) olyan alak, mint a HB-beli *kegilmehel* (v. ö. *lovak > lohak*, *bival > bial > bihal* ilyen fejlődéssel: *v- > -' > -h-*); 3. A *ielenctuiben*, *nemzetui* szavakban a képző alakja egyezik a HB-beli *intetvinec*, *ildetuitvl* s a KT-beli *kezetuitul*, *scileteft/vi* adatokéval. A mélyhangú HB-beli *kinzotviatvl* továbbra is magában álló adat marad; mert a KT-ben *tamadatia*, *arulatia* s a GyGI-ban szintén *arulatia*, *latatia*, *chudalatus* alakok fordulnak elő; 4. A *tonohtuananac* szóban az *-it* ige-képző *-oht* alakjának legrégibb példáját látjuk; 5. Eddig teljesen ismeretlen volt a *való* igenév többesének *valák* változata, mely a GyGI-ban háromszor fordul elő (v. ö. *biró > birák*, *szülő > szülék*). Ezen *-á* nem a *sarkanté*, *fogaté*, *csurgaté*-féle szók *-é* képzőjének mélyhangú párja, mint Simonyi véli, hanem a rendes *-ó* nomen verbale fejleménye (v. ö. *dió > dia*, *áró > ára*, *savanyó > savanya* stb.) — Második közlemény Munkácsi Bernát „*Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben*“ czimű nyelvészettörténeti tanulmányának befejező része, mely a szóban forgó problémák kutatásának legújabb korszakával foglalkozik. Tomaszek Vilmos gráci egyetemi tanár volt az, ki e téren először jelölte meg azt a legújabb irányt, melyet a finn-magyar nyelvek praehistorikus (vagyis a történetileg igazolt germán és lett-szláv ethnikai kapcsolatokból meg nem fejthető) indogermán elemeinek vizsgálata a legokoszerűbben és leggyümölcsözőbben követhet. Az ő eszméje, hogy az e fajta egyezések nem a két népcsalád keletkezésének kifürkészhetetlen őskorából erednek s nem is ősrökság bizonyosságai, hanem a finn-magyar nyelvek terén szorosabb értelemben vett *árja*, azaz *indo-iráni jövevényszók*, melyeknek történeti alapja Müllenhoff s mások kutatásainak azon végeredménye, hogy a finn-

magyar népek kútfőileg kimutatható legrégebb területeinek déli szomszédságában a szkitha, szkolot, száuromata és alán néven szerepelt törzsek nagy tömegei árja nemzetségtől és nyelvűek voltak. Már 1875-ben, Hehn Viktor „Kulturpflanzen u. Haustiere“ ez. híres művének második kiadásáról írt bírálatában közöl ide vonatkozó észrevételeket: de világosabban fejti ki álláspontját „Centralasiatische Studien“ tanulmányának „Die Pamir-Dialekte“ című második részében, hol iráni egyeztetései során mindenütt, a hol csak alkalma volt rá, utal a finn-magyar nyelvek hasonlataira is. „Határozottan áll ugyanis előtte, hogy mielőtt a hunn-bolgárok s más török törzsek Turikisztánból nyugat felé vonultak s hatalmas, soha később el nem tolató ék gyanánt fészkeltek volna be magukat a finn-ugorok és irániak egymással érintkező területei közé: iráni, vagy hozzájuk közel álló nomád törzsek messze el voltak terjedve nemcsak a Duábben, hanem a Pontus és Kaukázus éjszaki oldalán, a Volgamellék pusztaságain s az Ural déli lejtőin is s többféle kapcsolatban állottak a szomszédos finn-ugor népekkel. Különösen a szkolotok és alánok, mely utóbbiak sok okból joggal tarthatók az osztetok elődeinek, azon iráni népek, melyeknek e vidékeken való tartózkodása föltétlenül bizonyos, s melyeknek nem maradhatott el hatása az éjszaki népekre s nyelveikre. Legbővebben tárgyalja Tomaschek az árja és finn-magyar nyelvi érintkezés adatait „Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden“ című nagybecsű művében, hol ama már előbb is megpendített eszmét, mely szerint ama „nem szkitha“ éjszaki népek, melyekről Herodotos Olbiában szerzett értesülései nyomán könyve IV. fejezetében ír, jobbadán finn-magyar s velük rokon fajbeliek voltak, szélesebb alapon a jelenkori tudomány összes segédeszközeivel fejtegetve igyekszik érvényében megszilárdítani. Sorra veszi e végből az egyes népekről mindenütt található régi tudósításokat, s azokat gondos kritikával egybevetve a későbbi történetírók és utazók följegyzéseivel, valamint a jelenkori nép- és földrajzi ismeretekkel, meghatározza, hogy melyik élő nép az, melylyel az illető Herodotosznál szkitha-görög névvel jelzett nép legnagyobb valószínűséggel azonosítható. Így jut rá, hogy az androfágok a mai mordvinok, a melanchlainok a mai cseremiszek, a budinok a mai votjákok, a thyssagethák a vogulok, végül a jyrkák (= *jugor*, *ugor*) a mai magyarok ősei Ekkép fonódott össze a finn-magyar nyelvek árja-elemeinek kérdése a *szkitha-kérdéssel*, csodálatosan igazolva azon alapjaiban homályba vesző régi magyar történeti hagyományt, mely e nép ősmultját a szkithákkal hozza kapcsolatba. Bár ily módon a kutatás e tere legsajátosabb nemzeti tudományágaink, az ethnologia, nyelvészet, néprajz és régészet szempontjából egyaránt kiváló fontosságot nyer, még jó ideig nem jut hazai tudósaink látó körébe. Ezzel szemben szakadatlanul élénk iránta az érdeklődés a külföldön, hol különösen az észt *Joung* és *Schroeder*, a dán *Thomsen Vilmos*, a német *Schrader Ottó* és az orosz *Stackelberg*

foglalkoznak vele, az utóbbi főképp a permi nyelvek iráni szókinesére szorítkozva. Ennyire haladt a finn-magyar és árja népek ethnikai, műveltségi és nyelvi érintkezéseinek vizsgálata a külföldön, midőn végre 1894-ben megjelenik tanulmányuk a hazai irodalom terén is. A Magyar Néprajzi Társaság körében indul meg ez irányban az első lépés, mely t. i. munkaprogramjába fogadván a *magyar nyelvészeti palaeontologia* művelését, alkalmat nyújt a szerzőnek az ily fajta kutatásokra s ezek révén azon, nálunk évtizedek óta számon kívül hagyott, jóformán ásatag sorsára jutott régi igazságnak újból való földerítésére, hogy idegen eredetű műveltségszavaink ismeretes német, olasz, szláv és török-mongol rétegein túl egy hatalmas *iráni*, illetőleg *árja* réteg találkozik melyhez még egy *kaukázusi* ér is csatlakozik. Az idevágó munkálatok eddigi eredményeinek rövid ismertetése után a szerző annak kiemelésével fejezi be tanulmányát, hogy az árja kérdés immár teljesen megérett a behatóbb nyomozásra, minélfogva a kutatásnak, kibontakozva az általánosságokból, elvégre a rendelkezésre álló összes eszközökkel s a feladat egész körében kell hozzálátnia az egyes tények kritikai megállapításához, valamint az összefoglalásukból nyerhető általános eredmények gondos tisztázásához. — A továbbiakban Szilasi Móricz folytatja *cseremisztóúrájának* közlését ezúttal a c j betűkkel kezdődő szókineset nyújtva; Margalits Ede pedig „*A magyar közmondások és szólások rostája*” czímen azt a feladatot tűzi ki czélul, hogy kimutassa az idegenekkel egyező, vagy rokon magyar közmondásokat egyelőre tekintet nélkül arra, hogy az egyezésnek fordítás, átvétel, vagy pedig azonos szemlélet, illetőleg észjárás-e az alapja. A magyar közmondás-irodalom rövid tárgyalása után első fejezet gyanánt a *magyar-latín egyező közmondások és szólások* betűrendes összeállítása következik. — Az „ismertetések és bírálatok” rovatában Petz Gedeon Hermann Paul „*Prinzipien der Sprachgeschichte*” czímű híres művének harmadik kiadásával és Brugmann-Streitberg „*Indogermanische Forschungen*” folyóiratának hetedik kötetével foglalkozik; Zlinszky Aladár pedig Szily Kálmánnak „*Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez*” czímű újabban megjelent könyvét mutatja be. A kisebb közlések sorában Szinnyei József „*Ismeretlen nyelvtani alakok a Halotti Beszédben*” czímen a NB. *ildetuitvl* és *kinzotviatvl* szavainak végzetével foglalkozik, melyben az *i-t* nem a harmadik személyű birtokosrag jelének, hanem az *i* többesképzőnek magyarázza, vagyis: „*zoboduha wt urdung ildetuitvl és pueul kinzotviatvl*” = „szabadítsa őt ördög üldözésitől és pokol kinzásaitól”. Így *kinzotvia* az *ajándéki-m*, *ajándéki-d* nyomán szabályozza következő *ajándéki-a*-féle 3. személyű alakot örízte volna meg; *ildetui-tvl* pedig = *ildetvi-i-tül* (*ildetvi-é-tül*). Ugyane szerző a *székely jút* „*drusza*” szót a *csuvas jat* „*növ*” másának, a köznyelvi *sima* melléknevet pedig olyan deverbális névszónak magyarázza, mint *huza-vona*, *kajla*, *kerge*, *lenge*; alapszó *sim-ik* „*csúszik*, *csuszamik*” (tájszó). Zolnai Gyula a NySzótárban

kérdőjellel közölt *pánkétomos* szóra derít világosságot („az pánkétomos királyi asztalnál az húsételre ne kényszerítettnek”), kimutatván, hogy annak eredete azonegy a mai *bankett*-ével, mely közvetlenül a németből való, míg a *pánkétom* a középlatin *banquetus* „convivium” szónak olyan megfelelője, mint *Egyiptom*, *paradisom*, *czirkalom* ezeknek: *Aegyptus*, *paradisus*, *circulus*, vagyis a magyar szó végzete a latin *-um* accusativusrag. Ugyane füzetben közli Hellebrant Árpád az 1898-iki *könyvészet* jegyzékeit a magyar, finn-ugor és más ural-altáji, továbbá a szláv, germán, román, latin, görög s egyéb indogermán, végül a sémi nyelvekre és általános nyelvészetre vonatkozólag.

## A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

### TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

#### A II. osztály harmadik ülése.

1899. márczius 6-án.

VÉCSEY TAMÁS r. t. elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: SCHVARCZ GYULA r. t., ASBÓTH JÁNOS, BALLAGI ALADÁR, BÉKEFI REMIG, CZOBOR BÉLA, GYÖRGY ENDRE, MARCZALI HENRIK, NAGY GYULA, TAGÁNYI KÁROLY l. tt. — Más osztályokból: HELLER ÁGOST, SZÁSZ KÁROLY, SZILY KÁLMÁN, r. tt., GYOMLAY GYULA l. t. — Jegyző: PAUER IMRE osztálytitkár.

67. SCHVARCZ GYULA r. t. felolvassa „Anytos psephismája” cz. értekezését.

68. BÉKEFI REMIG l. t. előterjeszti „A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei” cz. tanulmányát.

69. MARCZALI HENRIK l. t. bemutatja Domanovszky Sándor vendég. A dubniczi krónika kézírata és kiadásai” cz. dolgozatát.

70. A jegyzőkönyv hitelesítésére SCHVARCZ GYULA r. és BÉKEFI REMIG l. tagok kéretnek föl.

### TIZENKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

#### A III. osztály harmadik ülése.

1899. márczius 13-án.

SZILY KÁLMÁN r. t. elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: ENTZ GÉZA, BR. EÖTVÖS LORÁND, FRÖHLICH IZIDOR, HELLER ÁGOST, HÖGYES ENDRE, KHERNDL ANTAL, KLEIN GYULA, LENGYEL BÉLA, LIPHAY SÁNDOR, THANHOFFER LAJOS r. tt. — BEDŐ ALBERT, FRANZENAU ÁGOST, GALGÓCZY KÁROLY, ILOSVAY LAJOS, KÜRSCHÁK JÓZSEF, MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR, ÓNODI ADOLF, RADOS GUSZTÁV, RÉTHY MÓR, SCHENEK ISTVÁN,

Schmidt Sándor, Schulek Vilmos, Zipernovszky Károly l. tt. — Jegyző : König Gyula osztálytitkár.

71. DR. HOOR MÓR részéről : „Újabb módszer váltakozó áramú inductiós motorok csuszamlásának meghatározására“, előterjeszti Fröhlich Izidor r. t.

72. HEGYFOKI KABOS részéről : „A csapadék eloszlása napszakonként“, előterjeszti Heller Ágost r. t.

73. CSORBA GYÖRGY részéről : „Az egész számok additív előállításának elméletéhez“, előterjeszti Rados Gusztáv l. t.

74. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR és HELLER ÁGOST r. tagokat kéri föl.

### TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

#### Negyedik összes ülés.

1899. márczius 18-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak : Jókai Mór tt. Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt ; Acsády Ignác, Gyomlay Gyula, Nagy Gyula, Rákosi Jenő. Tagányi Károly l. tt — Jegyző : Szily Kálmán főtitkár.

75. RÁKOSI JENŐ lt. mint a gr. Teleki szomorújátéki pályázat bíráló bizottságának előadója felolvassa jelentését az 1898. évi pályázatról, mely szerint a bizottság tagjainak többsége a Becsületbíró című, „What have I done“ stb. jeligéjű négyfelvonásos szomorújátéknak javasolja a jutalom kiadását, e mellett némi dicséretben részesítvén, noha messze mögötte marad a jutalomra ajánlottnak, a IX. számú „Fráter György“ című, „A haza minden előtt“ jeligéjű ötfelvonásos történelmi szomorújátékot.

A jelentés felolvasása után a bizottsági előadó még a következő előterjesztést tette, ú. m.

Minekutána a bíráló bizottság munkálatait befejezte és előadott ítéletét is meghozta, Gyulai Pál osztálytitkár úr révén egy névtelen levél birtokába jutott, a mely előadja, hogy a „Becsületbíró“ című darab „Ítélet“ cím alatt 1898-ban Debreczenben kétszer előadatott. A névtelen levélíró magát „egy irodalombarátnak“ nevezi, s Gyulai Pált, mint az Akadémia I. osztályának titkárát és irodalmi érdekeink őrét van szerencséje erről a körülményről értesíteni. — Gyulai úr bemutatta a kérdéses levelet a bírálóknak, a kiket még egy ülés tartására hívott össze, hogy ebben a dologban tanácskozzanak és ha szükségét látják, határozzanak. — Az ülésre a Nemzeti Színháztól kiküldött két bírálótársunk nem jöhetett el, de a bíráló bizottság elnökét, Jókai Mór tiszteletli tag urat erről közös levélben értesítette s egyszersmind kijelentette, hogy föntartja az utolsó ülésben leadott szavazatát. A három akadémiai bíró meghányván a dolgot, a következő pontokban állapodott meg : 1. Szintén föntartja előbbi határozatát, melyet jelentésemben volt szerencsém előadni. — 2. Az Akadémiától arra kapott megbízást, hogy az átvett darabokat a fönnálló akadémiai pályázati szabályok szerint eljárva bírálja meg, arra ellenben, hogy egy névtelen föladásra inquisitorius eljárást indítson a pályaművek körül, megbízása nincsen. De ha erre mégis a maga hatáskörében valamely okot látott volna, akkor is 3. Az aka-

démiai pályázati szabályzatban nem foglaltatik intézkedés arra nézve, hogy mi történjék akkor, ha valamely pályaműről kiderülne, hogy előzetesen már valahol előadták. Annál kevésbbé természetesen arról, hogy mily helyen és mily körülmények közt való ily előadása a pályaműnek minő imputatio alá esik pályázóképessége dolgában. Valóság példának okáért a jelen konkrét esetben az, hogy pályázat titkos voltát absolute nem érintette az a körülmény, hogy a kérdéses pályaművet állítólag Debreczenben kétszer előadták, mert erről a pályabírák közül senkinek mindaddig sejtelve sem volt, a míg a pályázat el nem döntetett, s a míg nyilván vigyázatlanság vagy indiscretio folytán a döntés eredményéről mások nem értesültek, a kik siettek névtelen levélben harezvonalba állani, nem merném mondani, hogy az irodalom érdekében. — 4. Végre a bíráló bizottság kimondotta elnökének argumentatiojára, hogy a bírálók kezén a darab, az Akadémia kezén e darab jeligés levele lévén: mi nem tehetünk mást, mint hogy lelkiismeretünk szerint bíráló tisztünkben eljárunk. A tek. Akadémia nyílt ülésben bontja föl a jeligés levelet és őt illeti ebben a dologban a további határozat a szerint, a mint a körülmények mérlegelése folytán bölcsesége, igazságossága, a pályázat és az irodalom érdeke neki sugalni fogják.

Ez előterjesztés kapcsán Gyulai Pál r. t. fölemlíti, hogy az előadó úr nem emelte ki azt a körülményt, mely szerint a „Debreczeni Ellenőrnek“ 1898. április 25-iki számából tényleg kitént, hogy e darab meséje a Debreczenben 1898-ban Itélet cím alatt kétszer előadott darab meséjével megegyezik.

Minthogy a jelen esetben a pályadíj odaítélése előtt egy formai kérdést kell az Akadémiának eldöntenie s az ülésen a szavazásra jogosított tagok nem jelentek meg határozatképes számmal, elnök úr indítványozza, halasztassék el a kérdés eldöntése a legközelebbi összes ülésre. — Helyesléssel elfogadtatik.

76. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére JÓKAI MÓR t. és RAKOSI JENŐ 1 tagot kéri föl.

## TIZENNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

### Az I. osztály negyedik ülése.

1899. márczius 20-án.

SZÁSZ KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklelte alatt jelen vannak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Szilády Aron, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, P. Thewrewk Emil r. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bánóczy József, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Vadnay Károly, Zolnai Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Fröhlich Izidor, Heller Agost, Pauer Imre, Szily Kálmán, Than Károly r. tt. — Czobor Béla, Kozma Ferencz, Körösi József, Óváry Lipót, Rados Gusztáv, Zsilinszky Mihály l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

77. SIMONYI ZSIGMOND r. tag „A Nyelvtörténeti szótár és a művelődéstörténet“ cím alatt előadja feleletét BALLAGI ALADÁR l. tagnak a *Nyelvtörténeti Szótárról* olvasott bírálatára. Először is elítéli a bírálatot azért, hogy durván megsejtí az elhunyt jeles társunk, Szarvas Gábor iránti kegyeletet, annyival inkább, mert bebizonyítható, hogy a kegyeleten kívül az igazság is hiányzott a bírálatból. Nincs igaza, mikor a *hiányokat* bűnül rója föl a szerkesztőknek, mert sehol

a világon nincs hiány nélküli, teljes szótár. Grimm és Littré szótárai-ban, melyekre a bíráló mint ideálokra hivatkozik, ezer számra mutat-ták ki általánosan ismert és fontos kifejezések hiányát. Nálunk még sajtósági tudományos viszonyok is megkívánták a szótárnak *hiányai* mellett is gyors kiadását, mert nyelvünk és irodalmunk kutatóinak égető szükségük volt rá. Azért kellett a szótár tartalmát egyáltalán a régiségre, a nyelvújítás előtti korra szorítani, hogy nyelvtörténeti kérdéseinkben biztos alapra tegyünk szert. Az előadó bizonyítékokat idéz, melyekből kitűnik, milyen gondosan iparkodtak még szerkesztés, sőt nyomtatás közben is az észlelt hiányokat pótolni, és hogy még az anyagnak tetemes részét is ők maguk szerezték, kötelességükön fölül. Azt is hangsúlyozza, hogy a szótár nyelvtörténeti, nem pedig műveltségtörténeti szótár, s hogy fő föladata azon kifejezések magyarázata, a melyek a nyelv életére, a nemzeti észjárásra, a szólá-sokra stb fontosak. Mindamellett nagy szolgálatot tesz a műveltség-történet kutatójának is.

A mi az állítólagos *hibákat* illeti, a fölolvasó kifejti, hogy ezeknek egy része nem is hiba, csak a bíráló tájékozatlansága nézte annak: egy más részük a szótárban csak hozzátetésül, föltevés-kép, még pedig *kérdőjellel* adott magyarázat (ezt a bíráló elhallgatta), ezek a föltevések pedig részben be is váltak, s ha nem, mindig jogosultak; végre a legkisebb rész hiba ugyan, de könnyen megboesátható s ilyen nagy, általános munkában elkerülhetetlen, azonfölül sok esetben nyil-ván Szarvas G. világtalan voltának az okozata. A fölolvasó előadja még, hogy félreértések és hibák a legkitűnőbb szótárakban (Grimm-ben, Littrében) s egyéb tudományos munkában is előfordulnak. Például idézi a többi között Ballagi Aladárnak Wallenstein karabélyo-sairól szóló könyvéből, mely éppen a tábori életet és élelmézést ismerteti, azokat a helyeket, a hol ismételve öt lovas századot élel-meznek 30–35 sósikfivel, holott a német forrásban ugyanannyi sós *böden* (*Salzküfe*) van emlegetve. A szótárnak föltevései közül külö-nösen kiemeli az előadó a *uásfúra* és *fegyvernekre* vonatkozókat, melyeket azóta tények is igazoltak.

Az előadó értekezését a következő *kérelemmel* fejezte be:

„Azt az igazságtalan vádat, *hogy a szótár rossz, hogy a szer-kesztők nem tették meg kötelességüket*, iparkodtam alaposan megvilági-tani, de azért nem tartom lehetségesnek, hogy a vádheszédével s a védelemmel ez a kérdés el legyen intézve. A közvélemény, az ava-tatlan közönség, nem tudja mérlegelni sem a bíráló bizonyítékait, sem az enyéimet. De az ügyről magáról *érzi, hogy nemzeti ügy* és nem-csak a szerkesztőkre, hanem az Akadémiára nézve is *becsületbe vágó*. Ha itt az Akadémia, mint Akadémia, *hallgat*, ezt úgy fogják magya-rázni, hogy az állítólagos visszaélést *palástolni* akarja, vagy pedig hogy a vádlottakat csak a *bizonyítékok elégtelensége* miatt menti föl. *Én tehát nagyon kérem az I. osztályt s általa az Akadémiát, vegye tárgyalás alá Ballagi Aladár I. tag indítványát, indítson vizsgálatot, hallgassa meg az összes illetékes szakértőket, azután tétlen határozot-tan és világosan ebben a pörös kérdésben: jó-e a Nyelvtörténeti Szótár vagy rossz? megtettük-e kötelességünket vagy nem?*“

Az értekező indítványának tárgyalása a legközelebbi zárt ülésre halasztatik.

78. KOZMA FERENCZ I. t. fölolvassa: „Brassai Sámuel, mint aesthetikus és műkritikus“ cz. értekezését.

79. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEINRICH GUSZTÁV R. és VADNAY KÁROLY I. tagokat kéri föl.



## TIZENÖTÖDIK AKADEMAIAI ÜLÉS.

## Ötödik ö s s z e s ü l é s .

1899. márczius 27-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök h. elnöklete alatt jelen vannak: gróf Apponyi Albert, Jókai Mór t. tt. — Fodor József, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Högyes Endre, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Pauler Gyula, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Szimyei József, Szász Károly, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Alexander Bernát, Galgóczy Károly, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Illosvay Lajos, Lehr Albert, Nagy Gyula, Némethy Géza, Ónodi Adolf, Rákosi Jenő, Réthy László, Tagányi Károly l. tt. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár

80. HÖGYES ENDRE r. tag „Két korszak a magyar orvosi tudomány történetéből“ czím alatt emlékbeszédet tart Török József r. és Antal Géza lt. felett. — Az emlékbeszédek során ki fog adatni

81. A főtitkár megkezdvén előterjesztéseit, a következőleg szólott:

„Ismét egy szomorú kötelesség áll előttem, t. Akadémia! Igazgató-tanácsunk legrégibb tagjának, Akadémiánk nesztorának, gróf Apponyi György-nek február utolsó napján bekövetkezett halálát kell jelentenem.

A gondviselés kivételesen hosszú életet engedett számára. Dessewffy Auréllal egy évben születtek s együtt is kezdték közéleti szereplésüket. Pályájuk párhuzamosan s egy irányban halad: Széchenyi nagy jövőt jósol mindkettejüknek, bennök látja Magyarország jövődő kanczellárjait. Dessewffy az egész ország bánatára, már 1842-ben, mikor a láthatár még alig dereng, sirba száll, de barátján beteljesedik Széchenyi jóslata Apponyi György három évtizeden át Magyarország egyik vezérférfia lesz; előbb mint kanczellár s a megyei kormányzat reformjának úttörője, azután mint a történelmi jogok hazafias védője s állhatatos szószólója, s végre mint országbíró a kiegyezési mű előkészítője, s élete utolsó óráiban megéri még a legutóbbi nagy fordulatot is. Jellemének egyenessége, véralkatának higgadsága, ki nem fáradó tevékenysége tiszteletet szereztek neki még politikai ellenfelei előtt is. Levelezése Magyarország két nádorával és Széchenyivel, valamint emlékiratai, majd ha eljő az ideje, fényt fognak vetni azon nagy idők történetére, a melyekben neki oly kiváló szerep jutott. Áldott legyen emlékezete!

A mint a halál híre Budapestre érkezett, kitűztük a gyászlobogót, koszorút küldöttünk ravatalára s az Elnök úr táviratban fejezte ki az Akadémia részvétét gróf Apponyi Albert t. társunknak, ki is ezt meghatott hálával köszönte meg.

A főtitkár indítványára a mai ülés is kifejezi fájdalmas megilletődését az Igazgató-Tanács nagynevű és nagyérdemű tagjának elhunytá felett.

82. A főtitkár bejelenti még Hauer Ferencz k. tagnak, az osztrák geológiai intézet igazgatójának s az udvari természethistóriai múzeum intendánsának márczius 20-án és Leitner Vilmos k. tagnak, a wokingi Oriental College igazgatójának márczius 23-án bekövetkezett elhunytát. Mit is az Akadémia részvéttel vesz tudomásul s föl hívja a II., illetőleg az I. osztályt, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak.

83. Főntebbi szomorú jelentésével kapcsolatban indítványozza a főtítkár: Kérje föl az Akadémia gr. Apponyi Albert t. tagot, engedné át letétmenyiképen a M. tud. Akadémia Széchenyi-múzeuma számára azon leveleket, a melyeket Széchenyi István Apponyi Györgynek írt, természetesen főtartván a jogot, hogy e levelek az ő beleegyezése és hozzájárulása nélkül sem egészükben, sem részükben közzé ne tétethessenek. — Általános helyesléssel elfogadtatik.

84. Olvастatik özv. Arany Lászlóné-nak márczius 23-án a főtítkárhoz intézett következő levele: „Mellékelve küldöm Arany János összes levelezését író társaival, barátaival és Petőfi harminczhárom levelét, melyeket ípmhoz írt. Boldogult férjem e levelezést az Akadémia kézírattárának szánta, emlékül Arany Jánosra. Kérem legyen kegyes e csomagot rendeltetése helyére juttatni és a megemlékezést szívesen fogadni“. — Az Akadémia mély megilletődéssel elfogadja s kegyelettel fogja őrizni e rendkívül becses levél-gyűjteményt s elhatározza, hogy özv. Arany Lászlónéhoz külön köszönő-irat intézendő.

85. Olvастatik a márczius 18-ikán tartott Összes Ülés jegyzőkönyve s a bíráló bizottság javaslata értelmében az 1898. évi Teleki-jutalom a Becsületbíró czímű, What have stb. jelígjű, négy-felvonásos szomorújáték szerzőjének nagy többséggel odaítéltetik. — Felbontatván a jelíges levél, belőle Zivuska Jenő, kir. erdész-gyakornok neve tűnt elő.

86. Vonatkozással a márczius 18-iki Összes Ülés jegyzőkönyvére, a főtítkár indítványozza: hivatnék fel az I. osztály jelentés-tételre, nem tartaná-e szükségesnek az általános pályázati szabályok revisióját. — Elfogadtatik.

87. HEGEDŰS ISTVÁN I. tag, mint a Farkas-Raskó-pályázat bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1898-iki pályázatról, melynek értelmében a bizottság a Vádaskodók czímű, „Hallottad a szót?“ jelígjű költeményt megjutalmazásra, a Nemzetes Űr czímű, „Hervadásból, fényből támad stb.“ jelígjű és az Öreg költőnek czímű, „Nem mondom stb.“ jelígjű költeményeket megdícsérésre ajánlja. — A bizottság javaslata elfogadtatván, a megdícsért költemények jelíges levélkéi felbontatlanul továbbra is megőriztetnek; a megjutalmazott jelíges levélkéje pedig felbontatván, belőle Palágyi Lajos neve tűnt elő.

88. Elnök úr a többi jelíges levélkék elégetésére Némethy Géza és Gyomlay Gyula I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

89. A Földművelésügyi miniszter úr az Igazgató-Tanács kérelmére 2500 drb diszfenyő csemétét díjmentesen utalványoz a széphalmi parkban létesítendő s bold. emlékü Erzsébet királynénkről elnevezendő ligetre. — Köszönettel vétetik s a ligetről annak idején jelentés fog tétetni a Földművelésügyi miniszter urnak.

90. Az Esztergom-Vidéki Régészeti és Történelmi Társulat márczius 5-ikén kegyeletes ünnepet rendezett volt tiszteleti elnökének, Knauz Nándor t. tag emlékezetére. A Társulat meghívójára az elnökség Pór Antal r. tagot kérte föl, ki is most jelentést küld be az ünnep lefolyásáról. — Köszönettel tudomásul vétetik.

91. A főtítkár felolvassa az alosztályok tagsági kijelöléseit. — Tudomásul vétetik.

92. Előterjeszti az idei nagy-gyűlés időrendjét. — Tudomásul vétetik.

93. A Történelmi Bizottság elnökévé Thaiy Kálmán r. tagot, a Könyvkiadó Bizottság pedig előadójává Riedl Frigyes I. tagot választotta meg. — Tudomásul vétetik.

94. A könyvtár részére érkezett ajándékok; ú m.:

1. A m. kir. igazságügyminiszteriumtól: „A m. kir. igazságügy-miniszterium működése 1895—1898“. — 2. A Magyar Nemzeti Múzeumtól: A Német-Uj-Guineai Néprajzi Gyűjtemény Leiró jegyzéke — 3. Fiume város Tanácsa: Memorie per la Storia della liburnica citta di Fiume Kobler-től. — 4. Simonyi Zs. r. t. és Balassa József-től: Német és magyar Szótár. I. rész. — 5. D'Olivecrona K. k. tag: Bidrag Till Sveriges Officiela Statistik. Fångvårds-Styrelsens 1897. U. attól: Chefens för Kongl. Justitie-Departementet 1897. — 6. Tormay Bélától: Mezőgazdasági vezérfonál. — 7. Tomka Sándortól: A fejlődő átalakulás. — 8. Litschaner Lajostól: Pécs vidéke. — 9. Loew Vilmostól: Magyar Poetry. Selection From Hungarian Poets, — köszönettel vétetnek.

95. Az utolsó összes írás óta megjelent akadémiái kiadványok jegyzéke:

Akadémiai Értesítő. 111. füz.

MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR l. t. Emlékbeszéd Hazslinszky Frigyes rendes tagról (Emlékbeszédek. IX. köt. 10. sz.)

Nyelvtudományi Közlemények. Szerk. SZINYEI J. XXIX. köt. 1. füzet.

TEGLÁS GÁBOR l. tag. Herodotos Daciára vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása (Történettud. Értekez. XVIII. 1. sz.)

DR. VERESS ENDRE. Erdély fejedelmi interregnuma. (Izabella királyné diplomáciai működése.) 1551—56. (Tört. Érték. XVIII:2)

BÉKEFI REMIG l. t. A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-i törvényei (Történettud. Érték. XVIII:3 sz.)

FRANKÓI VILMOS. Oklevéltár a m. kir. kegyúri jog történetéhez. — Tudomásul vétetik

96. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE r. és NÉMETHY GÉZA l. tagokat kéri föl.

# Jegyzőkönyvi mellékletek.

## 1. Előirányzat 1899-re.

### Bevétel

#### Rendes bevételek:

	1898-ra	1899-re
I. Alapítványok kamatai . . . . .	3 000 . . .	2.700 frt — kr.
II. Követelések . . . . .	3 300 . . .	3.500 „ — „
III. Értékpapírok kamataiból . . . . .	64.000 . . .	66.000 „ — „
IV. Ingatlanokból . . . . .	500 . . .	— „ — „
V. Házbér . . . . .	42.000 . . .	39.000 „ — „
VI. Könyvek eladásából . . . . .	10.000 . . .	9.500 „ — „
VII. Országos dotatio:		
a) Tört. és irodalomtört. czélokra . . . . .	15.000 . . .	15.000 „ — „
b) Műemlékek közzétételére . . . . .	5.000 . . .	5.000 „ — „
c) Természettud. kutatásokra . . . . .	5.000 . . .	5.000 „ — „
d) Classica-philologiai czélokra . . . . .	1.500 . . .	1.500 „ — „
e) Szótári munkásságra . . . . .	— . . .	2.000 „ — „
f) Könyvtára . . . . .	5.000 . . .	5.000 „ — „
g) Az akad. szabad rendelkezésére . . . . .	8.500 . . .	8.500 „ — „
	162.800 . . .	162.700 frt — kr.

#### Rendkívüli és átfutó bevételek:

Maradék . . . . .	5.440.18	9 606 frt 09 kr.
Régészeti és Embert. társ. járuléka . . . . .	525 . . .	525 „ — „
A Kazinczy-alapból . . . . .	2.200 . . .	3.000 „ — „
	8.165 18	13.131 frt 09 kr.
Összes bevétel	170.965.18	175.831 frt 09 kr

### Kiadás:

I. Személyes járandóságok . . . . .	31.039.20	28.564 frt 20 kr.
II. Általános kiadások:		
Értesítő . . . . .		
Almanach . . . . .		
Akad. kiadványok jegyzéke . . . . .	4.500 . . .	4.500 „ — „
Helyesírási szabályok . . . . .		
III. I. osztály (16.500) . . . . .	18.040.04	16.980 „ 93 „
III. b) Szótári bizottság . . . . .		3.158 „ 80 „
IV. II. osztály (28.000) . . . . .	30.185.90	34.647 „ 34 „
V. III. „ (16.000) . . . . .	17.564.24	16.379 „ 82 „

VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére : 1898-ra :		1899-re :	
a) Az Akadémiai Vállalatra . . . . .	— . . .	1.000 frt	— kr.
b) A Term.-tud.-társ. részére . . . . .	2.000 . . .	2.000	" — "
c) Az orvosi vállalat részére . . . . .	1.000 . . .	1.000	" — "
VII. Gr. Széchenyi Istv. múzeumára . . . . .	500 . . .	1.000	" — "
VIIa. Kazinczy levelezése kiadására . . . . .	2.200 . . .	3.000	" — "
VIIb. Szinnyei: Magyar Írók életrajz. . . . .	1.200 . . .	1.200	" — "
VIII. Jutalmakra . . . . .	7.000 . . .	7.000	" — "
IX. Budapesti Szemle segélye . . . . .	4.000 . . .	4.000	" — "
X. A magyar irodalom ismertetése külföldön . . . . .	1.600 . . .	1.600	" — "
XI. Előfizetés a Naturwissenschaftl. Berichte-re . . . . .	1.500 . . .	1.500	" — "
XII Könyvtárra :			
a) Vásárlásokra . . . . .	6.500 . . .	6.500	" — "
b) Könyvkötésre . . . . .			
c) Kisebb kiadások . . . . .			
d) Szekrények készíttetésére . . . . .			
XIII. Akadémia épületeire, 1) rendes kiadások :			
a) Fűtés . . . . .	7.400 . . .	7.400	" — "
b) Világítás . . . . .			
c) Vízfogyasztás . . . . .			
d) Kéménysöprés, bádigos- munkák, mesteremberek . . . . .			
e) Tisztítás és apróbb kiadások . . . . .	3.600 . . .	3.600	" — "
2) Rendkívüli kiadások . . . . .			
XIV. Vegyes kiadásokra :			
a) Akad. kiadványok expedi- tiója . . . . .	5.000 . . .	5.000	" — "
b) A F. H. I. főkönyvvivőjé- nek tiszteletdíja . . . . .			
c) Ügyvédi költségek . . . . .			
d) Kisebb nyomtatványok . . . . .			
e) Irodai kiadások . . . . .			
f) Biztosítási díj . . . . .			
XV. Adó . . . . .	16.000 . . .	16.500	" — "
XVI. Kamat az Akad. kezelte ala- pok után . . . . .	2.400 . . .	3.000	" — "
XVII. Visszatérítés az alaptőkének . . . . .	3.200 . . .	1.800	" — "
XVIII. Előre nem látott kiadásokra . . . . .	3.000 . . .	3.000	" — "
	169.429·38	174.331 frt 09 kr.	
Az alaptőke szaporítására . . . . .	1.535·80	1.500	" — "
	170 965·18	175 831 frt 09 kr.	

*Megjegyzés:* A millenniumi kiadvány költségei az e célra, utólagos  
budgetszerű elszámolás mellett megszavazott 8000 frtból fedeztetnek.

## Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1899-re.

### I. Az osztály munkálataira :

1. Nyelv- és széptud. értekezésekre	800	frt	—	kr.
2. Gyöngyösi szótártöredék kiadására (hátralék . . . . .)	713	»	38	»
3. A Néprajzi Társaság segélye . . . . .	500	»	—	»
4. A pályaművek bírálatára . . . . .	240	»	—	»
Ehhez járul még a Tört. Bizottság részéről a Bayer József «Magyar Drámairodalom Története» című munkájának kiadására átemedett összeg . . . . .				
	1 000	»	—	»
				3.253
				frt 38 kr.

### II. Nyelvtudományi Bizottság :

1. A Nyelvtudom. Közleményekre . . . . .	2.550	frt	—	kr.
2. Kunos I. «Török szótár»-ára . . . . .	200	»	—	»
3. Szinnyei József «Tajszótár»-ára . . . . .	600	»	—	»
4. Munkácsi Bernát «A finn-magyar nyelvek árja és kaukázusi elemei» című munkájára . . . . .	500	»	—	»
5. A «Magyar Nyelvőr» segélye . . . . .	1 000	»	—	»
6. Előadó díja . . . . .	400	»	—	»
				5.250
				frt — kr.

### III. Irodalomtörténeti Bizottság :

1. Az Irodalomtört. Közlemények IX. évi folyamára . . . . .	2.208	frt	—	kr.
2. A Régi Magyar Könyvtár III. köt. második felének hátralékos szerkesztői díjára 600 frt. Ugyancsak nyomdai költségei törlesztésére, első részletül 400 frt. Az első köt. pótfüzete költségeire 219 frt . . . . .	1.219	»	—	»
3. Szenczi Molnár Albert naplója nyomdai költségeinek törlesztésére, első részletül . . . . .	400	»	—	»
4. Félben levő munkák folytatására . . . . .	250	»	55	»
5. Előadói díjra . . . . .	400	»	—	»
				4.477
				frt 55 kr.

### IV. Class -Philol. Bizottság :

1. Platon munkáinak nyomdai költs. . . . .	250	frt	—	kr.
2. Homerosz Iliászának nyomdai költs. . . . .	450	»	—	»
3. Bakchylides nyomdai költsége . . . . .	300	»	—	»
4. Demosthenes beszédei fordításának megkezdésére . . . . .	100	»	—	»
5. Bírálatokra . . . . .	100	»	—	»
6. Catullus fordítására . . . . .	300	»	—	»
7. A Philologiai Közlönyre . . . . .	1.000	»	—	»
8. Philologiai Encyklopaediára . . . . .	500	»	—	»
9. Magyar Latinság szótárára . . . . .	500	»	—	»
10. Előadói díjra . . . . .	400	»	—	»
				4.000
				frt — kr.
				16.980
				frt 93 kr.

## A II. osztály és bizottságai költségvetése 1899-re.

### I. Az osztály munkálataira :

1. Értekezésekre, emlékbeszédekre és bírálatokra . . . . .	2 700	frt	—	kr.
2. Az «Athenaeum» kiadására . . . . .	2 500	»	—	»
3. Hunyadiak kora szerkesztésére . . . . .	1.000	»	—	»
4. Philos. Írók Tára segélyezésére . . . . .	400	»	—	»
5. Hampel J. : «A legrégibb közép-kor emlékei» című mű nyomdai hátralékának fedezésére . . . . .	703	»	83	»
6. «Corpus Nummorum» kiadására . . . . .	300	»	—	»
7. Ferdinándy Géza «Arany bulla» című pályanyertes művének kiadása . . . . .	696	»	17	»
8. Mult évi hátralék . . . . .	526	»	50	»

8.826 frt 50 kr

### II. Történelmi Bizottság :

1. Károlyi Árpád, Magyar országgyűlési emlékek XI. kötetének befejezése . . . . .	600	frt	—	kr.
2. Szilágyi Sándor, Erdélyi országgyűlési emlékek XXII. kötete . . . . .	300	»	—	»
3. Csánki Dezső, Hunyadiak kora (utazási átalány) . . . . .	200	»	—	»
4. Schrauff Károly, A bécsi egyetem magyar anyakönyve . . . . .	900	»	—	»
5. Margalits Ede, Délszláv történelmi repertorium . . . . .	400	»	—	»
6. Hajnik Imre, A magyar bírósági szervezet és perjog története . . . . .	1.500	frt	—	kr.
7. Fináczy Ernő, A magyar közoktatás története Mária Terézia korában I. köt. . . . .	1.500	»	—	»
8. Thallóczy Lajos, Délvidéki oklevélt. sorozatának megkezdése . . . . .	1.000	»	—	»
9. Könyöki József, Magyarországi várak leírása (hozzájárulás a bizottság részéről) . . . . .	300	»	—	»
10. A bizottság másolatgyűjteménye regestáinak kiadása. III. füzet . . . . .	400	»	—	»
11. Másolásokra . . . . .	400	»	—	»
12. A Tört. Tár 1899. folyamának kiadása . . . . .	1.000	»	—	»
13. Tört. Életrajzok 1899. évi segélye . . . . .	500	»	—	»
14. Gazdaságtört. Szemle 1899. évi segélye . . . . .	500	»	—	»
15. Előadó tiszteletdíja . . . . .	400	»	—	»
16. Bizottsági apróbb kiadásokra . . . . .	100	»	—	»
17. Mult évi maradék . . . . .	4.371	»	73	»

14.371 frt 73 kr.

## III. Archaeologiai Bizottság:

1. Az Arch. Értesítőre . . . . .	3.800	frt — kr.
2. Magyarországi műemlékek és Archaeologiai közlem. közzétételére	1.100	» — »
3. Előadói és szerk. tiszteletdíjra . . . . .	600	» — »
4. A képes duczok kezel. költségére . . . . .	120	» — »
5. A kassai dom monographiájának rajzaira . . . . .	830	» — »
6. Rég. társ.-tól és mult évi maradék	759	» 11 »

7.209 frt 11 kr.

## IV. Nemzetgazd. és Statisztikai Bizottság:

1. Közgazdasági Szemle és megyei monographiák segélye . . . . .	2.440	frt — kr.
2. Közgazd. Lexikon II. k. segélye . . . . .	1.000	» — »
3. Előadói tiszteletdíj . . . . .	400	» — »
4. A hazai korlátolt forgalmú birtokok 10—12 ivnyi terjedelemben Vargha Gyulától . . . . .	380	» — »
5. Szolgának . . . . .	30	» — »

4 240 frt — kr.

34.647 frt 34 kr.

A III. osztály és bizottsága költségvetése  
1899-re.

## I. Az osztály munkálataira:

1. Math. és Term. Értesítőre és kisebb munkák segélyezésére . . . . .	4.500	frt — kr.
2. Emlékbeszéd és apró kiadásokra . . . . .	200	» — »
3. Bolyai János unokájának nevelési járuléka (1000 frt) II. részl. . . . .	200	» — »
4. Székesfehérv. csonttereklyékfest. . . . .	300	» — »
5. Petényi hagyatékának kritikai feldolgozására II. és utolsó részl. . . . .	500	» — »
6. A Gauss-Bolyai levelezésnek kiadására II. és utolsó részlet . . . . .	1.000	» — »
7. A «Tentamen» II. kötetének kiadására I. részlet . . . . .	1.200	» — »
8. Mathem. és Phys. Társ. segélyez. . . . .	500	» — »
9. Magyar Orv. Arch. segélyezésére . . . . .	600	» — »
10. A készülő munkálatok fődőzésére a maradékon kívül . . . . .	1.000	« — »
11. Mult évi maradék . . . . .	1.379	» 82 »

11.379 frt 82 kr.

## II. Mathem. és Természettud. Bizottság:

1. Tudom. munkák segélyezésére . . . . .	1.500	frt — kr.
2. A Természettud. füzetek segélye . . . . .	1.000	» — »
3. A Math. és Physikai Társulatnak . . . . .	500	» — »
4. Írói és nyomdai díjak . . . . .	1.600	» — »
5. Előadó díja . . . . .	400	» — »

5.000 frt — kr.

16379 frt. 28 kr.



## 2. Tagsági kijelölések.

## I.

Az I. osztály A) *alosztályának* kijelölő bizottsága (JOANNOVICS GYÖRGY t., GOLDZIHNER IGNÁCZ, SZINNYEI JÓZSEF r., MUNKÁCSI BERNÁT és PECZ VILMOS l. tagok), a hozzá áttett tagajánlások alapján, levelező tagokul (betűrendben) **dr. BALASSA JÓZSEF**-et, a magyar nyelvtudomány művelőjét, **dr. KÉGL SÁNDOR**-t, a persa nyelv és irodalom bűvarát és **SZILASI MÓRICZ**-ot, a finn-ugor összehasonlító nyelvészet és classica-philologia művelőjét jelöli. (Üres négy levelező tagsági hely).

Az I. osztály B) *alosztályának* kijelölő bizottsága (SZÁSZ KÁROLY, GYULAI PÁL, SZILÁDY ÁRON, r., RIEDL FRIGYES és VADNAY KÁROLY l. tagok), a hozzá áttett tagajánlások alapján, levelező tagokul (betűrendben) **BAYER JÓZSEF** irodalomtörténétirő, **HERCZEG FERENCZ** regény- és drámaíró s **KOZMA ANDOR** lyrai és tanköltőt jelöli. (Üres öt levelező tagsági hely).

## II.

A II. osztály A) *alosztályának* kijelölő bizottsága (SCHVARCZ GYULA, PAUER IMRE, JEKELFALUSSY JÓZSEF r., CONCHA GYÖZÖ és VARGHA GYULA l. tagok), a hozzá áttett tagajánlások alapján, levelező tagul **BEKSICS GUSZTÁV**-ot jelöli. (Üres három levelező tagsági hely.)

A II. osztály B) *alosztályának* kijelölő bizottsága (PAULER GYULA, HAMPEL JÓZSEF, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r., NAGY GYULA és MARCZALI HENRIK l. tagok), a hozzá áttett tagajánlások alapján, rendes tagokul **ZSILINSZKY MIHÁLY** és **CZOBOR BÉLA** l. tagokat, levelező tagokul pedig **BOROVSKY SAMU**-t, **SZENDREY JÁNOS**-t és **MAHLER EDE**-t jelöli. (Üres három rendes és három levelező tagsági hely.)

## III.

A III. osztály A) *alosztályának* kijelölő bizottsága (FRÖHLICH IZIDOR, LENGYEL BÉLA, LIPTHAY SÁNDOR r., ILOSVAY LAJOS és KÜRSCHÁK JÓZSEF l. tagok), a hozzá áttett tagajánlások alapján, levelező tagokul **BUGARSZKY ISTVÁN**-t, az elméleti chemia művelőjét és **TÖTÖSSY BÉLA**-t, a geometria művelőjét jelöli. (Üres öt levelező tagsági hely.)

A III. osztály B) *alosztályának* kijelölő bizottsága (FODOR JÓZSEF, KLUG NÁNDOR, KRENNER JÓZSEF r., CHYZER KORNÉL és SCHMIDT SÁNDOR l. tagok), a hozzá áttett tagajánlások alapján, levelező tagokul első helyen (betűrendben) **MÉHELY LAJOS**-t, az állattan művelőjét, **dr. PERTIK OTTÓ** orvostudományi író és **TORMAY BÉLA**-t, a gazdasági irodalom művelőjét; — második helyen **HALAVÁTS GYULA** geologust jelöli. (Üres három levelező tagsági hely.)

# Körlevél

## a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.



A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1899. évi LIX. nagygyűlés napjait következően tűzte ki:

### I.

Május 2-án, kedden délután 5 órakor az osztályok ülései.

#### *Tárgyak:*

a) A pályázatok eldöntése. — b) Új pályázatok kihirdetése. —  
c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra.  
A II. osztály javaslatot tesz a nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalom odaitélése iránt.

### II.

Május 3-án, szerdán délután 5 órakor nagygyűlés.

#### *Tárgyak:*

a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása. — b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról. — c) A jutalmat nyert pályamunkák jelíges leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése — d) Szavazás Zichy Antal t. t. arczképének a Képes-Teremben leendő felfüggesztéséről.

### III.

Május 4-én, csütörtökön déli 12 órakor az Igazgató-Tanács ülése.  
E napon egy igazgató tag is választandó.

### IV.

Május 5-én, pénteken délután 5 órakor tagválasztó nagygyűlés.

#### *Tárgyak:*

a) Egy igazgató tag választása. — b) Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.

### V.

Május 7-én, vasárnap délelőtt ünnepélyes közülés.

Budapest, 1899. április 1-én.

Elnöki megbízásból:

S z i l y K á l m á n,  
főtitkár.

---

## Kérdések és feleletek.

(Lásd a 100. l.)

1.-hez. A Vizsgálódó Magyar Gazda 1797-iki teljes évfolyama, tiszta, szép példányban meg van a könyvtárban.

Debreczen, 1899. április 10-én.

Szell Farkas.

Megjelenik  
minden hó 15-én  
három-négy ívnyi  
tartalommal.

# AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő  
s kiadó hivatal a  
Magyar Tudom.  
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

---

X. KÖTET.

1899. Május 15.

5. FÜZET.

---

Jelentés  
a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1898-ban.

## I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának. 1898. január 3-ikától december 19-ikéig bezárólag, egy ünnepélyes közülése, 25 nyilvános osztályülése, 14 összes ülése, egy elegyes ülése és három igazgatósági ülése, összesen tehát 44 ülése volt.

\* \* \*

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 10 zárt ülést tartott.

*Az irodalom és művészet köréből értekeztek:* Január 3-án PECZ VILMOS l. t. „A magyarok ősi nevééről Constantinus Porphyrogenitus-nál“ (megjelent az Egyetemes Philologiai Közlöny 1898. évfolyamában). Január 24-én MAHLER EDE mint vendég felolvasta „Egyiptologiai tanulmányok a chronologia köréből“ című értekezését (megjelent a Nyelv- és Széptud. Értek. XVII. köt. 1. sz.). Február 28-án SZILÁDY ÁRON r. t. felolvasta DÉZSI LAJOS-nak Gregorius Coelius Pannonius (Bánffy Gergely) pálos-szerzetesnek Szent-Ágoston regulái magyar fordításáról írott értekezését, mely munka egyetlen példánya a csiksomlyói ferenczrendi zárda könyvtárában maradt fenn. (Kivonata megjelent az Akad. Értesítő 1898. évf. 168. lapján). Márczius 21-én RIEDL FRIGYES l. t. felolvasta „A művész- és irodalmi típusok történetéről“ című értekezését, KÚNOS IGNÁCZ l. t. pedig „Nasszreddin hodsa tréfáiról“ értekezett (megjelenik a Nyelv- és Széptudom. Értek. XVII. köt. 2. sz. a.). Június 6-án P. THEWREWK EMIL r. t. felolvasta „A rhythmusi kérdés“ című értekezését. Október 3-án SZÁSZ KÁROLY r. t. bejelentette, hogy Dante „Divina comediájá“-nak utolsó részét, a Paradicsomot is lefordította s egyszersmind mutatványt olvasott fel belőle. Október 31-én JÓKAI MÓR t. t. felolvasta „Mik voltak a magyarok ezer év előtt“ című értekezését (Levente című színművének utószava) s ugyanakkor HEGEDŰS ISTVÁN l. t. „Bakchylidesről“ értekezett. November 28-án P. THEWREWK EMIL r. t. „A magyar Homeros-fordítás történetéből“ című értekezését olvasta.

A *nyelvtudomány köréből* értekeztek: Január 3-án KÚNOS IGNÁCZ l. t. felolvasta „A magyar-oszmán érintkezések” czimű értekezését. Január 24-én NÉMETHY GÉZA l. t. bemutatta BARTAL ANTAL l. tagnak „A Pristaldus szó származtatása” czimű értekezését (megjelent az Egyet. Philol. Közlöny 1898. évfolyamában). SZINNYEI JÓZSEF r. tag pedig MELICH JÁNOS-nak mint vendégnek a „Gyöngyösi szótártöredék”-ről írt értekezését terjesztette elő (megjelent a Nyelvtud. Közlem. 1898. évfolyamában). Február 28-án SZINNYEI JÓZSEF r. t. bemutatta a „Nyelvtudományi Közlemények” legújabb füzetét. Május 2-án PETZ GEDÉON l. t. „Szótárírás és szótáriróadalom” czimű értekezését olvasta fel (megjelent a Nyelvtudom. Közlemények 1898. évf. XXVIII. kötetében); ugyanakkor SZINNYEI JÓZSEF r. t. előterjesztette MELICH JÁNOS-nak mint vendégnek jelentését a gyöngyösi Ferenczrendiek könyvtárában talált magyar glossákról (kivonata megjelent az Akad. Értesítő 1898. évfoly. 479. l.). Június 6-án PETZ GEDÉON l. t. „Német jövevény szókrol” értekezett (megjelent a Nyelvőr 1898. évfolyamában). November 28-án SZINNYEI JÓZSEF r. t. bemutatott egy ismeretlen magyar nyelv-emléket a XIV. század elejéről, VARJU ELEMÉR bevezetésével (megjelent „A gyulafejevári codex” czímmel az Akad. Értesítőben, 1899. évf. 16 l.).

Az osztály részéről mint bíráló-bizottsági előadók jelentést tettek az összes üléseken: Márczius 19-én BÁNÓCZI JÓZSEF l. t., mint a gr. Teleki tragédia-pályázat bíráló-bizottságának előadója (bizottsági tagok voltak: Zichy Antal t. és Bereczik Árpád l. t.). Márczius 28-án VADNAY KÁROLY l. t., mint a gr. Karátsonyi-pályázat bíráló-bizottságának előadója (bírálok voltak: Jókai Mór t., Heinrich Gusztáv r., Szigeti József és Riedl Frigyes l. tagok); ugyanekkor NÉGYESY LÁSZLÓ l. t., mint a Farkas-Raskó-pályázat bíráló-bizottságának előadója (bírálok: Arany László és Baksay Sándor l. tagok).

A zárt üléseken a rendes folyóügyeket intézte el az osztály s gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletos feladat teljesítésére fölkérettek: GYULAI PÁL (*Arany Lászlóról*), HEGEDŰS ISTVÁN (*Ábel Jenőről*), GOLDZSIHER IGNÁCZ (*Ebers Györgyről*), BÁNÓCZI JÓZSEF (*Szász Béláról*), PECZ VILMOS (*Télffy Ivánról*), NÉGYESY LÁSZLÓ (*Volf Györgyről*) és SZÁSZ KÁROLY (*Zichy Antalról*).

\* \* \*

A II, azaz Philosophiai, Társadalmi és Történettudományi Osztály nyolcz nyilvános osztályülést, nyolcz zárt ülést, összesen tizenhat ülést tartott.

A nyilvános osztályülésekben nyolcz akadémiai tag és egy vendég dolgozata került felolvasásra, melyekből egy székfoglaló volt.

A felolvasások következő sorrendben tartattak: Január 10-én KÖRÖSI JÓZSEF l. t.: „A statisztika logikájának vázlata” (megj. a Tört. Ért.

során). Február 7-én MARCZALI HENRIK l. tag: „Dalmatia és az Árpádok“ (Tört. Ért.). Márczius 4-én KOMÁROMY ANDRÁS l. tag: „A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások“ (Tört. Ért.). Április 4-én FRANKÓI VILMOS r. tag: „Karai László budai prépost“ (Tört. Ért.) és MÁTYÁS FLÓRIÁN r. tag: „Chronologiai bírálat egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban“ (Tört. Ért.). Június 13-án MÁTYÁS FLÓRIÁN r. tag: „A magyarok első hadjáratai Európában“ és „A magyarok lakóhelyei a IX-ik században“. (Székf.) (Megj. a Tört. Ért.). Október 10-én TÉGLÁS GÁBOR l. tag: „Dacia legrégebb földrajzi adalékai Herodotosnál“ (Tört. Ért.). VERESS ENDRE főreáliskolai tanár: „Erdély fejedelmi interregnuma“, bemutatta KOMÁROMY ANDRÁS l. tag. November 7-én BALLAGI ALADÁR l. tag: „Művelődésünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban“. Deczember 4-én JEKELFALUSSY JÓZSEF r. tag: „Egyházipolitikai törvényeink hatása“. (Megj. a Közgazd. Szemlében). BALLAGI ALADÁR l. tag: „Művelődésünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban“ folytatott felolvasás.

A zárt osztályülésekben a rendes folyóúgyeket intézte el az osztály és gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére MÁRKI SÁNDOR l. t. (*Fínály Henrikről*), ZSILINSZKY MILÁLY l. t. (*Szathmáry Györgyről*), SZILÁGYI SÁNDOR r. t. (*Sayous Edéről*), GYÖRGY ENDRE l. t. (*Gladstone Eduárdról*), KAUTZ GYULA r. t. (*Knies Károlyról*), TÓTH LÖRINCZ r. t. (*Horváth Boldizsárról*), MÁRKI SÁNDOR l. t. (*Nagy Ivánról*) kérettek fel.

\* \* \*

A III. vagyis Matematikai és Természettudományi Osztály kilencz nyilvános ülést és nyolcz zárt ülést, összesen 17 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 52 munkát terjesztettek elő, melyek közül 25-nek szerzője volt akadémiai tag, 27-é nem akadémikus.

Az értekezések közül székfoglaló volt nyolcz.

Az értekezések sorrendje a következő volt: 1898. január 17-én LÓCZY LAJOS l. t.: „Gróf Széchenyi Béla utazásának földrajzi és földtani eredményei“ (székfoglaló értekezés; Akadémiai Értesítő, 1898.); ÓNODI ADOLF l. t.: „A gége légző és hangképző idegeiről“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); DADAY JENŐ l. t.: „Édesvízi mikroszkopi állatok Ceylonból“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); TANGEL FERENCZ és ZUNTZ N.: „Az izommunka befolyása a vérnyomásra“ (M. O. Archivum VII. évf.); REUSZ FRIGYES „Az epepangás befolyása a máj glycogenképző képességére“ (M. O. Archivum VII. évf.); BECK SOMA: „A bőr szöveti elváltozásai myxoedemánál“ (M. O. Archivum VII. évf.). Február 14-én HORVÁTH GÉZA r. t.: „A magyar birodalom hemiptera faunája“ (Akadémiai Értesítő, 1898.); MÉHELY LAJOS: „Új békafajok Új-Guineából“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet);

HÖGYES ENDRE r. t.: „A budapesti Pasteur-intézet működése 1897-ben“ (Akadémiai Értesítő, 1898.). Márczius 14-én LENHOSSEK MIHÁLY l. t.: „A centrosomáról“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Értesítő, XVI. kötet); KÉTLY KÁROLY l. t.: „A dobhár (chorda tympani) boncz- és élettani viszonyai, kórodai megfigyelések alapján“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Értesítő, XVI. kötet); FODOR JÓZSEF r. t. és RIEGLER GUSZTÁV: „Vizsgálatok typhus-bacillussal fertőzött állatok vérével“ (Mathem. és Természettud. Értesítő, XVI. kötet); RADOS GUSZTÁV l. t.: „Az orthogonális helyettesítések együtthatóiról“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); TÖRÖSSY BÉLA: „Az algebrai felületek magasabbrendű érintősíkjai“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); FRANCÉ REZSŐ: „A collodictyon triciliatum szervezete“ (Természettud. Füzetek, XXII. kötet). Április 18-án MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR l. t.: „Kétszikű fás növények bél-diaphragmája“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XVII. kötet); FRANZENAU ÁGOSTON l. t.: „Kristálytani vizsgálatok a bélbányai pyritről“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); FARKAS GYULA: „A gáz-diffúzió Kirchhoff-féle egyenleteinek redukciója“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); KALECSINSZKY SÁNDOR: „Bánsági serpentinek tanulmányozása“ (Akadémiai Értesítő, 1898); BUGARSZKY ISTVÁN és LIEBERMANN LEO: „A fehérjenemű anyagoknak sósav-, natriumhydroxyd- és konyhasó-lekötő képességéről“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); ÁRKÖVY JÓZSEF: „A fogpulpa és sebgangraena egy új bakteriologiai tényezőjéről“ (Mathem. és Természettud. Ért. XVI. kötet); ÁRKÖVY JÓZSEF: „Adatok a fog-caries aetiológiájához“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet). Május 16-án LENARD FÜLÖP l. t.: „Az elektromos erővel párhuzamosan irányított kathodsugarak magatartásáról“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); LENGYEL BÉLA r. t.: „Adatok a calcium történetéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); SZONTÁGH FÉLIX és WELLMANN OSZKÁR: „A normális és diphtheriás serum vegyi összetételéről“ (M. O. Archivum VII. évf.); BUGARSZKY ISTVÁN és TANGL FERENCZ: „A vérsavó molekuláris koncentrációjáról“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet). Június 20-án LÖRINTHE IMRE: „Sepia a magyarországi harmadkori képződményekben“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); PÓLYA JENŐ: „Az elülső csarnok zúgja glaucómánál“ (M. O. Archivum VII. évf.); SCHWITZER HUGÓ: „A szürke hályog keletkezéséről“ (Orvosi hetilap „Szemészet“ melléklete, 1898.); FENYVESSY BÉLA és HASENFELD ARTHUR: „A phosphoros elfajult szív erejéről“ (M. O. Archivum, VII. évf.); CSIKY JÁNOS: „Aether-narcosis, tekintettel az aetheres tüdőgyulladásra“ (M. O. Archivum VII. évf.); HARI PÁL: „A gyógyszeres vas felszívódása a gyomorban“ (M. O. Archivum, VIII. évf.); BERNÁTSKY JENŐ: „Az endotroph mykorhizák ismeretéhez“ (Természettud. Füzetek, XXII. kötet); AUJESZKY ALADÁR: „Adatok a lépfene ellen való immunizálás kérdé-

séhez" (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); RIGLER GUSZTÁV: „A typhus-bacillus vándorlása a talajban“. Október 17-én FARKAS GYULA l. t.: „Pótlások a vector-tanhoz és az elektromágnesség tanához“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); FARKAS GYULA l. t.: „A Fourier-féle elv alkalmazásának algebrai alapja“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); LENGYEL BELA r. t.: „Néhány gáz hatása a photograph-lemezre“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); RADOS GUSZTÁV l. t.: Indukált lineár helyettesítések“ (Math. és Természettudom. Ért. XVI. kötet); VÁLYI GYULA l. t.: „Több-szörös poláris reciprocitás“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); CHOLNOKY JENŐ: „Jelentés kínai utazásom tudományos eredményéről“ (Akadémiai Értesítő, 1898.); FILÁRSZKY NÁNDOR: „Adatok a moszat-vegetatióhoz“; BEKE MANÓ: „A homogén-lineár differenciál-egyenletek resolvenseiről“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet). November 14-én KOCH ANTAL r. t.: „Az erdélyi medenceze ifjabb harmadkori képződményeiről“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); KÖVESLIGETHY RADÓ l. t.: „A spectrum-analysis két parameter egyenlete“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); RADOS GUSZTÁV l. t.: „Indukált helyettesítések csoportjai“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. kötet); BOGDÁNFY ÖDÖN: „A téli csapadék és a Tisza tavaszi árvizei“ (Math. és Természettud. Ért. XVI. kötet); RÖNA ZSIGMOND: „A hőmérséklet évi menete Magyarországon“. Deczember 12-én LAUFENAUER KÁROLY l. t.: „A hódmező-vásárhelyi boszorkányperek, idegkórtani szempontból“ (székfoglaló értekezés; Akadémiai Értesítő, 1899); ÓNODI ADOLF l. t.: „A gégeidegek ismeretéhez“ (Math. és Természettudományi Ért. XVII. kötet); RADOS GUSZTÁV l. t.: „Az indukált helyettesítés charakteristikus egyenletének tényezőkre való felbontása“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. kötet); KÖVESLIGETHY RADÓ l. t.: „Az égi testek spectrumáról“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.).

A zárt osztályüléseken a rendes folyóúgyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megbirálásáról, illetőleg kiadásáról

Intézkedett végül az osztály, hogy az elhunyt BIELZ ALBERT l. t. emléke jegyzőkönyvileg megörökíttessék és fölkérte HORVÁTH GÉZA r. tagot, hogy róla az Akadémiában emlékbeszédet tartson.

\* \* \*

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédeket tartottak: Január 31-én RADOS GUSZTÁV l. t. Kronecker Lipót k. tagról, február 21-én SCHMIDT SÁNDOR l. t. Dana D. Jakab k. tagról, márczius 28-án ENTZ GÉZA r. t. Margó Tivadar t. tagról. április 25-én CONCHA GYÖZÖ l. t. Gneist Rudolf k. tagról, május 23-án VADNAY KÁROLY l. t. Pálffy Albert l. tagról, október 24-én TRANHOFFER LAJOS r. t. Dubois-Reymond Emil k. tagról, november 21-én VARGHA GYULA l. t. Pólya Jakab l. tagról, deczember 19-én MOCSÁRY SÁNDOR l. t. Xántus János l. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: Január 31-én bejelentetett, hogy a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister az úr „Elkerülhető idegen szók“ kis szótárának költségeire 500 frtot utalványozott. Főtitkár előterjesztette jelentését az 1897. évi számadásokról s elfogadtatott az 1898. évre szóló költségvetési előirányzat. Ballagi Aladár l. t. felhívta az Akadémia figyelmét a könyvtári helyiségek szűk voltára s intézkedések tételét sürgette. — Február 21-én elnöki beszéd kíséretében átadott az első Wahrmann-érem Mechwart Andrásnak. Myskovszky Viktor l. t. emlékiratot nyújtott be pusztuló műemlékeink érdekében. Elfogadtatott az osztályok 1898-ra szóló költségvetése. Olvastatott a III. osztály indítványa a nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom évkörének kiterjesztéséről. — Márczius 28-án megállapított Duka Tivadar l. t. alapítványának ügyrendi szövege. — Április 25-én az állandó szótári bizottság tárgyában előterjesztett javaslat elfogadtatott. — Május 23-án elnöki előterjesztésre Zichy Antal ig. és t. tag emlékének megörökítésére határozatok hoztak. Felolvastatott Wlassics Gyula r. t. újonnan választott másodelnöknek köszönő irata. Bejelentetett, hogy ő cs. és apost. kir. Felsege legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy az 1889. évi márczius 31-én kelt legfelsőbb elhatározással konstantinápolyi történelmi kutatásokra legkegyelmesebben engedélyezett 6000 frtnyi összegből még fenmaradt 1194 frt 68 kr., további elszámolás kötelezettsége nélkül, a honfoglalás byzanceji kútfoínak kiadására használtassék föl. A következő három év tartamára megválasztattak az állandó bizottságok tagjai. A hadtudományi bizottság ügye véleményadás végett áttétetett a II. osztályhoz. — Június 20-án bejelentetett, hogy ő cs. és apost. kir. Felsege június 5-én kelt legfelsőbb elhatározásával br. Eötvös Lorándnak a M. Tud. Akadémia elnökévé és dr. Wlassics Gyulának másodelnökévé három évre történt megválasztását legkegyelmesebben megerősíteni méltóztatott. Az I. osztály javaslatára megállapított a hibbei templomban Balassa Bálint sirja fölé alkalmazandó emléktáblának felirata. Helyben hagyatott a szótári bizottság ügyrendje. Egyes bizottságok megalakulása tudomásul vétezt. Bemutattatott dr. Borovszky Samu előterjesztése a Mátyás király nagyobbik törvénykönyvének a Szirmay-levéltárban fölfedezett, 1488-ik évi kiadásáról. — A szeptember 12-én tartott rendkívüli ülésen ő cs. és apost. kir. Felsege Erzsébet királyné elhunytá alkalmából az Akadémia fájdalomának s kegyeletének megörökítésére határozatok hoztak. — Október 3-án bejelentetett, hogy Erzsébet királyné emlékére a M. Tud. Akadémia palotájának oszlopcsarnokában emlékmű fog felállítani, mely fehér márványdomborműben azt a jelenetet fogja ábrázolni, midőn ott Erzsébet királyné Deák Ferencz ravatalára koszorúját leteszi. Az Akadémia minden rendű tagjai fölkérettek, hogy az emlékmű létesítéséhez adományaikkal járuljanak. Bemutattak a szeptember 30-iki határnapig a hirdetett jutalmakra beérkezett pályá-



munkák. — Október 24-én bejelentettek a Nádasdy-, Bulyovszky-, Parkas-Raskó-, Teleki-, Gorove-, Általános bizt.-társaság-, Ullmann-, Vitéz- és Lévay-pályázathoz az osztályoktól kiküldött bírálók. Előterjesztetett az I. osztály indítványa a nem-akadémikusoknak személyes felolvasásra adott engedély új értelmezése tárgyában. — November 21-én az irodalomtörténeti és archaeologiai bizottságok megalakulása bejelentetett. Megállapították a jövő évi ülésor. — Deczember 19-én az irodalomtörténeti bizottság indítványa, hogy az Akadémiai Értesítő 1899-től kezdve nyisson új rovatot, melyben a tudományt illető dolgokra nézve tudakozó kérdéseket lehetne intézni a szakemberekhez, helyesléssel elfogadtatott. Elfogadtatott az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár alapítványának ügyrendi szövegezése a II. osztály előterjesztésében. Toldy László székesfővárosi főlevéltárnok jelentése, hogy a gráci egyetem könyvtárában fölfedezte Lethenyei István 1631-ben Csepregen nyomtatott „Evangeliumok és epistolák“ című munkájának egy teljesen ép példányát; átadatott közlés végett az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztőjének.

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és irodalmi ünnepélyekre küldötte el képviselőit vagy üdvözlétét: Az eperjesi Széchenyi-körnek Pulszky Ferencz emlékezetére tartott díszgyűlésére, a debreczeni Csokonai-körtől Ludas Matyi költője házának emléktáblával való megjelölése alkalmából rendezett leleplezési ünnepére, a brassói Honterus-szobor leleplezésére, Pápán a Vajda Péter emlékezetére tartott irodalmi ünnepre, a szegszárdi Garay-szobor leleplezésére, a Szarvas Gábornak Adán állított szobor leleplezésére, a londoni bibliographiai conferentiára, a Baross szobor leleplezésére, a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat közgyűlésére és a szentpétervári katonai orvosi akadémia százéves jubileumára.

\* \* \*

#### Az Akadémia halottjai 1898/99-ben:

Igazgató tag:

GRÓF APPONYI GYÖRGY. *Meghalt 1899. február 28-án.*

Tiszteleti tagok:

HORVÁT BOLDIZSÁR. *Meghalt 1898. október 28-án.*

ZICHY ANTAL ig. t. *Meghalt 1898. május 19-én.*

Rendes tagok:

NAGY IVÁN. *Meghalt 1898. október 26-án.*

SZILÁGYI SÁNDOR. *Meghalt 1899. január 12-én.*

Levelező tagok:

ARANY LÁSZLÓ. *Meghalt 1898. augusztus 1-én.*

BARTALUS ISTVÁN. *Meghalt 1899. február 8-án.*

BIELEZ ALBERT. *Meghalt 1898. május 26-án.*

SZÁSZ BÉLA. *Meghalt 1898. július 7-én.*TÉLFY IVÁN. *Meghalt 1898. augusztus 2-án.*

## Külső tagok :

EBERS GYÖRGY. *Meghalt 1898. augusztus 7-én.*GLADSTONE EDUÁRD. *Meghalt 1898. május 19-én.*HAUER FERENCZ. *Meghalt 1899. márczius 20-án.*HUBER ALFONZ. *Meghalt 1898. november 23-án.*KNIES KÁROLY. *Meghalt 1898. augusztus 3-án.*LEITNER G. W. *Meghalt 1899. márczius 23-án.*MÜLLER FRIGYES. *Meghalt 1898. május 25-én.*

\* \* \*

Az Igazgató-Tanács 1898-ban három ülést tartott. Fontosabb határozatai a következők: Február 27-én az 1897. évi számadások megvizsgálására gr. Széchenyi Béla elnöklete alatt Than Károly és a főtitkár kértettek föl. Tudomásul vétetett az 1897. évi bevételek és kiadások állásáról szóló jelentés s megállapított az 1898. évi költségvetés. A széphalmi és ügyészi számadásokra nézve a fölmentvény megadatott. Elhatároztatott, hogy a széphalmi mauzoleumban Kazinczy-ereklyék helyeztessenek el. — Május 5-én bemutatott a pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, mely szerint a számadások pontosan vezetetteknek s a pénztárban elhelyezett értékpapírok a legnagyobb rendben találtattak, minélfogva a M. Földhitelintézetnek az Akadémia őszinte köszönete fejeztetett ki s az 1897. évi számadásokra nézve a fölmentvény megadatott. — A november 27-iki értekezleten megvitattott a palota oszloposarnokában felállítandó emlékmű ügye. Becske Bálint nyug. pénzügyi igazgató, Széphalom felügyelője érdemeinek elismerésül, fiának, mint Kazinczy Ferencz dédunokájának évi ösztöndíj szavaztatott meg.

Ez üléseken a következő adományok, hagyományok és alapítványok jelentettek be:

Mechwart András alapítványa . . . . .	3000 frt
Br. Wodianer Albert alapítványa . . . . .	25000 „
Budapesti fővár egy. takarékpénzt. alapítványa . . . . .	4000 „
Horvát Boldizsár t. t. hagyománya . . . . .	1000 „

*II. Állandó bizottságok:*

1. A Nyelvtudományi Bizottság a múlt évben sokat foglalkozott szótári ügyekkel. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 1000 koronát adományozott egy *magyarító szótár* készítésére, mely összefoglalná a hibásan használt és fölösleges idegen szókat. Ezt a szótárt első szerkesztésben elkészítették Simonyi Zsigmond biz. előadó és Kalmár Elek. A kézirat gyanánt kinyomtatott példányokat az érdeklődők átnézték és számos megjegyzéssel és pótlással gazdagították.

Ezeknek összeegyeztetést s a végleges megszerkesztést a bizottság Tolnai Vilmos segédtagra bízta. — Siettette a bizottság a *Mesterszótár* elkészülését, úgy, hogy már mutatófüzetek is megjelenhettek belőle, és közreműködött az új állandó *Szótári Bizottság* szabályzatának megalkotásában. Zolnai Gyula folytatta a *Szamota*-féle okirati szógyűjtemény szerkesztését, mely a Nyelvtörténeti Szótárnak első pótléka lesz. — A *Vogul népköltési gyűjteményből* sajtó alá került az I. kiegészítő füzet, mely az általános tájékoztatást s az I. kötethez való magyarázatokat foglalja magában.

A bizottság munkálataiból 1898-ban a következők jelentek meg:  
*Nyelvtudományi Közlemények* 28. kötete, szerk. SZINNYEI JÓZSEF. Nagyobb közleményeit Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Petz Gedeon, Melich János és Szilasi Mórész biz. tagok írták, továbbá Erdélyi Lajos, Kalmár Elek, Gombocz Zoltán és mások.

*Magyar Nyelvőr*, 27. kötete, szerk. SIMONYI ZSIGMOND. A bizottság tagjai közül közreműködtek Joannovics György, Szily Kálmán, P. Thewrewk Emil, Kúnos Ignác, Petz Gedeon, Zolnai Gyula, Balassa József, Melich János.

Az új *Magyar Tájszótár*-ból, melyet SZINNYEI JÓZSEF szerkeszt ismét két füzet jelent meg, a II. kötet 3. és 4. füzete, mely a *Rőt és Találkozik* szók közti cikkeket foglalja magában.

2. Az *Irodalomtörténeti Bizottság* kiadásában megjelentek:

*Az Irodalomtörténeti Közlemények* VIII. évfolyama.

SZINNYEI JÓZSEF *Magyar Írók élete és művei*-ből 49–54. füzet.

*Régi Magyar Könyvtár* III. kötet 2. fele, melylyel a mű be van fejezve.

*Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése* stb. Dézsi Lajostól szerkesztve.

*Kuzinczy Ferencz levelezésének* VIII. kötete.

3. *Classica-philologiai Bizottságnak* a görög és latin remek-írók című fordítási gyűjteményében elkészült:

*Platon Euthyphronja*. Sokrates védőbeszéde, Kritonja és Phaidonja. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta SIMON JÓZSEF SÁNDOR.

Sajtó alatt van:

*Catullus versei*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta CSÉNGERI JÁNOS dr.

*Homeros Iliasa* I–VI. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta PONORI THEWREWK EMIL.

A gyűjtemény folytatásául elfogadtatott:

*Bacchylides*. HEGEDŰS ISTVÁN-tól

*A magyarországi latinság szótára*. Szerk. BARTAL ANTAL. I. köt.

Sajtó alatt.

A bizottság támogatásával megjelent az *Egyetemes Philologiai Közlöny* XXII. évfolyama.

Ugyancsak a bizottság támogatásával készül PECZ VILMOS szerkesztése alatt *A klasszikus ókor tárgyi lexikona*.

4. A Történelmi Bizottság az elmúlt évben nyolcz ülést tartott, és pedig jan. 29., febr. 26., ápr. 22., jún. 1., okt. 8., okt. 29. és nov. 26-án. Ez üléseken a működési körébe eső feladatok és tudományos munkálatok ügyeivel foglalkozott.

Saját munkaprogramjának megvalósításán kívül véleményt mondott az Akadémiától és az osztálytól hozzá utasított ügyekben Így a bizottság volt hivatva javaslatot tenni a Flór-alap jövedelmének mire fordítására nézve, ő tett indítványt a Röck Szilárd alapítványra és a Forster-Scitovszky alapítvány odaitélésére nézve. Ő formulázta a Gorove, Lukács Krisztina, Oltványi, Péczely, Vigyázó- és Bük-féle alapítványból kitüzendő pályakérdéseket és tett javaslatot a P. H. E. Takarékpénztár jutalmának odaitélése iránt.

Az Akadémia megbízásából a bizottság volt hivatva előkészíteni a hágai történelmi congressuson magyarországi szakférfiak részvételét; ő nyilvánított véleményt Mátyás Flórián r. tagnak „a történeti megállapítások nyilvántartása tárgyában“ tett indítványa felől; beható tanulmányozás tárgyává tette Balassa Bálint nyugvóhelyének megjelölési ügyét, és ezen kívül véleményt mondott hozzá érkezett tudományos munkák és ajánlatok, valamint egyéb kérdések felől.

A munkaprogramjába foglalt tudományos művek közül a következőket adatta sajtó alá:

1. SZILÁGYI SÁNDOR szerkesztésében az *Erdélyi országgyűlési emlékek* XXI. kötetét, mely az 1692—94. évek országgyűlési iratait megfelelő bevezetések és pótlékok kíséretében tartalmazza. A 30 íves kötet a legközelebbi idő alatt kikerül a sajtó alól.

2. Hasonlóképen közel van megjelenéséhez KÁROLYI ÁRPÁD-tól a *Magyar Országgyűlési Emlékeknek* már régebbi idő óta sajtó alatt lévő XI. kötete, melynek megjelentét újabban előkerült nagyfontosságú levéltári anyag hátráltatta. Az anyag már teljesen feldolgoztatván és sajtó alá adatván, a mintegy 50 ívre terjedő kötet legközelebb napvilágot lát.

3. A BARABÁS SAMU szerkesztésében megjelenő „*Zrínyi Miklós levelei*“-nek második kötete, mely az 1566-ik éven inneni levelezéseket és a két kötet név- és tárgymutatóját foglalja magában, 50 ívnél többre terjedő tartalommal szintén rövid idő alatt kerül ki a sajtó alól. A kötet megjelentét az index készítés fáradságos munkája és nyomdai technikai akadályok hátráltatták.

4. Szintén csaknem teljesen készen van FRANKÓI VILMOS-tól a m. kir. kegyúri jog történetéhez tartozó oklevéltár, melynek bevezetéssel és kimerítő index-el ellátott anyaga mintegy 30 ívre terjed.

Bár e négy kiadvány egyike sem jelent meg a naptári éven belül: az ezekben rejlő tudományos eredmények a bizottság 1898. évi munkásságának köszönhetők, mert a munkák későbbi megjelenését a bizottságon kívül fekvő okok idézték elő.

E munkákon kívül sajtó alatt van még:

5. SCHRAUF KÁROLY-tól a bécsi egyetem magyar anyakönyve, melynek teljes szövege ki van nyomtatva, s csak bevezetése és indexe késlelteti a művelődéstörténeti fontosságú kiadvány megjelentét.

6. A bizottságnak a M. Történelmi Társulattal együttesen kiadott folyóirata, a *Történelmi Tár*, a lefolyt évben változatos, minden korszakra terjedő tartalommal, 47 ivnyi terjedelemben jelent meg.

A munkaprogrammba felvett tudományos művek közül a bizottság behatóbban foglalkozott a délszláv történelmi repertorium ügyével, melynek MARGALITS EDE szerkesztésében megindítandó sorozata azonban az elmúlt év folyamán még nem volt sajtó alá adható. A *Hunyadiak korának* folytatásában a nagyérdemű szerző betegsége miatt némi haladék állott be ugyan, azonban az elmúlt évben sem szüneteltek a levéltári kutatások, melyek a földrajzi rész IV. kötetéhez a Pozsony városi és káptalani, a Nagyszombat városi és a nyitrai káptalani levéltárak anyagára terjedtek.

A bizottsági másolatgyűjtemény folytatólagos lajstromozása az elmúlt évben sem szünetelt. ÓVÁRY LIPÓT lev. tag teljesen elkészült a XVII. századi másolatok kivonatolásával, melyekről 2185 regestát szerkesztett, úgy hogy a jelen év folyamán egy testes kötetre terjedő történelmi anyag láthat napvilágot. A már meglévő másolati anyag kiegészítésére a bizottság becses másolatokat szerzett be a berlini kir. házi és az ottani állami levéltárból. Az előbbiből szerzett másolatok a XVI. század első feléből valók, az utóbbiak Bethlen Gábor korára vonatkoznak.

A bizottság a lefolyt évben is segélyben részesítette a M. Történelmi Társulat elismerésre méltó vállalatát, a *Történelmi Életrajzokat* és a *M. Gazdaságtörténelmi Szemlét*.

A bizottság belső életéből felemlítendő az a súlyos veszteség, mely bizottságunkat legrégebbi tagjának, a nagyérdemű NAGY IVÁN-nak halálával érte.

A lefolyt évre esett a bizottság ujjaalakítása is, mi az addigi tagok, az elnök és az előadó újból való megválasztásával járt.

5. Az Archaeologiai Bizottság az elmúlt évben előkészítette az Archaeologiai Közlemények XXI. kötetét, mely Kassa városának ötvösművességét kezdettől fogva 1890-ig fogja tárgyalni; a vaskos kötet ábrák kíséretében az 1899-ik év folyamában jelenik meg. Együttal előkészítettett a XXII. kötet, melyben egy monographia az őskorba, egy az antikkorba és egy a magyar középkorba vág. Mindezen közlemények számára az illusztrációk nagy száma már készen áll.

A kassai dom monographiája a rajzoló művészek másfelé való elfoglaltsága következtében csak kevésbé haladt a múlt évben.

Ellenben pontosan megjelent a bizottság szakközlőnye az

Archaeologiai Értesítő, öt füzetben, egészben 30 ivnyi terjedelemben a szövegben 52 egész oldalas képpel, 168 ábrával és külön két képes melléklettel.

Úgy mint eddig, most is a hazai szakírók jelentékeny csapatja tömörült a folyóirat körül; az írók száma 44 volt.

A bizottság a múlt évben is szokott liberalitással engedte át gazdag képes dúcainak készletét irodalmi művek czéljaira a hazában, sőt olyankor, mikor hazai érdekű tudományos kérdések tárgyalása czéljából külföldre kértek ábrás dúcokat, oda is készséggel szállította azokat. Egészben 206 dbot kölcsönzött a bizottság. Ügyeit a bizottság két ülésen intézte el; a második ülés alkalmával három évre újból alakult meg. Tagjai sorában az a változás állott be, hogy Steindl Imre segédtag akadémiai tagságra választatván meg, a bizottság rendes tagjai sorába lépett.

6. A Nemzetgazdasági Bizottság abban a hatáskörben, melyet az ügyrend kijelöl számára, a lefolyt évben is a szokott tevékenységet fejtette ki. Hazánk közgazdasági érdekeit első sorban szakfolyóirata, a „Közgazdasági Szemle“ által igyekszik szolgálni s e folyóirat a nemzetgazdasági tudomány elvont kérdései mellett az elmúlt évben is különösen azoknak a kérdéseknek tudományos tárgyalásával foglalkozott, melyek legközvetlenebbül érdeklik hazánk közgazdasági és egyéb közállapotait. Foglalkozott a Szemle önálló értekezések keretében, hogy csak néhány aktuális kérdésre mutassunk közegészségügyi állapotainkkal és teendőinkkel, a biztosítás kérdésével s az ezzel összefüggő tűzkárokkal, a vámpolitikával, mezőgazdaságunk helyzetének különböző irányban való megvilágításával s bemutatta az egyházpolitikai törvények hatását a mint az ma már a tudományos kutatás által biztosan megállapítható módon nyilatkozik.

A nemzetgazdasági bizottság a múlt évben egy valóban hézagtöltő nagyszabású szakmunka létrejöttét is lehetővé tette. A bizottság anyagi, szellemi és erkölcsi támogatásával jelent meg a „Közgazdasági Lexikon“ első kötete, mely mű lexikon-alakban, de sokszor egész nagy tanulmányrá nőtt értekezésekben ismerteti a közgazdasági tudomány egész ismeretkörét. A három nagy kötetre tervezett mű tudományos színvonalon, de lehetőleg mégis népszerűen tárgyalja a közgazdasági ismereteket, hogy annál inkább közkincsese váljanak. A közgazdasági tudomány terjesztése által valódi culturmissiót tölt be, az által pedig, hogy hazai közönségünket felmenti az idegen nyelvű hasonló munkák használatának kényszere alól, nemzeti hivatást is teljesít. A hazai közönségre nézve nagy előnye a műnek, a külföldi hasontárgyú vállalatokkal szemben, hogy első sorban a hazai állapotokat tartja szem előtt s a közölt czikkekből magyar szempont, magyar felfogás érvényesül. A bizottság évenként 1000 frttal támogatja a művet, de még hathatósabb az a szellemi támogatás, melyben

egyes cikkek megírásával a bizottság tagjai részesítik a vállalatot. A nemzetgazdasági bizottság azonkívül Acsády Ignác, Jekelfalussy József, Matlekovics Sándor és Vargha Gyula akadémiai tagokból egy ellenőrző bizottságot alakított, feladatukká tévén, kinyomatás előtt a Közgazdasági Lexikon egyes cikkeinek átnézését. Ez átnézés azonban csak a munka általános irodalmi színvonalának megbírálására terjedt ki, az egyes cikkek irányáért és tartalmáért a bizottság felelősséget vállalni nem kívánt.

Végül a nemzetgazdasági bizottság azt a consultatív szerepet, melyet az akadémiai ügyrend értelmében a nemzetgazdasági szakbavágó pályakérdések formulázása körül gyakorol, a lefolyt évben is lelkiismeretesen betöltötte.

7. A Matematikai és Természettudományi Bizottság a lefolyt évben, úgy mint az előzőkben, összesen 3300 frtot fordított tudományos czélok előmozdítására. Ebből 1500 frt két tudományos folyóirat segélyezésére, 1800 frt egyes tudományos dolgozatok és buvárlatok támogatására fordított.

A „Mathematikai és természettudományi Közlemények“ során mint a XXVII. kötet 2-dik száma megjelent LÖRNTHEY IMRE értekezése „Palaeontologiai tanulmányok a harmadkorú rákok köréből“ czimen. A munka 13 ivre terjed s 11 könyomatú tábla van hozzá mellékelve.

Ugyane kötet 3-ik száma Hegyfoky Kabos munkáját foglalja magában „A felhőzet a magy. szt korona országában“ czimen. E munka a nagyszámú táblázattal együtt 25 ivre terjed és egy térkép van hozzá mellékelve.

Sajtó alatt van Filarszky Nándor munkája „Adatok a Pieninek moszat-vegetatiójához.“

8. Szótári Bizottság. A Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter úr kezdeményére föllállított Szótári Bizottság 1898. május 17-én Szily Kálmán elnökségével megalakulván, az 1898-ik év folyamán öt ülést és több albizottsági értekezletet tartott. Mindenek előtt megállapította ügyrendjét (l. Akad. Értesítő 1898. 586. l.) s hozzáfogott az új Nagy Szótár munkálatainak szervezéséhez. E célból elkészíttette Petrik Géza könyvészszel az 1750-től 1860-ig megjelent nevezetesebb magyar munkáknak időrendi jegyzékét, hogy az anyaggyűjtést ez irodalomra nézve lehetőleg időrendben végeztethesse, a mi a szó- és szóláskincs fejlődésének megfigyelésében igen czélszerűnek mutatkozik. Behatóbb megvitatás után elhatározta, hogy az eddigi fontosabb szótárakból, ú. m. Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárából, Sándor István Toldalékából, Kresznericsből, a régi Nagy Szótárból, a Nyelvtörténeti Szótárból, az új Tájszótárból és Ballagi Mór Magyar-német szótára legújabb (1890.) kiadásából összeállíttatja s kézirat gyanánt egyszerű jegyzékben kinyomatja a czímszókat, hogy a gyűjtöket e szójegyzékkel is tájékoztassa s az új szótár lehető

teljességét előmozdítsa. E szójegyzék már sajtó alatt is van s rövid idő múlva a gyűjtőknek kezébe lesz adható.

A szótár általános és részletes tervét illetőleg Zolnai Gyula előadó, ügyrend szerinti szerkesztői feladatához képest, tanulmány tárgyává tette a nevezetesebb külföldi szótárakat s ezeknek, valamint a mi Nagy Szótárunk és Nyelvtörténeti Szótárunknak tanulságai alapján egy általános tervet terjesztett a kiküldött 5-tagú szerkesztő-bizottság elé, a mely azt részletesen megvitatta; maga pedig említett tanulmányairól első jelentésképpen *Az új Nagy Szótár feladatáról* című székfoglalójában számolt be (l. Akad. Értesítő 1899. februári füzet).

A bizottság 1898. évi utolsó, december 9-iki ülésében elhatározta, hogy már a fentebbi szójegyzék elkészülése s a szótár részletes tervének megállapítása előtt azonnal megkezdessék a régebbi íróknak szakavatott gyűjtőkkel, időrendben való földolgozása, s e munkálatokat az előadó, néhány teljesen megbízható dolgozótársal egyetemben, meg is indította.

9. A Könyvkiadó Bizottság kiadásában megjelent 1898-ban:

*Laveleye*: A tulajdon és kezdetleges alakjai. (Ford. Bartha Béla; rev. Pulszky Ágost.) A két kötetes munka *második* kötete.

*Ruskin*: Velenceze kövei. Számos rajzzal és műmelléklettel. (Ford. Geöcze Sarolta; rev. Beöthy Zsolt.) A három kötetes munka *utolsó* köt.

*Croiset*: A görög eposz története. (Ford. Kempf József; rev. Némethy Géza.) A két kötetes munka *második* kötete

*Faguet*: A XVIII. század. (Ford. Haraszi Gyula.) Egy kötet.

Az 1899-től 1901-ig terjedő cyklusban a következő munkák kiadása kerül sorra:

a) *Beöthy Zsolt*: Az irodalom és története. Egy kötet. E mű mintegy az irodalom philosophiáját adja és egyszersmind megvizsgálja azon történeti föltételeket, melyek az irodalmak fejlődését, felvirágzását és hanyatlását magyarázzák.

b) *Dante paradicsoma*. Fordítja és magyarázza Szász Károly. Egy kötet. Szász Károly e remekművet nemcsak lefordította, hanem folyton magyarázatokkal kísérte, melyek megvilágítják Dante költeményének és világfelfogásának mysteriumait.

c) *Dr. Jánosi Béla*: Az aesthetika története. Három kötet. E mű, melyet a M. Tud. Akadémia jutalommal tüntetett ki, nemcsak a szakférfiaknak, hanem általán a művelt közönségnek van szánva. Az első kötet az ó-kort, a második a középkort és az újabb kort, a harmadik a XIX. századot tárgyalja.

d) *Huber Alfonz*: Ausztria története. Átdolgozza Baróti Lajos. Két kötet. Huber Alfonznak, a nem rég elhunyt jeles osztrák történetírónak műve alaposágával és világosságával tűnik ki. Kiadásunkból a tisztán magyar vonatkozású részek elmaradnak.

e) *Carlyle Tamás*: Válogatott essayk. Fordítja Végh Arthur. Egy kötet. E kötet a nagy író legszellemesebb tanulmányait tartalmazza



f) *James Bryce*: A szent római birodalom. Angolból. Egy kötet. Bryce e híres műve elbeszélő alakban fejtegeti a római császári eszmének történetét Caracallától és Diocletiantól egészen II. Ferenczig (1806). A függelékben az új német császárságot és a német egységet tárgyalja.

g) *Bodley*: Franciaország. Angolból. Egy kötet. E mű, mely tavalyelőtt megjelenésekor Angliában és Franciaországban feltűnést keltett, rokonszenvvvel, de mindamellett erős kritikával tárgyalja a mai Franciaország politikai, jogi, társadalmi és irodalmi állapotát.

h) *Claudio Jannet*: Az Egyesült-Államok. Erkölcei, intézményei és eszméi. Francziából. Egy kötet. A munka főfejezetei a következők: Mi lett Washington nagy művéből? — Milyen veszedelmes hatása volt a köztársaságra a nép-souverainitas elvének. — A rabszolgháború eredményei. — A radicalis párt uralma. — Az általános szavazati jog a gyakorlatban. — A politikusok uralma. — Mennyibe kerül a demokratikus köztársaság — A pénzesemberek hatása. — A bírák. — Az ellenőrzés és a sajtó. — Mit gondolnak és tesznek a becsületes emberek. — A mindenható dollár. A család és a női kérdés. — Az anyagi jóllét. — A köztársaságot fentartó társadalmi erők. — Helyi kormányzat. — Vallás. — Nemzeti nevelés. — Titkos társaságok. — Vallásos, faji és társadalmi ellentétek. — A munkáskérdés. — Külügyi politika. — A válság.

i) Egy kötetre nézve a bizottság szabad kezét tart fenn, hogy esetleg egy időközben elkészülő vagy megjelenő új munkát még fölvehessen e sorozatba.

A bizottság előadójává 1898-ban RIEDL FRIGYES I tag választott meg.

### III. Az 1898-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (szomorújáték) 100 arany.

1897. szeptember 30. határnapig 26 pályamunka érkezett be; a jutalom az 1898. márczius 19-én tartott összes ülésen a „Szerelem“ című. „Sweet is the love“ jeligéjű öt felvonásos szomorújátéknak íteltetett oda. Szerzője SOMLÓ SÁNDOR.

2. *Gróf Karátsonyi-pályázat* (vigjáték) 200 arany.

1897. szeptember 30. határnapig 9 pályamunka érkezett be; de az 1898. márczius 28-án tartott összes ülés a jutalmat nem adta ki s a jeligés leveleket felbontatlanul elhamvasztatta.

3. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény) 100 frt.

1897. szeptember 30. határnapig 31 pályamű érkezett be; de az 1898. márczius 28-án tartott összes ülés a jutalmat nem adta ki s jeligés leveleket felbontatlanul elhamvasztatta.

4. *Nagyjuttalom és Marczibányi-mellékjuttalom* (1891—97. év-közben megjelent philosophiai munkák) 200, illetőleg 50 arany.

Az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés a nagyjutalmat nem adta ki; a Marczibányi-mellékjutalmat dr. PEKÁR KÁROLY „Physiologiai és psychologiai aesthetika, az érzések psychophysiológiája” című munkájának ítélte oda.

5. *Bulyovszky-jutalom* (az 1893—96. évkörben megjelent szép-irodalmi munkák utólagos jutalmazására) 400 frt

Az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés e jutalmat GYULAI PÁL költeményei 1894-ben két kötetben megjelent harmadik kiadásának ítélte oda.

6. *Péczely-regényjutalom* (1895—96-ban megjelent regények) 1000 arany forint.

Az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés e jutalmat HERCZEG FERENCZ „Szabolcs házassága” (1896.) című egykötetes regényének ítélte oda.

7. *Sámuel-díj* (1897-ben megjelent legjobb nyelvtudományi értekezés) 15 arany.

Az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés e jutalmat ERDÉLYI LAJOS „Az összevont mondatról” (Nyelvtudományi Közlemények XXVI.) című értekezésének ítélte oda.

8. *Marczibányi-pályázat* (magyar szórend története) 40 arany.

1897. szeptember 30. hatánapig beérkezett két pályamunka; az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés a jutalmat az I. számú, „A nyelv nem kész logika” jeligéjű pályamunkának ítélte oda. Szerzője MOLECZ BÉLA szentesi főgymnasiunai tanár.

9. *Bulyovszky-pályázat* (hazafias óda) 200 frt.

Az 1897. szeptember 30. hatánapig beérkezett 21 pályamű. Az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki s a jeligés leveleket felbontatlanul elhamvasztatta.

10. *Sztrókay-jutalom* (1896—97-ben megjelent jogtudományi munkák utólagos jutalmazására) 100 arany.

Az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés e jutalmat NAGY FERENCZ „A magyar váltójog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásra” (1897.) című munkájának ítélte oda.

11. *Flór-jutalom* (történelmi feladatra) 400 frt

Az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés e jutalmat KOMÁROMY ANDRÁS l. tagnak bocsátotta rendelkezésre a szabad hajdúk történetét illető levéltári kutatásokra.

12. *Rökk Szilárd-jutalom* (történettudományi czélokra) 500 frt.

Az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés e jutalmat BUBICS ZSIGMOND l. tag „Eszterházy Pál, Mars Hungaricusa” kiadására rendelte fordítani.

13. *Forster-Scitovszky-jutalom* (római kutatásokra) 675 frt.

Az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés e jutalmat SCHÖNHERR GYULA l. tagnak ítélte oda.

14. *Első magyar általános biztosító-társaság jutalma* (nemzetgazdasági feladat) 500 frt.

Az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés megbízást adott GYÖRGY ALADÁR-nak „A munkásvédelem és munkásbiztosítás törvényes szabályozása a főbb országokban, szervesen, tárgyak szerint csoportosítva” című munka megírására. Benyújtás határideje 1899. szept. 30.

15 *Ifj. bojári Vigyázó Sándor-jutalom* (az aranybulla mint alaptörvény) 600 frt.

1897. szeptember 30. határnapig egy pályamunka érkezett be, melynek az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés a jutalmat oda ítélte. Szerzője FERDINÁNDY GÉZA.

16. *Első magyar általános biztosító-társaság jutalma* (a jövedelem megoszlásának törvényei) 500 frt.

1897. szeptember 30. határnapig egy pályamunka érkezett be de ennek az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki s jeligés levelét felbontatlanul elégette.

17. *Magyar kereskedelmi csarnok Széchenyi-adománya* (kicsinyben való kereskedés) 1000 magyar frank.

Az 1897. szeptember 30. határnapig két pályamunka érkezett be: de ezeknek az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés a jutalmat nem ítélte oda s jeligés leveleiket felbontatlanul elhamvasztatta.

18. *Rózsay-díj 1894-ről*, 500 frt.

Az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés e jutalmat dr. SZÉKELY ÁGOSTON megbízás útján készített, „A vérsavó-therapia, tekintettel a lépfenére és a vesetztségre” című munkájának kiadatni rendelte.

19. *Rózsay-díj 1896-ról*, 500 frt.

Az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés e jutalmat dr. LANDAUER ÁRMIN megbízás útján készített, „Az epe elválasztása és szerepe a szervezetben” című munkájának rendelte kiadni.

20. *Rózsay-díj 1898-ra* (orvostudományi feladat) 500 frt.

Az 1898. május 4-én tartott nagygyűlés megbízást adott dr. HIRSCHLER ÁGOSTON és dr. TERRAY PÁL egyetemi magántanároknak „A sók jelentősége az anyagcsere élet- és kórtanában” című munka kidolgozására. Benyújtás határideje: 1900. február 18-ika.

#### IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1898-ban.

A magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent s még kapható *munkák és folyóiratok címjegyzéke*. 1898. 32 lap.

\* *Magyar Tud. Akadémiai Almanach*, polgári és csillagászati naptárral 1899-re. 244 lap. Ára 1 frt.

\* *Akadémiai Értesítő*. Havi folyóirat. Szerk. SZILY KÁLMÁN főtítkár. 97—108. füz. I—XII és 624 l. Egy évf. ára 3 frt.

A \* gal jelölt műveket az intézetek az átalány fejében kapják.

\* *Archaeologiai Értesítő.* Új folyam. XVIII. kötet. (1898. évfoly.) 1—5. sz. Szerkeszti: HAMPEL JÓZSEF. 1898. I—XXXII és 448 lap. 52 képes táblával, 168 ábrával és 2 képes melléklettel. Egy évfolyam ára 6 frt.

*Athenaeum*, philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerkeszti dr. PAUER IMRE. VII. (1898. évf.) 1—4. sz. 1898. 1—IV és 613 lap. Az évfolyam ára 5 frt.

\* *Mathematikai és természettudományi Értesítő.* Szerk. KÖNIG GYULA. XVI. köt. (1898.) 1—5. füz. 1898. 505 lap. Szövegközti ábrákkal. Egy évfolyam ára 5 frt.

*Irodalomtörténeti Közlemények.* Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti SZILÁDY ÁRON. VIII. (1898) évf. 1—4. füz. 1898. I—XIX. és 496 lap. Előfizetési ára 5 frt.

\* *Nyelvtudományi Közlemények.* Évnegyedes folyóirat. Szerk. SZINNYEI JÓZSEF. XXVII. köt. (1898. foly.) 1—4. füz. 1898. 1—IV és 476 lap. Egy évfolyam ára 3 frt.

*Történelmi Tár.* Évnegyedes folyóirat. 1898. folyam. 1—4. füz. I—IV és 751 lap. Egyes füzet ára az 1897-i évfolyamtól kezdve 2 frt 60 kr.

*Chyzer Kornél.* Araneae Hungariae secundum collectiones a Leone Becker pro parte perscrutatas conscriptae a Cornelio Chyzer et Ladislav Kulczyński. Tomus II. Pars 2. Zodarioidae, agalenoidae, drassoidae, zorospeoidae, dysderoidae, filistatoidae, callomatoidae, theraphosoidae. — (Accedunt tabulae 5.) 1897. 147—366 lap. Ára 5 frt.

\* *Concha Győző* I. t. Emlékbeszéd Gneist Rudolf külső tagról. (Emlékbeszédek. IX. köt. 7. sz.) 1898. 45 lap. 40 kr.

\* *Croiset M.* A görög eposz története. A második átnézett és bővített kiadás után fordította KEMPF JÓZSEF. II. kötet. 1898. 429 lap. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. XXXIV. köt.)

\* *Entz Géza r. t.* Emlékbeszéd Margó Tivadar t. tagról. (Emlékbeszédek. IX. köt. 6. sz.) 1898. 31 lap. 30 kr.

\* *Faguet Emil.* A XVIII. század. Irodalmi tanulmányok. A 15-ik kiadásból fordította HARASZTI GYULA. 1898. I—VI. és 687 lap. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata. Új folyam. XXXVII. kötet.)

*Fayer László.* Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. II. köt. I—XVI és 543 lap. Ára 3 frt.

\* *Fraknói Vilmos ig. és r. t.* Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás meghonosítója Magyarországon. (Történettud. Értekez. XVII. 7. sz.) 1898. 21 lap. 30 kr.

\* *Dr. Hodinka Antal.* Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. (Történettudom. Értekezések. XVII. 4. sz.) 1898. 119 lap. 1 frt 20 kr.

*Kazinczy Ferencz levelezése.* Közzéteszi dr. VÁCZY JÁNOS. VIII. kötet. 1810. július 1—1811. június 30. 1898. I—XXIV és 689 lap. Ára 5 frt

\* *Klug Nándor r. t.* Emlékbeszéd Ludwig Károly Frigyes Vilmos külső tagról. (Emlékbeszédek. IX. köt. 4. sz.) 1898. 26 lap. 30 kr.

\* *Komáromy András l. t.* A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások. (Történettud. Értek. XVII: 6. sz.) 1898. 76 lap. 80 kr.

\* *Laveleye Émile.* A tulajdon és kezdetleges alakjai. A negyedik átvizsgált és tetemesen bővített francia kiadás után fordította dr. BARTHA BÉLA. Bevezetéssel ellátta dr. PULSZKY ÁGOST. II. kötet. 1898. 215 lap (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata. Új folyam. XXXV. kötet.)

\* *Dr. Lörenthey Imre.* Palaeontologiai tanulmányok a harmadfokú rákok köréből. (Mathemat. és természettudományi közlemények. XXVII. köt. 2. sz.) 1898. 208 lap és 11 táblával. Ára 3 frt.

\* *Dr. Mahler Ede.* Egyiptologiai tanulmányok a chronologia köréből. (Nyelvtud. Értek. XVII: 1. sz.) 1898. 12 lap. 15 kr.

\* *Marczali Henrik l. t.* Az Árpádok és Dalmácia. (Történettud. Értek. XVII. 5. sz.) 1898. 106 lap. 1 frt.

\* *Mátyás Flórián r. t.* A magyarok első hadjáratai Európában. Székfoglaló értekezés. (Történettud. Értekezések. XVII. 9. sz.) 1898. 30 lap. 30 kr.

\* *Mátyás Flórián r. t.* Egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról és I. Endre, Kálmán királyaink halála évéről. (Történettud. Értek. XVII: 8. sz.) 1898. 29 lap. 30 kr.

*Melich János.* A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — —. 1898. I—XXXVI és 242 lap. 2 frt 50 kr.

*Molnár Albert* (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta DÉZSI LAJOS. Hasonmással. 1898. I—XXXIX és 520 lap. Ára 4 frt 50 kr.

\* *Rados Gusztáv l. t.* Emlékbeszéd Kronecker Lipót külső tagról. (Emlékbeszédek. IX. köt. 5. sz.) 1898. 12 lap. 15 kr.

*Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1897.* Présenté par le secrétaire général C. SZILY. 1898. 20 lap.

\* *Ruskin.* Velence kövei. A szerzőtől rajzolt 5 ábrával és 13 képmelléklettel. Angolból fordította GEÖCZE SAROLTA. III. köt. 1898. 339 lap. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata. XXXVI. köt.)

\* *Schönherr Gyula l. t.* Nápolyi László trónkövetelésének külföldi vonatkozásai. Székfoglaló. (Történettud. Értekez. XVII: 4. sz.) 1898. 32 lap. 40 kr.

*Szabó Károly és Hellebrant Árpád.* Régi magyar könyvtár. III. köt. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Második rész. (1671—1711) 1898. 943 lap. Ára 6 frt.

\* *Thanhoffer Lajos r. t.* Emlékbeszéd Du Bois-Reymond Emil külső tagról (Emlékbeszédek. IX. köt. 8. sz.) 1898. 32 lap. 30 kr.

\* *Dr. Vári Rezső.* Böles Leó császárnak „A hadi taktikáról“ szóló munkája. Kútfőtanulmány. (Történettud. Értek. XVII. 10. sz.) 1898. 82 lap. Ára 80 kr.

Összesen 34 mű 623 $\frac{1}{2}$  íven.

### *V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák és folyóiratok:*

#### *A) Megbízás:*

a) *Munkák:* SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár, Id. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Életrajza és Munkái. b) *Folyóiratok:* Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr, Közgazdasági Szemle.

#### *B) Segélyezés:*

a) *Folyóiratok:* Ethnographia, Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Orvosi Archivum, Matematikai és Fizikai Lapok, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte. b) *Könyvkiadó-vállalatok:* Nemzetgazdasági Írók Társasága, Természettudományi könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat, Philosophiai Írók Társasága, Közgazdasági Lexikon. c) *Munkák:* Magyar Történelmi Életrajzok. d) GOLDZSIHER IGNÁCZ: „Abú Hátim arab codex.“ e) Nyelvőr Kalauz. f) Philologiai Encyklopaedia. g) Külkereskedelmi politika. h) BIRÓ új-guineai néprajzi gyűjteménye. i) HERMAN OTTÓ: Petényi „Pastor Roseusa“. k) BOLYAI JÁNOS „Appendix“-ének magyar fordítása.

### *VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják:*

<i>Arad</i> , Kir. főgymnasium.	<i>Besztercebánya</i> , Állami felsőbb
„ Állami főreáliskola.	leányiskola.
„ Kereskedelmi Akadémia.	„ városi polg. fiúisk.
„ Kölesey-Egyesület.	<i>Bonyhád</i> , Ev. algymn.
<i>Aszód</i> , Gymn. könyvtár.	<i>Brád</i> , Görög-keleti román algymn.
<i>Baja</i> , Cist. rendű főgymn.	<i>Brassó</i> , Evang. gymnasium.
„ Casino könyvtára.	„ Gör.-kel. román középisk.
<i>Balázsfalva</i> , Societatea de Inno-	„ R. kath. főgymnasium.
centiu M. Clain.	„ M. kir. áll. főreáliskola.
<i>Bánffy-Hunyad</i> , Polgári iskola.	„ Áll. kereskedelmi iskola
<i>Bártfa</i> , Állami gymnasium.	<i>Budapest</i> , Fő- és székv. levélt.
<i>Békés</i> , Ev. ref. gymnasium	„ Tud. egyet. könyvtára.
<i>Békés-Csaba</i> , Ev. gymnasium.	„ Tud. egyet. philol. semin.
<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgymnasium.	„ Tud. egyet. tört. semin.
<i>Beregszász</i> , Állami gymnasium.	„ Tud. egyet. földr. semin.
<i>Besztercze</i> , Főgymnasium.	„ Tud. egyet. class. philol.
<i>Besztercebánya</i> , Ág. h. ev. gym.	semin.

<i>Budapest</i> , Tud. egyet. aesthetikai gyűjteménye.	<i>Deés</i> , Kir. állami gymnasium.
„ Meteorologiai intézet.	<i>Déva</i> , Állami főreáliskola.
„ Műegyetemi könyvtár.	„ Áll. főreisk. önképzőköre.
„ Ludovica-akadémia.	<i>Ecséd</i> , Gazdasági könyvtár.
„ Állatorvosi akadémia.	<i>Eger</i> , Érseki joglyceum.
„ Mezőgazd. Múzeum.	„ Kath. főgymnasium.
„ Katholikus kör.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ Kir. Orvos-egyesület	„ Állami főreáliskola.
„ Minta-rajziskola	<i>Eperjes</i> , Ág. hitv. Collegium.
„ Állami közép-iparisk.	„ Kir. kath. főgymnasium.
„ M. kir. chemiai intézet.	„ Széchenyi-kör.
„ Ág. h. ev főgymnasium.	<i>Erzsébetváros</i> , M. kir. áll. gymn.
„ Kegyesrendi főgymn.	<i>Esztergom</i> , Szt. Benedek-rendi gymnasium.
„ I. ker. kir. áll. főgymn.	„ Érsekmegyei könyvt.
„ II. ker. kir. kath. főgymn.	<i>Fehértemplom</i> , Főgymnasium.
„ V. ker. gymnasium.	<i>Félegyháza</i> , Kath. gymnasium.
„ VII. ker. főgymnasium.	<i>Felső-Lővő</i> , Ev. tanint. igazg.
„ VIII. ker. főgymnasium.	<i>Fiume</i> , M. kir. áll. főgymnasium.
„ Tanárképző-int. gymn.	„ M. k. áll. keresk. Akadémia.
„ Ref. főgymnasium.	<i>Gyöngyös</i> , Állami főgymnasium.
„ II. ker. áll. főreálisk.	<i>Győnk</i> , Ev. ref. gymnasium.
„ IV. ker. közs. főreálisk.	<i>Győr</i> , Kath. főgymnasium
„ V. ker. áll. főreálisk.	„ Állami főreáliskola
„ VI. ker. reáliskola.	<i>Gyula-Fehérvár</i> , R. kath. főgymn.
„ VIII. ker. főreáliskola.	<i>Hajdú-Nánás</i> , Gymnasium.
„ Keresked. Akadémia.	<i>Hódmező-Vásárhely</i> , Főgymn.
„ M. k. áll. fels. leányisk.	<i>Hodosán</i> , M. k. áll. elemi népisk.
„ VI. ker. tanítónő-képző.	<i>Igló</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.
„ I. ker. Paedagogium	<i>Jászberény</i> , Közs. kath. főgymn.
„ II. ker. tanítónő-képző.	<i>Kalocsa</i> , Érseki főgymnasium.
„ b. Eötvös-collegium.	<i>Kaposvár</i> , M. kir. áll. főgymn.
„ Budai könyvtár.	<i>Karczag</i> , Ev. ref. gymnasium.
„ Orsz. izr. tanítónőképző.	<i>Kassa</i> , Kir. jogakad. könyvtára.
„ Magy. tanítók kaszinója.	„ Kath. főgymnasium.
<i>Csáktornya</i> , Községi népiskola.	„ Állami főreáliskola.
„ Áll. polgári iskola	„ Állami felső-leányiskola.
<i>Csik-Somlyó</i> , Róm. kath. főgymn.	<i>Kecskemét</i> , Ref. jogakadémia.
<i>Csurgó</i> , Ref. főgymn	„ Ref. főgymnasium.
<i>Czepléd</i> , R. k. népisk. tanítótestül.	„ Állami főreáliskola.
<i>Debreczen</i> , Főiskolai könyvtár.	„ R. kath. főgymnasium.
„ R. kath. gymnasium.	<i>Késmárk</i> , Ág. h. ev. lyceum.
„ Állami főreáliskola	<i>Keszthely</i> , M. kir. gazd. tanintézet.
„ M. kir. gazd. tanintézet.	„ Kir. kath. gymnasium.
„ Keresk. Akadémia	<i>Kiskun-Halas</i> , Ref. főgymnasium.

<i>Kisujszállás</i> , Ev. ref. gymnasium.	<i>Nagy-Szeben</i> , Áll. főgymnasium.
<i>Kolozs-Monostor</i> , Gazd. tanintézet.	„ „ Ág. h. ev. gymn.
<i>Kolozsvár</i> , Egyetemi könyvtár.	<i>Nagy-Szőllös</i> , Ugocsa megyei tanító-egyesület.
„ Ev. ref. theol. facultas.	<i>Nagy-Szombat</i> , Érseki gymnasium.
„ R. kath. főgymnasium.	<i>Nagy-Várad</i> , Kir. jogakadémia.
„ Ev. ref. kollégium.	„ „ Kath. főgymnasium.
„ Unitárius gymnasium.	„ „ M. kir. áll. főreálisk.
„ Keresk. Akadémia.	„ „ Közs. isk. könyvtár.
„ Techn. iparmúzeum.	<i>Naszód</i> , Alapítványi főgymnasium.
„ Városi polg. fiúiskola.	<i>Nyíregyháza</i> , Ág. h. ev. főgymn.
<i>Komárom</i> , Szt. Benedek-rendi kath. gymnasium.	<i>Nyitra</i> , Főgymnasium.
<i>Körmöczbánya</i> , Áll. főreáliskola.	<i>Pancsova</i> , Főgymnasium.
<i>Kőszeg</i> , Gymn. tanári könyvtára.	<i>Pannonhalma</i> , Főapátsági lyceum.
<i>Kúnszentmiklós</i> , Ev. ref. gymn.	<i>Pápa</i> , Ref. főiskola.
<i>Léva</i> , Kegyesrendi főgymnasium.	„ Szt. Benedek-rendi székház.
<i>Liptó-Szt. Miklós</i> , Áll. polg. isk.	<i>Pécs</i> , Püspöki joglyceum.
<i>Losoncz</i> , M. kir. állami főgymn.	„ Kath. főgymnasium.
<i>Lőcse</i> , Kir. főgymnasium.	„ Állami főreáliskola.
„ M. kir. állami főreáliskola.	<i>Pozsony</i> , Kir. Jog-Akadémia.
<i>Lugos</i> , Főgymnasium.	„ Ev. Theol. Akadémia.
<i>Magyar-Óvár</i> , M. kir. gazd. Akad.	„ Kir. kath. főgymnasium.
„ „ R. kath. gymn.	„ Ág. h. ev. lyceum.
<i>Makó</i> , Állami főgymnasium.	„ Állami főreáliskola.
„ Polgári leányiskola.	„ Keresk. Akadémia.
<i>Máramaros-Sziget</i> , Ev. ref. colleg.	<i>Pozsony-Szt. György</i> , Gymnasium.
„ „ R. kath. gymn.	<i>Rimaszombat</i> , Egyes prot. gymn.
„ „ Áll. tanítókép.	<i>Rosnyó</i> , Ág. h. főgymnasium.
<i>Maros-Vásárhely</i> , Ev. ref. colleg.	„ Kath. főgymnasium.
„ „ R. kath. gymn.	<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. Akadémia.
<i>Medgyes</i> , Ev. gymnasium.	<i>Segesvár</i> , Gymnasium.
<i>Mező-Túr</i> , Ev. ref. gymnasium.	<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. gymn.
<i>Miskolcz</i> , Ev. ref. főgymnasium.	„ Ev. kerületilyceum.
„ Kir. kath. gymnasium.	<i>Sepsi-Sz. György</i> , Ev. ref. coll.
„ Felső keresk. iskola.	<i>Sikló</i> , Polgári iskola.
<i>Munkács</i> , Állami főgymnasium.	<i>Sopron</i> , Sz. Benedek-rendi főgymn.
<i>Nagy-Bánya</i> , Áll. főgymnasium.	„ Ág. h. evang. lyceum.
<i>Nagy-Becskerék</i> , Községi főgymn.	„ Ev. lyc. Ifj. M. Társaság.
<i>Nagy-Enyed</i> , Bethlen főiskola.	„ M. kir. állami főreáliskola.
<i>Nagy-Kálló</i> , Állami főreáliskola.	„ M. k. áll. fels. ker. iskola.
<i>Nagy-Kanizsa</i> , Róm. kath. főgymn.	„ Állami felső leányiskola.
<i>Nagy-Károly</i> , R. kath. főgymn.	„ Ev. tanítóképző-intézet.
<i>Nagy-Kükönd</i> , Gymnasium.	<i>Sümegeh</i> , Reáliskola.
<i>Nagy-Kőrös</i> , Ref. főgymnasium.	<i>Szabadka</i> , Községi főgymnasium.
<i>Nagy-Szalonta</i> , Algymnasium.	„ Közkönyvtár.



<i>Szabadka</i> , Milkó Izidor könyvtára.	<i>Tata</i> , Kegyesrendi algymnasium.
<i>Szabolcza</i> , Kir. kath. gymnasium.	<i>Temesvár</i> , Főgymnasium.
<i>Szamos-Ujvár</i> , M. kir. áll. főgymn.	„ M. kir. áll. főreáliskola.
<i>Szarvas</i> . Ág. h. ev. főgymnasium.	„ Nyilv. elsőfokú iparisk.
<i>Szász-Régen</i> , Gymnasium	„ M. k. áll. fels. leányisk.
<i>Szászváros</i> , Ev. ref. Kuun-tanoda.	<i>Torda</i> , Unitárius gymnasium.
<i>Szathmár</i> , Ev. ref. főgymnasium.	<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ Kir. kath. főgymnasium.	<i>Turóc-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót
<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgymn.	társaság.
„ Állami főreáliskola.	<i>Új-Verbász</i> , Algymnasium.
„ Kereskedelmi felsőiskola.	<i>Ujvidék</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ II. polg. főiskola.	„ Gör.-kel szerb főgymn.
<i>Szegszárd</i> , Állami főgymnasium.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gymn.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.
„ „ Áll. tanítóképezde.	„ Kaszinó.
<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. colleg.	„ Múzeumegyesület.
„ „ R. kath. főgymn.	<i>Vesecz</i> , Állami főreáliskola.
„ „ Államifőreálisk.	„ Közs. tanint. könyvtára.
<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
„ „ Főreáliskola.	<i>Zala-Egerszeg</i> , Polg. és ker. iskola.
„ „ Keresk. Akad.	„ „ Áll. főgymnasium
<i>Szentes</i> , Állami főgymnasium.	<i>Zenta</i> , Községi gymnasium.
„ Casino-Egylet.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. főgymnasium
<i>Szent-Gotthárd</i> , Áll. gymnasium.	<i>Zombor</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. algymn.	Összesen 256 intézet.
<i>Szolnok</i> , Állami főgymnasium.	

## VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	<i>Belgrád</i> . Société Savante Serbe.
<i>Attenburg</i> , Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.	<i>Bergen</i> , Bergens Museum
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.
<i>Athén</i> , Bibliothèque Nation de l'Université	„ Gesellschaft für Erdkunde.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein im Regierungsbezirk Schwaben und Neuburg.	„ K. preuss. Statist. Bureau.
<i>Austin</i> (Texas), Acad. of Sciences.	„ (Charlottenburg) Physikalisch-technische Reichsanstalt.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univers.	<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft
<i>Basel</i> . Naturforschende Gesellsch.	<i>Bonn</i> , Verein g. Alterthumsfreunde im Rheinlande
<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei miv. lödéstörténeti egyesület.	<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles.

- Breslau*, Verein für Geschichte u. Alterthum Schlesiens.  
 „ Museum Schlesischer Alterthümer.  
*Brünn*, Histor. stat. Section der k. k. mähr.-schlesischen Gesellsch. f. Ackerbau  
 „ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.  
*Bruzelles*, Acad. A. des Sciences et Belles Lettres.  
 „ Societé Numismatique.  
*Budapest*, M. k. miniszterelnökség.  
 „ Vall és közokt. miniszt.  
 „ Képviselőh. Könyvtára.  
 „ Egyetemi olvasóköri.  
 „ M. kir. földtani intézet.  
 „ Magyarhoni föld. társ.  
 „ K. m. természettudományi Társulat  
 „ Magyar Nemz. Múzeum.  
 „ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.  
 „ M. Nemz. Múzeum érem és régiség osztálya.  
 „ Műegyetemi olvasóköri.  
 „ Magy. Tört. Társulat  
 „ Nemz. színház könyvt.  
 „ Orsz. m. iparegyesület.  
 „ Földm. m. k. m. mezőgazd.-statiszt. osztálya.  
 „ M. kir. orsz. levéltár.  
 „ Orsz. m. k. statiszt. hiv.  
 „ Föv. statiszt. hivatal.  
*Bukarest*, Academia Romana.  
*Calcutta*, Asiatic Society of Bengal.  
*Cambridge* (Angolorsz.), Cambridge Philosophical Society.  
*Catania*, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.  
*Cherbourg*, Societé des Sciences Naturelles et Mathématiques.  
*Cristiania*, Societé des Sciences.  
 „ Univers. R. d. Norvége.  
*Danzig*, Naturforsch. Gesellschaft.  
*Darmstadt*, Histor. Verein für das Grossherzogthum Hessen.  
*Debreczen*, Orsz. gazd. intézet.  
*Déva*, Hunyadmegyei régészeti és történ. egyesület.  
*Dijon*, Acad. des Sciences et Belles Lettres  
*Dorpat*, Estnische Gelehrte Gesellschaft.  
 „ Meteorol. Observatorium.  
*Dresden*, Kön. Sächsischer Alterthums-Verein.  
*Dublin*, Royal Dublin Society  
*Edinburg*, Royal Society.  
 „ R. College of Physicians.  
*Erlangen*, Physik. medicinische Societät.  
*Firenze*, Accademia della Crusca.  
 „ Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.  
 „ Bibl. Nationale Centrale.  
 „ R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.  
 „ R. Istituto di Studi Superiori storico-practici di Firenze.  
*Frankfurt a/M.*, Physical. Verein.  
 „ a/O., Naturwissenschaftlicher Verein  
*Genève*, Societé de Physique et d'Histoire Naturelle.  
*Giessen*, Grossherz. Univ. Biblioth.  
*Görlitz*, Oberlausitzische Gesellsch.  
*Göttingen*, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften  
*Gratz*, Hist. Verein f. Steiermark.  
 „ Akademischer Leseverein.  
 „ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.  
*Gyulafehérvár*, Batthyányi könyvt.  
 „ Alsófehm. tört. rég. és természettud. egyesület.  
*Halle a/S.*, Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.  
 „ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.

- Harlem*, Société Hollandaise des Sciences.  
 „ Fondation de P. Teyler van der Hulst  
*Heidelberg*, Grossherz. Bibliothek.  
*Helsingfors*, Finnländische Societät d. Wissenschaften.  
 „ Finnische Literarische Gesellschaft.  
 „ Societas pro Fauna et Flora Fennica.  
 „ Finnische Alterthums-Gesellschaft.  
 „ Soumalais Ugrilainen Seura.  
 „ Kotikielen Seura  
 „ Société de Géographie.  
*Herény*, Observatorium.  
*Innsbruck*, K. k. Univ.-Bibliothek.  
 „ Ferdinandeum f. Tyrol.  
*Jena*, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.  
 „ Statist. Bureau d. Vereinigt Thüringischen Staaten.  
 „ Bibliotheca Hungarorum.  
*Kasan*, Société Physico-Mathémat.  
 „ Société d'Archeologie, d'Histoire et d'Ethnograph.  
 „ Séminaire Pédagogique  
*Kassa*, Felsőmagyarországi Múzeumegylet.  
*Kiel*, Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für Vaterländische Geschichte.  
*Klagenfurt*, Historische Gesellschaft für Kärnten.  
*Kolozsvár*, Nyelvészeti és irodalomtört. tanszék könyvtára.  
*Königsberg*, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.  
*Kopenhagen*, Acad. R. Danois des Sciences et des Lettres.  
 „ Sociétés des Antiquaires du Nord.  
*Krakkó*, K. Gelehrte Gesellschaft.
- Laibach*, Hist. Verein für Krain.  
*Lansing*, Agricultural College.  
*Leiden*, Musée néerlandais d'Antiquités.  
*Leipzig*, Museum f. Völkerkunde.  
 „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.  
*Lemberg*, Ossolinskisches Institut.  
 „ Universitäts-Bibliothek.  
*Liège*, Inst. Archéologique Liégeois.  
*Linz*, Mus. Francisco-Carolinum.  
*Lisbonne*, Académie Reale des Sciencias.  
*London*, Society of Antiquaries.  
 „ R. Institut. of Great-Britain.  
 „ R. Astronomical Society.  
 „ R. Asiatic Society.  
 „ R. Geographical Society.  
 „ Royal Society.  
 „ Anthropological Institute.  
*Losoncz*, Közkönyvtár.  
*Lőcse*, M. orsz. Kárpát-egylet.  
*Lüneburg*, Museum-Verein.  
*Luxembourg*, Section Historique de l'Institut.  
*Madrid*, Acad. Reale des Sciencias exactas.  
*Magyar-Óvár*, Mosonmegyei történelmi és régészeti társulat.  
*Mainz*, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.  
*Manchester*, Literary and Philosophical Society.  
*Maros-Vásárhely*, Teleki-könyvt.  
*Marseilles*, Faculté des Sciences.  
*Mecklenburg-Schwerin*, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde.  
*Modena*, Archivio di Stato.  
*Montpellier*, Acad. des Sciences.  
*Montreal*, Natural History Society.  
 „ Numismatic and Antiquarian Society.  
*Moszkva*, Société d'Archéologie.  
 „ Société des Naturalistes.

- Moszkva*, Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université Impériale.
- München*, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
- „ Hist. Verein für Oberbairn.
- Nagy-Szeben*, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
- „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
- „ „ Szász nemz. levéltár.
- „ „ Erdélyi rom. irod. s népmív. egyesület.
- Nagyvárad*, Biharm. rég. egyesület.
- Namur*, Société Archéol. de Namur.
- Napoli*, Reale Accad. di Archeol.
- „ Grande Archivio di Stato.
- „ R. Accad. delle Scienze Fisiche e Matematiche.
- „ R. Accad. delle Scienze Morali e politiche.
- „ Biblioteca Nazionale.
- New-York*, Academy of Sciences.
- „ „ Amer. Geogr. Society.
- „ „ New-York St. Library.
- Nürnberg*, Germanisch. Museum.
- Odessa*, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
- Oldenburg*, Alterthumsverein.
- Paderborn*, Verein f. Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
- Páris*, Bibl. de l'Institut de France.
- „ Annuaire Géolog. Universel.
- „ Museum d'Histoire Naturelle.
- Philadelphia*, Amer. Philosophical Society.
- „ Acad. of Nat. Scienc.
- „ Geographic Society.
- Pozsony*, Természettud. és orv. egyl.
- Prága*, Museum d. Königr. Böhmen.
- „ K. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.
- „ Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
- Prága*, Verein böhm. Philologen.
- „ Česky Lid.
- „ Česka Akad. Cisare Fr. Joz.
- Regensburg*, Historischer Verein für die Oberpfalz.
- Riga*, Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
- Róma*, Kais. deutsch. arch. Institut.
- „ Accademia dei Lincei.
- „ Bibliotheca Apost. Vaticana.
- „ Specola Vaticana.
- „ Società Geografica Italiana.
- „ Reale Società Rom. di Storia. Patria.
- Salzburg*, Museum Carol-August.
- San-Francisco*, Acad. of Sciences.
- San-Louis*, Academy of Sciences.
- „ „ Missouri botan. Garden.
- St. Petersburg*, Académie Imp. des Sciences.
- „ „ Commission Imp. Archéologique.
- „ „ Observ. Phys. Central.
- „ „ Société Imp. Géographique de Russie.
- Sarajevo*, Landesmuseum.
- Sepsi-Sz.-György*, Székely Nemz. Múzeum.
- Spalato*, K. k. Archaeol. Museum.
- Stockholm*, Académie des Sciences.
- „ Institut R. Géologique.
- „ Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien.
- Strassburg*, Kais. Universitäts u. Landesbibliothek.
- „ Histor. Literarischer Zweigverein des Vögesenclubs.
- Stuttgart*, Kön. öffentl. Bibliothek.
- Szeged*, Somogyi-könyvtár.
- Szombathely*, Régészeti egyesület.
- Temesvár*, Délmagyarországi természettud. társulat.

<i>Temesvár</i> , Délm. tört. és régészeti Társulat.	<i>Wien</i> , Semin. f. Oest. Geschichtsforschung.
<i>Tokyo</i> , Imperial Univers. of Japan.	„ K. k. Geograph. Gesellsch.
<i>Triest</i> , Museo civico di Storia Naturali.	„ Kais. Akad. d. Wissensch.
„ Società Adr. di Scienze Naturali	„ Kais. kön. Geolog. Reichsanstalt
<i>Újvidék</i> , Matica Srbska.	„ Centralkommission z. Erhaltung der Baudenkmale.
<i>Ulm</i> , Ver. f. Kunst u. Alterthümer.	„ Naturhist. Verein an d. Univ.
<i>Upsala</i> , Universitäts-Bibliothek.	„ Zoolog.-botan. Gesellsch.
<i>Venezia</i> , Archivio Generale	„ Akadem. Verein der Naturhistoriker.
„ Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.	„ Ungarn-Verein.
<i>Washington</i> , United States Geological Survey.	„ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.
„ Departement of Agriculture of the United States of America.	„ K. k. Naturhist. Hofmuseum.
„ Smithsonian Institut.	<i>Wiesbaden</i> , Verein f. Nassauische Alterthumskunde u. Geschichtsforschung.
<i>Weimar</i> , Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten	<i>Zágráb</i> , Akadémia könyvtára.
<i>Wien</i> , Alterthumsverein.	„ Egyetem könyvtára.
„ K. k. Hofbibliothek.	„ Múzeum könyvtára
„ K. k. Universitätsbibliothek.	„ Horvát arch. társaság
„ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.	„ Horvát-szlavon-dalmát országos levéltár.
„ K. u. k. Kriegsarchiv.	<i>Zombor</i> , Bács-Bodrogm. tört. társ.
	<i>Zürich</i> , Bibl. des Ung. Vereines.

## VIII. A Magyar Tud. Akadémia könyvtára.

### A)

#### Főkönyvtárnoki jelentés.

(Előterjesztette *Heller Ágost* főkönyvtárnok a Könyvtári Bizottság 1899. január 30-ikán tartott ülésén.)

Mint előbbeni jelentéseimben, úgy most is törekszem, hogy röviden bemutassam a könyvtár állapotát, hogy mi történt a múlt esztendőben, milyen feladatok várnak megoldásra, milyen kellékek teljesítendőek a könyvtár sikeres kezelésére, továbbfejlesztésére. Jelentésem kiterjeszkedik a könyvtárral kapcsolatos kéziratokra és a Goethe-gyűjteményre is. Óhajtam, hogy a tisztelt bizottság jelentésem alapján a könyvtár állapotáról és szükségleteiről tiszta képet alkothasson.

Valamely könyvtár hasznavehetősége, következőleg értéke -- nem tekintve a könyvállomány értékére és mennyiségére, mi jelen-

tésem keretén kívül esik — mindenesetre a könyvek hozzáférhető, rendezett felállításától és teljes, pontos és minden irányban felvilágosítást nyújtó katalógusok létezésétől függ. Mint számos más könyvtárban, úgy a mienkben is nagy baj a térnek szűk volta. A könyvtár udvari részét a mult években a napilapok felhalmozódása a szó szoros értelmében járhatatlanná tette, s e mellett az újságkötegek a szekrények tetején embermagasságnyi tömegben porladoztak. A mult évi jelentésem kapesán tett javaslatom elfogadása következtében e napilapokat a magyar Nemzeti Múzeumnak ajánlottuk fel, mely azokat köszönettel elfogadta és saját költségén elvitette, hogy azokból újságkönyvtárát kiegészítse és a fölösleges számokat vidéki újságkönyvtárak ellátására fordítsa.

Ez adomány nem vonatkozott az újságok bekötött évfolyamaira, melyek a többiek elszállítása után még mindig az udvari könyvtárterem nagyobb részét foglalták el. Gondoskodni kellett, hogy e ritkán keresett és mégis nagy tért elfoglaló könyvek számára más hely kerestessék. A főtitkár úr közbenjárásaára csakugyan találkozott alkalmas helyiség, még pedig az Akadémia-palotának az uteza és a tér felé eső tágas, világos alagsori helyiségében, hol jelenleg két hatalmas, 7 méter hosszú,  $3\frac{1}{2}$  méter magas könyvvállványon vannak elhelyezve. A nagy kötetek a talajtól egy méternyire állanak és mintegy 72 folyóméternyi helyet foglalnak el. A helyiség teljesen száraz és elég világos, minthogy öt ablakon keresztül kap világosságot.

Az újságkötetek eltávolítása után az udvari könyvtárteremben kaptunk helyet a könyvek czélszerűbb elrendezésére.

A duplicatumok lajstromozása elkészülvén, az Akadémiai Értesítőben hirdettük, hogy ezeket a könyveket az Akadémia tagjai és közművelődési intézmények könyvtárai mérsékelt áron megszerezhetik. Minthogy e felhívásnak csekély eredménye volt, a könyvtári bizottság mult évi határozata értelmében fogjuk a kettős példányokat antiquarius útján értékesíteni. Megjegyzendő, hogy ezen nagyobbbrészt alig keresett gazdasági és csonka művekből álló könyvhalmaz valami nagy értéket úgy sem képvisel.

A kettős példányok ügyével kapcsolatos az iskolai értesítők kettős példányainak dolga. Minthogy a műegyetemi könyvtár ez időszereint a legteljesebb értesítőgyűjteménnyel bir és e tekintetben vidéki könyvtárakkal áll csereviszonyban, azt ajánlom, hogy a mi duplicatumainkat a műegyetemi könyvtárnak kellene díj nélkül átengedni, hogy ezekkel saját gyűjteményét lehetőleg kiegészítse. Saját könyvtárunk érdeke kívánja, hogy megakadályozzuk a felesleges nyomtatványok szerfeletti felhalmozását, mi az értékes könyvek kezelését és elhelyezését gátolja.

A köteles példányokról szóló 1897-ik évi törvény következtében a könyvtár személyzetének munkaköre tetemesen nagyobbodott. Még nem tekinthető át, hogy a köteles példányok beszolgáltatásából mily

haszon háramlik a könyvtárra. Még nincs is pontos jegyzék az országban lévő nyomdákról, mely jegyzék elkészítése a Magyar Nemzeti Múzeum feladata. A hol eddig valami rendetlenséget tapasztaltam, azonnal felszólítottam az illető nyomdát, s felszólításom mindenkor eredményes volt.

A törvény értelmében a napilapok nem illetik könyvtárunkat, hanem csak a heti vagy hosszabb időközben megjelenő folyóiratok. Ezek közül a legtöbb olyan természetű, hogy azok rendszeres gyűjtésére, bekötésére és felállítására könyvtárunknak se helye, se pénze nincs és személyzete sem elegendő. Ezek a nyomtatványok, nagyjából rendezve, az előbb említett újsághelyiségben tétetnek el.

A könyvtár lajstromozási munkálatai a lefolyt esztendőben is a rendelkezésre álló eszközök arányában haladtak. A gazdasági osztály teljesen rendezve van. Ez az osztály összesen 3521 műből áll. Egy másik, eddig teljesen rendezetlen osztály volt a statisztikai, melyhez tartozó művek mindenféle más osztályba voltak helyezve. Ez a 708 műből álló osztály most szintén lajstromozva van. Úgy szintén elkészült a történelmi osztály nyolczadrétfi műveinek is nagy czédulakatalogusa, mely 4269 műről ad felvilágosítást. A negyedréti nagyságú történelmi művekből 290-ről van eddig czédulakatalogus.

A könyvtár néhány osztálya eddigelé majdnem teljesen rendezetlen. Ide tartozik első sorban a theologia nagy osztálya, a szláv irodalom osztálya, a schematismusok és naptárak gyűjteménye és a miscellaneák osztálya. E könyvek lajstromozása még több évről lesz a munkája. A legégetőbb szükség a theologiai csoport rendezése, melyhez a legutóbbi napokban fogtam hozzá. E rendezési munka azonban egy új szekrénynek a felállítását kívánja. Mindössze három ily szekrényre van még hely az udvari könyvtárteremben, melyeket a következő években be kell szerezni. Ez új szekrények beszerzése és a napilapok eltávolítása által a hely kérdése legalább egynéhány évre meg van oldva, miáltal a múlt év egyik összes ülésén Ballagi Aladár tagtárs úrtól kifejezett, a helyszükére vonatkozó aggodalom el van oszlatva.

A kéziratár állapotában a múlt évben lényeges változás nem történt. A nagy. kir. belügyminiszter úr az Akadémiához fordult a kéziratárunkban levő, az országos levéltárat érdeklő iratok átengedése ügyében. Tagányi Károly, orsz. allevéltárnok úr ez irányban átkutatta levéltárunkat és összeírta azokat az iratokat, melyek az országos levéltárra fontossággal bírnak. Az ezek közé tartozó 1848-ik évi iratesomagot, melyet elveszettnek hittünk, a szekrények tetején, régi újságok között eldugva, találtuk. Tagányi úr az iratok átkutatása közben még egy értékes kéziratra is akadt; Bélteki Drágffy Jánosnak 1524-ben írt, sajátkezű végrendeletére. Az országos levéltárnak esetleg átengedendő iratok ügyében különben eddig semmiféle intézkedés nem történt.

A könyvtár részére a múlt évben rendelkezésre bocsátott 6500 frtnyi dotatio a következő czélokra fordítatott:

Könyvvásárlás, folytatásos művek és folyóiratok . . . . .	4536	frt	73	kr.
Katalogus és irtóki munka . . . . .	501	„	50	„
Könyvkötés . . . . .	1330	„	30	„
Iroda, nyomtatványok, szállítás, ruhatárnok, kisebb javítások a könyvtárban . . . . .	249	„	98	„
Bútorzat (könyvvállványok) . . . . .	725	„	20	„
Összesen . . . . .	6343	frt	71	kr.

A könyvtárra 1898-ban összesen 6496 frt 92 krt utalványoztunk; a maradék az irodai és egyéb kisebb kiadások rovataban mint pénztárkészlet az 1899-iki évre ment át.

Ezen kimutatás szerint könyvekre fordítottunk 54%, katalógusra 8%, kötésre 20%, irodai s egyéb kiadásokra 4%, bútorzatra 11%. A hiány az ép említett pénztárkészlet.

A könyvvásárlásra fordított összegre nézve még megjegyzendő, hogy annak majdnem fele része a folyóiratok járatására kell. A könyvkötés a rendesen felvett 15%-nál 5%-al nagyobb összegbe került. Magyarázata, hogy számos évek mulasztásait pótolni kell, és hogy az új könyvek azonnal kötés alá kerülnek.

Úgy mint a könyvtárban a Goethe-gyűjtemény kötetlen könyvei is az év folyamán kötés alá kerültek, mire a 2000 frtnyi Goethe-alapból 90 frtot fordítottunk.

Néhány ügy fordult elő a múlt esztendőben, mely a tisztelt bizottságtól várja elintézését.

Néhány tudományos társulat fordult hozzánk, kérvén velünk a kiadványcserének megindítását. Ezek a következők: 1. The University of Kansas. Kiadványai, a „Kansas University Quarterly“ 1892 óta 4 kötetben jelentek meg. Kéri ezekért a megfelelő kiadványokat.

2. The Missouri Botanical Garden ajánlja „Annual Report“-ját megfelelő természettudományi kiadványokért.

3. Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg.

4. R. Accademia di Science, Lettere e Belle Arti di Palermo. Luigi Sampolo, Segretario Generale levélben szólít fel bennünket a csereviszony megindítására.

Részünkről javasolnám, hogy a mi Akadémiánk szolítaná fel a torinói akadémiát a kiadványcsere megindítására. Ez a csere annál fontosabb volna, mert igen értékes kiadványai a fővárosban tudtommal nem találhatók sehol.

A magy. kir. mezőgazdasági Múzeum igazgatósága az Akadémia főtitkári hivatalához fordult, hogy a gazdasági tudományok köréből való duplicatumokat csekély árban, vagy — tekintettel a Múzeum szerény budgetjére — ingyen kapná.

Végre egy értékesebb kikölesönzött műről kell itt még jelentést



tennem, melyet Munkácsy Mihály festőművész kölesőnzött ki 1891. december 14-én, és mely azóta vissza nem került. E mű sorsa dolgában Cécile de Munkácsy úrnőhöz fordultam, ki azonban, mint Chateau de Colpachban, 1898. június 13-ikáról kelt levelében értesít, e munkát, melynek czime: Pauly, Description ethnographique des peuples de la Russie (St. Petersburg 1862.) férje tárgyai között nem lelhetette meg.

A könyvtár használasáról a következőket jelentem: Az olvasóterem látogatása belépti jegyek váltásához van kötve. A tanév kezdetén a budapesti tankerületi főigazgató útján a főváros középiskolái láttatnak el belépti jegyekkel. A főiskolai hallgatók és egyéb látogatók magában a könyvtárban kapják a jegyeket. A jelen tanév elejétől 627 látogató jegyet osztottunk ki. A könyvek kikölesőnzése az utolsó évek folytán tetemesen emelkedett. A vidéken számos hatóság és iskolai igazgatóság veszi igénybe könyvtárunkat.

Végül nem hallgathatom el azt a tapasztalásomat, hogy a könyvtár tisztviselői személyzete, az egyik alkönyvtárnok tartós gyengélkedése miatt, teljes mértékben elégtelen. A másik alkönyvtárnok a köteles példányok és a cserepéldányok kezelését viszi, úgy hogy az egész könyvtárnak kezelése, az összes lajstromozási és egyéb számtalan dolog egy emberre, a főkönyvtárnokra marad. Ily kiterjedésű könyvtár azonban, a minő az Akadémia könyvtára — nem is szólva a kéziratárról, mely szintén sok oldalról vétetik igénybe — összes ügyeinek elintézése egy ember által, oly módon, hogy az ügy maga érzékeny kárt ne szenvedjen, physikai lehetetlenség. Nem kívánok e felszólalásommal rövid idő alatt intézkedést előidézni, de kötelességemnek tartottam a tisztelt bizottság figyelmét felhívni e fontos ügyre.

## B)

A rendezett tudományszakok száma 53; ezek 56,995 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint:

Bibliographia 1141, Encyclopaedia 141, Philosophia 1352, Mythologia 112, Theologia 904, Paedagogia 1909, Széptudomány 536, Anthropologia 314, Jogtudomány 1231, Magyar jogtudomány 1527, Politika 2354, Magyar politika 1672, Történelem 5757, Magyar történelem 2874, Magyar országgyűlések 95, Életírások 2538, Földrajz 1067, Magyar földrajz 455, Térképek 926, Utazások 1203, Statisztika 708, Schematismusok 114, Hadtudomány 678, Régészet 1381, Éremtudomány 176, Matematika és csillagászat 1097, Természettudomány 177, Természettan 939, Vegytan 416, Természettan 129, Állattan 491, Növénytan 427, Ásvány- és Földtan 512, Gazdaságtan 3521, Orvostudomány 2483, Nyelvtudomány 2068, Classica-philologia 732, Görög írók 827, Latin írók 894, Új-latin írók 796, Magyar nyelvészet 473, Régi magyar irodalom 658, Magyar Irodalom 2912, Germán irodalmak

1575, Francia irodalom 687, Olasz és spanyol irodalom 250, Szláv irodalom 406, Keleti irodalom 1709, Incunabulumok 356, Akadémiák és tudományos társulatok kiadványai 366, Magyar tud. Akadémia kiadványai 360, Külföldi folyóiratok 196, Hazai újságok és folyóiratok 373.

A szakkatalogus áll 102 kötetből és 48 czédulatókból.

A könyvtár gyarapodása a járuléknaplók kimutatása szerint a következő:

Vétel útján: 385 mű, 364 kötet, 80 füzet. Kiadványcsere és ajándék útján: 524 mű, 400 kötet, 358 füzet, 2 térkép. Magánosok ajándékából: \*) 39 mű, 24 kötet, 18 füzet. Nyomdak köteles példányai 356 nyomda: 6925 mű, 1357 kötet, 6254 füzet, 113 zenemű (3 kötet, 86 füzet) és 23 térkép. Magyar Tudományos Akadémia kiadványai: 27 mű, 45 kötet, 18 füzet.

Iskolai értesítő: 125 darab.

Külföldi folyóiratok száma: 112.

A könyvtár olvasótermében 1898-ban 6959 olvasó 9012 művet használt. Belépésre az olvasóterembe 687 db. belépti jegyet osztottunk ki. Házi használatra 942 kikölcsönző 1479 művet kölcsönzött ki, beszámítva hatóságok útján vidékre kölcsönzött könyveket is.

## *IX. A M. Tud. Akadémia Széchenyi-múzeuma.*

(M á s o d i k k i m u t a t á s.)

168. A budapesti lánczhíd első fényképe, díszes kis bronzkeretben, hátul gr. Széchenyi Istvánné ezen (bevésett) szavaival: „Eltűnt szemeink elől, de művei köztünk maradtak! Legyen áldva emlékezete! 1839—1849“. (Gr. Széchenyi Béla ig. és tt. ajándéka.)

169. Széchenyi különféle névjegyei, az illető rézlemezekkel együtt. (Ugyanannak ajándéka.)

170. Török János levele Tasner Antalhoz 1860. május 6-ikán. A Széchenyi-Albumra vonatkozó melléklettel. (Tasner Géza ajándéka.)

171. Egy tintatartó bronzból, zöld üvegből készült tinta- és porzótartóval, felül egy medallionban Széchenyi színezett mellképével. (Ernst Lajos ajándéka.)

\*) Mint kiválóbb ajándékok említendők a következők: „Statuta seu Jus Scriptum Regni Hungariae“ azaz Mátyás király nagyobbik törvénykönyvének 1488-iki évi lipcsei kiadása, melyet Borovszky Samu a Szirmay-család levéltárában fedezett fel és melyet Szirma-Bessenyői Szirmay Andor úr a magyar tudományos Akadémia könyvtárának ajándékozott. Ez az incunabulum eddig más könyvtárban teljes állapotban nem találtatott s ekként unicumnak tekintendő.

„Evangeliare ancien serbe du Prince Miroslov“; a szerb király ő felsége ajándéka.

Gr. Zichy Jenő „Kaukázusi és középázsiai utazás“ diszkiadásban és kötésben; a szerző ajándéka.

172. Széchenyi lithogr. képe Wopalenskytől. Nyomt. Haller, kiadta Ziegler Antal Bécs. (Ugyanannak ajándéka.)

173. Széchenyi mellképe Kriehubertől 1860. Nyomt. Reiffenstein & Rösch. Vereby S. tulajdona. A kép alatt Széchenyi e mondása: „Magyarország nem volt, hanem lesz“. (Ugyanannak ajándéka.)

174. Ugyanaz. Alul a Széchenyi czimmerrel és jelmonddattal „Si deus pro nobis, quis contra nos?“ Nyomt. Haske és Társa Pest, 1860. Werfer Károly műnyomdájából. Pest, 1860. (Ugyanannak ajándéka.)

175. Széchenyi mellképe. Nyomt. Rohn. Pest, 1860. (Ugyanannak ajándéka.)

176. Ugyanaz. Gasser után Kriehuber. Nyomt. Stauf u. Neumann L. T. sajátja. Bécs. Alul a Széchenyi czimer. (Ugyanannak ajándéka.)

177. Ugyanaz kiszinezve. (Ugyanannak ajándéka.)

178. „Gróf Széchenyi István, a halhatatlan“. Rajz, Széchenyi 1859-iki élethű mellszobra után. Nyomt. Haske és Társa. Pest, 1860. Werfer Károly műnyomdájából. Pest, 1860. (Ugyanannak ajándéka.)

179. Széchenyit, Kazinczyt, Berzsényit és Kisfaludy Sándort ábrázoló kép. Középen egy gyászfátyollal letakart lyra, virágkoszorúval. Nyomt. Watzel, Engel és Mandello. Pest, 1860. (Ugyanannak ajándéka.)

180. A „Nyugatmagyarországi Híradó“. (Pozsony 1891. szept. 20-iki száma. (Hidvéghi Sándor ajándéka.)

181. A „Pallas Nagy Lexikona“ I. köt. 4. füz. és XV. köt. 8. füzet. (A Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság ajándéka.)

182. „Visszaemlékezés Andrássy Gyula grófra“. Írta Kónyi Manó. Budapest, Athenaeum nyomda. 1890. (Kónyi Manó ajándéka.)

183. „Lónyay Menyhértnek 1847-48-iki Naplója“. Közzéteszi Kónyi Manó. (Ugyanannak ajándéka.)

184. „Deák Ferencz Beszédei 1848—1861.“ Összegyűjtötte Kónyi Manó. Budapest. Nyomt. a Franklin-Társulat. 1886. (Ugyanannak ajándéka.)

185. A brassói m. kir. állami főreáliskola hetedik évi Értesítője 1891—1892. tanév. (Az Akadémia letéteménye.)

186. A pannonhalmi Szt-Benedek-Rend győri főgymnasiumának Értesítője, 1887. és 1888. évben. (Az Akadémia letéteménye.)

187. „A Magyar Szabadságharcz emléke 1848—1849.“ Nagy, színes rajz. Tervezte Szendrei János. Rajzolta Udvarlaki Béla. Kőre rajzolta és nyomt. Grund V. Budapest. Kiadótulajdonos Szinay István Miskolczon. (Vétel.)

188. „Graf Franz Széchenyi, Gründer des ung. National-Museums. (Geb. 1754. † 1820.)“ Lith. Rohn. Nyomt. Frank I. M. Pest. 1853. (Vétel.)

189. Egy ezüst mentekötő, két csattal, az egyikén Széchenyi domborművé képe, e névvel: gróf Széchenyi István; a másikon gróf

Teleki László domborművívő képe, rajta e névvel: Széki gróf Teleki László. (Vétel.)

190. Egy női melltű (Broche) Széchenyi halála napjának emlékére készült éremből. Sz. domború képével, a hátlapon e szavak: „Széchenyi István — † 1860. április 8-án.“ (Vétel.)

191. Egy botra való gomb (Széchenyi feje) bronzból. (Vétel.)

192. „A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből.“ „A magyar forradalom napjai július elsője után“ szerzőjétől. Pest, 1850. Heckenast Gusztáv. (Vétel.)

193. „A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből“. Szilágyi Sándortól. Második átdolgozott és bővített kiad. Két autograph-melléklettel. Pest, 1850. Heckenast Gusztáv. (Vétel.)

194. A „Budapesti Napló“ 1898. május 19-iki száma. (Vétel.)

195. A „Vasárnapi Újság“ 1898. április 10-iki száma (az első független felelős magyar miniszterium képével. (Vétel.)

196. Az „Alkotmány“ 1898. április 20-iki száma (Széchenyi órájáról szóló adomával.) (Vétel.)

197. A „Budapesti Hírlap“ 1898. május 2-iki száma, „A Széchenyi-gyász évfordulója“ cz. czikkkel (Vétel.)

198. A „Vasárnapi Újság“ 1898. márczius 13-iki száma. A pozsonyi országgyűlés bécsi küldöttsége képével, 1848. márczius 15-ikén (Vétel.)

199. A „Reggeli Újság“ 1898. május 1-i száma „Gr. Széchenyi István emlékezete“ cz. czikkkel (Vétel.)

200. Széchenyi mellképe 1858-ból. Köre rajzolta és nyomt. Rohn. Pesten, 1858/59. Emlékezetből rajzolta Vahot Imre. Melléklet a „Napkelet“-hez. (Vétel.)

201. Lóversenyi érem. Egyik oldalán egy szántó, két lóval, alul az évszám 1836.; a másikon két lovas, alul e szavak: „Pesti gyep“. (Vétel.)

202. Lóversenyi érem. Ugyanolyan, csak az évszám 1838. (Vétel.)

203. „Nemzeti Ideál“. Írta ifj. Ábrányi Kornél. (Vétel.)

204. A „Vasárnapi Újság“ 1858-iki évfolyama, az 1-ső és 45. számban Széchenyire vonatkozó képekkel és szöveggel. (Vétel.)

205. „Részvét könyve“. A magyar írók segélyegylete megbízásából az alaptőke javára szerkeszti Gyulai Pál. Özv. gr. Batthyány Lajosné arczképével. Kiadja a Magyar írók segélyegylete. Pest, 1863. (Vétel.)

206. „Hungary and Transylvania“, John Pagettől. Két köt. Kiadja John Murray. London, 1839. Az első kötet Széchenyi, a II-dik kötet a budapesti lánczhíd képével. (Vétel.)

207. „Ludwig Kossuth“ Horn J. E.-től. (I. Der Agitator. II. Der Minister.) Kossuth arczképével. Kiadja Wigand Ottó. Lipcse, 1851. (Vétel.)

208. „Geschichte des ungarischen Freiheits-Kampfes in den

Jahren 1848/49. Vargyas Endrétől. Számos képpel. Kiadja Heckenast Gusztáv. Pest, 1869. (Vétel.)

209. „Meine Erlebnisse“. Wirkner Lajostól. Stampfel kiadása. Pozsony, 1879. (Vétel.)

210. A „Vasárnapi Ujság“ 1880-iki évfolyama. Széchenyire vonatkozó képekkel és szöveggel. (Vétel.)

211. „Az Ország Tükre“. 1862. évfolyama. 21. számmal. (Vétel.)

212. A „Vasárnapi Ujság“ 1898. július 3-iki száma. „Az 1848-iki országgyűlés megnyitása“ című képpel. (Vétel.)

213. Hat darab fénykép Sz. döblingi életéből, barna tékában. Ernst Lajos ajándéka.)

214. Almási Balogh Pálnak, Sz. orvosának, eredeti ezikke (kézirat), melyben Sz. tébolyának első híreiről számol a közönségnek. 1848. (Márki Sándor l. t. ajándéka.)

215. Sz.-nek „A lovakról“ cz. munkája. (Om Hesteavl og Vaeddeløb) dán fordításban, egy képpel. Kopenhága. 1833. (Schumacher Sándor ajándéka.)

216. „Néhány szó a közönséghez“, a „Hilte“, „Taglatat“ és „Világ“ ügyében. Írták gr. Dessewffy Aurél, Marczel és Emil. Kassa. Werfer Károly. 1832. (Vétel.)

217. A „Reggeli Ujság“ „Magyar Nép“ című melléklete. (A M. T. Akadémia letéteménye.)

218. „A Zirez-Czisterezi-Rend pécsi róm. kath. főgymnasiumának Értesítője“ az 1891—92-ik iskolai évről. (A Magy. Tud. Akadémia letéteménye.)

219. A „Nyirvidék“ című lap 1898. május 1. száma. (A Magy. Tud. Akadémia letéteménye.)

220. „Über Erziehung und Unterricht in Ungarn“. Pius Desiderius. Lipcse 1833. Wigand. (Vétel.)

221. Az „Oesterreichische Revue“ 1866. évi folyamának jan.—augusztusi füzetei. (Vétel.)

222. „Reform“. Írta br. Eötvös József. (Vétel.)

223. Kossuth und seine Bannerschaft. Írta Lovag Levitschnigg Henrik. 2 kötet. Pest, 1850. Heckenast Gusztáv. (Vétel.)

224. La Hongrie Politique et Sociale. Írta De Gubernatis Angelo. 1885. Firenze, Pellas József. (Vétel.)

225. Illustrierter Kalender 1846. Leipzig J. J. Weber. (Vétel.)

226. Emlékiratok. Írta Frankenburg Adolf. 3 köt. Pest, Emich Gusztáv. 1868. (Vétel.)

227. Politikai programmtöredékek. Írta gr. Széchenyi István. Pest, Trattner-Károlyi betűlivel. (Vétel.)

228. Adó és Két Garas. Írta gr. Széchenyi István. Buda. A Magyar kir. egyetem betűlivel. 1844. (Vétel.)

229. Pesti Por és Sár. Írta gr. Széchenyi István. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1866. (Vétel.)

230. Ünismeret. Írta gr. Széchenyi István. (Döblingi kéziratából. Budapest. Athenaeum-nyomda. 1875. (Vétel.)

231. Gr. Széchenyi István politikai iskolája. Saját műveiből összeállítva. 2 köt. Pest Kiadja Heckenast Gusztáv. 1863. (Vétel.)

232. Gr. Sz. I.-né. Krétarajz térdkép, mely a grófnét 1836. febr. 4-iki menyegzői öltözetében ábrázolja. (Tokba foglalva.) (Kerékgyártó Árpád I. t. ajándéka.)

233. Ugyanannak Bécsben, J. Löwynél fölvetett fényképe 1874-ből. (Ugyanannak ajándéka.)

234. Ugyanannak Czenken, 1864. szept. 19-én sajátkezűleg írt német levele, borítékkal együtt. (Ugyanannak ajándéka.)

235. Sz.-nek Parendorfból, 1833. okt. 14-dikéről titkára, Tasner Antalhoz sajátkezűleg írt levele. (Ugyanannak ajándéka.)

236. Gróf Széchenyi István Élete. Pozsony, 1844. Írta Kerékgyártó Árpád. (Ugyanannak ajándéka.)

237. 37 drb különböző gyászjelentés. (Id. Szinnyei József ajándéka.)

238. A „Századok“ XXI. évf. 1-ső, a XXV. évf. 10-ik, a XXVIII. évf. 3-ik és 9-dik, a XXIX. évf. 4-dik és a XXX. évf. 4-dik füzete. (Hellebrant Árpád ajándéka.)

239. A brassói magy. kir. áll. főreáliskola évi Értesítője az 1891—92. tanévre. (A brassói főreáliskola ajándéka.)

240. A soproni m. kir. állami főreáliskola Értesítője 1879—80. (A soproni főreáliskola ajándéka.)

241. Az aldunai vaskapu és az ottani többi zuhatag szabályozása. Írta Gonda Béla. Budapest. „Országgyűlési Értesítő“. 1896. (Vétel.)

242. Az első magy. országgyűlés megnyitása a képviselők házában Pesten, 1848-ik évi július 5-én. Gr. Batthyány Lajos miniszterelnöknek tisztelettel ajánlják: Borsos József és Bettenkoffer Károly. Tervezte Borsos József. Kőre rajzolta Bettenkoffer Károly. Nyomt. Bécsben. Höfelich János. (Id. Szinnyei József ajándéka.)

243. Országgyűlés 1847. Pest. Trattner-Károlyi. 1848. (Vétel.)

244. Három Nemzedék. Széchenyi és Vörösmarty. — Kossuth és Petőfi. — Deák és Arany. Budapest, 1873. Franklin-Társulat. (Vétel.)

245. Gróf Széchenyi István kereskedelmi politikája. Írta Pisztóry Mór. (Szerző ajándéka.)

246. Az 1867-diki Kiegyezésről. Írta gróf Andrássy Gyula. (Szerző ajándéka.)

247. A budapesti m. kir. áll. felsőbb leányiskola Értesítője 1891—92. évről. Az intézet ajándéka.)

248. Az első független, felelős magyar ministerium. Kis fénykép. (Id. Szinnyei József ajándéka.)

249. Térdkép Gr. Széchenyi Istvánról 1860. Barabás festménye után. (Id. Szinnyei József ajándéka.)

250. Széchenyi Ferencz mellképe. Rézmetszet. Alul a Széchenyi család ezimere emblemekkel és e mondattal: „Patriae commodis et honori se suaque.“ Sam. Czetter Hungarus sculpsit Viennae 1798. (Id. Szinnyi József ajándéka.)

251. Ungarns Ausgleich mit Oesterreich vom Jahre 1867. Írta gr. Andrássy Gyula. (Szerző ajándéka.)

252. Az „Országos Hírlap“ 1898. nov. 27-diki száma. (Vétel.)

253. Ünnepi Beszéd. Fenyvessy Ferencz Budapest Werbőczy könyvnyomda r.-t. (Fenyvessy Ferencz ajándéka.)

254. Magyarkák. Írta gróf Széchenyi István. 1845. Lipse. Teubner B. G. (Vétel.)

255. A „Pesti Hírnök“ mutatóvényszáma képpel és szöveggel az Akadémia megalapításáról 1825. november 3. (Id. Szinnyi József ajándéka.)

256. Az első magyar ministerium. Székely Bertalan kőrajza után. Az „Athenaeum“ nyomása, a Magyar Nemzet Történetéhez. (Az Athenaeum-nyomda ajándéka.)

257. Felelet gr. Széchenyi Istvánnak. Kossuth Lajostól. Pest. Landerer és Heckenast. 1841. (Gyulai Pál r. t. ajándéka.)

258. Hungarian Literature. An historical and critical survey Emil Reich. London. Jarrold & Sons. 1898. (Gyulai Pál r. t. ajándéka.)

259. A soproni irodalmi és művészeti kör 1897. évi jelentése és a soproni Széchenyi-szobor leleplezésére vonatkozó óda, meghívók. (A kör ajándékai.)

260. Quodlibet. Lipse, Wigand Otto. 1845. (Vétel.)

261. Teleki-Album. Szerkeszti és kiadja Kotsányi László. I. évfolyam. Pest, 1862. Müller Emil nyomdája. (Vétel.)

262. „Polgárok“. (Fölhívás a hazafiakhoz.) Budapest, június 12-én 1848. (Aláírva Deák F., gr. Széchenyi I., Kossuth L., Szemere B., Klauzál G., br. Eötvös József, Mészáros L. (Vétel.)

263. A Dunagőzhajózási-Társulat. Visszapillantás keletkezésére és fejlődésére, különösen Magyarországon. Budapest, 1885. A Társulat kiadása (Vétel.)

264. Gróf Széchenyi István a döblingi magán-téboldyában. Írta Guszmann Rudolf. Németből B. J. Pest, 1860. Heckenast Gusztáv. (Vétel.)

265. A „Közvélemény“ 1899. febr. 5-diki száma (Kun S. antiquar-könyvkereskedő ajándéka.)

266. A „Magyar Könyvesház“ XV. évf. 8–10. száma. Jellemrajzok. Írta Pulszky Ferencz. Budapest. Aigner Lajos. (Vétel.)

267. A „Buda és Vidéke“ 1898. évi decz. 11. és 21-diki száma. Tárza: „Széchenyi István utazásai 1825-ig“. Írta Keményfy Dániel.

268. A „Buda és Vidéke“ 1899. évi április 1-ső száma.

269. Az „Irodalomtörténeti Közlemények“ kilencedik évfolyamának második füzet.

270. Az „Egyetértés“ 1899. április 10-iki száma. Tárca. (Vétel.)

271. Offenes Promemoria An Seine Majestät den Kaiser von Oesterreich (Hollán Ernő ig. és tt. ajándéka.)

272. Daguerreotypen von Einem Ungarischen Edelmann. (Ugyanannak ajándéka.)

273. Gr. Széchenyi Istvánnak Hollán Ernőhöz írt kilencz levele. 1859–60. (Ugyanannak ajándéka.).

## *X. A M. T. Akadémia pénztárának állása 1898-ban.*

Az Akadémia *vagyona* az év elején 2.613,297 frt 59 krt tett, az év végén pedig 2.629,385 frt 17 krt. E szerint az évi vagyonszaporulat volt 16,087 frt 58 kr. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok:

*a)* Székely kivándorlási alap 12,737 frt 89 kr.; *b)* herczeg Czartoryski alapítvány 1347 frt 63 kr.; *c)* Regulý-alap 472 frt 62 kr.; *d)* Udvardy Cherna János jubiláris alapítványa 386 frt 92 kr.; *e)* Tisztviselők nyugdíjalapja 8241 frt 94 kr.; *f)* Kazinczy-alap készpénzben 1018 frt 16 kr.; *g)* Semsey-alapítvány 100,000 frt; *h)* Kovács Ferencz pályadíj-alapítvány 3611 frt 23 kr.; *i)* néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány 22,497 frt 28 kr.; *k)* Goethe-alapítvány 2000 frt; *l)* Erzsébet királyné emlékmű-alap 1779 frt 77 kr.

*Bevétele* volt az Akadémiának 187.521 frt 79 kr. (ebből országos segély 40,000 frt), *kiadása* pedig 171,434 frt 21 kr. Hagyományokból és alapítványokból befolyt a múlt évben 5249 frt 12 kr. Jutalmakra fordított 9696 frt 80 kr.

Az 1899. évi *előirányzat* 175,831 forint 09 kr. bevételt és 174,331 frt 09 kr. kiadást tüntet fel.

Mindezekről részletes kimutatás az Akad. Értesítő 110 füz. 82–90. lapjain olvasható.



# A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

## ELSŐ IGAZGATOSÁGI ÜLÉS.

1899. február 26-án.

B. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak : gr. Andrassy Tivadar, Beöthy Zsolt, gr. Csáky Albin, gr. Dessewffy Aurél, Gyulai Pál, Szász Károly, Than Károly, Tisza Kálmán, Vámbéry Armin ig. tt. — Jegyző : Szily Kálmán főtktár.

1. A m. évi november 27-én tartott értekezletnek az utólagos jóváhagyás reményében hozott határozatai helybenhagyólag tudomásul vétetnek.

2. A főtktár bemutatja az Akadémiának a Magyar Földhitel-intézettől 1898. december 31-én lezárt vagyon-mérlegét, veszteség- és nyereség-számláját, értékpapírok kimutatását, bevételek állását, költség-számla állását, követelések és tartozások részletezését, a költség-számlán előforduló vegyes költségek elemzését. — A számadások megvizsgálására GR. SZÉCHENYI BÉLA és THAN KÁROLY ig. tagok kéretnek föl.

3. A főtktár röviden egybefoglalja az 1898. évi bevételek és kiadások állását, s ennek kapcsán indítványozza :

a) Az akadémiai épületek rendes költségeinél 1248 frt megtakarítás éretvén el, az Akadémia gondnokának, elismerésül és buzdításul, 120 frt jutalom engedélyeztessék. — Elfogadtatik.

b) A széphalmi mauzoleum és kert értéke a tényleges viszonyoknak megfelelőleg 10,000 frtban állapíttassék meg és ekként vétessek föl a vagyon-mérlegbe. — Elfogadtatik.

c) A széphalmi és felső-regmeczi ingatlanok vételára (23,000 frt) báró Sennyey Géza részéről már befizettvén, ez összeg az akadémiai vagyontól elválasztandó s külön rendeltetésű alapként kezelendő s kamatoztatandó. — Az Akadémia pénztára ily értelemben utasíttatni fog.

4. Határoztatik továbbá, hogy a jelen év végén fölveendő vagyon-mérlegben az Akadémia épületei, könyvtára, könyvkészlete s egyéb felszereléseinek 1,000,000 frtra becsült értékénél csillag alatt említessék meg, hogy figyelembe véve az épületek fentartásának költségeit s az érték fizetett adót, e tőkének valóságos jövedelme tényleg ennyit és ennyit tett.

5. Határoztatik továbbá, hogy az Akadémia palotája és bérháza tűzkar ellen, az eddigi 20,000 frt helyett, 100,000 frtban biztosítandók.

6. Határoztatik továbbá, hogy az Akadémia palotája után fizetett adóra nézve az adóhivataltól fölvilágosítás kérendő.

7. Az ügyész úr számadásainak, valamint a széphalmi számadásoknak megvizsgálására THAN KÁROLY ig. tag kéretik föl.

8. Az Igazgató-tanács pénzügyi bizottságától készített s az Akadémia összes ülésétől előzetesen már megvitatott költségirányzat 1899-re változatlanul jóváhagyatik.

9. A Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úr fölkéri az Akadémiát, hogy a palotáról készítendő s a jövő évi párisi kiállításra elküldendő vízfestésű kép költsége czimén a párisi világkiállítás magyar biztos-

sága kezéhez 500 frtot kiutalványozni sziveskednék. — Tekintetbe véve, hogy az Akadémia mint kiállító az 1900. évi párisi kiállításon nem fog részt venni, tekintetbe véve továbbá, hogy sem az állami segélynek, sem pedig saját jövedelmeinek tudományos rendeltetése nem engedi meg, hogy ily czélra áldozatot hozhasson, az Igazgató-tanács sajnálattal kijelenti, hogy e kérelmet nem teljesítheti.

10. A sárospataki főiskola kérelmet intéz az Akadémiához, hogy a Kazinczy-jutalom kiosztása Sárospatakon, az évzáró iskolai ünnepen mehessen végbe. — Az Igazgató-tanács, tekintettel arra, hogy e jutalomnak nem a helyszínén, a széphalmi mauzoleumban végbemenő kiosztása teljesen megfosztaná ez actust attól a lélekemelő visszaemlékezéstől, a melyet az Akadémia megőrizni és továbbra is fentartani, illetőleg a megjutalmazottakban fölkeltetni kíván, a kérelmet nem teljesítheti s a sárospataki főiskola, valamint az ottani tanítóképző-intézet igazgatóságát mielőbbi nyilatkozásra fölhívja.

11. Beeske Bálint úr, a széphalmi mauzoleum és park gondozója előterjesztést tesz, melyben indítványozza, hogy a park egyik tisztásán tű-levelű fákból egy kisebb liget ültetessék és e liget, felejtetetlen királynénk emlékére, Erzsébet-ligetnek neveztessek el. — Elfogadtatik és a Földművelésügyi minisztérium meg fog kérteni, hogy e czélra egypár ezer tűlevelű disz-csemetét ajándékozni kegyeskednék.

12. Az Akadémia pénztára jelenti, hogy a) gr. Breunner Ágost 1870-ben tett 4000 frtos alapítványa, b) Petrovoszellő-község 500 frtos pályadíja, c) néhai b. Wodianer Albert 25,000 frtos és az Egyesült Budapest-fővárosi Takarékpénztár 4000 frtos alapítványa befizetett. — Tudomásul szolgál.

13. Szentés Károlynak, a főtítkári hivatal tisztviselőjének indokolt kérelmére lakáspénze 500 frtra emeltetik és számára az 1894. január 1-től számítandó 100 frtnyi ötödéves pótlék folyóvá tétetik.

14. Berecz Károlynak, a főtítkári hivatal nyug. tisztviselőjének, tekintettel anyagi helyzetére, 150 frtnyi segély engedélyeztetik s egyszersmind elvül kimondatik, hogy a tisztviselőkné sem a fizetés, sem a nyugdíj az esedékesség ideje előtt ki nem utalványozható.

15. Özv. Takács Istvánné kéri a részére özvegyi eltartás czímén utalványozott évi 500 frtnyi összeg 600 frtra emelését. E kérelem, mint a mely a zsinórmértékül elfogadott állami nyugdíj-szabályzatba ütközik, nem teljesíthető.

16. Az Akadémia épületein kívül lakó szolgák részére a lakbér 170 frtban állapítatik meg.

17. Egy helybeli fényképész kérelmét, hogy az Akadémia palotájáról fölvevett fényképek albumából az Akadémia a külső tagok számára száz példányt rendelne meg, az Igazgató-tanács nem találta elfogadhatónak.

18. Az Akadémia ügyésze előterjeszti az Erdélyi Magy. Köz-művelődési Egyesület átiratát, melyben ez azt kéri, hogy a Kralovánszky-alapítvány engedtessek át a székelyföldön föllállítandó orsz. székelycsángó lelencz- és árvaház létesítésének céljaira. — A Kralovánszky-alap ez ideig be nem folyván, a megkeresés érdemlegesen még nem tárgyalható.

19. Ugyancsak az ügyész megismerteti a Bolyai Tentamenének kiadása miatt indított per állását. — A jelentést az Igazgató-tanács tudomásul veszi s határozatilag kimondja, hogy azon esetben, ha a perből kifolyólag Bolyai Gergely ágának, illetőleg engedményesének a keresetbe vett kárterítés fele vagy azon alóli összeg bíróság megítéltetnék, ugyanezen összeg a perbe nem avatkozott Bolyai János-ágnak is kiadandó lesz.

20. Báró Knezevich Viktor ajánlata, a stridói birtoka átengedését illetőleg, újabb tájékoztató adatok beérkezése előtt érdemlegesen el nem intézhető.

21. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr TISZA KÁLMÁN és THAN KÁROLY ig. tagokat kéri föl.

## TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

### A II. osztály n e g y e d i k ülése.

1899. április 10-én.

SCHVARCZ GYULA r. t. elnöklete alatt jelen vannak, a második osztályból: Fejérpataky László, Mátyás Flórián, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, gróf Andrássy Gyula, Békefi Remig, Czobor Béla, Concha Győző, Csánki Dezső, Gaál Jenő, Nagy Gyula, Réthy László, Tagányi Károly, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán, Szinnyi József r. tt. — Gyomlay Gyula, Pasteiner Gyula, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

97. TAGÁNYI KÁROLY l. t. felolvassa: „Megyei önkormányzatunk keletkezése“ című székfoglaló értekezését.

98. MÁTYÁS FLÓRIÁN r. t.: „Chronologiai megállapítások hazánk XI—XII. századi történetéhez“ czímen értekezik.

99. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök MÁTYÁS FLÓRIÁN r. és TAGÁNYI KÁROLY l. tagokat kéri föl

## TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

### A III. osztály n e g y e d i k ülése.

1899. április 17-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak a harmadik osztályból: Semsey Andor tt. — Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fodor József, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Kherndl Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Mihalkovics Géza, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt. — Bedő Albert, Franzenau Ágost, Galgóczy Károly, Genersich Antal, Hankó Vilmos, Ilosvay Lajos, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Moesáry Sándor, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Schulek Vilmos, Staub Mór, Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

100. GENERSICH ANTAL l. t. felolvassa székfoglaló értekezését: „A hashártyatömlőkről“

101. STAUB MÓR l. t. felolvassa székfoglaló értekezését: „A Cinnamomum genus az ősvilági flórában“

102. HANKÓ VILMOS l. t. felolvassa székfoglaló értekezését: „Az ásványvizek összetételének ingadozásáról“

103. HANKÓ VILMOS és GÁSPÁR JÁNOS: „A magyar buza chemiai összetétele“

104. SCHULEK VILMOS l. t.: a) „Az ibolyán túli fény elnyelése“. — b) „Átlátszó sárga anyagok fény-nyelése“.
105. RADOS GUSZTÁV l. t.: „A resolvensok elméletéhez“.
106. MOCSÁRY SÁNDOR l. t.: „Magyarország neuropterai“.
107. FILARSZKY NÁNDOR: „Növénymorphologia“ cz. munkáját bemutatja Mágócsy-Dietz Sándor l. t.
108. GÁSPÁR JÁNOS részéről: „Adatok a siker chemiájához“ bemutatja Hankó Vilmos l. t.
109. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GENERICH ANTAL és STAUB MÓR l. tagokat kéri fel.

## TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

### Hatodik összes ülés.

1899. április 24-én.

B. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Fejérfpataky László, Fodor József, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Högyes Endre, König Gyula, Liphay Sándor, Schvarcz Gyula, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Bókai Árpád, Chyzer Kornél, Czobor Béla, Duka Tivadar, Fayer László, Gaal Jenő, Korányi Frigyes, Kövesligethy Radó, Nagy Gyula, Némethy Géza, Onodi Adolf, Riedl Frigyes, Tagányi Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

110. Elnök úr melegen üdvözlí Duka Tivadar l. tagot, ki vissza-visszatér a kedves szülőföldre, hogy magyar szót halljon és szavát is hallassa.

111. DUKA TIVADAR lt. emlékbeszédet tart Spenczer Wells k. t. felett. Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

112. A főtítkár jelenti, hogy néhai Volf György r. t. siremlékének a tegnapi napon végbement leleplezésén, az elnök úr vezetése alatt, az Akadémia tagjai közül sokan vettek részt és az ünnepi beszédet, az Akadémia nevében is, Beöthy Zsolt r. t. tartotta. — Tudomással vétetik.

113. Olvastatik az I. osztály javaslata az Akadémiának a legközelebbi nemzetközi orientalista congressuson való képviseltetéséről. E javaslat értelmében az Akadémia képviselőté gr. Kuún Géza tt., Vámbéry Ármin t. t. és Goldziher Ignác r. t. kéretnek föl.

114. Olvastatik a III. osztály javaslata az Első hazai takarékpénztár Fáy jutalmából megírandó Politikai Számtan tárgyában. E javaslat értelmében König Gyula r. t. kéretik föl, tegyen annak idején előterjesztést a munka megírásában résztvevő szakférfiak névsorát s a munka programját illetőleg.

115. Főtítkár jelenti, hogy

a) Hollán Ernő ig. és tt. gr. Széchenyi Istvánnak 1859-ben és 1860-ban hozzá intézett kilencz levelét, valamint az „Offenes Promemoria“ és „Daguerreotypen“ című akkori rőpirat egy-egy példányát a Széchenyi-muzeumnak ajándékozta.

b) Bartal Béla cs. és kir. kamarás úr a Bartal-család történeti érdekű iratait, köztük a két Bartal Györgyhöz koruk legkiválóbb férfitól intézett leveleket a kéziratárnak ajándékozta.

E nagybecsű ajándékokért az Akadémia köszönete külön is ki fog fejeztetni.

116. Olvastatik a könyvtár részére érkezett ajándékok jegyzéke :

1. Dr. Samassa József egri érsektől: Az egri érseki jogliceum Története. 2. Kövesligethy Radó l. tagtól: Mathemat. és csillagászati földrajz. 3. Csaplár Benedek l. tagtól: a) „A kegyes iskolák negyedik százéve küszöbén”. — b) Ein Ungarischer Hellenist. — c) A Horányi Elek tervezte „Hazafiúi Magyar Társaság”. d) Ányos Pál elmélkedései. — e) Szepesi Imre: Carmina. 4. Lóczy Lajos l. tagtól: China im Welthandel. 5. Marczali Henrik l. tagtól: Les Relations de la Dalmatie et de la Hongrie. 6. Zolnai Gyula l. tagtól: Bod Péter, Szent Heortokrates. 7. Stein A. k. tagtól: Detailed report of an archaeological tour. 8. Teza E. k. tagtól: Traduttori nuovi e vecchie visioni. 9. Ihering H.-tól: Revista de Museu Paulista III. kötet. 10. Colonna F.-tól Scoperte di antichità di Napoli. 11. Tóth Mikéttől: A nagy áldozat. 12. Szabó Mihálytól: A magyar nép őshazája. 13. Jousseau F.-tól: La philosophie etc. 14. Nemirovtól: Oroszok és varégek. — Köszönettel vétetnek.

117. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke:

Akadémiai Értesítő. 112. füz. (1899. I. évf. 4. sz.)

Archaeologiai Értesítő. XIX. köt. 2. sz.

Mathemat. és természettud. Értesítő XVII. köt. 1. füz.

Irodalomtörténeti közlemények. IX. évf. 2. füz.

HEGYFÖLY KÁROK. A felhőzet a magyar szentkorona országaiban. (Mathemat. és természettud. közlemények. XVII. köt. 3. sz.).

DR. FERDINANDY GEJZA. Az arany bulla. Közjogi tanulmány.

BARABÁS SAMU. Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. II. köt. (Magyar történelmi emlékek. I. oszt. Okmánytárak. 30-ik kötete.) tudomásul vétetik.

118. Enök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére DUKA TIVADAR l. és FODOR JÓZSEF r. tagokat kéri föl.

# Jelentések a pályázatok eldöntéséről.

## I.

### Jelentes

#### a nagyjuttalomról és Marczibányi-mellékjuttalomról.

Az akadémiai nagyjuttalom és Marczibányi-féle mellékjuttalomért a jelen évben, az 1892—1898. évkörből, a társadalmi tudományok köréhez tartozó munkák pályáztak.

A magyar irodalom mind a jog, mind az államtudományok mezején nagy számú jeles munkát mutathat fel ez évkörből. a melyek jelesebbjei azonban

- a) vagy gyűjteményes természetűek ;
- b) vagy főleg történeti jellegűek ;
- c) vagy pusztán valamely konkrét hazai kérdés megoldását tűzik ki magok elé s így egyenesen publicistikai irányzatúak.

Összesen négy rendszeres munka van, mely tárgyánál és tartalmánál fogva egyaránt versenyezhet az Akadémia nagy jutalmáért.

GAÁL JENŐ *Társadalmi békéje* kisebb igényű másik két társánál. Főleg egész irányzata — az új iskola híve — s egyes jól megírt fejezetei azonban igen hasznos olvasmányúvá teszik művét.

FÖLDES BÉLA *Társadalmi gazdaságtanának* mindkét kötete jól van írva, rendszeres egész ; az előszavában maga elé tűzött feladatot, a gazdasági jelenségek tudományos és önálló vizsgálását, tekintettel hazai viszonyainkra, jól oldja meg. Fényoldala munkájának a teljes objectív tárgyalás, a mi mellett nem hagyható megemlíetés nélkül a régi beosztásra való visszatérés, mely az alapvető tanokat külön tárgyalja az alkalmazott tanoktól, s így a közgazdaságtan és közgazdasági politikának helyesebb didaktikai eltagolására vezet ; különösen kiemelendők a jövedelem-megosztás és ennek megfelelőleg a társadalmi politikáról írt fejezetek. Hátránya, hogy tankönyvül iratván, főleg didactikai czélokat követ s kritikája csak a közönségéhez alkalmazott.

CONCHA GYÖZÖ *Politikája* (1895) hasonló eredendő hibában szenved, bár nem oly mértékben. Az ő munkája kétségkívül legkomolyabb igényekkel bír az Akadémia nagyjutalmára. Igaz, hogy didactikai czélokat követ, de ezen már korábbi gyakorlatában túltette magát Akadémiánk. Ma Concha műve a politika elméletére nézve a legkimerítőbb, legbecsesebb mű, mely minden magyar elődjét felülmulja; mely önálló gondolkozás, beható kutatás eredménye, a mai koreszmék színvonalán áll, sőt azt némely részében emeli is; tömör, szabatos, egységes. Hátránya: a didactikai czélok előnyomulásán kívül, főleg a nehézkes nyelvezete.

Ezeknél fogva az osztály javasolja, méltóztassék az akadémiai nagyjutalmat CONCHA GYÖZÖ I. t. *Politikájának* odaítélni.

Concha Győző nagyjutalomra ajánlott művéhez legközelebb áll belértékben VARGHA GYULA derék munkája: „A magyar hitelügy és hitelintézetek története“ (1896). Előadása főleg historikus, elméleti fejtegetések hiányoznak belőle. Bő statisztikai adatokkal fejtegeti, a Széchenyi Hitele előtti állapotok rajzolása után, az újkor fejlődését. Hézagok vannak benne, a jelzalog kérdésnél optimista irányzata látszik, a nemzetiségi pénzintézeteket mellőzi; de a mit felölel, abban világosan, helyes alapról mutatja meg a magyar nemzet fejlődését e téren, elméletben és gyakorlatban egyaránt. Úttörő munka s az első nehézségeket nagy sikerrel küzdi le.

Ennélfogva a Marczibányi-mellékjutalomra az osztály — Gaál és Földes jeles művei mellett is — VARGHA GYULA nevezett művét ajánlja főleg azért, mert úttörő munka s a magyar közgazdaság egyik ágazatának egész fejlődését rendszeresen mutatja fel.

## II.

### Jelentés a Sámuel-díjról.

Az 1898-ban megjelent kisebb nyelvtudományi dolgozatok közül a legkiválóbbak: *Új kísérlet a határozók osztályozására*, Balogh Pétertől; *A magyar nyelvjárások keletkezése*, Balassa Józseftől; *Állítmány és alany*, Kalmár Elektől; *A vogul nyelv idegen elemei* és *A jelenkori nyelvészet alapelvei*, Gombocz Zoltántól (Magyar Nyelvőr, Nyelvtudományi Közlemények, Ethnographia 1898.).

Az eddigi gyakorlat szerint Balogh Péternek, Balassának és Kalmárnak, mint a nyelvtudomány régibb munkásainak, dolgozatait versenyen kívül állóknak tekintve, az osztály megjutalmazásra Gombocz Zoltánnak, e komoly törekvésű és szép reményekre jogosító kezdő nyelvésznek „*A vogul nyelv idegen elemei*“ című érdemes dolgozatát ajánlja, mely a vogul nyelv török-tatár

és orosz jövevényszavainak nagy tanulmányt tanusító kritikai összeállítását foglalja magában s a jutalommal való kitüntetésre minden tekintetben méltó.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

### III.

#### Jelentés a Bulyovszky-jutalomról.

Az 1898. évi Bulyovszky-jutalomra 16 darab pályamű érkezett, de figyelemre méltó alig van köztük kettő-három. Legnagyobb részük történeti vonatkozású elmélkedés, sokszor hallott eseményeknek és közhelyekké vált hazafias szólalomoknak ismétlésével. Közös vonásuk, hogy szerzőiknek sem a belső, sem a külső forma iránt nincs érzékük. Érzelmek, gondolataik egymásra vonatkozásában és összefűzésében némelyek még bizonyos józan okosságig sem emelkednek. Növeli a homályt a nyelv és verselés homályossága. A 10. számúban, „*A szülőföld*“ címűben, tisztultabb érzelmvilág nyilatkozik, de mint költői mű rosszul van szerkesztve és nyelve s verselése sem elég szabatos. A 2. számú „*Széchenyi hazatérése*“ címűnek az a tárgya, hogyan ébredt hivatásának tudatára Széchenyi, de eszméi, sőt kifejezései a Széchenyi munkáiból s a 30-as évek hazafias lyrájából jól ismert közhelyekből telnek ki, a változtatással sokszor eredeti erejükből, szépségükből kiforgatva. Verselése meg éppen gyenge s ha akad is egy-egy hangzatosabb sor, hibátlan versszak alig. Az 5. számú „*1867. július 8.*“ cím alatt nyilván a június 8-iki koronázásról akar szólni. A költemény első fele a szertelen képek, a rosszul választott kifejezések, a gondolati átmenetek laza összefüggése miatt merőben elhibázott, de második felében a kibékülés, a magyar nemzet hazafias törekvése és dynastikus hűsége némileg jobban van kifejezve.

A 7., 8., 9. számú „*Márczius 15-én*“, „*Márczius idusán*“, „*Félszázad multán*“ címűeknek nemcsak tárgyi rokonságuk van, hanem egy fej munkáinak látszanak. Bizonyos technikai ügyességgel járó phrasis-készletet nem lehet szerzőjüktől elvitatni, de sikerültnek még az aránylag legjobb „*Félszázad multán*“ című sem mondható. A mult és jelen hazafias küzdelmeinek e rajzában a gondolatfűzés világos, tárgyában van némi emelkedettség, de az inkább szónoki, a szavak ömlő árjában több a szó, mint a gondolat s az emennek nem mindig hű tolmácsa, sokszor éppen csillogó szóhalmaz az egész.

Mindezeknél fogva az osztály nem ajánlja a jutalom kiadását.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.



## IV.

## Jelentés a Nádasdy-jutalomról.

A Nádasdy-jutalomra harminczegy pályamunka érkezett. Jó részök nem igen méltó arra, hogy a bírálókat komolyan foglalkozzák velök, de vannak köztök olyanok is, a melyek egy vagy más tekintetben többé-kevésbé figyelemre méltók. Ilyenek „*Perdita*“ (4. sz.), „*Vidal*“ (12. sz.), „*Király-tréfa*“ (24. sz.), „*Szilágyi-Hajmási*“ (27. sz.). Mindezeket inkább a verselés készsége, egyes sikerült részek tüntetik ki, mint az egész műalkatása s a jellemek biztos rajza. Ilyen az a két mű is, a melyek leginkább kiemelkednek a többiek tömegéből s aránylag legsikerültebbek: „*Hatvani*“ (10. sz.) és „*Don Kihóte*“ (!) 19. sz. Amaz a Hatvani-mondák egységes feldolgozását kísérti meg. Hangja vidám, verselése folyékony, de nem vegyül bele elég mystikus színezés. A mondák összefűzésében is van önkényesség. Bonyodalma egy-sége mellett is kuszált, a leleményben nem sok az eredetiség, a kétféle ördögök szerepeltetése nincs világosan kimagyarázva, az ördögök kissé ostobák s az egészben Hatvani szellemi erejének feltüntetése alig van alkalom s inkább csak jósága tűnik ki. A 19. számú pályaműnek erős szerkezeti és jellemrajzi hibái vannak. Mindenekelőtt hőse nem Don Quijote, mert nem egy régi kor eszményeiért lelkesül időszerűtlenül, hanem csak az ár ellen úszik. E mellett nem is következetes, midőn belenyugszik, hogy mellette korteskedjenek. Az általa szeretett leány elhídegülése sincs indokolva, az meg éppen érthetetlen, hogy a leány családjá tönkretévőjéhez megy férjhez. Általában a leleményben, a cselekvény megalkotásában nem erős a mű. Inkább a részletekben s az előadásban mutatkozik fényoldala. A gúny és érzelem vegyítése nem sikerül a szerzőnek, de jól eltalálja az érzelmes és társalgási hangot. Igen sikerült a második énekben a magyar zene és táncz leírása. A mű ily szépségei jobb cselekvényt és biztosabb jellemrajzot érdemelnének, s bár legértékesebb az egész pályázaton, de nincs annyi önálló becsé, hogy jutalmat érdemeljen.

Mindezeknél fogva nem ajánlatik a jutalom kiadása.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelígés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

## V.

**Jelentés a Gorove-pályázatról.**

A pályázatra öt munka érkezett be. Nem mondhatni, hogy az öt közül bármelyik is teljes készületlenséggel vagy könnyelműen fogott volna feladatához. De az 1. 2. 4. és 5. számú pályaművek mégis többé-kevésbbé messze maradtak mind a szorosabban vett tudományos módszerű és eredményű megoldásnak sikerétől, mind attól is, hogy oly munkát adjanak, mely a tudományos és művészi anyagnak helyes álláspontról való népszerű ismertetése által művészi életünk forrongó és zavaros nézeteinek tisztázására hatással lehetne. Minden tekintetben kiemelkedik közülük a 3. számú, egy 526 lapnyi dolgozat, melyet azonban szerzője az idő rövidsége miatt nem tudott befejezni. A munka nemcsak egy tekintetben maradt befejezetlenül. Öt fontos fejezete: a tragédiának s zenének s aztán általában a művészetnek erkölcsi hatásáról, a művészet paedagogiai értékéről s a művészet és vallás viszonyairól szóló szakaszok vagy egyáltalában nem készültek el, vagy sovány vázlatban maradtak, a kidolgozott fejezetek során is számos hézagot találhatni, melyeket a szerző utólag szándékszik kitölteni. De a kidolgozott részek sem tekinthetők befejezetteknek; a számtalan fölösleges, terjengő s nem ritkán határozatlan magyarázgatás mindenesetre újabb átdolgozást és szerkesztést igényelne. Nemkülönben a stílusnak feltűnő töredékessége, lazasága az egésznek formai átsimítását tenné szükségessé. A mi a pályaművet jelen töredékes alakjában és befejezetlenségében is társai fölé emeli, az különösen szerzőjének igazán széleskörű tájékozottsága az aesthetikai és philosophiai irodalomban. Műismerete csekélyebb és bizonytalanabb, de irodalmi műveltsége, mely a földolgozott forrásból merít, valóban tiszteletre méltó. A nagy történeti és elméleti anyagon, melyet felölel, nem tud ugyan mindvégig egyenlően uralkodni és lehetőleg vezérgondolata érdekében válogatni, rendezni és értékesíteni, de még bizonytalanabb, terjengőbb részleteiben is gondolkodó, lelkiismeretes s lélektani és művészeti kérdések fejtegetésére képes írónak mutatja magát. Fejtegetéseinek végeredményei nem tisztázódnak ki mindig a kívánt határozottsággal, de az egyoldalúságtól óvakodó felfogása és érzülete egészben mégis oly félreismerhetetlen, mint buzgó készülete.

Azonban minden méltánylat mellett e munka részint töredékessége, részint elsietett kidolgozása miatt meg nem jutalmazható, minél fogva a jutalom kiadása nem ajánlatik.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelígés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

## VI.

**Jelentés az Első Magyar Általános Biztosító Társaság pályázatáról.**

Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság jutalmáért négy pályamű versenyzett. Leggyöngébb a III. számú: „A magyar faj oly kevés...” jeligés pályamunka, mely alig egy kis nyomtatott ivre terjed és még ennek is csak egy igen kis része foglalkozik tulajdonképeni tárgyával. Legtöbb tudományos igénynyel lép fel az I. számú. Jeligéje: „A megélhetés nehézsége szüli a legtöbb társadalmi és gazdasági bajt”. Szerzője tömérdek statisztikai adatot hord össze, de nagyon kevés statisztikai érzéket árul el. A számokat nem igen tudja megszólaltatni, s ha megkísérli olykor, téves nyomokon halad. Nagy fogyatkozása e pályaműnek, hogy szerző a helyi viszonyok ismerése nélkül, tisztán könyvekből írta meg munkáját, a közvetlen szemléletnek nyomát sem lehet benne felfedezni. Az elharapózott társadalmi és erkölcsi bajt a IV. számú pályamű tárja fel legjobban. Jeligéje: „Az Úrnak örökségei a fiak és az asszony méhének gyümölcse jutalom.” A baj kútforrását részint anyagi, részint erkölcsi okokban keresi; legfőbb okát azonban a vallásos érzés hanyatlásában találja, orvoslását főképp a vallás-erkölcsi nevelésben keresi. Legcélravezetőbb eszközül pedig a megtorlást ajánlja, a melynek egyik módja a nyilvános megszégyenítés. Végül a II. számú pályamű, „Élőké a világ” jeligével, néprajzi szempontból veszi vizsgálat alá a kérdést és több helyes okra utal a baj eredetét illetőleg. Nagy hiánya azonban, hogy jobbára vázlatos s a felsorolt eszméket futólag, felületesen érinti. A kitűzött feladatot a 4 pályamű közül egyik sem oldotta meg a maga egész terjedelmében és kellő alapos-sággal, minél fogva az osztály a jutalom ki nem adását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

## VII.

**Jelentés a gróf Andrássy Gyula adományából kitűzött „Deák Ferencz élet- és jellemrajza” című pályamű-tervről.**

A „Deák Ferencz élet- és jellemrajza” című pályázatra egyetlenegy pályamű, illetőleg pályamű-tervről érkezett be. Jeligéje: „A jövő áldozatokat fog tőlünk kívánni, miket meg kell adnunk; de két dolog az, mit áldozatul hozni semmi esetre sem

lehet: a haza függetlensége s a becsület“. (Deák 1866-ban.) A beküldött kézirat meglehetősen gyarló állapotban van, ámbár helyes körvonalakban mozog.

A mutatványokból azonban nem lehet a megirandó mű egészének valódi értékére következtetni. Szerző maga is bevallja, hogy az általa beküldött mutatványok „még nem véglegesen kidolgozott részletek“.

Ennélfogva az osztály arra javasolja utasíttatni a szerzőt, hogy beadványát, illetőleg tervrajzát oly mutatványokkal szerelje föl, a melyekből az általa megirandó pályamű valódi értékét meg lehessen ítélni. Határnapul az osztály 1900. szeptember 30-ikát tűzi ki.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

## VIII.

### **Jelentés az Ullmann-féle pályázatról.**

A kitűzött pályakérdésre — „A járadékbirtok rendszere és szerepe a magyar földhitel és földbirtok-politika szolgálatában“ — két dolgozat érkezett be. Az I. számú dolgozatnak jeligéje: A leghelyesebb telepítés járadékbirtok alakítás alakjában eszközölhető. A II. számú dolgozat jeligéje: Die Rente ist eine zweckmäßige Kreditform für den Grundbesitz. (Dr. Miquel.)

Az I. számú dolgozatot főleg a gyakorlati érzék tünteti ki. A hazai viszonyokra, melyeknek alapos ismerőjeként mutatkozik a pályázó, folytonosan tekintettel van, az eddigi hazai telepítéseket, az azokra vonatkozó törvényhozói intézkedéseket, az elkövetett hibákat alaposan ismeri. Azonban a járadékbirtokrendszer kérdését teljesen mellőzi: inkább a telepítés kérdése az, melyet tárgyal és semmi tájékoztatást sem nyújt még arra sem, a mit a dolgozat jeligéje mond.

A II. sz. dolgozat elkerüli ugyan az előbbinek hibáját és a járadékrendszer tudományos kérdéseibe is belebocsátkozik, sőt nagy tájékozottságot mutat az idevágó irodalomban és alapos közgazdasági ismeretei mellett jól esik észrevenni, hogy a felmerülő jogi kérdések iránt is érzéke van: azonban az általános elméleti körvonalaknál megáll. A járadékbirtok részletkérdései, a szervezett nagyfontosságú problémái nem találhatnak megoldást. A telepítés különböző módjai nem tárgyaltnak, pl. a járadékrendszer és örökbérrendszer különbségei, pedig csak úgy nyújthat teljes világosságot az iránt, mik képezik a járadékbirtokrendszer speciális előnyeit más telepítési módszerekkel összehasonlítva.

A gyakorlati ismeretekben, gyakorlati tájékozottságban és érzésben az I. számú dolgozat határozottan felülmulja a vele pályázó II. számút, mely viszont az elméleti részben mutat

nagyobb tájékozottságot. A kérdést tehát egyik dolgozat sem fejtette ki kielégítő módon. Ha egy kézből származnék a dolgozat, akkor több joggal versenyezhetne az akadémiai díjért. Az elmondottak alapján arra a dolgozatok egyike sem érdemes.

Azonban a kérdés megfelelő megoldása a pályázat újbóli kiírása esetén remélhető volna és ez okból a bírálók a pályakérdés újbóli kitűzését ajánlják.

Az osztály elfogadja a bírálók javaslatát s a pályakérdés újból kitűzését ajánlja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelíges levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

## IX.

### Jelentés a Bézsán-jutalomról.

A Bézsán-jutalomra, melynek pályakérdése a következő volt: „Kivántatik az építészet története Magyarországon az Árpád-házi királyok korában, a fennmaradt emlékek lehető teljes fölhasználásával és leírásával“ egy pályamű érkezett „Saxa loquuntur“ jelíggel.

Szerző elhibázott alapra helyezkedik, midőn az Árpád-házi királyok korabeli építkezés történetét századok szerint, külön-külön tárgyalja. Hiányzik művéből a tudományos módszer; a tárgyalás módja is tudományos szempontból erős kifogás alá esik; a történelmi rész tele van tájékozatlansággal, a műtörténeti részben is sok a hibás és helytelen, sőt van az alapelvekbe ütköző rész is.

Szerző főhibája, hogy kellő történeti és műtörténeti előtanulmány nélkül fogott a nagy feladat megoldásához s minden kritika nélkül mohón fölszedte az útjába került adatok halmazát. Nem választotta meg helyesen kútforrásokat s azok idézésében sokszor felületesen jár el. Állításai gyakran ellentmondanak egymásnak; ítélete megbízhatatlan. A művéhez külön kötetben adott jegyzetek tömege nagyrészt meddő polemiából áll. A feldolgozott rész a tudományos értékesség fokáig nem emelkedik.

Írálya a bőbeszédűséggel együtt járó pongyolaság mellett sok helyütt vét a szabadság és magyarság ellen.

Szerző szorgalmán kívül a művéhez mellékelt nagyszámú fényképi felvételekből álló „Album“ érdemel elismerést, melyben igen érdekes és becses anyagot sikerült egybeállítania s ebbeli hasznos szolgálata kétséget nem szenved. A fölvételi rajzok már több szempontból kifogás alá esnek s általán kezdetlegesség és elhamarkodottság jellegét viselik magukon.

Mindezek alapján szerző munkáját a Bézsán-féle jutalomtételben kívánt abszolút becsű műnek nem ítélni.

Végül nem hagyható szó nélkül, hogy szerző a pályázat körül súlyos szabálytalanságot is követett el, a mikor e pályaműre tervezetével, a mű beosztásának és tartalmának részletezése mellett, ugyanezen jelige alatt már 1897-ben a „Magyar Mérnök- és Építész-egylet“ ezredévi pályázatán résztvett s az egylet Értesítője“ (1897. évf. 126. lap) azt tüzetesen ismertette, sőt szerző nevét is (u. o. 120. lap) köztudomásra hozta. Ezenkívül még az is kitűnt, hogy a pályamű elejéhez írt „tájékoztató“ és az „ABC-soros névmutató“ (1959—1979. lap) szerző sajátkezü írása.

Az osztály a jutalom ki nem adását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levél felbonthatlanul elhírvasztatott.

## X.

### Jelentés a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület 1892-ik évi Fáy-jutalmáról.

A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület 1892-ben kitűzött 5000 firtos Fáy-jutalma, a mely a pályázat meddősége miatt rendelkezésre maradt, az 1898. május 23-án tartott összes ülés határozata értelmében. „A magyar nemzet története 1301-től I. Mátyás haláláig“ című, egy elismert szaktudóssal megbízás útján megíratandó műre lévén fordítandó, a történelmi bizottság e mű megírásával THALLÓCZY LAJOS r. tagot bízta meg s a határidőt vele egyetértőleg tíz esztendőben (1910-ig) állapította meg. Tudomásul vétetett.

## XI.

### Jelentés a Bük-jutalomról.

E jutalomra az alapítvány szabályzata értelmében a következő nyílt pályakérdés volt kitűzve: „Adassék elő Erdély története a nemzeti fejedelmek alatt, tekintettel a művelődés történetére“. Jutalma a Bük László-féle alapítványból 1000 forint. Az 1898. december 31-ére kitűzött határnapi tervrajz és ajánkozás nem érkezvén, az alapítvány szabályzata értelmében előállott annak szüksége, hogy a történelmi bizottság javaslatára egy szakférfiúnak egyenes megbízás adassék a mű megírására. A bizottság javaslata az, hogy a mű megírásával dr. KOMÁROMY ANDRÁS lev. tag bízassék meg; a mű elkészültének határidejét pedig a megbízandó szakférfiúval egyetértőleg 1904. szeptember 30-ikára kéri kitűzteni.

A javaslat elfogadtatott.

## XII.

**Jelentés a Vitéz-jutalomról.**

A Vitéz-alapítványból kitűzött állattani jutalomra két munka pályázott:

1. „A magyarországi denevérek monographiája“. Jeligéje : „Győzzön a jobb“.

2. „A magyarországi kagylósrákok magánrajza“. Jeligéje : „Natura indicia confirmat“.

Az első munka tartalmát áttekintve, azt látjuk, hogy a magyarországi denevérek monographiájának voltaképen csak töredékét adja, mert a szerző mind az általános ismertetésben, mind a fajok leírásában a tervezett kidolgozásnak csak a harmadrészeig jutott. A munka meglevő része a tudomány mai színvonalán áll, és a megkezdett monographiának mindenesetre értékes részlete és mutatója.

A második munka sokkal terjedelmesebb. Bár megjegyzendőnek véljük, hogy a munka már erősen átdolgozott tárggyal foglalkozik, mégis constatálhatjuk, hogy szerző a kagylósrákok anatómiáját, eredeti rajzainak tanúsága szerint, önálló vizsgálatok alapján dolgozta ki. A kagylósrákoknak megokolt változtatásokkal módosított rendszerét szerző a terjedelmes irodalom és gazdag anyagon végzett tanulmányai alapján építi föl; és végre a belvizi kagylósrákok földrajzi elterjedésének ismertetését adja, mely utolsó rész azonban a szükségesnél sokkal terjedelmesebb.

Mindkét munka anyagát illetőleg már is megmivelt területen mozog, de önálló vizsgálatokon alapszik. Míg azonban a „Győzzön a jobb“ jeligéjű pályamunka jóformán csak meg van kezdve, addig a másik befejezett egész, mely a pályázat föltételeinek teljesen megfelel.

Ezek szerint az osztály javasolja, hogy a pályadíj a „Natura indicia confirmat“ jeligéjű munkának adassék ki.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből DADAY JENŐ I. tag neve tűnt elő.

## XIII.

**Jelentés a Lévy-jutalomról.**

A Lévy-alapítványból kitűzött jutalomra egyetlen egy munka pályázott, melynek címe: „Erdőségeink nagysága és értéke, kapcsolatban a mezőgazdasággal“.

Az egész mű majdnem kizárólag az ismertetés keretében mozog; az összehordott anyagnak ellenben összehasonlító és bíráló

tárgyalásába nem is bocsátkozik: és így nem felel meg a pályakérdésben kitűzött feladatnak, mely szerint a haszonhajtó erdőgazdaság fejlesztésének és terjesztésének eszközeivel kellett volna foglalkoznia. E mellett iránya igen pongyola, csupa szószaporítás, ismétlés és elkoptatott kifejezés. Ezen okoknál fogva a munka díjat nem érdemel.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

#### XIV.

##### **Jelentés a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület 1893-ik évi Fáy-jutalmáról.**

A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület 1893-ban kitűzött 3000 ftos Fáy-jutalma, a mely a pályázat meddősege miatt rendelkezésre maradt, az 1898. május 23-án tartott összes ülés határozata értelmében a „Politikai Számtan kézikönyvé“-nek megbízás útján, elismert szaktudós vagy szakemberek által való megírására fordítandó. Azonban a III. osztály a munka létesítésére a rendelkezésre álló összeget kevésnek találván, a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület e célra még az 1901/3. évi 3000 ftos Fáy-jutalmat is kijelölte; mire az osztály megbízta KÖNIG GYULA osztálytitkárt, hogy az erre hivatott szakférfiakkal értekezvén, annak idején terjeszse az osztály elé a munka megírásában résztvevők névsorát, valamint az egész kézikönyv részletes programját, melynek alapján azután a végleges megbízásról határozni fog.

Az osztály javaslata az 1899. április 24-ikén tartott összes ülésen elfogadtatott.

#### XV.

##### **Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.**

##### A)

A M. T. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom oda-



ítélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdetik ki.

A két egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1899-ben

*Suhajda Lajos*, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója,

*Stodolní Gyula*, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

*B)*

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „*Monumenta Hungariae Historica*”-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitiintetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdetik ki.

A három egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1899-ben

*Madzsar Imre*, a budapesti egyetem IV. éves bölcsészeti hallgatója,

*Szabó Márton*, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója,

*Sufflay Milán*, a zágrábi egyetem bölcsészeti hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1899. május 3-án tartott nagygyűléséből.

**Szily Kálmán,**  
főtitkár.

## Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak :

### *Az Igazgató-Tanácsba :*

*Gr. Teleki Géza*, a M. Történelmi Társulat elnöke.  
*Pauler Gyula* r. t., a II. osztály elnöke.

### *Az I. osztályba :*

Tiszteleti tagnak :

*Szász Károly* ig. és r. t.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

*Szinnyei József*, a hazai könyvészet és irodalomtörténet  
 buvára.

*Herczeg Ferencz*, regény- és drámaíró.

*Endrődi Sándor*, lyrai költő.

*Bayer József*, irodalomtörténétíró.

Külső tagnak :

*Naville Ede*, egyptologus Genfben.

### *A II. osztályba :*

Tiszteleti tagnak :

*gr. Zichy Jenő*, a Műemlékek orsz. bizottságának elnöke.

*Forster Gyula*, a Műemlékek orsz. bizottságának másod-elnöke.

Rendes tagnak a *B)* alosztályba :

*Zsilinszky Mihály* lt.

*Czobor Béla* lt.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

*Borovszky Samu*, történetíró.

Külső tagnak :

*Stein Lajos*, egyet. tanár Bernben.

*Pessina Henrik*, egyet. tanár Nápolyban.

**A III. osztályba :**

Tiszteleti tagnak :

*Kruspér István*, rt.

Levelező tagnak az A) alosztályba :

*Tötössy Béla*, matematikus.

*Bugarszky István*, chemikus.

Levelező tagnak a B) alosztályba :

*Méhely Lajos*, zoologus.

*Pertik Ottó*, orvostudományi író.

*Tormay Béla*, gazdasági író.

Külső tagnak :

*Seeliger Hugó*, a müncheni egyetem tanára:

*Freycinet Károly*, a francia akadémia tagja.

*Fuchs Lipót*, a berlini egyetem tanára.

*Klein Felix*, a göttingai egyetem tanára.

*Nernst Walther*, a göttingai egyetem tanára.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1899. május hó  
2—5-én tartott nagygyűléséből.

**Szily Kálmán,**

főtitkár.

## A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

### Az I. osztályból.

#### *I. Új jutalomtétellek.*

##### 1.

Az 1899. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1893—1899. évkörben megjelent, a nyelvtudomány körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaitélandók: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1900. január végéig a főtítkári hivatalhoz küldjék be, följegyeztén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

##### 2.

A *gróf Teleki József jutalomért* 1900-ban vigjátékok pályáznak, a bohózatok mellőzésével. A verses forma a mű előnyeül tekintetik, hasonló vagy közel hasonló társak felett.

Jutalma 100 arany.

A beküldés határnapja 1899. szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

##### 3.

A *gróf Karátsonyi jutalomért* 1901-ben vigjátékok pályáznak, ide értve a vigjáték valamennyi fajtát. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találattik.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1901. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona; ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná a művét, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

##### 4.

A *Farkas-Raskó* alapítványból 100 frt hirdettetik hazafias költeményre, mely lehet himnus, óda, elegia, ballada, költői beszélyke, tanköltemény vagy satíra.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt kiadni tartozik. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. — A pályázat eredménye a jövő évi márcziusi összes ülésen hirdettetik ki.

5.

Kivántatik ódai költemény, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vétessék.

Jutalma a *Bulyovszky Gyula* nevére tett alapítványból 400 forint  
Határnap 1900. szeptember 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

6.

Kivántatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti, mondai, vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló-bizottság az irodalomra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 200 arany.

Határnap 1901. szeptember 30

A jutalmazott mű a szerző tulajdona, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Kivántatik a magyar lyrai költészet története, a legrégebb nyomokon kezdve 1867-ig.

Jutalma a *Lukács Krisztina* nevére Lukács Mórész által tett alapítványból 1000 forint

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni, ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Kivántatik magyar nyelvű codexeink forrásainak kimutatása a XVI. század közepéig.

Határnap 1901. szeptember 30.

Jutalma az Ipolyi-alapítványból 1000 forint.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona, azontúl a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

A természetutánzás elve és határai a görög-római elméletben és művészetben.

Határnap 1901 szeptember 30.

Jutalma a Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt.  
A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

## 10.

Kivántatik a művészet-történeti tanulmányokhoz bevezetésül szolgáló művészettani kézikönyv, mely az építészet, a szobrászat, a festészet és a sokszorosító művészetek művészi műtáit és technikáit megfelelő képek kíséretében ismerteti.

Jutalma a Bésán-féle alaphól 1200 frt.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű, a művészeti tudomány mai eredményeinek fölhasználásával készült munka nyerheti el. A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

## 11.

A Péczely-regénypályadíjra 1897—98. években megjelent, magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből írt regények, akár komolyak, akár humorosak vagy szatirikusok.

Pályaműnek tekintetik minden, 1897—98. évkörben nyomtatásban, akár önállóan, akár folyóiratban vagy hirlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy társadalmi életből írt regény. Minden munka azon évben tekintetik megjelentnek, mely kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hirlap) ezimlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból.

A pályadíj (1000 frt aranyban) csak úgy adatik ki, ha a bíráló bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhivtnak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1899. szept. 30-ig a főtőkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna, sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván.

## II. Már hirdetett jutalomtétellek.

## 12.

A Gróf Karátsonyi-jutalomért 1899-ben komoly drámai művek pályáznak, a melyek alatt nemcsak szomorújátékok, hanem másnemű, úgymint történeti, regényes, polgári színművek, drámai erkölcsrajzok stb. is értetnek. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találattik.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

## 13.

*Kisfaludy Sándor élete és munkái.*

Határnap 1899. szeptember 30.

Jutalma a Lévy-alap 1894—98. évek egyesített kamataiból 1000 frt.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

#### 14.

Kivántatik egy, a magyar nyelv török elemeit tárgyzó munka.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítvány 1897. kamataiból 1000 frt.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

#### 15.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Magyar Nyelv-történeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemnek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitéttetésre mint legkittünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

## A II. osztályból.

### I. Új jutalomtételek.

#### 1.

A Bródy-féle alapítvány 3000 frtnyi jutalma az 1900. évi nagygyűlés alkalmával oly publicistikai mű (könyv, röpirat, tanulmány, cikksorozat) megjutalmazására lévén fordítandó, mely az utolsó három év folyamán nyomtatásban megjelent: felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett cyklusban megjelent munkájokat ez év végéig (1899. decz. 31.) a főtítkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhasson. Ilyen munka hiányában a díj oly publicista általános hirlapírói működésének jutalmazására fog fordíttatni, a kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik.

#### 2.

A Wahrmann-féle alapítvány 1000 forintnyi jutalma az 1900. évi nagygyűlésen az utolsó hat évben (1894—1899) a kereskedelem terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szervezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és fölvirágoztatása szempontjából az illető

évkörben legnagyobb érdemeket szerzett magyar állampolgárnak lévén odaítélendő: felszólíttatnak mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett ciklusba tartozó munkájukat vagy találmányuk leírását, vagy egyéb érdemeik előtűntetését stb. ez év végeig (1899. december 31-ig) a főtitkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy az e téren szerzett érdem, a melyről az akadémiai tagoknak tudomásuk van, meg ne jutalmaztathassék.

## 3.

Fejtsék ki hazánkban a mezőgazdasági üzemek nagyságának hatása a népesedésre, az ország egyes jellegzetes vidékének beható megfigyelése alapján.

Jutalma az Első magyar általános biztosító-társaság alapjából 500 forint.

Határnap: 1901 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

## 4.

Fejtsék ki a közraktári intézmény jelentősége a magyar mezőgazdaság szempontjából. A közraktárak szövetkezeti vagy mely más alapon létesíthetők legcélszerűbben, s milyen rendszer szerint kezeltessenek?

Jutalma a Dora-alapból 50 arany.

Határnap: 1900. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. Ha ilyen nem érkezik be, az 50 arany jutalom a következő jutalomhoz csatoltatik. A mennyiben e megkettőztetett jutalomra sem pályáz önálló becsű munka, a jutalom az Akadémia alaptőkéjéhez csatoltatik.

A jutalmazott munkát szerzője tartozik kiadni; ha ezt egy év alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

## 5.

(Másodszor).

Fejtse ki pályázó, alkalmazható-e a jövedék-birtok rendszere hazai viszonyaink között.

Jutalma az Ullmann-féle alapítványból 360 frt aranyban.

Határnap 1900. szeptember 30.

A pályadíj csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát szerzője egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

## 6.

Kivántatik a legújabbkori ethikai elméletek kritikai ismertetése.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.



7.

Mutattassék ki a hatás, a melyet b. Eötvös József gyakorolt a magyar jog- és államtudományok fejlődésére.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 1000 frt.

Határidő 1901. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy esztendő alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. A jutalmazott munka czimlapján ki lesz tüntetve, hogy a Lukács Krisztina-féle jutalmat elnyerte.

8.

Adassék elő kritikailag tárgyalva a munkás-betegségéelyezés ügyének jelen állása hazánkban, fejlesztése föltételeinek és eszközeinek részletes megjelölésével.

Jutalma a Lévy-alapítványból 500 forint.

Határnap: 1900. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltek oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

*II. Már hirdetett jutalomtétélek.*

9.

Adassék elő az Árpádkori királyok udvartartásának története, beleértve az ahhoz tartozó királyi népeket is.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1899. decz. 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

Adassék elő Moldva és Oláhország függő viszonya Magyarországhoz, illetőleg Erdélyhez, Nagy Lajos király korától a belgrádi békéig (1739.).

Jutalma a Lukács Krisztina-féle alapítványból 1000 frt, mely csak önálló becsű műnek ítélhető oda.

Határnap: 1900. szept. 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

(Másodszor).

Adassék elő levéltári kutatások alapján a Szent-Ferencz-rend története Magyarországon és mellék-tartományaiban, 1526-ig.

Jutalma az Oltváni-alapítványból 1000 frt (kettőzött jutalom).

Határnap: 1900. szept. 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsessel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

## 12.

Adassék elő a m. kir. kormányzások szervezete és működése III. Károlytól 1848-ig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 frt aranyban.

Határnap: 1900. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

## 13.

Adassék elő a neoacquistica commissio szervezete, működése és hatása 1745-ig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt.

Határnap: 1900. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

## 14.

(Másodszor).

A kicsinyben való (detail) kereskedés különböző alakjainak — nagy áruraktárak, kis üzletek, házalás — versenye egymás-  
közt s a fogyasztási szövetkezetekkel, s e verseny közgazdasági és socialpolitikai következménye.

Jutalma: A Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap: 1901. szeptember 30.

A pályadíj csak önálló becsű tudományos munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

## 15.

Melyek a cheque-forgalom fejlődésének feltételei. A cheque-rendszer miért nem hódított eddig hazánkban nagyobb tért s mi módon lehetne fejlődését előmozdítani.

Jutalma a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap: 1899. szeptember 30.

A pályadíj csak önálló tudományos becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év leforgása alatt közreboesátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

## 16.

Kívántatik azon főelvek kritikai kifejtése, melyeken Magyarország, Ausztria, Német-, Olasz-, Franciaország és Anglia az utolsó három évtizedben tartott népszámlálásainak demographiai része — tehát az ipar és foglalkozási statisztika mellőzésével — alapszik, úgyszintén az ezen államok országos és nagyvárosi népszámlálási munkáiban tartalmazott demographiai újítások kritikai méltatása.

A pályamű 1900. szeptember 30-ig nyújtandó be.

Jutalma a Pollák-alapítványból 750 forint. A jutalom csak önálló becsű munkának ítélhető oda és csak azon esetre fizethető ki, ha szerző igazolja, hogy az könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

## 17.

Kívántatik a magyar jobbagység története 1514-től Mária Terézia koráig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

## 18.

Adassék elő az állandó magyar hadsereg felállításának története III. Károly korában.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap 1899. szeptember 30

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

## 19.

Adassék elő a magyar alkotmány története a legrégibb időktől 1848-ig.

A magyar alkotmány fejlődése a koronkénti magyar nemzeti étellel való kapcsolatában tárgyalandó, folytonos tekintettel az időnkénti európai alkotmányi állapotokhoz való viszonyára. A fősúly a közjogi intézményekre és fejlődésükre fektetendő; a magyar politikai élet külső története és a politikai küzdelmek, mint a magyar köztörténethez tartozók, csupán annyiban tárgyalandók, a mennyiben ez az intézmények története érdekében

sziükséges. A munkának nem pusztán a törvények ismeretén, hanem beható forrástanulmányokon kell alapulnia.

Jutalma a „Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület“ Fáy András nevére tett alapítványából 3000 frt.

Határidő 1900. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a „Pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek“ díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fiztetetik ki.

## 20.

(Másodszor).

Kivántatik a XVII. és XVIII. századbéli angol moralisták elméletének kritikai ismertetése, eredeti források alapján.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

## 21.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitétele minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

## A III. osztályból.

### *Új jutalomtétel.*

#### 1.

Kifejtendő a mezőgazdasági növények vetőmagjai tenyésztésének, nemesítésének és termesztésének közgazdasági és mezőgazdasági jelentősége, valamint azon élettani, természeti és gazdasági föltételek sora, melyektől e tenyésztés sikere függ.

A tárgyalás kiterjesztendő a tenyésztésnek és nemesítésnek mind elméletére, mind az egyes eljárásokra. A mezőgazdasági növények főbb csoportjai szerint (gabonafélék, fű- és leveles takarmányok, gyökeres és gumós növények) leirandók ezen eljárások, tekintettel gyakorlati kivitelökre, előnyeik és hátrányaik mérlegelésével.

Mindig a szántóföldi nagytermelés anyagát értvén. Ma-

gyarország különböző vidékei szerint ismertetendők azon termékek, melyek kitünőknek bizonyultak, és más vidékekre vetőmagvakul legalkalmasabbak. Végre részletes indokolással kifejtendő, hogy az ország mely vidékein mely vetőmagvak tenyésztésére vannak meg a kedvező föltételek, és hogy az ország mely vidékéről mely vidékre lehet ily vetőmagvakat biztosan eredményes haszonnal vinni és változtatni.

Jutalma a Forster János nevére tett alapítványból 1500 frt.

A munka tervrajza, a fejezetek czímének és tartalmának megjelölésével, valamint egy teljesen kidolgozott, körülbelül két nyomtatott ivre terjedő mutatóvány-részlet 1899. december hó 31-ig küldendő be a pályázó megnevezésével.

A legjobb tervrajz beküldője a munka megírására megbízást kap. A jutalom — kedvező bírálat esetén — a kész munkának adatik ki: tekintettel azonban a kívánt tanulmányok esetleges költségeire, a megbízott szerző a pályadíj egy részét előleg gyanánt fölveheti.

### *Már hirdetett jutalomtétel.*

#### 2.

Fejtssek ki, mily szerepe van a vízi utaknak közlekedő eszközök sorában, különös tekintettel hazai viszonyainkra.

Mely körülmények okozzák, hogy hajózásunk fejlődése nem tart lépést vasúti forgalmunkkal és mely intézkedések volnának teendők a fenforgó akadályok elhárítására és a közúti-, vasúti- és vízi közlekedés között való helyes arány létesítésére.

Mely újabb vízi utakkal és forgalmi berendezésekkel kellene kiegészíteni hajózható folyóinkat és esatornáinkat, hogy a vízi közlekedés oly szerves hálózatának birtokába jussunk, a mely hazánk mind bel-, mind külföldi kereskedelmi érdekeit a leghatásosabban szolgálhatná.

Mily hatással volna közgazdaságunkra, ha rajtunk kívül álló tényezők forgalmi érdekeinket érintő új vízi utakat nyitnának meg (Duna-Rajna: Duna-Elba; Duna-Odera; orosz esatornázás), mennyiben volna lehetséges ez alkotásokra befolyást gyakorolnunk és milyen gazdasági-, politikai- és technikai intézkedések szükségesek a netalán keletkező károsodás ellensúlyozására, illetőleg a kínálkozó előnyök felhasználására.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy András nevére tett alapítványból 3000 frt.

Határidő 1900 szept. 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni és három nyomtatott példányát a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

## Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* „az Akadémia főtítkári hivatalához“ czímezve (és így nem a főtítkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A szerző *nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyilgy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól esik.

6. A jutalmat *nem nyert pályairatok kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is ellanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1899. május 3-án.

Szily Kálmán,

főtítkár.

---

A *Semsey Andor* tt. adományából hirdetett pályázatok a jövő füzetben.

Megjelenik  
minden hó 15-én  
három-négy ívnyi  
tartalommal.

# AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő  
s kiadó hivatal a  
Magyar Tudom.  
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

---

X. KÖTET.

1899. Június 15.

6. FÜZET.

---

## Elnöki megnyitó beszéd.

*B. Eötvös Loránd akadémiai elnöktől.*

(Előadta a május 7-iki közülésen).

Az akadémiák intézményének, mint minden olyannak, mely kiváltságokat ad, ellenségei is vannak.

„Elavult intézmény ez — mondják — mely már nem felel meg a jelenkor igényeinek s ezért nem is e korba való.“ Ilyen nyilatkozatokat hallunk néha nemcsak a sokaság részéről, mely a tudományos munkásság értékét leginkább a szerint ítéli meg, a mint neki anyagi jóllétet, vagy legalább szellemi élvezetet szerez, hanem még komoly tudósok ajkairól is, kik önerejük érzetében másokra nem szorulván, másokkal nem is törődnek s önző féltékenységgel őrzik elzárt tudományos köreiket.

A tagadás ősi szelleme, mely minden fennállót lerontani törekszik, immár az akadémiák ellen is fordítja fegyvereit, s nálunk úgy, mint Európaszerte, nem annyira az egyenes támadás, mint inkább a kicsinylő ítéletek és gáncsoló megjegyzések sokkal veszélyesebb alakjában nyilvánul.

Jogosult-e ez a nyílt vagy rejtett támadás? Van-e még létjoguk az akadémiáknak? Ezt a kérdést szeretném néhány szóval megvilágítani.

Ha elnémitjuk a kegyelet sugallatát, mely sokunkat ma is elődeink alkotásainak megőrzésére int, s így mondhatnám elfogulatlanul a józan okosság rideg álláspontjára helyezkedve, létjogot valamely intézménynek csakis annyiban tulajdonítunk, a mennyiben az a jelen követelményeinek eleget tesz, akkor egész tárgyilagosságában így fogjuk formulázni a kérdést: Van-e még szükség a tudományok mai fejlettsége s a ma továbbfejlesztésükre szolgáló intézmények mellett az egyesek tudományos munkásságának olyannemű támogatására és egyesítésére, minőt az akadémiák szervezete czéloz?

Ha ki akarnám meríteni e kérdést, akár egész történetet

kellene írnom. kifejtve azt, hogy az emberiség művelődésének menete közben mik voltak és mik lettek az akadémiák. De rövidségre törekszem.

Nem akarok hosszan időzni a régi Athén kies kertjében, melynek árnyas berkei és szobrászati remekei között egy Plato sétált tanítványaival és a mely „Akadémia“ nevét örökölni hagyta a következő századok száz meg száz olyan intézményének, mely tudósokat, művészeket, tudománypártolókat és műkedvelőket közös munkára vagy közös szellemi élvezetre összegyűjtött. Nem fogom fejtegetni azt sem, megilleti-e az akadémia név a szónak mai értelmében mindezeket az egymástól sokban különbözö intézeteket, melyek az ókorban és a középkorban a műveltség vándorlásait követve, annak új meg új székhelyein keletkeztek s e nevet viselték.

E rég elmúlt időknél s azoknak rombadólt alkotásainál sokkal fontosabb azonban már kérdésünkre nézve a XVII. század közepe, a mikor a társulás szelleme olyan intézeteknek adott életet, melyeknek befolyása a tudomány fejlődésére megszakítás nélkül napjainkig terjed.

Ebben a nagy korban, melyet közvetlenül egy Galilei előzött meg és egy Newton követett, akkor, a mikor a tudnivágyó ember felszabadulván a régi tekintélyek uralma alól, kérdéseivel magához a természethez kezdett fordulni s attól egyszerre oly sok kérdezni valója volt, ekkor e kimeríthetetlennek látszó feladat hatása alatt új jelentőséget nyert a közös munkára vállalkozó erők egyesítése.

Egy rövid évtizedben egymást követve született meg az Accademia del Cimento Flórenczben, a Royal Society Londonban és a párisi akadémia.

Az első a fejedelmi kegy védelme alatt gyorsan fölvirágzott s annak multával már tíz-éves fennállás után elenyészett Accademia del Cimento a közös cél elérésére irányított összetartó munkálkodásnak oly eszményi példáját mutatta, melyhez foghatót az emberi törekvések történetében csak ritkán, a tudományok történetében pedig egyáltalában nem találunk. Tagjai, mintegy kivetkőzve saját egyéniségükből, egy tudományos egyénné forrtak össze s munkálkodásuk eredménye úgy áll ma előttünk, mint egy egyetlen hatalmas szellem alkotása. Az az értékes kötet, mely ez eredményeket magába foglalva 1667-ben jelent meg, szerzőjéül csak az akadémiát nevezi, elhallgatva azoknak neveit, kik ahhoz hozzájárultak, úgy hogy ma a tudomány történetírója alig tudja megállapítani, kinek mi része volt benne. A tudományos feladatokat tekintve, melyeket ez a tudós testület magának kitűzött, figyelemreméltó, hogy javarészüök a hőmérséklet, a nyomás és a sűrűség mérésére, azaz olyan kérdésekre vonatkozik, melyeknek megoldása a tudósok munkásságának tervszerű egyesítését napjainkig újból meg újból szükségessé tette.



A rövidéletű Accademia del Cimento története mellett az egyesülés szellemének erejéről tanúskodik a Royal Society és a párisi akadémia fejlődésmenete is, különösen fennállásának első századában.

Ezek ugyan nem kívánták meg tagjaiktól egyéniségük oly teljes feláldozását, de azért eredményeik nagyszerűségével a közös munkásság hasznos voltának még fényesebb bizonyítékokat állítottak. Munkásságuk, melyben mint vezérek Huyghens, Newton, Leibniz is résztvettek, leginkább a föld physikájára vonatkozó kérdések megoldására irányult. Földünk alakja, méretei, a nehézség, a dagály és apály jelenségei sok éles gondolkozónak, ügyes megfigyelőnek adtak közös tennivalót.

Tetőpontját érte el ez a munkásság és diadalnapot ült a tudományos egyesülés szelleme akkor, a mikor a párisi akadémia elhatározta azt, hogy a föld alakjára vonatkozó vitás kérdés eldöntése végett a meridiánfok hosszának lemérésére egyrészt Lappóniába, másrészt Peruba küldi tudósait s ez elhatározása tetté válván, Maupertuis, Clairaut, Camus és Lemonnier az észak fagyával, Godin, Bouguer és Lacondamine pedig a dél égető melegével szembeszállva indultak az argonauta-útra, melyen az igazságot az egyenlítőről a sarkokig keresték.

Saját tudományszakom diadalai iránt elfogultnak látszanám, ha az egyesített tudományos munkásság fényes példái között nem említeném meg éppen az időben elsőt, az Accademia della Crusca tagjainak azt a céltudatos tevékenységét, melylyel nyelvüket tisztázni, vagy, a mint czímerük és czímük is jelezte, annak korpáját lisztjéből kiostálni törekedtek és kitartó gondos munkájok eredményeként kiadták az irodalmi ízlés és a nyelvtudomány szempontjából egyaránt fontos szótárukat.

De a ki helyesen akar megfigyelni, annak több oldalról, fény- és árnyoldaláról kell nézni a dolgokat. Nagyon tévedne az, a ki az elmondottakból elhamarkodva azt következtetné, hogy a tudomány csakis, vagy leginkább csak az erők egyesítése által haladhat, s az akadémiaknak nem jut más feladat, mint ennek közvetítése. Mert bár bizonyos az, hogy az egyesülésnek a tudományos munkában is úgy, mint minden más emberi foglalkozásban megvan a maga, nemcsak erkölcsi, hanem gyakorlati értéke is, különösen akkor, a mikor az egyes erejét túlhaladó vállalkozások érdekében jó létre, azért mégis az egyesülés magában véve nem lehet önzél, sőt károssá válhatik, mihelyt az egyén erejének szabad kifejlődését akadályoztatja.

Régi jó mese szól az atyáról, ki halálos ágyán fiait maga köré gyűjtve nyilvesszót adott kezükbe: „törjék azt el“, s miután ezt könnyű szerrel megcselekedték, nyilaktól duzzadó tegzét nyújtotta oda, melyen a fiúk sikertelenül próbálgatták erejüket.

Az atyának, ki ezzel egyesülésre akarta inteni fiait, ebben igaza is volt, száz nyilvessző együtt ellenáll az erőnek, mely egyenként mindegyiket eltörni képes, de intését kiegészítve, hozzátehetette volna azt is, hogy a nyilvessző nem arra való, hogy a tegezben társai között magát erősnek érezve szorongjon, hanem arra, hogy kilöve a maga eleven erejével szabadon repüljön a cél felé, mely neki rendeltetésül jutott.

Ez a szabad repülés, az egyénnek ez a kiválása társai közül, melyben minden egyes a maga erejével elérheti célját, adja meg a tudomány művelőjének is a képességet arra, hogy teljesítse rendeltetését.

Az akadémiák nem jól szolgálták volna a tudományt, ha a munkásság közösségének túlhajtásával a tudományos egyéniség fejlődésének útját állják. Nem tették ezt, sőt jutalomkérdéseikkel, vitáikkal s leginkább a tagjaik megválasztásánál kifejezésre jutó ítéletükkel a verseny intézményét a szellemi küzdelmek terére is átültették.

Abban a korban, a melyre rámutattam, a XVII. században, az akadémiák jóformán az egyetlen olyan intézetek voltak, melyek a tudomány haladásának előmozdítását czélzatosan kötelességüknek tartották.

De már nem sokáig maradtak egyedül. Az idők multán új életerős ágakat kezdett hajtani az a régi törzs, melyet az emberiség már az ősidőkben azért ültetett, hogy a tudománynak virágokat hozzon és gyümölcsöket teremjen. Az iskolát értem a szó magasabb értelmében, vagy, a mint ma nevezzük, az egyetemet, mely sok századon át félreismerve magasztos hivatását, a helyett, hogy tudományt teremtett volna, megelégedett a tudomány commentátorának másodrendű szerepével, mely azonban a mult században s még inkább a jelenben újra visszafoglalta a tudományt művelő testületek között az öt megillető, kiváló helyet.

Az egyetem ma azt az elvet követve, hogy tudományt közölni csak az tud igazában, ki azt maga is előbbre vinni képes, vonzó körébe gyűjti a tudománynak majdnem összes munkáit, ellátja őket a szükséges segédeszközökkel, kötelességükké azt az egyet tévén, hogy tanítsanak úgy, a mint azt meggyőződésük sugallja, megad nekik mindent arra, hogy egyéniségüket a tudományos kutatás terén szabadon érvényesíthessék s maguknak tanítványaikból utódokat nevelhessenek. Csodálhatjuk-e, hogy az egyetem szabad légkörében pezseg ma a leghevesebben a tudományos élet?

Látva azt és örvendve rajta, hogy az egyetemek azon megbecsülhetetlen értékű munkájuk mellett, melyet tanítva a közművelődés érdekében tesznek, milyen óriási lendületet adtak különösen e század eleje óta a tudományok haladásának, föl-

merülhet a kérdés: van-e mellettük szükség még ma is az akadémiákra?

Van; — mert az egyetemek magukban egyesítik ugyan a tudománynak minden ágait s azok között a tanítás szempontjából bizonyos kapcsolatokat létesítenek, de a művelt világ kerektségén szétszórt székhelyeikkel egy-egy tudományszak művelőit egymáshoz közelebb nem hozhatják. Minden egyetem arra törekszik, hogy magában egy egész legyen, mindegyik csak a maga tanítványairól, és a maga tanáraitól gondoskodik, ellátja őket könyvtárakkal, gyűjteményekkel, laboratóriumokkal, szóval a tudományok minden segédeszközével; de azt, hogy testületének tagjai kutatásaik eredményeit e tanterem falain kívül is, a világ tudományos mozgalmában mi módon értékesítik, teljesen és egyedül egyéni tetszésükre bizza.

Az egyetem ekként, úgyszólván, csak jól begyakorolt és jól felszerelt munkásokat állít a tudomány mezejére, s az akadémia e munkás sereggel szemben is megmarad az, a mi volt előbb, a munkaadó, ki a fáradozás gyümölcseiért jutalmat ad, s ha kell, a munkavezető, ki a szétszórt erőket közös nagy feladatok teljesítésére egyesíti.

Egyetem és akadémia ekként nem zárják ki, hanem inkább kiegészítik egymást.

A tudományos erők egyesítésének szükségessége sohasem volt annyira érezhető, mint ma. Azok a százak és ezerek, a kik a tudomány mezejét, különösen az egyetemek új életre ébredése óta, minden irányban átkutatták, fölfedezéseikkel újabb meg újabb területeket jelöltek ki, melyek megmunkálásra várnak.

Míg maga a fölfedezés mindig csak egy ember szerencsés gondolatfűződésének eredménye lehet, addig az annak nyomán megoldandó feladatok sok esetben túlhaladják az egyesnek erejét s többek együttműködését teszik szükségessé.

A fölfedezések e gyorsléptű korában az akadémiák már nem is elég erősek, nem elég gazdagok arra, hogy minden ilyenmű munkát egymagukban teljesítsenek.

De föllendülvén és széles körökben elterjedvén a tudomány, annak előmozdítása is megszűnt egyes kiválasztottak magánügye lenni, közügy lett már ma abból, melylyel szemben állam és társadalom vállalnak kötelezettségeket.

A régiek mellett ekként újabb intézmények keletkeznek.

Az államok egyes tudományos kérdések megoldására, önálló, gazdagon felszerelt intézeteket állítanak, és pedig nemcsak a gyakorlati értékesítés céljából, hanem magának a tudománynak érdekében. Nem erről tesznek-e fényes tanúságot például a párisi Bureau des poids et mesures és a potsdami Physikalische Reichsanstalt, melyek évenként sok ezerekkel rendelkezhetnek arra a

célra, hogy a hőmérsékletet egy foknak ezredrészével, vagy a víznek sűrűségét annak egy százmilliomod részével pontosabban ismertté tegyék.

Korunk elkényeztetett gyermekei még a tudományos vándorgyűlések és congressusok is. Lehetővé tévén a tudományok művelői között bizonyos társadalmi összeköttetést és nemzetközi érintkezést, ezek is közreműködnek ma sok olyan nagy tudományos feladat teljesítésében, mely az egyesnek erejét fölülmulja.

Bár ezen újabb szövetkezetek, megfelelvén korunk szellemének, inkább demokratikus jellegűek és szívesen fogadnak körükbe minden vállalkozó munkást, tekintet nélkül arra, ki állotta-e már az akadémiai választás vagy az egyetemi pályázat tűzpróbáját, azért e régi kiváltságos intézetekkel ellentétbe mégsem helyezkedtek, hanem inkább azokra támaszkodva, azokkal együtt teljesítik hivatásukat.

Bizony azért, mert a tudományok ápolóiként nem állanak ma már egyedül, jelentőségükben nem veszítettek, nélkülözhetökké nem váltak az akadémiák.

Fejtegetéseimmal azokat a viszonyokat törekedtem igaz világításukba helyezni; melyeknek egyoldalú felfogására szokta az ellenfél támadásait alapítani.

De van a felsoroltakon kívül még egy érvm, valamennyi között a legnyomósabb. Önökhöz fordulok ezzel, a magyar Akadémia tagjaihoz, a magyar tudománynak igaz barátaihoz.

Az akadémiák nemcsak tudományos, hanem nemzeti intézmények is. Nemzeti intézmények annyiban, a mennyiben nemzetünk nyelvét és irodalmát, történetét, közgazdaságát, társadalmi és természeti viszonyait teszik kutatásuk tárgyává; nemzeti intézmények azért is, mert munkálkodásukban egy-egy nemzet tudományos törekvéseit juttatják kifejezésre s annak lobogója alatt lépnek ki a világ tudományos versenyterére. Ne gondoljuk azt, hogy ez csak a mi Akadémiánknak sajátsága, melyből ez kivetkőzve, más akadémiákhoz hasonlóbbá, rangban mintegy előkelőbbé válnék. Vessünk inkább számot azzal, hogy a dicsőség, melyet ez az Akadémia kivívhat, csak a magyar tudománynak dicsősége lehet, s ne feledjük el egy perczig sem, hogy nagy alapítónk örökségét híven csak akkor őrizzük meg, ha nemzeti feladatunkat teljesítjük, kifejtve, a mint ő mondta, „a magyarnak rejtett, még ki nem fejlett, érettségre nem virult sajátságait s így a világot egy új nemzettel gazdagítva“.

Minden más okoskodásnál erősebben ez biztosítja Akadémiánk létjogát!

És ezzel megnyitom a M. Tud. Akadémia ötvenkilenczedik közülését.

## Jelentés

a M. Tud. Akadémia 1898. évi munkásságáról.

*Szily Kálmán főtitkártól.*

(Előadta a május 7-iki közülésen).

Akadémiánk a múlt évben, miként ezt a nyomtatásban kiosztott részletes jelentésemben is olvasni méltóztatik, 44 ülést tartott, s köztük egy rendkívül szomorú ülést, melyből az ország mély gyászában való részvétét juttatta el a trón zsámolyához. Hálával és kegyelettel emlékezett meg a fenkölt lelkű király-asszonyról, ki az Akadémia munkásságának főtárgyát: a magyar nyelvet és irodalmat őszintén szerette és gyermekeivel is megszerettette, s ki itt e palota csarnokában tette le koszorúját Deák Ferencz koporsójára. Ugyanez ülésen Akadémiánk elhatározta, hogy az oszlopesarnokban fehér márványból készült domborművi emléktáblán — föltéve, hogy a helyi viszonyok és a művészeti követelmények engedik, — meg fogja örökíttetni azt a jelenetet, midőn ott Erzsébet királyné, bucsúpillantást vetve Deák Ferencz holt arezvonásaira, a ravatalra leteszi koszorúját. Az emlékmű költségei az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság s a Természettudományi Társulat tagjainak adományaiból csakhamar összegyűlvén, Igazgató-Tanácsunk fölkérte Strobl Alajos tanár urat, készítené el az emléktábla mintáját. Reményünk lehet tehát, hogy egy-pár év múlva készen lesz a megható emlékmű, mely itt a tudomány hajlékában is hirdetni fogja a késő utókornak, hogy e nagy királyné mily közel állott a magyar nemzet szívéhez.

Az Akadémia osztályai 1898-ban 25 nyilvános ülést tartottak, némelykor igen élénk, sőt kelleténél élénkebb érdeklődést keltve a távolabb álló körökben is.

Az I. osztálybeli előadások egyenlőképen oszlottak meg egyfelől az irodalom és művészet, másfelől a nyelvtudomány között; de tárgyukra nézve a legnagyobb rész természetesen magyar vonatkozású volt.

*Jókai Mór* tt. „Mik voltak a magyarok ezer év előtt“ czímen művelődéstörténeti elmélkedést olvasott fel; *Szász Károly* rt. és osztályelnök bejelentette, hogy Dante isteni színjátéka műfordítását, 20 év munkáját, befejezte s az utolsó kötet a — Paradicsom — kéziratát be is nyújtotta a Könyvkiadó-Vállalat ez idei illetménye számára: *P. Theurewk Emil* r. t. két ízben, egy-

szer „A rhythmusi kérdésről“, másszor „A magyar Homeros-fordítás történetéről“, *Bartal Antal* rt. a pristaldus szó eredetéről, *Pecz Vilmos* lt. pedig ismételve „A magyarok ősi nevééről Constantinusnál“, *Kúnos Ignác* lt. „A magyar-ozmán érintkezésekről“, *Petz Gedeon* lt. viszont „Német jövevényszókról“ értekezett. *Melich János* „A gyöngyösi szótártöredékről“ irt nagyobb tanulmányt, s ugyancsak a gyöngyösi Ferencz-rendiek könyvtárában felfedezett magyar glosszákról, *Dézi Lajos* pedig a csiksomlyói ferencz-rendi zárda unicumáról: a Szent Ágoston reguláinak Bánffy Gergely-féle fordításáról tett jelentést. Méltán keltett nagy figyelmet *Varjú Elemér* fölfedezése a gyula-fejérvári Batthyány-könyvtárban: 15 sornyi magyar szöveg Róbert Károly korából, a XIV. század elejéről, Vataikai János ferencz-rendi szerzetestől, a sorok végszavainak rímszerű csengésével. Ez most a Halotti Beszéd után legrégibb magyar nyelvemlékünk.

Nem magyar vonatkozású felolvasás az I. osztályban csakis öt volt: *Riedl Frigyes* lt. székfoglalója „a művész- és irodalmi típusok történetéről“, készülöben levő nagyobb művének egy részletét nyújtván; *Petz Gedeon* lt. tanulmánya a szótár-írásról és szótár-irodalomról; *Kúnos Ignác* l. tagé „Naszreddin hodsa tréfáiról“; *Hegedüs István* l. tagé Bakchylidesnek, Pindaros vetélytársának az egyiptomi sírokból előkerült dicskölteményeiről s dithyrambjairól, s végre, a tárgyára legrégibb korút említvén utoljára, *Mahler Ede* tanulmánya „az egyiptomi chronologia köréből“.

A II. osztály ülésein túlnyomó számmal voltak a történelmi felolvasások, és pedig, tárgyuk chronologiai rendjében, a következők. *Téglás Gábor* l. tagtól: Dacia legrégibb földrajzi adalékai Herodotosnál, több általánosan elfogadott tévedést igazítván helyre: *Mátyás Flórián* r. tagtól: Chronologiai bírálat egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban, bebizonyítván, hogy az állítólagos 862-iki hadjárat egy régi szöveg félreértésén alapszik; ugyan ő töle: „A magyarok első hadjáratai Európában“ és „A magyarok lakóhelyei a IX. században“; *Marczali Henrik* l. tagtól: Dalmatia és az Árpádok, a mely dolgozatát szerző utóbb a hágai nemzetközi történelmi congressuson is előterjesztette; *Fraknói Vilmos* r. tagtól: Karai László budai prépost ezimű értekezése, a melyben bebizonyítja, hogy a nyomdászat meghonosítója Magyarországon nem Geréb László volt, mint eddig hitték, hanem Karai László. *Veress Endrétől*: Erdély fejedelmi interregnuma s *Komáromy András* l. tagtól: A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatásai.

A társadalmi tudományok köréből két előadás került napirendre: *Körösi József* l. tagé: A statisztika logikájának vázlata és *Jekelfalussy József* r. tagé: Egyházpolitikai törvényeink hatása. — *Ballagi Aladár* lt. több ülésen folytatólag tartott felolvasását

nem számíthatom ide. „Művelődésünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban“ címet viselte, de voltaképen nyelvtörténeti tanulmányt nyújtott s így inkább lett volna helye az I. osztály ülésén. Noha végkövetkeztetéseit semmikép sem fogadhatjuk el, mind a mellett köszönettel tartozunk Ballagi társunknak buzgóságáért, melylyel a Nyelvtörténeti Szótár hibáit s hiányait át meg át kutatta; közrebocsátandó tanulmányában, ha egynémelyekben tévedt is, minden bizonynyal becses adalékokat fog szolgáltatni nyelvünk történetéhez.

A III. (mathematikai és természettudományi osztály) ülésén, mint mindig, a lefolyt évben is sokkal gazdagabb volt a napirend, hogy sem az egyes előadásokról, még csak címök szerint is, meg lehetne emlékezni. Összesen 52 munkát terjesztett elő: legtöbb a physiologia és anatomia köréből (20); legkevesebb (3) a botanika köréből.

A lefolyt évben, Akadémiánk kiadásában nem kevesebb mint 34 munka jelent meg ismét; itt csak néhányról emlékezhetek meg *Kazinczy levelezéséből*, újabb irodalmunk történetének eme bő kútforrásából megjelent a VIII. kötet, az 1810. júl.---1811. június közti levelekkel; Hellebrant Árpád a harmadik kötet második részével befejezte bold. társunk, *Szabó Károly* nagy bibliographiai munkáját, mely a magyaroktól és magyarországiaktól 1711-ig írt s nyomtatásban megjelent művek czímmásait foglalja magában; Dézsi Lajos kiadta alapos és tanulságos feldolgozásban régi irodalmunk egyik legnagyobb alakjának, *Szeneci Molnár Albert*nek naplóját és levelezéseit; Fayer László társunk pedig az 1843-iki *büntetőjogi javaslatok* anyaggyűjteményéből a II. kötetet.

Az irodalmi ünnepeken, melyeket az ország különböző részeiben egy-egy jelesünk emlékezetére tartottak, Akadémiánk a múlt évben is képviseltette magát. A szegzárdi Garai-szobor leleplezésén *Lévai József* rt., a pápai Vajda Péter-ünnepen *Hegedűs István* lt., az adai Szarvas Gábor-szobor leleplezésén *Simonyi Zsigmond* rt., a brassói Honterus-ünnepen *Böhm Károly* lt. fejezték ki Akadémiánk üdvözlétét.

Hálával és kegyelettel emlékezünk meg az Akadémia jótévőiről, kik végrendeleti hagyományaikkal vagy adományaikkal az alaptőkét, vagy pedig gyűjteményeinket gyarapították. Néhai id. b. *Wodianer Albert* 25,000 frtos alapítványt tett, határozott rendeltetéssel; ugyanígy az *Egyesült Budapesti Takarékpénztár* 4000 frttal pályázati jutalmat alapított; *Zichy Antal* igazg. és t. tag budapesti lakóházát hagyta Akadémiánkra; *Horvát Boldizsár* t. tag pedig 1000 frtot hagyományozott. Irodalomtörténeti tekintetben szerfelett nagybecsű adománnyal gyarapította kéziratárunkat *Arany László*, ki Petőfi Sándornak Arany

Jánoshoz intézett leveleit s ez utóbbinak Tompával, Szilágyi Istvánnal, Lévaival, Gyulaival és sok más író társával folytatott levelezését — számra mintegy ezer levelet — *Bartalus István* pedig, hálás megemlékezésül, végrendeletében Ligeti Antaltól három értékes tájképet ajándékozott. Az élők adományai közül csak a legfontosabbakat említhetem meg. *Szirmay Andor* úr Mátyás király nagyobbik törvénykönyvének első kiadásából az egyetlen fennmaradt példányt könyvtárunknak, *Hollán Ernő* igazg. és t. tag gróf Széchenyi Istvánnak hozzá intézett, történelmi becsű kilencz levelét a Széchenyi-muzeumnak, *Bartal Béla* cs. és kir. kamarás úr a Bartal-család iratait, köztük, a két Bartal György levelezését koruk legkiválóbb férfiával kéziratárunknak adományozta.

Elérkeztem jelentésem szomorú részéhez: a számos és súlyos veszteség elsorolásához, melyet Akadémiánk, az utolsó nagygyűlés óta, halál által szenvedett.

Az igazgató-tagok közül elhunyt *gr. Apponyi György*, két válságos korszakban egyik vezérférfia hazánknak: 48 előtti kan-czellárja s 67 előtti országbirája, Akadémiánk nesztora s Igazgatótanácsának, míg a közélettől teljesen vissza nem vonult, buzgó tagja; és *Zichy Antal* t. tag s az I. osztály elnöke. Zichyt eszményei Széchenyi István emlékeztetéhez fűzték; utolsó leheletéig Széchenyi hátrahagyott irataiban búvárkodva, megírta életrajzát, s Akadémiánkat is talán azért szerette annyira, mert ez is Széchenyi alkotása.

A t. tagok közül, *Zichy Antal*on kívül, *Horvát Boldizsár* „az új magyar igazságügy első nagy reformátora“ s a 67-iki miniszteriumnak, melynek nyolcz tagja közül hét Akadémiánknak is tagja volt, utolsó képviselője.

A r. tagok közül *Nagy Iván*, ki élete főmunkájával oly nevet biztosított magának tudományos irodalmunkban, mely név a halás utódok ajakán közszóvá fog válni, hogy ezentúl a magyar családok genealogiájának organumát jelentse; és *Szilágyi Sándor*, a Bethlen- és Rákócziak korszakának történetírója, annyi oklevéltár és történelmi forrásmunka szerkesztője és kiadója, a fiatalabb történetíró nemzedék vezetője, kinek sok irányú munkásságával, a magyar történetírásnak, úgy látszik, egy külön korszaka záródott le.

A lev. tagok közül hosszú, küzdelmekben gazdag, de sikerekben sem szegény, életpálya után: *Télsy Iván* az új hellenség tántoríthatlan barátja és ismertetője, s viszont Athénben a magyar irodalom buzgó tolmácsa; *Bartalus István*, a magyar zene történetének avatott s lelkes művelője; *Bielz Albert*, Erdély természetrajzának nagyérdemű búvára: ketten pedig oly fiatalon s már is annyi kedves emléket vive el magukkal: *Szász Béla*,



a költő-philosoph, a családi élet lágyszavú költője, Longfellow és Stuart Mill fordítója; s Arany László, ki e házban szötte fiatal ábrándjait s nyerte el első pályakoszorúját, a Délibábok hőse s a Hunnok harcza írója, oly fiatalon annyi reményt keltve, oly hamar elnémulva s oly korán sirba szállva, mintha csak a sors siettetni akarta volna, hogy a magyar költészet három dicső czímerpaizsa között, a Petőfié, a Tompáé mellett, az Aranyé se maradjon soká aláfordulatlanul.

A külső tagok közül az angolok nagy öreg államférfia, Homérnak s a homéri kornak oly alapos ismerője: *Gladstone Vilmos*; az egyiptológiának önálló búvárlatokkal előbbrevívője s nagyhatású regényeivel páratlan népszerűsítője: *Ebers György*; s a részrehajlatlan történetíró, *Huber Alfonz*, ki hazánk történetét is igaz oldaláról mutatta be a nagy világnak s kinek fő művét most fordítatja Akadémiánk magyarra; *Müller Frigyes* a bécsi egyetemen az összehasonlító nyelvészet tanára s az ehhez fűződő ethnographia főképvisele; *Knies Károly*, a heidelbergi egyetemen az államtudományok tanára s kiváló közgazdasági író; *Hauer Ferencz*, a cs. földtani intézet igazgatója s az udvari múzeum intendánsa Bécsben, ki Magyarország s különösen Erdély geológiai megismertetése körül is nagy érdemeket szerzett s végre *Leitner Vilmos*, a budapesti születésű orientalista, a lahorei Pandzsáb-kollégium megalapítója. — Tartsuk tiszteletben emlékezetüket!

Jelentésemet egy visszaemlékezéssel fejezem be.

Most negyven éve, az 1859-ben tartott ünnepélyes közülésen adta ki Akadémiánk akkori elnöke, gr. Dessewffy Emil a lelkesítő jelszót: „a tudománynak Magyarországon nincsen háza“ s azt a kérdést tette föl a hazai közszellemnek: „vajjon nem érdemli-e meg az Akadémia, hogy őt egy díszes és tiszteletes ház birtokába juttassuk“? A nemzet igennel felelt. Az Akadémia csak egy házat kért, s a nemzet egy palotát adott s ugyanakkor meg is többszörözte alaptőkéjét. Akadémiánk soha sem volt oly népszerű, mint akkor, de — ne kívánczozunk többé soha ily népszerűsége. Ne kívánjuk, hogy Akadémiánk legyen ismét az egyetlen testület, mely „ereklye gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként fogná őrizni azt a nyelvet, mely legdrágább kincsünk“. Legyen Akadémiánk egyedül a tudomány, a magyar tudományosság háza. Igaz, hogy „Akadémiánk már jóformán kiesett a divatból és ekkép a nagy közönség kegyéből“, s ha kérjük, miért? mert nem népszerűsíti a tudományt. A kik ezt mondják, elfeledik, hogy Akadémiánk évenként 30—35,000 frtot oszt ki különféle társulatok, irodalmi vállalatok és folyóiratok között, hogy a tudományt magyar nyelven népszerűsítsék. Tény, hogy ő maga, mint Akadémia, nem népszerűsít

s én, ki életem javát a tudomány népszerűsítésének szenteltem, hozzáteszem: ne is tegye ezt soha. Minden művelt országban van a tudománynak egy menedékvára, melyen a tiszta tudományt önmagáért s nem gyakorlati hasznáért művelik. Ez legyen Magyarország a m. tud. Akadémia, s maradjon is az!

## Brassai Sámuel emlékezete.<sup>1</sup>

*Concha Győző, I. tagtól.*

(Előadta a május 7-iki közülésen).

### I.

A nemzetek egyes kiváló fiaikban nyilatkoztatják ki legszembetűnőbben azt, a mi a nemzeti lélek mélységeiben, egyes tagjaik ösztönszerű érzéseiben, vágyaiban, értelmi töprengéseiben, esztetikai fogékonyságában elrejtve van.

A nemzet politikai, jogi, gazdasági, szellemi, emberbaráti alkotásai adják meg egyéniségének tömegszerű anyagát, formájának alapvonalait. Ezekben látjuk erkölcsi célpontjait, sikereinek világos nyomait. S mégis szíve, képzelme, esze akaratának benső szentélyébe csak egyes fiainak külön élete, külön alkotásai útján jutunk.

Akadémiánk büszkeségének, Hunfalvi Pálnak következő mondását: „A világ szelleme az istenség lehellete, mely fölülmúl minden fogalmat. A nemzetekben jelenti ki magát az istenség lehellete, azokban testesül meg a világ szelleme, ezért nem is születnek, mint egyes emberek, hanem teremtetek, mint Ádám a történelemelőtti nagy napon“ — ezt a mondást alkalmazza csak fentebbi tétel, midőn kiváló tagjai útján vélek a nemzetek lelkének egész világába behatolni.

Mert ki volna elég bátor vállalkozni, hogy egy sok millió külön egyéniségből álló, az évek hosszú százain át élt lénynek, egy nemzetnek jellemét világos képpel, nem, ennél többel: tiszta, szoros fogalommal megértetni bírja?

Brassai Sámuelban, a kinek emléke előtt a T. Akadémia — kiváló megbecsülése jelül — ünnepélyes nagygyűlésen óhajtotta kegyeletét leróni, nemzetünk géniusának egyik ilyen magyarázó-ját, törekvéseinek kiváló munkását, sikereinek élő nyomát, e génius küzdelmeinek oszloposát látom, és törekvésem arra irá-

<sup>1</sup> Források: Köváry László, A száz évet élt dr. Brassai S. pályafutása és munkái. Kolozsvár, 1897. — Kozma Ferencz, Brassai az esztétikus. Kéziratban. — Gál Kelemen, Brassai mint philosophus. Kereszttyén Magvető. 1897. és 1898-ik évfolyam. — Boros György, Dr. Brassai S. tanári pályája... Unitárius Közlöny. 1898-iki évfolyam 8., 9. szám.

nyul, hogy, bár az ő kivételes egyéniségéhez mérve nagyon is fogatékos erőmmel, Brassai helyét, értékét nemzetünk életében meghatározni megkísérltem.

A nemzeti géniusz ily kifejezői, a nemzeti élet oszloposai rendszerint az országlás, a hitélet, a művészet, a zene, a költészet, a gyakorlati fölfedezések terén támadnak s válnak a közkedveltség, közismeret oly általános tárgyaivá, minő Brassai volt.

Brassai azonban mondhatni egész életén át, rövid idejű kivétellel, távol állott az országlástól, hitélete egy parányi vallási közösség körében folyt le, nem volt festő, szobrász, nem költő, nem zeneszerző vagy művész.

De nem volt-e nagy tudós egyes szakokban? Nem volt-e a szaktudományi munkafelosztás korszakában az egyetemes tudásnak mondhatni egyetlen maradványa, világ csodája?

Nem vágva eléje e kérdés tüzetesebb fejtegetésének, föl kell hoznom, hogy a tudomány, a mennyiben rögtönös gyakorlati hasznosításra utat nem nyit, az emberi fáradozások között a legkisebb vonzó erőt gyakorolja a nemzetek tagjainak összességére s munkásai emélfogva a legkevésbé ismertek, a legkevésbé népszerűek.

A tudomány a politikával, a vallással, a művészettel, a költészettel, a gyakorlati fölfedezéssel sohasem versenyezhet a nemzet fiainak rokonszenvéért. Nagyon kis körre zárt világ az övé, a melyből a közvetítők útján hatol csak ki a nemzetre az igazságnak ereje, melyet megállapítani egyedüli célja.

Brassai sem úgy, mint tudós, vagy mint a legnagyobb encyklopaedikus emelkedett nemzete közvéleményében az ő oszloposai közé.

De tán a rendest annyival meghaladó életkora, életének száz-éves tartama tette őt írói, tudós működésével kapcsolatban azzá a félig csodás alakká nemzeti életünkben, a kihez hasonlótt ott keveset számíthatunk.

Valóban megérte-e a 100 évet, avagy sirbaszálltakor csak 97 éves volt, előttem és mások előtt is annyszor ismételt mondanása szerint, hogy az évszámmal jár, hogy 1800-ban született, nem tudom, fog-e valaha kideríttetni?

De utóbbi esetben is lelki ruganyossága majdnem életének végső napjaiig oly nagy, a mely ámulatra ragad.

Az a Brassai, a ki a Kazinczy, a Kölesey, a Kisfaludyak, a Vörösmarty nyújtotta irodalmi újdonságokon még ifjúkorában lelkesedik, a ki az elsőt mint meglett férfi, az utolsót már élte delén látja sirba szállni; az, a ki egyforma tüzzel kritizálja Széchenyi ellenzőit a 30-as és Csiky Gergely ó-classikus fordításait a 80-as években, s a ki mindezek után 95 éves korában áll elő bölcselmi rendszerének bemutatásával: épp oly csodás

jelenség, mint az a Brassai, a ki az átlagosnál hosszabb két emberöltő alatt, közel hetven éven át, soha nem lankadó tüzzel, folytonos szellemi sziporkázással, fáradságos munkában szolgálja a magyar művelődést.

S mégis nem mathuzálemi kora, nem is minden tudása, nem is mélysége a tudomány egyes szakmaiban — tette őt nemzete egyik oszloposává, sem az, hogy kicsiny nemzet vagyunk, melynek körében a valamelyest kiválók is könnyebben előtérbe jutnak.

Az emberi nagysághoz az erők kivételessége, melyekkel az egyén rendelkezik, a helyzetek rendkívülisége, a melyekben érvényesül, hozzátartoznak. Brassainál is megvolt mind a kettő, de a mint egyáltalán, úgy nála is az egyéniségnek belső ereje, belső szépsége, igazsága, jósága, felebarátira való hasznossága nélkül erőinek, helyzetének rendkívülisége nem bírták volna nemzete körében az elsőik közé emelni. Sokszor tünődtem, midőn e ritka varázsú ember életének titkához a kulcsot keresém: miben rejlett Brassai rendkívülisége, nagysága? s midőn a tekintetes Akadémia kegyessége Brassai ünneplésében a szónok tisztével bízott meg, aggodva gondoltam feladatom megoldhatatlan nehézségeire.

Ha valaha, úgy Brassai legtöbb méltatójánál nem lesz szónoki figura az erők elégtelensége az ünnevelt érdemeinek kiemelésére.

Aggódásomat elfojtotta az atyai barátság, — szabadjon ezt ez ünnepélyes alkalommal mentségül fölemlíteni — melylyel magamat és — kedvencz kitétele szerint — háznépemet részesítette.

Így fogtam tisztemhez, sohasem tévesztve szemem elől ünnepeltünk életének vezérsillagát: az igazságot, melyért annyit harezolt, és el nem feledve mondását: „Én barátimtól csak érzelni, nem értelmi rokonszenvet kívánok“.

## II.

A legtöbb ember életében fontos annak színtere, a népi, a társadalmi keret, a melyben lefoly. a külső körülmények, a melyek működését befolyásolják. Brassainál is így van ez. El kell vándorolnunk szülőföldjére, ifjúsága, férfikora elejének környezetébe, futólag érintenünk kell élete külső eseményeit, hogy egész életét jobban megérthessük.

Jókai mesteri esetje a legtalálóbban megrajzolta számunkra az első „Egy az Isten“-ében.

„Egy óriási bércztömeg, fehér mint a csontkoponya, emelkedik meredeken s hosszú, egetemelő sánczfalat képez a völgykatonán előtt, melyet a másik oldalon rengeteg erdővel borított hegyláncz zár körül. A kopár szírtfal a Székelykő, történelmi

ősenlék, barlangjaiban a bronzkorszak maradványaival, tetején az ős székelyvár dűledékeivel . . .“ „De e kopár szirt lábánál mint egy amphitheatrum páholysorai, mint a Colosseum emelet-retegei emelkednek egymásfölé az emberi kéz legszebb remekei : a csinált szántóföldek. Az ember földet csinált a kőből. Lépcsőzetes karzatokra vágta a sziklát, megtörte porrá, keverte kővéritő anyaggal s kényszerítette a követ átalakulni kenyérré.“

Ebben a völgykatlanban, Toroczkó mezővárosában született a jelen száz első, mások szerint az elmúltak 97. esztendejében Brassai Sámuel.

Ez idylli völgy a keret, a mely egyúttal a legeredetibb népet foglalja egybe.

A toroczkói nép nemcsak a Székelykő köveit alakította kenyérré, ezen nem élt volna meg. Kisgazdái évszázakon át szivós kitartással vajták vasért a föld gyomrát és nem satnyultak el a nehéz munkától, sőt megedződtek. Férfiaik, asszonyaik délceleg, szép emberek maradtak s maguknak jóllétet s bármely ország parasztjánál sokkal magasabb műveltségi színvonalat teremtettek, melyet takaros házaikon, izléses házi berendezésükön kívül, festői gazdag viseletük ma is szemmeláthatólag mutat. „Csak egy, a világtól elválva élő kis népnek saját képzeletéből származhatott e viselet — mondja találóan Jókai — oly néptől, mely kereste a festőit, az eszményi szépet. . . .“

Ennek a szorgalmas, okos, délceleg toroczkói fajnak a tanítója, elemi és néhány algimnáziumi osztályú iskolájának rektora volt Brassai édes atya.

Körében nőtt fel Brassai 10—14. évéig, majd a tözsom-széd Toroczkó-Szent-Györgyre, hasonlóan szép helyre kerül, hová atyját papnak választották.

Toroczkó-Szent-Györgyön atya vezetéséhez, saját iparkodásához a gr. Thoroczkayak udvarának befolyása is járul. A grófi családnak Göttingában tanult Schilling nevezetű református papja a tudvágyó ifjút, a ki addig egyedül a magyar irodalom termékeiből tanult, ellátja idegen könyvekkel is, melyek megértéséhez a német szót pár havi szebeni tartózkodása alatt sajátította el. Ugyancsak a grófi család Weisz nevű zongora-mesterétől nyeri az első oktatást a zenében.

1813-ban került Kolozsvárra s pár évig járt felekezete itteni gimnáziumába, de az 1816-iki országos inség, midőn a búza mérője 16 váltó-forintra emelkedett, lehetetlenné tette atyjának fia további iskoláztatását. Hisz 60 váltó-forint évi fizetés, az urasági dézsma quartája, néhány hold föld s a papi lak használata tették egész jövedelmét.

A fiú tehát a házi-tanítókodáshoz folyamodott, s ennek segítségével végezte be tanulmányait, azután is folytatva magántanítását.

Élete végső szakában is hálásan beszélt ez időbeli pártfogói, a Kazinczy leveleiben (Kazinczy levelezése III. kötet, 535. l., VII. kötet 584. l.) elismeréssel említett kolozsvári piarista rektorról, Korosról és a kolozsvári szenátorról, Gyergyairól, kik közül az első a komolyabb bölcseészeti tanulmányokba vezette be.

Pályát azonban, mely hajlamainak és tehetségeinek megfelelt volna, e jóakarói sem nyújthattak neki.

A szegény unitárius fiú a három nemzet és négy recepta religio országában másutt, mint saját kis egyházában, nem számíthatott tanítói vagy tudományos, búvárkodó pályára.

A mikor Kolozsvárt a katolikus, református és unitárius diákokat a legelütőbb egyenruha, a legfüresább gúnynevek: a kopó, a sóczé, a berbécs különítette el egymástól (Jósika M.: Emlékirat I. köt. 85. lap); a mikor állami tan- vagy művelődési intézetek, könyvtárak, múzeumok nem léteztek, csak felekezetiek; a mikor az irodalom még nem nyújtott kenyeret: a tudós pályára készülőknek nem maradt egyéb hátra, mint papi pályára lépni avagy várni, míg saját felekezeténél tanszék üresedik, addig pedig magántanítószkodni, vagy, ha különös szerencséje akad, előkelő családoknál nevelősködni. Ez lett Brassai sorsa is.

Brassai életének fordulópontja, nevelősködése főúri családoknál, a 20-as évek elején kezdődik.

Tulajdonképen főleg zongora-mesteri minőségben lép be gr. Bethlen Károly családjába. A kitűnő zeneértő, Bogdánffy, kolozsvári postamester előtt tesz próbát s ennek ajánlatára vétetik föl, bár mást is tanít. Nevelősködése alatt azonban mindig ad oktatást a zenéből. Ezért csúfolja Szilágyi Ferencz a keserű polemikában, mely közte és Brassai közt a Klió fölötti kritika miatt támadt, Brassait klavirmesternek.

Nevelői pályája első felét gr. Bethlen Károly családjában, a másikat gr. Bethlen Józsefnél tölti; ennek végén kezdődik irodalmi működése, melynek első jelentékenyebb terméke a Nemzeti Társalkodó 1832-iki folyamában (márczius 17. és 24., július 28. és aug. 4-iki számok) megjelent értekezése: „A gyönyörűségről, melyet szép művek szemlélése vagy hallása okoz bennünk“.

A nevelői pályát 1834-ben hagyja el. A kolozsvári úri-casínó megbizza a népművelésnek szánt hetilap, a Vasárnapi Ujság szerkesztésével s Brassai Kolozsvárt telepszik meg, kiadva egyzersmind „Bévezetés a világ, föld és státusok esmeretébe“ című munkáját.

Rövid időre azonban még egyszer visszatér előbbi pályájára és 1834. őszén elkiséri egy évi időre özv. gr. Kendeffynét, a drága emlékü gr. Andrássy Gyuláné édes anyját, mint leányainak nevelője, Bécsbe és Velenczébe, s szerkesztő-társának, Kriza Jánosnak innen küldi cikkeit.

Brassaira igen fontossá vált a nevelősködése révén támadt összeköttetése az erdélyi mánás-családokkal.

Az erdélyi főúri világ, bár ez időtájt sok franczia és német nevelőt és nevelőnőt tartott, szakadatlanul megőrizte magyaros műveltségét. Ezek épp oly kevésbé forgatták ki magyar jellegéből, mint a német inasok, lovászok, czukrászok, szakácsok. kikkel magát körülvette, avagy a czopf és idegen viselet, melyet felöltött. Egyes németeskedő vagy francziáskodó tagja mellett egészében magyar maradt.

Brassai, ki életének első részéből az adatokat maga beszélte nekem, ekként jellemzi az erdélyi világ tónusát a 20-as években: „Kolozsvárt télen, igaz, németül beszéltek, de a falun letették a módit és kényelmüket nem hagyták idegen nyelvvel zavarni.“

Az erdélyi főrend, az európai nagyvilágtól elzárva és kisebb vagyonosságánál fogva, főúri luxust paloták-, parkok-, kép- és könyvtárak-, színházak-, templomok-, iskolákban csak elvétve üzhethén, mindig nagy súlyt fektetett mind férfi, mind női tagjainak tanultságára, otthoni kiképzésére, és pedig annyiival is inkább, mert a műveltségnek utazások útján való könnyű megszerezhetésétől is jobban el volt zárva.

Az erdélyi főúri világnak innét származó irodalmi, színművészeti, tudományos, zenei hajlamaiból sarjadzott a Telekiek, Kemények, Jósikák, Mikók, Wesselényiek, Kuunok, Lázárok újabb írói és tudós csapata, de e hajlamok az egész főrendi társaságot kellemes ébresztő körré tették bármely tanult, művelt emberre. A fiatal Brassainak is általánosb műveltsége, tágabb látköre az erdélyi főrendi világban nyerte meg alapjait. Ez volt egyszersmind első oka polyhistori irányának. Minden társadalom legfelső, uralkodó osztálya természet szerint arra törekszik, hogy életét mentül szebbé, kellemesebbé tegye, a mihez nem a tudásnak egyik, hanem valamennyi ága kívántatik. A szaktudós egyoldalúsága helyett minden felső osztálynak ismereti és esztetikai sokoldalúságra van szüksége, mert csak így lehetnek tagjai kellemesek a társas érintkezésben, alkalmazhatók különböző életfeladatokra, csak így válhatnak belőlük kerek, teljes, szóval művelt ember.

Az erdélyi arisztokráciában végzett és nyert nevelésnek, az önművelésnek hosszas évei után, mint legalább is 34 éves ember lép hát föl Brassai — hogy elejtett fonalunkat fölvegyük — mint a közönség nevelője 1834-től 1848-ig szerkesztett Vasárnapi Ujságában.

Nem szükség itt egyéb, 1848-ig terjedő irodalmi működését érinteni, de igenis végleges pályájának megnyílását.

Az unitáriusok egyházi főtanácsa 1837-ben megválasztja a kolozsvári kollégiumba a történelem és földrajz tanárának, márcziusban megkezdí működését és minden irányban reformátorként

lép fel. Mellőzi a latin tannyelvet. Magyarul kezd tanítani, az eddigi professzori viselet helyett szalon-öltözetben, frakkosan köszönt be, életbelépteti a szemléltető, kísérleti módszert s humanus fegyelmet létesít.

Tantárgyai sokat változnak, csakhamar a számtant, physikát és vegytant kell átvennie a véletlenül beállott türesedés következtében, sőt később a tanerőkben való hiány a héber nyelv tanítását is reá hárítja.

A 48-as évek mozgalmai kizavarják Brassait tanári állásából, s a nemzet leveretésének szomorú szakában itt Budapesten, a Szőnyi-, később a Gönczi-féle magángimnáziumban folytatja tanárkodását s különféle álnevek alatt mint zene-, mint irodalmi kritikus, mint szakíró dolgozik.

A nemzeti ébredés első jelei 1859. második felében viszik vissza Brassait kolozsvári tanszékére, egyben a megalakult Erdélyi Múzeum-egyesület a természetiek tárának örvévé s igazgatójává választja. A két állást 1862-ig viseli, ettől kezdve 1872-ig kizárólag a múzeumnak szenteli működését.

A lelkesedés, mely Erdélyt a kolozsvári egyetem felállításaival eltölti, magával ragadja a 72 éves Brassait is. Életének főszenvedélye, a tanítás, újra erőt vesz rajta, kathedrát kíván s el is nyeri a matematikáét.

Tizenegy évet töltött az egyetemi katedrán folyonos testi-lelki frissességben, állandó irodalmi tevékenység mellett.

Nem is önszántából vált meg tőle; félreértések a közoktatási kormány részéről voltak okai, minek legbiztosabb jele, hogy, mint a szanszkritnak jogosított tanára, azután is néhány évig tanított.

Rendes tanári működésétől fölmentve, teljesen anyelvtudománynak és bölcsészetnek élt, mindkét irányban nagyobb irodalmi tevékenységet is fejtve ki. A mi szabad ideje marad, azt megosztotta először a szépirodalom, a zene és jó barátai, azután nemzetének és az egész emheriségnek közügyei között. Legvégig megtartotta erőinek majdnem teljességét, átérezve, saját munkájával osztozva korának törekvéseiben, szeretve barátait, segítve a legtávolabb álló idegeneket, kora által magát semmi udvarias figyelem alól fölmentettnek nem érezve, mindenkitől szeretve, a szó valódi értelmében szép életet élt.

Isten ritka kegyelméből, a kiben oly törhetetlenül bízott, örökös derű sugárzott életének erre a végszakára, melyet utolsó betegsége is inkább az esthajnal komolyságával, mint az éj nyomasztó sötétével zárt le örökre.



## III.

Brassainak ez az egyszerű, fordulatokban aránylag szegény külső életfolyása a legintensívebb tüzet, a leggazdagabb, a leg-sokfélebb érzetek olvasztóját fedi.

Átfutva ez életnek irodalmi nyomait, ismerve hagyomány- és személyes tapasztalásból az élő szó és a gyakorlati tevékenység útján elért hatásait, bámulva állunk meg a teher előtt, melyet Brassai atlaszi vállain hordozott, az emberi erők gazdagsága fölött, melyet életében mozgósítani tudott.

A kegyelet és ragaszkodás türelmes kitartásával forgattam e rendkívüli élet lapjait s csodáltam termékenységét az emberi szellem legkülönbözőbb téerein. Mentül tovább mentem, annál jobban fülembre csengtek egyik t. tagtársunknak Brassai nyitott sírja fölött mondott szavai, hogy az elhunyt munkásságának méltatására a tudomány-egyetem két kara sem lenne elégséges. Folyton bántott a gondolat, hogy én a két karon is szinte kívül állok. Mit tettem? Iparkodtam mindazon szakokra nézve, melyekben Brassai működött, s a melyekben megítélni teljesen képtelen valék, a leghivatottabbaktól szakszerű tájékozást szerezni s magamnak ekképen Brassairól, a bizonyos fokú általános műveltségű ember felfogásával, legalább egy mozaik-képet alkotni.

De azt találtam, Brassai szakbeli tevékenysége koczkáinak egyberakásából még töredékes kép sem kerül ki, mert egyenként egy alaknak vagy egy alak lényeges részének körvonalait sem nyújtják, s mégis sokkal jelentékenyebbek, hogy merő színárnyalatok anyagául szolgáljanak az előttem homályosan lebegő összképhez.

Brassai habár esztetikai kísérlettel lépett föl először az irodalomban. pályája kezdetén túlnyomólag matematikai, természet-tudományi és geográfiai szakokkal foglalkozott.

A matematika ügyét kitűnő tankönyveivel, egyik élő tanítványa és jeles tagtársunk tanúsága szerint,<sup>1</sup> világos, kritikai irányú egyetemi előadásával, különösen azonban Euklides geometriájának jegyzetes fordításával szolgálta.

Természetrajzi irodalmunk és bűvárlatunk Brassainak különösen hálás. Növényteni értekezései 1836-tól kezdve a 70-es évek végeig szakadatlanul folynak. 1836-ban Lindley nyomán írt munkája: „A fűvészet elveinek vázlata“ s ezenkívül nagy szakavatottsága szerzik meg Endlicherünk kegyét Brassainak, dicsőítve említvén, midőn 1839-ben az Araliaceák egy új genusát, a Brassaiát felállította, hogy Magyarországon „solus . . . rei herbariae methodum naturalem libris praeclaris, hungarico sermone conscriptis adserere conatur“. (M. Növényteni Lapok III. évf. 115. l.)

<sup>1</sup> Vályi Gyula, a Kolozsvár 1890. május 24-iki számában.

1858-ban Kovács Gyulával együtt írják az Új Magyar Fűvészkönyvet, mely oly fényesen győzött az O. M. G. E. pályázatán, s a melynek meg nem jelenése, egyik elhunyt jelesünk ítélete szerint<sup>1</sup> nagy veszteség volt irodalmunkra. De különösen fontosak e téren azok a szolgálatai, melyeket mint növénygyűjtő s később az Erdélyi Múzeum természetrajzi gyűjteményének rendezője a természetrajznak tett.

Brassai irodalmi munkásságának első szakába esik s több kiadást ért: „Bévezetés a világ, a föld és státusok esmérétére, 1834.“, mely félig a természetrajz, félig a társadalmi tudományok világába esik.

Ebből az időszakból látszólag a legmeglepőbb azonban Brassainak 1842-ben megjelent munkája: „Bankismeret“.

Terjedelmes, 359. oldalú művében, mint a közgazdaság világ-irodalmában teljesen tájékozott, élesítéletű közgazda jelentkezik. Munkáját 48 előtti közgazdasági irodalmunk legjobb termékei közé sorolhatjuk. Meglepő úgy általános közgazdasági alapossága, valamint a tudomány mai álláspontjának is megfelelő természetes bankelmélete és helyes érzéke a tekintetben, miként lehet a közgazdaság általános tanait hazánk primitív viszonyai között alkalmazni.

Azért mondám Brassai Bankismeretét látszólag legmeglepőbbnek, mert ha átlapozzuk az 1834-től 1848-ig Brassai szerkesztette Vasárnapi Ujságot, látjuk, hogy ez az esztetikus íróként megindult, de főként a természetrajzot művelő Brassai ebben a folyóiratában nemzete magánháztartási, mezőgazdasági, ipari, hitelügyi emelését célzó dolgozatokat nyújt.

Brassai bensőleg áthatva attól a gondolattól, hogy nemzetének a törökvilág által rombadöntött művelődését új életre lehet és kell ébreszteni, átfogó eszével világosan átlátta, hogy ehhez a szellemiekben való tanításon, az erkölcsiekben való nevelésen kívül, a gazdaságiakban való gyarapodás elkerülhetlen szükséges.

Innét Vasárnapi Ujságának iránya, innét készsége, az erdélyi mágnásság felhívására, közgazdasági ismereteit a Bankügyre nézve összefoglalni.

Brassait mindaz megragadta, a mi nemzeti művelődésünk restaurációjával összefügg; ezért írta Bankismeretét.

Nemzeti művelődésünk eszközei közül egytől, a végsőtől, a leghatalmasabbtól, a politikától maradt egész életén át leginkább távol. Csak a 48-as idők viharos napjai szólaltatják meg Vasárnapi Ujságában és pedig két irányban.

Mint magyart és mint embert. Mint magyart boldogság tölti el annak tudatára, hogy nemzete ismét *egy*, és ujjongva kiált

<sup>1</sup> Kanitz Ágost: M. Növénytani Lapok X. évf. 18. l.

föl (Vasárnapi Ujság 1848. június 4., 381. l.): „Megvan az Unio! Halld meg azt Erdély s ez örvendetes hír hallatára halj meg a legholdogabb halállal. Idvességes a kimulás. Szép, csendes átszenderülés egy dicső hazába. Vagy . . . . feltámadás vitorább, lelkesebb munkásságra, ébredés az egy magyar honban.“

S kiönti felindulását azon előkelő urak ellen, a kik „ma sem akarják az Uniót, hanem reactiót terveznek s ezt oláh vérrel akarják megszerezni (Vas. Ujság 1848. júl. 2.). az udvari kancellária ellen, mely „setét fellepként ül a királyi kegyelem sugara és Erdély között (Vas. Ujság ápril 23.), mely furesa kis ármánnyal végzé életműködését“ (Vas. Ujság jún. 19.).

Mint ember, elértnek látja 47-beli fohásza teljesülését, hogy „következzék az egész nép üdve, különösen az úrbéres nép földi üdvezülése s jöjjön el mielőbb a teljes váltságnak országa“ (Vas. Ujság 1847. nov. 14.), és ostromozza „a régi idők után kacsingató sok embert, a kik közül egyik kárpótlásért lármáz, másik meg a földesúri hátralék túllontúli felszarolásával törekszik magát ideiglenesen kárpótolni, a harmadik meg pálczával hirdeti új polgártársainak a szabadságot“ (Vas. Ujság aug. 3.).

Brassainak rossz gyümölcsöket termett ez a politikai felbuzdulása a reactio emberei között; kikiáltották kommunistának és soká üldözték érte.

Még egyszer látjuk Brassait a politikával érintkezni, de már csak a politika tudományával. Ő írja az első és egyetlen. behatóbb bírálatot Eötvös XIX. század uralkodó eszméi fölött (Magyar Hirlap 1851., 522—528. l.).

A nagy mű egyik gyengéje, hogy az inductiv módszer helyett, melyet követni vélt, nagyon is a deductio syllogismusait használja, Brassai kritikus szemét nem kerülhette ki. De a munka tartalmára nézve is meglepő, mily élesen látja a túlzást az uralkodó eszmék tartalmának meghatározásában, a nemzetiségi eszme félreismerésében.

Brassai szellemi horizontjának egyik legpraegnansabb vonása ez a kritika, mely némi élessége mellett is, teljesen méltó a nagy szellemhez, a kivel szemben alkalmaztatik.

A politika azonban csak rövid kitérés Brassai működésében, épp úgy, a mint csak másodrendű, habár nagyon intensív és hosszantartó közgazdasági tevékenysége a Vasárnapi Ujság 15 évi életében.

Brassait az emberi lélek távolabbi, mélyebb alapjai, a társadalmi és politikaiaknál magasabbra törő alkotásai érdeklik.

A nyelv, mint a nemzeti érzés gondolkodás megjegecztője és fentartója, kedves, érdekes, drága, de több: szent Brassai előtt. „Zalán, Béla királyfi, Ádám és Éva sorsa nem hevithette különben a szerző költőket — így kiált fel a Szépirod. Figyelő-

ben (Mégis valami a fordításról) — mint engem nyelvünk nemzetiségének szent ügye.“

Vele is már pályája elején foglalkozik. Ő a magyartalanságok első üldözője. Már 1837-ben Edvi Illés Pálnak „Első oktatásra szóló kézikönyvét“ ismertetve (Vas. Ujság 1837. 161. szám), aggódik, „nehogy szegény nyelvünknek éppen gyökerébe essék féreg“. 1844-ben (Vasárnapi Ujság október 20-iki sz., 665. l.) egész felháborodással megy neki a nyelvésinalásnak: „Te szófaragó! — így kiált föl — mielőtt azon isteni hatóságot igénylő csudához fognál, hogy a némának szót adj, vizsgál meg előbb, hogy saját agyadnak nincs-e eszmére szüksége, s ha csakugyan birsz vele, akkor vizsgál meg a nyelv roppant raktárát, nincs-e szó vagy összetét, mely annak megfelelően: hidd el, hogy fáradozásod a legkritikább esetben lesz sikertelen.“ Mint magyar hazafi lett a mondattan művelője s a magyar mondatról, a szórendről, az accentusról írt értekezései, tudományos ellenfeleinek ítélete szerint is, a magyar nyelvtudomány el nem muló tételeit állapították meg, s neki első nyelvészeink sorában biztosítottak helyet.

De a nyelvek a nemzetek elérte jónak, szépnek, igaznak, szóval műveltségöknek tárházai; megtanult hát minden nyelvet, a melynek literatúrája e tekintetben tartalmas volt. Könnyű volt ez neki, a mint mondani szokta, nem lévén egyéb dolga, nem lévén se felesége, se gyereke.

Nyelvismeretei első sorban nem a nyelvésznek, hanem az embernek szolgáltak. Az ó- és újkori kulturák teljes elevevénnyel éltek Brassai lelkében. Játszi könnyűséggel mozgott a görög és római szellemvilág minden zugában, apróra ismerte az újkor szellemi termékeit s a kelet első irodalmában, a szanszkritban való jártassága bámulatra gerjesztette a kiváló bécsi szanszkritistát, Müller Frigyeszt.

Arany János Visszatekintésében (Szépirod. Figyelő 1860—61. évf. 562. 63. lap) Brassait enyelgőleg a tudomány, az elmésség, a logika fegyveres Góliáthjának nevezte.

Nekem élete utolsó éveiben magas alakjával, elbűvölő nagy világirodalmi tájékozottságával, ha társalgás közben az ind mythologia és költészet bűvös kertjébe tévedt, eszembe jutva régebbi naptárkészítő hajlamai és napállás-megfigyelő állandó szokása, nem egyszer a százesztendőös jövőndömondó képében tűnt föl.

Nem vétek tán e hasonlattal a kegyelet ellen, melynek tolmácsa akarok és kell is lennem; de egyéniségének sajátos varázsát gyenge festő-tehetségem nem tudja illőbb képpel visszaadni.

E sajátos varázs fokozásához Brassainak művészi hajlama, esztetikai iránya nem kis mértékben hozzájárult.

A miért Brassai a nyelveket elsajátítani fáradozott, abban fő indítóokul szolgál azoknak viszonya a művészetekhez, név-

szerint a művészetek elsejéhez, s a mint Brassai tovább lelkesülve mondja (A gyönyörüségről, melyet szépművek stb.) „a musák elsőszülött fiához és trónörököséhez, a görögök *κατ' ἐξοχήν* művésztélhez, a költészethez“. „S méltán — így folytatja — mert a szép művek egyik ágában sem mutatkozik azok igazi lényege oly eredeti tisztaságában. Ebben ugyanis igen kevés a jegy s . . . az egész gyönyörűség az e jegyek szülte képekben áll . . . S mik a költészet jegyei? Shakespeare Hamletje feleljen helyettem: „Words, words, words!“

A költők, a zenészek Brassainak mondhatni a bölcsőtől a sírig legkedvesebb barátai voltak, s az elsők tették nyelvek tanuló-jává, együttvéve műértővé, esztetikussá, bírálóvá.

Különösen a zenének állott a hatalma alatt; át volt hatva erős nevelő erejétől. de a hangok szellemi bűverejét kimagyaríthatatlannak, leírhatatlannak tartotta, úgy látszik, élte végén épp úgy, mint első esztetikai értekezésében.

Hosszú életének nagy közeit töltötte be a zene, melyet legrégibb időkbeli termékeitől kezdve a legújabbakig alaposan ismert. Maga élvezetére sokat áldozott érte, de épp annyit a zenei műveltség terjesztésére. Fáradott a kolozsvári zene-conservatorium s egyéb zeneművelő intézetekért, az 50-es években Budapesten nagyrabecsült zenekritikáival törekedett közönségünk zenei ízlését fejleszteni, felkarolt minden zenei tehetséget, s ha kellett, tanácsal, ha kellett, anyagi segítséggel is támogatta.

Holtig tartó szoros barátság fűzte Erkelhez. A zeneköltői tüzet Erkelben Brassai élesztette először, ő bírta rá első magyar ábrándja bemutatására.

A zenében egyébként világpolgáriás irányú volt. A készremekművek mellett nem volt elég türelme, hogy a magyar műzene fejlődését kövesse. De Liszt fölületes, avatatlan könyve a magyar zenéről kihozta sodrából, s arra a magyar népzene önállóságát fényesen bizonyító kritikával felelt. (Magyar vagy cigányzene 1860. 56 l.)

Mentül tovább próbálom Brassainak képét működése darabjaiból megszerkeszteni, annál inkább belebonyolódok a részletek egybeilleni nem akaró tömkelegébe.

Pedig még hátra vannak Brassainak módszertani munkái és számtani, nyelvtani elemi tankönyvei, végül philosophiai munkálkodása.

Ez a hatalmas fő sok idejét eltöltötte kis gyermekeknek szánt elemi tankönyvek írásával.

A tanítás módszertani elmélete egész életén át állandóan foglalkoztatta. 1867-től 1869-ig terjedő időben három akadémiai értekezése ennek volt szentelve és élete utolsó negyedében az

„Összehasonlító Irodalomtört. Lapok“-ban németül fejtegette módszerét, hogy kelljen idegen nyelveket tanítani.

A philosophia alapvető kérdéseivel életének második felében kezdett irodalmilag foglalkozni. A magát nemzetinek kiadó egyezményes philosophia készíti a küzdőterre lépni, s 1855-ben intézi ellene támadását. Ettől kezdve szakadatlan a philosophiai munkássága. 1858-ban következik Logikája, melyet lélektani alapra akar fektetni és Brassaira jellemző módon nem a gondolkodás, hanem az egymást megértés szabályozójaként kíván tekintetni.

Brassai Logikájával természetesen maga ellen zúdította a hegeli iskola híveit s a legszenvedélyesebb polémiák egyikére adott alkalmat, melynek Brassai részéről „Irodalmi pör a philosophia ügyében“ (1861.) című válasz a folytatása.

Még szenvedélyesebb és holtáig tartó volt Brassai küzdelme a materialismussal. Akadémiánkban kezdi „Az exact tudományok követelése a philosophia tárgyában“ című, Csengery által felolvasott s nagy meghasonlásra vezetett értekezésével. Az Akadémia nem adta ki az értekezést s az az Erdélyi Múzeum évkönyveiben jelent meg, követve Brassai szenvedélyes támadó iratától: „Az akadémia igazsága“ (1862.). Nagyon bántotta, hogy öt év óta csak az ő értekezése utasítottatott vissza és pedig a bírálati szabályok ellenére nem három, hanem két tag bírálata alapján. Éles rostálás alá vetve két bírálója véleményét, azzal az indítványnyal végzi: válasszák az akadémia tagjait a tudományos intelligencia összes képviselői az egész országban s ne egyedül az akadémia tagjai. A keserű háborúskodás Brassainak a III. osztályból a II-ikba való áttételével végződött.

De nem végződött Brassai küzdelme a materialismus ellen. Egyidejűleg Mentovichhal folyt, mondhatni késhegyre menő harcra a „Korunkban“ a spiritualismus érdekében. 1864-ben újra kiáll érte a sikra a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók m.-vásárhelyi nagy-gyűlésén abban az értelemben, hogy nem az anyag, hanem az erők maradnak fenn és pedig nemcsak a természeti, a chemiai, az elektromos stb. erők, hanem a gondolkodó, a tervelő, akaró erő is.

Mentovich már 1861-ben gúnyolódva veté Brassai szemére, hogy alkonyuló napjait imádkozás helyett gyermekies czivódásban tölti.

Az alkony Brassainál még egy emberöltő után, termékeny munkásságban töltött emberöltő után sem következett be.

A materialismus a mechanikus világfelfogás formájában a 60-as 70-es években egyre nagyobb tért hódított s az élő

<sup>1</sup> Nemcsak az anyag halhatatlan 1865. 36. l.

lények jelenségeinek magyarázatára elégségesnek állítottatott. Ekkor kél Brassai 1880-ban Török, Aurél ellenében (Az életerő és az orvostan mai iránya), az életerő hypothesisének védelmére, azt iparkodván kimutatni, a mit Ostwald, a jeles chemikus a Német Természetvizsgálók lübecki 1895-iki gyűlésén bevallott, hogy az atomistikus világnézet általában tarthatatlan,<sup>1</sup> hogy a melegség- az elektromosság, a chemismus jelenségeit mechanikai úton magyarázni, egyetlen esetben sem sikerült,<sup>2</sup> hogy ha a physikai jelenségeket mechanikailag magyarázni sikertelennek, minden komoly kísérletnél megghiúsult törekvésnek bizonyult, úgy kikerülhetetlen a következtetés, hogy ez még kevésbé sikerülhet a szerves élet hasonlíthatatlanul bonyolultabb jelenségeinél.<sup>3</sup>

A mivel Ostwald kecségtet, hogy az ajándék, melyet a leáldozó évszáz a kelőnek nyujthat: a mechanikus világnézet pótlása az energetikus által, az Brassai gondolata is, s a mit Ostwald 1895-ben állit: nem az energia a gondolt, az elvont és a valóság az anyag, ellenkezőleg a valóság csak az energia, a mely ránk hat,<sup>4</sup> ezt állítja Brassai 1865-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók gyűlésén: „Nem . . . az anyag közvetlen felfogás, az erő pedig következtetés tárgya: hanem az erő a közvetlen felfogásé, az anyag következtetésé.”<sup>5</sup>

Brassainak utolsó philosophiai harcza a positivistákkal volt. Legalább is 95 éves korában kelt a harcra „Igazi positiv philosophiájában.”

Harcznak nevezzük Brassai ez értekezését is, habár ő azt bölcseلمي rendszere rövid előadásának tekinté. Ugyanis Brassai a positivisták állította egyedül biztos physikai tényekkel szembe állítja az öntudat kétségtelen tényeit s ezen tudat-tényekkel megdöntötnek tartja a positiv philosophia egész épületét, anélkül, hogy azt részleteiben bírálania kellene.

Előadása túlnyomólag állításokból, az öntudat lélektani jelenségeinek leírásából áll. A hol pedig a lélektanból Isten, a halhatatlanság, a jó, a rossz, az állam, az erkölcs fejtegetésére tér, nem törekszik bölcseلمي megalapításra.

Brassai utolsó műve nem bölcseلمي rendszer, hanem egy éles megfigyelőnek, az emberi lélek, a mindenség mélységeibe pillantó elmének, az emberiség szellemiségét, szabadságát féltő hívőnek eszes, eredeti tiltakozása a modern naturalismus ellen.

<sup>1</sup> Ostwald. Die Überwindung des wissenschaftl. Materialismus 6. 1

<sup>2</sup> U o. 16. 1.

<sup>3</sup> U o. 20. 1.

<sup>4</sup> U. o. 26. 1.

<sup>5</sup> Brassai. Nemcsak az anyag . . . 23. 1.

## IV.

Összeszedve, illesztgetve Brassai életének mindezeket a darabjait, nem látom őt egészen, az egyetlent, az oszthatatlan individuumot, nem látom, mit jelentett ki benne az emberiség szelleme a magyarság útján?

Mert egyéniségét, egyetlenségét nem ismeretbéli sokoldalúsága tette.

Egyéniség ő a rendest meghaladó testi alakjával, egyéniség abban is, hogy értelem és kedély, hogy száraz okoskodási hajlam, kiméletlen kritikai érs a legmelegebb felebaráti szeretet, aprólékossáig menő rideg tudás s benső vallásosság egymást áthatva vannak meg benne.

De mindenekfölött egyéniség, akaratának teremő ereje és mondhatni, világpolgáriás műveltségének nemzeti alapja, nemzeti színezete, állandó nemzeti czélzata által.

A mit philosophiai hatyúdalában,<sup>1</sup> 95 éves korában, az akaratról mond: „Igenis erő az akarat és magában motivum, még pedig eredeti, legelső, legfelsőbb motivum, a mi mögött mást még csak keresni sem lehet“, fejezi ki legjobban Brassai egyéniségének alapvonását: az önmagából kiinduló, a törhetetlen, a nem lankadó akaratot.

Ezt a nála valóban önteremő akaratot sikerrel ébreszti benne atyja, a toroczói rector. Midőn Kolozsvárt nem bírja tovább taníttatni, — tanul otthonn, magától, a rendes tárgyakon kívül még a francziát és olaszt is. A gróf Thoroczokayak zongoramesterétől csak pár hónapig nyerhet oktatást, aztán magának kell tanulnia — zongora nélkül, az asztalra rajzolt klaviatúrán.

Ez a gyermek- és ifjúkorban edzett akarat kíséri életének egész folyamán. Mint tanár, mint hírlapíró, mint tudós kutató, mint kritikus, mint szenvedélyes zenész, mint hazafi, ezzel az erős akarral küzdi le az akadályokat, melyek a neki helyesnek, jónak látszó czélok útjába esnek, legyenek azok kicsinyek vagy nagyok, rendes foglalkozása körébe esők vagy azon kívül fekvők.

Mint gymnasiumi tanár nem bírja tárgyát, kellő tanszerek hiányában, illően tanítani, iskola fentartó hatóságának pedig nincs módja azokat beszerezni: Brassai saját szerény jövedelme egy részével segít a bajon. Az erdélyi protestáns iskolák lakást és élelmül czipót adnak növendékeik szegényebb részének, a kik a többi a hazulról küldött heti tarisznyából pótolják. A kolozsvári unitárius kollégiumnak sütőháza, a honnét a kollégistákat tápláló czipó kerül, összedőléssel fenyeget, az iskola hatósága nem tud hamarosan segíteni, Brassai beáll helyette sütőházépítő-

<sup>1</sup> Igazi positiv philosophia. 15. 1.



nek s rendben van sok szegény tanuló földi dolga. Az erdélyi muzeumnak nem telik zoologiai segédre. Brassai följánlja fizetése harmadrészét s megnyitja vele az utat a tudomány világába Hermann Ottónak.

A haza közszüksége, bármily távol álljon attól a hivatáskörtől, a melyben ő szolgálja, feltüzeli akaratát. Erdély vezérémberei a 40-es évek elején erősen érzik a közgazdasági ismereteknek, különösen a bank- és hitelviszonyokra vonatkozóan hiányát. Brassai erős akarata, hogy Széchenyi terveit siker koronázza, megszüli a Bankismeretet, 48 előtti közgazdasági irodalmunk egyik legjobb termékét.

Brassai egyéniségének nemzeti alapja, színezete, célzata épp ily kidomborodó, épp ily erős, mint akarata.

Brassai már származására nézve túlnyomóan magyar. Szülő nagypámnak, — mi úgy mondanók szépapámnak, — Welmernek — így beszéle nekem — székely asszony volt a felesége. Ennek a fia, az öregapám, ki asztalos volt Toroczkó-Szt-Györgyön s a kit itt, szülővárosáról, brassai asztalosnak hittak, toroczkó-szt-györgyi nőt vett feleségül, anyám pedig Konecz Krisztina, a toroczkó-szt-györgyi unitárius pap leánya volt, így bennem hát csak egynyolczadrésznyi a szász.

Még inkább mutatja magyarságát gyermekkorában kirekesztőleg a magyar irodalom termékein formálódó észjárásának egyenes logikája, a konkrét, a szemlélhetőre irányzott természete, közmondásokkal átszőtt beszéde és — vonatkozott legyen bármi elvont tárgyakra — nyelvének összhangja az egyszerű népnyelvvel.

De legjobban visszatükröződik Brassai magyarsága a célok világában, melyekhez hosszú életének munkája fűződik.

A mit a magyar szellem sok száz éves életében a mindennapi élet módjára, a társas érintkezés formáira, a családot fenntartó erők aránya, a nemzet védelme, jogrendje, gazdálkodása, vallása, értelmi műveltsége biztosítására alkotott, az a világkép, a mely a magyar ruházatban, gazdálkodási módban, ipari díszítésben, zenében, költészetben, erkölcsben visszatükröződik: ez kedves Brassai előtt, ez alkotja a magot, melyet fentartani, erősíteni, tökéletesíteni, teljesebb virágzásra juttatni életének első feladata.

Az ő rengeteg nyelv- és zeneismerete, az ő egész világbölcseisége mind csak kertészeti eszköz a magyar szellem megtépett fájának éltetése-, frissítése-, terebélyesítésére.

De mi hát ennek a sokoldalú, egy emberben ritkán találató tehetségekkel megáldott, ennek az erős akaratú, ennek az erősen magyar jellegű egyéniségnek magva, titkos rugója, mi az ő hosszú életének érdeme, miben volt nemzete géniuszának élesztője, kifejezője?

Rá kell, hogy térjek végül a megfejtésre. Ezt a maga egyéniségében annyira egyetlen, ezt az örökösen vitatkozó, gáncsoskodó, akaratos embert sohasem vezették önző, egyéni czélok.

Érdes, sajátos, különös egyénisége burok, mely a legemberségesebb, a legeggyetemesebb magot takarja.

Brassai ember a szó legteljesebb értelmében. Igaz, jó, nagy ember tehetségeinek sokoldalúsága, érzületének, akaratának jóra edzett aczélossága, lankadatlan, sokoldalú gondossága által, a melylyel mindent az állatnak született ember humanizálása, művelődése szempontjából tekint.

Brassai emberséges lelke az ő polyhistsorságának valódi kulcsa. Brassait csupán élő encyclopaediaként bámulni annyi, mint meg nem érteni. A ki az iskola mótélyének nevezi az encyclopadismust, (Rövid elmékedés az iskolaügy fölött. Kr. Magvető 1861.) a ki tagadja az egyetemes lángész lehetőségét s még Michel Angelót is hibáztatja, a ki oly jól ismerte a munkamegosztás elvét a gazdasági mint a művészi munka terén (Budapesti Hirlap 1858. 140—145. sz.) nem lelhetette végczélját a polyhistsorságban.

Brassai polyhistsorsága különben, még ha életének magva lenne is, pedig nem az, nem saját akaratának, hanem a viszonyok kényszerének szüleménye.

Mondhatjuk-e ma is, hogy nálunk a tudomány olyképen szervezett, saját lábán álló világ, mint az egyház, mint az ipar, kereskedelem? S mennyivel önállótlanabb volt 70—80 év előtt, midőn Brassai pályát választott. A polyhistor Brassait tehát, ha egyéb nem volna, legfeljebb áldozatnak lehetne tekinteni: tudományunk, oktatásunk szervezetlensége áldozatának.

De ő nem volt, nem is akart polyhistor lenni.

Ismeretei neki eszközök embertársai oktatására, művelésére, jobbmódúvá, finomabbá, erkölcsösebbé tételére. Bármily paradoxnak lássék, nagyobb a tettvágya, mint a tudás szomja. Azért tanul, hogy másokkal közölje, másokat tanulásra bírjon. átalakítson, javítson.

„Állított encyclopadismusom kulcsa az — így mondja maga 1863-ban (Hon. 115—118. sz.) — hogy nekem csak egy tárgyam, egy tudományom van: a módszertan elméletben és gyakorlatban.“

Brassai nemzete tanítója, közművelődésének állandó őrállója kívánt lenni.

Erős akaratának rugója: a magyar művelődést hosszú aléltsága után új életre ébresztetni, a magyar szellemet gazdaságban, erkölcsben, tudományban, művészetben, vallásban, ország-lásban, nyügeitől megszabadítva, önmagára és az emberiségre külön erőforrássá tenni.

Brassai emberséges lénye, lankadatlan tevékenysége a magyar művelődés szolgálatában: elemi nyelvtanai, tankönyvei, színi, zenei, szaktudományi kritikái és polemiái, hosszú életű Vasárnapi Ujsága útján válthatatlan kapcsolatban állanak az ő nevelői, módszerei szenvedélyével.

Minden művelődés az emberinek kifejtése, uralomra emelése a pusztá természeti fölött, szabad és vállvetett köztevékenység útján, a haladottak, a műveltek jóakaró ösztönzése és segítségével.

De a művelődés lehetetlen, ha az emberinek csak egyes oldalai, egyes szükségletei nyerne kielégítést.

Az értelmi művelődés épp oly fonák az erkölcsi, gazdasági, művészi nélkül, mint viszont,

Ki lehet azonban ily sokoldalú célnak hathatós, kiemelkedő vezérmunkása?

Mindenekelőtt az, a kiben tudatlanabb, tehetetlenebb embertársai iránt felebaráti szeretet lakik, s a kiben e mellett az emberi érzelmeknek egész skálája él s a kinek az emberi szükségletek egyenletes felismerésére kellő tehetsége van.

A magyar irodalom kozákja, a mint Szemere Miklós elnevezte, ki minden csatározásban résztvesz, vagy Jósika Miklós szerint enfant terrible-je, az örökösen kritizáló, gáncsoskodó, kötekedő Brassai ilyen ember.

Idyll volt élete édesanyja oldalán; a leggyöngédebb kapocs csatolta Brassait hozzá, s midőn az öreg úrnő jobblétre szenderül, a kortársak hiteles tanúsága szerint, azon tűnődik csak, mi lesz az ő árvájából? — ki akkor 62 éves volt. Atyja emléke megsértéseért, mint 72 éves ember, megy a törvényszék elé. A leghűbb, a legkitartóbb barát, átvive baráti érzelmeit a gyermekekre és unokákra is. S hány az olyan baráti kapcsolata, a mely nem egyedül az érzelmek, gondolatok, tanácsok kölcsönös kicserélése, hanem Brassai részéről anyagi áldozatokkal megpecsételt odaadás. Legszorosabb baráti körén túl, élete végeig, keresi a társas érintkezést embertársaival, szereti öregét, apraját, névszerint ismeri baráti körének gyermekhadát, eltréfál, enyeleg velök s a nagyszülőktől az unokákig mindenkivel a saját kora nyelvén tud beszélni, mindenki iránt figyelmes s apró szíveségeivel lekötelező.

De mily jószívű Brassai akármely idegen felebarátja iránt is, a kinek segítségére szüksége van. Különösen a tanulni vágyók érezték az ő jótevő kezének bőséges áldásait s sokan vannak, a kik gazdaságilag is egészen neki köszönik kiképeztetésüket.

Az a mérgesen vitatkozó Brassai, a ki egy-egy jelenlevő idegen rémülésére látszólag hajba kap legjobb barátaival is vala-

melyik kedvencz témája fölött, jól mondja Hermann Ottó.<sup>1</sup> csupa szív-ember volt.

Irodalmi kozáksága, örökös polémiái onnan eredtek, mert ő erős felebaráti érzése mellett élete célját, annak legkisebb mozzanatát komolyan vette, s azzal szemben semmi személyes tekintetet nem ismert.

Felelete, melyet gúnyolódó barátainak adott, a kik hibáztatták, miért szentel annyi fáradságot néha jelentéktlenebb hibák czáfolására: „Détruire une erreur est plus, que découvrir une vérité“ legjobban magyarázza a komolyságot, melylyel mindent felfogott.

Ez a mély érzésű s annyiféle szellemi tehetségű ember kiválóképen alkalmas volt egy olyan bonyolult célnak a szolgálására, a minő a nemzeti művelődés s annak fő eszköze az oktatás.

Brassai jelen századi művelődésünknek, mint egésznek a munkása. Ez lebeg folyton lelki szemei előtt, nem egyes szak-tudománya. De hogyan szolgálhatni ily összetett egészet?

A tanítás által, a tanítás módszereinek javítása által Brassai életszenvedélye a tanítás, a nevelés a családban, az iskolában szóval, könyvvel, a kritika útján a sajtóban. A tanítás, annak módszere az ő szünetlen foglalkozása.

A mit Vasárnapi Ujsága 1843-iki január 1-i számának első cikke az iskolamesterről mond: „Ha én iskolamester volnék, alázatos mesterségemet a világ minden mesterségeinél előbb becsülném és mindennap hálát adnék Istennek, hogy megengedte nekem indulatok és értelmek alakítójának lenni: eltöltvén magamat kötelességeim szeretetével és mindenekfelett abban járnék, hogy felemeljen, a mi alant vagyon, hogy gyámolítsam, a mi gyenge, hogy világosítsam, a mi hibában lélezkzik . . .“ — ez a mondás élete eszményének hű kifejezője.

Nem a tanítás becsének kidomborítása a célom, midőn arisztokratikus társadalmunknak különösen közép és alsó rétegeiben oly kicsire vett elemi tanítói hivatást Brassai glóriájának fényével övedzem. Pragmatikus életrajzoló vagyok, a ki Brassai életének gondos megfigyeléséből, saját szavaiból meritém abbéli meggyőződésemet, hogy élete rugója a tanítás módszerének, abban az eleminek, mint a nemzeti művelődés alapjának helyes fölépítésében állott.

Azt becsüli legtöbbre élete munkájából, a mit a tanítás és annak módszere tekintetében tenni tudott.

Élete vége felé, 90 éves korában, a maga élete munkáját imígy foglalja össze egy életrajzi adatait kérő hírlapírónak (Vas.

<sup>1</sup> Vasárnapi Ujság. 1897. 15. sz.

Ujság 1890. 18. szám): „Sok mindent összeírtak már rólam, de azt nem írta meg senki, hogy mit csináltam. Hát írtam egy francia nyelvtant és egy német nyelvtant. És két egyforma talentumú ifjúnak adják kezébe az én könyvemet és akárki másét. Fogadok rá, hogy az enyimből tanulja meg hamarább a nyelvet. És írtam egy magyar grammatikát, a miben új dolgokat mondtam. Senki meg nem czáfolta. Írtam a számtan elemeiről, a miből a ki tanul, eredményét látja. Azonfelül még kisebb dolgokhoz szólottam. Ennyi!”

Talán módszertani szenvedélye magyarázza Brassainak azt a különös álláspontját is, melyet Bolyai Farkassal szemben elfoglalt? (Az Erdélyi Múzeum-egylet bölcsélet- stb. kiadványai III. kötet 3. füzet 1886.)

Bármint legyen, az bizonyos, hogy a tanítás, a nevelés, kiválókép gyakorlati működés, ügyességet kíván a tanítóban; ezért mondtuk, hogy nem tudásvágy, hanem a tettvágy a fő Brassaiban.

Az akarat teremő erejéről való meggyőződése teszi tanítóvá, paedagogussá. Philosophiájának egyik főtétele, hogy az akarat oly erő, mely önmagát fokozni bírja. Tanulás, tanítás a nemzeteknek az első eszköze, hogy az emberiség terjedjen közöttük. Az akarat hatalmától várja, hogy a tanuló, a növendék a művelődés akadályait elháríthatja, ha hozzá jó módszer és a tanítóban szeretet van növendéke iránt, mert jó módszer és igaz felebaráti, atyai érzés nélkül nincs tanító, akaratkészség nélkül tanuló. Az esztetikai gyönyörűség is Brassai szerint az akarat segélyével, a látó, hallónak öntevékenységgel keletkezik, a mely az esztetikai mű jeleit spontán működésével kiegészíteni bírja.

Brassai mindenben a tanítás, a nevelés eszközét látja, mindent gyakorlati szempontokból néz, ezért foglalkozik a philosophiában a logikával, mint az egymás megértés eszközével, ezért „egyetlen tudománya a módszertan“. Ismeretelmélettel, metaphysikával nem törődik s sokszoros philosophiai polemiáinak, utolsó művének is fő célja nem a világrejtelly magyarázata, hanem vallása kiinduló pontjának, a látható világon túl eső szellemvilágban való hitnek értelmi védelmezése, — mert ilyen hit nélkül művelődést lehetetlennek tart.

Ennek a művelődésnek eszközei a felnőtteknél színház, a költészet, a zene, eszközei a mezőgazdasági, ipari termelés, a takarékpénztárak, bankok, ha mindezeket egy szempontból, az ember szellemisége és nemzeti egyénisége szempontjából tekintjük.

A magyar művelődés mindezen szálainak egybetartása Brassai életének a célja. Működése második felében, élte második 50 esztendejében a gazdasági szálakat kibocsátja ugyan kezéből, de az összes többiekét annál erősebben tartja.

Brassai Sámuel a XIX. száz magyar művelődésének öröklője, harezra kész védelmezője, nemzetének paedagogusa, tanítója.

Öröklő, nevelői hivatásától a szaktudomány terére csak azért lép, hogy helyt álljon, valahányszor a nemzeti közművelődés valamely ága munkásban megszorul.

A szaktudomány nála csak eltérés az ő egyetlen tárgyától, egyetlen tudományától: a módszertantól, az oktatás és nevelés tudományától. Szakbeli nagy tudása az ő nemzete közművelődéseért buzgó lelke előtt csak a létra, a melyről azt mindenfelé áttekintheti és fogyatkozásaira figyelmeztetheti. Vagy ha önálló erőt kölcsönöz neki szaktudománya buvárlataival, ezeket nem magukban, hanem mint az egységes magyar kultúra porszeméit becsüli.

Az az erély, az a lankadatlan kitartás, az az áldozatkészség, a nemzetiesben az egyetemes emberinek egyéniesítésére való törekvés, a nemzeti jellegnek mentül erősb megvédése mellett az idegen kulturának mentül nagyobb átvétele, mely Brassait e művelődés körüli szolgálatában vezérli, az a gyakorlatiasság, a melylyel a gazdasági örök művelődési jelentőségét felismeri, az a lázas sietés, a melylyel mindig egyenes, közvetlenül hasznosítható eredményekre tör s a távolabb fekvő, mondjuk metaphysikai tényezők iránt közömbös, az a bölcselmi dogmatismus, mely bizonyos elvek fölött vitába sem ereszkedik, Brassai működésének ezek vonásai, azonban nem egyedül az övéi.

Művelődésünk újjászületésének tárgyilagos körülményeiben rejlettek annak okai. Művelődni minden irányban, művelődni gyorsan, újítani gazdaságban, áldozni színházért, irodalomért, művelődni magyarosan s a világtól el nem maradni, gyakorlatias módszerrel átültetve más népek munkája eredményeit s mellőzve, későbbi időnek tartva fenn a bölcselkedés, a buvárlat mélyebb bányázkodását. Ez volt évszázunk magyar művelődési törekvéseinek iránya, ilyenek voltak nemzetünk művelődési ösztönének célpontjai.

Brassai hosszú életében, páratlan akarat erejével, nemes szívével, ismereteinek rendkívüli terjedelmével, nemzetünk erős művelődési törekvéseinek egyéni megtestesülése, mindenütt jelenvaló, látható apostola, halhatatlan érdemű munkása volt.

A koszorú, melyet Akadémiánk Brassainak nyújt, nemesak a tudósnak szól, hanem a magyarság első tanítóját, a magyar közművelődésnek legkitartóbb, legtöbb oldalú munkását illeti.

S az idők árja, mely alatt a történelem e művelődés adatait, köztük Brassai elszórt írásait majdan összegyűjti, nem fonnyasztani, meg vagyok győződve, növelni fogja Brassai koszorúját.

## Az olasz keramika remekművei a renaissance korában.

*Wartha Vincze* r. tagtól.

(Előadta a május 7-iki közülésen.)

A művészi ipar termékei fényes tanújelei az egész emberi fajt olyannyira jellemző tulajdonságnak, t. i. a szép iránti hajlamnak. Ausztráliának legalacsonyabb műveltségi fokon álló pápua benszületöttje fegyvereinek díszítésére, primitív ékszereinek előállítására épp oly gondot fordít, mint a modern angol fegyverkovács vagy a híres genfi ékszerész, s mindössze csak annyi a különbség a kettő között, hogy a természet naiv gyermeke saját ösztönét, ízlését követi, míg a művelt ország polgára a rendelkezésére álló tömördek anyagból merít és sokszor csak másol. Lehet, hogy a pártatlan kritikus a pápuának fogja nyújtani a pálmát. Bármi legyen a művészi ipar műveinek előállításában szereplő indító ok, a legfontosabb mindig az, hogy minden időben, minden nemzetenél és mindenütt a feldolgozott anyag és a reá fordított munka, tehát a használt módszer dönt az illető tárgy becsére nézve. Ritka, szép színű és tartós, az idő viszontagságainak ellentálló anyagot keres a művész, és ezt az anyagot most már oly módon kezeli, a mint az ügyességétől és ízlésétől telik. Látjuk, hogy a művészi ipar lényeges tényezője az előállítás technikája, és hogy az alkotó művésznek tudni kell: minő chemiai és physikai műveletek útján válik keze munkája művészi becsű objectummá. Sőt még a szépművészeti alkotásoknál is a festő, a szobrász művének tartóssága s hatásának egy része az előállítás technikájától függ. Előkelő festőtől hallottam, hogy ma sem ismerik teljesen Tiziánnak technikáját: minő festéket, lakkot, miféle fogást használt a nagy mester utánozhatatlan műveinek előállítására?

Mai előadásom tárgyául az olasz keramikát választottam, főleg azért, mert ezen művészi ipartermékek nemcsak a renaissance-korszak becses emlékei, hanem azért is, mert ezen műipar egyes szálai kapcsolatban állanak a XVII. század magyar keramikájának termékeivel. A jelen alkalommal azonban nem szívesen behatóbban az olasz majolika előállításának módszereiről, hanem csupán arra szorítkozom, hogy a Deruta- és Gubbioi fémfényű és, mondhatni, leginkább becsült termékeknek, ú. n. felületdíszítési módszerét adjam elő.

A fémfényű (lüzteres) falburkoló lemez és agyagedények előállítását már a középkorban ismerték. Dr. Sarre német tudós 1895- és 98-ban Perzsiában, Kis-Ázsiában és Afrikában végrehajtott ásatásai és kutatásai nyomán tudjuk, hogy a jelenleg Cairo városának egyrészét alkotó és már 1168-ban lerombolt Fostat helység táján tett ásatások közben fémfényű agyagedények töredékeire bukkantak. Minden kétséget kizáró bizonyítékai ezen technikának az 1262. évszámmal jelzett fali lemezek, a melyeket Dr. Sarre Perzsiában gyűjtött és a berlini iparművészeti múzeumban kiállított.

E lemezek felülete sötét aranyfényben csillogó mázzal van bevonva s e tekintetben nagyon hasonlítanak a mór-spanyol hasonló fajta termékekhez. Perzsa munkások útján terjedt el ez a kedvelt technika az araboknál és ezek útján a móroknál is úgy, hogy a granadai királyság 1235-ben történt alapítása óta Spanyolország területén fejlődött tovább az agyagtermékek díszítésének e különleges módja. Itt már némi haladást észlelünk. A világos vagy sötét sárga fémfényű lüzter mellett már előfordul a vörös rézszerű felület-díszítés is, még pedig ónzománczos edényeken. E korszakból származik az 1·36 méter magas, híres Alhambra-váza, a maga nemében elsőrangú műtermék. Crème-színű ónzománczos alapon készült e vázán a szívérványszínű, aranysárga, fehér és égbék díszítés, remek ügyességgel és kitűnő harmonikus hatással. Franciaország legelső modern keramistája, Th. Deck, az Alhambra-vázát utánozta, de eltérő technikát használván, csak az alak és a remek ornamentika utánzására szorítkozott. Granada elfoglalása után hanyatlott a tudomány és művészet. Az ügyes mohamedán művészek kivándoroltak és csak a baleári szigeten folytatták még egy ideig az ősi műipart. Majorka szigete 1230—1285-ben az olaszok birtokában volt és valószínűleg ez úton ismerkedtek meg a mór fazekasok módszereivel, noha a perzsáktól és móroktól egyaránt használt ónzománczot az olaszoknak, mondhatni, újra kellett fölfedezniük, mert Luca della Robbia művész-család működése előtt — tehát körülbelül 1507-ig — Olaszországban nem ismerték az ónzománczot és a színes alapanyag befödésére csak a vicenzai fehér agyagot használták (engóbe) és ezt a terméket későbbben mezzamajolikának nevezték. E kifejezést a múlt században először Giambattista Passeri használta. Ezen régi olasz majolikának alapanyaga közönséges meszes sárga agyag volt, a minőt ma a téglagyártásra használnak. Éppen az jellemzi a renaissance mestereit, hogy a legkezdetlegesebb anyagból indulva ki, a lehető egyszerű technikával művészi becsű dolgokat tudtak csinálni. Sokkal több oldalú volt a renaissance művésze, mint a jelenkori; a szobrász nemcsak kőfaragó volt, hanem ércöntő, festő és fazekas egy személyben. Az ércöntő maga formálta szobrait, a keramista maga komponálta, formálta



és égette ügyes keze termékeit; még az építész is e korszakban többnyire nemcsak ismerte a különféle művészeti iparágak nyers anyagát és módszereit, hanem maga is gyakorolta. Nagy előny az, ha a tervező, componáló művész ismeri a technikát is és annak minden esz-ját-bí-ját. Festők, szobrászok terveztek akkorában monumentális épületeket, a melyeket a modern specialisták ma is mintául választanak! A híres Luca della Robbia aranyműves volt s azután lett szobrász. Akkor készítette a jelenleg a florenczi Uffiziban őrzött híres márvány párkányzatot. Végre keramista lett, és e téren is korszakalkotó műveket teremtett.

Az olasz mezzamajolika díszítése nem elégítette ki a törekvő művészeket. A fehér agyagréteget úgy a hogy sikerült ugyan színes földfestékkel díszíteni, de a festék nem sülyedhetett az olvaszthatatlan alapba, a reáborított ólmos máz pedig a festéket teljesen feloldotta és egymásba keverte, szóval távolról sem lehetett azt a hatást létesíteni, mint az olvasztható ónzománczos valódi majolikán. Ez okból túlnyomó lett a díszítésben az ú. n. sgraffitótechnika, a melyet különben már a középkor keramistái is gyakoroltak. Hegyezett fa vagy vasszerszámmal a fedő agyagréteget kivakarván, létesítették a rajzot, és az egészet színes mázokkal vonták be. Ugyanezen eljárás nálunk <sup>1</sup> is dívott, főleg a mult század végétől származó, Erdélyből való, kobalt kék-fehér sgraffito edényeken.

A XV. század folyamán következett be a valódi majolikát jellemző nagy technikai haladás. Mint már említettem, Luca della Robbiának sikerült a fehér olvaszthatatlan agyag helyett a szoborműveinek bevonására egy áttetsző porcellánszerű fehér ónzománczot feltalálni és ez által oly hatásokat létesíteni, a minőket előtte senki sem ismert. Luca zománcza bámulatos vékony, áttetsző burok alakjában fekszik az alatta levő agyagon, úgy hogy az éles körrajzokat alig fedi s ez által a szobrász munkája sokkal inkább érvényesül. Ő a fehér zománcz mellett még igen discret módon színes zománczokat is használt, de leginkább a keretek díszítésére alkalmazta ezeket.

Az ónzománcz alkalmazásával meg volt adva a majolikafestés fejlődése. Most ennek jellemzésére kívánok néhány megjegyzést tenni.

A közönséges meszes agyagból korongozott tárgyat előbb aránylag alacsony hőfokon égették és a likacsos és nyelvhez tapadó tömeget az említett ónzománczos mázzal vonták be. E máz a következő módon készült: <sup>2</sup> összeolvasztottak kvarczhomokot,

<sup>1</sup> Lásd Petrik L. Művészi Ipar. 1889. 56. old.

<sup>2</sup> Piccolpasso Car. Cipriano . . . I tre libri dell'arte del vasajo (1548-ból származó kézirat nyomán). Róma, 1857. Ezen mű francia fordítása (Claudius Popelyn ford.) Párisban jelent meg 1860-ban.

hamuvá égetett borsepröt (tehát tisztátlan hamuzsirt)<sup>1</sup> és tengeri sót és ezt az anyagot marzacotának nevezték. Hogy abból fehér ónzománczot készítsenek, finom porrá törték és újból kvarezhomokkal, valamint ólom-ón hamuval keverték és ismét üveges tömeggé olvasztották. Ennek finomra őrölt és vízben felkavart anyagával mázolták az előbb említett égetett edényeket egyszerű bemártás útján. A víz a likacsos alapanyagba szikkadván, a máz az edény felületére ragadt, többé vagy kevésbé vastag rétegben. A művész feladata volt ezen a likacsos lisztes felületen színes üvegporból készített, vízzel péppé kevert festékekkel festeni. Képzeltetni, hogy minő nehézségekkel járt ez. Gyors és biztos kéz volt az első feltétel, mert e módszer nem enged semmiféle javítgatást, hiszen a likacsos alap azonnal magába szívja a festéket és esetleg az ecsetet is, minek aztán az a következménye, hogy az erővel kirántott ecset magával viszi nemcsak a festéket, hanem az alatta lévő alapanyagot — a zománczréteget is. Növeli e technikai nehézségeket még az is, hogy a festő nem látja, minő festékekkel dolgozik, mert a valódi szín csak a tűzben fejlődik ki és csak a munka befejezése után ítélhető meg. De azután az is igaz, hogy az ily módon létrejött kép nem is hasonlítható össze a jelenkori porcellánfestéssel. A tűzben olvadó nyers alapra festett kép véghetetlen lágy kőrrajzokat mutat; a művész ezt mintegy megszilárdult színes oldatokból állítja össze és ez által hatásokat létesíthet, a melyeket semmiféle más módon nem lehet elérni. A mellett örökké változatlan színekben ragyog a tűzből kikerült műtárgy. A régi olajfestmények megvakulnak idővel, a felületüket borító lakk megrepedezik, szóval a legtöbb esetben csak romjait látjuk a régi szép alkotásnak, úgy hogy a modern múzeumok vezetői óvóintézkedéseket kénytelenek tenni a pótolhatatlan műkincsek megmentésére, míg a majolika felületére égetett kép ma is ugyanazon színekben ragyog, mint századokkal ezelőtt.

Visszatérvén a majolika-technikára, még megjegyzem, hogy az olasz mesterek az előbb leírt módon festett képet újra, még az égetés előtt, vékony, de átlátszó fényes mázréteggel borították és csak azután égették az esetet meglehetősen magas hőfokon. Ez által létrejött a sima fényes felület és a különböző színű mázuk azt az átlátszóságot mutatta, a miben a régi olasz majolikák oly annyira eltérnek a későbbi kor termékeitől; például a holicai gyártmányoktól.

A XVI. század elejétől fogva emelkedik a gyártmányok

<sup>1</sup> A borseprő hamujának ilyenén való felhasználása valószínűleg olasz fazekasok útján hozzánk is eljutott. Lásd Wartha V.: Az agyagipar technológiája. 219. old. és m. h.

művészi értéke. Kevés alapszínekkel dolgozott az olasz mester; használta a réz-, vas-, mangán- és antimón-vegyületeket és azokkal kék, zöld, sárga, ibolya és fekete színt tudott előállítani. A középkori indo-ornamentika helyett a renaissance szép alakzatait használják, leginkább az úgynevezett „grotesk“ kiapadhatatlan forma kincseit.

Sűrűbben használták a figurális diszítést is, a mennyiben az akkor forgalomban levő művészi rézmetszeteket és egyéb rajzokat vettek mintakul. Első helyen említendők az urbinói — illetőleg a Castel Durante városából származó gyönyörű keramikai termékek. Ezen utóbbi városban kezdte meg működését Nicola Pellipario, kit később, midőn fiának urbinói műhelyében dolgozott, Nicola de Urbinónak neveztek. Nicola a legnagyobb művész volt, ki valaha a keramika terén működött; sem előtte, sem utána nem érte el más azt a színvonalat, a melyen ő állott.

Térjünk át a fémfényű majolika előállításának tárgyalására.

Derutában, e kis umbriai gyárvárosban, készítették az első olasz, arany-sárga fémreflexet mutató majolikát. Passeri régiebb állítása, mintha Pesaróból került volna ki az első e fajta gyártmány, nem tartható fenn többé; főleg a Molinierstől gyűjtött adatokból tűnik ki Deruta előbbisége. A deruta-lüszter, az erősebb reductio miatt, némelykor az arany-sárga alapszín mellett ibolyás kékes felületreflexet mutat és a használt ornamentikára nézve az inda-mustra, valamint a sugár irányában beosztott pikkelyes, és levelekkel diszített minta valóban jellemző.

Derutából a lüszterrel való felületdiszítés módja Gubbio városába jutott s itt a híres maestro Georgio Andreoli fejlesztette a majolikadiszítésnek eme szép módját a legmagasabb fokig.

Néki sikerült az aranyos deruta-lüszter mellett még a világhírűvé vált rubinvörös rézlüsztert és gyöngyházszínű ezüstlüsztert is feltalálni, a melynek előállítása módját titokban tartotta, úgy hogy kortársai Gubbióba küldték kész majolika tárgyaikat, hogy maestro Georgio azokat csillogó lüszter színeivel diszítse, s azért a gubbiói majolikán gyakran találjuk a mázba égetett és az eredeti festő jelző gyárijegyét és mellette a gubbiói mesternek lüszter-színeiben ragyogó aláírását. A valóban sikerült darabok száma nem igen nagy és előállításának nehézsége legjobban kitűnik Piccolpasso, a gubbiói mester kortársának, azon megjegyzéséből, hogy Andreoli nagyon meg volt elégedve, ha a lüszterező eljárásnak alávetett, 100 db majolika tárgy közül hat darab a rubinvörös fémfényt mutatta, mert azokat a darabokat aztán egyenlő súlyú arannyal fizették meg. Nagyon kevés, valóban jellemző, gubbiói lüszteres majolika tárgy maradt ennél fogva reánk, és ez az oka annak is, hogy a forgalomban levő e fajta műemlékek csakis rettenetes összegeken szerezhetők meg. Így a Spitzer-féle gyűj-

teménynek néhány évvel ezelőtt Párisban végrehajtott árverésén a legolcsóbb gubbiói tál 10,000 frank, a legdrágább pedig 60,000 frankért talált vevőt. Iparművészeti múzeumunk olyan szerencsés helyzetben volt, hogy ezt a „legolcsóbb“ példányt megszerezhetette s megvallom, hogy e ritka darab szorgalmas tanulmányozása volt első sorban oka annak, hogy ezen technika utánzásával gyakorlatilag is foglalkozzam. Andreoli halála után Vincentio fia, maestro Cencio név alatt, folytatta apja mesterségét, de már 1550 körül vége szakadt a gubbiói lüszteres majolikagyártásnak.

A porcellán és fehér angol fayence feltalálása kiszorította a fehér ónzománczos majolikagyártást, s annak könnyen olvadó festékekkel való díszítése az amatőrök kedvencz foglalkozásává vált. — Lássuk végre a régi lüszter-technika gyakorlati részét is.

Ma már ismerjük Giorgio Andreoli műhelyében használt festékek természetét és Piccolpasso munkája révén köztudomássá vált, hogy a főtényező a lüszter előállításában maga az égetés mivolta. A perzsáknak, araboknak, móroknak tudniok kellett, hogy a tűzben meglágyult máz, az ezüst- és rézvegyületek illó gőzével érintkezvén, a fémeket magába veszi, feloldja és ez által különféle színűvé válik.

A régi német üvegfestők is ismerték — legalább részben — e sajátos technikát, a melyet lazúrozásnak neveztek. Valamely közömbös és csak az ezüstvegyületnek odatapadását gátló, földnemű porral, vasoxiddal, boluszszal, krétával stb. keverték az ezüstnek chlór- vagy kénvegyületeit, és ezzel vonták be a díszítendő üvegtáblát. Kapellás próba-kemenczében aránylag alacsony hőfokon égetve — a poralakú fedőréteg ledörzsölése után — az üveg gyönyörű sárga színt mutatott. Ma sem tudjuk biztosan, vajjon e színt az ezüstnek kovasavas vegyülete, vagy pedig az üvegben feloldott colloidál-ezüst okozza-e úgy, a mint a fémáramny oldata carmin-színűre festi az üveget. A rézoxidot is oldja az üveg és pedig zöld vagy kékeszöld színben, ha azonban ez utóbbit meglágyult állapotban redukáló gázokkal érintkeztetjük, akkor a sokkal nagyobb festőképességű rézoxidul keletkezik és az üveget vérvörösre festi, sőt hogy ha a reductio elég hosszú ideig tart, akkor a réz és ugyanily kezelés mellett az ezüst is részben vagy egészen fémmé redukálódik és ekkor a felület a fémfényű lüsztert mutatja. Piccolpasso kéziratából tudjuk, hogy az olaszok is hasonló módon jártak el. A redukáló gázokat a spartium scoparium növény kormozó lánggal égő gallyaival gerjesztették, és hogy az egész művelet csak perczekre szorítkozott, s az időt a mester a homokórával ellenőrizte. Ez mind ismeretes volt, csak meg kellett — főleg ólomházas tárgyaknál — állapítani, hogy mi mindenre kell ügyelni, hogy a kényes művelet ólomreductio nélkül sikerüljön.

Újabb olasz majolikagyárosok már a 70-es évek óta foglalkoztak a lüster-diszítés újból való felelevenítésével, de rendszeren csak az oxidáló tűzben aránylag könnyen kezelhető közönséges gyantalüstereket alkalmazták.

Ez hiábavaló fáradozás volt; meg sem közelítették az olasz gubbio-lüster telített és tartós szinpompáját. Így állott a dolog egészen az 1889-iki kiállításig, a melyen először egy francia gyáros — Massier — keltett feltűnést remek lüster-szineken díszlő fayence-gyártmányával.

E tárgyakat én is láttam és megfogamzott bennem a gondolat, hogy ezekhez hasonlókat minálunk is kellene gyártani. Megállapítottam, hogy Massier ólomtalan mázat használ és ezek felületét látja el ezüst- vagy rézlüsterrel és csakhamar reá is jöttem az égetés módjára is. Először kisebb méretű kapellás próba-kemenczében saját laboratóriumomban sikerültek a próbák, és későbben alkalmam nyílt a módszert a Zsolnay-féle pécsi gyárban nagyobb mértékben kidolgozni. E célra a rezet már a mázban alkalmaztam és a világító gáznak a próba-kemenczébe való bevezetése által a reductiót könnyű szerrel lehetett végezni. Mihelyt megvolt az első siker, a díszítés változatai önként követték egymást. Az ezüst-lüster egyidejű alkalmazása, a lüsterreteg részben való eltávolítása fluórsavval és számos más változatosság lehetővé tette a sokféle díszítés formáját, a mit most a pécsi gyár oly szépen folytat.

Engem azonban más is buzdított. Az volt a vágyam, hogy ugyanazon olmos mázon ugyanazokat a színhatásokat is létrehozzam, mint a minőben a régi olasz majolikán gyönyörködünk. Törekvéseim sikerültek. Elhagytam az ezüst- és rézvegyületek poralakban való alkalmazását és használtam fémek oldatait, melyeket a szükséghez képest hígítani lehet. Használtam az ezüstnek és réznek gyantasavas és bóronsavas sóit, valamint a chlőrezüstnek ammoniakban való oldatát is. A legnagyobb bajt mindig a mérséklet pontos megtartása okozza.

Újabban egy Lechatelier-féle pyrométerrel fogom a kemence hőmérsékét megállapítani s reménylem, hogy ez által a legnagyobb biztossággal sikerül majd a reductio pontos ellenőrzése. — Szerencsém van a tisztelt közönségnek néhány, saját kezemmel díszített, különböző gyárakból származó fayence-tárgyakat bemutatni, a melyek mindannyian a műegyetem szerény berendezésű technológiai laboratóriumában égettettek. Jelenleg a porcellánnak hasonló módon való díszítésével foglalkozom, miről annak idején a m. tud. akadémiának jelentést is fogok tenni. Fogadja a mélyen tisztelt közönség szíves türelmeért őszinte köszönetemet.

## A M. Tud. Akadémia Jegyzőkönyvei.

### TIZENKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

#### Az I. osztály ötödik ülése.

1899. május 1-én.

P. THEWREWK EMIL rt. helyettes elnökle alatt jelen vannak, az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Szinnyei József r. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bánóczy József, Csengeri János, Gyomlay Gyula, Halász Ignác, Hegedűs István, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Schvarcz Gyula, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Gaál Jenő, Marczali Henrik l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

119. BARTAL ANTAL rt.: „A magyarországi latinság szótárának története“ cz. székfoglaló értekezését olvassa föl HEGEDŰS ISTVÁN lt. — A székfoglaló értekező r. tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

120. GYOMLAY GYULA lt.: „A Homeros-féle költői nyelvhasználat és a Homeros-kérdés“ czíme alatt szintén székfoglaló értekezését olvassa föl. — Levelező-tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

121. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEINRICH GUSZTÁV r. és HEGEDŰS ISTVÁN l. tagokat kéri föl.

### LIX. NAGYGYŰLÉS.

#### Első nap.

1899. május 3-án.

WLASSICS GYULA m. elnök úr elnökle alatt jelen vannak: b. Nyáry Jenő tt. — Fejérpataky László, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Heller Ágost, Kherndl Antal, König Gyula, Lévy József, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szilády Áron, Szinnyei József, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Gróf Andrássy Gyula, Badics Ferencz, Békefi Remig, Czobor Béla, Galgóczy Károly, György Endre, Karácsonyi János, Komáromy András, Kövesligethy Radó, Riedl Frigyes, Szentkláray Jenő, Tagányi Károly, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző Szily Kálmán, főtítkár.

1. Bemutattatik a május 7-én tartandó ünnepies közlés programja, mely következőleg állapított meg:

a) **Elnöki megnyitó beszéd**, BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akad. elnöktől.

b) **Jelentés a M. Tud. Akadémia 1898. évi munkásságáról**. SZILY KÁLMÁN főtítkártól.

c) **Brassai Sámuel emlékezete**, CONCHA GYÓZÓ l. tagtól.

d) **Az olasz keramika remekművei a renaissance korában**, WARTHA VINCZE r. tagtól.

2. Olvassatik a II. osztály jelentése, mely szerint az **akadémiai nagyjutalomra** az osztály az 1892—1898. évkörben megjelent társadalomtudományi munkák közül **CONCHA GYÖZÖ Politika** (Budapest 1895.), a **Marczibányi-mellékjutalomra** pedig **VARGHA GYULA**, „**A magyar hitelügy és hitelintézetek története**“ (Budapest, 1896.) című munkáját tartja legérdekesebbnek. — A nagygyűlés a nagyjutalmat Concha Győzőnek, a Marczibányi-jutalmat pedig Vargha Gyulának odaitéli.

3. Olvassatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1898. évi **Sámuel díjra GOMBOCZ ZOLTÁN** „**A vogul nyelv idegen elemei**“ című értekezését (Nyelvtudom. Közlemények, 1898.) ajánlja. — A javaslat elfogadtatik.

4. Olvassatik az I. osztály jelentése a **Bulyovszky-jutalomról**, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

5. Olvassatik az I. osztály jelentése a **Nádasdy-jutalomról**, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

6. Olvassatik az I. osztály jelentése a **Gorove-jutalomról**, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

7. Az I. osztály jelenti, hogy az 1899. évi **akadémiai nagyjutalom** és **Marczibányi-mellékjutalom** az 1900. évi nagygyűlésen az 1893—1899. évkörben megjelent nyelvtudományi munkák legjobbjainak lesznek odaitélendők. — Tudomásul szolgál.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a **Teleki-jutalomért** 1900-ban vigjátékok pályáznak, 1899. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

9. Az I. osztály jelenti, hogy a **Karátsonyi-jutalomért** 1901-ben vigjátékok pályáznak, 1901. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas-Raskó-alapból**, 1899. szeptember hó 30. határidővel, hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul szolgál.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bulyovszky-alapból**, kétszeres jutalommal és 1900. szeptember 30. határidővel, hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul szolgál.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a **Nádasdy-alapból**, kétszeres jutalommal és 1901. szeptember 30. határidővel, elbeszélő-költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul szolgál.

13. Az I. osztály javasolja, hogy a **Lukács Krisztina-jutalomra** „**A magyar lyrai költészet története**“ tüzessék ki, 1902. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

14. Az I. osztály javasolja, hogy az **Ipolyi-alapból** magyar nyelvű codexeink forrásainak kimutatására hirdetessék pályázat, 1901. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

15. Az I. osztály javasolja, hogy a **Vigyázó-jutalomra** „**A természetutánzás elve és határai a görög-római elméletben**“ tüzessék ki, 1901. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

16. Az I. osztály javasolja, hogy a **Bésán-alapból** művészeti kézikönyvre hirdetessék pályázat, 1902. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

17. Az I. osztály jelenti, hogy 1899-ben a **Péczy-regény-pályadíjra** 1897—1898. évben megjelent regények pályáznak. Tudomásul vétetik.

18. Olvassatik a II. osztály jelentése az **Első Magyar Általános Biztosító Társaság pályázatáról**, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

19. Olvassatik a II. osztály jelentése a **gróf Andrássy Gyula** adományából kitűzött „**Deák Ferencz élet- és jellemrajza**“ című pályamunka-tervezetről, melyben az osztály javasolja, hogy a szerző szőlít-

tassék fel tervrajzának oly mutatóványokkal való fölszerelésére, a melyekből a megírandó pályamű valódi értékét meg lehessen ítélni. — Elfogadtatott.

20. Olvassatik a II. osztály jelentése az Ullmann-pályázatról, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatott.

21. Olvassatik a II. osztály jelentése a Bésán-pályázatról, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatott.

22. Olvassatik a II. osztály jelentése a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-egyesület Fáy-jutalmáról, melyben előadja, hogy az 1898. május 23-án tartott összes ülés „A magyar nemzet története 1301-től I. Mátyás haláláig” című munka megírásával THALLÓCZY LAJOS r. tagot bízta meg. — Tudomásul vétetik.

23. Olvassatik a II. osztály jelentése a Bük-jutalomról, melyben javasolja, hogy Erdélynek a nemzeti fejedelmek alatti története megírásával KOMÁROMY ANDRÁS lt. bizassék meg. — Elfogadtatott.

24. A II. osztály jelenti, hogy az 1900. évi nagygyűlésen sorra kerül a Bródy-féle publicistikai-jutalom kiadása. — Tudomásul vétetik.

25. A II. osztály jelenti, hogy az 1900. évi nagygyűlésen sorra kerül a Wahrmann-féle jutalom kiadása a kereskedelem terén az utolsó hat évben legnagyobb érdemeket szerzett állampolgár számára. — Tudomásul vétetik.

26. A II. osztály javasolja, hogy az Első Magyar Ált. Biztosító Társaság jutalmára „A mezőgazdasági üzemek nagyságának hatása a népesedésre” tüzessék ki, 1901. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatott.

27. A II. osztály javasolja, hogy a Dora-jutalomra „A közraktári intézmény jelentősége a magyar mezőgazdaság szempontjából” tüzessék ki, 1900. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatott.

28. A II. osztály javasolja, hogy az Ullmann-jutalom ismét a járadékbirtokok rendszerének alkalmazhatóságára tüzessék ki, 1900. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatott.

29. A II. osztály javasolja, hogy a Gorove-jutalom a legújabbkori ethikai elméletek kritikai ismertetésére tüzessék ki, 1903. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatott.

30. A II. osztály javasolja, hogy a Lukács Krisztina-jutalomra „Báró Eötvös József hatása a magyar jog- és államtudomány fejlődésére” tüzessék ki, 1901. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatott.

31. A II. osztály javasolja, hogy a Lévy-jutalomra „A munkásbetegségélyezés ügyének jelen állása” tüzessék ki, 1900. szept. 30. határidővel. — Elfogadtatott.

32. Olvassatik a III. osztály jelentése a Vitéz-jutalomról, mely a pályadíjat a „Natura indicia confirmat” jeligéjű pályamunkának kiadni javasolja. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből DADAY JENŐ lt. neve tűnt elő.

33. Olvassatik a III. osztály jelentése a Lévy-jutalomról, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatott.

34. A III. osztály jelenti, hogy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-egyesület kétszeres Fáy-jutalmából megírandó „Politikai Szemle Kézikönyve” programjának s a munkában résztvevő szakférfiak névsorának megállapításával, az 1899. április 24-én tartott összes ülés határozata értelmében, KÖNYE GYULA rt. bizott meg. — Tudomásul vétetik.

35. A III. osztály javasolja, hogy a Forster János nevére tett alapítványból „A mezőgazdasági növények vetőmagjai tenyésztésének, nemesítésének és termesztésének közgazdasági és mezőgazdasági jelentősége” tüzessék ki pályakérdésül, a tervrajz benyújtására 1899. december 31. határidővel. — Elfogadtatott.



36. A főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti dékánai az egyetemi hallgatók részére kitűzött nyelvészeti jutalmat SUHAJDA LAJOS budapesti és STODOLNI GYULA kolozsvári bölcsészeti hallgatónak ajánlják kiadni. — Elfogadtatik.

37. A főtitkár jelenti, hogy a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek bölcsészeti dékánai az egyetemi hallgatók részére kitűzött történettudományi jutalmat MADZSAR IMRE budapesti, SZABÓ MÁRTON kolozsvári, SUFFLAY MILÁN zágrábi bölcsészeti hallgatónak ajánlják kiadni. — Elfogadtatik.

38. A főtitkár jelenti, hogy az egyetemi hallgatók részére mind a nyelvészeti, mind a történettudományi jutalom újra kitűzendő. — Elfogadtatik.

39. Az osztályok kérik, hogy a tavalyi nagygyűlésen kitűzött s még le nem járt jutalomtételek újra kihirdetessenek. — Meg fog történni.

40. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jelíges leveleinek elégetésére GRÓF ANDRÁSSY GYULA és SZENTKLÁRAY JENŐ I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán bejelentették, hogy megbízatásukban eljárak.

41. Olvasatnak az osztályok tagajánlásai:

#### Az I. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak ajánltatik:

Szász Károly rt. . . . . 29 szavazattal egyhangúlag.

Levelező-tagnak az A) alosztályba:

Szilasi Móricz . . . . . 27 szavazattal 2 ellen.

Balassa József . . . . . 25 „ 4 „

Levelező-tagnak a B) alosztályba:

Herczeg Ferencz . . . . . 27 „ 2 „

Id. Szinnyi József . . . . . 26 „ 3 „

Bayer József . . . . . 25 „ 4 „

Endrődi Sándor . . . . . 25 „ 4 „

Kozma Andor . . . . . 21 „ 8 „

Külső tagnak:

Naville Ede . . . . . 28 „ 1 „

#### A II. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak ajánltatik:

Forster Gyula . . . . . 28 „ 9 „

Gróf Zichy Jenő . . . . . 27 „ 9 „

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Zsilinszky Mihály lt. . . . . 34 „ 2 „

Czobor Béla lt. . . . . 29 „ 7 „

Levelező-tagnak a B) alosztályba:

Borovszky Samu . . . . . 28 „ 9 „

Szendrei János . . . . . 26 „ 11 „

Külső tagnak:

Stein Lajos . . . . . 27 „ 8 „

Pessina Henrik . . . . . 25 „ 8 „

#### A III. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak ajánltatik:

Kruspér István rt. . . . . 43 „ 2 „

Levelező-tagnak az A) alosztályba:

Bugarszky István . . . . . 34 „ 11 „

Tőtőssy Béla . . . . . 34 „ 11 „

Levelező-tagnak a B) alosztályba:

Pertik Ottó . . . . . 42 „ 3 „

Méhely Lajos . . . . .	36 szavazattal	9 ellen
Tormay Béla . . . . .	32 „	13 „
Külső tagnak:		
Seeliger Hugó . . . . .	42 „	3 „
Fuchs Immanuel Lázár . . . . .	41 „	4 „
Klein Félix . . . . .	41 „	4 „
Nernst Walther . . . . .	41 „	4 „
Freycinet Károly . . . . .	40 „	5 „

42. Olvassatik az 1898. május 23-án tartott összes ülés jegyzőkönyvi kivonata, melyben az összes ülés néh. ZICHY ANTAL ig. és tt. arczképének fölfüggesztését indítványozza. — Kitűzetik a május 5-én tartandó nagygyűlés napirendjére.

43. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére LÉVAY JÓZSEF és KÖNIG GYULA r. tagokat kéri föl.

## AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

1899. május 4-én.

B. EÖTVÖS. LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Wlassics Gyula másodelnök, — gr. Andrassy Tivadar, gr. Apponyi Sándor, Beöthy Zsolt, gr. Dessewffy Aurél, Gyulai Pál, gr. Széchenyi Béla, Szlávay József, Than Károly ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

22. Elnök úr megnyitván az ülést, kegyeletes szavakkal emlékezik meg GR. APPONYI GYÖRGY-nek, az Igazgató-Tanács legrégibb tagjának s az Akadémia nesztörának február 28-án bekövetkezett elhunytáról, s indítványozza, hogy a mai ülés jegyzőkönyvében fejeztessék ki az Igazgató-Tanács fájdalommal megilletődése. — Helyesléssel elfogadtatik.

23. Az Igazgató-Tanácsban megüresült két hely egyike — a gr. Apponyi György — az Igazgató-Tanács által levén betöltendő, elnök úr a jelenlevő tagokat titkos szavazásra hívja föl — A beadott tiz szavazat közül kilencz gr. Teleki Gézára, a M. Történelmi Társulat elnökére, egy pedig br. Vay Bélára, a főrendiház másodelnökére esvén, GR. TELEKI GÉZA az Igazgató-Tanács tagjává megválasztatott.

24. Olvassatik a Földművelésügyi miniszter úr márczius 13-án kelt leirata, melyben a miniszter úr az Akadémiát értesíti, hogy a Széphalmi parkban ültetendő „Erzsébet-liget“ számára 2500 darab diszfenyő-csemetét díjmentesen utalványoz. — Köszönettel fogadtatik s egyszersmind utasításul adatik, hogy az ültetés eredményéről szóló jelentéshez annak idején a liget tervrajza is csatoltassék.

25. A pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelenti, hogy az 1898. évi számadásokat pontosan vezetteknek, egyes tételeit az intézet könyveivel és az ott levő iratokkal teljesen megegyezőeknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató-Tanács e jelentést örömmel tudomásul veszi; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki; az 1898-iki számadásokra nézve a fölmentvényt a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza és TREBITSCH IGNÁCZ földhitelintezeti igazgató-helyettes és főkönyvvezető úrnak fáradozásaiért, köszönetének kifejezése mellett, százhusz arany tiszteletdíjat utalványoz.

26. Than Károly ig. tag jelenti, hogy az akadémiai ügyész 1898-ra szóló számadásait, az Igazgató-Tanács megbízásából, megvizsgálta, azokat legnagyobb rendben találta s indítványozza, hogy FEJÉRPATAKY KÁLMÁN úrnak körültekintő, lelkiismeretes és buzgó működéseért, melylyel az Akadémia jogügyeit 1898-ban is vezette, neki

az Igazgató-Tanács elismerése és köszönete fejeztessék ki. — A jelentés köszönettel tudomásul vétetik s ennek kapcsán határoztatik:

a) Az ügyész úrnak 1898. évi kész kiadása 450 frt 50 kr. utalványoztatik.

b) Utasításul adatik, hogy az egyes hagyatéki ügyek érdekében történt kiadások az illető hagyatékok terhére irassanak.

c) Tekintetbe véve az ügyész úr körütekintő, lelkiismeretes és buzgó működését, részére és személyére az ügyészi rendes fizetésen felül — f. évi június havától számítva évenkénti 500 frtnyi külön tiszteletdíj állapittatik meg, a jelen évre eső 291 frt 66 kr. havi részletekben az előre nem látott kiadások tételéből utalványoztatván.

27. Ugyancsak THAN KÁROLY ig. t. jelenti, hogy a széphalmi mauzoleum és parkra vonatkozó számadásokat is, az Igazgató-Tanács megbízásából, megvizsgálta, azokat teljesen rendben találta. — A jelentés köszönettel tudomásul vétetik s ennek kapcsán határoztatik:

a) Beeske Bálint úrnak, a mauzoleum és park megbízott gondozójának 1898. évi túlkiadására 3 frt 04 kr. utalványoztatik.

b) A mauzoleum és park 1899. évi költségelőirányzata 386 frt 60 krban állapittatik meg s ez összeg Beeske Bálint úr kezéhez kiutalványoztatik.

c) BEESKE BÁLINT úrnak önzetlen, buzgó kezeléseért az Igazgató-Tanács, a jelen jegyzőkönyv kivonatában, őszinte köszönetét fejezi ki.

28. A M. Földhitelintézet jelenti, hogy az Akadémia készpénzből 35,000 frt névértékű 4 $\frac{1}{2}$ %-os szabályozási és talajjavítási záloglevelet vásárolt és az Akadémia letétjéhez csatolt. — Tudomásul vétetik.

29. Néhai BARTALUS ISTVÁN lt. végrendeletében Ligeti Antaltól öt s Barabás Ilonától egy képet hagyományozott az Akadémiának és Kisfaludy-Társaságnak. — A hagyomány, mint a hálás megemlékezés tanújele, kegyelettel elfogadtatik, s határoztatik, hogy a hat képből, sorshúzás útján, három az Akadémiát s ugyancsak három a Kisfaludy-Társaságot illesse; a most nevezett társaság beleegyezése és hozzájárulása kikérendő lévén.

30. Az ügyész úr megismerteti az Igazgató-Tanács tagjainak már előzetesen megküldött évi jelentését, s ennek kapcsán, a Róman-hagyatékokot illetőleg, határoztatik:

a) A Szernye-mocsárból az Akadémiára eső rész (46 kat. hold) esetleges eladási ára, kat. holdanként, 150 frtban állapittatik meg.

b) E mocsár értéke a vagyonmérlegben 4500 frttal tüntetendő elő.

c) A hamuzsír-követelésekre nézve az illetők egyezsége hivatandók föl.

31. Az Amizoni-ház felügyeletével Fejérpataky Kálmán ügyész úr bizatik meg.

32. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GRÓF APPONYI SÁNDOR és THAN KÁROLY ig. tagokat kéri föl.

## LIX. NAGYGYÜLÉS.

### Második nap.

1899. május 5-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Wlassics Gyula másodelnök. — Joannovics György, Konkoly Miklós, b. Nyáry Jenő t. tt. — Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Entz Géza,

Fejérpataky László, Fodor József, Fröchlich Izidor, Gyulai Pál, Goldziher Ignác, Hajnik Imre, Hampel József, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Jekelfalussy József, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lévy József, Liphay Sándor, Mihalkovics Géza, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schwarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanhoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt. — Badics Ferencz, Csontos János, Czobor Béla, Duka Tivadar, Fayer László, Földes Béla, Franzenau Ágost, Galgóczy Károly, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Komáromy András, Kúnos Ignác, Lóczy Lajos, Nagy Gyula, Némethy Géza, Onodi Adolf, Óváry Lipót, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Szentkláray Jenő, Tagányi Károly, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítká.

44. Elnök úr felhívja a tiszteleti és rendes tagokat, az Alapszabályok értelmében, egy tag választására az Igazgató-Tanácsba.

Harminezkilencz szavazat adatott be, s ebből esett Pauler Gyula r. tagra 35, Mihalkovics Géza, Pauer Imre és Vécsey Tamás r. tagokra 1—1 szavazat; egy czédula pedig üres volt.

E szerint az Igazgató-Tanácsba PAULER GYULA r. t. választott meg.

45. Néh. ZICHY ANTALig. és tt. arezképének felfüggesztésére a titkos szavazás megejtetvén, az indítvány (39 szóval 1 ellen) — elfogadtatott.

46. A tagválasztásoknál követendő sorrend, sorshúzás útján, megállapíttatván, megválasztattak:

#### A II. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

gr. Zichy Jenő . . . . .	39 szóval	2 ellen.
Forster Gyula . . . . .	34	" 6 "

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Zsilinszky Mihály lt. . . . .	37	" 4 "
Czobor Béla lt. . . . .	35	" 4 "

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Borovszky Samu . . . . .	36	" 5 "
--------------------------	----	-------

Külső tagnak:

Stein Lajos . . . . .	36	" 5 "
Pessina Henrik . . . . .	34	" 3 "

#### A III. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Kruspér István rt. . . . .	32	" 2 "
----------------------------	----	-------

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Tótóssy Béla . . . . .	28	" 9 "
Bugarszky István . . . . .	27	" 10 "

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Méhely Lajos . . . . .	33	" 4 "
Pertik Ottó . . . . .	33	" 7 "
Tormay Béla . . . . .	33	" 7 "

Külső tagnak:

Seeliger Hugó . . . . .	32	" 5 "
Freycinet Károly . . . . .	30	" 4 "
Fuchs Immanuel Lázár . . . . .	30	" 6 "
Klein Felix . . . . .	29	" 5 "
Nernst Walther . . . . .	27	" 5 "

## Az I. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Szász Károly rt. . . . . 37 szóval 1 ellen.

Levelező tagnak a B) alosztályba :

Id. Szinnyi József . . . . . 35 „ 3 „

Herczeg Ferencz . . . . . 31 „ 7 „

Endrődi Sándor . . . . . 28 „ 7 „

Bayer József . . . . . 25 „ 8 „

Külső tagnak :

Neville Ede . . . . . 24 „ 3 „

47. A választások eredménye kihirdettetvén, elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére THALY KÁLMÁN és LIPTHAY SÁNDOR r. tagokat kéri föl.

## HUSZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

## A harmadik osztály ötödik ülése.

1899. május 15-én.

THAN KÁROLY rt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak, az illető osztályból: báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Högyes Endre, Klein Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Franzenau Ágoston, Kürschák József, Rados Gusztáv, Schenek István, Schulek Vilmos, Staub Móríc. Tötössy Béla, Zipernovszky Károly l. tt. Más osztályokból: Vécsey Tamás r. t. — Jegyző: König Gyula, osztálytitkár.

122. STÄCKEL PÁL részéről; „A képzetes számok elmélete Bolyai János hátrahagyott irataiban“, előterjeszti König Gyula rt.

123. HÖGYES ENDRE rt.: a) „A Pasteur-intézet 1898. évi statisztikája“, — b) „Újabb adatok a halló- és látószerv reflexkapcsolatának kérdéséhez“ című értekezését olvassa föl.

124. KÜRSCHÁK JÓZSEF lt.: „A variatio-számítás partialis differentialegyenleteinek transformatiója“ czímen értekezik.

125. SCHULEK VILMOS lt. bemutatja „Fényhatástani tanulmányok“ czímű értekezését.

126. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE r. és KÜRSCHÁK JÓZSEF lt. urakat kéri föl.

## HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

## H e t e d i k összes ülés.

1899. május 29-ikén.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Fejérfpataky László, Fraknoi Vilmos, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Högyes Endre, König Gyula, Lengyel Béla, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Gróf Andrassy Gyula, Békefi Remig, Borovszky Samu, Concha Gyözö, Gyomlay Gyula, György Endre, Kúnos Ignác, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Pertik Ottó, Riedl Frigyes, Staub Móríc, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

127. KÖNIG GYULA rt., a III. osztály titkára, bemutatja az Akadémia kiadásában megjelent Bolyai-Gauss levelezést. — Ki fog adatni.

128. Főtitkár bejelenti BOCK FERENCZ k. tagnak, a műtörténet tanárának, május 3-án Aachenben bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalommal értesül régi nagyérdemű tagja haláláról s fölhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

129. KRUSPÉR ISTVÁN t. tag, BAYER JÓZSEF, BOROVSKY SAMU, BUGARSZKY ISTVÁN. ENDRÓDI SÁNDOR, HERCZEG FERENCZ, ID. SZINNYEI JÓZSEF, TORMAY BÉLA. TÖTÖSSY BÉLA I. tagok és FREYCINET KÁROLY, FUCHS IMMANUEL, LAZAR, KLEIN FÉLIX, NAVILLE EDE, PESSINA HENRIK, SREELIGER HUGO és STEIN LAJOS k. tagok köszönik megválasztásukat. — Örvendetes tudomásul szolgál.

130. Özy. VOLF GYÖRGYNÉ köszönetét fejezi ki azon kegyeletes részvétért, melyet az Akadémia boldogult férje siremlékének leleplezésén tanúsított. — Tudomásul vétetik.

131. Főtitkár jelenti, hogy Bessenyei György nyíregyházi szobrának leleplezésén Akadémiánkat BRÖTHY ZSÓLT rt., Szilágyi István maramaroszigeti szobrának leleplezésén GYÖRGY ENDRE lt., Pálffy Albert békésgyulai emléktáblájának leleplezésén GYULAI PÁL rt. képviselték. — Tudomásul vétetik s az Akadémia képviselőtében megjelent tagoknak köszönet szavaztatik.

132. MAYERHOFFER GUSZTÁV Prágából 32 magyar szépirodalmi munkának cseh nyelven megjelent fordítását küldi a könyvtár számára. — Köszönettel fogadtatik.

133. ID. SZINNYEI JÓZSEF lt. 26 különböző házassági jelentést, a gróf Széchenyi-családra vonatkozókat, ajándékoz az Akadémia Széchenyi-múzeumának. — Köszönettel vétetik.

134. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. földmívelésügyi m. kir. miniszterium: a) „Vízrajzi Évkönyvek.“ VIII. köt. — b) „A magyar állami jelentékenyebb folyókiban észlelt vízállások.“ XII. k. 2. Budapest székesfőváros: „Adalékok Budapest székesfőváros Történetéhez“. 3. A m. kir. Államvasutak igazgatósága: „Emlékirat a m. kir. közlek. Múzeum megnyitása alkalmára“. 4. Némethy Géza lt.: P. Cornelii Taciti de vita et moribus Julii Agricolaie Liber. 5. A magy. pénzügyi jog vezérfonala, Dr. Szigethy Lehel. 6. A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve. 7. Weinek L.: Berghöhenbestimmung auf der Mond-oberfläche. 8. Jules Fouquet: Lettre sur la diatribe „en dix minutes“. 9. U. az: La rime riche. 10. Ant. de Gordon y de Acosta: La tuberculosis. — Köszönettel vétetnek.

135. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke, ú. m.: Akadémiai Értesítő. 113. füz. Emlékbeszédek. IX. 12. sz. HÖGYES ENDRE: Emlékbeszéd Török József és Antal Géza akadémiai tagokról. — Emlékbeszédek. IX. 11. MÁRKI SÁNDOR. Emlékbeszéd Finály Henrik I. tagról. — SCHVARCZ GYULA. Herodotos és Anytos psephismája. (Társad. Értekez. XII. 3.) — ACSÁDY IGNÁCZ. A karloviezi béke története, 1699. (Történettud. Értekez. XVIII. 4.) — HAJNIK IMRE. A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. — Magyar országgyűlési Emlékek. XI. köt. 1605—1606. Szerkeszti DR. KÁROLYI ÁRPÁD. — Történelmi Tár. 1899. évf. 2. füzet. — Tudomásul vétetik.

136. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KÖNIG GYULA és HEINRICH GUSZTÁV r. tagokat kéri föl.

## Jegyzőkönyvi melléklet.

1. **Magyar írók cseh fordításban.** El Prágában a magyar irodalomnak egy lelkes barátja, *Mayerhoffer* Gusztáv, ki jelesebb íróink cseh nyelvre való fordításával tesz hasznos szolgálatot nemzetiünknek. Fiatal korában megtanulván nyelvünket, fáradhatatlan buzgalommal fordítgatja a magyar szellem elmetermékeit, melyeket a cseh olvasóközönség érdeklődéssel fogad. Ebbeli érdemeiben osztozik vele Brabek Ferencz egyetemi tanár, kit a Kisfaludy-társaság tavaly választott levelező tagjai sorába, s ki Arany *Buda halálát*, Dóczy *Csókját*, Csiky *Proletárjait*, Madách *Ember tragédiáját* és Mikszáth *Tekintetes Vármegyéjét* ültette át cseh nyelvre. Rajta kívül Kühnl János Murai *Huszárszerelmével*, Csiky Gergely *Első és második* regényével, Kostolny Lajos Mikszáth *Varázs köntösével* és Vetti O. S. Vadnay *Az elveszett asszony* című elbeszélésével kedveskedtek olvasóközönségüknek.

Mindezeknél azonban jóval nagyobb buzgósággal dolgozik Mayerhoffer Gusztáv, kinek egész csomó műfordítása érkezett be a napokban a M. Tud. Akadémiához. Mayerhoffer Jókainak következő regényeit és elbeszéléseit fordította le: *A névtelen vár*, *Párbaj az Istennel*, *Tegnap és ma*, *Az arany álarcz*, *Képek és rajzok* (két részben), *A holt szívű ember*, *A löcsei fehér asszony*, *Nincsen ördög*, *A szerelem bolondjai* és *A szegénység útja*. De nemcsak Jókai talál benne hivatott tolmácsra; más jeles íróink műveivel is igyekszik közönségét megismertetni. Részint az időszaki sajtó organumaiban, részint önálló könyvek formájában megjelentek tőle: Abonyi: *Bosnyák képek*; Bródy: *Hőfehérke*, *A két szőke asszony* és *Színész vér*; Herczeg Ferencz: *A Gyurkovics leányok*, *A Gyurkovics fiúk*, *Szabolcs házassága*, *Sirius*, *Mutamur*, *Az első fecske*, *Fenn és lenn*; azután Gyulai: *Nők a tükrök előtt*, Jósika: *A hűtlen hívek*, Justh: *Gányó Julcsa*, Kóbor Tamás: *Marianne*, Kozma Andor: *Humoros históriák*, Margitay: *Megölt lelkek*, Feltámadás után, Mikszáth: *A jó palócok*, *Galamb a kalitkában*, *Az apró gentry és a nép*, *A lohinai fű*, Rákosi: *Egy falusi Hamlet*, Szomaházi: *A Clairette keringő*, Vadnay: *Éva leányai* és *Az örök lány*.

Mint ebből is látható, a magyar szépirodalom eléggé gazdagon van már képviselve a cseh könyvpiaczen, s a M. Tud. Akadémia mai napon tartott összes ülése, örömmel vett tudomást arról, hogy irodalmunknak hivatott tolmácsai vannak Csehországban.

## A M. Tud. Akadémia jutalomtetelei

### SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYABÓL.

#### 1.

Kivántatik tudományos magyar nyelvten, mely tárgyául a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régibb nyelvalakokat felöleli; a fölveendő tények gondos megállapítása után (a nyelvre nézve nemcsak a nyelvészeti szakirodalomban megjelent részletes feldolgozások használandók, hanem az újabb és a régibb korból közölt nyelvyagnak önálló átkutatása is kívántatik) főszűly helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből merithető adatok kiegészítésére mindazon tanulságok is fölhasználándók, melyeket eddig a rokonnnyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — A nyelvtannak teljes rendszere dolgozandó ki, melynek részei: *Hangtan*, *Írásmód*: a magyar nyelvhangok pontos leírása, a magyar hangalak története, a hangváltoztatás (annak nemei szerint: független és kapcsolatbeli, föltételhez kötött rendes változás és kivételes); *Szótan*, melyben a szóképzésre is kellő figyelem fordítandó, s mely a jelentéstant is, akár külön szakaszban, akár az illető szóosztályokhoz kapcsolva, magában foglalja; *Mondattan*, mondattani kategóriák alapján; a szórend tárgyalása mellé, mondattani funetiójánál fogva, a hangsúlyozásé helyezendő.

A nyelvtant előzze meg *Bevezetés*, mely a magyar nyelvnek más nyelvek körében, jelesen a rokonnnyelvek körében kijelölhető helyéről számot ad; nagy vonásokban a nyelv történetét, főleg az abban kimutatható idegen hatásokat ecseteli; előadja az irodalmi nyelv alakulását és megállapodását, s végre a mai élő nyelvváltozatok körvonalozását és jellemzését. Ehhez hozzácsatolható a magyar nyelvtanirodalom bírálati ismertetése.

Ehhez a történeti fejtegetés czéljával készűlő tudományos nyelvtanhoz járuljon az egész munka befejező részeül mint gyakorlati czélű nyelvtan — a mai irodalmi nyelv nyelvtani ismertetése. — *Hangtan*, mely a hangalaki ingadozások meddigvaló engedhetőségéről is szűl. — *Szótan*, mely a használándó alakok meghatározásán kívűl, a szóképzéstanban a nyelvűjítésra való tekintettel, a szabályosnak elfogadható képzésmódokat tanítja. — *Mondattan*, mely a szűlások és szerkezetek igazi magyarosságának az idegenszerűségekűl való megkülönböztetésére is módot nyűjt. A gyakorlati nyelvtan egyébiránt — a tűzetes eredet-fejtegetések mellözésével — a tudományos nyelvtanra



való hivatkozásokkal élhet. Így terjedelme jóval kisebb lesz; előadása is jobban számbaveheti a művelt nagy közönség használatát. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. *Terjedelme legföljebb 120 nyomtatott ív.*

## 2.

Kivántatik a magyar irodalom története a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfelelően a tudomány és művelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózairók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudományzakoknak, mint ilyeneknek történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beolvasztandó mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikairók, a kik nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetírók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stíl fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálándók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalandók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általános szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1848-iki évet szokta ugyan határvövének tekinteni, de némely irány és kitűnő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Minthogy azonban e korszakban úgyszólván még benne élünk, a legújabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalandók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. *Terjedelme legföljebb 100 nyomtatott ív.*

## 3.

Adassék elő **Magyarország archaeológiája** a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az *első* kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A *második* kötet a honfoglalástól a renaissance-ig terjed.

A *harmadik* kötet a renaissance-tól a XVIII. század végeig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató.

A három kötet *terjedelme*, az Archaeologiai Értesítő jelen alakjában, az illusztrációkkal együtt *legföljebb 150 nyomtatott ív.*

## 4.

Adassék elő **Magyarország története** a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben időnként elfoglalt *Terjedelme 120—150 ív.*

## 5.

Kivántatik a **Szent István koronája alá tartozó országok földrajza**, a természettani viszonyok bő tárgyalása mellett a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgáltatssa a zsinórmértéket, az összehasonlító elv különös méltánylatával s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembevételével. A chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodésiai és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza, akár természetes csoportokban, akár az adminisztratív felosztás szerint. Itt a cél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv híj képet adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kísérje a munkát minél nagyobb számú rajz. szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

## 6.

A feladat: **Magyarország közgazdaságát** úgy tárgyalni, a mint az kifejtett és jelenleg előttünk áll; tehát *nyomozni* a nemzetgazdasági fejlődést, a nemzetgazdasági törvények érvényesüléseit vagy mellőzéseit a törvényhozási intézkedések, állami és hatósági működés és a társulati és magántevékenység irányában és eredményeiben. *Visszamenni* a jelenlegi helyzet magyarázatában a tényezőknak keletkezésére és érvényesítésére, és a tudomány és külföldi tapasztalatok segítségével *kimutatni* a hiányokat és hibákat, az előnyöket és erőket, melyek nemzetgazdasági helyzetünkben léteznek. A munka tehát: először leíró, másodsor oknyomozó, harmadsor pragmatikus módon tárja elénk Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mű a létező állapotoknak nemcsak rendszeres előadás és tudományos kifejtése, hanem *a tanulságok irányadó összefoglalása*, a multnak *kritikája* és a jelennek tudományos *magyarázata* legyen. *Terjedelme 70 100 nyomtatott ív.*

## 7.

Kivántatik a Magyar birodalom geológiájának leírása, és pedig:

1. A Magyar birodalom geológiai ismereteinek fejlődése a múlt század második felétől a mai napig.
2. Az ország hegy- és vízrajzi viszonyainak áttekintő megismertetése és földtani viszonyainak általános képe, utalással azon szerepre, melyet hegységeink és rónáink a szomszédos európai domborzati viszonyokkal szemben játszanak.
3. Az ország részletes geológiája. Itt az ország geológiai szerkezete és közettani összetétele, áttekintést engedő alakban és a mai ismeretek színvonalán részletesen tárgyalandó. A különböző geológiai korszakok üledékes és tömeges kőzetei akár fel-, akár leszálló sorrendben tárgyalhatók. Ezeknek minősége, elterjedése, telepedési viszonyai, az üledékes képződéseknel pedig szerves zárványaik felsorolandók. Az itt levonható általános következtetésekre és tapasztalható jelenségekre kellő figyelem fordítandó, valamint főbb vonásokban megismertetendők az azonos-ságok vagy hasonlatosságok is, melyek képződményeink és Európának velünk szomszédos területeinek e fajta képződményei között constatálhatók, mind petrographiai, mind palaeontologiai irányban. A térbeli kapcsolatok, melyek képződményeink és a szomszédos vidékek hasonló képződményei között léteznek, szintén figyelemmel kísérendők. — Vázlatosan megismertetendők: a gyakorlatilag figyelemre méltó ásványok és kőzetek fekhelyei, szintűgy nevezetesebb ásványvizeink előfordulása, különös tekintettel a Magyar birodalom földtani alkatahoz való viszonyukra. A jellemző szelvények és kövületek rajzai a szövegbe veendők fel; és geológiailag színezett, átnézetes térkép és részletes index egészítse ki a művet. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

## 8.

Kivántatik Magyarország ásványainak tudományos leírása az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, a további kutatásokra az alapot megvesse. Az anyag csoportosítása történjék valamely chemiai, pl. a Dana-féle rendszer szerint, melyben felsoroltatván a Magyarországhban talált ásványfajok (hozzávévén a pseudomorphokat is), azoknak sajátyszerűségei a chemiai összetétel az alak és az optikai magaviselet szempontjából a mennyire lehet, pontosan leírassanak. Különös gond fordítandó a lelőhelyek biztos megállapítására és a paragenetikai viszonyokra. Minden egyes faj leírását a rá vonatkozó irodalmi ismertetése kövesse. Végre írassanak le vázlatosan a legfontosabb lelőhelyek, az ott előforduló ásványok felsorolásával. A munkához felvilágosító rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató, mely az egyes fajok, lelőhelyek és szerzők fölkeresését megkönnyítse. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

## 9.

Kivántatik **Magyarország flórájának megírása.** --- Célja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket, olyképen, hogy az a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézikönyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, nemeinek és fajainak meghatározására s elterjedési viszonyainak megismerésére. A munka első része az egyes növénycsoportok részletes morphológiájával foglalkozzék a tudomány jelen állásának megfelelően és úgy, hogy abból a növények meghatározásához szükséges ismereteket alaposan el lehessen sajátítani. — A második rész tárgyalja az ország területén termő, eddig ismeretes és leírt összes növényfajokat és varietásokat (a népies elnevezések megemlítésével), s míg egyfelől azokat a rendszertan mai állásának megfelelően csoportosítva foglalja össze, másfelől nyújtja az egyes alakok synoptikus leírását, tekintettel a termő helyekre, ezeknek sajátosságaira s a tárgyra vonatkozó irodalomra. — Végül a harmadik rész tárgyalja flóránkat növénygeographiai szempontból és pedig előbb úgy, mint önálló egészet, részletesen kitüntetve flóránk fajainak elterjedési viszonyait, s különösen kiemelve azon fajokat és varietásokat, a melyek hazánk flórájára bármely tekintetben jellemzők és fontosak; továbbá összehasonlítólág, úgy mint tagját continensünk flórájának. A tárgyra vonatkozó szakirodalom, az egyes növénycsoportok szerint összeállítva, közlendő. Kívánatos, hogy a munka, tartalmát pontosan előtüntető, indexxel legyen ellátva. *Terjedelme legföljebb 100 nyomtatott ív.*

## 10.

Kivántatik a **Magyar birodalom faunáját** jellemző állatoknak oly összefoglaló munkában való feldolgozása, mely az állattan minden irányú művelőinek kézikönyvül szolgálhasson. A munka kettős feladatának megfelelően rendszertani leíró részében a hazai faunát az egész állatörszággal összefüggésben tárgyalja, de a fősúlyt a hazai állatfajoknak könnyen felismerhető jegyek szerint való rövid leírására s máig ismert hazai elterjedésöknek megjelölésére fektesse.

Fajokban igen gazdag rendek (ilyenek nevezetesen a rovarok) összes fajainak bármily rövid leírása a munkát túlságosan kibővítené, s ezért ily rendekből csak jól kiszemelt választék ismertetése kívánatos. Mindenesetre súly fektetendő azonban arra, hogy feltünőbb, valamint hazánk faunájára nézve jellemző fajok ismertetése el ne maradjon, valamint arra, hogy az emberre nézve hasznos vagy kártékony, valamint az életmódjoknál fogva érdekesebb fajok tüzetesebb tárgyalásban részesüljenek. Foglalkozzék továbbá a munka ezen

második része külön fejezetben, s a munka előző részében előadottakra támaszkodva, a hazai faunának általános állatgeographiai szempontok szerint való beható és részletes méltatásával. Végül melléklendő a magyar faunára vonatkozó teljes irodalom összefoglalása, rendszeresen csoportosítva, valamint az állatok szervezetének, életmódjának és elterjedésének, úgy az egyes állatcsoportok behatóbb rendszertani tanulmányozására szükségesek, szóval az úgynevezett alaplunkák. Kísérje a munkát a szövegbe nyomható számos, pontos rajz, (illetőleg a más munkákból veendő rajzok pontos megjelölése), hely- és tárgymutató. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

## A SEMSEY-PÁLYÁZAT SZABÁLYAI.

A pályadíj külön-külön 10,000, azaz tízezer forint ; másodjutalom az adomány időközi kamataiból, 1500 frt. A pályaművek benyújtásának közös határideje 1901. szeptember 30-ika, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven írva, tisztázva, lapszámozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétetes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becsű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző táladona: ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

A M. Tud. Akadémia, ugyancsak az adományozó kívánságára, és hogy a pályázat körüli eljárás egyöntetűségét lehetőleg biztosítsa, állandó bizottságot nevezett ki a pályahirdetések szövegezésére, a pályázók részére esetleges utasítások adására, a beérkező pályaművekről. előleges elbírálás után, véleményes jelentések tételére, egy szóval az egész Semsey-pályázat ügyének intézésére.

A Semsey-bizottság tagjai: az Akadémia elnöke, másodelnöke, főtitkára, az adományozó (vagy helyette a tőle kijelölt akadémiai tag), a három osztályelnök és a három osztálytitkár, végre még két-két tag mindenik osztályból

E bizottság ügyrendje a következő :

A bizottság szövegezi és az illető osztály vagy osztályok véleményének meghallgatása után végleg megállapítja s a nagygyűlés elé terjeszti a pályázat hirdetéseket : a pályázat tartama alatt a főtitkári

hivatalhoz névtelenül beküldött, idevágó kérdésekre, tudakozódásokra, ha szükséges, az osztályok véleményének meghallgatásával, tanácsot, felvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő útján; a határnap leteltével a főtitkári hivatalhoz beérkezett pályaműveket formaság tekintetében megvizsgálja, az egy-egy pályakérdésre tartozók jeligés leveleit — egy-egy közös borítékba pecsételvén — az Akadémia irattárában zárt helyen elhelyezi és mindenről a legközelebbi összes ülésen jelentést tesz; továbbá minden pályakérdésre, melyre pályamű vagy pályaművek érkeztek, megállapítja (az adomány időközi kamataiból) a bírálók tiszteletdíját; kinevezi kebeléből a három tagú bíráló bizottság elnökét és az illető osztályt felkéri, hogy a bíráló bizottságba két tagot küldjön, a földrajzi pályakérdésnél a bíráló bizottságba a II. és a III. osztály egy-egy tagot választván. Az egy-egy pályakérdésre nézve ekkép megalakított bíráló bizottság, miután tagjai a hozzájuk áttett pályaműveket átolvasták, észrevételeiket följegyezték, összeül és értekezletében szótöbbséggel elhatározza, melyik mű ajánltassék a jutalomra, melyik másodjutalomra s melyik említettessék meg dicsérettel. Ezután a bíráló bizottságok véleménye áttétetik az illető osztályhoz, az ő véleményének kikérése végett.

Miután ezek is beérkeztek, a Semsey-bizottság ülést tart és a bíráló bizottságok és az osztályok véleményének felolvasása és megvitatása után, szótöbbséggel határoz, melyik mű vagy művek megjutalmazása vagy megdicsérése ajánltassék a nagygyűlésnek s egy-szersmind a jelentéseket szövegek szerint is megállapítván, előadókat nevez ki, a kik a nagygyűlésnek a pályázatokról előterjesztést tesznek. A díjakat a nagygyűlés ítéli oda.

Kelt Budapesten, 1897 május 5-én

**Szily Kálmán,**  
főtitkár.

## Kérdések és feleletek.

(Lásd a 196. l.)

3. Szinnyei József Magyarország Természettudományi- és Matematikai könyvészetében (1878) a 115. lapon említi Cseh Márton lovakat orvosló könyvének 1822-ben megjelent kiadását is. Ma e kiadásból egy példány sem ismeretes. Megvan-e valahol?

Sz. K.

Megjelenik  
minden hó 15-én  
három-négy ívnyi  
tartalommal.

# AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő  
s kiadó hivatal a  
Magyar Tudom.  
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

---

X. KÖTET.

1899. Július 15.

7. FÜZET.

---

## Bessenyei György szobránál.

(Elmondotta *Beöthy Zsolt*, rt. Nyiregyházán május 9-én.)

Tisztelt Gyülekezet !

A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság koszorúit hoztam Bessenyei György szobrára, melylyel a tőle megdicsőített szülőföld dicsőíti ime az ő emlékezetét. A nagy ébresztőét és újtóét, ki álmatlan álmából elsőnek keltette nemzetét s a fölébresztett nemzetet egy dicső jövő álomvilágával törekedett elragadni. Mint az emberiség nagy ébresztői, majdnem kivétel nélkül, ő is nagy álmodó volt egyszersmind. Nemcsak új ízlést hirdetett, hanem, a mi sokkal több ennél, új eszméket: az emberszeretet és fölvilágosodás eszméit; nemcsak új eszméket, hanem új lelket: a magyarságnak az európai műveltségben megújult és megerősödött lelkét. Hogy ma, egy küzdelemmel, csapásokkal és diadalokkal, végzetes sorsfordulatokkal letelt század után, ünnepeljük őt, nem csupán halánkat jelenti iránta, hanem jelenti azt is, hogy az ő irányában előre haladtunk, hogy eszméi látnak, hogy lelke él bennünk. Az örök városnak, Rómának, egy közterén nemrég állítottak szobrot a gondolatszabadság egy hősének, ki ezelőtt négyszáz évvel máglyán halt mártirhalált eszméiért. Az emlék talpazatára az van írva, hogy: „A tőle megálmodott század emelte neki.” E gyönyörű szavakkal teszem én is le az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság koszorúit Bessenyei György emléke elé. A magyar tudományosság és irodalom két anyaintézetét, megvalósulásuk előtt több mint félszázaddal, ő tervezte s próbálta életre hívni irataival és Társaságával: diszítse szobrát e két, tőle megálmodott intézet koszorúja. És diszítse majdan, a Gondviselés kegyelméből s a magunk erejével kivíva, a tőle megálmodott század koszorúja is: a nyelv, a műveltség, az emberszeretet és a felvilágosodás egységébe olvadt magyar századé! Dicsőség a nagy álmodó emlékének!

## Pálffy Albert emléktáblájánál.\*

(Elmodotta *Gyulai Pál* rt, Békés-Gyulán, május 28-án.)

A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság megbízásából jelentem meg itt Schumacher Sándor dán íróval, a Kisfaludy-társaság külső tagjával, hogy üdvözljem e megye, e város lelkes fiait és leányait, a kik jeles földijök Pálffy Albertnek, az Akadémia és Kisfaludy-társaság egykori tagjának, emléket annyi kegyelettel őrzik.

Pálffy Albert mint kiváló publicista és regényíró szolgálta irodalmunkat. A publicista pályája Magyarország újabb történetének két oly fordulópontjával találkozott, melyek elhatározó befolyással voltak nemzetünk sorsára. Értem az 1848—1849-iki eseményeket s az 1867-iki kiegyezést. Pálffy 1848-ban mindjárt a márcziusi mozgalmak elején indította meg *Márczius tizenötödike* című lapját, mely csakhamar a forradalmi szellem legelszántabb közlönyévé vált. Korán meggyőződött arról, hogy megújult alkotmányunkat előbb-utóbb fegyverrel kell védenünk, ezért erélyes rendszabályokat követelt a kormánytól s folyvást táplálta a forradalmi szellemet. Midőn a forradalom elviharzott s tizenhét évi szenvedés után jobb napok virradtak a magyarra s végre megtörtént a kiegyezkedés, Pálffy újra egy kis lapot indított meg, az *Esti lap* címűt s éppen oly erélylyel védte a kiegyezkedést,

\* Az emléktáblán, Pálffy Albert relief mellképe mellett, következő felirat olvasható, Szász Károly versével:

P Á L F F Y A L B E R T

regényíró.

Szül. 1820 április 20.

Meghalt, 1897 december 22.

Bölcsője itt ringott: ifjan s szárnybontva honáért  
És eszményeiért harcziola férfiasan.  
Majd száműzve siratta honát s szabadon hazatérve  
Új munkába fogott s hirdete jót s igazat.  
Most fáradtan tért a szabad haza földbe pihenni  
És nyugodtan néz a magas égből alá.

Kegyeletül:

Békésvármegye Közművelődési Egyesülete.



mint a mily hévvel szította annak idejében a forradalmat; mind a két nagy eseményt végzetesnek, történeti kényszerűségnek tartotta s azt hitte, hogy a forradalomban kifejtett erőnk utóhatása vivta vissza alkotmányunkat s a kiegyezkedés nem volt egyéb, mint a forradalom bevégezése mindkét részről, mert egyik fél se tudta végkép legyőzni a másikat.

Hirlapi cikkei mind 1848-ban, mind 1865-ben nem csekély hatást tettek a közönségre. Az az egyszerű s könnyed előadás, az a tiszta, átlátszó stíl, az az eszmékben gazdag éles gúny, melyek fejtegetéseit jellemezték, vonzották az olvasót. Mind ezt Pálffy jórészt szépirodalmi tehetségének és műveltségének köszönhetette. Főkép a francia irodalmat kedvelte s már mint kezdő író a francia elbeszélő prózát tanulmányozta. Beszélyeiben csakhamar feltűnt a stílnak egyszerűsége és könnyedsége, szemben az akkor divatos többé-kevésbbé szónoki előadással. A folyóiratokban szétszórt beszélyeit éppen akkor gyűjtötte össze, a mikor fölvirradtak a márcziusi napok. Kiadója kinyomatta ugyan a gyűjteményt, de csak a forradalom után bocsátotta közre „*Egy földönfutó hátrahagyott novellái*” czímmel, névtelenül. Valóban Pálffy hat évig üldözött földönfutó volt, de oly jól tudott rejtőzni, hogy el nem foghatták. Csak akkor hagyta el rejtekét, midőn kihirdettetett az általános amnestia. Többé el nem ítéltették, de mint veszélyes egyént Csehországba internálták, honnan csak az ötvenes évek vége felé térhetett hazájába.

Mind bujdosása, mind száműzetése idejében számos beszélyt és regényt írt, de termékenysége mind számban, mind benső értékben, pályája utolsó évtizedeiben emelkedett magasabb fokra, midőn a politikától teljesen visszavonult s fiai halála után a munkában keresett enyhét. Jól elbeszél és kellemes regényekkel gazdagította irodalmunkat. Pálffy nem annyira a szenvedélyek rajzában kereste a hatást, mint inkább a leleményes cselekvényben, a társadalmi viszonyok élénk és jellemző feltűntetésében. Legörömebb és legsikerültebben e század régibb és újabb magyar társadalmát rajzolja és számos tipikus alakját varázsolja élénk, s a kényes tárgyakban is folyvást megőrzi jó ízlését és erkölcsi érzékét. Korrajzi tekintetben legsikerültebb regénye a „*Régi Magyarország utolsó éveiben*”, melynek cselekvénye a negyvenes évek elején kezdődik s a szolnoki csatával végződik. Az agguló költő ifju kora legerősebb benyomásait eleveníti meg e műben, melyet az Akadémia koszorújával tüntetett ki.

És most engedjék meg uraim és hölgyeim, hogy az Akadémia koszorújával az elhunyt szülőházát is feldisznítsam s melléje aggassam a Kisfaludy-társaságét is, mely egy pár művének kiadója volt. És engedjék meg végre, hogy mindkét intézet köszönetét ismételjem Békésmegye és Gyula városa lelkes közönségé-

nek, Közművelődési Egyesületének e kegyeletes ünnepélyért. Valóban méltó rá, a mint a költő mondja:

hogya a haza  
Szívében hordja annak emlékét,  
Ki a hazát szívében hordozá.

---

## Szarvas Gábor szobra előtt.

(Elmondotta *Beöthy Zsolt*, rt. Budapesten július 2-án)

Az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1895. október 12-én tartott ülése folyamán vette a hírt Szarvas Gábor ellunytáról, s azonnal elhatározta, hogy tőle indítandó és vezetendő közadakozásból szobrot emel neki. Nem együnknek vagy másunknak, mindnyájunknak gondolata volt, hogy nyilvános emlék illeti meg őt mestereink között, mert mestereink egyike volt. Sőt éreztük, hogy mestereink egyike marad továbbra is. A halál nemcsak életünk rejtvényét oldja meg, hanem egész tartalmát is egyszerűen és élesen megvilágítja. Pillanatában a múlás képéből az élet legnagyobb erejével válik ki és tűnik elénk, a mi nem mulandó. Szarvas Gábor pályája e nem muló, a jövőben is élni hivatott tartalmára emlékeztessen e szobor bennünket és az utánunk következőket.

Nyelvünk nagyemlékü bűvárának és tanítójának munkásságából különösen egy vezérlő gondolat az, mely ennek a szép emlékműnek méltó és szilárd sarkköve. Csodálatos küzdelmek árán tartottuk fenn magyarságunkat és fejlesztjük nemzeti műveltségünket. A csodát nem fejtí meg, de megfejtéséhez talán közelebb visz a történetnek az a tanítása, hogy fegyvereinket mindvégig három helyen kovácsolták: a császár műhelyében, azután a költő berkében, s végül a tudós, különösen a nyelv- és történettudós írószobájában. A magyar nyelvtudomány története nemcsak a magyar tudomány, hanem a magyar nemzeti élet történetének alkotó része, akár a költészet. A nemzeti öntudat kifejlődése szülte küzdelmei kölcsönhatásban erősítették, diadalai fejlesztették. Mily messze terjedt a hatása, mennyire átjárta a művelt nemzet összes rétegeit századunk első negyedében, s mily hatalmas erkölcsi rugókat indított meg! Törekvései, izgatásai, harszai a szunnyadó nemzetnek úgyszólván egyetlen életjelensége voltak, s vonatkozásukban a nemzeti érzés világára: előkészítői a nagy reform-kornak.

Ezt a régi hagyományt támasztotta fel Szarvas Gábor, midőn fényes és éles szellemével, izgató és sugalló erejével,

készültségének nagyságával és világosságával, szívós és törhetetlen kitartásával: a magyar nyelvtudománynak mintegy visszahídította régi helyét a nemzet köztudatában és közéletében. Előtte és mellette éltek a nyelvnek nagy művészei, kiket méltán illet csodálatunk; kitünő buvárai, kiket hálás tiszteletünk környez; de félszázad óta nem volt egyetlen tanítója sem, ki nyelvünk eredetisége, története, törvényei iránt a komoly szeretet és munkás érdeklődés melegét oly hatalmasan szét tudta volna árasztani ismét az egész művelt nemzet összes köreire, mint ő. A magyar nyelv szeretetét a tudomány szeretetével ezerek és ezerek szívében forrasztotta össze, amazt megneemesítvén, emelt fölemelvén, félszázad óta ő tudott elsőben és igazán iskoláink lélekéhez férközni; munkássága egész magyar nyelvtanításunkba új lelket vitt, mély és egyetemes érdeklődést, mely őket új és erős kapcsolatokkal fűzi a nemzeti lélekhez. Ne csak tudását ünnepeljük, hanem erkölcsét is: messzeható tekintetét, erős meggyőződését, szívós kitartását, égő lelkesedését. Nézetei, állításai lehettek és lehetnek vitások; de ha mind megdőlnének is, ha nyelvünk egész tudományát új mesterektől tanulnánk is: erkölcsével, hatásával és ennek tanulságaival Szarvas Gábor akkor is mestere és mintaképe marad a magyar tudósnak és a magyar tanárnak. Maradjon is mindenhá.

E szobor bizonyosságot tesz róla, hogy mi, az ő egyszerű társai, kik közül kiemelkedett, megértettük tanítását. Íme az első szobor, melyet középiskolák tanárai tanártársuknak emeltek, hanem földön áll és magyar tudóst dicsőít. Legyen örök, mint az igazság és az érzés, a mely állította.

## A mondatból vált fő- és melléknév.

(*P. Theurewk Emil* rt. febr. 20-án felolvasott értekezése.)

A mondatból vált fő- és melléknévet, a magyar nyelvnek egyik legszebb sajátosságát, van szerencsém bemutatni. Régóta ügyelek a magyar beszéd ebbeli tüneményeire. Nemcsak mint grammatikusnak, hanem mint Homéros fordítójának is nagy szükségem volt velük tüzetesen megismerkedni.

Mikor Szemere Pál azt kérdezte Vályi Nagytól, mi nagyság van Homérosban, Vályi Nagy azt felelte, hogy epithetonjai. Furesa egy felelet, de annyi igaz, hogy az epithetonok fontos szerepet játszanak Homérosnál. E jelzők helyes fordítása a legnehezebb feladatok közé tartozik.

Itt sok újat kell teremteni; de az új alkotások csak úgy

érnek valamit, ha nyelvünk törvényeit meg nem sértik, ha az egészséges nyelvérzéknek s a költői szólás kívánalmainak megfelelnek.

Kutatásom arról győzött meg, hogy van a magyar nyelvben egy naiv és éppen azért a homérosi stílusnak megfelelő formációja a melléknévnek, melyet szépirodalmunkban eddigelé még egyetlen költőnk sem értékesített. Én merészeltem legelőször hasznát venni, s úgy érzem, hogy nem siker nélkül.

Például szolgáljanak a következő kifejezések: *hangja-erős* Diomedes, *haja-díszes*, *szeme-fényes* Athéné, *újja-híres*, *fényszült* Apollon.

A mennyire ismeretlen az utolsó példában az első jelző szabása, annyira használatos az utóbbié.

Úgyde itt egy pár hibás használat is előfordul. A Homéros-fordítás történetét ismertető akadémiai értekezésében rá is mutattam egy ilyen hibára. Kölseý ugyanis a *ποντοπόρος-τ* *tengerjártának* fordította. Szerintem csak az ingadozó nyelvérzék képes a tengerjáró hajót tengerjárta hajónak elnevezni. Nem képzelek magyar embert, a ki azt a kitélt *gyerekoktatta* mester úgy is érthetné, hogy azt a gyereket a mester oktatta.

Mindamellet a Kölseý-féle hibás szónak védelmére keltek vagy jobban mondva mentegették. (Lásd Nyelvőr XXVII. 578.) Jelen értekezésem tehát nemcsak a mondatból vált főnév és melléknév rendszeres ismertetését adja, hanem egyúttal Homérosban használt jelzőim igazolására és a hibás használatok földerítésére is szolgál.

Ki a nyelvet a régibb nyelvtudomány tévedéseitől menten vizsgálja, csakhamar észreveszi, milyen nagy igazságot mondott Humboldt Vilmos, mikor a nyelvet nem ergonnak, hanem energiának, azaz nem valami késznek, hanem folytonos alkotásnak nevezte. Az eleven beszéd — csak ügyeljük meg jól — minduntalan új szókat alkot. Ha ilyen új szó köztudomásúvá válik és szükségét látják, vagy bármily oknál fogva megkedvelik, az a szó megél: ha nem, az egyszeri szolgálat után feledésbe megy és vége. Sok példát idézhetnék, de csak egy párt említek. Bácskai asszonytól hallottam: egész nap *ide-odáztam*, azaz: sü-rögtem-forogtam, van elég *ide-odája*, azaz: van elég dolga. Ne *nyöcsköld*! Lám most csupa *nyöcsök*. — De megcsupáltad. Ez erős *csupa* volt.

Az is lehetséges, hogy egy és ugyanazon szó kétszer is megszületik. Teszem a *nembánomság*. Azt mondják, hogy e szó a 70-es évek elejéről való és Tóth Bélától ered. Ez azonban másodszori megszületése; mert legelőször az 50-es évek derekán készült, mikor az a kérdés merült fel, hogy a budai arénában adott bohózatnak ezt a kifejezését *liegtmürnichtsdran-artiges Beneh-*

men hogy lehetne magyarra fordítani. Ha akkori jegyzeteimre ráakadok, még születése napját is képes leszek megmondani.

Az ilyen ismertté vált példa gyakori traditionalis használat által usuálissá válik. Mikor már az. újabb analogiáknak szolgálhat alapjául.

Ez a nyelvalkotó processus — a mint már mondtunk — az alkalmas körülményekhez képest minden perczen előállhat. Ha teszem most egy *eszem-izsom* emberről volna szó, mindenki megértené, és senki föl nem akadna a kifejezés formáján, ha valaki azt mondaná arról az emberről, hogy *eszemiszomságát nagyon is megstnyli*.

Ilyenféle ad hoc kifejezés, még pedig csakis ilyen a következő. Erre a mondásra: ma megint kimegyünk a hegyekre, azt a megjegyzést tette valaki: de *hegyesek* maguk. Azaz: de szeretik maguk a hegyeket.

A most említettem *ide-odája*, a *nembánomság*, az *eszem-izsom* mind a substantiválás és adjectiválás körébe tartoznak. Hogy a magyar nyelvben egyik-másik főnév valóságos melléknévvé válik, verbum finitum, sőt bővebb mondat is olykor főnév, melléknév, sőt igehatározó gyanánt is szerepel, arra az érdekes tüneményre már 36 évvel ezelőtt figyelmeztettem nyelvészeinket, a mikor t. i. az akadémiai Nagyszótár-hoz való jegyzeteimben az *akkora* szót magyaráztam (Riedl-féle Kalauz 1863. jún. 28.). A főnevek comparatiójáról 1873-ban „A helyes magyarság elvei” czimű pályamunkám 93. lapján, 1874-ben a Herrig-féle Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen LII. kötete 457. lapján kissé tüzetesebben szölottam. Az egész mondatból vált jelzőre újra rámutattam 1875-ben, mikor Simonyinak a szóösszetétel kérdésére beérkezett Nyelvörbeli pályamunkáját bírálтам, a mely bírálatomhoz Budenz József és Fogarasi János is csatlakozott. E bírálat hármunk aláírásával — elég furesán — nem magában a Nyelvörben, hanem a IV. kötet 2. füzetének borítékján látott napvilágot, pedig nem egy érdekes adat volt ott idézve, melyre addig senki sem ügyelt.

A mi a főnév comparatióját illeti, arra nézve a magyar nyelv több példát képes felmutatni, mint akár a görög, akár a latin, akár a német. A többi európai nyelvekről nem is szölök. A görögben ezzek vannak: βασιλεύτερος, βασιλεύτατος; κόντερος, κόντατος; δουλάτερος; χρυσού χρυσότερος; ρίγιον (frigidus) ρίγιος (frigus) főnévből.

A latinban (lásd Neue-Wagener Lat. Formenlehre 3. kiad. II. 228. l.) legérdekesebb példák: patre mi patruissime, mit a német fordítás így utánoz: mein alleronklichster Onkel. Ocule mi annyi mint: te szemem fénye. Ebből Plautus superlativust alkot: oculissime homo, oculissimum ostium. Magyarul mintha azt mondanók: te legszememfényebb ember.

A mi a németet illeti, csak a régibb nyelvben találni főnév-fokozást. Például *scheder* mi a magyar *kárábnak* felel meg; *zornér*, *ängster* stb. A jelenkorból a patruissime fordításán kívül csak még egy esetet tudok. Valamely szindarabban azt mondja tréfásan az apa leányáról, mely valóságban leánya: *die Töchternte von meinen Töchtern*. Nagy hahotát keltett vele (Leipz. illustr. Zeitung 1883. május 12. A régibb példáról Herm. Paul: *Principien der Sprachgeschichte* 3. kiad. 332. lap).

A magyar példák ezek: *emberebb*, *emberebbül*, *legemberebb*, *gyermekebb*, *ördögebb*, *szamarabb*, *kutyább* a kutyánál, *lovabb* a lónál, *rókább* a rókánál, ökörnél is *ökerebbek*, *legtölvajabb* (Arany Plutos 27 v.), *szónokabb* (Arany Nőuralom 113. v.), *poklabb* (az ember és föld poklabb mint te vagy. Vörösm. Erdődi bán III. felv.) *legkirályabb* (Nyelvőr X. 14.) mi a βασιλεύτατος-nak felel meg. V. ö. francia *plusroi* V. Hugonál (Gerber, die Sprache als Kunst I. 519. l.) *legfejedelmebb*. Nyelvőr VIII. 370. *gyöngyebb*: mégis gyöngyebb ez az élet. Erdélyi Népd. I. 60. l. hallottál-e gyöngyebb szót? Arany-Gyulai Népkölt. gyűjt. II. 80. l. vasnál *vasabb*, aranynál *aranyabb*. Utóbbi legújabbban Csengeri Catul-lusában is. *árnyékabb* szoba. Nyelvőr I. 378. l. *dombjabb* u. o. *kárabb*. Pázmán után Nogát is használja Kempis fordításában. Másénál bizony a te fiad sem kárabb. Arany, Toldi szerelme VIII. 16. vsz. (v. ö. német *scheder*) csudánál *csudább*. Thaly. Adal. I. 28. *szégyenebb* Madáchnál (szégyen dolog Corp. gramm. 261.) *zsidóbb* a zsidónál Nyelvőr IV. 229. *tavaszb*: ki alatt a tavasz is *tavaszb*. Thewrewk Józ. Költőművek 31. lap. Végre a Vörösmarty-féle rózsánál *rózsább*. gyönyörűbb valamennyi gyönyörnél.

Rátérek értekezésem tulajdonképeni tárgyára, a mondatból vált fő- és melléknévre.

Hogy mentől tisztábban lássuk a dolgot, okvetlen szükséges, hogy a halomra gyűjtött anyagot nyelvtani különbségek szerint szétválogassuk s a különböző tüneményeket rendszeres schematismusba szedjük. Az a mondat, melyből fő- vagy melléknév válik, lehet egyszerű személyragos névszó. Például: *java*: java föld, java fa, java bor. Az a föld a földnek a java: azért java föld. Ennek alapján bátran mondhattam Homéros-fordításomban azt, hogy: a legjava férfit Ilias V. 338. thrákoknak a legjava hőstét II. VI. 7. javafajta gidát, Anakreon 100., 4. színevirága fiúk Gör. Anthológiám XII. 256., 1. *eleje*: eleje buza, *szeme*: szeme buza. Ez a buzának az eleje, a szeme, azaz legjobb minőségű, tiszta buza, *fia* csizma tréfásan: cipő, bakancs. v. ö. kölyök-cizma. Szinnyei, Tájékozt.

2. Két névszóból álló mondat.

*fele kenyere* a káromkodás. Margalits M. közmond. 406. l.

*fele utját* elutazta Arany-Gyulai Népkölt. Gyűjt. I. 149. = útjának a fele, a mit megtett; *fele más, feletárs, feleszolga*. Minek a fele t. i. a társa, a párja más, az felemás: felemás cipő. keztyű, felemás buza = kétszeres buza. Ki Kankó, ki Jankó felemás sógorok. Közm. feletárs: társ a ki valakinek fele, azaz párja: collega. Ebből lett *feletársaság*, mit Molnár Albertnél olvasni: Egy országnak nem lehet két fejedelme és az birodalmi hatalmasság nem szennyvedhet feletársaságot. — *feleszolga*: olyan szolga, kinek párja is az, tehát szolgatárs.

*háta-hupás, háta-hoporjas* v. *hoporjás* olyan föld, melynek a háta hupás, vagyis ikerszóval mondva: hepe-hupás, az háta-hupásföld. Egyetlen vidék, girbe-görbe ország, melynek hoporja a háta: *háta-hoporja*. Innen háta-hoporjás vagy (a rövidebb hoporj-ból) háta-hoporjas melléknév. Alföldön néhai Horváth Cyrill philosophusnak közlése szerint a homokbuczkás, csoportos földet hívják háta-hoporjasnak. (Budeniz Összeh. Szót. 139. sz. a. csak a háta-hoporjást idézi; Molnár Alb.-nél a háta-hoporjas is megvan. — *vállaközös*: széles vállú. Magy. Nyelvészet VI. 354. I. *fejenagy*. V. ö. német Breitskopf, latin Capito. Csüföldből származott tulajdonnév. Előfordul Petőfinél. A helység kalapácsa I. 12. vben: A szélestenyérű fejenagy. A helységi kovács. — Ilyen szerkezetű melléknévek még:

*orranagy, szakállanagy*. Például: Mikor az ambitusba hűselni hittam ki az agaromat, utánnam együtt az *orranagy* jebuzeus is. Borsszem Jankó 1876. máj. 21. 437. Hogy emelgeti félelmetes fokosát a vastagnyakú *szakállanagy* rajthuzlis kortes. Borsszem Jankó 1870. jan. 2. 105. sz.

Mikor 1865-ben az Ilias VI. énekét magyarul közrebocsátottam, még ismeretlenek voltak előttem a most idéztem tanuságos példák. Hanem azért eljárásomat annyiban mégis jogosnak tartottam, a mennyiben kétségtelen, hogy a magyar nyelv nagyon is képes egész mondatot jelző gyanánt használni. A népnyelvből való szigorúan megegyező analogiák utólagos igazolásomra szolgálnak. Ha mondhatni orranagy, szakállanagy, fejenagy, vállaközös ember, én is bátran mondhatom azt, hogy hajadiszes Athéné, hangjaerős Diomedes stb. A *βοῆν ἀγαθὸν Διομήδεος*-t eddigelé sokféleképen fordították: harczlármában derék, harczlármában ügyes, szavas, riadalmas, hadriadó, nagyhangu, jóhangu, erőshangu, jótorku, erőstorku Diomedesnek. Mindezekkel a Diomedesekkel a hangjaerős Diomedes, úgy hiszem, bátran kiállja a versenyt. Idetartozó jelzőim ezek: atyja-nemes Helenát II. VI. 291. erdeje-dús Eteonos II. 496. feje-fürtös achiv II. 28., 51., 323., 442. IV. 261. 268. haja-diszes Athene VI. 92., 272., 302. haja-szép Helena III. 329. (Példámat követi Kollmann Gyula, volt tanítványom. Homérosz Iliásza. Arad. 1884. : hajaszép Thetis XVIII. 383. hajaszép Ariadne XVIII. 573.

Pusztán névszókából álló mondatok még a következők is: *borja bolondja* tehén: az a tehén t. i. borjának a bolondja. Nyelv-tud. Közl. II. 370. *csupa kedv*: örökké nevető csupakedv ember-nek gondolták. Tóth Kálmán, Föv. Lapok 1876. okt. 1. 225. sz. 1056. l.

Ugyancsak idetartozónak magyaráztam az akadémiai nagyszótárhoz való jegyzeteimben az *akkora* szót. Akkora annyi mint az kora, vagy a mint most mondanók: az a kora. Kor eredetileg magasságot, nagyságot jelentett; *koros* eredetileg természetes. Péld.: Mykeoppen sem athat egy senghet (azaz singet, mi valamivel rövidebb egy rőfnél) hw *koros* votához. Jord. cod. 401.

Azt is mondjuk: *jókora, diókora, öklömkora*. Etymologiailag mindenik egy-egy mondat. *jókora* annyi mint jó a nagysága. azaz jó nagy; *diókora* annyi mint dió a nagysága, azaz olyan nagy mint a dió; *öklömkora*: öklöm a nagysága, azaz olyan nagy mint az öklöm. (Másképp: öklömnyi Erdélyi, Népd. III. 304. Aranynál, Toldi Szer. IV. 64. vsz. kujakomnyi Estókgyerek. Budap. Hirlap. 1882. szept. 24. karja-nagyságu, Tájsz. fecskéző sz. a.) *anyjakora*, Nyelvör VI. 314. s melléknévképzővel: egykorás leányok. Föv. Lapok 1884. aug. 29. (másképp: egykorácsu Thewr. Józ. gyűjtem. Nyelvtört. szót. jókorácsu. U. o. ebborácsu. U. o. alkalmas korácsu U. o. *egyenlő korácsuak* Csokonai Munk. 514. l. *olyan korácsu* u. o. 478. l.) Szerintem egykorácsu egykorásu-ból lett, s a korács főnév, mely Komjáthinál találkozok. Nyelvtört. szót. II. 358., az egykorácsu-félékből való elvonás útján keletkezett. V. ö. Szily Kálmán. Összegyűjt. Dolg. 34. lap.)

Jól tudom, hogy az akkorá-t illető fejtegetésemet Budenz nem helyeselte. Lehet, hogy tévedek; de hogy a magam magyarázata sokkalta természetesebb, s ennélfogva valószínűbb az övénél, az is kétségtelen. V. ö. Magy.-Ugor Szók 37. lap. Ha kora nem személyragos főnév, hanem csupán melléknév, miért nem mondhatjuk tehát ilykora, olykora, mint ily nagy, oly nagy, miért ekkora, akkora, mikor a mutató névmásnak melléknév előtt soha sincsen ilyen szerepe?

Szakasztott így kell magyaráznunk az *egygaras ára*-félét. Egy garas ára becsületet sem hagytak rajta. „Egy garasos emberbe száz forint ára kárt ne tegyünk“, mondja a közmondás.

Valamint akkora és társai, úgy egy garas ára, száz forint ára is egész mondat. Annak a becsületnek egy garas, annak a kárnak 100 forint az ára. Míg az efajta jelzők csak korlátolt számban fordulnak elő, addig az igei állítmány alkotta mondatokból vált fő- és melléknévek igen szaporák.

Mindenekelőtt hadd lássuk az igenévnek idevágó szerepét, mely összetételeiben mutatkozik.

Mikor az összetétel előtagja főnév (v. névmás), utótagja pedig



melléknévi igenév, a kettő közti viszony az igenévnek transitív vagy intransitív voltához képest vagy alanyi vagy tárgyi lehet. A participium maga vagy jelenidejű vagy multidejű. E szerint ezen összetételek vagy jelenidejű vagy multidejű igenévvel való összetételek.

Jelen idejű igenévvel való összetétel.

1. Intransitív participiummal való alanyos összetétel, a mely nem valóságos mondat, nagy ritkaság: *hajóálló* part (Nyelvtört. szót.), *ágyúlövő* ablak (u. o.). Az előbbi példa megálló, kikötő partot jelent, a hol a hajó áll. Magyarázata tehát nem kétes. Az utóbbi példát csak figyelmeztetés czéljából iktatjuk ide. Talán az a Mikes-féle kitétel: kávét ivó findzsa (Föv. Lap. 1877. decz. 14.) igazít a helyes magyarázat nyomára. Valamint az olyan findzsa, melyből kávét isznak: úgy az ágyúlövő ablak olyan ablak, melyből ágyút lönek. azaz: ágyút sütnék el, ágyúval lönek. (Mennydörgő nem tartozik ide, mert mennydörgő nem menny és dörgőből, hanem mennydörögőből lett.)

2. Transitív participium csakis az képes alanyos összetételre, mely hatóigéből való: *hasznavehető*, tagadólag: *hasznavehetetlen* (ritkábban: *haszonvehető*, *haszonvehetetlen*. Vadrózsák 440. l.), *szavahihető*, *szavabevehető* (szava-bevehető embertől hallottam. Thewr. Józ. Velencei szappanpor. 181. l.) stb. Mondat voltukat tisztán érezni.

3. A tárgyas összetétel háromféle lehet:

a) *vizálló* föld termi a sok buzát. Margalits Közm. 263. l. *hithagyó*, *szótartó*, *haragtartó*, (tagadólag: harag nem tartó Jókainál), *vendéglátó* (vendéglátó esarnok. Garay Össz. Költ. 776. l.) *húshagyó* (Húshagyó, húshagyó, engem itthon hagyó. Közm. Thewrewk József gyűjt. Csokonai Dor. II.), *ágyfekvő* (Nyelvör II. 181.) *ködnévelő* szellő (Arany-Gyulai Népkölt. gyűjt. I. 207. l.) *észgyulasztó*, *gondszalasztó*, (híres magyar boraink. Erdélyi, Népd. III. 80. l.), *kákatermő* sáros patak (Vadr. 324. l.), *zablagyózó* száján hófog tündököl (Garay 108. l.), *árvahagyó*, *fegyverfogható*, *dologtehető*s (mikor a fiú már dologtehető, azaz dologra képes. Thewr. Józ. gyűjt.);

b) személyragos előraggal: *ágyéka-fájlaló*, *csipecsontja fájlaló*, *dolga-felejtő* (otthon a fehérség sem dolga felejtő. Arany Buda hal. Össz. költ. 1872. kiad. II. 243. l.), *lába-fenő* (lábát összefenő, kocsiba-lábuló Nyelvör II. 235. l.), *agya-fúró* (dühös. Tájsz.) *hitehagyó*, *színehagyó*, *színehagyós*. (péld.: karton. Magy. Nyelvészet VI. 350. l. v. ö. feje-rázós) *fia-hordó*, (*terhe-hordó*: szegény terhe-hordó állat Heltainál. Csak látszólag tartozik ide. Itt a *terhe* nem személyragos, hanem teréh metathetikus alakja. V. ö. egy terh bor, öt terh bor, terhehordozásom, terheviselés. Nyelvtört. szót. Magyar Nyelvészet V. 392. l.), *maga-kellető* és

*maga-kedveltető* (M. Ny. IV. 341. l.) *szavaszegő* (Bácsm. V. ö. szavatartó) *ura szerető* asszony (kételességből tetteti magát ura-szeretőnek. Fabichich, Pindarus stb. 199. l.) *szája-tátó* (= szája-táti. M. Ny. VI. 350. l.), *szavatartó* (a király pedig, mint szavatartó ember. Arany Össz. költ. I. 227.), *huga-ölő*: sororicida (v. ö. ura-ölés, de feleség-ölés), *nyaka-vágó*: nyakavágó (szt János) napján; nyakavágói pesti vásár. V. ö. János baptista nyakavágásán. Döbr. Cod. Mindjárt elvitetlek Nyakavágó hidra. Nyakavágó hidra. Rózsás kis pallagra. Arany-Gyulai Nép. gyűjt. I 163. l. A nyakavágó szt János napja a gyertyaszentelő. gyümölcsoltó Boldogasszony. húslagyo kedd-féle ünnepnevek kategóriájába tartozik. Az a nyaka-vágó nap szt János nyakavágásának a napja. A kifejezés e rövid naiv módjáról az Anakreoni dalok 11., 6. vhez való jegyzetem. a kétnyelvű kiad. 371. lapján. A nyakavágó hid amannak a mintájára van képezve, jöllehet itt nincs birtokos személy. Rendesen így volna: nyakvágó hid. V. ö. nyakavágó Carnifex Münch. cod. nyakvágó hely golgotha Debr. cod. Hol az nyakvágó hely volna. ott az nyakvágónak szólla. Kat. leg. 3948—49. v. Nyakavágó: domb neve Zemplényben. Nyelvör II. 238. l. V. ö. *szája-mosó*. Tájsz. *arra felverő*: licitator; *hamva-vevő*: hamy-vevő, koppantó, emunctorium. — *neve viselő*: ki mindeneknek Ura és királyok királya. ki ő neve viselőket Mennysországgal elégejthet. Kat. leg. 3222. v.

4. Az intransitiv participiummal való összetételekben az előtag úgy viszonylik az utótaghoz, mint alany az állitmányhoz E jelzők mind valóságos mondatok. A személyragos alany a jelzett személy (vagy tárgy) birtoka. Péld.: *ágyéka-fájó*, *feje-fájó*, *foga-fájó* (Nyelvör III. 498 l.), *foga-fájós* (M. Ny. VI. 326. l. Nyelvör IV. 345. l.), *ina-fájó*, *ina-fájós*, *inai-fájó* (M. nyelvtört. szót. Az *inai-fájó*val v. ö. százévek fedte) *mája-fájó*, *szája-fájó* (*szeme-fájós* Tájsz.), *vére-hulló* fű: *Chelidonium mai.* (Orv. füvészkönyv. 395. l.), *szája-járó*: lebesi. lepeseszájú (Háromszékb. M. Ny. VI. 337. l.) *szava-játszó* („Bizonyítá a templomnak egy nemszavajátszó öre“ Aranyánál. Szerintem: a kinek a szava játszik, ein Wächter, dessen Wort spielt, a mint a Zeitschr. für Völkerasch. u. Sprachwiss. IV. 79. lapján adott magyarázat szól. Simonyi Nyelvör IV. 387. l. így érti: a ki szavát játszsza. A vitás kérdés eldöntése végett egyenesen Aranyhoz fordultam. Arany nem lévén grammatikus. a kifejezés módjáról nem tudott számot adni. Csak annyit mondott, hogy szavajátszó, az olyan ember, ki a szavával játszik). — *hasa-lógó* (Nyelvör III. 406. l.), *hasamenő* (Tájsz.), *színe-menős* Ball. szót., *kezeragadás* (Nyelvör II. 476. l.) *vége-hossza nem szakadó* (Jókainál. Nyelvör. III. 460. l.), *magva-váló* szilva, magva-váló baraczk. (A közönséges baraczk pedig ki duránczai, ki magvaváló, Lippay Gyümölcs. k. 180—81. l.)

Nem azt jelenti, hogy „a magjától könnyen elváló“ szilva vagy barack, hanem azt, hogy annak a szilvának meg baracknak a magva váló, azaz: könnyen elválík a gyümölcs húsától. Bács-megyében már elfelejtették e szép jelző eredetét és *magbaválónak* ejtik. Ugyanott a „magját hányta“ salátát másképp magbamenőnek mondják *magva-menő* helyett. Ugyanezt a hangváltozást látom az orozba-féle igehatározóban, melynek *orozva* a helyes alakja.

Mult idejű igenévvél való összetétel.

I. Főnév + cselekvő igenév.

1. Alanyos összetétel. Az igenévbeli cselekvésnek a jelzett szó a tárgya.

a) Ragtalan előtaggal: *anyahagyott* gyermek: olyan gyermek, kit az anyja elhagyott (Szily Kálmán közlése). *napsütött* víz, *szüett*: mint a szüett mente préme megkopott. Garay 708. l. (V. ö. szüette), *szemvert*: fut mint a szemvert. Margalits, M. közm. 266. l. (V. ö. szemverés Nyelvőr II. 306. l. Van szemvert is, lásd alább), — *hidegvett* tag Nyelvtört. szót. *pohárvágott* fánk. (*szürszegett*: szegett szür. Színnyei Tájsz. Nem idevaló), *szín-hagyott* (talán inkább a tárgyas összetételek közé tartozik).

b) Személyragos előtaggal: *szeretöm-hagyott*: Íme immár szeretöm-hagyott vagyok. Nagyszomb. cod. I. 54. — *szabad-lelkem-nem ismert*: Itt az idő magyar! Mely majd szabad-lelkem-nem-ismert Jármot akaszt te szilaj nyakadra. Berzsenyi 184. l. — *ura-hagyott*: Az „ura-hagyott asszony“, egy novella címe. Nyelvőr III. 178. l. Nyelvtört. szót. Urahagyott eb. Közmondásban. *színehagyott*, *híte-hagyott*, *híte-szegett*, *bőre-hagyott*: Erőtlén mint a bőre-hagyott kígyó. Margalits 181. l. Urahagyott stb. tárgyas összetételek is lehetnek.

2. Tárgyas összetétel. Az igenévbeli cselekvésnek a jelzett szó az alanya.

a) Ragtalan előtaggal: *szín-hagyott*: szőre milyen megfakult és szín-hagyott. Mint a szüett mente préme megkopott. Garay 708. l. — *világlátott* ember: *bűlátott*: a szegény ember bűlátott fejére. Erdélyi, Népd. III. 89. l. (V. ö. hidd meg, hogy bűt látsz. Vadr. 458. ha meg nem hal, kinokat lát: u. o. 474. tudom, hogy látok nagy ként. u. o. 327. örök halált nem lát. Nádor cod. 17.), *fuszült*: ó mind tű fuszült asszonyi állapotok. Nádor cod. 345. *időtöltött*, *nyomortürt*. M. Ny. VI. 318. — *Kárvallott*: Szomorú mint a kárvallott. Sétál mint kárvallott görög (— kereskedő) az üres boltban. Bús v. búsul. v. sóhajt v. fohászkodik mint a kárvallott cigány. Bolyong mint a kárvallott lélek. Margalits 406. l. Arany L. Mes. 61. l. — *rend-vesztett*, *tehénvesztett*, *hadviselt* ember Garay 890. l. katonaviselt = katonaságot viselt. Nyelvőr. I. 456. Erdélyi Népd. III. 236. l. Arany-Gyulai Népkölt. gyűjt. I. 406. l.

b) Tárgyragos előtaggal: péld. *világot-látott* ember. Az effélék voltakép nem összetételek. Csak az igenévbeli jelzők rendszerének teljessége végett idézem.

c) Személyragos előtaggal. Péld.: *esze-felejtett*: amens. Nem vagyunk olyan esze-felejtettek, esze-felejtség. Nyelvtört. szót. *esze-vesztett* ember. Dugon. Margalits 185. l. — *feje-vesztett* ember. U. o. 227. l. — *levele-vesztett*: szomorú mint őszkor a levele vesztett fa. Dugon. Margalits 692. l. (V. ö. lombja hullott) — *párja-vesztett*: szomorú mint a párja-vesztett madár. U. o. — *kincse-vesztett*: kincse-vesztett kalmár. Föv. Lap. 1877. nov. 15. *szava-vesztett*: szava-vesztett néma fájdalom. U. o. 1877. 197. sz. 949. l. — *nevezeti aláírt* = neve-aláírt péld. fiscalisnak Approb. Const. II. r. 3. ars. 1630. — *uta-vesztett*: erraticus. A fentebb említett hitehagyott stb. ide is tartozhatik. V. ö. hitehagyó, hitehagyó, hitét hagyó.

d) Személyragos és tárgyragos előtaggal, péld. *testét-vesztett lélek* Jókai. Szeretve mind a verpadig. V. 98. l. *gátját szakasztott* vizár. Jókai. *pártáját-unt*: pártájára ünt. Csokonai Munk. II. 45. l. idejét mult hexameter. Baksay Iliásza előszav. III. l. Ezek sem igazi összetételek; de a participiumos jelzők rendszerének tanulságos példái.

II. Főnév + visszaható, vagy szenvedő értelmű igenév. Ez mind alanyos összetétel.

1. Ragtalan előtaggal. Péld. *szárny-szegett*: Emelkedik mint a szárny-szegett lúd. Margalits 177. l. — szárny-szegett fecske. Thewr. E. Költem. 52. l. *szeg-veszett*: Izmos ujját szaporán a szegveszett tengelyvégebe beledugja szeg helyett. Garay 870. l. — *remény-bukott*, remény-bukott szív halni vágy. Arany Össz. Költ. I. 154. l. — *hajó-törött*: szegény hajó-törött kiált. U. o. I. 153. l. Nyelvör III. 449. l. — *elme-bomlott* elme-bomlottság. Faludi U. E. Thewr. kiad. 38. l. — *duga-dült*. Az előbbi példák kétségtelenné teszik, hogy így kell magyarázni: minek a dugája dült, összedült.

2. Személyragos előtaggal. Mind valóságos mondatokból vált jelzők: Péld. *Keze-aszott*, *keze-megaszott* ember. Münch. cod. 75. Nyelvör IV. 437. l. — *béle-bűzhödt*. Tájsz. — *füle-csonkult* korsó. Szarvas. Pozs. gymn. értesítő. 1866 67. 18. l. — *kezelébaesett*. Nyelvtört. szót. — *Keze-égett*: keze-égett gyermek irtózik a tüztől. Dugon. Margalits 193. l. *szája-égett* Tájszót. *talpa-égett*: siet mint a talpa-égett eb. Ballagi Példab. 6531. Margalits 646. l. — *ügye-fogyott*. Petőfi egykötetes kiadás. 499. l. Ügyefogyott király volt az a második Endre. Katona Bánk bánjából. — *napja-fogyott*: ő te gonosz napjafogyott, mire kenőd az én fiaimat? Érd. cod. 633. — *esze-fordult*; oktondi ember. Azt sült balgagnak és eszefordultnak itilnök. Pázmán Pr. 993. (V. ö. meg-

fordult agyu tudós. Thewr. Józs. Velenez. szappanpor. 193.) — *agya-furt*: Valylyon elhagynók-a bátorságos járást valamely agyafurt ember bizonytalan tanácsára képest. Pázm. Köl. 185. Balásfinál *Nyelvör* III. 405. l. (V. ö. *furt-agyas*. E kifejezés tárgyi magyarázatát adtam a Term. tud. Közl. 1887. évfolyamában). — *esze-fürt*: A ravasz ellenség ellen eszefürt ember kíváncsatik. Faludi U. E. Thewr. kiad. 165. l. Másokra bizza a czigányülön költ esze furt practicákat. U. o. 32. t. *Nyelvör* I. 128. l. — *feje-fürt*: vesanus. V. ö. *fürt-fejü*. — *feje héjult*: phanaticus. — *lombja-hullott* törzsök. Vörösm. Bujd. V. *lombja-hullott* erdő Thewr. E. Költem. 118. lap. — *szőre-hullott*: oldalát takarta volt egy szőre-hullott marhabőr. Anakreonon kétnyelvű kiad. 155. l. A 21. töred. 4. verse. Athenaeum II. 1110. l. — *bimbaja-hullott* Főv. Lapok 1876. okt. — *virága-hullt* bingó. Háromszékb. M. Ny. VI. 345. l. — *szája-hült* Tájszót. — *szárnya-kelt*: Fel. Murányba. Péter! szárnyakelt léptekkel. Arany. Össz. Költ. II. 405. l. — *feje-kötött*: fejcs. Geleji Katonánál. — *esze-ment*: *feje-ment* Vadr. eszement tékozló. Szarvas, Pozsonyi gymn. ért. 1866-67. 18. l. — *füle-metszett* tolvaj. Dugon. Margalits 268. l. — *nyaka-metszett* báránynak sóhajtas a vége: Dugon. Margalits 48. l. — *monya-metszett*: szomorú mint a monya-metszett. Erdélyinél. Margalits 629. l. — *foga-nőtt* fü: *Dentaria squam.* Orv. füvészk. 369. l. — *szirma-nyúlt*: *Iberis umbellata*. U. o. 381., 390. 391. l. — *vize-pos-hadt* tó. Szarvas i. h. — *szárnya-pörkölt*: Búsán énekel mint a szárnya-pörkölt szűnyog. Dugon. Margalits 89. lap. — *hangja-rekedt* sip. Szarvas i. h. — *ina-szakadt* ember tánczot akar járni. Margalits 357. — *ina-szakadott* *Nyelvör* III. 449. lap. Közlője nem tudta, hogy mi. Annyi mint belseje szakadt. — *magva-szakadt*: s magva szakadt véred önsirod legyen. Garay 730 l. — *magva-veszett* jószág. Orczy. — *Szive-szakadt*: Elveszett fiáért sirt sziveszakadtan. Petőfi 377. l. — *teste-szakadt*: paralyticus. — *töve-szakadt*: Ki fogóznék. úgymond. töveszakadt ágba? Arany. Buda hal. 96. l. Össz. Költ. II. 278. l. — *szárnya-kiszaggattatott* Balásfi. *Nyelvör* III. 406. l. — *hite-szegett*: fidefragus. Thewr. Józs. Verbőczy műszavai 9. lap. hitiszegett perfidus. Vele mind a többi hiteszegett pártos. Arany Buda hal. 165. l. = Össz. Költ. II. 328. l. Erről ugyanaz áll, mit a hitehagyottról mondtunk. *nyaka-szegett*: Bezzeg nem ily nyaka-szegett vala a mi országunk. Balásfi *Nyelvör* III. 446. l. — *szárnya-szegett*: Biczczeg bújában mint a szárnyaszegett liba. Dugon. Margalits 64. l. Mint a szárnyaszegett lúd nem emelkedik. U. o. 177. l. Mellette és körülé vannak Romjai sok törött sohajnak, Szárnyaszegett dalok. Arany Össz. Költ. I. 201. lap. — *szája-tátott*: — *Kedve-telt*: egy kedvetelt verselő

nive. Somogyi Gedeon. Magy. verselés 49. lap. — *szine-telt*: Körözze mindég szinetelt majorság. Arany Össz. Költ. I. 383. l. — *kereke-tört, kereke-törött*: átkozódik, vagy fohászkodik, vagy bús, vagy búslakodik mint a kereketört kocsis vagy paraszt. Margalits 257. l. — *foga kitörött*: edentatus. — *nyelve-tört* síp. Arany. Aristoph. Acham. 648. v. — *agya-ütött* kába szelesség. Csúzy Sipsó 66. — *esze-veszett*: esze-veszett vármegyének bolond az ispánja. Margalits 185. l. (Tovább üzéd eszeveszetten az ostobáskodásokat. Petőfi 59. l. Eszeveszettséggel rohant a habokba, u. o. 599. l.) — *fénye-veszett* kabát. Szarvas i. h. *hire-veszett*: infamis. — *trónja-veszett* nép. Arany Bud. hal. 19. l. Össz. Költ. II. 221. l. — *szeme-vert*: futott mint a szemevert. Erdélyi Népd. III. 227. l. — *habja-vett*: entschäumt. — *vaja-vett* savanyútej. Vadr. 523. l. „verté“ alatt. — *vére-vett* Föv. Lapok. 1877. jún. 14. — *sarka-vett*: levágott, sarkavett liba. Tájszót.

Rátérünk most a verbum finitum legkülönbözőbb alakjából vált névszókra. Gyűjteményemben ennyiféle példa van: több az *adok* mint száz *kérek*. Margal. 384. l. Egy *adok* többet ér három ígérdmegnél. — *élek-halok* növénynév. Debr. Fűvészk. 368. l., *adom dolgában*: ha pedig a *nem-adom* vagyon előttünk. Faludi. Udv. Emb. 1770. kiad. II. 59. l. — *nem-akaram*: akaratodon áll, és annak hátrahagyásában egyéb mentséged nem lehet, hanem a *nem-akaram*. Pázm. Préd. 979. A *nem akaramra* mutató válasz. Faludi U. E. I. 157. *Kérdezem, keresem*: Többet ér egy *kérdezem* száz *keresemnél*. Marg. 201. *szánom-bánom*: Háromnapi *dínom-dánom*, holtig való *szánom-bánom*. Ball. Péld. 1356. *eszem-izsom*: eszem-izsom ember; Ballagi Péld. 2072. — Nemcsak *eszem-izsomból* áll a gazdagság. Marg. 188. l. Többet öl meg egy rendetlen *eszem-izsom*, mint a kard. Ball. 2971. Marg. 189. l. *Eszem-izsom* törzsükéből származtak elmei. Erdélyi, Népd. I. 241. = Ballagi. Péld. 2073. *hallom-mondom*: Nem sokat ér a csupa *hallom-mondom*. Marg. 201. *Soha nem látom fejébe(n)* Jókai, Fortunatus 2. kiad. 304. l. könnyebb a *hallom*, mint a *látom*. Dug. Marg. 304. l. — a *gondolom* ökrei. Vadr. 580. l. egyniméj a *gondolommal* marad. Szinnyei Tájsz. csakúgy *gondolomra*. — az okos ember nem jár *gondolom* szerint. — ez csak *gondolom-leves*. Marg. 280. l. *hiszem*: abban a *hiszemben*. — ülj a *hiszem* farkára. addig hordjon, míg el nem *hiszed*. Margalits 337. lap. Ha el nem *hiszed*, ülj a *hiszem* farkára 287. Ha nem *hiszed*. menj a *hiszem-fára*. Szinnyei Tájsz. „*hiszem-fa*“ alatt. — *átkozom* rossz boes-kora. Vörösm. Csong. és Tünd. 298. Nyelvör III. 304. — *utálom*: Ejnye be *utálom* ember. Nyelvör. III. 422. — *találom-ra* mondjuk. Magy. Ujság. 1899. febr. 10. — *hozom-ra* játszottak. Esti

Hirlap. 1899. febr. 10. — *tűröm*-olaj a legjobb orvosság. Margalits 386. lap. — *elfelejtem*-olaj: Szinnyi Tájszótára magyarázat helyett kérdőjelet tesz hozzá. Épp olyan orvosság, mint a *tűröm*-olaj. — Fújd rá a „*biz-isten*“-t, Szinnyi Tájsz. — *félsz*: nem tudja mi a félsz. — Néha a katonán is erőt vesz a félsz. — a katonának legnagyobb ellensége a félsz. — félsz a hasat is elesapja. — Néha a félsz-gyökér hasat is csap. — Margalits közm. félsz alatt. Thewr. Ilias. IV. 440. v. Ejnye hát hol járhat most ez a félsz benne? Arany Buda halálához írt jegyzeteiben félszet helytelenül főnévképzésnek magyarázza. — *fejszke*: félszből képzett melléknév = félszke: félénk. Szinnyi, Tájszótár. — *Mersz*: nincs merszed! ha volna annyi mersze, mint a mennyi az akarhatnékja. Pesti Napló. 1899. febr. 26. — *van*: A vanból nem tudott megélni, most a nincsből is muszáj. Margalits 538. l. — *illik*: nem illik a tálból az utolsó darabot is kiszedni. A magyarországi ember ott hagyja *illik*-nek, az erdélyi a *tál dűszére*. — *fillent*: Fillent regimentjébe való. Margalits 251. l. *nincsen*: *nincsenen* veszi a semmin adottat. Margalits. A hol ki nem telik az uri vendégség, Annak utitársa a *nincsen elégség*. Vadr. 45. l. (*Kenes*: megkent. Kenből képzett melléknév? V. ö. isz-os stb.) *tart-szabású*. Szinnyi közlése. — *nyel-izü*. A budai piros bor *nyel-izü*. Ballagi Példab. 889. Tréfás szó. — *meri*: nincs merije. — *szélhajt*i karó (szélhajtja) Tájsz. *széfujja* (= szél-fujja): leányoknak könnyű, vékony nyári kabátkája. Tájsz. — *Ebkérdi*-nek kutya a fejelete. Ball. Péld. 1584. — *Lábaviszi*. — *hánya-veti ember*. V. ö. hánya-veti magát, mint magyar Balázs lova, mint a lépes madár, mint a köles kenyér a tejben stb. Margalits 321. *teszi-veszi*: olyan nagyon teszi-veszi cseléd. Komáromi cseléd mondása. — *éljen*: sok éljent kapott. — *adjon isten*: a milyen az *adjon-isten*, olyan a *fogadj-isten*. (istenuccse = isten úgy segéljen. — Két bizony felér egy *isten uccsével*. Marg. 236. l. istenuccsegemre. Vadr. 355. l.) *isten fizessével* fizet. Marg. 253. l. — *isten áldja* nem mindig oly jó mint *istenhozta*. Marg. 378. l. A szép „*Isten áldja meg*“-nek szép a „*fogadj Istent*“-e is. Dugon. II. 260. — vigyével (Nagy-Kanizsán) = egyelet (Veszprém) = öregét apraját vegyest. Aligha nem kofaszó: vigye!-ből. — *tessék, tessékel*: betessékelte a papocskát M. Hirlap 1897. decz. 8. Borsszem Jankó 1899. febr. — a sok adó. a sok *fizess*. Vadr. 340. A *szerezd meg* ne legyen nagyobb a *konznál*. Nagyobb a *szerez meg* a *konznál*. Marg. 457. l. *térj meg*-utca = „*zsákutca*“ A helyes magyars. elv. 109. l. V. ö. *Kanyar-utca*. Szinnyi Tájsz. *Lásski, csipd meg, fogd meg*, ebnevek Vadr. 391. — *bujbelé* = bundika, ujjas. *bujbe* = *lebuj*. Bujbeba dől. Thewr. Józs. „Korlátlan törvénytalanul“ cz. satirájában; *lebúj*. Ezt is imperativusnak nézem becsali koresmának jel-

lemző elnevezése; lebuji-dal, Arany Békák 1240. *Küsd-be* menni Vadr. küzdbe hívá. Thewr. II. V. 806. — *fogadj isten*: a milyen az adjon isten, olyan a fogadj isten. — *Kej föl*: szőlőhegy neve Nyelvör II. 95. — *Neszürj*: szőlőhegy neve Nyelvör II. 75. Szent *Heverdel* napja. — *Tür-olaj*. Minden nyavalyának legjobb orvosa a türolaj. Szerintem ezt is imperativusnak kell venni: türj. — *nefelejts*: Erinnerung (Nytört. szót.) és Vergissmeinnicht. — *engemszagolj*, *engemnebánts*, *hozzámnenyulj*, növénynevek Debr. Fűvészk. 368. 373. I. — *fogd meg*, jó fogdmeg legény Vadr. 506. I. *tedd ide* — *tedd oda ember* Marg. 176. — *igérd meg*: egy *adok* többet ér három *igérdmegnél*. Marg. — *hadd el hadd*: Most jön csak a hadd el hadd. Itt ám a hadd el hadd. — az volt ám a hadd el hadd. Marg. 296. — *hányd el vesd el módra* (gondatlanul, rendetlenül) Marg. 321. — *rajta-kapták*: egyébtől nem igen, csak a rajtakaptáktól fél. Dug. Marg. 243. I. — *te mondád-ság*. Nyelvtud. közlem. XV. 190. — nagy *mernémje*, levén Kollmann II. XVIII., 252. — *sírhatnám volt*. — *ehetnéke volt*. — *húsehetnékem* van. A szóösszetételről szóló bírálatomban. — ha volna annyi mersze, mint a mennyi az *akarhatnékja*. Pesti Napló, 1899. febr. 26. — *mihaszna*: nagy mihaszna. — mihaszna ember. Marg. 555. Az első példában főnév, a másodikban melléknév. Még igehatározóvá is válik. Péld. Mihaszna ütöd száz, ha nem érzi? Marg. 202. Mihaszna adják az ökröt egy garasért, ha nincs meg a garas? Marg. 273. — Mihaszna arczád piros? Vadr. 51. V. ö. 240., 428. Mihaszna szivom aetherét, Éltem szép tavaszának? Berzsenyi 103 (de: *mit* haszna jut eszembe. Erdélyi, Népd. II. 54. I. A miért-jelentő *mit* és *mihaszna* elegyedése). — *Kivagy*. — *Mit látsz*: — *Mirássz*; — *Mitvisz*: Kutyanevek. — Föltételes mondat, *Ha lesz*: szőlőhely neve, t. i. ha lesz szőlő. Fóthon, Tápió-Szelén. — Egyik: *ha volna*; másik *jó volna*. Marg. 761. Hogy ne volna gazdag mikor, két pusztája van, az egyik „havolna“, a másik „jó volna“. Marg. 276. — *szerettem*: de mos nem érek rá *szerettem*-komám-asszony. Göcsej. Nyelvör. II., 179. I. — *szerettem* nemzetem. Berzsenyi 159. — elvesztettem Adónt siratom. Thewr. E. Költem. 211. I. — *Kivántam*: ezután mene a császár *igen kivántam* paripán. Mikes I. 39. I. — *választottam*: az én választottam segédpap. Nagy Péter; *kerestem*: az én kerestem jószágomból. Nyelvör III. 422. I. — *sütöttem*: az én sütöttem v. süttem kenyér. U. o. — gyóntam: *közgyóntam* bűneimből. U. o. a most *mondtam* hó 4-dikén Thewr. Józsefnél: Hóra pórhada. 9. lap. Bizton állithatom, hogy nemesak a végzett mult alakjaiból válik jelző, hanem — igaz, hogy nagy ritkán — az elbeszélő multéból is. Jegyzeteim között ezennel csak ezen egy példára tudtam ráakadni: ha már az imént mondtam szó nem elég, mondja Brassay Neo- és palaeologia 14.



v. 16. ? lapján. Úgy rémlík előttem, erdélyi íróknál még több ilyest láttam. Méltó lesz azt megfigyelni. Midőn Donáth *soha ki nem találhattam* okból pisztolyával a rabot úgy lötte mellybe, hogy ez azonnal felfordult. Bajesdi Vitán Sándor, Csatak Hóra követőjével. Pest, 1825. 20. l.

Azonban az *idéztük osztályozása* correctnessége s a fölveti sibbólet ellen némi kifogásunk van. Kriza, Vadr. 547. l. — *laktad*: Hogy el kivinnél Magyarországbán te laktad földedben. Erdélyi Népd. I. 327. l. Szilágyi és Hagymási ballad. 1571. évbeli feldolgozója. — *szerette gyermeke* szíve-szerette fiát. Thewr. II. V. 317. szíveszerette honába IV. 180. (az *én szerette* jó fiam. Jókai. Szeretve mind a vérpadig. V. 113. szerette fiam Thewr. II. V. 313. Erről alább.) — *gyűjtötte* szép kincsöt szükségére adja. Tinódi I. — *kedvelte*: a holtat kedvelte kutyái fölötté keserigik. Thewr. E. Költ. 208. l. — *írta*: Else holt tart zerben az hw írta ewangelionának könywe. Jord. cod. 467. — csinálta: ott volt még az ő csinálta tűz a kályhában, — a jártok földet Ny. Közlem. XV. 190. — következnek az isten-adta féle példák, melyektől — Lehr Albert kifejezése szerint — „szinte rözsög a nyelv.” *adta*: ez s *amaz adta*: De az kényes hadnagy erre semmit sem hajt, — mondván, hogy így öli ez s *amaz adta* fajt. Gyöngyösi, Chariklia 220. *ő atta iokban* Göres. Amb. D. Máty. kir. I. (Máty. szót. 117. l.) Apollon-adta sugallás. Thewr. E. II. I. 384. — Zeus adta király. II. II. 660, IV. 338. — V. 463. Zeus-adta kilencz esztendő. II. II. 134. Zeus-adta szülötteit II. V. 462. tavasz-adta virág. II. II. 89. — istenek adta tulajdon. II. III. 65. — *ebadta*: Népkölt. gyűjt. I 72-, — adta ebadtával fér össze. Marg. 138. l. Ebadta papszolgája, még ő is pofon vágta az Krisztust. Marg 477. Eh! *a ki adta!* Petőfi I<sup>3</sup> 380. Ilyen adtát kurjogat. Vörösm. Csongor Tünd. 286. — Erősen fújja az adtát. Ball. Példb. 26. — Kiáltám: Tiszt Urak! ilyen teremteték, Itt vagyon a móres, adta szedte vették. Gvadányi Rontó P. — *isten-adta*: ma a mái istenadta nap nem tötötted egyébbel az időt, hanem sat. Vadr. 365. l. P. 171. l. — Istenadta kis barnája, Erdélyi, Népd. II. 22. l. v. ö. III. 31. sat. Ez az oltár isten-adta föld. Vörösm. Salamon. Isten-atta szüzesége, kinek lesznek felesége? Vadr. 160. l. Hol jár itt az Isten-adta. Vörösm. Csong. 298. Minden ág megtépte. tüske megszakgatta; úgy hogy még aléltabb most az isten-adta. Arany Össz. költ. II. 29. l. — *istenadták*. Arany Aristoph. Plut. 267. — *a bor isten-adta* nektár Anakreoni dalok, 50., 6. *Dionysos-adta* nedv. u. o. 51., 10. — *úr-adta*: Elég volt ennyi, sőt ezt is vegye. Köszönettel az ur-adta holt szegénye. Arany Össz. költ. III. 278. l. v. ö. Nyelvör II. 82. — *ördög-adta*: ördög-adta verebe. Bácsmegyei gyermekvers. Ha véllem nem há' ördögadta.

Abafi. tréf. népd. 24. sz. — *De lántz-adta*, arra nem adom magamat. Gvadányi Rontó P. 152. l. *lánczos-adta* kölyke! Bácsm. *mámus-adta* dölyfe Arany Lovag. 642. — *tüzes-atta*! Vadr. 365. l. — a *putnoki adta* borokért Úrhölgyben 12. l. *természet adta*; természet adta nemes tehetségek Ungvár-németi Tóth L. Versei dedicatiójában. A fivér természet-adta barát. Thewr. Nyelvgyak. 77. lap. *törvény-adta*: Még nem pártütés, ha nem segít kérelmünk Törvény-adta módon kardunkat emelniünk. Arany Össz. költ. II. 417. l. Megrázogatta pajzsát s a Hektor adta kardot. Thewr. Józsa. 222. l. *eszem-adta*: korcsmárosné. eszem-adta. de barna. Erdélyi Népd. II. 232. l. Eszemadta. teremtetten. Erdélyi Népd. I. 53. l. Elmennél-e a kováeshoz. az eszem-adtához? Erd. Népd. III. 2. l., *eszem-adta* olyan mint *csinálom-adta* (Petőfi I<sup>3</sup> 94. l.), *b . . . . -adta*, *fikom-adta* (fikkom-adta Vadr. 91. lap.), *forgószom-adta* (Aristoph. gloss.), eszem itt nem személyragos főnév, hanem ige. V. ö. eszem a szivedet, eszem a te istenedet Erdélyi. Népd. III. 6. lap, eszem, a ki angyala van. Népd. Adta ezekben az összetételekben tréfás káromkodásra szolgál. Adta magában hol káromkodást. hol fokozást fejez ki. Ez utóbbira nézve érdekes példák: Egy titok. kettő tanács. három *széles adta* világ Ballagi. Példab. 1654. *csupa adta* viz. Bácsm. Szabadk. *csupa adta* szerelmet Görög Anthológiám V. 305, 3. — Hej be szeretlek *szivem-adta*. Erd. Népd. II. 175. Piros-leán. *szium atta*! Vadr. 149. l. — (az etymologiaiilag félre értett eszemadta mintájára). *czuczám-adta*; *czuczám-adtás*; *czuczám-adtázik* (Terhes Sámuel) Üvegtábla II. 55., 56. l. *terem-adta* Lehr. Toldi 97. l. *terem* a teremtetten káromkodásnak euphemistikus csonkítása. V. ö. a teremfáját. — *Smerdis-ujánlta* gyönyör. Görög Anthológiám VII. 25, 8. — *alkotta*: közélet alkotta jegy. Thewr. Árpád. Nyílt szó 9. l. — *maguk ásta* üregekben Schubert-féle Természetr. 1876. 86. l. — Zeus avatotta király. Thewr. II. II. 98., 196., 444. ég-áldotta. II. III. 182. — *átkozta*: *isten-átkozta* tövis Eryngium planum. Orv. füvészk. 374. l. Lehr. Toldi 97. l., *szent kéz áldotta* zászló Föv. Lapok 1896. jan. 5., *isten-átkozta túske*: Xanthium spinosum Szinnyi Tájsz. Kiáll. mint az isten-átkozta tuskén a tövis. Ball. Péld. 4225. — *áztatta*: véráztatta föld. Garay 809. l. Ujváry Béla Föv. Lapok. 1877. máj. 11. — *kőbélyegezte* Thewr. Józsa. Drága Vilma 31. l. Haragborította égen. Gáspár. Nagy Olvasók. 19. l. Érez-borította kötöm. Thewr. E. II. IV. 187., vérborította fiát. Gör. Anth. VII. 229., 4. — *csalta*, *szín-csalta*: szín-csalta szívében. Vörösm. Zal. III. *csinálta*: *bot-csinálta* doktor. *csapta*: *villám-csapta* ördöggút. Thewr. Dr. Vilma. 8. l. *csipte*: *dér-csipte*: szomorú mint a dércsipte dohány. Margalits 69. l. *ördög-csipte* fű: Veronica chamaedris. Nyelvőr IV. 122. l. szerelem-méh-csipte leány. Thewr. Drága Vilma 4. l.

— *csodálta*: ország-világ csodálta: A szem, a száj elállott merész beszédein, Ország-világ csodálta vitézi tettein. Garay Össz. költ. 294. l. — *dobta*: *ördög-dobta*: megállj, imilyen, amolyan *ebadta*, *ördög-dobta*, *vízhozta* fattya! Népk. gy. II. 382. l. vészöntötte erdei nagy fa. Szinnyei Tájsz. „feküfa” alatt. — *dúlta*: *bánat-dúlta* lélek. Thewr. Drága Vilma 27. l. *harag-dúlta* arcz. Nyelvör 219. l. *láng-dúlta*. Ernyőt a hunok is körülötte vonnak, Tetején lángdúlta földözetlen romnak. Arany Össz. költ. II. 363. — *edzette*: *harcz-edzette* Barna-képü, harczedzette bajnokok. Garay 861. l. — *düh-emelte* kezében. Vörösm. Zal. I. *méreg-emésztette* gyík. Dug. Margal. 177. l. nincs semmi épség fene-ette testében. Dugon. Marg. 201. l. — *földette*: Poharak, medenczék, tálak özönfénye, földette királyok lakozó edénye. Arany Össz. költ. II. 256. l. („a kiket a föld megemésztett, magába fogadott” Simonyi Nyelvör IV. 438. l. Helyesen). — Rút, mint a *franczia-ette* orr. Dug. Margal. 265. l. — *haragette*, *méregette* ember. Margalits 308., 174. l. — *moly-ette* Arany Plur. 320. kivetették *molyette* kucsmáját. Margalits 558. lap. — nem ér egy *moly-ette* kucsmát. Marg. 201., 478. l. v. ö. Szabó József: Dicső magyar szó s nyelv őskorú régisége. Sopron, 1829. 4. l. — *rozsdá-ette* (v. rozsdá-ett) *kulcs* v. lakat. sat. Bácsm. — *szúette* Szinnyei Tájsz. De látom az eke hibás, Nem jó fából készült visszás, *Szúötte* régi rossz csere, Csak muszájbó’ szántok vele. Vadr. 56. l. S kinálgatták szúette csontjaik’. Várady Ant. Föv. Lap. 1876. szept. 24. 219. sz. — Egy más alak is tántorgott elé, *szúette* karjait keresztbe fonván. Arany Össz. költ. III. 268. l. Régi, *szúette* volt padlós a deszkája. Gvadányi Rontó Pál. 22. l. *tetü-ette* eb inge. Dugon. Margal. 189. l. — *nap-égette* arczain. Arany Össz. költ. III. 23. l. jegyz. De piros, de pozsgás napégette arczod. u. o. 167. l. a *hadfajzotta* nyavalygás. Ungvárn. Tóth. Vers. 93. l. — *ebfiadzotta* kölyök. Dugon. Ball. Példab. 1490. Marg. 251. l. — *maga-fogta* halat főz. Föv. Lapok 1876. 203. sz. *borfolyta* Kánaán. Kazinczy Lev. Berzs. Deb. 265. l. füstfogta barna kunyhócskák. Bodor Józ. Föv. Lapok. 1877. febr. 15. 36. sz. — vegye rá a *maga-fontát*. Erdélyi Népd. II. 258. l. — *képzelem forrasztotta* szeretet Berzs. XIV. Döbr. kiad. — *leány-fonta-varrta*, — barna leány fonta varrta, gyoles ing, gatyá lobog rajta. Erdélyi Népd. 234. l. *homályfödte* mult. Tarnóczy. A m. irodalomtört. 1876. 23. l. — *nádfödte* eserény. Kollmann II. XVIII. 570. — *magam-főzte* leves Bácsm. *másfőzte-fazék*. Arany Aristoph. Lov. 694. Jobb a Krisztus-főzte, mint a Kristóf-főzte (azaz: jobb a bor, mint a sör). Ball. Pél. 4587. Marg. 477. l. — Ki a tisztai asszony főztét nem ette, az nem is tudja, hogy mi a jó. Marg. 187. — kinek savával élsz, főztét megdicsérjed. Marg. 197. — *keze-főzte*: Üljetek mellém ősi tűzhelyemre! S majd Sabinám hív keze-főzte mellett

Mártsatok vidám ajakat mosolygó Bükkfa kupámba. Berzs. 233. l. Be megenném a szép asszony főztét. Ball. Péld. 2596. (Így is érthető, sőt így is mondják néha: főztjét, mint sültjét.) — *harkály-fúrta* lyukak. Gáspár-Kovácsi. Olv. k. II. foly. II-ből. 28. l. — *vérfutotta* fejét megrázta. Ellenőr, 1877. nov. 14. estilap. *ebgondolta*: nagykorösi szántóföld neve (t. i. „ebgondolta, hogy felosztják.“ Ballagi Alad. Nyelvőr I. 428. *isten-gyalulta* tők: magától széthulló vagy széteső tők. Szinnyei Tájsz. — *búgyilkolta* fürkésző. Thew. Drág. Vil. 8. l. — *kíngyőtörte* Thew. Drág. Vil. 29. l. — a *néphagya* falakra. Vörösm. két szomszédv. l. — úgy tekereg felve, mint nagy városban *ura-hagya* komondor. Dug. Marg. 245. *árvíz-hajtotta* ember. Ball. Péld. 380. *árvíz-hajtotta* szemét. Szinnyei Tájsz. szuvar szó alatt. — *kígyó-harapta* fü. *Plantago* *Coroross.* Orvosi fűv. 376. — *ördög-harapta* v. *marta* fü. *Morsus* *diaboli.* Moln. Albr. *Angyal-rúgta, ördög-harapta* gyökerek. Gásp. Kov. Olvasókönyv. II. foly. II-ből. 122. l. *szél-hányta* porodban. Vörösmart. Zal. V. *gazhordta* zsivány! ki a lányomat kívánja! Erdélyi Népd. III. 160. l. — ejnye *veszett-hordtát.* Arany Össz. költ. II. 147. Arany Acharn. 819. v. — *láncz-hordta*: De jösz a kapitányhoz láncz-hordta franczia. Garay Össz. k. 295. (A tiszta nyelvérzék embere a láncz-hordtát csak úgy érti, mint a gazhordtát, szélhordtát, veszett-hordtát v. ő. láncz-adta. Hanem hogy mi az a láncz, arra nincs még biztos feleletünk. A bácskai sväblegény, ha azt mondják neki, hogy lánczos, a legnagyobb sértésnek veszi. Kész a verekedés. A lánczos teremtetten az emberrel, hogy lánczos az ördög, lánczos-teremtetten tehát az, mit nem Isten, hanem ördög teremtetten. Csakhogy az nem okvetlen áll, mert van például kutyateremtetten is. A kutya lánczos, a lánczosteremtetten s a láncz-hordta szerintem a labanczcal azonos *lanc*-ból magyarázandó: *lane* (Heltainál) meg *lanczos* a német *Lands-Knecht* első fele. Most értjük meg csak, miért dühösödik annyira az alföldi sváb, ha lánczosnak csúfolják. Eredetileg a kutya lánczos azt jelentette, hogy kutya német, a láncz-hordta franczia pedig, etymologiailag véve a dolgot, voltaképp az, kit a német hozott a nyakunkra. Az eredeti érzelem idővel elhomályosult és most már csak a sértést érezzük ki a kifejezésből s hajlandók vagyunk inkább karikás láneczra, mintsem labanczra gondolni. Ilyen etymologiai félreértésektől csak úgy hemzseg a nyelv. Magyarázatom tehát semmiféle akadályba nem ütközik.) — *gözühordta* = tiszta, egészséges, gözü-hordta mogyoró. Marg. 283. *szél-hordta*: rendetlen mindenféle együtt. Három szék. M. Ny. VI. 349. l. *szél-hordta* ember Dug.-nál. Margal. 176. *szélhordta*, Somogyi Gedeon. Petron. 97. l. *szél-hordozta*: a szél-hordozta falevélről úgy félnek, mintha fegyver volna fejek felett. Pázm. Pr. 874. *víz-hordta* föld. Kecskemét. — *holló-hozta*

semmiházi ember. Ball. Példb. 1837. = 3394. Marg. 175. l. — Káposzta a nép etymologia szerint *Káp-hozta*. Magyars. elv. 31. l. v. *kapa-hozta*. Geleji Katonánál: Corp. gram. 313. — *kikelet-hozta* virágok. Gör. Anth. VII. 207. 4. — *Vízhozta* János (árviz alkalmával jött), Nyelvőr III. 92. l. Vízhozta gyermek (talált gyermek). Marg. 287. vízhozta fattya. Népk. II. 308. l. *rózsahullotta* arcz. Thewr. Drág. Vilm. 29. l. (v. ö. harmatgyöngye hullja meg. Vörösm. Csongor. 351.) *isten-ihlette*. Geleji Katonánál. Nyelvőr III. 498. l. Az ember írta debreczeni hulló levelek. Föv. Lapok. 1877. 197. sz. 949. l. — *természetirta* kötelesség. Thewr. Drág. Vilm. 28. l. *víz-járta* eszímáit. Föv. Lapok. 1877. decz. 8. A *számnév-jelezte* szó. Joannovics Győr, III. 395. l. — *sors-jelölte*. Arany Madar. 950. — *szivem-kedvelte*. Vörösm. Zalán I. — Zeus-kedvelte. Thewr. II. VI. 317. — isten kedvelte Achilles. Kollmann II. XVIII. 192. oh te a kedvelt lant kedvelte barátja. Görög Anthologiám VII. 23., 7. — *Kelte*: apró-köte. Tájsz. („tovább képezve aprókötés, apróköte = himlökelt; v. ö. megköte az apró.“ Vadr. 491. Simonyi Nyelvőr IV. 438. l.), kelés népetym. — *magam kereste*, *magok kereste*: A kiknek pedig maguk kereste jószági vannak. Approb. III. Szélkergette polyva. Nyelvőr III. 422. l. Maguk készítette üreg — 25. l., 108. l. Schubertféle Temur. 1876. 83. l. önkészítette gépek. u. o. 11 l. ibolyakoszorúza szerelmes Athenae. Arany Aristoph. Lov. 1222. Oly haragos, mint az ördög-kötötte-rokka. Ballagi. Példab. 3076. v. ö. Nyelvőr I. 370. II. 421. Arany kis. költ. II. 16. l. *Zeus-lakta*: ott kéken a Zeus-lakta domb. Arany Össz. költ. I. 151. l. *Krokodil-lakta* Nilus. Ellenőr 1877. júl. 25. esti lap. Lény-nem-lakta-éj. Vörösm. Csong. 33. *férfi-lakozta* kies mezeit. Arany Aristoph. Felh. 298. *Csillag-látta* ör. Mez. Népm. Nyelvőr 438. *madárlátta* kenyér v. czipó -- selyem kenyér = kakas téjjel sült kenyér. Németül: Hasenbrod. Ball. Példb. 8230. madárlátta czipót hoztam. Arany Toldi 8. sz. Kutat az apró nép, örülne, ha benne, Madárlátta kenyér-darabocskát lelne. Arany Össz. költ. I. 207. Lehr. Toldi (X. 8.) 357. l. Nesze szolgám, madárlátta-czipót hoztam. Arany Össz. költ. II. 83. l. A szél-lengette tömjénfüst gomoly. Arany Aristoph. Mad. 1599. — *dérlepte* háztető. Föv. Lapok. 1876. nov. 1 hamu-lepte fiú. Görög Anth. IX. 331., 2. hó-lepte fák. u. o. hó-lepte vidék u. o. 1875. 13. hó-lepte Olymp Thewr Ilias. I. 419. *moh-lepte*: moh-lepte gödörben. Kisf. K. Mohács porlepte-út. Nyelvőr II. 219. l. porlepte akták. Föv. Lapok. 1877. júl. 12. vízlepte-lapály. Vörösmarty Zal. I. doh-belepte falak. Barczafaly Szigv. 154. *farkas-marta*: csak a farkas-marta után áhítozik. Dug. Marg. 218. l. Ennek csak farkas-marta kell. Ballagi Péld. 2236. Marg. 219. *ördög-marta* Morsus diaboli. Moln. Alb. Vízikigyó-marta seb.

Thewr. II. II. 723. harag-marta seb. Baksay II. 10. I. Jobb a Krisztus-főzte mint a Kristófmelegítette. Dug. Marg. 477. I. — *mondotta*: Jézus mondotta ige. Ers. codex Pap. 101. — Jézus mondotta szó. Szegedi ráimádk. Nyelvőr IV. 138. I. *Paris-mondotta* ítélet. Görög Anthologiám V. 36. 9. — *könymosta*: S bomlott hajával dörzsöli könymosta arczeit. Thewr. E. Költ. 142. I. *vérmosta*: Ő állá halála vér-mosta fokán. Arany Össz. Költ. I. 394. I. Bachos-nedvezte ruhában. Görög Anthol. VII. 27., 7. Kronos-nemzette Zeus. Thewr. II. II. 102. — Zeus nemzette Múzsák. II. II. 490. — *nötte*: erdő-nötte. silviger. Pápai Páriz. Nyelvőr III. 361. I. *fű-nötte*: Oda fenn jó-téres fű-nötte lapály van. Arany, Bud. hal. 115. I. Arany Össz. Költ. II. 293. I. fűnötte v. fűnötés = füvel benőtt hely. M. Ny. VI. 327. Vadr. 499. Szinnyei, Tájszót. — *gyep-nötte* udvar. Thewr. Drág. Vilm. 7. lap. gyom-nötte hely. Vadr. 501. M. Ny. VI. 329. gyomatag alatt. — vadfü-benőtt, néma sivatag. Vargha Gyula Kisf.-Társ. Évk. XXXI. 121. — Isten veled! *virág-benötte* föld. Csukási. Föv. Lapokb. 1869. — idő-nyütötte arca, Föv. Lapok. 1876. nov. 20. *okozta*: égés okozta súlyos sebek. Nyelvőr. III. 393. — *ostorozta*: balsors-ostorozta ifjú, Thewr. Drág. Vilm. 29. I. — *ölette*: bükk-ölette-hely, Thewr. Drág. Vilm. 27. I. — *érdem-ölette* név. Thewr. Nyelvkk. 105. I. babér-ölette Phoebus. Thewr. Józsa 227. I. *fűzér-ölette* fövel. Thewr. Józsa 223. I. *ölte*: isten-ölte, ember-ölte, (mondják a czigányok, mikor gúnyolják őket, hogy a döglött állatot megeszik). Szinnyei Tájszót. Jobb az isten-ölte, mint az ember-ölte. Ball. Péld. 3693. Jobb az isten-ölte, mint az ember-vágta. Dugon.-nál. Margal. 175. I. — trósz-ölte barátja. Kollmann II. XVIII. 437. — szű-örlötte sárgás por. Szinnyei Tájsz. „szóliszt“ (szű-liszt? alatt. — *éh-öszöntözötte* oroszlán. Kollmann II. XVIII. 151. — *bíborövedzte* nyak, Barna Ign. Persiusában. csilagövezte, Gör. Anth. VII. 62. — *fényövezte* igazság (kép . . .) Föv. Lapok 1876. okt. 22. 243. sz. 1140. I. — *parancsolta*: Kutya-parancsolta. Enyje kutya-parancsolta. Erdélyi Népd. II. 257. I. Kutya-parancsolta hitvány czudarja. Dug. Marg. 483 I. *kakuk-pökte* fű. Cardamine prat. Orv. füv. 374. I. *hold-ragyogta*. Thewr. Drág. Vilm. 29. I. *egér-rágta* sajt. Nyelvőr III. 422. IV. 113. — *szél-ringatta* ág. S mint a szélringatta száraz ág, remegve nyúlt ki mind a két keze. Petőfi, díszkiad. 36. I. Az utósó alamizsna. bagoly-rúgta. Jókai, Hétköznapi. 67. I. angyal-rúgta fű. Lysimachia mun. Orv. füv. 363. I. *angyal-rúgta*, *ördög-harapta* gyökerek. Gásp. Kov. Olv. könyv. II. fol. II. köt. 122. I. *éh-sanyarta*. Vörösm. Lear király? *Fájdalom-sajtolta* könyek. Iványi Istv. Magyar irálygyak. 53. I. *ördög-sugalta* gondolat. Garay. 1013. I. *dér-sütötte*: Bús mint a dér-sütötte dohány. Dugon. Margalits. 89. lap (v. ő. napsütötte víz); *magam-*

sütötte: *magunk-sütötte* kenyér. Bácsm. — már lejt önként a simuló mestere-szabta úton Czuczor Révaira írt epigr. *sas-szag-gatta* képü: ripacsos. Tájszót. kinszaggatta. Kollmann II. XVIII. 305. szállta: ború-szállta arczczal. Thewr. Drág. Vilm. 25. I. szedte: Tiszta mint a galamb-szedte búza. Ball. P. 7501. — szerette: Isten-fia szerette dolog. Sándor-cod. Szerette fiam. Thewr. E. II. V. 312. Szive-szerette fiát. Thewr. E. II. V. 317. Szive-szerette honába. Thewr. E. II. IV. 180. — most lomha föld, ló s ember szidta sár. Greguss meséi. 97. I. — szötte: pók-szötte háló (Terhes Sámuel) Üvegtábl. II. 63. I. maguk-szötte vászonban járó emberek. Föv. Lapok. 1876. okt. 231. sz. 1085 I. *tövis-szúrta* lábbal Mer. Népm. Nyelvőr IV. 438. I. lándzsa-szúrta arcz. Föv. Lapok 1877. okt. 5. szülte: ebszülte-kutyafajzat, Margalits 139. I. csoda-szülte szüz alak. Vörösm. Csongor. 336. italszülte mámor. Föv. Lapok. 1877. máj. 29. *magukszülte* elméjek tegnap találmányival akarnak kedveskedni. Faludi U. E. 33. I. Thewr. (köszülötte Lehr Toldi 97. I.) *szülötte-földem* féleről Anakreonon kétnyelvű kiad. 406—407. I. Egyéb példák: szülötte földiben. Arany-Gyulai Népkölt. gyűjt. III. 4. és 13. lap. Ethnol. Mittheilungen I. 162. lap. szülötte földéről. Etédi Márton, Magyar Gyász 1813. évi kiad. 151. lap. szülötte helyére. Brassai, Magyar vagy cigány zene? 53. lap. a szülötte földi cigányok u. o. 40. lap. szülötte földem szép Navarra nékem. Szász Károly, Dante Pokl. XXII. 36. *szülött földömön* a hivatalos stílusban. Kassics, Praxis politica civilis stb. Poson. 1841. I. 72. lap.) *szúrte*: szeretem én langy május reggelen, A permet-esőt, mely gyéren aláhull, Csillámfonalkint a dörgéstelen, Nap-szúrte felhők tiszta fátyolárul. Arany Össz. K. III. 255. I. — *takarta*: távol hegyek hó-takarta csúcsai. Gyulai, Nők a tükör előtt. — *tapasztalta*: nagy szerencse tapasztalta (= érte), azaz szerencsés. Nagykúnság. Nyelvőr II. 274. I. isten-tanította, kutyatanította Lehr. Toldi 97. I. *taszította*: Isten-taszította ember Ballagi. Példb. 3667. v. ö. M. Nyelvőr. III. 406. Szinnyi Tájsz. *tépte*: gaz-tépte ruhával. Mer. Népm. Nyelvőr IV. 438. I. *teremtette*: eszem-adta, teremtette. Erdélyi Népd. I. 53. I. isten-teremtette (Petőfi 449?) A pajzán suhanczok még inkább nevelték. E hűségért az isten-teremtettét. Arany Össz. Költ. II. 147. I. lánczos teremtette (teringette) — *tiltotta*: törvénytiltotta; törvény tiltotta botokbul — Csak vagy húszat emelve. Arany Össz. K. III. 7. I. ördög-tojta. Nyelv. Közl. XV. 190. *ugatta*: ebugatta hasa. Abafi. Tréf. Népd. 60. sz. Ebugatta tót kölöncze. Ball. Példb. 1593. Marg. 1396. Nem bánom én ebugattát, — Vegye rá a magafontát. Erdélyi II. 258. I. V. ö. Nyelvőr II. 369. Hát mér nem lett pispek az ebugatta. Petőfi 542. Ebugatta módon van ez magyarul. Er-

déli, Népd. I. 266. I. ebkendi, ebugatta. Margal. 138. I. — *unta*: nem gondolok osztán, ha lelkem elvállik világunta testemtől. Zrínyi II. 126. I. ördög-unta banyája. Tájszót. — *ülte*: köd-ülte táj. Jókai, Szeretve V. 203. *üldözte*: sors-üldözte Zalán. Vörösm. Zal. I. *ütötte*: kö-ütötte, tövés-szúrta lábbal. Mer. Népm. Nyelvőr IV. 438. — Barna leány-fonta varrta Gyolesing, gatyá lobog rajta. Erd. Népd. II. 234. *verte*: isten-verte gazember. Thewr. Józ. gyűjt. Szinnyi Tájsz. — isten-verte paréj. Arany Össz. Költ. III. 223. I. Olyan isten-verte had nincs talán a félvilágon. Vörösm. Csongor. 267. Nyelvőr III. 304. I. az az istenverte rossz embere. Nyelvőr III. 422. I. viharverte, barázdás arcán. Sümegi Kálmán, Föv. Lapok 1876. máj. 18. — arcza sárga beteges, s viharverte szennyes és barázdás. Ellenőr. 1877. júl. 24. estilapj. vihar-verte ragyás arcán, u. o. *jég-verte*: Bús mint a jég-verte búza. Dugon. Margalits 89. lap. — *gyomfelverte* sir. Gyulai Vázl. I. 19. V. ö. házikója tetejét kiverte a fű. Föv. Lapok 1876. 231. sz. sz. 1085. lap. — *szenykiverte* Nyör. IV. 120 lap. — *hidegvette*: annyi mint télen a hidegvette légy Ballagi Példab. 276. hidegvette kebel, utas. Ball. Szót. hidegvette arcok. Jókai Hétköznapi II 17. lap. hidegvette rossz kovács Arany-Gyulai Népkölt. gyűjt. II. 260. lap. — *tudomány-vélette* Fábián: Lucet. II. 8. — *hadvította* hely. Nyelvtört. szót — *harcz-zárta* lakunk. Vörösm. Zal. I. Nyör. IV. 438. lap. — *dalzengette* dicső város. Arany. Aristoph. Lov. 1221.

A jelzőbeli alany meghatározással is állhat:

*Kis ló húzta szekér.* — *barna leány fonta varrta* gyolesing, gatyá lobog rajta. Erdélyi Népd. II. 234. lap. — *szerellemh-csípte* lány. Thewr Józ. Drága Vilma 4. lap. — *erős szél járta* Enispe, Iliasom II. 606. — *vadöszvér járta* vidék. II. II. 852. — *vizikígyó marta* seb. II. II. 723. — *hóvíz duzasztotta* folyó II. V. 87. *merőfény lepte* sisak II. VI. 471. — *szép ruha-födte* cseléd. II. VI. 371. — *anyád nekem adta* szülötte. II. V. 895. — *dús hó fődte* Olympos, Kollmann. II. XVIII. 175. — *hegyes ércz szakította* kebel. u. o. 225. — *Zent David Zidosagnak királya szerzette* zoltar. Döbr. cod. 1. — *A Tököli harambasa vezérlette* rácz csapatok. Jókai, Szeretve mind a vérpadig. V. 97. lap.

Mikor a jelzett főnév a jelzőbeli mondat alanya, a jelzőben foglalt tárgy tárgyesetben áll.

E tárgyragos szerkezetre Simonyi, Nyelvőr XXVII. 579. lapján a következő példákat idézi:

„*jót-únta* balgatag emberek. Gel. Kat. Vált. II. 247. — *a színét hagyta* halmon s még zöld völgyekben. Kazinczy Munk. III. 75. — *a színét hagyta* dombok. Kazinczy Idyll. I. 85. — örül mint a *másét elverte* gunár. Dugonics Péld. 209. — Erőtlen



mint a bőrét vetette kigyó. Dugon. 218. Fohászkodva adta tudtomra, hogy ő *szeretőt veszttette* lányka. Vitkovics Munk. II. 66. Egy *magát megszedte* pénzügyi hivatalnok. Gogoly beszélei 67. Az irodalom úgy *hányódott* a tengeren, mint a *kormányzó-rúdját veszttette* hajó. Alexander B. Budap. Hirlap. 1894. 10:28. S végre a népnyelvben: „örömenységben: *bábját veszttette* gyerek, *házát tévesztette* barom, *urát hagyta* szolga stb., „mi erdélyi nyelvrokonságra mutat“, jegyzi meg Vass I. M. Nyelvészet V. 131. lap“. Az én gyűjteményem még több ilyen példát mutat. Teszem: Szomorú mint a *jó hitvesét veszttette* férj. Ballagi Pél. 7272. Szomorú, mint a *várát veszttette* basa. Ball. 7274. Szomorú, mint az *anyját elvesztette* magzat. Ball. 7256. Hasztalan van szent zsolozsma, nincs erő, Melynek enged a *koporsót fedte* kö. Garay 849. lap. a *trónt bírta* Homér, Fábián, Lucret. III. 1051. a *nyílakat továbbáritotta* vasing. Gör. Anthologiám VI. 81., 3.

Ez az istenadta-féle typus annyira szokásos, hogy még akkor is változatlanul hagyják, mikor a jelzőbeli alany többes-számú. Például: *magunk sütötte, magok kereste, maguk szötte, maguk szülte*. S ime az ég kinyílék, *szászévek-fedte* porából: Felkele phönixként maradékit védni Lykurgos, mondja Berzsenyi 293. lap. *istenek-adta* tulajdon. Thewr. II. III. 65. (V. ö. inaitájó.) Száritgatja *habok-nedvesítette* haját. Gör. Anthologiám XVI. 179. 4.

Hanem azért mégis — bár nagyon ritkán — a többes-számmal is találkozunk. Péld. a *hegyek választották vidéken* — olyan vidéken, melyet hegyek választanak el. Hasonló példa az Ellenőr 1876. aug. 17. kelt számában.

Hogy istenadta ebből van rövidítve: isten adata, azaz isten adománya s hogy az ilyen kifejezéseket lassanként úgy kezdték érteni, mintha a befejezett cselekvésű igealak volna bennük, azt az állítást már 1875-ben a fent idézett bírálatomban elleneztem, ma pedig, mikor a mondat, nevezetesen a verbum finitum legkülönbözőbb alakjainak illetén szereplését tudom bizonyítani, lehetetlenségnek tartom a magyar nyelvnek még naiv korára valló, annyi mindenféle alakban mutatkozó tulajdonságát egyetleneg alaknak félreismeréséből származtatni. Egyébiránt ez tisztán etymologiai kérdés, melyhez a mostani nyelvérzéknek semmi köze. Tegyük fel, hogy az isten adata féle magyarázat csakugyan igaz. Szabad-e azt mondanunk, hogy az ördög-kötötte rokka tulajdonkép így volna: ördög kötete rokka? Semmi szín alatt. A ki ezt a kifejezést legelőször mondotta, már nem vétetett az etymologia ellen: hiszen nyelvérzékénél fogva verbum finitumot gondolt, ennélfogva a mit mondott, csakis verbum finitum lehet. Mikor van szerettem, szeretted, szerette féle jelző, lehetetlen az isten fia szerette dolog-ban szerettté-t másképp magyarázni, mint „er hat es geliebt.“ Egyébiránt azt is kell hangsú-

lyoznom, hogy a verbum finitumnak ilyenén használata nem újabb keletű: megvan ez már codexeinkben és régi közmondásainkban, amint azt gyűjteményem bizonyítja. Az istenfia szerette dolog is a Sándor-codexből való.

Curiosumképp ideiktatom az 1819-ben névtelenül megjelent Üvegtáblácska 2. darab 67. lapján olvasható eme szavakat: „Útoljára jelentem Grammaticus Fitzkó Úrnak, hogy a pókszötte háló, dajkától tanulta nyelv, felhoztuk példa s több ily Nyelvünk természetével ellenkező kifejezéseket nem igen fognak felkapni; mert ha ezeket bévennének, az Analogia kívánná, hogy tovább is illy formán tsúfolnánk a Nyelvet; p. o. a meghizni fog lúd, a megérni fog búza, a ne sirjon lyánka, a napvilágot nem látott volna Görögész könyv sat.“ E polemikus könyv, a mint boldogult atyámtól tudom, Terhes Sámuelről való s Ungvárnémethi Tóth László ellen van intézve, ki görög verseivel még külföldön is dicsőséget szerzett a magyar névnek.

Áttérve most a tengerjárta hajók helyes voltának a kérdésére, szószerint közlöm azt a védelmet, melyben a hibás kifejezés részesült: „Azt mondja (Thewrewk), hogy az teljesen ellenkezik nyelvünk törvényeivel, mert emezek szerint tengerjárta az, a mit a tenger jár, mint vizmosta az, a mit a víz mos, nem pedig a mi a vizet mossa. *Hát igaz, hogy szabályszerint így van*, de azért ne gondoljuk, hogy a Kölcsey és Szarvas kifejezése valami hallatlan a magyar nyelvben. Ime három régebb írónknál olvassuk ezt az összetételelt *világunta* ilyen értelemben — világ-unt, a ki a világot, az életet megunta . . . . Ilyeneket találunk egy párszor Kazinczynál is: . . . . *porlakta* lélek, *barlanglakta* nép . . . . Ismét más írónál: . . . . *bűnbánta* szűz. S végre a népnyelvben is ráakadunk: szárnyaszegte csirke. Meg is mondhatjuk, minő észjárás vezetett erre a szerkezetre. Mivelhogy egyaránt mondták: anyaszült és anyaszülte, szélütött és szélütötte, épp így rájárhatott egy-egy nyelv vagy toll a világunt mellett is a személyragos világunta formára“ stb.

„Nem akarok amellet kardoskodni, hogy már most ezek mind utánzásra méltó kifejezések, de itt is bebizonyult a francia közmondás igazsága: Comprendre c'est pardonner. Ne legyünk tehát igazságtalanok és bocsássuk meg az apró vétségeket s kivált a költői szabadságokat, valamint mi is bocsánatot remélünk a magunk vétkeinek.“

Ez a védelem úgy szól, hogy azt bátran magam is aláírhatom. Nem hogy állításomat czáfolná, hanem egyenesen igazolja. Szerintem is a tengerjárta hajók hamis analogián alapszik. Csak azzal a különbséggel, hogy én azt, a mire egy-egy nyelv vagy toll ilyen hamis analogia hatása alatt rájár, nem az észjárásnak, hanem a nyelvérzék fogyatkozásának tulajdonítom.

A mi az idevágó példákat illeti, a szárnyaszegte csirkén kívül még egyet találtam a népnyelvben, t. i. ezt a közmondást: Szomorú mint őszkor a levele vesztette fa. Dugon. Margal. 211. l. Sőt látszólag még a nagy szerencse tapasztalta is idevaló, a mit a Nagykúnságban hallottak (Nyelvőr II. 274. l.). Azért mondom látszólag, mert az én magyarázatom szerint *tapasztalta* itt aligha azt jelenti, hogy erfahren, hanem azt, hogy érte. Tapasztalom a fejét, a fejét tapogatom, tapasztalom a dohányát, megpróbáltam a dohányát. Mind olyan kifejezés, mely szótárunkból hiányzik.

Irodalmi példa még: pálczaviselte király, Vályinál II. l. 279. tengerhasogatta hajók u. o. II. VII. 46., 240. harezállta Perobok. u. o. II. 749. A mi a pardonner-t illeti, azt szívesen megteszszük. De itt az a kérdés, Homéros jelzőinek fordításánál szabad-e azt a hamis analógián alapuló, a népnyelvben csak kétszer, az íróknál is csak ritkán előforduló typust használni és licentia poetica-val védekezni?

Senkisésem örvendene jobban, mint én; mert szép hangzású, rövid, metrikailag könnyen használható formát kapnék fordításom számára; de fájdalom, az egészséges nyelvérzék tiltakozik ellene. Már pedig lelkiismeretes írónak multhatatlan kötelessége a nyelv épségére ügyelni s mindent kerülni, mi a nyelvérzék megvesztegetésére szolgál.

Íme a mondatokból vált fő- és melléknévek egész schematismusa.

Most látjuk csak, hányféle igealakból, hányféle mondatból válhatik főnév vagy melléknév, hogy a magyar nyelvnek e jellemző tulajdonsága milyen széles terjedelmű s hogy ezeket az összes tünevényeket lehetetlen egy istenadta-féle szónak etymologiai felreértéséből származtatni.

Úgy hiszem továbbá, hogy sikerült homérosi jelzőimet igazolni s az istenadta typus helyes használatát megállapítani.

A felsorolt adatok alapján bátran mondhatjuk, hogy a mondatokból vált főnév és melléknév a magyar nyelv legjellemzőbb s egyúttal legszebb tulajdonságai közé tartozik.

## Anytos psephismája.

(Kivonat *Schvarcz Gyula* r. tag márcz. 6-án fölolvastott értekezéséből.)

Előre bocsátván megjegyzéseit a *Christ* müncheni egyetemi tanár „Geschichte der Griechischen Literatur“ czimű nagy művének csak imént megjelent 3-dik kiadásában rá, már t. i. Schvarcz Gyulának *Herodotossal* szemben való állásfoglalására vonatkozó észrevételekre — értekező kifejti, hogy mért nem lehet komolyan számba venni azon érvelgetéseket, a melyek folytán

orthodox philologok és történetírók még manap is azt akarják elhitetni, hogy azon 10 talantont, a melyet neki az athenei ekklesia 445 vagy 444-ben Kr. e. *Anytos* indítványára megszavazott, *Herodotos* nem azért kapta, hogy mentül jobban fölmagasztalja az ő történelmi munkájában, illetőleg ennek ekkor még meg nem irt majdani folytatásában az atheneiek fegyvertetteit, a perzsák fölött kivívott győzelmeit, hanem valamely más okból, a melyet azonban egyáltalán nem képesek még csak a legtávolabbról sem beigazolni a forrásokból. Különösen két nagy tekintélyű tudósnek, *Curt Wachsmuth*nak és *Leopold von Ranke*nek érvelgetéseit czáfolja rendre értekező, miután előadta, hogy *Anytos* psephismájáról hírt nekünk *Diyillos*, jóhirű athenei történetíró ad, kinek elveszett munkájából idézetet azon kis műben találunk, a melyet rendszerint *Plutarchos*nak szoknak tulajdonítani és a mely — már czíme szerint is — *Herodotos* (történetírói) *rossznyelvűségéről* szól. *Curt Wachsmuth* főleg azért nem akar hitelt adni *Kirchhoff* fejtegetéseinek, a melyek szerint *Herodotos* tiszteletdíjul, jutalmul, vagy akár, tekintettel a még ezentúl megírandó könyvekre, subventióul kapta volna *Herodotos* a 10 talantont az atheni államtól, hogy mentül jobban fölmagasztalja az atheneiek fegyvereinek sikerét és hogy azért hagyta volna félben *Herodotos* az ő történelmi munkáját, mert időközben kimerülvén az athenei állampénztár nagyszerű középítkezések és a hadjáratok meg folytonos nagymérvű hadikészülődések folytán, többé nem lehetett kilátása a subventió megismétlésére — mondom, — *Curt Wachsmuth* főleg azért nem akar hitelt adni *Kirchhoff* fejtegetéseinek: mert *Curt Wachsmuth* egyszerűleg hihetetlen dolognak tartja, hogy az athenei állam irodalmi célokra ily rengeteg nagy összeget valaha is mozgósított volna. Hát az igaz, hogy 10 talanton csakugyan rengeteg pénzösszeg volt ebben az időben Athenében. 10 talanton annyi volt, mint 60,000 drachma; és ebben az időben 60,000 drachmáért nem kevesebb, mint 100 tiszteséges úri lakóházat lehetett vásárolni Athenben. Vagy a mi még jobban megvilágíthatja a 60,000 drachma jelentőségét, vagyis a 10 talanton ez időszertint jelentőségét: *Nikias* fiát, *Nikeratos*t a leggazdagabb emberek közé számították Athenben a forrásaink szerint, pedig *Nikeratos*nak csak 14 talantont tett az összes vagyonértéke és így csak 4 talantonnal volt nagyobb az összes vagyonértéke, mint a mennyit *Herodotos* tiszteletdíjul, jutalmul vagy akár subventióul az ő történelmi munkájának megírásáért az athenei államhatalomtól csak egyszer is kapott.

Igen ám, de *Curt Wachsmuth* téved, midőn hihetetlennek tartja az ily rengeteg pénzbeli áldozatot tisztán irodalmi célokra, tisztán egy író megjutalmazására, vagy lekenyerezésére.

*Curt Wachsmuth* ebben nagyon is téved: mert az athenei állam, már jóval előbb, midőn tehát még az athenei állampénztárban nem volt annyi kincs fölhalmazva, mint 445-ben vagy 444-ben Kr. e., — mondom az athenei állam már jóval előbb nem kevesebb mint 10,000 drachmát adott tiszteletdíjúl *Isokrates* tanúságtétele szerint *Pindaros* költőnek: csak azért, mert *Pindaros* egy rövid költeményt, egy dithyrambost irt, a melyben ő, *Pindaros* az athenei államot „*Hellas támaszának* — Ἑλλάδος ἔρσιμα — nevezi vala. Ha tehát csak ezen két szóért, vagy hát ha úgy tetszik, egy rövid dithyrambosért 10.000 drachmát adhatott az athenei állam egy költőnek tiszteletdíjúl, abban az időben, mikor az athenei állam még szegény volt: mennyivel inkább adhattott 60,000 drachmát a már gazdag athenei állam egy nagy történelmi munkaért, a mely felmagasztalandotta az athenei állam viselt dolgait mind a kortársak, mind az utókor előtt! Hogy azt, miszerint az athenei állam időközben mily temérdek összegeket költött színműirokra és művészekre, ez alkalmából közelebbről ne is említem. — *Leopold von Ranke* meg főleg azt vonja kétségbe, hogy *Herodotos* egyáltalán az ő történetírói működéséért kapta volna azt a 10 talantont az athenei államtól. Azt, hogy *Herodotos* csakugyan kapott 10 talantont az athenei államtól: ezt *Leopold von Ranke* maga sem vonja kétségbe: csak azt nem akarja semmi áron megengedni, hogy azért kapta volna, hogy földicsérje az athenei „politikát“ (sic). Inkább hajlandó *Leopold von Ranke* azt himni, hogy *Herodotos* azért kapta az athenei államtól a 10 talantont, mert odahagyta szülővárosát, *Halikarnassost* és odajött egy időre lakni Athenébe; vagy pedig — mondja *Ranke* — azért kapta a történetíró a 10 talantont az athenei államtól, mert résztvett az athenei telepítvényesekkel együtt *Thurioi* gyarmatosításában.

*Leopold von Ranke* mindezen érvelgetéseit nagyon ügyesen csoportosítja ugyan, de kiri az ő szavaiból minden lépten-nyomon az ő előre eltökélt hyperconservatív czélzatossága. Már a nyelvezete, az általa használt kifejezések is erre vallanak. Pl. midőn az athenei állam — Staat — helyett folyton Athene városát — „Stadt“ — emlegeti. Pedig hát ez teljességgel incorrect kifejezés ily kapcsolatokban: mert a 10 talantont *Herodotosnak* nem Athén városa — „Die Stadt Athen“ — szavazta meg, hanem az athenei állam — Staat — ἐκκλησία-ja, a mely magában foglalta nemcsak az Athén városának szavazatjoggal bíró állampolgárait, de az athenei államnak egyéb községekben pl. a 70—80,000 lakósú *Brauronban*, a 30—40,000 lakójú *Acharnaiban* lakó állampolgárai is, valamint az *Eleusisben* lakó athenei állampolgárokat is. Avagy talán azt akarja mondani *Leopold von Ranke*, hogy a *Brauronban*, *Acharnaiban*,

Eleusisben stb. lakó több ezernyi athenei állampolgár nem is lett volna arra jogosítva, résztvenni azon gyűlésben, a mely Anytos indítványára megszavazta Herodotosnak a 10 talantont?

Dehogy is akar Leopold von Ranke ily képtelenséget állítani. De hát akkor miért használja ő a „der Staat Athen“ vagy „der athenische Staat“ helyett folyton a „die Stadt Athen“ kifejezést? — Attól tartok, csak azért, mert Leopold von Ranke szinte borzong minden újítástól. A mi philolog és historikus délapáink is így mondták, hogy „die Stadt Athen“, a mikor pedig „Staat Athen“-t akartak mondani — ne térjünk tehát el az ősi szokástól; ne hozzunk be újítást e téren se a tudományos nyelvezetbe — mert hát az újítás megronthatná a hagyományos fegyelmet. — „die väterliche Zucht“ — a minthogy már Platon is a Phrynis által behozott trillázó új hangidomoknak — κλάσεις — tulajdonítja az athenei régi jó idők erkölcaseinek megromlását. Ez jellemző vonás Leopold von Ranke eljárására nézve. Már ebből is érthető, mennyire czélzatos az ő érvelgetése e részben is. Azután mi értelme lett volna annak, hogy Herodotos 10 talantont kapott legyen az athenei államtól csak azért, mert elhagyta az ő szülővárosát Halikarnassost? Hisz Herodotosnak úgy kellett Halikarnassosból megszöknie az ottani politikai helyzet miatt! Thuriói gyarmatosításában pedig Herodotosnak megbízható források szerint nem volt más szerepe, mint bármely más οἰκιστής-nek; annak, hogy ő az athenei államhatalom részéről valamely közfunctióval lett volna ott megbízva, sehol semmi megbízható nyoma. De az a körülmény is, hogy Leopold von Ranke athenei politikát emleget, elárulja, miszerint Ranke minden áron keresi az érvet, a nélkül, hogy kellő jözezim állana erre a háttérben. Hisz azt, hogy Herodotos az athenei politika fölmagasztalásáért kapta a 10 talantont: senki a komolyan számbavehető kritikus búvárok közül még nem állította; hanem igen is azt vetik szemére Herodotosnak az újabb elfogulatlan szaktudósok, hogy 5.283,000 főre teszi Herodotos a Ksayârsha (Xerxes) királynak Hellasra támadó seregét, holott Welzhoffer, Delbrück és Beloch szerint csakis 45—55,000, vagy legfőlebb 100,000 főnyi persa seregről lehet beszélni stb.; szóval, hogy Herodotos mindent elkövetett, csakhogy mentül csodálatraméltóbb színben tüntethesse föl az atheneieknek a perzsák fölött kivivott győzelmeit. Erről van szó, nem pedig az athenei politikáról, Leopold von Ranke azonban ezzel a kérdéssel szemben úgy viselkedik, mintha sohasem hallott volna felőle! Mindhasztalan, a Plutarchosnak tulajdonított kis munka szövegének egész összefüggése egyenesen arra vall, hogy igenis már az ókorban úgy hitték, sőt úgy tudták, miszerint Herodotos az ő történetírói működéséért kapta a 10 talantont az athenei államhatalomtól.

Látszólag legplausibilisabb Leopold von Rankénak azon kri-

tikai műfogása, midőn arra hivatkozik, hogy magában a *Plutarchos*-nak tulajdonított kis munkában is ott van egy passus, a mely szerint rágalom az, hogy *Herodotos* temérdek pénzt kapott az atheneiektől, csak hogy nekik hízelkedjék. Igen ám, de ezen passus nagyon is fölismerhetőleg *interpolatio* a *Herodotos*-cultusnak egy későbbi hivatól. Hogy pedig csakugyan *interpolatio*: ezt mutatja az a bevégzett tény, miszerint ez a passus, illetőleg ennek a passusnak az egész értelme kiegyenlíthetlen ellentétben áll a munka egész szövegének kritikai állásfoglalásával. Nem döntheti meg ezen ellenérvet *Leopold von Ranke* azon állítása sem, hogy *Herodotost* már csak azért sem kenyereshették le az atheneiek: mert hát *Herodotos*. sok oly részletet szőtt bele az ő történelmi művébe, a mely részletek nagyon kellemetlenül hathattak az atheneiekre. Ez sem bizonyít semmit: mert hát ezen kellemetlen részletek mindössze is nagyon csekély dolgokra, legtöbbször valódi lappaliákra vonatkoznak, a melyeket *Herodotos* csak azért hozhatott föl — s ebben őt nem egy modern, megfizetett historiograph is utánozta — hogy a nagy dolgok ecsetelgetésében annál kevésbé támadhasson gyanú az ő történetírói „*részrehajlatlansága*“ iránt.

Ezek után mi marad fenn érvül az orthodox álláspont védelmére? Semmi egyéb, mint az a körülmény, hogy *Cicero* egy helyütt a „*De Legibus*“-ban a történetírás *atyjának* nevezi *Herodotost*, s ennek folytán az orthodoxok kizártnak tekintik még csak a pusztaság lehetőségét is annak, hogy *Herodotost* képes lett volna akár az athenei állam, akár bárki más valaha is megvesztegetni. *Herodotos* szeplőtlen történetírói jellemének fölül kell állania minden gyanúsításon. Ezt tanítják az orthodoxok az egész vonalon. Így kívánja ezt a hyperconservatív hagyományosság. Quod erat demonstrandum!

Annak, hogy az ódon világban *Herodotos*-nak az ő szeplőtlen történetírói jellemét valaki is hangsúlyozta volna: nem találjuk semmi nyomát a megbízható forrásokban. Éppen ellenkezőleg *Aristophanes* a *boiot* történetíró arról tesz jelentést, hogy *Herodotos* fölajánlotta az ő magasztaló történetírói szolgálatait a *Thebai*aknak is jó drága pénzért; de minthogy nem kapott pénzt a *thebai*aktól, tehát azután az ő művében folyton rágalmazza a *thebai*akat. *Markellinos* és *Ps. Dion Chrysostomos* (*Κορινθιακὸς λόγος*) szerint pedig *Herodotos* pénzt kért mint történetíró a *korinthesi*aktól is: és minthogy a *korinthesi*ak nem akarták az ő dicsőségök emlékeztetét pénzen megvásárolni: hát *Herodotos* akként boszulta meg rajtok magát, hogy azt írta az ő művében, hogy a *korinthesi*ak — merő gyávaságból — megszöktek a *salamisi* tengeri csatából.

Mindezek daczára örökbecsű kincsbányája marad az ókori történelemnek a *Herodotos* munkája: csak az *atheneiek* haditetteire vonatkozólag nem tarthatjuk azt többé föltétlenül megbízhatónak.

## Jegyzőkönyvi mellékletek.

---

### Jelentés az 1898. évi Bulyovszky-pályázatról.

A pályázatra 16 költemény érkezett, de figyelemreméltó alig van közöttük kettő-három.

Legnagyobb részök történeti vonatkozású elmélkedés, sokszor hallott eseményeknek és közhelyekké vált hazafias szólamoknak ismétlésével. Közös vonásuk, hogy szerzőiknek sem a belső, sem a külső forma iránt nincs érzékek. Érzelmük, gondolataik egymásra vonatkoztatásban és összefüzésében némelyek még bizonyos józan okosságig sem emelkednek. Növeli a homályt a nyelv és verselés gyarlósága. Egyik pattogó daktylusokba vagy ékes sapphói sorokba kényszeríti eszméit, a licentia kivételes engedményeinek teljes felhasználásával; a másik megrimeli a sorokat, de még a szótagszám nyűgét is elveti; egyiknél költői nyelv helyett lapos prózát, másiknál az ódai emelkedettség helyett üres pathos-t találunk. A kifejezés színező ereje, hajlékonysága ismeretlen előttük, némelyik még a nyelvtani és helyesírási szabatosságig sem jutott el. Ebbe a csoportba kell soroznunk az *Árpád*, *Emlékezés Kemény Simonról*, *Emlékezzünk régiekre!*, *A vörös sapkások*, *Rákóczi vigasza vagy elégiája*, *Mária Terézia magyarjai*, *Nemzeti óda*, *Van Isten*, *A magyarok istenéhez* és az *Óda* címűeket.

A 10. sz. *A szülőföld* címűben tisztultabb érzelm- és gondolatvilág nyilatkozik, de mint költői mű rosszul van szerkesztve, s nyelve, verselése sem elég szabatos; melegebbé, költőibbé csak egy helyt, a mű derekán válik. — A 2. sz. *Széchenyi hazatérése* címűnek az a tárgya, hogyan ébredt hivatásának tudatára a nagy Széchenyi, s mikép fogamzott meg a lelkében a nemzet teltre-ébresztésének gondolata. A költeményt conceptiója, gondolatfüzése, emelkedett hangja megkülönbözteti ugyan a főntebbiektől, de még távol áll attól, hogy jónak mondassuk. Eszméi, sőt kifejezései a Széchenyi munkáiból s a 30-as évek hazafias lírájából jól ismert közhelyekből telnek ki, a változtatással sokszor eredeti erejükből, szépségükből kifogatva. Verselése meg éppen gyenge; ha akad is egy-egy hangzatosabb sor, hibátlan versszak alig van. — Az 5. sz. *1867. július 8.* cím alatt nyilván a *június* 8-iki koronázásról akar szólni. A költemény első fele a verstelen képek, rosszul választott kifejezések, a



gondolati átmenetek laza összefüggése miatt merőben elhibázott; de a második felében a kibékülés, a magyar nemzet hazafias törekvése és dynastikus hűsége emelkedettebb hangon, némileg jobban van kifejezve. Verselése azonban mindvégig egyenetlen.

A 7., 8., 9. sz. *Márczius 15-én, Márczius Idusán, Fél század múltán* címűeknek nemcsak tárgyi rokonságuk van; egy kéz írása, egy fej munkája mind a három. Bizonyos technikai ügyességgel járó phrasis-készletet nem lehet szerzőjőktől elvitatni, de teljesen sikerültnek még az aránylag legjobb *Fél század múltán* című sem mondható. Ebben az emlékezetes nap lelkes üdvözlése után felidézi a fél század előtt történeteket: rajzolja a tespedő kort, a szabadság felvirradtát, majd a testvérharczot, az elszánt küzdelmet és a bukást; aztán a lemondó gyász és türés korszakát, míg a nemzetnek egyre növekvő bizalmában az ég is segít visszavívni ősjogát, s király és nép együtt munkálva kezd „újabb, szebb, jobb életet“. Büszkén tekintünk vissza a dicső küzdelemre:

„Gyümölcsesé a magot, mit elvetettünk,  
E mult áldásos napja érlelé.  
Ma is ragyog fényében olthatatlan  
A szabadság, az öserény, a jog,  
S fényében fognak tündökölni majdan  
A még jövőendő távol korszakok.

Mert nemzet, mely lelkébe nézve hordja  
Tudat gyanánt önszerzett létjogát,  
Nem lankad el, ha megtiporja sorsa,  
Jármát leküzdvé él, remél tovább.“ stb.

A mult és jelen hazafias küzdelmeinek im e rajzában a gondolatfüzés világos, a költemény hangjában van némi emelkedettség, de ez inkább szónoki, a szavak ömlő árában több a szó mint a gondolat, s az emennek nem mindig hű tolmácsa; sokszor éppen csak csillogó szó-halmaz az egész. Versei, mint a pár sornyi mutatóványból is észrevehető, elég gördülékenyek, de nem egyenletesek: sokszor egész sorokban alig akad egy-egy iambus; rímei azonban mindvégig gondosak.

Mivel e szerint minden tekintetben kifogástalan munkát nem találtunk a pályázó művek közt, azt ajánljuk a tek. Akadémiának, hogy a Buloyvszky-jutalmat ez idén ne méltóztassék kiadni.

Budapest, 1899. április 29-én.

*Badics Ferencz lt.*

*Gyulai Pál rt.*

*Lehr Albert lt.*

## Jelentés az 1898-iki Nádasdy-pályázatról.

## I.

Azon harminczegy pályamű közt, mely ez időszerint az akadémiai Nádasdy-jutalomért versenyez, a legtöbb most is, mint rendszeren lenni szokott, nem igen méltó arra, hogy a bírálat komolyan és részletesen foglalkozzék velők. Némelyik mindjárt első tekintetre elárulja értéktelenségét és gyarlóságát. Van egy pár olyan, mely az elején megkapja figyelmünket, mintha csakugyan lenni akarna belőle valami élvezhető, de minél tovább olvassuk, annál inkább oszlik illúziónk; a végén pedig azt látjuk, hogy várakozásunkban csalódtunk. Efféle darab a 19. számú *Don Kihóte* című, mely hosszú, alantjáró, unalmas előadásban beszél némi falusi történetet; továbbá a 28. számú *Adorján* című. A 17. számú *Morvamező* írója ügyesen és könnyen versel, stílje is lendületes, de meséje vagy váza nagyon vékony s kiri belőle egy kissé a Habsburg-ellenes él. Csekély érdeme mellett is sok társánál különb.

*Bankó leánya* (31. sz.), a ki férfinak öltözve nyeri el a díjat és völegényt Béla király tornajátékán, sokkal több feldolgozásban fordult már meg más alkalommal a pályázaton. Gyarló az elbeszélés. A nyelvezet alant járó, a verselés gyöngye, az esemény szövege laza. Itt-amott az izetlenségekben is gyönyörködni látszik. Hogy mégis megemlítem, értelmes voltaért s népies színezetre törekvéseért történik.

Vallásos érzelemtől áradozik a *Szentkereszt legendája* (11. sz.) vallástörténeti költemény. Ádám bűnén kezdve rajzolja változatos versekben, Krisztus életét a feltámadásig, gyarló kézzel, de erős egyházias, hogy ne mondjam, papi zamattal.

Ha még némi elismeréssel érintem azt a nagy szorgalmat, mely a *Béla* költői beszélyt (8. sz.) tizenkét énekben, több mint 360 sűrű lapon, gördülékeny alexandrin versekben megalkotta, körülbelől felemelttem a némi figyelemre méltókat.

Különösebb méltatást érdemel azonban s a többiek sorából kiemelkedik négy pályamű. Különböző értékűek, de egy vagy más tekintetben mindenik értékes; sőt közöttük egy, az én véleményem szerint, megüti a kívánt mérséket.

*Perdita* (4. sz.) rövid költői elbeszélés. Gyakorlott kéz munkája. A mit elbeszél, érdekesen, költői nyelven, kifogástalan versekben beszéli el. Egy szegény munkás leány, Magda, rövid története vagy kalandja ez. A költő egy este a Dunaparton sétálgat, hogy szórakozva feledje, a kit nem tud feledni, Nóráját, hűtlenné vált első kedvesét.

Ím egyszerre „egy formás kis leány, mint az üldözött, lihegve és kelve önmagából, váratlanul a karjaiba ájúl.“ Ez volt Magda. Költőnk mit tehetett egyebet, mint gyöngéden átölelte a lányt s védelmébe fogadva az őt „nyomon követő rüpek had“ elől, haza kísérte. De ez a kíséret nem történt minden közelebbi érintkezés nélkül. A költőt káprázatos álom vagy ébren álmódás ragadta meg s a mint a lányra rátekingett, „Nórának hitte hirtelen“. E hit védelme alatt forrón átölelte, „s csókok között szerelmi lázban haladtak az utcákon át“. Haza kísérve, a poéta „tisztá szent szerelmet“ vall a lánynak, a ki készséggel viszonzza a vallomást: „öné leszek, míg meg nem űn“ s másnap esti öt órára találkozót tűznek a Kalvin-térre. E közben fölébred költőnkben az erkölcsi jobb érzék. Leczkét tart önmagának, hogy „Magda lelke maradjon mint a hó fehér.“ De a találkozáson megint csak erőt vesz rajta a kéjvágy s „lihegve gyorsan, csaknem úgy vezette“ a lányt, mintha üldözők elől futnának. Ütközben megint a jobbik eszét veszi elő s megint csak jobbnak látja, hogy „Magda lelke maradjon mint a hó fehér“, ezért sok jó tanácscesal ellátva, visszavezeti az elkedvetlenülült leányt otthonába, a külváros egyik rejtett zugába, hol özvegy édes anyja bibliát olvasgatva vár reája. Kevés idő múlva, talán másnap, meglátogatja a költő a rejtett zugot, sikerét látni a bőven osztott jó tanácsnak. S mit talált? Azt, hogy Magda akkor már egy kárpitos legénnyel megszökött.

Mint látszik, költőnk különös utat választott a szegény munkás leány erényének megóvására. Keresztülvezeti őt a kilátásba helyezett érzéki gyönyörök izgalmain, vagy a haszonhajtó önfeláldozás reményén, aztán elfogja a sirás a fölötte, hogy Magda akár daczból, akár szükségből azt cselekedte, a mit cselekedett.

Nincs a mese megalkotásában elég természetesség és következetesség. Bizonyos frivol színezet is vonul rajta keresztül. Szükségtelen a lebújban mulató söpredék-nép mulatságának rajza és szemléltetése. Nem természetes, hogy az egyszerű gyári munkás leány a 22., 23. lapon oly fenkölt stílusban szaval, mint egy előkelő színésznő. Egyébiránt az elbeszélés folyamában nem egy dagályos részlet is fordul elő.

A 24-ik számú *Királytréfa* költői elbeszélés hat énekben. Tudnillik Bánffy Miklós Pozsony vármegye főispánja és neje Sagáni Erzsébet nagy pompával várja a Bécsből érkező Mátyás király látogatását. Megérkezik. Rendkívüli a vigasság és ünnepély Bánffy udvarában. A király, a ki mellesleg mondva, egy kissé dühös tánczosnak van feltüntetve, Bánffynéval tánczol s tánczközben „méz-édes beszéd“ köz: „kigyuladt szemökben a szerelem lángja“. A férj észre veszi; fölébred benne a féltékenység, a mit az ármányos Kapronczay Bódog még inkább szít. Midőn idő multával a király másodszor látogatja meg a főispánt, ez hirtelen Lindva várába küldi, illetve rejti feleségét a király elől, hogy legyen ott mindaddig, míg ő maga érte nem megy. Mátyás sér-

tőnek találja önmagára nézve ezt a külszinüleg különben nem alaptalan gyanút. Bánffyt rögtön a pozsonyi vár-tömlőczbe záratja. Ott tartja két évig s akkor is úgy bocsátja ki, hogy a lindvai tornán, ismeretlenül, lebocsátott sisakkal, meg kell vívnia a magát már özvegynek vélt feleség kezeért és birtokaiért, a mi a király jelenletében szerencsésen meg is történik.

Tréfának egy kissé nagyon is komoly tréfa. Nemcsak nevetni, de még csak mosolyogni sem lehet rajta. Leginkább becsülendő benne a könnyen ömlő szabatos verselés, a tiszta magyar nyelvezet, a stíl elevensége és színes volta. De a könnyűség, melylyel a külformát kezeli, áradozásra csábítja. Sok üres leírásban talál kedvet. Nagy részletességgel akar festeni minden kicsiséget. Az unalomig foglalkozik a király-várás czifra pompájával, a király és a Bánffy lovának czafrang-díszével, a Bánffyné szobájának felszerelésével, csecse-becse apróságaival. Nem siet a dologra, kicsiségeknél késlekedik. Nem mondom, hogy leírásaiban itt-ott sikerült is nem akad, például egy-egy vidék, egy-egy évszak, egy-egy napkelte vagy napnyugtának rajza: de azok vajmi kevésbé emelik az egésznek belértékét! Túlságos előszeretettel használja a hasonlatokat is. Egymást éri a *mint, vala-mint*, sokszor mosolyra készítő nagy arányokat tüntetve föl. A szeretelenség kedvelése olykor bizzar kifejezéseket csúsztat tolla alá. Például:

Incselgésnek veszi Bánffyné s tréfára  
Mit összekerepel nyelvének rokkája.

— — — — —  
S a mig kába fővel dédelgeti vágyát.  
•Szívja a reménység hosszú pipaszárát.

Az is felötlik, hogy néha egyik verssorból szinte telhetetlen módon viszi át a másikba a szorosan egymáshoz tartozó szót. Például:

Legelső kérdése — hű kapitányához —  
Is az volt stb.

Szerkezete nagyon laza. Egyént vagy jellemet nem bír kidomborítani. A mi benne dicséretre méltó, inkább csak a külső forma és dísz, melyben megjelenik. De erre nézve sem ajánló az a szükség-telen czifra előhang, mely megmagyarázza, hogy

Kótyagosan jár az idő motollája,  
Sok szép tarka fonál tekergődzik rája,  
Mit kesztes pókként ereget az élet.

Ennek a fonálnak „egy ragyogó szálát” igyekszik legombolyítani az elbeszélés írója. Helyesebben jár el, ha készülődés nélkül, rögtön elkezdí a gombolyítást.

A „Szendrei Névtelennek” 1571-ben írt *Szilágyi Mihály és Hajmási László históriája* című ismert elbeszélését önti új alakba

a 27. számú pályamű négy énekben. Kiemeli társai közül a mese egyszerű, világos szövése, számos jellemző érdekes részlete, tiszta nyelvezete, népies hangja. A régi költői együgyű hagyományokat vagy regéket, mondákat új alakba önteni nemcsak megengedhető, hanem néha kívánatos is. A költő ereje és ízlése határozza az újral alkotás értékét, valamint azt is, mit vegyen el a régiből s mit tadjon hozzá.

Szilágyi és Hajmási történetét, mint tudjuk, már régebben feldolgozta Vörösmarty balladában, Gyulai költői beszélyben. Mind a kettő kiváló mű a maga nemében. Különösen becsessé teszi az utóbbit az események gondos és indokolt egybefűzése, az író által közbeszövétt leleménynek tapintatos, sőt szinte szükségesnek látszó alkalmazása és az a ritka báj, melyet az elbeszélésnek az ódon forma és nyelv kölcsönöz.

A *Szendrői Névtelen* egyszerűen azzal kezdi históriáját, hogy „egy időkorban két vitéz úrri rabbá esett vala.” Nem mondja meg: miért? miképen? A história egyik változata már fölemlíti, hogy „két gerézd szőlőért” . . . Ez a két gerézd szőlő szeptet ütött a pályamű szerzőjének fejébe s szükségnek találta a műve egész első énekét azzal a maga által kigondolt történettel foglalni el, a mely körülményesen rajzolja a két gerézd szőlő szerepét „a két vitéz úrri” fogságba jutásában. Nem tekintve az elbeszélés prózái haladását és a kényelmes alexandrinek terjengését, én azt hiszem, erre a betoldásra szükség nem volt. Nem viszi előbbre a főeseményt. Episodot sem képez s amnyi idegen elem vegyül ez által az eredetibe, hogy ez a pályaműnek szinte egy negyedét foglalja el. Nem is vette a két gerézd szőlőt figyelembe se Vörösmarty, se Gyulai.

Nem tartom szerencsésnek ama másik leleményt sem, mely szerint a császár leánya, a kit a pályázó Zulejkának, V. és Gy. Leilának nevez, menekülés közben, míg „a két vitéz úrri” az üldözőkkel harczol, ijedtségében a Dunába ugrik, honnan Szilágyi menti ki, hogy talán ez által is indokolva legyen a leány szerelme Szilágyi iránt. Nem volt erre szükség, mert hiszen a császárleány rokonszenve vagy mondjuk szerelme, mindjárt a történet elején nem Hajmási, hanem Szilágyi felé fordul, midőn a Névtelen szerint

Szilágyi Mihály tömlőcz rostélyán kinéздегél vala,  
Kobza kezében, keserves nótát szépen veri vala,

a mi talán szebben van kifejezve, mint a hogy azt a pályamű kifejezi:

Eltűnődött, aztán énekelni kezdett  
Öblös, erős hangja édes búsan zengett.

Tehát a császár leánya „titokban egykoron hozzájok ment vala s Szilágyi Mihály szomorú szívét vigasztalja vala” s csak neki mondja el, hogy „ha felfogadja igaz hitére, hogy el-kivinné Magyar-

országára“ és feleségül venné: kiszabadítja őket. Úgy látszik azonban nem is a Szilágyi, hanem a Hajmási szerelmére való tekintetből kellett Zulejkának a Dunába ugornia, kinek a vízből kihúzott szép testét, a mint a ruha rátapadt, addig nézte Hajmási, hogy

. . . . . nem tudott állani többé ellent,

A mi esze volt még, az is végkép elment.

Ilyen igen is realis indokolása Hajmási szerelmének, keresettségére mutat s kéri a történet egyszerű folyamából. Egyszerűbb és meghatóbb, hogy a hallgatag Hajmási, a haza határára érve, egyszerre osztozkodni kíván a leányon s meg akar érte vívni, a mint az eredeti história is említi.

Az sem volt szükséges s a mindenről gondoskodás színét viseli magán, hogy pályázzonk a viadalban elesett Hajmásinak, kiről a Névtelen azt énekli, hogy Szilágyi „vitéz Hajmásinak kezét *bokában* elcsapkodta vala“, testét eltemetni, egy remetét ránt elő a közelből, kinek

Hogy legyen pénz, mivel eltakaríthassa,

A gazdátlan fakót szintén neki hagyta — Szilágyi.

Az egész elbeszélésben nélkülözzük az ódontság zamatját vagy himporát, melyet még sem volna szabad teljesen letörölni az ily ódon tárgyak új alakba öntésénél. A költői nyelv lendülete csak itt-ott mutatkozik. Gyakori a prózai laposság, a tárgyhoz nem illő egy-egy alantas kifejezés. A bevégzés is valami népszerű tónusba vág. Úgy hogy a pályamű, számos jó tulajdona mellett is, egy jártas, de siető kéz elcsietett munkájának mondható.

Utolsónak hagytam az elsőt, a 10-ik számú pályaművet. Címe: *Hatvani*. Rege, tizenkét énekben. Az író szerencsés kézzel alakította egységes költői művé a Hatvaniról fenmaradt mondákat, melyeknek egy részletét Arany költeményében bírjuk. Debreczen tudós tanárát ezermesternek s ördögökkel czimborálónak tartotta a mult századi babonás hiszékenység. Csodásnál-csodásabb regéket fűzött nevéhez, melyek máig fenmaradtak a nép ajkán. A pályamű szerzője igen helyesen tünteti föl műve előszavában azt a szempontot, melyből e mondák egy egészsze alkotásában kiindult. Nem vett alapul valamely bölcsészeti, vallási, vagy más magas eszméket s erős tragikai szenvedélyeket. Egyszerű és természetes az a mozgató erő, mely a mi Hatvaninkat az ördöggel szövetkezésre sürgeti. Bántja önérzetét, hogy ne mondjuk, gögjét az a föl sem vevés, lenézés, az a lealázó bánásmód, melyben tudatlan civis-társai részesítik. Érti felsőbbségét. Érti helyzetének megszégyenítő nyügeit. Szabadulni kíván azoktól, tekintélyre, hatalomra vergődni minden áron, még — lelke árán is. Így nyitja föl *Hermes csodakönyvét*, így töri fel annak „varázshatalmú, vórszínű peesétjét“, így kezdődik társalgása s küzdelme az ekként felszabadult ördöggel, Asmódival, míg nem végre sok csodás kaland után Hatvanié lesz a győzelem s megmenti lelkét a sátán körmei közül.

Hogy szerzőnk a maga művében „a Salamon-mondákat a Hatvani-mondákkal összeköttetésbe hozta, hogy a főtálatl anyag egészszé való összefoglalása és kikerekítése végett, azt a magáéból is egyet-mással megtoldotta“, azt helyesen cselekedte. Mindaz a mit saját leleményéből vett fel a mű meséjébe, nem ri ki a mű egészéből, szükséges alkatrészévé vált annak, teljességéhez tartozik, s nem viseli magán az idegen betoldás színét. Így Hatvani régi és újabb szerelmének beszövése nemcsak a cselekvény érdekességét és változatosságát emeli, hanem egyik erősen ösztönző forrása azon küzdelemnek is, melyet a rege hőse Asmodi ellen folytat. Így csak a megfelelő, igaz légkört adta meg a csodás események folyamának azzal, hogy Hatvani korának, helyzetének, társadalmi körülményeinek mívoltához fűzte a mese egyes szálait.

Elbeszélése általában folyékony, természetes és tartalmas. Kerüli az üres dagályt. Nítilje tiszta, lendületes, a helyzetnek megfelelő. Verselési technikája gyakorlott, szabatos. A forma is, melyet az elbeszéléshöz választott, szerencsésnek, a tárgyhoz illőnek mondható. Nem állítom, hogy itt-ott egyes lényegtelen apróságot nem javíthat, vagy változtathat még rajta az „ultima manus“. De az egészre véleményem az, hogy ez a mű absolut becsesl bír s gyarapodására szolgál költői irodalmunknak.

Ennélfogva a *Hatvani* című 10. számú pályaművet a Nádasdy-díjra méltónak tartom és ajánlom.

Miskolcz, 1898. deczember 20.

Léray József, r. tag.

## II.

Az idei Nádasdy-pályázat termése nem mondható, mint aunyi pályázatnál megesik, sivárnak. A 31 pályamű közt van néhány, mely irodalmi színvonalon áll, s ez akkor is eredmény, ha a díjat nem lehetne kiadni. A sok rossz darab, mely e néhányat körülveszi, elmaradhatatlan uszálya minden népesebb pályázatnak s nem von le a jobbak érdeméből semmit; hiszen a pályázat sikere nem attól függ, sok-e a rossz darab, hanem van-e jó darab is.

Szemlélnkből mint leggyöngébbeket s minden általánosításra alkalmatlanokat már eleve ki kell küszöbölnünk a következőket: *László és vezér* (1. sz.; jelige: „Az igazságnak győzni kell“). Egy hatalmas kötetnyi érthetetlenség, szerzőjének Dante a fejébe ment, se vers, se próza; nyelve is összefüggéstelen szózagyalék s annak is banális. *Zrinyi Ilona* (3. sz.; jelige: „Hazám nagy multja alvó tenger“ stb.), a hősnő életrajzáának főbb pontjai erő nélkül, hosszadalmasan és rosszul megverselve: hol pathos, hol próza. *Üvegvár* (5. sz. „Mese, mese mess kenyeret“ stb.) a Detonata mondája, rövidebb oláh népballada föleresztve ízetlen mesévé, elég könnyű versekben,

de lapos nyelven. *Morgó vár* (15. sz.), a pályamű helyesírása szerint „Tsupa naivság“; szerzőjének sejtelve sincs sem egy mese költői kellékeiről, sem egyáltalán verselésről. *Szilágyi és Hajmási* (27. sz. „... fogván estek két magyar úrfiak“ stb.), decompontált Gyulai és ellapított népballada; új benne a leány Dunába ugrása és kimentése; jó a Hajmási szenvedélyéből valami; a többi gyerekes; hát a szőlő-evés! *Kánt'ram* (23. sz.) népieskedő zagyalék, valami anekdota. *Jedikula rabja* (17. sz. „Senki sorsát ki nem kerülheti“). kezdetleges kísérllet Béli Pálról, határozottan kidomborodó gondolat nélkül, zavaros kifejezésekben. II. *Vilmos császár Budavárában* (25. sz. „Moriatur pro rege nostro“) a harmadévi híres toast hatására keletkezett gyarló próza, versekben. *Daczos Julis* (26. sz. „Es ist eine alte Geschichte“). A jelige igazat mond, a balladaszerű darabban a szerző régi történetet beszél el, de nem is ad hozzá új vonást, fordulatot vagy hangot. Mind e darabok mélyen alatta vannak minden „aesthetikai küszöb“-nek.

Azokat, a melyekben a tehetség többé-kevésbé megcsillan, tárgyuk és irányuk szerint három osztályba lehet sorozni. Egy részök nemzeti tárgyat dolgoz fel, a mit történet, monda, vagy régibb elbeszélés nyújtott, és pedig a költészet magyaros hagyományai szerint, magyaros stílusban és formában. Közös bennök az a vonás, hogy a költői képzelet szélesre taposott országúton jár bennök, a nyelv készlete is a meg-Aranyozott népies nyelvből kerül ki, azon ök nem igen újítanak, a mellett a compositio szétterül. Sovány kis meséket nyújtanak hosszúvá mindenféle leírásokkal és hasonlatokkal. Ez a gondolatjárás, ez a nyelv már ismerős előttünk sokkal jobb mintákból, s a munkák nem elégítik ki lelkünk semmiféle szükségletét. A másik csoport már keresi az újat gondolatkörben, hangban; személyei a nagyvárosok alakjai, stíljök nyugati és divatos. Ezek pedig általán halvány és vértelen lények, meséjükben és személyzetökben semmi couleur locale, sem nyelvükben nagyobb jellemzetesség, a jambusok simán, de szintelenül folynak. Szóval ezeken ép úgy meglátszik az utánzás, mint amazokon, ujságuk mindössze abban áll, hogy nem hazai, hanem külföldi minták után vannak formálva. Végre egy kicsinyke csoport vegyes jellemű, a forma mindenikben nemzetközi, de a tárgy az egyik darabban jelenkori magyar, a másikkban magyar vonatkozású történeti. Aránylag a legjobb csoport. Mai költészetünk iránytalansága tükröződik e pályázatban is. A szerzők keresik a tárgyat, mely lelkesíteni tudja őket s a formát, melylyel hatni tudjanak, de nem igen találják; csak azt az igazságot erősítik meg, hogy semmiféle munka, semmiféle divat költővé magában nem tesz senkit, s megfordítva: akár nemzeti, akár nemzetközi stílusban lehetne gazdag képzelettel, mély érzéssel és biztos izléssel megáldott költőnek jeles művet alkotni.

Azok közt a darabok közt, melyekben már egy vagy más figyelemre méltó vonás akad, mindjárt legelől, annál az aesthetikai küszöbnél, de az irodalmi küszöbtől még messzire, találkoznak A szent kereszt



*legendájával* (11. sz. „Per crucem ad lucem“), ezzel a gyermekes, de bizonyos buzgóságot éreztető kísérlettel, mely a megváltás jeléhez fűződött szent mondákat köti össze, Ádám bűnbeesésétől a feltámadás apotheosisáig, a szentírára és az egyházi énekekre emlékeztető nyelven, de a választott magasztos tárgynak megfelelő művészi erő nélkül. Az „*Új idők*“ (14. sz. „A szeretet a legfénylőbb világosság“) szintén efféle vallásos tárgyú kísérlet, a Megváltó születését adja elő, s tartalmilag jobb, mint formailag; nyelve szegényes és verselése gyarló, de hangjában van bizonyos áhitat. Azonban ez messze van attól a művészettől, a mit e tárgy követelne. Ép úgy a kísérlet fokán áll a *Ledőlt bálvány* (30. sz. „Két testvér“); unalmas és nem is egységes irányú elbeszélés a kolostorban nevelt bárókisasszonyról, ki hazatérve, otthon az első bálban beleszeret nénje vőlegényébe, s e miatt sokat szenved; mikor a nászúton Norvégiában meghült nénjét ápolja, sógora, kinek szíve elfordult a szépségevesztett nőtől, őt kívánja meg s vallomást tesz neki a kertben. De a lány, így látva őt, elfordul tőle, bálványa ledől, s mikor a beteg asszony meghal, egy helyen maradnak ugyan, de Margit elkülönzi magát s jótékonyágban keres vigasztalást, mint az özvegy férj a könyvekben. Csak a sírnál találkoznak, a hova bokrétát visznek. Legvégül „két kis esokorból egy nagy lesz“. Mit értsünk ezen? Tán a kibékülést a halott iránti kegyelet eszméjében? Nem tudni. Általában az egészben sok az értelmetlen és érdektelen, az unalmas. A bágyadt verseket fárasztó olvasni is. Compositiója sem egységes; úgy indul, mintha a félszeg leánynevelés következményeit akarná rajzolni, s aztán ez alapon nem épít tovább. Szintén szárnypróbálgatás a *László* című mese (6. sz. „Felejtve régen játék, dal, mese“), mely arról szól, hogyan szerzi vissza az öreg királynak leghíresebb fia az ellopott csodás rigó madarat, melynek éneklésétől a vén is ifjává lesz. Folyékony alexandrinokban, helyenként törzsökös népiességgel adja elő az elnyújtott mesét, hősé-nek sok gondja van az enni-inni valóra, az egész csak egy fokkal különb az „Üvegvár“-nál, de affajta. A *Furcsa eset* (7. sz. „Kit érdekelne még a dal“) elég ügyesen verselt és rövidre fogott, de sekélyes falusi anekdota a hízőről, melyet meg akarnak ölni, de nem lehet, mert nincsen, ellopták. Némi elevenség és erő van a *Morvamező* cz. versben (17. sz. „Multon okulva tanuld jól alakítani jövőd“), melynek veleje az, hogy a nemzet vakot dobott a sors egy koczkájával akkor, mikor Habsburgi Rudolfnak segített leverni Ottokárt; hangja emlékeztet Keveházára, de képzelete gyöngé, s inkább tendentiosus, mint költői s azért éppen „nem veszedelmes“. A *Paulina* (20. sz. „Te voltál, csak te, lelkeim álma“) és a *Zulejka* (21. sz. „A szerelem valódi magva csak egy pillanat“), testvérek; mindkettő modern irányú, egy kéztől is való. Anabban egy tengerparton ábrándozó néma leány szeret egy ifjút, ki szintén ömleng neki, de más lánynyal is édeleg, ezért a néma leány törrel döfi át s magát a vízbe veszti. A lány lelki állapotának

festése a főcél, de ez nincs elérve, mert a költői színek ép úgy hiányzanak, mint a nyelv ereje. Zulejka is csalódik ifjában s e miatt megöli magát, itt törrel. Festése bágyadt. Helyenként azonban mind a kettőben ügyes dictióval találkozunk, de ez csak biztató gyakorlat a technikában

Valamivel följebb van ezeknél egy más csoport. *Nógrády Ilonka* (9. sz. „Hervadása liliomhullás volt“) verses elbeszélés, lyrai keretben. Főszemélye egy földesúr szép büszke leánya, ki a pestmegyei bálban véletlenül találkozik gyermekkori ismerősével, Csák Bélával, a kívül négyest tánczol, és nagyon beleszeret. Nemsokára kiüt a harez, s Béla elmegy honvédnek. Ilonka hiába várja. Atyja a császáriakkal tart s el is jegyzi egy osztrák katonatiszttel. Ettől Ilonka megtudja, hogy a bányavárosok hegyei közt körülkerítik Görgeit, a kinek seregében Béla huszárörnagya. A lány elszánja magát, hogy megmenti a sereget és kedvesét, s éjjel elszökik a magyar táborba. Ő az a nő, ki megmutatja a régi alagutat, melyen át Görgei kivezeti seregét. De Ilonka haza nem térhet, ott marad a táborban, s ott ismeri és szereti meg azt az úri lányt, a ki Bélának menyasszonya. Szenvedését az az ágyúgolyó gyógyítja meg, mely őt az oroszok ellen vívott váci csatában a sebesültek ápolása közben megöli. Atyja látni sem kívánja holttestét és sírjára osztrák völégénye emeltet emlékkövet. Évek múlva a számkivetésből hazakerült Béla nejjével együtt mély részvéttel keresi fel a sirt. Ez elbeszélésnek tárgya rokonszenvesebb, mint a minő értékes a kidolgozása, melyben nincs erősebb poesis, és egyáltalán nincs megfestve az a lelki küzdelem, melybe Ilonkának az osztrák tiszt jeggyüftjének elfogadása, valamint a hazulról elszökés kerülhetett: az ilyesmi nem történik csak úgy könnyedén, belső harez nélkül. *Bankó leánya* hat részben (31. sz. „Halljátok meg mostan régi dolgot mondok“) az ismeretes néphistória tárgyát adja elő némi változtatással, meglehetősen egyszerűséggel és népies hangon, de a mesemondás naivsága nélkül. A mesében új indíték az, hogy a leány a vele vivő levették közül egygyel, Opossal, a ki vele egyenlő erejű, sőt az elsőséget maga engedi át ő neki, szerelembe esik, s azért mikor a hajón menekül, nem is megy haza atyjához, hanem visszatér. A fiatal király is szerelmes szívre néz ugyan a leányra, de oda engedi annak, a kit a lány szeret, hallgat a királyi méltóság sugallatára. Azt üzeni az apának, hogy „helyre legény volt a lánya“. A pályaműben nincs sok fölösleges terjengés, helyenként elég eleven, de nem elég naiv, s a valószínűség is hiányzik benne, mikor a leány nemcsak az ügyességgel járó bajvívásban, hanem még a testi erőt kívánó ködobásban is legyőzi a vitézeket. Előadásán simítani is sokat kellene, s rimeit is javítani. Egyáltalán a régi mese korántsem nyert kedvességben.

Ez a kettő formában magyaros volt, egy más csoport modernebb, tárgyban is, alakban is, és általán technikailag haladottabb. *Jenő tör-*

*ténete* (2. sz. „Long, long ago“) érdektelen történet; hőse költő, ki szerelemből nőül vesz egy szép leányt, ki szereti a mulatságot, szép ruhát, ünneplést s mikor nyomorba jutnak, Jenő hivatalt keres, kap is a szép nő kedvéért: Jenő meg aztán neje miatt sikkaszt s főbelövi magát, mikor a könnyelmű nő otthagyja őt és tűzhelyét. A meg lehetősen elhasznált motívumokba nem önt ujságot a szerző, a mellett el van nagyolva az egész szerkezet s a súly inkább a helyzetfestésre, mint a történet érdekes. lélektani fejlesztésére esik. Ezek miatt nem is válik igazán költőivé, noha verselve simán van.

*Adorján* (28. sz. „Mondottam ember stb.“) tárgya egy ifjú meghasonlása, rajongó természete és léha környezete miatt. De az ifjú nem érthető. Anyját a balsors nem tudja megtörni büszkeségében és erélyében, s fiából mégis bábót nevelt, ki tud ugyan érezni és gondolkozni, s mégis léha barátot és még léhább női ideált választ, egy félvilági hölgyet. E nőt akarja elvenni, de szerencsére az megszökik tőle az ifjú barátjával, s e miatt Adorján agyon akarja magát lőni: azonban a fegyver okosabb, nem sül el s így az ifjú visszatérhet a munkához és első szerelméhez, hogy feltalálja a nyugalmat. Az elbeszélés egyes részletei tehetségre mutatnak, de az egész compositio fogyatékos: van benne néhány jellemző vonás a modern életből, de teljes kép nem kerekedik belőlök. Utószavában maga írja a szerző, hogy a munkájához nem volt elég ideje s hihető is, hogy időt nyerve sokat tudna javítani munkáján. De a történetnek nem kellene ilyen nagy feneket keríteni, ellenben az ifjút lélektanilag jobban kidomborítani s a nyelv művészetére nagyobb gondot fordítani.

*Asszonyálmom* (29. sz. „Peccavimus“). Az eleje felbizzat, hogy a gentry pusztulásából kapunk mélabús képet. De van ugyan benne könnyelmű, préda gentry, ki vagyonát elverve, magát főbe lövi, de az elbeszélés folyama csakhamar cserbe hagy. Egy asszony a főszemély, ki beleszeret egy hadnagyba, de apja erőltetésére a gentryhez megy férjhez: azonban hűtlenné lesz, mert bűnbe esik a hadnaggyal, kitől kis leánya születik. Özvegygyé válva nem veszi el a hadnagy, mert ennek beestelenítő cselekedetei miatt külföldre kellett szöknie: az asszony pedig férjhez megy másodszor is egy vagyonos, derék falusi úrhoz, de előkerül a hadnagy, parasztlegénynek öltözve egy jótékony ünnepélyen s követeli szerelmi jogát (voltaképp elősködni szeretne). A férj féltékenynyé lesz s egy éji légyott után kiüzi az asszonyt, a ki meg a hitvány hadnagyot úzi el magától. A férj utóbb fölkeresi nejét s megbocsátana neki, de a bűnbánó asszony megöli magát. „Asszonyálmom így olvad halálba“ — ez az utolsó sor. De mi volt ez az álmom? Miféle gondolatot képvisel a nő? A történetben volna annyi tragikai mag, hogy mikor boldog lehetne, multja feltámad ellene s bűnét azzal vezekli meg, hogy a bocsánatról önként lemond és a halált választja, de az egész történet nagyon erőszakolt Újabb férjével való ismeretsége is egészen érzéki természetű, afféle

hirtelés, úgy hogy az asszony élte ez újabb szakaszának megalapításában is nagyon alárendelt rugók szerepelnek. A nehézkesen verselt stanzák jól-rosszul sikerült sententiáikkal arra mutatnak, hogy művelt ember írta, de a költői nyelv zenéje iránt nincs érzéke.

*Yvette* (16. sz. „Ho bisogno d'amore, amore, amore!”) szegényen maradt árva leány, csak a szeretetért sóvárog, ideálját megtalálja, de csak látásból ismerheti, az más, gazdag leányé lesz: hogy mindig imádottja közelében lehessen, a menyasszonyhoz szegődik eselődül; a lakodalom estéjén látva az ifjú pár boldogságát, kétségbeesik. E lélek-állapotot megfelelő művészettel lehetne érthetővé tenni, de a költeményben a leány inkább phantastának látszik. Nincs is e történetnek semmi helyi színezete, a divatos színtelenség példája az is (csupa keresztnevekkel dolgozik) s inkább belső élet rajza, de az sem egyéni benne: verselése azonban (jambusokban) routine-os. — Az *Őszi rózsák* (22. sz. „Kétszer is nyit az akáczfa virága”) egy csomó szerelmi ömlengés egy ismeretlen szép nő felé, kit a költő Trouvilleben egy erkélyen lát meg, férje oldalán, a kit a nő nem hagy el soha. Mikor sok ömlengés után egy pillanatra beszélhet a nővel, megtudja tőle, hogy férje világtalan: s most már a nő szent papnő előtté s a neki hozott rózsákat a tengerbe dobja. Sok csinos szóba mártott érzelmi kép, de nem költői beszély. — *Ősz* (13. sz. „Szív”) a mai életből meritett tárgy. Béla úrfi, a mint a vidékről jogásznak a fővárosba jő, hűtlenné válik otthon hagyott Ilonkájához, megszereti s egy óvatlan órában meg is ejti szállásadójának leányát, ki őt betegségében szívesen ápolta. Becsületbeli dolognak tartja az anyává tett leányt asszonynya is tenni, de további kötelességet nem érez, mert első szerelme fölébred s elhagyja nejét, a nélkül, hogy Ilonkához is visszatérhetne. Így lebeg mind a két boldogságból kizárva. Néha visszamegy neje lakához, hogy gyermekét észrevétlenül az ablakon át nézze. Ilonka bánatában hal meg. Így játszotta el mind a két szívet a könnyelmű vér. Az ifjú férfiatlan árnyék, a történet így előadva hatástalan, a lakolás erőltetett. A második lányhoz fordulása léhaság s nem érdemes arra a puha sentimentalismusra, melybe a szerző a közönséges esetet úsztatja. A lyrai helyekben van bizonyos hangulat és technikai ügyesség.

E darabok után már közeledünk legalább az irodalmi színvonalhoz. Némikép elérik azt már a következő csoport darabjai. A *Perdita* (4. sz. „Nórát sosem feledhetem”) modern történet, melynek verselésében van sok könnyedség és színeiben pikáns elevenség. Egy első kedvesét veszített ifjú keserg az utczán (kedvese megugrott), midőn fiesuraktól szemtelenül üldözött fiatal csinos munkásleány kéri segítségét. Az ifjú mintegy Nórát vagy kárpótlását véli benne s hazakísérve éledeleg vele, s mivel az ifjú érzékiesen cynikus és a leány férfitra vágó, másnapra légyottot tűznek ki és találkozhatnak. De az érzéki ifjút egyszerre erkölcsi töprengés lepi meg s a leányt bántat-

lanul kíséri haza a lánynak öreg, beteg, bibliaolvasó anyjához. Másnap aztán, midőn érdeklődve hozzá megy, az öreg asszony sírva beszéli el, hogy a leány (Magda) elveszté magát, hátrahagyott soraiban azt írva, hogy a bűnhöz is szerencse kell s neki nem volt, mert nem gazdag úr talált rá és kedvelte meg, hanem egy csinos kárpos legény. Nehéz elhinni, hogy ilyen érzéki lcbbanású fiatal ember egyszerre erkölcsi gondolatoknak adja át magát a lánynyal szemben, a kit meg kíván ejteni, valamint hogy ily magát könnyelmű szerelemre szánt leány mindjárt a számítás első csalódása után el tudná magától dobni az életet. Az ilyen élveteg leány várni szokta a szerencsét. Az egész darab nem arra tör, hogy a lélektani problémát mélyebben motiválja, hanem hogy a perditák költészetét egy léha felfogású darabbal szaporítsa.

*Peire Vidal* (12. sz. „Bujdosik a kerek földön“) szerzője az Imre királyunk udvarában is megfordult híres és kérkedő troubadourról próbál költői elbeszélést írni, még pedig az elején oly sikerrel, hogy sokat lehet várni tőle. A páratlan hős, nőhódító és lantos szerepében tetszelgő Vidal ilyes alak lehetett. Van benne pezsgés, jó festés, korrajz iránti érzék s verselése, nyelve is correct. Később azonban leleménye is, humora is fogy a szerzőnek s meséje ellapul. Vidálnak inkább gyöngéit festi meg, genialitásai nélkül, úgy hogy azt a jó sorsot, melyet nyer, semmikép sem látjuk igazoltnak, mert nem festette hősét a szerző elég rokonszenvesnek eleve. Nem lehetetlen azonban, hogy a szerző még több tartalmat tud fektetni e mesébe.

Két magyar tárgyú és magyar formájú költemény érdemli legközelebbi figyelmünket: *Királytréfa* (24. sz. „Óh, ha még egy olyat énekelni tudnék“), és *Béla* (8. sz. „Mikoron a lengyel király látta volna stb.“). Mindkettő Arany modorában, az ő költői phraseológiájával dolgozik, de a Bélában több a nyelv eredetisége. Amaz a Budai Polgári Lexikonából vette tárgyát, melyet régebben mások is feldolgoztak versekben, de derültebb felfogással és rövidebben. A hat hosszú ének körülményes leírásaiban majdnem elvész a vékony történet. A Bécsből diadalmasan visszatérő Mátyás király megbünteti pozsonyi hű főispánját, Bánffy Miklóst, mivel ez szép nejét egy pillanatnyi fölhevülés miatt, de igazában alaptalanul félti tőle. Börtönbe vetteti keményen s ezzel a férjtől Lindvára küldött feleséget is meg nem érdemelt fájdalomnak teszi ki. Baj, hogy a király hisz oly hitvány várúr fondor beszédének, minő Kapronezay, ki Bánffy gyűlöli s Bánffynét szenvedélyesen szereti (vagy tán csak áhítja) s el is rabolná Lindváról, ha Cseneházy, a hű várkapitány, le nem verné őt és embereit. Ugyanez világosítja föl a királyt is a fondorlatról, mire a király czífrát gondol. Hírül adja, hogy Bánffy elesett győztes csatában s tisztsége, jószága, özvegye azé lesz, ki a Lindvára hirdetett tornajátékon győz. Ez a királyi tréfa nagyon vaskos s rosszul is üthetett volna ki. Bánffyné, a milyen gyöngédlelkűnek és hű nőnek van rajzolva, már a hirre is áldozatul eshetik vala; de meg Kapron-

ezay is, ki nemesak fondor, hanem elszánt, vitéz ember is, már-már győz a tornán, mikor utoljára egy későn érkező vitéz legyőzi. Ez persze — a véletlen és a szerző kegyéből — Bánffy. Így lesz csak megnyugtatóvá a királyi tréfa. Mátyás általában nincs se érdekesen, se rokonszenvesen festve. Előadása szinte modorosan követi Aranyt, pl. az itten untig halmozott hasonlatokban. Inkább a keretek kifestésében van elevensége, míg a történetet jól kialakítani s az alakokat költői színbe állítani nem tudja. — *Béla*ban szépek a hangulatos leírások, egy-egy lelki állapot rajza és jó magyar nyelve, mely Aranynak kissé szoros iskoláját mutatja. Vannak benne eredeti részletek, így a koldustarisznyát keserű humorral nyakába akasztó Endre, a királyleány stb., de több helyt valószínűtlen, sőt a lelki élet rajza is hamis helyenként. Mindenesetre a pályázatnak egyik nagyobb és figyelemreméltóbb darabja, mely ha Arany előtt keletkezik, a Garay János-korban, nagy hatást tehetett volna. Azonban ez nem is keletkeztetett Arany előtt. Béla jellemzése, büszkesége érdekes, szerelmek rajza meleg színekkel vegyült, úgy hogy szívével és karjával méltó a királyleány bírására és Miczisláv barátságára. Mindenesetre dicséretre érdemes mű.

Két pályamű emelkedik azonban ki a többiek tömegéből, mely esetleg a díj kiadása tekintetében is szóba jöhetne, ha a pályázati szabályok nem kívánnának önálló értékű művet. Az egyik *Hatvani* (10. sz. „Vénebb diákok nem füllenének“). A 12 énekes rege szerzője érdekes feladatott választott, megpróbálta a Hatvani-mondák egy-egy feldolgozását. Az ördögös debreczeni doktort és professzort úgy mutatja be, mint elkedvetlenülült embert, a miatt, hogy bár sokat tanult és tud, mégis a gögös emberek lenéznek, kevésbe veszik. Hogy az emberek kevélységén kifogjon, köt álfrigyet Asmódi ördöggel, a kin szintén kifog, bármint igyekszik is ez hatalmába keríteni az ő lelkét. Csodás dolgokat követ el s az emberek valónak hiszik, a mit maguk tóditva képzelnek róla. Ezt még lehetne reális alapra fektetni, az emberek bárgyúságára, kik csodának tekintik, a mit felfogni nem tudnak. De a szerző a rege fantasztikumát is elfogadja oly jelenetekben, minők a fényes lakoma, a varázsgyűrű ígéretei, s az elsőnek szeretett leány éji látogatása. Nem a könnyen elhíhető dolgok közé tartozik a polgármester ifjú leányának gyötrő szerelemre gyuladása, mit erősebb alapokon kellene megokolni. Hatvani célzott ér, mert a polgárok nagyban bámulják s a polgármester oda adja neki szép leányát, hogy boldog férj legyen, kit az ördögtől felbujtott feleség feltámadt, de muló féltése, sőt a felbőszített anyós haragos volta sem bírnak boldogságában megcsorbitani. Asmódi pedig mint kijátszott, legyőzött ellenség tűnik el tőle, hogy békében maradjon. Az előadás hangja vidám, de nem vegyül bele elég mystikus színezés. A mondák összefűzésében is van önkényesség. A verselés folyékony s érdekes újítás, hogy az alexandrin tompa esését a 11 szótagú sor arsisban

végződő ritmusa keresztezi. Mindamellett a mű korántsem sikerült. Bonyodalma a mese simasága mellett is küszált, a leleményben nincs sok eredetiség, a kétféle ördögök szerepeltetése: Asmódié s a gyűrű szellemeié, nincsen világosan exponálva, az ördögök kissé ostobák s az egészben Hatvani szellemi erejének feltüntetésére alig van alkalom, inkább a jóságára.

Végül a *Don Kihóte* (így) czimű darab verses regény egy falusi származású ifjúról, ki hogy méltó legyen egy elszegényült főúri szép árvaleány kezére, írói tehetségével mint szerkesztő posítót teremt magának a közéletben. Lapját éppen a titokban szeretett leány rokonai subventionálják s a független Magyarország eszméjét szolgálja vele, egyszersmind ideális lelkesedéssel a corruptio ellen küzd. Érti azonban, hogy a pártban, mint pusztán hirlapírónak nincs elég külső tekintélye; hogy tehát jobban hathasson, képviselővé lesz. Egy vidéki jó pajtása, a ki nagy kortes, megszerzi neki a mandátumot. De a fényes carrière, mely már megnyílt előtte, csakhamar megszakad, a hőst keserű csalódások érik. Tarajosék eladják a lapot, s hogy a maguk elvtelenségét leplezzék, rágalmazzák Bélát, mint kapaszkodó és képmutató embert, a ki a corruptio ellen szaval és ír, pedig maga is vesztegetésnek köszöni mandátumát és politikai pályáját. E czélzások és rágalmak elhidegitik az előítéletekben nevelt Judit szívét is érte hűségesen küzdő lovagja iránt. Midőn Tarajosék nyíltan a másik pártra állnak s levélben felszólítják Bélát, hogy ő is tegye azt, vagy váljon meg a laptól, e levéllel egyidejűleg jut hozzá Judit eljegyzésének híre is gróf Bondayval, a ki a leány szüleit egykor megrontotta s atyjának halálát is okozta. E két csapás alatt Béla hite megtörik az emberekben; testileg is beteggé lesz, ideglázba esik és csak édes anyjának és egy gyermekkori ismerős leánynak odaadó ápolása adják vissza az életnek. Felgyógyul testi bajából és kigyógyul lelki bajából is, abból a varázsból, mely a főrangú leány iránt fogva tartotta; újra éled régi vonzalma hűséges ápolója, gyermekkori gondolatainak kedves tárgya: Róza iránt. Lemond a világi hiúságról, a fényes pályáról, a népet úgy gondolja, nevelni kell először, azután nagy célokra vezetni, tanító kell annak, nem képviselő; pénzén iskolát építtet, maga áll belé tanítónak s boldog családi életet él Rózája oldalán. Húsz év múlva találkozik még egykori ideáljával, a ki őt nem ismeri fel s mint özvegy keserű könyveket szentel eljátszott szerelmének. De a mult ez emléke nem érinti Bélát, ő boldog a maga házanépében és egyszerű életében. — A darabnak erős szerkezeti gyöngéi vannak. Mindenekelőtt hőse nem Don Quijote, mert nem egy régi kor ideáljaiért lelkesül időszerűtlenül, hanem csak az ár ellen úszik. A mellett nem is elég következetes, midőn belenyugszik, hogy vidéki barátja zászlóra és fuvarra költsön az ő nevében. Ezt a következetlenséget hiányosan takargatja a szerző. Azért van rá szüksége, hogy legyen mivel megrontani a Tarajoséknak Béla erkölcsi prestige-ét.

Néhány finomka vonással némileg elő van készítve, de nincs igazán megfoghatóvá téve Judit elhidegülése sem. Az meg épen nem érthető, és szintén hiányosan van megokolva, hogyan mehet férjhez Judit családja tönkrevőjéhez. Hisz épen ezért Dulcinea, — gondolja bizonynyal a szerző, de e hivatkozás, ez az analogia nem oldja meg a lélektani nehézséget. Általán a leleményben, a mese megalkotásában nem erős a szerző. De e hibák mellett nevezetes érdemei vannak a történetnek, valóságos szépségek, melyek jobb cselekvényt érdemelhének. Mindenekelőtt van határozott és biztos hangja, mely az egészen végig vonul. Bizonyos vegyes hang ez, mely a Byron és Puskin modorára és a családjukéra emlékeztet; az érzelmek vegyítése nem nagyon sikerül ugyan a szerzőnek, nevezetesen nem erős a humorizálásban, de az érzelmes elemben nagyon otthonos. Általán ereje részleteiben van, egy-egy jelenet élénk rajzában (igen sikerült a második énekben a magyar zene és táncz leírása), a beszélgetésben, a társas hang visszaadásában, de kivált lyrai helyeiben és reflexióiban több szépség van, mint a pályaművek bármelyikében. Érett költői lélek gondolatai és érzései ezek, a ki a mellett a formának és nyelvnek ura s kivált a többi pályaművekhez képest meglepő, de irodalmilag sem közönséges az a technikai készség, melylyel a stanzát, alexandrint, a keresztrimes ötösjambust és az anapaestust írja; a mennyiben tudniillik énekenként váltogatja a formát a hangulathoz képest s ez nem okoz nála tarkaságot, annál kevésbbé, mivel a hang kissé humoros és a lelkiállapot disharmonikus. A végső ének azonban formailag is visszatér az elsőhöz (stanza). A mellett e darabnak van igazán dictiója, mely mindig választékos, könnyű és modern.

Belső, szervi hiányai miatt azonban e műnek sem javasolhatjuk a díj kiadását, épen úgy, mint a Hatvaninak sem. Van irodalmi értékek s ezért megérdemlik az Akadémia dicséretét, de nem olyan önállót és kétségtelent, a milyent a Nádasdy-pályázat szabályai kívánnak.

*Vadnay Károly*, I. tag.

*Négyesy László*, I. tag.



Jelentés a művészet és erkölcs viszonyát tárgyzó  
Gorove-pályamunkákról.

(1898.)

I.

A kitűzött kérdés megoldására öt pályázó jelentkezett. Nem mondhatom, hogy az öt közül bármelyik is teljes készséggel vagy könnyelműen fogott volna feladatához. De az 1., 2., 4. és 5. számú pályaművek mégis többé-kevésbé messze maradtak úgy a szorosabban tudományos módszerű és eredményű megoldásnak sikerétől, mint attól is, hogy a tudományos és művészi anyagnak helyes álláspontból való népszerű ismertetése által művészi életünk forrongó és zavaros nézeteinek tisztázására hatással lehessenek. Végeredményükben valamennyien utalnak az erkölcsi elem jelentőségére az esztétikai életben; de már pszichológiai és történelmi indokolásában, miveltnak és mértékének határozottabb kimutatásában és formulázásában helyt nem állanak. Böbeszédűségök — egynél a metaphysikai, többenél az esztetizáló és moralizáló — phrasisra hajlik, s nagyobbára ki is merül benne. A tudományos és gyakorlati értékű megoldásnak útját állják részint módszertelenségök, részint készült-ségöknek minden igyekezetük ellenére is mutatkozó hézagai és szűk-körűsége. Egyes tévedéseiknek jegyzeteimbe foglalt sorozatát fölöslegesnek tartom idejegyezni; csak annyit toldok a mondottakhoz, hogy e dolgozatok úgy a példaválogatás és műtétet, mint az előadás szabadságára és csínosságára nézve is nagyon kifogásosak.

Minden tekintetben kiemelkedik közülök a 3. számú, „Artibus ingenuis stb.” jellegű pályamű, egy 526 lapnyi dolgozat, melyet azonban szerzője nem tudott — az idő rövideje miatt — befejezni. A munka nemcsak egy tekintetben maradt befejezetlenül. Öt fontos fejezete: a tragédiának és zenének s azután általában a művészetnek erkölcsi hatásáról, a művészet paedagogiai értékéről s a művészet és vallás viszonyáról szóló szakaszok vagy egyáltalában nem készültek el, vagy sovány vázlatban maradtak; a kidolgozott fejezetek során is számos hézagot találunk, melyeket a szerző utólag szándékszik kitölteni. De a kidolgozott részek sem tekinthetők befejezetteknek; a számtalan fölösleg, terjengő és nem ritkán határozatlan magyaráztatás mindenestre újabb átdolgozást, sőt átgondolást és szerkesztést igényelne. Nemkülönben a stílusnak sokhelyt feltűnő töredékessége, lazasága az egésznek formai átsimítását tenné szükségessé. Nem akarok túlságos súlyt fektetni arra a körülményre, hogy a benyújtott másolat, melyet,

úgy látszik, a szerzőnek már átolvasni sem maradt ideje, valósággal hemzseg az íráshibáktól.

A mi a pályaművet, jelen töredékes alakjában és befejezetlenségében is, társai fölé emeli: az különösen szerzőjének igazán széleskörű tájékozottsága az aestetikai és philosophai irodalomban, nemcsak az országúton, hanem részletkérdések mellékterületein is. Műismerete csekélyebb és bizonytalanabb; de irodalmi műveltsége, mely a földolgozokban az első forrásokból merít s lelkiismeretesen keres tájékozódást a szakirodalom minden ágában, igazán tiszteletreméltó. Kisebb jelentőségű s könnyen megigazítható tévedéseire méltatlanság lenne a jóakaró figyelmeztetésen kívül másképen utalni. A nagy, történeti és elméleti anyagon, melyet felöllel, nem tud ugyan mindvégig egyenlően uralkodni, azt végig és lehetőleg mindig vezérgondolata érdekében válogatni, rendezni és értékesíteni: de még bizonytalanabb, terjedőbb részleteiben is gondolkodó, lelkiismeretes, s lélektani és művészeti kérdések fejtegetésére képes írónak mutatja magát. Fejtegetéseinek ily eredményei nem tisztázódnak ki mindig a kíváncsok határozottsággal, de az egyoldalúságoktól óvakodó komoly felfogása és érzülete egészen mégis épp oly félreismerhetetlen, mint buzgó készülete.

Mindenesetre hosszú és fáradságos iskolát járt végig, úgy könyvei között, mint gondolataiban: de baj, hogy terjedelmes munkájában inkább magát ezt az iskolát mutatja be, mint eredményeit, a mennyiben feladatára nézve fontosak vagy legalább értékesíthetők. Dolgozatát két, körülbelül egyenlő terjedelmű részre osztja; az elsőben, a történetiben, adja a művészet és erkölcs viszonyára vonatkozó felfogások fejlődését az emberi gondolkodásban; a másodikban pedig, lélektani és történeti alapon, a maga elméletét. A történeti részben rendkívül sok a fölösleg. Az egyes ethikai és aesthetikai rendszerek ismertetésében bőven kiterjeszkedik oly mozzanatokra is, melyekre a kitűzött kérdés tudományos történetének és helyes megoldásának érdekében, sem neki, sem nekünk szükségünk nincsen. E részletezés azután sokszor éppen a fontos fogalmak kifejtését zavarja meg és homályosítja el, pl. a kalokagathiáét. Másfelől ebből a történeti részből, melyben a nézeteknek objectív ismertetésére törekszük, az elméletiben igen sokat kell ismételnie, újra elmondania, majdnem mindazt, a mi feladatára és feladatunkra nézve igazán fontos. E részben csak Platóra és Schillerre utalok, kiket az érdeknélküliség tanában másodszor tárgyal.

Ezek a fölöslegek csak annál szembetűnőbbekké teszik a hiányokat. Így az a nagy terjedelem és részletező gond, melyet Sokratesre és Platóra fordít, érthetatlenné teszik előttem Aristoteles mellőzését. Az elméletben külön fejezetet szánt ugyan a katharsis elméletének és történetének; de az egyes műfajok keletkezésére vonatkozó ethiopsychologiai elméletét gyakran figyelmen kívül hagyja. Ez pedig annál

csodálatosabb, mert az ő saját elméletének, felfogásának bölcsezzet-történeti gyökérszáalai éppen ide nyúlnak. Rousseauval csak el nem készült; de Kanttal már mellékesen és röviden végzett, nem domborítván ki kellőleg Schillernek bőven tárgyalt felfogására gyakorolt hatását sem. Érezhető fogyatkozása még a munka történeti részének, hogy a moralphilosophia legújabb elméleteit szintén mellőzi.

Az elméleti részben, annak pszichológiai fejtegetéseiben jelentékenyebb új gondolat nem foglaltatik ugyan: de a felfogás finomsága s a világosító megjegyzések elevensége nem egy fejezetét tüntetik ki. Így Petőfi és Kemény költészetének erkölcsi képe, kidolgozás tekintetében átsimítva, tanulságos és értékes adalékokká lehetnek. Az egésznek legfőbb baja az, hogy egy eszes és tanult ember elsietett munkájának tűnik fel. Fontos fejezetei, mint az élet és természet szeretetéről, az irányzatosságról, az aesthetikai és erkölcsi ítélet viszonyáról szólnak sem a kérdés mélyére nem hatnak, sem határozottabban formulázott vagy formulázható eredményre nem jutnak. Hogy egyebet ne említsek, pszichológiai fejtegetései közt nem tartja szükségesnek a hangulatok és érzelmek megkülönböztetésének kifejtését, a mi az ő álláspontja érdekében fölötte gyümölcsöző lett volna, s a mi annál feltűnőbb, mert Herbarttal behatóan foglalkozott. Eredményül alig kapunk többet, mint hogy: a művek erkölcsi értéke nem tárgyuktól, hanem a művész erkölcsi értékétől függ. De hogy a műveknek ez az erkölcsi értéke miben áll, milyen pszichológiai alapokon nyugszik s milyen mértékű: tehát éppen a legfontosabb kérdésekre a még meg nem irt fejezetekben kell feleletet várnunk.

A fentebbiek, azt hiszem, eléggé indokolják azt a tiszteletteljes javaslatomat, hogy a Gorove-díj ezúttal ne adassék ki. Minthogy azonban a pályaművek egyike jelen fogyatékos alakjában is reményt nyújt rá, hogy szerzője — ha csak némi biztatást kap rá — jóra való munkává alakíthatja át és egészítheti ki: a feladatnak újból való kitűzését is óhajtanám.

Budapest. 1899. ápril 26.

Beöthy Zsolt, r. t.

## II.

A *Gorove-féle jutalomra* kitűzött tételre: „A művészet és az erkölcs viszonya egymáshoz“ beérkezett öt pályamunka.

Az I. számúnak jelígeje: „A művészetben érvényesülhet úgy az idealismus, mint a realismus“.

A dolgozat rövid előszóból és 12 fejezetből áll.

Az előszóban szerző megkülönbözteti a valódi művészetet a vadhajtástól, hogy csak az előbbivel foglalkozzék. Tehát azzal kezdi, a mivel végezhetné, a midőn már tisztázta a művészet és az erkölcs

viszonyát egymáshoz. Azt nem veszi észre, hogy ha valódi művészetet különböztet meg, szükséges volna a művészetet is meghatározni és egyben jelezni a művészet egyes ágai közötti különbséget, a mi a további fejtegetés biztos alapjául fog szolgálni.

Az 1-ső fejezet nehézértelmű címe így szól: „A művészet célja kapcsolatban annak hatásával az ember fölfogására az erkölcs szempontjából“. A 6. oldalon már kiderül, hogy szerző a történeti és az actualis álláspontot összetéveszti, sejtelve sincs a kettő közti különbségről. Beszél a görögök *ξόλον*-járól, de nem árulja el, vajjon azt ismeri-e, s párhuzamba állítja vele a vásári jelenetet. Aztán következnek ilyen fajtájú kijelentések:

„A művészet eredménye gyanánt élénk állított dolog (?) oly tökéletes legyen, hogy alig tudjuk azt a természet alkotásaitól megkülönböztetni.“ Szerző annyira irtózik a szabatos fogalomtól, hogy tudatlanul az ú. n. naturalismus legnyersebb fajtáját hirdeti, a mi tagadása a művészetnek.

Folytatja: „Ekkor legtökéletesebb a művészet“. „Magától értetik, hogy a művészi formákat be kell tölteni“.

De melyek ezek a formák? Nyilván egybevágók a természet alkotásainak formáival, mihelyt a művészet eredménye gyanánt élénk állított dolognak (?) olyannak kell lenni, hogy alig tudjuk a valóságtól megkülönböztetni.

Tovább: „A valódi művészet mindig nagyszerűt (most már nagyszerűt) produkál, s minél többet (mi az a több?) nyújt, annál jobban tökéletesedik, közeledik az eszményi tökéletesedéshez“.

„Ilyet persze csak a genie tud nyújtani.“

„Vannak esetek, midőn a geniének nagyobb a hajlama az erkölcs-telenségre“.

„Ezt azonban inkább abnormitásnak tekinthetjük“.

„A művészet és az erkölcs elválaszthatatlan kapcsolatban vannak egymással.“

Majd kijelenti: „Az erkölcs nyújtja a művészetnek a babért a művészet állítja az emlékezés követ, melyet azonban a babér tesz halhatatlanná.“

Ezután vizsgálja, milyen hatással van mindegyik művészet az erkölcsre.

A 10. oldalon azt olvassuk, hogy a régi időben a színészet az isten szolgálatához tartozott. Ez helyes lenne, csak az a baj, hogy szerző nem árulja el, vajjon tudja-e, mi a jelentősége annak, a mit mond?

Az építészetről azt mondja: „Az építészetben jut kifejezésre az ember műérzékének összesége. Az építmény a művészet remeke lehet, hol a képzelet legváltozatosabb vonatkozásaival excellál, s hol az ember ragyogó elméjének tág tere van az alkotásra“. „Már maga a méretek impozánssága valami megható képet nyújt“.

A 2-ik fejezet, „A művészet befolyása az emberi lélekre“, azzal

a szép kijelentéssel kezdi, hogy a művészet sohasem lehet erkölcs-telen. Aztán sok össze-vissza idézet után azzal fejezi be, hogy a művészet hatása a könyvéhez hasonlít, s természetesen nem marad el a „Duplex libelli dos est, etc.” kevésbé ismert szálló ige. A végén csattanik az ostor: „De hogy ezt a hatást elérhessük, ahhoz is kell valami: a műveltség áramlatának kell az embert magával ragadni”.

Úgy vélem, hogy ez utóbbi kijelentés egymagában eléggé biztos mértékül szolgálhat, mekkora készséggel fogott szerző a kérdés fejtegetéséhez.

A 3-ik fejezetben, melynek czime: „Idealismus és realismus”. Plato, Verescsagin, Aristoteles, Brunetiére, Dante és más, vagy 25 név cikázik keresztül-kasul. A 46. oldalon pedig ez áll: „Mily bámulatos példáit találjuk a régebbi korban a művészet megkapó reprodukálásának, a művész ereje energikus nyilvánulásának”.

„Látjuk ezt Phidias ránk maradt műveiből.”

Tehát szerző az egyetlen boldog halandó, a ki ismeri Phidias műveit, s jóvoltában ránk fogja, hogy mi is ismerjük.

A további két fejezetben a művészetet és a szépséget, — és a szenvedélyt, — és az érzéki élvezetet, — és az aesthetikai élvezetet, — és az intellectuális élvezetet, — a morális élvezetet — és a természet élvezetét fejtegeti.

Az utóbbiban azt mondja, hogy az építészet is utánzó művészet, felsorolja a Parthenont, az Erechtheiont és Lysikrates emlékét. „Az egyenes fatörzs volt a minta, mely után a művész haladt, s az ideális fölfogás elvezette a művészi kivitel legmagasabb fokához.” Az előbb fölállított igazságból tehát az következik, hogy ezen épületeket alig bírjuk a természet alkotásától, a fától megkülönböztetni.

A 11-ik fejezet, „A művészet és a vallás” czím alatt, 5 és fél írott oldalra terjedő sorokban végig száguld a művészetek egész történetén Egyiptomtól kezdve.

A 12-ik fejezetben 3 és fél oldalon mond egyet-mást a pályázat tulajdonképeni tárgyáról.

A dolgozatnak egészben véve inkább általános aesthetikai jellege van, csakhogy elmélete fölötté könnyű fegyverzetű. Szerző sokat olvasott, de nem azt, a mit kellett volna; idéz sokat, össze-vissza mindent, közhelyeket és kevésbbé ismert mondásokat, melyeknek azonban vajmi kevés közül van a tárgyhöz, inkább az idézetek vezetik a fejtegetést, a helyett, hogy annak nyomába járnának. Azonkívül szerző úgy dobálódzik a nevekkal, hogy szinte káprázik bele a szemünk

A tárgyalás rendszertelen, az előadás pongyola, kifejezései sokszor banálisak. Szerző így ír magyarul: „Hogy állunk a szobrokkal. a mik a közttereket és az épületeket kívül vagy belül díszítik?”

Úgy látszik Cherbuliez volt rá legnagyobb hatással.

A II. számú pályamunka jelége: „A Minervák nem a földön teremnek”.

E dolgozat valamennyi társa közt leghatározottabban dialektikai jellegű. Szerzőt ezen ellenállhatatlan hajlama sokszor járatlan és ismeretlen utakra ragadja, a hol aztán száználmasan esetlik-botlik, sokszor maga sem tudja, hová viszi okoskodása; a legnagyobb ellenmondásokba keveredik, kivált mikor okoskodása eredményéhez valami történeti eseményt kapcsol.

Dialektikai hajlamából származik a dolgozat másik hibája, az t. i., hogy egységes, abszolút értékű formulára törekszik, a mi pedig a művészet és az erkölcs viszonyának complex voltánál fogva — ügylátszik — lehetetlen.

A dolgozat harmadik hibája, ellentétben az előbbivel, abból áll, hogy szerkezete nem egységes.

Negyedik jellemző sajátása a művészetek történetében még nálunk is tineményszámba menő járatlansága. Ez párosulva a nagylélegzetű dialektikával, szerzőt helylyel-közzel virtuóz hasbeszélővé teszi. Gyéribben mutatkozó sajátása a kedvtelés a triviális kifejezésekben.

A dolgozat mozaikszerűsége szembeszökő. A bevezetés és az az 1-ső meg a 2-ik fejezet összetartozó egészet képeznek. A bevezetésben kétségbevonja, hogy a művészetben az abszolút szép jogosultsággal bírna; a művészetnek fölfelé kell fejlődni, a hol találkozik a morállal. Ilyen meg nem határozott fogalmakkal okosodik, közben nekirent a modern művészetnek, mely egyéni színezetű ötlet után halad (3. old.). Szerző ugyanis, mint későbbben majd kiderül, tagadja a művész szabadságának jogosultságát, ezt a művészetre nézve legnagyobb veszedelemnek tartja; de lándzsát tör a művészet szabadsága mellett. Az 5-ik fejezetben a 88. oldalon heves támadást intéz a positivizmus ellen: azt mondja róla, hogy az megköt, a művészetnek pedig szabadság kell. Íme, szerző beszél a művész és a művészet szabadságáról, de nem mondja meg, hogy ezt a két fogalmat mi alapon különbözteti meg és hogy a megkülönböztetés mire jó. Beszél a positivizmusról. E szót eddig a Comte-féle philosophiai és a vele kapcsolatos Taine-féle művészet-tudományi rendszer megjelölésére használták. Szerző e szót művészi terminussá avatja, pedig ilyen amúgy is kelletténél több van. Érti alatta az arcképet, a tájképet, az állatképet, mert úgymond ezekben nincs phantasia és e czímen kegyetlenül leszólja a hollandiai festészetet, az ó-kori és a renaissance szobrászatot, megdicséri a középkori művészetet, mert az megteremtője volt ez eszmei irányzatnak. Mindezt annál nagyobb bátorsággal végzi, mivel sejtelve sincs sem a hollandiai, sem a görög művészetről, sem a többiről. Egy lélegzetben beszél még Bánk-bánról, Jókai egyik regényalakjáról, Achillesről, Homerosról (81—90. old.).

A bevezetéssel, melyből kiindulva akaratlanul ide jutottunk, kapcsolatos az 1-ső fejezet: „Történeti szempont”. Ebben azt mutatja ki, hogy a művészetet egykor emelkedettebb szempont vezette, de utóbb a renaissance idejében ehhez hűtlenné lett. „Alberti kezdte meg

a szabadság hirdetését, az individualitást" (14. old.). Sőt a 15. oldalon azt mondja, hogy Pisano már megtette az első lépést. Utána Masaccio, van Eyck és „a művészet besétált a természet kertjébe“.

Hogy szerző a történeti szempontot milyen történeti készültséggel fejtegeti, azt mutatja ezen kijelentése a 11. oldalon: „A középkorból áthozott bizanctól, a román és a góth stíl egyaránt törekedtek jelképezni az emberi törekvés egyedül lehető irányát“.

Ezzel be is fejezhetném.

De még néhány megjegyzést. A 2-ik fejezet címe: „Az abszolút szép jogosultsága“. Ebben ezt a tételt formulázza: Az abszolút morál föltétele az abszolút szépségnek, illetőleg az előbbi az utóbbinak a tartalmát fogja adni, továbbá „a szép nem eszme nélküli, az eszme nem szépség nélküli“. Az utóbbi nem vonható kétségbe.

A most következő 3-ik fejezet, melylyel a dolgozatnak kezdődni kellett volna, az élvezet genesisét tárgyalja a darwinismus módszere szerint. Ezt a fejezetet aránylag legsikerültebbnek tartom, ámbar nem üti meg a darwinismus finom kidolgozottságának a mértékét.

A többi hét fejezetben az eszmei tartalmat, az eszményt védi a reális valóság ellen. Ez az álláspont el is fogadható, csak az a baj, hogy szerző a művészet konkrét tényeiben nem ismeri föl az eszmei tartalmat. Tévedésének az okát a művészet történetében való járatlanságában találjuk. Példái olyan rosszak, hogy leczáfolják dialektikailag megállapított elméleti igazságait. A görög építészet, mely tudvalevőleg a legszigorúbb szabályosságot követi, szerinte, „inkább kisszerű és ötletes, minden tartós, mély benyomás nélkül“ (97. old.).

A görög szobrászatot lépten-nyomon leszólja, azért méltán nagy ámulatunkra, a 7-ik fejezetben, melynek címe: „Az eszmei vonás történeti ténye a művészetben“, a 114. oldalon ezt olvassuk: „Phidias már éppen azért volt nagy művész, hogy vállalkozott a fájdalom, kín, kétségbeesés kifejezésére... az ő műve Laokoon“.

E botrányos tudatlansághoz, nem kevésbé botrányos állítások csatlakoznak a 116—118. oldalon. Össze-vissza beszél Giottóról, Verocchioról, Peruginóról. Szerinte Filippo Lippi a renaissance-előtti időben élt. A renaissance Madonnáknak vigyorgó pofájok van, mint a jóltáplált papi gazdasszonyoknak. Alább elragadtatással szól Rafaelról: persze nem tudja, hogy a renaissance Madonna egyik megalkotója éppen Rafael.

Csodálatos! Ezen hézagos ismeretei daczára jobban ismeri a görög festészetet, mint más halandó. Timomachos festményeiről, mely Ajast ábrázolta, tudja, hogy az „az öntermelő elmegondolatának a szüleménye“.

Ez a pályamunka is az.

A III. számú pályamunka jeligéje: „Artibus ingenuis etc.“

Történeti és elméleti részből áll.

A nyolcz fejezetre oszló történeti rész több mint felét teszi a dolgozatnak. A szép és a jó viszonyából a görög bölcsészethen indul ki és Herbart etikájának fejtegetésével fejezi be. Az újabban

megjelent és idevágó német szerzők: Riel, Walser, Schasler, Zeller, Stein művei nyomán haladva, világos és könnyű előadásban ismerteti meg az aesthetikának már sokszor földolgozott történetével. Újat nem mond, arra nem is törekszik, sőt ügyel, hogy a kitaposott útról le ne térjen. A munka e része sikerültnek mondható. De ez a körülmény csak akkor bírna döntő erővel, ha a pályázat az aesthetika történetét, az újabban megjelent legjobb munkák nyomán, kívánta volna. A főnforgó esetben azonban az aesthetika történetének tárgyalása jogosulatlan. A történeti részben nem is ezt, hanem a művészet és az erkölcs viszonyának a történet fonalán való megvilágítását várja az olvasó.

Míg az első rész az elmélet történetét, a második magát az elméleti aesthetikát tárgyalja. Itt-ott belevegyít egy kis psychológiát (10. fejezet). meg egy kis etikát. A pályakérdés lényegét alig érinti itt-ott. A 11-ik fejezet a természeti és a művészeti egymáshoz való viszonyával foglalkozik. Bacon „Homo additus naturae” mondásából indul ki, azt öt oldalon át variálja, a nélkül, hogy egyebet mondana. A 12-ik fejezetben a természetnek viszonyáról szól az erkölcsihez az ó- és a középkorban, a mi nem egyéb, mint az ethika elméleti fejtegetése. Magától a művészettől nagy tiszteleltre valló távolságban marad, s jól teszi, mert mihelyt közelebe lép, mint pl. a 20-ik fejezetben, azonnal elárulja teljes járatlanságát.

Az iskolás szabályok szerint jól megírt munka, mely nem tekintve nagy terjedelmét, beválnék kitűnő doktori értekezésnek, a mennyiben az idevágó irodalomban való tájékozottságról tanúskodik.

XLV. számú pályamunka jelígeje: „L'art pour l'art est une absurdité”

A tág és határozatlan értelménél fogva nehéz tétel megoldását a többihez képest legügyesebben gondolta ki.

Bevezetésül Stuart Mill nyomán szabatosan megállapítja a viszony fogalmát, majd elég világos irodalmi áttekintést nyújt.

Megkülönbözteti a művészetnek és az erkölcsnek egymáshoz való külső és belső viszonyát, s a szerint fejtegetését két részre osztja. Az első részben a külső, a másodikban a belső viszonyt tárgyalja.

Az első rész, a külső viszony címe alatt, a művészet történetének és vele kapcsolatban a közerkölcsi állapotoknak itt-ott fölötte hézagos, kikapkodott részletekből álló vázlata. A második, rövidebb része, a belső viszony címe alatt, e művészetek elméleti rendszerének egy nemét nyújtja, mely azonban az előbbinél is gyöngébb.

Egyik sem győz meg a kétféle viszony megkülönböztetésének jogosultságáról. Szerzőnek művészettörténeti ismeretei sokkal fölületesebbek, semhogy ezen vállalkozása sikerülhetett volna. Művészet-történeti állításai ugyanis majdnem kivétel nélkül hamisak, vagy legalább is kétesek. Ha tollhibának, vagy elhamarkodottságból származó botlásnak vesszük is azt, hogy az athéni Akropolist épületnek mondja, marad még akárhány állítás, mely vetekezik ezzel szerző járatlanságának bizonyításában.



Ha szerző a tétel általánossága által megengedett szabadságot fölhasználva, kiválasztotta volna egyik vagy másik művészetet és annak egy nagyobb korszakára szorítkozott volna, így például, ha az ó-kori rajzoló-, vagy mondjuk képzőművészetekre alapította volna fejtegetéseit; ha figyelembe vette volna a művészeti alkotás tényében rejlő erkölcsi momentumot, s azt, a mi ezzel szoros kapcsolatban van, hogy t. i. a görög művészet intézményi jelleggel bírt; továbbá, ha figyelemmel lett volna arra, hogy minden művészeti alkotást a saját korának actualitása szempontjából kell megítélni, vagyis hogy nem arról van szó, hogy a régi művek micsoda hatást tesznek ránk, hanem az a lényeges, hogy azok mik voltak a maguk idejében: akkor bizonyára helyesebb eredményt ért volna el. Ennek azonkívül még két föltétele van. Az egyik, hogy a század elejéből való aesthetika terhéből szabaduljon; a másik pedig, hogy alaposan ismerje a művészet történetét.

Ámbár, ítéletem szerint, mind a négy munka alapján elhibázott és így nem méltó a jutalomra, mindazáltal nem tartom kizártnak, hogy egyik vagy másik bíráló-társam másként vélekedhetik és a jutalom kiadását javasolhatja, azért szükségesnek véltem mindegyikkel részletesebben foglalkozni. Arról azonban föltétlenül meg vagyok győződve, hogy az V. számú pályamunkát, melynek jeligeje: „Mindegyiknek arcán tükröződik stb.“, egyik sem fogja jutalmazásra ajánlani; azért megelégszem annak kijelentésével, hogy e pályamunkát számbevehetőnek nem tartom.

Valamennyi pályamunka jellemző képviselője a művészeti tudomány terén irodalmunkban lábrakapott dilettantizmusnak, mely azt hiszi, hogy joga van a tekintélyre, mihelyt sikerült neki tudatlanságát hangzatos szövegekkel többé-kevésbé elrejtteni. Ez a dilettantizmus annál veszedelmesebb, minél inkább fölébred közönségünkben a művészet iránti érdeklődés. Az Akadémia ítélete ez irányban jótékony figyelmeztetésül szolgálhat.

Az előadottak alapján nem javaslom a jutalom kiadását.

Budapest, 1899. május hó 2-án.

*Pasteiner Gyula*, I. t.

### III.

A Gorove-pályadíjat ezúttal nem tartom kiadhatónak, ámbár a beérkezett öt pályamű tárgyszeretetről és komoly, elmélyedő iparkodásról tanúskodik. A pályaművek egyike sem világítja meg oly határozottan és biztosan a művészet és erkölcs viszonyának nehéz problémáját, mint azt egy pályanyertes munkától meg lehet kívánni. A szerzők nagyobb része nem is maradt a főproblemánál, hanem mindenféle más kérdések fejtegetésébe bocsátkozik, melyek nem függnek szorosan a tárggyal össze. Mindegyikük művészettörténeti alapot keres, de egyiknek sincsenek elég biztos művészettörténeti ismeretei.

Leginkább közelíti meg a kitűzött czélt a III-dik számú (Horatius

jeligéjével). A themát élénken és vonzóan, sok oldalról tárgyalja. Sokfelét olvasott a tárgyra vonatkozólag és ügyesen tudja olvasmányait önálló gondolataival és fejtegetéseivel kombinálni.

Azonban a szerző sok mindenféle idegen elemet vegyít művébe, a melyek csak lazán függnék össze a főkérdéssel. A speciális magyar vonatkozások sincsenek meggyőzően kidolgozva: a mit Petőfiről ír (kit Jézus Krisztushoz hasonlít) az inkább panegyrikus, mint erkölcs-philosophiai elemzés.

A II-dik számú pályamű (Lamennais jeligéjével) szerzője elég ügyesen ír, helyesen indul is, de azután művében egész kis művészet-történetet ad dióhéjban, a mi nem volt feladata. Körülbelől kicsinyben úgy fogja fel a kitűzött a themát mint Carrière nagy művében (Die Kunst) a magáét. A szerző azon főeredménye, miszerint századunk elavulhatatlan érdeme, hogy „az igazi életművészetet öntudatra hozta” alig fog sok hívőre találni.

Az V-dik számú pályamű (Jelige: Mindegyikének arcán stb.) szerzője igen magas szempontból igyekszik tárgyát megvilágítani, de rendkívül elvont marad és gyakran csak gondolat-sphaerákat tol ide-oda, melyeknek a valóságban nem felel meg semmi. E műben is nagy, művészettörténeti kitérések vannak, melyeket a czél nem motivál. A II-dik pályamű (Minervák nem a földön teremnek) bölesészeti terminusainak, szóbősége mögött nem látok elég határozott és világos gondolatot: az I. pályamű (A művészetben stb.) világosabb az előbb említetttnél: de pedans módon, a művészet „szabályait” keresve tárgyalja a kitűzött a nagy és nehéz problémát.

Budapest, 1899. április 23.

*Riedl Frigyes*, I. t.

### Jelentés

#### Tervrajz és mutatvány Deák Ferencz élet- és jellemrajzára hirdetett jutalomtételtől.

E pályázatra csak egyetlenegy pályamű érkezett be és ennek elbírálására szóló megbízatással én alulirott lettem megtsíztelve.

E pályamű jeligéje:

„A jövő áldozatokat fog tőlünk kívánni, miket meg kell adnunk; de két dolog az, mit áldozatul hozni semmi esetben sem lehet: a haza függetlensége és a becsület.” (Deák 1866-ban.)

A kézirat 102 sűrűn írott 4-cdrét lapra terjed, melyből a tulajdonképeni tervrajzra 8 lap, a mutatványra pedig 94 lap esik. Hosszas és fáradságos, mert a legkisebb részletekbe is beható bírálóknak vetet-

tem alá a kéziratot és kritikai eljárásom eredményeiről a következőkben van szerencsém beszámolni:

Külső mozzanatait véve a dolgozatnak, be kell vallanom, hogy az nem valami bizalmat keltő. Temérdek toll- és orthographiai hiba torzítja el a kéziratot (pl. a 35., 36., 37., 38., 39., 40., 47., 49., 50., 51., 55., 54., 59., 60., 61., 62., 63., 67., 73., 79., 80., 81., 83., 85., 86., 95., 98., 99., 100., 101. és 102-dik lapon). Lehet, hogy mindez orthographiai hibák a lemásoló egyént terhelik első sorban: ámde még ez esetben sem lehet szerzőt teljesen fölmenteni: mert kötelessége lett volna művének másolatát pontosan átnézni és kijavíttatni, mielőtt azt az Akadémiának beküldötte: és ugyan annyival inkább, minthogy nem egy esetben értelemzavaró fogyatékokosságok is fordulnak elő beküldött szövegében. Így pl., midőn a 98. lapon ez áll, „1827-ben is, midőn az *adózás* (sic) volt szó“ e helyett: „midőn az *adózásról* volt szó“; vagy a 85-dik lapon, a hol ez áll: „E szerint a cancelláriánál készen levő *válaszát* (sic) a hír nem volt való“ e helyett: „*válaszról* a hír nem volt való“; vagy pedig a 95-dik lapon e helyett: „az egész *vallásszabadság* alapelve“ ez áll „az egész *vallásos* szabadság alapelve“. Azután a 78-dik lapon ezt mondja: „A kérdés tehát *alkotmányi* (sic)“ e helyett „A kérdés tehát *alkotmányjogi*“; a 67-ik lapon ezt, hogy „*egészségére*“ így írja, hogy „*egészségére*“; a 62-dik lapon ezt, hogy „*tört* akar vetni“ így írja, hogy „*tört* (sic) akar vetni“; a 61-ik lapon e helyett, hogy „*feladata*“ ez áll, hogy „*feladta*“ (sic): a 60-ik lapon meg e helyett: „*régi módi*“ ez áll „*régi módú*“: s „*nyugodt modora*“ helyett meg ez áll, hogy „*nyugodt módja*“; az 54-ik lapon e helyett: „*melyekben*“ ez áll „*melyben*“; az 53-dik lapon e helyett: „*jutalomban* részesültek“ ez áll, hogy *jutalomba* részesültek“; az 51-ik lapon „*von dickem* Freund“ helyett ez áll, hogy „*von dicken* Freund“; a 49-ik lapon e helyett: „sokat *szeretett* sétálni“ ez áll „sokat *szerette* sétálni“; a 40-ik lapon e helyett „*közvetlen*“ ez áll „*közetlen*“.

E mellett meg kell jegyezmem, hogy „*előadások*“ helyett mindig „*előadások*“-at ír: az e-re, o-ra, ott hol kellene, soha ékezetet nem tesz, vagy csak nagy ritkán; és ott hol pontosvesszőt vagy kettőspontot kellene alkalmaznia, a legtöbb esetben, egész kényelmesen csakis egyszerű vesszőt alkalmaz.

Mindezek látszólag merő csekélységek ugyan: de utóvégre mégis azt bizonyítják, hogy szerző nem fordított kellő műgondot a beküldött kéziraatra.

A mit az is mutat, hogy az 5-dik lapot a 4-ik és 6-dik közé akként szúrja bele, hogy értelmetlenné teszi az összefüggést, holott ezen összefüggés meglenne, mihelyt a 4-ik lap végéről egyenesen a 6-ik lapjára mennénk át. Szóval, a kézirat összeállításában ebben a bekötte beküldött fizetben meglehetősen rendetlenséget mutat, a mi — a főtjelzett hibákkal együtt — már magában is elég lenne arra, hogy egy tudományos Akadémia az ily pályabeadványt a *limine* visszautasítsa.

Maga a műtervrajza körülbelül helyes körvonalakban mozog: ámde a becsatolt mutatvány éppen nem alkalmas arra, hogy megérthetnők belőle, mennyire leendő képes szerző az egész mű kidolgozásában megfelelni a követelményeknek.

A tervrájzban szerző *Deák Ferencz* életének lefolyását a következő négy korszakra osztja:

I. 1803-tól, vagyis születése évétől 1836-ig;

II. 1836-tól 1849-ig;

III. 1849-től 1861-ig;

és IV. 1861-től 1876-ig, vagyis haláláig.

*Deák Ferencz* életrajzirói eddigelé az ő életét többnyire csak három korszakra osztották, mert nem állítottak föl új korszakot 1836-tól 1849-ig az ő élettörténetében, a minthogy ezt szerző cselekszi.

Szerző bizonyára nem jár el helytelenül, midőn ezen új korszakot közbetolja: de nem azért, mintha ezen új korszak *Deák Ferencz* államférfiúi fejlődésének egy egységes phasisát foglalná magában — hisz szerző maga mondja, hogy *Deák Ferencz* ez országgyűlésen (1832—36.) még nem is teljesen az a nyugodt férfiú, az a „haza bölese“, a ki később lett; neki is megvolt a maga „*Sturm und Drang*“ korszaka (5. l.) és ez utóbbi szerző szerint is már jóval 1849. előtt végződik; nem, nem azért, hanem a *Deák Ferencz* nyilvános pályájának külső alakulásai folytán.

Szerző több rendbeli mutatványt csatol beadványához. E mutatványok közül az első, mely a *Deák családfáját* (11.—19. l.) tárgyalja, szorgalommal van összeállítva és azt hiszem, eléggé hiteles adatok alapján készült, habár éppen nem valami erős a család eredetének kitisztázásában: a mire pedig annyival inkább szükség lenne, hogy a nemzetiségi részről újabban is hangoztatott *mende-mondák* (Pescariu, Peschalis, Djak stb.) képtelensége ad oculos demonstráltassék.

Határozottan dicséretet érdemel azonban a *Deák Ferencz „Gyermekkorá“*-ról szóló szakasz (20—38.), valamint a „*Győri akadémián*“ című fejezet is (40—55. l.). Lelkiismeretes forrástanulmányok, s kortársakkal váltott beható levelezések alapján írta meg szerzőnk e két fejezetet, kiterjedvén a legcsekélyebb, még beigazolható részletekre is, — és oly ügyesen, hogy *Deák Ferencz* a gyermek és *Deák Ferencz* az ifjú mint félreismerhetlen, és nem egy irányban ugyancsak élesen körvonalazott alak áll előttünk.

A gyarló részt e — mint mondtam, valóban dicséretre méltó — fejezetekben csak az a néhány pathetikus reflexió képezi, a melyekben szerző nagy hangon hangsúlyozza, hogy minő benyomást tehetett a Szent szövetség nemzetközi reakciója a — 12 éves *Deák Ferenczre*. „Mindezek — mondja a 37. lapon — láthatatlan, de annál működőbb (sic) és befolyásosabb nevelők gyanánt (sic) hatottak a gyermek *Deák* lelkére, s szemlélő természetére még nagyobb komolyság árnyait (sic) vetették.“

Hát bizony az ily lendületeskedő reflexiók vajmi kevés biztosítékot nyújthatnak a m. t. Akadémiának a részben, hogy szerző, a ki e lendületeskedő reflexiókat egész szükségtelenül elköveti, csakugyan kellő kritikával fogja-e hát *Deák Ferencz* államférfiúi működését bonczolgatni megírandó művének majd azon szakaszaiban, a melyekből jelen beadványhoz nem csatolt be mutatványt?

A következő mutatvány a III. könyv 1. fejezete *Deák Antatról* szól és arra vall, hogy szerző szorgalmasan kutatott azon forrásokban, a melyekből az 1832—36-diki országgyűlés viselt dolgaira nézve magunknak tüzetes értesülést szerezhettünk: ámde, sem e fejezetből, sem pedig a következő mutatványokból (III. könyv II. fejezet: a *sorrend* kérdése, 70—78 l. és III. könyv III. fejezet: a vallás ügye, 81—102. l.) nem képes az ember még megérteni, hogy mennyire lesz képes szerző a nagy magyar államférfiúnak, a „haza bölcsé“-nek egész alakját kidomborítani, egész államférfiúi működését a maga valódi jelentőségében méltólag bemutatni.

Éppen azért azt javaslom: méltóztassék szerzőt arra utasítani, hogy ha az Akadémia jutalomdíjára komolyan pályázni óhajt, a maga tervrajzát oly mutatványokkal támogassa, a melyekből az ő megírandó művének valódi értékét az egész vonalon, tisztán, világosan megérteni lehessen.

Följogosít engem, tisztelettel jelentéstevőt, a fentebbieken kívül szerzőnek saját vallomása is, a melyben beküldött kéziratának 8-ik lapján a beküldött, illetőleg a „*Tervrajz*“-hoz csatolt mutatványokat ő maga is „*nem véglegesen kidolgozott részletek*“-nek nevezi. Tehát nt. osztály! — ide megy ki véleményes jelentésem eredménye — méltóztassék szerzőt fölhívni, hogy a már beküldött mutatványokat „*véglegesen dolgozza ki*“ és a nagy magyar államférfiúnak, hazánk büszkeségének, *Deák Ferencznek* korszakalkotó működését további „*véglegesen kidolgozott*“ mutatványokkal világítsa meg, a „haza bölcsének“ mind 1848 előtti és 1848-iki, mind 1861-től 1873-ig terjedő korszakalkotó parlamenti és parlamenten kívüli ténykedésére vonatkozólag.

Ha szerző e fölhívásnak megfelel: csakis ekkor leend képes az Akadémia megítélni, hogy vajjon szerző méltólag fogja-e megírni *Deák Ferencz* élet- és jellemrajzát.

## Új jutalomtételek.

## I.

A művészet és erkölcs viszonya egymáshoz.

Jutalma a Gorove-alapítvány 1900. évre esedékes kamataiból 100 arany.

Határnap: 1901. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsesel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

## II.

Kivántatik színmű, melynek tárgya V. István, IV. László és III. Endre korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák, a mondai alapon írt színművek éppen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1900. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-ikán utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szezőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a „Magyar Történeti Színműtár a Kóczán-alapítványból“ című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

Kitűzettek a M. Tud. Akadémia 1899. június 19-ikén tartott összes ülésében.

Szily Kálmán  
főtitkár.

Megjelenik  
minden hó 15-én  
három-négy ívnyi  
tartalommal.

# AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI  
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő  
s kiadó hivatal a  
Magyar Tudom.  
Akadémiában.

---

X. KÖTET.

1899. Augusztus 15.

8. FÜZET.

---

## Trefort Ágoston emlékünnepe.

(Elmondotta *Ballagi Géza* l. t. Homonnán június 29-én.)

Tisztelt ünneplő közönség! A homonnai felső kereskedelmi iskola ifjúsága egy olyan férfiú emlékét örökíti ezúttal meg, ki a magyar nemzeti állam megalapításában szerzett érdemeinél fogva méltán megérdemli, hogy az ország kegyelele virraszson emléke felett.

Abban a korban, a midőn Széchenyi agyában a nemzeti állam eszméje megfogamzik, Trefort is odaáll Széchenyi oldal mellé, hogy a hatalmas eszme megvalósítása céljából az erők összpontosításában vele közreműködjék. Mesterének programjához híven, előbb rombol, hogy majdan sikerrel foghasson hozzá az építéshez. Látja ő is, hogy míg a hübériség rozoga falait el nem pusztítják, míg a rideg municipalismust meg nem semmisítik: addig a nemzet erejét koncentrálni nem lehet. Egyik kezében tehát esáknynyal, másik kezében vakoló-kanállal ott áll az első sorban azok között, kik az új Magyarország alapját rakják le, s a munkától még akkor sem megy el a kedve, a midőn pusztta félreértésből ellentét támad közte és mestere közt, a midőn a fenforgó kérdéseket a doctrinák tisztító tüzén akarván keresztülvinni, mielőtt azok megoldásra kerülnének, a nyugat-európai doctrináktól idegenkedő közvélemény csúfondáros szóval illeti őt és társait.

Hála a nemzetünk sorsa felett örökdő gondviselésnek, az új államalapítás kitarató és semmitől vissza nem riadó munkáját fényes siker koronázta, s Trefort is megérte, hogy a mint az alap lerakásában, úgy az épület tető alá húzásában is résztvegyen.

A mint a nemzet saját sorsának intézéséről maga gondoskodhatott, s haladásának irányát maga határozhatta meg, Trefort a nemzetnek a parlamentarismusban és a felelős kormányban összpontosított erejére támaszkodva, a szellemi és anyagi jóllét emelésére fordíthatja minden tehetségét, s előbb mint parlamenti tag, majd másfél évtizeden át, mint a felelős kormány tagja, a nemzeti cultura érdekében évszázadok mulasztásait igyekszik helyrehozni.

Hogy ebbeli munkájában ne zavartassék: saját vallomása szerint, három igazságot tart folytonosan szem előtt. Az egyik az, hogy a forradalom cultusával, vagyis azzal a destructiv iránynyal, mely a létező alapot folytonosan bolygatja és ostromolja s ily módon az állam consolidatióját megnehezíti, sőt lehetetlenné teszi: szükségképen szakítanunk kell. A másik az, hogy az alkotmányosságok, mint a közszabadság és a demokratikus egyenlőség egyetlen biztosítékát, az abszolút hatalommal szemben védelmezni kell. S a harmadik, hogy haladásunkban a vallás és egyház mozzanatát a számításból nem szabad kihagyni.

Ezekben az igazságokban Guizot s a nyugat-európai államok fejlődésének története erősíti őt meg. De éppen ezért, a nélkül, hogy a történelmi alapot kirúgná maga alól, a nyugateurópai minták és eszméáramlatok elől soha egy perczre sem zárkózik el, sőt életének összes alkotásai azoknak hatása alatt keletkeznek.

Tisztelt fiatal barátim! Azzal, hogy a nemzeti cultura eme fenkölt szellemű harczosának emlékét önök megörökítették, önmagukat becsülték meg, mert megmutatták, hogy a hazának hű fiai. Midőn ezért a Magyar Tudom. Akadémia nevében és megbízásából, mint annak egyik szerény tagja, kifejezem legteljesebb elismerésemet, engedjék meg együttal, hogy önökhöz csatlakozva, az Akadémia részéről is megkoszorúzzam azt az emléktáblát, mely Akadémiánk egykori elnökére s a nemzeti közművelődés nagyérdemű úttörőjére emlékezteti az utókort az ország eme határszéli városában, a hol minden alkalommal és minden módon hirdetni kell, hogy a hegyek is visszhangozzák s a Kárpátokon túl is meghallják, a magyar nemzeti állam erejét és életképességét.

Az isten tartsa meg önöket hazafias érzésekben! Legyen áldott az a hely, a hol egykor nemzetünk nagy fiának bölcsőjét ringatták!

## A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei.

(Kivonat *Békefi Remig* lt. márczius 6-án előterjesztett munkájából.)

*A törvény története és forrásai.* — Debreczen már jó negyedfél század óta egyik kiváló csomópontja a hazai protestantismusnak és művelődésnek. A hitújítás elterjedésével a ferenczesek középkori kolostora helyén ev. ref. iskola alakul 1551 táján.

Protestáns ifjaink közeli viszonya, a XVI. században, Wittenberghez hozta magával, hogy a debreczeni iskola XVI. századi törvényei wittenbergi eszmekörön épültek föl. Jó ideig ezen törvények szerint élt Debreczen iskolája. Később azonban általánosaknak találták s helyökbé 1657-ben részletesebb törvényt



készítettek. Ennek az alkotásában és a szövegezésében nagy része volt bizonyára Komáromi Csipkés György debreczeni lelkésznek, a híres bibliafordítónak, a kinek kéziratában maradt ránk a törvény, melyet a tiszántúli ev. ref. egyházkerület debreczeni levéltára őriz.

Az 1657-iki törvény alkotói nyíltan megvallják, hogy forrásul a wittenbergi egyetem 1571-iki, a debreczeni régibb és a sárospataki iskola — 1621-iki — törvényeit használták. Ezen kijelentésből hazánk XVII. századi külföldi kapcsolataira nézve sokat megértünk. Látjuk, hogy a wittenbergi egyetem elhagyásával (1592) nem szűnt meg a wittenbergi hatás, de ez már nem bizonyult elegendőnek. Szemünk láttára megy végbe azon befolyás, melyet a sárospataki ev. ref. főiskola Debreczen, s ennek a révén a hazai ev. ref. oktatásügyre gyakorolt. S a debreczeni ev. ref. főiskola törvényhozói Sárospatak 1621-iki törvényeiből nemcsak eszméket és irányelveket, hanem egész czikkeket kölcsönöztek. S ez a tény annál fontosabb, mert a debreczeni ev. ref. főiskola későbbi — 1704- és 1792-iki — törvényei is az 1657-ikin épültek föl. Ez ugyanis a XVII. század második felében, a harcok és belső küzdelmek izgalmai között elégtelennek bizonyult. A fiatalság könnyen túltette magát rajta, kicsapongásokat követett el, sőt lázadásokban tört ki. Ily körülmények között az 1657-iki törvényeket átvizsgálták; közöttük a czélszerűeket változatlanul hagyták vagy kissé módosították, a czélszerűtleneket elhagyták és újakkal helyettesítették. Ezeket a XVIII. század folyamán több egészséges ponttal megtoldották; de a remélt sikert nem érték el velők. Miért is, a mint az 1791-iki törvény a protestánsok szabad vallásgyakorlatát és iskoláik kormányzati jogát részökre biztosította, 1792. április 28-án ismét új törvényt alkottak — de az 1704-iki alapokon.

A debreczeni ev. ref. főiskola 1657-, 1704- és 1792-iki törvényei kütfői természetök, tartalmuk és hatásuk következtében annyira becsesek, hogy szövegkiadásuk a hazai tudomány szempontjából elengedhetetlen kötelesség. Jelen művemben, a törvények feldolgozása mellett, ezen feladatot is meg akartam oldani.

*Tanérők, tantárgyak és tanrendszer.* — A tanferfiak működésének jelentőségét szépen méltatja az 1792-iki törvény. Hangsúlyozza előttük, hogy az ő tanításuk, buzgalmuk és példájok nemcsak az ifjak, hanem az egyház és a társadalom jelen és jövő nemzedékeinek boldogságát eredményezheti; s hogy tetteikről nemcsak az embereknek, hanem majdan Istennek is számadással tartoznak. A rectorral szemben 1657-ben egészen a sárospataki mértéket alkalmazzák; 1792-ben meg csak olyan lehet rector, a ki jámbor, vallásos, művelt, szerény, engedelmes, nem nagyralátó, nem kevély, nem kemény-nyakú, nem veszekedő, leendő

szakértőinek a közép mértéken túl ismerője, jártas a segéd-tudományokban s az élő nyelvek közül legalább a németben és francziában, ezenkívül érti a hittudományt és a józan bölcseletet. s irányát tekintve nem híve a naturalizmusnak.

A rector az egyházmegye kegyurai, hatósága és seniora. a lelkészek és a világi előkelőségek iránt engedelmességgel, tisztelettel és szeretettel tartozik s aláveti magát az évenként szokásos visitationának. Ha az iskolában olyan törvénysértés fordul elő, hogy a rector nem tud segíteni a dolgon, az egyházmegye seniora és a helybeli lelkészek veszik az ügyet a kezökbe; 1704-ben meg a kérdés Debreczen város, mint kegyúr hatósága elé kerül. Rendkívül fontos esetben pedig az egyházmegye seniora részleges zsinatot hi össze.

A törvény elvárja, hogy a rectorok egymást becsüljék. szeressék s kerüljék az emberszólást és árulkodást. 1792-ben a tanárok egyike rector. de csak egy évre. S ez megy sorban a tanári szolgálat rendje szerint. A rector elnöke a tanári karnak s a collegium fegyelmi és kormányzati ügyeinek jelentékeny részét vezeti. A tanárok megesküsznek hivatalos kötelemeik teljesítésére. A debreczeni iskolát a magyar ev. ref. egyház „seminarium“-ának tartották. Ebből magyarázható meg az, hogy a hittudományi tanári tanszékek betöltésekor a négy superintendentia candidált. Ha más tanszék volt üresedésben, a tiszántúli superintendentia jelölt ki négy egyént, a kik közül aztán a debreczeni gondnokság (curatoratus) választott és hívott meg egyet; de meg kellett hallgatni a helybeli lelkészeket és tanárokat is.

Az iskolaszék (sedes scholastica) elnöke rendesen a rector. fontosabb esetekben a curator; tagjai meg a tanárok és az esküdt tanulók (iurati), kiknek a száma a contrascribával együtt tizenkettő. Az iskolaszék egyik főczélja a fegyelem megőrzése. Tárgyalásairól a senior vezeti a jegyzőkönyvet, melybe a tárgyakat nem egész terjedelmökben, hanem kivonatossan írja le.

A tanítás anyagát gyakorlati szempontból szabják meg. Tanítják a latin, görög és zsidó nyelvtant, az ókori classicusokat, a szónoklattant, poetikát és dialectikát; előírják a latin beszélgetést és fogalmazást. Az oktatás súlypontja még 1792-ben is a latin nyelvre esik. A ki magyarul beszélt, régente három éjjeli órán át örködni kellett; később meg a „gregarius“ (közönséges) tanuló első ízben 3, másodszor 9, harmadszor meg 18 fillért, a primarius tanuló pedig elsőízben 25, másodízben 50 fillért fizetett. A theologiából és philosophiából annyit tanítanak, a mennyi az egyházi és állami életben szükséges. A tankönyveket a törvények nem nevezik meg.

A rector saját belátása szerint hasznos, szükséges és a hallgatósághoz méltó előadást tart a megszabott órában. A philosophiai és theologiai tanfolyamokon kívül hat osztály van, — s

ezek a rudimentariusok, donatisták, etymologicusok, syntaxisták, poeták és rhetorok osztálya. Az előadások pontos megtartása kötelesség. A tanárnak kiváló gondja legyen a tehetséges és jeles előmenetelű tanulókra. Hetenként kétszer van kikérdezés s évenként egyszer nyilvános vizsgálat. A középkori iskolának egyik elsőrangú tényezője, a vitatkozás is megvan, még pedig olyan szabályokkal körülvéve mint Sárospatakon. Az 1792-iki törvény eltörli és helyébe írásbeli dolgozatot állít. A collatiót is sárospataki mintára szervezik.

A szegény tanulók tanulmányaik befejeztével egy-két évre falura szoktak kimenni rectorinak. Itt egy kis pénzt gyűjtöttek össze s ezen azután külföldi egyetemre mentek. A törvény hangsúlyozza, hogy a zsiros rectoriát senki se hajszolja, vagyis mai nyelven szólva, a törvény a „stréberség“ ellen óvja az ifjúságot. Rectornak vidékre nem sorrend, hanem érdem szerint küldik ki a növendékeket.

A kisebb tanulókat a *köztanítók* (publicus praeceptor) tanítják. Ezek megfelelnek a sárospataki collaboratornak, s állásuk nem magánjellegű, hanem nyilvános. Osztályukat csak a félév befejeztével s a vizsgálat letétele után hagyhatják el. Az előadást reggel 6—7 és 9—10, délután meg 2—3 és 4—5 óráig tartják. A rudimentariusok és a donatisták tanítója egy évre 16, az etymologicusoké 20, a syntaxistáké 25, a poetáké és rhetoroké meg 30 forintot kap.

Vannak *magántanítók* (praeceptor privatus) is. Magától senki sem fogadhat fel gyermeket tanításra, hanem a tanárok jelölik ki, hogy ki és kiket tanítson. A választásnál az illető érdeme, a tanítványok tehetsége, helyzete és java, s esetleg a szülők óhaja dönt. Ilyen magántanítót leginkább a helybeli (debreczeni) jómódú szülők tartottak gyermekeik mellett. Az egyik fiú fizetett pénzzel, s ez volt a nummista; a másik étellel — ez a cibista; a harmadiknak a szülei mostak a magántanítóra — az ilyen lotor. A kit meg ingyen tanított, gratista számba ment. A magántanítók a közös tanítási módot követik s tanítványaikat szorgalmasan oktatják.

A tanulók az istenitiszteleten, temetéseken, lakodalmakon, születésnapkor és efféle alkalmakkor énekeltek. Természetes tehát, hogy az énektanításra is gondot fordítottak. A törvény mind a köz-, mind a magántanítóknak lelkükre köti, hogy az éneket szorgalmasan tanítsák. 1761-ben kimondja az iskolaszék, hogy ezentúl csak olyat küldjenek ki rectornak, a ki az ének tudása és tanítása terén megfelel a hozzá fűződő várakozásnak.

*Vallásos és erkölcsi nevelés s a fegyelem.* — A debreczeni iskola XVII. és XVIII. századi törvényei vallás-erkölcsi alapon szervezik az oktatás- és nevelésügyet. Hívő és tanult papokat,

tanítókat és embereket akartak nevelni a vallás és a társadalom részére. Az iskola feladatát abban látják, hogy megtanítsa a valláserkölcsiségre és a szabad művészetekből (artes liberales) azokra, melyek az egyházban és az államban szükségesek. A ki az iskolai coetus tagja, megvárják tőle, hogy lelkét vallástannal és a legjobb tudományok ismereteivel ékesítse. Vasár- és ünnepnap mind a délelőtti, mind a délutáni ájtatosságon minden tanuló jelen van. Hétköznap az ifjúságnak mindig csak egyharmad része megy isteni tiszteletre, még pedig sorrendben. A templomba láрма és zenebona nélkül vonulnak s ugyanígy térnek vissza. Benn meg buzgón imádkoznak és énekelnek, az egyházi beszédet figyelemmel hallgatják s botrányt senkinek sem okoznak. A reggeli imát minden tanuló maga végezi; az esti ima azonban közös. Ebéd és vacsora előtt az asztali áldást, utána meg a hálaadást végzik el. Étkezés alatt nyájasan társalognak latinul, vagy pedig egyikök a szentírásnak egy fejezetét olvassa hangosan.

Temetésen a könyörgés és a bucsúztató alatt csendben vannak; a gyászszertartás után együttesen haza mennek, s inni vagy beszélgetni sehova be nem térnek. A kik legatióba mennek a vidékre, gyanús helyekre és — ha lehet — koresmába be ne menjenek. Legyenek szerények és mértékletesek. A társalgásban alkalmazkodjanak az egyén helyzetéhez és méltóságához. A másvallásúakkal szemben okosak, óvatosak és szerények legyenek.

Magán bosszút senki ne álljon se írásban, se szóval, se tettel. A ki mást rágalmoz, sértő elnevezésekkel illet, gyaláz, bevádol vagy meglop, megbotozzák és eltávolítják az iskolából. A ki zavargó, a köznyugalmat megháborítja, ólomgolyókkal lövöldöz, fegyvert hordoz, mást megsebesít, éjjel az utcán rettentően lármáz, s éjjel vagy nappal koresmába és sörlházba jár, megvirgácsolják és kicsapják az iskolából. A súlyos testi sértést a törvény még a tanítónál sem nézi el. Miért is, ha köztanító veri meg a növendéket kegyetlenül, elmozdítják az állásából; a magántanítótól meg ilyen tény miatt a növendékeit veszik el, s a bántalmazott tanuló ügyét még a világi hatóság elé viheti. A hatóság, a kegyurak, a tisztviselők és a tanárok ellen összejöveteleket ne tartsanak és össze ne esküdjenek; fölkelést vagy támadást se az iskolában, se ezen kívül senki ellen ne intézzenek. Bármely nagyobb összejövetelhez szükséges a rectorok előzetes beleegyezése. A tanuló ifjúság és a városi lakosság közötti surlódásokban egyik fél sem lehet bíró, hanem saját hatóságuk útján szereznek elégtételt. A mely tanulót ebédre vagy vacsorára meghívnak, éjjelre nem maradhat ki; hanem a mint az esti harangszót kilencz órakor meghallja, nyomban hazatér. A ki csak éjjeli tizenkét óra után vetődik haza, vagy pedig egész éjjel kinn csavarog, azt a városi örök elfoghatják és a politikai

hatóság reggelig letartóztathatja. Ekkor visszatér az iskolába és viselt dolgairól kikérdezik. A kimaradásért első ízben 25, másodszor meg 50 fillért fizet; harmadik esetben azonban elküldik. A mint az esti harangszó elhangzott, az ajtónálló (ianitor) a collegium kapuját bezárja s a kulcsot a contrascribának adja. Ez most megvizsgálja, jól be van-e csukva a kapu. A contrascriba az esti harangszó után, nyáron meg az esti ima végeztével végignézi a hálószobákat s a hiányzókat följegyzi. A melyik tanuló oly súlyos erkölcsi vétséget követ el, melyet iskolai törvénnyel büntetetni nem lehet, a tanulók sorából kilöki és átadják a polgári hatóságnak. A rector irásos engedélye nélkül az ajtónálló se asszonyt, se leányt be nem bocsáthat a collegiumba; a rector meg ilyen engedélyt csak tisztességes vagy éltes nőnek ad.

Vesszőzéssel és eltávolítással bünteti a törvény a könnyelmű esküdözést s az utálatos szitkozódást, milyenek: Az Istenét! A Teremtőjét! A szent keresztségre! A lelkemre! A véremre! Hitemre! A „*Bizony Isten*“-nek egy heti ajtónállóság az ára. A ki így fogadkozik: „*Úgy segéllyen*“, vagy pedig otrombán átkozódik, avagy aljas dolgokról beszél, — első esetben egy hétig elcsukják, másodízben ezenfölül még tizzel le is csapják, harmadszor pedig eltávolítják. A ki „*Atta-Teremtetté*“-z, első ízben két hétig elzárják s kenyéren és vizen koplal, másodízben meg eltávolítják.

Nem szabad lopni fát, gyümölcsöt, gabonát, kerti veteményt, sárگا- és görögdiányt, veres- és fokhagymát s más effélt.

A test és szellem felüdülése czéljából megengedik a lapdázást és az illedelmes játékokat. Tilos azonban a dulakodás, a dárdavetés, a mozsárral és puskával lövöldözés, a kártyázás, a kockajáték, a táncz, a hegedülés, a cziterázás és a hárfázás. A ki tánczol, kénytelen elhagyni az iskolát.

Voltak tanulók, a kik kártyákat festettek. Ez persze sok időt fölemésztett. A szellemi káron kívül azonban erkölcsit is okozott, mert egyesek a kártyafestésből valóságos üzletet csináltak. S ez annyira ment, hogy a városbeliek nem is tanulónak, hanem csak pictornak hívták őket. A törvény meg is tiltja a kártyafestést. Halászni és vadászni tilos. Nem szabad rendezni az iskolában nyilvános lakomákat, mulatozásokat s különösen *excitusokat*, vagyis az intézetből kilépéskor szokásos bucsúzásokat. Tilos a névnap, farsangi, ünnepi és ünnep előtti eszem-iszom s egyáltalán minden dorbézolás az intézetben. Ha azonban valaki tanulmányai végeztével valamely álláshoz jut s mielőtt az iskolától bucsút venne, egy kis vendégséget akar csapni, megteheti. Ezt azonban kiinn a városban semmi esetre sem, benn az iskolában meg csak magán lakásban tarthatja s csak hét tanulót hívhat meg rá. S a törvényhozókat ezen rendelkezésben magas felfogás

vezette. A növendékek alumnusok, vagyis mások jótéteményéből élnek — mondja a törvény; nem illik tehát az alamizsnát vendégeskedésre fordítani. Mind az iskolában, mind ezen kívül mind-egyik tanuló vigyázzon arra, hogy részeg ne legyen, ne hányjon és ne köpködjön. Az 1704-iki törvény a részeg tanulóat először 25, másodszor 50 fillér bírsággal, harmadszor meg eltávolítással sújtja; 1792-ben meg először két, másodszor négy, harmadszor meg nyolcz napi elzárással s kenyéren és vizen való böjtöléssel bünteti, s ha javulásra nincs kilátás, eltávolítja. 1704-ben csak a városi bormérésből lehet bort hozatni az iskolába, de nem elárusítás, hanem csak fogyasztás végett. A vett, vagy alamizsnabort nem szabad a collegiumban tartani.

Hogy a botrányos ivásoknak elejét vegyék, megtiltják a tanulóknak az ünnepi kirándulást a mezőre, a kertekbe és az erdőre. A vendéglőbe, kávéházba, koresmába és bálba járás tilos. A ki collegiumban kávét iszik, egy legatiótól esesik. Gyakori volt az eset, hogy a dohányzás révén tűz ütött ki; ezért tiltja el az 1704-iki törvény a dohányzást a szobákban, tantermekben s egyáltalán mind az iskolában, mind ezen kívül. A kit rajta kapnak, minden egyes esetben 10 fillért fizet. Az 1792-iki törvény a mérsékelt dohányzást nem tiltja. De az olyan dohányos már büntetés alá esik, a kinek az egészségére a dohányzás veszedelmes, a ki igen sokat szí, a hálótermet befüstöli s a tanítás, vagy étkezés idején dohányzik. Az iskola helyiségeinek tisztán tartása erkölcsi kötelesség. A törvény még a börtön helyiségét is tisztességesnek akarja tudni.

A törvények ilyen büntetéseket szabnak meg: Figyelmeztetés, dorgálás, nyilvános megrovás és bocsánatkérés, főtt vagy más ételek elvonása hosszabb-rövidebb időre, egyes mondatok vagy beszédek beemlézése, kártérítés, pénzbüntetés, a collatióból kirekesztés, lecsapás, hivatalvesztés, valamely alsóbbrendű tiszttség viselése, a tanítványok elvétele, megbotozás, megkorbácsolás, a jótétemény megvonása, mellőzés a legatiókra való kiküldésnél, bezárás böjttel kapcsolatban, a collegiumba belépés eltiltása bizonyos időre, elbocsátás és kizárás az iskolából. A büntetést a főlebbezés kizárásával haladéktalanul nyomban végre kell hajtani.

*Tanulók.* — A ki tanulmányi célból keresi föl a debreczeni iskolát, legfőlebb három nap alatt köteles a rectornál jelentkezni. Rövid s illedelmes latin nyelvű beszédben kéri a fűlvételét; az engedelmességet kézfogással, 1704 óta meg esküvel igéri meg. 1792-ben még meg is vizsgálják a jelentkezőt valamelyik curator jelenlétében, hogy tanultságáról meggyőződ-hessenek. Szőkevény tanulókat, vagy a kik valamely vétség elől menekülnek, nem szabad bevenni. 1792 óta a növendékek többé nem „polgár“ (civis), hanem tanuló (studiosus) néven szerepelnek.

Gyönyörűen rajzolja a törvény a tanulók korát. Ez az az időszak, melyben meg kell szerezni a test és lélek erőit s mindenféle tudományt; meg kell kezdeni és el kell viselni a munkát; hozzá kell szokni az önuralomhoz, a törvény iránti engedelmességhez, a test és lélek erőinek fejlesztéséhez és használatához; s ekkor kell a léleknek azon tudományokban és erényekben kiképződnie, melyek segítségével az ember boldogságot teremthet magának ezen és a más világon, vagyis megszerezheti azt a bőleseséget, melynek lényege az Isten félelme és szeretete.

A tanulókból alakult iskolai tanács, mely a rectorokra a multban sérelmes volt, megszűnik. A kinek a rector magatartása vagy tanultsága ellen kifogása van, először az iskola tisztviselői, majd az egyházmegye seniora, vagy a helyi lelkészek előtt tárja fel a dolgot. Minden tanuló köteles jelen lenni az előadásokon, vizsgálatokon, vitatkozásokon, a beemlézett dolgok felmondásán és egyéb iskolai összejöveteleken. A mint esengettek, mindegyik tanuló a tanterembe siet és elfoglalja a maga helyét, mely mindegyikre nézve meg van állapítva. Az esküdtek (jurati) közül mindegyik tanteremben volt két vigyázó. Ezek megfigyelték, ki hiányzik, a hiányzó nevét följegyezték s előadás végeztével bejelentették a seniornak.

Mindegyik tanuló köteles 1792-ben beszerezni a szükséges könyveket s főleg azokat, melyekből a tanárok magyaráznak. A ki ezt nem teszi, a tanárok adnak neki, de a könyv árát levonják az illető segítségére szóló összegből. A tanárok évenként egyszer megvizsgálják a tanulók könyveit. A vizsgálat kiterjed az ágy neműekre, ruhákra és különféle eszközökre.

Valahányszor a rector jelen van a temetésen, az összes iskolásoknak szintén ott kell lenniök. Ha a papok vagy a legfőbb birák családjából, esetleg a házából, vagy pedig az iskolából temetnek valakit, az egész coetus megjelenik. Ha azonban a nép, vagy a városi polgárok közül kívánná valaki, hogy halottjának a temetésén az egész coetus jelenjék meg, ez az óhaj a jövőben nem teljesíthető. Ezentúl legfőlebb csak 25—30 felnőtt énekes fiú vonul ki a kisebb tanulókkal a temetésre. S az illető ezzel is elégedjék meg, mert különben senkit sem kap. Nehogy a tanulmányokra hátrány háromoljék, a temetés reggel 10 és délután 2 órakor legyen.

Az ifjúság érezte, mily sokat köszön Debreczen városának. Bizonyára a hála érzelme késztette, midőn a coetus, mint ilyen, önkéntes *tűzoltósággá* szervezkedett. Az 1704-iki törvény már régi dicséretes szokásnak nevezi a tanulók tűzoltó tevékenységét. Elrendeli, hogy a tűz színhelyére dolmányosan és eszmásan menjenek s a tűz eloltásában erős munkát fejtsenek ki. Az 1792-iki törvény is meghagyja, hogy tűzvész idején mennél nagyobb számmal siessenek a szerencsétlenség színhelyére s vigyék maguk-

kal a vízfecskenendezőt (*machina hydraulica*). Itt azután lássanak neki a dolognak komolyan s lárma és zene-bona nélkül nyomják el a tüzet, hogy mentől kevesebb kár legyen. Oltás közben a jelenlevő előjáróknak engedelmeskedjenek és senki iránt méltánytalanok ne legyenek. Ha a tűz már kialudt, ne csavarogjanak ide-oda, hanem térjenek haza.

Az ifjúság *ruházata* tiszta, tanulókhöz illő és a szokásnak megfelelő legyen. Fodorított haját illetlenül ne hordjanak s fejöket török módra ne nyírjék. Ne viseljenek bokrétát, se csapott kalapot, mely a török kalpag módjára a nyakszirtig leér. Ne hordjanak magas, úgynevezett „misziri“ gallért, nagyon széles övet, katonaköponyeget s más, mint fekete, vagy szegszinű tatár keztyűt. Az iskolán kívül, az utczákon és falvakban tóga nélkül senki se járjon, — leszámítva, ha messze, idegen földre utazik. Benn az iskolaépületben se menjen a nélkül a rectorhoz és az előadástérembe. 1704-ben még azt sem engedik meg, hogy valaki a kamrájából (kis szoba) és a konyhából mente, vagy dolmány nélkül menjen ki. 1792-ben megkövetelik, hogy a tanulók a városban és a collegiumban bokáig érő mentében vagy dolmányban és fekete tógában, mellényben és kék vagy fekete nadrágban járjanak. Útra meg van engedve a rövid ruha, de csakis a kék vagy fekete magyar mente, körülfogva télen nem valami értékes prémmel, továbbá a kék köpeny. Csipkés ingben senki sem járhat. A nyakravaló (*collare*) csak fekete vagy fehér lehet, de vörös vagy más színű nem. A ki tiltott ruhában jár, ezt elveszik tőle, eladják és a befolyó összegezen az illető köteles a rendes ruhadarabot beszerezni.

Ha valaki beteg, gyógyítják, s az orvosság árát a betegek pénztára fedezi; s ha ez üres, a collegium pénztárát nyitják meg. Az iskolaszék 1746-ban meghagyja, hogy javas-asszonyhoz senki se forduljon.

A legatióba és supplikálni menők viselkedéséről részletesen szólnak a rendeletek. A mendicansok — régente szolgál, ma szegény tanulók — és a neutralisták közös curator alatt állnak és külön törvényeik vannak.

*Tanulók hivatalai.* — Wittenbergen kívül bizonyára Trotzen-dorf Bálint eszméi is hatottak hazai ev. ref. iskoláink szervezetének alakulására. Goldbergi iskolájában ő fejlesztette ki legjobban azt az elvet, hogy az ifjúságot be kell vonni az iskola ügyeinek intézésébe. A tanulóknak nemcsak a tanításban, hanem a fegyelmezésben és az anyagi dolgok intézésében is nyit teret. Az ő iskolája valóságos kis köztársaság, mely iránt mindenki érdeklődik joga és kötelessége révén is. Az iskolai ifjúság fogalma nála is a „coetus“-ban testesül meg. Ez a coetus a tanulók által viselt tisztségekkel a debreczeni ev. ref. főiskola 1657-iki törvényeiben is megjelenik.



Ezen tisztségek a következők :

A *senior* a rectorok után az iskola fő curatora. Őt és a *contrascribát* az egész coetusból, a tanulók szavazata alapján, a *praeceptorok* választják. A kiszemelésnél arra vannak tekintettel, hogy az illető okos, tudós, józan, jámbor és erkölcsös legyen. A választás után esküt tesz. Kormányzati tekintetben a rector után őt illeti meg a jog mindabban, a mi az iskola hírnevét, jóllétét és fentartását érinti. A közvagyonot hűségesen kezeli. A tisztségek betöltésénél nem személyválogató; a büntetés kiszabásában igazságos; a coetus pénzét nem osztogatja el és kölcsönbe nem adja; a városba csak úgy mehet ki, ha helyettesül a *contrascribát* hagyja; gondja van rá, hogy az *oeconomus* az intézet kapuját este 9 órakor becsukja s a kulcsot hozzá vigye; jövedelme havonként 25 fillér. Azon ételekből, melyeket a coquusok a városban összegyűjtenek és az iskolába hoznak, a *senior* ebédre is, meg vacsorára is csak egyféle ételt választhat ki magának. Hivatala hat hónapra terjed.

A *contrascriba*, kormányzati joggyakorlatban, a *senior* után következik. A mi pénz az éneklésből és temetési díjakból befolyik, gondosan megvizsgálja, a jót a hamistól elkülöníti, az utóbbiakat magánál tartja, a többit meg a *seniornak* adja át, hogy ez a pénztárba helyezze. Ha a rossz pénzt hanyagságból nem válogatja ki, neki kell jóval pótolni. Megfigyeli, ki nem jelenik meg a karban, a temetéseken és az előadásokon. Este kapuzárás után, reggel meg kinyitás előtt minden egyes tanuló múzeumát megtekinti és arra nagyon ügyel, hogy az iskolatársak közül nem hiányzik-e valaki?

A *collegák* és *cantorok* egyéb teendőik mellett felügyelő és ellenőrző jogot gyakoroltak. Az ő kiszemelésöknél nem a sorrend, hanem az érdem dönt.

Az *oeconomus* télen-nyáron reggel három órakor ad jelt a fölkelésre: este hét órakor az imádságra és a biblia olvasására. kilenczkor meg a lefekvésre. Ha ekkor idegen van benn az iskolában, az *oeconomus*, mielőtt a kaput becsukná, figyelmezteti, hogy haladéktalanul távozzék; magukat a tanulókat pedig felszólítja, hogy vendégüket küldjék el. Megfigyeli, kik nincsenek jelen a nyilvános előadásokon, vizsgálatokon és vitatkozásokon. A hiányzók nevét följegyzí, s a mint hetessége letelik, a jegyzéket az iskola tisztviselőinek átadja. Gondja van rá, hogy a gyermekek a tantermeket, a folyosókat, az udvart és az árnyékszéket minden szerdán és szombaton egy órakor kiséperjék és kitisztítsák; a seprőket meg a maguk helyére tegyék, nehogy elhanyagoljanak. Rajta van, hogy a fiúk az iskolában és nyilvános kivonulásnál ne lármázzanak, ide-oda ne futkossanak, ne veszedjenek, ne átkozódjanak, ne káromkodjanak, aljas dolgokról

és magyarul ne beszéljenek. Saját erejéből készít latin vagy görög nyelvű beszédet, melynek alakja lehet vers vagy próza, s ezt szombaton egészen kívülről előadja. Ha pedig valakitől nem telnek ily beszéd, a szentírásból tanul be két-három fejezetet, s ezeket azután elszavalja.

A *coquus* a városi polgároktól az ételeket, vagy ezek helyett a pénzt szedi be. Mindenkit barátságosan kér s a szegényeket erejükön túl nem szorítja, hanem a mit adnak, megköszöni és illendően távozik. A fazekakra, melyekben az ételt adják, gondja van s tulajdonosuknak kellő időben és épségben visszaszállítja őket. A melyik eltörik vagy elvész, annak vagy az árát fizeti meg, vagy másikat ad helyette. A begyűlt közös ételekből először is a seniornak ad egy tállal; magának és collegájának két tálat választ ki, a mendicansoknak meg hármat vagy négyet; a többit mind a coetus elé adja elfogyasztás céljából.

1788-ban már *szakácsnője* és *sütőnője* is van az iskolának. Nekik is meg kellett esküdniök, hogy dolgaikban híven, tisztán és lelkiismeretesen járnak el.

Az *explorator* hivatala két hónapra terjed s elég terhes, de magára nézve alig jár haszonnal. Reggel 9, este meg 4 órakor kimegy a városba és kitudja, hol lesz valami vendégeskedés. Ezután visszatér az iskolába s a mint csengetnek, megindul az énekes tanulókkal s kellő időben megjelenik a helyszínén, hogy énekeljenek. Érdekes, hogy csak oda vezeti ki énekelni a tanulókat, a hol legalább két asztal vendég van. Kisebb számú vendég közé csak akkor megy ki a növendékekkel, ha esetleg valamely előkelő idegen is van jelen. Vigyáz arra, hogy az éneklés befejeztével egy tanuló se maradjon a vendégségben, se hazamenet máshova be ne térjen.

A *lotor* a tálakat tisztán és épségben tartja. A mint csengetnek, jókor beviszi a tálakat az auditoriumba s itt sorban elhelyezi: a mint meg elfogyasztották az ételt, ismét összeszedi. Midőn a tanulók az étkezést elvégezték s az auditoriumból kiváltak, az asztalról és padokról eltisztogatja a csontokat, morzsákat, kenyérhéjat, borsót, a kiöntött levest és más efféleket. Hivatala három hónapig terjed; de ha hanyag, a szolgáltatást még egy hónappal megtoldják.

A két *vigil* a senior rendeli ki szolgálatra. Az egyik este 9 órától éjfélig, a másik meg éjféltől 3 óráig áll őrt. Ha a kaput este már bezárták, senkit sem bocsát ki az intézetből s az ideget be sem ereszti. Ha azonban tanuló akar bejönni, őt bebocsátja ugyan, de a nevét s az érkezés idejét följegyzí és bejelenti a seniornak. Ha éjjel tűz, lopás, rablás vagy más efféle fordul elő, tüstént jelenti az esetet az iskola tisztviselőinek.

Az *ajtónállók* (ianitores) nappali örök az iskola kapujánál.

A benlakó tanulókat minden időben bebocsátják, de mindenkit csak a megszabott idő után ereszthetnek ki. A neutralistákat és mendicansokat előadásuk tartama alatt nem bocsátják ki. Hogy tudják, kiket nem szabad a collegiumból kibocsátani, az illetők névsorát megkapják írásban.

A XVIII. században a tisztviselők sorában szerepel a *dispensator*, a ki a tanulóknak az ételt, a *praebitor*, a ki a coetus kenyérét és borát osztotta ki és kezelte, s a *provisor*, a ki a seniornak az anyagiakban volt segítségére.

Az *apparitor* a tanárnak jelentette, hogy az előadás ideje elérkezett. A *culinarum inspector* (konyhafelügyelő) a konyhai dolgok után néz. A *fütők* fáról gondoskodnak, a kályhákat tisztogatják és fütik.

Egyideig teljesen, később csak részben az ifjúság gondozta a könyvtárt is. Midőn a XVIII. században a könyvtár a tanárok közvetlen felügyelete alá került, *könyvtárfelügyelői* (bibliothecae praefectus) állást szerveztek s ezt mindig egy tanár viselte. E mellett azonban volt *könyvtárnok* (bibliothecarius) és *alkönyvtárnok* (subbibliothecarius) is a tanulók közül. A törvény ezek mind-egyikének a jogát és kötelességét részletesen megszabja a könyvtár gondozása, a könyvek kikölesönzése és visszavétele szempontjából, sőt még a könyvek használóira nézve is intézkedik.

## A Dubniczi Krónika kezirata és kiadása.

(Kivonat *Domanovszky Sándor* márczius hó 6-án bemutatott dolgozatából.)

Midőn 1883-ban a *Historiae Hungaricae Fontes Domestici* című gyűjteményes vállalat kiadója a második kötetben *Anonymus*, *Kézait* és a *Bécsi Képes Krónikát* kiadta, a kötet bevezetésében szólva az előbbi kiadásokról, megtámadta *Toldy* Bécsi Képes Krónika kiadását s arról a következőképen nyilatkozott: „*Nova haec a docto viro constituta codicis lectio satisfacere quidem peterit lectoribus, modum tantum et seriem rerum narratarum scire volentibus; non vero illis, qui de aetate etiam et fide auctoris certiora nosse exaptant*“.<sup>1</sup>

*Endlichernek* a *Monumenta Arpadianaban* közzétett *Anonymus* kiadásáról pedig így irt: „*Primum enim huius collectionis monumentum, librum nempe anonymi notarii cum codice superstite Vindobonensi conferenti, multa transposita et addita,*

<sup>1</sup> Fontes T. II. p. VII.

*plura onissa, plurima immutata apparebunt*“, <sup>1</sup> s a kiadás eltéréseit a codextől, mint hibákat (*menda*) a kötet végén össze is állította. <sup>2</sup>

A következő évben 1884-ben kiadta a vállalat harmadik kötetét, melyben első helyen a Dubniczi Krónika áll. Ezen krónikával foglalkozván, a kiadásra is ki kellett terjeszkednem s itt szerzett tapasztalataimat a következőkben bátorkodom közrebocsátani. A kiadó ez esetben nem hiva annak a rendszernek, mely a kiadásban az író szeszélyes önkényes orthographiája szerint az eredeti minden hibájával adja vissza a kéziratot. Nem ír például nagy betűt, a hol az író ezt helytelenül használja. De ezt az elvét nem viszi végig következetesen.

Javit is, az eredetit is vissza akarja adni s ez által még hamisabb képet ad és lépten-nyomon insequentiaákba keveredik. Így a codex gyakran fölcseréli az *n* és *m* betűt; ezt a kiadó sokszor kijavítja, máskor meg úgy hagyja a mint a kéziratban van. Vagy pl. a *Ladislaus* gyakran fordul elő *Ladizlaus* alakban. A kiadás egyik alakhoz sem ragaszkodik következetesen, hanem *s*-sel írja oly helyeken, a hol a kézirat *z*-t használ pl. a 104—105. fejezetben, és viszont *z*-vel írja, a hol a kéziratban van *s*, pl. a 126. fejezetben.

Mindezek végre nem oly nagy hibák, a miért is erre — noha a kiadónak még sok más orthographiai következetlenségeit is említhetném — itt nem terjeszkedem ki bővebben.

Sokkal fontosabb és nagyobb baj azonban, ha a kiadó a szavakat megváltoztatja. Ezért a kiadó Endlichert megrója s elég szigorúan állítja össze az immutatákat, még a kevésbé lényeges eltéréseket is, ha Endlicher pl. *agnosce*-t ír e. h. *cognosce*-tis, *asturis*-t e. h. *austuris*, *descenderent* e. h. *descenderant*. A Dubniczi Krónika kiadásában az ily változtatás igen sok. Azokat a helyeket, a hol a kiadó a szövegen javítva változtatja meg az illető szót, a jegyzetben felemlítve a codex hibás írásmódját, itt nem fogom tekintetbe venni, noha a helyesebb eljárás nem ez, hanem, a mit a *Fontes Domestici* II. kötetében követ, t. i., hogy a szövegben hibás, a jegyzetben pedig javított alakjában közli a szót.

De gyakran javít a nélkül, hogy megjegyezné, hogy az illető helyen a codexben hiba van. Ez már nem helyes, ha a hiba még oly szembetűnő világos is. (A példák közül e helyen csak kettőt-hármat közölhetek.) Így a kiadásban: *domini* Regis Lodouici (72. b. fel. 5. s.) helyett *domus* Regis (148. l. fel. 10. s.), in *Aquilam* transfretauit (86. b. fel. 10. s.) h. in *Apu-liam* (175. l. fel. 3. s.) áll.

<sup>1</sup> U. o. p. I.

<sup>2</sup> U. o. p. 254—258.

Ezek után a tulajdonképeni hibákat állítottam össze, a hol a codex és kiadás közt eltérés van, a nélkül, hogy a kiadó javítana. Itt nem vettem tekintetbe a csekélyebb eltéréseket, mint pl. ha admonuit-ot ír amonuit helyett, demittens-t e. h. dimittens stb. és iparkodtam oly szigorral állítani össze a hibás olvasásokat, a mely szigorral azt a kiadó Endlicher Anonymus-kiadásával szemben tette. Az esetek száma meghaladja a százat. Pl. et solium *Regale* teneat (1. b. fel. 17. s.) helyett a kiadásban et solium *glorie* teneat (2. l. al. 15. s.), Ex gracia etenim Romanorum in *patrys* memoratis imperebat (6. a. fel. 11. s.) h. Ex gracia enim Romanorum *imperatoris* memoratis imperabat (10. l. fel. 11. s.), *distat* a vienna (6. b. fel. 2. s.) h. *dictat* a vienna (11. l. fel. 9. s.), exercitus habebat *triginta* milia virorum (13. b. fel. 13. s.) h. *tria* milia (27. l. fel. 17. s.) áll.

Még nagyobb hiba, hogy a tulajdonneveket nem úgy írja, mint a codexben állanak, hanem más codex orthographiája szerint. Pl. *Buha* (27. b. fel. 12. s. és al. 13. s.) helyett *Buhna*-t ír (59. l. fel. 11. s. és al. 9. s.), *Vata* helyett (28. a. fel. 15. s.) *Vatha*-t (60. l. al. 13. s.), noha ezt mindig *h* nélkül írja az író s így ezt egy helyen *h*-val írni teljesen indokolatlan stb.

Gyakran megváltoztatja a krónika értelmes helyeit s a jegyzetben említi csak, hogy a codexben ez hogyan van. Így: paludes *Meotydas* intraverunt (3. a. al. 4. s.) helyett *Meotydis*-t ír (5. l. al. 2. s.) s a jegyzetben teszi ki: *Meotydas*, vagy: regnum regali semini *restituere fideliter* nitebatur (24. b. al. 12. s.) h. *feliciter restituere* (52. l. fel. 15. s.) jegyz. *restituere fideliter*.

Máskor megint hibásan olvas valamely szót s a jegyzetben említi fel, hogy más kézirat ettől eltérőleg, hogy írja, noha a Dubniczi Krónikában is úgy áll s nem, a mint a kiadó közli. Így: fuerant *congregati* (6. a. fel. 17. s.) h. *agregati*- ír (10. l. al. 13. s.) s a jegyzetben említi: *congregati B.*;<sup>1</sup> ubi statua *solemnis* lapidea erecta est (6. b. fel. 5. s.) h. *soleniter* (11. l. fel. 13. s.) jegyz. *solempnis*, *solemnis* B.

Ezek a hibák homályt vetnek a krónika más krónikákhoz való viszonyára, de azért talán még nagyobb bajt okozhatnak a kihagyások. (Azon esetek száma, hol csak egy szó maradt ki meghaladja a százat. A kihagyott szót dőlt betűkkel jelölöm.) Pl. auxilio suorum *fraudulenter* destitutum (39. b. fel. 11. s.) (84. l. fel. 1. s.), Anno domini *millesimo* tricentesimo uicesimo (57. b. al. 10. s.) (119. l. fel. 10. s.). De nemcsak egyes szavakat hagy ki, hanem néha egész mondatokat, (37 esetben maradt ki több szó.) Pl. Almus autem genuit *Arpad*, *Arpad* genuit Zolthan (13. a. al. 11. s.) (26. l. fel. 14. s.); noticiam habere

<sup>1</sup> B. = Budai Krónika.

poterit. *Non enim ea potius que ab alys scriptoribus pretermissa sunt breuiter ac summam scribere intendimus* (19. b. 9—10. s.) (43. l. fel. 10. s.); *uiginti septem milia marcarum puri argenti et decemseptem milia marcarum purissimi auri* (67. b. al. 13—14. s.) (139. l. fel. 9. s.); *et potenti strenuissimo animositate audacissimo in Belloque inuictissimo principe Bartholomeo* (101. b. fel. 13—14 s.) (202. l. fel. 9. s.).

Betoldásokat a kiadó többnyire csak javítás végett tesz. Kétségtelenül leghelyesebben tenné, ha a szöveget nem változtatná meg s a javítást csak a jegyzetben tüntetné fel, de azért az sem róható fel hibául, ha a szövegbe betoldott szót zárjelben közli, vagy ha a jegyzetben megemlíti, hogy az illető szó betoldás. De még nagyobb arányban fordulnak elő betoldások minden megjegyzés nélkül, mintha a codexben is úgy volna, pl.:<sup>1</sup> *et non virtute propria reges regnant et regnabunt hungarorum* (1. b. fel. 13. s.) (2. l. fel. 12. s.); *Ex quibus mulieribus omnes Huni siue Hungari originem sumpserunt* (3. b. al. 14. s.) (6. l. fel. 14—15. s.).

Ezek után vessünk egy rövid pillantást a jegyzetekre. Erre a célra találomra a 92—93. fejezeteket választottam ki.

Az első, az illető (73-ik) oldalon a 3-ik jegyzet a címre vonatkozik, melyet Florianus önkényesen a Budai Krónikából vesz be; közli a jegyzetben a Sambucus-Codex eltérő czímét, a mi teljesen fölösleges, annál is inkább, mert az Acephalus-Codex és a Bécsi Képes Krónika eltérő czimeit sem adja.

Az 5-ik jegyzetben említi, hogy a szöveg *iurisiurandi*-jával szemben a Bécsi Képes Krónikában *iusiurandum*, a Sambucus-Codexben *iusiurandi* áll, de nem teszi hozzá, hogy a Sambucus Codex ebben megegyezik az Acephalus-Codexszel s így azt kell hinni, hogy az is *iurisiurandi*-t ír, mint a Dubniczi és Budai Krónika nem pedig *iusiurandi*-t.

A következő oldalon az első jegyzet a szöveg *tota*-jával szembeállítja a *tuta* varianst minden megjegyzés nélkül, mi alatt csak azt érthetjük, hogy a codex *tota*-jával szemben *tuta* a helyes, csak hogy a codexben is *tuta* áll s ez áll a Bécsi Képes Krónikában, Budai Krónikában, Acephalus és Sambucus Codexekben is.

A 2-ik jegyzet azt állítja, hogy az *enim* szó omissio, azaz, hogy nincs benn a codexben, pedig igenis benne van és benn van a Budai Krónikában is, ellenben nincs benn a Bécsi Képes Krónikában, az Acephalus és Sambucus Codexekben.

A 4-ik jegyzet szerint, mely az *episcopis* szó után áll, ez omissio, csak hogy nem a codexben maradt ki, hanem a Bécsi Képes Krónikában, Budai Krónikában, Acephalus és Sambucus

<sup>1</sup> A betoldott szavakat dűlt betűvel jelölöm.

Codexekben; jelölni kellene tehát, hogy hol maradt ki, mert — különösen miután az előző jegyzetben kiteszi, hogy az *episcopis* szó a Budai Krónikában maradt ki. — nem képzelhetünk mást. mint, hogy itt meg a Dubniczi Krónikában hiányzik a jelzett szó. Valamint azt is jelölni kellene, hogy mennyi maradt ki, mert. ha az *episcopis* szóhoz jegyzetet teszünk, melyben jelöljük, hogy omissio, abból senki sem tudja, hogy az említett codexek két szót „*cum episcopis*“ hagytak ki.

Az 5., 7., 8., 9., 11. és 12-ik jegyzetek hibája, hogy a szöveggel szemben álló varianshoz nem teszi ki a kiadó, hogy mely codexekben fordul elő az illető varians.

A 13-ik jegyzet szerint „*Nocte autem — conueniunt praeter VP.<sup>1</sup> omittunt omnes.* Ez a rész a Bécsi Képes Krónika önálló betoldása, mely a Budai Krónikával rokon kéziratokban nincs benn, felesleges tehát említeni, hogy ott megvan; de, ha említjük akkor már helyesen kell említeni, mert a Bécsi Képes Krónika betoldása nemcsak idáig tart, hanem a fejezet végéig terjed.

Ennyit a hibás jegyzetekről. Más kérdés a jegyzetek hiányossága. Maradjunk az említett két fejezetnél és hasonlítsuk össze a Dubniczi Krónika szövegét a Bécsi Képes Krónika, Budai Krónika, Acephalus és Sambucus Codexek szövegeivel.<sup>2</sup>

A nagyobb eltérések, melyeket a kiadás fel nem tüntet a következők:

Imperator *gratanter* acquievit D. BK. S. A. — *libenter* BKK.;

... impetum Salomonis tunc D. BK. S. A. — impetum Salomonis *et teutonicorum* tunc BKK.;

Salomon sine difficultate D. BK. S. A. — salomon *cum Imperatore* sine difficultate BKK.;

Albam, *ibique* ab omni clero D. BKK. BK. A. — *ubi* S.;

in pateron solio *glorioso* coronatum D. BK. S. A. — *glorie* BKK.;

Ipse Imperator D. BK. — Ipse *vero* Imperator BKK. S. A.;

Geyza *illinc* quo D. BKK. BK. A. — *illuc* S.;

in festo autem *fabiani* D. BK. — in festo autem *sanc-torum* Fabiani BKK. A. S.;

et Sebastiani Rex D. BK. A. S. — et *sebastiani martyrum* rex BKK.;

Salomon *ipso* die Pasce D. BKK. BK. S. — *ipse* A.;

*honorifice* est coronatus D. BK. — *honorabiliter* BKK. A. S.;

*multitudo* hungarorum D. BK. — *congregacio* BKK. A. S.;

*videns* pacem Regis D. BK. — *videntes* BKK. A. S.

<sup>1</sup> Vindobonense Pictum.

<sup>2</sup> Bécsi Képes Krónika — BKK.; Budai Krónika — BK.; Acephalus Codex — A.; Sambucus Codex — S.; Dubniczi Krónika — D.

Ezenkívül az említett fejezet szövegében helytelenül áll „regnum Hungarie sibi *restituere*“ a codex restituere-jével szemben, helytelenül áll továbbá *salubribus persuasionibus*, midőn a szövegben csak *salubribus suasionibus* áll. A többi krónika azonban mind a kiadás variánsát hozza.

Végül helytelenül ír a kiadás „In eodem anno ducibus“-t „In eodem *autem* anno ducibus“ helyett, noha a Budai Krónika, Sambucus és Acephalus Codexek is kiteszik az *autem*-et.

Egészen más beszámítás alá esnék mindez, ha a kiadást a Budai Krónika családjához tartozó codexek kiadásának tekintetnők. Ez esetben a választás elég szerencsés volna az eredeti részek miatt. De nem tekinthetjük annak:

1. mert az Acephalus és Sambucus Codexek a Budai Krónika redactiójának bővebb és jobb szövegét tüntetik föl, mint a Dubniczi Krónika;

2. mert ahhoz a Budai Krónikához tartozó egyéb codexek bővítéseit a jegyzetben ki kellene tüntetnie, mit azonban nem tesz;

3. mert a Dubniczi Krónika az 5-ik fejezetig a Bécsi Képes Krónikát vagy annak valamely rokon codexét másolja, mert ugyanon veszi át a 21., 22. és 24. fejezeteket és mert más betoldásai is vannak.

A Dubniczi Krónika e tekintetben annyira magában álló, hogy *e czímen* csak pontos lenyomatban adható ki.

## Brassai Sámuel mint aesthetikus és műkritikus.

(Kivonat Kozma Ferencz I. tag márczius 20-án tartott felolvasásából.)

Brassainak a széptan körébe tartozó munkássága emlékeit napilapok és folyóiratok hatvanöt évre terjedő rétegei tartják elhajtva. Felolvasó ezek pókhálói alul, fakult lapokról szedegette össze azon vonásokat, melyekből évszázunk e nagy szellemének — mint aesthetikusnak képe összeállítható s a melyek egyúttal szépirodalmi és művészeti törekvéseink egyes mozzanatainak megvilágításában és tartalmában becses anyagul szolgálnak.

Aesthetika, szépirodalom, zene, színművészet s kritika és polemia: a szépnak e nagy birodalmán kísérvük át Brassait e felolvasásban.

Alapvető aesthetikai tanulmánya — „*A szépművek által okozott gyönyörrel*“ — írói működésének első évében, 1832-ben jelent meg Kolozsvárt a „Nemzeti Társalkodó“-ban. Ebben előrebocsátván, hogy „a természeti és mesterségi szép nemcsak voltaképen különböznek, hanem az utolsó az elsőtől teljesen függet-



len“ — azt mondja, hogy „van egy külön, saját inger, melyecsupán a szépmesterség kölcsönöz az ő miveiben előadott tárgyaknak, melyet ezeken, természetes állapotjukban hasztalan keresnénk“. Ez az eszményítés. „Minden valóság ideálja nem egyéb, mint ugyanaz a valóság a gondolható legtokéletesebb állapotjában, de ez az állapot csak ideában lehetván meg, sehol a természetben fel nem található“. Az aesthetikai gyönyör pedig éppen a lélek azon tevékenységében, abban az *összehasonlításban* áll, melylyel az ábrázolatról az ábrázatra át és visszamegyünk, a hiányokat kiegészítjük, a különégeket megállapítjuk. E hatást és működést ecseteli a költészetben, festészetben, szobrászatban és zenében, s ismerteti azon lelki tehetségeket, a melyek a szépmívek s az azok által okozott gyönyör létrehozásában működnek s a melyek „egybeközepedéséből nyílik az emberi elme legpompásabb virága, származik a lélek legreमेkebb munkássága, a magány hű társa, a remény organuma, a genie uradalma: a *teremtő fantázia*“.

Egy későbbi, ugyan-e tárgyra vonatkozó dolgozatában („Munkaosztás az aesthetikában“) magát a geniet értelmezi, melynek elengedhetetlen kelléke a kitartó munka és egyedül biztos sikere a *tökély*.

„Az ábrázoló-tehetség lényege fölött sokat törték fejöket a bölcsészek. Legtöbben Aristoteles „tabula rasa“-ját fogadták el, mint a melyen a kültárgyaknak az öt érzék csatornáin befolyt képei lerajzolódnak. Ámde itt az ábrázolatok létrejöttében hiányzik a lélek munkássága. Kanté a dicsőség e hiány felfedezéséért s azon tétel felállításáért, hogy „a legesekélyebb ábrázolat formálására is az emberi elme munkásságának és a kültárgyak benyomásának kölcsönös együttthatása mulhatatlanul szükséges“. Ezen együttthatás mivolta azonban még megfejtve nincs s talán nem is lesz soha.“

Említett első aesthetikai dolgozatát, melyet tizenkét évi inductio gyümölcsének mond, hogy az irodalomban hozzáférhetőbbé tegye, 27 év múlva újra kiadta (Szelestey Szépirod. Közlönyének 1859. évi folyamában), sőt később német nyelven is közrehoesátotta, mert — úgymond — „azóta tett számos tapasztalásaim és fürkészéseim után meg vagyok győződve, hogy elméletem az alkalmazás próbáját kiállja“. Ajánlja azért azt figyelembevételre, „hiszen oly keveset nyom még a magyar súlya a philosophia mérlegében, hogy minden ilyenmü Errungenschaft nem annyira az egyénnek, mint a nemzetnek válik becsületére“.

A *szépirodalomban* hódolatát első sorban a költészetnek nyújtja Brassai. Már a szépművészetek elsejéül a poesist mondja. „Ez — úgy mond — elsőszülött fiú és koronaörökös, a Muzsák szeretett adománya, az értelmi kimivelődés bölcsője, a vallás, a

törvény és a philosophia első tolmácsa. E nélkül a hősök babérja hamar hervadó koszorú, az élet virágtalan sivatag és az emberi szív vagy érzéketlen száraz tapló, vagy állati vad indulatok és szenvedelmek tomboló helye. Ez az, a minek a görögök — mindegyiknek szépnek ápoló dajkái: kiknek finom taktusa oly szerencsésen ki tudá mutatni a testi és lelki munkásság (gymnastica és musica) minden nemeinek illő helyét és rangját — megkülönböztetve és szinte kizárólag „mesterség“, valamint a mathesisnek „tudomány“ nevet adtak. S méltán is, mert egyikben sem jelenik meg a szépmesterségek valódi mivolta ily eredeti tisztaságban. Ebben a jegyek igen csekélyek, csaknem minden inger nélkül szükölködnek, s az általok ébresztett s lelkünk munkásságától teremtett képek teszik az egész gyönyört. Ez a hathatós gyönyör az előidő népeinek isteneket adott, a hajdan- és középkor bárdusait közel vallásos tisztelet tárgyává, Virgiliust és Horáciust a világ első császára asztalánál szívesen látott igazi vendégekké tette, királyok és fejedelmek kezébe troubadour-pálczát s eranosi lantot adott, s Francz-ország Virgiliusát, a harmóniás-nyelvű Delillét a feneterroristák guillotinjától megmentette. Ennek hatalmát a könnyen hívó, de mélyen érző régiség az Arion delfinjeire, Orpheus és Amphion érzéketlen köveire is kiterjeszté!! „Poesis a nyelv a gyermeki első korban és kornak; poetai nyelve van minden eleven képzelődésű és a műveltség első fokán álló nemzetnek, — s általában kevés ember van talán, kit életében egy vagy másnemű felhevült indulatja kevés pillanatokra poetává nem tett volna.“ Ezután a költés kellékeit adja elé. Majd a classicismus, romanticismus és naturalismus, nyelvtanulás és fordítás tárgyalása következik.

Ez utóbbi Arany „Szépirodalmi F.“-jében (1860—61.) hosszú cikksorozattal, melyben így szól: „Több 20 esztendejénél, hogy kiáltó szó vagyok a pusztában. Ennyi ideje, hogy untalan variálom azt az egy themát, hogy minden nyelvnek és így a miénknek is — még pedig mily szép mértékű adományban — megvan eltéveszthetetlen, állandó jellemvonásokhoz kapcsolt, velők élőhaló egyénisége, a melyen a legkisebb sértés is sorvasztással fenyegető sebet ejt. Szegény magyar nyelvünkön minden idegenből való fordítás rajta hagyta keze szennyét. Untalan szaporítva vette át minden rendbeli fordító elődjétől és elődjeitől az idegen szófogásokat, és így keletkezett az a nemzetietlen halom, a melynek kiütőbb göröngyei fölött szemlét tartani szerencsétlenségem van. De illő és szükséges, hogy a mit fordítóink vétkeztek, azt megint más fordítóink üssék helyre. Evvelők egyszersmind azt két kötelességet is teljesítenek. A remekek honosításával nemzetünk ízlését nemesítik és a fordítás kitüzött elvének — a *nemzetiességgnek* hódolva, munkájokat hatályosabbá, a cél elérésére sikeresebbé teszik.“ Ezek után bírálati szemle alá veszi a magyartalanságokat

s felállítja a fordítás szabályait, melyek között Kazineczyval szemben a szavakról a gondolathűségre irányozza a figyelmet.

A nagyevű szerkesztő visszatérvén a cikksorozatra, azt mondja: „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanismusok s mindenféle *ismusok* ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a „Carthaginem delendam“-ot. Tisztelt munkatársunk (a kit a tudomány, elmésség s logica fegyveres Goliáthjának mond) e szerint a lelkiükből vette a szót, midőn az eljárás ellen a romlatlan, ép magyar nyelvérzékre hivatkozik. Azt is jól cselekszi, ha élesebb metszést tesz a holttetembe“.

Később egyes költők mellett Burns gyönyörű méltatását — Gyulai Pálhoz intézett *nyílt levél* alakjában (Fővárosi Lapok 1871. 50—52. sz.) adja, mert ő ajánlotta volt ez elsőrangú lyrikust olvasásra. Tehát elolvasta — s most a talapzat és szobor magasabbnak tűnnek föl a látásra, mint a mekkorának idegen jellemzések után rajzolta volt képzelődése — maga elé. A gyönyörnek, melyet e költő olvasása idézett benne elé, olvasmányai során végig tekintve, igen kevés esetben leli párját, s élénkségekben a legfiatalabb korabeliekkel is versenyez . . . Burnsöt nem lehet elfeledni. Ostrommal hódítja meg elménket, de állandóan meg is szállja az elfoglalt erősséget“. Az első közt is elsőrangúnak nyilvánítja — s költészetét behatóan jellemzi.

Ezen essay — s szépirodalmi dolgozatai közül főként „*A fűvész örömei*“ (Atheneum 1839) megérdemelnék, hogy az ifjúsági olvasókönyvekbe — mint megragadóan gyönyörködtető és tanulságos olvasmányok, felvétesse. Fordításaiból (angol, francia, orosz) többet közöl az „Olsókönyvtár“.

A *zenében* Brassai nem kisebb tekintély, mint sokoldalú munkássága többi ágában. Kiképzését ebben is autodidaxys útján nyerte. Főhangszere a zongora volt, melynek játszását kezeinek reszketése miatt, körülbelül 85 éves korában hagyta félbe; de szépen kezelte a brácsát, és gordonkát is azon triokban és quartettekben, melyek az ő vagy jó barátai házában hetenként elmaradhatatlanul ismétlődtek. A zene műzsájának ligetébe naponta elvonult s a classikusokkal való benső érintkezés kedélyének üdéséget és lelkének magasabb szárnyalást adott az ember hivatásának s a természet nagy összhangjának áttekintésére.

Korának minden nevezetesebb zenészét, ha tehette, ismételve — meghallgatta s az év bármely szakában kész volt ezért európai útra is keln. Bécsből, hol többször megjelent s néha huzamosabban időzött, már 1834-ben, s Lipcseből később zenedúsítást ír. Ernst-et „Elegia“-ja előadásában, Berlinben, zongorán kíséri. A hazai jelesebb zenészekkel személyes ismeretségben, barátságban élt s közülök az akkor fiatal zeneszerző és

játékos Erkel Ferenczet ő veszi először védszárnyai alá s vezeti be a fővárosi közönség elé.

Zenei tevékenységének legbecsesebb hagyatékát azon zene-kritikai és aesthetikai nagyszámú tárczában bírjuk, a melyeket, többnyire Canus név alatt, fővárosi tanársága idejében, az ötvenes években írt. Ezeket a Pákh A. és Szelestey-féle „Szépirod. Lapok“, „Szépirod. Közlöny“ s a Szilágyi F. „Budapesti Hírlap“<sup>1</sup>-ja tartotta fenn az utókornak s felolvasó részint a könnyebb hozzáférhetés, részint Brassai zene-aesthetikai jellemzése végett bő kivonatokban ismerteti, mint a melyekről egyik életírója (Vasárnapi U. 1860. 42. sz.) úgy nyilatkozott, hogy azok „még most is utól nem ért példányokként ragyognak irodalmunkban“. A főváros zenei élete az ötvenes évekből híven tükröződik le e tárczában. Opera, hangverseny, quartette, philharmonia; Erkel, Liszt, Székely I., Bülow, Dreyschock, Rubinstein stb. s a classikus zeneszerzők mesteribb tolmácsra s a Wagner-zene kérelhetetlenebb ellenzőre alig akadtak Brassainál. A „magyar vagy cigányzene“ kérdéséről Liszttel váltott eszmecsere, melyben a magyar zene polgárjogai fényesen érvényre jutnak, szintén behatóan van ismertetve.

A *színművészetben*, már zenei műveltségénél fogva is, főként az opera vonzotta, minek emlékéit több szinkritikájában örökitette meg. Ezek egyik legbecsesebbike („Második nyitott levél“ alakjában — Gyulai Pálhoz. Szelestey: Szépirodalmi K. 1858.) *Viardot-Garcia* asszonyról szól. „Ha látta volna ön — úgy mond — minő vala mindjárt megjelenése mint Normának, repesett volna szíve örömeiben a műélvezetben, de egyszersmind elfojtódott volna résztvevő keble, mélyen meghatva a fogadását szegett töredezmes vestális szenvedő alakjában. Tudja ön, hogy e szerep viselői legtöbbször csak addig Normák, míg a „heilige Mispel“-t megaratják. Ekkor rögtön primadonnákká válnak s hegyesen lépnek a szín elejére, bámitandók a hallgatót Bellini pompás áriájával. Nem úgy V. a.; vétke érzetében lesütött szemmel, görnyedt testtel száll le állványáról himnusát éneklendő. De a himnusból egy vezeklő siralma válik; rebegő szájjal halkan mondja ki a „Casta Divát“, mi egy római csókjaitól moeskolt ajkain csaknem blasphemianak hangzik. De érzi másfelől, hogy papnői tisztét teljesítnie kell, mert valódi állapota elárulása vesztét okozná nemcsak neki, de magánál inkább szeretett kedvesének, gyermekeinek. Azért lassan-lassan erőt vesz elfogultságán, mind nyíltabban fejlik a himnus, szabadabb lélekzettel gyöngyöznek az énekdíszítmények — de hasztalan, mert nem válhatnak diadalt. dicsőséget zengő tárogatássá. És mindezen egymással küzdő indulatokat annyi erővel, annyi hűséggel, annyi igazsággal, de egyszersmind annyi művészeti kellemmel személyesíté az utólérhetetlen mesternő, hogy nem egy férfias keblet elfojlasztott, nem egy erős

szemet megkönnyöztetett, nem egy hátat megborzongatott. — Nem részletezek tovább, csak annyit mondok, hogy ha most Pesten van ön, azon kéjtengeren úszik újra végig, melybe Ristori első bámulata merít, s a melyet ön oly szépen — s mégis szerencsétlenül tolmácsolt.”

Látható e kis töredékből, mely egy művészi alkotást megjelenítő szobrászi hűséggel ábrázol, hogy Brassai szinkritikái minden időben tanulsággal és élvezettel olvashatók.

Az énekesek közül Hollós Cornelia, Stéger, Jekelfalusy stb., a drámából Laborfalvy Róza, Déryné stb. vannak tolla által hasonló módon megörökítve — s a jelesebb európai énekművészek meghallgatásáért nem egyszer tett nagy utakat.

A drámának és operának külön választását már 1839-ben sürgeti, kijelölve mindkettőnek hivatását és fentartása módját. Az elsőnek nemzeti feladataira utalván, azt mondja: Dráma forever! A másodiknak művészi céljait olasz énekesekkel, kiktől a mieink is tanuljanak, s bérleti rendszerrel véli elérhetőnek. Egyik idevonatkozó cikkében szépen fejti ki az énektanítás általános nemesítő hatását s az iskolai tanrendszer alkatrészévé tételének szükségét.

A színműírásban is próbát tett Brassai Sandeau „Seiglière kisasszony” cz. vígjátékának átdolgozásával, melyet a nemzeti színház 1885-ben ismételve tetszés mellett adott.

Szépirodalmi *kritikával és polemikával* egész életén át foglalkozott. Egy kritikai közlöny alapításának szükségét 1833-ban hangoztatja s annak részletes programját 1855-ben fejti ki, saját kritikai lapjában. Már írósága első évében felemeli szavát gr. Széchenyi bírálói ellen. Majd Szilágyi Ferenczcel, Jósika és Szemerre Miklóssal vív nehéz irodalmi harczot. Jókai és Gyulaival pedig tanulságos eszmecsere folytát. Utóbbival szemben az írónséget veszi védelmébe s elmegy egész a nőemancipációig.

A kritikai hajlam és tehetség Brassainak legjellemzőbb tulajdonsága volt; de ezt sokan félreértették s a közvetlenül érdekeltek gyakran félremagyarázták és tudósi hiúságnak vagy kötekedő szellem kifolyásának tulajdonították. Pedig, ha megengedjük is, hogy az az ő irodalmi ízlésének bizonyos nélkülözhetetlen fűszere, mely gyakran a bors és paprika hatásával jelentkezik: a kütfő tisztaságát és a szándék komolyságát kétségbe vonnunk nem lehet, mert ő az irodalmi dolgokat mindig igenis komolyan vette, érzületére nézve pedig egyike volt a legjobbknak és legnemesebbeknek. Még, egyik nagy ellenfele, Szemerre M. is bevallja ilyen értesülését. Nála a kritikai szellem azon mindenoldalú vizsgálódás és bonczolás alapján fejlett ki, mely kora ifjúságától fogva az ő autodidaxisának módszere volt. Ő maga is a kritikát és aesthetikát a komoly tudomány két iker-ágának mondja. S nála a kritika valóban nem egyéb, mint alkalmazott aesthetika, mint a szépnak és igaznak keresése vagy védelmezése, a mibe

egyszer ha belemélyed, már többé nem emberek, hanem eszmék társaságában érzi magát. s ekkor igazán élvezi a harez mámorát.

Hogy miért tartja ő magát *eszmék bajnokának* és *izlés örének*, szépen mutat rá ifjúkorának komoly tanulmányaira, melyeket a hazai mellett a latin, görög, német, francia és angol irodalom remekeiből merített s 30 évet már betöltött volt, mielőtt — fejlett izléssel és széles látókörrrel — legelső dolgozatát nyomtatás alá adta volna. Ez alapon egy aesthetikai patens után joggal nyujthatja kezét.

Előadó végül felhívja a figyelmet Brassai elszórt dolgozatainak összegyűjtésére és kiadására.

## Megyei önkormányzatunk keletkezése.

(Kivonat *Tagányi Károly* 1. tag április 10-én tartott székfoglalójából.)

### I.

Ismeretes, hogy vármegyéink eredetüket első királyunknak köszönhetik. Az azonban már kevésbbé ment át a köztudatba, hogy a Szent István-féle megyei intézmény célja és szervezete homlokegyenest különbözött a későbbi megyétől. Egész 48-ig mindenki úgy ismerte a vármegyét, mint *a nemesek közönségét*, holott a nemesség jó sokáig ezen intézményen merőben kívül állott.

Szent István vármegyéi nem voltak egyebek *királyi uradalma*knál, a hol a király a maga népével privát gazdálkodást üzött, ennek megfelelő szervezetben. Minden megye vagy uradalom élére *ispánt* nevezett ki a király, a ki teljhatalommal kormányozta megyéjét s annak fejében az összes jövedelmek  $\frac{1}{3}$ -át élvezte,  $\frac{2}{3}$ -ot pedig a királynak volt köteles beszolgáltatni.

Az uradalomhoz tartozó lakosságnak különféle rangja, foglalkozása s kötelezettsége volt. Az előkelőbbek, úgynevezett várjobbágyok, az ispán körül segédkeztek. Belőlük teltek ki: az udvarbíró, várnagy, hadnagy, századosok és tizedesek. Az uradalom munkás erejét a várszolgák képezték, kik a vár földjeit művelték vagy a legkülönbözőbb mesterségeket és foglalkozásokat üzték az uradalom céljaira.

Ez tehát merőben *királyi vármegye* volt, azt kell nyomonunk tehát, hogyan alakulhatott által *nemesi vármegyévé*, hogyan lett a *központi hatalom* szervezetéből: *helyi önkormányzat, magánuradalomból: a közzabadság intézménye*.

A honfoglaló nemzet tagjai, kezdetben nemzetségek és ágak szerint, zárt tömegekben sorakozva éltek a maguk közös földjén. E területen nem Szent István törvénye, nem a királyi megyék

joga, hanem az ősi magyar *szokásjog* uralkodott. A maguk közt fölmerült viszályokat és pöröket, a nemzetségek vénei igazították el s csak ha valamely fél sértve érezte magát, vitték fel ügyét a király elébe. Ha az ország határain belül hadba kellett menniök, mindig a király zászlaja alatt harczoltak. Keresztényi kötelezettségüknek is eleget tőnek, midőn az egyház parancsainak mindenben engedelmeskedtek és a *tizedet* birtokaiktól megfizették. Daczára tehát e merev különállásnak, antagonizmusról király és nemzet között szó sem lehetett.

Mihelyt azonban Szent István király az ő megyéit megalapította, a honfoglaló nemzetségek fejlődése is lassanként új irányba terelődött. Igaz ugyan, hogy e megyék ispánjainak se a nemzetségek birtokaihoz, se személyükhöz semmi közük sem volt, de mégis egy-egy megyében magától lassanként bizonyos területi összetartozásnak kellett kifejlődnie. A *vármegye* ugyanis, habár csak királyi uradalom, mégis mint közigazgatási szerv is működött, *ispánja* pedig — bár eleinte pusztán királyi szolga — mégis csak a közhatalom képviselőjeül volt tekintendő.

A királyi vármegye, a központi hatalom képviselőjében, mindjárt két olyan ügyben lett önnálló bíróné, a melylyel a nemzetségek belső életébe is mélyebben belényult. Ezek: a király pénzének ügye, t. i. a régi pénz időnkénti kicserélése az újjal és az egyházi tized.

Az *ispánok* személyes tekintélye is gyarapodni kezdett, párhuzamosan a királyi hatalomnak uradalmából merített gazdagságával s udvarának fényével. Az udvart kiszolgáló sokféle emberből lassanként főúr, tiszt, országos méltóság lőn. Ez a *hivatalonki arisztokrácia* aztán az udvari tisztségek és a vármegyék jövedelmeiből ugyancsak megszédte magát, s azonfelül temérdek birtokot is szerzett.

Mindezen hatások a nemzetségek zárt tömegeibe is a bomlás csiráját dobták. Talaja már úgyis elő volt készítve az által, hogy az örökös birtokosztályok a hatalmas nemzetségi közös birtoktesteket a különféle ágak szerint mindinkább eldarabolták. A vagyonukban s hatalmukban megfogyatkozott nemzetségfők, irigykedve nézték a király föleseperedett udvari embereit, ispánjait. Megirigyelték könnyen szerzett jövedelmeiket, tekintélyüket, de talán leginkább azt, hogy ezek a királytól olyan birtokokat kapnak adományba, a melylyel *szabadon* rendelkezhetnek s nincsen — miként az övék — mozdulatlanul, a birtokközösség lánczaival megkötözve.

Elégedetlenségük a XII. században kapóra jön a központi hatalomnak s az annak birtokáért viaskodó ellenkirályok és hercegeknek. A nemzetségek előbbkelőit magukhoz ragadják e különböző pártok, de ez által az eddig elzárkózó nemzetségek

szintén a királyi udvar hatalmi körébe terelődnek. Ők is kezdik már törni magukat az udvari méltóságok s a busásan jövedelmező megyei ispánságok után. A korona birtokadományai révén, ők is megismerkednek az *egyéni tulajdon* előnyeivel.

Ezen új birtok-arisztokrácia kifejlődésével aztán, lassanként, az ország összes ősi intézményei bomladozni s új formákat kezdtek öltetni magukra.

Az új arisztokrácia birtokszerzési vágya nőttön nőtt. A királyok, rájuk lévén szorulva, ostromuknak nem tudtak ellentállani. Elkezdődött a királyi vármegyékhez tartozó földek eladományoztatása, egyre rohamosabban s mindinkább nagyobb arányokban, úgy hogy alig egy század alatt, az óriási királyi uradalnak mindenütt merő foszlányokra szakadoztak.

Ezen áramlat sodrában természetesen a királyi vármegyékhez tartozó népek sorsa is kockára volt téve. Eddig, e különböző rendű, rangú és foglalkozású emberek személyes szabadságát és birtokjogát maga az a kötelék védelmezte meg, melylyel az illetők valamelyik vármegyéhez oda voltak erősítve. Most, hogy a vármegyék épségét maga a király kezdi megtámadni, egyszerre magukra hagyatva érezvén magukat, minden reményüket csak abban a kötelékben látják s mindnyájan göresösen belé kapaszkodnak.

E szakadatlan elkeseredett jogvédelemben születik meg az az új jogelv, hogy a vármegyék voltaképen nem is a király uradalmi, hanem a korona, azaz az ország közjait képezik, hogy tehát az azokon élő népek sorsa se függhet merőben a király szeszélyétől, s hogy ők is az ország közsabadságának részesei.

Mégis daczára mindezeknek, a várbirtokok rohamos fogyása következtében, az összefüggés a vármegye és népe közt mindinkább meglazult, s így az ezzel járó kötelmek és foglalkozások is megapadtak, ott pedig, a hol még a megye székhelyét is, sőt az egész vármegyét eladományozták, — örökre meg is szűntek. Végül a tatárjárás szörnyű katasztrófája, mely egy sereg várát s a várföldek nagy részét elpusztította, népét megtizedelte vagy szétszórta, — a királyi megyék jogrendjének összes alapjait megingatta. A lakatlanná vált várbirtokok eladományozása még könnyebb lett és még inkább szaporította a kötelezettség vagy foglalkozás nélkül maradtak számát, s ez által a várnép megmaradt különböző elemeit még közelebb hozta egymáshoz.

Mialatt ez történt, a honfoglaló *nemzetiségekben* is gyökeres változás ment végbe. A mióta községeikből az *előbbkelő elem* kivált, vagyonban és tekintélyben, egyre lejjebb, a *köznemesség* színvonalára süllyedtek. A sok osztozkodás következtében, a nemzeti közbirtokok elaprózódtak, sőt a nemzetiségek tagjai közt már a vérrokonság érzete is elhomályosult. Eddig tagjaiknak egyéni szabadságát és birtokjogát *minden oklevél nélkül*



maguk a nemzetségek tartották számon. Most, hogy e közös élet általános bomlásnak indult, mindnyájuknak személyes szabadsága és vagyona egyszerre kockán forgott. A perek megsokasodtak s olyan bonyultakká váltak, hogy mind az *ősi szokás-jog ereje*, mind a régi *nemzetségi békebirák* tudása, hatalma fogyatékosnak mutatkozott. Minduntalan magához a királyhoz, az *ő törvényéhez* kellett fordulniok. De részint a perek felszaporodása, részint a miatt, hogy a felek tekintélye is alászállott, közvetlen bírójuk már nem lehetett többé a király, hanem az ő képe: a nádor vagy országbiró, sőt *bármelyik megyeispán*, a kit „ad hoc” annak az ügynek elintézésével bízott meg a király. A nemzetségi közösség bomlásának tetőpontján még hathatósabb s közvetlenebb védelemre volt szükség. A nádornak megyéről-megyére kellett utaznia az országban, s az előre kihirdetett közgyűléseken a megsértett jogrendet közvetlenül hatalmával állítani helyre. Másrészt a birtokviszonyok feneketlen felfordulásával, már II. Endrétől kezdve, az udvarnak országszerte bírói bizottságokat kellett kiküldeni, a kik minden egyes birtok jogcímét megítélték s arról *oklevelet* állítottak ki, mert azt a vérrokonsági érzet, vagy községi köztudat, többé már nem pótolhatták.

A nemzetségi közösség válsága annak gazdasági alapjait is magával rántotta. Eddig ott a munkás erőt: *a rabszolgák* képviselték. De olyan társadalomban, a hol annak tagjai közt az összekötő kapesot nem *a föld*, hanem a *vérrokonság* képezte, természetes, hogy a rabszolgák sem a röghöz, hanem csak személyhez, családhöz voltak kötve, minden önmálló háztartás nélkül.

A mikor azonban az előkelőbbek nemzetségeiket odahagyták, rabszolgáikat is magukkal vivén, azokat a királytól nyert birtokokon voltak kénytelenek megtelepíteni. Akarva-nemakarva ezt a példát kellett követniük a nemzetségek visszamaradt tagjainak is, kik a rabszolgatartás fényűzését még kevésbé engedhették meg maguknak.

Csakhogy az ily módon szabaddá lett rabszolgák fölötti hatalom — egy ősi jogelv szerint — azonnal a király s az ő képében a megyeispán hatáskörébe jutott. E hatalom alól királyaink már előbb kivették az egyes egyházak népét külön kiváltságlevelekkel (immunitások), s csakhamar az új birtok-arisztokrácia tagjait is részesíteni kezdik e kiváltságban.

A köznemesek, kiknek gazdasági alapját mindinkább a letelepített rabszolgák kezdték képezni, a földesúri hatalom hiányát napról-napra súlyosabban érezték.

A megyeispánok illetékessége tehát, habár közvetve, de a legérzékenyebb ponton a köznemesekre is át kezdett terjedni, úgyhogy viszont ezeknek is a királyi megyéhez mindinkább közeledni állott érdekükben.

A külön nemesi és megyei területek közti válaszfalak tehát maguktól megdőlni készülnek. Hiszen már régóta a nemzetségekből kivált főúrak állanak a királyi megyék élén, ügyeit tehát a köznemesség se átalálja többé eléjük vinni. A hadba is már ők viszik a nemeseket, csak úgy, mint a királyi megye népeit.

Lassanként tehát nemcsak a kétféle terület, hanem az emberek közti különbségek is, vagyon, tekintély, illetékesség s kötelezettség tekintetében enyészni kezdenek. Hozzájárult ezekhez az is, hogy a *várjobbágyok* — a kik megyéjüket úgyis mindig kétségtelen nemesi szabadsággal szolgálták s birtokaikkal szabadon rendelkeztek — külsőleg is iparkodnak a köznemességhez közeledni. A várszolgák tehetősebbjei pedig legalább a *várjobbágyi rang* elérésére törekszenek, a szegényebb várszolgákból viszont a kiknek úgyszólván lábuk alól szedte el a földet a király, az ipart űző elem a szintén éppen akkor fejlődő városokba vonult. Csakis a földhöz ragadt vagy a nélkül maradt legszegényebb elem lesz *paraszt*, de még mindig személyének teljes szabadságával s csak később keres magának földesurat, hogy azután ennek következtében csakhamar valóságos, röghöz kötött parasztá válna.

Mialatt így a várnépből a kisebb szabadságú elemek kiválni kezdenek, mindinkább kevesebb akadályá maradt fenn annak, hogy a várnépből s a nemzetségekből alakult *köznemesség* közös érdekeinek tudatára ébredjen.

A közállapotok e közben úgyis olyan fenyegető fordulatot vettek, hogy egyszerre a legéletbevágóbb érdekek forogtak kockán. A meggazdagodott birtok-arisztokrácia félreérthetetlen oligarchikus hajlamokat árult el. Rablóváraikból féktelen erőszakkal porba tiportak minden jogot és igazságot. Csakhamar minden vidéknek támadt ilyen sanyargatója, a kik nemesak a közszabadságot és közbiztonságot tették kétségessé, hanem immár az erkölcsöket is készültek megmérgezni. A hatalmuktól rettegő köznemések már is melléjük kezdtek állani, kik mint valóságos hübéurak vették őket pártfogásukba, hogy aztán velük együtt sanyargassák a föld népét.

E válságos helyzetben a köznemesség öntudatra ébredt, ország-szerzte szervezkedett, részt követelt a királyi megye kormányzatában, sőt mivel a központi hatalom távol székelt, s több helyen maga a megyeispán is oligarcha volt, el kezdett maga tenni igazságot. Deák Ferencz megyéje: Zala volt az első, a mely 1232-ben e lépést megtette, midőn egy hatalmaskodási perben ítéletet mondott s azt a köznemések, mint „a királynak a Zala-folyón innen és túl lakozó összes szolgálói“ végre is hajtották. A tatárjárás után még határozottabban lépnek fel e törekvések a megyei önkormányzat felé.

A királyi hatalom, mely az oligarchákért fosztatta ki magát birtokaiból, most hogy azok hatalma magát a trónt is veszélyeztetni kezdi, minden módot megragad, hogy a köznemességet megerősítse s önkormányzati törekvéseit előmozdítsa. A köznemest úgy tekintí, mint udvara hűséges belső szolgáját. A birtokba iktatások és más közügyek elintézéséhez már nem az udvarból küldi ki emberét, hanem valamely köznemest bíz meg vele az illető megyéből. Rendeleteit nem a megyeispánhoz, hanem a vármegye közönségéhez intézi, a jelentéseket is ugyanaz küldi hozzá.

A XIII. század hatvanas éveitől kezdve, hol az egyik, hol a másik vármegyében fel-feltűnedeznek a *köznemességnek*, azaz a *király szolgáinak* állandó, rendes birái: röviden a *szolgabírák*, mintegy az ősi nemzetségi békebíráknak utódai. Az ő megjelentük jelzi mindenütt az *önkormányzat* elvének diadalát az illető vármegyében. Mert a vármegyei *igazságszolgáltatás* és *közigazgatás* összes gondja a szolgabírák kezében van letéve. Ők az egyedüli *független* elem a megyei kormányzatban. A köznemesség választja őket, mint azelőtt a nemzetségi békebírákat, és éppen miként veti magát alá. A megyeispán *főispánná* válik, s a régi *udvarbíróból* *alispán* lesz, a ki egyszerűen a főispánnak (gyakran nem is nemes) szolgája, megbízottja; ő csak elnököl a megyei törvényszéken, de szavazata csak akkor van, ha a bírák nem tudnak megegyezni. Olyan megyében pedig, a hol még fennmaradt valami várföld vagy várjövdelem, azoknak kezelésére ügyel föl, s erre megfelelő tisztikart nevez ki a régi várnépből.

A fősúly azonban, most már ezentúl az *önkormányzaton* s annak *függetlenségén* nyugszik. Eleinte a *megyei székhelyeket* is folyton változtatják, s az a legritkább eset, hogy a régi királyi vármegye székhelyén, vagy egyebütt, hol őket vagy a központi hatalom vagy valami főúr befolyásolhatná, gyűljenek össze. — Gyűléseikben pedig még sokáig *nemes* és *nem nemes* egyaránt megjelenik, mert még ekkor a kisebb szabadságú várszolgák, a *szabad parasztok* is, egyenlő jogú tagjai a megyének. Csak később, mikor az Anjouk alatt a földesuraság már megszilárdul, s minden nemes teljesen egyenlő jogúvá válik, akkor lesz csak a vármegye kizárólag a *nemesek közönségévé*.

## II.

Így épült meg az ország közszabadságának legerősebb vára, Európa legrégebb politikai intézménye: a magyar *vármegye*.

A megalkotásában résztvett földrajzi és társadalmi tényezőknek helyenkénti különbözősége miatt azonban, — nem egyszerre, hanem majd mindenik vármegye különböző időben és

körülmények közt jött létre. Ott például, a hol régiebb idő óta laktak nemesek, a hol számuk túlnyomóbb volt, a hol több volt a kisbirtok, a hol nemesség és várnép hamarabb vegyültek össze, a hol az oligarchia nyomása legérzékenyebb volt, stb., stb. — ott az *önkormányzati szellem* is hamarabb fejlődött ki, míg végre III. Endre király 1291. s még inkább 1298-iki törvényei alapján az önkormányzatú vármegye *országszerte* szerveződött.

E törvények csak szentesítették a már meglévő állapotot. Mert megyei önkormányzatunk erős törzse önnönerejéből hajtott ki s mint minden életrevaló intézmény: a különböző társadalmi erők kemény tusájából állott elő.

Vegyük elő most már az országnak azon részeit, a hol az önkormányzat kifejlődésénél *más eredetű és más természetű* társadalmi erők működtek közre, a melyenek *Erdély és Szlavónia* (t. i. Zágráb, Körös, Varasd és Verőcze megyék) voltak.

Szent-István vármegyei megvoltak itt is, szakasztott olyan szervezettél, mint az anyaországban. De ezzel szemben, a különbség annál is régebbre, politikai életük gyökeréig vezethető vissza. A különbség abban rejlett, hogy a *honfoglaló nemzet* csupán az anyaországot szállotta meg, míg viszont *Erdély: csak a királyság hódítmánya, Szlavónia pedig a királyság telepítvénye* vala.

Mi következett ebből? Az, hogy Erdély és Szlavónia, merőben *királyi birtokká* lőn. Az, hogy míg az anyaországban, a honfoglaló nemzetségekből, idővel egy nagy birtok-arisztokrácia s egy hatalmas független köznemesség fejlődhetett ki, addig Erdélyben és Szlavóniában a király népéből éppen ezért ben-szülött arisztokrácia sohasem állhatott elő, köznemessége a koronával szemben, továbbra is függő helyzetben maradt.

Azok az arisztokrata családok, melyeknek tagjaival e két országrészben találkozunk, valamennyien az anyaországból (s Szlavóniába részben az ősi Horvátországból is) szakadtak oda. Ezek ugyanis, miután már az anyaország királyi megyéiből mindent fölemésztettek, mohó birtokszerzési vágyukban, ezen még érintetlen országrészekre vetették magukat.

Az itt szerzett arisztokrata-birtokok mind a király *adományából* származtak, ők tehát a vármegyei népekkel, birtokaik pedig ezek birtokaival sehol soha össze nem elegyedhettek.

Ez az arisztokrácia, az önkormányzat létrejöttében, még mint támadó fél sem szolgálhatott eszközül, mert oligarchikus törekvésekre nem igen vetemedhetett. Szlavóniában a *bán*, Erdélyben a *vajda* volt az oligarcha, s egyik se igen tűrt meg más urat maga mellett, mivel ugyanis az alattuk álló királyi vármegyéket az eladományozások csak *később* kezdték ki, s így a megyék *birtoka és népe nagyobb épségben* maradt meg, az ő hatalmuk is *terjedelmesebb* területre s *egységesebb* társadalomra

támaszkodott. De sőt ezt a terjedelmet s egységet tulajdonképen az eladományozások se tudták megrontani. Az arisztokraták itt már oly későn jutottak a várföldek birtokába, hogy az azokon felszaporodott *közterheket* és *szolgáltatásokat* még a királyi adomány ereje se volt képes elenyésztetni. Szlavóniában a *nyest-bőradót*, Erdélyben az úgynevezett *fertő-pénz adót* mindenki köteles volt *birtoka* után megfizetni, akár nemes volt, akár paraszt. Ott a *bán*, itt a *vajda* bárkinél is *megszállhatott*, s ellátásuk mindig az illető *birtokot* terhelte stb. Sok-sok évtizednek kellett elmúlnia, míg az Anjouk alatt az arisztokrata-birtokok e terhektől megszabadulhattak és a *saját* jobbágyaik fölötti biráskodás jogát elnyerhették.

Mind a két országrészben tehát a *királyi vármegyék*nél maradt meg továbbra is a súlypont. Ezért itt, a vármegyék népe se zülledhetett el, ellenkezőleg osztatlanabb tekintélyben részesült. A *várjobbágys*g teljesebb joggal élvezhette nemesi szabadságát, s mikor az anyaországban a nemzetségekből származó köznemesség rendje megszilárdul, ezen eszmék befolyása alatt, itt a várjobbágyságot már általánosan *nemes* embereknek tekintik.

A *köznemesi rend*, tehát e két országrészben, csupán magának a *várnépnek* *jobb módú elemeiből* válhatott ki. Szlavóniának és Erdélynek e köznemessége természetesen szintén vágyódott *önkormányzati szabadság* után. Arról azonban, hogy most már azt, mint az anyaországban történt, *megyéről-megyére*, külön-külön vívja ki — itt szó sem lehetett. Erre egymagukban sokkal gyöngébbek voltak, a köztük szórványosan élő *arisztokratáknak* pedig törekvéseik iránt nem volt érzékük, különben is, melyiknek jutott volna eszébe, a megyei önkormányzati eszméért, a *bán* vagy a *vajda* félelmetes hatalmával szállani szembe. Az ilyesmi csakis az ő kegyelmükből, általuk valósulhatott meg.

Egyébiránt a kérdés nem is így volt felállítva. A megyei önkormányzat eszméje itt tulajdonképen csak mellékes járuléka volt egy sokkal nagyobb dolognak: a *tartományi önkormányzat* eszméjének, a melynek megvalósítására és megszilárdítására, a *bánok* és a *vajdák* úgyis a saját érdekükben, mindent elkövettek. Nem elégedtek meg azokkal az előnyökkel, a miket a rájuk bízott terület földrajzi és társadalmi helyzete önként nyújtott, hanem magukat és területüket az úgyis meggyengült központi hatalom alól mennél inkább önállósítani törekedtek. Így például, miután az anyaországban a nádorok már régóta szoktak volt a megyékben gyűléseket tartani s azokon igazságot szolgáltatni, és ez a szokás, főleg a királyi hercegek uralma alatt, e tartományokban is meghonosult, az oligarcha *bánok* és *vajdák* e bírói gyűléseket valóságos *tartományi gyűlésekké* változtatták.

Ezek a gyűlések váltak azután a *báni* és *vajdai hatalom*

legbővebb forrásává, s őket szinte *fejedelmi* joghatóság birtokába juttatták. Annak következtében ugyanis, hogy e gyűléseken az illető tartomány *egész lakossága, birság terhe alatt*, megjelent, hogy ott a bíráskodásban okvetetlenül a *tartományi szokásjog* jutott érvényre, hogy a tartomány összes *közügyeit* is odavitték, az anyaországgal szemben itt egy külön jogi és politikai egységnek kellett kifejlődni, szóval valóságos *tartományi önkormányzat* állott elő.

Mihelyt tehát, a tartományi önkormányzat megszilárdult, annak további kiépítése az egyes megyékben már csak mint egyszerű természetes folyamány tűnhetett föl. Egy ilyen tartományi gyűlésen jelentek meg 1273-ban a *bán* színe előtt *Szlavonia* összes várnemesei és várjobbágysai, hogy tőle megyei önkormányzati szabadságuk megadását kérik, a mibe a bán készséggel belé is egyezett. Meghatározta Szlavónia köznemesei-nek politikai jogait s kötelmeit és megszabta a megyei igazságszolgáltatás és közigazgatás rendjét.

A legnevezetesebb tétel azonban az, hogy a *megyei bírákat és esküdteket*, nem mint az anyaországban, az illető megye közönsége, — hanem az egész *tartomány rendei választják* meg az egyes megyék részére. A másik fontos eltérés az anyaországtól pedig az, hogy míg ott, az önkormányzat ellátására a vármegye közönsége: *tizenkét nemest* választott, a kikkől: *négy* mint *szolgabíró* és *hat*: mint *esküdt* működött; — itt a tartomány rendei minden megyére csak félannyit: *hat nemest* és pedig *négy várnemest* és két *várjobbágyot* választottak, kimondván, hogy belőlük az ítéletek hozatalánál az ispán mellett mindenkor három vagy két tagnak kell jelen lennie.

*Erdély megyei önkormányzatáról* ilyen magna charta még eddig nem került elő, de kétségtelen, hogy az teljesen ugyanazon a módon, ugyanabban a formában keletkezett, mint Szlavóniában. Ennek legelső emléke Erdélyben 1288-ból (*Deutsch és Firnhaber. Urkundenbuch* 144. l.) származik. László erdélyi alvajdának *kolozsmegyei* birtokokról szóló ítéletlevele ez, melyben a *kolozsi alispánon* kívül, bírótársaiul *három kolozsmegyei nemes* van megnevezve, a kiket bírakul — úgy mond — „*Erdély országa rendelt ki*“. A kolozsmegyei autonóm tisztikarnak ezen okleveléből tehát kitűnik: hogy Erdélyben is a *megyei önkormányzatot* a *tartományi önkormányzat* hozta létre, hogy *tisztviselőit* minden megyéhez az erdélyi *tartományi gyűléseken* az *ország rendei választották*, és pedig itt is csak *hat-hat tisztviselőt*, kikkől kettő mint *szolgabíró*, négy pedig mint *esküdt* működött, s hogy közülük bizonyára itt is négy *nemes*, kettő pedig *várjobbágy* volt. Míg tehát az anyaországban, minden vármegyében állandóan *négy*, az erdélyi hét vármegyében egész az újabb korig mindig csak *két szolgabíró* szerepelt. Mikor szűntek meg őket az *ország*

*rendei* választani, s mikor választják maguk a vármegyék, nem tudjuk, de az egész XIV. század folyamán, még mindig azt látjuk, hogy a tartományi gyűléseken a *vajda birótársait* állandóan a *hét vármegye szolgabirái* képezik, sőt, a mi hallatlan, egy olyan oklevelet (1348-ból Orsz. Levéltár. Dl. 30,647.) ismerünk, a melyet a tartományi gyűlésen, a hét vármegye szolgabirái közösen, *testületileg* állítottak ki.

Ezek a gyűlésezések — bár csak igazságot voltak hivatva szolgáltatni s a megyei törvényszékek is minden fontosabb pert ide felebbeztek — mégis tovább sem szüntek meg Erdély és Szlavónia tartományi jellegét minduntalan erősíteni s élére állítani.

Az az eredendő ok tehát, hogy itt a honfoglaló nemzet meg nem szállott, kitörülhetetlen nyomot vágott e tartományok életébe. A különböző eredet más társadalmi erőket, ezek ismét másféle önkormányzatot hoztak létre, annak tehát másképp kellett functionálnia, mint az anyaországban. Innen van az is, hogy a tartományi megyék *közjogi* szerepre sohasem emelkedhettek, mert mire például Erdély független állammá lesz, az összes ügyeket ott az országgyűlések intézik, míg a vármegyék csakis mint végrehajtó közegek működnek, a mialatt viszont a magyarországi vármegyék, mint az alkotmány erős bástyái, diadallal viaskodhatnak a nemzet szabadságáért.

## Jegyzőkönyvi mellékletek.

### 1. Jelentés az Első Magyar Általános Biztosító-társaság jutalmára beérkezett pályaművekről.

A bajok közt, melyek népünk számát apasztják s erkölcsi és testi épségét aláássák, egy sines veszedelmesebb, mint a Duna jobb partjának tekintélyes részén lábrakapott s évről-évre terjedő *egy gyermekrendszer*. A baj orvoslása annál sürgősebb, mert éppen a magyar fajt támadja meg, s nemzeti létünk gyökerén rágódik. Egy-két felszólalás, mint kiáltó szó a pusztában, elhangzott ugyan, de komoly kísérlet a baj leküzdésére egyáltalán nem történt, s míg sokkal kisebb jelentőségű kérdésekben meg-megmozdul a közvélemény, valódi keleti fatalizmussal nézzük e titkon terjedő kór mind nagyobb elharapózását.

A Magyar Tudományos Akadémia nagyon helyesen tette, hogy jutalomkérdés kitűzésével igyekezett ráterelni a figyelmet arra a belső korhadásra, mely a dunántúli magyarság hatalmas fáját kidőléssel fenyegeti.

Sajnos azonban, hogy a pályázat eredményét kielégítőnek nem

mondhatjuk; a kérdést egész terjedelmében és kellő alaposággal egyik pályamű sem oldotta meg.

A beérkezett négy pályamű között leggyöngébb a 3. számú (Czim: a pályakérdés, jelige: „*A magyar faj oly kevés, hogy egy apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni, hogy a magyar faj meg ne fogyjon.* Gr. Széchenyi“). A rövid kis dolgozat egy nyomtatott ívre sem terjed, s még ennek is csak egy igen kis része foglalkozik tulajdonképeni tárgyával. Messze elkalandozik a történet mezején zsoltárokat idéz, görög és római példákra hivatkozik, hogy bebizonyítsa, mennyire becsesnek tartották a gyermekek nagy számát a régi népek. Fölveti, hogy az államhatalom minő eszközöket alkalmazzon a kedvező népesedési viszonyok fentartására. De a kérdést felületesen, laposan, közhelyek száraz felsorolásával érinti, legfőlebb egy-egy jól-rosszul előrántott anekdotával élénkítvén elbeszélését. Még mikor hazai viszonyainkra tér át, akkor is elkalandozik a felvidéki és székely kivándorlásra; magával a dunántúli gyér születések kérdésével, a baj mivoltával, elterjedésével egyáltalán nem foglalkozik. Oly ténynek veszi, melyre kár szót vesztegetni, csak a baj leküzdésére ajánl egy pár orvosszert, a kitelepítést s oly iparágak meghonosítását, melyek a népnek az egész évben keresetet biztosítanak.

Legtöbb tudományos igénynyel lép föl az I. számú pályamű (*A dunajjobbparti születések csökkenése s annak oka. Jelige: A megélhetés nehézsége szüli a legtöbb társadalmi s gazdasági bajt.*) Szerző tömérdek statisztikai adatot hordott össze. Talán többet, mint kellett volna, s az olvasóra azt a benyomást teszi, mintha nem is lett volna egyéb célja, mint összehalmazni mindazt a statisztikai anyagot, a mi a kérdéssel némi összefüggésben látszik lenni. Neki a statisztikai adatok tömege nem eszköz, hanem öncél. Azt hiszi, elég ha nyersen összehordja, alig vetve ügyet a tanulságokra, s mit sem törődve az ellenmondásokkal. Formaérzéke nincs, alakítani nem tud, a mi tömérdek ismétlésnek válik forrásává. Művének egyes részei közt kirívó az aránytalanság, a 131 lapra terjedő dolgozathból 97 lap jobbra csak előzmény és elkalandozás, sőt még az utolsó részt is megtömi nemzetközi összehasonlításokkal, vagyis elvonja tulajdonképeni tárgyától.

Szerző, daczára annak, hogy rendkívül nagy előszeretettel viseltetik a statisztikai számok iránt, nagyon kevés statisztikai érzéket árul el. A számokat nem igen tudja megszólaltatni, s ha megkísérti, olykor egészen téves nyomokon halad. Így pl. mindjárt művének elején országrészenként szembeállítja az 1869—80. és 1881—90. évi százalékos népnövekedést s a kettő között mutatkozó különbségből igyekszik megállapítani a népesedési viszonyoknak kedvező, vagy kedvezőtlen voltát. Egyáltalán nem veszi tekintetbe, hogy az 1860—80-dik időszak alatt, az 1872/73. évi cholera az ország keleti felében határozott nép fogyást idézett elő, s így a két időszak eredménye



között fenforgó különbségnek ott sokkal nagyobbak kell lenni, mint az ország azon részében, melyet a cholera kevésbé sújtott s hol ennek folytán a népesség szaporodása nem valami sokkal maradt a normális alatt.

Az adatok idézésében általában nem nézi, hogy mellette vagy ellene szólnak-e. Például felállítja a tételt, hogy a kötött forgalmú birtokok hátrányosan befolyásolják a népszaporodást, különösen a születési arányt. Bizonyítékul idézi a különböző országokban a kötött forgalmú birtokok arányát, s éppen egymás mellett Oroszország és Franciaország adatait. Ez adatok azt mutatják, hogy az előbbiben az összes területnek 72 % a kötött birtok, míg Franciaországban csak 14-81 % a. Ha szerző 10—15 lappal visszaforgat saját munkájában, láthatja, hogy Oroszországban átlagosan ezer lélekre 47-9 születés esik, Franciaországban pedig csak 24-7. E számokból inkább azt lehetne következtetni, hogy a kötött forgalmú birtokokkal karöltve jár a nagy születés, míg ellenben a birtokok szabad forgalma a születések megszorítását idézi elő. Így mereven odaállítva természetesen ez sem fogadható el; bár rejlik benne némi igazság, a mint ezt hazai példák is éppen a szóban forgó országrészben többé kevésbé igazolják. Míg ugyanis a kisbirtokosoknál vagy vidékeken az egy gyermekrendszer a maga legveszélyesebb alakjában van kifejlődve, a birtoktalan osztálynál, a cselédebereknel van gyermek bőven.

Az I. számú pályamű szerzője az egy gyermekrendszer legfőbb okát az egészségtelen birtokviszonyokon, főleg a hitbizományok és egyházi birtokok nagy számában találja s leghathatósabb orvosszerűl a telepítéseket ajánlja. Javaslatát azonban részletesen ki nem fejti, mind ezt, mind a többi szóba jöhető eszközöket csak nagyon futólag érinti a pályamű utolsó pár lapján.

Nagy fogyatkozása e pályaműnek, hogy szerző a helyi viszonyok ismerete nélkül, tisztán könyvekből írta meg munkáját; legalább az olvasó a közvetlen szemléletnek legkisebb nyomát sem tudja fölfedezni.

Előnyösen válik ki e tekintetben a II. és V. számú pályamű. Látszik, hogy mindkettő oly ember munkája, ki a nép között él, annak sorsa iránt melegen érdeklődik s mint szemtanú mondja el tapasztalatait. Ez előnyös tulajdonságokkal azonban szemben áll bizonyos egyoldalúság, nem eléggé tág látkör, mindezek fölött pedig az, hogy a kérdést egyik pályamű sem tárgyalja oly szélesebb tudományos alapon, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kószorújára igényt tarthatna.

Az elharapózott társadalmi és erkölcsi bajt a maga borzalmaságában a IV. számú pályamű tárja föl legjobban ezíme: *a pályakérdés*; jeligéje: „*Az úrnak örökségei a fiak, és az asszony méhének gyümölcse jutalom*). Sötét képét festi az erkölcsi elfajulásnak, s megdöbbentőleg rajzolja milyen nyiltan, szemérmetlenül úszik a gyermekvesztést,

magzatelhajtást, melynél nemcsak a bábák és kenőasszonyok, hanem még egyes specialista orvosok is közreműködnek.

A baj kútforrását részint anyagi, részint erkölcsi okokban keresi. Az előbbieik között kiemeli az örökösödési törvény azon intézkedését, hogy a fiúk és leányok egyenlő arányban osztoznak a szülői birtokon, a birtokok elaprózását, az egyházi terheket, melyek, főleg a reformátusoknál, a családokat a gyónó lelkek száma szerint nyomják. A legfőbb okot azonban a vallásos érzés hanyatlásában találja. Ezért, valamint a gyermekvesztés kárhozatos szokásáért egyenesen az úri osztályt teszi felelőssé. Szerinte itt kezdődött a baj, ezt utánozta a nép s nem habozik kimondani, hogy maguk az orvosok kezdték terjeszteni a gyermekvesztés bűnét.

A baj orvoslását telepítéstől, a népek földbirtokhoz való juttatásától nem várja. Ellenkezőleg attól tart, hogy abban az esetben még kevesebb lesz a születés; legalább a földvásárlás egy pár községben még inkább megapasztotta a gyermekek számát. Inkább javasolja, hogy az állam adjon jutalmat a több gyermekes szülőknek, a gyermekteleneket pedig, s azokat, kiknek csak egy gyermekök van, adóztassa meg, s ebből az adóból befolyó összeg fordíttassék a jutalmazásokra. Sok eredményt azonban maga a szerző sem vár e javaslatától, s a jutalmazás mellett segélyben kívánná részesíteni a sok gyermekes családokat a gyermekek elemi iskolába járásától kezdve, valamint a gyermekek 18 éves koráig fölmentené a papnak és tanítónak fizetendő járandóság alól.

Hangsúlyozza a valláserköletesi nevelés szükségét s a nép felvilágosítását, részint élő szóval, részint hasznos olvasmányok útján. De a baj elfojtásának legcélravezetőbb eszközét a megtorlásban látja, melynek egyik módja a nyilvános megszégyenítés. A gyermekvesztés kinyomozására és üldözésére figyelemreméltó intézkedéseket hoz javaslatba.

A II. számú pályamű (czím: *a pályakérdés*, jelige: *Élőké a világ*) nehézkesen indul meg, idegen szavak keverésével s nyakatekert kifejezésekkel, de tárgyába csakhamar belemelegszik, s jóval többet nyújt, mint a mit részint a kezdet, részint kis terjedelme után várni lehetne.

Szerző helyes nyomon jár, midőn az alsó-baranyai magyar népet, honnan a kárhozatos szokás kiindult, néprajzi szempontból veszi vizsgálat alá, s a szlavoniai ráczság hatását festi a nép szokására, viseletére, erkölcsére. S aligha téved, midőn a baj eredeti csiráját az asszonyok hiúságában s erkölcstelenségében keresi, a gazdasági okok e mellett csak a második helyre szorulnak. Érdekesen rajzolja, hogy majmolásból miként terjedt el a kárhozatos bűn s mennyire nincs az egyeseknek erkölcsi bátorságuk szembeállni az általános szokással. Vannak faluk, a hol gyaláztatnak tartják, ha az asszony férjhezmenetele után 5–6 évnél hamarabb szül, s a ki az ellen vét, nem lát nyugtot sem az utcán, sem a mezőn, sem az Úr házában.

Mint további okot megemlíti a megélhetés nehezebb, fáradságosabb voltát, s még inkább azt, hogy az egy fiú a tényleges katonai szolgálat alól fölmenthető. A születések legfőbb gazdasági okául azonban az osztozkodástól való félelmet jelöli meg, a népben azt a legyőzhetetlen ösztönt, hogy birtokát osztatlanul hagyja gyermekére.

Viszont ajánlja, hogy a földet bizonyos minimumon alól se felosztani, se megterhelni, se végrehajtás alá venni ne lehessen. Sürgeti az egyházi terhek leszállítását, különösen annak a méltánytalan eljárásnak megszüntetését, hogy a reformátusok az egyházi terhekhez a családtagok száma szerint tartoznak járulni. Végül a leányiskolákban nótanítók alkalmazását javasolja, s e tekintetben egy pár meglepő példára hivatkozik.

Az egész pályamunka jobbra vázlatos; a fölvetett eszméket futólag, felületesen érinti. A jutalom kiadását ennél fogva ennek sem javasolhatjuk; hisszük azonban, hogy akad folyóirat, mely mind ezt, mind a IV. számút közzé fogja tenni. Részünkről örömmel látnók, ha e két pályamű nem maradna elzárva a nyilvánosság elől, mert közvetlen tapasztalat alapján sok érdekeset mondanak el s alkalmasoknak látszanak föl hívni az illetékes körök figyelmét a félelmes veszélyre, mely a magyar fajt és nemzetet erről az oldalról fenyegeti.

Budapest, 1899. április 13.

*Lány Lajos, r. t.*

*Vargha Gyula, l. t.*

## 2. Jelentés az „Ullmann“-féle pályázatról.

A kitűzött pályakérdésre: „A járadék-birtok rendszere és szerepe a magyar földhitel és földbirtok-politika szolgálatában“ két dolgozat érkezett be. Az I. számú dolgozat jeligéje: A leghelyesebb telepítés járadékbirtok alakítás alakjában eszközölhető. A II. számú dolgozat jeligéje: Die Rente ist eine zweckmäßige Kreditform für den Grundbesitz. (Dr. Miquel.)

Az I. számú dolgozatot a gyakorlati érzék tünteti ki. A hazai viszonyokra, melyeknek alapos ismerőjeként mutatkozik a pályázó, folytonosan tekintettel van, az eddigi hazai telepítéseket, az azokra vonatkozó törvényhozói intézkedéseket, az elkövetett hibákat alaposan ismeri.

Azonban a járadékbirtok-rendszer kérdését teljesen mellőzi: inkább a telepítés kérdése az, melyet tárgyal, és semmi tájékoztató sem nyújt még arra sem, mit a dolgozat jeligéje mond.

A II. sz. dolgozat elkerüli ugyan az előbbi hibáját és a járadékrendszer tudományos kérdéseibe is belebocsátkozik, sőt nagy tájékozottságot mutat az idevágó irodalomban és alapos közgazdasági ismeretei mellett jól esik észrevenni, hogy a felmerülő jogi kérdések iránt is érzéke van: azonban az általános elméleti körvonaloknál megáll. A járadékbirtok részletkérdései, a szervezet nagyfontosságú pro-

blemái nem találnak megoldást. A telepítés különböző módjai nem tárgyaltnak, pl. a járadékrendszer és örökbérrendszer különbségei, pedig csak úgy nyújthat teljes világosságot aziránt, mint képezik a járadéklírtokrendszer specialis előnyeit más telepítési módszerekkel összehasonlítva.

A gyakorlati ismeretekben, gyakorlati tájékozottságban és érzésben az I. számú dolgozat határozottan felülmulja a vele pályázó II. számút, mely viszont az elméleti részben mutat nagyobb tájékozottságot. A kérdést tehát egyik dolgozat sem fejtette ki kielégítő módon. Ha egy kézből származnék a két dolgozat, akkor több joggal versenyezhetne az akadémiai díjért. Az elmondottak alapján arra a dolgozatok egyike sem érvényes.

Azonban a kérdés megfelelő megoldása a pályázat újból való kiírása esetén remélhető volna és ez okból a bírálók a pályakérdés újból kitűzését ajánlják.

Budapest, 1899. márczius 1.

Láng Lajos, r. t.

Földes Béla, l. t.

### 3. Jelentés a Bézsán-pályázatról.

#### I.

A M. Tudományos Akadémia által 1898. évi december hó 31-ikéig terjedő határidővel, a Bézsán-féle alapítványból 1200 aranyforintos pályázat hirdettetett, mely a hazai építőművészet Árpád-kori emlékeit tárgyzó munkát kívánt, az emlékek lehető felhasználásával és leírásával.

Beérkezett egy pályamű „*Saxa loquuntur*” jeligével, három vaskos kötetre terjedő szöveggel, 184 drb. fényképi felvételtől álló albummal és 40 táblát magában foglaló rajztömbbel.

E terjedelmes pályamunka kézírata 1979 folio-oldalt tölt be. Ebből a szövegre 1415 oldal, a többi 546 oldal (külön kötetben) a jegyzetekre esik.

Mielőtt a pályamunkát átolvastam volna, ámbár a kitűzött kérdés anyagát legnagyobb részben több mint két évtized óta egyetemi előadásaim keretében tárgyalom, öröm fogott el, hogy hazai Árpád-kori emlékeinkről ennyi mondanivalónk lehet. Örömöm azonban múltó volt, mert a pályamunka átolvasása után meg kellett győződnöm a felől, hogy a szerző által felkutatott anyag, sőt ez összes anyag sincesen arányban e három vaskos kötettel.

Szerző feltáralja e művében íróasztala fiókjainak egész tartalmát, még pedig tudományos kritika nélkül. Az előtte nyomtatásban megjelent archaeologiai munkák, monographiák és cikkek, valamint a Műemlékek Orsz. Bizottságánál örzött jelentések meg nem emésztett és a tudományos kritika rostjában át nem bocsátott anyaga áll előttünk,

a laikusra nézve talán imponáló tömegében. de a szakembert elszorító kuszáltságában. Nem hogy a szerző uralkodott volna az anyagon, kiválogatva gondosan a selejtest, megtartva és méltatva a lényegest: e helyett inkább a szerző merül el az össze-visszahordott anyag szó-áradatszerű hullámaiban, a nélkül, hogy nagy szorgalmának elismerésén kívül egyébbel adózhatnánk neki. Pedig meg lehet róla győződve, hogy archaeologiai szakirodalmunk terén a legnagyobb örömmel üdvözölnök tollát, ha ezen munkájában, melyre rengeteg időt fordított, a tudomány előbbrevitelét jelentő, abszolút becsű tanulmányt nyújtott volna. És mily kézen fekvő volt a feladat megoldása, ha a 3 kötet helyett egy, az Árpád-kori építészeti műemlékek anyagának megfelelőleg, mindössze 20—30 nyomtatott ívre szabott kritikai leírást ad az eddig ismert és általa becses emlékek felkutatásával megbővített anyagról, utalván egyúttal a külföldi analógiákra, melyek hazai Árpád-kori építő-művészetünk fejlődésére világot vannak hivatva vetni.

Munkájával most úgy vagyunk, mint a mély fenekű állóvízzel, melyből vékony erecske cseregdez tovább, de ennek vize sem élvezhető, mert beleszivárogo a megromlott anyag.

Ezek előre bocsátása után lássuk részletesebben a pályamű köteteit.

Az első kötetben (1—645. lap), mindjárt a bevezetésben (7. lap) ezeket mondja: „A legelfogultabb nemzeti hiúság sem állíthatja, hogy az egyetemes építőművészet fejlődéséhez valami maradandó vagy olyan értékű műalkotással járultunk volna, mely más nemzetek figyelmét is magára vonja“. No már bocsánatot kérek, ha e közel ezer írott ívre terjedő munka csupa szakleírását tartalmazná Árpád-kori emlékeinknek, akkor nem volna Európában nemzet e tekintetben hozzánk hasonlítható, mert a XI—XIII. századi építészeti emlékeknek minden nemzet figyelmét és hozzá tehetjük, elismerését követelő sorozatára büszkén mutathatnánk rá!

De ha ninesen is három kötetre való emlékünks e korból, mégis hivatkozhatunk egyes kimagasló alkotásokra, a hogy szerző is hivatkozik, észre nem vévén a kirívó következtelenséget, mely műve terjedős szövegezésében több helyütt felüti a fejét.

Igy pl. a 287. lapon a székesfejérvári hajdani bazilikáról ezeket mondja: „fényes oltársátra és arany alapon tiündöklő mozaik-kepei a főfalkében, fényes márvány padlója méltó tisztelettel vegyes csodálkozásra ragadták a hívők sokaságát, még ha külföldről jöttek is“. Még befejező sorait sem vetette egybe a munka bevezetésében felállított, de a hazai Árpád-kori emlékek ismerői által soha el nem ismerhető ezen tételével: „miért kell ismernünk multunkat ezen a *kevésbbé hízelgő téren* is?“ midőn így végzi művét: „Sőt még ezen a téren sines okunk a szégyenkezésre, mert sem Szent István, sem Péter király, sem Szt. László, sem Uros apát, sem Ugoľin érsek építményei

*nem kisebb alkotások, mint az egykori külföldiek*“. Mi meg hozzá tehetjük, hogy a jaáki benezés apátsági templomot eddig még minden jóravaló, tárgyilagos mítörténetíró a középkori építés gyöngyének nevezte, tehát mégis csak van valami figyelemre méltó alkotásunk!

A mű I. kötetében, a bevezetésen kívül (I—IX. lap) két szakaszban nyújtott anyag közül az 1—263. lapig terjedő rész „őskori római és népvándorláskori építkezés Magyarországon“ nem is tartozik a kitérőzt kérdés keretébe s ezért bírálatomban nem is foglalkozom vele.

A II. szakaszban kezd szerző tulajdonképi feladatával foglalkozni. „Építőművészetünk Árpádházi királyaink idején. Az egyházi építőművészet Magyarországon a XI. században“ cím alatt VI—XIII. sz. fejezetekben. Elég lett volna, ha bevezetésképen a kora-kereszténység nyomait méltatja hazánk területén röviden s így megtakaríthatta volna az ide nem tartozó anyagra fordított munkát (263 lap szöveg és 26 lap jegyzet).

Felosztását nem csak hogy szerencsésnek nem, de elhibázottnak tartom. Szerző századok szerint csoportosítja az egyházi építészeti emlékeit, mintha a jelleg ezen chronologiai merev elkülönzés szerint nyilvánulna magukon az emlékeken.

Sokkal helyesebben cselekszik, ha vagy a topografiai csoportosítást veszi műve anyagának tárgyalásában alapul, vagy ha a különböző külföldi építészeti iskolák (olasz, francia, lombard, dalmát stb.), jellemzésének kereteibe vonja be a hazai emlékeket, megjelölván azon csoportot is, mely a külföldi iskolák egyikébe sem illeszthető be.

Részemről az anyaggyűjtés mai stadiumában, a topografiai csoportosításnak előnyt adtam volna, mert még mindig fognak napfényre jönni — véletlen leletek és tudományos ásatások nyomán — emlékeink, melyek a külföldi befolyásra alapított csoportosítást módosíthatják, a topografiai pedig nem alterálják, csak kiegészítik.

Szerző bőven, mondhatni bőbeszédű terjengősséggel foglalkozik a székesfehérvári Sz. István-féle bazilikával (284—296 lap szöveg és 1447—1514 lapokon jegyzetekben), melynek átolvasásánál valóban megdöbbenünk. Ismeretes, hogy *dr. Henszlmann Imre* érdemes tudósunk ásatta ki, Akadémiánk megbízásából, 1862. és 1874. években a bazilika alapfalainak jó részét. Szerzőnk nem hisz *Henszlmann* ásatásainak, melyek eredménye szerint e bazilika négytornyos építmény volt, hanem az 1486. lapon egyenesen „*pia fraus*“-sal gyanúsítja meg, midőn ezeket mondja: „Nos hát ne vegye tőlünk senki túlzó kételkedésnek, ha e *pia fraus* alapján, melylyel ő megkísérlette e délkeleti tornyot a létezők sorába csempészni, az északkeletit (t. i.: tornyot) sem tekintjük létezettnek, jöllehet ilyenként rajzolja.“

E helyütt tartozom a *Henszlmann Imre* tudományos érdemeiből kifolyó reputációjának, tartozom a megboldogult emlékének azzal, hogy szerzőt a legerélyesebben rendre utasítsam. *Henszlmann Imre*

felásatja a bazilika alapfalait, megállapítja azok nyomán azt, hogy e XI. századi bazilikánk négytornyú épület volt. Most előáll a szerző, a kinek minden sorából kitűnik, hogy az ásatások színhelyét, a mikor a falak felfödve voltak, sohasem látta, egyenest reá fogja *Henszlmann*-ra, hogy az általa készített rajzokat czéltudatosan *meghamisította*. Bizonyára lesznek még többen, de itt vagyok magam is, a ki nemcsak az 1862-iki ásatásokat láttam, de az 1874-iki ásatásoknál, a mikor az északkeleti torony alapfalai napfényre jöttek, naponként az érdemes kutató oldalánál voltam, és mi bizonyosságot tehetünk *Henszlmann Imre* lelkiismeretes munkásságáról, melyhez a „pia fraus“-nak gyanúja sem fér. Hibázhatott, hibázott is következtetéseiben, mint pl. a III. Bélának tulajdonított átépítés és a bazilika nyugati megkuritása dolgában, ez emberi dolog, ez ki is mutatható, mint e sorok írója annak idején *Henszlmann*-t már rectificálta is: de tudományos eljárásában „*csalásról*“ őt senki sem vádolhatja s legkevesébbé az, a ki e pályamunkájában úgyszólván egyenesen *Henszlmann* közzétett munkáiból él.

Szerző azon fixa ideából indul ki, hogy a XI. századi templomok nálunk az olasz bazilikák chablonjára épültek s mert azok tornyokkal nem bírnak, tehát a magyarországiaknak sem volt tornyuk. A pécsi négytornyos bazilikánál, a hol a tornyok ma is állanak, nem lehetvén egyszerűen letagadni azok létezését — no meg *Henszlmann* ezeket nem is csempészhette a templom négy sarkára oda — csakhogy kedvenez, de semmi által sem bizonyított tételének útját ne állja a maig fönlevő négy torony (311. lap), könnyen, oda vetve szerző azt állítja, hogy azok később épültek oda! Miért nem hozza fel állítása bizonyítására *Schmidt Frigyes* építésznek, a pécsi dóm restaurátorának szakbeli véleményét, ha ő ezeket később építetteknek vette, találta és állította valaha? Szerző ezen eljárását sem merném „pia fraus“-nak minősíteni, csak tényleges alapot nélkülöző aberrationak.

Hogy mennyire nincs fogalma szerzőnek a székesfehérvári bazilika monumentalis jellegéről, kitűnik pl. e szavaiból is: „Igen vastag, faragott köfalai (*legalább az apsis bizonyosan ilyen volt*) úgy látszik a tűzvésznek is, a mely 300 év alatt bizonyosan többször érte egészben és főrészen ellenállottak“. Ebből látható, hogy szerző csak az apsisról hiszi, hogy faragott kövekből készült. Tessék utána nézni, Sz.-Fehérvárott a bazilika mögött álló bástya falaiba illesztve ott találja ma is a templom nagy mennyiségű faragott köveit, több darabon a középkori mesterjegyekkel együtt, melyek mind a bazilikából származnak s vagy három apsis burkolására ma is találhat ott elegendő anyagot, bizonyosságául annak, hogy nemcsak az apsis volt olyannal falazva!

Egészen természetesnek találom, hogy a pécsi dóm leírásánál (302—366. lap szöveg és 1523—1592. lap jegyzet) szerző terjengősen leír mindent, a mit *Gerecze Péter* műveiből átvehetett. Nem tekinti a

XI. századi keretet, melyen belül kellett volna maradnia, ismerteti a dóm többszörös átépítését egész a legújabb restaurációig. Annál furcsábban hangzik azután a 306. lapon ezen összefoglaló kijelentése. „Mégis ezek a források (a legutóbbi restauratio alkalmából napfényre jött leleteket érti), együttvéve is alig teszik lehetővé a templom eredeti képének hű megrajzolását.“ De azért kedvencz ideáját, az ú. n. laikusok oltára helyére reconstruált kőszótort baptisteriumnak hajlandó egyik szavában állítani, pár sorral alább: „Bármi volt azonban a kő-sátor rendeltetése“... szavakkal folytatja mondását. Ez az ingadozás, a tudományos művekben megkívántató ítélet hiánya lépten-nyomon jelentkezik szerző pályaművében. A pécsi domborművekről ezeket mondja: „lehetetlen a képeket egyenesen e lejáratok számára készült egységes elrendezésű és kivitelű műveknek tekinteni, vagy más helyen álltak előbb valahol, vagy itteni sorozatok restauratio alkalmával megzavartatott.“ Csupa ingadozás a véleménynyilvánításban, anélkül hogy szerző olvasóiban állításainak komolysága iránt bizalmat kelthetne.

A 429—460. lapokon Itália bazilikáinak bő ismertetésén kívül megkísérti az analogiák elősorolását, a mi itt elszigetelve nincs annyira helyén, mint lett volna (pl. a pécsi domborművek analogiái) ott, a hol hazai emlékeinket tárgyalja. A végkövetkeztetésben ismét találkozunk a bevezetésben elmondottakkal szemben kidomborodó ellentmondással: „Nem utánoztuk mi gépiesen a lombard ornamentumokat, hanem ez a stílus lépésről-lépésre haladt nálunk is, párhuzamosan Italia és a többi szomszédos ország ornamentikájával.“

A mű X. fejezetében „Székesegyházaink a XII. században“ czímmel, a gyulafehérvári esztergomi és egri székesegyházakról ír ép oly bőbeszédűséggel, mint az előző fejezetekben cselekedte. A gyulafehérvári templom déli tornyát illetőleg (463. lap) már megengedi szerző, hogy az „a védelmi rendszer alap gondolatával függ össze“, a mit a székesfehérvári bazilikánál és a pécsi dómnál *Henszlmann* ellenében kereken tagadott. E székesegyház eredetét illetőleg (485. lap) határozott véleményt nem mond, csak példálózva állítja „hogy ezt egészen más építési iskolából, a francia és olasz normandiai iskolából kell származtatnunk.“ Itt igen jól esett volna a megfelelő analogiák kimutatása.

Az esztergomi metropolis porta-speciosá-jának leírásánál (488. lap) a tympanonon létezett alakokra nézve csak „valószínűnek“ tartja, hogy a bold. Szűz alakja mellett Sz. Istvánt és sz. Adalbertet ábrázolta, holott maga is adja a mondat-szalagjaikon volt feliratokat, melyekből nem a valószínűség, de a bizonyosság kiderül. A mit pedig „bizonyosnak“ állít (490. lap), hogy a főkapu elé az előcsarnokot Jóhb érsek építhette, az még csak nem is valószínű, — a mult századi olajfestésű képen látható maradványokból ítélve, — melyek fejlett csúcsíves ízlésre vallanak.

Történeti ismereteit jellemzi, hogy Széchy Dénes (1440—1465)



érseket „Magyarország első hercegyprimásának“ nevezi 493. lap). holott ismeretes, hogy a sz. birodalmi hercegi címet századokkal később nyerték (III. Károly alatt 1714-ben) az esztergomi érsekek.

*Mathés* azon adatából, hogy Széchy Dénes „ipsam basilicam tanta induit magnificentia ut multa quam ante a splendidior efficeretur“ minden egyéb bizonyítás nélkül merészen azt következteti, hogy 1453 körül már „renaissance“ stílű volt a feldíszítés, „úgy hogy mikor Bakács Tamás 1506-ban az egyik mellékkápolna belsejét márványból újjáépíti, jóformán maga a bazilika sem különbözhetett, legalább díszítés tekintetében, a renaissance ízlésű templomoktól“. Eltekintve attól, hogy ezen építéseknek semmi közük sincs az Árpád-kori építésszét történetéhez, annyit mégis megjegyzünk, hogy a XV. század derekán nálunk, Hunyadi Mátyás király uralkodása előtt, renaissance stílű építkezésről csak az beszélhet, a ki a műtörténet alapvonalai felől sincsen tájékozva.

Az egri székesegyházról kevés mondani valója van, de a 443. sz. jegyzetben (1665—1676. lap), melyet hosszú lélekzettel tizenegy lapon át nyújt, annál inkább neki támad ismét Henszlmannak, a ki e templomról „még csak nem is helyszínén, vagy kellő fölvételek alapján, hanem a bécsi Central-Commission mérnöke által felvett rajzok“ után szól, megállapítván a templom korát. Per quod quis peccat! Mondja meg nekünk szerző, hogy ő a székesfehérvári ásatások eredményét „helyszíni szemle alapján“ igazította-e helyre?

A XI. fejezetben (447—532. lapokon) a benedekrendi monostorokról szól a XII. században. Itt, valamint a XII. fejezetben (533—615. lap), hol a ciszterciek építészetről értekezik, valamint műve II. kötetének XIV—XVII. fejezeteiben is azt a nagy hibát követte el, hogy *Rupp* kritikátlan „helyrajzát“ szentírásnak veszi s a szerint sorolja fel a létezett és nem létezett apátságokat és prépostságokat.

A XIII. fejezet összefoglaló értekezés „Építőművészetünk fejlődése a XII. században“ czímmel. Az anyagot „vajmi gyarlónak“ találja (617. lap), pedig belefoglalja a máshelyütt méltán kidicsért gyulafehérvári székesegyházat is.

A hol az általa tévesen magyarózott symbolismusról (638. lap) szól, megrovásképen lobbantja az egyház szemére, hogy „az építőművészetre is reá erőszakolt bizonyos formákat (a templom keresztalakja, az apsis három ablaka)“, a mi mindenesetre jellemző műtörténetírói eljárás!

A három apsist (619. l.) a XI. század vége, vagy a XII. század elején Somogyváron veszi észre először s megfedkezki a pécsi dóm három apsisáról, mely alakítás a XI. század első felére vihető vissza. Legalább ily fontos kérdések megvilágításánál mutathatna szerző munkájában következetességet.

A pályamű II. kötete két szakaszra osztva, a XIV—XXVI. fejezeteket foglalja magában (646—1415. lap).

Ezen kötet egybeállításánál érezhette szerző legjobban választott chronologiai beosztása nyügét, a mikor kénytelen az építkezést századok szerint osztályozni s azon sovány eredménnyel beérni, hogy székesegyházaink XII. század építéséről „fájdalom homályos fogalmat alkothatunk“ csak.

A XV. fejezet a benedekrendiek XIII. századi építkezését tárgyalja. A lőbényi apátsági templomról értekezve, ismét felüti fejét a szerző szokásos következtetlensége, a mikor fölöle így szól: „egyáltalán nem áll hátrább az ízlés fejlettségére nézve, mint a hasonló terjedelmű külföldi templomok“. Igazat ad ugyan *Henszlmann Imrén*ek, a ki a lőbényi templom mintáját Franciaországban keresi, de szemére lobbantja, hogy az alaprajz egyes eltérései miatt miért keres nemzeti vonást benne. „E felfogás alapja — úgymond — nem egyéb, mint az, hogy mi napjaink nemzetiségi eszméktől telt felfogását gépiesen átvisszük a középkori művészet-fejlődési tünemények magyarázatára“ (688. l.). Nézetem szerint a szerző hiában ad bőbeszédű előadást az egyház universalis hatalmáról, befolyásáról, melynek keretén belül „a nemzetiség tudata csak halaványan nyilvánult“, a mikor az eltérések megvannak.

A pannonhalmi főmonostor templomáról szólva, a megcsonkult vörös márvány oszlop fejezetet „tán még XI. századi mű“-nek (692. lap) véleményezi s alább „az oszlopnyaláb összefont kötélcsomó“ részletével sincs tisztában, hogy ez a XII. század első feléből lehet-e? Chronologiai felosztása miatt, a XIII. századból kénytelen lépten-nyomon visszatérni az előző századokba való maradványok méltatására. Ha műve beosztásában a topografiai alapot választja, ezeket az inconsequentiákat szépen kikerülheti. Megjegyzem még azt is, hogy ide nem tartozik — mint a többi emlékek leírásánál is mindenütt elköveti — az építmény történeti viszontagságainak, átalakításainak hosszú lére eresztett előadása, melyet rövideden egy kis jegyzetbe szorítva is elvégezhetne, ha szerző egyáltalán rövid és szabatos tudna lenni.

A 715. lapon a ciszterciek „előszállási pusztáját“, mely a rendnek nem régi szerzeménye, megteszi példa kedvéért középkori „grangia“-nak.

A jaáki apátsági templomot a 735—766. lapokon méltatja. Szerző azon erőlködik, hogy a főkaput egy mestertől származtathassa. Mélyre hatni kívánó szemeivel bepillantani vél a középkori tervező lelkébe s egész mesét állít össze, hogy miként járt el az építész az átmeneti korszak elején, „a mikor a román és csúcsív egymással még küzd“, tehát a félköríveket belül, a csúcsíveket pedig kívül alkalmazta a kapu hatása kedvéért. Kiábrándítom szerzőt azon egyszerű tény constatálásával, hogy a jaáki templom főkapujának félkörívekkel fődött bélletí része régibb, mint az a portale elé épített, csúcsívekkel ékített egész ormó, mely nincsen szerkezetileg szerves kapcsolatban a régivel s a XIII. században más mester kezeinek alkotása.

Meglepő szerző azon tétele (779. lap), hogy a pannonhalmi főmonostor-templomnak (ő következetesen, de hibásan székesegyháznak mondja), „*alighanem* mind a három hajója egyenes fallal záródott“. Ezen oda vetett mondást, melynek az „*alighanem*“ szóeska éppen nem nyújt bizonyító erőt, érdemes lett volna demonstrálni. Csak az a kérdés, hogy hol talált volna szerző benzés templomainkon erre nézve analógiát?

A XVI. fejezetben a ciszterciták XIII. századi monostorairól értekezik (780—863. lap). Itt jó hasznát vette Békefi Remig munkájának, mint már az I. kötetben, különösen a rend zárdáinak elrendezéséről és beosztásáról szóló részében (542—555. lap), a hol különben szokása szerint mindenről, a mi távolról sem tartozik feladata keretébe, a szerzeteseknek megtiltott öltönydarabokról is beszél.

A XVII. fejezetben (864—934. l.) a prémontreiek, a XVIII.-ikban pedig (935—963. l.) a domokosrendiek, minoriták, ferenczrendiek, lovagrendek, pálosok, ágostonrendiek építkezésével, elpusztult monostorok és nőzárdák ismertetésével foglalkozik. Leírja Ócsát és Kis-Bényt, a zsámbéki prémontrei templomromot, ez utóbbinál polemizál *Henszlmann* „középkori arányai“ ellen: nincs tisztában azonban a fő-apsis alakjaival, mert a 895. lapon polygonnak állítja, a 905. lapon pedig már így nyilatkozik: „a fő-apsis a nyolczszög három oldalával (vagy tán félkörben? ásatás után lehetne megmondani) végződik“. Az olvasó igazán nem tudhatja, hogy szerző melyik állítása felel meg a valóságnak?

E fejezetekben ismét *Rupp* kritikátlan munkája képezi egyik fő-kútforrását.

A pálosok templomára, valamint a rendre vonatkozó adatokat, mint szerző 811. jegyzetében (1823. l.) vallja, *Kossutányi Ignác* kéziratban levő pályamunkájából merítette, a mit nincs módunkban ellenőrizni. Ugyanott úgy mellékesen fölemlíti, hogy a pálosok építészeti emlékeiről *Ádám István* (helyesen Iván) írt az „Egyházművészeti Lap“ 1883-iki évfolyamában, de szerző megelégedett a *Kossutányi*-kézirrattal s *Ádám Iván* kutatásainak eredményeit fölöslegesnek találta munkájában fölhasználni.

A XVIII. fejezet összes eredményét e pár sorban foglalja szerző össze: „Különben a század építkezéseinek zöméről még csak ezután alkothatunk magunknak képet“.

A XIX. fejezetet szerző az erdélyi és magyarországi „megerősített templomok“-nak — melyeket „templom-kastélyoknak“ szeret nevezni — szenteli. Politikai elmefuttatásba is beletéved szerzőnk, a mikor a magyarok, székelyek, szászok és oláhokkal foglalkozik. Kiemeli a székelyt, mely népnek jellemző *nemzeti vonása* — úgy mond — reá van sütvé bélyegként építkezésére is. Csodálkozunk szerző következetességén, hogy ő, a ki fönnebb *dr. Henszlmann* szemére veti az építés történetében a nemzeti vonásnak chauvinistikus keresését: itt már maga követi azt el.

A megerősített templomok „stílusát” szerző az erdélyi szászoknak ítéli oda, még pedig ismét e nép nemzeti egyéniségéből, elzárkózott természetéből származtatva le következtetését. Eltekintve most itt attól, hogy az általa „templom-kastélyok”-nak nevezett megerősített templomok között egyet sem találunk, mely mai szerkezetében Árpád-korinak volna mondható: szerző helyesebben cselekszik, ha ezen érdekes alakítású építést nem a XII. század derekán betelepített szászoknak, hanem Erdély ősi lakóinak, a székelyeknek tulajdonítja, a 982. lapon felsorolt tíz, hasonló székelyföldi építmény alapján, melyeket szerző a szászokéi nyomán készített utánzásoknak tart. Miért? Mert „sohasem oly erősek, mint az eredetiek” (t. i. a szászokéi).

Az anyag silánysága a nép anyagi viszonyaitól függ; ennek ötleteiből nem lehet utánzatoknak tartani alkotásaikat és a szászokét csak azért eredetieknek, mert gazdag nép létükre módjokban állott templomaik erődeit tartósabbá építeniök. A székely nép hagyományaihoz szerfűlött ragaszkodik. Az ő megerősített templomaik ma is olyanok, mint az Árpádok korában voltak. Már csak inkább hihető az, hogy a székelyek mintájára építkeztek a később betelepülő szászok; sőt szerző is inkább eliheti azt, a mikor a 981. lapon kereken állítja, hogy e megerősített templomok mintáját az építők nem hozták magukkal Németországból.

A hiba úgy esett meg a szerzőn, hogy a megerősített templomok erőrendszerét, elzáró kamara-sorozatát a szászok zárkózó természetéből következtette. Ez nem áll. Az ily templomok továbbfejlesztését képezik és képviselik azon középkori (sok vidéken egész maig divatozó) szokásnak, hogy a nép tűzvész, megtámadtatás esetén értékes holmiját biztonságba helyezendő, a lakóházaktól különálló, jobbára dombon fekvő templom padlására szokta hordani. Ott, hol a templom körül elterülő temető köfállal volt kerítve, s a népes község holmija a padláson nem fért el, a falakon belül, a templom udvarára is jutott a felhalmozott tárgyakból. Részint az elemi csapások (tűzvész), részint pedig az ellenségeskedés ismétlése vezette a lakosokat arra a gondolatra, hogy templomaik védfalai köré elzárható kamrákat, azok védelmére pedig tornyokat és öldöklő folyosókat (Mordgang) építsenek. Innét, s nem a szász nép elzárkózó természetéből magyarázható meg a szerző által „templom-kastélyok”-nak nevezett építkezési mód. Különben, mint már említettem, ezen építmények között egy sincs Árpád-kori, s így szerző csak saját munkájának szaporítására vonta be tárgyalásukat pályamíve keretébe.

A XX. fejezetben (1040—1072. l.) a „Városi és falusi templomok főbb alakjai” címmel, a félkörívvel záródó templomok ismertetését adja; míg a következő (XXI.) fejezetben a többoldalú keleti záródásúakat, s a XXII-ikben az egyenes záródásúakat teszi leírása tárgyává. E fejezetekbe több emlék csúszott be, mely nem az Árpádok idejéből, hanem a XIV—XV. századból származik; valamint fölös-

legesen felsorolta a műemlékekkel nem bíró plebániákat, miként ezt az apátságoknál és kolostoroknál is tette, fő-kútforrásául ismét *Ruppot* tekintvén. A XXIII. fejezetben tárgyalt köralakú keresztelő és halottas kápolnák csoportjában nem tudjuk, hogy mit keres pl. a kassai szt. Mihály-kápolna, melynek kormeghatározásánál (1172. l.) szerző megelégszik — mi, nem — a következő föltevessel: „A XIII. századi plebánia-templomtól nem messze, bizonyosan annak felépítése után *nemsokára* épülhetett és pedig *állítólag* 1285-ben (és itt *Rupp* famosus művére, mint kútforrásra hivatkozik az 1893. lapon 1042. jegyzetben), a mely kornak az építésmódja *igen* megfelel“. Bocsánatot kérek. A kápolna egész valójában, úgyszólván érintetlenül áll. Műtörténet-íróink között eddig még senki sem akadt, a ki e kápolnát Árpádkorinak állította volna. Milyen szép alkalom nyílt volna szerzőnek analógiákkal be is bizonyítani, hogy ezen érdekes építményünk még a XIII. századból való. Csakhogy persze hogy erre nem akad analógia! Hisz közelmert dolog, hogy e kápolnánk már a vegyesházi királyok korából, a XIV. századból ered!

Legkevesbbé értjük a pályamű XXIV. fejezetét, melyben szerző „A görög vallásnak építkezései Erdélyben“ czímmel három, a pályakérdés keretéből teljesen kihulló emlékekkel, mintegy extra passióként foglalkozik.

A demsusi templomról (1188. l.) azt mondja, hogy „*Tán* a XIII. vagy XIV. században, de épülhetett a XVIII-ikban is“. „A guraszádai *látszólag* épült a XVI. században, de lehet korábbi is. Csak a szombatfalvi monasteriáról tudjuk, hogy a XVII. században épült, s éppen ez a fontos körülmény; ennek a feliratokkal ellátott templomkának építési kora dönt a többire nézve is.“ És szerző nyomban előterjeszti fontos fölfedezését, mely abból áll, hogy a görög vallásnak építési izlése „nemcsak keleten és Oroszországban, hanem Magyarország erdélyi részeiben is állandóan megmaradt eredeti fokán, s egyáltalán semmi tudomást nem vett az építési tapasztalatok nagy számáról és a művészet haladásáról egész mai napig“. Soha még nagyobb robajjal nyitott kaput nem törtek be, mint szerzőnk teszi e szavaival. Tehát föl kell tennünk róla, hogy mindaddig, míg a szombatfalvi romok feliratát nem olvasta, tényleg nem tudta, hogy a görög egyház építészete a régi eredeti típus szerint stagnált? Fölfedezésének kiegészítésül megszűjünk szerzőnek, hogy ugyanez áll a görög egyház plasztikájára, festészetére és összes egyházi szerelvényeire nézve. Bizonyos, szerző előtt úgy látszik kevésbbé ismert Athos-hegyi művészi gyakorlatról kell itt megemlékeznünk, mely még ma sem veszett ki, de virágzásnak örvend (melyről, melleleg szólva, irodalmi méltatások is léteznek), s ennek kereteiben a legkisebb bronz diptichont ma is úgy készítik, mint 7—800 év előtt.

A mit szerző e fejezet végén (1208. l.) mond, hogy a vallás „egyes népeket, amelyek a vallási formások békóit önként tették tagjaikra, örö-

kös elmaradásra kárhozottat“, az a dolgok alapos félreértésen alapszik. A görög egyháznak a bizanti stíl formáihoz ragaszkodó művészete csak az előtt jelenthet „elmaradást“, a ki a bizanti művészetet s a belőle kifejlődő orosz egyházi stílust hatalmas műemlékeiben nem ismeri.

A pályamű befejező (IV-ik) szakaszában szerző „Hadi és városi építkezésünk a X—XIII. században“ czímmel két fejezetben az erődítmények és profán épületekről ad sovány képet. Meg vagyunk róla győződve, hogyha érdemes tudásunk, *Henszlmann* ezekről is köteletet irt volna, mint az egyháziakról, akkor természetesebb lenne a pályamunka ezen része is. De hát a profán építkezés emlékei mind-egyeddig mostoha gyermeke volt a műtörténészeknek és archaeologusoknak. A mit *Ipolyi Arnold* Besztercebánya város művelődéstörténetéről közrebocsátott, képezi a városokról szóló rész gerinczét, a várakra nézve pedig külföldi művekhez tartja magát. Itt kínálkozik szerzőnek a másoktól még agyon nem taposott tér önálló bűvárlata, oklevél-gyűjteményeink áttanulmányozása alapján a „száraz lajstrom“-nál többet, becsesebbet nyújtani.

A befejező (1372—1415. l.) elmélkedés összefoglaló természetű. Szól az Árpád-kori építőművészekről és mesteremberekről, az építési anyagról, annak beszerzési módjáról és a feldolgozásról. Hosszasan beszél a benzésekről, *Villard d'Honnecourt*-ról, a téglá-építkezésről stb. Előfordulnak benne következetlenségek is: így pl. az 1376. lapon ezt mondja: „Általában minden püspökség, apátság alapítása, adományozása alkalmával olvasunk már XI. századi okleveleinkben *körművekről*, ácsokról, kőfaragókról“. Két lappal alább (1378. l.) már ennek ellenkezőjét hirdeti: „A XI—XIII. századbeli számtalan templom és monostor alapító és adományozó-levelében nagyszámú és igen sokféle mesterembert találunk, felsorolva, de *építőket* még elvélve sem találunk“. Tessék ezek után az olvasónak eligazodni.

Ámbár hosszúra nyultak megjegyzéseim, ki kell jelentenem, hogy a kifogások közül csak szórványosan vettem fel bírálatom keretébe a pályaműből kiirt tévedéseket és ellenmondásokat.

Háttra van még a pályaműhöz csatolt „Árpád-kori építészetünk“ című XL. táblából álló rajztömb és a 184 db. fényképet tartalmazó „Album“ értékéről nyilatkoznom.

A rajzlapok egy része műszaki felvételek másolata, a mi fölösleges munkát jelez. Elég volt volna megjelölni a létező felvételeket, melyek a mű kiadása esetén reproducálhatók. A másolás alkalmával megesett szerző rajzolóin, hogy egyes részleteket nem értettek meg és egészen hamisan másolták. Így pl. a XXXI. táblán a boldogfalvi (Hunyadm.) templom alaprajzában az arcus triumphalist tömör falnak rajzolták, úgy hogy a szentélybe csak az ablakokon át lehet bejutni. Hasonlóképen a XXXV. táblán a zsegrai templomnál (melyet Myskovszky után ad) is elfalazta a szentélyt a rajzoló.

Mint gyarló kivitelű rajzok a reproductio céljaira nem alkal-

masak: I. táb. a krivádiai őrtorony (helyesebben körbástya) keresztmetszete: IX. táb. a gútori (Csallóköz) templom alaprajza, mely *Könyöki* megbízhatatlan rajza után készült; XI. táb. a harinai alaprajz, mely *Sztehlo Ottó* fölvételei nyomán, de felületesen készült, mert a pillérek tengelyei nem esnek össze, az ablakok és kapu-béllet felületesen vannak rajzolva; XIV. táb. a kis-disznódi (Szebenm.) templom alaprajza a bécsi Central-Commission Jahrbuch-ja (III. köt. 179. I. 15. ábra) után gyarló kivitellel készítve; XIX. táb. a brassói szt. Bertalan-templom (*Storno Kálmán* építész felvétele után) alaprajza, melynél a falvastagságban is mutatkozik különbség, s az egész gyarló tanuló-rajz benyomását teszi: XXVIII. táb. a jaáki keresztelő-kápolna alaprajzán (*Gyalus László* felvétele nyomán) a kapu-béllet gyarlón és tévesen profilozva; XXX. táb. a csütörtökhelyi (Csallóköz) templom alaprajzán (*Könyöki* után nagyobb méretben másolva) az oszlopokat 0.50 m. átmérővel rajzolja, holott *Könyökinél* a kisebb méreteken tartott rajzon 0.75 m. az átmérőjük; különben az egész rajz primitív is. Ugyanezen a táblán a bürzsönyi templom alaprajza érthetetlen, mert a nem egy vonalban, de egészen egymásföltt levő ablakok és ajtó egy metszetben vannak adva; az apsis ablaka *Könyöki* után rosszul van rajzolva; XXXII. táb. a somlyó-ujlaki templom alap- és részleteinek rajza igen gyenge; az oszlopok jellege eltorzítva, a téglák a felvétel léptéke szerint 1 cm. vastagok volnának; ugyanezen hibát követi el a XXXIII. táblán, a téгла háttérű i vezet-rajzánál, hol a téglák méretei építészetiileg lehetetlenek; XXXIV. táb. az odorini templom alaprajza (*Mykovszky* után készítve) a hajót kettéosztó oszlop átmérője lehetetlen, *Mykovszkynál* jóval erősebb; XXXVI. táb. a gerényi templom alaprajzán a szentély északnyugati sarka ninesen Árpád-kori falnak feltüntetve, pedig *Sztehlo Ottó* felvételén, mely után ez felületesen készült, ilyennek van bemutatva.

Szerző egyes felvételei építészaink munkaterv gyanánt készített rajzainak a copiai, s így nemcsak az Árpád-kori, hanem a modern restauratio képét is vegyest nyújtják. Például: XIII. táb. az ákosi templom alaprajzán ott találjuk a *Schulek Frigyes* építész-től tervezett, de még nem létező nyugati előcsarnokot, csak azért, mert szerző a munkatervet egyszerűen lemásoltatta; XX—XXII. táb. a kis-bényi templom felvételeit *Czigler Győző* építész munkatervéi után másolva adja, még pedig, mint az 1948. lapon szerző állítja: „módosított” alakban, de azért benne hagyta a nem Árpád-kori tetőzetet stb.-t feltüntető részleteket.

A XV—XVIII. táb. a jaáki apátsági templom alaprajzán a nyugati kapunak lábat rajzol, holott ilyen ott ninesen, a sekrestye később-kori ablakát kétszer adja szerző, a középső alaprajzon is, mely eljárásából két ablakra lehet következtetni; a hosszmetszetben a templom keleti falában levő fülső ablakszeríen áttörnek van feltüntetve; az északi mellékhajó falába a legújabbkori ablakokat berajzolva, sőt ezt

tette az alaprajzon is: a középső alaprajz déli ablakai régiek és nem modernek, mint a hogy szerző feltüntet. Rajzai *Gyalus László* restaurálási célra készített felvételei után vannak másolva, de felületesen.

Legfurcsább a székesfehérvári bazilikáról, a szerző restructioja szerint adott alaprajz, melynek méretei — az ő térképe szerint — nevességek. *Henszlmann* ásátásainak eredménye szerint a bazilika hossza circa 85.5 méter volt, szerzőnél csak 28 métert ad; a szélesség *Henszlmann* szerint 37 méter, szerzőnél 11.6 méter. És ezt az elhibázott lépték okozza, melyet szerző felületesen ad éppen annál az emléknél, melyet *Henszlmann* ellenében rektifikálni akar.

A rajzlapok tehát igen sok és alapos kifogás alá esnek.

Egészen másként áll a dolog a szerző által nagy fáradsággal és buzgósággal összeállított fényképi felvételekkel! Nagy dicséret és elismerés illeti szerzőt a becses, jórészen ismeretlen Árpád-kori anyag egybegyűjtéseért és lefényképezéseért.

A fényképek — néhányat leszámítva, mint a 401. a), 402., 403. b) (Ócsa); 194. (Gyulafehérvári dóm belseje), 566. (a jaáki keresztelőkápolna belseje) számok — jobbra sikerültek, sőt közöttük van egy egész csomó, mely minden műszaki igényt is kielégít. Ilyenek a gyulafehérvári tympanon (116.) és az oszlopok (197—202.); az aracsí romok és részletek (226—230.), a lébényi (315. a), 318—319.), a jaáki (347. a), b), 350—358.) felvételek, melyek az eddigieket messze túl szárnyalják.

Szerző az anyaggyűjtés terén már is igen becses szolgálatokat tett az archaeologiai és műtörténeti tudományzakoknak. És ez azon tér, melyen tőle még sokat várhatunk.

Munkájának hibája, hogy kellő történeti és műtörténeti előtanulmány nélkül fogott ily nagy feladat megoldásához, s kellő kritika nélkül mohón fölszedett minden útjába kerülő adatot. A komoly archaeologiai kutatások eddigi eredményeiben lépten-nyomon nemcsak kételkedik, de fixa ideáiból kiindulva, csaknem minden keresztülgázolva, biztosat, jobbat nyújtani nem képes, mert hiányzik ehhez nála az anyag megemésztését feltételező komoly megfontoltság és ítélet.

Iránya, a bőbeszédűséggel együttjáró pongyolaság mellett, sokhelyütt vét a szabatosság és a magyarság ellen is. Idézetei hiányosak, s a jegyzetek óriási tömege nincsen arányban a mű tömegével.

Mindezek után szerző munkáját — legnagyobb sajnálatomra — nem ítélem a Bézsán-féle jutalommal leendő kitiüntetésre, mely abszolút becsű művet kíván.

Bárcsak a pályázati feltételek megengednék a díjat szerzőnek nagy szorgalma és buzgósága elismeréseül, első sorban az egybe-hordott becses anyagért, további munkásságra való serkentésül kiadni. Nyugodt lélekkel adnám szavazatomat reá.

*Czobor Béla*, 1. tag.



## II.

A Magyar Tud. Akadémia a Bézsán-alapítványból, 1898. deczember 31-iki lejárattal, ezen jutalomtételt tűzte ki: „*Kivántatik az építéset története Magyarországon az Árpádházi királyok korában, a fennmaradt emlékek lehető teljes fölhasználásával és leírásával*“. Erre beérkezett egy pályamű: „Az építőművészet története Magyarországon. Árpádházi királyaink korában“. Jeligéje: „Saxa loquuntur.“ Terjedelme három kötet, 1979 folio oldalon; továbbá egy album 184 fényképpel és 40 tábla építészeti rajz.

A mű két első kötete (1—645. és 646—1415. oldal) feldolgozás; a harmadik kötet 1416—1920. oldalig a szöveget kíséző jegyzet, 1922—1979-ig meg tartalom- és illustratio-jegyzék s névmutató.

Szerző művének 1—263. és 1416—1440. lapjain, szóval 287 oldalon át a római és a népvándorlás korabeli építkezés történetével foglalkozik. „A római nagy jelentősége miatt, a többi az összehasonlítás és folytonosság ismeretének kedvéért“ (Bevezetés 8. l.) közli. Ezen eljárás a pályakérdés félreértését vagy önkényes megváltoztatását jelenti. A pályamű azon része, mely a római korbeli építkezést öleli fel, kívül esik a pályakérdés keretén, s így mint fölösleges s ide nem tartozó anyag a részletes bírálatnak nem tárgya.

Oly műnek, mely az Árpádházi királyok korabeli építőművészetet tárgyalja, a királyság korát Magyarország földjén megelőző keresztény építkezés eredetének, fejlődésének, irányának és természetének összefoglaló, rövid, tartalmas és kritikai fejtegetése lett volna helyes kiinduló pontja. Ezen feladathoz szerző művének csak 223—263. lapjain jut el, midőn a honfoglaláskor itt talált keresztény szlávok építkezésének emlékeit kutatja s ezeket, az annyira jellemzetes szalagfonadék alapján, helyesen felső-itáliai eredetre vezeti vissza. Csak az a baj, hogy egybefoglalás helyett túlságosan részletez s a történeti részszel majdnem agyonnyomja a művészetit.

A pályakérdés megoldásánál szerző *elhízázott* alapra helyezkedik, midőn az Árpádházi királyok korabeli építkezés történetét *századok szerint* külön-külön tárgyalja. Szinte érthetetlen, hogy eshetik ily végzetes lépés áldozatául egy magyar műtörténetíró s vele a munkája? Hiszen sem egyházi, sem világi építkezésünk nem nyújt jogcímzet, de még csak nem is kecséget ilyen felosztásra. De meg éppen az írónak kell legjobban éreznie, hogy a századonkénti tárgyalás számtalan kockázatnak és tévedésnek nyit kaput, sok egybefüggő tényt elszakít egymástól s esetleg olyan jelenségeket foglal egybe, melyek között csekély a kapcsolat. Avagy nem valóságos mászáró munka-e, midőn szerző többek között a benedekrendiek építkezését külön három, a ciszterciekéét meg két részre osztva méltatja századok szerint, s így elszakítja a fiút az atyától, a testvért a testvértől, — pedig ezek egymás képére voltak alkotva?

A műben nem érvényesül a *tudományos módszer*, mely a meg-

jelölt feladat folytonos szemmel tartásával intézi a vizsgálatot, a megszabott kereteket át nem lépi, a tárgyalásban rendszerességgel jár el, kútfőit megválasztja, pozitív eredményeket alkot s távol van az ellenmondásoktól. Hiszen szerző a helyett, hogy egész erejét a fennmaradt műemlékek alapos leírására fordítaná, fogja magát és az alapítás körülményeivel együtt felsorolja a benedekrendiek, ciszterciek, praemontreiek, Jánosvitézek, templomosok, domokosok, pálosok és ágostonosok kolostorait és az ország plébániáit, — akár van az illető helyen műemlék, akár nincs, (373—374., 379—382., 388—398., 499—502., 511—512., 517., 564., 572—579., 581—585., 596—605., 766—775., 838—839., 935—963., stb. l.); sőt itt-ott még az egyes apátságok külső történetét is elbeszéli egész a jelen századig (pl. 383. l.). Ez az eljárás szerzőnek nem feladata; s művének mindazon része — pedig ez elég tekintélyes — fölösleges, mely műemlékkel ma nem bíró apátságokról, kolostorokról és plébániákról szól. De ha már egyszer ezeket is fölvette műve keretébe, kötelességévé lön a legújabb monographiák és a kiadott oklevéltári anyag értékesítése, s nem lett volna szabad megelégednie Fuxhoffer és Rupp műveinek kritikátlan utánírásával. Történetírásunk mai fokán valóban súlyos beszámítás alá esnek az effajta történeti valótanságok: „III. Endre (?) dús adománya lehetővé tette, hogy tán a XIII. század elején a monostor és templom (Egresen) újból épült. III. Endre (?) második nejét, Jolántát ide is temettette 1233-ban. Az apátság több kisebb monostort, mint a *kerseit*, *dézait* (Veszprémmegyében), mások szerint a *kersi*, *korsi*, vagy *gorsait* (Csongrádmegyében) és a *kereszturit*, mely most pusztá Baranyában, alapított. Sőt külföldön is volt fiókegyháza az *orlei* és *londolai*“ (564. l.). „Már 1198-ban alapított valaki *Losonczon* Lucentia mellett is cisztercezták számára kolostort, melynek romjai alighanem a szomszéd Apátfalván *keresendők*“ (570. l.). Mellesleg megjegyzem, hogy a felsorolt adatokból egyetlenegy sem történeti tény.

Mivel a műnek jelentékeny része történeti anyag, nagyon szemet szúr s az egésznek értékét megtámadja azon *történelmi tájékoztatatlanság*, melylyel léptennyomon találkozunk. Így szerző szerint nálunk Szent István idejében „a püspökségeket megelőzte néhány monostor és apátság *reconstruálása*“ (277—278. l.). Pécssett „Sz. Péter tiszteletére szentelt egyháznak kellett állnia, melynek védőszentjétől nyerte nevét maga az 1009-ben alapított püspökség“ (303. l.). Ezzel szemben bizony a dolog úgy történt, hogy előbb alapította meg Szent István a püspökséget szent Péter tiszteletére, s csak ezután épült föl a templom, melyet az egyházmegye védőszentjének tiszteletére szenteltek föl.

A pécsvárad apátság egyik templomát Szent István korában „Pécsvárad közelében“ látja (374. l.). Az apátság alapítólevelének hiteles szövege azt mondja, hogy a kápolna a kolostorral függött össze („capellam . . . monasterio connexam“).

A veszprémi püspököt a királyné „udvari papjá“-nak, s nem cancellárjának ismeri (380. l.). A jó öreg Széchy Dénest pedig megteszi „Magyarország első hercegprimásá“-nak (493. l.), III. Béla első nejét meg Manuel görög császár leányának (1453. l.).

„Tamáshida a Ratold nemzetségé volt a XIII. században, s így a templomot alighanem *német* települők építették“ (532. l.) Ratoldot Kézai után (Appendix. I. De mobilibus advenis) a tudományos köztudat olasz (apuliai) eredetűnek ismeri.

A *czikói* (széplaki, Tolna vm.) templomról állítja, hogy „a templomosok tulajdona volt és bizonyosan az ő alkotásuk is“ (586. l.); pedig más helyütt (1729. l.) ő maga idézi: „*cruciferorum* de Zeplak“. Szóval a „Crucifer“-ek alatt templomosokat ért. S tévedését még akkor sem veszi észre, midőn a *czikói* templomot „a XII. század első felebeli eredetűnek“ (588. l.) minősíti, s másrésről csak három lappal előzőleg (585. l.) azt tanítja, hogy „a templariusok rendjét 1188-ban alapította néhány francia lovag.“ (585. l.)

„A rendes, szigorú kolostori élet, főképp pedig a nehéz gazdasági munkák megkezdését vadállatok tanyáján, gunyhókban élő szerzetesektől lehetetlen várni“ (852. l.). Ezen állítást a ciszstercezi rend keletkezésének története is alapjában meczáfolja.

„A Pilishegy tövében Szántóhoz közel épült Pálos-zárdát és templomot, melynek romjai ma is láthatók, 1250-ben építette a Pálos szerzet ösatyja, Eusebius kanonok“ (950. l.). Ezen szavakkal szerző a pilisi romokat a Pálosokénak tartja; pedig más helyütt a ciszsterceziekének ismeri el őket, midőn mint ilyeneket bemutatja. (Illustratio-jegyzék 259—265. ábra.)

Anonymussal nem tud banni, mert azt hiszi, hogy az általa említett várakat csakugyan a honfoglaló magyarok építették (1222—1223. l.).

A történelmi ítélet gyengesége azonban leginkább ezen helyekenél érezhető: „A népek tömeges vándorlását mindenkor bizonyos magasabb culturalis állapot előzi meg“ (13—14. l.). „Mind a *magyarok*, mind a még később ide települt olaszok, németek, szászok előbbi hazájokban is *letelepült* nép volt.“ (1315. l.) „A magyarok a XI. század év folyamán már felhagytak a külföldi kalandokkal“ (1318. l.). „A magyarok száz évi külföldi kalandjaik alatt is lassanként annyira hozzászoktak a városi élethez“ (1359—1360.).

Szerző művét *helytelen módszerrel* írta meg. Nem helyezkedik tudományos alapra, melyről a jelenségeket a szigorú kritika fegyverével szokás bonczolni, a kijegeczesedett ismeretek s állandósult ítéletek világánál. A tárgya körébe eső hazai irodalmat kétségkívül nagy szorgalommal átolvaszt; de annak értékesítésében már nem jár helyes úton. Egyrésről túlságos hiszékenységgel, mondhatnám, rokonszenvvvel kíséri és fogadja a korábbi közléseket s művébe oly arányokban ülteti át, hogy a rengeteg terjedelemnek egyik oka éppen ebben rejlik. A sokféle forrás adatai között látása nem egyszer szinte elhomályo-

sult, ítélete megtévedt s ellentétékbe jutott úgy, hogy maga észre sem vette. Így teszem az 1376-ik oldalon így ír: „Általában minden püspökség, apátság alapítása, adományozása alkalmával olvasunk már XI. századi okleveleinkben kőművesekről, ácsokról, kőfaragókról (l. a pécsváradi, tihanyi, dömösi, stb. apátság alapító leveleit)“. Két oldallal hátrább meg éppen az ellenkezőjét olvassuk: „A XI—XIII. századbeli számtalan templom és monostor alapító és adományozó levelében nagy számú, és igen sokféle mesterembert találunk felsorolva, de építőket — a kőműveseket érti — még elvétve sem találunk . . . Ebből pedig látjuk, hogy itt csak ácsokról és nem kőművesekről lehet szó“ (1378—1379. l.).

Azon állítást, hogy Czikádoron kívül „több raj nem is jött hozzánk Heiligen-Kreuzból“ (555. l.), szerző maga czáfolja meg ilyenképen; „Az egyetlen Borsmonostora a Máriahegyen (Sopronmegyében) népesült be a szomszéd Ausztriából a heiligen-kreuzi zárdából“ (558. l.).

Míg azonban az adatokat így egyrészt bizonyos könnyedséggel, sőt a források félreértésével veszi át művébe; másrészt — Henszlmannal szemben — a kritikus, sőt a hadakozó ellenfél álláspontjára helyezkedik s oly tárgyalás-módot követ, a mely csakugyan minden tudományos módszernek ellenére van.

A székesfehérvári bazilikáról szótában — melyet *székesegyház-nak*, majd meg Henszlmann után „állami templom“-nak nevez (285. l.) — eleinte Henszlmannhoz is nagy rokonszenvvel közeledik, midőn művéből 12 ivoldalnyi kivonatot beiktat a jegyzetek közé (1450—1462. l.) és a templom sorsát a jelen századig az ő nyomán (292—296. l.) elbeszéli. De annál erősebb állást foglal ellene, midőn a jegyzetben 45, mondd negyvenöt ivoldalon (1469—1514) vitatkozik vele a III. Béla korabeli restauratio és a négy torony kérdéséről. Megismétlődik ez a perpatvar a kalocsai egyház leírásánál is (1515—1520. l.); a szóáradat özöne azonban a pécsi bazilika falait csapkodja legjobban, midőn szerző a 343. és 344. számú jegyzetben 64, azaz hatvannégy oldalon át (1523—1585. l.) perel Henszlmannal a négy torony és a védelmi rendszer ügyében, részben oly tárgyról, mely a szakemberek körében ma már nem szorul czáfolatra, továbbá felújítja és kivonatolja Henszlmannak azon tanait, melyek fölött a tudomány már javában napirendre tért.

Ily hosszú vitatkozás után méltán pihenőre számít az ember. S csakugyan, midőn a váradi székesegyházról egyoldalos tárgyalás után kiderítette, hogy a helyét sem lehet meghatározni, kijelenti, hogy nem akar vitatkozni. S mégis mit művel? Az 1593—1606. oldalon ismét folytatja már szinte szokásos, de tudományos eredményekben meddő csatározását.

Ezek a hosszas vitatkozások valóban legkézzelfoghatóbb bizonyítékai azon hibás módszernek, melyen a mű fölépült. Igaz, hogy velők és általuk a munka terjedelme nagyon kibővült; de nem nyert

belső tartalomban, a megállapított igazságok számában és tudományos értékben. Sőt éppen ezek a perpatvarok rengeteg mennyiségöknél fogva bizonyos gyári jelleget kölcsönöznek neki. De hogy minden félreértést már eleve kizárjak, nem azt helytelenítem én, hogy szerző a szöveget kísérő jegyzetekben az irodalmat felsorolja, felvilágosítókat közül, hibákat igyekszik helyreigazítani és kritikát gyakorol: hanem azon példátlan eljárását kifogásolom, hogy csak egyetlen egy jegyzetben 46 ivoldalon át ereszt féket prókatori természetének — és pedig a nélkül, hogy az ügyet meg is nyerné. Szóval művét egyszerűen a meg nem válogatott kútforrásból sok kritikátlan anyaggal tömte meg, másrésről hosszú lére eresztett perbeszédeivel a tudományos eredmények számát éppen nem növelte.

A tárgyalás módja tudományos szempontból erős kifogás alá esik. Így Szent István esztergomi és székesfehérvári bazilikáját rekonstruálja és leírja (277—297. l.) a nélkül, hogy *előbb* szólna a bazilikák keletkezéséről, kifejlődéséről és beosztásáról. A helyes eljárás pedig ez lett volna: mert így egyszerűen hivatkozhatik vala a typusra, a mely szerint a bazilikák mindenütt, tehát nálunk is készültek. A műben azonban ellenkező eljárással találkozunk: szerző csak akkor tárgyalja a bazilikák keletkezését és berendezését, midőn Szent István bazilikáival már javában végzett (425—428. l.).

A pécsi székesegyház keleti oldalán levő emberi és állati szörnyekről mint consolokról kétszer is beszél egy lapnyi különbséggel (315. és 316. l.). A XI. századi monostori és apátsági egyházak során szól az esztergomi Szent-István-templomról (368 - 369. l.). Az aradi prépostságot a benedekrendi apátságok között tárgyalja, pedig tudja róla, hogy világi papoké volt (512. l.). A pétervárai cisztercei apátságról a prépostságok között emlékezik meg. (661. l.) A zsámbéki gyámpillérek tárgyalásánál ismétlésbe esik (890—894. és 908—909. l.). Mielőtt a szászok megerősített egyházainak ismertetéséhez fogna, 14 ivoldalos bevezetést ír oly terjengőleg és laposan, hogy mondani-valóját két oldalra is bőven leírhatta volna (664—678. l.).

Szerzőnek igazi feladata — a jutalomtétel szerint — a hazai meglevő műemlékek leírása s a külföldi analógiák megállapítása volt. Hogy ezt megtehesse, átböngészte az idevágó irodalmat s igen sok helyet személyesen fölkeresett, hogy a helyszínen szerzett tapasztalatok és az itt készített fölvételek a feldolgozásban segítségére és rendelkezésére legyenek.

Ily előmunkálat után méltán olyan műre gondol az ember, mely a tudomány követelményeinek *műtörténeti felfogás, feldolgozás s eredmény* dolgában teljesen megfelel. Sajnos, az előttünk levő munka ezen a tőren sem állja meg a helyét. Szerző műtörténeti fejtegetéseiben is azt a helytelen módszert követi, melylyel a tudomány terén eredményeket létrehozni lehetetlen. De lássunk tényeket.

Henszlmann háromszori ásatás (1862, 1874 és 1882) alkalmával

a székesfehérvári bazilika éjszakkéleti tornyát egészen, a délkeletit és délnyugatit meg részben kiásatta s így a három torony létezését megállapította; a negyediknek tényleges földerítésében physikai nehézség, a püspöki palota épülete akadályozta meg. De erre végre nem is volt okvetlenül szüksége, mert a három torony már úgylátott létezte a negyedik létezését is. Henszlmann azt vallja, hogy ez a négy torony Szent István korabeli.

Szerző XI. századi egyházainknál — Székes-Fehérvár, Pécs, Várad, Kalocsa, stb. — nem ismeri el, hogy eredetileg négy toronnyal épültek (286., 305., 311. és 1489. l.). Felfogása azon állításon sarkall, hogy keleti tornyok „soha semmiféle olasz bazilikán sem voltak“ (286. l.). Szerző azonban figyelmen kívül hagyja, hogy az ó-keresztény (bazilika) stílből már a X. században kifejlődik az ó-román izlés, s vele kapcsolatban a tornyok használata és architectonikus alkalmazása s beillesztése terén valósággal új korszak kezdődik. S éppen az 1000-ik év tája az az időpont, midőn e téren a tagadó apodictikus kijelentés erős kockázattal jár, főleg az esetben, ha a meglevő tények, vagyis a négy torony létezése az ellenkező álláspontra nyújt jogi alapot.

De meg szerző Henszlmann tanításával s eljárásával szemben igazságtalan is, midőn róla imígyen ír: „... sem 1876-ban rajzolt kis képe (Magy. Ó-ker., román stb. ME. 49. l.), sem az 1882. utolsó eredményt feltüntető nagy helyszínrajz (l. A nagyszob. és székesfehérvári templom melléklete) nem felel meg az eredeti nagyarányú rajzból levonható eredményeknek. És ettől a rajztól lényeges pontokban, így éppen a tornyok alapfalainak rajzolásában egészen önkényes, hibás és a már megdönthetetlennek vélt apsis-hosszabbítás, négy toronyrendszer stb. kedvéért rajzolt felvételek, úgy annyira, hogy tudományos célból csakis azokból a nagyarányú aczélmetszetű rajzokból indulhatunk ki stb.“ (1476.). Más szóval Henszlmannat valószínűsítő csalásról vádolja, a mint kiméletlen érthetőséggel ki is mondja: „Nos hát ne vegye tőlünk senki túlzó kételkedésnek, ha e *pia fraus* alapján, melylyel hol ő megkísérlette e délkeleti tornyot a létezők sorában csempészni: az észak-keletit sem tekintjük létezettnek, jól lehet ilyenként rajzolja“ (1486. l.).

Ezt bizony az a Henszlmann, a ki annyi jóhiszeműséggel dolgozott s mindig elég erőslelkű volt tévedéseinek megigazításában s a kinek művein szerző lelke annyit táplálkozott, sem emberi, sem tudományos szempontból meg nem érdemli!

A munka műtörténeti értékének megítélésére eléggé tájékozott jelenség az, hogy a bazilika eredetének magyarázatában jó fél századdal elmaradt; mert neki még mindig Zestermannak 1847-ben megjelent (425. és 1630. l.) s ma már jó részben elavult műve a forrás, — pedig a bazilika történetének azóta egész irodalma van, mely a kérdést egészen más megvilágításban tárja eléünk. Éppen ily maradsággal találkozunk a katakombákról szóló részben (427. l.).

Alapos hiba a műben, hogy szerző nem ismeri azon benső architectonikus kapcsolatot, mely a templom hajóinak szélessége, a pillérek alakja és a boltozat osztályai között van. Ez az oka azon vergődésnek, mely az egyes egyházak leírásánál észlelhető. Így különösen ezért nem fejt ki világosan és nem mondja meg, miért van Gyulafehérvárott a főhajó pilléreinek átmetszete között eltérés? Sőt határozottan téved, midőn ezt állítja; „Másutt még a legdiszesebb román izlésű templomokban is *valamennyi pillér egyenlő szerkezetű*, de itt minden második nagysága és alakjával kifejezi stb.“ (466 l.). Tévesen fejtegeti a zsámbéki fő- és mellékhajók boltozatának szerkezetét s a főpillérek alakját (901. l.). A boltozatrendszer alapelveinek nem értésén alapszik az a helytelen kijelentés is, „hogy itt (Zsámbékon) a mellékhajók szabályos négyzetével megegyezik a főhajó egy-egy nézetének hossza“ (900. l.). A gyulafehérvári egyház szerkezetének ismertetésénél helytelenül magyarázza, hogy kívül miért vannak a gyámpillérek csak a fő- vagy anyapillérek irányában (468. l.).

Műtörténetíró tollából szinte megdőbbentőleg hangzik az a megjegyzés, melyet a „Kreuzgang“ (keresztfolyosó) elnevezéséhez fűz. „A kolostorépület legjelentősebb része az a négyszögbe futó nyílt folyosó, ambitus, vagy porticus circuitus, melyet . . . a Kreuzgang fordításaként *keresztfolyosó* néven ismerünk, habár semmi köze a *kereszt*hez“ (549. l.). Szerző tehát nem tudja, hogy ezen elnevezés a keresztjárástól van, mely ezen folyosón szokott végbemenni. S ezen tájékozatlansága annál feltűnőbb, mert egy oldallal hátrább, midőn Feil után elmondja, hogy a keresztfolyosót mi mindenre használták, azt is megemlíti, hogy „itt tartották a különféle körmeneteket is“ (550. l.).

A czisztercziek építő-rendszerének teljes félreértésén alapszik az az állítás, hogy „a cziszterczita templomokhoz ezeket a keleti kápolnákat rendesen később építették“, akkor tudniillik, mikor a kolostor szerzeteseinek száma megnövekedett (786. és 787. l.). Bizony ezek a keleti kápolnák a cziszterczieknél a templommal egyidejűleg épültek, mint akár a kereszthajó; a műépítkezés szellemének még a gondolata is kizár ilyen toldozó-foldozó eljárást.

Nagyon, de nagyon téved szerző s a czisztercziek monументális építkezése egyenesen meczáfolja, midőn oly merészet állít, hogy a cziszterci kolostorok, „kivált a XIII. században, többnyire fából épültek“ (839. l.). De szerzőnk maga is megsokalta, a mit mondott, vagy legalább saját tudtán kívül önmagát czáfolja meg, midőn máshelyütt homlokegyenest ellenkezőt állít: „Hogy hihessük el tehát, hogy ha most egy ilyen (a cziszterczita) szerzet francia apátsága a XII—XIII. század folyamán egy más, még oly műveletlen országban is fiók-apátságot alapít, ezen a helyen az építést a fa-építkezésen kezdje és az ottani benszülöttek módjára favázás templomokat és zárdákat építsen!“ (854. l.). A véleményeknek ily ellentétessége egy

műben, egy szerzőtől, nem a tudományos meggyőződés jele s nem alkalmas módja a bizalomkeltésnek.

Nem akarja elfogadni, hogy valamely egyháznál a templom építésének befejezése az alapítás után 50 évre történhetett (861. l.). A pilisi apátság történetéből szerző éppen ezt tanulhatta volna meg.

Szerző a műve körébe eső intézmények szellemét nem értette meg, hanem csak a felszínen, a külsőségeken maradt. S épp ezért szinte kinos látni őt, miként jut ezáltal hinárba. S csak hallgassuk meg őt: „... azok (a eziszterci zárdák és templomok) egyöntetisége mellett, a magyarországi vagyonosodási állapotok és szükségletek szerint, s általában a helyi viszonyoktól befolyásolva, *sajátszerű önálló fejlődést is mutatnak*. Bizonyosan már a legelső nagyobb szabású építkezéseiknél a magukkal hozott építési hagyományok alapján ugyan, de a franciaországiaktól jelentékenyen különböző viszonyok szerint, egészen más, tisztán a helyi viszonyoknak megfelelő terveket dolgoznak ki, s innen van, hogy bár nálunk emelt összes templomaiknak egységes alap gondolata van és kivitelüknek művészi foka alapján a francia építésben gyökerezik, *attól mégis minden tekintetben különbözik*. Főképp pedig nagyszerűség és kivitelbeli művészet tekintetében azokkal versenyt nem tarthatnak“ (537—538. l.).

Valóban nem tudja az ember, mit bámuljon jobban: azt a mérészséget-e, melylyel szerző beszél, vagy azt az erőltetettséget, mely soraiban kifejeződik! Hiszen ha hazai eziszterci apátságainknak csakély számmal fenmaradt emlékeit a Rend leghiresebb francia apátságai közé tartozó Pontigny (Pontiniacum) és Trois-Fontaines (Trium Fontium) templomaival egybevetette volna, legott meggyőződhetik vala, hogy közöttük még művészi fejlettség, díszesség és nagyszerűség tekintetében sincs eltérés. Íme, ide törpül szerzőnek azon hangzatos mondása, hogy a magyarországi apátságok a francziáktól kivitel dolgában „minden tekintetben különböznek“ (538. l.).

A székesfehérvári egyháznak csak apsisáról állítja biztosan, hogy faragott kövekből volt (291—292. l.). Pedig szerzőnek Székesfehérvárott alkalma lehetett volna meggyőződni, hogy a bástyafalba mennyi faragott kő van befalazva, köztük több mesterjeggyel ellátva.

Az a föltevés, hogy a szerző által reconstruált kőszátor baptisterium volt (329—333. l.), még csak nem is valószínű. Egyáltalán a hypothesisek dolgában éppen nem szűkmarkú (pl. 358—359. l.).

Szerző arra ügyet sem vet, hogy a tihanyi attemplomban előbb *keresztboltozatról*, pár sorral utóbb meg *dongaboltozatról* beszél (383. l.).

Az sem utolsó dolog, hogy a román-stílusú templomok keskeny ablakait nem constructiv szükségletnek tartja, hanem a XI. századra nézve úgy magyarázza, hogy ekkor az üveg drága volt. S még ez nem elég. Azon különös hitben él, hogy a XII. században már szélesebb ablakokat vágtak (415—416. l.). Persze azt gondolja, hogy ekkor már olcsóbb volt az üveg, s így szerinte az ablak nagyobbitá-



sának mi akadály a sem forgott fönn. Pedig bizony ez, a falak gyentésének lehetetlen volta ezentúl is megmaradt.

Nem szabatosan állítja szerző, hogy XI. századi „templomainkban a keleti záró-fülkék mindenütt közvetlenül csatlakoznak a hajók pillérsorához, vagyis külön kart vagy karokat, sanctuariumot . . . sehol sem találunk“ (409. l.). Nem értem, hogy ezen tételét Pécsre miként alkalmazza?

Felőlő, hogy a mű a *kehelyalakú* oszlopfőről mitsem tud, hanem csak a gömbszelvényesről emlékezik; pedig tudtommal a műtörténet még amazt sem száműzte köréből.

Mosolyra készítő s egyszersmind meglepő állítás szerző részéről, a ki annyira nekiesett Henszlmann védelmi tornyos elméletének, hogy *Felső-Örs „izmos tornya alighanem az örség elhelyezésére is szolgált“* s a község alighanem az ide telepített örségből származott“.

Téves nézet, hogy a három apsis csak a XI. század végi és a XII. századi építkezést jellemzi (619. l.); hiszen Pécsen már előbb is találkozunk velük.

XIII. századi műemlékeinket mintha csak félig bekötött szemmel vizsgálta volna, úgy ír róluk. Avagy nem nagy egyoldalúságra vall-e ez a hely: „Monumentális székesegyházaink helyett is csak e két — Benedek- és cziszterci — derék rend monostor-templomait mutathatjuk fel mint olyanokat, melyeken *építő-művészetünk a külföldnek magasztán áll?*“ (666. l.). Derék praemontreieink méltán kiált-hatják a szerző felé: Hát megfeledezett a mi Zsámbékunkról, Horpácsunkról, Ócsánkról és Bényünkéről? Mi szakemberek meg szemére vetjük szerzőnek, hogy ezen műemlékeinkkel szemben igazságtalan volt, s nagy mulasztásnak minősítjük, hogy a zsámbéki egyház fél-oszlop- és pillér-fejezeteiről, továbbá zárókövéről — pedig még ma is láthatók — nem is beszél és a zsámbéki oszlopfőkön észre sem veszi az állatalakokat (1461. l.).

Ellenkezik a tényekkel, hogy a lébényi templom pillér-fejezetei „az ember- és állatalakokat nélkülözik“ (679. l.); hiszen a 314. és 315. számú fénykép szemlélete az ellenkezőről győz meg.

A mit az *ócsai* és *kisbényi* egyházzal mond, nem valami mélyreható tanulmánynak a kriteriuma. Elmondja, hogy „a pillérek negyed-hengeres oszlopocskákkal is el vannak látva, hogy az egykori boltozatok átlógerinczét hordozzák“, s beszél a pillérek félhengeres oszlopáról is, s a végső eredmény mégis az, „hogy a templom boltozata beomlott, vagy el sem készült soha“ (873. l.). Az meg már csakugyan mesterséges magyarázat s gyakorlatilag vége szinte lehetetlen, hogy Ócsán „csak a kereszt-kartól keletre eső rész készült az eredeti terv szerint, a többi ellenben módosult, és rövidebb idő alatt készülvén, hanyagabb kivitelű, részint be sines fejezve“ (876. l.). Nem fejezeti találoán a kisbényi egyház nyugati felének kitágulását sem. Szerinte a praemontreiek nagy számmal levén, a nép szeme elől el akartak vonulni, s ezért emelték a terjedelmes nyugoti kart (879. l.).

Ha nekik a tágitással csakugyan az lett volna a céljuk, akkor nem a nyugati, hanem a keleti részszel jártak volna így el.

Beszél azonban szerző Kis-Bónyról kinosabb dolgokat is. Úgy tudja, hogy „az átmeneti izlés a templomon még csak csirájában sem tűnik föl“ (881. l.). S mégis ugyane helyt így írja le tapasztalatait: „Az eredeti boltozatokon... már mindenütt megjelenik a tompa *csúcsív*\*... ..a homlokfalat a félkörív fölött mindegyiknél egy tompa *csúcsív* előzi meg“ (881. l.). Íme, szerző nem tudja, hogy az átmeneti izlésű egyházak boltozatainál már a csúcsív is, mint jellemző mozzanat megjelenik.

A megerősített templomokról szóló részben, szerző szerint is, sok van olyan, a mi „szorosan nem tartozik a dolgozat körébe“ (989. l.) s ezenkívül sok olyan anyagot is találunk, a miből nem lehet kihámozni, vajjon az Árpádkorba vág-e?

A történelem megegyezik a szerzőnek azon állítását, hogy a szimbolizálás, vagyis a bestiariusok alkalmazása a szobrászatban lépést tartott a szerzetes élet hanyatlásával (643. l.); mert ezen esetben a bestiariusokkal leginkább nem a XII., hanem a X. században találkozunk. Igazságtalanul veti szemére az egyháznak, hogy „szimbolizáló természete még az építőművészetre is ráerőszakolt bizonyos formákat (a templom keresztalakja, az apsis három ablaka)“ (338. l.); mert az egyház ezen formák érvényre juttatásával a művészet fejlődését nem akadályozta, sőt az igazi művészi tehetségnek még ezeknél is teret nyitott, hogy az arányos elosztásban, az egyes részek harmonikus egyesítésében s a tér, helyzet és körülmények sikeres kiválasztásában az önálló felfogás és a teremtő erő remekeljen.

Szerző magát a szimbolizálást is tévesen magyarázza (638–640. l.). Mert az egyház nem a zsidókkal szemben akarta létjogosultságát igazolni a szimbolikus alakok alkalmazása által, hanem az egyszerű, tanulatlan népek szemléltető alakban akarta kifejezni a hittitkokat és az egyház tanítását.

Hogy szerző a külföldi analógiák megállapításában mily sikeret ért el, lesújtó bizonyítékul hivatkozom a jáki templomra. Átmeneti izlésű egyházainknak ezen műdarabjáról még csak egy szóval sem említi, hogy mily benső viszonyban van Trau egyházával. Pedig itt nemcsak ezen viszonynak egyszerű kijelentése lett volna a feladata, hanem műtörténelmi szakavatottsággal végre kell vala hajtania az egybehasonlítás tanulságos munkáját még a részletekre nézve is.

Az Árpádkori építkezés történetéhez nem tartozik s teljesen hasznavehetetlen az a fejezet, melyet a „görög vallásúak építkezései Erdélyben“ cím alatt ír (1181–1208. l.). S valósággal szánandó alakban mutatja be azt a kritikát, mely csak ily eredményhez jut: „De tán nem tévedek, ha ilyenek tartom még a demsusi, guraszádai és egy-két görög-ritusú templomcska építését. Ezek közül az első tán a XIII. vagy a XIV. században, de épülhetett a XVII-ikben is. Viszont a guraszádai látszólag épült a XVI. században, de lehet korábbi is.

Csak a szombatfalvi monasteriáról tudjuk, hogy a XVIII. században épült“.

Az előzőkben részletesen s mindenütt megokolva feltüntettem azon methodikai, történelmi és műtörténeti fogyatkozásokat, melyek a műben — sajnos — bőségesen megvannak. Most szemléltetni óhajtom azon *műtörténeti ítéletet*, melyet szerző három-kötetes tanulmánya alapján megalkot és kifejez.

Mindjárt a „Bevezetésben“ így készíti elő az olvasót a mű tartalmára: „*Nagyon kietlen, nagyon pusztá tehát e vidék — Magyarország — az építőművészet tekintetében*“ (7. l.). „*A legelfogultabb nemzeti hiúság sem állíthatja, hogy az egyetemes építőművészet fejlődéséhez valami maradandó vagy olyan értékű műalkotással járultunk volna, mely más nemzetek figyelmét is magára vonja*“ (8. l.).

E sorok olvasására méltán kiált föl az ember: „Miként lehet az, hogy szerző erről — a külfölddel szemben — alacsony színvonalú építőművészetről 1920 ivoldalt össze tudott írni, mikor a nagytudományú *Otte* a németországi románkori építkezés történetét egy kötetben tette le a tudomány kieneses házába? S vajjon szerző tollából ma hány kötetes mű volna a bírálók keze között, ha őseink néhány oly monumentális egyházat is alkotnak vala, mely a külföld figyelmére is érdemes? De ne azt az ellentétet feszegessük, mely szerző nyilatkozata és három-kötetes műve között van, hanem inkább hallgassuk meg, miként mond szerző önmagának ellen, midőn Árpádkori egyházi építkezésünk értékéről és magaslatáról nyilatkozik.

Főntebbi véleményét ismerjük. Állítsuk csak ezzel párhuzamba a következőket s legott meggyőződhetünk szerző műtörténeti ítélőerejéről: A székesfehérvári templom részei „*méltó tisztelettel vegyes csodálkozásra ragadták a hívők sokaságát, még ha külföldről jöttek is*“ (287. l.). „*Íz esztergomi és somogyvári, pécsi székesegyházak éppen nem állanak az egykorú külföldi templomok mögött*“ (406. l.). „*A tisztán növényi ornamentumokkal fedett kisebb-nagyobb oszlopfejekzeteknek kitünő izlés, pompás kidolgozás és nagy változatosság mellett, főképp Pécsen, Esztergomban és Székesfehérvárt vége-hossza nincs*“ (421. l.). „Meglátjuk itt (Pécsen) a legdurvább, legprimitívabb, inkább csak a levelek rudimentumait ábrázoló disztiménytől kezdve a legelegánsabb pálmaleveles fonadékdíszig az izlés és ügyességnek fokozatait“ (421. l.). XII. századi építkezésünk emlékeit „*vajmi gyarló anyag*“-nak minősíti ugyan (617. lap), de máshelyütt meg már hirdeti, hogy „*Olaszország XII. századi drága márványból faragott diszkapuihoz hasonlókkor már nálunk is készültek, sőt kisközségeinkben épült templomokon is legalább a főkapu kiváló díszben jelenik meg*“ (622. l.). „*A lébenyi templom egyáltalán nem áll hátrább az izlés fejlettségére nézve, mint a hasonló terjedelmű külföldi templomok*“ (669. l.). „*A lébenyi templom, faragott disztiményei tekintetében, melyek a kapukéval egészen megegyeznek, méltán foglal helyet Francia- és Németország egykorú*

*dtmeneti izlésű templomai mellett“ (679. l.). „Egyedül építkezésünk monumentalismusa az, a mely a külföldével . . . nem vetekedhetik. Sőt ezen a téren sincs okunk a szégyenkezésre, mert sem Szent István, sem Péter király, sem Szent László, sem Uros apát, sem Ugolin érsek építményei nem kisebb alkotások, mint az egykorú külföldiek“ (1415. l.).*

Íme, kirívó példái azon ténynek, hogy szerző Árpádkori építkezésünk magaslátát meg nem értette, róla magának tiszta képet nem alkotott s nem tudta beilleszteni méltó helyére, az egyetemes művészettörténet keretébe. Nem látja tisztán s nem méltatja kellő értéke szerint az eléje táruló jelenségeket. Eljárása csupa kapkodás; ítéletei részint a vakmerőség, részint a tájékozatlanság szüleményei. Ezért mond önmagának ellen, még oly alapkérdésben is, minő Árpádkori építkezésünk egyetemes értékének az elbírálása. De éppen ezért műve nem is kelt az olvasóban bizalmat önmaga iránt; nem tudja meggyőzni az embert, hogy a mit szerző benne egyéni tekintélyvel elmond, az egyszersmind el is fogadható. Pedig éppen az ilyen természetű műveknél nagy szükség van az egyéni tekintélyben való megnyugvásra is.

A műnek „Hadi és városi építkezésünk a X—XIII. században“ czimű része igen gyenge kísérlet. Szerző, midőn a főmaradt váromokról, melyek szerinte „a XIII. század vége előtt épültek“, beszél, maga megvallja, hogy „jóformán nem egyéb ez, mint száraz lajstrom“ (1244. l.). Panaszkodik, hogy „az előtanulmányok ezen a téren még sokkal nehezebben pótolhatók, mint a templomépítés terén. Azért itt az elnézésre jobban rászorulunk még, mint e dolgozat előbbi részeiben“.

Szerzőnek abban teljesen igaza van, hogy világi építkezésünk ügyében még keveset tett a tudomány; de ez a tény szerzőt nem menti föl azon kötelezettség alól, hogy helyes módszerrel maga lásson hozzá a kérdés alapos tanulmányozásához. De ő azt nem teszi, hanem a mit az irodalomban talál, egybehordja s szokása szerint oly kijelentésekkel kíséri, melyek inkább megdöbbenek, mint meggyőznek.

Könyöki után sok ma is létező várat felsorol (1247—1249. l.), de eredetöket nem tudja kimutatni. Persze ehhez a kutfők és oklevél-táraink átbúvárlása lett volna szükséges. Ezekből sok becses anyagot kiaknázhattott volna, a mit leginkább ott értékesíthet vala, a hol az oklevél szövegét a vár ma is igazolja, ha csak romjaiban is.

A várakról szólóban (1209—1244. l.) inkább csak általános-ságokban mozog; biztos eredményt, határozott ítéletet nem hangoztat s a római castrumokkal bajlódik. A mit az egyes várakról mond, az inkább csak a vár sorsa, külső leírása s a nevének a megemlítése, de nem műtörténeti méltatása és ismertetése (1258 1266. l.). A hol meg műtörténelmi szempontból állást foglal, úgy jár el, mint a zólyomi pusztavárnál látjuk. Ez még ma sincs kiásva s így alaposabb tanulmánynak a tárgya sem lehetett; s szerző már is ily hangzatosan beszél róla; „... összes eddigi fogulmainkat a népvándorlás, honfoglalás és árpádkori itteni építésről alapjában megváltoztatja“ (1284. l.).

Ilyen szabadságot, mondhatnám, szabadosságot a tudomány nem enged meg az ő munkásainak. S ha egyáltalában a zólyomi várnak leendő kiásása valami fogalmi változással kecséget, hön óhajtanám, hogy ez szerzőnek illetén kijelentésein esnék meg: „A zólyomi pusztá vár tehát minden valószínűség szerint a honfoglaló magyarok által, romjaiból felépített frank, vagy tán éppen kelta vár (1285. l.).

Azon *földrajzi* botlását csak érintem, hogy a czisztercieknek Fejér vármegyében levő előszállási birtokát beteszi Pestmegyébe (715 l.)

Nem hagyhatom említés nélkül, miként bánik el a forrásokkal. Műve feldolgozott részében hivatkozik kútfőre, de nem jeleli meg a jegyzetben, hogy a kérdéses hely a kútfőnek melyik részében vagy pontjában található (1366. l.). Máskor meg a jegyzetben idézi a forrást, de csak így: „Kézai krónikája“ (1448. l. 314. sz.); sőt Anonymust meg is szólaltatja (1521. l., 335. j), mi több, szavait szóról-szóra idézi s még sem mondja meg a jegyzetben, hogy hányadik fejezetben van az illető hely (1225. l.). Az ilyen eljárás azon erős gyanút kelti, hogy szerző az idézett források helyett csak azon műveket forgatta, melyek a kérdéses helyeket megemlítik.

Megteszi szerző azt is, hogy egy egész lapra valót szóról-szóra átvesz Ipolytól s erre csak egyszerűen hivatkozik, de a szöveget nem teszi idézőjelek közé (1370—1371. l.).

A műhöz csatolt 40 tábla *építészeti rajz* között vannak *fölöslegesek* (pl. a pécsi cubiculum), melyek tárgyuknál fogva nem tartoznak a mű keretéhez, és *rosszak*. Így a *székesfehérvári bazilikánál*, eltekintve szerzőnek önkényes fölvevésétől, a méretek hibásak. *Harinánál* a pillérek a tengelyből kiállanak. a kapubéllet meg fölületes. A *jaáki keresztelőkápolnánál* az ajtóbéllet profilírozása téves. A *csütörtöki* (Csallóközi) templom alaprajzát Könyöki gyenge rajza után még gyengébben adja. A *boldogfalvi* (Hunyad vm.) templom alaprajzát a Sztehlfőle skizze után adja, de ezt félreérti s a diadalívet tömörfalnak rajzolja, úgy hogy a rajz szerint a szentélybe csak az ablakon át lehetne bejutni. *Somlyó-Ujlaknál* meg az oszlopokat látjuk lehetetlen rajzban. Egyáltalán a mellékelt rajzok fölületesek, gyarlók s diák kézre vallanak.

Az egész műnek *legbecesebb s önmagában is értékes része* az Album, mely 184 fényképi főlvételt tartalmaz.

Szerző valóban elismerésre méltó fáradtsággal és sok anyagi áldozattal kereste föl hazánknak igen sok helyét s az itt levő műemlékeket lefényképezte s ezeknek sokszor igen sikerült fényképi főlvételt egy tekintélyes „Album“-ba kötve csatolta művéhez. Ez a gyűjtemény oly értékes, hogy szerző már ez által szép érdemet szerzett műemlékeink megmentése körül. De a becsatolt „Album“ még nem is meríti ki az ő gyűjteményét, mert — mint mondja — még sok más főlvétele is van, de ezekkel nem készülhetett el. A mű után ítélve, szerzőnek, úgy látszik, ez a hivatásos tere. S itt valóban szép feladat várna rá, ha hazai összes műemlékeinket felkutatná, lefény-

képezné s így ezáltal lehetővé tenné idővel a hazai építkezés történetének kimerítő és alapos megírását.

Sikerültebb fényképi fölvételei a következők:

Oszlopfejezetek Esztergomból (96. és 97. sz.); oszlopfejezet Székesfehérvárról (102. sz.); párkánytöredék Veszprémből (115. sz.); tympanumbeli dombormű Gyula-Fehérvárról (116. sz.); szegzárdi vállkő (171. sz.); somogyvári dombormű (178. sz.); somogyvári parapetum (185. sz.); pillérfejezetek Gyula-Fehérvárról (197—202. sz.); aracsí romok (226—231. sz.); diadalív pillérfejezete (231. sz.); pillérfejezet Török-Becsén (232. sz.); állatalakos pillérfejezet Vértes-Sz.-Keresztről (239. sz.); madoesai oszlopfejezet (240. sz.); oszloplábak a bizerei apátsági templomból (242. sz.); pillérláb (275. sz.); consol (284. sz.); pillérnyaláb (288. sz.); a lébényi déli kapu és béléte (315. és 316. sz.); jaáki főkapu és a bélet egyik oldala (347. és 348. sz.); jaáki főapsis ablaka, három apostol szobra, fülkeszobrok (350., 356. és 358. sz.); az ócsai déli kapu bélétfeljezetei (405. sz.); a kisbényi énekkar (407. sz.); a horpácsi kapu jobb fele (428. sz.); a pozsonyi északi kapu béléte (485. sz.); a veszprémi kápolna belseje (524. sz.); a zsegrai templom kapuja (535. sz.); a boldogfalvi templom főkapuja (545. sz.); a gerendi templom béléte (547. sz.). Az 570. számtól az „Illustratio-jegyzék” és az „Album” számai között eltérés van s így a fölvételek megbírlásának útja megszakad.

Ily részletes fejtegetés után immár elérkezett az ideje, hogy összesegített véleményemet a bírálat alatt levő műről kimondjam. Elismeréssel emelem ki, hogy a műemlékeinkről készített fényképfölvételek gyűjteménye nagyon becses és értékes; az építészeti rajzok azonban nem állják ki a bírálatot. Ezeket szem elől nem tévesztve s ezenkívül különös tekintettel arra, hogy a pályázó mű a jutalomtétellel keretéhez nem alkalmazkodik, a tárgyat helytelen alapon és rossz csoportosítással tárgyalja, a kérdést nem tudományos, sőt helytelen módszerrel kezeli, az történelmi rész tele van tájékozatlansággal, fejtegetéseiben sokszor rendszertelen, a műtörténeti részben sok a hibás, helytelen, sőt van alapelvekbe ütköző anyag is, továbbá hogy föltevésai néha alapnélküliek, sőt merészek, ellenmondások meg nemcsak a részletekben, hanem az általános szempontok elbírlásában is észlelhetők, a külföldi analógiák megállapításában pedig sok a mulasztás és kívánni való, szóval, mivel nem tudományos becsű munka — már pedig a Bézsán-alapítvány b) pontja szerint „A jutalom csak általános (absolut) becsű munkának adatik ki” —: *a megbírált pályaművet a Bézsán-díjra nem tartom méltónak s a jutalom ki nem adását indítványozom.*

Budapest, 1899, április 20.

Békefi Renig l. t.

Megjelenik  
minden hó 15-én  
három-négy ívnyi  
tartalommal.

# AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő  
s kiadó hivatal a  
Magyar Tudom.  
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

---

X. KÖTET.

1899. Szeptember 15.

9. FÜZET.

---

## Petőfi halálának 50-éves emlékűnnepén.

(Zsilinszky Mihály rt. Segesvárott július 30-án tartott beszéde.)

Mélyen tisztelt Nagyközönség!

Mikor egy nagy, hatalmas szellem emlékenél a magyar genius ünnepet ül: erről nem hiányozhatnak az e genius által vezérelt országos kormánynak és az ország legelső tudományos intézetének koszorúi sem.

E díszkoszorúk egyikét a magyar kormány, másikat *dr. Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter, a harmadikat pedig a *Magyar Tudományos Akadémia* küldi Petőfi Sándor emlékének.

Ne vonjon le e koszorúk becséből az a körülmény, hogy azokat én és nem az a kiváló férfiú hozta ide, a ki nemzeti közművelődésünk legméltóbb fővezéréként már a törvényhozás termében és másutt is, lánglelkének egész melegevel oly ékes szavakban hódolt a nagy költő szellemének.

Bizonyára senki sem sajnálja őszintébben, mint ő, hogy gyöngélgedő egészségi állapota megfosztotta a személyes jelenlét örömetől és ezen impozáns, a maga nemében páratlan kulturális ünnepély közvetlen szemléletétől.

Mert lehet-e magasztosabb látvány, mint az, mikor egy egész nemzet kegyeletének nyilatkozásaként a magyar társadalomnak és közéletnek színe-java önként meghódol azon magas eszmények előtt, melyeknek cultusa nélkül nemzet nagygyá nem lehet soha.

A világfentartó erők, a fény, a hő, a villany hatása a természet külső tüneményeiben nyilvánul; a nemzetfentartó szellem-

erők, az ideális gondolatok és érzelmek pedig azon emberek lelkében, a kiket az Isten a népek vezéreül és tanítóul rendelt.

Mi teszi nagygyá, mi teszi kegyeletünk tárgyává Petőfi Sándort? Az, hogy nem földi jutalomért, nem önző hiúságokért, hanem ideális czélokért: hazája nagyságáért tudott hevülni, élni és meghalni!

Benne látjuk megtestesítve az emberi nem haladásának egyik problémáját: a költő és nép kölcsönös hatásának, a nagy szellemi változások és események létrejöttének titkát.

Ő megtalálta népét, mely megértette; megtalálta nemzetét, mely dalain lelkesült; megtalálta és részben megteremtette azt a közszellemet, mely tollának varázserőt és ihletet kölcsönzött.

De a nép is megtalálta igaz költőjét benne, a ki magasba tudta emelni a lelkeket; a ki ihletett prófétaként hirdette a tiszta honszerelmet, a szabadságot, az ebből eredő nagyságot; és a ki megálmodta mindazt, a mi ötven év óta nagy és dicső történet e hazában.

Óh, ha az Ő prófétai lelke égi magasságából lenézne reánk, lenézne féltett nemzetére: bizonynyal örömmel látná, milyen sok valósult meg abból, a mit Ő félszázad előtt megálmodott!

Látná, hogy a nemzet, melynek Ő ébresztője volt, nem halt meg, hanem él, és egy új évezred küszöbén reménytelve néz a jövőbe.

Látná, hogy a haza, melyért Ő vértanúságot szenvedett, nincs darabokra szaggatva; hogy népei nem emelnek egymás ellen gyilkos fegyvert, hanem a közös szabadságnak örvendő, versenyeznek egymással nem karddal és tüzzel, hanem iskolával, gyárral, kalapácsesél és ekével.

És bizonynyal örvendő szemmel látná azt is, hogy a szellem bajnokainak száma nem kicsiny csapat többé, hanem hatalmas tábor. A „tizek“ helyett ezrek szövetkeznek a magyar irodalom művelésére és versenyre kelnek az Ő ifjúkori barátjával, Jókaival; ezzel a másik szellemóriással, a kit az isteni Gondviselés a tizek közül még világító tűzoszlopként hagyott közöttünk, hogy ötven éven túl is verejtékkal küzdjön a hazáért és az új nemzedéknek követendő például szolgáljon a munkás honszeretben és önfeláldozó tevékenységben.

Petőfi Sándor nem hiába áldozta fel életét a hazáért; az



Ő nemzete, melyet Ő földetrázó viharok nevezett, Európa homlokán nem fegyverrel tombolni, hanem a cultura szelid, hódító hatalmával, a művészettel és tudománynyal akar magának barátokat és babérokat szerezni. Állandó szeretetének és kegyeletének jeleként ércszobrokat és palotákat emel azoknak, a kik gazdag szellemük alkotásaival gyarapították lelki kincseink tárházát.

Idegen, ha jó, meglátja életrevalóságunkat ez emlékekben; meglátja multunkat a múzeumokban és jövőnket szaporodó iskoláinkban; meglátja utcáinkon, hogy minden emelkedik az ég felé: házak, népek, szellemek!

Ó, Te halhatatlan dicső szellem, kinek emléke körül rang és rend, vallás és nyelv különbsége nélkül összegyülekezünk, hogy lánglelked tüznél ezt a napot a *testvériség ünnepévé* avassuk: engedd meg, hogy a hazaszeretben egygyéforrt nemzet szívével együttérző kormány férfiainak, a trón hű tanácsosainak és az Akadémia tudósainak koszorúit emléked lábánál letegyem.

A hálás kegyelet jelvényei ezek, melyeket a Te szellemben teszek le; mert a Te tanításod szerint méltó,

„ . . . . . hogy a haza  
Szívében hordja annak emlékét,  
Ki a hazát szívében hordozá! ”

Ez a föld itt csak esontjaidat takarja. Te magad az egész haza szívében vagy eltemetve, hogy örökké élj!

## Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történetéhez.

(Kivonat *Mátyás Flórián* rt. április 10-ikén tartott felolvasásából).

A chronologia, mint Calvisius írja, az igazság vezére, és a historiának lelke: „dux veritatis et anima quasi historiae“. Megérdemli tehát, hogy nemzeti történetírásunk erre vonatkozó alapos határozatait főtartsuk, a tévedéseket pedig helyreigazítsuk.

Foglalkoztunk mi is a nemzeti honfoglalás, és az ezt állítólag megelőzőtt németországi hadjárat időkorával; de tizedik századi vezéreink hadi ügyeit ifjabb kartársaink gondjaira bízuk. Csak némely XI. és XII-dik századi események megingatott chronológiáját kívánjuk jelen értekezésünkkel bírálat alá fogni.

A Sz. István és I. Béla időközén történtek számadataival meglehetősen tisztában vagyunk; csak a Salamontól III. Béláig terjedő századra nézve fordultak elő napjainkban a régi megállapodásoktól eltérő nézetek. Ezek némelyikét helyeselnünk kell; a téveseket pedig történettudományunk érdekében szó nélkül nem hagyhatjuk.

Eddig, eltekintve Kálmán király napjainkban kijavított évszámításától, II. Gyécza és fiai chronológiája megegyezett a krónikáinkban előadottakkal. Ezen összhang nem nyerte meg némely egyetemi tanár tetszését. Ő saját belátása szerint késlelteti a Salamon korabeli kunháborút, nyújtja vagy rövidíti II. Gyécza és utódai élet- és királykorát.

Pedig hálátlan munkát végzett a tudós férfiú ily ötletszerű kezeléssel; mert a számok világában nincs tetszésszerűnti változtatás a különbözetek közt, ott határozott eredményt csak a megbízható adatokon alapult fejtegetések és utánszámítások szolgáltatnak.

Midőn tehát régibb megállapodások védelmére kelünk, három részre osztjuk előadásunkat: I. A pozsonyi évjegyzékek, és királyaink országlási időtartama a krónikákban. II. A XI-dik, III. A XII-dik századi királyaink chronológiája. Csatolmányul *Geiza* királynév valószínű hangoztatását adjuk. Végre biztatjuk íróinkat Árpádházi genealogiánk tüzetesebb tanulmányozására.

## I.

## Pozsonyi évjegyzékek és krónikás időszámítások.

## 1. Pozsonyi évjegyzékek.

Chronologiai meghatározások biztosítására bel- és külföldi adatok egybevetésén kívül diplomatikai és más emlékiratok segélyét is felhasználjuk. Ezeknél fogva négy osztályba sorozzuk az említett jegyzékek adatait. Lehetnek azok tévesek, kétesek, biztosak vagy bírálatlanok.

1. *Téves adatok* száma 12. Ezek közt Zára város elfoglalása 1108-ban. Oklevéli adat 1105-re mutat. Lőrincz érsek halála 1114. Említi őt Prágai Kozma még 1116-ban is. Kálmán király halála 1117. Egy év levonásával 1116-ban. Ilyenek I. Endre elhunyt 1060-ban, 1061 helyett. I. Gyécza halála 1076-ban 1077 helyett stb.

*Kétes adat* van kettő. Gyécza vezér halála 998-ban, 997 helyett és Sz. István koronázása az ezeredik évben. Mi Gyéczát illeti, a két évszám közül, újabb adat hiányában, okszerűen választani nem lehet. A koronázás idejét régebbi adatok az ezeredik évre teszik. Erre mutat az 1001-diki oklevél, mely ha koholmány volna is, egykorú ezen évjegyzékkel. A kisebb legenda 38-dik éve is 1000-ben kezdődik. Az ezeredik évi koronázást említik a lengyel krónikák. Ditmár adata Vajkról, Ottó császár és Henrik bajor herceg említésével, csak az 1002 előtti időre mutat, de nem határoz 1000 és 1001 között. Ditmár nyilatkozatát Vajkról (Pertz SS. III. 784.) a tizenkettedik századi Anna-lista Saxo a 999-dik évben idézi. Lásd Pertznél SS. VI. 644.

A XIV-dik században kezdik jelezni az 1001 évet. A Zágrábi és Váradai krónikák szerint a koronázás 1001 január 1-jén ment végbe. A Genealogiák is ezen évet említik. Font. III. 252, IV. 91—100. Ezen véleményt találjuk képviselve a XV. és XVI-dik századokban Pelbátrnál (F. I. 84.) és Verbőczinél (P. I. tit. 11. §. 4.)

*Biztos adat* van 13, a téveseknél tehát nem kevesebb. Nevezetes ezek közt Sz. István canonisatiója 1083. és Sz. Lászlóé 1192-ben.

*Bírálatlan adatok.* Ezen czímezés nem azt jelzi, hogy ezeket tetszés szerint mellőzhetjük; hanem azt, hogy számbavehetőségek ellen még nincs elfogadható czáfolat. Mert megtörténhetik, hogy az esetleges mellőzés éppen azon évszámra esik, melyet más körülményekből igazolhatunk. Hat ideiglenesen elfogadható ily számadatot ismerünk e jegyzékben: 1. 1053. Salamon születése. 2. 1057. koronázása. 3. 1068. Bolgárfejérvár

bevétele. 4. 1071. és 1072. Magyar hadjáratok bolgár földön. 5. 1176. és 1177. Gyécza herceg menekülése és újabb fog-sága. 6. 1100. Koppán és Lőrincz püspökök halála.

## 2. Országlási időtartamok krónikáinkban.

Első ilyenmü évet, hónapot és napot jelző határozást Sz. István országlásáról találunk a Zágrábi és Váradi krónikákban; csak hogy itt négy esztendei hiányt tapasztalunk. (F. III. 252.) Péter és Aba uralkodásáról évek és hónapok említetnek Kézai és a többi krónikásoknál. F. II. 85., 163. III. 69.

I. Endrének 15 évet adnak, Salamonnak tizenegyet (F. II. 85., IV. 91., 100., 102.) I. Béla három *teljes* évét, holott még kettőt sem töltött be, más alkalommal megeczáfoltuk. I. Gyécza kimulását év, hó és nap jelölésével helyesen adják krónikáink. F. II. 168. III. 73., 92., 254.

Sz. László országlási idejéről egy napi különbséggel tudósít a Képes Krónika „III-o kal. Augusti (30 Julii), IV-o helyett (29 Jul.) feria prima“ (F. II. 200.). A többiek tizenkilencz (F. III. 97.), Kézai 30 évet tulajdonít neki és három hónapot. (F. II. 87.) Mindnyájan tévednek; az évszám csak 18. Kálmán-nál helyesen számítják a hónapokat és napokat, tévesen az évszámokat. II. István uralkodásának csak az utolsó évszáma 1131 helyes. II. Béla és II. Gyécza országlási idejét és kimulásuk napját megegyezően adják a krónikák. A III. Istvánról szóló számítások pedig 1161 május 31-dikén kezdődnek (F. II. 220—201.)

Pontosan értesítenek a krónikák III Béla királysági idejéről és kimulása napjáról is. Koronázását pedig a jelzett vasárnapról tudjuk, hogy 1174-ben történt (F. III. 101.). Béla utódai Imre és gyermek László királysága idejét is hónap és napok szerint számították, de a következő királyokét már nem.

Ez arra mutat, hogy nemzeti chronologusunk 1205 körül szüntette meg részletes számításait. Ezért tapasztalunk hibás számításokat II. Béla előtt; utána pedig, 70 esztendőn át látjuk a pontosabb meghatározást, eltekintve mégis a másolók tollhibáitól. Mert adatait, az egyházi feljegyzéseken kívül, elő tanuk közleményeiből merithette a szerző.

## II.

### XI-ik századi három király chronológiája.

1. *Salamon uralkodása* kezdődött 1063 szeptember 11-dikén, és a második esztendőben 1065-ben következett a kunok rablóbetörése honunk keleti részeibe. Kézai ezeket besenyőknek nevezi, és pusztításait Sz. László idejére 1077 utánra teszi. Kézai-

nak követője is akadt: besenyőknek nevezi őket egyik tudósunk azért, mert kun és besenyő állítólag egy nyelvet beszéltek.

De nem fogadhatjuk el ezen névcsere-t, mert: 1. Úgy a pozsonyi időjegyzék, mint többi krónikáink ezen egy népesaládhoz tartozókat, mint külön népfajokat, említik. 2. A besenyőket már leszorították volt a kunok a Borgo-szoros vidékéről délfele a bolgár vidékre, honnan a Szávát átszátatva raboltak a mai Szlavóniában. 3. Az egykorú görög írók is különbséget tesznek patzinatziták (besenyők) és úzok (kunok) között.

A névcsere-hez harmadiknak ajánlkozik Mügelni Henrik, ki az azon időbeli kunokat tatároknak nevezi: „Donach kemen die Tattern in Vngern.“ 59. l.

A rabló csapatokon kivivott győzelem emlékét és idejét úgy tartották fenn krónikáink, hogy a közölt adatokból meghatározhatjuk az esztendő-t is. Történettanáraink egyike röviden bának el az idő kérdésével; ő a győzelmet saját felelősségére az 1070-dik évhez csatolja (M. O. tört. II. 82.). Csak átírja Katona István mult századi véleményét (Hist. reg. II. 227.). Ezt nem fogadhatjuk el, mert az esemény felől határozott számadattal rendelkezünk. A pozsonyi évjegyzék 1068-hoz köti Bolgárfejevárv bevétele-t (Font. III. 209.). A krónikák pedig a kun betörést három évvel előbb történnék írják: „Factum est autem tercio anno etc.“ (F. II. 173., III. 38.). 1069 — 3 — 1065. Ez biztos szám, melyet nem lehet egyszerűen mellőzni, hanem alapos czáfolatot igényel, mielőtt azt mással helyettesítjük.<sup>1</sup>

Ezen 1065-dik évben bántalmazták először az úzoknak nevezett kunok a görögöket (Scylitzes 815—16. II.). Ugyanezen évben zarándokolt a Szentföldre Günther bambergi püspök, a mainzi érsek és Vilmos püspök társaságában, s találkoztak a görög tartományban száguldozó úzokkal (Bertold. Pertz. SS. V. 272. Ann. Alt. XX. 8., 7.).

A Salamon és a királyi hercegek közt 1068-ban keletkezett egyenetlenség lappangva növekedett négy éven át; mert 1072-ben még Gyécza is részt vett a bolgár földre indított hadjáratban. Ekkor kezdődtek egyrészt a cselszövények, másrészt a védelem és segélykeresés. (F. II. 178., III. 82.)

Salamon 1074 elején egyesül a német Marquarddal és a Vid gróf seregével. Szétveri ezekkel a király Gyécza csapatait a

<sup>1</sup> Érdemes alkalmilag megjegyezni, hogy az említett vár és város 1068-ban éppen 50 év óta volt görög birtok. 1018-ban hódoltak meg II. Vaszil császárnak a várparancsnok és a szerémségi bolgár főnökök. Ekkor lett tehát a magyar állam határos a görög birodalommal. Jöhettek is azután innen Sz. Istvánhoz és I. Endréhez görög szerzetesek, és közelebről rendezhették a tervezett házasság ügyeit a magyar király és Komnén Elek, az ő János fia számára.

Tiszánál; és márczius végén vagy április elején nyernek a hercegek teljes győzelmet rajtok Monyoródnál. Mert husvétkor (április 20) már tudomása volt Henrik császárnak a szenvedett vereségről. Ő rögtön sógora segítségére indult, de a másfelől fenyegető háborús hír miatt visszatért, és Mainzban ünnepelte a pünkösdt. Benyomult mégis a következő nyáron Magyarországra; de távoznia kellett innen minden eredmény nélkül.

Salamon uralkodása nem 13, mint a krónikás véli; hanem a misekönyvi todalék és a Genealogiák szerint kerek számmal 11 év. Pontosabb számítással 1063 szept. 11-dikétől 1074 április 11-dikéig csak 10 évet és 7 hónapot találunk.

2. *I. Gyécza és László uralkodása.* Gyécza nem 1076-ban hunyt el, mint a Pozsonyi évjegyzék jelzi (F. III. 209.); hanem mint a Zágrábi krónika írja 1077-ben. De nem VIII-o (24), hanem VII-o kal. Mai (április 25) sz. Márk és nem sz. György napján. A krónikák jelezte három év 1074 ápril havától 1077 ápril 25-ig elég pontos.

Sz. László uralkodása alatt még kétszer említik az évjegyzékek Salamon ügyeit. Ő 1081-ben békét köt Lászlóval, 1083-ban pedig fogságba kerül, és Sz. István canonisatiója alkalmával helyezik őt szabadlábra (F. III. 209.). Constanci Bernold a fogságot 1083-ra, a szabadlábra helyezést és a Regensburgba utazást 1084-re teszi. Ezzel nevezett szerző külön véleményt nyilvánít a canonisatio idejéről, mely ellenkezik a Nagyobb Legenda közölte 45 esztendővel, mely 1038 óta lefolyt:  $1038 + 45 = 1083$  (F. I. 62.).

Sz. László elhunytát hazai kútfőink különbözőképen jelzik. A régiebbek 1095 július 29-diki vasárnapot adják (F. III. 97.). A Pozsonyi nagyobb krónikában tollhiba van. Az eredetiben MXCV. IIII. kal. Aug. állott; de mivel V után hiányzott a pont, a másoló összevonta a külön számjegyeket: VIII kal. (F. IV. 33.) A Képes és Müncheni egy nappal későbbre teszi elhunytát: „III. kal. Aug. (Juli 30)“ (F. II. 200., III. 241.). A Genealogiák 1096, és a Pozsonyi évjegyzék 1097 adatai tévesek. Mert 1095-ről tanúskodnak Ekkehard és Annalista Saxo (Pertz SS. VI. 207., 728.) Ezen évben esik vasárnapra július 29-dike; és az 1519-diki Esztergom számára készült Breviárium is: „IIII. kal. Aug. Deposicio Ladislai regis“. Végre 1096 márczius óta nem László, hanem Kálmán király vesződik az ország határain benyomult keresztések megfékezésével.

László királysága időtartamát a krónikák 19 évre, 3 óra és 3 napra teszik, mi igen sok (F. III. 97.). Ők a pozsonyi évjegyzék 1076-dik évétől számítanak; de 1077-től kell számítanunk, és ekkor 18 évi eredményre jutunk.  $1077 + 18 = 1095$ . április 25-dikétől pedig július 29-dikig három hó és három nap.

## III.

## 1. XII-dik századi három királyunk országlási évei.

*Kálmán királysága.* Ezen király uralkodása éveiről találunk eltérő adatokat nagyobb számmal. Halála évét a Zágrábi krónika 1113-ra, a többiek 1114, — a pozsonyi évjegyzék 1117-re teszik. Ekkehárd is ezt jelzi (Pertz. SS. VI. 253.). Prágai Kozma és Annalista Saxo az 1116-ik évet említik.

Az uralkodás időtartamáról is kétféle adat maradt fenn. A Képes és Müncheneri krónikák 25 évre, Kézai 18-ra, a többi krónikák 18 évre, hat hónapra és öt napra határozzák az országlás idejét; a kimulás napjául pedig február 3-dikát, egy keddi napot jelölik. Ezen keddi nap csak az 1114-diki határozásnál válik be; míg február 3-dika minden eltérések közt állandóan föntartható.

A haláleset csak egyszer történt; a négy adat közül tehát valódinak csak egyet tekinthetünk, ezen egyet pedig oklevélt bizonyíték alapján tűzhetjük ki. Kálmán utóda, István jelenti két oklevélben, hogy neki az 1124-dik év uralkodásának a kilenczedike; azaz: több mint nyolcz és nem egészen kilencz. Nyolczat kell tehát levonnunk a jelzett évszámból, és lesz:  $1124 - 8 = 1116$ . Ezen évet találjuk két egykorú írónál is, úgy hogy 1116 február 3-dikán kezdve, lefolyt egész 1124 február 3-dikáig nyolcz év, a kilenczedik pedig azon nap óta számít. Ezen évszám megállapítása Pauler Gyula akadémiai osztályelnök érdeme.

*A különböző számítások bírálata.* A krónikáinkban jelzett 18 évi, hat hónapi és öt napi uralkodás csak az 1114-dik évre illik, és kezdve 1095 július 29-dikén, végződik 1114 február 3-dikán. De ha a kimulás valódi éve 1116, hogy keletkezhetett a 18 év és csatolmányai? Úgy, hogy László elhunytát egykorú Ekkehárddal és a Pozsonyi évjegyzékkel 1097-re tűzték ki; és ettől kezdve Kálmán uralkodása helyesen végződik 1116-ban.  $1097 + 18 = 1115$  július 29 + 6 hó = 1116 január 29 + 5 nap = február 3.

Kijavította tehát a későbbi krónikás a 97-et 95-re, és hogy az időtartam is egyezzek, a végesztendőt is, mely talán azon példányban nem volt kiírva, 1114-gyel helyettesítette. Jobb lett volna pedig, ha azon 14-es évet egészen mellőzi, mert az uralkodás nem 18, hanem 20 évig tartott:  $1095 + 20 = 1115$  július 29 + 6 hónap = 1116 január 29 + 5 nap = február 3. A keddi nap is az interpoláló krónikás toldaléka.

Ezen 20 év emlékét tartotta fön a Képes Krónika írója. Az előtte fekvő kéziratban hiányzott a 6 hónap, de megvolt az öt nap és ennek V jegyét ő tévedésből a XX-hoz csatolta.

*II. István királysága.* Krónikáink csak az évet jegyezték

fel, melyben elhunyt (1131); mellőzték a hónapot és napot. Különbözők az adatok az országlás idejéről. A Képes 18 évet jelöl, némely krónikák 18 évet és öt hónapot: a misekönyv toldaléka 12-tőt, a Váradai krónika 13-mat és öt hónapot adnak neki, Mügelni Henrik pedig 17-tet (74 l.).

István utolsó évét az osztrák évkönyvek is 1131-re teszik (Pertz. SS. IX. 502.), és ezt elfogadhatjuk. Még csak a hónapot és napot kellene kitalálnunk, melyben István életpályáját végezte; ezt pedig utóda II. Béla helyesebben körülírt éveiből számíthatjuk ki.

*II. Béla országlása.* Erről közmegegyezéssel írják, hogy kimult 1141 február 13-dikán, és uralkodott 9 éven, 11 hónapon és 12 napon át. Ezen adatok csak akkor hibátlanok, ha a számítást 1131 márczius elsején kezdjük.  $1131 \text{ márcz. } 1 + 9 = 1140 \text{ márcz. } 1 + 11 \text{ hónap} = 1141 \text{ február } 1 + 12 \text{ nap} = 1141 \text{ február } 13.$  II. István királysága tehát tartott 1116 február 3-tól 1131 márczius elsejéig, 15 évig és 25 napig.

## 2. XII-dik századi öt király chronológiája.

II. Gyécza és III. István időkorát III. Bélaig eddig kétségsbe nem vont számadatokkal jelölte egy II. Endre királysága kezdetén élt krónikás. Ezen adatok módosítását tartotta korszerűnek napjainkban a „Magyarország története“ című könyv szerzője a millenniumi díszmű II. kötetében. A módosítások sorozata a következő.

II. Gyécza első koronázása 1141 nov. 22. (valóban: február 16.) és elhunyt 1162 (1161). III. István menekülése Ausztriába 1162 (1161). II. László vége 1163 (1162). A döntő ütközet Gyárfás és Protáz napján 1163 (1162). III. István halála 1172-ben (1173).

Bírálatunk három részre oszlik: 1. II. Gyécza országlása. 2. III. István királysága. 3. III. Béla kezdete.

### 1. II. Gyécza országlása.

*Az első koronázás.* A millenniumi díszmű II. kötetében a tudós szerző II. Gyécza koronázását 1141 november 22-dikén történtnek tartja. „Kit szent Cecilia szűz napján koronáztak meg“, és ezen közlemény íróját ő egykorú személynek tekinti: „Nem tudjuk más magyarázatát adni, mint az egyidejűséget.“ II. 273.

Vele tart Bonfini (Dec. II. lib. VI.) és Pethő Gergely: „Coronáztaték Magyarországi királylyá szent Cecille asszony napján.“ 34. l.



Igaz lehet, hogy Gyécsa ezen napot koronásan ünnepelte meg a templomban; de ez nem első, hanem valamelyik ismételt koronázása lehetett, mint Abáé husvétkor 1044-ben, és ugyanazon ünnepen 1064-ben Salamoné. Első koronázása napját a régibb krónikák tartották fűnn, mely koronázás történt II. Béla halála után harmad napon február 16-dikán (F. III. 100). IV. 93). Az összes krónikák, maga a Képes is ezen naptól kezdik időszámításukat, és nem a három nappal előbbi kimulástól. Ebből önként következik, hogy az interpolátor nemcsak II. Gyéczával, de még a Képes Krónika eredetijével sem egyidejű. Vagy azt kellene feltennünk, hogy az egykorú szerző Juliánát irt az idézett szövegbe; az összes másolatokba pedig Cecília esuszott be, mi a másoló tollhibája.

*II. Gyécsa végnappjai.* Ezt változatlanul közlik összes krónikáink: „MCLXI. pridie kal. Jun. feria quarta.“ (F. II. 220.. III. 100., 255., IV. 93., 104.). Magyarország tudós historikusa egy évvel megtoldja Gyécsa életidejét az idézett díszműben, és Miláno ostromát is megemlítve, 1162-re teszi a gyászos eseményt: „Nem kísérte többé magyar csapat a császárt, midőn 1161-ben újra Milano ellen indult. 1162 május 31-dikén meghalt Gyécsa alig 32—33 éves korában.“ II. 292 93.

Nem tehetjük fei róla, hogy ő esupa kedvtelésből tagadja meg a hitelt krónikáinktól. Valószínű, hogy némely osztrák évkönyvek hibás időjelzése csábította ezen tarthatatlan különvéleményre.

De a Salzburgi és Admonti évkönyvek nemcsak ezen halálesetről, hanem más magyar eseményekről is hibás adatokat tartalmaznak; és a tévedéseket a Klosterneuburgiak adataival szoktuk helyreigazítani, melyek minden kritikai kíváncsnak megfelelnek. „1161 Geiza rex Ungarorum obiit, cui successit filius Stephanus, qui non multo post regno privatur, et Lazlaus frater defuncti regnum invadit“ (Pertz. SS. IX. 628.). Mintha Klosterneuburgba gyorsabban jutott volna el a halálhír; Salzburghban és Admontban pedig, az alpesek között egy évvel később kaptak volna tudósítást felőle.

Kár, hogy a tudós szerző újítása támogatására Milano ostromát is fölemlíti. Ezen külföldi esemény éppen a magyar krónikák kifogástalan számítását bizonyítja.

I. Frigyes császár 1160 végén rendel Németországból segédesapatokat magához Itáliába. Ezekkel 1161-ben körülzárvra tartja a várost, mely megadja magát neki 1162 márczius elsején. „Die Jovis in calendis Martii anno dn. incarnat. MCLXII. Indictione X.“ Murat. SS. VI. col. 110. A hír ezen újabb csapatok megérkezéséről és működésök megkezdéséről Gyécsa halálhírével együtt jutott volt Konstantinápolyba. Az egykorú Kinnamosz bizo-

nyitja: „Fama tunc temporis percerebresebat, regem Alemannorum Fridericum cum avitis nationibus *totis viribus* in Romanorum agros irrumpere. Ea igitur propter, et quod Jatzas Hungarorum rex vita concessisset, Manuel imperator Sardicam venit.“ 118. l. Edit. Paris.

Ezen együttes hír 1161 június vagy július havában érkezhett, mi csak 1161-ben volt lehetséges; mert 1162 márczius óta már tudomásuk lett volna Milano bevételéről is a byzantiaknak, és nem a németek készülődését, hanem a halálhírrrel együtt a város bevételét említették volna.

## 2. III. István királysága és a két trónkövetelő.

II. Gyécsa 1162-diki elhunytához csatolja a tudós szerző III. István királysága kezdetét. A késő kezdethez alkalmazza azután II. László és IV. István uralkodását, és ezt mindkettővel 1163-ban végezteti. „Nagy csata volt Gervasius és Protasius napján 1163 június 19-dikén. II. László uralkodása alig tartott félévig. Öcsese IV. István is még azon évben elvesztette a trónt. — III. István, ki Ausztriából már 1163-ban visszatért, és mindkettő ellen fenn bírta magát tartani — túlélte nagybátyjait; de ő is alig érte el a serdült férfi kort, és 1172-ben örökös nélkül hunyt el.“ II. 295—98.

Ezen számítások hibás volta kiderül úgy krónikáinkból, mint külföldi adatokból, melyeket III. István oklevelei is megerősítenek.

Az István királyságáról krónikáinkban közölt évek és hónapok a tudós férfiúnál számba sem jönnek. De van ezen krónikákban három tétel, melyekben csupán az események napjai jelöltetnek esztendő-szám nélkül: „Dux Ladislaus filius Bele Ceci usurpavit sibi coronam dimidio anno. Migravit ad dominum XIX. kal. febr. feria prima,“ (január 14, vasárnap). Post hunc frater eius Stephanus coronatus est III. idus Februarii in dominica Exurge, (febr. 11 Sexagesima vasárnap). Devictus est autem in festo sanctorum Gervasii et Protasii feria tertia“ (június 19 kedd). Aceph. és Samb. codexek (F. III. 100). Az, ki nem resteli ezen heti három nap esztendejét a XII-dik század hetedik tizedében kiszámítani, meg fog győződni arról, hogy mind a három esemény a hatvankettes, nem a hatvanhámas évben történt.

Külföldi bizonyíték a trónkövetelők évszámáról több is van; mi csak a Klosterneuburgit említjük fel: „1161. Lazlaus frater *defuncti* regis regnum invadit. 1162. Lazlaus obiit. (Pertz. SS. IX.). Ez czáfolja a Salzburgi és Admonti hibás számítást.

Mivel pedig IV. István vezetes viadala is 1162-ben történt és III. István volt a győztes fél; 1162-ben tért ő vissza Ausztriából, és nem 1163-ban. Döntő bizonyíték végre ezen téves

számítások ellen III. István 1162-diki oklevele, mely a Gyárfás napi győzelem után kelt: „Ego Stephanus Dei gratia sublimis et *triumphator* rex Ungarie beate memorie Geyse regis filius — Scripta — anno domin. incarn. MCLXII.“ Cod. Dip. II. 164. Eredetiye Sopron város levéltárában. Nem ellenkezik ezen számítással IV. István 1163-ban kelt oklevele, hol az uralkodás első éve említettik (*primo anno regni sui*), mert ő ezt a nevezett év január havában írathatta. III. István 1163-ban kelt oklevelében, királysága második évét említi, 1165-ben pedig a negyediket: „MCLXV. anno regni mei quarto.“ C. D. II. 167—68. Ezek mindegyike május 31-dike előtt kelt.

*III. István kimulása.* Így ír a tudós tanár e király végső évről: „Oroszlán Henrik — 1172 elején zarándokolásra indult a Szentföldre. Békén mentek Esztergomba. E helyen István király az éjjel meghalt (1172 márczius 4). M. O. tört. II. 312.

Itt egy külföldi téves adat gépies másolatával találkozunk. Lübecki Arnold tartá fönn az utókornak ezen utazás eseményeit; és a Pertzféle gyűjtemény (SS. XXI. 116.) szerkesztője vagy tévedett, midőn 1072-től tett zárjel közé, vagy az csak sajtóhiba 1173 helyett. A magyar historikusnak ezt nem átvenni, hanem megeczáfolni kell vala. Mert az 1173-dik év többször volt már nálunk szakférfiak közt megvitatás tárgya István halálávére nézve, és az mindannyiszor helyesnek bizonyult.

Krónikáink a márczius 4-diki vasárnapot is jelölik; mi 1173-ra utal: de chronologusaink nem hisznek neki. (F. II. 221. III. 101.) A Zágrábi és Várad-i krónikák is tévednek úgy az 1172-ben, mint a gyásznapi megjelölésében; az egyik január 21-dikét, a másik 30-dikát adja. A királyság tartamáról készült egykorú számítás is III. István uralkodását 11 évre, 9 hónapra és 3 napra határozza; azaz: kezdete 1161 május 31-dikén, vége 1173 márczius 4-dikén. Csakhogy ezt újabbkori kritikussaink figyelemre sem tartják érdemesnek; mert egy késő korban készült hasonnemű számítás Kálmán király éveiről tévesnek bizonyult. Nekik egy jelenkori külföldi adat, még ha hibás is, nagyobb tekintély. Ha már külföldi bizonyítékot nem nélkülözhetünk, keressünk legalább egykorú adatokat. Ezekből azután meggyőződhetünk, hogy a hazai kútfők adatai kifogástalanok.

Welf Henrik útjáról Gotfried szerzetes: „1173. Ipso anno Henricus dux Saxonum Jerosolymam cum D fere militibus tetendit.“ Frehernél SS. I. 341. l.

Pontos tudomással bírt még azon évről, melyben Henrik útnak indult. Robert sz. Mihályhegyi apát Normádiában, II. Henrik angol király bizalmas embere. Ezen király veje volt Oroszlán Henrik, és a nevezett apát személyes ismerője. A szerző 1172-

ben ifjabb Henrik és neje francia Margit (később III. Béláé) megkoronázásukat jegyzi fel: „1172. Hanc (Margaritam) inunxerunt ex consilio regis Franciae Rotrodus archiepiscopus Rotomagensis, et Aegidius Ebroicensis, et coronaverunt regem et uxorem eius“. A következő év jelzi a királyi vő zarándoklását: „1173. Henricus dux Saxonum et Baioariorum gener Henrici regis Anglorum perrexit Hierusalem cum magno comitatu militum“. Robertus de Monte. Pertz. SS. VI. 520. Pistori. SS. I. 991.

Végre döntő bizonyíték hazai időszámításunk reformátora ellenében a XIV-dik századi Dandolo, kinek még mesebeszédeit is valódi tényekül fogadja a tudós tanár. „1173. Post Stephanum Hungariae regem regnavit Bela frater Stephani graecus.“ Murat. SS. XII. 298.

### 3. III. Béla kezdete.

Béla küzdelmeit Gyécza herczeggel 1172-re teszi a tudós tanár, koronázását pedig a krónikai számítás ellenében 1173-ra: „Béla csakhamar legyőzi öcsését is, és arra kényszeríti, hogy Ausztriában keressen menedéket; és magát 1173 elején megkoronáztatja királynak“. M. O. tört. II. 313. Itt is megjelölik krónikáink a január 13-diki vasárnapot, mely azon számú napra csak 1174-ben esik.

Gyécza herczeg ekkor nem *kereshetett menedéket*, mert fogságba jutott, mint alább kitűnik. Az 1173-ban indult Welf Henrik visszatérése is. Magyarországon át 1174-re szól: „Venit ad regem Hungarorum, qui tunc *noviter creatus erat* (koronáztatott) et regnum fratris obtinuerat“ Arn. Cap. XII.

Béla elhalt 1196 április 23-dikán kedden (F. IV. 105.). Királysága tartamát 1173 márczius 4-dikétől számítják, és 23 évre, egy hónapra és 19 napra határozzák: „Regnavit annis viginti tribus mense uno et diebus decem novem“ (tizenkilencz; magyar ember nyelvezete). (F. III. 101.) 1173 Márcz. 4 + 23 = 1196 márczius 4. + 1 hó = április 4. + 19 nap = április 23.

*Gyécza herczeg fogsága és szabadulása.* Az is, mit Árnold 1189-ben Esztergomban hallott Gyécza fogságáról, ezen fogság kezdetét 1174-re határozza. „Regina petit — ut frater regis per *quindecim* annos ab ipso rege in captivitate detentus, a captivitate liberaretur.“ Pertz SS. XXI. 172. Mert 1189 — 15 = 1174. A herczeg tehát ekkor nem menekülhetett Ausztriába, hanem fogságba jutott.

Nevezetes, mikép igyekszik leplezni téves számításait a tudós szerző, midőn 15 helyett „több mint 10 évet“ ír. „A pártütő herczeg már *több mint 10 éve* sínylődött a fogságban, midőn a királyné a császár közbenjárását kérte ki.“ II. 338. l.

Gyécza egykor megszökött fogságából, és előbb Ausztriába,

utóbb Csehországba menekült; honnan Szobjeszláv herezeg visszakísértette Bélához. A vendégszeretet ezen megsértését rosszalva említi a Szilói krónikás: „*Evasit* ille (Geiza) nescio quomodo, et veniens in Bohemiam dux Sobieslaus *fraudentissime* receptum cepit, et fratri suo in Hungariam vinculandum remisit.“ Dobner Mon. Boh. I. 89.

A királyné éppen úgy mellőzi a menekülési idő leszámítását a fogsági időből, mint krónikáink III. Istvánnak számítják be azon időt is, melyben II. László és IV. István uralkodtak.

### Geiza királynév hangoztatása.

A G lágyhangú lehetett. Bizonyítják a lengyel krónikák és Róbert Károly 1326-diki oklevele, melyekben István király *Jessze* fia. Bizonyítják a XII-dik századi Kinnamosz *Jatzasz*-sza és a XIII-dik századi Alberik-féle krónika *Jéchája*. Ditmár ezen nevet *Deuiz* alakban említi. I. Gyécza király is *Deuca* néven szerepel egy martyrologiumban. Végre Prágai Vince is *Deuce* névvel jelzi II. Gyéczát; mely nevet a német krónikák *Joitscho*-val írnak. Ezen lágy hangoztatást újabb kori tudósaink is elfogadhatták. Szabó Károly Gyeics vezért és Gyeics királyt említ (Kézai 56. és 77. lapokon), Knauz pedig „Gyeicsa II. rex“-ről ír (Mon. I. 103.) a torontáli Nagy-Jécsa helység hasonlatára; hol a közép *ei é*-be ment át mint Jesse-nél és az Alberik-féle Jecha-nál. A Zágrábi krónikás is *é*-vel adja: „Dux Gexche postea rex.“ F. III. 255.

A végszótágot Knauz *cs*-nek mondja; Torontálban is *Nagy Jécsa* helység viseli e király nevét (Kn. Mon. I. 50.). Mi *cz*-t hangoztatunk, mert I. Gyécza pénzein a körirat *Geuca*; temetési helye is Vácson: „Geuca Vaci.“ (F. IV. 88.) 2. Okleveleiben *Geica* vagy *Geythsa* (Kn. Mon. I. 103., 110.), III. István pecsétén: „*Geyce* regis filius“ (Mill. dízmű II. 305., 307.) és „*Geytse* regis“ (Kn. Mon. I. 119.). A német *z* is ezen hangot jelöli: „Regis *Geize*“ (Wenz. I. 58. 60. Kn. Mon. I. 107.). Ezen hangoztatást tehát numismatikai sphragistikai és oklevéli példák igazolják.

### Figyelmeztetés az Árpádházi genealogiát illető ismereteink hiányos voltára.

A Millenniumi dízmű IV-dik kötetében olvassuk, hogy Burgundi Merész Károly nem tartozik leányágon az Árpádházhoz. Mert midőn apja ajánlja őt megválasztás végett a magyar Rendeeknek, ezek mellőzik, mivel nem akarnak szakítani azon szokással, mely szerint „A nemzet királyát mindig az Árpád-

házzal legalább leányágon rokon dynastiák sarjai közül választotta“ (IV. 80.).

Ez téves megjegyzés: mert Károly közelebb rokon volt az Árpádházhoz, mint akár osztrák László, akár nagyapja Zsigmond. Mert ezek III. Bélától erednek, Károly pedig II. Endre Jolánta leányától származik. Éppen ezen Jolánta utódai a most uralkodó osztrák ház fejedelmi tagjai is, mert már Ferdinánd és Ulászló Annája előtt I. Maximiliánban Jolánta egyik utódát tisztelhetjük. Ezt a következő családfa bizonyítja.

II. Endre Jolánta leányát nőül veszi I. Jakab arragoni király † 1276. Ennek leányát Jolántát veszi X. Alfonz († 1284) spanyol király. Portugáli Dénes király neje is Arragoni Sz. Erzsébet, † 1336. Jolánta unokája. Ezekből származik Portugáli I. János.

I. János Portugáli király, † 1433, neje Filippina a lancasteri herczeg leánya

Eduárd király † 1438. Neje Eleonora IV. Ferdinánd az Arragoni leánya.	Izabella 1430 óta Burgundi Filep neje.
Eleonora 1452-ben III. Frigyes cs. neje.	Merész Károly † 1476. Francia évszám.
I. Maximilián császár.	Mária I. Maximilián neje.

A debreczeni országgyűlésen 1849-ben szóba jött az angol királyné fia a walesi herczeg trónjelöltsége. Ő leányágon Árpád-vér. Oroszlán Henriktől a braunschweigi herczegtől I. Béla unokájától származik.

Így Árpád-vér az orosz czár, II. Miklós is, kinek Darmstadt nagyapja II. Endre leányától, Sz. Erzsébettől származott. Az orosz czár nejénél pedig, Viktoria királyné unokájánál, I. Béla és II. Endre családfái egyesültek. Azt is kevesen tudják nálunk, hogy a Hohenzollern uralkodóház tagjai Habsburgi Rudolf császár hugától származnak. A Zeitz-i krónikás írja: „1289. Eodem anno vel circa Rodulphus rex vacante Burggraviatu Nuringbergensi, eundem comiti de Zollern contulit sororio suo, a quo descenderunt Burggravii usque ad Fridericum, qui in Concilio Constantiensi factus est marchio Brandenburgensis per Sigismundum imperatorem.“ Chronicon Citizense. Pistor. SS. I. 1189.

## A Homeros-féle költői nyelvhasználat és a Homeros-kérdés.

(Kivonat *Gyomlay Gyula* lt. f. é. május 1-én tartott székfoglalójából)

Előadása bevezetéséül az értekező rövid összefoglalásban jelezte a Homeros-kérdésben elfoglalt álláspontját, mely nagyban és egészben Maurice *Croiset*-nak felfogásához hasonlít leginkább. A Homeros-féle költemények keletkezésében két momentumot tart döntőnek. Első: a IX—VIII. századok költőinek termelő és bővítő munkássága. Második: az egész epikai inventarium megmentésére irányuló, gyűjtő munkásság, mely az addig sem elszigetelt, de egy egészbe még össze nem gyűjtött énekek feljegyzésére vezetett. Erre a felfogásra nem csupán belső (esotericus) okok bírták az értekezőt; ezúttal azonban egy ilyen belső argumentummal foglalkozik, mert a Homeros-kérdés mostani sarkpontjának, az aoidos-iskolák létének bizonyítására a külső (exotericus) argumentumok nem elegendők. De nem a költemények szerkezetét teszi vizsgálódása tárgyává, — mert ebben a vizsgálódásban nagyon sok tere van az egyéni ízlésnek és felfogásnak, — hanem a költemények nyelvbeli előadását, s nevezetesen a költői nyelvnek egyformaságát, megállapodottságát. A Homeros-féle költői nyelvnek a megkövesülésig menő egyöntetősége eddig sem került ki a Homeros-kérdéssel foglalkozók figyelmét. De az egységet vitató tábor éppen ebben az egyformaságban legfőbb bizonyítékát találta a maga elméletének, a Wolf-Lachmann-féle irány pedig nem bizonyítékul használta, hanem bökkenőnek tekintette ezt az egyöntetűséget s éppen azért már Wolftól kezdve (L. Prolegg. XXXI. 138.) inkább a különbségnek kutatását tartotta kívánatosnak. Az értekező is fontosnak tartja a nyelvhasználat különbségeinek vizsgálatát is; ezúttal azonban a nyelvhasználat egyöntetűségének tüzetesebb vizsgálatát tűzi ki feladatául s felveti ezt a kérdést; vajjon a költemények egészében mutatkozó egyöntetűség, egyformaság csakugyan olyan természetű-e, hogy annak alapján a költeményeket mai terjedelmükben egyetlen egy költő alkotásának kell tartani?

Az iteratumok tüzetes vizsgálásában a Schmidt-féle „Parallelhomer“ (Göttinga, 1885) anyagára támaszkodik. Az iteratumok statisztikája a következő eredményekre vezet. Olyan ismétlődő

hely, melynek rhythmikus értéke hat morát meghalad, mintegy tizenkétezer van a két költeményben, úgy hogy már maga ez a nagy szám kétségesse teheti, vajjon egy ember és egy nemzedék elméjének művei lehetnek-e ez ismétlődő helyek. De még feltűnőbb az, a mire először éppen az értekező hívja fel a kritika figyelmét, hogy e tizenkétezer iteratumnak legalább fele *nem sokszor, hanem csupán két, legfőlebb három ízben* fordul elő a két nagy költeményben. (Ismétlődő *egész* sorokra nézve ez a tény már abból is világos, hogy 1804 sor összesen 4730-szor fordul elő: mert  $4730 : 1804 = 2.6$ ). A sokszor előforduló kitételek mai napság is könnyen emlékezetünkbe vésődhetnek; de hatezer, csak kétszer, legfőlebb háromszor előforduló kitétel észbentartása és *következetes alkalmazása*, főkép írás nélkül, egy elméről fel nem tehető. A Homeros-féle költői nyelv technikája sokkal következetesebb, megállapodottabb, semhogynem megfejtethető volna azzal a mai napság divatos feltevessel, hogy Homeros nem maga teremtette ugyan ezt a nyelvet, hanem maga is megtanulta, de azután ezen a megtanult nyelven ő maga alkotta meg a költeményeket úgy, a hogy vannak.

Annak bizonyítására, hogy a két költemény ránk maradt formájában nem lehet egy emberi elme műve, az értekező felemlíti először is azt a nem közömbös tényt, hogy az iteratumoknak csupán összeszedése (a mai segédeszközök mellett is) Schmidtnek saját vallomása szerint tíz esztendei folytonos munkába került. Vizsgálat alá veszi továbbá Homeros utánzóinak és fordítóinak költői nyelvhasználatát az iteratumok szempontjából. Ez a vizsgálódás az utánzókat illetőleg arra az eredményre vezet, hogy például Vergilius nyelve iteratumokban basonlíthatatlanul szegényebb, más szóval phrasisokban sokkal gazdagabb, mint a Homeros-féle költemények nyelve. A fordítókat illetőleg pedig arra, hogy még a leghosszabb időbe került, legpontosabb fordítás is nagyon gyakran nem törődik az iteratumok következetes (állandó) fordításával, mert ez a munka (kivált a Schmidt-féle könyv megjelenése előtt) oly technikai terhet rakott a fordítók vállaira, mely egyrészt bénította volna lelkük szárnyalását, de másrészt különben is elviselhetetlen volt, mert hiszen éppen egy Voss példája mutatja, hogy hatezer, csupán kétszer előforduló phrasisnak következetes alkalmazása még az újabb segédeszközök használata mellett sem telik egyetlen egy emberi elmétől.

Az iteratumok vizsgálata tehát nemcsak ellenkező eredményre nem vezet a többi belső és külső okokból folyó eredményekkel, hanem ellenkezőleg, megerősíti a Homeros-kérdés jelenlegi sarkatételét. A Kr. előtti IX—VIII. században előbb a kisázsiai részekben, aztán a görög anyaországban is, kellett lennie az emberek olyan osztályának, mely az epikus költészettel hivatásszerűen foglalko-



zott; kellett lennie továbbá egy olyan hatalmas, nemes társadalomnak, mely a költők számára ezt a foglalkozást jövedelmezővé tette. A Homeros-féle nyelvhasználat tüzetesebb vizsgálata végkép lerontja a kritikátlan régiségnek azt a hagyományát, mely egy egész hosszú korszak összes költői jelességeit egyetlen egy mythikus ideál csodás alkotásainak tulajdonította, s fontos következményekkel jár a Homeros-féle költészet aesthetikai megítélésére. Ezen aesthetikai következtetések levonását, s kapcsolatban velök némely mai napig is divatos fonák szempont kritikáját egy későbbi értekezése számára tartotta fenn az előadó.

## A kegyúri jog történetéhez.\*

A királyi kegyúri jog természetének földerítése szempontjából kiválóan fontosak azon adatok, melyek gyakorlásának módját a királyi trón üresedésének idején világosítják meg.

Magyarországban a leghosszabban tartó trónüresedés a várnai csata után volt.

Köztudomású, hogy az első országgyűlés, mely 1445. tavasz elején tartatott, az üresedésben levő püspökségek és más javadalmak haladéktalan betöltését rendelte el. Arra nézve, hogy ez intézkedés végrehajtása körül milyen eljárás követtett, ekkorig combinatiókra voltunk utalva

Ellenben most már biztos alapot nyújt a következő két oklevél, a melyeket a Batthyányi herczegek körmendi levéltára őriz.

Az egyik oklevél tanúsága szerint az 1445. tavasz elején tartott pesti országgyűlésen egybegyűlt rendek Debrenthei Tamást biztosították a felől, hogy a legelső megüresedő püspökségre, melyet elfoglalni hajlandó lesz, őt megválasztják, a püspöki méltóságot és javadalmat neki adományozzák, és kieszközlík, hogy azt a király neki adományozza.

Ezen oklevélből következik, hogy az országgyűlés feljogosítva érezte magát a királyi trón üresedése idejében, az egyházi javadalmak adományozása körül, a királyi kegyurasághoz tartozó jogokat gyakorolni és pedig nemcsak tényleg megüresedett javadalmakat adományozni, hanem jövőben megüresedő javadalmakról is rendelkezni. Az a záradék, hogy a javadalomnak Debrenthei részére való adományozását a királynál kieszközlík, arra az eshetőségre vonatkozik, ha akkor, mikor a javadalom

\* Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez Közli *Fraknoi Vilmos*. Kiadja a Magyar Tudom. Akadémia. Budapest Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. könyvnyomdája. 1899. — Ára: 3 frt 75 kr.

adományozásának ideje elérkezik, a kegyúri jogokat nem az országgyűlés, hanem a király — és pedig akár a netán visszatérő Ulászló, akár utódja — fogja gyakorolni.

A második oklevélből látjuk, hogy Debrenthei csakhamar élt a pesti országgyűléstől részére biztosított joggal. A következő (1446.) év február végén tartott székesfehérvári országgyűlésen kijelentette, hogy a Rozgonyi Simon halálával megüresedett egri püspökséget kívánja elfoglalni. Mire az országgyűlés őt egri püspökké „megválasztotta és kinevezte“.

Debrenthei e „választás és kinevezés“ alapján lépéseket tett Rómában, hogy a bullák kiállítását kieszközölje. Ezeket csakhamar, az 1446. április 11-ikén tartott bibornoki consistorium alapján elnyerte.

Azonban a fehérvári országgyűlés végzése és a pápai bulla daczára Debrenthei nem léphetett az egri püspökség birtokába, melyet Héderváry László szent-mártoni apát, bátyja a nádor, a Rozgonyiak és más főurak pártfogására támaszkodva, bitorolt.

E miatt Debrenthei a június közepén tartott országgyűlésen megválasztott kormányzóhoz fordult, a ki nem habozott a fehérvári országgyűlésen történt „megválasztást és kinevezést“ föntartani. Azonban az erről szóló okiratot nem Hunyadi János, kire mint a megválasztott kormányzóra az országgyűlés a királyi kegyúri jogok gyakorlását ruházta, állította ki. Szécsi Dénes primás, Hunyadi János kormányzó, Ujlaki Miklós és Pelsőczy Imre erdélyi vajdák, Garai László macsói bán és Szécsi Tamás főispán nyilatkoztatják ki, hogy „a többi főpapok és zászlósurak tanácsára és megegyezésével“ az üresedésben levő egri püspökségre Debrentheit „választják meg és nevezik ki“.

A magyarázatot a pesti országgyűlés azon végzésében találjuk, mely megállapította, hogy a kormányzó az egyházi javadalmakat „a mellé rendelt tanácsosok hozzájárulásával“ adományozza.

Ez az egyetlen ilyen adománylevél, mely ránk maradt.

Megemlítjük e helyen, hogy Szilágyi Mihály, mint megválasztott kormányzó, szintén gyakorolta a királyi kegyúri jogot, s e czímen tett előterjesztéseit a szentszék kellő figyelembe vette.

\*

Szécsi Dénes esztergomi érseknek 1455. május 14-ikén Kassa városához intézett levele, azt az érdekes tényt állapítja meg, hogy a primás, a szent-Domokos-rend kassai zárdáját reformálni kívánván, szükségesnek látta ehhez a felhatalmazást nemcsak a pápától, hanem a királytól is kieszközölni, és a reformatio foganatosításában „apostoli és királyi hatóság“ alapján járt el.

V. László király óta sűrűn fordultak elő az esetek, a mikor

a káptalani és egyéb javadalmak adományozását illető királyi kegyúri jog az egyházmegye főpapjára ruháztatott át.

Figyelemre méltó, hogy Vince váci püspök, Mátyás uralkodása alatt, ez átruházás kánonjogi érvényessége iránt kétségeket táplált, s ez ügyben Romába fordult.

A káptalanok által az érsekek és püspökök választása alkalmával felvett jegyzőkönyvekből csak egyetlen egy maradt fenn: a veszprémi káptalané 1417-ből.

Újabban, Vágner József, „Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez“ című munkájában egy 1328. április 30-ikán kelt oklevelet bocsátott közre, mely a káptalan-választásokra és a zsarnoki önkényre, mely a főpapi székek betöltésénél gyakran érvényesült, érdekes világosságot vet.

A nevezett napon a székesfehérvári káptalan előtt megjelent István mester nyitrai olvasókanonok, és a következőket adta elő:

A nyitrai püspökség halálával megtüresedvén, a káptalan István olvasókanonokot, Sebestyén trencsényi főesperest, Pál gradnai főesperest és Pál áldozárt Károly királyhoz küldötte, hogy a választás megejtéséhez kegyúri felhatalmazását eszközöljék ki.

Azonban útközben az esztergomi érsek elfogatta és erőszakos módon az esztergomi várba hozatta őket. Itt az ő jelenlétükben testvérét Meskót, a szent János lovagrend tagját, nyitrai püspököknek nyilvánította „adományozás címén, a káptalani választás mellőzésével“. A mit kétségkívül úgy kell magyaráznunk, hogy a királytól a nyitrai püspökség adományozására felhatalmazást eszközölt ki magának.

Az érsek ezen kijelentés után halálos fenyegetésekkel kényszerítette a káptalan küldötteit, hogy hozzájárulásukat adják. Majd, miután fegyveresei élén a nyitrai székesegyházat megszállotta, a püspöki, káptalani birtokokat elfoglalta, ugyancsak halálos fenyegetésekkel a káptalan többi tagjainak hozzájárulását szintén kicsikarta. A káptalan ezért tiltakozását a székesfehérvári káptalan hiteles-helyi jegyzőkönyvébe iktatta.

Azonban szavuk hatástalanul hangzott el, Mesko — a királyné rokona — Károly király pártfogásával megszerezte a pápai kinevezést, és a nyitrai püspökséget 1334-ig, a mikor Veszprémbe helyeztetett át, kormányozta.

Nagy Lajos király nem lépett atyja nyomaiba; uralkodása elején a főpapi székek betöltése körül a római szent-szék korlátlan rendelkezésében teljesen megnyugodott. — Tanúságot tesz erről 1343. május 25-ikén Lindvai Miklós bánhoz intézett levele. Ebben előadja, hogy a pápa László zágrábi püspököt a kalocsai érsekségre és Jakab csanádi püspököt a zágrábi püspökségre helyezte át, s ezen főpapok részére ő pártfogását kérte ki; ő

tehát „ezen felszólalásnak hódolva“ a bánt felszólítja, hogy a püspökség javait Jakab püspöknek adja át. Figyelemre méltó, hogy a király nem tesz említést arról, hogy az áthelyezésre neki akár folyamodás, akár bemutatás útján befolyása lett volna: továbbá, hogy a püspöki javak átadása körül a királyi kegyúri jogokat gyakorolni ekkor sem szűnt meg.

Lajos király az egyházi javadalmakhoz tartozó birtokok elidegenítésében és cseréjében is kegyúri joga alapján rendelkezett; azonban — mint az ó-budai prépostság birtokainak cseréjénél 1355-ben történt — a pápa jóváhagyásáért folyamodott, s a cserének pápai biztosok által eszközzendő foganatósítása ellen kifogást nem emelt.

\*

Mátyás királynak a kegyúri jog gyakorlásában követett eljárása ismertetésére jellemző részletek a következők:

1459. július 1-én a király egyességre lép Ujlaki Miklóssal, ki, miután Frigyes császárhoz pártolt volt, neki meghódolt. A harmadik pontban kötelezi magát, hogy az erdélyi püspökséget Máté püspöknek visszaadja. Ebből megtudjuk, hogy Mátét, mikor néhány hónap előtt Ujlakival a császárhoz csatlakozott, az erdélyi püspökségtől megfosztotta volt.

1472. szeptember 23-ikán a veszprémi püspök helynökét utasítja, hogy a zalavári apátságához tartozó plébánosok fölött birói hatóságot ne gyakoroljon és őket a netán ellenök alkalmazott egyházi büntetésektől oldja föl.

1473. október 26-ikán Vetési Albert veszprémi püspökhöz intézett levelében megütközését fejezi ki a fölött, hogy, miután Dóczi Orbán budai olvasókanonok és Kornis Mihály veszprémi prépost királyi jóváhagyással javadalmukat elcserélték, a püspök a veszprémi prépostságot másnak adományozta. Meghagyja neki, hogy a cseréhez adja jóváhagyását. „Ellenkező esetben, ha rendeletünk és jogaink megvetésén érünk, gondoskodni fogunk, hogy jogos rendelkezéseinknek ti és más alattvalóink híven engedelmeskedjetelek.“

1477. január 9-én a pozsonyi prépostot fölhívja, hogy miután káptalanának tagjai botrányos életet folytatnak, kánoni vizsgálatot tartson, ha szükségesnek mutatkozik, a bűnösöket fogsággal vagy javadalomvesztéssel büntesse, és azokat, a kik javíthatatlanoknak bizonyulnak vagy intézkedései ellen fellázadnak, bilensekbe verve Budára küldje, hol a királyi börtönbe fognak vettetni.

1483-ban a pápát értesíti, hogy a nyitrai püspökséget sok év óta üresedésben hagyta, mivel nem talált megbízható egyházi férfiút, kinek a német, morva és lengyel támadásoktól fenyegetett nyitrai várat átadhassa; „ámbár tehát Isten szemében jogos és

észszerű oka volna a püspökséget örök időkig a maga hatalma alatt tartani“, mégis elhatározta magát betöltésére, és főpapjává a saját gyóntatóját, Gergely ferenczrendű szerzetest jelölte ki.

1485. január 29-ikén a pozsonyi káptalant értesíti, hogy prépostjától szenvedett sérelmek tárgyában a birói eljárás megindítására Beatrix királynét bízta meg, kit utasítással látott el, hogy az elmarasztalandó fél irányában miképen kelljen eljárnia.

1488. őszén Pecchnioli Angelo ortei püspök, mint pápai követ, Magyarországra küldetvén, útközben Zengben megállapodott. Itt a püspöki széket a Mátyás királytól kinevezett Mibály foglalta el, ámbár a pápa Campana Andrást nevezte volt ki zengi püspökké. A pápai követ felhívta őt, hogy lépjen vissza, mire ő hajlandónak nyilatkozott, megemlítvén, hogy különben is a király kényszerítette őt a püspökség elfogadására. Pecchnioli, mikor az udvarhoz érkezett, szóba hozta az ügyet Mátyás király előtt. Ez azonban ezt a választ adta neki: „Az Istenért, ne akarja követ úr, hogy viszályba bonyolódjam ezekkel a magyarokkal, kik azt soha sem tűrnék, hogy a kinevezést visszavonjam. Sok bajom volt már a modrusi püspökség miatt is. Nem akarok új nehézségekbe bonyolódni. Mindazáltal fel fogom kérni a ferrarai herceget, hogy az én kedvemért elégítse ki valamely módon azt a püspököt (t. i. a pápától kinevezettet), a ki, mint követ úr emlité, az ő alattvalója és tudós, jó ember“.

Ezen nyilatkozatban jellemző, hogy Mátyás a magyar rendeket a korona kegyúri jogainak buzgó oltalmazói gyanánt tüntette föl.

III. Pál pápa, mikor 1539-ben János királyhoz Rorario Jeromost követül küldötte, általa azt a kívánságát tolmácsolta, hogy a kinevezett magyarországi püspököket, mielőtt a pápai megerősítést elnyerik, ne engedje javadalmuk birtokába lépni, és e tekintetben „más keresztény fejedelmek eljárásához alkalmazkodják“.

Erre a következő választ kapta:

„Ő szentsége ne csudálkozzék a fölött, hogy ő felsége az ország régi szokásához és gyakorlatához ragaszkodott; mert attól eltérve, Isten nevének dicsősége ellen követne el sérelmet; mert az országban sok év óta elhatalmasodott zavarok közepett. főképen az új eretniség terjedésével szemben, a püspöki egyházak, ha pásztor nélkül maradnak, végképen elpusztulnak. Ő felsége tehát ő szentsége és a szent-szék irányában úgy fogja magát viselni, a mint ő felségének elődei viselték magukat“.

\*

II. Rákóczi Ferencz az 1705. szeptember havában tartott szécsényi országgyűlésen „a szövetségelt magyarországi főrendektől“ megválasztatván „vezérlő fejedelemmé“, és huszonnég

tagból álló tanács rendeltetvén oldala mellé az ország kormányzásában, teljes hatalommal ruháztatott föl. Ezt maga és tanácsosai is úgy értelmezték, hogy a királyi kegyúri jogra is kiterjed. Mindazáltal ezt csak egy ízben gyakorolta, mikor 1706. nyarán a Leopold királyhoz híven ragaszkodó Sigrái János szepesi prépostot javadalmától megfosztván, ezt hű tanácsosának és diplomatájának Brenner Antal hantai prépostnak adományozta. Ez a prépostság birtokába azonnal behelyezkedett, és felhívta a szepesi káptalant, hogy neki, mint főpapjának, hódolatát mutassa be, a nélkül, hogy az esztergomi érsektől, a kinek hatósága alatt állott a prépostság, az egyházi megerősítést kieszközölné, a mit nem is remélhetett elnyerni, mivel Keresztély Ágost bibornok-prímás Leopold pártjának egyik főtámasza volt. Azonban a szepesi káptalan vonakodott Brennert főpapjának elismerni, neki az engedelmisséget nyíltan megtagadta; arra hivatkozott, hogy a prépostság nincs üresedésben, minélfogva adományozásra senki sem lehetett feljogosítva, és különben is Brennert azért sem ismerheti el főpapjának, mivel az érseki megerősítést nélkülözi.

Brenner érdekeinek megoltalmazására maga Rákóczi vállalkozott. 1706. december 23-ikán Rozsnyóról, a szepesi káptalanhoz intézett levelében, kifejtette, hogy Sigrái prépost, mivel a szövetséges rendekhez nem csatlakozott, a törvényes hatalom előtt meg nem hódolt és prépostságát elhagyta, polgári törvények és az egyházi kánonok értelmében javadalmát elvesztette, a melynek betöltése tehát szabadságában áll annak, a kit „a választás, bemutatás és ellátás joga illet“. Ezt a jogot ő a szécsényi gyűléstől ráruházott hatalom alapján veszi igénybe, és azt a reményét fejezi ki, hogy a pápa is jóvá fogja hagyni mindazt, a mi „a magyarországi egyház kormányzásának érdekében jogos és illendő“. Ennek következtében „mind kiváltságos és egyházi, mind közönséges és általános hatalmánál fogva“ a káptalant felhívja, hogy törvényes főpapjának, Brenner prépostnak hódolni és engedelmeskedni tartozzék.

A szepesi káptalan engedett. 1707. február 18-ikán nyilatkozatot állított ki. Ebben előadja, hogy a szepesi prépostságnak Brenner részére „a szövetséges rendek vezére által, az egyházi és világi rend nevében s hatalmával történt adományoztatása“ alkalmával vita támadt az iránt, vajjon Brenner személyében feltalálható-e „a nevezett prépostsághoz csatolt lelki és világi kormányzás hatalma?“ Azonban „a főpapok, az ország rendei és a fenséges herczeg“ a vitás kérdést akképen döntötték el, hogy „a szent kánonok szabályainak és az ország ősrégi kiváltságainak megfelelően“ a kinevezett prépostban, a prépostsággal egybekapcsolt lelki és világi kormányzás hatalmának teljessége megvan. Ennek következtében a káptalan kijelenti, hogy Brenner

íránt a főpapnak tartozó tiszteletet, hódolatot és engedelmességet fogja tanúsítani“.

Rákóczi ezen kísérlete a királyi kegyúri jog gyakorlására a római szent-széknél tudomására jutván, XI. Kelemen pápa szükségesnek látta, hogy az ellen felszólaljon. 1707. április 2-ikán a primáshoz intézett levélben tette ezt.

Rákóczinak a szepesi káptalanhoz intézett levelére utalva, így ír: „Mindenki, a ki az egyházi törvényekben és rendeletekben csak némi kis jártassággal bír, tudni fogja, hogy azok az állítások az igazság és jogosság kellékeit nélkülözik, a miért a szepesi káptalanhoz intézett rendelet, a törvényes hatalom hiánya következtében, érvénytelennek tekintendő“, minélfogva felesleges lenne szembevetni érvénytelenségét bizonyítani. Mivel azonban az egyház legfőbb hatalmát, a császári felség királyi méltóságát és az esztergomi egyháznak primási jogkörét sérti: . . . felhívunk, hogy ezen igyekezeteknek erőlyesen ellenállani és az egyház szabadságát a világi és törvénytelen hatalomra támaszkodó bitorlók ellen megoltalmazni igyekezzél“.

A primás mindazáltal jónak látta bevárni, míg Rákóczi hatalmát Magyarországon Leopold seregeinek diadalai megtörték. Ekkor 1709. december 18-ikán kibocsátott okiratában, a pápától nyert felhatalmazásra hivatkozva, mindazon egyháziakat, kik Rákóczihoz csatlakoztak volt, egyházi büntetésekkel sújtotta és javadalmuktól megfosztotta. Brenner, ki névszerint meg van említve, kevéssel utóbb elhagyta prépostságát és hazáját; számkivetésbe vonult.

A szepesi prépostságnak Rákóczi által történt adományozása a királyi kegyúri jog történetében azért is nevezetes mozzanat, mert alkalmat szolgáltatott a királyi kegyúri jogról szóló első nyomtatott könyv közzétételére.

Brenner ugyanis 1707. elején Lőcsén negyedréti, 110 lapra terjedő munkát adott ki, mely hivatva volt az ő kinevezetésének jogosságát igazolni; de nagy jogtudományi apparátussal a királyi kegyúri jog alapelveinek fejtegetésére terjeszkedett ki.

Az Oklevéltárban közölt egyes darabokhoz magyarázó jegyzeteket csatolni feleslegesnek látszott, minthogy azokról a szerző történeti munkája a szükséges felvilágosításoka megadja.

## Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetének tartalma: Wertheimer Edének kiadatlan okiratok alapján az 1811/12-iki magyar országgyűlésről irt tanulmánya. Ez országgyűlésnek Ausztria mélyen megrendült pénzügyeinek helyreállítását kellett volna támogatni. Azonban a rendek azt a módot, melylyel a kormány őket az állami terhekben való részesedésbe belevonni igyekezett, írott jogaikba ütközőnek tekintették. Heves tiltakozások hangzottak föl körükből, úgy hogy ezt az országgyűlést jogosan nevezhetnők az összeütközések országgyűlésének, melynek az a szívósság és szenvedélyesség kölesönöz nagy jelentőséget, a mint a rendek alkotmányos jogait a bécsi udvar minden támadásával szemben megvédeni igyekeztek. — Egy névtelen író *Herczeg Windisch-Graetz* czímmel a magyar szabadságharczban nagy szerepet vitt osztrák főhadvezérnek nem régiben német nyelven a bajor kir. tudományos akadémia kiadásában megjelent életrajzát ismerteti, s a minket magyarokat leginkább érdeklő dolgokat közli rövid kivonatban. — Kresmárik János *A török jogrendszer és igazságszolgáltatásról* szóló tanulmányát befejezi. — Ezután Ifj. Szász Károly *Balogh hadnagy története* című elbeszélésének befejező része következik. — A költemények közt van Gyulai Pál *Az év végén* című eredetije, s *Catallusnak* öt verse Csengeri János fordításában. — Meller Simon az *új művészi ipar* czímmel a belga, de legfőképen az angol műipar nagy fejlődéséről ír iparművészeti múzeumunk karácsonyi kiállítása alkalmából, s arra int, hogy tanuljuk el a külföldtől a szerkezet tisztaságát és azt, hogy a díszítő elemeket ne a multból, hanem a természetből, a természet utilizálásából merítsük. Ne erőltessük most a magyar stílust. A hol élő művészet van, ott a nemzeti jelleg mindig érvényesül. — Vadnay Károly *Báró Vay Miklós*ról, a főrendiház néhai elnökéről emlékezik, kinek „Emléklapok“ című könyve Lévy József bevezetésével nemrég jelent meg. — Egy névtelen író a *Magyar jogi Lexikonról* irt ismertetést. — Az *Értesítőben* Szily Kálmán Adalékok, és The key of truth című munkák vannak ismertetve. Schächter Miksa válaszol „Egyetemeink és az autonomia“ című művének ismertetésére: a bírálónak erre adott viszonválasza és az új magyar könyvek jegyzéke zárja be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat áprilisi füzetének tartalma: Heller Ágost *Kovalevszky Szónya* orosz tudós asszonyról ír, ki



a mellett, hogy a matematikában ritka tehetséggel vált ki, mint író is kitűnt. — Wertheimer Ede *Az 1811/12-iki magyar országgyűlésről* szóló dolgozatát folytatja. E közleményben azon hosszú és heves küzdelemről szól, melyre szükség volt, míg a fölírat abban az alakban jöhetett létre, melyben most előttünk fekszik. Valóságos vak-ság volt ugyanis oly harezra termett ellenzék mellett, oly lépések szentesítését várni, melyekben ez alkotmánya megsértését látta. Be is következett, hogy a rendek, a királyi előterjesztések tárgyalásának megkezdése előtt, olyan fölíratról kezdtek tanácskozni, melyben a február 20-iki pátens elleni tiltakozásukat a trón elé akarták juttatni. A nádor és Majláth gróf személynök fáradozásának sikerült végre a rendek beleegyezését kieszközölni arra nézve, hogy a fölíratból a legélesebb helyek és a pátens szabálytalanítását célzó követelések kihagyassanak. — Grósz Emil a Szabad Lyceumban tartott felfelolvasását a szem szerkezete és működéséről közli. Előadásában a szem physikai tulajdonságait, annak berendezését, hibáit, mozgását, elhelyezését, védelmét, valamint a fölfogott benyomásoknak az aggyal való közlésének útait, végül a szem működését ismerteti. — A szépirodalmi részben van Rudyard Kipling-nek *A ki király akar lenni* című elbeszélése. — A költemények közt találjuk Léva József *Emlékül* czimvel három költeményét, és Coppée *Zászlónkért* címűt Váró Ferencz fordításában. — Ezután K. M. szerzőnek *Gr. Rechberg, Deáknak 1861-iki fölíratáról* című czikke következik. 1861. április 6-án összegyűlt a magyar országgyűlés és május 13-án terjesztette elő Deák Ferencz fölíratí javaslatát. A beszéd hatása külföldön is oly nagy volt, hogy Rechberg szükségesnek tartotta ellensúlyozását. E célból a monarchia külföldi képviselőihez diplomatai jegyzéket intézett. Szerző a nemrég elhunyt Rechberg e jegyzékét, mely francia nyelven van szerkesztve, egész terjedelmében közli. — Molnár Géza *Perosi és az egyházi zenéről* ír. — *Az Értesítőben* Radó: Dalok és történetek; Navratil Á.: Smith Ádám rendszere; Köhler R.: Kleinere Schriften (Bognár Theophiltól); Gubernatis A.: La Romaine (Kropf Lajostól); Friedrik T.: A sör megadóztatása (Hegedűs Lorándtól) című munkák vannak ismertetve. — Ezután Márkus Dezső válaszol a Magyar jogi Lexicon bírálójának, melyre ez is felel. — Felhívás az Akadémia Könyvkiadó-vállalatára és az új magyar könyvek jegyzéke zárja be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat májusi füzetének tartalma: Joob Lajos *Pillantások a jövő századba* czimvel egy angol könyv tartalmát ismerteti, melyben tíz socialista író a jövő századnak a munkás kérdésre vonatkozó teendőit fejtegeti. Az értekezések behatóan foglalkoznak a társadalom, az ipari helyzet mozgalmával, és ha nem terjednek is ki mindenre, mégis tárgyalják a földkérdést, a trade-unionismust, a cooperatiót, a parlamenti actiót, a nevelést, a művészetet, az irodalmat és a női kérdést. A szerző ez ismertetésből az

első közleményt adja, melyben az első három értekezést tárgyalja. — Wertheimer Ede *Az 1811/12-ik magyar országgyűlés* című tanulmányát folytatja. E harmadik közleményében különösen azon heves vitát tárgyalja, mely Ferencz császár által az államszükségletek fedezése céljából a rendektől követelt 12 millió évi segély megszavazása felett folyt. A vitát mind a két oldalon a legnagyobb hevesség jellemezte. Vay közbelépése döntött ez ügyben. Ő is hangsúlyozta, hogy szó sem lehet a segélyre irányuló törvényes kötelezettségről. De azért veszélyesnek tartja a jó uralkodótól, ki az alkotmányt fönn akarja tartani, minden oly támogatást megtagadni, a melyet már a személye iránti hűségnél fogva is meg kell szavazni. E szavak súlya alatt az ellenzék is meghajolt. Oly föntartással, hogy a segély nem köteles szolgáltatás, hanem önkénytes adomány alakjában szavaztassék meg és még ez is csak a király személye iránti különös tiszteletből és hűségből, fölhagyott eddigi rendületlen ellenállásával. — Kúnos Ignác a török népirodalom ismertetéseül *Naszreddin hodsa tréfáiról* ír. Kivonatát lásd az Akad. Értesítő 1898. 607. l. — Orlai Antal Ouidának *Egy flandriai kutya* című elbeszélését fordította le. — Kozma Andor *Szabadságharczunk német dalnoka* címmel Hartmann Móríczt német költő hat költeményét fordította le. Hartmann Móríczt mindjárt, a mint megkezdődött a szabadságharcz, nagy, lelkes gyönyörűséggel fordult felénk, s ihletett, rajongó szózatokkal fordult a világhoz, különösen a németekhez, s esdve kért rokonszenvet és segítséget a mi ügyünk részére. A rólunk szóló szép versek tele vannak nagy költői és politikai igazságokkal. — Mahler Ede a nemrég megjelent *Nagy képes világtörténetről* írt ismertető cikket. — *Az Értesítőben* Lévy J. Újabb költeményei; Elizabeth: Empress of Austria (Kropf Lajostól); Kupelwieser L.: Die Kämpfe Österreichs mit den Osmanen (Acsády Ignácztól) című munkák vannak ismertetve. Végül van az új magyar könyvek jegyzéke.

2. Az ETHNOGRAPHIA ez idei évfolyamának (X. köt.) első füzetében Sebestyén Gyulának *Az avar-székely kapcsolat emlékeit* tárgyzó értekezése a bevezető közlemény. Ez mindenekelőtt azon adatok pontos kimutatásával foglalkozik, a melyekkel bebizonyítható, hogy az avarok utódai tényleg fenmaradtak a magyar honfoglalók első megjelenéseig és végleges letelepedéseig. Határozottan kimutatható, hogy a magyarok megjelenése előtt a nyugati végeken avarok és a tőlük keletre telepedett szlávok képviselték külön kágánok, illetőleg fejedelmek alatt a hegemoniát. A magyarok ezektől foglalták el Pannoniát s ha krónikáink a honfoglalási mondákban a szláv mellett az avarok nevét nem említik, annak oka az, hogy nyugaton az avar és hun név folyton váltakozik, vagy ha nem váltakozik, az általánosabban használt *hun* név szerepel az avar helyett, minélfogva az idegen kútfűket követve, joggal beszélhetnek krónikáink itten talált szlávokról és bizonyos hun-utódokról, vagyis székelyekről, mely utób-

biaknak jóakaró közreműködésével foglalták el a magyarok az Attila örökéből reájuk maradt Pannoniát. Ezzel csak az volt mondvá, hogy a honfoglalók itt *szlávokat*, *avarokat* találtak, mi tökéletesen megfelel a történeti igazságnak. Hogy tényleg így áll a dolog, világosan mutatják krónikáink hun történetei, melyek nagy részben sehogy sem illenek Attila hunjaira, hanem a hunoknak nevezett avarokra. A hunok romlását tárgyazó részek valóságban az avarok romlásának eseményeit közlik. A hun-avar emlékek közé elhelyezett későbbi (honfoglalás-kori) események is viszonyban vannak az itt talált avar utódok történetével. A krónika szerint az avar-hun romlást *kétféle* töredék élte túl. Az egyik, a mely háromezzer harezosból állt, itt maradt és a Csiglamezőn vonta meg magát, mikor pedig a magyarok jöveteléről értesült, Rutheniába ment és a jövevényekkel egyesülve, segítette elfoglalni Pannoniát, a melyben aztán új foglalási földet kapott. Ez történetileg kifejezve, a *pannoniai avarság* meghódolása. A másik a *keleti hun* csatlakozás, Csaba fiának, Edemennek részéről Szkythiában. Ezen kétféle hun csatlakozáson alapszik a szerzőnek fejtegetése szerint a kétféle, t. i. a *nyugati és keleti székelység* története A XII—XIII. század folyamán közibénk beolvadt nyugati székely határőrök a hunutódoknak tekintett és hunoknak is nevezett IX. századi *pannoniai avarok egyenes leszármazói voltak*. Csatlakozásuk, elmagyarosodásuk és lassú beolvadásuk fokonként elhomályosította nemzeti történetüket és létrehozta a történetet helyettesítő magyar-hun mondát, mely a reájuk vonatkozó hagyomány és a velük kifejlődött történelmi és nyelvkapcsolat révén magának elhódította az Attiláig szolgáló pannoniai emlékeket, sőt még a szomszéd népek némely hazai vonatkozású emlékeit is. Más eredetűek, a keleti vagyis *erdélyi székelyek*. Ez a keleten csatlakozó néptől, a kozár fenhatóságtól elpártolt *kabaroktól* származik. Mind a két csatlakozó népből, a rendes hadi eljárás szerint határőrző, vagyis *székely* nemzetség lett; de a csatlakozás különböző módjai szerint más lett egyiknek is, másiknak is a sorsa. A nyugati, avar származású székelység, mint *hódoló* beolvadt s még számban való megfogyatkozás nélkül is (minek a nyugati vérszes háborúk voltak főokai) beolvadt volna. A keleti, kabar származású székelység, mint a mely keleten a honfoglalás előtt *önként csatlakozott*, a hét honfoglaló törzs mellett nyolczadik gyanánt szerepelt, sőt a foglalás utáni alkalmazásban is megóvott olyan jogokat, a melylyel elmagyarosodása daczára külön nemzet voltát hosszú évszázadokon át sikerrel meg tudta védelmezni. Ezen előnyei okozták aztán, hogy idővel az elenyészett nyugati székelység mondait ép úgy el tudta hódítani magának, mint a hogy a nála erősebb magyarság is elhódított mindent, a mi székely közvetítéssel a hun dicsőségből elhódítható volt. — A népköltés rovatában Vikár Béla újabb *somogymegyei népköltési gyűjtéseiről* számol be. Ezekben a szerző az eddigieknél némileg fejlettebb módszerrel járt

el, a mennyiben mindenütt azt is kutatta, hogy honnan jutott a följegyzett néphagyomány azon közlőhöz, a kinél éppen módjában volt megtalálni. Ily módon sikerült néha rájönni a néphagyomány szerzőjére, vagy legalább arra a helyre, a hol az keletkezett. Ezenkívül ügyet vetett a szerző a *dallamok* gyűjtésére is, mi azért fontos, mivel a közös dallam sokszor rávezet az összefüggésre egy egésznek olyan széthullott részei között, melyeknek összefüggését máskülönbön nem vennők észre. A somogymegyei följegyzett népköltészeti anyag tanulságosan igazolja, hogy a magyarországi részekben is találhatók még olyan tartalmilag értékesebb epikai költemények, a minőket eddigelé csak a székelység területéről ismertünk. A közlemény ezeknek néhány mutatóványát idézi érdekes összehasonlításokkal és tárgyi magyarázatokkal. — A néphit és népszokások rovatában Kovács János befejezi a *szegedi boszorkányperek kuzuszlási eszközeiről* irt terjedelmes ismertetését, Harmath Lujza pedig *nyárádmenti népszokásokat* vázol. — A múzeumi ügyek rovatában Seemayer Vilibald a *németalföldi muzeumokban tett néprajzi tanulmányútról* való beszámolóját fejezi be. — Az irodalmi rovatban Munkácsi Bernát Pongrácz Sándor *„Tibet-magyar nyelvtanulmányok“* és *„Turáni nyelv- és néptanulmányok“* című műveit ismerteti, kiemelve ezeknek anyagából a figyelemreméltóbb részeket. Ugyanitt Katona Lajos *Klímó „Contes et légendes de Hongrie“* című francia nyelven közölt magyar mesegyűjteményét, továbbá Bulc Tivadarnak *„A mese általában, különös tekintettel a román népmese-költészetre“* című tanulmányát bírálja; végül M. B. a *Strausz Adolf* szerkesztésében idén megindult *„Die Donauländer“* című folyóiratnak jelentőségét fejtegeti hazai néprajzunk szempontjából méltatva ennek azon kitűzött célját, hogy a dunavidéki országok néprajzkutatóinak közös működési tereül szolgáljon. — További közlemények: Hellebrant Árpádtól az *1898-iki néprajzi könyvészet*, továbbá apróságok a társulati ügyek, néprajzi hírek és törvényszéki néprajz című rovatokban.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE április havi füzetében legelőldr. Berényi Pál értekezik „A vidéki takarékpénztárak reformja“ cím alatt. Túlásnak tartja, hogy egyes takarékpénztárak csődbejutás után, mely csaknem kizárólag a kezelés gondatlansága vagy hűtlensége miatt szokott bekövetkezni, rögtön törvényes intézkedéseket követelnek, különösen pedig a betétek korlátozását és a tartalékok növelését. Nézete szerint ily reformokra semmi szükség nincs, sőt azok határozottan veszedelmesek volnának. Helyesebb volna nézete szerint az angol public accountys rendszert honosítani meg, azaz nyilvános számvizsgálókat alkalmazni, kik időközönként, főképp pedig a könyvek lezárása előtt pontosan megvizsgálják az egyes takarékpénztárak működését. Maguk a vidéki takarékpénztárak létesíthetik ezt az intézményt; de ezenfelül a viszontleszámolással foglalkozó intézetek

is ehhez köthetnék a reescompt megadását. Az intézmény életbeléptetése rövid idő alatt helyreállítaná pénzintézeteinknek nagyon megrendült hitelét. — Utána dr. Exner Kornél szól, „Fogyasztási adóink az Ausztriával való kapcsolat szempontjából“ című alatt ismertette az új kiegyezési törvényjavaslatnak azt az alapelvét, hogy az adó mindig a fogyasztó államterület kincstárát illesse. Ezen elv a javaslatban már nemcsak a szesznel, hanem a czukornál, sörnél és ásványolaj-adónál is érvényesítve van, s Magyarország ezáltal jelentékeny nyereségben részesül, mindenekfölött pedig az adó-visszatérítés egészen igazságos alapon történik. Helyes lett volna ezt az alapelvet a játékkártyák és magtárak fogyasztási illetékére is kiterjeszteni. — Az *Irodalmi szemle* című rovatban mindenekelőtt Kenéz Béla ismerteti nagy elismeréssel dr. Földes Béla „Társadalmi gazdaságtan elemei“ című kézikönyvének második kiadását. — Ezután két német munkáról van szó. Az egyik Cahn Ernő semináriumi dolgozata az ójjeli szállásokról, mint a lakáskérdés egyik legfontosabb ágáról; a másik pedig a német „Verein für Socialpolitik“ című egyesülettől kiadott gyűjtemény a német házaló- és vándoripar jelen helyzetéről, mely a sociális kérdések egyik kevésbé tanulmányozott részét világítja meg. — Végül Forrai András az amerikai James E. J. egyik értekezését ismerteti, mely főképp az Unió népszámlálásának adataiból a nagyvárosok növekedésének számbavételénél elkövetni szokott hibákat és tévedéseket mutatja ki. — A *Statisztikai értesítő* című rovatban F. J. ismerteti a távbeszélő intézményre vonatkozó statisztikai adatokat Svédországban, hol azok aránytalan nagyságban mutatkoznak. — A füzetet nyolcz oldalra terjedő *Könyvszemle* zárja be a közgazdasági és statisztikai irodalom legújabb termékéről az egész világon, s azután jó, mint rendes melléklet, a *Magyar közgazdasági társaság Értesítője*, melyben két ülés ismertetésén kívül az igazgatóválasztmány jelentése van a társaság múlt évi működéséről, részletes táblázatos alakban közölt pénztári számadásokkal.

Ugyanezen folyóirat májusi füzetében dr. Gorove László értekezik a munkaidő kérdéséről. Elismeri, hogy a munkaidő szabályozása a közgazdaság minden terén szükséges; de hangsúlyozza, hogy az nem önálló jelenség, mivel a természeti és társadalmi viszonyokkal s főképp a kereslet és értékesítés feltételeivel függ össze, s ezért a munkaidő szabályozásának lehetőleg a tényleges állapotokkal kell összefüggésben maradnia; a beavatkozás veszélyes mindenkor, ha az nem az alapjában veszélyeztetett munkás emberi erő és egészség egyenes megmentését tűzi ki feladatául, hanem azt mint közgazdasági kérdést tekinti. Anglia példája is mutatja, hogy a munkaidő rövidítése bizonyos feltételek alatt a productiv munkaképességnek előnyére szolgál; még általánosságban is lehet egy, az átlagos munkabírásnak megfelelő munkaidőt megállapítani, de az általános nyolcz órai munkanap socialistikus ábránd, melyet az állam csak a

közgazdasági élet megrendítésével valósíthatna meg. — A második értekezés Ifj. Koch Antaltól van, „Az átírási (giro) forgalom fejlődéséről hazánkban“ cím alatt. Abból az elvből indulva ki, hogy valamely nép financiaális műveltsége fordított arányban áll azzal a százalékkal, melyet a fizetéseknek készpénzzel történt kiegyenlítése ad, szomorúan constatálja, hogy nálunk az átírási forgalom igen csekély, nagyobb arányokban csak három testület használja: a postatakarékpénztár, az osztrák-magyar bank és a budapesti giro- és pénztár-egylet részvénytársaság, de mindháromnál sokkal kisebb a forgalom mint a nyugati hasonló intézeteknél. Főoka ennek bizonyos előítéleten kívül az érczaluta hiánya. A valutarendezés előtt is lehetne azonban a bajon némileg segíteni: különösen az volna az első föltétel, hogy a jegybank kimondaná elvként, hogy csak oly váltókat fogad el leszámítolásra, melyek telepítve vannak; ez a kényszer a pénzintézeteket bizonynyal az elszámolási forgalom felhasználására vezetné. — Az *Irodalmi szemle* rovatban legelől Navratil Ákos ismerteti dr. Kovács Gyula közgazdasági kézikönyvének most megjelent első kötetét; különösen dicséri nyelvezetét és csoportosítását, de számos kifogásai is vannak ellene. Azután Boda Vilmosnak, az ismert német mértékletességi apostolnak, újabb művéről, „Wirtshausreform in England, Norwegen und Schweden“ van szó, melyben igen tanulságos részletek vannak a szeszes-italok szokásos élvezésére vonatkozólag ezen népeknél. — A *Statisztikai Értesítő* rovatában Loege Henrik dolgozata alapján a vándorló foglalkozásnélkülieket ellátó állomások jelen állapota van ismertetve, különös tekintettel a németországi viszonyokra. — A füzetet kilencz lapra terjedő *Könyvszemle* zárja be a legjobb közgazdasági művekről és tanulmányokról.

4. A MAGYAR NYELVŐR januári füzetét Tolnai Vilmosnak *Személynevek mint köznevek* című czikke nyitja meg. Az értekezés azon nyelvi jelenséggel foglalkozik, mely szerint a személynevek, főkép a keresztnévek sokszor köznévi értelmet vesznek föl s eleinte változatlan alakjukban, majd képzőkkel továbbképezve valóságos köznevekké válnak (pl. *fajankó, kismiska, marczi* a. m. cipó stb.). E jelenséget bőszeges példagyűjteménnyel világítja meg a czikkíró. — Trencsény Károly a *német nyelvből meghonosult szólásmódokkal* kezd foglalkozni; két fő csoportra osztja e szólásmódokat, ú. m. *a)* vannak olyanok, a melyeknek másuk, egyértékesük nincs a magyarban s így haszonnal gyarapították szóláskincsünket, vagy a melyeknek van ugyan másuk nyelvünkben, de már annyira meghonosodtak, hogy a kiküszöbölésükre való törekvés nemcsak sikertelen, de káros is volna; *b)* vannak olyanok, a melyek merőben ellenkeznek a magyar észjárással, kiírtásuk tehát föltétlenül szükséges. Ez első közlemény a *meghonosult és megtartható szólásokat* kezdi lajstromba állítani, mindegyiknél rámutatván a mintául szolgált német kifejezésre. — Szily Kálmán a *rés* szónak eddigi magyarázataival szemben, a melyek az „aper-

tura, foramen' jelentésből indultak ki, azt fejtegeti, hogy e szó eredetileg gallyat, rőzsét jelent s a *résző, rőzse, rőzsgye* szókkal egy közös törzsből való: bizonyítja ezt Lippay János *Calendarium oeconomicum perpetuum*-ának következő mondata; „Télre való fát és rést vágni az utolsó fertályon“, a hol a rést vágás nem jelenthet egyebet, mint gallyat vágni; e jelentést támogatja aztán a népnyelv *rés-kert* szava, a mely az új Tájszótár szerint vastag gallyból font sövényt, jelent. — Ez után Arany János-nak 1878-ból való jegyzeteit közli folytatólag a folyóirat, a melyek *Tallózás az idegen szókötés mezején* cím alatt akkori hírlapjainknak idegenszerűségeit mutatják ki. — Fülöp Sándor az *aligha, alighanem* határozószók használatával foglalkozik. — Zoltvány Irén egy 1558-ból való nyelvemléket (Szelestey Miklósné végrendelete) közöl jegyzetekkel. — Az Irodalom rovatban Kiss Ernő *A két Ludas Matyi* címmel Fazekas Mihály és Balogh István *Ludas Matyi*-jának népies nyelvét ismerteti, a két műnek nem rég megjelent kiadása alkalmából, Csendes Aladár pedig Kóbor Tamás *A tisztesség nevében* című könyvcének idegenszerű és mesterkélt nyelvét gúnyolja ki, Baróti Szabó Dávid *Kisded Szótára* formájában. — A *Nyelvújítási adatok* rovatában Simonyi Zsigmond a *penge* szó keletkezését fejtegeti, Sebestyén Ede pedig Kunoss Endre néhány új szavát ismerteti. — A régi kisebb rovatokon kívül e füzettel két új rovatot indít meg az új évfolyam; ú. m. a *Könyvészet* címűt, a mely pontosan beszámol minden elszórtan megjelenő nyelvészeti érdekű műről, értekezésről, sőt kisebb cikkről és közleményről is, és a *Nyelvművelés* címűt, a mely az eddigi „Idegen csemeték. Fattyúhajtások“ rovatnak egyoldalú nyelvhelyességi szempontján kívül minden olyan cikknak tért nyit, a mely a nyelvművelés gyakorlati ügyével bármily szempontból foglalkozik. — A füzetet Népnyelvhagyományok zárják be.

Ugyanezen folyóirat februári füzetében Katona Lajos a legújabban kieszelt *esperanto* nevű világnyelv szerkezetét bírálja s a világnyelvet illető újabb meg újabb mesterséges kísérletekkel szemben azt fejtegeti, hogy legegyszerűbb és legalkalmasabb volna nemzetközi tolmácsnyelvvül a latin nyelvet fogadni el. — László Géza a *zilahvidéki nyelvjárás* jelentéstani sajátosságait tárgyalja részletesen. — Trencsény Károly folytatja a *német nyelvből meghonosult szólásmódok* egybeállítását. — Gombocz Zoltán a *sirály* szó eredetével foglalkozik és tisztázza viszonyát a már Munkácsi Bernáttól kimutatott török megfelelő alakokhoz. Minthogy e török eredetű madárnév a vogulban is megtalálható, sőt ugyanazon csuvas alakból származik, a melyre a mi *sirály*-unk, népies *csérle* neve alapján, visszavezetendő, jogosnak véli a cikkirő a föltevést, hogy a legrégibb török hatás még a magyar-vogul nyelvegység korába esik. — Az Irodalom rovatban Tolnai Vilmos Szily Kálmán *Összegyűjtött dolgozatait* méltatja, Kelemen Béla pedig azon újabb irodalmi szavainkat jegyzi össze,

a melyek Ballagi Mór Teljes magyar-német szótárának 1890-iki kiadásából hiányzanak. — A rendes kisebb rovatokat e füzet ismét egy újjal szaporítja, a melynek czíme: *A Nyelvtörténeti Szótárhoz*: ebben rendszeres közlését indítja meg a szerkesztő a Nyelvtörténeti Szótár megigazítását és pótlását célzó észrevételeknek, s ez alkalommal Nagyszigethi Kálmán, Melich János és Simonyi Zsigmond tesznek nagyobb számú helyreigazítást.

Ugyanezen folyóirat márcziusi füzetét Vikár Béla *Regös* című czikke nyitja meg, a melyben a *regös, regő, regől, rejt, rejtek rekkenő, réges-régi* (szerinte ebből: *regös-régi*) stb. szókat mind közös eredetűeknek igyekszik bizonyítani és valamennyiben a sámáni ősvallás szertartásos kifejezéseinek maradványát látja. — Szinek Izidor a Hálotti Beszéd *ysa, isa* szavának értelmét állapítja meg. Az egyik mondat, a melyben e szó előfordul („ysa ki nopun emdul oz gimils twl. halalnec halalaal holz”), szó szerinti idézet a Szentírásból, és a Vulgata megfelelő helyén *enim*-et találunk Az „ysa mend ozchuz iarov vogmuc” mondat szintén a Szentírás egy helyén alapszik s minthogy itt a Vulgatában az *enim*-mel egyértékű *quoniam* áll s mindkét helyen az eredeti zsidó szövegben ugyanaz a „magyarázva okadó” *kí* szócska található, világos, hogy az *ysa, isa* értelme a latin *enim*-nek felel meg. — Réthei Prikkel Marián a *teketória* szónak eredetét mutatja ki. E szó nem más, mint a latin *tectorium*-nak többese: *tectoria*. A *tectorium* eredetileg a. m. „színlő (színes), festő mész”, azután „alfestés, színes burkolat”; de átvittén a nyelvbéli előadásra is használták, olyanra, a melynek czífra volt a burkolata, de üres a tartalma (v. ö. Persiusnál: *pictae tectoria linguae*, a mi PPB. szerint „festett, csalárd beszédet” jelent). Ez az átvitt értelmű és többes számú használat szolgált a magyar *teketória* alapjául. — Trencsény Károly a német nyelvből meghonosult szólásmódok közül befejezőleg a *kerülendő* szólásokat állítja egybe. — Maurer Mihály arról az érdekes felfedezéséről ad számot, hogy a Murnelius-féle latin-magyar szójegyzéknek (1533.), a melynek eddig csupán egyetlen schwazi (Tirol) példányát ismertük, a körmöczbányai ferencziek könyvtárában megtalálta második példányát; ennek segítségével aztán a Szamota-féle Murnelius-kiadáshoz néhány helyreigazító észrevételt is közöl. — László Géza a *zilahvidéki nyelvjárás* mondattani sajátosságait tárgyalja. — Az Irodalom rovatban a Simonyi-Balassa-féle új Német-magyar szótárnak előszavát olvashatjuk és Molecz Béla bírálatát az *Andersen újabb meséi* című ifjúsági iratnak magyarságáról. — Kisebb rovatok: A Nyelvtörténeti Szótárhoz. Nyelvújítási adatok. Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Egyveleg. Népnyelv hagyományok.

Ugyanezen folyóirat áprilisi füzetében Szilasi Móricz *török-magyar szóegyeztetésekkel* foglalkozik; török eredetűeknek mutatja ki a következő szavainkat: *tombác*z (*tombás* Nysz.), *tomb, tomp, tompor,*



*top, topa. topos*, továbbá *dombász, dobasz, dobáz, doboszka, dobosz és doboz, dobzó, dobz-ik, dobozi, dobzódik, és tobzódik, dombéroz, dobár, dombár, dobri* stb., melyek eredetileg egymással mind rokonok, s végül azt a nézetét fejezi ki, hogy *tömkeleg* szavunk is, melynek régibb alakja *tömpeleg* volt, azonos a fentebbi szók eredetijeivel etymologiai kapcsolatban levő töröktombalak-kal. — T o l n a i V i l m o s *A régi magyar nyelvből* cím alatt Széll Farkasnak egy jogtörténeti dolgozata alapján a *köti magát valamire, kötelet vet és kötelben hagy* régi<sup>2</sup> kifejezéseket tárgyalja. — Ezután K ö r ö s i S á n d o r fiumei tanárnak *Magyartalanságok* című fölolvasásából olvasunk egy részt, a mely az *úgy-mint* németes használatát fejtegeti, kimutatván, hogy a megfelelő magyaros kötőszók: *mind-mind* vagy *valamint-úgy*. — M o l n á r J á n o s az *igekötők hibás szórendjével* foglalkozik, azon esetekkel, midőn az igekötőt szükségtelenül vetik az ige után. — P a á l S á n d o r azon régi nyelvmemlékünket ismerteti röviden, néhány szemelvény közlésével, a melynek egyetlen példányát a csiksomlyói ferenczrendi kolostor őrzi, t. i. Bánffy (Coelius) Gergelynek 1537-ben Velenczében megjelent művét: *Annotationes in regulam divi Augustini episcopi*, a mely Sz. Ágoston reguláinak magyar fordítását tartalmazza (bővebben l. Értesítő, 1898. 168. s köv. II.). — Z o l n a i G y u l a kimutatja, hogy a *fegyvernek* szó, a melyet a Nyelvtörténeti Szótár *machaeropoles, machaeropoeus; waffenschmied, schwertfeger* szókkal magyaráz, Molnár Albertnél eredetileg *Fegyvernek* községünket (Machaeropolis) jelenti ugyan, de e helynév maga tulajdonkép köznév a *fegyver* szóból és *armiger-t*, *fegyverhordozót* jelent, a mint ezt Szamota Istvánnak egy 1266-iki oklevélből való adata kétségtelenül teszi: „In quadam terra Olwar vocata sita in comitatu Neugradiensi prope aquam Ipul que erat *armigerorum* nostrorum wlgariter *Fegyver-nuk* [olv. fegyvernök] vocatorum“. — Az Irodalom-rovatban B a l a s s a J ó z s e f a *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai* című akadémiai kiadványt ismerteti, a melynek főérdekességét a Molnár Alberthez rokonától írt magyar levelek teszik, a melyeket a kiadvány szerkesztője, Dézsi Lajos, nyelvi szempontból föl is dolgozott, összeállítván egy szómutatóban minden figyelemre méltó szót, kifejezést és nyelvtani alakot; Tolnai Vilmos viszont Balassa Józsefnek két művét, a *Mondolat* és a *Felelet a Mondolatra* irodalomtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátott kiadását ismerteti dicsérőleg. Kisebb rovatok: A Nyelvtörténeti Szótárhoz (Nagyszigethi Kálmánnak számos helyreigazító észrevétele). Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Egyveleg. E rovatban érdekes Aranka Györgynek az idegenszerűségek ellen való föl-szólalása és küzdelme, a melyet *Múlt századi Nyelvőr* cím alatt Gyulai Ágost ismertet. A füzetet Népnyelvhagyományok zárják be.

Ugyanezen folyóirat májusi füzetében Simonyi Zsigmond *Elévtől hibák és látszólagos hibák* című akadémiai fölolvasását

kezd közölni. Az értekező azt fejtegeti, hogy a kezdetben szokatlan és rendhagyó alakok, melyeket mindig valami analogia hoz létre, idővel megszokottá, rendessé válnak, s a mennyiben előbb nyelvhibáknak érezte őket a nyelvérzék, később „elévül” a hibásságuk. Pl. *met szeni*, *met szének*, *tet szének* a XV. század magyarjának hibás és nevetséges formák voltak, mert akkor az általános beszéd mód ez volt: *met énni*, *met vének*, *tet vének*; de lassanként lábrakaptak a főntebbi alakok s ma csak ezek a szabályosak. Hasonlóképp kell megítélnünk a *meghonosult szólásokat* is, mert épp úgy polgárjogot kapnak a nyelvben, mint a meghonosult jövevényszók. Az értekezés aztán betűrendben egész sereg idegen eredetű szólásmódot állít össze és magyaráz, a melyeket ma már meghonosultnak kell tekintenünk és nem hibáztathatunk. — Ezt követi Csapodi István-nak fölolvasása a *vörös* és *piros* szokról, a melyben azt indítványozza, hogy e rokonértelmű két melléknév közt a tudományban tegyünk különbséget: a *vörös* szín általános megnevezésére alkalmazzuk a *vörös* jelzőt: ellenben a *vörös* szín kékés színezeteire, a bíbor-rózsaszín csoport megjelölésére foglaljuk le a tudományban a *piros* szót. — Réthei Prikkel Marián az *arcél* és *személy* szók eredetével foglalkozik, azt vitatván, hogy a kettőnek *-él*, *-ély* végzete eredetileg azonos s hogy e végzet előbb csak a *személy* szóban volt meg és nem egyéb mint az *elő* „anticus, primus” szó, úgy hogy *személy* a görög *πρόσωπον*-hoz teljesen hasonlólag voltaképen azt tenné: szem előtti rész, szem eleje, locus ante oculum; az *arcél* szó pedig az egyszerű *arc*-ból csak a *személy* szó hatása alatt keletkezett. — Vikár Béla egy régi magyar ráolvasást ismertet és magyaráz. — Tolnai Vilmos egy 1786-ból való, leoninusokban irt levelet közöl, a mely a bécsi *Magyar Musa* 1787-iki évfolyamában név nélkül jelent meg s Bartzafalvi Szabó Dávid nyelvújításait gúnyolja. — Az Irodalom-rovatban Sassi Nagy Lajos az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadásában megjelent bibliafordítás magyarságát bírálja s benne számos idegenszerűséget mutatván ki, a fordítás folytatásában nagyobb gondra hívja föl a társulatot, a megjelent kötetnek pedig gondos átdolgozását sürgeti. — Kisebb rovatok: A Nyelvtörténeti Szótárhoz. Nyelvművelés (Tóth Béla kifogása egy Nyelvörbeli cikk magyarsága és stílusa ellen, a szerkesztő részletes válaszával, stb.). Magyarázatok, helyreigazítások (a *szabódik* szó magyarázata Nagy szigethi Kálmán-tól stb.). Egyveleg (Szarvas Gábor mint színműíró stb.). Népnyelvanyagok.

Ugyanezen folyóirat júniusi füzetében Kulcsár Endre *Magyar nyelv művészek* czim alatt egy cikksorozatot kezd, melynek ezen első közleménye Pázmány Péter stílusával foglalkozik behatóan. — Szily Kálmán a *csínja-bínja* kifejezés eredeti értelmét taglalja. A mélyhangú *csín* szónak sokféle jelentései közt a legtöbb árnyéklatban egy közös és állandó képzetet találhatunk: a *bonyolódott szerkezetét*. E képzet eredetét pedig, s ezzel a szónak eredeti értelmét

az értekező a Nyelvtörténeti Szótárnak egy hibásan értelmezett adatától figyelmen kívül téve, Lévay József költőnknek a népnyelvben tett nyomozásai segítségével világosan meg is állapítja; Lévay József utánajárása szerint *csin*-nak a sajószentpéteri nép azon alkatrészek meglehetősen bonyolodott összeségét nevezi (e részeket Lévay a néptől nyert fölvilágítások alapján pontosan le is írja), a melyek a székér-aljnak egybefoglalására és a fordulás lehetővé tételére szolgálnak. Ez eredeti értelemből származnak aztán a *csin* szónak régi és mai átviteles, használatai s a *csinja-binja* ikerszónak jelentése. — J o a n n o v i c s György az *aligha* és *alighanem* határozószók használatával foglalkozik. — Ez után a szerkesztő E d m o n d o d e A m i c i s -nak egy humoreszkjét közli, a mely a túlságosan ortologuskodó tanárokat gúnyolja ki, s a melyet a megfelelő magyarra alkalmazásokkal *Magyarán* czim alatt T ó t h B é l a fordított le régebben. — Az Irodalom rovatban Z o l n a i Gyula részletes bírálatot ír a *Gyöngyösi latin-magyar szótártöredék*-nek Melich Jánostól való kiadásáról. — A kisebb rovatok között említésre méltók azon közlések, a melyek a szótárainkban teljesen ismeretlen *kaszatömlőcz* szónak elterjedt népi használatát s a hozzá fűződő rémes képzeteket hozzák nyilvánosságra. A füzet Népnyelvahagyományok czímű rovata teljesen a zilahvidéki nyelvjárás szókinése ismertetésének van szentelve, L á s z l ó G é z a nyelvjárástanulmányának folytatásaképen.

## A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

### HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

#### Az I. osztály h a t o d i k ülése.

1899. június 5-én.

P. THEWREWK EMIL r. t. helyettes elnöklete alatt jelen vannak az első osztályból: Simonyi Zsigmond r. t. — Gyomlay Gyula, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Petz Gedeon. Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. — Óváry Lipót l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

137. Kúnos Ignác l. t.: „Keleti eredetű kultur-szavaink“ czímű értekezését olvassa fel. — Bírálatra adatik.

138. LEHR ALBERT l. t.: Újabb mutatóványokat olvas fel Goethe „Herman und Dorothea“ műfordításából.

139. Az elnök az ülés bezárása előtt megemlíti, hogy mai ülésünknek két külföldi vendége van: SCHUMACHER SÁNDOR a dán írói egyesület titkára, a Kisfaludy-Társaság l. tagja és Mr. JOHN ABERCROMBY archaeologus és ethnologus Edinburgból, a kiket az osztály nevében szívesen üdvözlöl.

Az osztály éljenzéssel fogadta a h. elnök üdvözlését.

140. A helyettes elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Kúnos Ignác és LEHR ALBERT l. tagokat kéri fel.

## HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

## A II. osztály ötödik ülése.

1899. június 12-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnökleite alatt jelen vannak a második osztályból: Szilágyi Dezső t. t. — Fejérpataky László, Láng Lajos, Tóth Lőrincz r. tt. — Acsády Ignác, Borovszky Samu, Gaál Jenő, Óváry Lipót, Ráth Zoltán, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, König Gyula, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Vécsey Tamás r. t., h. osztálytitkár.

141. RÁTH ZOLTÁN l. t. felolvassa „Évtizedek egyenesadó-reformjai“ című értekezését. — Birálatra adatik.

142. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkértnék LÁNG LAJOS r. és RÁTH ZOLTÁN l. tagok.

## HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

## Nyolczadik összes ülése.

1899. június 19-én.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnökleite alatt jelen vannak: Semsey Andor t. t., Entz Géza, Fraknói Vilmos, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Horváth Géza, Kherndl Antal, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schwarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, ifj. Szinnyi József, Than Károly, Vécsey Tamás, Wartha Vincze, Zsilinszky Mihály r. tt. — Badiés Ferencz, Bedő Albert, Bókay Árpád, Borovszky Samu, Franzenau Ágoston, Genersich Antal, Gyomlay Gyula, Ilankó Vilmos, Kétly Károly, Kúnos Ignác, Nagy Gyula, Nemethy Géza, Óváry Lipót, Riedl Frigyes, Scheuek István, Schönherr Gyula, Schulek Vilmos, Staub Móricz, Tötössy Béla l. t. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

143. ZSILINSZKY MIHÁLY r. t. emlékbeszédet tart SZATHMÁRY GYÖRGY l. t. felett. — Az emlékbeszédek során közzé fog tétetni.

144. FORSTER GYULA t. t., MÉHRELY LAJOS, PERTIK OTTÓ l. tagok és NERNST WALTHER k. t. köszönetüket fejezik ki megválasztatásukért. — Örvendetes tudomásul vétetik.

145. GOMBOCZ ZOLTÁN, MADZSAR IMRE, STODOLNY GYULA, SUFFLAY MILÁN és SZABÓ MÁRTON egyetemi hallgatók a nagygyűlésen nekik ítélt jutalmakért köszönetüket fejezik ki. — Tudomásul vétetik.

146. Az Eperjesi joghallgatók testülete értesítette az Akadémiát, hogy bold. GREGUSS ÁGOST ig. és r. t. szülőházának emléktáblával való megjelölése alkalmából f. évi június 4-én irodalmi ünnepet rendez. — A lelkes ifjúságnak üdvözlő irat küldetett.

147. A homonnai Polg. és Felső Kereskedelmi Iskola igazgatósága értesíti az Akadémiát, hogy bold. TREFORT ÁGOSTON-nak, az Akadémia volt elnökének szülőháza f. hó 29-én emléktáblával fog megjelöltetni. — Az Akadémia képviselőjére BALLAGI GÉZA l. t. kéri föl.

148. Az erdélyi részekben levő ágostai ev. országos egyház consistoriuma meghívja az Akadémiát bold. Teutsch György Dániel püspök nagyszobeni emléksobrának augusztus 19-ikén végbemenendő

leleplezési ünnepére. — Noha az emlékünnepe inkább egyházi jellegű s éppen azért az Akadémia működése körén kívül esik, azon tiszteletnél fogva, melylyel Deutsch, a kiváló történetíró emléke iránt viseltetik, a M. Tud. Akadémia a főtiszt. consistoriumnak, a leleplezési ünnep alkalmából meleg üdvözlését küldi.

149. **Jovanovits Jánosnak**, a nagy szerb költőnek f. hó 25—27-én Zágrábban tartandó jubileumi ünnepére a meghívást az Akadémia köszönettel fogadja, s képviselőjére ASBÓTH OSZKÁR I. tagot kéri föl.

150. **A magyar Orvosok és Természetvizsgálók** ezidei nagygyűlésén megjelenő akadémiai tagok vezetésére és az Akadémia üdvözlésének átadására ENTZ GÉZA r. t. kéri föl.

151. A Cividaleban **Paulus Diaconus** tizenegy százados emlékeztető tartandó történelmi congressuson a M. Tud. Akadémia képviselőjére ÓVÁRY LIPOT I. t. kéri föl.

152. **LÁNCZY GYULA**, mint a M. Történelmi Társulattól a jövő évi párisi historiai congressus tárgyában kiküldött magyarországi előkészítő-bizottság elnöke jelentést tesz az eddigi előmunkálatokról. — A jelentés örvendetes tudomásul vétetik s kiadatik netáni javaslatok tétele végett a II. osztálynak.

153. **Szabolcsvármegye** köszönetét fejezi ki a M. tud. Akadémiának, hogy Bessenyei György nyíregyházi szobrának leleplezésén magát képviseltette. — Tudomásul vétetik.

154. Az I. osztály indítványozza, hogy 1. a **Gorove-alapból** az 1900. évben esedékessé váló jutalomra 1901. szeptember 30. határidővel hirdettessék pályázat, melynek tárgya legyen: „A művészet és erkölcs viszonya”; 2. a **Kőczán-jutalom** tüzessék ki, 1900. május 31. határidővel, V. István, IV. László vagy III. Endre korából veendő színművekre. — Az osztály kellően indokolván javaslatait, a két pályázat ki fog hirdettetni.

155. A „**Magyar Könyvtár**” iskolai kiadásának szerkesztősege kéri az Akadémiát, hogy gr. Széchenyi István „Hitel” című munkájából a Bevezetést és Befejezést külön füzetben kiadhassa. — Az engedély megadatik.

156. **Ozv. Hunfalvy Pálné** legnagyobb részt külföldi tudósoktól bold. férjéhez intézett, irodalmi becsű leveleket a kéziratárnak ajánlódokozta — A becses ajándék köszönettel vétetik.

157. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m. 1. A m. kir. földművelésügyi minisztériumtól: a) A magyar állam jelentékenyebb folyóiban észlelt vizállások. XI. k. — b) Vízrajzi Évkönyvek. VII. köt. — c) A Tisza hajdan és most. IV. rész a vonatkozó rajzmelléletekkel (28 köt.) ; 2. Zmajenovic Gábor versei püspöktől: „A verseczi egyházmegye első sematizmusa”; 3. Szumrák Páltól: „Feuerbestattung am monumentalen Friedhof in Mailand”; 4. Kovrig Simon és Ornstein József: „Index Florae Szamosujvariensis”; 5. Dr. Frederik Jenőtől: „Létünk legnevezetesebb kérdései”; 6. Tóth Mikéltől: „A zárda”; 7. Rogers Henry Raymondtól: „The Universe”; 8. Dr. Weinek Lászlótól: „Astronomie an der deutschen Carl-Ferdinands-Universität in Prag”; 9. Lefort F.-tól: „Fausseté de l'idée evolutionistique”; 10. Dr. Mahler Gyulától: Therapeutisches Lexicon; 11. Schmidt Ferenc építész úrtól kilencz darab matematikai munka — Köszönettel vétetnek.

158. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke, ú. m.: 1. Akadémiai Értesítő. 114. füz. (1899-i foly. 6. sz.); Athenaeum. VIII. évf. 2. sz.; Kúnos Ignác lt., Naszreddin hodsa tréfái. (Nyelvt. Érték. XVII. 2. sz.); Nyelvtudom. Közlemények. XXIX. évf. 2. foly.; MÁTYÁS FLÓRIÁN rt., Chronologiai megállapítások hazánk

XI. és XII. századi történeteikhez. (Történettud. Értekez. XVIII: 5.); TAGÁNYI KÁROLY lt. Megyei önkormányzatunk keletkezése. (Történettudományi Értekezések. XVIII: 6. szám.); BÉKEFI REMIG lt. A debreczeni reform. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei: — Matematikai és természettud. Értesítő. XVII: 2. füzet — Tudomásul vétetik.

159. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FRANKÓI VILMOS és ZSILINSZKY MIHÁLY r. tagokat kéri föl.

## HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

### A III. osztály hatodik ülése.

1899. június 19-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak a harmadik osztályból: ENTZ GÉZA, FRÖHLICH IZIDOR, HELLER ÁGOST, KHERNDL ANTAL, KOCH ANTAL, KRENNER JÓZSEF, SZILY KÁLMÁN, WARTHA VINCEZÉ r. tt. — BEDŐ ALBERT, BÓKAY ÁRPÁD, GENERSICH ANTAL, KÉTLY KÁROLY, SCHENK ISTVÁN, STAUB MÓRICZ, TÖTÖSSY BÉLA l. tt. — Más osztályokból: GYULAI PÁL r. t., GYOMLAY GYULA, RIEDL FRIGYES l. tt. — Jegyző: KÖNIG GYULA osztálytitkár.

160. GÁSPÁR JÁNOS részéről: „A buza-sikér kémiai vizsgálata“, előterjeszti HANKÓ VILMOS l. t.

161. SCHULEK VILMOS l. t. „fényhatástani tanulmányok“. Újabb közlemény.

162. GROSZ EMIL részéről: „A hátgerincz-sorvadás következtében keletkező vakságok“, előterjeszti Schulek Vilmos.

163. SCHLESINGER LAJOS részéről: „A Gauss-féle pentagramma mirificum“, előterjeszti König Gyula r. t.

164. KLUPÁTHY JENŐ részéről: „Kathódsugarak nem homogén és forgómágnesi térben“, előterjeszti Fröhlich Izidor r. t.

165. GRÖRY TIBOR részéről: „Morbus Hungaricus“, előterjeszti Kétly Károly l. t.

166. HASENFELD ARTHUR részéről: „Miként befolyásolja a túltengett billentyűbajos szív működését az izomzat zsíros (phosphoros) elfajulása, előterjeszti Bókay Árpád l. t.

167. TANGY FERENCZ részéről: „Adat az emberi veseváladék energiatartalmának ismeretéhez“, előterjeszti Bókay Árpád l. t.

168. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR r. és SCHULEK VILMOS l. tagokat kéri föl.

## A M. Tud. Akadémia

főtitkári hivatalánál az alább következő munkák, a *folyó év végeig*, tetemes árleszállítással szerezhetők meg, nevezetesen :

12 frt ára, 25 <sup>o</sup> / <sub>o</sub>	engedménnyel 9 frton.
30 " " 33 <sup>o</sup> / <sub>o</sub>	" 20 "
50 " " 50 <sup>o</sup> / <sub>o</sub>	" 25 "

A \*-gal jelölt könyvek csinos angol-vászon kötésben is kaphatók. minden kötet kötéseért, a kitett áron felül, <sup>o</sup>/<sub>o</sub> kedvezmény nélkül a teljes árban, 40 kr. számíttatván.

A kik a könyvek árát előre beküldik, a csomagot posta-fordultával portómentesen kapják; utánvétel esetén a szállítás költségeit a megrendelő fizeti.

Ez árleszállítás január 1-jével megszűnik.

Budapest, 1899. szeptember 10.

A M. Tud. Akadémia Főtitkári Hivatala.

### I.

#### Nyelv- és Széptudomány.

*Ábel Jenő dr.* A bártfai Szt. Egyed temploma könyvtárának története, Egy fametszettel. Nagy 8-rét. 206 l. 1885. 1 frt 20 kr.

*Ábel Jenő dr.* Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon. (Analecta ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia.) Nagy 8<sup>o</sup>-rét 296 l. 1880. 1 frt 80 kr.

*Ábel Jenő dr.* Scholia recentia in Pindari epinicia, Pars prior. Nagy 8-rét. VI. és 480 l. 1890. 4 frt 50 kr.

*Ábel Jenő és Vári Rezső.* Scholia vetera in Nicandri Alexipharmaca. Adiecta sunt scholia recentia. Nagy 8-rét. 120 l. 1891. 1 frt 50 kr.

*Aristophanes vígjátékai.* Fordította Arany János. 3 kötet. Kis 8<sup>o</sup>-rét. 390, 402 és 329 l. 1880. 6 frt.

\**Badics Ferencz.* Fáy András életrajza. (A Lévy-díjjal jutalmazott pályamű.) Kis 8-rét. VIII és 672 l. (Fáy András arczképével.) 1890. 1 frt 50 kr.

*Balassa József.* A phonetika elemei, különös tekintettel a magyar nyelvre. (Az ember beszélő szervezetének rajzával.) Nagy 8-rét. 124 l. 1886. 70 kr.

*Balassa József.* A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe. Nagy 8-r. 151 l. 1891. 1 frt 80 kr.

*Bálint Gábor.* Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Nagy 8-r. 170, 178 és 159 l. 1875—1877. 3 frt.

\**Bánóczi József.* Révai Miklós élete és munkái. (A Fraknoi-Horváth díjjal jutalmazott pályamű.) Kis 8-rét. 416 l. 1879. 1 frt.

*Bayer József.* A nemzeti játékszin története. A Kisfaludy-társaság által 200 darab arannyal jutalmazott pályamű. 2 kötet. Nagy 8-rét. IV, 624, és 495 l. 1887. 7 frt.

*Bayer József.* A magyar drámairodalom története. 2 kötet. Nagy 8<sup>o</sup>-rét. XV, 541 és VII, 494 l. 1897. 7 frt. Egész vászonkötésben 8 frt.

*Beóthy Zsolt.* Széchenyi és a magyar költészet. A M. Tud. Akad. 1893. jan. 15-én tartott Széchenyi ünnepére írta —. Kis 8-rét. 1893. 107 l. 1 frt — Egész vászonkötésben 1 frt 50 kr.

\**Boyesen Hjalmar Hjorth* és *Heinrich Gusztáv.* Goethe Faustja. Tanulmányok. Két rész egy kötetben. Kis 8-rét. XVI és 272 l. 1888. 1 frt 50 kr.

*Budenz József.* Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet. Nagy 8<sup>o</sup>-rét. 391 l. 1884–1894. 2 frt 40 kr.

*Budenz József.* Erdei- és hegyi-cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Újtestamentom cseremiszt fordításából. Nagy 8-rét. VII és 104 l. 1866. 50 kr.

*Budenz József.* Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugricis comparatae.) (Az Akadémiai nagyjutalommal koszorózott pályamű). Nagy 8-rét. 1879. 3., 4. és 5. füzet. 3 frt.

\**Cherbuliez Viktor.* Művészet és természet. Ford. Geőcze Sarolta. Az eredetivel összehasonlította Bánóczy József. Kis 8-rét. 243 l. 1893. 1 frt 50 kr.

*Classikusok magyar fordításokban. Hellen.* — I. kötet: Sophokles. Oedipus a király. — Euripides. Iphigenia Aulisban. Ford. Guzmics Izidor. 8-rét. 246 l. 1840. 20 kr.

*Classikusok magyar fordításokban. Római.* — IV. kötet: Jul. Caesar: A polgári, alexandriai, afrikai és hispaniai háborúról. X. és 384 l. 1839. 50 kr.

\**Croiset M.* A görög eposz története. Két kötet. A második átnézett és bővített kiadás után fordította Kempf József. I. kötet. Kis 8-rét. LXVIII és 352 lap 1897. — II. kötet. 1898. 429 lap. 3 frt.

*Kőrösi Csoma Sándor* dolgozatai. Összegyűjtötte és életrajzzal bevezette dr. Duka Tivadar. Nagy 8-rét. IV. és 438 l. 1885. (Kőrösi Csoma Sándor arcképével, síremléke rajzával s egy térképpel.) 3 frt.

\**Dante Alighieri.* Isteni színjátéka. (Divina Commedia.) Fordította, bevezette és jegyzetekkel kísérte Szász Károly. Második rész: A purgatorium. Kis 8-rét 528 l. 1891. 2 frt

*Dankó József.* A francia könyvdísz a renaissance korban. Nagy 8-rét. 194 l. 1886. Harminczegy ábrával. 1 frt 30 kr.

*Devai Ma'as.* At tiz parantsolatnac, ah hit agazatinac, am miat'ancnac, aes ah hit petsaetinec röviden valo mag'ara'zatt'a. 1897. Kis 8-r. 142 lap. (Régi magyar nyomtatványok IV. kötete.) 1 frt.

\**Emerson Ralph, Waldo.* Az emberi szellem képviselői. Angolból ford. Szász Károly. Az eredetivel összehasonlította Alexander Bernát Kis 8-rét. 190 l. 1894. 1 frt 50 kr

*Emlékkönyv.* Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én. 4-rét. 82 l. 1859. 50 kr.

*Fábián István.* Finn nyelvtan. Nagy 8-rét. 282 l. 1859. 50 kr

\**Faguet Emil.* A XVIII. század irodalmi tanulmányok. A 15. kiadásból fordította Haraszti Gyula. 1898. Kis 8<sup>o</sup>-rét, VI és 687 lap. 3 frt.

*Festus.* (Sextus Pompeius.) De verborum significatu, quae supersunt cum Pauli epitome. Edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Pars I. Nagy 8-rét. VIII és 631 l. 1889. 3 frt 80 kr.

*Festus Farnesianus.* (Codex —). XLII. tabulis expressus Consilio et impensis Acad. Litt Hung. edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Tabulas photographicas arte Justinii Lembo Neapolitani confectas phototypice descripsit Georgius Kloesz Budapestinensis. Folió. 1893. I—V l és 42 tábla. 21 frt.

*Halász Ignác.* Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta —. Nagy 8-rét. VIII és 332 l. 1893. 3 frt

*Halász Ignác.* Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzekkel. 1896. XVI és 204 l. 1 frt 60 kr.

\**Haraszti Gyula.* A naturalista regényről. Kis 8<sup>o</sup>-rét. X és 410 l. 1886. Csak kötve 1 frt 50 kr.



\* *Heinrich Gusztáv dr.* A német irodalom története. Az őskortól a nemzeti irodalom fölvirágzásáig. Két kötet. Kis 8-rét. XVI, 576 és XVI, 567 l. 1886—89 3 frt.

*Hellebrant Árpád.* A Magyar Tud. Akadémia könyvtárában levő ösnyomatványok jegyzéke. Nagy 8-rét XIII és 379 l. 18>6. 2 frt.

(*A magyar*) *Helyesírás elvei és szabályai* Újabbán átvizsgálva kiadta a M. T. Akadémia. 8 rét. 6. változatlan kiadás. 10 kr.

*Irodalomtörténeti emlékek.* Két kötet. Nagy 8-rét. I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. — Nicolaus de Mirabilibus. (Közéleteszi Fraknoi Vilmos és Ábel Jenő.) XLVIII és 468 l. 1886. 3 frt 50 kr. II kötet: (Olaszországi XV századbéli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsátja Ábel Jenő.) Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo.

Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugo-linus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. XV és 381 l. 1890. 3 frt 50 kr.

*Irodalomtörténeti Közlemények.* Nagy 8-rét. Szerkeszti az I—II. évfolyamot Ballagi Aladár, a III. évfolyamtól Sziládi Áron. (Eddig 9 évfolyam. 1891—99. Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam 5 frt. Egyes füzet 1 frt 50 kr.

*Játékszini jutalmazott feleletek* (Magyar —) ezen kérdésre: (Miképen lehetne a magyar játékszint Budapesten állandóan megállapítani? (Fáy András, Kállay F. és Jakab István feleleteik) 8-rét. VI, 50, 30 és 23 l. 1834. 10 kr.

*Kazinczy Ferencz eredeti munkái.* Összeszedte Bajza és Schedel. Kis 8-rét. II. kötet: Utazások VIII és 414 l. 18>6. 40 kr.

*Kazinczy Ferencz levelezései.* A M. T. Akadémia Irodalomtört. bizottsága megbízásából közléteszi dr. Váczy János. I—VIII. kötet: 1763—1811-ig (618, 626, XVIII és 574, XX és 644 és XXII, 592 l. XXIII és 607; XXXIII és 618 és XXIV és 689 l. 1890 1894. — 41 frt

*Komjáthy B.* Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyeluen. Krakó. 1533. (491 l. 1883.) 3 frt

*Költők tára.* Régi magyar —. Szerkeszti Szilády Áron. Nagy 8-rét. IV. kötet, XVI. századbéli magyar költők művei. (Nagybányai Mátyás, Siklósi Mihály, Végkecskeméti Mihály. Battányi Orbán. Tolnai György. Bosvai Selymes Péter, 1540—1575.) VIII és 398 l. 1883. 2 frt. VI. kötet: XVI századbéli magyar költők művei (Szegedi Kis István Cziráki Balázs. Armbrust Kristóf. Madai Mihály. Sarlóközi névtelen. Ráskai Gáspár. Gyulai István. Heltai Gáspár. Tőke Ferencz. Szegedi András. Paniti János. Szepetneki János. Szegedi Gergely. Pap Benedek. Barát István. Nagyfalvi György. Vilmányi Lidércz Mihály. Békési Balázs. Névtelenek. 1545—1556.) VII. és 403 l. 3 frt

*Kunos Ignác.* Három karagöz-játék. Nagy 8-rét 159 l. 1886. 1 frt

*Kunos Ignác.* Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet. Nagy 8-rét. XLV és 323; XXXIV és 421 l. 1887., 1889. 5 frt 10 kr.

*Comes Géza Kun.* Codex Cumanicus Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum Primum ex integro edidit prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit Nagy 8-rét CXXXIV és 395 l. 1880. 5 frt

*Melich János.* A Gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta. Nagy 8-rét XXXVI és 242 lap 1898. 2 frt 50 kr.

*Molnár Albert* (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Nagy 8-rét. 1898. XXXIX és 520 l. 4 frt 50 kr.

*Munkácsi Bernát* Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremteséről. Első füzet Vogul szövegek és fordításai Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján. Nagy 8-rét. 172 l. 1892. 1 frt 50 kr.; II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján Nagy 8-rét. 431 l. 1892. 4 frt; III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján. Nagy 8-rét.

537 l. 1893 5 frt; IV. kötet: Életképek. 1. füzet. Vogul szövegek és fordításai. 1897. Nagy 8-rét VIII és 440 l. 4 frt.

*Munkácsi Bernát.* Votják népköltészeti hagyományok. Nagy 8-rét. 335. l. 1887. 2 frt.

*Munkácsi Bernát.* Votják szótár. 4 füzet. Nagy 8-rét. XVI és 836 lap. 1896. 5 frt.

*Munkácsi Bernát.* Budenz József emlékezete. Kis 8-rét 1896. 65 l. 60 kr.  
*Némethy Geyza.* Dicta Catonis quae vulgo inscribuntur Catonis disticha de moribus. Kis 8-rét. 82 l. 1895. 1 frt.

*Nyelvemlékek.* Régi magyar. — Kiadta a M. T. Társaság Döbrentei Gábor mint szerkesztő felügyelete alatt. (Időköz: A magyar keresztényedés elejétől minden a mi 1550-ig eredetiben elérkei. Már 1550-től 1575-ig némi válogatással csak a nyelv hivatalos életét, sajátosságait, helyesírását, elavult szavait, szerkesztést mutatók, melyekkel historiai felvilágosítás, magyar háziélet, szokás kifejlése is jár. 1575–1600-ig ugyanezen tárgyúak, még nagyobb megválasztással.) 4-rét. III–V. kötet. Tartalma: III. kötet: 1. Tatrosi másolat 1446-ból. 2. Vegyes tárgyú régi magyar iratok. 1540–1600-ig. LVII és 518 l. 1842. 2 frt; — IV. kötet: Első osztály: Guary-codex. XXII és 100 l. 1846. 1 frt; — Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex.) XII és 126 l. 1888. 1 frt 50 kr.; — V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és nyomatta Toldy Ferencz A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-török szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György. XXXI, 110 a) és 930 l. 1888 6 frt.

*Nyelvemlékek.* Régi magyar-codexek és nyomtatványok. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottsága. Szerkesztik Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Nagy 8-rét. Tartalma: I. kötet. Bécsi-codex. — Münchener codex. Közzéteszi: Volf György. XXX és 381 l. 1874. 2 frt; — II. kötet: Veszprémi-codex — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex — Bod-codex. — Közzéteszi: Volf György XVIII és 400 l. 1874. 2 frt; — III. kötet: Nagy-Szombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszi: Komáromi L. és Király Pál IX és 354 l. 1874. 2 frt; — IV. és V. kötet: Erdy-codex. 2 kötetben. Közzéteszi: Volf György. I. fele. XIX és 487 l. 1876 II. fele 532 l. 1877 — Egy-egy kötet 2 frt; — VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex — Horvát-codex. Közzéteszi: Volf György XVIII és 359 l. 1879. 2 frt; — VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex — Lányi-codex — Közzéteszi: Volf György 357 l. 1881. 2 frt; — VIII. kötet: Szent-Margit élete. Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról — Apoc-codex. — Kulcsár-codex — Közzéteszi: Volf György. 1881. 418 l. 2 frt; — IX. kötet: Érsekújvári-codex I. fele. Közzéteszi: Volf György XXVII és 272 l. 1888. 2 frt; — X. kötet: Érsekújvári-codex. II. fele. Közzéteszi: Volf György IX és 356 l. 1888. 2 frt; — XI. kötet: Debreczeni-codex — Gömöri-codex Közzéteszi: Volf György. XXIX és 383 l. 1882. 2 frt; — XII. kötet: Döbrentei codex. — Teleki-codex. Közzéteszi: Volf György. XXVI és 403 l. 1884. 2 frt; — XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex — Miskolczy-török. — Közzéteszi: Volf György. 336 l. 1886. 2 frt; — XIV. kötet: Lobkowitz-codex. — Batthyányi-codex — Czeh-codex. — Közzéteszi: Volf György. XLVIII és 352 l. 1890. 2 frt

*Nyelvtudományi közlemények.* Nagy 8-rét (I–XXIX. kötet) [A X. kötet 1. füzeté elfogyott.] Az I–XIV kötetek Hunfalvy Pál, a XV–XXII. kötet IV. füzetéig (bezárólag) Budenz József, a XXII. kötet 5-ik füzetétől kezdve Simonyi Zsigmond utóbb Szinnyi József szerkesztésében. Az I–IX kötet ára kötetenként 1 frt 50 kr.; a X. kötetből kötetenként 3 frt — A XXIII kötetből negyedévenként jelenik meg. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 3 frt; egyes füzet ára 75 kr. 1862–1899. 73 frt.

*Pecz Vilmos.* A görög tragoedia. I. kötet: A görög tragoedia története. Kis 8-rét. 3-3. l. 1889. 2 frt 40 kr.

*Pesti Gábor.* Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata, Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. Anno gratia & privilegio Romane Regiae Maiestatis ad quinquennium. 1536. Korhű kiadás, merített papíron. 284 l. 1895. 3 frt.

*Publius Terentius Afer vigjátékai.* Ford. dr. Kis Sándor. Kis 8-rét. XX és 619 l. 1895. 3 frt.

\* *Radó Antal.* Az olasz irodalom története. 2 kötet. Kis 8-rét. 515, 552 lap. 1896. 4 frt.

\* *Ribbeck Ottó.* A római költészet története. Ford. Csiky Gergely és Katona Lajos. Az eredetivel összehasonlítottá Némethy Gejza. Három kötet. Kis 8-rét. 420, 448 és 552 l. 1891 93. 4 frt 50 kr.

\* *Sainte-Beuve.* Arczképek a francia újabbkori társadalomból. Ford., jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta Wohl Janka. Kis 8-rét. XX és 416 lap. 1888. 1 frt 50 kr.

*Bimonyi Zsigmond.* A magyar határozók. A M. T. Akadémiától a Lukács Krisztina-féle jutalommal kitüntetett pályamunka. I. kötet. Első fele. Nagy 8-rét. 176 l. 1888. 1 frt 60 kr.; — I. kötet. Második fele. Nagy 8-rét 277—450 l. 1890. 1 frt 60 kr.; — II. kötet. Nagy 8-rét. 464 l. 1895. 4 frt 30 kr.

*Simonyi Zsigmond.* A magyar költőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete. Nagy 8-rét. — II. kötet: Az alárendelő költőszók. Első fele 189 l. 1883. 1 frt 20 kr.; — III. kötet: Az alárendelő költőszók. Második fele. 256 l. 1883. 1 frt 50 kr.

*Simonyi Zsigmond.* Mutató a Nyelvtudományi Közlemények I—XXV. évfolyamához. Tartalomjegyzék, tárgymutató és szójegyzék. Nagy 8-rét. 52 l. 1895. 1 frt.

*Szabó Károly.* A régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Lex. 8 rét. XIV és 751 l. 1879 4 frt. — Ugyanaz II. kötet; Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem-magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Lex. 8-rét. XI és 755 l. 1885. 4 frt 50 kr.; — Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem-magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Lex. 8-rét. VIII és 800 lap 1896 5 frt: Második rész: 1671—1711. Lex. 8-rét. 1898. 943 lap. 6 frt.

*Szamota István.* A schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta —. (A szójegyzék fényképével.) Nagy 8-rét. 1894. 111 l. 2 frt

*Szász Károly* Széchenyi emlékezete. 8-rét. 15. l. 1860. 10 frt.

*Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből.* (Énekes könyv melyből szoktanac az úrnac Diczeretet mondani, az anya szent egyházban es keresztgyeneknek minden gyűlekezetiben, mostan vyobban egben szedegettetött, es megöregbítettött Sz. Gergel általa meg emendáltattatott. PSALMO CXLIX. Diczeretet mongyatok az Istennek az szenteknek Gyülekezetiben. Debreczembe Nyomtatta Komlos András AN. MDLXIX.) Szilády Aron tanulmányával Sz. Gergelyről s énekes könyvéről. 8-rét. 1893. 224 és XVI. l. 2 frt 50 kr.

*Szilády Aron.* Temesvári Pelbárt élete és munkái. Nagy 8-rét. 135 l. 1880. 80 kr.

*Szinnműtár.* Magyar történeti. — Kóczán Ferencz alapítványából. Kis 8-rét. I. kötet: Attila halála. Történeti tragédia 5 felvonásban. Írta Szász Károly. 1897. I. 1893. 1 frt; — II. kötet: István vezér. Történeti dráma 5 felvonásban. Írta Szász Károly. 155 l. 1893. 1 frt; — III. kötet: Pogány magyarok. Történeti színmű 4 felvonásban. Írta Gabányi Árpád. 164 l. 1893. 1 frt; IV. kötet: Charitas. Történeti szomorújáték 3 felvonásban. Írta Váradi Antal. 176 lap 1 frt; — V. kötet: Ilona királyné. Történeti dráma 3 felvonás-

ban. Irta Endrei Zalán. 173 lap. 1 frt: — VI. kötet: IV. István. Történeti tragédia. 5 felvonásban. Irta Somló Sándor. 212 l. 1 frt.

*Színnyei József.* Finn-magyar szótár. 8-rét. 528 l. 1884. 3 frt.

*Telegdí Miklós.* Az keresztényesegnec fundamentomiról való roud keonyvechke. Ki az Szent irasnac külömb külömb heleiből. keres es feleleskeppen irattott es — — mester által, Deac nyelwből Magyar nyelwre forditott. Bechben nyomtattott Raphael Hofhalter által: urunc születése vtan 1562. esztendőben 135 l. 1884. 1 frt.

*Ugor füzetek.* Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. Nagy Nagy 8-rét. 1—6 és 8—12. szám. 1879—1896. 10 frt 90 kr.

\* *Váczy János.* Berzsenyi Dániel életrajza. A M. T. Akadémiától a Lévay-díjjal jutalmazott pályamű. Kis 8-rét. VI és 432 lap. Berzsenyi Dániel arczképével. 1895. 1 frt 50 kr.

*Vámbéri Armin.* Abuska. Csagatajtörök szógyűjtemény. Török kéziratból fordította, előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Budenz József. Nagy 8-rét. 107 l. 1862. 40 kr.

*Vargha Gyula.* Óda az 1867. évi koronázás emlékére. 8-rét. 1892. 11 l. 15 kr. Ugyanaz folio kiadásban 20 kr.

*Vargha Gyula.* Barsi József emlékezete. (1810—1893.) Nagy 8-rét. 20 lap. 1897. 20 kr.

*Vass Bertalan.* Horvát István életrajza. A Magy. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti bizottsága megbízásából írta —. Kis 8-rét. 514 és VIII l. 1895. (Horvát István arczképével.) 3 frt.

\* *Villemain.* Pindar szelleme és a lantos költészet a népek erkölcsi és vallási emelkedettségéhez való vonatkozásaiban. Ford. Csiky Gergely. Kis 8-rét. 484 l. 1887. 1 frt 50 kr.

*Volf György.* Első keresztény tértítőink, nyelviünk, írásunk és történetünk tanubizonysága szerint. 8-rét. 109 lap. 1896. 1 frt 20 kr.

## II.

### Bölcseleti, Társadalmi és Történeti tudományok.

*Acsády Ignác* Két pénzügytörténelmi tanulmány. I. A pozsonyi és szepesi kamarák 1565—1604. II. A jobbágyadózás 1564—76-ban. Nagy 8-rét. 238 l. 1894. 2 frt.

*Acsády Ignác.* Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. 1526—64. Nagy 8-rét. III és 280 l. 1888. 1 frt 70 kr.

*Actes et Documents pour servir à l'histoire de l'Alliance de George Rákóczi,* Prince de Transylvanie, avec les français et les Suédois dans la Guerre de Trente ans Par Ordre de l'Acad. des Sciences Hongroise publié par A. Szilágyi. Nagy 8-rét. VI és 491 l. 1874. 3 frt 60 kr.

*Anjoukori okmánytár.* (Codex Dipl. Hungaricus Andegavensis.) Szerkesztette Nagy Imre I—VI. kötet. 1301—1375. Nagy 8-rét. (IV és 678; III és 664; VI és 650; VI és 679; VI és 657 és VII és 658 l.) 1879—1891. (Minden kötethez név- és tárgymutató.) 25 frt

*Archaeologiai értesítő.* A Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai bizottságának közlönye. Új folyam. Szerkeszti Hampel József. Nagy 8-rét. Az I—VI. kötet elfogyott. A VII—XVIII. kötet kötetenként 5—5 füzetben. 1887—1899. Számos ábrával Egy-egy kötet 6 frt.

*Archaeologiai közlemények.* A hazai műemlékek ismertetésének előmozdítására kiadja a Magy Tud. Akadémia Archaeologiai bizottsága. II—XX. kötet. (Az I. kötet elfogyott.) 45 frt 80 kr.

*Athenaeum.* Philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerkeszti Pauer Imre. Kis 8-rét I—VIII. évfolyam. 1892—1899. (Minden évfolyam 4 füzetben.) Egy évfolyam ára 5 frt

*Ballagi Aladár.* Colbert. Nagy 8-rét. (Két rész egy kötetben.) 243 és 270 l. 1887., 1890 3 frt 20 kr.

\* *Bárczay Oszkár.* A hadügy fejlődésének története. Két kötet. Kis 8-rét. VIII és 350 lap, 68 ábrával és 680 lap 135 szövegbeli ábrával és 2 melléklettel. 1895. 6 frt.

\* *Barthélemy-Saint Hilaire.* A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz Fordította Péterfy Jenő. A fordítást felülvizsgálta Pauer Imre. Kis 8-rét. VIII és 196 l. 1890. 1 frt 50 kr.

*Békefi Remig.* A debreczeni ev. ref. főiskola XVII—XVIII. századi törvényei. 8-rét. 177 l. 1899. 1 frt 50 kr.

\* *Berryer válogatott törvénytörvényi beszédei.* Fordította s Berryer élet- és jellemrajzával és zárszóval kísérte Tóth Lőrincz Kis 8-rét. 400 l. 1887. Csak kötve. 1 frt 40 kr.

*Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez.* Oklevéltár — a velencei levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból. Szerkesztette Öváry Lipót. Nagy 8-rét VI és 822 l. 1886 5 frt.

*Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei* Kiadta Szilágyi Sándor. Nagy 8-rét. XIV és 496 l. 1879. 2 frt 40 kr.

*Bunyitay Vincze.* A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista. Egy rajz és két fénynyomattal Kis folió. 32 l. 1893. 1 frt.

\* *Burckhardt Jakob.* A renaissancekori műveltség Olaszországban. 2 kötet. Ford. Bánóczy József A fordítást felülvizsgálta Alexander Bernát. Kis 8-rét. 408 és 387 lap. 1895—96. 4 frt

\* *Carrara F.* A büntető jogtudomány programja Fordította Beksics Gusztáv. Két kötet. Kis 8-rét. XX és 390, 591 l. 1878—79 Csak kötve. 1 frt.

*Csánki Dezső dr.* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I—III. kötet. (A «Hunyadiak kora Magyarországon» cz. munka VI., VII. és VIII. kötete.) Nagy 8-rét. 788; VIII, 860 és 696 l. 1890. 1894. 21 frt.

*Csere János* (Apáczai) bölcsészeti dolgozatai A M. T. Akadémia rendeletéből szerkesztette Horváth Cyrill Nagy 8-rét 160 l. 1867. 50 kr

*Czinár Mór.* Fejér György Magyarországi okmánytárának betűrendű tárgymutatója. (Index Aphab. Codicis. Diplom. Hungariae per Georgii Fejér editi.) Nagy 8-rét XVI és 349 l. 1866 2 frt.

*Deák Farkas.* A bujdosók levéltára. A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából Nagy 8-rét. XIII és 365 l. 2 frt 70 kr.

*Demkó Kálmán dr.* A felső-magyarországi városok életéről a XV—XVII. században. Nagy 8-rét. 290 l. 1890 2 frt 70 kr.

*Érdy János.* De Tabulis Ceratis in Transylvaniae repertis. (Erdélyben talált viaszos lapok.) Nagy 8-rét. 21 l. Hat táblával 1856. 50 kr.

*Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből.* A nemzetgazd. és statisztikai állandó bizottságnak rendeletéből szerkeszti Földes Béla Nagy 8-rét. I—II. kötet (6. szám.) 1882—1885. 4 frt 40 kr.

*Fayer László.* Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. 2 kötet. Nagy 8-rét. 702, és XVI, 543 l. 1896., 1898. Ára az I. kötetnek 4 frt. a II. kötetnek 3 frt.

*Fejérfpataky László.* A királyi kancellária az Árpádok korában. 8-rét. 149 l. 1885.

*Fejérfpataky László.* Magyarországi városok régt számadáskönyvei. (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körömczbánya városok levéltáraiból.) Nagy 8-rét. XIII és 682 l. 1885. 4 frt

*Ferdinandy Gejza dr.* Az arany bulla. Közjogi tanulmány 8-rét. 182 l. 1899. 1 frt 50 kr.

*Finály Henrik.* Az ókori súlyokról és mértékekről. Nagy 8-rét 183 l. 1883. 1 frt.

*Földes Béla.* Értekezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből. (Foville, Giffen, Cliffe, Leslie, Bagehot, Stanley, Jevons Syme, Cairnes.) Fordította, illetőleg átdolgozta —. Kis 8-rét 180 l. 1882. 50 kr.

*Fraknói Vilmos.* A magyar királyi kegyuri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történelmi tanulmány. Nagy 8-rét. 559 l. 1895. 5 frt.

*Fraknói Vilmos.* Oklevéltár a m. kir. kegyuri jog történetéhez. Közli —. Nagy 8-rét. XXIX és 367 lap. 1899. 3 frt 75 kr.

*Fraknói Vilmos.* A magyar országgyűlések története. 1526–1587. I–III. és V–VII. kötet. Nagy 8-rét. (VIII. és 235, 168, 173, 144 és 109 l.) 1874–1881. 7 frt 40 kr.

*Fraknói Vilmos.* A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt. 1526–1563.) Nagy 8-rét. XXIV és 747 l. 5 frt.

*Fraknói Vilmos.* Mátyás király levelei. Küllügyi osztály. I. kötet. 1458–1479. Nagy 8-rét. XIII és 496 l. 1893. — II. kötet (1480–1490.) LXX és 406. 1895. A két kötet ára 8 frt 50 kr.

*Gelcich József* Ragusa és Magyarország összeköttetéseknek oklevéltára. (Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae.) A raguzai állami, a bécsi cs. és kir. titkos és egyéb levéltárakban levő okiratokból összeállította —. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Thallóczy Lajos. Nagy 8-rét LIX és 923 l. 1887. 5 frt.

\* *Gide Pál.* A nők joga. Tanulmány a nő magánjogi helyzetéről a régi és újkorban. Fordította Tóth Lőrincz. Két kötet. Kis 8-rét. 390 és 412 l. 1886. Csak kötve 3 frt.

*Gindely Antal.* Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. (Acta et documenta historiam Gabrielis Bethlen, Transylvaniae principis illustrantia.) Nagy 8-rét. 543 l. 1890. 5 frt.

\* *Goldziher Ignác.* Az iszlám. Tanulmányok a muhammedan vallás története köréből. Kis 8-rét XI és 412 l. 1881. 50 kr.

*Goldziher Ignác.* A történetírás az arab irodalomban. Nagy 8-rét. 49 l. 1895. 50 kr.

\* *Gregorovius Ferdinánd.* Hadrián császár. A görög-római világ Hadrián-korabeli rajza. A 3-ik kiadás után fordította Pászthory János. Kis 8-rét. 486 l. 1897. 2 frt.

*György Endre.* A különbözeti árszabályok jogosultsága és hatása. (A Dóra-jutalommal koszorúzott pályamű.) Nagy 8-rét. 303 l. 1876. 1 frt 80 kr.

*Hadtörténelmi könyvtár.* Magyar —. III kötet. Magyar hadi krónika. A magyar nemzet ezredéves küzdelmének katonai története. Irta Horváth Jenő. Első rész: A honfoglalástól a mohácsi vészig. Nagy 8-rét. XII, 362 l. 1895. (1 melléklettel és 11 szövegbeli hadműveleti és csatavázlattal) 3 frt.

*Hadtörténelmi közlemények* A m. tud. Akadémia hadtudományi bizottsága rendeletéből szerkeszti Rónai Horváth Jenő Nagy 8-rét. III–IX. kötet. 1890–1896. Ára kötetenként 5 frt.

*Hajnik Imre.* A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Nagy 8-rét. VII és 454 l. 1899. 4 frt 50 kr.

*Hampel József.* A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyar-honban. I. rész. Nagy 8-rét. 174 l. 200 képes tábla és a szövegben 48 ábrával. 1894. 5 frt.

*Hampel József.* Ugyanaz II. rész Nagy 8-rét, VII és 512 lap. 162 képes táblával és a szövegben 95 ábrával. 1898. 6 frt.

*Hazai okmánytár.* (Codex diplomaticus Patrius Hung.) Szerkesztette Nagy Imre. VIII k. Nagy 8-rét. VII és 474 l. 1891. 3 frt.

(Folyt. köv.)

Megjelenik  
minden hó 15-én  
három-négy ívnyi  
tartalommal.

# AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő  
s kiadó hivatal a  
Magyar Tudom.  
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

---

X. KÖTET.

1899. Október 15.

10. FÜZET.

---

## A szalontai csonka-torony felavatásánál.

(Szász Károly ig. és r. t. augusztus 27-én tartott beszéde.)

A M. Tudományos Akadémiától azt a megtisztelő megbízást nyertem, hogy ez első tudományos egyesületünket ez ünnepen képviseljem s az ősidőktől fenmaradt és most Arany János emlékére átalakított toronynak küszöbére az elismerés és tisztelet koszorúját Akadémiánk nevében tegyem le.

A M. Tud. Akadémia 70 éves életében annyi jeles tudós és kitűnő közt csak kevesen voltak, nagyobb részük már elhunyt, kik az Akadémia tiszteletét és koszorúját inkább megérdemelték volna, kiknek neve és emléke, talán soha el nem múló századokig kegyelettel fog megőriztetni, mint Arany János. Első alapítója Széchenyi István, kitűnő elnökei gr. Teleki és br. Eötvös József, tudós főtitkárai Toldy Ferencz és Szalay László, nagy költői Kölcsey, Berzsenyi és Vörösmarty, a nagy irodalomalapító Kazinczy, a két jeles polyhistor, Brassai és Csengery s többi tudósai és költői hosszú névsorában nemcsak méltó helyet foglal el, hanem fölülmulatlanul ragyog Arany János neve, ki a tudóst és költőt, és az ember legszebb tulajdonait, az erkölcsi tisztaságot, az igaz egyenességet, az önérzettel párosult szerénységet, a kötelességtudást és munkásságot egyesítette magában. Külsején nem viselte s nem ragyogtatta sem a rang, sem a lángész, sem a szellem nagyságát. Talán még öntudatában sem érezte, legalább nem mutatta, még kevésbbé ragyogtatta szelleme kiválóságát. Szegény, bár nemes vérből származó szülők gyermeke, szegényen, igénytelenül, sőt nélkülözésben neveledett, s bár fiatalon írkált, verselgetett, a miről senki sem tudott, éretlenül nem lépett a közönség elé; mint annyi sok más, szerepet nem kívánt játszani a nyilvánosság terén.

Szinte önkénytelenül, szándék és terv nélkül tört ki belőle első nagy műve, az „Elveszett alkotmány“, mely csak pályadíjt nyert, de egy év múlva Toldijával mindenkinek, magának is váratlanul, egyszerre a magyar költők első sorába lépett. Egyik

oldalán Vörösmarty még, — másik oldalán Petőfi már — fényben és hírnévben állottak, s ő egyszerre kettőjük közé emelkedett, általok is irigység nélkül s a nemzet által is egyhangúlag elismerve magyar nemzeti irodalmunk egyik legfényesebb csillagának.

Az Akadémia őt kétségekivül azonnal tagjává választotta volna, de az Akadémia ajtai csakhamar bezárultak. A forradalom, a dicső szabadságharcz, a gyászos bukás bekövetkezett, az utolsó csatában Petőfi elveszett, Vörösmarty elhallgatott, kevés év múlva elhunyt s a nagy triászból csak Arany maradt meg. Az egész nemzet gyászba borult, az irodalom bilincsben, az Akadémia és Kisfaludy-Társaság is elhallgatott, szünetelt, *csak mikor kapui kinyíltak és több év multával ismét választhatott soraiba az Akadémia, Aranyt nem is levelező, hanem egyszerre rendes tagjává választotta.* Arany pedig Toldija után s annak magaslatán tovább gazdagította a megszabt magyar irodalmat. *Toldi estjét,* később a Toldi-trilogia középső részét, előbb „Daliás idők“, később „Toldi szerelme“ czimen, majd „Buda halálát“, mely egy másik trilogiának, az Attila- és Csaba-mondának lett volna első része, de a mely csak töredékekben készült el, félbenmaradt, majd „Katalin“-t, „Bolond Istók“-ot, elkeseredésében a „Nagyidai cigányok“-at s azok mellett számos költői és mondai elbeszélést, többet teljesen, másokat félbenmaradt részekben és nagyszámú, mind remek balladát, melyekkel az igazi magyar balladát megteremtette és örök példányul hagyta, addig e téren csak próbálgató irodalmunknak. Lyrái költeményei megannyi remek! Műfordításai: Shakespeare három drámája, köztük „Hamlet“ és a „Szentivánéji álom“ és Aristophanes összes vígjátékai, prózai munkái, aesthetikai tanulmányok, kritikák, mind mély és magas szellemben, erőben. Egész könyvtár, mit hazájának adott s az utókornak hagyott.

A forradalom alatt félévig miniszteri hivatalnok, azután egyideig nagyköroői tanár volt s ez iskolának örök és halhatatlan dísze; majd Pestre költözvén, a Kisfaludy-Társaságnak, azután a M. Tud. Akadémiának főtitkára: e hivatalokban oly hű, pontos és lelkiismeretes, mint saját munkáiban!

S ez a csöndes, hallgatag ember, kit betegség, majd családi fájdalmak (kedves leányának elvesztése), gond és fáradság megbéníthatott volna, még utolsó óráiban is, vagy a „Tölgyek alatt“, vagy csöndes szobájában dolgozott s teljesítette hivatalos kötelességeit, minden, sokszor terhes és fárasztó kötelességeit!

Arany János a mily nagy író, századokra szóló, emberileg szólva halhatatlan költő, oly nagy volt, mint ember is. Nem szólok a páratlan jó barátról, a lelkiismeretes és mindig helyt állt tisztviselőről, a tanári széknél és az Akadémiának hű szolgájáról, nem szülővárosának nevezetességéről, melyről maga írta:



Nagy-Szalonta nevezetes város  
De nem olyan nevezetes már most,  
Mint mikor volt szabad hajdú fészek,

de a szabad hajdúk elmúltak és Nagy-Szalonta dicsősége, mely Aranyt szülte, örökre megmarad! — nem ezekről, hanem a keresztén s igaz magyar emberről, az ember és férfi ritka magyar példányáról, a ki nagysága érzetében is szerény s még lángelméje iránt is kételkedve, a legnagyobb költő, Dantéhoz intézett versében mondja:

Az ember . . . a költő (mily bitang ez a név!)  
Hitvány koszoruját, reszketvén, elejti  
És mintha lábait szentegyházba tenné,  
Imádva borul le, mert az Istent sejtí.

Nem, elhunyt barátom, példányom! a te koszorúd nem hitvány, te azt el nem ejtheted! Te örökre élsz és koszorúd nem hervad el soha! Íme én, barátaid, irodalmunk, hazád és nemzedek s abban Akadémiánk hervadhatatlan koszorúját teszem le itt, a M. Tud. Akadémia nevében.

## Az Arany-szoba.

(Felolvasta Lévy József rt. Nagy-Szalontán 1899. aug. 27.)

Művét örök útján folytatja a végzet,  
Évek sora egymást kergetve rohan, —  
Fénynek, hatalomnak sirtás az enyészet:  
Nem hal meg a költő, nem halt meg Arany!  
Szelleme fenróptét gyönyörködve nézzük,  
Borongó alakját még visszaidézzük.

Jól esik, mikor az ismerős vidékre  
Messze-világból a vándor haza tér,  
Borostyánnal, melyet örök-zöld fűzérbe  
Font neki az élet, a nyílt csatatér,  
S bölcséjét is, melyben ringatta szegénység,  
Megaranyozza az érdem és dicsőség.

Im! dalnok-fiát a hű magyar Szalonta  
Haló porában is el nem feledé;  
Im! édes anyai kebelére vonta

S hirdeti büszkén, hogy Arany az övé.  
„Jöszte fiam! úgy mond, végy szállást közöttünk,  
Testvéri szeretet csókjába fűrésztünk.“

Neki tömjénfüst és ünnepi zaj nem kell,  
Nem kell menedékiül fényes palota;  
Vágyai nem szálltak fent a föllegekkel,  
Gyöngé hiúság nem sarkalta oda:  
Szülőföldjén kívánt csak „egy fecskéfalat“,  
Hogy rejtve pihenjen a költő az alatt.

Most nem óhajt többé parányi telket sem,  
Ő és kis családja csend-lakta helyét, —  
Kertet se, hol maga öltson, ültetgessen,  
Hova el-elvárná műzsája kegyét:  
Egy szoba enyhébe vonúl ma nyugodtan,  
Életének számos földi tárgya ott van.

Ott minden apróság egy-egy drága emlék,  
Melyen szeme csüggött, melyhez keze ért;  
Lelkéből egy parány tán rajtok lebeg még  
És lángol örökké eszményeiért:  
A ki megérinti, vagy merengve nézi,  
Bűbajos hatalom ígézetét érzi.

Mert isteni lantján ihletetten zengve,  
Összhangba fűződött a báj s az erő,  
Mélység és magasság, érzelem és eszme,  
Egyszerű fenségben éghez emelő . . .  
Honi göröngyből kelt dúsgazdag vetése,  
Nemzete szívéből minden ér-verése.

S óh! mi szép, hogy ép itt nyílik számára lak,  
Itt egy régi erőd biztos kebelén!  
Illenek hozzá az ódon tömőrfalak,  
Ős magyar-alföldünk rónamezején.  
Itt a hősök lelke mind fölkel előtte,  
Kiknek alakjait énekébe szötte.

Sőt nemcsak a hősök, régi dicső árnyak;  
Azok is, szívének édes felei,  
Kik e földön immár senkire sem várnak,  
Őket a túlvilág együtt öleli,  
Mert hiszen egymástól a sir meg nem fosztá:  
Éjjeli órákban ide gyűlnek hozzá.

S a „csonka tornyot“ már hű kegyelet óvja,  
 Benne oltárt is a múzsáknak emel;  
 „Vércse, bagoly nem lesz örökös lakója“,  
 Köve rovátékát gyom nem veri fel,  
 Vihar elkerüli, idő megkiméli,  
 Zimankós multjaért szebb napjait éli.

Örök-tűzű csillag tündöklék felette,  
 Mely messze lövelli sугár-özönét,  
 Pusztai vándor ha útját erre vette,  
 Lelkesedik, buzdul, rávetve szemét;  
 A költőre gondol édes ámulatban,  
 Kinek hamva távol, de szelleme itt van.

Vagy nem! ne csupán itt, e szűk, néma lakban!  
 Nagyobb az a szellem, nem fér az el itt:  
 Fuvalljon mindenütt köztünk száz alakban  
 S osztogassa bőven drága kincseit;  
 Lantja koszorúját bár mind ide hozzák,  
 De lakása legyen egész Magyarország!

## A magyarországi latinság szótára.

(*Bartal Antal* r. t. május 1-én tartott székfoglalója.)

A szótár története. Számos régebbi írónknál akadunk e szótárnak mintegy első nyomaira. Sok elavult, ismeretlen, elferdített szó magára vonta és foglalkoztatta íróink figyelmét; sok értelmezni való kifejezést találunk szórványosan a szövegbe fölvéve, melyeknek megfejtését megkísérlik, melyeknek megvizsgálására alkalmilag és útközben kitérni szükségesnek tartják. Próbálják leszármaztatni, próbálják magyarul kitenni, megjegyzik, följegyzik, gyűjtik s lapszéli jegyzetben magyarázzák, vagy a terminusokat az illető szakmunkák fejezeteiben meghatározzák. Mindezek töredékek, elszórt kísérletek, nagyrészt szójátékok. Mégis ezekben kell keresnünk szótárunknak első csiréit. Legrégibb emlékeinkben a latin szó mellé sokszor odateszik a magyar „vulgo“-t. Már *Páriz-Pápai* összehozott néhány ily szót a függelékben. *Wagner* a Phraseológiájához csatolt appendixben szintén egész csapat culinaris szót gyűjtött össze és classikussal helyettesített. Különösen *Verböczt* commentálták. A mindinkább elszaporodott konyhaszók, műszók összegyűjtésének és megmagyarázásának szükségét régóta érezték. Ezt bizonyítja *Sambucus* szólajstroma, de különösen a *Magyar Múza* 1787. évf. 15—16.

lapjain megjelent pályázat, mely így szól: „Minthogy a magyar Deákságban sok idegen és más nemzeteknél nem ugyanazon értelemben vétetett Deák szók uralkodnak, könnyű általlátni, hogy a Magyaroknak Deákságát sem más nemzetek, sem a mi tulajdon maradékaink nem fogják megérteni, mihelyt a tudománybeli és törvényes dolgoknak folytatására a Deák nyelv helyébe más vétettetik fel: azért hogy ezen fogyatkozástól a következő világ megőriztessék, míg ezen beszédnek nemét jól értő Férjfiak virágoznak, száz körműti arany érdempénz alatt ezen materia vétettetett fel a pesti tudományok Baráttyaítól: „Glossarium mediae et infimae Latinitatis Hungaricae Ecclesiastico — Historico — Diplomatico — Juridico — Oeconomico — Dicasterialis — Philologico — Reale“. Ha ugyan valakinek helyesebbnek látszik ezen Titulust meg is változtathattya. A munkát Deákul kell készíteni az a, b, c rendi szerint, a szóknak valóságos értelmét kell adni; németül, magyarul és Tótul ki kell tenni; mindenik szóra fel kell hordani annak fő és allnemeit, mint erre a szóra Mandatum, Lex stb. szoktak tselekedni. Az ország Tiszttyeinek neveit mint Palatinus stb. meg kell magyarázni, úgy az ország Törvényeiben és a Kantzellariai beszédben előforduló szokat is, mineműek: Auszugales, Patvaria, Robota, Másolás stb. Az egész munkához némely regulákat kell ragasztani, a mellyek szerint formáltatnak a Magyar Deákságnak ábrázattyaiba öltöztetett idegen és Deákos szók. Egy szóval semmit el nem keli hagyni — — — két Dicasterialis, két Törvénytudó, két Philologus és két Gazdasági Tudományhoz értőnek ítélete szerint megválasztatik, hogy melyik érdemli meg a jutalmat“.

Századunk elején már jelentek meg idevágó munkák. Így *Georch J.*: Honnyi törvény. 1804.

*Georch* a magyar szöveg közt zárójelben mindig kiteszi a latin terminusokat is.

*Szirmay Ant.* Magyarázatja azon szóknak, melyek a Magyarországi Polgári és Törvényes dolgokban előfordulnak. Cassoviae, 1806.

*Tisztí Szótár*, melyet N. Zala Vármegyének ezen tárgyra nézve kirendelt deputatioja készített. 1807. Bétsben. Stb.

A későbbi idetartozó munkák:

*Törvénykezési s Tisztí Szótár* a tiszántúli ker. kir. tábla helybenhagyásával kiadódott Debreczenben 1837.

*Kassics Ign.* Praxis iuridica civilis et stylare Juristarum latino-hung. Pestini, 1835. Pars I., II. Hozzá van csatolva a szövegben előforduló terminusok betűrendes jegyzéke.

*Kassics Ign.* Praxis politica civilis et stylare politicorum lat.-hung. Posonii. 1841. Pars I., II.

*Magyar Törvénykezési Szótár.* Kiadta Trattner K. könyvnyomtató intézete, Pest, 1837.

*Irhóczy Kovács Lajos* Tisztirási szótára. Buda, 1846.  
A bécsi Cancelláriától kiadatott szótár stb.

*Miller* kutatása tárgyává tette a *Pristaldus* szót: „*Pristaldus ex antiquitatibus Juris Hungarici interpretatione critica restitutus 1805.*“, melyben mindazokat a helyeket, okiratokat, példákat, hol ez a szó előfordul, összegyűjti, a szót mások kísérleteinek megbírálása után a latinból, görögből, majd a szlávból próbálja megfejteni.

Előzője volt e tekintetben *Szegedi János* a „*Rubricae sive Synopses Titulorum, Capitum et Articulorum Universi Juris Hungarici. Tyrnaviae. An. 1734.* és *Kollár Ádám Ferencz* „*Historiae iurisque publici Regni Hungariae Amoenitates. Vindobonae. 1783.*“ című könyvében, valamint sok más. kiknek jegyzékét (körülbelül 300) a munka végén el nem mulasztom közzétenni.

A fennebb említett szótárainkban csak a leghasználatosabb, legszükségesebb szók vannak összeszedve, de csak hézagosan. A szók java, zöme érintetlenül és ismeretlenül hever a magyarországi latin irodalom roppant könyvtalmazában s a levéltárak kézírataiban. Hogy tehát a szógyűjtemény teljesebb és tökéletesebb legyen, ezeknek a kútforrásoknak átvizsgálása válik szükségessé. Ennek szükségét belátták az ezen ügy mellett buzgólkodó férfiak. Ennek köszönhető, hogy az ilyen szótár eszméjét az utolsó években többen pendítették meg, különösen dr. Finály Henrik, dr. Imre Sándor, dr. Ponori Thewrewk Emil; de különösen a Tudományos Akadémiának buzgó főtítkára, dr. Szily Kálmán.

Épen e férfiak buzditására keletkezett az úgyszólván példaadó gyűjteményem az Egyet. Phil. Közl. XII. k. 380—391. lapjain, melyet a „*Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*“ című könyvből szedtem. Ez a példa hatott és csakhamar *P. Theurewk Emil* és dr. *Hegedüs István* buzditására kezdtek egyes tanárjelöltek és tanárok az ilyen szók gyűjtését. Ezek: Albert János, Becker Nándor, Bognár István, Csokonay Zsigmond, Ecker J. Szende, Handlos Gyula, dr. Hazslinszky Rezső, Holosnyay Irén, Horváth Flóris, Incze József, Jakoblovics Lajos, Janitsek József, Jurkovich Emil, Kurtz Sándor, Láng Nándor, Loósz István, Losonczy Lajos, Mikó Pál, Molnár Ervin Gyula, Molnár Sulpicz Dezső, Mráz Elek, Nagy Lajos, Negovetich Arthur, dr. Olgyai Bertalan, Prikkel Marián, Radics Dusan, Reibner Márton, Sallai Mihály, Soós József, Szakács Béla László, dr. Szende Gyula, Szeremley Barna, Teltsch Gusztáv, Uhlarik János, Várkonyi Odilo, Vietorisz József, Zombori Izor.

Különösen azonban nagy szolgálatot tett e tekintetben *Pittner Aurél*, ki a mellett, hogy a leírói tisztelet végezte, utasításom szerint rendkívül sok kútfőt a legnagyobb pontossággal

és lelkiismeretességgel tanulmányozott át és az azokból vett adatokat gyűjtötte össze.

Igy indult meg a munkálkodás, melyről *dr. Ponori Theurewk* Elnöki megnyitó beszédében (I. Egyet. Phil. Közl. 1892. XVI. köt. 167—174. l.) azt jelenti, hogy „a munka megindult, csakhogy nagyon lassan foly“. A szótár ügyét a Philologiai Társaság figyelmébe ajánlja s beszédét e szavakkal végzi: „Kíváncsinos volna, hogy e szótár a millenniumig elkészüljön s hogy a budapesti philologiai társaság ugyancsak ezzel a nagyon is megfelelő művével járuljon hazánk ezeréves fennállásának magasztos ünnepéhez. Budapest, 1891. decz. 27.

Az említett első kísérletek mind csak szórványos töredékek, melyeknek nagyobb részét újra át kellett dolgozni. S bár így a munka 1892-ben megindult, a szóanyag nagyon szűken, csak csöppenként gyűlt. Erélyesebben és rendszeresen kellett hozzáfogni a munkához, azt egy középpontba egyesíteni s úgy indítani meg és folytatni céltudatosan, tüzetesen, egységesen, egyöntetűen.

Ez akkor vált lehetővé, mikor a Magyar Tud. Akadémia 1893-ban engem bízott meg a szótár szerkesztésével. A kutatás, szógyűjtés és feldolgozás nehéz, komoly munkája meg is indult rendszeresen 1894. évi január elején, s folyásáról, állásáról időközönként jelentést tettem a Tudományos Akadémiának. Először 1894. június 5-én, a mint az az Akad. Értesítő 1894. szept. 15. V. k. 9. füzetében olvasható, a hol a magyarországi latinságnak két jellemző sajátágát, t. i. a merészséget s vendégszeretetet idegen szókkal szemben kiemeltem s megjelöltem az idegen nyelveket, melyekből a szókat átveszik, elősoroltam az addig feldolgozott műveket s jeleztem a módszert, melyet a szerkesztésben követni szándékozom. A második jelentést 1895. január 7-én nyújtottam be, melyben az addig feldolgozott munkák előszámlálása után kiemeltem *Temesvári Pellárt* sajátágos szavait, melyeknek megmagyarázására a classikus szókészlet alig elegendő; továbbá *Oláh M.* deminutivumait, aztán a szláv eredetű szókkal járó nehézségeket. (Megtalált az Akad. Értesítő 1895. márcz. 63. füz.) — A harmadik jelentést 1895. október 7-én tettem (Akad. Ért. 1895. november, 71. füz.), melyben a szótárnak polyhistorikus, reál- és széneyklopaediai jellegére utaltam s a theologiai szörszálhasogatás komikus korcsszavait mutattam be. Aztán a Du Cange-ban is előforduló szók fölvételének a szükségét okadatoltam s kifejtettem a *Cur-bungiones* s *Iobagiones* szókról való nézeteimet, s az Akadémiát egy szakférfiakból álló felülvizsgáló bizottság kinevezésére kértem föl. Nem is késett a M. Tud. Akadémia e kérelemnek helyt adni és hat tagból álló bizottságot jelölt ki és pedig minden osztályból kettő-kettőt: néhai *Zichy Antal* t. és *dr. P. Theurewk Emil*, *dr. Hajnik Imre* r. és *dr. Nagy Gyula* l., *dr. Szily Kálmán* és

*dr. Heller Ágost* r. tagokat. Megalakulván e bizottság, *Zichy Antal* elnöklete alatt tartott értekezletén e szótár szerkesztésére vonatkozó utasításokat állapította meg, és ezek:

1. Minden, a classikus nyelvtől eltérő latin szó fölveendő, melyet magyarországi szerző Magyarországon vagy akár külföldön is megjelent munkájában használ, vagy idegen író is, ha ez a szó Magyarországra, magyar viszonyokra vonatkozik.

2. Minthogy a közönséges classikus szók is nálunk nem egészen azt fejezik ki, a mit a régieknél, nem egészen fedik egymást az értelmök s realiták, s hogy továbbá a magyarországi latin származékszóktól el ne szakíttassék az azoknak alapul, főül szolgáló régi latin szó: a Finály-féle Szótárban előforduló s idevágó szókat is föl kell venni a teljesség, könnyebb áttekinthetőség kedvéért.

3. A fölvelt szónak ki kell mutatni etymologiai eredetét, s latin *aequivalenssel* vagy *periphrasissal* meg kell magyarázni.

4. Ezután következik a magyar kitétel, magyarázat; olasz, francia, német, szláv csak akkor, ha az etymologia kívánja, vagy ha az idegen szó jobban megvilágítja, példázza a latint.

5. A helyet, hol a szó előfordul, egyszerűen a cím *abbreviaturájával* s a lapszám vagy fejezet megjelölésével kell idézni; mondatot csak akkor kell idézni s kiírni, ha az a szót közelebből meghatározza vagy más felvilágosító vonatkozást foglal magában.

6. Minthogy *Du Cange*-ot mindenki meg nem szerezheti, s minthogy a benne előforduló szók nagy részének is magyar viszonyok közt más az árnyalata, módosulata, mellékértelme, minthogy igen sok közülök megváltoztatott alakban, *variansban*, elferdítve is használtatik: a *Du Cange*-nál előforduló szók közül is föl kell venni a szükségeseket és megfelelőket.

7. Az *abstract* tudományos műszókat, milyenek pl. a *természetrajzi* és *orvostudományi* nevek, műszók, el kell hagyni; és csak abban az esetben vehetők fel, ha más alakban vagy körülírva, vagy a classikus nyelvhaszálattól eltérő alakban vannak visszaadva.

Ilyen szellemben és ilyen utasítások mellett folyt tovább a munka, melyről a M. Tud. Akadémia 1896. május 4-én tartott ülésen 4-ik jelentésemet és pedig „A magyarországi latinság különleges sajátosságai“ cím alatt olvastam föl és mely az „Egyet. Philologiai Közlöny“ 1896. XX. évfoly. VIII. füzet 641. és köv. lapjain jelent meg.

Azóta folyton folyt a kutatás, a szók gyűjtése és rendezése, úgy hogy a 35 ezeret meghaladó szógyűjtemény, melynek végleges *revisiójára* kíváncsomra a M. Tud. Akadémia *classica-philologiai* szakosztálya egyik tagját, *dr. Némethy Géza* I. tagot küldte ki, a kinek jelentése alapján 1898. november hó 16-án

a kézirat a Franklin-Társulatnak, mely e nagy munka kiadására vállalkozott, átadatott s a melyből az A betű nyolcz ívnyi terjedelmében már ki is van szedve és a melyet, vagyis annak első ívét van szerencsém ezennel a tisztelt tagtárs uraknak bemutatni. Ebből mind az anyag mennyiségét, változatosságát, érdekes voltát, valamint a kiállítás minőségét is megítélhetik.

E szótár eddigi története azonban nem volna teljes, ha ki nem emelném a Tud. Akadémia főtitkárának e szótár megjelenése körül szerzett elévülhetetlen érdemeit, ki a néha-néha csüggedőt és lankadozót bátorította és munkáját jóakaratóval és tanácsával előmozdítani el nem mulasztotta. Ki kell emelnem *dr. Hegedűs István*, *dr. Nagy Gyula*, *Tagányi Károly*, *Veress Ignác* uraknak e szótár körül szerzett érdemeit, kik minden anyagi előny nélkül, tisztán az ügy iránt való buzgóságukban javításaikkal, figyelmeztetéseikkel e szótár tökéletességéhez hozzájárultak.

Midőn még köszönetet mondok *dr. Ballagi Aladár* úrnak, ki sok jeles forrásra figyelmeztetett és *Hellebrant Árpád* úrnak, ki a legnagyobb készséggel rendelkezésemre bocsátotta a százakra menő köteteket, a M. Tud. Akadémia méltatásába ajánlom a még nem tökéletes úttörő munkát, melyet a jövő nemzedék, ha szükségét érzi és a bűvárlás az irattárakban szervesen folytatódik, bizonyosan ki fogja egészíteni.

En e munkával csak tartozásomat rovom le a M. Tud. Akadémia iránt, mely engem, mint rendes tagot, sorai közé fölvenni kegyes volt.



## Keleti eredetű kulturszavainkról.

(Kúnos Ignác 1. t. június 5-dikén tartott előadása.)

Nyelvünk szókinésében jókora helyet foglal el a keleti eredetre valló elemek száma. Több korszakon át, és egymástól jó távolra eső időkben özönlöttek be nyelvünkbe a különböző természetű török elemek, és a magyarság mind régibb ázsiai, mind újabb európai hazájában, többször volt kitéve a keleti népek nyelvi és kulturális hatásának. E hatások eredménye, ha még rendszeresen összefoglalva nincs is, nagyjában legalább ismeretes. Tudjuk, hogy az idegen elemek, melyek nyelvünk szókinésében azóta már megállandósultak, habár különböző utakon és időkben is, nagyrészt közvetlenül jutottak bele nyelvünkbe, és mind alakilag mind tartalom tekintetében a mi nyelvünk alkotó erején szűrődtek át.

Ezúttal más természetű elemek kimutatásával lesz dolgunk. Azzal a szintén keletről származó szóanyaggal, mely nyelvünkbe közvetett úton, az európai nyelvek révén jutott. Ilyenekül is, két nagyobb csoportra kell idevonatkozó anyagunkat osztanunk. Az egyik csoportba azokat a keleti elemeket sorozzuk, melyek az európai népek egy kisebb töredékének, a délszláv népeknek közvetítésével kerültek át szókinésünkbe. Ezen aránylag újabb keletű átvándorlás főképp a török hódoltság idejére vezethető vissza, és az ezen úton nyert szóanyag, majdnem kizárólag, a hozzánk legközelebb eső oszmántörököktől származik. Ebből a közvetett úton való átvételtől keletkeztek nyelvünk legújabb török elemei.

Egészen más természetű ismét egy másik csoportba sorozható nyelvi hatás, mely szintén közvetve és ugyancsak európai nyelvek közbenjárásával jutott el hozzánk. Értem azokat a keleti eredetű kultur-szókat, melyekkel a nyugati műveltség hatása révén ismerkedtünk meg, és a melyek mind a közvetítő, mind a kölcsönadó nyelvek szempontjából is, más-más csoportozás alá eshetnek. Ez a hatás, a mi nyelvünk szempontjából legalább, aránylag újabb keletű. És ha az ily módon kimutatható elemek, megannyi kultur-atóm, nem is állandósulhattak meg a nyelvünkben, mégis megannyiját ismerjük és kulturális szükségleteink folytán, használjuk is őket. Főképp az irodalmi nyelvben, és a dolog természeténél fogva, a műveltebbek mindennapi nyelvszükségletében. Ezeknek az elemeknek a hazája a távol keleten van, és évszázadokon keresztül, nagy világ- és kultúrtörténelmi események

hatása folytán, szivárogtak át a különböző európai népek szókincsébe. Főleg a román nyelvekébe, a spanyol és portugál nyelveken át az olaszba, francziába, és csak ezeknek a kultúrszótáráján át a többi európai nyelvekbe, közöttük a magyarba is.

Messze hazából keltek ez európai vándor-utat járt kultúrelemek hódító útjokra. A távol Ázsia arab és perzsa területeit keresztezve, kínai, japán és indus vizeken át jutott el egy-egy olyan fogalom az akkori európai népek főbbjeihez, melyet csakhamar le is foglaltak és polgári jogot biztosítottak neki. A keresztény nyugatnak századokon át kellett a mohamedán kelettel érintkezni. A keresztesek százféle népfaja előtt az új fogalomkörök titokzatos sokasága káprázott elő, és közvetlen volt alkalmok oly kulturális jelenségekkel megismerkedni, melyeket később szóban és írásban egyaránt terjesztettek és nyugati hazájokban otthont is adtak nekik. Az arab népek közt találták meg ez új ismeretek első forrásait. Ez a nép volt a középkori tudományosságnak, az akkori világkereskedelemnek és a politikai megérettségnek leghatalmasabb birtokosa, és mialatt karavánjai a távol kelet eddigelé ismeretlen gazdagságát juttatták el a nyugatiakhoz, befészkeltek magokat a déleurópai népek közé és alapját vetették meg a világra szóló mór műveltségnek. Kelet felőlről hoztak világosságot, és terjesztették tudományban és műveltségben. A Földközi-tenger, úgyszólván, az ő hatalmukban volt, és míg Európa délnyugati részén közvetlenül ők uralkodtak, addig kelet felől a mohamedán törökök révén végezték kulturális küldetésüket. Így jutottak ahhoz a nagy feladathoz, hogy nemcsak a mohamedán kelet sötétjébe világítottak bele, hanem a műveltség és tudományosság dolgában messze elmaradt nyugatba is. Hispánia virágzó mór egyetemei voltak e tudások nagy otthonjai. És a matematika, a csillagászat, és az orvosi tudomány, a chemia, és mai ismereteink egyéb forrásai az arab gondolkodás révén kerültek az európai tudományosságba, mely mai nap már legfeljebb csak az eredeti műszavakat tartja emlékezetben. E keleti kultúrának arab elemei túlnyomóan a spanyol és portugál szókincsben honosodtak meg. Ezrével őrizte meg őket *Iberia* két nyelve, és innen terjedtek át a többi román nyelvekbe, és ezen az úton haladva jutott el egyrészükhöz, nagyjából a középkori latinság közvetítésével, a magyarba is. A latint még a görögség előzte meg, mely fordítások révén szintén egyik közvetítője volt az arab gondolkodások világának. Innen van, hogy az arab elemek egy jó része hol görög, hol latin köntösben jelenik meg, és hogy a közvetítő nyelvek egy némelyike, melyek közt a héber nyelv is előkelő helyet foglal el, eredeti formájából is kivetköztette őket.

Az európai nyelvek már nagyjából felismerték az ő keleti

kultur elemeik világát. Újabb kutatásaik révén eljutottak odáig, hogy tudják szókinszük ez elemeinek eredetét, és azt az utat is, melyet e különböző természetű elemek megtettek. Nem lesz nehéz a feladatunk, hogy kiválasszuk belőlük azt az anyagot, mely a mi nyelvünkig is eljutott, és művelődésünk nyelvében otthonra talált. Hisz számra nézve még csak meg sem közelítjük az európai átvételeket, és az európai tudományosság fogalomkörébe megotthonosodott szavaknak csak egy kis része vált a mi nyelvünkben is ismertté. Kulturális nyelvünknek ez indigénait foglaltam ezúttal össze. Nemi tanúságokat vonhatunk le ez összefoglalásból, hogy egyrészt mennyit foglalt le belőlük a mi kulturánk, másrészt pedig hogy nyelvünk alakító erejének milyen hatása volt az idegen alakok megmagyarosításában. Itt-ott egy-egy ismeretlen eredetű szónkat is megvilágíthatjuk, és beleilleszthetjük szókinszünk történetének odavonatkozó részébe. Hogy csak egy-kettőt említsek meg, itt a többek közt a Nysz. *gyűlep* szava, egy másik változatban *julep*, mely PP. szerint szirupot, nádmézzel össze-főtt nedvességet jelent. Ismerte nyelvünk a rózsajulepet, mely szomjúság ellen volt jó az hideg lélőknek, továbbá a violagyulepet, melyet még valamivel összetimporálva itattak betegjeikkel az orvosok. Megtaláljuk e szó mását az európai nyelvek egy némelyikében is. A spanyoloknál *julepe*, az olaszoknál *giulebbe*, a középkori latin-ságban *julapium* szavakra találunk, melyeket az arab-perzsa *žulab* vagy *gulab* szóból származtatnak. Ez a *gulap* pedig a *gül* (rózsa) és *ab* (víz) szók összetételéből való, és míg *julep* szónk európai átvételnek látszik, *gyűlep* alakja délszlávós közvetítésre vall.<sup>1</sup> — Homályos eredetű szavaink közé tartozik a *maszlag* is. Ez a szó, Cz. F.-ék értelmezése szerint akármiféle ételt vagy italt jelent, mely bódulást, részegséget vagy kábulást okoz. Az idegen nyelvekben olaszul *masloconak*, az európai gyógyszerészetben pedig *massac*, *masloc*, *masascnak* hangzik. Még a mi nyelvünkben alak áll legközelebb az eredeti arab *maslak* szóhoz, a honnan az európai nyelvek közül első sorban az olaszban honosodott meg. Hozzánk is úgy látszik, európai úton jutott el. — A különböző nyelvekbeli kulturszók ismertetésére áttérve, első sorban az arab eredetű szók válnak ki mind számukkal, mind az átköleszöngött fogalmak fontosságával. A tudományok szavai közül való az *algebra*, az arab *al-žēbr* megfelelője, az *alkhímia*, az arab *al* névelőnek a görögből köleszöngött *χημεία* szóval való összetételéből. Az arab *el*, *al* névelő még a következő szókban ismerhető fel. *Admirál*, az olasz-spanyol nyelvekben *almiraglio*, *amiralh*, *ammiraglio*, a latinban *admira-*

<sup>1</sup> A *gyűlep* szót nem találtam meg a délszláv szótárakban; lehetséges, hogy olasz átvétellel van dolgunk.

*lius, admiratus*. E szóból mindenekelőtt az arab *amir* (törökül *emir*) olvasható ki, mely parancsolót, parancsnokot jelent. A szóvégi *al*-ban egy elkopott szerkezetnek arab névelőjét (*amir-al*) keresték, mely akár *amiral-bahr* vagyis tengerész parancsnok lehetett. Sokkal valószínűbb, hogy e szónak egy *amir ul-maa* vagyis vízparancsnoka lehetett az alapja. A törökök a francziáktól átvett *amiral* szót használják. — Az *alkermes* (magyarul alkörmös) festőszőlőt, vérfürtöt jelent. Az európai nyelvekben, hol *kermes* alakban is előfordul, szintén ez a jelentése van. Eredete az arab *al-kirmizre* vezethető vissza, melyre az európai *cramoisi, carmesi, chermisi* és a magyar *karmazsin* szók is emlékeztetnek. A szóvégi *i*-ben az arab melléknévképző lappang. — Az *al* névelős szók közé valók még az *alkohol*, mely régebben porfélélt jelentett, és a keleti nők arcz és köröm festésére szolgált, továbbá *alkov* hálófülke, benyiló, arabul *al-kobba*, az *al* névelőnek a *kobbe* szóból való összetételéből. Az *arzenál* szó, az olasz-spanyol nyelvekben *darsena, atarazana, arsenale*, az arab *dar-as-sanau*-ra szószerint a mesterségek házára vezethető vissza. De lehetséges az is, hogy az *arzenál* egyszerűen a névelős *as-sanau*-ból alakult, melyhez a szóvégi *l* analogikus képzés útján jutott. Az *elixir* szó, melyben szintén az *el* névelő van még (arabul *el-iksir*) a bölcsesség kövét, és az érzeket átváltoztató anyagot jelentette. Az *azur* szó, mely az olasz-spanyol nyelvekben *azul, azurro*-nak hangzik, a keleti *lazverd* vagy *lažverd* alakokra vezethető vissza. Ebből az arab alakból, melybe a perzsa nyelv révén került, akkép magyarázzák az *azur* szót, hogy a kezdő *l*-t az arab *al* névelőnek magyarázták, és az európai nyelvekbe már e nélkül jutott be. Megvan még egyébként az *l*-es alak is, a latin *lazulum, lazur* szóban, v. ö. *lapis lazuli* kifejezést. — A kereskedelem körébe vágó kifejezések közül csak a következőket említem meg. A *tarifa* szó az arab nyelvű *tarif*-ből való, mely magyarázatot, felvilágosítást jelent, és az *arra* igének részesülői továbbképzése. Nyelvünk az olaszból vette át, hol szintén *tariffa*-nak hangzik. — A *magazin* szó eredetije az arab *maẓzen* szóban keresendő, melynek plurálisa *maẓazin*. Maga az arab ige elzárást, valahova eltevést jelent. — A *szenzál* szót, olaszul *sensale*, az arab *simsar*-ból származtatják. Régebben főleg a levantei kereskedelem közvetítőit illették e szóval. — A *bal-dachin* szó az olasz-spanyol nyelvekben *baldaqui, baldaquin, baldacchino*, a latinban pedig *bandakinus*-nak hangzik. Eredetét a *Bagdad* szóból származtatják. E nevet a középkorban *Baldac* vagy *Baudac*-nak ejtették ki, melynek melléknévi tovább képzése *baldaci*. E szerint bagdádít, illetve egy Bagdádban készült finom szövetet jelentett. E szövetet főleg sátrak és mennyezetek készítésére használták, és ezen a révén támadt a czimbeli kifejezés.

Város és helynevekből egyébként több fogalom keletkezett, és rendszeren egy olyan anyagnak az elnevezése támadt belőle, melyet falai között készítettek. Ilyen a *fez* szó, mely a marokkói *Fez* várostól vette nevét, a hol e viseletet gyártották, továbbá a *gamas* (magyar kamásli), Franciaország déli részeiben *garamaches*, spanyolul *guadamaci*. E szó eredetét egy afrikai város névre *Gadamés*-re (Tripolisban) vezetik vissza, és a spanyol elnevezés egy bőrfajtának volt a megjelölése, melyet kezdetben az afrikai városban, később pedig magában Spanyolországban gyártottak. V. ö. a kordován névről elnevezett bőrt. Hasonlókép alakult az európai *satin* szó, a spanyol nyelvekben *satim*, *setuni*, *aceituni* az arab *az-zejtuni*-ből, melynek *zeitun* része egy kínai városnak a neve, a hol ezt a kelmét gyártották. — A különféle kereskedelmi cikkek közül a *káv*é (arabul *kahva*) eredetileg részegítő italt jelentett; és könnyű fehér bor jelentése is volt. A magyar *miseder* szó, melynek *misider*, *misidor*, *misepor* változatai is vannak, és a szalmiák sónak az elnevezése, az arab *an-nošadir* alakra vezethető vissza. Az *an* előrész az arab *al* névelő hasonulása. V. ö. az európai nyelvekbeli *almisadre*, *amizadir*, *misadir* stb. alakokat. A magyar változat a török nyelv átvétele, a hol e szó *nišadir*-nak hangzik. Arab eredetűek a *sáfrány*, *rizsma*, *ambra*, *mosusz*, *henna*, *kámfor*, *áfiom*, *jázmin* szók, továbbá a *sziróp*, *serbet*, *narancs*, *articsóka*, *limon*, *spenót* és sok más kifejezés, melyek a hajdani levantei kereskedelemben is nagy szerepet játszottak a kivitelben. A csillagászat *zenit* és *nadir* szavai, a ruházkodás *kaftán*, *burnusz* kifejezései, továbbá a *papagáj*, *gazella* és *zsiraf* nevű állatok megannyi arab jövevény. Még csak az általánosabb fogalmakat kifejező szókból hadd említsek meg néhányat.

Az európai *razzia* szó, vagy helyesebben *razia*, a portugál nyelvben *gazia*, *gaziva*-nak hangzik, és eredetére nem más mint ujabbkori átvétele az algiri arab *ghazia* (algiri kiejtéssel *razia*) szónak, mely eredetileg katonai kirohanást jelent. — A *mameluk* szó, spanyolul *mameluco*, olaszul *mammalucco* arab eredetű szó. Arabul *mamluk*-nak hangzik, mely szolgát, rabszolgát jelent és a *malak* (bírní) igének mult részesülői alakja. — A *czifra* szó *zérus* értelemben, spanyolul *cifra*-nak, olaszul *ciferá*-nak hangzik. Az arab *sifr* tulajdonképen üreset jelent, és a *zero* jelölésére használták. A portugál *cifra* és az angol *cipher* még ma is csak a zerót fejezi ki vele, míg a többi nyelvek, köztük a magyar is, kibővítették az értelmét. A *zero* szó ugyancsak az arab *sifr* latinós átírásából *zephyrum*-ból származik, az olasz *zefiro*-n át *zero*-ig.

Az arab mellett egy-két maláj és hindu kifejezést leszámítva, a perzsa nyelv hatott még leginkább az európai közös szókincsre. De ez a hatás is csak közvetve érte az európai nyelveket. A

perzsa nyelv ugyanis inkább a költészetével, nyelve zengzetességével hatott keleti nyelvtársaira, és szókincsének egy kis részével csak az arab nyelv közvetítésével talált a nyugaton otthon. Ennek a szókincsnek, nemkülönben a hindu és maláji nyelv átvándorlott szavainak, az angolság is volt az európai közvetítője. Ilyenek a *puncs* szó, eredeti perzsa nyelven *penč* (öt), mely angolos kiejtéssel jutott az európai nyelvekbe. E nevéhez, a benne levő ötféle elem (tea, cukor, pálinka, citrom és fahaj) folytán jutott. Hasonlókép a tea, mely szintén a *ti* angolos átírásnak köszöni mai keleti kiejtését. — A *guttapercha*, az indiai sziget-tenger egy fájából készült anyag, melyet az európai műipar körülbelül 30 év óta ismer. E szó a maláji nyelvből származik, a hol *gatah percha* a neve, angolos kiejtéssel gutta percha. *Gatah* a maláji nyelvben gumit jelent, *percha* pedig Sumatra-szigetének és egyúttal annak a fának a neve, melyből az anyagot nyerik. Ugyanez a *gutta* szó van meg a *gomme-goutte* névben, melyben a második szó az előbbinek a fordítása. — A perzsa átvitelek közt a magyarban is meghonosodtak a *tálcza*, *csésze*, *sál*, *peri*, *bazár* szók, melyek részben török, részben angol révén jutottak a magyarba. A *sakk* szó (jeu des échecs), olaszul *scacchi*, szintén perzsa eredetű, de az arab nyelv közvetítésével. Az átvétel eredete *eš-šah* (a király), az arab *eš* (*el* h.) névelővel és a perzsa *šah* szóból képezve. Az európai *échec et mat* (sakk matt) kifejezés szintén ilyen úton jött, a hol *eš-šah māt* annyit jelent, mint a sah meghalt. — Indus eredetre valló kifejezés a *nabob*, spanyolul *nabab*, portugálul *nababo*. Az indusba azonban az arabból került, a hol a *naib* szónak, mely helytartót, vicze királyt jelent, a plurálisából *novab*-ból alakult a nábob. — Ugyancsak indus eredetű a *cukor* szó, melynek nevét a szanszkrit *sarkarā*-ból származtatják. Ebből lett a görög *σακχαρον*, melyből a latin *saccharum* formálódott. Az arabok *sukkar*-nak mondják, olaszul *zucchero*, angolul *sugar*, törökül *şeker*. A spanyol *azucar*, *assucar* közvetlen arab átvételre vall, a többi alakok olasz közvetítést mutatnak, míg a török szó az angol kiejtéshez áll legközelebb. A mi szavunk a németen át jött hozzánk. — Az árja nyelvek után a hébernek vannak a legtöbb nyomai az európai nyelvekben. Ez elemek nem közvetlenül, hanem biblikus úton kerültek a nyugatra, főkép a keresztény vallási irodalom közvetítésével. Ezek közé tartozik az *alleluja* szó, mely a zsoltárok latin fordításai révén terjedt el. E kifejezés a *halalū* szóból származik, összekötve a Jehova szó *jah* változatával. Jelenti, hogy dicsérd Istent. — A *gyehenna* szó szintén bibliai kifejezés, mely eredetileg Hinnom völgyét jelentette, Jeruzsálem falai közelében. Később borzadályt keltő hely lett belőle és a pokol fogalmával vált azonosossá. A francia *gêne* (magyar *zseníroz*) szóban, mely etimo-

lógiailag szintén összefügg vele, már egészen feledésbe ment a szó eredeti jelentése. — A *Jubilaum* szó eredete a héber *jōbēl*-ra vezethető vissza, mely egy trombitafélének a neve. Ennek a hangjánál hirdették ugyanis ki a jubilaum esztendejét, és az európai nyelvekbe a bibliai latin kifejezése révén került. — A *hoszanna* szó, eredeti héber alakjában *hošanā*-nak hangzik, eredeti jelentése: óh segíts. — A héber eredetű szavak közé tartoznak: ámen, Jehova, Belial, Belzebub, kabala, moloch, szombat, sátán, páska, Messiás stb. szók. Hogy a középkori latinságnak, mint e keleti elemek tovább terjesztőjének, oly fontos szerepe jutott, azt első sorban az azon időkbeli tudományos és vallási viszonyokból magyarázhatjuk meg. Az arab kultur-elemeket tartalmazó forrásművek, első sorban fordítások, még pedig latin nyelvi átültetések révén váltak ismeretessé. Ily meglatinosított alakban került át a legtöbb elem a nyugati szókincsekbe, és a már spanyol átváltoztatáson is átkerült alakok még egyszer elibe kerülve egy-egy idegen, illetve latin nyelvi assimilációnak, a felismerhetetlenségig elváltozva jutottak el hozzánk az eredeti arab alakok.

A törökség hatása már jóval közvetlenebbül érte az európai népeket. Ennek eredményeképp első sorban az oszmánokat jellemző hadviselésre és sajátos közigazgatásukra vonatkozó műszavai egynemelyike jutott az európai nyelvekbe, míg az általánosabb, inkább az izlámot érintő forgalomkörök inkább az arab ismeretek révén váltak otthonossá. Olyan kifejezések, mint *szultán*, *vezir*, *bej*, *aga*, *janicsár*, *szandsák*, *fermán*, *harács*, *horda*, *gyaur*, *rájah*, *szofta*, mint specifikus török fogalmak csakhamar otthonossá is válhattak az európai szókincsben, nemkülönben a *sofa*, *szeráj*, *kioszk*, *bakšiš*, *fez* stb. kifejezések. A hódoltság korának nemesak mi reánk, hanem a többi európai népek szókincsére is áttérjedhetett a hatása, és több oly kifejezést tudnánk felemlíteni, melyek egymástól függetlenül jutottak a délszláv s velük együtt a magyar, és egyes középeurópai nyelvekbe. Az *izoglan* szó pl. az európai nyelvekben *icoglan*, a hódoltság korabeli magyar nyelvben a leggyakoribb átvételek közé tartozik. Eredeti török alakja *iç-oġlan*, belső fiút, azaz apródot jelent, page du serail. — Ugyancsak ez az *oġlan*, népies török kiejtéssel *ulan* szó maradt fenn az *ulán*, *ulanus* katonai elnevezésben, mely első sorban a lengyelek révén terjedt el. Másik közösen, de más-más úton átkerült szó a *zaim*, mely a hódoltság korában olyan hűbérest jelentett, kinek huszezer oszporánál több jövedelme volt. Ezek a zaimok voltak a hűbéres lovasság legelőkelőbb osztálya. A magyarban az eredeti arab *zain*-nak *zahin*, *zuhin* és továbbképzésben *zahinyos* formája van és jelentése is annyiban bővült, hogy egyáltalában magatartó, köpczös, vastag ember jelentését vette fel.

Az általánosabb fogalomkörbe tartozó szók közül, minők a *diván*, *áfium*, *baslik*, *para*, *nurgile*, *akcsa* stb. kifejezések, egy alakban találhatók mindkét irányú átvételek. Jellemzetes a *baltadsi* szó, mely a törökben azt a palotatisztet jelentette, a ki a szultáni palota őrzésével volt megbízva. Eredete a török *balta* szóra vezetendő vissza, *adsi* névszóképzővel továbbképezve, mely főleg a valamivel való foglalkozást fejezi ki. Ugyanebből a szóból fejthető meg a levantei *Baltazzi* és a magyar *Baldácsi* családnév is. — A *kioszk* szó, melyet az európai nyelvekből vettünk át, a törökben *köşk*-nek hangzik, és csak a hibás francia átírás folytán terjedt el a *kiosk*-féle olvasásmód. Ugyancsak ily hibás analogikus képzésből eredhet az *odalisk*-féle olvasásmód, valószínűleg az *obelisk*-féle szók mintájára. E szó eredeti török alakja *odalik*, az *oda* 'szobát' jelentő szóból a *-lik* névszó-képzővel továbbképezve. Félreértésen alapul a török templomnak európai, illetve német *mosché* neve, mely a spanyol *mesquita*, olasz *mosca* és a francia *mosquée* útjain át az arab *meszsid*-ből, imádkozó helyből alakult. Közelebb áll az eredeti alakhoz a magyar *mecset* szó, mely még nem szorította ki eléggé a németes *mosé*-t. — Érdekes jelentésváltozásokon ment át a perzsa-török eredetű *diván* szó. Eredeti-jelentése gyűjtemény, lajstrom, főleg versgyűjtemény, melyből az idők folyamán többféle értelembe bővült ki. Így a hódoltság idejében az államtanácsnak volt az elnevezése, melyen a nagyvezér szokott elnökölni. V. ö. Mikesnél *divánház* vagyis tanácsház. Legújabb jelentése az ülőhely értelmű *diván* vagyis pamlag, továbbá szőnyeg és divánvankos. A magyarban ismeretes a *divános* vagyis tanácsülő, továbbá *divánkozik*, *dévánkozik*, mely tanakodást, tünődést, korhelykedést, dorbézolást jelent; *diványoz*, *déványoz* a m. gyülesez, heverész, uraskodik, tunyálkodik. A *diván* szó arabos *diuan* kiejtéséből magyarázzák továbbá az olasz *dogana*, francia *douane* szót, mely a mai nyelvben vámházat jelent. Eredeti lajstrom (registre) jelentéséből és abból a helyből, a hol e lajstromokat tartják, könnyen kifejlődhetett a mai 'vámházi'féle jelentés, melyet a mai török is *dogana*-val, vagyis az olasz nyelvből visszavett kölesönszóval jelöl meg.

Az európai *sumac* szó, az olasz-spanyol nyelvekben *zumaque*, *summagra*, *summaco*, az arab *summak* átvételéből keletkezett. A régi magyar nyelv szintén ismeri ez alakot, mely a Nysz. tanúsága szerint *szomak*, *zomok*-nak hangzott és bőrkorsót, bőrből készült ivóedényt, bőrkorsófélét jelentett. Ismeri a népnyelv is, a hol szintén bőrkorsó jelentéssel használatos. (Tsz.) Szintén azok közé az adatok közé tartozik, melyek nem a dél-európai, hanem a délszláv nyelvek révén kerültek át nyelvünkbe. És ezzel azokhoz a keleti elemekhez jutottunk el, melyek egy specialisabb történeti időhöz vannak kötve, és majdnem kizárólag dél-szláv



közvetítéssel foglalnak helyet a magyar szókincsben. De csak egy korlátozott idő keretében, körülbelül két századon a XVI. és XVII-iken át. E szók azonban, melyek jobbára török származásúak, csak a hódoltság idejében divatoztak, és az időszak elmúltával, lassanként feledésbe is mentek. Csak néhányat sorolok fel belőlök, és csakis olyanokat, melyek az európai szókincsben is otthonra leltek. Ilyenek a *papucs* szó, az európai népeknél arab eredetre valló *babouche* alakban, melynek az eredeti perzsa *papus* eléggé megmagyarázza szó szerinti jelentését. E szó ugyanis a lábat jelent *pa* és a *pušiden* 'fedni, borítani' jelentésű ige *pus* részesülői alakjából van összetéve. Tehát a *papuš* annyi, mint lábfedő, lábborító. Hasonló módon tartom megmagyarázhatónak a *kalapos* szónkat, mely a nyelvtörténeti tanúságok szerint, ilyen alakban volt először használatos. V. ö. a *kalapos-süveg*-féle kifejezéseket. E nyelvhasználat a mellett szól, hogy a *kalap* szó, csak a teljesebb *kalapos*-ból támadhatott, a melléknévképzőnek magyarázott *-os* végzet elvonása útján. És a mint a lábviselőre *pa + pus*, azonmód volt használatos a fejviselőt jelölésére egy *kelle + puš*, *kala + puš*-féle szólás, mely a fejet jelentő *kelle*, *kala* szóból és a *papuš* utórészével egészen azonos szóelemből áll. Tehát *kala + puš* szó szerinti jelentése annyi, mint 'fejborító, fejtakaró'. E feltevésünk mellett még egyéb bizonyítékok is szólnak. Ismerünk a nyelvtörténetben egy *salapos* szót, mely szintén *salapos-süveg* összetétellel fordul elő. E szó szintén a *kalapus* délszlávósított *čalapus* alakjának az átvétele lehet, és a délszláv nyelvekben ismerjük is ezt az alakot, mely hosszú süveg jelentéssel volt használatos. A *kalapos*, illetve *kalap* szótól egészen független a *kalpag* szó, mely török eredetűnek látszik. A törökség nyelvében még mai nap is élő szó, épp úgy mint a *szer + pus*, mely az ugyanesak fejet jelentő *szer* és a *puš* szóból van összetéve. Ebből magyarázzák az európai nyelvekben is meghonosodott *tarbuš* szót, melynek azonban valószínűbb az a magyarázata, hogy a *tar* nem a *szer* változata, hanem az izzadságot jelentő *ter* szó. A *tarpuš*, illetve *ter + pus* izzadságfedőt jelent, vagyis olyan könnyű szövethől készült sapkát melyet a turbán alatt viselnek az izzadság felszívására. A délszláv nyelvek közvetítésével hozzánk is eljutott.

Íme rövidre fogott ismertetése keleti eredetre vezethető kultur-elemeinknek. Kidolgozott lajstromunkban, mely betűrendbe foglalva állítja eléink a felolvasásom keretébe foglalt anyagot, részletesebben van megírva minden egyes szónak az eredete és vándorútjának a története.

## Magyarország Neuropterái.

(Mocsáry Sándor lev. tag. április hó 17-én tartott előadása.)

A reczés-szárnyú rovarok azaz a Neuropterák is azon rovarrendek közé tartoznak, a melyekről hazánkra vonatkozólag a külföld irodalmában csak kevés adatot találunk följegyezve. Ennek oka részben az is, hogy ez érdekes, de szerfölött nehéz rovarcsoportnak hazánkban eddig specialis tanulmányozója még nem volt.

A részletekre áttérve, megkísérlem vázolni azt, hogy áll eddig a magyarországi Neuropterák ismerete a külföld irodalmában.

A classikus, régi természetrajzi írók munkáiban Magyarország még megemlítve sem találjuk.

A legelső adat PILLER et MITTERPACHER<sup>1</sup> budai egyetemi tanárok munkájában fordul elő, kik 1783-ban a *Phryganea luctuosa*-t (*Stenophylax luctuosus* PILLER és MITTERPACHER) írják és rajzolják le Szlavóniából. Csaknem 60 évvel később, 1842-ben a francia RAMBUR<sup>2</sup> a Neuropterákról szóló nagy munkájában hat fajt említ föl Magyarországból, melyet KINDERMANN ALBERT Budáról küldött volt neki. 1848-ban KOLENATI<sup>3</sup> a FRIVALDSZKY IMRE-től kapott példányok után már 14 fajt ír le. Egyes adatokkal találkozunk FUSS<sup>4</sup> és HAGEN<sup>5</sup> dolgozataiban is; még nagyobb számmal ilyeneket BRAUER és Löw<sup>6</sup>, de különösen BRAUER-nak<sup>7</sup>

<sup>1</sup> Iter per Poseganam Slavoniae provinciam mensibus Junio et Julio anno 1782. susceptum. Budae, 1783. (*Phryganea luctuosa* Pill. et Mitt. p. 85. Tab. VI. fig. 6.)

<sup>2</sup> Histoire naturelle des Insectes. Neuroptères. Paris, 1842.

<sup>3</sup> Genera et species Trichopterorum. Pars prior. Heteropalpoidea. Accedunt tabulae tres. Ex Actis Regiae Bohemicae Societatis Scientiarum. Praga, 1848.

<sup>4</sup> Notizen und Beiträge zur Insektenfauna Siebenbürgens (Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt. IV. Jahrg. 1853., p. 207.)

<sup>5</sup> Hemerobidarum synopsis synonymica (Stettiner entom. Zeitung. XXVII. 1866. p. 369.) — Beiträge zur Kenntniss der Phryganiden (Verhandl. zoolog.-botan. Gesellsch. in Wien. Wien, 1876., p. 265.)

<sup>6</sup> Neuroptera Austriaca. Die im Erzherzogthum Oesterreich bis jetzt aufgefundenen Neuropteren. Wien, 1857.

<sup>7</sup> Die Neuropteren Europa's und insbesondere Oesterreichs (Festschrift zur Feier des Fünfundzwanzigjährigen Bestehens des k. k. zoolog.-botan. Gesellsch. in Wien. Wien, 1876., p. 265.)

az európai Neuropterákról írott katalógusában találunk, hol már 54 faj van említve hazánkból. MAC LACHLAN<sup>1</sup> classikus nagy művében csak két fajra akadunk.

A magyar bűvárok munkálataiban a legtöbb adat FRIVALDSZKY JÁNOS<sup>2</sup> és MOCSÁRY SÁNDOR<sup>3</sup> dolgozataiban van felhalmozva. BIRÓ LAJOS<sup>4</sup> a magyarországi hangyaleső fajoknak (Myrmeleonidae) csinos kis monographiában dolgozta ki a Nemzeti Múzeum gyűjteménye után. S végre a KERTÉSZ MIKSA<sup>5</sup> által közzétett adatok csak az én dolgozataim után vannak közölve. — A többi, e téren megjelent enumeratio figyelmet alig érdemel.

Ilyen kevés, mondhatnám, nagyon is kevés adatból áll mindaz, a mi Magyarország Neuroptera faunáját illetőleg a külföldi s a hazai irodalomban található.

De midőn ezeket itt lelkiismeretesen elmondottam, kell, hogy őszinte elismeréssel adózzak azoknak is, kik hazánk ez érdekes faunájának ismeretét gyűjtéseikkel gyarapították s lehetővé tették azt, hogy a Nemzeti Múzeum eme gyűjteménye is ma már meglehetősen szépnek és gazdagnak mondható. Azok, kik a Múzeum gyűjteményének emeléséhez gyűjtéseikkel hozzájárultak a következők: ANKER RUDOLF, BIRÓ LAJOS, CERVA FRIGYES, CHYZER KORNÉL, CSIKI ERNŐ, DADAY JENŐ, FRIVALDSZKY JÁNOS,

<sup>1</sup> A Monographic Revision and Synopsis of the Trichoptera of the European Fauna. London and Berlin, 1874–1880. et Supplement.

<sup>2</sup> Adatok Máramaros vármegye faunájához (M. T. Akad. mathem. és természettud. Közlemények. IX. 1871., p. 230.). — A Herkules-fürdő és vidékén élő állatok (A Herkules-fürdő és környéke. Írta MUNK MÓR. Az állattani részt FRIVALDSZKY JÁNOS. Budapest, 1872. Reczés-röplők, p. 97.). — Állattani kirándulásaim Orsova, Mehádia és Korniareva vidékein. (A magy. orvosok és természetvizsgálók XVI. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest, 1873.). — Adatok Temes és Krassó megyék faunájához (M. T. Akad. Mathem. és Természettud. Közlemények. XIII. 1876.). — Budapest és környéke állattani tekintetben. (Budapest és környéke orvosi és természettudományi helyirata). Írta MARGÓ TIVADAR. Budapest, 1879. Neuroptera. Reczés-röplők. FRIVALDSZKY JÁNOS-tól, p. 49.

<sup>3</sup> Adatok Biharmegye faunájához (M. T. Akad. Mathem. és Természettud. Közl. X. 1872., p. 163.). — Adatok Zemplén és Ung megyék faunájához (Ugyanott. XII. 1875., p. 176.). — Bihar és Hajdú megyék hártya-, két-, reczés-, egyenes- és félröplői. (Ugyanott. XIV. 1876.). — Adatok Zólyom és Liptó megyék faunájához. (Ugyanott. XV. 1878.). — Délmagyarország állattani tekintetben. (Helyrajzi emlékmű a magy. orvosok és természetvizsgálók 1886. évi Buziás–Temesvárott megtartott XXIII. vándorgyűlésére). Írta TÖMÖSVÁRY ÖDÖN. — Reczésszárnyúak. Neuroptera. Összeállította: MOCSÁRY SÁNDOR, p. 157.).

<sup>4</sup> A magyarországi hangyaleső fajok. (Rovartani Lapok. II. 1885., p. 177., 193.).

<sup>5</sup> BUNYITAI VINCZE. Nagyvárad természetrajza. Budapest, 1890. — Nagyvárad és vidékének állatvilága. Írta KERTÉSZ MIKSA. Neuroptera. Reczésszárnyúak, p. 209.

HERMAN OTTÓ, HORVÁTH GÉZA, KERTÉSZ KÁLMÁN, KOHAUT REZSŐ, KUTHY DEZSŐ, MADARÁSZ GYULA, MEHÉLY LAJOS, MERKL EDE, PADEWIETH M., PÁVEL JÁNOS, SZÉPLIGETI GYÖZÖ, SZILÁDY ZOLTÁN, THALHAMMER JÁNOS, VELLAY IMRE, WACHSMANN FERENCZ és JÁNOS s XÁNTUS JÁNOS.

Ha már most eme gyűjtések alapján hazánk ilyenmő faunáját röviden jellemezni akarjuk: az mintegy keveréke a nyugati, a közép-európai, délkeleti s részben a mediterrán, azaz földközi tenger melléki faunának; a mi jobbára, e többnyire vízben élő és fejlődő, vagy a futó homokhoz kötött állatok széles elterjedésében találja magyarázatát. Önálló, sajátos fajt csak néhányat tudunk felmutatni, melyeket legújabbán Klapálek Ferencz<sup>1</sup> a Nemzeti Múzeum gyűjteményéből a Természettudományi Füzetekben irt le; de a fajok is, ha másutt nem, legalább a Balkán-félszigeten előbb-utóbb megtalálhatók lesznek.

A mi végre azt a kérdést illeti, hogy mennyire van már kikutatva hazánk ilyenmő faunája? — Erre nézve tiszta meggyőződéssel felelhetjük, hogy a már meglevő adatok is a mellett tanúskodnak, hogy a Pseudo-Neuropterákkal együtt felsorolt 364 faj hazánk ezen állatvilágának érdekességét, gazdagságát bizonyítja, s hogy e tér a későbbi bűvároknak is még eléggé háladatos leend.

\* \* \*

A Pseudo-Neuropterákat illetőlegis jobbadán állanak azok, miket a Neuropteráknál elmondottunk.

De itt hazánkfiak közül kell, hogy megemlékezzem első sorban Thalhammer János-ról, ki első ismertette meg szakavatottan a Kalocsa környékén élő Libellulidákat és Kohaut Rezső-ről, ki szép monographiát irt a magyarországi Libellulidákról, melyet a kir. magy. Természettudományi Társulat adott ki. E munka megjelenése óta (1896) nem is találtatott egynél több faj (*Epithea bimaculata*) hazánkban, mely ama jeles monographiában hiányzik; noha nem valószínűtlen, hogy a szomszédos Ausztriában előforduló fajok közül még a *Leucorrhinia rubicunda* Linn., *albifrons* Burm., *caudalis* Charp., *Epithea arctica* Zett., *alpestris* Selys, *Cordulegaster annulatus* Latr., *Aeschna borealis* Zett., is előbb-utóbb megtalálhatók lesznek.

A hazánkban élő Ál-Recezészárnyú rovarok, azaz a Pseudo-Neuropterák között igen érdekesek és nevezetesek azok az állatok, melyek „Kérész, Körösvirág, Tisza- vagy Marosvirág és Harcsaféreg” nevek alatt ismeretesek, s mindnyájan az Ephemeridák, azaz a Kérész-félék családjába tartoznak.

<sup>1</sup> Fünf neue Trichopteren-Arten aus Ungarn (Természettudományi Füzetek. XXI. 1898.). — Bemerkungen über die Trichopteren- und Neuropteren-Fauna Ungarn's (Ugyanott. XXII. 1899.).

Valószínűleg a Tiszavirág mintájára a Nagyváradon és környékén „Körösvirág“-nak nevezett *Polymitaercys virgo* OLIV. (*Palingenia horaria* BURM.) már gróf MARSILI ALAJOS FERDINÁND-nak 1726-ban Amsterdamban megjelent „Danubius Pannonico-Mysicus“ című nagy munkájának hatodik kötetében<sup>1</sup> előfordul, hol azt Papiliónak (lepkének) nevezi, azt írván róla, hogy 1688-ban körülbelül augusztus hó 20-ika körül a Duna és Tisza összefolyásánál roppant tömegben látott egy bizonyos lepke-nemet, mely egészen hasonló volt ahhoz, melyet Zahn: Mundi mirabilis oeconomia című művében a Mosel folyóból említ.<sup>2</sup>

Ez érdekes, tejféhér szárnyú állatoecska, mely a Tiszavirágnál nagyon sokkal kisebb, majdnem csak egynegyed része annak. hazánkban a Dunában, a Sebes-Körösben, a Lajtha vizében és Vasmegyében a Czegei-tóban, hazánkon kívül pedig Berlinben a Spree vizében, Köln, Mannheim, Párizs és Madrid környékén él.

Budapesten augusztus hóban a Dunaparton, naplemente után egész éjjelig, a mikorra pályafutását bevégezte, néha nagy mennyiségben röptül a gáz- és villanylámpákra; de mégsem oly roppant tömegben, milliárdnyi sokaságban, mint azt én egyszer gyermekkori éveimben Nagyváradon láttam, mikor esti 9 óra

<sup>1</sup> *Danubius Pannonico-Mysicus*, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex Tomos digestus ab ALOYSIO FERD. COM. MARSILI. Hagae et Amstelodami, 1726. Tom. VI. De insectis. Pag. 113. Insecta, quae ad Ripas Danubii et Tibisci inveniuntur et Pag. 123. Insecta, circa aquas vagantia; Anelytra Quadripennia: Perlac, így nevezvén a Libellulidákat, melyekből két Libellulinának és három Agrioninának részbe metszett rajza is látható.

<sup>2</sup> A *Polymitaercys virgo*-ra vonatkozó érdekes sorok a következők: „Anno 1688. die circiter 20. Augusti cum navi obviam irem Serenissimo Duci Lotharingiae in Castra quae ad Belgradum Caesarei, locum obsidentes ponebant, properanti contigit mihi videre in Danubio non longe a confluentibus Tibisci quoddam papilionum genus in maxima copia ibi circumvolantium, consimile plane ei quod ZAHN in sua mundi mirab. oeconomia scrutin. 4. disquisit. 3. cap. 18. §. 2. allegat. Unde etiam illum locum hic exscribere, et ipsius insecti figuram hic delineare opere pretium duxi, is vero sic se habet.“

„Papilionis quendam speciem circa Mosam Fluvium quotannis mire produci solitam memorat ZODIACUS MEDICOGALL. Ann. 2. mens. Septembr. 3. his verbis: singulis annis octiduo aut decennio ante vel post festum D. Laurentii, si serenum fuerit tempus per biduum. aut triduum circa vespera animadvertitur emergere e flumine Mosa insignis Papilionum copia albissimorum, pellucidissimorum, extremae tenuitatis, exiguo post tempore in flumen relabentium; ea propter Mannae Coelestis nomine donatarum. Eiusmodi insecta plane inter se similia ope binarum alarum, summa tenuitate et pelluciditate praeditarum, non secus ac reliquum corpus volitant: in extremitate quae capiti observa est, obtinentia duas productiones capillari tenuitate pollicari longitudine, caudae bifurcatae quendam speciem praebentia quoad reliqua ad figuram spectantia; vide loc citat.“

után annyi lepte el a Kishid egyik lámpaoszlopát és hullott le a hidra, hogy az utezaseprők lapáttal hányták vissza azokat a Sebes-Körösbe. Csaknem ilyen mennyiségben jelent meg 1877. augusztus 7-én is, midőn szemem láttára a hidon átmenni akaró szekér négy ökre, a milliárdnyi szárnyas lénytől megvadulva, a szekeret darabokra törte. De az is tény, hogy némely évben csak kevés, máskor csak egyesek láthatók. Élettartama délután 2—3 órától éjjelig tart. Fejlődése még nem eléggé ismeretes.

Rokontestvére a nálánál — mint mondtuk — nagyon sokkal nagyobb Tiszavirág (*Palingenia longicauda* Oliv.), mely szintén egyike hazánk nevezetesebb rovarainak. Marsili alkalmasint már ezt is ismerte, mert említett művének 125-ik lapján „Squilla“-nak nevez egy vízben élő rovarálczát s rézbe metszett rajzát is adja, mely nagyon hasonlít a Tiszavirág ismert álczájához, s azt írja róla: „in Foraminibus Tibisci, ubi Canceri repeiuntur“ találhatik.

Midőn 1873-ban, június hó 12-én, Szegednél a Tiszán először volt alkalmam a Tiszavirágot százezernyi mennyiségben látni, érdekléltem a különféle madarakat, melyek soraikban nagy pusztítást vittek véghez. Sőt a halak is a víz felszínére jöttek, hogy a gazdag zsákmánynak részesei legyenek. Öreg halászok említették előttem, hogy a nagy harsák, melyek rendszeren jelentékeny mélységben a part oldalai és a fák gyökerei között vonják meg magukat, hová a halász hálójával nem fér: a „Tisza virágzásakor“ onnan rendszeren kijönnek, hogy kedvező eledelükkel jóllakjanak. S talán épp e miatt hívja a nép „Harsa-féreg“-nek is, főleg Györmegyében. A halászok örömmel várják a Tisza virágzásának idejét, mert ekkor mindig dús zsákmányra számítnak.

A „Tisza- vagy Marosvirág“ életkörülményeit részben még mai nap is homály fedi; annyi azonban már tudva van, hogy álczaállapotában a vízben, főleg homokos, agyagos mély partokban ázalagokkal és apró férgekkel élve, 2—3 évig tengődik, s mint tökéletes rovar alig él csak pár óráig, mialatt fájának fennmaradását eszközöli. Naplemente előtt, esti 5 óra után jön ki a vízből, s miután mint már kifejlett rovar még egyszer megvedlett és subimago köntösét levetette, 8 óra után élte pályáját már megfutotta.

Június hó 10—20. közt szoktak rendszeren megjelenni s ekkor csupán néhány napig láthatók. Ez időpontot nemcsak hazánkban, hanem honunk határain kívül is megtartják. De voltak arra is esetek, hogy megjelenésében a Tiszavirág egy egész hónapot, sőt többet is késett; mire bizonyára a tavaszi árvizek, a júniusi esős, hideg időjárás stb. voltak befolyással.

Tévedés volna azt hinni, hogy a Tiszavirág csak a Tiszá-

ban él, mert e nevezetes állat előfordul hazánkban: a Dunában (Margitsziget, Ó-Buda, Csepel, Baja, Baziás, Orsova, Vukovár), Győr mellett a Rába és Rábczában, a Tiszában és Marosban (Szeged), a Temesben (Temesvár), a Fehér-Körösben (Békésgyula), a Hármaskörösben Szarvas mellett, a Bodrogon (Sáropatak) s a Ronyva-patakban S.-A.-Ujhelynél. Hazánkon kívül pedig: a March-folyóban Morvaországban, a Striwiaz-folyóban Lengyelországban, Franciaországban és Hollandiában, Németországban az Oderában, a Visztulában Elbing mellett és Danzighauptnál, sőt a Kaukázusban is.

Érdekesnek tartom itt elmondani, hogy a Tiszavirágról irodalmunkban már korán van említés téve. A Tudományos Gyűjtemény 1819. VIII. kötetében: „Egy különös tűneménynek, az úgynevezett Tisza virágzásának leírása“ cím alatt, GOROVE LÁSZLÓ-tól, mely a Tiszavirág életkörülményeit s rajzait meglehetősen híven adja elő. Ugyanő írja azt is, mit Szegednél magam is hallottam, hogy a tiszamenti paraszt így átkozza társát: Isten csak addig éltesse, míg Tiszavirág él a vizen!

A Tiszavirághoz sokban hasonló jelenetnek voltam szemtanúja július hó 10-én 1874-ben Homonna mellett, Zemplénmegyében. A Laborcz vizénél rovarászva, naplemente előtt roppant mennyiségű apró állat rajzott a légben a part körül, melyek ruháimat is csakhamar belepték. Az állat farsertéi nélkül csak  $3\frac{1}{2}$  mm. hosszú és csupán két szárnya van; kétségen kívül a Laborcz vizében él s neve *Caenis halterata* FABR. (*lactea* BURM.).

Nagyváradnál a Sebes-Körösben még egy más Kérészfaj is él, az *Ecdyurus venosus* FABR., mely évenként néhány napig, június hó első felében, milliárdnyi mennyiségben lepi el a körösmenti házak falait s a körös-parti cserjéket. Ez különben szorványosan és egyes példányokban hazánk több vidékén s Európa más országaiban is előfordul; de megközelítőleg sem oly roppant tömegben, mint Nagyváradnál a Sebes-Körösben, melynek egyik specialitása.

A Kérészfélékből mint nevezetesebb állatok főlemlítendők még; az *Oligoneura rhenana* IMH., mely Turin mellett s a Rajna-folyóban, nálunk pedig a hunyadmegyei Rea mellett fekvő Nagypatakban (Riu Mare) s a Vöröstorony-szorosban él, s az *Oligoneura pallida* HAG. meg csak hazánk kizárólagos lakosa s a Dunából, mint az előbbi, szintén augusztus hónapján kél ki; de mindkettő már megközelítőleg sem oly nagy sokaságban, mint az előbb említett fajok.

Ezekon kívül még 36 faj más Kérészfélé él hazánk különféle vizeiben kisebb-nagyobb mennyiségben s mindnyájan fontos nemzetgazdasági tényezők, mert mind álcza állapotukban, mind kifejtett korukban halainknak igen kedvelt és bő táplálékot nyújtanak.

## Az aranybulla <sup>1</sup>

Az egész munka 182 lapra terjed és XIV fejezetben tárgyalja az aranybulla létrejövetelét, tartalmát, érvényességét a különböző korokban egészen a mai napig.

A bevezetésben hat lapon át a törvény és alaptörvény fogalmának megállapításával foglalkozik és arra az eredményre jut, hogy a mai magyar alkotmány szerint Zsigmond óta törvény az oly írásba foglalt állami akarat, mely az alkotmányban meghatározott módon, a királytól egybehívott országgyűlésen alkotmány-szerűen tárgyaltatván, elfogadtatván, az alkotmányszerűen megkoronázott király által szentesítettik s aláíratván és pecséttel elláttatván, az alkotmányban meghatározott módon kihirdetetik, Erőre nézve pedig törvény és törvény között különbség nincs, de fontosság tekintetében van, mert vannak olyan törvények, a melyek az alkotmány lényeges intézményeit vagy alapelveit állapítják meg, a miért is alap- vagy sarkalatos törvényeknek neveztetnek. De mivel az alkotmány lényeges intézményeit vagy alapelveit állapítják meg, s az alaptörvények különböző korokból valók s újabb szokás és viszonyok következtében részben alkalmazhatlanná váltak, az alaptörvények és a szokás közt benső kapcsolat keletkezik, a mi az alaptörvényeknek azon különös természetet adja — s ebben rejlik a lényeges különbség az alaptörvény és más törvény között —: hogy értelme nem szavaiban, hanem a már esetleg elavult tartalomból kiolvasható alapelvekben rejlik, és így azok nem avulnak el, mint a közönséges törvények, hanem az új viszonyokhoz képest értelmük csupán módosul.

Az I. fejezetben négy lapon át az ősi alkotmány forrásaival foglalkozik, azon eredményre jutva: hogy a „törvény“ szó eredetileg nem írott jogot, hanem különösen büntető ügyben való ítélkezést jelentett, s az ősalkotmányban minden oly határozat, melylyel a nemzetgyűlés jogszabályt statuált, törvénynek tekintendő, és így a vérszerződést is annak nevezhetni. De akkor még első sorban a szokás volt az alkotmányi intézmények főforrása, és így tévedés azt hinni, hogy a vérszerződés mint ilyen, lett volna az alkotmányfejlődésre befolyással, s ezt a látzatot csak az kelti, hogy ugyanazon közfelfogás, mely annak

<sup>1</sup> Közjogi tanulmány, A Vigyázó-díjjal jutalmazott pályamunka. Irta dr. Ferdinandy Gejza. Kiadta a M. tud. Akadémia. Ára 1 frt 50 kr.



rendelkezéseit létrehozhatta, érvényesült a későbbi alkotmányi intézmények létesítése körül is.

A II. fejezetben nyolcz lapon át alkotmányunk jogforrásaival foglalkozik a királyság első két századában. Abból indul ki, hogy az ezen korból reánk maradt törvények vagy egyáltalán nem, vagy csak igen kis mértékben statuálnak alkotmányi intézményeket, s a hol azokat érintik is, ott is mint már létezőket, tüntetik föl azokat. A törzsszervezet megdöntése, a központosított királyság megalapítása, a nemzetgyűlések mellőzése, az egyház helyzete, az új biráskodási rendszer, ezek mind hatalmi tények a királyság részéről, s nem írott jogon alapuló alkotások. Kálmán törvényei sem sokkal többet érnek alkotmányjogi szempontból a szent királyok törvényeinél, s az akkori alkotmány legfontosabb kérdése, a különböző szabadságú és állapotú országlakosok viszonya egymáshoz és a királyhoz, a szokásjogban és királyi privilegiumokban, nem pedig törvényekben nyerte szabályozását. És azon korból, a mikor az alkotmány igen jelentékeny változáson ment át, mert az úri rend külön válik a nemesektől, s a királyi szolgálok kezdenek nemesi renddé tömörülni, II. Istvántól II. Andrásig egy törvény sem maradt reánk.

Ezen kor törvényei tehát nem voltak a mai értelemben vett törvények, hanem egyszerűen királyi rendeletek, melyeket a király vagy *proprio motu*, vagy a *senatus* kérelmére adott ki, valószínűleg más privilegiumhoz hasonló formában. Ezen kornak országgyűlései pedig nem törvényhozó, hanem határozathozatalra s azonnali cselekvésre egybesereglett fegyveres gyűlések, melyek trónokat emelni és lerontani alkalmasak, de nem jogszabályokat alkotni.

Ezen kornak uralkodó alkotmányjogi forrása tehát a szokás és a királyi kiváltság, alkotmányjogi alaptörvényeknek pedig nyomát sem találjuk.

A III. fejezet öt lapon át a királyság három századának alkotmányjogi forrásait tárgyalja.

Ismertetve a királyi hatalomnak II. Istvántól meginduló hanyatlását és ennek okait a királyi hatalom túlkapásaiban keresve, azt fejtegeti, hogy miért kezdte a nemzet szükségét érezni annak, hogy a királyi hatalom korlátait többé ne az ősi szokásokban, hanem írott jogi biztosítékokban keresse. A türehtetlen állapotok és a régi szokások bomlásának megakadályozására irányuló törekvés szülik az 1222. évi aranybullát, mely kiváltság alakjában a királyi hatalom korlátait írásba foglalja s ezzel az alkotmány alapelveit is írott jogi forrásban akarja megörökíteni.

Ez az első kísérlet, mit 1231-ben, 1267-ben, 1290-ben és 1298-ban újak követnek, s ezek az oklevelek, mint törvé-

nyek, az alkotmánynak új, az előző korban ismeretlen írott jogforrásai, mert más privilegiumoktól abban különböznek, hogy az ország közviszonyait szabályozzák, és hogy az országgyűlés meg egyezésével, annak kívánságára adatnak ki; az előző kor törvényeitől pedig az utóbbin kívül még abban, hogy alkotmányjogi természetűek, mert a király jogait korlátozni, őt kötelességének teljesítésére mintegy utasítani törekeshetnek. De ezek a törvények még nem erősebbek, mint más királyi rendelet vagy privilegium és csak moralis erejük nagyobb azokénál.

Éppen ezért azon korban még nem szólhatunk az alkotmány alaptörvényeiről a szó mai értelmében.

A IV. fejezet 24 lapon át az aranybulla létrejövetelének körülményeit és tartalmát ismerteti, illetőleg fejtegeti.

Keresve az okokat, a melyek a bulla létrejövetelénél a nemességnek döntő szerepet juttattak, kiemeli, hogy a bulla a nemzet és a király megegyező akaratának eredménye és így formailag megfelel a törvény kellékeinek.

Azután azon kérdést veti föl, vajjon csakugyan a Szt István adta szabadságokat tartalmazza-e a bulla, és itt arra az eredményre jut, hogy a nemzetnek a Szent István létesítette szabadságok felől való meggyőződése éppen úgy történelmileg fejlődött, mint azok az állapotok, melyek a bulla létesítését szükségessé tették. S a midőn a királyi hatalom közhatalmi természetét a betolakodó hűbéri elemek megbontani kezdték, s a királyi hatalmon támadt résekbe nem a nemzet összességének befolyása, hanem a hűbéri elemek nyomultak be, az ország nemesei követelték a személyes szabadság visszaállítását, a hűbéri szokások megszüntetését, a királyi közhatalom biztosítását de ezzel együtt jogi korlátainak megállapítását is.

Majd czikkenként fejtegeti a bulla rendelkezéseinek értelmét, és különösen a XXXI. czikkkel foglalkozik, kiemelve, hogy az abban foglalt három biztosíték, t. i. az utódok kötelezése a bulla megtartására, a nádor ellenőri szerepe és az ellenállási jog azért nem biztosították a bulla érvényét, mert nem voltak összhangzásban az ország tényleg fennállott állapotaival és így az azokban rejlő elvek nem érvényesülhettek.

Jelesen az ellenállási jog, mely nem a király felelősségtétele, hanem önvédelmi jog és abban a hűbéri particularismus és az ennek alapját tevő egyéni szabadságnak elve rejlik, még nélkülözte az érvényesülhetőség feltételeit.

A magna chartával összehasonlítva a bullát, azon eredményre jut, hogy a közöttük mutatkozó hasonlóság csak onnan ered, hogy mindkét ország közviszonyai véletlenül hasonlóak voltak, de kimutatja azon elvi különbségeket, a melyek kizárják, hogy a bulla a chartának legyen az utánzata. Az angol alkot-

mány ugyanis hűbéri elemeken épült s abban a chartával a hűbéri particularismus elvén a nemzeti egység elve arat győzelmet, míg itt a közhatalmi királyságban szervezett nemzeti egység elvén az ellenállási joggal a hűbéri particularismus elve emelkedik érvényre. Ennélfogva az ellenállási jog nem Angolországból, hanem Aragoniából recipiáltatott, éppen úgy, mint a nádor ellenőri szerepe, mely szintén azért maradt hatálytalan, mivel csak receptio volt, a nádor pedig nem volt független a királyi hatalomtól. A bulla többi pontjai pedig közvetlenül hazai talajból fakadtak.

Az V. fejezet 16 lapon át azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mennyiben volt a bulla érvényben II. András alatt. Részletesen ismerteti az okokat, a melyek a bulla végrehajtását lehetlenné tették és a történelmi adatokat, a melyekből következtethető, hogy a bulla nemcsak végre nem hajtatott, hanem mihamar feledékenységre is ment, és így II. András alatt nem lehetett az alkotmány alaptörvénye. Az 1231. évi törvényt nem a bulla megerősítésének, hanem egy, a bullához hasonló új törvényalkotási műnek tekinti, a mi szintén csak arra vall, hogy a bullát ekkor már senkisének tekintette érvényes törvénynek.

Ezen újabb törvényt részletenként hasonlítja össze a bullával, s kiemeli mint elvi különbséget, a következőket:

1. a nádor ellenőri szerepéről, az ellenállási jogról, a melyek hosszú időre feledékenységre mennek, hallgat az új törvény;

2. a bullában a nemesség befolyása a közügyek intézésére jut kifejezésre, az 1231. évi törvényben az egyház szerepe lép előtérbe;

3. a bulla általános elveket jelent ki, az 1231. évi törvény tényleges bajokat akar inkább orvosolni.

Vége azt bizonyítja, hogy az 1231. évi törvény érvénye sem volt hosszú életű s mihamar feledékenységre merült az is, és így az aranybullának egyes rendelkezései csak a szokás hatalma alapján érvényesültek, egyes elveit újabb törvények keltették újra életre, de maga a bulla egy századon át teljes feledékenységre merült, mintha soha ki sem adták volna. Ennek beigazolására törekszik azután több fejezeten át.

Így a VI. fejezet 12 lapon át tárgyalja a bulla érvényességét IV. Béla alatt.

A Carmen miserabile nyomán Béla uralkodásának irányát, a királyi hatalom helyreállítására irányuló törekvéseit és ebben elkövetett túlkapasait fejtegeti, majd a tatárjárás után a politikájában beállott változást ismerteti, kimutatva, hogy az alkotmánynak hűbéri irányban történt fejlődése a bullának éppen azon

rendelkezéseit értéktelenítette el, a melyek mint a hűbéri elvek ellen irányulók, legnagyobb fontossággal bírtak.

De hogy sem a bullát, sem az 1231. évi törvényt maga a nemesség sem tartotta már érvényesnek, arra főérvként az 1267. évben a Béla és fiai által kiadott oklevelet hozza föl, valamint ezen oklevélből azt is kimutatni igyekszik, hogy mennyire hanyatlott már az az erőteljes közjogi fölfogás, mely a bullában még kifejezésre jut. A mit a bulla létesíteni akart, az jobbára mind romba dőlt, a minek fejlődését meg akarta akasztani, az jobbára mind megizmosodott. A fejlődés törvényei erősebbek voltak a törvénynél, de nem voltak elég erősek arra, hogy megváltoztassák a nemzet aspiratióit, mely ismét visszatér a bullához.

A VII. fejezet a XIII. század végének történelmi fejleményeivel foglalkozik, ismertetve a várszervezet felbomlását, a nemesség szervezkedését a megyében, a birtok aristocratiának kiválását és elhatalmasodásának veszélyeit az állami egységre. Ez ellen a köznemesség az országgyűlésen lép föl s 1290-ben és 1298-ban III. András törvényeiben ismét a bulla elveit törekszik érvényesíteni, bár az 1222. évi kísérletnél nem több sikerrel.

Részletesen foglalkozik az 1290. évi törvénnnyel, a melyet III. András koronázási törvényeinek tart. Abból, hogy ezen törvény ugyanazon elveket akarja érvényesíteni, mint a bulla, de erre mint kiindulási alapra még sem hivatkozik, azt következteti, hogy a bulla már teljes feledékenységbe merült. De a dissolutiót III. András törvényei sem képesek megakasztani. Hiába a sok büntető határozat, ha nincs, a ki végrehajtja, hiába a királyi hatalom korlátozása, ha helyébe az urak önkénye lép. Új kornak kellett következni, melyben újra születik a királyi hatalom, megtörik az olygarchia, szervezkedését a megyében befejezi a köznemesség s ezzel előkészítettik a talaj arra, hogy a bulla elvei valóban érvényesülhessenek.

Ezen korról a következő fejezetek foglalkoznak.

A VIII. fejezet 15 lapon át az alkotmánynak az Anjouk alatt bekövetkezett újraalakulását tárgyalja.

Vázolva azon pártküzdelmeket, a melyek az Árpádok kihalása után a trón birtokáért folytak és ismertetve az urak önkényuralmát és annak következményeit, bővebben foglalkozik a köznemesség helyzetével, elnyomatásában keresve indokát annak, hogy miért nyugodott meg a nemzet oly hamar Károly uralkodásának irányában, és miért támogatta Károlyt a királyi hatalom mennél teljesebbé tételében.

Több hasznót látott ugyanis egyéni szabadságára abból, ha a főurak hatalma meg lesz törve, mint a mennyit várhatott a maga politikai szerepléséből és a királyi hatalom korlátozása-

ból. Hiszen a közelmúlt időhöz képest reá nézve javulás volt az is, ha a rend az országban helyreáll.

Kiemeli, hogy ezen újabb korban alkotmányunknak nem voltak alaptörvényei, a régiek teljesen mellőztettek, újak pedig nem alkottattak. Az alkotmány a szokásjog uralmán nyugodott, és noha az újabb fejlődés a hűberi elemeket bevitte az alkotmányba, sőt az most jogi formát is nyert, a nemzeti közfelfogás a hűberi formákat a szt korona tana által közjogi tartalommal töltötte meg.

És mivel a nemzeti közfelfogás a régi maradt, mihelyt a köznemesség ismét politikai szerephez jut, ismét a bullához tér vissza. Ez Lajos alatt következik be, a mit a IX. fejezet tárgyal.

Ezen fejezetben 15 lapon át a bulla újra kiadását és annak körülményeit fejtegeti Nagy Lajos, Mária és Zsigmond alatt. Abból a tényből, hogy ezen királyok nem koronázatásukkor erősítik meg, illetőleg adják ki újra a bullát, azt következteti, hogy az még mindig nem tekinthető az alkotmány alaptörvényének.

A X. fejezetben 15 lapon át a bulla érvényét fejtegeti Albert, I. Ulászló és V. László alatt, kimutatva, hogy Albert azt nemcsak meg nem erősítette, hanem az 1439. évi decretummal oly új törvényt akartak a rendek alkotni, mely az alkotmányt az oligarchiának kedvező alapon reformálja. És így, noha I. Ulászló már koronázási törvényben erősíti meg, illetve adja ki újból a bullát, mivel V. László királyságának elismerése az Albert korabeli alkotmány restitválása volt, a bulla László alatt sem volt érvényben.

A XI. fejezetben nyolcz lapon át a bullának Mátyás által koronázatásakor történt kiadásával foglalkozik s ugyanitt Mátyás törvényeiből igyekszik kimutatni, hogy ezen korban alkotmányjogi alaptörvényekről még mindig nem lehet szó, mert minden dynastia változás egyúttal alkotmányrevisióval is járt s az utód trónelődje törvényei közül csak azoknak megtartására érezte magát kötelezve, a melyeket maga is megerősített vagy a melyeknek megtartására koronázatásakor magát kifejezetten kötelezte.

Ezen fejezetben különösen Mátyásnak az alkotmány fejlesztésére irányuló törekvéseivel is foglalkozik és annak, hogy Mátyás uralkodásának iránya őt úgy tünteti föl, mintha abszolút uralomra törekedett volna, magyarázatát Mátyás egyéniségében keresi, de kizártnak tartja, hogy a nagy király, a ki a szabad institutiók nagy államfentartó erejét ismerte, a magyar alkotmányt nem fejleszteni, hanem a királyi hatalmat intézményileg is abszoluttá iparkodott volna tenni.

A XII. fejezetben nyolcz lapon át azon kérdéssel foglalkozik, vajjon II. Ulászló és II. Lajos tettek-e esküt az aranybulla megtartására. Valószínűnek tartja, hogy Werbőczy H. K.

I. r. 9. czimében foglalt állítása, hogy t. i. a bulla megtartására koronázásakor minden király megesküszik, nem felel meg a történelmi valóságnak, hanem csak a mondott királyok által letett eskük általános szavaiból van kimagyarázva.

Ugyanezen fejezetben a könyvnyomtatás föltalálását jelöli meg oly körülmény gyanánt, mely lehetségessé teszi, hogy az alkotmány a szokásnak ingadozó talajáról inkább az írott jog szilárd alapjára helyeztessék, s a nemzet felfogásának e tekintetben bekövetkezett változását a Jagellók korára teszi.

A XIII. fejezetben a bulla érvényével foglalkozik a mohácsi vész után. Itt hét lapon át azzal foglalkozik, hogy e korban a bulla már alaptörvény volt, mert arra minden király megesküdött és hogy a nádor ellenőri szerepe csak most érvényesülhetett, a mióta az nemcsak az országgyűlés által választatott, hanem ezen felül az 1485. évi nádori törvényezikkek szerinti széles hatáskörre tett szert és az 1526. évi 22. t.-cz. értelmében elmozdíthatlan volt. Úgyisint az ellenállási jog is csak most nyert nagyobb fontosságot, a mióta a nemesség a megyékben szervezve volt, az ellentét urak és köznemések között megszűnt s a köznemesség vezérei éppen a főaristocratia köréből kerültek ki.

Az aranybulla tehát e szerint az alkotmánynak a mohácsi vész, azaz 1526 óta kétségtelen alaptörvénye a mai napig.

A XIV. fejezet 15 lapon át befejezésül azon kérdéssel foglalkozik, hogy mennyiben vált az 1222. évi aranybulla a magyar közjognak alaptörvényévé, s figyelembevée a sok évszázad alatt bekövetkezett változásokat, az egyes czikkelyek rendelkezéseinek szellemében keresi azoknak mai értelmét.

Végeredményként kimondja, hogy az aranybulla ma is:

1. a királyi hatalom korlátoltságának és közhatalmi természetének,
2. az állampolgárok sérelememelési és panaszjogának,
3. a személyes szabadságnak és a tulajdon sérthetlenségének,
4. az országgyűlés adómegajánlási és ujonczmegszavazási jogának,
5. a honpolgárok hivatalviselési képessége kizárólagosságának,
6. a köztisztviselők büntetőjogi és vagyoni felelősségének,
7. az ország területi integritásának,
8. a bírói hatalom törvényszerűségének és azon elvnek, hogy senki illetékes bírjától el nem vonható,
9. a nádor törvény- és alkotmányőri szerepének, és
10. a nemzet és az állampolgárok passzív ellenállási jogának alaptörvénye.

## Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi második, április 15-én megjelent füzetében a dolgozatok sorát dr. Boncz Ödön „Hunyadi János kormányzó állítólagos siremléke Gyulafehérvárott“ című tanulmánya nyitja meg. A sírkövön levő alak öltözete alapján, Varju Elemér és Nagy Géza nézetével ellentétben, azt igyekszik kimutatni, hogy az állítólagos Hunyadi János-féle sírkő sokkal későbbi keletű. Mivel pedig az a föltevés alig állhat meg, hogy a nagy kormányzónak emlékére csakis halála után mintegy 120–160 évvel állítottak volna sírkövet, egyúttal arra a következtetésre jut, hogy ezt a sírkövet újabb időben a nagy férfiú nevével hamisan jelölték meg. Hogy kinek a sírköve lehetett a szóban forgó, az egyelőre el nem dönthető. — Kemény Lajos „A renaissance és roccoco Kassán“ a város építészeti emlékeire vonatkozó adatokat közöl. — Reinecke Pál „Tordos és Trója“ című értekezésében azt igyekszik kimutatni, hogy a tordosi kőkori telep keramikájának Kis-Ázsiában is vannak képviselői. E szalagosdiszú keramika a keleti Alpes-vidék, Bosznia és Magyarország területéről a Balkán-félszigeten át terjed a Hellespontus mellékeire és Kis-Ázsia vidékeire. — A *Levezés* rovatban Mihálik József kassai sírkövekről, Lipcsey József az úrvölgyi bányászjelvényről, Bartalus Gyula honfoglaláskori leletekről, Kárpáti Kelemen sabariai régiségekről ír tudósítást. Az *Irodalom* rovatban a következő könyvismertetések olvashatók: Réthy László „Corpus Nummorum Hungariae“ ism. Sziklay Jenő; Müller D. H. és Schlosser J. „Die Haggadah von Sarajevo“ ism. dr. Weisz Miksa. — A *Múzeumok és Társulatok* rovatában a következő hivatalos jelentések foglaltatnak: Az orsz. magyar régészeti és embertani társulat febr. 28-iki ülése, ism. dr. Szendrei János; „Régiségek a pápai református főiskola gyűjteményében“, ism. Borsos István; „Vattinai leletek a verseczi múzeumban“, ism. Milleker Bódog; „Közlemények a Szeged városi múzeumból“, ism. Reizner János. — A *Különfélék* tartalma: „Kúnszentmártoni régiségek“, „Ujlaky Lőrincz sirja“ Kropf Lajos-tól és „Régiségek Felvincz határán“ Téglás István-tól.

Ugyanezen folyóirat június 15-én megjelent 3-ik füzetében dr. Éber László bemutatja „Mária királyné Königsbergben levő arczképét“. Ez az arczkép a német renaissance-festészet becsesebb alkotásai közé tartozik s bizonyos jelekből arra lehet következtetni, hogy festője idős Cranach Lukácsnak, Dürer kortársának a hatása alatt állott. — Mihálik József ismerteti ezután „A bor hatásának

allegóriáit régi ötvösműveken“. Régi metszeteken, plaketteken és ötvösműveken gyakran találkoztunk olyatén figurális compositiókkal, amelyek rendesen négy egymást kiegészítő képből állanak s vagy mulatozó társaságot vagy csupán egyes alakokat ábrázolnak. Ilyenek Virgil Solis metszetei, Flötner Péter plakettjei s végül az a harangvirág alakú serleg, a melyet néhai Jankowich Miklós gyűjteményéből bír a nemz. múzeum. Értekező kimutatja, hogy ez utóbbinak domborművei nem Virgil Solis után készült másolatok, hanem önálló compositiók, melyeknek mesterét a jövő kutatások vannak hivatva kideríteni. — Huszka József „A csécsi falképeket“ ismerteti. Ezek az abaúj-tornamegyei Csécs község ev. ref. templomában kerültek napfényre s valószínűleg a XIV. századból valók. — Téglás Gábor „Centum Putei nevének helyrajzi vonatkozásait és értelmezését“ állapítja meg. E szerint a Nagy-Szurdok mellett levő római castrum a dognácskai bányákkal függött össze s nem „Száz forrás“ a jelentése, mint eddig tudásaink hitték, hanem „Száz akna“. — Reinecke Pál „Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról“ című dolgozatának itt megjelent első közleményében a leletek alapján igyekszik megállapítani a bronzkor egyes szakaszait, melyeknek számát négyre teszi. — Br. Miske Kálmán „Temes-Kubinról került őskori bálványképeket“ mutat be. — A *Levezés* rovatban Pokorny László sarkadvidéki régiségekről, Fetz er J. Ferencz szilágysági leletekről, Gubitz a Kálmán a bodrog-monostorszegi leletekről, Cziráky Gyula a bogojevai (Bács-Bodrogm.) sirmezőről és földváról, Darnay Kálmán a zala-szántói halmokról és két magyar lovas sírról, Téglás István a Torda melletti sziklahasadékokról és a potaissai kőfaragó műhelyől közölnek tudósításokat. — Az *Irodalom* rovatban a következő ismertetések vannak: Cagnat René „Cours d'epigraphie latine“; Zichy Jenő gróf „Oroszországi és kelet-ázsiai expedíciójának beszámolója“; „A mosonmegyei történelmi és régészeti egyesület emlékkönyve“; „Sopron vármegye és Sopron város rég. társulatának 1898. évi működéséről jelentés“; „A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1896—98-iki évkönyve“. — A *Múzeumok és Társulatok* rovatában: Az orsz. régészeti és embertani társulat márcz. 28-iki üléséről jelentés; „Római edények Szabadkán“, ism. Gohl Ödön; „Antik bronz-szobrocskák az erdélyi múzeumban“, ism. dr. Finály Gábor. — A *Különfélék* tartalma: „A m. tud. akadémia archaeologiai bizottságának 1898. évi működése“; „A műemlékek orsz. bizottsága“; „A kolozsvári tudományegyetem régiségtani tansekének betöltése“; „A budapesti városi múzeum igazgatója“; „A bögözi falképek ügyében Csehély Adolf“; „Az úrvölgyi bányászjelvényekről“ Lipcsey József; „A bodrogmonostorszegi köemlék“ Dudás Gyula; „A tiszafüredi múzeum és könyvtáregyesület“; „A mosonmegyei múzeumegyesület“, „A tolnamegyei múzeum“, „A szabolcsmegyei múzeum“ és a „A szegedi múzeum“.



2. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzetének tartalma: Péterfy Jenő *Aristophanes*-ről szóló tanulmányában Aristophanes költői természetének jellemzését adja. — J o ó b L a j o s befejezi *Pillantások a jövő századba* című ismertető cikkét. A jövő századot illetőleg nem teszi magáévá a tiz író véleményét, de azt be kell látni, hogy a fejlődés gazdasági irányban fog haladni, hogy a mai individualismus sokban korlátozást fog szenvedni az állam beavatkozása, valamint a szabad egyezkedés következtében alakult szövetkezetek által, és hogy oly társadalmi intézmények létesülhetnek, melyek a vagyonok fölhalmozódását némileg korlátozni képesek és a tömegek megélhetésének feltételeit lényegesen megkönnyíthetik. De az, hogy a vagyoni különbségek valaha megszűnhetnének, ellenkezik az emberi egyenlőtlenséggel. — Wertheimer Ede *Az 1811/12-iki magyar országgyűlésről* szóló cikkének befejező részét adja. — A szépirodalmi részben van Leskovár Jánkó horvát író *Roskadozó kastélyok* című beszélyéből az első közlemény Margalits Ede fordításában; Gyulai Páltól *Fiam fája* című költeménye; Le conte de Lisle-nek *A fekete párducz* című költeménye Vargha Gyula fordításában. — Földes Béla *Quota-tanulmányok* cimen cikksorozatot kezd. Tanulmányának ez első részét azon viszony ismertetésével kezdi, mely Anglia és Írország közt áll fönn, és azon törekvésekkel, melyek ott a quota helyes megállapítása érdekében érvényesültek; e törekvések igen becses anyagot nyújtanak a quota-kérdés tanulmányozásához. — Molnár Géza *Három új dalmű* czimmel gr. Zichy Géza: Roland mester, Goldmark: Hadi fogoly, Lekár Ferencz: Kukuska című operákat bírálja, melyek a m. kir. operaház most lefolyt szezónjában kerültek színre és mind a háromnak közös ismertetőjele, hogy regényes és mystikus világból meríti tárgyát. — Meller Simon *a tavaszi tárlatról* mond ítéletet. — Az *Értesítőben* Szabolcska Mihály: Hangulatok; Bálint Imre: Gazdasági politikánk multja és jövője (Mandello Gyulától); Bernstein B.: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók; Molière: Dandin, A fősvény, ford. Hevesi Sándor (Haraszti Gyulától) című munkák vannak ismertetve. — Végül az új magyar könyvek jegyzéke.

Ugyanezen folyóirat júliusi füzetének tartalmát Berzevichy Albert dolgozata *A parlamentekről* nyitja meg. Ez első közleményben előbb a parlamentek megalakítását ismerteti, majd azon jogokat vizsgálja, a melyek a parlamentet a maga összességében, nemkülönben azokat, a melyek egyes alkatrészeit, vagyis egyenként a két házát, úgysszintén azokat, a melyek egyes tagjait megilletik. — Jászai Oszkár *Egy új angol regény* czimmel ismerteti Mrs Ward „Helbeck of Bannisdale” regényét, mely az úgynevezett irányregények közé tartozik. — Ezután Leskovár Jánkó horvát író *Roskadozó kastélyok* című regényének második közleménye következik Margalits Ede fordításában. — A költemények közt van Szász Károlytól

*Emléksorok* verse és Bérangertől *A padlásszoba* Lampérth Géza fordításában. -- Földes Béla a *Quota-tanulmányokból* a második közleményt adja. Ebben visszapillantván tanulmányainak első részére, annak főbb eredményeit a következőkben foglalja össze: 1. Mindenütt azon tapasztalásra jutottak, hogy két állam viszonylagos gazdasági erejének és teherviselő képességének föl kutatásában matematikai pontosság el nem érhető és a jelenleg rendelkezésre álló statisztikai eszközökkel és általában kutatási módokkal csak megközelítő értékek nyerhetők. 2. Azt látjuk, hogy különböző jelenségeket tartottak alkalmasnak a viszonylagos vagy összehasonlított teherviselő képesség megítélésére, leginkább azonban a jövedelmi adó alapján kiszámított nemzeti jövedelmet, az örökösödési adó alapján megállapított nemzeti vagyont, kevésbbé a külkereskedelmet stb. 3. Legkevésbbé alkalmasnak találták a népességet, igen csekély mértékben a fogyasztást és a fogyasztási adót. 4. Alig itt-ott történt az adószolgáltatás eredményének tekintetbevétele, schol csak az adószolgáltatásé. 5. A mennyiben az államkapcsolatok közös jövedelmi forrásokkal bírnak, ezek túlnyomóan a fogyasztási adó körében kereshetők, ritkábban az egyenes adók körében, noha erre is vannak példák. — Rácz Lajos *Voltaire a vádlottak padján* címmel Faguet Pál a XVIII. század című, Haraszti Gyula fordításában megjelent könyvével, illetőleg Voltaire-ről mondott ítéletével foglalkozik. — Gábor Ignác az indus irodalom egyik szerelmi dalnokáról, *Amarú*-ról ír, s több költeményét is közli fordításban. — Az *Értesítőben* Károlyi Á.: Magyar országgyűlési emlékek 1605–1606., France Anatole: l'anneau d'Améthyste, Loew: Magyar Poetry-selections, Toynbee: A dictionary of proper names in the works of Dante című munkák vannak ismertetve. (Kropf Lajostól) — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyanezen folyóirat augusztusi füzetének tartalma: Hegedűs Lőránt *A magyarok kivándorlásáról Amerikába* című tanulmányt kezd meg. Öt fejezetben tárgyalni fogja a kivándorlók megérkezését, szétszóródását, sorsát, hazatérését. Szólani fog az ügynökök és az amerikai hatóságok működéséről. Majd áttér a kivándorlás okaira, jó oldalaira, nagy veszélyeire és jövőjére. Tárgyalni fogja az amerikai Egyesült-Államok idevágó új politikáját, valamint a saját kivándorlási és bevándorlási politikánkat, különösen annak hiányait. Az első két fejezetben a kivándorlók megérkezését, rendszertelen szétszóródását, consulatusatinkat, a nagyobb magyar telepeket, politikai, egyházi és társadalmi helyzetüket ismerteti. — Gróf Zichy Jenő *oroszországi és keletázsiai expedícióm* címmel vázlatát adja azon változatos munkásságnak, mely legutóbbi (1897—98) expedíciója tudományos tartalmát alkotja. — Egy névtelen író *Paskievics Magyarországon* című cikkben Scserbátov Paskievics életéről írt munkájának most megjelent hatodik kötetét ismerteti, melyben Paskievicsnak 1848—1849-iki működéséről szól. — Ezután Leskovár Jánkó horvát író

*Roskadozó kastélyok* című beszélyének harmadik közleménye következik Margalts Ede fordításában. — Földes Béla folytatja a *Quota-tanulmányok*-at. E harmadik közleményében azt fejtegeti, hogy a quota kérdése meg nem oldható máskép, mint az államkapcsolatok pénzügyi természetének, főleg pedig a bevételi források ebből következő sajátzerű természetének vizsgálata alapján. — A költemények közt van Léva József *a hegytetőn* című eredetije és Theokritos *a Kyklops* idyllje György Lajos fordításában. — A *vallástörténeti congressus* című cikkben egy névtelen író az 1900. szeptemberre Párisba összehívott nemzetközi congressusnak nemrég kibocsátott felhívását ismerteti a részletes programm kíséretében. — Az *Értesítő*-ben Szentkláray J.: A csanádi egyházmegye története; Muntz E.: La bibliothèque de Mathias Corvin; Clark: The surprising adventures of Baron Munchausen (Kropf Lajostól) című munkák vannak ismertetve. A füzetet egy kis polemia, Harasztly Gyula nyílt levele a szerkesztőhöz. s az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 3-ik füzetében Bernáth Lajos „Protestáns iskoladrámák” című tanulmányának első részét közli. 1894-ben a künszentmiklósi evang. ref. gymnasium a helybeli Tóthfalusy család ajándékából több régi könyv és kézirat birtokába jutott, melyeket a mult század végén és a jelen elején Tóthfalusy József és Virágh Dénes gyűjtöttek össze. Az ajándék átvétele és rendezése alkalmával a nagyszámú, de leginkább iskolai compendiumokból álló kézirat között két nyolczadrétben fűzött, elég jó karban lévő könyvecske került elő, melyek együttesen hét iskolai szindarabot, illetve párbeszédben írott művet tartalmaznak. A darabokat a czimek és többszöri szövegközi ráutalás szerint Patakon és Losonczon a diákok játszották. Tárgyaikra világot vetnek a czimek: Phaedra, Pandóra, Dido, Turnus, Florentina, Naso számkivetése, Thetis és Lieus vetekedése. Csupa görög és római nevek, az egy Florentinát kivéve. Tartalmuk eléggé ismert történetek. Az utolsón ez a keltezés olvasható: „Iratott Lossontzon 1793 diebus Canicularibus”. Minthogy protestáns iskoladrámákról a mult évszázad végén nem tud az irodalomtörténet, feltalálásuk valódi nyereségnek mondható. Értekező bő mutatóványok kíséretében ismerteti tartalmukat. — Ezután Császár Elemér „Horatius és Verseghy” című tanulmánya itt megjelent első közleményében azt a hatást fejtegeti, melyet a római költő Verseghyre gyakorolt. Értekező szerint Horatius hatását Verseghyre nem a külső körülmények hasonlósága, nem is a lelkek rokonsága magyarázza meg, hanem az a körülmény, hogy sympathikus érzelmektől támogatva átértette Horatius költészetét és fölismerván benne azt, a mi neki aesthetikai gyönyörűséget okozott, tudatosan utánózta a római lyra legnagyobb mesterét. — Imre Lajos adatokat közöl „Jóka ördögéhez” és „A hegedűről”, újabb változatokra mutatván rá a német irodalomban. — Az *Adattár* rovatban dr. Dézsy Lajos közöl

„Adatokat Pápai Páriz Ferencz életéhez“. Dr. Récsy Viktor „Révai Miklós néhány újabb levelét“ mutatja be. Konecz József befejezi „Szalárdi kiadatlan levelei“ közlését. Dr. Toldy László „könyvészeti adaléka Szabó Károly I. kötetéhez“ egy 1531. évi magyar nyomtatvány czimlapjának hasonmását mutatja be. Czékus László befejező közleményét adja „Jászai Pál levelezésének“. Végül Katona Lajos közöl „Adalékokat codex-irodalmunk forrásaihoz“. — A *könyvismertetések* során Ferenczy József „Irodalmi dolgozatairól“ van szó. — Hellebrant Árpád irodalomtörténeti repertoriuma zárja be a füzetet, melyhez Révai Miklós mássalhangzókkal irt levelének hasonmása van mellékelve.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE júniusi füzetében elől dr. Ráth Zoltán „Egy új tankönyvről“ czim alatt részletesen szól Gaal Jenő „A nemzetgazdaságtan rendszere“ című munkájáról. Sok részletben kifogásolja magát a rendszert, különösen azt, hogy az alapfogalmakat nem tárgyalja kellő részletességgel és a maguk helyén, hogy nem foglalkozik a társadalmi törvények jellemzésével s a társadalmi etikával. Másrészt azonban kiemeli könnyen gördülő, világos és egészben magyaros nyelvezetét, sokoldalúságát, mely még a külföld terjedelmesebb compendiumait is felülmulja, s örömet fejez ki, hogy e műben kiválóan hangsúlyoztatnak a gyöngébb osztályok elhanyagolt érdekei és az ez irányú feladatok. — Utána Sugár Ignác cikke következik „Pénzügyeink reformja“ czim alatt. Szerző ellene van a szakirodalomban többször fölmerült repressiv jellegű intézkedéseknek, különösen, hogy az alaptőke és betét aránya, valamint a tartaléktőke nagysága törvény által meghatározottassék, sőt azt kivihetőnek sem tartja, mivel a magyar takarékpénztárak bankjellegét ma már nem lehet megváltoztatni, s ezzel szorosan összefügg az üzleti politika változékonysága. Főlöszleg, sőt káros volna szerinte az intézkedési joggal bíró pénzügyintézeti kamara vagy más központi organum létesítése is. A földolog az, hogy a vezetés és kezelés formszerű ellenőrzése (szakértők által) javítása és szigorítása tekintetében történjenek intézkedések. Különben is a mi takarékpénztárainknál a leglényegesebb baj nem a nyereségvadászat, hanem a szakszerű vezetés hiánya, mely még a mérlegek patriarchális összealkotásánál is megvan; ezen az autonomia sértetlensége mellett is lehet segíteni az ellenőrzés szigorítása által, de szükséges is, mivel Magyarország a kis alaptőkéjű törpe részvénytársaságok hazája s ezeket 25 évvel ezelőtt a kereskedelmi törvény alapján szervezték, mely kevésbbé illik reájok, mint a nagyobb egyéni felelősséget igénylő szövetkezeti alak. — Az *Irodalmi szemle* rovatban Brandt német műve van ismertetve a kínai külkereskedelmi forgalom multjáról és jelen állapotáról. — A *Statistikai értesítő* rovatban a berlini „Archiv für Eisenbahnwesen“ után *A földgömb vasútainak fejlődését* ismerteti —gy. oly módon, hogy minden egyes ország vasútainak állapotáról az utóbbi öt év alatt táblázatokba szedett adatokat közöl.

Fölemlítjük ezekből, hogy 1897-ben az összes vasutak hossza 732.255 kilométer volt mintegy 145 milliárd márka építési költséggel; ebből jutott Európára 263.145, magára az amerikai Egyesült-Államokra 296.745 km. — A *Könyvszemlében*, mint rendesen, a legújabbban megjelent közgazdasági s rokontárgyú munkák és nevezetesebb czikkek jegyzéke van 11 csoportba osztva 10 nyomtatott oldalon. Végül, mint külön mellékleten, a *magyar közgazdasági társaság* legutolsó közgyűlésének és az azt megelőző igazgató-választmányi ülésnek jegyző-könyvét olvashatjuk.

5. NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK f. évi második füzetében M u k á c s i B e r n á t n a k a *vogul nép ősi hitvilágát* tárgyzó nagyobb tanulmánya a bevezető közlemény. Lelkesedéssel kutatja a honfűi kegyelet a magyarság pogánykori hitéletének emlékfoslányait, de alig mondhatnók, hogy ama kétségkívül igen becses és jelentékeny anyaggyűjtések mellett, melyeket e tárgyra nézve az utóbbi félszázad buzgósága egybehalmozott, a teljes hitelű tudományos eredmények kifejtése oly fokig is előhaladt volna, hogy ennek alapján immár a honfoglaló ősök mythikai képzeteinek és vallási gyakorlatainak akár csak vázlatát megalkothatnók. Még az a kevés történeti adat is, melyet az ily irányú vizsgálódás számára a régi kútfők fentartottak, körültekintő bírálatra s lélektani megvilágításra szorul; a mi pedig a többi, különösen a mai élő néphit és népszokások forrásából merített anyagot illeti, ez a maga egészében s adott alakjában semmi esetre sem alkalmas arra, hogy vele a messze hajdankor szellemi állapotainak elmosódott képét megrajzolhassuk, mert benne már évezredes fejlődés végső alakulataival, a legkülönfélébb korú és eredetű elemek összeforradásával van dolgunk. Történeti czélokra ez csak úgy értékesíthető, ha az alkotó részeket előbb gondos módszerrel szétszedtük, különválasztottuk a régibb és újabb keletű rétegeket, az eredeti, ősi vonásoktól az idegenből vett szerzeményeket s csak annak tulajdonitunk régiséget, mi az ily sokszoros elemzés és tisztázás után tényleg távoli időkből átöröklődött hagyománynak bizonyul. Maguk a mythikus és vallási fogalmak kifejezései is ráutalnak az ily eljárás szükségére, midőn azt tapasztaljuk, hogy pl. a *garaboncza* olasz, a *kuruzs*, *varázs*, *lidércz* szláv, a *boszorkány*, *sárkány*, *tor*, *bübáj*, *ige* török, az *isten*, *manó*, *bőjt*, *bűn*, *menny* iráni, az *id-nap* és *egy-ház* előrése s az *üd-vöz* utórésze régibb árja származású szemben az *imád*, *áldoz*, *javas*, *réül*, *regös*, *tündér* s több más törzsökös eredeti szavunkkal. Midőn azonban az ősi magyar néphit kifejtése céljából a jelzett műveletek mulhatatlan szükségét fölismerjük, önként következnek számunkra az a feladat, hogy megszerezzük ezen téren is ama segédeszközöket, melyek épp úgy, mint a nyelvnél a különböző korok és forrásterületek meghatározásához vezethetnek. Ilyenek főképen a *velünk nyelvíleg, illetve fajilag rokon, úgyszintén a történeti kapcsolatban állott népek hitvilágának és vallási életének adatai*, melyekkel t. i. a miéinket módszere-

sen egybevetve mintegy próbakövet, criteriumokat nyerhetünk a vizsgálatnak körébe tartozó tények történeti értékének és minőségének megítélésére. Ez ad a mi sajátos nemzeti szempontunkból is nagy jelentőséget a *vogulok hitvilágának*, mely azonban ettől eltekintve is méltán számíthat a vallástudomány kutatóinak érdeklődésére, mint oly nép szellemi életének nyilvánulása, mely a magas éjszakon, az európai és ázsiai műveltségterületnek mintegy határmesgyéjén lakván, kevésbé volt kitéve eddigelé a kereszténység és izlám átalakító befolyásának s így ősi sajátosságait még nagy arányokban megőrizhette, valamint régi jellegűek benne az oly részletek is, melyek nem tekinthetők éppen az eredeti, ősi mag természetes és egyenes hajtásainak. Szerző tárgyának bevezetése gyanánt mindenelőtt ama tudósításokat közli, melyeket a vogulok vallási képzeteire és intézményeire vonatkozólag a régibb utazók és néprajzi kutatók jegyeztek föl, kiterjeszkedvén ezeknek során az *osztjákokra* vonatkozó értesítésekre is, nemcsak azért, mivel az éjszakai vogulok és osztjákok hitélete ma is jóformán azonos, hanem mivel egész a legújabb időkig a nyelvben tájékozatlan kutatók belefoglalják orosz módra az osztják népnevezetbe a velük szomszédos éjszakai vogul testvérnépet is. Legelső helyen áll a régi tudósítások sorában az „*Arany-asszony* (Zolotaja baba)“ obdoriei bálványról szóló, melyet egy orosz krónika az 1396. évnél említ, mint a pogány permiektől tisztelt istenséget. Bővebb leírásait találjuk ugyane bálvány-nak Mathias de Miechov (1517), Herberstein (1549) és Guagnino (1578) műveiben, mely utóbbiak az Uralnak vogul-osztják mythikai felfogáson alapuló „*földöve*“ (Pojas zemnoi, Cingulus mundi) nevezetéről is tudnak. A vogulok és osztjákok vallási képzeteinek nagyobb köréről közöl értesítéseket Witsen Miklós híres hollandi tudósnak „*Noord en Oost Tartarye*“ című 1672-ben megjelent nagy műve. Ezek szólnak: az osztják bálványokról, a bálványtemplomokról, a samánról, áldozatokról, medvetiszteletről, halotti szokásokról stb. Mindez irodalmi tudósítások nem közvetlen személyes megfigyelések, hanem hallomáson és tudakozódás útján egybeszerzett, vagy egyébként előtalált kézírati forrásokon alapulnak. Az első szerzők, kik saját tapasztalataik s helyszínen nyert értesüléseik alapján közlik adataikat: Evert Yssbrant Ides és Adam Brand khinai, illetőleg szibériai utazók (1692). Ezeknek tudósításai a Csuszovaja-folyó mentén lakott, ma már végkép elenyészett vogulok hitéletére, temetkezési szokásaira, ebtiszteletére, továbbá a déli osztjákok bálványimádására, istenidézésére, medvetiszteletére, végül a mammutcsontok eredetét illető hitre vonatkoznak. A közleménynek befejező része a keresztény hittérítés kezdeteit tárgyalja. — Második nagyobb értekezés e füzetben a Kicska Emil-é, melynek címe: *Még valami az alanyról és állitmányról*. Ennek kitűzött feladata kimutatni, hogy a grammatikai és logikai alany és állitmány csak a formára, nem a dologra nézve különböznek egymástól. Ezen, már Aristotelestől is vallott tétel helyessége

már abból is következik, hogy mind a grammatika, mind a logika egyaránt határozza meg az alanyt és állítmányt. Mind a kettő szerint a mondatnak az a tagja az alany, a melyről mondunk valamit s az az állítmány, a melyet amarról mondunk. Nem lehetséges, hogy ugyanazon meghatározásból indulva ki, egyszer ezt, másszor azt tarthassuk annak, a mi mondva van valamiről, a szerint, a mint a grammatikus, vagy a logikus pápaszemén át nézzük a mondatot. A közös meghatározásból szükségképen következik, hogy a grammatikai és logikai alany és állítmány nem lehetnek csupán azon *nevű* dolgok, hanem *azonneműeknek* is kell lenniök. A különbség a kettő közt csupán az, hogy a logikai alany és állítmány mindig nevező, míg a grammatikai annyi formában jelenhetik meg, a bány formája van a nyelvnek. — További közlemények Szilasi Móricz *cseremiszt szótárának*, továbbá Margalits Ede „*Magyar közmondások és szólások rostája*“ című latinnal egybevető gyűjtésének folytatása. — Az „Ismeretetések és bírálatok“ rovatában Petz Gedeon Friedrich Kluge német etymologiai szótárának hatodik kiadásával és Ferdinand Dettler „*Deutsches Wörterbuch*“-jával (1897) foglalkozik, az előbbinél részletesebben kitérvén a magyarból átmert jövevényszavak czikkeire. — Kisebb közlések: Krausz Sámuelnek magyarázata a magyar *becce*, *boczi*, *poczok* szókra vonatkozólag (melyeket a „csecs, emlő“ jelentésű görög *βόζιον*, *βόζια*, aram-szir *beza*, arab *bezza* szókkal hoz kapcsolatba), továbbá Sz J.-nek azon megjegyzése, hogy a *tarka*, *szürke* szóknak alapszava, mely eddig csak a Beszt. és Schlägli szójegyekből volt ismeretes (*tarpothow*; *zyr*) előkerült a nép nyelvéből is: *targyék* = „tarka gyék, szalamandra“ (Udvarhelym.), *szürlúd* „hamvasszürke lúd“ (Nógrádm.).

## A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

### HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

#### Kilenczedik összes ülés.

1899. október 19-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Szász Károly t. t. — Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Klein Gyula, König Gyula, Pauer Imre, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Thaly Kálmán, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Badics Ferencz, Bayer József, Borovszky Samu, Concha Győző, Endrődi Sándor, Gaál Jenő, Gyomlay Gyula, Illosvay Lajos, Hankó Vilmos, Halász Ignác, Hegedűs István, Lóczy Lajos, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Schenek István, Schönherr Gyula, id. Szinnyey József, l. tt. — Jegyző Szily Kálmán főtktár.

144. Elnök úr melegen üdvözli a szünet után új munkára egybegyűlt tagokat s az ülést megnyitja.

145. A főtítkár következő szavakkal jelenti be a szünet alatt elhunyt akadémiai tagok halálát:

„Ismét szomorú kötelességet teljesítek, t. Akadémia; ismét négy társunk halálát kell bejelentem. Engedjék meg, hogy a szokásos sorrendtől eltérve, kivételesen egy külső tag elhunytáról emlékezzem meg legelőször.

Bunsen Kóbert nem volt hazánk szülötte, nem értette nyelvünket, nem ismerte viszonyainkat: mégis ő gyakorolta közvetve a legnagyobb hatást Magyarországon a physikai-chemiai tudományok legújabbkori fejlődésére. Valamint századokkal ezelőtt a wittenbergai és ultrajectumi főiskolák, századunk második negyedében a berlini és göttingai egyetemek leginkább vonzották a tanulni vágyó magyar ifjúságot, szintoly vonzó ereje volt e század harmadik negyedében a heidelbergi egyetemnek, de most már nem a theologia és humaniorák, hanem a physika és chemia kedvéért. Heidelberg ez új fényét Bunsennek köszönhette leginkább. Mikor 1852-ben Boroszlóból meghívták Heidelbergbe, kikötötte, hogy tanártársa a boroszlói egyetemen, Kirchhoff, szintén meg fog hivatni a physikai tanszékre. Így futotta meg ez a ragyogó kettős-csillag az ő fényes pályáját; miként és mely fölfedezésekkel örökitették meg nevüket a tudomány történetében, nem lenne helyén, hogy e világszerte ismert tényeket itt most részletezzem; de azt, hogy magyar tanítványaik által miként hatottak tudományos fejlődésünk menetére, meg kell említenem. A két magyar egyetemen és a műegyetemen a physikának és chemiának majd minden jelenlegi nyilvános rendes tanára s Akadémiánk physikai és chemiai alosztályában 12 rendes tag közül nem kevesebb mint 8 az ő tanítványuk volt. Tőlük s az ő környezetükben szívták magukba azt a tudományos szellemet, sajátították el azt a tudományos módszert, melynek idehaza ők ma a leghathatósabb terjesztői. S most midőn az öregebb mester is, fiatalabb társánál 12 évvel utóbb, elköltöztött, a megilletődés és mély hála hangján kiáltjuk utána: *Aldás van a te emlékezeteden, itt Magyarországon is.*

Július 12-ikén hunyt el Mihalkovics Géza rt., a budapesti egyetemen az anatomia tanára. Tudományos buvárlatait itt a mi Akadémiánkon terjesztette elő s tette először közzé; az agyvelő fejlődéséről írt nagy munkájával már 1882-ben elnyerte Akadémiánk nagyjutalmát. Halála nagy veszteség arra a tudományra, melynek szolgálatában állt. Nemcsak én mondom ezt, talán a hazafias elfoglaltság sugallatára. Waldeyer Vilmos, a berlini akadémia örökös titkára s Akadémiánk külső tagja eljövén temetésére, a ravatalnál így szólt: „Mihalkovics Gézának fájdalom oly korai halálát nem csak itt a Dunánál, hanem messze túl minden országon, a Szajna, valamint a Spree, a Tiberis, valamint a Néva partjain s a tengeren túl is fájdalmasan érezik s mélyen gyászolják. Fogadjanak el Önök, Magyarország fiai, tanúbizonyosságul engemet. A tudomány nem ismer nép-határokat, s e tudat, bármennyire lesújt is a fájdalmas érzés, főlemel bennünket az emberi szív oly jogosult bankódása fölé.”

Messze túl az oceánon, távoli világrészen egy szomorú élet érte szomorú végét június 6-ikán, Pulszky Károly lt. halálával. Éles elméje s mélyreható szakértelme emelte föl; gyöngye szíve s elborult ítélő-tehetsége sújtotta le. Küldjünk egy engesztelő sóhajt jeltelen sirja felé!

September 29-ikén hunyt el, Patterson Arthur a tudományegyetemen az angol nyelv tanára, kit Akadémiánk Magyarországról írt angol tanulmányaiért választott külső tagjává. Halánkat fejezte ki az a koszorú is, a melyet az Akadémia nevében ravatalára helyeztünk.



Indítványozom: 1. fejezze ki az Akadémia fájdmát és megilletődését négy tagjának elhunytá fölött; 2. hívja föl az illető osztályokat, hogy emlékszedések tartása iránt határozzanak; határozza el, hogy Waldeyer Vilmos k. tagnak Mihalkovics Géza rt. ravatalánál mondott beszéde a mai ülés jegyzőkönyvéhez mellékeltesse s Waldeyer társunknak az Akadémia köszönete külön levélben is fejeztessék ki. — Ez indítványokat az Összes-ülés egyhangúlag elfogadja.

146. A szünetek alatt tartott irodalmi ünnepeken, ú. m.: a) Joannovics János szerb költő június 25—27-én Zágrábban tartott jubileumi ünnepén Asbóth Oszkár lt.; b) a homonnai Trefort-emléktábla leleplezésén június 29-ikén Ballagi Géza lt.; Szarvas Gábor budapesti szobrának leleplezésén július 2-án Gyulai Pál h. főtítkár a segesvári Petőfi-ünnepen július 30-án Zsilinszky Mihály rt.; a budapesti Petőfi-ünnepen Rákosi Jenő és Bayer József I. tagok; a szalontai AranySzoba megnyitása ünnepén Szász Károly ig. és tt. és Lévay József r. tag; a cividalei Paulus Dianconus-emlék-ünnepen Öváry Lipót I. t. képviselték az Akadémiát, kiknek is az összes ülés az Akadémia méltó képviselőteért köszönetét fejezi ki.

147. Concha Győző lt. köszönetet mond azon kitüntetésért, melyben őt az Akadémia az idei nagyjutalom odaitélésével részesítette. — Tudomásul vették.

148. Myskovszky Viktor lt. a „Pusztuló nemzeti műemlékeink megóvása és fentartása érdekében“ írt memorandumát a könyvtárban letétetni kéri. — Köszönettel vették.

149. A jövő évi párisi nemzetközi physikai congressus meghívója kiadatik véleményezés végett a III. osztálynak.

150. Bemutattatnak a M. Tud. Akadémia jutalomteteleire beérkezett pályaművek, ú. m.:

1. A Péczely-regénypályázatra a szeptember 30-dikán lejárt határnapi a következő pályaművek érkeztek: I. Werner Gyula. *Megvirrad még valaha.* I—III. Budapest, 1897. — II. Ugyanaz. *Kendi Imre házassága.* Egy kötet. Budapest, 1898. — III. Baksay Sándor. *Dáma.* Történeti körkép. Budapest, 1899. — IV. Babay Kálmán. *A Visky lányok.* Regényes korrajz. Pápa, 1899. — V. Váradi Ödön. *Hamupipóke.* Regény a magyar társadalmi életből Debreczen, 1898. — VI. Vértessy Arnold. *A királyi tanácsosok.* Regény. Budapest, 1897.

2. A Gróf Teleki pályázatra (vigjátékok) a szept. 30-dikán lejárt határnapi a következő pályamunkák érkeztek: I. *Kató úr.* Vigj. 3 felv. Jelige: Errare humanum est. — II. *Beatrix.* Tört. vigj. 4 felv. Jelige: Dobzse László Ó felsége stb. — III. *Ábrándozók.* Vigj. 3 felv. Jelige: La vie est un sommeil stb. — IV. *Lányok.* Vigj. 3 felv. Jelige: Derű. — V. *A mulatók.* Eredeti vigj. 3 felv. Jelige: Megifjodunk, ha a nagyvárosok stb. — VI. *Vámpir.* Vigj. 3 felv. Jelige: Sokba fog a szarka stb. — VII. *Léha világ.* Vigj. 3 felv. Jelige: Evelin — VIII. *Borbála néni.* Vigj. 3 felv. Jelige: Ismertem százat, ezeret. — IX. *Völegényvadászat.* Vigj. 5 felv. Jelige: Repetitio est mater studiorum. — X. *Koronát szerelemért.* Vigj. 3 felv. Jelige: Tapsoljatok.

3. A Farkas-Raskó pályázatra (hazafias költemény) a szept. 30-án lejárt határnapi a következő pályaművek érkeztek: I. *Nemzetem.* Jelige: Sors bona nihil aliud. — II. *A dalnok keserve.* Jelige: Mellette és körülte vannak. — III. *A szenvedések iskolája.* Jelige: A sors nehéz, stb. — IV. *A magyar főváros.* Jelige: Nun was doch Ofen stb. — V. *Honfi bú.* Jelige: Romlásnak indult stb. — VI. *Ének a délvidekről.* Jelige: A zászlón; Előre; — VII. *Falusi levél.* Jelige:

Satyra. — VIII. *Hazámhoz*. Jelige: Enyém a dal. — IX. *Függetlenség*. Jelige: Hazám, szeretlek. — X. *Kurucz történet*. Jelige: Suhog a szél Késmárk felett stb. — XI. *A köztítész*. Jelige: Sic. — XII. *Bölcső mellett*. Jelige: Csucsuj baba — XIII. *Vendéglátás*. Jelige: Magyar asszony. — XIV. *A magyar szabadságharcz*. Jelige: Szabadság. — XV. *Az agg honvéd*. Jelige: A mult. — XVI. *A magyar ifjúsághoz*. Jelige: Ébredj nagy álmaidból. — XVII. *Az agg honvéd*. Jelige: Az összeroszkodó kebel stb. — XVIII. *Az ellenfelek*. Jelige: Nem ellenségek. — XIX. *A haza*. Jelige: Hazádnak rendületlenül stb. — XX. *Tanítványaimhoz*. Jelige: Ez a haza mondja stb. — XXI. *Baróti fája*. Jelige: Rajtunk múlik. — XXII. *A régi lélek*. Jelige: Késő, habár láttam stb. — XXIII. *Múlt és jelen*. Jelige: Lement a nap. — XXIV. *A hazáról*. Jelige: Az igaz hazaszeretet önzetlen. — XXV. *Aradon 1899. október hó 6-án*. Jelige: Pannonia! vésd szivedbe stb. — XXVI. *Haza*. Jelige: Pro patria. — XXVII. *Riadó*. Jelige: Diadalt a művészetnek stb. — XXVIII. *A jó, öreg mester*. Jelige: Tiszteljétek a közkatonákat! — XXIX. *Szabadság*. Jelige: Szabadság. — XXX. *Aradi vértanúk*. Jelige: Nem volt halál az ő haláluk. — XXXI. *1848. márczius 15-ének évszfordulóján*. Jelige: Egy vallás van a földön: szabadság! — XXXII. *Gergő Julis lánya*. Jelige: Sempre avanti Savoya. — XXXIII. *Balaton est*. Jelige: Szép az élet stb. — XXXIV. *Szeretem a telet*. Jelige: Nil desperandum. — XXXV. *Nemzetemhez*. Jelige: Magyarország nem volt, de lesz. — XXXVI. *Órségen*. Jelige: Pro patria. — XXXVII. *A kereszt*. Jelige: Régi dal, régi dal . . . XXXVIII. *Előre!* Jelige: Hazaszeretet. — XXXIX. *Magyar vagyok*. Jelige: Magyarnek születtem stb. — XL. *Csattogj, csattogj*. Jelige: Lantod húrja zengjen stb. — XLI. *Hymnusz*. Jelige: A nép szava, Isten szava — XLII. *Jókai Mórhoz*. Jelige: Egy az Isten! — XLIII. *A magyar költőkhöz*. Jelige: Száraz ágon csüggedő ajakkal stb.

4. A Gr. Karátsonyi-pályázatra (komoly drámai művek) a szeptember 30-án lejárt határnápig a következő pályaművek érkeztek: I. *Vég Julia*. Szomorújáték 3 felv. Jelige: Erény legyen stb. — II. *Bűnhődés*. Enekes népszínmű 3 felv. Jelige: Gyöngye lelket lesújt stb. — III. *Csiky László*. Dráma 4 felv. Jelige: Oh, hon! meghallasz-e engem stb. — IV. *Pogány Gábor*. Dráma 4 felv. Jelige: Veni, visus sum . . . — V. *Rössel Borbála*. Színmű 5 felv. Jelige: Igen, ez a regéknek ősvilága stb. — VI. *Végzet*. Paraszt dráma. 4 felv. Jelige: Falun. — VII. *A szerelem tragédiája*. Drámai költemény, húsz részben. Jelige: Budapest. — VIII. *Kuthen*. Szomorújáték 3 felv. Jelige: A rosszat, mert rossz stb. — IX. *Absolon*. Tragédia 5 felv. Jelige: Ötödik parancsolat. — X. *Ahasvérus*. Drámai költemény. Jelige: Minden, mi él stb. — XI. *Sebláz*. Dráma 4 felv. Jelige: Kinek higyjek? — XII. *Az anya*. Jelige: Hiába kutatjuk stb. — XIII. *Vihar és vész*. Színmű 3 felv. Jelige: Gyöngy, míg le nem esett stb. — XIV. *Hűségeskü*. Regényes színmű 5 felv. Jelige: Per aspera ad astra. — XV. *A római rabszolgák*. Dráma. Jelige: Tacitus. — XVI. *Dósa*. Szomorú. 3 felv. Jelige: A tehetőség isteni adomány stb. — XVII. *Az apostol*. Dráma 3 felv. Jelige: Esményi cél, alacsony sors. — XVIII. *Az épouser*. Erkölcrajz, 3 felv. Jelige: Ultra posse stb. — XIX. *Margit*. Drámai erkölcrajz, 4 felv. Jelige: Nő sorsa a férfi. — XX. *Feodora*. Tört. dráma 5 felv. Jelige: Ardua per praeceps stb. — XXI. *Pyrrhusi győzelem*. Társad. színmű 3 felv. Jelige: Küzdelem. — XXII. *Rossz kezdet*. Színmű 3 felv. Jelige: Becsületes bíráló! — XXIII. *Zizim*. Tört. trag. 4 felv. Jelige: A diadalmasnak fejére csap stb. — XXIV. *A vörössipkás*. Szomorú. 5 felv. Jelige: . . . A te fájdalmon stb. — XXV. *Sok pénz*. Jelige: Mammon, the least stb. — XXVI. *Posvány*.

Társ. színmű 3 felv. Jelige: Egy szebb jövőnek hajnala stb. — XXVII. *Az apostol*. Drámai erkölcsrajz 4 felv. Jelige: Völgyben ül a gyáva kor stb. — XXVIII. *Korláth-vér*. Szomorú. 5 felv. Jelige: Civis romanus sum. — XXIX. *Pulcheria*. Jelige: Is this the promised end? — XXX. *Az élet*. Dráma 3 felv. Jelige: Mi az élet stb. — XXXI. *Virág Tecza*. Népszínmű 3 felv. Jelige: Sine ira et studio. — XXXII. *Igaz szerelem*. Szomorú. 5 felv. Jelige: Ember, küzdj stb. — XXXIII. *A fekete farkas*. Szomorú. 5 felv. Jelige: Ember! ne hidd stb. — XXXIV. *A kenyér*. Dráma 4 felv. Jelige: Panem nostrum stb. — XXXV. *A mai világ*. Drámai erkölcsrajz 4 felv. Jelige: Údv az olvasónak. — XXXVI. *Isten*. Színmű 3 felv. Jelige: Szeged szebb lesz stb. — XXXVII. *Az elhagyott paradicsom*. Színmű 4 felv. Jelige: A jutalom. — XXXVIII. *A vörös kaméliás hölgy*. Ered. színmű 4 felv. Jelige: Mindég csak egyenes utakon stb. — XXXIX. *Trencsényi Csák Máté*. Tragedia 5 felv. Jelige: Matheus Chak depredator stb. — XL. *Vérszerződés*. Színmű 3 felv. Jelige: Olvassátok. — XLI. *Az életből*. Dráma 4 felv. Jelige: Hibája sok stb. — XLII. *Catilina*. Szomorú. 5 felv. Jelige: Tán nem való stb.

5. A Lévay pályázatra (Kisfaludy Sándor élete) a szeptember 30-án lejárt határnapi a következő pályaművek érkeztek: I. *Kisfaludy Sándor*. Jelige: Rajong a költőkért stb. — II. *Kisfaludy Sándor élete és művei*. (Tervezet.) Jelige: Csak előre, édes fiam.

6. A Lukács Krisztina-pályázatra (Magyar nyelv török elemei) a szeptember 30-án lejárt határnapi a következő pályamunka érkezett: I. *A magyar nyelv török jövevényszavainak vázlatos hangtana*. (Tervrajz és mutatvány). Jelige: Ogni nuovo avanzamento stb.

7. A M. Kereskedelmi Csarnok-pályázatára (Cheque-forgalom) szeptember 30-án lejárt határnapi a következő pályaművek érkeztek: I. *Czím a pályakérdés*. Jelige: Előre. — II. *Czím a pályakérdés*. Jelige: Der Cheque . . . ein Zahlungs- und Verkehrsmittel stb. — III. *A cheque-forgalom fejlődésének feltételei, tekintettel hazánk viszonyaira*. Jelige: A cheque a legalkalmasabb fizetési eszköz. — IV. *A cheque-forgalom fejlődése, feltétele, ezek hiánya hazánkban*. Jelige: Munka. — V. *A bankok pénztárkezelési szolgáltatának fejlődése és ennek akadályai Magyarországon*. Jelige: Nem öli azt az unalom stb.

8. A Vigyázó-pályázatra (Jobbágyság története) a szeptember 30-án lejárt határnapi a következő pályaművek érkeztek: I. *A jobbágyság története 1514-től 1780-ig*. Jelige: Szénával, abrakkal, a sok robottal stb. — II. *A magyar jobbágyság története 1514-től Mária Terézia koráig*. Mutatvány) Jelige: Et toi peuple animal stb.

9. A Vitéz-pályázatra (Állandó hadsereg felállítása) a szeptember 30-án lejárt határnapi a következő pályamű érkezett: I. *A magyar állandó hadsereg felállításának története* III. Károly korában. Jelige: Bellona.

\*

10. A történelmi kérdésre kitűzött Gorove-pályázat: Árpádkori királyok udvartartása) és a philosophiai kérdésre kitűzött másik Gorove-pályázat (angol moralisták) meddő maradt.

11. Ideje korán érkezett. 1. a Bulyovszky-díjra két pályamű; 2. a Kereskedelmi Csarnoknak a kicsinyben való kereskedés kérdésére kitűzött jutalmára egy pályamű.

A pályaművek áttételnek az illető osztályokhoz megbírálás és jelentéstétel végett; a jeligés levélké, szokott módon közös borítékba

lepecsételve, a főtitkári hivatalban megőriztetnek; az idejekorán benyújtott pályamunkák pedig, kellő igazolás után, szerzőknek visszaadandók.

151. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr VÉCSEY TAMÁS és HELLER ÁGOST r. tagokat kéri föl.

## Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Jelentés a második nemzetközi bibliographiai konferenciáról. (Heller Ágost r. tag előterjesztése az 1898. december 19-i ülésen). Két évvel ezelőtt volt szerencsém e helyen jelentést tennem azon megbízatás teljesítéséről, mely Londonba vezetett, hogy részt vegyek egy oly tudományos vállalat létesítését előkészítő konferenciában, melyre a britt-birodalom legtekintélyesebb tudományos társulata, a londoni Royal Society megkeresésére az angol kormány a világ összes művelt államait felszólította, hogy képviselőket küldjenek. Ezen conferentia feladata volt egy nagy nemzetközi intézmény megalapítása, melynek célja az 1900 január elsejétől megjelenő matematikai és természettudományi dolgozatok számára, legyenek ezek könyvek vagy akármily kis terjedelmű, akármely nyelven írt és akármilyen módon megjelent értekezések, egy általános, mind szerzők, mind tárgyak szerint rendezett katalógust létesíteni.

Különösen a matematika, de meg a természettudomány is, mely a nagyobbszabású vizsgálatokon kívül számtalan apró adat gyűjtéséből épül fel, szorul rá egy oly általános, minden új felfedezést és kutatást felölelő jegyzékre, melyből a kutatás utolsó eredményei kivehetők legyenek, hogy a felesleges munka kikerültesék.

Az 1896-iki conferentia megvitatta a célba vett vállalat lényeges kérdéseit és részletes tanulmányozásukra egy a Royal Society kebeléből kiküldendő bizottságot kért fel. Ez a bizottság elkészülvén munkájával, jelentését „Report of the Committee of the Royal Society of London with Schedules of classification“ cím alatt f. év április havában küldötte szét. A Royal Society pedig ismételve felkérte a britt kormányt, járja közbe, hogy az egyes kormányok képviselői Londonban f. évi október havában egy második konferenciára gyűljenek össze.

Úgy mint két évvel ezelőtt, a jelen évben is az Akadémia javaslatára a magyar királyi kormány Magyarországnak a konferenciában való képviselétével dr. Duka Tivadar, Londonban lakó tagtársunkat és engemet bízott meg. Kérem a tisztelt Akadémiát, hogy jelentésemet mint olyat tekintse, melyet társam nevében is előterjesztek, ki engem e jelentéstételre még londoni tartózkodásom ideje alatt felhatalmazott.

Október hó 4-ikén indultam útnak, hogy 8-ikán a belga oktatásügyi miniszter meghívására a brüsszeli „Office international de

Bibliographie“ megtekintésében a többi Londonba utazó delegátusokkal résztvehessek.

A conferentia ülései október 11-ikén nyitlak meg a Burlington House-ban, tagjai elnökül — mint két évvel ezelőtt — a britt-kormány képviselőjét, Sir John Gorst minisztert választották. A konferentián képviselt 13 állam összesen 31 delegátust küldött, kik közül 25 tudós szakember és 6 a képviselt angol gyarmatok politikai ügyvivője volt. A tárgyalás angol, francia és német nyelven folyt, jogában állván minden delegátusnak hazája nyelvén szót emelni. A szavazás nem államok, hanem személyek szerint történt.

A conferentia tárgyalás alá vette a Royal Society bizottságától kidolgozott tervezetet. Az első nap fontosabb határozatai következők: A tervezett katalógus mind könyv, mind cédula-alakban jelenjék meg. Az egyes katalógus-tételek jelzésére betűkből és számokból egybeállított symbolumok használtassanak. Az angol bizottság részéről felsorolt tudománysszakok sorában a geographiából felveendő anyag a matematikai és physikai földrajz anyagára szorítandó, továbbá — a mi első sorban a jelentésttevő indítványára történt — az anatómia mint önálló tudománysszak a zoológia köréből kivétetett. Elhatározatott továbbá, hogy azon dolgozatok czíme, melyek nyelve nem angol, francia, német, olasz vagy latin, az eredeti nyelvű czím mellett közöltessék az említett öt nyelv valamelyikén.

A második ülés október 12-ikén volt. Minthogy a tárgyalásokból mindinkább kiderült, hogy a Royal Society bizottságától kidolgozott javaslati tervezet, különösen mi a katalógus részletes beosztását és berendezését illeti, több tekintetben kifogásokra adhat okot, a conferentia egy nemzetközi bizottság kiküldését határozta el, melynek feladata legkésőbb hat hónap alatt a Royal Society javaslatának alapos revisióját elvégezni, különösen a tudománysszakok beosztására és az odartartozó szakok jelzésére nézve. A bizottság megválasztása a következő ülésre halasztatott.

Az ülésben hozott más határozatok a katalógus szerkesztésének részleteire vonatkoznak, mint p. o., hogy az 1898-iki conferentia határozatainak kivitele felett egy nemzetközi conferentia örködjék, mely 1905-ben, 1910-ben és ezentúl minden tíz év múltán Londonban július havában érlekezetet tartson.

A harmadik, s egyszersmind utolsó ülés október 13-ikán volt. A nemzetközi bizottságra nézve, melynek czíme: „Provisional International Committee“, a conferentia közös elhatározással elfogadta, hogy csak csekély számú tagból álljon és hogy ez lehetséges legyen, csakis a nagy matematikai és természettudományi irodalom fölött rendelkező nemzetek legyenek e bizottságban egy-egy taggal képviselve. Ez az oka, hogy Dánia, Svéd-Norvégország és Hollandia mellett Magyarország sincs képviselve e bizottságban. A németországi és az egyik osztrák képviselőnek azon javaslatát, hogy az osztrák-magyar

monarchia egy tag által legyen a bizottságban képviselve, jelentéstevő erősen és határozottan ellenezte.

A Royal Society bizottsága költségvetést is készített azon összegekről, melyek a tervezett katalogus megindítására szükségletnének és kérdést intézett a conferentia tagjaihoz, hogy a vállalat megindítására szükséges költségek fedezésére milyen támogatásban részesülhetne a katalogus-vállalat az egyes államok részéről. Erre a felszólításra Németország és Ausztria képviselői 20,000 márkát helyeztek kilátásba, Franciaország előfizetés útján kívánja támogatni a vállalatot. Jelentésttevő elutazása előtt nyert felhatalmazás folytán — az országnak matematikai-természettudományi irodalma terjedelmének arányában szintén egy mérsékelt, *egyezer* forintot át nem lépő hozzájárulást helyezett kilátásba, a többi delegátussal együtt kijelentvén, hogy ezek az ígéretek egyelőre kötelezőknek még nem tekinthetők.

A conferentia végül kifejezte óhaját, hogy tagjai saját hazájukban az érdekelt tudományos körökkel lépjenek összeköttetésbe és hogy értesítsék a nemzetközi bizottságot a katalogus érdekében történt előmunkálatokról.

Ezek a f. évi október havában Londonban tartott nemzetközi konferentiának főbb határozatai. Alkalmam volt több ízben a tárgyalásokban tevékeny részt venni, a midőn is az egyik osztrák delegátus, *Boltzmann* és a németországi képviselő, *Klein Felix* hathatósan támogattak. E tárgyalások különösen a katalogus beosztásának és a nemzetközi bizottság teendőinek megvitatására vonatkoztak. Ha még hozzáteszem, hogy valamint Londonban a Royal Society elnöke és tagjai a rendezett társas-összejövetelek alkalmával, szintűgy bécsi tartózkodásom ideje alatt a bécsi császári Akadémia elnöke bennem a magyar tudományos Akadémia képviselőjét különös kitüntetésben részesítette és hogy utazásomat arra is felhasználtam, hogy a British Museum és a göttingai egyetem könyvtárának berendezését tanulmányom tárgyává tegyem, úgy megbízatásom teljesítéséről röviden számot adtam és kérem a Tekintetes Akadémiát, hogy ezen jelentésemet tudomásul venni méltóztassék.

---

## A M. Tud. Akadémia kiadványai.

## II.

(Folytatás a 496. lap után.)

*Helmár Ágost.* Bonfiniusnak, mint történetírónak jellemzése és műve kútfőinek kimutatása s bírálati méltatása. (Jutalmazott pályamű.) Nagy 8-rét. 88 l. 1876. 50 kr.

*Hetényi János.* A magyar parthenon előcsarnoka. 8-rét 109 l. 1858. 20 kr.  
*Hitbizományok átalakításáról.* (A magyar —) Az akadémia által 1846-ban b. Dercsényi János-féle jutalmakkal koszorúzott pályamunkák. (I. Keresztúry József: A hazánkban létező hitbizományok átalakítási terve. — II. Benczur János: A magyar hitbizományok czélszerű átváltoztatásáról. — III. Varga Soma: A hazai hitbizományok átalakításáról.) 8-rét. 264 l. és 3 tábla. 1847. 20 kr.

*Horváth Jenő.* (Rónai —) Gróf Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái. Zrinyi Miklós arcképével. A M. Tud. Akadémia hadtudom. bizottsága megbízásából sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta — Nagy 8-rét. 403 l. 1891. 2 frt.

*Hunfalvy Pál.* Az oláhok története. Két kötet. Kis 8-rét. LXVI, 482 és LXXII, 481 l. 1894. 6 frt.

\**Hüppe Siegfried dr.* A lengyel alkotmány története. Fordította Szathmáry György. A fordítást felülvizsgálta Schvarcz Gyula. Kis 8-rét. 542 l. 1894. 3 frt.

*Ipolyi Arnold.* A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. 4-rét. XIV és 233 l. 1886. Képatlazzsal (folió). 10 frt; — Ugyanaz. Nagy folió kiadás. X és 117 l. 1886. (Négy színezett képtáblával és számos szövegközi fametszettel.) 30 frt.

*Ipolyi Arnold.* Alsó-sztrégovai és rimai Rimai János államiratai és levelezései. Nagy 8-rét. XII és 422 l. 1887. 2 frt 50 kr.

*Ipolyi Arnold.* Gróf Károlyi István emlékezete. N. 8-rét 41 l. 1883. 30 kr.

*Jakab Elek.* A Magy. Tud. Akadémia kéziratárának ismertetése. Nagy 8-rét. 43 l. 1892. 40 kr.

*Jakab Elek.* A levéltárakról, tekintettel a magyar államlevéltáruigyre. Nagy 8-rét 190 l. 1877. 1 frt.

\**Janet Paul.* A politikai tudomány története az erkölcsstanhoz való viszonyában. Ford. Lőrinczy Béla és Angyal Dávid. A fordítást felülvizsgálta Csiky Kálmán. Három kötet. Kis 8-rét. 608, 544 és 568 l. 1891. 92. 4 frt 50 kr.

*Jogtörténelmi emlékek.* (Magyarországi —) A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. (Corpus statutorum Hungariae municipalium.) Összegyűjtötték és felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták dr. Kolozsvári S. és dr. Óvári K. I—IV<sup>1/2</sup> kötet. Nagy 8-rét. VIII, L és 639 lap; LI, 521 és LXXVIII, 422 lap; LXXXI és 801 lap; LXXXIII és 916 lap; LXIX és 842 lap; 1885., 1890., 1892., 1896 és 1897. 36 frt.

\**Kállay Béni.* A szerbek története 1780—1815. Kis 8 rét 604 l. 1877. 50 kr.

\**Kállay Béni.* Magyarország a Kelet és Nyugot határán. Nagy 8-rét. 69 l. 1883. 40 kr.

*Karácsonyi János.* Szent István király oklevelei és a Szilveszter bulla. Diplomatikai tanulmány. Nagy 8-rét. 223. l. 1891. 2 frt.

*Károlyi Árpád.* Illésházy István hűtlenségi pöre. Nagy 8-rét. 216 l. 1883 1 frt 20 kr

*Katonai évkönyv 1886-ra.* Magyar —. Szerkeszti Rónai Horváth Jenő. Első évfolyam. Nagy 8-rét. 280 l. 1887. 1 frt 80 kr.

*Király János.* Pozsony város joga a középkorban. Nagy 8-rét. 464 l. 1894. 4 frt.

*Knauz Nándor.* Évmutató Fejér György magyar okmánytárához. Nagy 8-rét. 44 l. 1862. 20 kr.

*Kőrösi József.* Budapest nemzetiségi állapota és magyarosodása az 1881-iki népszámlálás eredményei szerint. N. 8-rét. 45 l. és 1 grafikai ábrával. 1882. 20 kr.

*Köszegi Pál* Bercsényi házassága. Történeti ének 1695 ből. Írta —. A Varsóban levő eredeti kéziratról közli Thaly Kálmán. Toldalék: „Actio curiosa”. Magyar történeti színjáték 1678-ból. A „Flór”-alapítványból kiadja a M. T. Akad. Tört. bizottsága. Nagy 8-rét. 200 l. 1894. 2 frt.

*Kovács Ferencz.* Az 1843-44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. Szerkesztette —. Hat kötet. Nagy 8-rét 687, 724, 511, 771, 488 és 553 lap. 1894. 21 frt. (Minden kötet külön is kapható. Ara egyegy kötetnek 3 frt 50 kr.)

*Kovács Nándor.* Betűrendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpádkori új okmánytárához. (Index alphabeticus Codicis diplomatici Arpadiani continuati.) Nagy 8-rét. VIII és 861 lap. 1889. 5 frt.

\**Lanciani Rudolf.* A régi Róma a legújabb ásátások világításában. Fordította Lubóczy Zs. A fordítást felülvizsgálta Beöthy Zsolt. Kis 8-rét 368 l. 1894 Számos képtáblával és a szöveg közé nyomott képpel. 3 frt.

\**Laveley Emil* A tulajdon és kezdetleges alakjai Két kötet. A negyedik átvizsgált és tetemesen bővített francia kiadás után ford. dr. Bartha Béla. Bevezetéssel ellátta dr. Pulszky Ágost. Kis 8-rét. LXXI, 404 és 315 lap. 1897-98. 3 frt

\**Lavergne Leonce.* Az angol mezőgazdaság. Fordította Beksics Gusztáv. Kis 8-rét XX és 464 l. 1884. 50 kr.

\**Leroy Beaulieu Pál.* Pénzügytan. Fordította Láng Lajos. Négy kötet. Kis 8-rét. XXVI, 542; XXII, 506; XX, 486 és XX, 536 l. 1879—80. Csak kötvé. 3 frt 60 kr.

*Lipp Vilmos.* A keszthelyi sirmezők. Nagy 4-rét. 52 l. 363 rajzzal. 1884. 1 frt 60 kr.

*Magyar levelestár.* A régibb magyar közélet, erkölcsök, történet és nyelv ismeretének előmozdítására kiadja a M. T. Akadémia Tört. Bizotts. II. kötet: Magyar hölgyek levelei. 499 darab 1515—1709. Közli Deák Farkas. XVI és 464 l. 1879. 2 frt.

*Magyarországi tanulók külföldön.* Szerkeszti Ábel Jenő. Nagy 8-rét. I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. XXXII és 207 l. 1890. 2 frt 20 kr.; II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. 365 l. 1892. 4 frt 50 kr.; III. kötet: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. XXI és 143 l. 1893. 1 frt 50 kr.

*Magyarországi török kincstári defterek.* Fordította dr. Lászlófalvi Velics Antal. Bevezetéssel ellátta s sajtó alá rendezte Kammerer Ernő. II. kötet. (1540—1639.) Nagy 8-rét. 770 l. 1890. 5 frt.

*Majláth Béla.* A szőnyi béke okmánytára. Nagy 8-rét. V és 401 l. 1885. 2 frt 50 kr.

*Matlekovich Sándor.* A vasúti különbözeti viteldíjak. Dicsérettel kitüntetett pályamunka. Nagy 8-rét. 172 l. 1875. 1 frt.

*Mátray Gábor.* Történeti, bibliai és gúnyos magyar énekek dallamai a XVI. századból. 4-rét. 141. l. Hangjegyekkel. 1859. Papírkötésben, 1 frt.

\**Medveczky Frigyes.* Társadalmi elméletek és eszmények. Kritikai adalékok a társadalmi eszmék fejlődéstörténetéhez. Kis 8-rét IV és 412 l. 1887. 1 frt 50 kr.

*Megyei monografiák.* Magyarország közigazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén. Szerkeszti Kőrösi József. I kötet. Nagy 8-rét. XXII és 252 l. 1891. 1 frt 50 kr.; (Tartalma: Grünwald Béla: Zólyom megye. — Szmracsányi Aristid: Liptó megye. — Dr. Pisztory Mór: Pozsony városa. — Sváby Frigyes: Szepes megye. — ifj. Kubinyi Miklós: Árva megye.) II. kötet. 328. l. 1895. 1 frt 20 kr.; (Tartalma: Ifj. gr. Széchenyi Imre: Somogy megye.



— Gaál Jenő : Békésmegye. — Gaál Jenő : Csanádmegye. — Ballagi Géza : Zemplénmegye. — Berényi Pál : Sopronmegye.) Minden megye külön is kapható.

*Meyer Gotthold Alfréd.* Szent Simeon ezüst koporsója Zarában — Magyar nyelvre fordította dr. Eber László. Nagy 4-rét. 64 l. 14 képes melléklettel és 29 ábrával a szövegben. 1894. 4 frt.

*Mocsy Mihály.* Elmékedések a physiologia és psychologia körében, különös tekintettel a polgári és erkölcsi nevelésre. 8-rét. 143 l. 839. 10 kr.

*Nádasdy Tamás nádor családi levelezése.* Szerkesztették Károlyi Árpád és Szalay József Nagy 8-rét. XXVIII és 260 l. 1882. 1 frt 40 kr.

*Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv.* Szerkeszti Földes Béla. Kis 8-rét. I. évfolyam 1883. 239 l. — II. évfolyam. 315 l. 1884. 3 frt 60 kr.

*Nyáry Jenő báró.* Az aggteleki barlang mint őskori temető. (Monum. hung. archaeol. aevi Praehistorici) I tervrajzzal, három fénynyomatú táblával és 335 szövegbeli fametszettel. Nagy ivrét VI és 179 l. 1881. 3 frt.

*Ortvy Tiwadar* Magyarország régi vízrajza a XIII század végéig Két kötet. Nagy 8-rét 544 és 464 l. 1862. 5 frt

*Ortvy Tiwadar.* Temes vármegye és Temesvár város története. I kötet. Első könyv: Őskor. A vidék földtani alakulásától a kelta-vaskor végéig. Nagy 8-adrét XVI és 368 lap. 1896. 2 frt. — IV. kötet: Oklevelek. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. Első kötet: 1183—1430. Nagy 8-rét XXXIV és 640 lap. 1896. 4 frt

*Óváry Lipót.* A Magy. Tudom. Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai. Ismerteti —. 1—2. füzet Nagy 8-rét 311 és 293 l. 1890, 1894. 6 frt

*Pályamunkák* (Philosophiai —). 8-rét I. kötet: Almási Balogh Pál felelete az Akadémia ezen jutalomkérdésére: Tudományos művelődésünk időszakokként mit terjeszt elénkbe a philosophia állapotja iránt és tekintvén a philosophiát, miben s mi okra nézve vagyunk hátrább némely nemzeteknél? XVI és 211 lap 835. 20 kr

*Pályamunkák* (Történettudományi —). 8-rét. I. kötet: Hetényi. Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosulására X, 210 és XXXI. l. 1841. 60 kr.

*Pályamunkák.* (Törvénytudományi —). 8-rét. I. kötet: Szemere B. A. büntetésről és különösen a halálbüntetésről. 194 l. 1841. 1 frt.

\**Pauler Gyula.* Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664—7. Két kötet Kis 8-rét X. és 412; 450 l. 1876. 1 frt

\**Pauler Tiwadar* Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Kis 8-rét. 312 l. 1878. 1 frt 50 kr.

*Péchy Antal.* Alsó-magyarország bányaművelésének története Két kötet. Nagy 8-rét XII és 502 l. és XVI, 846 l. 1884., 1887. (Egy térképpel) 8 frt 50 kr.

*Pesty Frigyes.* A szörényi bánág és Szörény vármegye története. Három kötet. Nagy 8-rét 482. 579 és 426 l. 1878. 7 frt.

*Pesty Frigyes* Magyarország helynevei, történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben I kötet. Nagy 8-rét. XXVIII. és 444 l. 1888. 3 frt

*Pisztory Mór.* A nemzetgazdaságtan haladása és iránya az utolsó tizenöt év alatt. Nagy 8-rét. 393 l. 1888. 2 frt 50 kr

*Pulszky Ferencz.* A rézkor Magyarországon. Nagy 4-rét. 79 l. Huszonegy ábrával. 1883 1 frt 20 kr.

II. *Rákóczy Ferencz levéltára* (Archivum Rákocianum) bel- és külföldi irattárakból bővítve. Nagy 8-rét. I. Osztály. Had- és belügy. I—III kötet: II. Rákóczy Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival 1703—1712. Közli Thaly Kálmán (XXVIII és 688, 656 és X. és 748 l.) 1873., 1874. Egy-egy kötet 2 frt; — IV VI. kötet: Székési gróf Beresényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczy fejedelemhez 1704—1712. Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfedezésével közli Thaly Kálmán. I. kötet. (1704—1705) XII és 764 l. 1876. Egy levél utóírata hasonmásával. II. kötet. (1706—1708.) 671 l. 1878. III. kötet. (1708—1711.) 724 l. 1878. Egy-

egy kötet 3 frt 60 kr.; — VII. kötet: Székési gróf Bercesényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczy fejedelemhez. (1704—1712.) Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli Thaly Kálmán. IV. kötet. (Pótkötet) (1711—1712.) 224 l. 1879. 1. 20; — VIII. kötet: Székési gróf Bercesényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó leveleskönyvei s más emlékezetreméltó iratai. (1705—1711.) Az eredeti kéziratokból közli Thaly Kálmán. 448 l. 1882. 2 frt 40 kr.; — IX. kötet: Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékezetreméltó iratok. (1685—1716.) Összegyűjté s az eredeti kéziratokból közli Thaly Kálmán. XXXII. és 849 l. 1883. 4 frt; — X. kötet: Pótlékok s betűrendes név- és tárgymutató II. Rákóczy Ferencz levéltára I. osztály I—IX. kötetéhez. Közli Thaly Kálmán. 250 l. 1889. 1 frt 60 kr.; — II. osztály Diplomata. I—III. kötet: Angol diplomatai iratok II. Rákóczy Ferencz korára. Angol levéltárakból közli Simonyi Ernő. XII és 639, 672 és 496 l. 1872—1876. Egy-egy kötet 2 frt.

*II. Rákóczi Ferencz önéletrajza és „Egy keresztény fejedelem áhításai”* című munkája. A párisi nemzeti könyvtárban őrzött eredeti kéziratból. Nagy 8-rét. VIII és 589 l. 1876. 3 frt.

*Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et „Aspirationes principis christiani”.* E Codice Bibliothecae nationalis Parisiensis edidit Commissio Fontium Historiae Patriae Acad. Scient. Hung. Nagy 8-rét. VIII és 589 l. 1876. 3 frt.

*I. Rákóczi György és a porta.* Levelek és okiratok. Szerk. Beke Antal és Barabás Samu. 8-rét. X és 905 l. 1888. 5 frt.

*I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez.* Levelek és okiratok. — Szerkeszté Szilágyi Sándor. Nagy 8-rét 924 l. 1883. 4 frt

*II. Rákóczi György felelete az „Innocentia Transylvaniae”-ra.* (1653—1659.) A fejedelem megbízásából írta dr. Basire Izsák. A durhami káptalan levéltárából közli Kropf Lajos. 8-rét. 99 l. 1888. 20 kr.

*Rákóczi György (A két ) fejedelem családi levelezése.* Szerkeszti Szilágyi Sándor. Két fényvéseti hasonmással. Nagy 8-rét. 644 l. 1875. 4 frt.

*Rambaud A. Oroszország története.* (A francia akadémiától megkoszorúzott munka). Fordította Lauko Albert. A fordítást felülvizsgálta Csiky Kálmán és Asbóth Oszkár. Két kötet Kis 8-rét. 432 és 448 l. 4 térképpel. 1890. 3 frt.

*\*Ratzel Frigyes.* A föld és az ember. Anthropogeographia vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Fordította Simonyi Jenő. Kis 8-rét. XX és 624 l. 1887. 1 frt 50 kr.

*Régészeti emlékek. Magyarországi — (Monumenta Hungariae Archaeologica).* Kiadja a M. Tud. Akadémia Archaeologiai bizottsága. 1869 - 1880. Nagy 4-rét. I—IV. kötet. 37. — Tartalma I. köt. I. rész. Henszlmann Imre. Pécsnek középkori régiségei. I. rész. A pécsi székesegyháznak építészete. 97 l. 6 képtáblával és számos fametszettel. 1869. 2 frt; — 2. rész. Ugyanaz. II. rész. A pécsi székesegyháznak domborművei. 372 l. 2 képtáblával és számos fametszettel. 1870. 2 frt; II. kötet. 1. rész Henszlmann Imre. Pécsnek középkori régiségei. III. rész. Első és második függelék a pécsi székesegyház magániratahoz és a pécsi ó-keresztény sírkamara. 165 l. 4 képtáblával és számos fametszettel. 1873. 2 frt; 2. rész. Henszlmann Imre A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. 336 l. 10 táblával és 277 fametszettel, 1875—1876. 8 frt; — III. kötet. 1. rész. Dr. Rómer Flóris Ferencz. Régi falképek Magyarországon. 170 l. 13 többnyire színezett képtáblával és számos fametszettel, 1875. 8 frt; — 2. rész. Henszlmann Imre. Lőcsének régiségei. XVI és 163 l. 14 táblával és 88 fametszettel. 1878. 6 frt; — IV. kötet. 1. rész. Myskovszky Viktor Bártfa középkori műemlékei. A szent Egyed templomának műrégészeti leírása. VIII és 145 l. 9 fénynyomatú táblával és számos fametszettel. 1879. 5 frt; — 2. rész. Myskovszky Viktor. Bártfa középkori műemlékei. A városház s a város erődítményeinek műrégészeti leírása. 132 l. 5 fénynyomatú táblával és számos fametszettel 1880. 4 frt

*Reissenberger L. és Henszlmann J.* A nagyszebeni és a székesfehérvári

régi templom. Nagy 4-rét. 85 l. Egy tervrajzzal, képtáblával és számos szöveg-beli fametszettel. 1883. 4 frt.

*Rentmeister Antal.* Lex falcidia és quarta falcidia. Értekezés a pandekta jog köréből. Nagy 8-rét. V és 116 l. 1888. 70 kr.

\**Ribot Th.* A lelki átöröklés. A 5-ik javított és bővített fanczia kiadás után ford. Holló István; fölülvizsgálta Rácz Lajos 8-rét. XVI és 474 l. 1896. 1 frt 50 kr.

*Rupp Jakab.* Magyarország helyrajzi története, főtekintettel az egyházi intézetekre vagyis a nevezetes városok, helységek s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerént rendezve. Három kötet. Nagy 8-rét. XVIII és 807; VIII és 473; XV és 375 l. 1870—76. 3 frt 30 kr.

\**Ruskin.* Velence kövei I. kötet. Angolból fordította Geöcze Sarolta. Szövegközi ábrák- és képtáblákkal. Kis 8-rét 510 lap. 1896. 4 frt; Ugyanaz II. kötet. A szerzőtől rajzolt 38 ábrával és 20 képmelléklettel. Kis 8-rét. 487 l. 1897. 3 frt; Ugyanaz III. kötet. A szerzőtől rajzolt 5 ábrával és 13 képmelléklettel. Kis 8-rét. 339 lap. 1898. 3 frt.

\**Schuchhardt Károly.* Schliemann ásatásai Trója, Tiryns, Mykéne, Orchomenos és Ithakában. A mai tudomány világításában előadta —. Ford. dr. Öreg János. A fordítást az eredetivel összehasonlította dr. Hampel József. Két arczképpel, 7 ábrasszal, tervrajzzal és 321 ábrával Kis 8-rét. 464 l. 1892. 3 frt.

\**Sorel Albert.* Európa és a franczia forradalom. Első rész: A politikai erkölcsök és hagyományok. Ford. Szathmáry György. Kis 8-rét. VIII és 718 l. 1878. 1 frt 50 kr.

*Statisztikai közlemények.* A hazai állapotok ismeretének előmozdítására. Szerkeszti Hunfalvy János és Keleti Károly. Nagy 8-rét. Első folyam: Hat kötet. (12 füzetben.) 120 iv. 1861—1864. Második folyam: (Ezen czim alatt: „Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények“). Nyolcz kötet. (16 füzetben) 158 iv. 1865—1872. 7 frt.

*Szádeczky Lajos.* Báthory István lengyel királylyá választása 1574—1576. Nagy 8-rét. VI, 454 és XLI l. 1-84. 3 frt

*Szádeczky Lajos.* Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. 1552—1556. Nagy 8-rét. 107 l. 1888. 70 kr.

*Szalai István.* Tapasztalati lélektan 3 tábl. 8-rét. 95 l. 1-58. 20 kr.

*Széchenyi István gróf* hirlapi cikkei. A Magy. Tud. Akad. megbízásából összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Zichy Antal. I. kötet: 1828—1843. Nagy 8-rét. 1-93. VIII és 564 l. 5 frt; — II kötet: 1843—1848. Nagy 8-rét. 1894. 692 lap és egy autográf lap photogr. másolatban. 5 frt.

*Széchenyi István gróf* külföldi útírajzai és feljegyzései. Naplói nyomán a Magy. Tud. Akad. megbízásából összeállította Zichy Antal. Nagy 8-rét. 1890. 440 l. 4 frt.

*Széchenyi István gróf* levelei szülőihez. Összeállította, előszóval és jegyzetekkel ellátta Zichy Antal. Nagy 8-rét. XXXIII és 339 lap. 1896. 3 frt.

*Szentkláray Jenő.* A dunai hajóhadak története. Nagy 8-rét. 433 lap. 1886. 2 frt 60 kr.

*Szilágyi Sándor.* A linzi béke okirattára. Nagy 8-rét. VI és 668 lap. 1885. 4 frt.

*Szilágyi Sándor.* Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. Nagy 8-rét. 75 l. 1882. 40 kr.

*Szilágyi Sándor.* Carrillo Alfonz diplomatai működése (1594—1598). Eredeti okmányokkal és levelekkel. Nagy 8-rét. 151 lap. 1877. 1 frt.

*Szilágyi Sándor.* Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok. Két kötet. Nagy 8-rét. 635 és 596 lap. 1890—91. 10 frt.

*Szinyei József.* Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma. I. osztály: Történelem és annak segédtudományai. I. kötet: Hazai folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítvények repertoriuma. Nagy

8-rét. XXVI és 1486 has. lap. 1874. 5 frt; — II. kötet: Hírlapok. 1731—1880. (Első rész.) VIII és 1647 has. lap. 1885. 5 frt.

*Léglás Gábor.* Újabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafelirataihoz s az aldunai határvédelem viszonya Dacia történetéhez egészen Trajanus fellépteig. Kis folió. 55 lap. 1894. Tizennégy szövegközi rajzzal. 1 frt.

*Teleki József gróf.* A Hunyadiak kora Magyarországon. Nagy 8-rét. II—V. kötet. (XVI, 568 lap és 3 arckép: XVI, 547 lap és 3 arckép: XIV, 496 lap és 3 arckép; XVI, 530 lap és 3 arckép) (A VI., VII. és VIII. köteteket lásd Csánki Dezső alatt.) X—XII. kötet. (642 lap, 2 arckép és 7 hasonmás; 584 lap, 1 arckép és 7 hasonmás; 499 lap, 1 arckép és 2 hasonmás.) 1852—1857. Egy-egy kötet ára 3 frt 50 kr.

*Thaly Kálmán.* A székesi gróf Beresényi család. (1525—1706.) Három kötet. Nagy 8-rét 354, 547 és 823 lap. 1885—1892. 12 frt 80 kr.

*\*Thierry Amadé.* Elbeszélések a római történetből az ötödik században. Fordította dr. Öreg János. Kis 8-rét. III. kötet: Arany százú Szent János és Eudoxia császárné. A keresztyén társadalom keleten. XIV és 50 lap. 1877. 1 frt 50 kr.; — IV. kötet: Szent Jeromos. A keresztyén társadalom nyugaton. XXVI és 588 lap. 1888. 1 frt 50 kr.

*\*Todd Alpheus.* A parlamenti kormányrendszer Angliában s annak eredete, kifejlődése és gyakorlati alkalmazása. Ford. Dapsy László. Három kötet. Kis 8-rét. VIII, 606; 618 és 628 lap. 1876. 77. 1 frt 50 kr.

*Torma Károly.* Repertorium Dacia régiség- és felirattani irodalmához. (Repertorium ad Literaturam Daciae Archaeologicam et epigraphicam.) Nagy 8-rét. 191 lap. 1880. 2 frt 50 kr.

*Tökölly Imre gróf levelei.* Sajtó alá rendezte Deák Farkas. Nagy 8-rét. XXI és 29 lap. 1882. 1 frt 60 kr.

*Török-magyarokori történelmi emlékek.* Szerkesztik Szilády Áron és Szilágyi Sándor. Nagy 8-rét. I. osztály: Okmánytárak. III—IX. kötet; VII és 481; 523; 530; 519; 552; 560 és 645 lap.) 1863—1873. Ára kötetenként 2 frt. — II. osztály: Írók. I. kötet; Török történetírók. Fordította és jegyzetekkel kísérte Thury József. Nagy 8-rét. 433 lap. 1893. 4 frt; ugyanaz II. kötet. 1521—1566. Nagy 8-rét. 429 lap. 1896. 4 frt; Név- és tárgymutató a „Török-magyarokori állam-okmánytár I—VII. kötetéhez. Nagy 8-rét. 82 lap. 1875. 60 kr.

*Történelmi emlékek.* Magyar. — (Monumenta Hungariae Historica.) **Első osztály: Okmánytárak (Diplomataria)** Nagy 8-rét. I. XXVI és XXVIII—XXX. kötet. 1857—1898. Ára az I—XXV. köteteknek, kötetenként 2 frt, a XXVI. kötetnek 1 frt, a XXVIII. kötetnek 5 frt, a XXIX. kötetnek 6 frt és a XXX. kötetnek 6 frt. Tartalom: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. 1632—1660. Szerkesztő Szilágyi Sándor. Egy kötet, két fényvéseti hasonmással. (Monum. Diplom. 24. kötet.) XII és 644 lap. 1875. — Alvinczi Péter okmánytára. (Dipl. Alvinczianum.) Erdély visszacsatolása felett a magyar királlyal és megbízottjaival folytatott alkudozások történetéhez 1685—1688. Közzétette Szilágyi Sándor 2 kötetben. (Monum. Diplom. 14—15. kötet.) VI, 421; 338, és LVIII lap. 1870. — Anjoukori okmánytár. Név- és tárgymutatóval. (Codex diplom. Hungaricus Andegavensis.) Szerkesztette Nagy Imre. (Lásd Anjoukori okmánytár.) — Árpádkori új okmánytár (Codex Diplom. Arpadianus cont.) Fejér Gy. Codex Diplomaticusának folytatása. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. I—XII. kötet. (Monum. Diplom. 6. 13., 17., 18., 20., 22 kötet.) 392 iv. 1860—1874. — A Blagay-család oklevéltára. Bevezető tanulmánnyal a család történetéhez. Szerkesztették Thallóczy Lajos és Barabás Samu. Térképpel, két leszármazási táblával és 11 pecséttrajzzal. (Monum. Diplom. 28. kötet.) VI és 597 lap. 1897. — Magyar történelmi okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. (1441—1652) Összeszedte s lemásolta Hatvani (Horváth) Mihály I—IV. kötet. (Monum. Diplom. 1—4. kötet) 89<sup>5</sup>/<sub>8</sub> iv. 1857—1859 — Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból 1521—1717. Összeszedte s lemásolta Simonyi Ernő. Egy kötetben. (Monum. Diplom. 5. köt.) 318

lap. 1859. — Okirattár Strassburg Pál 1631—1633-iki követsége és I. Rákóczi György első diplomáciai összeköttetései történetéhez (Monum. Diplom. 26 kötet) XXVIII. és 152 lap. 1882. — Okmánytár I. Rákóczi György svéd és francia szövetkezéseinek történetéhez. 1632—1648. Szerkesztő és jegyzetekkel ellátta Szilágyi Sándor. Egy kötet. (Monum. Dipl. 21. kötet.) X. és 491. lap. 1873. — Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez. 1648—1660. Szerkesztő Szilágyi Sándor. Egy kötet. (Monum. Diplom. 23. kötet.) VII. és 740 lap, 1874. — Oláh Miklós II. Lajos és Mária királyné titkára, utóbb magyarországi cancellár, esztergomi érsek-prímás és kir. helytartó levelezése. Közli Ipolyi Arnold. Egy kötet. (Monum. Diplom. 25. kötet.) XV és 639 lap. 1876. — III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535—1549.) A nápolyi állami levéltárban létező Farnese-osztályban tett saját kutatásai nyomán közli Óváry Lipót. Egy kötet. (Monum. Diplom. 16 kötet XXXVI. és 214 lap. 1879. — Pázmány Péter levelezése. (Codex Epistol. Petri Pázmány Card.) Közzéteszi Frankl Vilmos. I. kötet. 1605—1625. (Monum. Diplom. 19. kötet.) XXV és 461 lap. 1873 — Zrinyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. I. kötet: Levelek 1535—1565. Közrebecsátja Barabás Samu. (Mon. Dipl. 29. köt.) XLV és 680 lap. 1898. — Ugyanaz II. kötet: Levelek 1566—1574; Oklevelek 1534—1602 és pótlék 1535—1567-ig. (Monum. Diplom. 30. kötet.) XXXI és 752 lap. 1899. — Második osztály. Írók. (Scriptores.) I—XXIII 1. 2. fele, XLIV—XXXV. kötet. Egy a VIII. kötethez és három a XXX. kötethez tartozó pótfüzettel. 1857—1896. Ára egy-egy kötetnek 2 frt. — Altorjai B. Apor Péter munkái. Közli Kazinczy Gábor. Egy kötetben (Monum. Script. 11. kötet.) X és 484 lap. 1863. — Baronyai Decsi János magyar története 1592—1598. A szerző életével. Közli Toldy Ferencz Egy kötet. (Monum. Script 17. kötet.) LXXX és 328 lap. 1866. Brutus János Mihály, m. kir. történetíró, magyar története 1490—1552. A m. kir. egyetemi könyvtár eredeti kéziratából a szerző életével közli Toldy Ferencz és Nagy Iván. Három kötetben. (Monum. Script. 12., 13., és 14. kötet.) CIX és 416; IX és 495; VIII és 474 l. 1863—1877. — Ghyimesi Forgách Ferencz nagyváradi püspök magyar története 1540—1572. Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt. A herczeg Eszterházy-féle kéziratból közli Majer Fidél. Bevezette Toldy Ferencz. Egy kötet. (Monum. Script. 16 kötet.) LXXXVIII és 553 lap. 1866. Gróf Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603. és Hidvégi Mikó Ferencz története 1594—1613. Bíró Sámuel folytatásával. Közli Kazinczy Gábor. Egy kötet. (Monum. Script. 7. kötet.) IX és 231 lap. 1863 — Késmárki Tököly Imre naplója 1676—1678. évről. Közli Torma Károly. Egy kötet. (Monum. Script. 18. kötet.) XII és 199 lap. 1866. — Késmárki Tököly Imre naplója 1693—1694. évekből Az eredeti kéziratból közli Nagy István. Egy kötet. (Monum. Script. 15 köt.) VII és 701 l. 1863. — Késmárki Tököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai két kötetben. Közli Thaly Kálmán. I. kötet. 2. részben: K. Tököly I. és némely főbb híveinek (Dobai Zs., Sándor G., Bay M., Almády J.-nak) naplói és emlékezetes írásai 1686—1705 II. kötet: Leveles könyvei és egyéb emlékezetes írásai. (Monum. Script. 23. kötet két részben, 24. kötet.) XXXII és 784; XVI. és 707 lap. 1868—1873. — Kritobúlosz II. Mehemet élete. A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága által kiadott görög szöveget ugyanannak megbízásából fordította Szabó Károly. Egy kötet. (Monum. Script. 22. kötet.) X és 273 l. 1875. — Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századokból. Gyulafy Lestár följegyzései. Közli Szabó Károly — Mártonfalvi Imre deák emlékirata. — A Pálóczi Horvát család naplója. Közli Szopori Nagy Imre. (Monum. Script. 31. kötet.) 313 lap. 1881. — Ugyanaz II. kötet: Gyulafy Lestár följegyzései. Közli Szilágyi Sándor. — Keczer Ambrus naplója. Közli Tasnádi Nagy Gyula. — Krmann Dániel superintendens 1708—1709-iki oroszországi útjának leírása. Közlik Menesik Ferdinánd és Kluch János. — (Monum. Script. 33. kötet.) 639 lap. 1894. Ugyanaz III. kötet: Czegei Vass György és Vass László naplói. 1659—1739. Közli Nagy Gyula. (Monum. Script. 35. kötet.) XIV.

és 632 lap és egy genealogiai táblával. 1896. — Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Összeszedte s jegyzetekkel és oklevéltárral kísérve kiadta Szilágyi Sándor. Egy kötetben s egy pótfüzettel (Monum. Script. 8. kötet). 544 l. 1867. — Szamosközy István történeti maradványai 1566—1648. Az erdélyi fejedelmek birtokában volt eredeti példányról kiadta Szilágyi Sándor. Négy kötet pótfüzetekkel. (Monum. Script. 21., 28., 29., és 30. kötet és az 1. és 3-ik pótfüzet a XXX. kötethez.) XXXI és 247. XIV és 383, 368 és XXI és 430 lap.) 1876—1880. — Szerémy György, II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról. 1484—1543. Közli Wenzel Gusztáv. Egy kötet. (Monum. Script. 1. köt.) XXXIV és 410 lap. 1857. — Thököly Imre fejedelem 1691—1692-iki leveleskönyve. Az eredetiből közli Thaly Kálmán. (Monum. Script. 34. kötet.) IX és 399 lap. 1896. — Történelmi naplók 1663—1719. Ottlyk György önéletrajza. — Bártfai követek naplója az ónodi gyűlésről. — Gróf Teleki Mihály és Pápai János nádorfejevári követtségének diariuma. — Ifj. Tsétsi János havi krónikája. — Bivolinyi István tőredék naplója. — Ritter György soproni emlékirata. Egy kötet. (Monum. Script. 27. kötet.) XXXII és 607 lap. 1875. — Verancsics Antal m. k. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Közli Szalai László, (1—7) és Wenzel Gusztáv 8—12) 12 kötet. Név- és tárgymutatóval. (Monum. Script. 2—6., 9., 10., 19., 20., 25., 26. 32. köt.) 294. iv. 1857—75. — **Harmadik osztály.** Országgyűlési emlékek. (Monumenta Comititalia Regni Hungariae és Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae.) Történeti bevezetésekkel. Szerkeszti Fraknoi Vilmos és Szilágyi Sándor. Nagy 8<sup>o</sup>-rét. a) Magyar országgyűlési emlékek. Szerkesztette az I—X. köteteket dr. Fraknoi Vilmos a XI kötetből dr. Károlyi Árpád. Ara az I—X. kötetnek kötetenként 3 frt, a XI. kötetnek 5 frt. (1526—1606.) XXXII és 650, 668, 617, 670, 600, 549, 534, 563, 619, VI, 665 és 896 és XII lap. 1874—1899. b) Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerkeszti Szilágyi Sándor. I—XXI. kötet. (1540—1699.) XVI és 596, VI és 578, 509, 589 és VIII, 598, 560, 561. 544, 603, 534, 485, 546, 587, 488, 586, 699, 491, 607, 534, 492 és 472. I. 1876—1899. Egyegy kötet ára 3 frt. — **Negyedik osztály.** Diplomatai Emlékek. (Acta Extera). 1874—1878. Nagy 8<sup>o</sup>-rét. A) Diplomatai Emlékek az Anjoukorból. Szerkeszti Wenzel Gusztáv. I. köt. 1268—1341. XXX és 428 lap. 3 frt 15 kr.; — II. kötet. 1341—1370. XXVIII és 687 lap. 5 frt — III. kötet. 1370—1426. CXXVIII és 671 lap. 4 frt. — B) Diplomatai Emlék Mátyás király korából. 1458—1490. Szerkeszték Nagy Iván és B. Nyáry Albert. I. kötet. XXIII és 390 lap. 2 frt. — II. kötet. XXI és 448 lap. 2 frt. — III. kötet. XXVII és 447 lap. 2 frt. — IV. kötet. XXVI és 434 lap. 2 frt

*Történelmi Tár.* Magyar —. A történelmi kútfők ismeretének előmozdítására. Szerkeszti Toldy Ferencz. 1856—1877. Nagy 8<sup>o</sup>-rét. III. kötet. Nagy Gritti Alajost illető eredeti emlékiratok. — Kemény J. gróf Mihály vajda. — Knauz N. Az 1397-iki országgyűlés végzése. — Kisebb közlések. Egy czimrajzzal. 264 lap. 1857. 80 kr. — IV. kötet. Erdy J. Liptói regestrum 1391-ből. — Toldy F. Sárospataki magyar krónika 1523—1615. — Wenzel G. Budai regesták az Anjouk korából. — Szilágyi S. Oklevelek Bethlen G. 1619—20-iki hadjárata történetéhez. — Nagy I. Római magyar regesták. 260 lap. 1857. 80 kr. — VI. kötet. Wenzel Gábor. A Héderváry Fer. jószágai fölött per és ítélet 1523-ban. — Szilágyi S. Történelmi följegyzések 1481—1752. — Adalékok a török-magyar beltörténethez. — Mayer E. Oklevéli adalékok. — Révész J. Magyar tanulók Wittenbergben. — Podhraczký J. Okmányos közlések. — Kisebb közlések, 264 l. 1859. 80 kr. — VIII. kötet. Ráth K. Gróf Eszterházy Miklós nádor levelei. — Ötvös Ág. Báthori I. lengyel király levele 1576—1585. — Szilágyi S. Kisebb közlések. 259 lap. 1861. 80 kr. — X. köt. Horváth M. Kismartoni regesták 1617—1645 — Nagy Iván. Királyi s nádori stb. levelek Nógrádmegyéhez. 1663—1666. Knauz N. Az arany bulla. — Botka T. Újabb családtani adalékok. I. Kisebb közlések. 1—6. Podhraczkýtól. 240 l. 1861. 80 kr. — XI. kötet. Wenzel G. A turini békekötés 1381. — Horváth M. Magyar regesták a szepesi kápta-

lan, jászai és leleszi conventek stb. levéltáraiból 1228–1643. (Második közlés.) — Vámbéry Á. Hunyadi J. hat legnagyobb csatája. — Nagy I. Kisebb közlések. 240 lap. 1862. 80 kr. — XII. kötet. Knauz N. A budai káptalan regestái 1148–1649. — Pesty Fr. Temes vármegye főispánjai, a temesvári pasák és tartományi elnökök. — Wenzel G. Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról. 292 lap. 1863. 80 kr. — XIII. kötet. Jakab E. Erdély egyháztörténelméhez. Torma K. Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez — Erdy J. Székesfehérvár érememlékei. 8 rézmetszettel. — Budenz J. Szulejmán naplója 1529-iki bécsi hadjárataról — Kisebb közlemények. 252 lap. 1867. 80 kr. — XIV. kötet. Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai, 1496–1501. I. közlemény Közli Wenzel G. XVI és 282 l. 1869. 80 kr. (A II. közleményt lásd a T. Tár XXIV. kötetében.) XV. kötet. Vitnyédi István levelei 1652–1664. Adalékkal a XVII. század politikai és erkölcs-történetéhez. Közli Fabó A. I. kötet. 272 l. 1871. 80 kr. — XVI. kötet. Vitnyédi István levelei. 1652–1664 Közli Fabó A. II. kötet. 268 l. 1871. 80 kr. — XVII. kötet. Rhédey László történeti maradványai 1658–1663. Közli Nagy Iván XII és 270 l. 1871. 80 kr. — XVIII. kötet. A Kemény-család fejedelmi ágának okmánytára. Közügyek 1538–1722. Közli P. Szathmáry Károly. — Aruczikkek szabályzata 1627–1706. évekből. Közli Nagy Iván. X és 273 l. 1871. 80 kr. — XIX. kötet. Szilágyi S. Levelek és államokmányok. 1552–1623. — Thaly K. Bocskay István leveleskönyve. 1605. márcz. 20-tól ápril. 29-ig. — Jakab E. Sándor Pál kapitánia s az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó évei. I. közlemény. 247 l. 1874. 80 kr. — XX. kötet. Jakab E. Sándor Pál kapitánia s az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó évei. II. közlemény. — Nyáry A. Buda 1541. évi beyételéről Mazza A. egykorú jelentése. — Knauz N. Okmánykalászkok. — Erdy J. Eremitani egyveleg. 288 l. 1875. 1 frt 80 kr. — XXI. kötet. Jakab E. Az utolsó Apafi. Történeti tanulmány. 336 l. 1875. 1 frt 80 kr. — XXII. kötet. Lónyai Albert zengi kapitány velencei követségei 1501–1515. — II. Lajos király számadási könyve, 1525. január–július 16. Közli Fraknói Vilmos. — Oklevelek az ipar és kereskedés történetéhez Magyarországon a XVI. és XVII. században. Közli Szilágyi Sándor. — Apró történeti közlemények. Nagy Ivántól. 287 l. 1876. 1 frt 60 kr. — XXIII. kötet. Zahn J. Nagy Lajos magyar király mint közbenjáró Ausztria és Aquiléja között. 1360–65. — Öváry L. A Nagy Lajos és V. Károly francia király között tervezett szövetség. 1374–76. — Dr. Marczali H. Közlemények a párisi nemzeti könyvtárból. — Fraknói V. Verbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde. 1513–1526. — Szilágyi S. Okmányok és levelek az 1595–1598-iki prágai alkudozások történetéhez. — Nyáry A. Marc Antonio Ferrari, Castaldo tábornok titkáranak jelentése Martinuzzi meggyilkoltatásáról, 1552. február 19. 258 l. 1877. 1 frt 60 kr. — XXIV. kötet. Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. II. közlemény. (Az első közleményt lásd a T. Tár XIV. kötetében.) Közli dr. Wenzel Gusztáv 300 l. 1877. 1 frt 60 kr. — XXV. kötet. Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. III. közlemény. Közli dr. Wenzel Gusztáv. 390 l. 1878. 1 frt 80 kr.

*Tóth Károly* (Felső-szopori —). A vasút-kezelési rendszerek Magyarországhban. A Dóra-féle jutalommal koszorúzott pályamű. Öt táblával. Nagy 8-rét. IV és 145 l. 1879. 80 kr.

*Vécsey Tamás.* Aemilius Papinianus pályája és művei. Nagy 8-rét. 143 l. 1884. 90 kr.

*Vécsey Tamás.* Lucius Ulpius Marcellus. Nagy 8-rét. 171 l. 1882. 1 frt.

*Vécsey Tamás.* Széchenyi és a magyar magánjog. A M. T. Akadémia 1894. november 4-én tartott Széchenyi-ünnepére írta —. Kis 8-rét. 1895. 72 l. 60 kr.

*Wenzel Gusztáv.* Magyarország bányászatának kritikai története. Nagy 8-rét. VI és 456 l. 1880. 3 frt.

Wenzel Gusztáv. Magyarország mezőgazdaságának története. Nagy 8-rét. 422 l. 1887. 2 frt 50 kr.

Wenzel Gusztáv. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. Nagy 8-rét. 212 l. 1883. 1 frt 20 kr.

Werbőczy István hármaskönyve. Harmadik kiadás. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, jogi műszótárral és részletes tárgymutatóval ellátták Kolosváry Sándor és Óvári Kelemen Nagy 8-rét. XLIV és 467 l. 1894. Ára füzve 5 frt, egész vászonkötésben 5 frt 50 kr.

Wlassics Gyula. A tettesség és részesség tana. A Sztrócai-jutalommal koszorúzott pályamunka. A bűnkísérlet és bevégzett bűncselekmény (A tettesség és részesség tana) I. kötetének teljesen átdolgozott új kiadása. Nagy 8-rét. XVII és 711 lap. 1893. 6 frt.

### III.

#### Mathematika, hadi és természeti tudományok.

Bolyai de Bolya (Volfgangus). Tentamen iuventutem studiosam in elementa matheseos purae elementaris ac sublimioris methodo intuitiva evidentiisque huius propria introducendi cum appendice. Editio secunda. Tom. I. Conspectus arithmeticae generalis. Ediderunt Julius König et Mauritius Réthy. 4 rétf, XII és 697 lap, egy arckép és 11 tábla geometriai rajzzal. 1897. Diszes bőrkötésben és meritett papíron ára 20 frt.

Corn. Chyzer et Ladisl. Kulczynski. Araneae Hungariae secundum collectiones a Leone Becker pro parte perscrutatas conscriptae a —. Tomus I: Salticoidae, Oxyopoidae, Lycosoidae, Heteropodoidae, Misumenoidae, Euctrioidae, Tetragnathoidae, Uloboroidae, Phlecoideae, Scytodoidae, Uroctoidae, Eresoidae, Dytinoidae. (Accedunt tabulae sex.) 4-rét. 168 l. 1892. 5 frt. — Tomi II-di pars prior: Theridioidae. (Accedunt tabulae quinque) 4-rét. 151 l. 1891. 5 frt. — Tomi II-di pars posterior: Bodarioidae, Agalenoidae, Drassoidae, Boropseoidae, Dysderoidae, Filistatoidae, Calammatoidae, Theraphafoidae. (Accedunt tabulae quinque) 4-rét. 147–366 lap. 1897. 5 frt.

Fabinyi János tanítmánya a szembetegségekről. A 2-ik kiadás után fordította Vajnoch János. 8-rét. 322 l. 1837. 20 kr.

Fröhlich Izor. Az electrodynamometer általános elmélete. 4-rét. 66 l. és 3 tábla. 1888. 1 frt.

Fröhlich Izor. Az elméleti physika kézikönyve. Nagy 8-rét. Bevezető rész: Matematikai repertorium physikusok számára. 208 és 1–4 l. 1890. A szöveg közé nyomott 28 ábrával. Egész vászonkötésben 2 frt 30 kr. II. kötet: Dynamika. Első rész: Alapfogalmak és az anyagi pont dynamikája. Nagy 8-rét. XXV és 613 l. 1896. Egész vászonkötésben 6 frt.

Georgius de Hungaria arithmetikája 1499-ből. Szily Kálmán és Heller Ágost r. tagok rávonatközo jelentéseivel. Nagy 8-rét. 24 l. 1894. 30 kr.

Jendrassik Jenő. A magától sorakoztató eső-nyographium és alkalmazásának vázlatja. 4-rét. 44 l. 1881. Hat táblával. 80 kr.

Kalchbrenner Karoly. Magyarország hártagombáinak válogatott képei. Icones selectae Hymenomycetum Hungariae.) Magyar és latin szöveggel. 4 füzet. 40 színes képtáblával és 65 l. szöveggel. Nagy 4-rét. 1873–77. 20 frt.

Károly főherczeg. A strategia elvei. Fordította Kiss Károly. Három kötet. Nagy 8-rét; VI és 153, IV és 265 és 280 l. (Egy tábla és egy térképpel) 1861–1863. 1 frt.

Koch Antal. A dunai trachytesoport jobbparti részének (Szt-Endre—visegrád—esztergomi hegycsoport földtani leírása a hegy- és vízrajzi viszonyok előrebocsátásával. A hegycsoport földtani térképével, 6 könyomatú táblával és 37 a szöveg közé nyomott fametszetű ábrával. Nagy 8-rét. IV és 298 l. 1877. 2 frt.

König Gyula. A másodrendű és két független változót tartalmazó par-



ciaális differenciálegyenletek elmélete. (A M. T. Akadémia 1884. nagygyűlésén a Bézsán-díjjal kitüntetett pályamunka.) Nagy 8-rét. 93 l. 1885. 60 kr.

*Kruspér István.* Légtuneti észleletek. Két kötet. 4-rét. 225 és 249 l. 1864. 1885. I. köt. 60 kr. II. köt. 3 frt.

*Lenhossék József.* A szeged-óthalmi ásatásokról, különösen az ott felfedezett ős-magyar, ó-római és kelta sírokból talált csontvázakról, továbbá egy ugyanott talált sphenocephál és katarritim hyperchamaecephal koponyáról, végre egy Ó-Szönyön kiasott mesterségesen eltorzított makrocephal koponyáról. 5 fénynyomatú táblával, egy színezett könyomatú térrajzzal és a szövegben 7 fametszettel. 4-rét. X és 141 l. 1882. 2 frt.

*Lipthay Sándor.* Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai. Nagy 8-rét. 187 lap 1896. 1 frt 50 kr.

*Mathematikai és természettudományi értesítő.* A III. osztály által kiküldött szerkesztő-bizottság (Szabó József elnök, Entz Géza. báró Eötvös Loránd. Fodor József, Jurányi Lajos, Krenner József S., Lengyel Béla, Szily Kálmán bizottsági tagok közreműködésével szerkeszti König Gyula. Minden kötet 9 számban, a XII. kötet 1 számban jelent meg. Nagy 8-rét. 43 l. és 4 tábla; 392 l. és 9 tábla; 251 l.; 271 l. és 3 tábla; 255 l. és 5 tábla; 362 l. és 4 tábla; 388 l. és 5 tábla; 239 l. és 7 tábla; 338 l. és 4 tábla; 279 l. és 4 tábla; 391 l. és 3 tábla; 4.3 l. és 12 tábla. 1888—1894. 36 frt. — Ugyanaz XIII—XVII. kötet. 1895—1899. Nagy 8-rét. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti König Gyula. Megjelenik 5—5 füzetben. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 5 frt.

*Mathematikai és természettudományi közlemények,* vonatkozással a hazai viszonyokra. Kiadja a M. Tud. Akadémia matematikai és term. tud. állandó bizottsága. Nagy 8-rét I. kötet. 1861. 1 frt 20 — II. kötet. 1862. 1 frt. — III. köt. 1863—64. 1 frt 80. — V. kötet. 1867. 1 frt 80. — VIII. kötet. 1870. —70. — IX. kötet. 1871. 1 frt. — X. kötet. 1872. 1 frt 20. — XI. kötet. 1873. 2 frt 10. — XII. kötet. 1874. 1 frt 50. — XIII. kötet. 1875. 2 frt 50. — XIV. kötet. 1876—77. 3 frt. — XV. kötet. 1877—78. 4 frt — XVI. 1879—1881. 3 frt 80 — XVII. kötet. 1881. 3 frt 20 — XVIII. kötet. 1882—83. 3 frt 20. — XIX. kötet. 1885. 2 frt 90. Számos ábrával. Szerkeszti az I—XV. kötetet Szabó József a XVI—XIX. kötetet b. Eötvös Loránd.

*Mihálikovics Géza.* A gerinces állatok kiválasztó és ivarszerveinek fejlődése. Nagy 8-rét. 380 l. Egy atlaszszal, 9 táblával és magyarázattal. 1885. 3 frt 50 kr.

*Mocsáry Sándor.* A magyar fauna fémdarázsai. (Chrysididae faunae Hungariae). 4-rét. 94 l. és 2 tábla. 1882. 1 frt 20 kr.

*Mocsáry Sándor.* Monographia Chrysididarum orbis terrarum universi. (Földünk fémdarázsainak magánrajza.) Tabulae I—II. (Dissertatio inauguralis in Academia Scientiarum Hung. habita die 15. Aprilis 1889.) Editio separata Sectionis Tertiae eiusdem Academiae. 1888—1889. 4-rét. XV és 639 l. és két tábla. 20 frt.

*Pályamunkák.* Matematikai — I. kötet: Taubner K. Az első és másodrendű görbék összrendesekre átvitele és főbb tulajdonságai. 8-rét. XII, 104 l. és 8 tábla. 20 kr.

*Pályamunkák.* Természettudományi — I. kötet: Tóperzer T. A magyarországi pokolvar, annak természete, okai, óvó és gyógy módjai. 8-rét 150 l. 1837. 10 kr.; III. kötet: Wagner D. Magyarországnak közgazdaságilag nevezetes termékeiről. D. Török József ugyanazon tárgyról. 8-rét. VI és 243 l. 1844. 20 kr.; IV. kötet: Szabó J. Pest-Buda környékének földtani leírása Egy földtani abroszszal. Nagy 8-rét. 58 l. 1858. 30 kr.

*Petzval Ottó.* Felsőbb mennyiségtan II. rész: Egészletli hánylat alkalmazásával együtt. Nagy 8-rét. VIII és 503 l. 1868. 3 frt.

*Simonkai Lajos.* Hazánk tölgyfajai és tölgyerdei. (A M. T. Akadémia

mathem. és term.-tud. bizotts. külön kiadványa.) 4-rét. 40 l. és 10 tábla. 1890. 1 frt 20 kr.

*Soltész János.* A fűvészet alapvonalai, tekintettel a műveltebb néposztály szükségére. Koszorúzott pályamunka. Számos fametszettel. Kis 8-rét. II. és 246 l. 1873. 80 kr.

*Szabó József.* Magyarosítás a természettudományban s különösen annak gyakorlati jelentősége. Nagy 8-rét 24 l. 1861. 10 kr.

*Szabó József.* Az idegen szók használás módja. Nagy 8-rét. 32 l. 1891. 30 kr.

*Szabó József.* Selmecz környékének geológiai leírása. (A M. T. Akadémia III. oszt. külön kiadványa.) 4-rét. 487 l. 1891. (Egy ivrét atlaszszal, számos melléklet és szövegek közti ábrával.) 16 frt.

*Szinnyci József.* Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium. II. osztály: Természettudomány és matematika. I. kötet: Hazai szaklapok, folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai évkönyvek repertórium. 1778–1874. Nagy 8-rét 1860 has. l. 1876. 5 frt.

*Thankoffér Lajos.* Adatok a központi idegrendszer szerkezetéhez. 4-rét. 57 l. és 8 könyomató táblával. 1887. 1 frt 50 kr.

*Vállas Antal.* Felsőbb egyenletek egy ismeretlennel. I. füzet. 8-rét, VI és 277 l. 1842. 50 kr.

*Vész János Ármin.* A háromél leirati feloldása. Nagy 8-rét. 15 l. 3 tábla. 1858. 20 kr.

#### IV.

#### Az összes Akadémiára vonatkozók.

*Akadémia* (A m. tud.) *jegyzőkönyvei.* A M. T. Akadémia megbízásából közzéteszi Csengery Antal. I–IV. kötet. 1863–1866. Kis 8-rét. 80 kr.

*Akadémiai Almanach* (Magy. tudom.) Polgári és csillagászati naptárral. Kis 8-rét. 1863–1874-ig 2 frt 40 kr.; – 1875–1899-ig 25 frt.

*Akadémia* (A m. tud.) *évkönyvei.* II. kötet 1., 2., 4., 6 szám, X. kötet 1–7. és 9–14. szám. XI–XVII. kötet (1832–1889.) 4-rét. Arczképekkel, rézmetszetekkel és kőrajzokkal. 75 frt 60 kr.

*Akadémiai* (Magy. tudom.) *Értesítő.* A M. T. Akadémia hivatalos közlönye. Nagy 8-rét. Uj folyam. A) A nyelv- és széptudományi osztály közlönye. Szerkeszti Toldy Ferencz. I., II. 1. 3. 4. füz. III. kötet. 1860–1865. 4 frt 40 kr.; – C) A matematika és természettudományi osztályok közlönye. Szerkeszti Györy Sándor. I–VI. kötet. 1860–1866. 9 frt; – Legújabb folyam. A M. T. Akadémia rendeletéből szerkeszti a főtítkár. I–VIII. kötet. 1867–1874. 9 frt 60 kr.; – Név- és tárgymutató a M. T. Akadémiai Értesítő I–VIII. évfolyamához. (1867–1874.) 158. l. 1875. 60 kr.; – IX–XVII. kötet (1875–1883.) 10 frt 80 kr.; – Név- és tárgymutató a M. T. Akadémiai Értesítő IX–XVII. évfolyamához. (1871–1883.) 40 kr.; – XVIII–XXIII. kötet. 1884–1889. 7 frt 20 kr.

*Akadémiai Értesítő.* A M. T. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 8-rét 1890–1899. Megjelenik minden hó 15-én. („A Könyvkiadó Vállalat” pártolótagjai ingyen kapják.) Egy-egy évfolyam 3 frt.

*Csengery Antal.* Az Akadémiák, különösen a Magy. Tud. Akadémia. Elnöki beszéd. Nagy 8-rét. 33 l. 1878. 20 kr.

*Emlékbeszédek.* A M. T. Akadémia tagjai fölött tartott — Nagy 8-rét. I–VIII. kötet 1. 4–12. sz. és IX. kötet 1–12. szám. 1882–1899. 29 frt 30 kr.

*Szász Károly.* Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Nagy 8-rét. 257 l. 1880. Egy arczképpel. 1 frt 50 kr.

Megjelenik  
minden hó 15-én  
három-négy ívnyi  
tartalommal.

# AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő  
s kiadó hivatal a  
Magyar Tudom.  
Akadémiában.

SZERKESZTI  
SZILY KALMÁN.

---

X. KÖTET.

1899. November 15.

11. FÜZET.

---

## Nemzeti játékszin mint közügy.

(Kivonat *Bayer József* lt. október 9-én tartott székfoglalójából.)

Midőn köszönetet mondok a Tekintetes Akadémiának levelező taggá történt megválasztásomért, kötelességemnek ismerem, hogy munkásságomat abban a tárgykörben folytassam, a melyben eddig kifejtett munkásságomért megtisztelő elismerésül a levelező tagsági helyre méltónak tartottak.

Olyan irányú értekezéssel óhajtom székemet elfoglalni, mely a magyar színészet és drámairodalom fejlődési történetében, a műveltségtörténeti tényezők kiemelésével, azt a kérdést akarja első ízben megvilágítani: miként vált nálunk közügygyé a magyar színészet és drámairodalom és azután, hogyan vetődtek meg azon alapok, melyeken idővel a színészet tisztán művészeti, a dráma tisztán irodalmi jelentőségű tényezővé válhatott.

E kérdés története felölelve hazánk történetének félévszázadát. Sok tanulságot rejt magában. Sok megnyugtató gondolatot is ébreszt, de egyet kiválóképen: hogy nemzetünk meg tudta teremteni mind a kettőt önerejéből, a nélkül hogy csak egy Erzsébet czárnője is akadt volna a multban, mint a ki 1756-ban kiadott rendeletével úgyszólván a semmiből varázsolta elő az orosz színészetet és drámairodalmat.

\*

Nem a magyar nép játékos kedvében gyökerező hajlandóság, még kevésbé a városi polgárságunk mulatozásra vágyása vetette meg a magyar színészet alapjait és nem főuraink maecenászkodása, még kevésbé királyaink pazar bőkezűsége emelte virágzásra, mint Európa többi nemzeteinél. Késő eredménye az a magyar közműveltségnek. Egyike azon magvaknak, melyeket a cultura szele nyugat tájairól röpitett felénk oly időben, midőn gyümölcseit ama népek már régen élvezték. A magyar játékszin szükséges voltának eszméjét hazánk íróvilágának kitűnőségei

és politikai meg társadalmi életünk felvilágosodott elemei vitték be a nemzeti köztudatba.

Ha figyelembe vesszük, hogy az új eszmék körfutása mily lassú szokott lenni, elképzelhetjük, hogy a kiváltságaiban megcsontosodott magyar rendi társadalom meggyőzése mily lassú lehetett. Az új eszmét 1790-ben, rövid időn át, diadalra juttatta egypár lelkes ember következetessége, buzgalma, de csakhamar bizonyossággá vált, hogy a míg annak az egész nemzetre szóló jelentősége nem megy át a köztudatba, a míg a szüksége nem válik közhitté, örökös ingadozásnak leszen kitéve.

A magyar színészet gyors diadalát 1790-ben és még gyorsabb aláhanyatlását 1796-ban nem lehet pusztán a József halála utáni mámor és az 1790—91-iki országgyűlés külső megnyugvást keltő törvényhozásának a javára írni. Amaz irodalmi előzmények nélkül érthetetlen, emez a közviszonyok figyelembe vétele mellőzésével megdöbbentő volna. Azt kellene hinnünk, hogy egy nemzet, mely évszázadok óta el volt színészet nélkül, egyszerre maga is „alakos játszónak“ csapott volna föl s minduntalan új jelenettel kedveskedik. valahányszor a külső diszítés változik.

A magyar színészetet kezdetben leginkább azért ellenezték, mert meg tudtunk élni eddig is — nélküle. De ez a fölfogás csak egyik tünete annak az ódiságnak, mely a multhoz csak azért ragaszkodott, mert a hagyomány szentesítette. Hisz voltak olyanok is, kik a magyar nyelv behozatala ellen azzal érveltek, hogy 800 esztendőn át meg tudtunk élni nélküle, tehát a magyar nyelv közéleti használatának mellőzése nem vált a nemzet kárára. Még ennél is föltünőbb az a nyilatkozat, mely az 1807. országgyűlésen hangzott el, midőn a futóhomok megkötése szükségéről volt szó. „Már elmúlt 800 esztendeje, hogy a magyarok itten a homok terjedése mellett mind ez ideig megférhettek. Nem látszik tehát semmi ok, miért kellene ez iránt új törvényt hozni?“ A futóhomok hagyományához való eme mulatságos ragaszkodás mellett nem csodálható, ha minden új eszmét idegenkedéssel fogadtak, melynek jóságát és szükséges voltát még a hagyomány se támogatta.

Ez eljárásban volt következetesség, volt rendszer. Nem rajonghatunk ugyan érte; nem is magasztaljuk mint a fejlődés kovászát, de tény, hogy a mult kiváltságaiban fölnevelődött kiváltságos osztály kész volt inkább meghalni elavult jogaival, mint élni a jogok romjain, a szebb jövő reményében. De igaz az is, hogy a míg a nemzet számot tevő nagy többsége ebből az osztályból került ki, addig bajosnak látszott a társadalmi rendszer megingatása, vagy egy új, szokatlan eszmének közforgalomba hozása.

Szerencse, hogy a magyar játékszín új eszméje a magyarosodás eszméjével jutott kapcsolatba. Csakis ennek lehet tulajdonítani, hogy bár lassan, de nagy következetességgel átment a nemzet köztudatába. Sokáig irtóztak a komédiától és a magyar komoly méltóság veszélyeztetésétől a színpadon, de az a tudat, hogy színészeink a magyar nyelv kipallérozásának leghathatósabb eszközlői, a nyelv terjesztésének legalkalmasabb apostolai, idővel elnémitotta még azokat az ósdi táblabírákat is, kiknek egyik legmulatságosabbja azzal az aggodalommal állott elő az 1808-iki országgyűlésen, hogy „megítéltetjük magunkat, ha a nemzeti magyar öltözetet alakos Jádzókra adjuk“.

Az első, ki egy magyar színpad felállításának szükségét hangoztatja: *Zecheater Antal*. Fedra és Hyppolitusához írt előszavában említi (1775): „minek írni Tragoediákat, ha sehol nem játsztatnak? Bár ezen kérdést nem tehetnénk Hazánkban! mert addig, míg valami igaz Haza-finak kegyelméből Magyar Theatrum fel nem állittatik, soha a nyelv tökéletes nem lesz“.

Az első önálló munkát *Frendel István* írta 1779-ben a magyar színpad szükséges voltáról, ily czímen: „Entwurf zu einem ungarischen National-Theater“.

Jellemző, hogy *Bessenyei* és társai, midőn drámákat írnak és fordítanak, nem gondolnak egy magyar színpad föállításának szükséges voltára. Könyvdrámákkal akarják a magyar nyelv terjesztését előmozdítani. Nem csoda, hogy 1781-ben, midőn a Hirmondó tudomást vesz *Zecheater Antal* Mithridates fordításáról, megjegyzi, hogy vannak már „alkalmas számmal különbféle játékmeseink magyar nyelven“; de hogy valaki arra is gondoljon, hogy „alkalmas személyek“ „arra való helyen“ azokat elő is adják, annak kevés sikert mer jósolni. Szerinte „igen karsú reménnyel lehetünk ez iránt, valameddig az írók azon magyarságnál, melylyel némely mesejátékok írva vagynak, tisztábbal és szokottabbal nem igyekeznek ebbéli munkájokat a született magyarok előtt megkedveltetni“. Az ő felfogása szerint tehát a dráma a színpadra való, és az előadás nyilvánossága rá fogja az írókat kényszeríteni, hogy jobb magyarsággal írott darabjaikkal igyekezzenek a hazai nyelvet terjeszteni és finomítani.

*Frendel* röpirata alkalmas időben jelent meg. Terve józan, gyakorlati volt. A külföld kész intézményét akarta átültetni, tekintettel azon tapasztalatokra, melyeknek értékesítése a magyar színpad jövőjét biztosította volna. Első sorban a színház fölépítésére és fölszerelésére szükséges pénzalapot közadakozás útján akarja előteremtteni. A színház helyéül Pestet hozza javaslatba. Másodsorban jó magyar színdarabok előteremtését tartja kívánatosnak és pedig kezdetben oly módon, hogy kiváló angol, francia és német színdarabokat kellene lefordíttatni. A jó példán

a hazai erők is fölnevelődnének. Jutalmul a második előadás tiszta jövedelme a költőt illetné. Harmadsorban színészképzőt javasol. Az ügyes színészt a társadalom hasznos és méltó tagjának mondja, mint a ki tekintélyes díjazásra is jogos igényt tarthat. Általában a magyar nyelv és nemzetiség jövőjét terve diadalához fűzi.

Ha e lelkesen (itt-ott a XVIII. évszázad szellemében, sok sentimentalismussal) írott műnek közvetlen hatását adatszerűen nem is bizonyíthatjuk, nagyon valószínű, hogy a magyar színpad nem egy későbbi védelmezője belőle merithette első lelkesedését. Azt se kicsinyelhetjük, hogy nem egy oly eszmét találunk benne, melyet öt évvel később *Schiller* is hirdet először Németországban: „Die Bühne, als moralische Anstalt“ cz. felolvasásában.

Sok évi pihenés áll be e röpirat után, míg végre 1790-ben a Mindenes Gyűjtemény és az Orpheus újra napi kérdéssé tesz a magyar színház fölállításának szükséges voltát. A Hadi és más nevezetes Történetek meg annyira megy, hogy szerinte ma már társaságokat és magánosokat játékdarabok lefordítására kellene buzdítani s a haza leányait arra figyelmezteti, hogy nagyobb városokban és a főmértóságok székhelyein játéknéző helyeket kellene fölállítani! Valóban érdekes különbség 1779 és 1790 közt. Akkor Frendel egygyel is megelégedett volna s az se készült el s ime 11 év múlva már minden nagyobb városban szeretnének magyar színpadot. De éppen ez volt a baj. Egyszerre sokat akartak és ezzel a természetes fejlődés útját szegték.

Az ügynek többet kedvezett a Pesten tényleg megalakult első nemesi szintársulat 1790-ben. Bár ellentmondásnak látszik, mégis tény, hogy üldöztetése mozdította elő népszerűségét. Panaszos levelekkel a vármegyékhez fordultak. Ebből értesültek létezésükről; ezekből elnyomatásaikról, s midőn érdekükben fölirtak a Helytartó Tanácshoz, e ténynyel a közügyek sorába avatták föl a magyar színészetet.

A pesti társaság zavara a hírlapok védelmét is kihívta s nemsokára a közbeszéd, a közérdeklődés tárgya lön a magyar színészet. A Magyar Kurir egyik levelezője védelmébe veszi a színészetet azon fölfogással szemben, mintha az a fölvilágosodás túlságos terjesztője lenne. Szerinte a despotizmus vezet ide inkább.

A Hadi és más nevezetes Történetek szerkesztősége azt hirdette, hogy a pesti színészetet a magyar nyelv közönségessé tétele érdekében teremtették meg, hogy ezzel „a király, atyai szándéka is kívánt céljaira segítessék“.

Annál különösebbnek fog föltünni, hogy az országgyűlésen a magyar nyelv behozatala ellen azzal érveltek, hogy a ruthén

nép a tulajdon hazájában jövevénynek tekintené magát, ha — Galiciát és Lodomeriát hazánkhoz fogják visszacsatolni!!!

E végletek közt mozgó vélemény-áradatban nagy lassúsággal áll helyre az egyensúly.

Az eszmék tisztázását célozza a Magyar Kurirnak 1791. évi pályázata is ezen kérdésekre: 1. Mi az oka, hogy pesti színtársulat nem tud célt érni? 2. Mi az oka, hogy még eddig jövevényre nem akadt? 3. Dicsérendő-e vagy gyalázandó ebbeli törekvésük?

Néhány hétre rá egy névtelen felelt is e kérdésekre s a pályadíjúl kitűzött 8 db. aranyat a pesti színtársulatnak ajánlotta föl. Az előmenetel legnagyobb akadályát a pénzkérdésben látja. Szerinte pénzsegély nélkül nem fog boldogulni e társulat. A másik kérdést illetőleg azon véleménynek ad merész kifejezést, hogy nem értünk még meg annyira, hogy ennek szükséges voltát belátnók. „A mi Egünkön sürük a föllegek; a világosodás most piroslik, az Izlés bölesőjében van, a Nyelv bimbójában és — Ignóti nulla cupido“. A harmadik pontot illetőleg csak dicséretet tud mondani törekvéseikről. Ők „a jó erkölcs, Udvariság és Nyelvnek Tanító mesterei!“ Még most kezdők, de idővel az ő soraikból is Schröderek meg Garrickok fognak kikerülni.

De a mi pesti színészeinket magukra hagyják, s midőn azok onnan 1796-ban eltávoznak, a magyar játékszín ügye a végleges bukás szélére jut. Jellemző vonása e kornak, hogy a magyar hatóságok irtóznak annak még a gondolatától is, hogy a magyar színészetet — nemzetivé tegyék. Mint magánvállalkozás nem volt veszedelmes; de mint országosan megvédelmezett „Institutum“ félelmes támasza lehetett volna a magyarosodás ügyének. Ekként a legfelsőbb hatóság mindent megtesz, hogy az országgyűléseken még megbeszélés tárgyává se tegyék.

A magyar színészet ügyének diadalát, a nemzetnek magának kellett kivívnia — kormánya ellenében. Ezért a Nemzeti színház elnevezéshez oly hagyományok fűződnek, melyekre büszkék lehetünk. Mindent, de mindent a nemzeti lelkesedésnek lehet köszönnünk. S bár nem egy balítélettel kellett előbb megküzdeni, az átalakulás mégis oly gyors volt, mely példátlanul áll Európa nyugati népei színészetének történetében.

A röpiratok és hírlapok apró csatározásai után, melyeket egy magánjellegű társaság érdekében folytattak, 1796 után azon nagyobb arányú küzdelem következik, mely ott zajlik le az országgyűléseken — egy nemzetivé avatandó ügy érdekében.

Az 1802-iki országgyűlés előtt *Bozóky István*, verses röpiratában, a magyar nyelv ügyét a RR. különös figyelmébe ajánlja. Ajánlja a többi közt:

hogy nyelvem nyerjen diszesebb szint  
 Kell rendelni még edj Nemzeti Játék-szint.  
 A mely — mint ezt kiki edj szájjal állatja  
 A Nyelv szépségének éltető-állatja.  
 S melynek Pestről való minapi el-veszte  
 Több, mint a mit Nyelvem Moháts alatt veszte . . .

Ha nem is tekinthetjük nemzeti szerencsétlenségnek a pesti első exodust, de tény, hogy ha b. Wesselényi Miklós Erdélyben nem teremti meg a maga szintársulatát, — mindent a legelején kellett volna ismét kezdeni.

Az 1802-iki országgyűlés kedvező kilátásokkal nyílik meg. A követek utasításaiban benne van a magyar színészet pártolása is. De sajnos a napoleoni háborúkra hivatkozással, a Nádor egyenes óhajására a főispánok útján utólag töröltetik a megyék a követi utasítások ezen pontját. Az 1805-iki országgyűlésen szintén nem kerül szóba ez ügy s a nemzetnek meg kell nyugodni a magyar nyelv ügyében hozott s az 1791-iki VII. t.-czikket kiegészítő IV-ik t.-czikkben.

Az 1807-iki budai országgyűlés ismét napirendre hozza a játékszín ügyét. Wesselényi társulatának egy töredéke épp ekkor Pesten időzik, — de egyelőre nem történik több az érdekében, mint hogy deputatiót küldenek a Nádorhoz — kegyeibe ajánlván a magyar színészeket, a német színház bérloível szemben. Ez az országgyűlés eloszlott a nélkül, hogy még a magyar nyelv érdekében legalább egy újabb törvényt hozhatott volna. A reactio gyors léptekkel haladt előre. Míg ellenség fenyegette az ország határait, szép szavak mézével enyhítette a nemzeti sérelmeket. Egyelőre ovatosan leplezte elrejtett céljait. Baj volt volna a nemzet teljes elkészerítése, midőn a közel jövőben tán még az insurrectio támogatását is igénybe kellene venni. Sőt a külső veszedelemre hivatkozás s az erre szükséges áldozatok nagysága, még az atyailag jóakarató gondolkodás színébe is burkolta a kormány azon szándokát, melylyel távol tartotta a nemzetet egy anyagi nagyobb támogatást igénylő intézmény lábraállításától. Annak a fölfogásnak, sajnos, mindig elég híve volt a régi Magyarországbán, ha a nemes ember megterheléséről volt szó: a kormány titkos okait nem kell feszegetni.

Az 1808-iki országgyűlésen már ebben az irányban is javulást látni. A 22-ik gyűlésen már a magyar litteraturáról és nyelv pallérozásához szükséges játszó társaságról tanácskoztak. *Mariássy István* élte fogytáig a pesti társaság céljaira 2000 Rfrt évi jövedelmét ajánlotta föl. A lelkesedéstől mintha a többség megijedt volna, siettek kijelenteni, hogy most nem a pesti társaság, hanem általán a magyar színészet országos pártolásáról van szó. A 27-ik ülésen azután, midőn a Nemzeti Múzeum ügye



került tárgyalásra, ajánlották: különösen kéressék meg a Nádor, hogy a „Magyar Játék nézőhelyek, vagyis Theatrumok iránt“ kiváló pártolását kegyeskedjék kimutatni.

Az országgyűlés hosszú vitája a vívmánynak éppen-séggel nem mondható kijelentéssel végződött, hogy a „Királyi Helytartó Tanácsnak igazgatása alatt fog ezután is lenni a Magyar Theatrum s azon jogokkal fog birni, a mik más Jádzó Társaságoknak meg-engedtetnek“. A Múzeumról hozott törvénybe egy szó se került bele abból, a mint a KK. és RR. kétszeri üzenetükben óhajtottak. A RR. tábláján ugyan többségben voltak az ügy lelkes pártolói, de a főrendek, mint ügyes kerékkötők útját állták annak a törekvésnek, mely a játékszint országos ügygyé akarta avatni s lehetetlenné tették, hogy a Nádor különös védelme alatt országos tekintélyhez jusson.

Megmaradt tehát továbbra is pártolásra érdemes magán-vállalkozásnak, a RR. kijelentése ellenére, kik benne látták a magyar nyelv előmozdítása egyik legfontosabb eszközét, midőn kénytelenek voltak elállni attól, hogy a legfontosabbnak tartsák.

A jövő országgyűlést illetőleg ezúttal előreelhatározták, hogy a magyar játszó-szín felállításáról törvényhozásilag gondoskodni fognak. Ha sejtik, hogy addig három év fog — törvény ellenére — elmulni, bizonyára nagyobb kitartással küzdenek ezúttal mellette. De ki sejtette akkor, hogy az ígéreteivel oly pazarul bánó kormány nemcsak 1811—12-ben fog akadékoskodni, sőt ezután majd másfélévtizedes pihentetésre fog kárhozotni minden nemzeti ügyet, melyet nyíltan elnyomni nem tudott, nem mert egy országgyűlésen is?

Az 1811/12-iki országgyűlés színházi vitáját a XXXI-ik ülésel kezdik meg. A vita rossz kimenetelét már elejével sejteni lehet. Már a sérelmes pont címe is ellenkezést támasztott. Nem akartak tanácskozni *De lingua Hungarica et Theatro Hungarico-Nationali* — hanem csak *de lingua Hungarica ejusque adminiculis*.

A sérelmek pontjai közt ott volt pl., hogy a pesti magyar szintársulatot még váltakozó előadásra se engedi a német színház bérlője és Pestmegye közbenjárására csak azt a választ kapták, hogy ha nem tartják őket vándorló, hanem állandó színésztársaságnak, a mi annyit jelentett, hogy a német színház bérlője nem akar előadásaik után olyan díjakat szedni, mint azon vándorló komédiásoktól, kik nemzeti érdekek helyett a saját megélhetésük érdekét szolgálták.

A személynök álláspontjának megítélésére nagyon jellemző az ő saját — a XXXIII-ik ülésen tett — nyilatkozata. Ő nem akarja a színházaknak az erkölcsökre való ártalmas vagy hasznos voltát fejtegetni „azt mind azon által el nem hallgathatja, hogy ha a

Magyar Nyelvnek terjesztése által a Nemzeti erőt, energiát és vitézséget akarjuk visszahozni, ezen célra a Játzó színeknek alkalmas voltáról méltán kételkedik; bizonyítják ezt a régi Nemzetek példái, a kiknél a Theatrumok csak hanyatló s elgyengült korokban hozattattak be . . .“

A nemzetet a legérzékenyebb oldaláról támadta meg ez a beszéd. Azt vonakodik tagadni, hogy az anyanyelv terjesztésének egyik hathatós eszköze, de értékéből sokat levont azzal, hogy úgy állította a RR. elé, mint káros intézményt, mely a nemzetet ősi erkölceiből fogja kiforgatni. A hanyatló nemzetek példáit állítá honfiai elé, mintha azt akarta volna mondani, hogy hanyatlásunkat, elsüllyedésünket bizonyítjuk, midőn a magyar színeszet mellett lelkesedünk . . .

A személynök ellen többen vették „nyomós beszédek által“ védelembe a játékszínt és annak „mind az erkölcsre, mind a Nyelvre és jó izlésre hasznos befolyását, nemcsak az újabb Nemzeteknek, de a régieknek is példájokkal megbizonyították; és így, hogy szükséges legyen a törvényhozó Statusoknak ezen tárgy körül foglalatoskodni, megmutatni igyekeztek“ — mint a Jegyzőkönyv mondja; de voltak mégis olyanok, kik „nem vélték illendő Tárgynak lenni, melyről Törvényt hozattasson . . .“

A nyelvről szóló sérelmes fölíratot 1811. decz. 19-éről keltezték. Az erre vonatkozó királyi válasz 1812. április 24-én le is érkezett. És e válasz teljesen alkalmas volt arra, hogy még azoknak is megingassa a kormány jó indulatába helyezett hitét, bizalmát, kik minden lehetőt megtettek arra nézve, nehogy a kormány jóakarátának útját szegjék egy-egy nyomósabb kifejezéssel. A királyi leirat hivatalos rövidséggel csak annyit mondott, hogy a magyar nyelv kimíveltetése és előmozdítása körül törvényes úton 1807 óta már annyi történt, hogy új törvények hozatalának szüksége aligha forog fönn. A játékszín ügyéről természetesen még említés se tétetett.

A magyar nyelv és a vele kapcsolatos színház ügyét tehát az 1811/12-iki országgyűlés egy lépéssel se vitte előbbre. Nem a KK. és RR. jó szándékán mult. Hisz az udvari fölfogást képviselő személynök furcsa érvei ellen józan okokkal védekeztek, — de hiába volt a küzdelem az aulikus érzelmű förendiházzal.

Találón jellemzi e kort Kazinczy, ki egyik levelében így ír: Miért nem megy előre literaturánk, színészetünk? Mert ellenzi az altus! Ez ellen hasztalan küzdött a fölvilágosodottak töredeke. A legjobbak egyikének nyilatkozata előttünk áll magáról az 1811/12-ik egész országgyűlésről. Gr. Dessewffy József ezt írta 1812. június 28-án A.-Olysórol Kazinczynak: „Elvégzém legalább ezen Dinastia alatt politikai pályafutásom! Az

elmult Diaetáról baj tsak emlékezni is. Mind az Udvar, mind a Nemzet a legalatsonyabb oldalról mutatták magokat. Sajnos volt ez Országban születetni, és szégyen Magyarnek lenni . . .“

\*

A nagyobb küzdelem, társadalmi téren ezután kezdődött el az altus ellen. *Kulcsár István* a lapjában toborzott híveket annak az eszmének, hogy közadakozásból kell színházi épületet emelni és nem csekély jóhiszeműséggel főurainkhoz fordul, hogy a „Nemzeti Theatrumot mint kulturánk leghathatósabb eszközét nagylelkű adakozásaikkal elősegíteni méltóztatssanak“. Ez az épület bizonyossága lesz annak, hogy a nemzet valóban becsüli önmagát és másokkal is becsültetni kívánja a maga méltóságát. „Mit is érdemelne — kérdi — egy olyan Országos Nemzet, mely sem maga magát becsülni, sem másokkal becsültetni nem akarná“. A jó Kulcsár tán nem is sejtette, hogy épp ezek a főurak buktatták meg a játékszín az országgyűlésen, a kiknek áldozatkészségétől oly sokat várt.

Kulcsár nem állott egyedül e hazában naiv ábrándjaival. Úgyiszlóván benne egyesülnek egy egész osztály gyöngéi és jó tulajdonságai. Szerette a nagy mondásokat s főleg a tömjénezést. Azokkal nyugtatta meg honfitársait életrevaló eszmék, józan kezdeményezés hijában; ezzel meg főurainknak szeretett kedveskedni. Sokat, mindent akart egyszerre elérni, terv, számítás nélkül. A színházi telek távol jövőbeli kilátásaiért — útnak engedte a pesti szintársulatot. Hivatásról, apostolkodásról szónokolt e szegényeknek: hogy mint éhező királyok, garderober nélküli királynők, kopott ruhájú hercegek és hajléktalan udvaroncok, a színpad fényes deszkáiról lelkesen hirdessék: nyelvén él a nemzet . . .

Szeretett elandalodni az első sikereken. Nyomukban a legvérmesebb remények keltek szárnyra lelki szemei előtt s azután ezek forgószele magával ragadta őt a legkalandosabb tervezgetésekbe. Kezdetben tisztán a jelennek élt. Az adományok alkalmi filléreivel sikra szállt a német színészet állandó segélye ellen. S midőn ennek sikeréről le kellett mondania, a meglévő színészetet is elejtette s egy új eszméhez szegődött: az állandó színházi épület megteremtéséhez. Tudjuk, hogy ez is rossz véget ért, mert 'telket vett tőke nélkül s a telken levő adósságok pusztá kamatai még azt a kis tőkét is fölemésztették, melyből legalább egy kisebb színházi épület kikerülhetett volna.

Hazafias buzgósága őszinteségében kételkedni nem lehet. A színház ügyéért valóban sokat tett a nyilvánosság terén és magánúton egyaránt. De tervei nem voltak életrevalók; nagy buzgalmában erejét külsőségeken fecsérelte el; jó szándéka

nagyobb volt tudásánál, szive az eszénél. Nagyúrilag bőkezű nem lehetett és takarékoságát nem szabályozta hideg számítás. A vármegyék adományait fölszerelésekre használta el s a drámák helyébe az énekesjátékok és ballettek divatját honosította meg — nem gondolván arra, hogy ezen a téren a versenyt ki nem állhatja a külföld művészi erőivel támogatott pesti német színházal és hogy az ily küzdelem vége csak sajnos bukás lehet.

*Széchenyi István* föllépéséig a *Kulcsár*-féle jóra való, de nem sok tényleges hasznot hajtó tervezgetőkből nem fogytunk ki.

\*

A Pestről való második exodust követő kor nem volt alkalmas arra, hogy a magyar nemzet a színészetet elsőrendű érdeklődése tárgyává tegye, midőn az alkotmányserelmek veszedelmes rendszerességgel a nemzeti életet gyökereiben támadták meg. Az 1812-től 1825-ig tartó országgyűlési szünet alatt a kormány annyi újabb sérelemtől gondoskodott, hogy ezek mellett, legalább alkalmi fontosság tekintetében, a magyar játéksziné egészen eltörpült.

De hogy maga a játékszini eszme épp ez idő alatt erős gyökeret vert, azt a megerősödő magyar társadalom társaséleti érdeklődése bizonyítja Miskolczon, Székesfejervárott, Kassán, Debreczenben s főleg Kolozsvárott. Színészeink maguk is lelkes emberek, kik átérzik nemzeti hivatásukból folyó kötelességüket s lelkesedésükben nem válnak kenyérkereső köznapi mesteremberekké. Ilyenekké az irodalom nevelte őket, meg a nemzet Karai és Rendei. Kazinczy, a Kisfaludyak, Katona hatása mindvégig megérzik rajtuk s a magyar drámai irodalom minden, csak valamelyest is használható termékét előadják. A magyar íróvilág révén bejutnak a magyar irodalmi élet sodrába s az országgyűlések érdeklődése közügygyé avatja az általuk képviselt intézményt, mielőtt törvényt hozhatnának érdekében.

Az 1825-iki országgyűlés olyannak ígérkezett, mely végre meg fogja hozni a kitartás megérdemelt jutalmát. A játékszini vita az 56-ik üléssel indult meg, de sajnos, egyéb eredményre nem tudott jutni, mint hogy magánsegélyben részesítették a bukás szélére jutott székesfejervári szintársulatot, mely azért jött Pozsonyba, hogy kedvező hangulatot teremtsen a rendek körében a játékszin mellett. Mégis elmondhatjuk, hogy nem a visszavetett, csak az elintézetlen ügyek csomójába került. Ott maradt a hivatalosan érdeklődők asztalán és a kisebbségben maradt lelkesek szívében.

Sajátságos sorsa volt ez ügynek. Már több, mint harmincz éve különös balvégzet settenkedett nyomában. Ha sorát ejtették, mindig akadt valami még fontosabb a sürgősen elintézendők

végtelennek látszó sorában: 1790-ben az alkotmány körülbástyázására szolgáló fontos törvények hozása; azután egy évtizeden át az Európát fenyegető napoleoni háborúknak a magyar vitézség földicsérésével s a magyar áldozatkészség ügyes kihasználásával való eredménytelen folytatása; majd a devalvatio okozta kétségbeejtő helyzet tisztázása, mely újabb anyagi áldozatokat lehetetlenné tett; majd a Múzeum, majd a nemzeti hiúságot legyezni akaró magyar tisztképző-intézetnek — a Ludovica Akademiának — tervbe vett, de kivitelre nem szánt ügye; majd a nyelvmívelő társaság kérdése, melynek végre tettekre is kész embere akadt Széchenyiben. De e közel 35 éves mult egyet mégis bizonyított, azt, hogy lassan közügygyé vált a játékszin, mielőtt e fontos jelzővel fölékesítették volna hivatalból is. Most már csak egy ember kellett, a ki egész odaadásával védelmébe vegye, mert a megyei pártfogás soktervű, tehát tervtelen módja mellett arra volt kilátás, hogy a sok jóakaró mellett elvész a gyermek, mielőtt keresztvizre segíthetik.

Irodalmi kerülrőn át kellett véglegesen tisztába hozni ez ügy fontosságát, hogy belássa már egyszer mindenki, hogy a játékszin nálunk, a mi sajátos körülállásainkban, nem a mulatozás egyik fajtája, hanem közügy, még pedig a legfontosabbak egyike.

Az 1826—27-iki országgyűléssel megszakadt fonalat az irodalom veszi föl s nem kisebb ember kezd kardoskodni mellette, mint *Kölcsey Ferencz*. Az ő 1827-ben irott beszédében — A magyar játékszin — egy képzelt ősi táblalabrót leczkéztt meg az országgyűlésen elmondott színházellenes beszédjeért. Ez a beszéd első magasztalása széprőzai formában a játékszin mellett való küzdelem hasznos és elsőrangú fontosságú voltának. A beszéd ezt a szép gondolatot fejtegeti, hogy a „virágzó magyarnak“ a játékszin csak egy újabb gyönyörködés tárgya volna, de nekünk, jelenlegi szomorú helyzetünkben, úgy kell azt óhajtunk, „mint hanyatló nyelvünk védelmét, mint enyésző karakterünk palladiumát, mint sülyedő lelkünk fölemelő eszközét“. Igen, a játékszin a mi legfontosabb ügyeink közé tartozik. „Őseink országot és szabadságot szereztek és hagytak nekünk — végzi Kölcsey — illő, hogy mi is szerezzünk, mi is hagyjunk valamit maradékainknak“ . . .

Kölcsey beszéde egyelőre fölért egy tettel. Az igaz meggyőződés hangjának abban van a varázsa, hogy megtalálja az utat a szívekig. A magyar nemzet költője szavában nem az oratort, hanem a jövőbe látó vatest ismerte föl. Az ő feddésében isteni sugallatot látott, s ha a játékszin a legutóbbi néhány év alatt nagyobbbat haladt, mint az előbbi fél emberöltő alatt, azt nemcsak az új eszme lassú köztudatba jutásában kell keres-

nünk, de nem kisebb mértékben a Kölcsény beszédje hatásában, mely a halálos döfést adta meg a szűk eszmekörben mozgó, rövid látású táblabíró-fölfogásnak. Végző vonaglásában még egyszer nagy bajt idéz föl ez a táblabírói gondolkodás, de hogy ezt a bajt országosan kellett utólagosan orvosolni, éppen azt mutatja, hogy épp e szűkkörű, bár alapjában nem rossz irányú táblabírói fölfogásban található meg a magyar játékszin-ügy oly sokáig tartó balsikerének magyarázata.

A lelkes szónok mellett azonban okos kezdeményezőre volt szükség. Szerencse, hogy midőn Pest vármegyének a honi nyelv terjesztésére ügyelő küldöttsége Széchenyit bízta meg a játékszini javaslat elkészítésével, benne az ügy legalkalmasabb emberére akadt, kiben lelkeség mérséklettel, okosság gyakorlati érzékkel, műizlés takarékossgal és számító ész társadalmi finom érzéssel párosult. Megvolt benne a magyar főúr világpolgárius fölfogása, mely meg tudott férni erős nemzeti érzése melegével. A világot látott, a katonaviselt ember tiszta látását, határozottságát, cselekvő erélyét nem tévesztette meg a hazai viszonyok szűk szemhatára, mely a hozzánk nem illő dolgok erőszakos behozatalára pusztán a szereplés viszketegéből csábitja a hiút . . .

Egy ily emberre volt szükség, midőn arról volt szó, hogy állandó, monumentális alapokra fektessük a magyar játékszin épületét. De ő maga se tervez kisszerű dolgot, mint a kinek agyában csupa nagyszabású eszme forr: Duna-, Tisza-szabályozás, hidépítés, akadémia, casinók stb. — mind a jövő érdekeinek szolgáló nagy célzatokkal. Ő a kis dolgoknak is mély eszmei tartalmat tud adni. s midőn a magyar színház megteremtéséről van szó, egész sorozatát viszi be a nagy eszméknek a Magyar Játékszinről címzett röpiratába. Ebben áll jelentősége. Ez praedestinálta őt, a mint senkit mást arra, hogy az ügy élére állíttassék.

Széchenyi föllépése nagyon alkalmas időpontra esett. Az 1830-iki zivatar, mely három forradalmat is hozott Európára: a párisit júliusban, a belgát augusztusban s a lengvelt novemberben, mintha megtisztította volna Európá tikkadt levegőjét. A hazai közhangulat is odáig érlelődött, hogy most már halaszt-hatatlanul tenni kellett valamit a magyar játékszin ügyében. Az 1830-iki három hónapos országgyűlés füledt levegőjében nem lehetett ily kényes ügyet szellőztetni. Az igaz, hogy Bács megye követeiben megvolt az a bátorság, hogy az előleges sérelmek és kívánatok 12-ik pontjához, utasításaikhoz híven, azt is hozzáfűggesztetni kívánták, „hogy egy nemzeti játékszin országgyűlési ajánlás által állandóul megállapíttasson, miután az egyes adakozások e részben mindeddig sikerteleneknek bizonyultak“ —

mindazonáltal ezt az ügyet ezúttal se tették országgyűlési intézkedés tárgyává. Széchenyi föllépése 1832-ben a legjobb kilátásokkal kecsegtetett, mert neki is gáncsot vetni egyértelmű volt volna azzal, hogy még a legmérsékeltebb elemeket is a radikálisok pártjába kergetik.

Széchenyi terve ebbe a néhány szóba foglalható össze: teremtsük össze társadalmi úton legelőbb a kívánatos 200,000 forintos tőkét s előbb ne fogjunk hozzá a színház építéséhez: „kirekesztőleg csak min erőnkben bizzunk és senkitől mástul se ne várjunk, se ne kívánjunk, mint magunktól“. Az 1832/36-iki országgyűlésen az ő eszméi alapján tanácskoznak és ha ott — Földváry interimális színházépítése miatt — nem érte is el, a mit akart, de elérte azt, hogy az ő agitatójára végre törvénybe iktatják a magyar színészetet.

A mi pedig az 1839/40-iki országgyűlésen a Nemzeti színháznak a nemesség szűz vállaira kivetett 400,000 ezüst forintnyi segély által való életbeléptetését illeti, ebben ismét nem láthatunk egyebet az ósdi táblabíró-politika utolsó vereségénél s az okos előrelátásnak bár utólagos, de elhatározó diadalánál.

E diadal annál nagyobb büszkeséggel tölthet el, mert a magyar nemzet olyannal dicsekedhetik, a mivel Európa egyetlen nemzete sem: hogy színészetét törvényes intézkedéssel nemzetivé tették.

## Évtizedünk egyenesadó-reformjairól.

(Kivonat *Ráth Zoltán* I. tag június 12-én felolvasott értekezéséből.)

Általános elismerésnek örvend az az igazság, hogy az állam feladatai s ezzel szükségletei is szükségkép növekednek az általános emberi haladással. Azok a nagy időszakos hullámzások, melyek az állami hatáskörben az új-korban beállottak, de a közép- és ó-kor államainak egybehasonlítása is azt mutatják, hogy gyorsan haladó korszakok erős állam nélkül nem lehetnek. Századunk az erős haladás s egyúttal az állami élet nagy terjeszkedésének korszaka volt. S míg egy századdal előbb a bölcsészek, a vezető közgazdasági iskolával, a physiokratiszmissal és Smith tanaival azt hirdették, hogy az állam hatáskörében nagy apályra van kilátás: ma egészen más az uralkodó meggyőződés. A manchesterismus hívei az elmélet terén is kihalófélben vannak s minden jel arra mutat, hogy a küszöbön álló XX. század nem apasztani, hanem még inkább erősen szaporítani fogja a közszükségleteket. Mindenekelőtt tapasztalhatjuk, hogy a Smith-től is elismert, sőt első helyre tett feladat, az

idegen államok elleni önvédelem, folyton növekedő teherként alkot. Nyugaton a közgazdasági terjeszkedés érdekében folytatott gyarmatpolitika is fokozott áldozatokat kíván, s ez áramlat szemmel láthatólag terjeszkedik kelet felé. A társadalom élénkülő működésének szabályozása mind több munkát ró az államra. A pur et simple jogállam, Lassalle ez éji baktère, is mindig több és több feladatot kénytelen magára venni, a mint a gazdasági, szellemi és társas élet fejlődik. Napjainkban itt is kimagaskodik a socialpolitikai feladat: a munkás és gazdája közti viszony szabályozása, mely mindegyre nő anyagában. Előhe járul, hogy az állami, községi stb. vállalkozás, e szót a legtágabb értelemben véve, félreismerhetetlenül terjed korunkban.

Rendkívül fontos kérdés, hogy e terjeszkedési irányzatnak minő mélyebb okai vannak, s hogy általános fejlődési törvénnyel van-e dolgunk vagy csak napjaink néhány vezető szellemének összetalálkozó észjárása idézte-e elő e jelenséget, mely azonnal eltűnik, mihelyt irányadó helyen módosul a felfogás és más lesz a hivatalos jelszó? A felelet az, hogy egyrészt technikái, másrészt politikai tényezők hatnak abban az irányban, hogy az állam és az alája tartozó kisebb kötelek aránylag mind több közszükséglet ellátását vegyék magokra. A mint kitűnt, hogy a gazdasági élet sok terén csakis a nagy társas szervezet képes a mai technika előnyeit kiaknázni és az egyes kisebb vállalat egyre kevésbé képes megbirkózni a nagytőke hatalmával: előtérbe nyomul a gazdasági élet központi szervezésének lehetősége. Hogy a vasutak, posta, telegráf, telefon, hajózható csatornák állami kezelésben nagyon jól működnek, az iránt ma már alig van nézeteltérés és mindinkább terjed az a meggyőződés, hogy a hitel és a biztosítási ügy terén is nagy feladat vár az államra: a jegybanktól a földhitel szervezéseig, a biztosítás körében az általános aggság és rokkantság esetére való biztosításig éppúgy, mint a kárbiztosítás különböző ágaiban az államosítás nagyon is közeledni látszik. De nemcsak az anyagi téren, hanem az életszükségletek egyéb, nagyon különböző irányában is oda fejlődnek a dolgok, hogy az egyéni, sőt a kisebb társulásban rejlő erő sem elég kielégítésükre. A tudományok haladása megmutatja, hogy a boldogulásnak módja bonyolultabb, hogy a veszélyek elhárítása sokkal nagyobb szabású berendezést kíván, mintsem csak nem rég is hitték az emberek. A közegészségügy terén az úgynevezett praeventiv beavatkozás, a tudományok terén a természettan, az orvosi tudományok s a statisztikai adatgyűjtés és feldolgozás szolgálhatnak például arra, hogy eredményt elérni csak nagy eszközökkel lehet, melyek az egyes erejét messze túlhaladják. De a közvállalkozás számára foglal le mind több tért korunk demokratikus iránya is. Ez nem



tűri, hogy a szegények garasain a tőkés nyereszkezdjék: ezért követel községi takarékpénztárt, állami biztosítást, községi világító és vasuti vállalatot s így tovább. Azonkívül azért is, hogy a vállalat terheit úgy oszthassa meg, hogy a szegényre abból kevés essék. Oly hozzájárulási arányt, minőt az ú. n. általános teherviselési képesség fejez ki, alkalmazni épp az adóztató hatalmak lesznek hajlandók: ezért kívánja a hódító demokratia az állami és községi vállalkozás kiterjesztését az igazságosság nagy jelszava alatt. E fejlődési irányt sokan socialistikusnak nevezték s az állami despotismus veszélyét látják benne közeledni. Kétségtelen, hogy az állami hatáskör kiterjesztése kétélű dolog, de a modern demokrata kulturállam széles hatásköre egyenesen arra való, hogy biztosítsa a társadalom békéjét, s útját szegje a tömeguralomnak, melylyel a socialdemocratia fenyeget.

Am ha nem is államosítás útján, hanem a szövetkezetek segélyével, sőt a magánvállalatokra gyakorolt behatással elégti is ki a mai állam a közszükségleteket: annyi bizonyos, hogy ezzel szaporítja a kiadásokat. Az eredmény az lesz, hogy az adókat, a polgárok vagyonából eredő bevételeket emelni kell. E mellett a mai kor nem elégedhetik meg a régi osztályuralom hagyományos tehermegosztásával, az igazságtalanságnak bélyegzett teherarányokat nem tarthatja fenn Innen a lázas tevékenység, mely az adóreformok terén jelentkezik. Poroszország 1891-ben módosította a jövedelmi adót, mely reform kedvező eredményei lehetővé tették a föld-, épület- és iparadó átengedését a községeknek s ezek helyébe a kiegészítő vagyonadó behozatalával egy másik személyi adó lépett. Ellenben nem nyerte meg a képviselőház hozzájárulását az örökösödési adóra vonatkozó reformtervezet. Szászország mintaszerű jövedelmi adóját módosította 1894-ben, emelvén a létminimumot és fokozván a magasabb jövedelmek adókulcsát; legújabban a vagyonadó behozatalát tervezte a kormány, melyet a parlament egyszer már elvben elfogadott, de az előterjesztett alakban nem helyeselt. Badenben Buchenberger alatt gyökeres reformtervezetek készültek, míg Hessenben a poroszhoz hasonló irányban módosították a jövedelmi adót s legújabban, 1899-ben, a vagyonadó behozatalát tervezik, a régi hozadékadók kiküszöbölésével. Württembergben egészen új adóként az általános jövedelmi adót akarták behozni, de a két kamara közt támadt, a részletekre vonatkozó eltérésen a javaslat egyelőre hajótörést szenvedett, bár a három éves parlamenti tárgyalás eléggé megmutatta, hogy nemesak a kormány, hanem a parlament többsége is a progressiv jövedelmi adót követeli. A nagy kikötővárosok reformálták a jövedelmi adót s emelték az örökösödési adót, kedvezményekkel a szegényebb osztályok javára.

Németalföld nagy adóreformja egyenesen ez elmélet hatása alatt készült: mestere, Pierson, volt egyetemi tanár, a nagyevű theoretikus. Az új általános vagyonadó a fundált jövedelem megterhelését végzi, míg a nem fundált jövedelem az új keresetadó, mint részleges jövedelmi adó alá esik. A kettő együtt hivatva van mindennemű jövedelmet teljesen utólélni és pedig Pierson felfogása szerint igazságosabban, mint az általános jövedelmi adó, mint főadó, a hozzáfűzött vagyonadóval.

Az osztrák adóreform, mely reánk nézve különösen tanulságos, a hozadékadók régi, hiányos rendszerét modernizálta s az általános jövedelmi adóval betetőzte. A régi kereseti és részleges jövedelmi adó helyébe behozza az általános jövedelmi adót progressív adókulcsal, egészen új, a poroszszaal rokon alapra fekteti a kereseti adót, átdolgozza a járadékadót s ezekhez még a magasabb fizetések adóját csatolja. Az egészet azonban úgy rendezi be, hogy az egyenes adóztatás gócpontja a jövedelmi adó, melynek függelékei a hozadékadók, s a mely hova-tovább hivatva van az utóbbiakat leszorítani és helyettesíteni. Az általános jövedelmi adó első, gondosan előkészített kivetése már számszerűleg feltűnteti, mily jelentékeny mértékben rakta át a reform az adóterhet a gyenge vállakról az erősekre.

Nagy-Britannia jövedelmi adóját a lefolyt évtizedben ismételtén módosította, a kis jövedelműeknek folyton több kedvezményt nyújtván. Gyökeres reformon ment át 1894-ben az örökösödési adó, melynek immár erősen emelkedő, igen nagy vagyonnál közeli rokonok hiányában 18%-ra fokozódó adókulcsa van s egyike a legtöbbet hozó adónemeknek s a legsúlyosabb az összes nagy culturállamok örökösödési adói közt.

Franciaországban történt ugyan kísérlet a valódi általános jövedelmi adó behozatalára, de eredmény nélkül. Valószínű azonban, hogy a személyi viszonyokat egybefoglaló, tisztán külső jelek után induló Peytral-féle ú. n. jövedelmi adó, mely bizonyos progressiót teremt, el fog fogadtatni.

A tengerentúli, nevezetesen északamerikai és ausztráliai reformmozgalmakat is tekintetbe vévén, elmondhatjuk, hogy évtizedünk egyenesadó-reformjain két nagy, egymással kapcsolatban álló vezérelv vonul végig. Az egyik: a tárgyi adók helyettesítése személyi adókkal, a másik az adóteher igazi arányosítása, vagyis egy sokat hangoztatott, de nem valami szabatos kifejezéssel élve, a progressív adóztatás keresztülvitele. Mindent egybevéve, el kell ismernünk, hogy ez újítások nagy lépéssel közelebb vitték a nyugati cultura államainak egyenesadó-rendszerét ahhoz a magas eszményhez, melyet napjaink tudományos irodalma felállított. Sokszor ócsárolt századunk mintha teljes erejét összeszedte volna, hogy utolsó évtizedében pótolja azt, a mit ezen a téren eddig

elmulasztott. S bármit mondjanak is azok, a kik korunk ural-  
kodó eszméivel nincsenek megelégedve: azt az egyet el kell  
ismerniök, hogy a francia forradalom nagy jelszavai közül az  
egyenlőség és testvériség ma jobban érvényesül a köztehervise-  
lésben, mint valaha s a haladás e tekintetben egy évtized alatt  
nagyobb, mint azelőtt egész emberöltők alatt. Az adóreformok  
jelzett iránya egyébiránt csak egy részlete, kiegészítő eleme  
annak a nagy társadalmi reformmozgalomnak, melyet jól-rosszul  
socialpolitikai vagy ethikai iránynak szokás nevezni, s a mely,  
szakítva a liberalismus optimistikus nyugalmával, erős reformokkal  
kivánja a társadalmi solidaritás elvét érvényesíteni a gyengék,  
elmaradottak javára. Ez a nagy mozgalom, a legfontosabb azok  
közül, melyeket századunk a küszöbön álló XX. századnak örökre  
hagy, fogja továbbvezetni, fejleszteni az egyenesadók reformját  
is. S ha e mozgalomnak, mint reméljük, sikerülni fog megóvni  
a jövő társadalmát és államát attól a salto-mortale-től, melyet  
vele a socialdemokrata megtétetni akar: ebben némi érdeme lesz  
azoknak a reformoknak is, melyeket évtizedünk az egyenes adóz-  
tatás terén megindított.

Az a mérték, melyet a vezető culturállamok adótörvény-  
hozása ma már nyújt, arra is jó, hogy a magyar egyenes-  
adóztatás reformjának halaszthatatlanságáról meggyőzzön. Szak-  
köreinkben teljes az egyetértés az iránt, hogy mai egyenesadó-  
rendszerünk, mely az absolutismus korának adórendszerén alapszik  
s annak idején a kor színvonalán állott, ma már elavult s majd  
minden ízében korhadt. Semmi sem köthet bennünket ez idegen  
eredetű s a hetvenes évek pénzügyi nyomorát visszatükröző  
adóztatáshoz, nevetségesen magas adókulcsaival, borzasztó arány-  
talanságaival és cynikus moráljával. Valóban nagy ideje már,  
hogy ez az adórendszer gyökeres reformon menjen át. Az 1848.  
évi törvények meghozták a közteherviselés nagy elvét: ám a  
jövő feladata, hogy ezt kiegészítse a közterhek arányosításának  
nem kevésbé fontos elvével.

## Morbus hungaricus.

(Kivonat dr. *Győry Tibor* június 19-én bemutatott dolgozatából.)

A XVI—XVIII. század sötét emlékei közé tartozik az a járványos betegség, melyet a történelem „morbus hungaricus“ neve alatt örökitett meg; mely hazánkat messze a határain túl hirhedtté tette és szövetségeseinket jobban pusztította, mint a törökök kardja. A XVI. század első felében ütötte fel fejét hazánkban, majd Bécsen át elterjedt Németország, Belgium és Hollandiában. A merre járt, nyomán terjedelmes orvosi irodalom fakadt, mely körülírni igyekezett a bántalom fogalmát; a temérdek szerző közül azonban csak néhánynak sikerült valódi művoltában felismerni. Végig követhetjük ezen irodalomban az időről-időre változó, általános orvosi nézeteket átalakulásuk phasisaiban; alkalmunk van csodálkozni 300 évnél idősebb könyvek világos, logikus értelmességén és bámulnunk viszont azon, hogy alig 40 év előtt mily szerencsétlen kezű commentatorai akadtak a betegségnek. Vannak, bár igen csekély számmal, kik a morbus hungaricus kérdésének tisztázásával megpróbálkoztak. Törekvésük sikertelenségének okát abban látom, hogy a meglévő irodalomnak csupán kis töredékét használták fel; s ha látjuk, mily Proteus-szerű az a kép, melyet a különböző szerzők a bajról adtak, mentségül fog ez is szolgálni az egyes próbálkozásoknak. Mert csupán történelmi sorrendjében és összefüggésében olvasva el a lehetőségig teljes irodalmat — simul el az egyes, kiragadt leírások közt felütlő különbözőség, csakis a rendelkezésre álló összes munkák lánczolatos feldolgozásából ismerhetjük fel a baj nivoltát.

A mikor a morbus hungaricus kérdésének megoldását czélul tűztem ki, első feladatom a lehetőségig teljesen összeállított önálló szakirodalomnak — számszerint több mint 60 szerzőnek — eredetiben való áttanulmányozása volt. Csaknem valamennyi szerző kiemeli, mily pusztítást tett e járvány az emberek közt. Ezen hatásának teljes átérthetéseért magától adódott a második feladat: felkutatni és mérlegelni azon körülményeket, melyek a járvány rombolását lehetővé tették, sőt elősegítették. Nem egyebek ezek, mint azon tényezők, melyek keresésével a czéltudatos járvány-kutatás ma is foglalkozik. Kutatandók voltak ezek értelmében hazánknak járvány jelentkezése és tartama alatt

fennállott hygienikus viszonyai: a talaj, levegő, víz stb. mint általános, — a socialis, nevezetesen az akkori háborús viszonyok folytán előállott változások (megváltozott életmód), stb. mint specialis ártalmak. És kutatandó volt az ezen ártalmaknak kitett egyének szervezete összeségükben.

A többi kérdés, mely szintén igényt tartott tisztázásra, munkaközben önmagától állott elő.

Első sorban érdekes volt annak a magyarázatát keresni, miért nem sikerült a morbus hungaricus kérdését mindeddig véglegesen tisztázni? Az orvostörténetírók, kiket legközelebbről érdekelhetett e baj mivoltát megállapítani, a legtartózkodóbban írtak róla, egységes, megállapodott véleményt pedig eddigelé egyáltalában nem formáltak belőle.

Egy további kérdés az volt, mennyiben állotta a tisztázásnak útját egynémely tévedés, mely gyakran íróról-íróra, nemzedékről-nemzedékre szállott át, s a mely tévedésekből — eredetileg alig néhány sor — a későbbi szerzők kötettségére menő tévességei eredtek. Hogy csak a legfeltűnőbb példát emeljem ki: egy súlyos tévedés vonult végig az egész irodalmon Coberustól Patrubányiig, vagyis 1597-től 1861-ig s adott alkalmat a morbus hungaricusnak, ennek az iszonyatosan öldöklő járványnak összevetésére egy valóban jelentéktelen betegséggel: a „csömör“-rel.

Felderítendőek voltak továbbá azon oki körülmények, melyeknél fogva a németek oly rémségesen pusztultak e betegségben, és kevésbbé már a törökök, s ezzel szemben miért kimélte a járvány oly feltűnően a magyarokat. Ennek magyarázatát abban találtam, hogy míg a magyarok a meglevő viszonyokhoz az átöröklésnél fogva és születésük óta acclimatisálva voltak s tisztán éltek, addig a németeket az idegen és nehezen tűrt klíma, továbbá a megváltozott életmód hajlamosakká tette a morbus hungaricus iránt s azt féktelen dobzódásaik, falánkságuk („voracitas Germanorum“, Tacitus), s fejletlenebb hygienikus érzéküknél fogva nagyobb számban kapták meg, nemcsak mint a magyarok, de mint a törökök is, kiket vallásuk törvényeinek tisztelete, a fel-tétlen alattvalói engedelmesség, testük és környezetük tisztántartása, vagyis röviden szólva: a tőlük függő ártalmaknak elkerülése többnyire sikeresen oltalmazott meg a megbetegedéstől.

A betegség lefolyása röviden a következő volt. Legtöbbször hirtelenül lépett fel egyszeri vagy többszöri rázóhideggel vagy borzongatással. Egyidejűleg undor-érzet, hányási inger, sőt hányás, továbbá fájdalomosság az epigastrialis tájon s hasmenések állottak be. A beteg ereje mindjárt kezdettől fogva s rohamosan lefogyott. Az előbbi tünetekhez szegődtek: a heves fejfájás, szédülés és csillapíthatatlan szomjúság-érzet. A test tapintata igen forró és száraz; éjjel még inkább az, a mint hogy az egész

állapot súlyosbodott. Némelyik beteg nem bírt álmhoz jutni, míg mások folyton elkábultan aludtak. Nemsokára deliriumok léptek fel. A száj is mindinkább szárazabb, a nyelvet szennyes sötét lepedék fedi, s szinte repedezik a szárazságtól; a lehelet bűzös. A pulsus frequens, egyéb állandó sajátossága nincs. Néhány, átlag 3 nap múlva kiütés lépett fel a beteg testén, főleg a mellen és háton, s innen tovább is terjedt. Némelyik szerző szerint az arcz mindig tiszta maradt, mások szerint azt is ellepte a kiütés. De ezzel még nem javul a betegség; a betegek még tovább delírálnak, sőt magukra és környezetükre veszélyessé válhatnak. Később nehézhallás is jelentkezik, a végtagokon többször gangraena. — A baj végződése krízis alakjában szokott történni, rendszerint 14 nap múlva; de mire teljesen visszanyerte erejét a beteg, hetek is elmúltak. A betegek többsége azonban nem gyógyult meg, hanem meghalt a bajban. A prognosis — az összes szerzők kijelentése szerint — felette bizonytalan alapon állott. Ott, a hol legtöbb remény volt a gyógyuláshoz, elpusztult a beteg; a hol a legindokoltabb volt a félelem, ott a betegek sokszor meggyógyultak.

Midőn ezekben a morbus hungaricus kórképét visszatükröztetni igyekeztem, csupán azon tüneteit soroltam fel, melyeket úgyszólván minden szerző felemlített. Csupán rövid váza ez tehát a körlefolyásnak; rövidre fogott lényege a leírásoknak. S ezt leszűrni a sokszor regényes, gyakran ötletszerű leírásokból a diagnostikának alkalmas alakba, — ebben állott feladatomban nehezebb része, nem többé abban, hogy modern terminológiánk kifejezésével, a tisztán kidomborodott *typhus exanthematicus* nevével váltsam fel a „morbus hungaricus” nevet. —

A febris petechialis (mint a hogy a typhus exanth.-t régen nevezték) és a morbus hung. közti analogiát már több szerző igyekezett megállapítani. Jordanus az 1566-iki járványt is annak tartotta; ugyanúgy nyilatkozott 1573-ban a bécsi orvosi facultás is. De a szerzők legnagyobb része — mennél inkább megközelítette ezen igazságot, annál erőszakosabban emelte a válaszfalakat a különbözőnek tartott két bántalom közé, s a morb. hung.-ból minden áron sui generis betegséget akart csinálni. A még legkomolyabban vehető differential-diagnostikai jelek közt találhatjuk azt, hogy a febris petechialisnál az arczon sohasem mutatkozik a kiütés, míg a morb. hung.-nál gyakran azon is van. Tudjuk, hogy ha ez ritkább is, de a typhus exanthematicusnál is előfordulhat. Egy másik megkülönböztető jelnek vették sokan éppen azt, hogy a morb. hung. mindig s már kezdettől fogva hasmenésekkel járt, míg a typhus exanthematicusnál az obstipatio mondható szabálynak. Azonban ebből csak azt látjuk — lévén a többi jelek az egész vonalon végig identikusak a typhus

exanthematikus jeleivel — hogy a *morb. hung. egy a rendesen is súlyosabb typhus exanthematikus volt*, mint a hogy minden fertőző bajnál (így pl. pneumoniánál, scarlatinánál stb.) megszoktuk azt rosszabb indulatúnak nézni, ha lefolyásában hasmenések lépnek fel, mint hogy ha ez obstipatióval jár. És éppen ezen tünet létrehozásában s a bántalomnak általa való súlyosbitásában az idegeneknek hazánkban folytatott életmódja, főleg pedig túlzott élvezeteik működtek közre.

A morbus hung. első kitörését a szerzők 1566-ra teszik. A komáromi táborban ütött ki s innen kiindulva járta be — „die ungarische neue Krankheit“ neve alatt — a külföldet, útjában mindenütt temérdek áldozatot szedve. Azonban már az 1542-iki esztendő az, a melyre első kitörését hazánkban tennünk kell. Langius tábori orvos, ki Brandenburgi Joachim örgrófort kísérte hazánkba a háborúba, egy épp oly tünetekkel járó betegséget írt le, mely a csapatokat megtizedelte, mint a milyen a későbbi *morb. hung.*-nak keresztelt betegség volt. Ő a betegséget *zavvós*-nak nevezte el, a történetírók pedig pontos név megnevezése nélkül emlékeznek meg e járványról. Hogy pedig ez a járvány már morbus hungaricus volt, ezen nézetet megerősíti nemcsak az, hogy a betegség tünetei azonosak voltak a később jelentkezőével, de magyarázatát is adja a *morb. hung.* fellépésének. Mert a typhus exanthematikus tudvalevőleg csakis contagium útján terjed és spontán még sohasem keletkezett. Erre pedig éppen az 1542. esztendőben volt meg az alkalom, a mely évben a pápa kétezer harczt küldött a török ellen segítségünkre. Ezek hurczolták be bizonyára az Olaszországban 1524-től fogva állandóvá lett foltos hagymázt hazánkba. Ily módon záródik — 1542-ben hazánkban közbeiktatásával — a typhus exanthematikus Európában való tovavándorlásának láncza. Sok áldozatot szedett ez a betegség mindenütt, de seholsem többet, mint szövet-ségeseink között hazánkban. Ezért hitték Magyarországot: a *németek temetőjé*-nek.

---

## Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi október 15-én megjelent 4. számában Gerecze Péter „Falképek Nagy-Libercsén (Nógrádmegyében)“ című közleménye nem rég felszínre került templomi festményeket ismertet. Nagy-Libercse tót falu Nógrád vármegye egyik szép völgyében, Losoncztól pár óra járásnyira. Régi, rozoga temploma, mely a falu egyik emelkedettebb helyén áll, csak most lesz majd a sűrű fák közül látható, ha új tornya felépül. Előbb a mult században épült harangláb állott a kőfal-kerítés bejáratán, de ez pusztulóban lévén, az evangélikus hívek új kötorony építésére határozták el magukat, s egy losonczy kőműves-vállalkozóval tervet készítettvén, hozzá is fogtak az építéshez. Mivel azonban a tervekészítő jónak látta az egész templomot új ablakokkal, új mennyezettel és új vakolattal is ellátni, a falak bontása közben régi falképekre bukkan-  
tak. Erről az evang. egyházi gondnok a miniszteriumnak jelentést tevén, a műemlékek orsz. bizottsága ismertetőt küldötte ki a lelet megvizsgálására. Szerinte a nagy-liberesei templom a XIV. század végén vagy XV. század elején épülhetett. A képeknek, melyek többször mentek át pusztuláson, nem nagy művészi becsők van; conventionalis alakokat ábrázolnak s noha vannak bennök sikerültebb részletek is, épp oly igénytelenek, mint a mily igénytelen maga a falusi templom is. — Mihalik József „Régi magyar ötvösművek Abaúj-Torna vármegyében“ című dolgozata a fonyi és korláthi ev. ref. ekkleziák birtokában levő régi szentedényeket ismerteti. — Dr. Reinecke Pál „Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról“ című dolgozatának befejező részét közli. Az emlékek és leletek nyomán a bronzkor negyedik korszakát határozza meg s behatóan szól az anyagművességből vonható következtetésekről. — A *Levelezés* rovatban dr. Sötér Ágost a bruck-újfalusi ásatásról, Téglás István aranyosrákosi régiségekről, Bartalos Gyula honfoglaláskori és egyéb egervideki régiségekről, Cséplő Péter a külső pusztakovácsi leletekről, Középesy Gyula ugyanazon ásatásról és egyéb biharmegyei leletekről közölnek tudósításokat. — Az *Irodalom* rovatban ismertette vannak a következő munkák: Czobor Béla, „Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításán“ (ism. dr. Éber László), Kuzsinszky Bálint „Buda-pest régiségei“, „Vjesnik“, Milleker Bódog „Délmagyarország régiségleletei“. Konecsk József: „Az iparfejlődés története“. — A *Múzeumok és Társulatok* rovatban jelentések olvashatók



az Országos Régészeti és Embertani Társulat szept. 26-iki üléséről, a nemz. múzeumi régiségtár gyarapodásáról 1899. első negyedében, a Vas megyei Régészeti Egyesület szombathelyi régiségtárában tett látogatásokról, a szegedi múzeumról, a szabolems megyei múzeumról, a pécsi püspöki múzeumról, a Bácsbodrogi megyei Történelmi Társulatról és a nagybányai múzeumról. A *Különfélék* tartalma: dr. Pulszky Károly nekrológja, dr. Kaufmann Dávid nekrológja, „Ó-palánkai kolostor“ Pucher Pongrácz-tól; „A régiségletek ügyének törvényhozási szabályozása“, „Archaeologiai szakfolyam“; „Művészettörténeti szünidei tanfolyam“.

2. Az ATHENAEUM ez évi (nyolczadik) évfolyamának második számában Schneller István folytatja „University Extension“ cz. tanulmányát s ez intézmény külföldön való megalakulását ismerteti. — Ifj. Mitrovich Gyula befejezi „Plinius és a görög képirás története“ czimű értekezését, „az utóvirágzás korának“ jellemzésével. — Stromp László „Kant vallástana“ czimű dolgozatát folytatja. — Dr. Pekár Károly befejezi Gustave Le Bon könyvének (az ember-tömegek psychológiája) ismertetését. — Kemény Ferenc tanulmányából „A békeproblema megoldásának egyik módja“ a második közlemény e mozgalom két főirányát ismerteti; a nevelést mint a békeproblema egyetemes alakját mutatja be s a modern nevelésnek néhány hibájáról és hiányáról értekezik. — Dr. Balogh Arthur cikke: „Az állami akarat végrehajtása és az egyéni jog“ az állami akarat végrehajtása feletti bíráskodást és eszméjét veszi taglalás alá az államnak, állami uralomnak és viszonyoknak természetét véden kiindulásul. — Dr. Paule Ákos „A szemléleti módszer az erkölcsi képzésben“ czimű tanulmányának befejező részében az erkölcsi oktatásnak két szemléleti eszközét emeli ki különösebben: az erkölcsi mesét és a drámát; s az erkölcsi codex szabványainak megismertetését két úton tartja eszközölhetőnek, ú. m. a dogmatikus és praktikus úton. — Bodnár Zsigmond cikke: „Mi a romanticismus?“ Brunetiére, Brandes fejtegetéseit bírálja. — Az „Irodalmi rovatban“ Schlauch Lőrincz újabb beszédei és dolgozatai (ism. V.); Jules Arzens: „L'échec du régime parlementaire“ cz. műve; dr. Balogh Arthur: A törvényhozó hatalom cz. munkája; dr. Szigethy Lehel: „A magyar pénzügyi jog vezérfonala“; Le Dantec újabb munkái (dr. Pekár Károlytól) és Überwerth, Grundriss der Geschichte der Philosophie (dr. Szlávik Mátyástól) vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat ez évi harmadik számában Schneller István folytatja az „University Extension“ czimű nagyobb tanulmányát; Belgium, Hollandia, Franciaország és Németország magatartását fejtegetvén ez intézménnyel szemben. — Bodnár Zsigmond befejezi „Mi a romanticismus“ czimű cikkét. Az a főjellemvonás, a melylyel a romanticismus visszaért és a mely halálát okozta: Brunetiére szerint a lyraság, személyes érzelem exaltatiója, az *én* köl-

tészete. De Brunetiére és társai helytelenül ítéli meg a romantikus mozgalmat. A romanticismus meghalt, megölte a túlságos önérzet, az *én* adoratiója, és ennek következtében beállott a lyrismus. — Dr. Balogh Arthur „Az állami akarat végrehajtása és az egyéni jog” című tanulmányában arra az eredményre jut, hogy az állami akarat végrehajtása feletti bíráskodásnak teljesebb kifejtése még általában a jövő feladata. Az államban mellőzhetetlen ugyan az egyes korlátozása, — másrészt azonban épp oly mértékben szükséges az egyes személyítésének, önrendelkező természetének elismerése. A nemzeti élet feladata, hogy e két követelménynek egyaránt eleget tegyen. S hogy ez mennyire sikerül neki, ez mutatja éppen politikai élete tökéletességének fokát, tehát az ösemberi fejlődés tekintetében érdekességét is. — Stromp László „Kant vallástaná”-ról szóló befejező közleményében a tiszta morális vallás és a kijelentett vallás közti lényeges különbséget tünteti fel s a legnagyobb hódolattal hajol meg azon mély erkölcsi felfogás előtt, mely Kant minden sorából kisugárzik. De valójában mégis csak a rationalismus aratott legbővebben az ő tanaiból. A philosophiai morál, éppén mert nem vallásos alapokon nyugszik rendszerint, még mindig csődöt mondott; a keresztyén morál, mert a vallásban gyökeredzik, élet és igazság. — Kemény Ferencz „A békeproblema megoldását” tárgyalván, a chauvinismus természetrajzát adja; aphorismákat közöl a hazafiságról, s a hazafias superlativusok ismertetésével tanulságokat von le: „Egy nagy államférfi azt mondá a tanítókról, hogy azok vívták ki a hadjárat diadalát. — Higgyük azt, hogy azok fogják kivívni a béke diadalát is”. (Jókai). — Dr. Somló Bódog „A matriarchialis családi szervezet kérdéséhez” nyújt érdekes adalékot. — Palágyi Menyhért „A hellenismus és a Philonismus cosmogoniáját” tárgyalja. (I. közl.). — Dr. Pekár Károly „Adalékok a positiv psychológiához” czímen, Edigernek a német természetvizsgálók gyűlésén tartott felolvasását (Az agypályák kifejlődése az állati sorban) ismerteti. — Utolsó cikkek: Várnai Sándor nagyobb tanulmánya „A jogi szakoktatás reformjáról”, melyben a miniszteri törvénytervezetet és a jogi karnak erre vonatkozó véleményét ismerteti és kíséri reflexiókkal, egyben positiv javaslatokkal is szolgál a nehéz kérdés megoldását illetőleg. — Az „Irodalom” rovatban W. Rudeck: *Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit* cz. műve; a „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie” folyóirat 1—2. füzeté; s a „Philos. Studien” Wundt folyóiratának 1—2. füzeté vannak ismertetve.

3. BUDAPESTI SZEMLE szeptemberi füzetének tartalma: Richter Aladár *Természettudományi állapotaink*-ről ír. — Hegedűs Loránt *A magyarok kivándorlása Amerikába* című tanulmányából a második közleményt adja. Ebben az Egyesült-Államok bevándorlási politikájának új fordulatát ismerteti, melynek éle mindjobban éppén a magyar bevándorlók ellen fordul. Szól a kivándorlás akadályozásáról

nálunk. — Gr. Zichy Jenő *Oroszországi és keletázsiai expedíciójáról* szóló jelentését fejezi be. — Földes Béla folytatja *Quota-tanulmányok* című cikkét. E közleményben a quota-problema centralis kérdésére tér át. E kérdés pedig az, mily úton juthatni el két vagy több nemzet viszonylagos adózó képességének megállapításához. — Berzeviczy Egyed *A szepesi 13 város reoccupatioja 1769* címmel az 1769 áprilisban történt eseményeket ismerteti a Berzeviczy családi levéltárban lévő eredeti irományok alapján, a mely évben a Zsigmond király alatt 1417-ben Lengyelországnak zálogba adott tizenhárom szepesi város és a lublói uradalom ismét egészen Magyarország hatósága és közigazgatása alá került. — Kont Ignác *Magyar emigránsok levelei Chassin Károly Lajoshoz* címmel Magyarország egyik régi külföldi barátjáról ír elismerő sorokat, majd közli azon leveleket, melyeket az ötvenes években Kossuth, gr. Teleki László, Czecz tábornok, Jósika Miklós, Henszlmann Imre irtak hozzá. — A szépirodalmi részben van Leskovár Jankó *Roskadozó kastélyok* című regényének befejező része Margalits Ede fordításában. — Ezután Szaboleska Mihálytól *Anyám csókja* című eredeti verse, Lecont de Lisle *Az utolsó illusio* költeménye Vargha Gyula fordításában következnek. — Gombocz Zoltán *Bánk bán egy ismeretlen francia földolgozása* című cikkében Durrieux Lajos egy francia feldolgozását ismerteti, mely bennünket annál közelebbről érdekel, mert ha nem is közvetlenül, Katona tragédiájával van némi kapcsolatban. Az Értesítőben Tissié Ph.: Az elfáradás és a testgyakorlás, ford. Csapodi I., Soubies, A. Histoire de la musique; Hongrie (Kereszty Istvántól), Wurzbach W.: Lope de Vega und seine Komödien (Kropf Lajostól) című munkák vannak ismertetve.

Ugyanezen folyóirat októberi füzetének tartalma: Heller Ágost *A toll és a könyv* czimen Besant angol író „The pen and the book” című könyvéből közöl ismertetést. — Hegedüs Loránt folytatja tanulmányát *a magyarok kivándorlásáról Amerikába*. E harmadik közleményében szól a kivándorlás okairól, a visszahatásról; a Felvidék helyzetéről a kivándorlás és bevándorlás következtében. — Heim Péter *A levéltitok* czimen következő kérdések megoldásával foglalkozik: Mit kell levél alatt érteni? Ki tekinthető valamely levél jogos tulajdonosának s meddig terjednek jogosítványai? Ki köteles a levéltitkot megőrizni? Meddig terjed a levéltitok? Ha a levéltitok megsértetett, kinek van keresetési joga? Mely esetekben bonthatnak föl zárt leveleket harmadik személyek, a nélkül, hogy a levéltitok megsértése főnforogna. Mind eme kérdéseket a történelem és nemzetközi gyakorlat segélyével tárgyalja. — Baksaý Sándor *Az Iliász hetedik énekének* fordítását adja. — Ezután *A mese vége* című orosz elbeszélés következik Lonczay Elek fordításában. — A költemények közt van *Az Arany-szoba* Lévaý Józseftől és *A kovács* című ballada Kozma Andortól. — Szigetvári

Iván Rostandnak nagy sikert aratott *Cyrano de Bergerac* című drámáját ismerteti. — Kropf Lajos *Az angol könyvtárakról*, különösen a London Library-ről és Birmingham Library-ről közöl ismertetést. — Farkas Jenő *Munkásviszonyok egy amerikai gyárban* címen ír a Dayton-ban (Ohio) lévő National Cash Register Company gyár és munkások közt levő viszonyról. Az Értesítőben Jókai: Költemények, Knapp: Life, writings of G. Borrow, Pautz O.: Muhammeds Lehre von der Offenbarung, Steffen: England als Weltmacht, Hadow: A croatian composer című munkák vannak ismertetve.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi negyedik füzetében első helyen Erdélyi Pál ismerteti „Balassa Bálint leveleit“. Eddig Balassának három leveléről volt tudomásunk; időrendben az elsőt az Athenaeum nagy irodalomtörténetében Beöthy Zsolt facsimilében adta ki. Kelte 1584. december 28. Szikszó. Második ismert levelét Hatos Gusztáv közölte a Századok 1876. évi folyamában; ez Szántón 1585. július 22-én kelt és Sövényházi Móríc Balázshoz van intézve. Tudomásunk volt még egy harmadik magyar leveléről, mely a nemz. múzeum oklevelei közt van meg s Újvárott 1488. márcz. 7-én kelt; ez azonban néhány erős kifejezése miatt eddig nem volt közölhető. E levelek számát Erdélyi Pál a Balassa-család levéltárából három újjal szaporítja. Az egyiket 1577. júl. 20-án, a másikat ugyanez év szept. 29-én s végül a harmadikat nov. 22-én Balassa Andráshoz, unokabátyjához intézte. E levelek Balassa Bálint élettörténetéhez új adalékokat tartalmaznak. — Bernáth Lajos folytatja és befejezi „Protestáns iskoladrámák“ című közleményét. Részletesen megismerteti a Turnus, Florentina és Naso című színdarabok és a Thetis és Lieus című dramatizált vitaközlés tartalmát. Értekezéséből kitűnik, hogy a protestáns puritanismus nem volt ellensége az ifjúság efféle nemesebb szórakoztatásának; nemcsak Patak és Losoncz, hanem kikéri a maga igaz jussát ezen a téren Debreczen s a kies Erdély is és a protestáns iskolai színmű-irodalom nemsokára elfoglalja méltó helyét a hazai katolikus szerzetesrendeknek effajta elmetermékei mellett. — Császár Elemér folytatja és befejezi „Horatius és Verseghy“ című tanulmányát. Verseghy összesen kilencz költeményét írta Horatius nyomán, ezenkívül egykettőn érzik még hatása. Kettő közülök nem is utánzás, hanem határozottan fordítás, azzal az eltéréssel, mely Verseghynek, mint theoretikásnak a felfogásából következik, hogy a mythologiai vonatkozásokat és célzásokat elhagyta s megfosztotta a költeményeket a classikus életből és világnézetből vett metaphoráktól. Érdekes az az átdolgozás, melyben Horatiusnak *Maecenas atavis* ... kezdetű hires ódáját átalakítja; nem valami pártfogóra, hanem az egész nemzetre vonatkoztatja. A költő erős magyarsága mindjárt kitör a második sorban. A mint Kölcsey örömmel mondta el magáról: „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak,“ ő is büszkélkedik,

hogyanak a nemzetnek fia, mely Attila véréből ered. Horatius ezután megkezdvén a sorát az emberiség ideáljainak, eszményeinek, mindjárt hibát követ el: a rómaiakra alkalmaz egy speciális görög vonást, átviszi Rómába a görög ifjú legnagyobb álmát, legszebb reményét, az olympiai pálmát. Verseghy nem esik ebbe a tévedésbe, s a két görög-római ideál helyett a mai ember lelkének két uralkodó vonását emeli ki: az ambíciót a politika terén és a gazdagodás vágyát, mely szívesen öltözik az emberi szeretet köntösébe. Általában igen tanulságos e két költemény összehasonlítása. — Az adattár tartalma: dr. Dézsi Lajos-tól: „Adatok Pápai Páriz Ferencz életéhez“ (második, befejező közlemény); dr. Récsy Viktor-tól: „Kalászat a pannonhalmi kéziratából“; Latkóczy Mihály-tól: „Kazinczy Ferenczné gróf Török Sophie folyamodása kölcsönért családi perben“; Gyulai Ágost-tól: „Szilágyi István levele Arany Jánosról“. Ezután dr. Bartha József „A Toldi-monda“ című munkája van ismertetve. Végül irodalomtörténeti repertoriummal záródik a füzet, melyhez a kilencedik évfolyam név- és tárgymutatója is mellékelve van.

5. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE július havi füzete dr. Jankovich Béla a magyar közgazdasági társaság ülésén bemutatott nagyobb pénzügyi tanulmányának első részét közli ily cím alatt: „Agio és áralakulás az osztrák-magyar monarchiában 1867–97-ig, vonatkozással a világpiacz viszonyaira“. Szerző az összegyűjtött adatokból a nagy árucikkek árhullámozásának jelzőszámát igyekszik megállapítani az angol statisztikus, Sauerbeck index-number rendszere szerint. Mint az angol tudós, ő is 45 nyers árucikk évi átlagárát kutatta ki Ausztriában és Magyarországon a jelzett 30 évre, s hat csoportban (élelmi cikkek: gabonaneműek, állati termények és gyarmati cikkek: továbbá anyagok: ásványok, szövöczikkek és vegyes cikkek) összesítve, az angol árakkal hasonlította össze s mindenik csoportra nézve az eredményeket az agio hullámozásával együtt külön graphikai táblázatban tünteti föl. A monarchiára és Angliára vonatkozó ár-adatok egyöntetűvé tétele végett számos magyarázatokat told a táblázathoz, de általában mégis konstatalhatja, hogy a nyert átlagok elég jól megegyeznek egymással, különösen az évi áringadozás tekintetében, annak jeléül, hogy a monarchia árátlagai a világpiacz áraival egyenlő alakulásnak vannak alávetve. Általában véve az utolsó tizenöt évben valamivel magasabbak az árak minálunk, mint Angliában, a mit a monarchia különleges viszonyain kívül különösen az magyarázhat meg, hogy a gabonaneműek ármaximuma Európában mindinkább mifelénk közeledik. Az agióra vonatkozólag kimutatható, hogy emelkedő külföldi árakkal agiónk csökken és megfordítva áreséssel emelkedik. Értekezése végén a 45 árucikk jelzőszámát táblázatos csoportosításban közli az agió évi átlagával együtt. — Ezután következik dr. Fenyevessy József „A Musée social“ című értekezése, melyben a nem-

rég elhunyt Chambrun gróf nagyszabású alkotását, a párisi „Musée social“-t ismerteti, különös részletességgel szólva annak irodalmi tevékenységéről és tanácsadó szolgálatáról, melyek Franciaországban a közgazdasági, különösen socialpolitikai tevékenységét az intézetnek alig öt évi fennállása óta rendkívül fejlesztik. Szerző azt hiszi, hogy bár nálunk Chambrun gróf utánzója nem számíthatunk s e szerint ilyen anyagi eszközök előreláthatólag nem fognak rendelkezésünkre állani, szerí a socialpolitikával foglalkozók egyesülése mégis nagyon sokat lendíthetne e téren, különösen a munkások sorsa javítását és a társadalom többi részével való harmonikus egyesülését illetőleg. — Az *Irodalmi Szemle* rovatban a „Magyar biztosítási évkönyv“-nek egyik cikke, Altenberger Gyula értekezése, az életbiztosítási díjtartalékokról közöltetik mutatóványként. — A *Statisztikai Értesítő*-ben —r a drezdai hivatalos fölvételt az iskolás-gyermekek ipari mellékfoglalkozásáról ismerteti. — Végül kilencz oldalra terjedő *Könyvszemle* van a legújabbban megjelent közgazdasági művek és jelentékenyebb cikkek fölsorolásával.

Ugyanezen folyóirat auguszt. füzetében első helyen György Aladár „A földmivesek és a német socialisták“ cím alatt a socialdemokrata párt tudományos zászlóvivőjének Kautsky Károlynak nemrég megjelent „Die Agrarfrage“ című terjedelmes munkálata kapasan ismerteti azt a mozgalmat, hogyan igyekeznek most a német socialisták politikai okokból megnyerni maguk részére a földmivelőket, kikkel azelőtt nem törődtek. Előbbeni álláspontjuknak lényeges megváltoztatásával ma már nem hangsúlyozzák a magánbirtok megszüntetésének szükségét, sőt megengedik azt is, hogy a leendő socialista államban önálló parasztbirtokok lesznek, csak a nagybirtokokat teszik köztulajdonná. Kautsky különben újból hangsúlyozza s lehetőleg statisztikai adatokkal is igyekszik kimutatni, hogy a nagybirtok teljesen tönkréteszi a parasztgazdaságokat és még inkább a parasztgazdákat, kik nyomorra jutnak, melyből csak a socialisták által megteremtendő új ipart és földmivelést egyaránt reorganizáló társadalmi rend menti meg őket. Addig is azonban 20 pontból álló programot állít fel, melyek nagyobb része analog a gyármunkások követelésével. — Ezután dr. Tóth Jenő „A kötött birtok agrárpolitikai szempontból“ című tanulmányában összeállítja azokat az érveket, melyek a közgazdákat és társadalmi reformereket a földbirtok szabad forgalmának korlátozására vezetik s kimutatja, hogyan történt e tekintetben a körülmény átalakulása hazánkban, hol alig egy pár évvel ezelőtt agrárpolitika alatt még valami conservatív és retrográd irányzatot értettek. Szól ezután a parcella-minimum és a birtokminimum kérdéséről, a telepítésekről, hitbizományokról s különösen németországi és hazai adatokra hivatkozva elmondja nézetét, hogy mennyit s mily körülmények között lehetne mindezekből megvalósítania az államhatalomnak. — Az *Irodalmi Szemle* rovatban dr. Simkhovitsch Wladimir gróf „Die Krisis der Sozialdemokratie“ című

tanulmányának ismertetését olvassuk, melyben részletesen tárgyalja, hogy különösen Stammler és Bernstein műveinek megjelenése óta mennyire megingott a hit Marx tana tudományos alapelveivel szemben még a szociáldemokraták között is, s hogy éppen a főkérdések, a materialistikus módszer, az éles ellentét a proletárok és kapitalisták között s az osztályharc nélkülözhetlensége csaknem teljesen elvesztették tudományos alapjukat. — A „*Statisztikai Értesítő*“-ben egy, a müncheni „*Allgemeine Zeitung*“-ban folyt tudományos polémia kapcsán a *mellékfoglalkozás számbavételéről* van szó, mely jobbra kimutatja, hogy a foglalkozási statisztikában a jelenlegi kutatásoknál jóval tovább kell menni a mellékfoglalkozások adatainak összeszerzésében, mert jelenleg éppen ez a statisztika gyakran ferde helyzetben mutatja be az ipari foglalkozást a mezőgazdasági foglalkozás rovására. A füzet végén 10 lapra terjedő „*Könyvszemle*“ van a közgazdaságtan körére vonatkozó újabb könyvekről és tanulmányokról, 11 szakcsoport szerint részletezve.

Ugyanezen folyóirat szeptemberi füzetében dr. Jankovich Béla folytatja „*Agio és áralakulás az osztrák-magyar monarchiában 1867—97-ig vonatkozással a világpiacz viszonyaira*“ című tanulmányát. Adatok és érvek özönével mutatja ki, hogy mindaddig, míg 1879-ben az ezüst szabad kiverését és annak korlátlan forgalmát be nem szüntettük, valutánk külföldi árfolyama az ezüstérték ingadozásával volt összefüggésben, a minek folytán csak bizonyos határok között ingadozhatott. Arany valutánk agiója és a belföldi áralakulás között oly összefüggés van, hogy növekvő agióval áraink magasabbak a külföldi árátlagnál, ellenben csökkenő agióval alacsonyabbak a külföldiekénél. Tehát agiónk és belföldi áraink között határozott összefüggés van, a mit a hivatalos osztrák valuta-statisztika megtagad. A kiviteli cikkek árkülönbözete és az agio között már nehéz az összefüggést kimutatni. Belföldi árainkra azonban nemcsak a külföldi ár, hanem a a külföldi váltóárfolyam is irányadó, a mely utóbbi emeli árainkat, ha valutánk külföldi értéke alacsony, azaz agiónk magas, viszont csökkenti akkor, midőn az agio csekély. Nem helyes tehát az a feltevés, hogy az agiót valutánk belföldi inflatioja idézi elő, a melylyel a pénzforgalom tényleges évi szaporodása vagy apadása össze nem egyeztethető, az agio hullámszásának oka kizárólag oly körülményekben keresendő, a melyek a világpiacon egy irányban hatnak az ottani aranyárakra és valutánk értékére és egyszersmind minálunk is módosítják a belföldi áralakulást és annak paritását a külfölddel szemben. E jelenségek theoretikus magyarázatát külön fogja szerző megkísérteni. — Utána H. A. „*A gyermekhalandóság statisztikája*“ cím alatt Prinzing J. művét ismerteti, ki Európa nagyobb országaiban lehetőleg minden adatot összegyűjtött e tárgyra vonatkozólag. Eredményei azt mutatják, hogy a gyermekhalandóság terén a 70-es évek óta némi javulás látható ugyan, de a legtöbb országban igen csekély, legjelentékenyebb Olaszországban, Svájcban, Hollandiában s a Skan-

dináv-félszigeten. A nagy halandóságot első sorban a gyermekek természetes gyöngesége, de azután az ápolás módja okozza s ez magyarázza meg, hogy a műveltebb városokban és a vagyonosabb osztálynál csaknem kivétel nélkül kisebb az, mint falun vagy gyártelepeken. Természeti okok, eredet, betegségek, sőt még a törvénytelen születés is csak másodrangú tényezők. — Az „Irodalmi Szemle“ czimű rovatban „Az élettartam növekedése“ czim alatt György Aladár azt mutatja ki, főkép Ballod Károlynak hasontárgyú tanulmánya alapján, hogy az átlagos életkor az utóbbi évtizedekben a statisztikai észleletek szerint szabályosan emelkedőnek mondható, különösen a vagyonos és művelt népeknél. Az ausztráliai gyarmatokban van a legkedvezőbb arány, a legkedvezőtlenebb pedig a nagyipari telepeken Manchesterben jobban pusztít a halál, mint akár Keletindiában, mely a ragályok ősi fészke. Jelenleg megközelítőleg a városi lakosságnál 68, a falun 73 év az átlagos élettartam a felnőttek között. — Ezután — R. Durban Vilmos leírását ismerteti a *szibériai nagy vasiútról*. — A „Statisztikai Értesítő“ rovatban — d. az északamerikai Egyesült-Államok *munkás-statisztikai hivatalát* ismerteti, különös részletességgel szólván a kiadványokról és a munkáskérdésre vonatkozó tárgyak feldolgozásáról. — A füzetet 9 oldalra terjedő „Könyvszemle“ zárja be a legújabbban megjelent közgazdasági művekről és nagyobb tanulmányokról.

6. A MAGYAR NYELVÖR júliusi füzetében Szily Kálmán a *jós* szóról ad új magyarázatot. E szerint a *jós* semmi összefüggésben sincs a *javas*-sal, a melylyel az eddigi magyarázók kapcsolatba hozták, mert a nyelvtörténeti nehézséget nem számítva, a két szónak egymástól elütő jelentése is külön eredetre utal. A *jós* jövődől, de nem gyógyít soha, ellenben a *javas* gyógyít, de nem jövődől. A *javas* a *jó* melléknév származéka, a *jós* ellenben a régi *joh* „exta, intestina“ szónak -s képzős alakjából, *johos*-ból vonódott össze, a melyet mint személynevet régi oklevelekben, *jonhos*, *johhos* változatokkal is, igen gyakran találunk. Ez a *johos* pedig eredetileg azt a személyt jelentette, a ki a belekből, *johokból* jövődölt. — Simonyi Zsigmond *Elévvült hibák és látszólagos hibák* czimű akadémiai fölolvasásának befejező részét közli, a melyben idegen eredetű, de már teljesen meghonosodott hasonlatainkat, közmondásainkat s az idegen mondatani hatásokat mutatja ki s ez utóbbiak között az *el van utazva* kifejezést védi hosszasan. — Körösi Sándor *Magyartalanságok* czimű fölolvasásából a függő beszéd s a kételkedést kifejező mellékmondatok igemódjáról szóló részt olvassuk. — Kallós K. Zsigmond azt fejtegeti, hogy az *alig* határozó szónak a magashangú *elig* ejtése az eredetibb, a mely majdnem gyakoribb használatú is mind a régiségben, mind a népnyelvben. Ez az *elig* pedig szerinte nem egyéb, mint az *elég* szó, úgy hogy pl. ez a mondat: *aligha meg nem bánod*, eredetileg így hangozhatott: *elég, ha meg nem bánod*. Ezzel kapcsolatban a *csak* eredetére nézve is azt sejtí a



czikkíró, hogy e határozószavunk a *sok* szóból keletkezett; pl. az olyan mondatokat, mint „*csakhoggy* szép orczádat még egyszer láthatom“, eredetileg így mondhatták: *sok*, hogy stb. — Kiss Ernő Ekker J. Szendének Gyöngyösi nyelvéről írt dolgozatára tesz több helyreigazító megjegyzést, minthogy Ekker Gyöngyösit főleg a Dugonics-féle kiadás alapján tanulmányozta, a mely pedig nem teljesen megbízható. — Az Irodalom rovatban Bánóczy József az Izraelita Irodalmi Társulattól kiadott bibliafordítás nyelvét védelmezi — A Nyelvtörténeti Szótárhoz című rovatban Nagyszigethi Kálmán számos helyreigazítását olvassuk — Egyéb kisebb rovatok: Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. A német-magyar szótárhoz. Egyveleg Népnyelvhagyományok.

Ugyanezen folyóirat augusztusi füzetének első közleményei Szarvas Gábor, a folyóirat megalapítója emlékének vannak szentelve. A szerkesztő a Szarvas szobrának leleplezésén, július 2-án szavalt ódát Sajó Sándor-tól és Beöthy Zsolt-nak ünnepi beszédét közli első helyen. — Utánuk Réthei Prikel Marián fejtegetése következik a *huszár* szóról. A cikkíró nem fogadja el Szarvas magyarázatát, amely szerint a *huszár* szónak az ószlovén *hursarj*, 'räuber' volna az őse, minthogy egyrészt az ószlovén alakból a magyarban természetes hangfejlődés szerint nem *huszár*-nak, hanem *hurszály*, *husszály* vagy *huluszár*-nak kellett volna fejlődnie, másrészt pedig a *huszár* szónak a magyarban az ószlovén nyelvbeli 'rabló' jelentését nem lehet kimutatni. A cikkíró szerint a magyar *huszár* szó ősrégi kölcsönvétel a törökségből, a melyet még Ázsiából hoztunk magunkkal, s nem lehet más, mint a török *khazar*, *khuzar* 'kalandos levente, rabló-lovag' szónak ivadéka, a mint már Vámbéry magyarázta. — Barth József az új Nagy Szótár terjedelméről és feladatáról értekezik s Zolnai Gyula fölfogásával szemben (I. Akad. Értesítő febr. füzet) azt vitatja, hogy az új szótár tisztán a mai köznyelv szókészletének teljes összegyűjtése legyen, minden elavult régiség és minden tájszólásbeli különlegesség kihagyandó volna belőle, mint a mely a köznyelvhez nem tartozik. E végből azonban az Akadémiának mindenekelőtt három teendője volna, ú. m.: a) a Nyelvtörténeti Szótár hiányainak mielőbb való pótlása, b) az új Tájszótárnak lehetőleg hamaros elkészítése és c) a nyelvújítás szótárának elkészítése és kiadása. — Csűrös Ferencz Gyöngyösi és a Nyelvtörténeti szótár című cikkében az Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról című, Gyöngyösi-nek tulajdonított verses munkának érdekesebb szavait és kifejezéseit ismerteti. — Az Irodalom rovatban Csendes Aladár Jakab Ödön Élet című elbeszélés-gyűjteményének nyelvét bírálja. — A Magyarázatok, helyreigazítások rovatában Zolnai Gyula a Melich Jánostól fölfedezett és közzétett Gyöngyösi Glosszák magyarázataira tesz helyreigazító észrevételeket. — Egyéb kisebb rovatok: Nyelvművelés. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népnyelvhagyományok.

## A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

### HUSZONHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

#### Az I. osztály hetedik ülése.

1899. október 9-én

Szász Károly t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond, P. Thewrewk Emil r. tt.; Badics Ferencz, Endrődi Sándor, Gyomlay Gyula, Halász Ignác, Hegedűs István, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, id. Szinnyi József, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Pauer Imre, Schvarcz Gyula, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár

152. Az osztályelnök, üdvözölve az osztályt a nyári szünet után, megnyitja az ülést.

153. BAYER JÓZSEF l. t. „A nemzeti játékszin, mint közügy“ című székfoglaló értekezését olvassa föl. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

154. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEINRICH GUSZTÁV r. és RIEDL FRIGYES l. tagokat kéri föl.

### HUSZONHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

#### A II. osztály hatodik ülése.

1899. október 16-án.

SCHVARCZ GYULA r. t. elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Szilágyi Dezső t. t.; Czobor Béla, Hampel József, Vécsey Tamás r. tt.; Gaál Jenő, Nagy Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt.; Gyomlay Gyula, Kúnos Ignác l. tt. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

155. MAHLER EDE, mint vendég, fölolvassa „II. Rhamses és az exodus“ című tanulmányát.

156. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéretnek: VÉCSEY TAMÁS és HAMPEL JÓZSEF r. tt.

### HUSZONNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

#### A III. osztály hetedik ülése.

1899. október 23-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Högyes Endre, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner Sán-

dor, Lengyel Béla, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos, Wartha Vince r. tt.; Daday Jenő, Franzenau Agoston, Genersich Antal, Hankó Vilmos, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Mágócsy-Dietz Sándor, Mocsáry Sándor, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Staub Móricz, Tötössy Béla l. tt. — Más osztályból: Gyomlay Gyula l. t. — Jegyző: König Gyula, osztálytitkár.

157. HELLER ÁGOST r. t. jelentést tesz a nemzetközi mathematikai és természettudományi bibliographia ügyében.

158. DADAY JENŐ l. t. „Uj-guineai szabadon élő nematodák“-ról értekezik.

159. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t. „Az állócsillagok tengelyforgásáról“ értekezik.

160. SZARVASY IMRE „Az indulinok előállításáa elektrotechnikai úton“ című dolgozatát bemutatja Ilosvay Lajos l. t.

161. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére DADAY JENŐ és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat kéri föl.

## HUSZONKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

### Tizedik ö s s z e s ülés.

1899. október 30-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Bartal Antal, Fejérpataky László. Fraknoi Vilmos, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Koch Antal, König Gyula, Láng Lajos, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schwarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, ifj. Szinnyi József, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt. — Badies Ferencz, Bayer József, Békefi Remig, Borovszky Samu, Bubics Zsigmond, Csánki Dezső, Fayer László, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Kúnos Ignác, Marczali Henrik, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Négyesy László, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Staub Móricz, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

162. NÉGYESY LÁSZLÓ l. t. emlékbeszédet tart Volf György r. t. felett. — Az emlékbeszédek során közzé fog tétetni.

163. A főtítkár fölolvassa Waldeyer Vilmos k. tag levelét, melyben az október 9-iki összes ülés rá vonatkozó határozatáért köszönetét fejezi ki s bejelenti, hogy legközelebbi tudományos dolgozatai egyikét, közzététel végett, a M. Tudom. Akadémiának óhajtaná benyújtani. — Örvendetes tudomásul vétetik.

164. Az I. osztály előterjesztésére az Összes ülés megengedi, hogy 1. a „Nemesis“ című szomorújáték, mely tévedésből a Telekipályázatra jelentetett be, áttétessék a Karátsonyi-pályázathoz, s hogy 2. „A sratók“ című s „Halál vagy győzelem“ jeligéjű költemény, mely a főtítkári hivatal helyett az I. osztályhoz küldetett be, a Farkas-Raskó-pályázathoz résztvehessen.

165. Az Eperjesi Széchenyi kör meghívta az Akadémiát a folyó hó 29-én tartott Petőfi-ünnepére. A főtítkár jelenti, hogy Elnök úr megbízásából, az Akadémia képviselőtára, HERCZEG FERENCZ l. tagot kérte föl. — Tudomásul vétetik.

166. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat november 5-iki közgyűlésén az Akadémia képviselőtára TÉGLÁS GÁBOR l. t. kéri föl.

167. ÓVÁRY LIPÓT l. t. jelentést tesz a cividalei emlékünnepről, melyen Akadémiánkat képviselte. — Elnök úr indítványára, jelentés-tevőnek az Akadémia köszönetét fejezi ki.

168. Az I. osztály jelenti, hogy *a)* a Teleki-pályázathoz Jókai Mór t., Heinrich Gusztáv r. és Vadnay Károly l. tagokat (a Nemzeti Színház pedig Gabányi Árpád és Somló Sándor urakat); *b)* a Karátsonyi-pályázathoz Léway József r., Bereczik Árpád, Rákosi Jenő, Herczeg Ferencz és Bayer József l. tagokat; *c)* a Péczely-pályázathoz Beöthy Zsolt, Gyulai Pál r. és Négyesy László l. tagot; *d)* a Léway-pályázathoz Heinrich Gusztáv r., Bánóczy József és Badies Ferencz l. tagot; *e)* a Farkas-Raskó-pályázathoz Endrődi Sándor, Lehr Albert és Riedl Frigyes l. tagot; *f)* a Lukács Krisztina-pályázathoz gr. Kuun Géza t. és Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát l. tagokat választotta meg bírálólul. — Tudomásul vétetik.

169. Az I. osztály előterjesztésére dr. Váczy János úrnak az engedély megadatik, hogy „Kazinczy Ferencz levelei“ czimű dolgozatát az osztály ülésén személyesen olvashassa föl.

170. A II. osztály jelenti, hogy *a)* az Első Magyar Ált. Biztosító-Társaság pályázatához Földes Béla és Nagy Ferencz l. tagokat; *b)* a Vitéz-pályázathoz Thaly Kálmán és Thallóczy Lajos r. tagokat; *c)* a Vigyázó-pályázathoz Acsády Ignác és Márki Sándor l. tagokat választotta meg bírálólul. — Tudomásul vétetik.

171. A Történelmi Bizottság és a Történelmi Társulat igazgatóválasztmánya között a Történelmi Tár további kiadására nézve kötött szerződés, a II. osztály ajánlatára és Pauler Gyula osztályelnök szóbeli indokolására, jóváhagyatik.

172. A Történelmi Bizottság és a II. osztály ajánlatára BÉKEFI REMIG és BOROVSKY SAMU l. tagok a Történelmi Bizottság tagjairól megválasztatnak.

173. A Széchenyi-Múzeum részére érkezett ajándékok: *a)* Preisner Ignácztól: Ungarns Staatsmänner, Parteiführer etc.; *b)* Einiges über Ungarn. Nach dem „Néhány szó a löverseny körül“ stb. — 2. Schumacher Sándortól: A „Fyens Stiftstidende“ (dán lap) 1899. május 4-iki száma. — 3. A nagy-körösi főiskolától: A nagy-körösi főiskola önképző-társulata „Széchenyi-emlékkönyve“ 1861. — 4. Az Eperjesi Széchenyi-Körtől: Az Eperjesi Széchenyi-Kör Évkönyve 1897 98.“ — 5. *a)* Id. Szinyei Józseftől: Különféle hirlapok Széchenyiről szóló cikkekkkel; *b)* Gyászjelentés gr. Széchenyi István édes anyja haláláról. — 6. Vukasinovits Józseftől: A Magyar Mérnök- és Építészegylet Heti Értesítője („A magyar pantheon Széchenyi szellemében“ czimű cikkel.) — Köszönettel vétetnek.

174. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Budapest székesfővárostól: Budapest Régiségei. — 2. B. Hornig Károlytól: A veszprémi püspökség római oklevéltára. II. k. — 3. Vajda Odón: Szent Bernát Élete és Művei. — 4. Gyulai Pál r. t.: Fáy András jegyzékkönyve. — 5. Myskovszky Viktor l. t.: Memorandum pusztuló nemzeti műemlékeink megóvása s fentartása érdekében. — 6. Kúnos Ignác l. tagtól: Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme. (Radloff gyűjtem.) — 7. Stein Aurél k. t.: The Ancient Geography of Kashmir. — 8. Stein Lajos k. t.: An der Wende des Jahrhunderts. — 9. Mandello Károly; *a)* Rapport (2. füz.); *b)* Szünidei gyermektelep (2. füz.). — 10. Schmidt Ferencz: *a)* Der höhere polytechnische Unterricht; *b)* Traité de Mécanique Élémentaire; *c)* Répertoire de L'école impériale Polytechnique; *d)* Versuch einer analytischen Geometrie; *e)* Robert Simons drei erste Bücher von den Kegelschnitten — 11. Dr. Schreiner M.: Beiträge zur Geschichte der Theologischen Bewegungen. — 12. Emile Guarini-For-

sio: a) Télégraphie Électrique sans fil; b) Transmission de l'énergie électrique. — 13. Mahler Ede: Az egyiptomi nyelv alapelemei. — 14. Grinwedel Albert: Dictionary of the Lepcha-Language. — 15. Weinek L.: Ueber die beim Prager Photogr. Mondatlas angewandte Vergrößerungsmethode, — köszönettel vétetnek.

175. A júniusi Összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke:

Akadémiai Értesítő. 115., 116., 117. és 118. füz. — Rapport. 1898. — Athenaeum. VIII. évf. 3. sz. — *Duka Tivadar*: Emlékbeszéd Spencer Wells külső tag felett. (Emlékbeszédek. X. köt. 1. sz.). — Nyelvtudományi Közlemények. Szerk. Szinyei József. XXIX. kötet. 3. füzet. — Irodalomtörténeti Közlemények. Szerk. Szilády Áron. IX. évf. 3. és 4. füzet. — *Dr. Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. kötet. 1740—1773. — Archaeologiai Értesítő. Szerk. Hampel József. XIX. 3. és 4. füz. — Archaeologiai Közlemények. XXI. és XXII. kötet. — Matematikai és Természettudományi Értesítő. Szerk. König Gyula. XVII. 3. füzet. — *Hankó Vilmos és Gáspár János*: A magyar búza kémiai összetétele. (Különnyomat a Matematikai és Természettudom. Értesítő XVIII. 3. füzetéből.) — *Dr. Filarszky Nándor*: Adatok a Pieninek moszat-vegetációjához. (Mathem. és Természettud. Közlem. XXVII. 4. füzet.) — *Bolyai Farkas és Gauss Frigyes Károly* levelezése. Szerkesztették Schmidt Ferenc és Stäckel Pál. — Tudomásul vétetik.

176. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére NÉGYESY LÁSZLÓ és ÓVÁRY LIPÓT l. tagokat kéri föl.

## JEGYZŐKÖNYVI MELLEKLETEK.

### Arany János levelezése.\*)

(Jegyzékbe szedte *Jónás Károly*, a M. Tud. Akadémia gondnoka.)

#### *I. Petőfi Sándor levelei Arany Jánoshoz.*

(34 darab.)

1. Pest, február 4. 1847. (A hátlayan „Arany Jánoshoz“ cz verse, Arany jegyzetével.)
2. Pest, február 23. 1847.
3. Pest, márczius 31. 1847.
4. Pest, június 28. 1847. (A 2-ik lapon Jókai Mór levele Arany Jánoshoz és Petőfi kétsoros utóirata.)
5. London . . . azaz hogy Beje, július 5. 1847. (A 2-ik lapon Tompa Mihály levele u. a. kelettel.)
6. Szatmár, augusztus 6. 1847.
7. Szatmár, augusztus 17. 1847. (A 4-ik oldalon A. J. két- és felsornyi megjegyzése.)
8. Szatmár, szeptember 9. 1847. (A 3-ik oldalon A. J. négy-sornyi megjegyzése.)

\* Boldogult Arany László ajándéka a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára számára. (A. Ért. X: 1888).

9. Koltó, szeptember 17. 1847. (A. J. kétsornyi megjegyzésével az 1-ső lapon.)
10. Pest, deczember 1847-én anno 3. (A J. levelével, Szalonta, 1847. november 11-ről, Petőfihez.)
11. Pest, január 2. 1848.
12. Pest, január 29. 1848.
13. Pest, februárus 10. 1848. (A 2., 3. és 4. oldalon mutatvány Coriolán fordításából.)
14. Márczius 21. 1848. (Az 1-ső oldalon nyolcsornyi megjegyzés A. J.-tól.)
15. Pest, április 18. 1848. (A 2-ik oldalon A. J. ötsornyi megjegyzése.)
16. Pest, május 5. 1848. (A 3-ik oldalon A. J. két hosszabb megjegyzésével.)
17. Egy levélpapir Petőfitől e szókkal: „Mért nem irsz, Jankó?” (E datum nélküli bohóság legvalószínűbben 1848-ba tartozik. A. J.)
18. Pest, július 1. 1848. (A 3-ik oldalon A. J. nyolcsornyi megjegyzése.)
19. Pest, július 14. 1848. (A 3-ik oldalon A. J. hatsornyi megjegyzése.)
20. Pest, augusztus 16. 1848. (A 2-ik oldalon A. J. hatsornyi megjegyzése.)
21. Erdőd, október 18. 1848. (Egysornyi megjegyzés A. J.-tól.
22. Debreczen, okt. 31. 1848.
23. Debreczenben, nov. 15. 1848.
24. Erdőd, november 22. 1848. (Az 1-ső oldalon A. J. kétsornyi megjegyzése.)
25. Deczember, Debreczen 1. 1848. (Az 1-ső oldalon A. J. négyornyi megjegyzése.)
26. Debreczen, deczember 15. 1848.
27. Dhebreczen (à la Szalontha), januárius 7. 1849. (Az első oldalon A. J. hatsornyi megjegyzése.)
28. Debreczen, febr. 14. 1849.
29. Debreczen, febr. 22. 1849. (Az első oldalon A. J. kétsornyi megjegyzése.)
30. Lugos, ápr. 21. 1849.
31. Debreczen, május 6. 1849. (Az első oldalon A. J. négyornyi megjegyzése.)
32. Pest, május 7. 1849. (Az első oldalon A. J. kétsornyi megjegyzése.)
33. Szalonta, május 27. 1849. (A 2-ik oldalon A. J. 15-sornyi megjegyzése.)
34. Mező-Berény, július 11. 1849. (A 2-ik oldalon A. J. 18-sornyi megjegyzése.)

## II. Levelek Aranyhoz és viszont Aranytól.

(1223 drb.)

35. *Bajza Jenő* — Aranyhoz. Pest, nov. 21, 1862.
36. *Balogh Tihamér* — Aranyhoz. November 11. 1862.
37. *Balogh Zoltán* — Aranyhoz. Pest, november 14-én 1862.
38. *Baráth Ferencz* — Aranyhoz. Debreczen, Junius 17. 1862.  
(Mellékelve A. J. édes apjának, Dévai Bálint zsadányi rectorhoz, mint volt tanítójához, intézett verseinek másolata.)
39. *Bernát Gáspár* „Rákóczi Rodostóban“ czímű versének eredeti kézírata. (A. J. e megjegyzésével: „Nem lehet ám Gazsi!“)
40. *Bolnai (gr. Bethlen Miklós)* — Aranyhoz. Pest, November 8.
41. *Gr. Bethlen Miklósné* — Aranyhoz. Kolozsvár 24/7 1864.
42. *Brassai Sámuel* — Aranyhoz. Pesten, augusztus 4. 1851.
43. — Kolozsvár, január 28. 1861.
44. — Egy szelet papiroson.
45. — Kelet nélkül.
46. — Aranyhoz. Egy szelet papiroson.
47. — Kolozsvár, május 18. 1863.
48. *Bulcsu Károly* — Aranyhoz. Kecskemét, márcz. 12. 1865.  
(A. J. „ny(i)l(atkozat) ment“ feljegyzésével).
49. *Csaplár Benedek* — Aranyhoz. Szeged, 1862. október 10.
50. — Szeged, 1862. XII. 15.
51. *Csengery Antal* — Aranyhoz. Pest, martius 30-án 1854.
52. — Pest, september 29-én 1856.
53. — Pest, martius 19-én 1858.
54. — Pest, april 19-én 1858.
55. — Pest, december 16. 1858.
56. — Pest, julius 14. 1859.
57. — Pest, januar 12. 1860.
58. — Pest, februar 2. 1860.
59. — Pest, februar 27. 1860.
60. — Pest, april 18. 1860.
61. — Pest, september 4. 1860.
62. — Pest, augustus 9-én 1860.
63. — Pest, július 16. 1860.
64. — Pest, augusztus 1. 1860.
65. — Budapest, 1876. február 26.
66. *Arany* — Csengery Antalhoz. Körös, junius 23. 1856.
67. — N.-Körös, július 10. 1856.
68. — Körös, augusztus, 22. 1856.
69. — (Arany László megjegyzésével: „talán 1857“).
70. — Szalonta, september 9. 1857.
71. — Nagy-Körös, martius 16. 1858.
72. — Nagy-Körös, martius 28. 1858.

73. *Arany* -- Csengery Antalhoz. Nagy-Körös, ápril 6. 1858.
74. -- Nagy-Körös, július 1. 1859.
75. -- Nagy-Körös, január 4. 1860.
76. -- Nagy-Körös, 1860. február 7.
77. -- Nagy-Körös, márczius 18. 1860.
78. -- Nagy-Körös, ápril 23. 1860.
79. -- Nagy-Körös, július 9. 1860.
80. -- Nagy-Körös, július 25. 1860.
81. -- Nagy-Körös, augusztus 5. 1860.
82. -- Nagy-Körös, augusztus 10. 1860.
83. -- Nagy-Körös, szeptember 1. 1860.
84. -- Nagy-Körös, szeptember 7. 1860.
85. -- Szalonta, deczember 24. 1865.
86. -- Karlsbad, 1869. július 17.
87. -- Karlsbad, 1870. augusztus 2.
88. *Csepreghy Ferencz* névjegyre irt néhány sora Görbersdorfból.
89. *Deák Ferencz* -- Aranyhoz. Pesten, martius 22-én 1858.
90. -- Pesten május 13-án 1858. (A. J. „Válasz 14/V 1858“ megjegyzésével.)
91. *Degré Alajos* -- Aranyhoz. Meran, decemb. 13-án 1862.
92. -- Vác-Papvölgye június 26-án 1863.
93. *Gr. Dessewffy Emil* -- Aranyhoz. Széchenyi „Tiszaszabályozása“ ügyében, a felállítandó obeliszk fölírásáról.
94. *Dózsa Dániel* -- Aranyhoz. Kolozsvár, nov. 1-én 1862.
95. *Dömötör János* -- Aranyhoz. Nagy-Körös november 2. 1860.
96. *Dux Adolf* -- Aranyhoz. Pesten, nov. 21-én 1862.
97. *Egressy Gábor* -- Aranyhoz. Pest, november 3. 1862.
98. *Br. Eötvös József* -- Aranyhoz. Pest, 16/10 1854.
99. -- Pest, 16/4. 1859.
100. -- Pest, 5/3. 1865.
101. -- Pest, 5/6. 1869.
102. -- Kelet nélkül.
103. *Erdélyi János* -- Aranyhoz. Pest, január 23. 1847.
104. -- Sárospatak, november 9. 1860.
105. -- Sárospatak november 30. 1861.
106. *Fábián István* -- Aranyhoz. Sopron-Széplak 1862. november 5.
107. *Fáy András* -- Aranyhoz. Pesten, február 28-án 1847.
108. -- Pesten, szeptember hóban 1855. (A. J. „Válasz“ följegyzésével.)
109. -- Pesten, 31. oct. 1862.
110. -- Pesten, 17. december 1862.
111. -- Pesten, 20-dik májusban 1863.
112. *Fest Imré-től*: Az „Óh évek, ti még jövőendő évek“ című költemény német fordítása.



113. *Gáspár János* — Aranyhoz Nagy-Enyed, nov. 18-án 1862.
114. *Gondol Dániel* — Aranyhoz Szeged, jul. 19. 1849.
115. — Szeged, július 27. 1849.
116. — Baracska september 30. 1854.
117. — Baracska september 24. 1855.
118. *Győry Vilmos* — Aranyhoz (Kelet nélkül)
119. — Orosháza, 1864 ápril 3. (A J. „Nyl. 7.IV. 64.“ föl-jegyzésével.)
120. — Orosháza, 1864. július 9.
121. *Gyulai Pál* — Arany J.-hoz. Pest, november 15. 1853.
122. — Pest, január 16. 1854. (A. J.: „Válasz jan. 21. 1854.“ megjegyzésével)
123. — Pest, május 6. 1854. (?) (A J.: „Válasz 10/V.“ megjegyzésével.)
124. — Pest, 1854.
125. — Pest, június 8. 1854.
126. — Pest, június 12. 1854. (A. J.: „Vsz. a következővel“ megjegyzésével.)
127. — Pest, 16. június 1854. (A. J.: „Vsz. másnap“ megjegyzésével)
128. — Pest, június 28. 1854.
129. — Pest, september 8. 1854.
130. — Pest, october 23. 1854.
131. — Pest, január 18. 1856.
132. — München, december 15. 1856.
133. — Pest, február 4. 1857.
134. — Pest, február 25. 1857.
135. — Pest, április 20. 1857.
136. — Pest, április 9. 1858.
137. — Kolozsvár, november 28. 1858. (A. J.: „Válasz dec. 22. 858.“ megjegyzésével.)
138. — Kolozsvár, február 20. 1859.
139. — 1859. elején.
140. — Kolozsvár, június 16. 1859.
141. — Kolozsvár, január 15. 1860.
142. — Kolozsvár, augustus 20. 1860.
143. — Kolozsvár, november 26. 1860.
144. — Kolozsvár, november 27. 1860.
145. — Két, kelet nélküli, levél.
146. — Kolozsvár, martius 16. 1861.
147. — Kolozsvár, martius 28. 1861.
148. — Kolozsvár, április 6. 1861.
149. — Kolozsvár, július 29. 1861.
150. — Kolozsvár, augustus 15. 1861. (A. J.: „Vál. aug. 28. 61.“ megjegyzésével.)

151. *Gyulai Pál* — Arany J.-hoz Kolozsvár, november 25. 1861
152. — 1860. 16/I.
153. — Kolozsvár, december 3-án 1861.
154. — Kolozsvár, január 29. 1862.
155. — Kolozsvár, november 7-én 1862.
156. — Kolozsvár, május 13. 1862
157. — Kolozsvár, ápril 28. 1862.
158. — Kolozsvár, január 22-én 1862.
159. — Két, kelet nélküli, levél.
160. — Pest, február 18. 1865.
161. — Buda-Pest, october 20. 1877.
162. — Buda-Pest, october 3-án 1878. (Egy számlával.)
163. *Arany* — Gyulai Pálhoz. Nagy-Körös, január 21. 1854.
164. — Nagy-Körös, június 11-én 1854.
165. — Nagy-Körös, június 19. 1854
166. — Nagy-Körös, september 25. 1854.
167. — Nagy-Körös, 21/X 1854.
168. — Nagy-Körös, november 6. 1854.
169. — Nagy-Körös, 1/II 1857.
170. — Nagy-Körös, február 23. 1857.
171. — Nagy-Körös, február végén.
172. — Nagy-Körös, április 18. 1857.
173. — Nagy-Körös, november 6. 1857.
174. — Nagy-Körös, december 1. 1857.
175. — Nagy-Körös, ápril 11. 1858.
176. — Nagy-Körös, december 22. 1858.
177. — 1860. (Számla.)
178. — Nagy-Körös, augusztus 10. 1860.
179. — Pest, december 21. 1860.
180. — 1861. februar.
181. — Pest, márczius 14. 1861.
182. — Pest, április 3. 1861.
183. — Pest, április 10. 1861.
184. — Pest, április 24. 1861.
185. — Pest, augusztus 4-én 1861.
186. — Pest, augusztus 28-án, 1861.
187. — Pest, october 2. 1861.
188. — Pest, october 19. 1861.
189. — Pest, november 19. 1861.
190. *Halmágyi Sándor* — Aranyhoz. Kolozsvár, november 1-sőjén 1862.
191. — Kolozsvár, november 26-án 1862. (A. J.: „Válasz 3/XII.“ följegyzésével.)
192. — Kolozsvár, deczember 7-dikén 1862.
193. — Kolozsvár, deczember 20-dikán 1862.

194. *Halmágyi Sándor* — Aranyhoz. Kolozsvár, december 28-dikán 1862.
195. — Kolozsvár, február 2-dikán, 1863.
196. *Arany* — Halmágyi Sándorhoz. Pest, october 27. 1861.
197. — Pest, december 3. 1862.
198. — Pest, december 21. 1862.
199. — Pest, december 24. 1862.
200. — Kolozsvár, február 8-dikán 1863.
201. — Kolozsvár, február 18-dikán 1863.
202. — Kolozsvár, február 28-dikán 1863.
203. — Kolozsvár, márczius 12-dikén 1863.
204. — Kolozsvár, június 25-dikén 1863.
205. *Hanvay Zoltán* — Aranyhoz. Hanva, 23.XII. 1862.
206. *Heckenast Gusztáv* — Aranyhoz, 1853. aug. 2. (mellékelve Eggenberger Ferdinand egy levele, Pest, 1853. aug. 1-éről).
207. — Pest, 1853. aug. 26
208. — Pest, 1853. september 1.
209. — Pest, 1853. november 14.
210. — Pest, 1853. december 10.
211. — Pest, 1855. július 31.
212. — Pest, . . . november 22.
213. — Pest, december 1. 1855.
214. — Pest, december 13. 1855.
215. — Pest, december 16. 1855.
216. — Pest, december 17. 1855.
217. — Pest, december 22. 1855.
218. — Pest, december 27. 1855.
219. — Pest, augusztus 23. 1856.
220. — Pest, september 13. 1856.
221. — Pest, december 12. 1856.
222. — Pest, september 20. 1859.
223. — Pest, június 31. 1860.
224. — P.-Maróth, 20 szept. 1862.
225. — Pest, 1868. április 28-dikán (Kolbenheyer „Korvin anyja“ német fordításával).
226. — Nyomtatott „Előfizetési fölhívás“ a „Toldi“-ra.
227. *Hunfalvy Pál* — Aranyhoz. Pesten, 1/II. 1853.
228. — Pesten, harmadik hó 1. 1853.
229. — Pesten, april 26. 1853.
230. — Tisza-Földvár, 1862. augusztus 2.
231. *Illéssy György* — Aranyhoz. Debreczen, 1862. novemb. 10.
232. — Debreczen, 1862. december 12.
233. *Imre Sándor* — Aranyhoz. Debreczen, november 16. 1862.
234. *Jámbor Pál* — Aranyhoz. Szabadka decz. 4.
235. — Vadászkürt, 54. sz.

236. *Jókai Mór* — Aranyhoz. Pest, július 15. 1851.
237. — Pest, 1852. december 3.
238. — Pest, 1853. január 7.
239. — Pest, 1856. 25/XII. (Pákh Albert néhány sorával.)
240. — Pest, 1855. december 8.
241. — Budapest, 1876. martius 29-én.
242. — Budapest, 1879. november 27.
243. *B. Jósika Miklós* — Aranyhoz. B: N. 2. 1862.
244. — Brüssel, január 20. 1863.
245. — Brüssel, 3/17. 1863.
246. — Brüssel, october 27. 1863.
247. — Brüssel, deczember 5. 1863.
248. *Jósika Miklósné* Brüssel, július 1-én 1863 (A. J. „Nyl. 8-VI. 63“ följegyzésével).
249. — Brüssel, február 8-án 1864.
250. *Kazinczy Gábor* — Aranyhoz. 1860 november.
251. — 1860 december körül.
252. — 1861 lehet.
253. — 1862. január elején. (A. J.: „Válasz 10/1. 1862“ följegyzésével).
254. — Bánfalva január 14. 1862.
255. — 1862. május 12.
256. — 1863. april elején.
257. — 1863. július 19.
258. — 1863. augusztus. (A. J.: „Nyl. 17/IX.“ följegyzésével.)
259. — 12 levél kelet nélkül.
260. *Dr. Károlyi Sámuel* — Aranyhoz. Nagy-Körös, october 7. 1861.
261. — Nagy-Körös, október 20. 1861.
262. — Nagy-Körös, november 9. 1861.
263. — Nagy-Körös, november 23. 1861.
264. — Nagy-Körös, december 17. 1861.
265. — Nagy-Körös, augusztus 11. 1862.
266. *Kecskeméthy Aurél* — Aranyhoz. Pest, nov. 2. 1862.
267. *B. Kemény Zsigmond* — Aranyhoz. Pest, február 25-én 1858.
268. — Két kelet nélküli levél.
269. *B. Kemény Zsigmond* — Gyulaihoz Nagy-Körösre. Pest, január 13.
270. — Egy kelet nélküli levél.
271. *Kerkapoly Károly* — Aranyhoz. Pápán, november 2-án 1862.
272. *Kertbeny Károly* — Aranyhoz. Genf, 81/160. Donnerstag.
273. — Ofen, 30/953. Montag.
274. — Ofen, den 91/54. Montag.
275. — Pest, 10/11 54. Freitag. (Levél „Toldi estéje“ Első Énekének próbafordításával németre.)
276. — Leipzig, den 15/851. Sonnabend.

277. *Kertbeny Károly* — Aranyhoz. Pest, 7/1 52. Freitag.
278. — Pest, 3/8 52. Dienstag.
279. — Bécsben, 10/11. 51. hétfőn (magyar nyelven).
280. — Leipzig, den 11 3. 51. Dienstag.
281. — Leipzig, 281050. Montag (Petőfi „János vitéz“-e német kiadásának czimlapjával).
282. — Lipcse, Január 1. 1851.
283. — Lipcse, 1151. szombat estén.
284. — Lipcse, 4251. szerda.
285. — Levél (töredék) Lipcse, 1836.
286. — Pest, 1752. szombat este.
287. — Pest, 271055. szombat este.
288. — (Német fordítás Toldi első énekéből). Mutatvány.
289. — A „Revue deux mondes“ 1851. február 15-iki számából francia ismertetés „a magyar irodalomról“. (Kertbeny német megjegyzései a német fordítás hibáiról.)
290. — „Murány ostroma“ első Énekének német fordítása.
291. — Német lapok véleménye Kertbeny magyar költők fordításáról.
292. A „Hamburger Literarische und Kritische Blätter“ 1850. december 4-diki száma.
293. *Dr. Kovács Pál* — Aranyhoz. Győr, nov. 4. 1862.
294. *Lázár Kálmán* — Aranyhoz. Benczenec, nov. 7. 1862.
295. *Lévay József* — Aranyhoz. Pest, máj. 27. 850.
296. — Pest, aug. 3. 1850.
297. — Költeményei I. kötetét kísérő vers. (Kelet nélkül.)
298. — Pest, jul. 10. 1852.
299. — Miskolcz, jul. 29. 1852.
300. — Miskolcz, oct. 13. 1852.
301. — Miskolcz, máj. 19. 1853.
302. — Miskolcz, jun. 1. 1853.
303. — Miskolcz, azaz hogy Szentpéter, jul 16. 1853.
304. — Miskolcz. mart. 30. (A. J. megjegyzésével: „Válasz 22/IV. 1854“)
305. — Miskolcz, julius 10. 1854.
306. — Miskolcz, 8/II. 1857.
307. — Miskolcz, febr. 21 1858. (A. J. följegyzésével: „Válasz 24/II. 1858.“)
308. — Miskolcz, sept. 21 1859.
309. — Miskolcz, sept. 25. 1859.
310. — Miskolcz, sept. 2. 1860.
311. — Miskolcz, Nov. 28. 1860.
312. — Miskolcz, 1861. Januar 23.
313. — Miskolcz, 1861. Januar 25.
314. — Egy szelet papíron 5 sor.

315. *Lévay József* — Aranyhoz. Miskolcz, Márcz. 14. . . .
316. — Miskolcz, 1861. sept. 22-én.
317. — Miskolcz, Január 13. 1862.
318. — Miskolcz, Január 15. 1862.
319. — Miskolcz, Január 29. 1862.
320. — Miskolcz, 1862. márcz. 15.
321. — Miskolcz, 1862. Apr. 27.
322. — Miskolcz, 1862. Jun. 11.
323. — Miskolcz, 1863. Január 9.
324. — Miskolcz, Január 27. 1863. (A. J. följegyzésével: „intézkedtem.“)
325. — Miskolcz, 1863. Apr. 1.
326. — Miskolcz, Juli. 8. 1863. (A. J. följegyzésével: „elvitte Laczi.“)
327. — Miskolcz, oct. 26. 1863.
328. — Miskolcz, oct. 6. 1863.
329. — Miskolcz, Apr. 2. 1864.
330. — Miskolcz, Juli 4. 1864.
331. — Miskolcz, Sept. 23. 1864. (A. J. egy-két följegyzésével.)
332. — Miskolcz, Sept. 3. 1864.
333. — Miskolcz, oct. 11. 1864. (A. J. följegyzésével: „Szűcs Sámuel után nincs restantia, de más két Szűcs van Miskolczon.“)
334. — Miskolcz, Nov. 8. 1864.
335. — Miskolcz, Jan. 2. 1865.
336. — Miskolcz, Aug. 5. 1865.
337. — Miskolcz, máj. 19. 1866.
338. — Miskolcz, január 14. 1869.
339. — Miskolcz, 13/V. 1880.
340. — Miskolcz, 1879. dec. 21.
341. — Miskolcz, 1880. dec. 3.
342. *Arany* — *Lévay József*hez. Nagy-Kőrös július 13. 1852. (versben.)
343. — Nagy-Kőrös, oct. 16. 1852.
344. — Nagy-Kőrös, május 28. 1853.
345. — Nagy-Kőrös, június 10. 1853.
346. — Nagy-Kőrös, aug. 9. 1853.
347. — Nagy-Kőrös, ápril 22. 1854.
348. — Nagy-Kőrös, decz. 28. 1855.
349. — Nagy-Kőrös, febr. 24. 1858.
350. — Nagy-Kőrös, aug. 28. 1860.
351. — Pest, nov. 13. 1860.
352. — Pest, oct. 27. 1861.
353. — Pest, dec. 31. 1862.
354. — Pest, márczius 8. 1863.

355. *Arany* — Lévay Józsefhez Pest, márcz. 31. 1863.
356. — Pest, october 10. 1863.
357. — Pest, 1869. jan. 16. (A 2-dik oldalon jan. 18 kelettel utóirat.)
358. — Buda-Pest, 1880. máj. 16.
359. — Buda-Pest, 1880. dec. 5.
360. — Budapest, 1881. febr. 21.
361. *Lónyai Menyhért* — Aranyhoz. Pest, 21. márcz. 1867. (A főtitkári lakás ügyében.)
362. — Pest, 23. martius 1867.
363. — Buda, junius 18. 1872.
364. — Budán, 1872. november 26.
365. — Helgoland 28. augustus 1873.
366. *Losonczy László* — Aranyhoz. N.-Körös, nov. 3-án 1862.
367. — N.-Körös, január 31-én 1863.
368. *Lovassy Ferencz* — Aranyhoz. Karlsbad, június 5-én 1870.
369. — Nagy-Szalonta, 1870. október 16.
370. — Szalonta, 1867. július 29-dikén (Klusemann Károlyhoz intézett levél).
371. *Lugossy József* — Aranyhoz. Debreczen, augustus 31. 1847.
372. — Debreczen, ápril 5. 1854. (A. J.: „Válasz 22/VI. följegyzésével).
373. *Madách Imre* — Aranyhoz. A. Sztregova, 1861. october 3-án
374. — A.-Sztregova, 1861. november 2-án.
375. — A.-Sztregova, 1862. február 20-án.
376. — A.-Sztregova, 1862. martius 7-én.
377. — A.-Sztregova, 1862. juli 22-én.
378. — A.-Sztregova, 1862. november 12-én.
379. — A.-Sztregova, 1863. ápril 19-én.
380. — A.-Sztregova, 1864. martius 14-én.
381. *Medgyes Lajos* — Aranyhoz. Deés, 1860. deczember 20.
382. — Deés, 1862. november 3-án.
383. — Deés, 1862. decz. 19.
384. *Mentovics Ferencz.* — Aranyhoz. Nagy-Körös, october 8.
385. — Nagy-Körös, october 19-én.
386. — Nagy-Körös, september 6-án.
387. — M.-Vásárhely, április 18-án 1858.
388. — M.-Vásárhely, február 10-én 1861.
389. — M.-Vásárhely, december 18-án 1861
390. — M.-Vásárhely, november 26. 1862.
391. — M.-Vásárhely, december 19-én 1862.
392. — M.-Vásárhely, 7/1. 1863.
393. — M.-Vásárhely, január 13-án 1863.
394. — M.-Vásárhely, deczember 30-án 1863. (A. J. „Nyl. 1/I. 65“ följegyzésével.)

395. *Mentovics Ferencz* — Aranyhoz. M.-Vásárhely, június 11-én 1864. (A. J.: „Nyl. 16/VI. 64.“ följegyzésével.)
396. — M.-Vásárhely, január 11. 1865. (A. J.: „4/1. 65.“ följegyzésével.)
397. — M.-Vásárhely, november 8-án.
398. — M.-Vásárhely, 1866. october 28-án.
399. *Arany* — Mentovicshez. Nagy-Körös, ápril 25. 1858.
400. — Pest, november 17. 1866.
401. — Nagy-Körös, ápril 25. 1858. (A „Kolozsvári Közlöny“ 1882. deczember 3-iki számából kivágva.)
402. — Pest, november 17. 1866. (A „Kolozsvári Közlöny“ 1882. deczember 5-iki számából kivágva.)
403. *Molnár Aladár* — Aranyhoz. Pest, okt. 30. 1864.
404. *Nagy Ignác* — Aranyhoz. Budapest, martzius 13-án 1845.
405. — Budán, december 18. 1848.
406. — Pest, december 13. 1849.
407. — Pest, juli 20. 1850.
408. — Pest, september 23. 1850.
409. — Pest, ápril 12. 1851.
410. *Dr. Nagy József* — Aranyhoz. Nyitra, 1862. okt. 28.
411. *Nagy Miklós* — Aranyhoz. Budapest, 1878. márczius 6. (2 levél, ugyanazon napi kelettel.)
412. — Budapest, . . . június 21.
413. *Nagy Péter* — Aranyhoz. Kolozsvár, november 22-én 1862.
414. — Kolozsvár, október 25. 1863.
415. — Kolozsvár, marczius 2-án 1864. (A. J.: „Nyl. 10/3. 64.“ följegyzésével.)
416. — Kolozsvár, jun. 23-án 1864. (A. J.: „Nyl. 30/VI. 64.“ följegyzésével.)
417. *Ormós Zsigmond* — Aranyhoz. Buziás, november 6-kán 1862.
418. — Buziás, november 5-kén 1863.
419. *Pákh Albert* — Aranyhoz. Pest, január 20. 1852.
420. — Pest, december 18. 1852.
421. — Pest, december 24. 1852.
422. — Pest, január 5-én 1853.
423. — Pest, február 7-én 1853.
424. — Pest, február 9-én 1853.
425. — Pest, ápril 8-án 1853. (A. J. „Válasz 27/IV.“ följegyzésével.)
426. — Pest, december 10. 1859.
427. *Arany* — Pákh Alberthez. Nagy-Körös, február 6. 1853.
428. *Pesty Frigyes* — Aranyhoz. Temesvár, november 2-án 1862.
429. *Podmaniczky Frigyes* — Aranyhoz. Aszód, 1862. julius 17.
430. — Aszód, 1862. nov. 12.
431. — Aszód, 1862. dec. 22.



432. *Podmaniczky Frigyes* — Aranyhoz. Aszód, 1863. június 21.
433. *B. Pongrátz Emil* — Aranyhoz. Pest, 1863. Decz. 21-én.
434. *Radnótfáy Sámuel* — Aranyhoz. Pesten, mártius 18-án 1863.  
(Podmaniczky Frigyesnek egy. Aszód, 1864. május 14-ről  
kelt levelével.)
435. — Pesten, augusztus 19-én, 1863.
436. — Pesten, mártius 12-én 1864.
437. — Pesten, december 10-én 1866.
438. — Pesten, december 14-én 1866.
439. *Gr. Ráday Gedeon* — Aranyhoz. Pesten, április 9-én 1867
440. *Ráth Mór* — Aranyhoz. Pest, február 19. 1867.
441. — Egy szerződés tervezete a hatvanas évekből, Arany  
János kézírása.
442. — Pest, martius 30. 1873.
443. *Remellay Gusztáv* — Aranyhoz. Pest, november 10. 1862.
444. *Reviczky Széver* — Aranyhoz. Debreczen, január 6-dikán  
1862.
445. *Reviczky Széver és Thalj Kálmán* — Aranyhoz. Pest, oct.  
31. 1862.
446. *Révész Imre* — Aranyhoz. Debreczen, 1862. november 3.  
(A. J. följegyzésével: „V. 18/XI“).
447. *Reviczky Gyula* — Aranyhoz. (Denta, 1875. decz. 7.) Levél  
és 21 vers (mutatvány).
448. *Rónay Jácint* — Aranyhoz. Pest, 1869. július 31-kén.
449. — Székesfehérvár, augusztus 15. 1869.
450. *Rozvány György*. Szalonta, martius 1-én 1861.
451. — Szalonta december 2-án 1861. („Rákóczy kesergője“  
ezimű 10 versszakból álló költemény, a „kesergő“ hang-  
jegyzésével.)
452. *Salamon Ferencz* — Aranyhoz. Kelet nélküli levél (1858 ?)
453. — Pest, september 20. 1858.
454. — Kelet nélküli levél.
455. *Arany* — Salamon Ferenczhez (Kelet nélkül).
456. *Sturm Albert* — Aranyhoz. Rózsahegy, augusztus 14-dikén.
457. *Szabó Dávid* — Aranyhoz. Nyiregyháza, febr. 16. 1864.
458. *Szabó Károly* — Aranyhoz. Kolozsvár, augusztus 4. 1860.
459. — Kolozsvár, ápril 5. 1861.
460. — Maros-Vásárhely június 20. 1862.
461. — Kolozsvár, november 14. 1862.
462. — Kolozsvár, július 30. 1864. (A. J. „Nyl. 4/VIII. 64“ föl  
jegyzésével.)
463. — Kolozsvár, september 6. 1864. (A. J. „Nyl. 15-IX 64“  
följegyzésével.)
464. — Kolozsvár, augusztus 26. 1865.
465. — Kolozsvár, június 23. 1866.

466. *Szabó Károly* — Aranyhoz. Kolozsvár, augusztus 29. 1866.
467. — Kolozsvár, január 1. 1867.
468. — Kolozsvár, január 26. 1867.
469. — Kolozsvár, november 4. 1867.
470. — Kolozsvár, december 5. 1869.
471. — Kolozsvár, június 9. 1870.
472. — Kolozsvár, 1871. október 8.
473. *Szabó Sámuel* — Aranyhoz. Maros-Vásárhely, novbr 1-sőjén 1862.
474. — Marosvásárhely, 1863. április 21.
475. — Marosvásárhely, 1863. április 27.
476. — Marosvásárhely, 1863. május 22.
477. — Marosvásárhely, 1863. augusztus 17.
478. — Marosvásárhely, 1863. december 24.
479. — Marosvásárhely, 1864. márczius 26.
480. — Marosvásárhely, 1864. június 29.
481. *Szalay László* — Aranyhoz. Kelet nélküli levél.
482. — Pest, február 7-én 1862.
483. *Szalay László*, a m. t. Akadémia titkárának, Pest, május 20-án 1863. kelt elismervénye arról, hogy a „Buda halála“ című Nádasdy-féle pályaművet átvette.
484. *Szathmáry György* — Aranyhoz. H.-Szoboszló. Levél és „Arany Jánoshoz“ cz. vers.
485. *P. Szathmáry Károly* — Aranyhoz. M.-Sziget, 1861. jan. 1-én.
486. — M.-Sziget, 15-ik febr. 1861.
487. — N.-Egyed, 3-ik dec. 1862. (A. J. „Válasz 8.12“ följegyzésével.)
488. — N.-Egyed, 6-ik november 1862.
489. — N.-Egyed, 21-ik december 1862.
490. — Kelet nélkül.
491. — N.-Egyed, 27-dik február 1863.
492. — N.-Egyed, 1863. ápril 31-én.
493. — N.-Egyed, 12. február 1865. (A. J. „Nyl. 9/I 65“ följegyzésével.)
494. *Szász Béla* — Aranyhoz. Kolozsvár, 1872. ápr. 13.
495. *Szász Károly* — Aranyhoz nov. 3. reggel.
496. — Aranyhoz. Nagy-Kőrös, október 11-én 1851.
497. — Nagy-Kőrös, október 18-án 1851.
498. — Arany László följegyzése szerint „Talán 1852 vagy 53“.
499. — K.-Vásárhely, július 15. 1854. (?)
500. — 1856. május eleje (Az utolsó oldalon A. J. „május 7. 1856. vettem“ följegyzésével.)
501. — K.-Vásárhely, 1856. september.
502. — K.-Szt.-Miklós, 1857. september 21. (A. J. „Válasz 24/IX. 1857.“ följegyzésével.)

503. *Szász Károly* — Aranyhoz. Arany László följegyzése szerint „1857. september vagy october“.
504. — Arany László följegyzése szerint „1857. october“.
505. — K.-Szt-Miklós, 1858. február 15.
506. — K.-Szt.-Miklós, 1858. május 18.
507. — K.-Szt.-Miklós, július 22. (Arany László följegyzése szerint „Valószínűleg 1858.“)
508. — K.-Szt-Miklós, 1859. martius 17-kén.
509. — K.-Szt-Miklós, martius 21. 1859.
510. — K.-Szt-Miklós 1859. augusztus 23.
511. — K.-Szt-Miklós, 1859. augusztus 29.
512. — K.-Szt-Miklós, september 18. 1859.
513. — Arany László följegyzése szerint „1860. február kezdetén“.
514. — 1861. február 14.
515. — K.-Szt-Miklós, 1861. martius 8.
516. — Arany László följegyzése szerint „K.-Sztmiklós, 1861, marcius 11.“
517. — K.-Szt-Miklós, 1861. martius 13.
518. — K.-Szt-Miklós, 1861. marcius 15.
519. — K.-Szt-Miklós, 1860. május 24.
520. — K.-Szt-Miklós, 1860. augusztus 15.
521. — K.-Szt-Miklós, october 20. 1860.
522. — K.-Szt-Miklós, 1860. 17. november.
523. — K.-Szt-Miklós, 1860. deczember 18.
524. — Arany László följegyzése szerint „1860. December. Arany december 27. levelében emlékezik ez ügyről“.
525. — K.-Szt-Miklós, 1861. januar 2.
526. — K.-Szt-Miklós, 1861. januar 18.
527. — K.-Szt-Miklós, 1861. február 22.
528. — K.-Szt-Miklós, 1861. május 7.
529. — K.-Szt-Miklós, 1861. június 28.
530. — Arany László följegyzése szerint „1861. augusztus 1.“
531. — Arany László följegyzése szerint „1861. augusztus 3.“
532. — K.-Szt-Miklós, 1861. augusztus 6.
533. — Arany László följegyzése szerint „1862. januar eleje“.
534. — K.-Szt-Miklós, 1862. januar 8.
535. — K.-Szt-Miklós, 1862. január 11.
536. — K.-Szt-Miklós, 1862. január 17.
537. — K.-Szt-Miklós, 1862. ápril 12.
538. — K.-Szt-Miklós, 1862. ápril 17.
539. — K.-Szt-Miklós. 1862. ápril 28.
540. — Arany László följegyzése szerint „1862. május vége, felel Arany 1862. május 25. levelére“.
541. — K.-Szt-Miklós, 1862. július 19.
542. — K.-Szt-Miklós, 1862. augusztus 1.

543. *Szász Károly* — Aranyhoz. Halas, 1862. szeptember 27.
544. — K.-Szt-Miklós, 1862. október 18.
545. — K.-Szt-Miklós, 1862. október 26.
546. — K.-Szt-Miklós, 1862. november 22.
547. — K.-Szt-Miklós, 1862. december 4.
548. — Sz. Szállás, 1863. augusztus 22.
549. — Sz. Szállás, 1863. október 24.
550. — Sz. Szállás, 1863. december 25.
551. — Sz. Szállás, 1864. január 8.
552. — 1864. martius 1. (A. J. „Nyl. 30/3. 64.“ följegyzésével.)
553. — Sz. Szállás, 1864. ápril 26. (A levél végén A. J. öt sornyi észrevétele.)
554. — Sz. Szállás, 1864. május 9.
555. — Sz. Szállás, 1864. június 7. (A. J. „Nyl. 9/VII. 64.“ följegyzésével.)
556. — Sz. Szállás, 1864. november 25. (A. J. „Nyl. 1/XII. 64.“ följegyzésével.)
557. — Sz. Szállás, 1864. december 5.
558. — Sz. Szállás, 1865. január 10.
559. — Sz. Szállás, 1865. január 7. (A. J. „Válasz 30/1. 65. — Ny. 6/1. 65.“ följegyzésével.)
560. — Sz. Szállás, 1865. május 1.
561. — Sz. Szállás, augusztus 21. 1865.
562. — Sz. Szállás, 1865. augusztus 29.
563. — Egy kelet nélküli levélke.
564. — Szász Károlytól összeállított jegyzék 42 db levélről. Aranytól. Ezekből azonban *hiányzik*: az 1-ső (1847. X/11.) a 3-dik 5., 6., 9-től 16-ig, 18., 19., 22., 23. számú.)
565. *Arany* — Szász Károlyhoz. Szalonta, október 11. 1847.
566. — Nagy-Körös, december 1. 1854
567. — N.-Körös, július 1. 1855.
568. — Nagy-Körös, május 7. 1856. (Arany Julcsa levelével.)
569. — Nagy-Körös, márczius 4. 1858.
570. — Nagy-Körös, márczius 19. 1859.
571. — Nagy-Körös, 1859. május 27. pünkösdi első reggele.
572. — Nagy-Körös, 1859. szeptember 19.
573. — Pest, február 24. 1861.
574. — Nagy-Körös, augusztus 10. 1860.
575. — Nagy-Körös, augusztus 27. 1860.
576. — Pest, október 22. 1860.
577. — Pest, november 15. 1860.
578. — 1860. december.
579. — Pest, december 27-én 1860.
580. — Pest, január 29. 1861.
581. — 1861. február 13.

582. *Arany* — Szász Károlyhoz Pest, márczius 9. 1861.
583. — Pest, márczius 14. 1861.
584. — Pest, april 20. 1861.
585. — Pest, augusztus 2. 1861.
586. — Pest, augusztus 22. 1861.
587. — Pest, januar 13. 1862.
588. — Egy üres boríték.
589. — 1862. april vége.
590. — Pest, május 25-én 1862.
591. — Pest, augusztus 2. 1862.
592. — 1862. september 18.
593. — Pest, szeptember 24. 1862.
594. — 1862. october 21.
595. — Pest, november 19. 1862.
596. — Pest, december 6. 1862.
597. — Pest, januar 31. 1863.
598. — Pest, januar 31. 1865.
599. — Pest, april 29. 1865.
600. — Pest, augusztus 26. 1865.
601. — Pest, 1871. april 3-án.
602. — Pest, 1871. november 3.
603. — Pest, 1872. october 30.
604. — Budapest, 1874. januar 1.
605. — Budapest, 1876. május 1.
606. — Buda-Pest, 1876. november 11.
607. — Margitsziget, 1878. július 9.
608. *Szemere Miklós* — Aranyhoz. Julius 26. 1855. (A. J. „Válasz  
aug. 7.“ följegyzésével.)
609. — 10. april 1856.
610. — 16. martius 1857.
611. — 25. november 1857.
612. — 8. october 1861.
613. — 16. october 1861.
614. — Kelet nélküli levél.
615. — 5-dikén estve.
616. — 13. october.
617. — Veresharaszt, 25. juni 1862.
618. — 6. juli 1862.
619. — Kelet nélküli levél (A. J. „Nyl. 1.XII. 64.“ följegy-  
zésével.)
620. — Kelet nélküli levél (A. J. „Nyl. 6 X. 64.“ följegyzésével.)
621. — 20. April.
622. — Két jegyzék (kelet nélkül).
623. — 23. december.
624. — Kelet nélküli levél.

625. *Szemere Miklós* — Aranyhoz. Mutatvány a „Túlvilág komédiájából“.
626. — Kelet nélküli levél (1865. [?])
627. — Juli 16.
628. — (Tán) 9. martius 1865.
629. — „Jegyzések“
630. — 1. november 1866.
631. — „Tán 27. februar“
632. — 11. majus estve (A. J. „Nyl. 19/V. 64.“ följegyzésével.)
633. — Kelet nélküli levél (mellékelve „változtatások“).
634. — Kelet nélküli levél 3 darab papiroson.
635. — *Szemere Miklós* „A lyánkákhöz“ című versének eredeti kézírata, három sornyí kísérettel.
636. *Arany* — *Szemere Miklóshoz*. Nagy-Körös, augustus 7. 1855. (A 4-ik oldalon Tompa pár sora, Hanva, aug. 12. 1855)
637. — Nagy-Körös, november 29. 1857.
638. — Pest, junius 29 1862. (E három utóbbi levél Lévay Józsefnek Arany Lászlóhoz 1862. deczember 20-dikáról keltezett levelével.)
639. *Szemere Pál* — Aranyhoz. „Elmélkedés Arany János „Reménye“ felett“. Péczel, 1860. ápril 2. (Az „Elmélkedés“ után Halász Dezső értesítése. Pest, 1860. mártius 3.)
640. — Marcius 31 1857. („Születésnapomon“ és „A grófi vadászat“ című költeményekkel.)
641. *Arany* — *Szemere Pálnak* (Levéltöredék. Baráth Ferencznek Arany Lászlóhoz írt levelével — kelet nélkül.)
642. *Székács József* — Aranyhoz. Pest, 1863 deczember 6.
643. *Szél Farkas* — Aranyhoz. H.-M.-Vásárhely, aug. 8. 1860. (Bessenyei György „A Természet Világa vagy a Józan Okosság“ cz. munkájából mutatványnyal.)
644. *Szénfy Gusztáv* — Aranyhoz. Nyiregyháza, 1858-ban november 11-én (A. J. „Válasz jan. 8. 1859“ följegyzésével.) A papiros 3-ik oldalán a levélben említett „Keménnyel csendesesen“ cz. dal hangjegye és szövege.
- Szilády Áron* — Aranyhoz.
645. — Halas, novemb. 17. 1862.
646. *Szilágyi István* — Aranyhoz. Késmárk, 25. junius 1844.
647. — Debreczen, augusztus 9. 1844.
648. — Mármaros-Sziget, 23. november 1845.
649. — Mármaros-Sziget, január 10. 1846.
650. — 15. február 1846.
651. — M.-Sziget, 25. september 1846.
652. — Sziget, 26. october 1846.
653. — M.-Sziget, 25. deczember 1846.

654. Szilágyi István — Aranyhoz. Mármaros-Sziget, január 15. 1847.
655. — 3. február 1847.
656. — M.-Sziget, 12. martius 1847.
657. — Sziget, april 9. 1847.
658. — Fejértó, 5. augustus 1847.
659. — Sziget, 23. augustus 1847.
660. — M.-Sziget, augusztus 30. 1847. (Egy tollrajzzal „Ungaricus Eques“.)
661. — M.-Sziget, január 17. 1848.
662. — Szigeth, február 28. 1848.
663. — Arany Lászlóhoz, Sziget, 1883. febr. 1.
664. — Szigeth, január 4. 1850.
665. — Sziget, junius 10. 1850.
666. — Szigeth, november 13. 1850.
667. — Szigeth, Karácsony 2-od napján 1850.
668. — Szigeth, deczember végén 1850.
669. — Szigeth, februar 1. 1851.
670. — Szigeth, julius 5. 1851.
671. — Szigeth, januar 31. 1853.
672. — Szigeth, deczember 31. 1853.
673. — Szigeth, deczember 25. 1858. (Arany J. „Válasz Jan. 8. 1859“ följegyzésével.)
674. — Szigeth, angustus 22. 1859.
675. — Szigeth, október 18. 1859.
676. — Szigeth, november 18. 1859.
677. — Szigeth, november 14. 1860.
678. — Sziget, majus 28. 1861.
679. — Sziget, martius 14. 1862.
680. — Sziget, október 21. 1863.
681. — Sziget, február 10. 1864. (A. I. „Nyl. 18/2 64“ följegyzésével).
682. — Sziget, junius 12. 1864. (A. J. „Nyl. 23/VI 64“ följegyzésével).
683. — Sziget, augustus 28. 1864.
684. — Sziget, deczember 31. 1864. (A. J. „Nyl. 2/I 65“ följegyzésével.)
685. — Sziget, január 5. 1869.
686. — Sziget, 1869. november 17.
687. — Sziget, 1871. Szeptember 21.
688. — Sziget, 1874. január 13.
689. — Sziget, 1875. márczius 5.
690. Arany — Szilágyi Istvánhoz. Szalonta (kelet nélkül  $\frac{1}{4}$  iv papir első lapján).
691. — Szalonta, Aug. 1-én 1845.

692. *Arany* — Szilágyi Istvánhoz. Szalonta, dec. 4-én 1845.  
(Mellékelve Byron „Don Juan“-jából fordítás-(részlet),  
párhuzamosan. az eredeti szöveggel, egy teljes íven.)
693. — Szalonta, február 22. 1846. (Három teljes ív.)
694. — Szalonta, január 3-án 1847.
695. — Szalonta, jan. 9-én 1847. (Két teljes ív. Mutatványnyal  
Toldiból.)
696. — Szalonta, jan. 31. 1847. \*
697. — Szalonta, nagypéntek 1847. (Harmadfél ív, tele írva.  
Rajta Petőfinék Aranyhoz intézett első verse és A.  
felelete ugyancsak versben.)
698. — Szalonta, sept. 6. 1847.
699. — Szalonta, január 27. 1848.
700. — Szalonta, január 19. 1850
701. — Szalonta, jan. 18. 1851.
702. — Nagy-Körös, febr. 5. 1853.
703. — Nagy-Körös, márcz. 9. 1854
704. — Nagy-Körös, dec. 3. 1857.
705. — Nagy-Körös, jan. 8. 1859.
706. — Nagy-Körös, octob. 25. 1859.
707. — Nagy-Körös, dec. 6. 1859.
708. — Egy nyomtatott „fölvívás“ Arany Jánostól, a „Szépiro-  
dalmi „figyelő“ megindítása alkalmából Pest, october  
15-én 1862.
709. — Sophoclesből 820 sor fordítás
710. — Pest, junius 1. 1862.
711. — Budapest, február 4. 1874.
712. *Szilágyi Sándor* — Aranyhoz. Kelet nélküli levél.
713. — Nagy-Körös, 862. oct. 29-én
714. *Arany* — Szilágyi Sándorhoz. Szalonta, mártius 20. 1850.
715. — Szalonta, ápril 14. 1850.
716. — Szalonta, majus 7. 1850.
717. — Szalonta, Augustus 19. 1850
718. — Szalonta, September 15. 1850.
719. — Szalonta, september 30. 1850
720. — Szalonta, october 4. 1850.
721. — Szalonta, october 21. 1850.
722. — Geszt, julius 18. 1851.
723. — Nagy-Körös, junius 22. 1852.
724. — Nyomtatott fölvívás a „Koszorú“ megindításakor Pest,  
october 15-én 1862.
725. — Oktober (1862 ?)
726. — Pest, november 18. 1862.
727. — Szalonta, 19 Augustus 1857.
728. — Egy kelet nélküli czédula.



729. *Arany* — Szilágyi Sándorhoz. Pest, october 22. 1866.  
 730. — Pest, januar 10. 1867.  
 731. — Pest, 1869. junius 26.  
 732. — Pest, 1869. november 2.  
 733. — Pest, november 2.  
 734. — Pest, 1869. deczember 24.  
 735. *Arany László* — Szilágyi Sándorhoz. Pest, julius 18. 1862.  
 736. — Pest, 1866. január 28.  
 737. — Jernye, 1867. aug. 6.  
 738. *Szinyey Valéria* — Aranyhoz. Jernye, 1869. február 5.  
 739. — Jernye. 1871. márczius 15-dikén.  
     b) *Arany* — Szinyeyné (Jekelfalussy) Valériához.  
 740. — Pest, november 10. 1862.  
 741. — Pest, május 21-én 1865.  
 742. — Pest, november 3. 1866.  
 743. — Pest, 1867. september 23-án.  
 744. — Budapest, 1880. november 30. (E levelet nem A. írta, csak a névalírás az övé.)  
 745. *Szinyey-Merse István* — Gyulai Pálhoz. Eperjes, 1897. január 16-án. (Arany és Szinyey V. levelezése ügyében.)  
 746. *Szokoly Viktor* Aranyhoz. Pest, november hó 2-án 1862.  
 747. *Szőnyi Pál* — Arany Jánoshoz. Pest, 1847. december 28-án.  
 748. *Tanács Márton* — Aranyhoz. Vác, novemb. 16-án 1862.  
 749. *Télfi János* — Aranyhoz. Pest, november 2-án 1862.  
     a) *Tisza Domokos* Aranyhoz.  
 750. Geszt, november 20-dikán 1851. („Kandallónál“ és „Népdal“ cz. verssel.)  
 751. — „Búcsú hangok“ czimű költemény (A. J. e megjegyzésével: „1851. Otthon létemben adta át“.)  
 752. — Geszt. november 16-án 1851. („Mult, jelen, jövő“, „Vég-szó“ és „Visegrád“ czimű versek.)  
 753. — Geszt, november 28-án 1851. („Tünődés“, „Pusztai dal“ és „Téli kép“ czimű versek.)  
 754. — Geszt, december 12-kén 1851. („Mint a pacsirta a . . .“, „Élet halál“ czimű versek.)  
 755. — Geszt. december 28-kán 1851. („Harci dal“, „Karácsonyi ábránd“ és „Új évre“ czimű versek.)  
 756. — Pest, január 24. 1852. („A reggel“ és „Bordal“ czimű versek).  
 757. — Levélke *Arany László*hoz, kelet nélkül.  
 758. — Pest, februar 2-kán 1852. („A fecske“, „Merre megyek“, és „Életkép“ czimű versek.)  
 759. — Pest, februar 29. 1852. (Kinvirágok“ czimű vers.)  
 760. — Geszt, majus 31-kén 1852. („Ott áll a ház“ czimű vers.)  
 761. — Geszt, junius 13-kán 1852. („Én és a Pegazus“, „Egy várromnál“ és „Kardesörrenés“ czimű versek.)

762. *Tisza Domokos* — Aranyhoz. Geszt, június 29-én 1852. („Az idő rövidsége“ (angolból, és „Költészetem“ című versek.)
763. — Geszt, július 21-kén 1852. („Dalnok búja“, „A képzelethez“ és „Vadász dal“ című versek.)
764. — Geszt, october 1-én 1852. („Egy költő elutazására“, „Fel a tetőre“ című versek.)
765. — Geszt, october 14-kén 1852. („Vágy“, „Szép szülöttim“ és „Hymnus“ című versek.)
766. — Geszt, october 22-kén 1852. („Vele, érte, tőle“, „Szüreten“ és „Életphilosophia“ című versek.)
767. — Geszt, November 3-kán 1852. („Biharnál“ és „Fejem fölött“ című versek.)
768. — Pest, november 21-kén 1852. („Te adtad, te vedd el“ című verssel)
769. — Pest, november 27-kén 1852. („Édes álom“ és „A költő hazája“ című versek.)
770. — Pest, december 6-kán 1852. („Dalaimhoz“ és „Képzeletem“ című versek.)
771. — Pest, 21. December 1852. („Első hó“, „Bánkódása egy bujdosónak“ és „Mért, hogy ez a . . .“ című versek.)
772. — Január 6-kán 1853., Pest. („Egy koporsó felett“ és „Pohár közt“ című versek.)
773. — Pest, január 18-ka 1852. („Télen“ és „Betegágyban“ című versek)
774. — Pest, január 25-ke 1853. („Tél van úgy-e“ és „Szerelni dal“ című versek.)
775. — Pest, február 1-én 1853. („Kesergés“ és „Honvágy“ című versek.)
776. — Pest, február 12-ke 1853. („A naphoz“ című vers.)
777. — Pest, február 22-kén 1853. („Egy alvó gyermekhez“ és „A természethez“ című versek.)
778. — Pest, Martius 22-kén 1853. („Irtam, mindig irtam“ és „Hazudik az . . .“ című versek.)
779. — Pest, 8/3. 1853. („Csendes gyászdal“ és „A tavasz első virága“ című versek.)
780. — Pest, 27/5. 1853. („Vitéz Tisza István“ című vers.) A. J. „Válasz 5/6. 843.“ megjegyzésével.
781. — Pest, 12/4 1853. („Haldokló katona“ és „N.-Kovácsiban“ című versek.)
782. — Pest, 25/4 1853. („Keletnek vagy-e . . .“ és „Világfájdalom“ című versek-) A. J. „Vál. 4/V 853“ megjegyzésével.
783. — Pest, 6/5 1853. („Kérlelés“ és „Elválás K.-tól“ című versek.)

784. *Tisza Domokos* — Aranyhoz. Pest, 18/5 1853 („Szeretnék szeretni“ és „Kesergés“ című versek).
785. — 21/5. 1858. („Ő“, németből) és „Óh, miért ébredék fel“ című versek.) A. J. Válasz 5/6 1853“, megjegyzésével.
786. — Pest, Junius 10-ke 1853. („Utközben K. . . ba“ című vers.) A. J. „Válasz 13“ megjegyzésével).
787. — Pest, június 15-én 1853. („Honvág“, „Jegenyefa tetejébe“ és „Deres a fű“; a két utóbbi angol fordításban.) A. J. „Válasz 2/8“ megjegyzésével.
788. — Pest, Junius 20-ka 1853. („A szirt bosszúja“ című vers.) A. J. „Válasz 2/8“ megjegyzésével.
789. — Pest, 18-ik július 1853. („Kopp“ és „Ebrománcz“ és Tünődés című versek.) A. J. „Válasz 2/8“ megjegyzésével.
790. — „Anya és fiú „A patyolat bőrű Dorsét“ című versek.
791. — Geszt, 13-ik Augustus 1853. („Cserfalevél-rózsabimbó bokréta“, „Két koldus“ és „A vén apród balladája“ című versek.) A. J. „Válasz 26, VII“ megjegyzésével.
792. — Geszt, szeptember 10-kén 1853. („Őszszel“ című vers.) A. J. „Válasz octb. 3. 853“ megjegyzésével.
793. — Geszt, september 23-kán 1853. („Beczkoné“ című vers.) A. J. „Válasz oct. 3. 1853“ megjegyzésével.
794. — Geszt, october 11-kén 1853. („Arkadia féle“, „Szerelmi dal“ és (angolul) „In autumn“ című versek) A. J. „V. 22/11“ megjegyzésével.
795. — Geszt, 1 ső November 1853. („Mért búslakodsz“ és „Giovanna“ című versek.) A. J. „V. 22/11“ megjegyzésével.
796. — November 16-ka 1853. Geszt. (Az „In autumn“ és „Giovanna“ folytatása.) A. J. „V. 22/11“ megjegyzésével.
797. — Geszt, November 17-kén 1853. („A képzelethez“ és „Egy hölgynek“ című versek.) A. J. „Válasz Dec. 4. 1853“ megjegyzésével.
798. — Geszt, November 20-kán 1853. („Szeretek remény nélkül“ című vers A. J. „Válasz Dec. 4. 1853“ megjegyzésével.)
799. — Geszt, December 8-kán 1853 (A „Giovanna folytatása.) A. J. „Válasz jan. 21“ megjegyzésével.
800. — Geszt, December 12-kén 1853. („Vág“ című vers.) A. J. „Válasz jan. 21“ megjegyzésével.
801. — Geszt, Deczember 27-kén 1853. („A tél királya“ című vers.) A. J. „Válasz jan. 21“ megjegyzésével.
802. — Geszt, Január 10-kén 1847. („Egy bajnokra“ című vers.) A. J. „Válasz jan. 21“ megjegyzésével.
803. — Geszt, Január 30-kán 1854. („Zongora mellett“ című vers.)

804. *Tisza Domokos* — Aranyhoz. Geszt, február 26-kán 1854.  
(„A tavasz első napján“ című vers.)
805. — „Andalgás“ című vers.
806. — Geszt, Március 9-ke 1824. („Tavaszi hangok“ című vers).
807. — Geszt, ápr. 21-kén 1854. („Áprilisa“, „Genre-kép“ és „Mi az emlékezet“ című versek.) A. J. „Válasz 8/5“ megjegyzésével.
808. — Geszt, Május 13-kán 1854. („Panasz“, „Tavaszkor“ és „A két bojtár“ című versek.) A. J. „Válasz 30/V“ megjegyzésével.
809. — Geszt, Junius 10-én 1854. („Önérzet“ című vers)
810. — Geszt, Julius 2-ka 1854. („Vespertine“ és „Hála óda“ című versek.)
811. — Geszt, Julius 17-én 1854. („Emlékszel-e“, „Hozzá“ és „Bucsu A. J.-tól“ című versek.)
812. — Pest, September 6-án 1854. („G.-nek“ című vers).
813. — „A tótról“ című vers.
814. — „Triest 16. September 1854“, „Velence szeptember 19-én 1854“, „Turin october 11-én 1854“, „Nizza October 21-én 1854“, „Savoyard-dal“, „Hozzá“, „Kálmánnak 1854“, „Nizza 7. Január 1854“, „Szív és ész“, „Egy kép alá“, „Elba mellett“, „Cantico“, „Az öreg úr álma“, „Das ewige hier“ című versek.
815. — Pest, majus 22-én 1855.
816. — Geszt, Junius 3-án 1855. (A. J. „Válasz 1 VII“ megjegyzésével) „Költődac“ és „Éjjel“ című versek.
817. — Geszt, Junius 13-án 1854. (A határon“ és „Itthon“ című versek.) A. J. „Válasz I/VII“ megjegyzésével.
818. — N.-Szalonta Julius 6-a 1855. (A. J. „Válasz 20/VII“ megjegyzésével.
819. — Geszt, Julius 26-án 1855. („Sors és érzelem“ című vers.) A. J. „Válasz 16. aug.“ megjegyzésével.
820. — Gest, Augustus 5-én 1855. („Fogadd e dalban“ című vers.) A. J. „Válasz 11. aug.“ megjegyzésével.
821. — Geszt, Augustus 18-án 1855.
822. — Geszt, Augustus 25-én 1855. („Nyár végivel“ című vers.)
823. — Geszt, September 1-én 1855. („Lakomán“ című vers.)
824. — Cairo, November 17-én 1855. („A Pyramisoknál“ című vers, Arany János kézírása.)
825. — Cairo, November 5-én 1855.  
*Arany Tisza Domokoshoz.*
826. — Nagy-Körös, november 12. 1851.
827. — Nagy-Körös, nov. 22. 1851.

828. *Arany* — Tisza Domokoshoz. Nagy-Körös, dec. 15. 1851.
829. — Nagy-Körös, január 1. 1852.
830. — Nagy-Körös, január 10. 1852.
831. — Nagy-Körös, január 29. 1852.
832. — Nagy-Körös, febr. 13. 1852.
833. — Nagy-Körös, mártius 22. 1852.
834. — Nagy-Körös, június 19. 1852.
835. — Nagy-Körös, július 3. 1852.
836. — Nagy-Körös, october 6. 1852.
837. — Nagy-Körös, november 22. 1852.
838. — Nagy-Körös, december 17. 1852.
839. — Nagy-Körös, január 15. 1853.
840. — Nagy-Körös, január 20. 1853.
841. — Nagy-Körös, január 26. 1853.
842. — Nagy-Körös, február 3. 1853.
843. — Nagy-Körös, márczius 2. 1853.
844. — Nagy-Körös, márczius 22. 1853.
845. — Nagy-Körös, ápril 21.
846. — Nagy-Körös, május 4. 1853.
847. — Nagy-Körös, május 20-án 1853.
848. — Nagy-Körös, június 5-én 1853.
849. — Nagy-Körös, június 13. 1853.
850. — Nagy-Körös, augustus 2. 1853.
851. — Nagy-Körös, augustus 26. 1853.
852. — Nagy-Körös, october 3. 1853.
853. — Nagy-Körös, november 22. 1853.
854. — Nagy-Körös, december 4. 1853.
855. — Nagy-Körös, január 21. 1854.
856. — Nagy-Körös, márczius 29. 1854.
857. — Nagy-Körös, május 4. 1854.
858. — Nagy-Körös, május 20. 1854.
859. — Nagy-Körös, július 8. 1854.
860. — Nagy-Körös, június 8. 1855.
861. — Nagy-Körös, július 1. 1855.
862. — Nagy-Körös, július 20. 1855.
863. — Nagy-Körös, augustus 11. 1855.
864. — Nagy-Körös, augustus 4. 1857. (Levél Tisza Domokos anyjához.)
865. *Tisza-Teleki Julianna* — Aranyhoz. Geszt, september 24. 1852.
866. — Geszt, September 10. 1855.
867. — Pest, October 4. 1855.
868. — Geszt, Januar 17. 1857.
869. — Geszt, Január 30. 1857.
870. — Geszt, Julius 28. 1857.

871. *Tisza-Teleki Julianna* — Aranyhoz. Geszt, Julius 28. 1857.  
 872. — *Mező-Nagy-Csán*, November 113. 857.  
 873. — Csán, November 29. 1857.  
 874. — Csán, December 6. 1857.  
 875. — Geszt, December 16. 1857.  
 876. — *Toldy Ferencz* — Aranyhoz. Pest, october 1. 1847.  
 877. — Pest, aprilis 16. 1851.  
 878. — Pest, május 2. 1851.  
 879. — Pest, junius 3. 1851.  
 880. — Pest, augustus 9. 1853.  
 881. — Pest, augustus 8. 1856.  
 882. — Pest, augustus 7. 1857.  
 883. — Pest, augustus 12. 1857.  
 884. — Pest, december 15. 1858.  
 885. — Pest, martius 21. 1859.  
 886. — Pest, september 15. 1861.  
 887. — Czikk (a Wiedemann-féle *Zrinyi-arczkép* ügyében . Pest, martius 12. 1863.  
 888. — Pest, december 26. 1867.  
 889. — Egy kelet nélküli czédula.  
 890. — Junius 6. . . .

(Folytatása és vége a jövő füzetben.)

## Értesítés.

1. A drámai költemények beküldésének határideje f. évi szeptember 30-án lejárván, értesítjük „Az első tragédia“ című 8 képben írt drámai költemény szerzőjét, hogy a bíráló bizottság soronkívül beérkező pályaművek olvasására nem vállalkozik. A pályamű kézírata a főtítkári hivatalnál kellő igazolás után átvehető.

2. Egy névtelennek a főtítkári hivatalhoz intézett kérdésére szolgáljon felvilágosításul, hogy a pályázók, ha szerzőségüket igazolják, díjat nem nyert pályamunkájok kéziratát a főtítkári hivatalban megtekinthetik és le is másoltathatják.

Megjelenik  
minden hó 15-én  
három-négy ívnyi  
tartalommal.

# AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő  
s kiadó hivatal a  
Magyar Tudom.  
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

---

X. KÖTET.

1899. Deczember 15.

12. FÜZET.

---

## Bolyai Farkas és Gauss Frigyes Károly levelezése.\*

(Bemutatta *König Gyula* rt. a május 29-i összes ülésen.)

Száz éve, hogy Bolyai Farkas és Gauss a göttingai egyetemen találkoztak s mint rokonérzelmű és minden nemes iránt lelkesülő ifjak szoros barátságot kötöttek. Személyes érintkezésük ugyan nem tartott soká, hiszen két évi együttlét után a sors különböző utakra terelte őket, de ezen rövid idő alatt kötött benső barátságuk életük alkonyáig sem szűnt meg. Levelezésük egyrészt vonzó képét adja a fiatal Gauss-nak, ki fölfedezésről fölfedezésre jutva, még életében halhatatlan dicsőséget arat, másrészt meghatóan mutatja Bolyainak — e mélyen gondolkozó nagy elmének — szakadatlan küzdelmét az iránta oly kegyetlen és mostoha sorssal, mely megakadályozza nagy reményekre jogosító ifjúsága gyümölcseinek megérlelését, de nem képes sem eszméi iránt való lelkesedését, sem pedig minden nemes és szép iránt hevülő szívének melegét apasztani. A kiengesztelő sors kegyelmét látjuk abban, hogy Bolyainak fia, János, az absolut geometria megalkotásával legyőzi az ősrégi problémát, melynek megfejtésén atyja egész életén át sikertelenül fáradozott, csodálatos módon találkozza Gauss-szal, ki róla a következőket mondja: „Ich halte diesen jungen Geometer v. Bolyai für ein Genie erster Grösse“.

E hangulatos szavak vezetik be azt a szép kötetet, mely immár a M. T. Akadémia kiadásában megjelent, és mely — ugyancsak a M. T. Akadémia segélyezésével — egyidőben német nyelven mint a B. G. Teubner lípesei czég kiadványa látott napvilágot.

\* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkesztették, jegyzetekkel és életrajzzal ellátták Schmidt Ferencz és Stäckel Pál. Budapest. 1899. — XVI. 208 oldal 4°. Ára 8 frt.

A munka előkészítése éppen nem volt könnyű. Bolyai és Gauss itt közölt leveleinek eredetiei jelenleg a göttingai Kir. Tud. Társaság birtokában vannak. Nemsokára Gauss halála után az állam megszerezte szellemi hagyatékát és átadta az említett társaságnak a végből, hogy Gauss összes munkáinak kiadásánál felhasználhassa. E hagyatékkal együtt Bolyainak Gausshoz intézett levelei is a Társaság birtokába jutottak; míg Gaussnak Bolyaihoz intézett leveleit Bolyai 1856. július 13-án elküldte Sartorius von Waltershausen göttingai tanárnak, ki őket később szintén Gauss hagyatékához csatolta.

Schmidt Ferencz úr, ki páratlan lelkesedéssel és ügybuzgalommal mondhatni egész életén át a két Bolyai életének és munkájának ismertetésén fáradozott, évtizedekre terjedő sikertelen, de folyton ismételt kísérletek után végre 1896 december havában elérte, hogy a göttingai Kir. Tud. Társaság rendelkezésére bocsátotta Gauss és Bolyai levelezésének teljes másolatát, a miért első sorban Wilamowitz von Möllendorf, a társulat akkori titkára, jelenleg berlini egyetemi tanár tarthat számot hálás elismerésünkre. A levelek kiadására megszerezte azután Stöckel Pál kiel egyetemi tanár személyében azt a kiváló munkatársat, kinek kitünő szakképzettsége és akadálytól vissza nem rettenő pontossága biztosította a kiadásban végzendő tudományos munka kifogástalan voltát. Ugyancsak az ő kérésére ajánlotta föl Gruber Nándor tanár úr közreműködését a magyar kiadás szerkesztésében. A munka érdekében Stöckel úr még Maros-Vásárhelyre is utazott, hol Koncz József és Bedőházi János tanárok a legnagyobb előzékenységgel hozzáférhetővé tették számára Bolyai János és Farkas szellemi hagyatékát.

Így keletkezett végre az elöttünk fekvő munka. A Gauss—Bolyai levelezésen kívül benne van még két levele Bolyainak Waltershausenhoz, és ennek feleletei, továbbá egy levél Kreiltől Waltershausenhoz, és végre az utóbbinak egy Schmidt Ferenczhez intézett levele.

A jegyzetek három szakaszra oszlanak. Az első általános természetű megjegyzéseket, a harmadik magyarázó jegyzeteket tartalmaz, míg a második Bolyai és Gauss életére vonatkozó adatokat foglal össze, melyek a levelek tartalmának könnyebb megértésére szükségesek.

A mi most már a könyv tartalmának javarészét, Gauss és Bolyai levélváltását illeti, legjobban helyet foglal itt a részletes tartalomjegyzék, mely „catalogue raisonné” módjára teljes és úgy hiszszük igen érdekes áttekintést nyújt mindenről, a mit e levelek felölelnek. Az olvasó e sorokban bizonyítékát fogja találni annak, hogy e munka kiadása nemcsak a kegyelet műve volt. Benne mind a matematika történetének, mind a nagy em-



berek szívvilágának becses okmánytárát őrzi a tudomány. — A levelek tartalomjegyzéke ez:

I. *Gauss—Bolyai. Braunschweig, 1797. szeptember 29.* Gauss értesíti Bolyait megérkezéséről. — Meghívja Braunschweigba, hogy onnan együtt térjenek vissza Göttingába.

II. *Gauss—Bolyai. Braunschweig, 1798. április 21.* Leírja Braunschweigban töltött napjait. — Április 23-án ismét vissza akar térni Göttingába. — Megjelöli útjának irányát az esetre, ha Bolyai elébe akarna menni.

III. *Gauss—Bolyai. Braunschweig, 1798. szeptember 30.* Leírja utazását Göttingából Braunschweigba. — További támogatást remél a hercegtől. — Stamford tábornok a mennyiségtan némely részeit Gauss-szal együtt óhajtja tanulni. — Nyolcz nap multán Helmstedtbe akar utazni. — Új lakásának czíme. — Tiszteletét küldi göttingai ismerőseinek. — Óva inti Murhard-tól.

IV. *Bolyai—Gauss. Göttinga. 1798. október 29.* A válasz késésének oka, hogy hazulról még nem kapott pénzt. — Gauss távollétét nehezen tudja megszokni. — Érintkezése Ide-vel. — Az üdvözlőket átadta. — Reméli, hogy Gauss-t Braunschweigban meglátogathatja.

V. *Gauss—Bolyai. Braunschweig, 1798. november 29.* Ajánlja a levelek megjelölését. — A barátság ünnepnapja. — Jövője még nagyon bizonytalan. — Disquisitiones arithmeticae című munkájának eddig még csak első hét íve van kinyomtatva. — Pfaff-nál volt Helmstedtben. — Pfaff jellemzése. — Kéri Bolyait, hogy mielőbb látogassa meg.

VI. *Bolyai—Gauss. Göttinga, 1798. december 30.* Elfogadja a levelek megjelölését. — Murhard Erdélyben van. — Ide. — Kemény tél. — Újévi üdvözlők.

VII. *Gauss—Bolyai. Braunschweig, 1799. január 9.* Helyzete előnyösen javul. — A herceg támogatását továbbra is élvezi. — A bölcészet doktora akar lenni. — A Disquisitiones arithmeticae-ből még csak 11 ív van kinyomtatva. — Murhard plágiuma. — Eschenburg udvari tanácsos felesége meghalt. — Szebb jövő reménye.

VIII. *Bolyai—Gauss. Göttinga, 1799. márczius 2.* Lichtenberg meghalt. — Szeretne Braunschweighból sört kapni. — Kevesebbet dohányzik. — Utiköltséget vár hazulról.

IX. *Bolyai—Gauss. Göttinga, 1799. márczius 20.* Lemond a kért sörről. — Seide folytatja Lichtenberg előadásait. — Várja az utiköltséget. — Ide. — Winikers.

X. *Bolyai—Gauss. Göttinga, 1799. április 7.* Festéket küld Zimmermann udvari tanácsos számára. — Nem kap semmi hírt hazulról. — Seyffer.

XI. *Gaus—Bolyai. Braunschweig, 1799. április 22.* Meg-

küldi a festék árát. — Április 30-án lesz 22 éves. — Meg akarja látogatni Zach-ot Gothában. — Disquis. arith.-ből 16 ív kész. — Doktori értekezése. — Kästner-nek „A Mennyiségtan Története“ című munkájáról. — Seyffer számára levelet mellékel.

XII. *Bolyai-Gauss Göttinga, 1799. május 12.* Megkapta hazulról a váltót, de nagy levonásokkal. — Május 20-án Gauss szeretné meglátogatni és június 5-én gyalog akar indulni hazafelé.

XIII. *Gauss—Bolyai. Braunschweig, 1799. május 17.* Örülni fog, ha Bolyai ígését beváltja és meglátogatja, hogy hazájába térése előtt még egyszer viszontláthassák egymást. Valamely harmadik helyen óhajt vele találkozni, melynek megválasztását Bolyaira bizza.

XIV. *Bolyai—Gauss. Göttinga, 1799. május 20.* A találkozás helyéül Clausthal-t és idejéül május 24-ikét jelöli meg.

XV. *Bolyai—Gauss. Göttinga, 1799. május 28.* Visszaérkezik Göttingába. — Murhard élményei Magyarországból. — Magyar dohányt küld. — Megírja erdélyi lakása címét.

XVI. *Gauss—Bolyai. Braunschweig, 1799. május 29.* Braunschweigba érkezett. — A jövőben folytatandó levelezésről. — Szerencsés utat és boldog jövőt kíván hazájába térésekor.

XVII. *Bolyai—Gauss. Pest, 1799. szeptember 11.* Menti hallgatását. — Leirja útját: június 5-től kilencz nap alatt gyalog Göttingából Regensburgba, onnan a Dunán Bécsbe. — Pesten veszélyesen megsebesül. — Június utolsó napján a bécsi Práterben. — Július utolsóján hajón Magyarország felé. — Augusztus utolsóján Pesten pipázott és Gaussra gondolt. — Kéri Gauss arczképét.

XVIII. *Gauss—Bolyai. Helmstedt, 1799. december 16.* Megkapta Bolyainak Pestről keltezett levelét. — Július 16-án Helmstedtben a philosophia doktorává avatták. Doktori értekezésének tartalma; v. Tempelhoff tábornok bírálata erről. — Utazása Góthába elmaradt. — Helmstedtben Pfaff-nál lakik. — Közli vizsgálatait a geometria alapvető fogalmairól. — Az évszázad utolsó napjának megünneplése.

XIX. *Bolyai—Gauss. Kolozsvár, 1800. április 13.* 1799 őszén hazaérkezett. — Báró Kemény-nél nevelői állást vállalt. — Megismerkedik Benkő Zsuzsannával, későbbi feleségével. — Többet foglalkozik most költészettel, mint matematikával. — Csak kevés barátja van. — Leirja szerencsétlenségét, mely Pesten érte.

XX. *Bolyai—Gauss. Domáld, 1802. szeptember 11.* „Meddig hallgatunk még?“ — Hireket kér Göttingából. — Kéri Gauss munkáit. — Egyszerű vizemelő gép felől tudakozódik. — Megnősült. — A domáldi pusztán lakik — Sok gondja van. — Levelet csatol Seyffer számára.

XXI. *Gauss—Bolyai. Braunschweig, 1802. december 3.*  
Hosszas hallgatását helyzetének bizonytalan voltával menti. — 1800-ban husvétkor elhagyta Helmstedtet és azóta Braunschweigenben tartózkodik. — 1801 Szent-Mihály havában jelent meg a *Disquisitiones arithmeticae*. Azóta a nemrég felfedezett Ceres és Pallas bolygókkal foglalkozik. Helyzetének javulása. — Pétervárra hívják. — Örül Bolyai családi boldogságán. — Czélszerű vizemelő gépet nem tud ajánlani — Lichtenberg és Kästner állásának betöltéséről. — Jobb jövő reménye.

XXII. *Bolyai—Gauss. Kolozsvár, 1803. február 27.* Örül, hogy Gauss habár híressé lett — fõntartja barátságukat. Ceres pályájára vonatkozó adatokat kér. — Értesíti fiának János-nak születésérõl (1802 decz. 15). Felesége szüleinél van Kolozsvárott — Tarthatatlan helyzete anyósával és anyósától elrontott feleségével. — „A lányoknak ne higgy, okulj példamon.“ — Leirja az 1802. október 26-iki földrengést. — Nem dohányzik többé. — Kéri Gauss-t, hogy mûveit Vadas Pál jénai deákkal küldje el.

XXIII *Gauss—Bolyai. Braunschweig, 1803. június 20.*  
Sajnálattal vette tudomásul Bolyai családi boldogtalanságát. — Szerencsét kíván fia születéséhez. — A *Disquisitiones*-t és néhány csillagászati értekezését Regensburgba küldte Vadas-nak. — Nem fogadta el a meghívást Pétervárra. — Néhány nap múlva Brémába utazik Olbers-hez.

XXIV. *Bolyai—Gauss Domáld, 1804 márczius 1.* Meghívja Gauss-t Erdélybe. — Ismét pipázik és Gaussra gondol. — Gauss munkáit Vadas-tól megkapta. — Családjában ismét helyreállt a béke. — Atyja 74 éves korában, 1804. február 17-én meghalt. — Még atyja halála előtt meghívták a marosvásárhelyi kollégiumba a mennyiségtan és fizika tanárának. — Gaussnak bort szeretne küldeni — A legjobb matematikai és fizikai munkák felõl kérdezősködik. — A naptárban elforduló uralkodó planetákról bővebb felvilágosítást kér. — (A levél befejezése hiányzik).

XXV. *Gauss—Bolyai. Braunschweig, 1804. június 28.*  
Szerencsét kíván a családi béke helyreállításához — Válaszol Bolyai kérdéseire. — Leirja utazását Brémába és Góthába, valamint megismerkedését későbbi nejével, Osthoff Johanná-val. — Megválasztották a párisi és göttingai akadémia külső tagjává.

Utóirat: Bolyainak a nõkrõl festett képe nem illik az õ Johannájára.

XXVI. *Bolyai—Gauss Maros-Vásárhely, 1804. szept. 16.*  
Az ajánlott munkák nagy része nincs meg a könyvtárakban. — A tükör-sextansról. — A Bécsen át, Zeyk úr közvetítésével, küldött bort Gauss esküvőjére szánta. — Ismételve inti: „A

szerелеm lázas visio,“ — Családi ügyek. — Megküldi a „Parallelák göttingiai theoriája“ című munkáját. Nem tudja a hibát megtalálni. — Kéri Gauss igazságos bírálatát. — E levélhez van csatolva a

*Theoria Parallelarum.*

*Ad Theoriam Parallelarum Supplementum.*

XXVII. Gauss—Bolyai. Braunschweig, 1804 november 25.

Hosszas hallgatását avval menti, hogy egyrészt a most felfedezett harmadik új bolygó, a Juno, sok dolgot ad neki, másrészt pedig avval, hogy szerette volna Bolyait eljegyzéséről értesíteni, mely csak három nappal ezelőtt történt meg. — Menyasszonyának jellemzése. — „Az élet az örökké viruló tavasz ragyogó színeiben áll előttem.“

A Theoria parallelarum bírálata: az akadályok, melyekbe ütközött, a szirtek azon csoportjához tartoznak, melyeken Gauss is hajótörést szenvedett; de reméli, hogy még életében átjárót talál rajtok; azonban örülni fog, ha Bolyai ebben megelőzi és minden nehézséget leküzd.

XXVIII. Bolyai—Gauss. Maros-Vásárhely, 1807. decz. 18.

Panaszkodik a három évig tartó hallgatás miatt. — Szíve mélyéből örül barátja dicsőségének, de annál inkább lehangolja őt saját szomorú helyzete. — Sikertelen fáradozásai a parallelák theoriájában majdnem elvették a geometria iránti előszeretetét és életkedvét, de vigasztalást talál tanári működésének eredményeiben. — Részletesen ír korán érett öt éves fiáról, János-ról. — Különbféle kérdések különösen az iránt, vajjon a küldött bor megérkezett-e? — Még egyszer a tükör-sextansról. — Továbbra is szerencsét kíván Gaussnak dicsőséges útjához és családi életéhez, míg ő majd a lemondás művészetében gyakorolja magát.

XXIX. Gauss—Bolyai. Göttinga, 1808. május 20. Aggódott a miatt, hogy leveleire három éven át nem kapott választ. — 1807. november hónapja óta Göttingában, mint az

astronomia tanára s a csillagvizsgáló intézet első igazgatója. — 1805. október 9-én megnősült. — Már két gyermeke van: József és Vilma. — Visszaemlékezések a Göttingában együtt töltött évekre. — Csak öt üveg bor érkezett meg épen. — Néhány kérdésre válaszol. — Theoria motus című műve sajtó alatt van. — Ajánlja Harding Csillagterképét.

XXX. Gauss—Bolyai. Göttinga, 1808. szeptember 2. Leírja családi boldogságát. — A Theoria motus-nak már több mint fele elkészült. — Számelméleti kutatásainak haladásáról. — Bartels, — Kérdezősködik Bolyainak és fiának, János-nak hogy-létéről. — „A legnagyobb élvezet nem az igazság bírása, hanem annak felkutatása.“

XXXI. Bolyai—Gauss. Muros-Vásárhely, 1808. decz. 27.

A választ Hegedűs révén megkapta, ki egyszersmind Gaussnak gipszből készült arczképével is megajándékozta. — Az arczkép megtekintésekor felmerült gondolatai. — Örül Gauss dicsőségének és szerencsésének. — Keserűen panaszkodik kutatásainak meddőségéről. — János mind testileg, mind szellemileg szépen fejlődik.

XXXII. *Bolyai—Gauss. Maros-Vásárhely, 1816 április 10.*  
„Ráismsz-e még e hangra, mely hozzád szól?“ — „Ifjúságunk ragyogó napja hadd áraszsza még egyszer éltető sugarait a jövő aggkor dermesztő jegére.“ — Részletesen ír a most már 14 éves János-ról. — Fiát két év múlva Göttingába akarja küldeni, hogy ott Gauss vezetése alatt tanulhassa a matematikát. — Szeretné, ha fiát Gauss magához venné és kérdi, hogy ezen két év alatt fiával a mennyiségtaunak milyen részeit vegye át. — Kérdezősködik göttingai ismerősei felől. — Panaszkodik rossz szüretéről, vesztett pöreiről s a pénz értékesökkenése okozta veszteségéről.

XXXIII. *Bolyai—Gauss. Maros-Vásárhely, 1831 június 20.*  
„Tarts rövid pihenőt dicsőséges pályádon és szentelj néhány pillanatot a barátságnak. — „Számталanszor gondoltam rád és nem kételkedem, hogy te is megemlékeztél rólam néha-néha.“ — „Néma szoborként állok barátjaim sirhantjai fölé hajolva.“ — Fia János már főhadnagy a műszaki csapatban; az ő kérésére elküldi fia rövid értekezését, mely a sajtó alatt levő Tentamenek függeléke (Appendix). — „Többet ad a te véleményedre, mint egész Európáéra.“ — Kiméletlen bírálatot kér. — Négy éven át volt özvegy. — Második feleségétől származó fia Gergely már öt éves. — „Örvendeztess meg minél előbb válaszzal — önts belém új életet.“

*Utóirat:* Megjegyzések János Appendix-ére.

XXXIV. *Bolyai—Gauss. Maros-Vásárhely, 1832. január 16.*  
„Nyujtsd felém még egyszer jobbodat — a letűnt század álmai újra visszatérnek.“ Fiának művét a megelőző levéllel elküldte, de nem tudja elképzelni, hogy a cholera-járvány alatt hová jutott; ezért újra elküldte Zeyk Józsefnek azzal a kéréssel, hogy azt Gausshoz juttassa. — Öt sem kimélte meg a járvány. — Fia János Lembergben kinyomatta a sajtóhibák jegyzékét. — Újra kéri Gauss véleményét.

XXXV. *Gauss—Bolyai. Göttinga, 1832. márczius 6.*  
A megelőző két levelet Zeyk átadta. — Az első levélre azért nem válaszolt rögtön, mert az Appendix megérkezésére várt; azonfölül igen nyomott hangulatban volt. — Második nejét is elvesztette. — Megemlékezik öt gyermekéről. — Anyja még él és nála lakik.

„Áttérek most fiad munkájára“: János művének tartalma

csaknem egészen összevág már 30—35 évvel ezelőtt tett saját vizsgálataival. Föltett szándéka volt, hogy a míg él, semmit sem visz a nyilvánosság elé, de mindent pontosan följegyez. Most, hogy öreg barátjának fia megelőzte, e fáradtságos munka alól föl van mentve. — János jelzései röviddek és találók, de kíváncsnak tartaná, ha az Absolut Geometria alapfogalmai czélszerű elnevezéseket kapnának. — Erre vonatkozó javaslatai. — A háromszög területére vonatkozó tantételnek geometriai bizonyítása. — Felszólítja Jánost, hogy foglalkozzék a tetraeder térfogatának meghatározásával. — A geometria alapfogalmainak rendszeres tárgyalása megköveteli a sík létezésének bebizonyítását. — Kant állítása, hogy a tér csak a szemlélet formája, téves. — Válaszol az ifjúkori barátokra vonatkozó kérdésekre. — Logarithmustáblákról.

XXXVI. *Bolyai — Gauss. Maros-Vásárhely, 1835. április 20.* Á Tentamen teljes elkészülte előtt nem akart válaszolni, azonfelül kedvező alkalomra várt, hogy mindkét kötetet nagyobb költség nélkül küldhesse el Gaussnak. — A Tentamen tartalmának és irányának részletes ismertetése. — Panaszskodik az elismerés hiányáról. — Gauss véleményét óhajtaná ismerni. — Tiszteletét küldi Gauss anyjának. — Ismét bort akar küldeni. — Második felesége is meghalt. — Fiának, Jánosnak, példátlan szívtelensége és hálátlansága.

XXXVII. *Bolyai — Gauss. Maros-Vásárhely, 1835. október 4.* A bort egy Bécsben tartózkodó tanítványával elküldte. — A Tentamen-ből még egy példányt küld. — Wirth-nek, a demagógnak csillagászati ábrándjairól.

XXXVIII. *Bolyai — Gauss. Maros-Vásárhely, 1836. október 3.* Kérdőzködik a bor megérkezése felől. — Művének megbírlása ne tartsa vissza Gausst attól, hogy levelére válaszoljon; reá nézve munkája amúgyis csak makulatura. — Sürgősen kér választ.

XXXIX. *Gauss — Bolyai. Göttinga, 1836. október 23.* A válasz azért késett, mert a bor megérkezését akarta bevárni. — Jelenleg mágnességgel és elektromossággal, valamint a hannoterai mértékek és súlyok rendezésével foglalkozik. — Köszönetet mond a Tentamen megküldéséért; e műben becsületes törekvést talált alaposagra és önállóságra. — Panaszskodik a közönség részvétlensége fölött.

XL. *Bolyai — Gauss. Maros-Vásárhely, 1848. január 18.* „Beesteledett: Te megkaptad méltó jutalmadat, az enyém csak belső nyugalom.” — „A matematika számára itt nincs talaj.” — Ismét bort akar küldeni. — Gauss arczképét kéri. — Szeretné megtudni czímét annak az orosz munkának, mely az övéhez hasonló. — A végtelen sorok convergentiájáról.

XLI. *Gauss — Bolyai. Göttinga, 1848. április 20.* Bolyai

levelét, mint rég letűnt idők szózatát, fájdalmas meghiúsítással olvasta. — „Igaz, hogy életemben sok elismerésben részesültem; de az öröm az élet keserűségének századrészével sem ér föl.“ — Több ifjúkori barátjuknak haláláról. — Kéri, hogy álljon el a bor küldésétől. — A végtelen sorok convergentiájáról. — Lobacsevszky geometriai kutatásai a paralellák theoriájáról. (1840). — Elküldi chinai papíron készült arczképét.

XLII. *Bolyai*—*Gauss. Maros-Vásárhely, 1853. február 6.* „Barátaim sirhantjai között járva, úgy érzem, hogy az enyémre majdan csak egyetlen egy borul.“ Sokszor gondol Gaussra; egészségére poharat üritett Kreil-lel, — A forradalom borzalmai Erdélyben. — Már szeretne meghalni. — Elküldi utolsó művét: egy rövid vázlatot 1851-ből. — Örökre búcsút vesz régi barátjától.

## II. Ramses az exodus fáraója.

(Kivonat *Mahler Ede* október 16-án előterjesztett értekezéséből.)

Azon korszakalkotó fölfedezések között, melyeket századunkban a régi Egyiptom földjén tettek, egyike a legfontosabbaknak és jelentőségre nézve a legnagyobbaknak a *Flinders Petrie* fölfedezte emlékoszlop, mely *Merneptah* királynak győzedelmi énekét tartalmazza és a királynak uralkodása V. évében a libyaiakon aratott diadalt énekl meg.

Azonban nem az ihlettől áthatott győzelmi hír, melyet a különben gyenge és nem éppen szerencsés *Merneptah* ad tudtul, adja meg a *Flinders Petrie*-féle leletnek a fontosságot. A libyaiaknak és szövetségeiknek az V. évnek *epiphi* havában Egyiptomból történt kiűzetése, mely a himnusnak egyedüli tárgyát teszi, már előbb is ismert tény volt előttünk, mivel *Merneptah* ugyanazt a thébai nagy Amon-templom egyik déli előcsarnokának belső oldalfalára is rávésette. Új, meglepő és egyúttal korszakalkotó volt azonban az a körülmény, hogy a nemrég kiásott emlékoszlopon felsorolt népek között az „*Izrael*“ név is előfordul. A biblia (Mózes II. könyvének XII. fejezete) beszél az izraelitáknak 430 éves tartózkodásáról Egyiptom földjén.

A híres egyiptologusnak, *Ed. Naville*-nak ásatásai és kutatásai *Gósen*-nek egész vidékét, azon területet tehát, melyen az izraeliták egyiptomi tartózkodásuk alatt laktak, földrajzilag megállapították. Ma már biztosan tudjuk, hogy hol feküdtek *Pitum*, *Ramses*, *Succoth*, *Migdol* és *On* bibliai helységek és tudjuk azt is, hogy kik voltak építői. Azonban még sehol sem akadtak emlékoszlopra, melyen az „*Izrael*“ vagy „*Juda*“ nevek lettek volna

feljegyezve. Joggal remélték tehát, hogy egy oly népnek neve, mely annyi ideig élt egyiptomi földön, valahol egy felirat szövegében csak elő fog fordulni. Eleinte az „Apuirui-akat — kik a 13-iktól a 20-ik dynastiáig nem éppen ritkán fordulnak elő és a pithomi és ramsesi templomok és tárházak építésében is részt vettek — tartották „Ibrim“-nek, „Heberek“-nek. Azonban *Brugsch* kimutatta ezen feltevés tarthatatlanságát és az egyiptomi „apru“ szóban az erythraiak-nak az „Aian“ heglánczolatán — a Memphissel szemközt fekvő Mokattam hegységben — lakó törzsét fedezte föl.<sup>1</sup> És ily körülmények között akadnak egy emlékoszlopra, melynek felirata nemcsak Merneptah-nak a lybiaiak felett aratott és már említett győzelmét tartalmazza, hanem több ázsiai nép neve között olyat is említ, mely élénken emlékeztet az „Izrael“ névre.

De menjünk még tovább. Lepsius „Einleitung in die Chronologie der Aegypter“ című művében rendkívül elmés módon igyekezett a bibliai történelmet és a bibliai genealogiát az emlékek értesítéseiben felhozott és már akkor is történeti tényül elfogadott eredményekkel összhangzatba hozni és Merneptah királyban az exodus fáraóját felismerni. Az összes német kutatók csatlakoztak Lepsius ezen nézetéhez.

És ekkor fedezi fel Flinders Petrie Merneptah király emlékoszlopát, melyen az egyiptomi emlékeken még addig sehol sem olvasható „Izrael“ név volt följegyezve. Ez természetesen a legélénkebb érdeklődést keltette a tudományos világban és nemcsak philologusok, hanem történettudósok és a bibliai kutatók is magyarázni és tudományosan értékesíteni iparkodtak a Merneptah-féle emlékfeliratot, mivel a legkiválóbb kutatók nézete szerint most már megdönthetetlen bizonyítékok voltak arra nézve, hogy Merneptah tényleg az exodus fáraója volt.

Vizsgálat tárgyává fogom most tenni, vajjon ezen tény — mely, ha igaznak bizonyul, egy rendkívül fontos történet-chronologiai kérdést dönt el — a Flinders-Petrie-től feltalált emlékoszlop feliratának szövegéből egyáltalában kitűnik-e; ha nem tűnik ki, úgy feladatom lesz azon történelmi érvek felsorolása, melyek közelebb hoznak bennünket a kérdés megoldásához.

Merneptah győzelmi himnusában a szóban forgó részlet az eddigi philologiai fejtegetések szerint a következő:

„Rá ismét Egyiptom felé fordult. Azért született Merneptah király, hogy ezt megbosszulja. A fejedelmek le vannak sujtva és hódolatukat mutatják be. Senki sem emeli fel fejét az ellenségek közül. *Thau* el van pusztítva, *Cheta* lecsillapult.

<sup>1</sup> Lásd: „Diction. géogr. 113“ és „Geschichte Aegyptens unter den Pharaonen“ című művet (541. és 593. lapot).



*Kanaan* meg van gyalázva. *Askalont* elvezették, *Gazer* be van véve. *Jenoam* semmivé lett, *Izrael* elpusztult és vetései megsemmisültek!“

Mindenekelőtt legyen szabad ezen általánosan elfogadott fordításra vonatkozólag néhány kritikai megjegyzést tennem,

Mindenesetre feltűnik, hogy míg az itt felsorolt összes népnemeknek országot (még pedig idegen országot) jelölő determinativumok van, addig az „Izrael“-t kifejező névnek efféle determinativuma nincsen.

Azon determinativum, mely az „Izrael“ nevet kíséri, egy hieroglyph-csoportozat, mely annyit tesz, mint „barbár emberek“, vagy „barbár horda“, „idegenek“ és „ázsiaiak“, „nomádok“ vagy ehhez hasonló.

Mellette áll a „fekt“ szó, mely a „rosz“ vagy „gonosz“ fogalmának sajátosságaival bíró főnevet jelent és a gyökérszó révén a „megsemmisíteni“ vagy „elpusztítani“ fogalmakkal van összefüggésben. Tehát azt jelenti, mit a „horda“ szóval szoktunk kifejezni és így appositíója az „Izrael“ szónak, mely az „Amu“ = „ázsiaiak“, „barbárok“ vagy „idegenek“ fogalommal van determinálva.

A szóban forgó szöveg fordítása (melynek philologiai megfejtései és eredményei az értekezésnek egyik lényeges részét teszik) tehát következőkép fog hangzani :

„Askalont elvezették : *Gazer* be van véve ;  
*Jenoam* semmivé lett ; *Izrael*, a horda,  
 megsemmisíti vetéseit.“

Ez egyúttal párhuzama lehetne egy a „*Liber Judicum*“-ban (I. fej.) előforduló szövegnek. Itt azon hódításokról van említés téve, melyeknek *Izrael*, *Józsua* vezetése alatt, részese volt. Ugyanitt olvassuk (18. vers): „*Juda meghódítja Gazát és vidékét, valamint Askalont és vidékét*“.

De bárhogyan is magyarázzuk és fordítjuk e helyet, annyi bizonyos, hogy *Izrael* olyan népek között soroltatik fel, melyek nem tartoztak Egyiptomhoz, hanem miként *Cheta*, *Jenoam*, *Kanaan* és *Askalon* Ázsiának azon részein laktak, melyeket mi „*Palesztina*“ név alatt foglalunk össze. *Izrael* tehát *Merneptah* uralkodásának V-ik évében már nem volt Egyiptomban, hanem azon földön tartózkodott, mely bibliai hagyomány szerint már *Ábrahám* szemében is mint utódainak lakhelye szerepelt. Ha még figyelembe vesszük a 40 éves vándorlást a sivatagon, melyre *Izrael* a Szentföldre érkezése előtt ítélve volt, úgy el kell ismerünk a *Flinders Petrietől* feltalált *Merneptah*-féle emlékoszlop alapján, hogy *Izrael* régen *Merneptah* előtt vonult ki Egyiptomból.

Annak következtében, hogy *Izrael*t „ázsiaiak“-nak és „hordá“-

nak meg „nomádok“-nak stb. s nem idegen országnak tekintik, azt is elfogadhatjuk, hogy Izrael, jóllehet Palesztínának földjére lépett, még mint állam nem volt annyira szervezve, hogy „ország-nak“ lett volna tekinthető. Ezen állapot még Józsuá idejében is fennállhatott, mivel csak az ő vezetése alatt indultak a Jordán tulajdonképeni tulsó részének meghódítására.

A Flinders Petrietől fölfedezett Merneptah-emlékoszlop győzelmi himnuszának közelebbi megvizsgálása által tehát azon figyelemre méltó eredményre jutunk, hogy azon általánosan elfogadott feltevés, mely szerint Izraelnek Egyiptomból való kivonulása Merneptah idejében történt, nem helyes és hogy annak már sokkal előbb meg kellett történnie.

Most már azt kérdezhetjük, vajjon *melyik fáraó alatt ment végbe ezen esemény?*

A biblia, kapcsolatban az egyiptomi emlékeken feliratok alakján előforduló történeti értesítésekkel, néhány időpontot nyújt rendelkezésünkre, melyek alkalmasak arra, hogy e kérdésre a feleletet is megadják.

Kétségen kívül áll az, hogy Ahmosis király, a XVIII. dynastia megalapítója, volt azon uralkodó, kire a bibliának ezen szavai „*új király következett, ki Józsefet nem ismeré*“ (Exodus I., 8.) vonatkoznak. Ő, ki Auaris végvárának elfoglalása után Egyiptom földjét a szerfelett hatalmas *Hik-Šasu* néptől megtisztította és az államot minden idegen uralom alól felszabadította, természetesen nem méltányolta azon nagy érdemeket, melyeket József „*idegen*“ és „*külföldi*“ létére Egyiptom ügyei körül szerzett és nem ismerte el azon befolyást, melyet a „*külföldi*“ izraeliták az előbbi dynastia alatt nyertek.

Ezen uralkodónak uralkodása 22-ik évében megnyitlak a Mokattam-hegy kőbányái és ezzel az izraelitákra nézve sanyargatással teljes korszak kezdődött, mivel „*külföldiek*“ kényszerítettek az annyira kínos munka elvégzésére és így Jákob ivadékai is, kik eddigelé baromtenyésztéssel foglalkoztak (hasonlítsd össze: Genesis XLVI—XLVII.), kénytelenek voltak e rabszolgamunkával foglalkozni. Ahmosis számos épületet is emeltetett Memphisben és Thébeben. Az országra nézve új virágzási korszak állott be, az „*új birodalom*“ fölépült, miután a fáraók hatalmának régi fénye, melynek alapját a 12-ik dynastiának királyai vetették meg, már évszázadok óta elhalványult. Templomokat és magtárakat építettek a napisten tiszteletére. körülvéve falvakkal és sánczokkal. És így már Ahmosis és közvetlen utódai alatt rakták le alapköveit azon városoknak, melyeknek építése II. Ramses alatt lön befejezve és a melyeket Pitum („*Tam*“ napisten városa), és Ramses („*Ramses*“ városa) névvel ruháztak fel. Azért mondja a biblia is (Exodus I.) ezen szavakat: „*És öröket he-*

lyeztek fölējök, kik nehéz szolgálatokkal sanyargatták őket: fáraónak magtárvárosokat építettek, Pitum és Ramses városokat“.

Az új birodalom megalapítójával tehát Izraelre nézve a nélkülözések korszaka kezdődik. A teremtés könyvének XV. fejezete szerint Ábrahámnak egy látományban előre tudtára adatott, hogy utódai idegenek lesznek, egy oly országban, mely nem lesz az ő birtokuk és itt rabszolgamunkára fogják őket kényszeríteni és 400 évig kínozni. Mózes II. könyve (Exodus XII.) szerint azonban 430 évig voltak Egyiptomban. A szóban forgó szöveg a következő:

„Izrael fiainak tartózkodása  
Egyiptomban 430 évig tartott  
Midőn éppen 430 év eltelt,  
az örekkévaló seregei Egyiptomból kivonultak

Egy ősrégi héber hagyomány azt tanítja, hogy a biblia szerinti 430 évből 190 év leszámítandó, a melyek a tulajdonképeni szolgásgót és szorongatást megelőzték. Hogyan hangzik össze ez ó-héber traditio a bibliának és az egyiptomi emlékfeliratok nyújtotta történeti anyagnak adataival?

A biblia szerint Ábrahám életében még nem történt semmi olyas esemény, mely az átvonulás szomorú képeivel vonatkoztatásban lett volna.

Alig halt meg azonban Ábrahám, a jósolt dolgok már is valókká kezdtek válni.

Nagy éhínség tört ki és Izsák kénytelen volt otthonát elhagyni.

A philisteusok országába vonult. „Azonban a philisteusok betömtek előtte minden kutat és megtöltötték azokat földdel.“ Izsák tehát tovább ment és Gerár völgyében telepedett le. Azonban itt sem volt maradása, még pedig ismét a kutak miatt. Az isteni jósolat első nyomai, melyek szerint Ábrahám utódainak idegen népek uralma alá kellett jutniok, mindjárt halála után érvényesültek. Ábrahám 175 éves korában halt meg (Genesis XXV. 7); a Genesis XXI. 5 szerint 100 éves volt, mikor Izsák fia született. Ez tehát Ábrahám halálakor 75 éves volt. Már 60 éves volt Izsák, mikor Jákob világra jött (Genesis XXV. 26), tehát Jákob Ábrahám halálakor mégcsak 15-ik évében volt. Jákob már elmúlt 130 éves, mikor őt fia a fáraónak bemutatatta (Genesis XLVII. 9.). Tehát Ábrahám halála óta Jákobnak Egyiptomba való érkezéseig 130—14 = 116 év telt el. Akkor azonban József még 38 éves volt. Ugyanis 30 éves (Gen. XLI. 46) volt, mikor a Fáraóhoz került és „fáraó házában Ab“ s „egész házában „Adon“-ja“, valamint „az egész országnak kormányzója“ lön. Az éhínség második évében, azaz József alkirályi méltóságának kilencedik évében jött Jákob Egyiptomba, tehát József akkor

38-ik évében volt, azaz atyja megérkezésekor már 37-ik évét betöltötte. József 116 éves korában halt meg. Tehát a következő számokat kell figyelembe vennünk:

- |  |                   |
|--|-------------------|
| 1. Ábrahám halálától Jákobnak Egyiptomba való érkezéséig . . . . . | 130—14 = 116 év   |
| 2. Jákobnak Egyiptomba érkezésétől József haláláig . . . . .       | 110—37 = 73 év    |
|  | összesen: 189 év. |

Tekintettel az ó-héber hagyomány révén ránk maradt 190 évre, az új királyi dynastia egy évvel József halála után lön inaugurálva.

Ez történeti szempontból is teljesen elfogadható, mivel a hieroglyph feliratok értesítései szerint a *Ra-Sekenen*-től kezdett szabadságharcz, melyet az utolsó hykszosz király, *III. Apopi* ellen viseltek, éppen akkor ért véget és egy új törvényes dynastia jutott a trónra, mely Ahmosissal, mint első királylyal kezdődött.

A dynastiáknak ezen változásával azonban az izraelitákra nézve, kik egyúttal „külföldiek“ is voltak, nagy és kemény sanyargatások korszaka kezdődött, mely állítólag 240 évig tartott.

Most már feladatunk. *Ahmosis király trónraléptét chronologiailag megállapítani.* Sajnos, de való tény, hogy a tudományos kutatás egyetlen ágában sem halásztak annyit a zavarosban, mint éppen a történeti chronologia terén. Egészen jól tudták, hogy Manetho mily kevésbé korrekt és mily kevésbé használható chronológiát nyujtott, és számait mégis elfogadták, további hypothesisek és combinatiók kiinduló pontjául. Hogy ily körülmények közt az a sok chronologiai rendszer, melyet Manethora építettek, a legapróbb részletekben is eltér egymástól, az természetes. Kisértjük meg Ahmosis uralkodásának idejét chronologiailag meghatározni.

Azon törekvésből indulunk ki, hogy az *egyiptomi emlékfeliratok számainak*, nem pedig *Manetho* számainak szerezzünk érvényt. Szerencsére ilynemű anyag kellő mennyiségben áll rendelkezésünkre. A király nevének pontos leolvasása által arról értesülünk, hogy *I. Amenophis király* (Ahmosis király utódja) *IX. uralkodási évének epiphi hó 9. napján a Sothis csillag heliakusan kelt föl.* De mivel másrésről tudjuk, hogy Ahmosis 22 éven át irányozta Egyiptom sorsát és hogy ezen királynak 22. uralkodási éve tényleg a legmagasabb dátum, mit még feliratilag feljegyezve találunk, úgy elegendő támponttal rendelkezünk feladatunk helyes megoldására. Mert *Oppolzer*-nek a Siriusév és a Sothis korszak hosszának megállapítására irányuló vizsgálódásai<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Sitzungsberichte der kais. Akademie d. Wissensch. Wien, XC. Band.

szerint a Kr. e. 1545. év azon juliani év, melyben a Sothis csillagzat — a 30. szélességi fok alatt — először kelt fel heliakusan az egyiptomi mozgó naptár epiphi havának 9-ikén. És így a Kr. e. 1545. évet kell mint I. Amenophis király IX. uralkodási évét megjelölni, és ezzel elismerni, hogy I. Amenophis 1553-ban Kr. e. lépett a trónra.

Ebből ismét megtudhatjuk, hogy elődje Amosis (1553+22). — 1575-ik évben Kr. e. kezdett uralkodni.

Az exodus e szerint az (1575—240) = 1335. évben történt Kr. e.

Mindenesetre csodálatos és figyelemre méltó, hogy ezen eredményt más oldalról<sup>1</sup>, egészen más úton, és pedig a bibliában felemlített egyiptomi sötétségnek, mint napfogyatkozásnak feltüntetése által is megkapjuk. Az izraeliták Egyiptomból való kivonulásának dátuma itt:

a Kr. e. 1335. évnek márczius 27-ike.

Két egymástól teljesen független vizsgálódás eredményeinek eme frappans összhangja nem tűnhetik fel véletlennek, hanem megerősíti azon véleményünket, hogy az 1335. Kr. e. évet az exodus évének kell tekintenünk.

\*

Azon kérdés megoldása van most hátra, hogy ki ült abban az időben Egyiptom trónján.

Itt egy nagyobb chronologiai megfejtés következik, melyet az értekezésben bőven kifejtünk. Ennek egyik eredménye az, hogy Kr. e. 1347-től 1280-ig II. Ramses volt az egyiptomi trónon. Ezen időpontok, melyekhez a ránk maradt emlékefeliratoknak gondos áttanulmányozása után jutottunk, sajátságos megerősítést nyernek egy astronomiai jelenség révén, mely a Ramesseum fedőlapján van megörökítve. Itt említés van téve egy Sothis korszak kezdetéről, melyet II. Ramses 30-ik uralkodási évében ünnepeltek. Mivel azonban Oppolzer-nek csillagászati vizsgálódásai szerint<sup>2</sup> ezen Sothis korszak Kr. e. 1318-ban kezdődött, a Kr. e. 1318. év volt II. Ramses-nek 30-ik uralkodási éve és így a Kr. e. 1347. év uralkodásának első éve.

A fentebbi időpontok további megerősítést nyernek egy leydeni hieratikus papyrus tartalmában, mely II. Ramses uralkodásának 52. évéből van kelezve. Itt a következőket olvassuk (I., 350, hátsó oldal, col, III., lin. 6): „Mechir hó, 16. nap, II. Ramses városában, ujhöld ünnepének napja.“

<sup>1</sup> Lásd: Sitzungsber. d. kais. Akad. d. Wiss. Wien 1885.

<sup>2</sup> Sitzungsber. d. kais. Akad. d. Wiss., Wien, 90. kötet.

A Sirius év <i>Thot</i>	havának 1. napja	= a juliani év július	20-ával.
" " " Paophi	" " "	" " "	augusztus 19-ével
" " " Athyr	" " "	" " "	szeptemb. 18-ével
" " " Choiak	" " "	" " "	október 18-ével
" " " Tybi	" " "	" " "	novemb. 17-ével
" " " Mechir	" " "	" " "	deczemb. 17-ével

Mechir 16-ika tehát január elsejére esett és január 1-ének napkeltétől január 2-ának napkeltéig tartott. Ha tehát a Kr. e. 1347. év Ramses uralkodásának első éve, akkor uralkodása 52. évének a Kr. e. 1297—96 évre kellett esnie és a Kr. e. 1296. év január havának elsején, azaz ezen év január 1-seje és 2-ika közötti éjjelen kellett az újholdnak beállania. És ez valóban így történt, mivel a számítás mutatja, hogy a Kr. e. 1296-ik évnek január 1-éről másodikára virradó éjszakában éjfél után 1 óra 46 pr.-kor (Memphisi idő) beállott az újhold.

Az itt felsorolt időpontok helyessége továbbá próbára van téve *IV. Amenophis*, *Burnaburyas* és *Assuruballit* közötti synchronismus által a *Tell el-Amarna*-féle táblákon.

*Látjuk tehát, hogy a Kr. e. 1335. év, melyet fennebb Izrael Egyiptomból való kivonulása évének tartottunk, II. Ramses király uralkodásának 13-ik éve volt.*

Míg tehát általánosan Merneptah királyt, II. Ramses fiát és utódját, tekintik azon királynak, ki alatt az izraeliták kivonulása végbe ment, mi *II. Ramses*ban ismerjük fel azon uralkodót, kinek Egyiptomra nézve diésőséges uralma alatt az izraeliták kivonulása is végbe ment. És II. Ramses fiának egyike (valószínűleg a praesumptiv öröksége) volt az, ki Izrael népét üldözőbe vette, midőn ez (Exodus, XIV., 2) *Pi-hachiroth* előtt *Migdol* és a tenger között táborozva le akart telepedni, és ezen királyi sarj volt az, ki aztán számos egyiptomival együtt itt halálát lelte.

Ezzel azonban egy második kérdés is megoldását nyer. *Tanis*-ban (*Zoan*), II. Ramses székhelyén, mely éppen e miatt „Ramses-város“ melléknevet kapta, az egyik Hyksos király (*Nubti*) után egy oly aerát számítottak, melynek 400. éve II. Ramses uralkodásának idejére esett. Az ily úton nyert 400-as számmal azon 400 éves elnyomatást hozták kapcsolatba, melyről Ábrahám álomlátás révén már előzőleg tudomással bírt, azonban az összefüggés II. Ramsesszel nem volt tisztázva. Most azonban már tisztán áll előttünk, miután II. Ramsesben az exodus faraóját ismerjük fel. Tudjuk azonban a magyarázatát annak is, hogy a Genesis szerzője miért vett 430 év helyett 400 évet. A hagyomány útján valószínűleg ismeretes volt még előtte, hogy a kivonulás II. Ramses idején ment végbe; bizonyos tudomása volt a Nubti aerának 400 évéről, és miután Jákob tényleg egy hyksos király uralkodása alatt jött Egyiptomba, a Genesis kérdéses

helyének szerzője ezen eseményt Nubti idejébe helyezte és belőle az elnyomatásnak már említett 400 évet vette.

Ezzel nemcsak az izraeliták Egyiptomban való tartózkodása van mint történeti tény bizonyítva, hanem az összefüggés az ó-héber hagyomány, a biblia és az emlékfeliratok értesítései között meg van állapítva és legpontosabban megvilágítva.

De Merneptahnak a bevezetésben említett emlékoszlopa is kellő magyarázatra talál. Mivel az emlékoszlop Merneptah uralkodásának V. évében történt eseményt mond el, az a Kr. előtti 1275-ik évből való, a mi az exodus utáni 60-ik évbe esik. Éppen ez volt azon időpont, melyben Józsuá jöllehet az egész országnak meghódítása még sokáig nem volt keresztülvive — az akkoráig elfoglalt terület felosztásához fogott. Mert „Józsuá könyve“ (XV. fejj., 7.) szerint Józsuá az exodus idején 40 éves volt és mivel 110 éves kort ért el (Józsuá, XXIV. fejj., 29.), már öreg aggastyán lehetett, mikor Merneptah a betöréseikkel mindinkább fenyegetőbbé váló lybiaiak ellen a küzdelmet felvette, azonban — miként a bibliából kivehető — még mindig erejének teljében volt, hogy az izraelitáknak vállalkozásaiknál mint tanácsadó és vezető szerepelhetett. Az egyes törzsek megkapták birtokaikat, de az ország pacifikálása még nem volt befejezve. Mindenütt résen kellett lenni a leselkedő ellenség miatt. Daczára az addig aratott győzelmeknek, még mindig nem voltak az országnak urai. Itt a jebusiták, ott az amoriták, más helyütt pedig a kanaaniták voltak azok, kiket nem lehetett teljesen legyőzni és mint adózó népeket kénytelenek voltak őket megtűrni. A mennyiben az exodus évéül a Kr. e. 1335. évet állapítottuk meg és a fenti chronologiai fejtegetések alapján Merneptah uralomra léptének idejét a Kr. e. 1280-ik évbe helyeztük, világos lesz előttünk, hogy Merneptahnak győzelmi hymnusában miért nincs Izrael a szokásos országot jelölő determinativummal kapcsolatban, hanem mint „Amu — ázsiai nép“ szerepel. Ennek és a Józsuá vezetése alatt megindított hadjáratnak következtében, a melyben mindenkit meggyilkoltak és mindent felperzselték (I. Józsuá könyve X—XII. fejj.) „fekt“ = „hordá“-nak neveztettek el. És a mennyiben az emlékoszlopon nemcsak a bibliából is jól ismert „Kanaan“ nevet fedezzük fel, hanem Askalont és Gázát is felemlítve látjuk, még pedig oly kapcsolatban, a mi a bibliai elbeszélés tökéletes másának felel meg, azon összefüggés is világos lesz előttünk, mely Izrael és az itt felsorolt többi ázsiai közt fennáll. Az emlékoszlopnak most már történeti jelentősége szembeötlik.

\*

Minekutána II. Ramses volt az a fáraó, kinek uralkodása alatt Izrael Egyiptom földjét elhagyta, fel kell vetnünk

a kérdést, mi nyújtott alkalmat az izraelitáknak arra, hogy egy oly fejedelem uralkodása alatt, ki a történelemben a „nagy“ melléknevet vívta ki magának, bilincseit széttörje és az országot elhagyhassa? Egyiptom politikai helyzete volt-e olyan e korban, hogy az a nép, melyet az „idegenek“ közé számítottak és a melynek nehéz rabságban kellett sínlódnie, hirtelen mint egy ember felkerekedhetett, hogy az országot elhagyhassa? Egy rövid pillantás azon kor történetére, föl fog bennünket e tekintetben világosítani. Tudjuk, hogy a 18-ik dynastia királyai alatt tett hódítások a syr birodalmat és a szomszédos területeket Egyiptomhoz csatolták, arról is értesülünk azonban, hogy ezzel kapcsolatban Egyiptom földjén idegen befolyások érvényesültek. Ez annál inkább lehetséges, mikor magában az országban egy oly nép tartózkodik, mely a sémi kulturát és nyelvet műveli és kivonulásakor több mint 600,000 harczost számlál. E viszonyok Egyiptomra nézve különösen a 18-ik dynastiának utolsó királyai alatt rosszabbodtak. A kötelék, mely Syriát és szomszéd területeit Egyiptomhoz fűzte vala, teljesen meglazult és a midőn I. Ramses a trónra lépett, a hethiták csaknem nagyhatalom voltak és Syriában magukhoz ragadták a hegemoniát. Teljes 21 éven át küzdött II. Ramses ezen népek felsősége ellen és csakis egyezmény, nem pedig az ellenségnek leveretése fejezte be a háborút. Ha most ily jelenségek közepett egy nép, melynek bölesője Palesztinában és Syriában ringott és 600,000 harczossal rendelkezik, a szabadság eszméjétől lesz áthatva és a szolgaság kötelekeit feloldja, úgy ez nemcsak nem csodálandó, hanem természetes következménye az akkori kor általános politikai helyzetének.

És ha azt olvassuk (Exodus XIII., 36.) „Sok keverék nép is velök vonult,“ úgy ez bizonyára azon idegen csapatokra vonatkozott, kiket az egyiptomiak foglyokká tettek és az egyiptomi seregbe mint zsoldosokat besoroztak.

Mert már I. Seti II. Ramses elődjének idejében jöttek európai népek (a Sardanák, Šakalusok stb.) az egyiptomi deltába, kiket itt az egyiptomiak fogságba vetettek. Az egyiptomi sereghez mint idegen csapatok osztattak be, és így örvendhettek, hogy az izraelitákkal együtt hagyhatják el az egyiptomiakat.

Ezen körülmények is tökéletesen egybevágók, ha az exodus idejét II. Ramses uralkodási idejébe, még pedig Kr. e 1335-ik évbe helyezzük.

Nem maradhat említetlenül, hogy az összes jellemző vonások, melyek az ó-rabbi hagyományt az exodussal kapcsolatba hozzák, az 1335. Kr. e. évre vonatkozólag tökéletesen egybehangzanak. A „Pirke di R. Eliezer“ szerint a kivonulás „csütörtöki“ napon történt. Ugyanezt állítja a *talmud* is (hasonlítsd



Sabbath 87b), és a sulchan-áruch is hangoztatja, hogy a 15. Nisan. a kivonulásnak napja, csütörtöki nap volt.

Mindez egybeegyezik a Kr. e. 1335-ik évre vonatkozólag, mivel ezen évben Nisan 15-ike csütörtöki napra esett és pedig csütörtökre, márczius 27-re juliani naptár szerint.

A mennyiben ily módon egyikét a legfontosabb és legnehezebb művelődéstörténeti kérdéseknek igyekszünk megoldani és az exodus évének a Kr. e. 1335-ik évet, azaz II. Ramses 13-ik uralkodási évét állapítottuk meg, a kérdéseknek egész sorozata, mely az exodus kérdéssel van összefüggésben, észszerű megoldást nyer. Merneptah-t tartották az exodus fáraójának és ezzel egyszersmind azt a tételt állították fel, hogy II. Ramses, Mózesnek nevelő atyja volt. Csakhogy II. Ramses királynak az emlékoszlopokon megállapított uralkodási ideje és a bibliának azon értesítései, melyek az exodus idején Mózes korára vonatkoznak, nem hozhatók összhangzatba. Az emlékek értesítései alapján ugyanis II. Ramses 10 éves korában lépett a trónra és 67 évig uralkodott, tehát 77 éves kort ért el. A kairói múzeumban őrzött mumiáját Virchow megvizsgálván, a holt tetem külső jeleiből is a fenti életkorra következtetett.

Mózes már 80-ik élet-évében volt, mikor a fáraó előtt állott és felszólította, hogy engedje Izrael fiait a sivatagba elvonnulni (Exodus VII. fejelet 7.). Ha már most Merneptah az exodus fáraója, akkor Mózes 4 évvel a nagy Ramses halála után 80 éves volt; azaz akkor, mikor a nagy Ramses 81 éves lett volna, ugyanakkor Mózes 80 éves volt. Más szóval, ha azon feltevésnek helyet engedünk, hogy az izraeliták Merneptah idején hagyták el Egyiptomot, akkor a másik, szintén már meggyőződéssé vált nézet, hogy t. i. II. Ramses volt Mózesnek nevelőatyja, nem állhat fenn, mivel az első feltevés szerint Mózes csakis egy évvel lett volna fiatalabb, mint nevelőatyja. De ha másrészről azon feltevésből indulunk ki, hogy II. Ramses volt azon fáraó, kinek leánya a nád közé elrejtett Mózeszt feltalálta, akkor az exodusnak sokkal Merneptah után kellett volna történie. Ezen dilemmában kell mozognunk, ha az eddigi feltevéseket és hypothesiseket érvényre engedjük jutni. Az egyik épp oly tarthatatlan, mint a másik és mindkettő ellene mond a hagyományoknak és az emlékek történelmi értesítéseinek.

Az exodus fáraója II. Ramses volt. És a mennyiben az exodust a Kr. e. 1335-ik évbe helyezjük, Mózes születés napjául a Kr. e. 1415-ik évet kapjuk, mely év III. Amenophis királynak 25-ik uralkodási éve volt. Ez oly feleséget választott magának, ki nem volt egyiptomi. Nem tudjuk ugyan, hogy Thi királyné (égy bizonyos Juaonak és nejének Thuaonak leánya), mely törzsből származott, arról azonban van tudomásunk, hogy sem egyip-

tomi, sem pedig királyi származású nem volt, tehát *idegen, kitől a papok idegenkedtek és a kivel szemben gyűlölettel viseltettek*. Azonban a fáraó a legnagyobb odaadással volt irányában. Hogy az ily nőnek leánya, ki maga is *külföldi és idegen* volt, a nád között talált és nem is egyiptomi származású gyermeket a királyi házba vihette, érthető lesz előttünk és semmi különös nem található abban, hogy Mózes egy idegen és gyűlölt nemzetnek gyermeke fejedelmi módon neveltetik fel oly udvarban, melynek úrnője maga is a nép, valamint a papi rendtől egyformán gyűlölt idegenek közül származott és a kinek főtörekvése oda irányult, hogy gyermekeit idegen szellemben és idegen szokások szerint nevelje és tanítsa.

A „Mózes“ név is, melylyel az egyiptomi király a lelenchez elnevezte, ezen körülményeknek megfelelő. A biblia is felemlíti, hogy a gyermeknek ezen nevét nem a szülők adták, hanem az egyiptomi király leánya, ki őt a nádasban megtalálta. A „Mózes“ szóban tehát *nem héber*, hanem *egyiptomi* nevet kell keresnünk. És éppen a XVIII. dynastia uralkodói között ezen név nem is volt olyan ritka. Nem kevesebb mint öt király ezen dynastiából viselte e nevet. A XVIII. királyi családnak alapítóját „Aahmes (Amosis)“-nek, a „hold gyermekének“ nevezték. Négy királyt ruháztak fel a „Thutmes“ (Thutmosis) „Thut gyermeke“ czímmel. A lelencheznek tehát a „Mes (Mosis)“, „gyermek“ nevet adták.

III. Amenophis király, kinek uralkodása idejére tehát Mózes születését helyezzük, éppen úgy mint nagatyja III. Thutmosis, Ammon tiszteletére számos épületet emeltetett. Mindjárt uralkodásának első évében a Mokattam hegy azon mészkő-bányáit, melyeket már elődei megnyitottak, továbbra is aknáztatta. A karnaki szentély építése is tovább folyt és új templomokat is emeltek. Luxorban új Amon-templomot építtetett. Joggal mondhatta magáról: „emlékoszlopokat emeltetett, még addig soha sem látott csodaműveket“ A bányamunkálatoknál és templom-építkezéseknél különösen az „*idegeneket*“ vette igénybe és így uralkodására tökéletesen alkalmazhatók a bibliának azon szavai, melyek ezen nehéz munkálatokról tesznek említést, melyek végzésére az izraelitákat kényszerítették.

Még egy körülményről kell említést tennünk, mely az exodus kérdését illetőleg a Merneptah királyhoz fűzött combinatiók ellen szól. Mózes II. könyvében szó van arról, hogy fáraó 10 csapással lőn sujtva, mielőtt beleegyezését adta ahhoz, hogy az izraeliták Egyiptomból kivonuljanak. Az utolsó csapás az volt, hogy az összes elsőszülöttek meghaltak, köztük a királynak is elsőszülött fia.

Merneptah-t azonban fia II. Seti követte (más néven U'ser-

chepern-ra), ki még atyja életében részesült azon különös kitüntetésben, hogy az ország *trónörökösének* tekintetett Ellenben ismeretes tény, hogy II. Ramses idősebb fiai még uralkodása idején elhaltak és a király fiai közül csak a tizennegyediknek engedte meg a sors, hogy a trónra léphessen. Így vágnak össze e tekintetben is a nép körében élő hagyományok és a bibliának értesítései az emlékoszlopok nyújtotta adatokkal és ezek után, támaszkodva az egyiptomi és bibliai chronologia körébe vágó fenti vizsgálódásokra, el kell ismernünk, hogy az exodus nem Merneptah, hanem II. Ramses uralkodása idején ment végbe, és pedig az *1335-ik év márczius havának 27. napján Kr. e*

## Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE novemberi füzetének tartalma. Kónyi M a n ó: *Gróf Széchenyi István levelei Hollán Ernőhöz* (1859—60.) czimmel Széchenyinek Hollánhoz Döblingből intézett kilencz levelét közli, melyeket Hollán az akadémia Széchenyi-múzeumának ajándékozott. Kónyi a levelekhez bevezetést írt; s ebben kiemeli, hogy Deák mindig törhetetlenül ragaszkodott az 1848-iki törvényekhez, s ezek alapján kívánta a kiegyezést Ausztriával, mikor mindenki vagy 47-es vagy 49-es alapon állott. Hollán Ernő 1859-ben az olasz háború után egy javaslatot dolgozott ki, mi módon lehetne a nemzetnek óhajait a monarchia fennállhatásának érdekeivel összeegyeztetni? Ez Széchenyi kezébe is eljutott, ki Hollánnal érintkezésbe lépett. Hollán azután egy második javaslatot is dolgozott ki, melyet átadtak Rechberg külügyminiszternek. Mivel eredménye nem lett, Széchenyi a javaslatot Lipcsében kinyomatta névtelenül, de mikor a példányok Bécsbe érkeztek, a rendőrség lefoglalta. Erre vonatkoznak Széchenyi levelei. — Hegedűs Loránt: *A magyarok kivándorlása Amerikába* czimű tanulmányának befejező közleményét adja. E cikkben a kivándorlás és bevándorlás jogáról, a törvényhozás, közigazgatás és a társadalom feladatairól szól; végül elmondja nézetét arra nézve, hogy mit tegyünk. — Földes Béla befejezi a „Quota-tanulmányok“-at. — Vámbéry Ármin: *Oroszország a szibériai vasutak befejezése után* czimmel vizsgálja, vajjon Oroszország tényleg oly óriási hasznot húz-e vállalatából s vajjon igazán annyit árt-e szomszédainak és versenytársainak, mint az orosz és oroszbarát ujságok szeretnék elhitetni? A vállalat sikerét senki sem mondhatja meg előre, de egy dolog bizonyos s ez: ha a legtöbb nyugoti hatalom talán megnyugszik Oroszországnak a régi világban szerzett felsőbbségében s meg is hajlik előtte, Anglia ezt nem teheti s nem is fogja tenni. — Vikár Béla, ki a

finnek nagy eposzat, a „Kalevalá“-t fordítja magyarra, ebből a „Csodaszarvas“ részletet közli. — G á b o r I g n á c z Multatuli hollandi írónak *Szaidza* című elbeszélését közli. A költemények közt van Sz a b o l e s k a M i h á l y: *Dal a könyvekről* című eredeti verse, és Béranger-nek *Átkos tavasz*-a K o z m a A n d o r fordításában. Az *Értesítőben* Werner Gy.: Megvirrad még valaha, Kendi Imre házassága, Kőszeghy S.: Nemes családok Pestvármegyében (Acsády Ignácztól), Tolsztoi Leo: Mi a művészet? (Jászi Oszkártól), Payot J.: L'éducation de la volonté című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE októberi füzete befejezi dr. Jankovich Béla: „Ágió és áralakulás az osztrák-magyar monarchiában 1867–1897-ig, vonatkozással a világpiacz viszonyaira“ című értekezését. Az adatok nagy számával, különösen pedig 45 árucikk évről-évre közlött ár-adataival bizonyítja be szerzőnk, hogy az áralakulásra az agiónak igen csekély hatása van s azt inkább a termelési tényezőkől, különösen a termelési és szállítási költségek csökkenéséből, a technikai eszközök tökéletesedéséből, a hitelrendszer fejlődéséből, a kereskedelmi közvetítők háttérbe szorulásából s más okokból lehet kimagyarázni, mely okok és tényezők nem helyi jellegűek, hanem nemzetközi. Az 1873 óta mutatkozó nagy áresökkenés határozottan nemzetközi irányzat, melyen még az arany-appreciatio sem tudott lényeges változtatásokat tenni. Ennek következtében szerzőnk határozottan óhajtja az aranyvalutát s annak megbírását már a jelen viszonyok között is lehetségesnek tartja, mert sem kivitelünk viszonyára, sem más körülményekre nézve nem szükséges nagy súlyt fektetnünk e tekintetben, az agió-ingadozás valódi oka a külföldi gazdasági viszonyokban keresendő, melyekre directe hatásunk nem lehet. — Az „Irodalmi Szemle“ rovatban egy könyv és egy értekezés van ismertetve. A könyv Szende Gyula új vállalatja „Handbuch für Diplomaten“, melynek első évfolyama most jelent meg Bécsben Höltdernél. Az értekezést Deichen Frigyes írta a németországi közuti vasutak községi jellegűvé tételéről s e nagyfontosságú kérdésre nézve, mely hazai viszonyaink között is sürgős jellegű s a modern közgazdasági fejlődésnek egyik újabb irányzatát igen élénken világítja meg, nagy szorgalommal gyűjtötte össze a legújabb adatokat. — A „Statistikai Értesítő“ rovatban három közlemény van. Az első Conrad János adatainak felhasználásával terjedelmes táblázatokban közli az árhullámozás adatait a legutolsó félszázad alatt egész Európában s különösen Németországban; részletesen foglalkozik a gabonárak kérdésével is, megvilágítván az agráriusok némely törekvéseinek jelentőségét. A másik közlemény hivatalos adatok alapján az orosz városok pénzügyi állapotáról közöl adatokat, összehasonlítva azokat egy pár nagy európai város, köztük Budapest, bevételeivel és kiadásaival. A harmadik közleményben Gokler Antal temesvári

iskolai igazgató számol be a temesvári elemi iskolába járó gyermekeknek az iskolai időn kívüli foglalkoztatására vonatkozó kutatásairól, melyek megtételére őt a „Közgazdasági Szemlé”-ben közölt hason-tárgyú németországi kutatásokról szóló közlemények bírták s melyek-ből ő is azt látja, hogy itt a közgazdasági kutatások figyelmeztessék a paedagogusokat az iskolai nevelés egyik legfontosabb akadályára, melyet eddig figyelmen kívül hagytak, de ezután erőlesen fognak ellene küzdeni. A füzetet, mint rendesen, „*Könyvszemle*” zárja be a legújabban megjelent közgazdasági művekről és nevezetesebb tanul-mányokról, mely ez alkalommal kilencz oldalra terjed.

3. A MAGYAR NYELVŐR szeptemberi füzetében Kulcsár Endre: *Magyar nyelvművészek* című tanulmányát folytatva, Mikes Kelemennek írói egyéniségét jellemzi és stílusát fejtegeti. — Melich János a *kalangya* szó eredetével foglalkozik. Elveti Leschka és Dankovszky egyeztetését, a kik e szót szláv jövevénynek tekintették s kutatásai végeredményeül azt állítja, hogy a magyar *kalangya* első jelentése „papbér” (s ebből esetleg általában „dézma, rész”), „gabona-kereszt” jelentése csak másodlagos; eredete pedig végelemzésben a latin *calendae*-re megy vissza, a mit a régi *kalengya* változat is bizo-nyit; hogy melyik nyelv szolgált közvetlen forrásul: a latin, a német vagy valamelyik szláv nyelv-e, azt egyelőre nem lehet megállapítani. — Csapodi István a tőszótagbéli *i, u, ü* hangoknak időmértéki váltakozásával foglalkozik s annak megállapítását sürgeti: mikor kell az ilyen változó tövű szavakat hosszú s mikor rövid *i, u, ü*-vel ír-nunk, pl. *bír-e* vagy *bír, bíró* v. *bíró, bizik* v. *bizik* stb. stb. — Bartha József befejezi az új Nagy Szótár terjedelméről és föl-adatáról szóló cikkét, a kérdés részleteire tett egyes észrevételekkel. — Császár Elemér *Délihábos nyelvészet a XVI. században* címmel Erdősi Sylvester Jánosnak néhány ferde szómagyarázatát ismerteti, a melyekkel e régi nyelvtudósunknak bibliafordításához adott glossariumában találkozunk. Erdősi szerint pl. az *egyház* szó onnan veszi eredetét, hogy „az keresztyének elein együtt lagnak vala és egy házban”; a *bezzeg* szó pedig a bibliai *Belzeub* névből származik, stb. Ellenben érdekes, hogy a *keresztyén* szónak helyesen mutat rá az eredetére, midőn ezt nem a keresztről, hanem Krisztusról vett elnevezésnek magyarázza. „Ha tisztán szólánánk, úgymond, így szól-nánk, *Krisztián*, nem *keresztyén*, mely szó igen eltávzik az ő eredeti-től.” E megjegyzésre annál feltűnőbb, mert jóval később, 1793-ban is Verseghy a *kereszt* szóból származtatta a *keresztyén*-t, s nem tudja eldönteni: „ha *kereszt crux* szótól származott-e, vagy inkább origi-nális magyar szó-e, mint *gerezd*? mely amannak analoguma”. — Ki-sebb rovatok: A német-magyar szótárhoz Nyelvművelés. Magyará-zatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Népuelvhagyományok.

Ugyanezen folyóirat októberi füzetét a szerkesztő Si-monyi Zsigmond-nak *Kombináló szóalkotás* című cikke nyitja

meg, a melyben e töle már több ízben behatóan tárgyalt nyelvi jelenséget számos új adatban mutatja be. A nyelvek fejlődésében gyakori ugyanis az a tünet, hogy két rokonértelmű szót vagy másféle szoros kapcsolatban levő szókat önkénytelenül összezavarunk, mintegy összekombinálunk s így egy új szót alkotunk, mely kedvező körülmények között el is terjedhet s közkinccsé válhatik. Ilyen összekombinálás útján keletkeztek a czikk szerint: *önt*, a régi *ött* igéből az *ont* belekeverésével, az *ömöl* ige aztán csak a XVIII. században fejlődött az *omol* hasonlóságára; *dönt* csak a XVIII. században mutatkozik először s a régi *dölt*, *dút* igéből, a XVI. században keletkezett *önt*-tel való keveredés útján, keletkezett: a *fűr* ige a régibb *fül* és a *szűr* ige egyesülése; *nyargal* a régibb *jargal*-ból a *nyergel* szó hatására támadt. minthogy a *jargalást* és *nyergelést* bizonyára sokszor emlegették együtt, stb. A czikk másik felében külföldi nyelvészek. Schuchardt, Bloomfield, hasonló magyarázataira hivatkozik a szerző.

— Ezután Ásbóth Oszkár fejtegetése következik a *kalangya* szóról, a melyet Melich Jánosnak magyarázatával szemben (l. az előbbi füzet kivonatát) a szláv *kladnja*-ból származtat. A czikk azt vitatja, hogy az a *kladnja* szó, a melyet három szláv nyelvben, a szerbben, bolgárban és kis-oroszban, még most is megtalálunk 'kalangya' jelentéssel, meglehetett azon szlávoknak nyelvében is, a kiktől annyi más szó mellett, pl. a kalangyával egy fogalomkörbe tartozó *gabona*, *rozs*, *zab*, *kalász*, *asztag*, *kazal* szókat is vettük: hangtanilag pedig a szláv *kladnja* és a magyar *kalangya* a czikk szerint egymásnak teljesen megfelelnek. — Pethő Gyula a *mélák* tájszó eredetével foglalkozik. Kimutatja, hogy e szót német révén a francia nyelvől kaptuk. Egy *Mélac* nevű francia tábornok ugyanis a XVII. század végén a francziáknak Pfalzba való betörését oly nagy kegyetlenséggel vezette, hogy azóta a németek s legkivált a pfalziak az erősebb, vérengző természetű kutyákat e tábornokról *Mélac*-nak nevezik. A németektől hozzánk is átszármazott az ilyen kutyáknak *mélák* neve, a melyet a mi néptünk aztán ismét emberekre átvittem is használni kezd, 'málé-szájú, bamba, bután bámészkodó', meg 'otromba nagy' jelentéssel. — Ezután Turzó Ferencz-nek *A Nyitra-vidéki palócz nyelvjárás* című dolgozata következik, a mely néhány Nyitra-vidéki magyar falunak eddig nem ismertetett, sajátos nyelvjárását mutatja be; ez első közlemény a hangtani sajátságokat tárgyalja. — Jenő Sándor *Az utca magyarsága* cím alatt azon koresszavak és magyartalan kifejezések veszedelmes hatására figyelmeztet, a melyeket az utcai hirdetéseken, czégtáblákon stb. lépten-nyomon lát és olvas az ember s a melyek magyaros nyelvérzékünket egyre méltelyezik. A leggyakrabban olvasható ilyes szavakból és szóalakokból egy kis jegyzéket is összeállít, figyelmeztetve mindenütt az ajánlatosabb kifejezésekre. — Az Irodalom rovatban Kiss Ernő Kincs István *Magyar ég alatt* című elbeszéléseit méltatja magyaros, népies nyelve miatt. — Kisebb

rovatok: A Nyelvtörténeti Szótárhoz. Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Kérdések a Nyelvőr olvasóihoz. Egyveleg. Népnyelvhagyományok. Izenetek.

Ugyanezen folyóirat novemberi füzetének első cikke Ásbóth Oszkár-nak a *csin* szóról való részletes fejtegetése. A *csin* e szerint szláv eredetű és sokféle jelentései mind visszavezethetők az eredeti 'csinálás' értelemre. A 'csinálás' értelemből fejlődött a 'mód' jelentés; a ki ugyanis valaminek a csinálását (csinját) tudja, az tudja a módját is. E 'mód' értelem továbbfejlődése a 'niedlichkeit, eleganz, artigkejt', mint a hogy Kecskeméten, Szegeden s a Csallóközben a *mód* szó származéka, a *módos* csinosat jelent, s e jelentést mutatja maga a *csinos* melléknév is. 'A magashangúlag ragozott *csin*, *csiny* is (pl. *csinyek* stb.) ugyane szónak elkülönült változata; magashangúsága a szláv alakkal nem ellenkezik, értelme pedig az eredeti 'csinálás' jelentésből ép úgy magyarázható, mint a latin *facinus*-é, a mely eredetileg egyszerűen 'tett' volt s később 'gonosztejt, gaztett' lett a jelentése. A Nyelvtörténeti Szótárba felvett 'spitze' értelem csak egyetlen adatra van építve és hibás; a 'stille, ruhe' jelentés pedig valószínűleg pusztá szótárírói elvonás a *csinján* (azaz: módján, módjával) határozó alakból. Végül a *csin* és *csinfa* takácsműszókat is a fentebbi alapjelentésre vezeti vissza az értekező. — Turzó Ferencz befejezi a *Nyitra-vidéki palócz nyelvjárásról* szóló dolgozatát, az alak- és mondattani sajátságok s a fontosabb tájszók ismertetésével. — Joannovics György *Orthologia* című cikkében Simonyi Zsigmondnak *Elévült hibák és látszólagos hibák* című értekezését veszi bírálat alá. Ezúttal az elévült hibák kérdésével foglalkozik és hangsúlyozza, hogy e tekintetben óvatosnak kell lennünk, nehogy a nyelv kárára olyan formák kapjanak polgárjogot, a melyek nem méltók rá. A szófordulatokat szigorúbban kell megbírálni, mint a pusztá szókat. Az értekező szerint a Simonyitól elévülteknek mondott hibák egy része még nem mondható elévültnek. A mely szólás a nyelv természetébe ütközik, azt, ha elterjedt is a beszédben és írásban, ne vegye fel az irodalom. Általában nem tartja az értekező Simonyi eljárását elég szigorúnak a hibák megítélésében és az elévültektől felhozott hibás szólások közt sok olyat talál, a mely mindennapi ugyan a pongyola beszédben s nem ritka az írásban sem, de az irodalmi nyelvben még sem mondható meghonosultnak. Ezeket össze is állítja a cikkíró, megjegyzésekkel kísérve. — Zolnai Gyula *Regi írásmód* cím alatt egy 1531-ből való kisebb nyelvmélnéknek közlésére és magyarázataira tesz helyreigazító észrevételeket, főképz azt fejtegetvén, hogy az emlékbén előforduló *thew, new, felségeu, feletkezzewk* s egyéb hasonló írásmódú alakokban az *ew* egyszerűen *e*-nek, illetőleg *é*-nek olvasandó: *te, ne, felsége, feledkezzék* stb. — Molecz Béla az *Actio Curiosa* című drámai maradványnak mondattani sajátságait sorolja elő. — Az Irodalom rovatban Tolnai Vilmo

Csűrös Ferencznek *Magyar irodalmi és köznyelv* című egyetemi pályamunkáját ismerteti — Kisebb rovatok: A német-magyar szótárhoz. Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és felek. Népnyelvagyományok. Izenetek.

#### FRANCZIA ISMERTETÉSEK A MAGYAR IRODALOMRÓL.

Irodalmunk újabb termékeit a francia közönséggel ez idén is *Kont Ignác* hazánkia, a Collège Rollin tanára ismertette és pedig leginkább azokban a folyóiratokban és vállalatokban, a melyek az illető szaktudománnyal foglalkoznak.

A *Revue Critique d'histoire et de littérature* mult évi 52-ik számában *Horn E.* „Saint-Etienne, roi apostolique de Hongrie“ (Lecoffre V. kiadása. Páris, 1899.) és dr. *Rudó Sámuel* „Die ungarische Verfassung geschichtlich dargestellt“ című munkájának *Bertha Sándor*-tól áttüzetett francia fordítását ismerteti. Mindkettő alapos tanulmány s nagy szolgáltatokat tesz arra nézve, hogy alkotmányunk megalakulásáról és kifejlődéséről a külföld helyes ismereteket szerezzen.

Az ez évi 5-ik számban *Szily Kálmán* „Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez“ című gyűjteményes munkáját mutatja be, ismertetvén a szerzőnek a hazai nyelvtudomány terén kifejtett működését; ugyane füzetben a kisebb czikkok során ismerteti még a következő műveket: *Szabó Károly* és *Hellebrant Árpád*: „Régi magyar könyvtár“ III. kötetének második részét, *Vári Rezső*: „Böles Leó eszázárnak Hadi Taktikájáról“ szóló értekezését, *Mátyás Flórián*: „A magyarok első hadjáratai Európában“ című történeti dolgozatát, *Mahler Ede*: „Egyiptologiai tanulmányok a chronologia köréből“ című értekezését; továbbá a „Nyelvtudományi Közlemények“ XXVIII. évfolyomának 3. füzetét s a Nyelvőr mult évi deczemberi számát. Ugyanitt megemlíti *Rudó Antal*: „Alfred de Musset-ből“ című könyvét, mely a Kisfaludy-társaság kiadásában jelent meg, s néhány méltató sort szentel Stampfel pozsonyi kiadó „Francia írók iskolai tára“ című új vállalatának. Végül *Faguet*-nak az Akadémia könyvkiadó-vállalatában s *Haraszi Gyula* fordításában megjelent „A XVIII. század“ című munkájáról emlékezik meg.

A 7-ik számban *Reich Emil* „Hungarian Literature“ czim alatt angolul megjelent kézikönyvét ismerteti, helyreigazítván némely szembeeső botlásait.

A 12-ik számban *Szana Tamás* „Markó Károly és a tájfestészet“ című munkáját ismerteti. Azután a magyar izraelita társaság Évkönyvéről számol be s ennek kapcsán kiemeli *Bernstein Béla* szombathelyi rabbi „Az 1848—49-iki magyar szabadságharc és a zsidók“ című munkáját. Ugyane füzetben szól még *Halász Gyula* brassói tanár „Petőfi és Béranger“ című összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányáról. Végül kegyeletes megemlékezést szentel a *Szilágyi*



Sándor irodalmi tevékenységének, néhány sorban kiemelvén hatását és felsorolván munkáit.

A 14-ik számban a *Heinrich Gusztáv* szerkesztése alatt megindult „Régi magyar könyvtár“ füzetait ismerteti, részletesebben szólván a Pontianus históriáját, Gyöngyösi Csalárd Cupidóját, Besenyei, A természet világát s Agis tragédiáját, Dugonics Arany pereczeit, Balogh István Ludas Matyiját, Somogyi Gedeon Mondolatát, Telegdi Miklós feletét és Bolyai Farkas II. Mohamedjét tartalmazó füzetekről. Ugyanitt ismerteti „Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai“ című akadémiai kiadványt, melyet tudvalevőleg *Décsi Lajos* rendezett sajtó alá.

A 24-ik számban *Benedek Elek* „A magyar nép multja és jelene“ című vállalatának első kötetéről ír tartalmi ismertetést.

A 29-ik számban értesítést közöl a *Szilágyi Sándor* szerkesztette „Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ XXI. kötetéről, azután „Zrinyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok“ II. kötetéről, melyet *Barabás Samu* rendezett sajtó alá; *Fraknoi Vilmos* „Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez“ című könyvéről s végül a *Réthy László* szerkesztésében megjelent „Corpus Nummorum Hungariae“ című gyűjteményes munka első füzetéről.

A 30-ik számban rövid bibliographiai közlemények olvashatók az Athenaeum „Képes magyar irodalomtörténetéről“, *Simonyi Zsigmond* és *Balassa József* „Német-magyar szótáráról“, úgyszintén *Wolff Béla* „Magyar német és német-magyar szótáráról“, *Ujvári Béla* Francia-magyar zsebszótáráról, *Csengeri János* „Latin anthológiájáról“ és végül a „Nyelvtudományi Közlemények“ egyik füzetéről.

A 31-ik számban ismerteti az „Irodalomtörténeti Közlemények“ ez évi első és második füzetét.

A *Revue des Revues* című folyóiratban is több cikket szentel a magyar irodalom ismertetésének.

Az 1-ső számban a „Budapesti Szemle“ mult évi októberi és novemberi, az „Irodalomtörténeti Közlemények“ 3. és 4-ik, az „Akadémiai Értesítő“ októberi és decemberi füzetekinek tartalmáról ad vázlatokat.

A 7-ik számban a „Budapesti Szemle“ és az „Akadémiai Értesítő“ január—márcziusi füzetait ismerteti.

A 13-ik számban a „Budapesti Szemle“ április—júniusi, az „Irodalomtörténeti Közlemények“ 1. és 2-ik s végül az „Akadémiai Értesítő“ április—júniusi füzetairől szól.

A 21-ik számban a „Budapesti Szemle“ auguszstus—októberi, az „Akadémiai Értesítő“ július—szeptemberi füzetekinek tartalmát közli s a *Strausz Adolf* szerkesztésében meginduló „Die Donauländer“ című folyóiratról is megemlékezik.

Hosszabb tanulmányokat tesz közzé a *La Revue d'Art dramatique* című folyóiratban. Az április 5-én megjelent számban „Gré-

goire Csiky et le théâtre contemporain en Hongrie“ czimen színmű-irodalmunk jelen állapotáról, a júliusi 5-iki számban meg „Une Tragédie hongroise“ czimen Katona Bánk bán-járól ír alapos tanulmányokat.

A *Le Bibliographie moderne* 13-iki számában a *Szabó Károly* és *Hellebrant Árpád* szerkesztette „Régi magyar Könyvtár“ harmadik kötetét mutatja be a francia szakközönségnek.

A *Revue Archéologique* harmincznegyedik kötetének május—júniusi számában ismerteti *Hampel József* „A régibb középkor emlékei Magyarhonban“ című összefoglaló munkáját.

A *Concordia* című nemzetközi érdekeket szolgáló folyóirat mult évi deczemberi füzetében „Arany-Petőfi“ czimen *Gauthier F. E.* budapesti francia alconsul fordítását veszi alapul s *Toldi*-ből és *János vitéz*-ből közöl mutatóványokat. Ugyane folyóirat idei augusztus—szeptemberi füzetében „Le peuple Hongrois“ czimen nagy vonások-sokban a magyar nép eredetét és ősműveltségét fejtegeti.

A *Revue de Philologie* című folyóiratban, melynek Magyarország című rovatát maga Kont Ignác szerkeszti, az „Archaeologiai Értesítő“ és az „Egyetemes Philologiai Közlöny“ mult évi egész folyamait mutatja be s tartalmukat részletesen megismerteti.

A *Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français* folyóirat ez évi augusztus—szeptemberi számában „La littérature hongroise et le protestantisme de langue française aux XVI<sup>e</sup> et XVII<sup>e</sup> siècles“ czimen hosszabb irodalomtörténeti tanulmányt közöl, mely különnyomatban is megjelent. A tárgyalt korszak ismertetésében irodalmunk egykorú emlékeit lelkiismeretesen felhasználja.

Azonban buzgó hazánkfia nemcsak a tudományos folyóiratokban igyekszik irodalmunk érdekeit szolgálni, hanem a francia ismeretterjesztő vállalatok útján is. Hűséges munkatársa a *Grande Encyclopédie* és a *Nouveau Larousse illustré* című encyklopaediáknak, melyeknek magyar vonatkozású cikkeit ő írja. Amabból eddig huszonhat kötet jelent, emez pedig hét kötetre van tervezve s képek kiseretében rövid cikkeket közöl ugyan, de minthogy rendkívül el van terjedve, a magyar írók életrajzának közlésével hathatósan előmozdítja irodalmunk helyes ismeretét.

A *Grande Encyclopédie* számára az *N*, *O* és *P* betűk következő cikkeit írta: *Nádasdy* (Tamás, Ferencz † 1671, Ferencz-Lipót, Ferencz † 1883), *Nagy* (Ignác, Imre, Iván, Pál, Sándor-József), *Obernyik*, *Oláh* Miklós, *Orbán* Balázs, *Orczy* Lőrincz, *Ormós* Zsigmond, *Ortvay* Tivadar, *Ozorai* Pipó; *Pákh* Albert, *Palágyi* Lajos, *alatin* (nádor), *Pálffy*ak, *Pálffy* Albert, *Pauer*, *Pauler* (Tivadar és Gyula), *Pázmány*, *Péczeli*, *Perényi*, *Perczel*, *Pesty*, *Péter* (király), *Petőfi*, *Podmaniczky* (Frigyes, István), *Pólya* (Jakab, József), *Pósa*, *Pozsony*, *Pulszky* stb.

A *Nouveau Larousse illustré* című vállalatban eddig a *B*-től *E*-ig terjedő összes, a magyar irodalomra vonatkozó cikkek töle vannak.

## A MAGYAR IRODALOM DÁNÍÁBAN.

Irodalmunknak hűséges ismertetője Kopenhágában *dr. Schumacher Sándor* úr, a dán írók egyesületének titkára. A magyar irodalom ismertetése körül szerzett érdemeiért tavaly a Kisfaludy-Társaság levelező tagjai sorába iktatta nevét. Hazánk iránt érzett meleg rokonszenve több ízben körünkbe hozta már Schumacher urat, s közvetlen érintkezésből törekedett népünkkel és irodalmi viszonyainkkal megismerkedni. Megtanulta nyelvünket és újabb irodalmunk termékei közül számos szépirodalmi művet ültetett át dán nyelvre. A mellett a dán időszaki sajtóban hazánkra vonatkozó eredeti közleményekkel is ismertette a magyar népeletet s ez úton szintén hálaára kötelezett bennünket.

Önálló alakban megjelent fordításai a következők: 1. *Mikszáth Kálmán*: „Novelleter fra Ungarn“ (Novellák Magyarországból; tartalma: Az arany kisasszony, História egy házasságról és három elbeszélés a Jó palócokból) Kopenhága, 1885. 2. *Csiky Gergely*: „Proletarer“ (Proletárok), „A magyar dráma“ című előszóval. Megj. Kopenhága, 1892. Előadatott a Dagmar-színházban. 3. *Csiky Gergely*: „Nemesis“ (Arnold), Kopenhága, 1893. 4. *Mikszáth Kálmán*: „Slovakiske Landsbyhistorier“ (Tót falusi történetek) Uo. 1893. Tartalma: A lohinai fű, A fekete folt, Lapaj a híres dudás és Jasztrabék pusztulása. 5. *Csiky Gergely*: „Et Sisypfos Arbeide“ (Sisyphus munkája). Uo. 1894. 6. *Herczeg Ferencz*: „Oberstens Datter“ (Simon Zsuzsa). Uo. 1896. 7. *Ungarske Folkeeventyr*“ (Magyar népmesék, Erdélyi, Merényi, Gyulai és Arany gyűjteményei után). Két részben. Uo. 1895. 8. *Csiky Gergely*: Mukányi és Czifra nyomorúság, melyeket a Dagmar-színház megbízásából fordított le; ezutáni kerülnek majd előadásra.

Számos elbeszélést és novellát közölt a dán folyóiratokban Bercziktól, Csikytól, Herczegtől, Mikszáthtól, Rákosi Viktortól, Szomaházy Istvántól és Vértsey Arnolddól (megjelentek a „Politiken“ „Nordetjernen“, „Ill. Tidende“, „Aaret rundt“, „Folkebladet“, „Hver 8 Dag“ és „Hver 14. Dag“ hasábjain).

Eredeti újságcikkei a következők: 1. „Den ungarske Frihedskamp“ (A magyar szabadságharc) Politiken, 1885. — 2. „For tusinde Aar siden“ (Ezer év előtt) Hver 14. Dag, 1896. — 3. „Oedenburg (Sopron)“ Hver 8. Dag, 1896. — 4. „Hortobágy“, Uo. 1897. — 5. „Békés-Gyula“ Nestved Avis, 1899 — 6. „Slovakiske Folkebroderier“ (Tót néphimzések) Tidsskrift f. Kunstindustri. 1899. — 7. „Nimrod Slaegt“ (Nimród maradékai) a Nordsl. Sondagsblad-ban. — 8. „Slovakisk Folketro“ (Tót néphit) a Frem-ben és végül 9. „Ungarns Literatur“ egy képes világirodalomtörténeti vállalatban.

## A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

### HARMADIK IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1899. október 9-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: BEÖTHY ZSOLT, GYULAI PÁL, SZÁSZ KÁROLY, gróf TELEKI GÉZA, THAN KÁROLY, TISZA KÁLMÁN igazgató tagok. Jegyző: SZILY KÁLMÁN főtitkár.

33. Elnök úr megnyitván az ülést, üdvözli az Igazgató-Tanácsot s különösen annak legutóbbi nagygyűlésén választott új tagját: gróf Teleki Gézát, ki is a személyét ért kitüntetésért viszont köszönetét fejezi ki.

34. Az akadémiai ügyész előterjeszti, hogy az eladott széphalmi és rudabányácskai birtoknak a vevő báró Sennyey Géza nevére leendő átíratása ügyében a telekkönyvi hatóság nehézséget támaszt azon okból, mert az 1898. évi június hó 29-én az elnök úr által aláírt adás-vevési szerződéshez az Igazgató-Tanácsnak az eladásra a jogosítványt megadó felhatalmazása nem esatoltatott.

Jóllehet az igazgató-tanács e felhatalmazást az 1898. május 5-én tartott ülésében az elnök úrnak már megadta, de mert e felhatalmazás, illetőleg jóváhagyás az adás-vevési szerződés eredeti példányaira és kiegészítő telekkönyvi vázlatrajzra az aláíráskor reá nem vezetett, azon czélból, hogy a vevő a megvett ingatlanokat mielőbb a maga nevére tulajdonjogilag átíratathassa, határoztatik: Az igazgató-tanács a részéről az akadémiai elnök úrnak a széphalmi és a rudabányácskai ingatlanok eladhatására vonatkozó és már 1898. évi május 5-én tartott ülésében megadott felhatalmazását ezúttal is ismételvén — az 1898. évi június hó 29-én létrejött és az elnök úr által aláírt adás-vevési szerződést és telekkönyvi vázlatrajzot is minden pontjában újból elfogadja és ismételten jóváhagyja. Ennek folyományaként a jóváhagyási záradékot az 1898. évi június hó 29-én létrejött adás-vevési szerződés példányaira és a telekkönyvi vázlatrajzra utólag reá vezeteti azzal, hogy mindezekről a vevő báró Sennyey Géza is jegyzőkönyvi kivonaton értesítették.

35. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére TISZA KÁLMÁN és gróf TELEKI GÉZA ig. tagokat kéri föl.

### HARMINCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az 1. osztály nyolczadik ülése.

1899. november 6-án

SIMONYI ZSIGMOND r. t. helyettes elnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. t.; ASBÓTH OSZKÁR, Gyomlay Gyula, Halász Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Négyesi László, Riedl Frigyes, id. Szinnyi József, Zolnai Gyula l. tt.

— Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

177. Az osztálytitkár jelenti, hogy az osztályelnököt, Szász Károlyt betegsége akadályozza a megjelenésben s így az Ügyrend szerint a jelenlevők közt a legidősb r. tag, Simonyi Zsigmond fog elnökölni.

Tudomásul vétetik.

178. HALÁSZ IGNÁCZ l. t. „A magyar szófejtés története“ czímű értekezését olvassa föl.

179. VÁCZY JÁNOS, mint vendég, „Kazinczy Ferencz 1811—12-diki leveleiről“ értekezik.

180. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ASBÓTH OSZKÁR ÉS NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagokat kéri föl.

## HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

### A II. osztály hetedik ülése.

1899. november 13-án.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Szilágyi Dezső t. t.; Czobor Béla, Hajnik Imre, Hampel József, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt.; Békefi Remig, Borovszky Samu, Coucha Győző, Gaál Jenő, Karácsonyi János, Marczali Henrik, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Téglás Gábor l. tt. — Más osztályokból: Gyulai Pál, Heller Ágost, Szily Kálmán, ifj. Szinnyei József r. t. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

181. MARCZALI HENRIK l. t. fölolvassa: „Záh Feliczian bűnpere“ czímű értekezését.

182. KARÁCSONYI JÁNOS l. t.: „Az arany bulla keletkezése és első sorsa“ czímen értekezik.

183. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS r. és KARÁCSONYI JÁNOS l. tagokat kéri föl.

## HARMINCZKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

### A III. osztály nyolcadik ülése.

1899. november 20-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Klein Gyula, Koch Antal, Kremer Sándor, Lengyel Béla, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt.; Bedő Albert, Bugarszky István, Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schmidt Sándor, Schulek Vilmos, Staub Móricz, Tötössy Béla, Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre r. t., Berezik Árpád l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

184. THANHOFFER LAJOS r. t.: „A szív helyzete a testben“.

185. Ugyanó: „Új eszköz a sejtek összetartásának vizsgálatára“ czímű értekezést olvassa föl.

186. ÓNODI ADOLF l. t.: „Az orr melléküregeinek ismeretéhez“.

187. Ugyanő: „A gége-chorea (chorea laryngis)“ czímen értekezik.

188. DADAY JENŐ I. t. „Uj-guineai entomotrachák és hydrachnidák“ czímű értekezését olvassa.

189. BAUER FERENCZ részéről: „Adalék a véges csoportok elméletéhez“, előterjeszti Rados Gusztáv I. t.

190. SCHULEK VILMOS I. t. bemutatja az „Ungarische Beiträge zur Augenheilkunde“ I. kötetét.

191. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére THANHOFFER LAJOS r. és DADAY JENŐ I. tagokat kéri föl.

## HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

### Tizenegyedik ö s s z e s ü l é s.

1899. november 27-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Wlassics Gyula m. elnök. — B. Nyáry Jenő, b. Radvánszky Béla t. tt. — Czobor Béla, Fejérpataky László. Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Agost, König Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szinnyi József, Thaly Kálmán, Than Károly r. tt. — Békefi Remig, Borovszky Samu, Gaál Jenő, Gyomlay Gyula, György Endre, Hegedűs István, Nagy Gyula, Riedl Frigyes, Staub Mórész I. tt. Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

192. GYÖRGY ENDRE I. t. emlékbeszédet tart Gladstone Vilmos k.-t. felett. — Közzé fog tétetni.

193. A főtítkár előadja, hogy gróf Széchenyi István, mikor a Helytartótanácsnál a közlekedési, különösen a folyamszabályozási ügyek vezetését átvette, hivatalszobájába maga számára egy író-asztalt, író polczot s könyvszekrényt csináltatott, s hogy e régi bútordarabok most a Kereskedelmi Ministerium hivatalhelyiségeiben használtatnak. Ott, hol most vannak, inkább ócska bútorok: az Akadémia Széchenyi-múzeumában nagybecsű emléktárgyak fognának lenni. E gondolattól vezéreltetve, kihallgatásra jelentkezett a Kereskedelmi Miniszter úr ö Exejánál, hogy tájékozza magát, vajjon az Akadémiának e tárgyban esetleg előterjesztendő kérelme kedvező elintézésre számíthatna-e. Ö Exeja azonnal kijelentette, hogy a nevezett három bútordarabot kész örömmel átengedi a Széchenyi-múzeumnak s öröme szolgál, hogy ő is hozzájárulhat e múzeum gyarapításához. — Az Akadémia hálás köszönettel fogadja e nagybecsű ajándékot s a főtítkári hivatalt megbizza, hogy az ö Exejától megállapítandó időben az átvétel iránt intézkedjék.

194. Az eperjesi Széchenyi-Kör elnöksége köszönetét fejezi ki az Akadémiának, hogy az október 30-iki Petőfi-ünnepén, a Hunyadmegyei Történelmi és Régész. Társulat pedig azért, hogy november 5-iki közgyűlésén magát képviseltette. — Tudomásul szolgál.

195. Az Akadémia Üléssora 1900-ra, a főtítkár előterjesztése szerint, helyben hagyatik.

196. Az I. osztály előterjeszti a bírálók (Joannovics György tt., ifj. Szinnyi József rt., Asbóth Oszkár lt., dr. Neményi Imre, dr. Kiss Áron) véleményes jelentését a Petrovosszello közsegtől hirdetett pályázatról, mely szerint a jutalom ki nem adása s a pályázat újra hirdetése javasoltatik. — Elfogadtatik s a jutalomhoz, Thaly Kálmán r. tag indítványára, az időközi kamatok is hozzácsatoltatnak.

197. Az I. osztály dr. Melich János részére személyes felolvasási engedélyt kér. — Megadatik.

198. A II. osztály indítványára az Akadémia a jövő évi párisi történelmi congressus magyar előkészítő bizottságát erkölcsi támogatásáról biztosítja.

199. Az állandó Szótári Bizottság kéri az Akadémiát, hogy a III. osztályt hívná fel Mihalkovics Géza helyére egy bizottsági tag választására. — A III. osztály erre fölhívandó.

200. A főtítkár felolvassa Kovács S. Jánosnak, a nagyváradi felső kereskedelmi iskola igazgatójának Gyulai Pál rt.-hoz november 20-ikán intézett következő levelét:

„Jelen levelemhez egy régi könyvet (Deák Tör'sök szók, magyar jelentéseikkel együtt. Debreczen 1823) mellékelek, Arany Jánosnak egyik deák tankönyvét 1825-ből, mely nemcsak mint ereklje becses, hanem a bekötési táblán található versecskénél fogva irodalomtörténeti szempontból is. A könyvhöz intézetünk fűtője útján jutottam, ki Arany anyjának révén rokonságban van az Arany-családdal. A fűtőnk neve Megyeri János, ki a könyvet apjától örökölte, apjának pedig maga Arany János adta. Ezt az Arany-erekljét azzal a kérelemmel küldöm Arany egyik legrégibb barátjának, méltóztassék úgy felhasználni, a mint azt legjobbnak látja“.

A bekötési táblán a 8 éves Arany János kezeirásával ez áll:

Ha akarod tudni  
Ez könyv kié légyen  
Az Arany Jánosé  
Ki sokáig éljen.

Joannes Arany est Classis Quarta. Vevődött 10 Garason 1825. esztendei Őszi vásárban, a másik 12 garason.

A főtítkár jelenti, hogy Gyulai Pál e megható erekljét a M. tud. Akadémia kéziratárának ajándékozza. — Köszönettel vétetik s mind Gyulai Pál rt.-nak, mind Kovács igazgató úrnak az Akadémia köszönete külön is kifejezendő.

201. A Széchenyi-múzeum számára beküldött ajándékok, ú. m.:

1. Tasner Gézától: A budapesti lánczhid alapkövétől letételekor. 1842. augusztus 24-én, a lánczhid alapkövébe lezárt oklevél eredeti fogalmazványa.

2. Maszák Hugótól: Gróf Széchenyi István 1836. febr. 11-ikén kelt levelének másolata Biharmegyéhez, melyben Barabás Miklóst ajánlja képe lefestésére.

3. Id. Szinnyei József l. tagtól: Ministeri rendelet. Pest, ápril 20. 1848. (Aláírva: gróf Batthyány Lajos, Deák Ferencz, báró Eötvös József, Klauzál Gábor, Kossuth Lajos, gróf Széchenyi István, Szemere Bertalan.)

4. A Magyar Mérnök- és Építészegylettől: a) A Budapesti Lánczhid. Irta Zelovich Kornél; b) A Magyar Mérnök- és Építészegylet Heti Értesítője.

Köszönettel vétetnek.

202. A könyvtár részére beküldött ajándékok, ú. m.: 1. A cs. és kir. közös pénzügyminiszteriumtól: a) Das Veterinärwesen; b) Die Landwirtschaft. 2. Gyulai Pál r. tagtól: The Cornhill Magazine. 1872. szeptemberi füzet. — 3. Schulek Vilmos l. tagtól: Ungarische Beiträge zur Augenheilkunde. — 4. Duka Tivadar l. tagtól: Levelek Podhorszky Lajostól. — 5. Stein Aurél k. tagtól: Notes on the monetary system of Ancient-Kashmir. — 6. Veress Ignácztól: a) The chinese without a teacher; b) Lao-cze (Az erény útja.) — 7. Wiener Moszkó-

tól: Az ujlaki uradalom üzleti berendezése. — 8. A pécsi m. kir. 8-dik honv. huszárezredtől: A 8-dik honvéd huszárezred története. — 9. Socolow Serge-től: Corrélations régulières du système planétaire avec l'indication des Orbites des planètes inconnues jusqu'ici. — Köszönettel vétetnek.

203. Olvastatik az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzéke, ú. m.: Akadémiai Értesítő. 119. füzet. (1899. 11. szám. — Rath Zoltan. Évtizedünk egyenesadó-reformjairól. (Társ. Érték. XII : 4.) Matematikai és Természettudom. Értesítő. XVII : 4. füzet. — Dr. Váczy János. Kazinczy Ferencz levelezése. IX. köt. 1811. júl. 1 — 1812. jún. 30. — Tudomásul vétetik.

204. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére THALY KÁLMÁN r. és GYÖRGY ENDRE l. tagot kéri föl.

## JEGYZŐKÖNYVI MELLÉKLETEK.

1. Waldeyer Vilmos kt. beszéde Mihalkovics Géza rt. ravatalánál. (1899 július 15-ikén.) E virágokkal koszorúzott ravatal itt az Isten háza előtt és a körülserglő gyászos gyülekezet minden jelenlevővel, ha nem is tudja, hogy e szűk koporsó kit rejt magában, megérteti, hogy oly valakit készülünk nyugalomra kísérni, a kinek halála veszteség a budapesti egyetemre, sőt veszteség egész Magyarországra. És valóban e koporsó e szépen fölviruló ország egyik legjobb fiát rejt magában. Mihalkovics Géza, kit ma a sírhoz kísérünk, oly férfiú volt. kinek, fájdalom, annyira korai halálát nemcsak itt a Dunánál, hanem messze túl minden országon, a Szajna, valamint a Spree, a Tiberis, valamint a Néva partjain s a tengeren túl is fájdalmasan érezzük s mélyen gyászolják. Fogadjanak el Önök, Magyarország fiai, tanúbizonyságnak engemet. Nincs megbízásom, hogy a külföldi szaktársak nevében beszéljek s ily megbízást nem is szerezhettem magamnak, mert erre, a gyászshir vétele után nyomban ide utazván, nem is volt érkezésem, de azt hiszem, senki a kollégák közül odakünn, bárhol lakjék is, nem fog megtagadni és csak helyeselni fogja, a mit mondtam és a mit ismételtek: hogy e férfiúnak oly korai elköltözése nagy veszteség arra a tudományra, melynek szolgálatában állt. Különösen az én hazámban, Németországban fogják ezt élénken érezni, melynek legifjabb egyeteme szintén magáénak vallhatta őt.

A tudomány nem ismer néphatárokat. E tudat, bármennyire lesújt is fájdalmas érzésünk, mégis fölemel bennünket e komor órában az emberi szív oly jogosult bánkodása fölé s vigaszt ad a szomorú útra.

És most engedje meg a gyászoló közönség, hogy az elköltözött baráthoz barátja is intézhessen bucsúszavakat: hisz rám nézve e koporsó nemcsak a tudomány emberét, sokkal többet: a hű segédet, kinél jobbat soha nem találtam, több éven át munkatársamat, ki társalgásaink közben az ő éles elméjével nem egy dolog nyitját



pattantotta fel előttem, igaz barátomat . . . legkedvesebb barátomat rejti magában.

És nekem a sírhoz kell téged kísérem; ez annyira fáj, hogy meg sem mondhatom. De így volt elvégezve!

Nyugodjál hát békében, kedves barátom, te nem lész elfeledve!

2. A cividalei történelmi congressus. (*Óváry Lipót* lt. jelentése az október 30-iki összes ülésen.) A történelmi emlékekben gazdag, bár ma már alig 4000 lakossal bíró kis friauli városka. a mai Cividale, mely hajdan Forum julii, majd Civitas Austriae nevet viselt s a letűnt századokban nagy események színhelye volt, világhírű szülöttjének a nagy longobárd író, Paulus Diaconusnak XI. százados emlékére f. év szeptember elején nemzetközi congressusra hívta meg a világ történettudósait. A meghívást elfogadták a külföld legkiválóbb tudományos intézetei, s bár nem voltak mindannyian külön küldöttek által képviselve, mégis mintegy száz történettudós jelent meg a congressuson, olaszok, németek, angolok, lengyelek, oroszok stb. Magyarországból hárman jelentkeztünk: saját csekélységem, kit a t. Akadémia volt szíves megtisztelni képviseletével s ki e minőségemben kötelességemnek tartottam mindjárt az első összejövetel alkalmával olasz beszédben üdvözölni Akadémiánk nevében Cividale városát s megköszönni a hozzáintézett meghívást, továbbá dr. Márki Sándor tagtársunk a kolozsvári, dr. Láncki Gyula a budapesti egyetem képviseletében. A congressus Akadémiánkat azon megtiszteltetéssel tüntette ki, hogy képviselőjét tiszteletbeli elnökévé választotta meg.

A lefolyt congressusról van szerencsém röviden a következőket jelenteni:

A hozott határozatok közül csak a nevezetesebbeket leszek bátor fölemlíteni. Kiküldetett egy, négy olasz és három német tudós-ból álló bizottság, hogy Paulus Diaconus összes műveinek kiadása iránt tervezetet készítsen. Elfogadtatott Hartmann indítványa, hogy Friaul területén onomastikus és toponomastikus kutatások eszközöltessenek az e tartományban élt népekről, valamint Tamassia paduai tanár indítványa az ugyane területen jogi és történelmi szempontból teendő tanulmányokra nézve. Elfogadtatott az aquilejai múzeum igazgatójának, Maionicanak indítványa is, hogy 1902-ben sz. Paulinus emlékére újabb történelmi congressus tartassék Aquilejában. Végül azon általános óhajnak adatott kifejezés, hogy Paulus Diaconusnak a Gabrici szobrásztól készített és a jelen velencei kiállításban nagy feltűnést keltett mintázat szerint Cividaleban, nemzetközi adakozás útján, emlékszobor állíttassék. Óhajtandónak tartván, hogy e nemzetközi kegyeletben Akadémiánknak is része legyen, bátor vagyok az ez ügyben kibocsátott felhívást s a hozzácsatolt aláírási űrlapot a t. Akadémia szíves figyelmébe ajánlani.

A congressuson tartott több érdekes előadás közül különösen

meg kell emlékezni Márki Sándor tagtársunknak a longobárdok magyarországi emlékeiről tartott s általános tetszéssel fogadott értekezéséről. Bevezetéséből, melyben mint a kolozsvári egyetem küldöttje lelkes szavakban üdvözölte a congressust, érdekesnek tartom közölni a következőket: „Ez az egyetem magyar nyelven műveli a tudományokat ott, hol a ma ünnepelt Paulus Diaconus tanítása szerint germán longobárdok döntötték meg a germán Gepidiát, lehetetlenné tévén e vidéken mindörökké a germán államalakulást.

Paulus neve az olaszok, németek és magyarok története közti számos kapcsolat egyik jelzője. Mi magyarok nagyrabecsülünk a történelemből visszacsengő minden tiszteletreméltó nevet: mert hazánknak csakis a multhoz való szívós ragaszkodása biztosította ezredéves állami létét. Voltak rettenetes idők, midőn a magyar nép vigaszt és reményt csak törvénykönyveiből s történetiróiból meríthetett. Paulus krónikájából például azt a tanulságot olvashatta ki, hogy Olasz- s Magyarországon a germán elem nem állam-alkotásával, hanem a megalkotott nemzeti államhoz alkalmazkodó civilisatiójával volt hivatva történeti feladatokra. Száz évvel Paulus halála után az elolaszosodott longobárd papok már Magyarországon is törték a nép nyelvét, hogy hirdessék a kereszténység magasztos elveit. Ők voltak az elsők, kik a magyar nép szívébe az olasz nemzet iránt szeretetet és tiszteletet oltottak be. Ennek a szeretetnek és tiszteletnek jele, hogy a kolozsvári magyar egyetem képviselteti magát ezen az ünnepen és ezen a földön, a szent emlékek classikus földjén. Ott, a hol Clío sohasem szállt le trónjáról, abban az országban, mely Liviusból és Tacitusból Cantu Caesarig annyi nagy mestert adott a világnak, kegyelettel hajol meg ama középkori író előtt, kit germán létére Italia és Pannonia is a magáé gyanánt ünnepel. Legyen áldott neve a népek közti testvériség érzetének s a tudomány közösségének egyik emlékeztető jele!”

E nagy tetszéssel fogadott bevezetés után áttért tulajdonképeni értekezésére, mely voltaképp olasz fordítása „A longobárdok hazánkban” czim alatt megjelent tanulmánya utolsó fejezetének.

A többi előadás közül felemlítendő: Tamassia paduai tanár rendkívül érdekes tanulmánya Paulus Diaconusról; Amelli benzés barát a montecasinói apátság nevében, hol Paulus Diaconus utolsó éveit élte, üdvözölvén egykori rendtársuk tisztelőit, bemutatta s több példányban kiosztotta Paulus most felfedezett Donatorának a montecasinói apátság által eszközölt díszkiadását, valamint Paulus Diaconusnak a montecasinói levéltárban létező epigrammáját „Carlo Magno e Paolino D'Aquileia” cz. alatt. Hodgkin, a londoni és oxfordi egyetemek küldöttje, a longobárdok s angolok faji rokonságáról értekezett. Masoni a magyar történetet is érdeklő tanulmányt mutatott be Paulus V. könyve 23. fejezete alapján; Courtenay a friauli szlávok nyelvrokonságát fejtegette Zanotto ismertette Paulusról s a nyugoti szerzetességről szóló könyvét; Leicht titkár pedig jelentést tett Cipollának

Paulus kútfőiről és Brandileonének a 796-iki cividalei zsinatról szóló tanulmányairól s bemutatta végül Cividale statutumairól írt saját munkáját. A már említett Maionica bemutatta D'Ischia monsignor, friauli nemes, „Goritia történetét“, Wettach József Paulus Diaconus „Historia Longbardorum“ című munkájának diplomatikai jegyzetekkel ellátott másolatát adta ki s osztotta szét, s ez utóbbiakat szerencsém van ezennel a M. tud. Akadémia könyvtára számára tisztelettel átnyújtani.

3. A magyar szótárak czímszó-jegyzéke. (Bemutatta Szily Kálmán rt. a Szótári Bizottság november 16-i ülésén.) A M. Tud. Akadémia állandó Szótári Bizottsága 1898 december 9-én végleg elhatározta, hogy az eddigi nevezetesebb magyar szótárakban<sup>1</sup> meglevő czímszókat, előkészületül a Magyar Nyelv nagy Szótárának új kiadásához, egybe fogja szedetni és a gyűjtők munkájának megkönnyítése végett, külön Czímszó-jegyzékben, kézirat gyanánt ki is fogja nyomtatni.

E czímszó-jegyzék első és főrendeltetése tehát az, hogy akár a fölkért gyűjtőknek, akár az új nagy szótár iránt egyébként érdeklődőknek mindig kezüknél legyen egy olyan rövidre összevont, lehetőleg kis terjedelmű compendium, melyből azonnal megláthassák, hogy ez vagy az a magyar szó megvan-e az eddigi nagyobb szótárakban, vagy még nincs.

Hogy e rendeltetésének a készitendő Czímszó-jegyzék jól megfelelhessen, a teljesség mellett, lehetőleg kis terjedelemre kell törekednie. E végből a bizottság elhatározta, hogy:

1. Az egyes szók különféle tájejtéseit lehetőleg mellőzvé, csakis az irodalmi alak vétessék fel a jegyzékbe; tehát pl az *ajma*, *âma*, *auma*, *olma*, *ôma* mellőzendő és csakis az *alma* veendő fel.

2. Minthogy a nevezett hét szótár egymástól annyira elütő helyesírása rendkívül felszaporítaná a czímszók számát, ennek elkerülése végett a szók különféle alakjai közül rendszerint csakis az

<sup>1</sup> E szótárak, a bennök följegyzett szókinés időrendje szerint, a következők:

*Magyar Nyelvtörténeti Szótár, a legrégibb nyelvm emlékektől a nyelvújításig.* Szerkesztették Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. Három kötet. Budapest, 1890—1893.

*Kisdéd Szótár.* Irta Baróti Szabó Dávid. I. kiad. Kassa 1784.; II. kiad. U. o. 1792.

*Toldalék a Magyar-Dedák szókönyphez.* Írá Sándor István. Bécs, 1808.

*Magyar Szótár, gyökérrenddel és deákozattal.* Készítette Kresznerics Ferencz. Két kötet. Buda, 1831—1832.

*A Magyar Nyelv Szótára.* Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János. Hat kötet. Pest, 1862—1874.

*Új teljes Magyar és Német Szótár.* Irta dr. Ballagi Mór. Magyar-Német rész. Hatodik kiadás Budapest, 1890.

*Magyar Tájszótár.* Szerkesztette Szinnyi József. Első kötet és második kötet I—III. füzet. Budapest, 1893—1898.

egyik vétessék föl (pl. *igyekezet, ügyekezet; repül, röpül; per, pör; somma, summa; poczakos, poczokos; sonka, sunka, pitizál, pityizál; leány, lány, jány; szarándok, zarándok; unadalmas, unodalmas; zacskó, zscskó; solosma, zsolozsma; veres, vörös* stb. stb.).

3. Az igékből *-ás, -és*-sel képzett főnevek, az *-ó, -ő, -tt, -andó, -endő, -atlan, -etlen, -ható, -hető*-vel képzett igei mellékevek, minthogy e képzők úgyis minden igetövhöz hozzá függedhetnek, valamint a mellékevekből rendes módon képezett igehatározók nem veendők föl, kivén mégis azokat, melyek valami különleges értelemben is használtatnak.

4. A főnevekből *-cska, -cske* képzővel formált kicsinyítések, ha csak különös jelentésök nincs, kihagyandók.

5. Személy- és helynevek, ha csak közszóvá is nem váltak, szintén kihagyandók.

6. A tudományok és mesterségek műszavai, ha még a közbeszédben nem gyökeresedtek meg, szintén kihagyandók, minthogy ezek összegyűjtése külön feladat lesz.

E határozatok végrehajtását s általában a Czimszó-jegyzék egybeállítását s kinyomatását, kény-s-kénytelen ajánlkozásomra, a bizottság szives volt rám ruházni.

Egy ember ereje, rövid határidő mellett, természetesen nem lett volna elegendő erre a nem nehéz, de mégis elég fárasztó munkára. Segítségül hívtam dr. Melich János urat, a Nyelvtudományi Bizottság segédtagját, ki is szives készséggel teljesítette kérésemet. Fogadja itt is őszinte köszönetemet buzgó és önzetlen közreműködéseért.

Először is kiczéduláztattuk a Nyelvtörténeti Szótárból, Baróti Szabó Dávid, Sándor István, Kresznerics, Czuczor-Fogarasi szótárából és az új Tájszótár addig megjelent (I. és II. köt. 1—3.) füzetéből mindazokat a czimszókat, a melyek Ballagi főntebb említett, 1890. évi szótárában nincsenek meg, mindegyik czédulára rájegyezvén, hogy az illető szó melyik szótárból iratott ki. Azután Ballagi szótárában megjelöltettük mindazokat a czimszókat, a melyek az utasító határozatok értelmében a Czimszó-jegyzékbe fölveendők voltak. Ezeket első correcturaképen kiszedettük hosszú hasábokra; azután közbeiktattuk a szintén betűrendbe szedett és folyószámmal megszámozott czédulákat s a Ballagi szótárából hiányzó szók mellé odanyomattuk azon szótár kezdőbetűjét, melyben az illető szó legelőbb fordul elő; és pedig akként, hogy

- n. jelenti a Nyelvtörténeti Szótárt,
- b. „ Baróti Szabó Dávid,
- s. „ Sándor István,
- k. „ Kresznerics,
- c. „ Czuczor-Fogarasi szótárát,
- t. „ az új Tájszótárt.

Ott, a hol munka közben észrevettük, hogy a Nyelvtörténeti vagy a Tájszótárbeli szónak akár az alakja, akár az értelme kérdéses, az illető szót megkérdőjeleztük. A munka folyamán, az utasító határozatokban foglaltakon kívül, még egyéb kihagyásokat is megengedtünk magunknak, hogy a terjedelmet, a lényeg megsértése nélkül, lehetőleg csökkentjük. Észrevettük ugyanis, hogy az efféle szópároknál, mint pl. *önerejű* és *önerejűség*; *több-értelmű* és *több-értelműség*; *szórakozott* és *szórakozottság*; *túlfeszített* és *túlfeszítettség* elegendő csak a főnevet kitenni, hiszen ebből a melléknév megléte úgyszemint szembeötlik; szintűgy az efféle összetett szóknál, mint pl. *törvénytudás* és *törvénytudó*; *szónyomozás* és *szónyomozó*; *tözeg-ásás* és *tözeg-ásó*; *tudni-vágyás* és *tudni-vágyó* megint elegendő csak az egyiket fölvenni a jegyzékbe, hiszen a másik önként következik belőle.

Még így is terjedelmesebb lett e szójegyzék, mint a minőnek eleve hittük. Azt gondoltuk, hogy a czímszók száma nem igen fogja túlhaladni a *százezret* s végeredménykép majd egy negyedrésszel több lett, t. i. 122,067. E szóanyagból legalább is egy harmadrész, tehát több mint 40,000 szó nincs meg Ballagi új teljes szótárában. — Czuczor-Fogarasinál (VI: 1289) 110,784 czímszó van ugyan kimutatva, de e számban benne vannak azok is, a melyeket mi az utasítás (lásd fentebb 2—6. pont) értelmében e Czímszó-jegyzékből kihagytunk. Ha ezeket is bevettük volna, czímszavaink száma meghaladná a 150,000-et.

E szójegyzék, szerény segédeszköz lévén, nem jöhet igazi könyvszámba, s így nem is igen eshetik nyilvános bírálat alá: hadd említsük meg hát mindjárt mi magunk a szemünkbe tűnt fogyatkozásokat.

Van először is egy vele született nagy fogyatkozása. Mi ugyanis a Nyelvtörténeti Szótárbeli szóanyagot a III. kötethez csatolt, több mint 36 ivre terjedő, betűrendes szómutatóból munka közben czéduláztattuk ki, abban a hitben, hogy az itteniek bizonyára teljesen meg egyeznek a szótárbeli czímszókkal. Utólag vettük csak észre, hogy nagyban csalódtunk. Elég baj a sok értelemzavaró sajtóhiba is, mint pl. *által-állhatózás* e helyett *által-állatozás*; *elemtet* e. h. *el-cmtet*; *főlszint* e. h. *főlsziul*; *elgyalul* e. h. *elgyalut*; *gőglelet* e. h. *gőgleltet*; *futóban* e. h. *futólan* stb. stb.; de még nagyobb baj az, hogy sok szó nincs meg a szómutatóban, a mi magában a szótárban megvan, még pedig a czímszók közt. Így pl. csak az *A* betűből: *álnokságos*, *anyós*, *beálorcáz*, *bearat*, *belé-avat*, *derekaljas*, *ebadtáz*, *elalkalmatlanodik*, *föl-alkot*, *föl-álorcáz*, *földes-asszony*, *puszomány-alma*, *példaadás*, *vendég-arca* megvannak a czímszók közt, de a Szómutatóból hiányzanak. A mit idejében észrevettünk, természetesen belejavítottuk, de bizony sokszor már késő volt.

Nem titkoljuk el a magunk vétékét sem; megvalljuk, hogy a feldolgozott hét szótár különféle eljárás módja sajnós következetlenségbe ejtett bennünket. Az igéket Baróti, Sándor István, Ballagi az

infinitivusi alakban, a többi négy szótár pedig a jelenidő harmadik személyében adja; a mi czímszó-jegyzékünk pedig majd az egyik, majd a másik formában. Ez bizony nagy tökéletlenség, a miért, valamint a betűrend némelykori elvetéseért is, a szójegyzék majdani használóitól előre is bocsánatot kérünk. Ha előrelátóbbak vagyunk, megkimélhettük volna őket az esetleg kétszeres keresgélés munkájától.

Bocsánatot kell kérnünk az Akadémiától is. Vétettünk a helyesírási szabályok ellen is, a mennyiben hely- és betűkimelésből a cz-t egyszerű c-vel nyomattuk. Így tett nemcsak Ballagi, hanem másik két főforrásunk is; a Nyelvtörténeti Szótár és a Tájsszótár is.

A hét szótár nem egészen pontos kiczédulázása következtében néhány czímszó, noha a szótárak egyikében vagy másikában megvan s a szójegyzékben is meg kellene lennie, mégis kimaradt. Az újra átdolgozás nagyon késleltette volna a szójegyzék megjelenését. Meg kellett benne nyugodnunk, azzal vigasztalván magunkat, hogy utóbb, ha már nem is mi, e szójegyzék majdani használói, kik az eddigi szótárakból kimaradt (annyi ezer meg ezer) szóval fognak hozzájárulni az új nagy szótár tökéletesítéséhez ezt a néhány százat is bizonyosan észre fogják venni. Hiszen csakugyan ezer meg ezer közkeletű szavunk van, a melyeket mindenki ismer s alkalmilag használ is s eddigi szótárainkból mindamellett hiányzanak.

Mikor Czuczor-Fogarasi szótára 1862-ben egyes füzetekben megindult, két buzgó hazánkfia: Id. Mándy Péter Szatmárból és Marikovszky Gábor Pestről, minden füzet megjelente után nyomban, a nélkül hogy kérték volna őket, önszántukból s egymástól függetlenül, csomósámmra küldték be az Akadémiának, a kifelejtett szókat. E szógyűjtemények, melyeket most az Akadémia kéziratára őriz, legalább is 10,000 ismert szót foglalnak magokban, olyan tízezer szót, a melyek a későbbi szótárakba sem jutottak bele. Pedig Mándy és Marikovszky bizonyára felét sem jegyezték össze a kimaradt szóknak. Hány új fogalommal s következésképp hány új szóval gyarapodott azóta a magyar nyelv? Nem túlzok, sőt azt hiszem, a valóságon alól maradok, ha az eddigi szótárakból hiányzó magyar szók számát legalább is 25,000-re becsülöm, a szorosan vett műszókat s műkifejezéseket bele nem értve. Hány van közöttük, a mely csak sajról-sájra száll, a nélkül hogy író-ember tolla alá került volna valaha.

Íme itt a tér, a melyen mindegyikünk, ki a Magyar Nyelv szótárának új kiadását lehetőleg teljesnek szeretné látni, minden tüzetesebb nyelvtudomány nélkül is, hozzájárulhat a nagy mű tökéletesítéséhez. Hallunk beszéd közben vagy olvasunk akár könyvben, akár hirlapban egy-egy feltűnőbb magyar szót, vagy talán alkalmilag magunktól is jut ilyen eszünkbe: megnézzük vajjon megvan-e Czímszó-jegyzékben? Nincs meg! Bejegyezzük, a hallott vagy olvasott mondatnál együtt, a Czímszó-jegyzék levelei közé köttettük tiszta papírlapokra, természetesen a könyv vagy hirlap címét, számát és lapszámát

is pontosan idézvé. Ha már nagyobb csomó új bejegyzésünk van, gyűjtésünket, lemásolva, beküldjük a Magyar Tudományos Akadémia állandó szótári bizottságának. E bizottság munkálatunkat, a szók számához és fontosságához képest, méltányos díjazásban részesíti és nevünket a Nagy Szótár munkatársai közé bejegyzí.<sup>1</sup>

Én nem hiszem, hogy e Czimszó-jegyzéket hiában készítettük volna el s hogy fölhívásunk kiáltó szó lenne a pusztában!

4. Jelentés a Petrovoszellő községtől felajánlott 500 frtos jutalomért pályázó, oláhnyelvű népiskolákban használandó magyar nyelvkönyvekről.

Az „Akadémiai Értesítő”-ben megjelent pályázat a népiskola III. és IV. osztályában használandó nyelvkönyvet és vezérkönyvet kívánt.

Beérkezett 5 pályamunka. A bíráló bizottság egyik munkának sem találta a pályadíjat odaitélhetőnek, részint azért, mert — egynek kivételével — a pályázók nem feleltek meg a pályázati hirdetésben foglalt azon feltételnek, mely vezérkönyv benyújtását is kívánja, részint azon okból, mert a beadott nyelvkönyvek is, methodikai szempontból tekintve, csekély becsűek és a mindennapi, sablonszerű munkák színvonalán nem emelkednek felül.

I. *Petrovics Szvetozár* munkája nincs ellátva vezérkönyvvel és különben is csak gyenge Ollendorf-utánezat.

II. A *Koós-Goldis*-féle két nyelvkönyvhöz szintén nincsen vezérkönyv; de a nyelvkönyvek, mint ilyenek is elég gyarlók. Az I. részt csak éppen az oláh czímlap és az olvasmányok végén található szójegyzék különbözteti meg a közönséges magyar ABC-és könyvtől. Mivel pedig a III. osztályban a gyermekek már mind tudnak olvasni, ennél fogva legfőljebb csak az oláhtól eltérő kiejtésű hangzóknak ismertetése kerülhetne a tanítás e fokán szóba, de nem rendszeres abc-tanítás. A szóban levő munkában követett tanmenetnek fogyatékoságát már az is mutatja, hogy miután 53 oldalon keresztül már minden elképzelhető dologról szó esett, csak az 54. oldalon kerül a sor „az ember”-re is.

III. *Marosán Viktor* könyvének sincs vezérfonala. Módszere merő mondatfordításokból áll; de mondatai is oly kevés paedagogiai érzékkel vannak összeállítva, hogy míg az 1. és 2. oldalon ilyen szókkal találkozunk, mint: vig, szorgalmas, hanyag, köztélverő, kerégyártó st., addig a szülő, pénz, kályha, test, csak a 21., 22. és 24. oldalon fordulnak elő legelőször; az asztal szó a 13. oldalon; a kutya és a testnek részei meg éppen a 43. és 49. oldalon. A paedagogiai érzék teljes hiányát mutatja az is, hogy a nyelvtanításnak e fokán

<sup>1</sup> Az érdeklődőknek, ha a közreműködésre vállalkoznak, a Czimszó-jegyzék egy egy példányával szívesen szolgál a M. Tud. Akadémia főttkári hivatala.

alkalmas olvasmányoknak tartja szerző Arany Jánosnak „Az elhagyottak” című költeményét.

IV. *Bognáriu Gyula* munkája el van ugyan látva vezérkönyvvvel, de ez csak annak a tudatára vezetheti az olvasót, hogy Bognáriu épenséggel nincs tisztában a vezérkönyv lényegével. Egy csomó rossz-szul alkalmazott kérdés összehalmozásában véli a vezérkönyv feladatát megoldottnak. Methodikai és magyar nyelvi tekintetben egyaránt erős kifogás alá eső kérdései legnagyobb részt a következők mintájára vannak szerkesztve: „Mije van az ágyanak?” — „Mije van a kabát-nak?” — „Mivel van fedve a ló?” A nyelvtanítási munka egyébként szintén egész irányzatában el van tévesztve, mert a III. osztálynak szánt tankönyvét ő is az abc tanításán kezdi. Hogy a magyar nyelvtani szabályokat oláh nyelven adja, az hiba, de az már több mint hiba, hogy a hazafias szellemet az egész munkában a „Magyar polgár” című egyetlen költemény képviseli.

V. *Kalmár Elek* befejezetlen munkával vett részt a pályázaton; az ő munkája ennél fogva figyelembe szintén nem jöhet.

Összegezve a mondottakat, a pályázat eredményében sikertelennek, meddőnek ítélendő, s így újabb pályázat hirdetésének szüksége merül fel. Minthogy pedig a magyar nyelvnek kötelező tanításáról szóló 1879. évi XVIII. t.-cz. végrehajtása tárgyában kiadott ministeri tanítási terv és utasítás minden jellegű népiskolára nézve elrendeli, hogy a magyar nyelv az osztott népiskolának már I-ső, az osztatlan népiskolának pedig II. osztályában és azután mind a hat osztályon végig taníttassék, még pedig nem is csupán az e célra kijelölt magyar nyelvtanítási órákban, hanem úgy, hogy a népiskola minden tantárgyával kapcsolatban is „tanítandó, használandó és gyakorlandó” a magyar nyelv: ennél fogva az újabb pályázat ennek megfelelőleg a következő szövegezéssel lenne kihirdetendő:

„Pályázat hirdettetik oláh-tannyelvű népiskolákban használandó oly gyakorlati magyar-nyelvtanítási könyvre és hozzávaló vezérkönyvre, mely a magyar nyelv kötelező tanításáról szóló 1879. évi XVIII. t.-cz. végrehajtása tárgyában 1879. évi június hó 25-dikén 17.284. sz. a. kelt rendelettel kiadott ministeri tantervnek és utasításnak megfelelően a magyar nyelvnek a nem magyar ajkú népiskolák I, illetőleg II. — VI. osztálya számára előírt teljes tananyagát módszeres feldolgozásban magában foglalja.

Pályázhatni nyíltan a szerző megnevezésével, esetleg nyomtatott munkával is. A pályamunkák 1901 szeptember 30-ig a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához küldendők be.

Jutalma: Román-Petre (Petrovoszellő) község adományából ezer korona.

A munka a szerző tulajdona marad.

A beérkezett munkák megbirálására az Akadémia 3 tagot küld ki és ezekhez csatlakozik a Vallás- és közoktatásügyi minister úr



megbízásából két paedagogus bíráló, kik egyúttal arról is véleményt mondanak: vajjon engedélyezhető-e a nyelvkönyv a népiskolák használatára“.

A jelen újabb pályázat kihirdetéséről, valamint a lejárt pályázat eredménytelenségéről Petrovoszellő község előljárósága értesítendő; a Vallás- és közoktatási minster úr pedig felkérendő, hogy a pályázatnak a „Néptanítók Lapja“-ban, a „Polgári iskolai Tanítók Közlöny“-ben, a „Tanítóképző“-ben, a „Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny“-ben, a „Magyar Paedagogia“-ban és a ministerium „Hivatalos Közlöny“-ében való kihirdetését szintén elrendelni méltóztassék.

Budapest, 1899. november 18. *Joannovics György* s. k. elnök, *Asbóth Oszkár* s. k., *Szinnyei József* s. k., *dr. Neményi Inre* s. k., *dr. Kis Áron* s. k.

## Arany János levelezése.

### II. Levelek Aranyhoz és viszont Aranytól.

(Folytatás. \*)

891. *Tomori Anasztáz* — Aranyhoz. Pest, február 27. 1855.
892. — Pest, február 6. 1856.
893. — Pest, február 8. 1856.
894. — Pest, september 6. 1857.
895. — Pest, ápril 2. 1854.
896. — Pest, november 14. 1858
897. — Pest, november 18. 1858.
898. — Pest, november 23. 1858.
899. — Pest, november 28. 1858.
900. — Gomba, november 2. 1859.
901. — Buda, Császárfürdőben, január 20. 1865.
902. — Arany Sirverse Tomori Anasztáz nagybátyja, Baranovszky Miklós sírkövére (Idegen kéz írása).
903. — *Tompa Mihály* — Aranyhoz. Beje, dec. 1. 1877.
904. — Beje, jun. 14. 1847.
905. — Beje, aug. 1. 1847.
906. — Beje, oct. 28. 1847.
907. — Beje, február 7. 1848.
908. — Beje, mart. 2-án 1848.
909. — Beje, mart. 18. 1848.
910. — Freywaldau, majus 11-én 1848.
911. — Kelemér, junius 12. 1850.
912. — Kelemér, julius 27. 1850.
913. — Kelemér, octob. 27. 1850.

\* (L. Ért. 616. l.)

914. *Tompa Mihály* — Aranyhoz. Kelemér, András napján 1850.  
 915. — 1851. Január 10.  
 916. — Kelemér, február 10-én 1851.  
 917. — Kelemér, martius 27. 1851.  
 918. — Kelemér, Szentgyörgy napján 1851. (két teljes iv).  
 919. — Hanva, october 4. 1851. (két teljes iv).  
 920. — Kelemér, julius 13. 1851.  
 921. — Bábonny, october 28. 1851.  
 922. — Hanva, dec. 9. 1851.  
 923. — Hanva, február 2. 1852.  
 924. — febr. 28. 1852.  
 925. — Hanva, martius 8. 1852.  
 926. — Hanva, april 13-án 1852. (két teljes iv).  
 927. — Hanva, majus 20. 1852.  
 928. — Hanva, junius 3. 1852.  
 929. — Hanva, jun. 23. 1852.  
 930. — Hanva, jul. 6. 1852.  
 931. — Kassa, august. 5. 1852.  
 932. — Hanva, aug. 25. 1852.  
 933. — Hanva, sept. 15. 1852.  
 934. — Hanva, nov. 1. 1852.  
 935. — 1852 dec. vagy 53 jan.  
 936. — (Talán 1853 január).  
 937. — (A postabélyeg febr. 24. 1853).  
 938. — máj. 17. 1853.  
 939. — Hanva, juni 5. 1853. (A. I. följegyzésével : „válasz 28“ VI).  
 940. — Hanva, julius 5. 1853.  
 941. — 1853. august. 1.  
 942. — Hanva, sept. 8. 1853.  
 943. — Hanva, novemb. 15. 1853.  
 944. — Hanva, nov. 28. 1853.  
 945. — Hanva, dec. 18. 1853.  
 946. — Hanva, május 1. 1854. (A. J. följegyzésével : „válasz 8/V.“)  
 947. — Hanva, május utolsó napján 1854.  
 948. — Hanva, junius 17. 1854.  
 949. — junius utolsóján 1845. (1854 helyett).  
 950. — Hanva, aug. 17. 1854.  
 951. — Hanva, oct. 9. 1854. (E levélhez „Miklósod“ (Szemere) aláírással egy levél és két levélből kivágott szelet van mellékelve).  
 952. — Hanva, oct. 21. 1854.  
 953. — Hanva, december végén 1854.  
 954. — Hanva, február 6. 1855.  
 955. — Gomba, mart. 16. 1855.  
 956. — Hanva, mart. 25. 1855.

957. *Tompa Mihály* — Aranyhoz. Hanva, ápr. 19. 1855. (A. J. följegyzésével: „Válasz 27/VI.“)
958. — Hanva, május 6. 1855.
959. — Hanva, jun. 18. 1855. (A. J. följegyzésével: „Válasz 1/VII.“)
960. — Hanva, jul. 15. 1855.
961. — Hanva, Szentmihálynap estéjén, azaz hogy holnap lesz Mihály napja, 1855.
962. — Hanva, oct. 4. 1855.
963. — Hanva, nov. 12. 1855.
964. — Hanva, január 7. 1856.
965. — Hanva, febr. 22. 1856.
966. — Hanván, ápr. 7-én 1856.
967. — Hanva, május 24. 1856.
968. — Hanva, július 4. 1856.
969. — Hanva, július 27. 1856. (Ugyane levél 3-ik lapján s ugyanazonkelettel *Palóczy Albert* levele Arany Jánoshoz.)
970. — . . . . aug. 12. 1856. (Arany László megjegyzésével: „némi kivonat, hogy apám ezt követő levele érthető legyen.“)
971. — Deés és Kolozsvár, sept. 26. 1856.
972. — Hanván, octob. 8-án 1856.
973. — Hanva, nov. 4. 1856.
974. — Szilveszter estéjén, 1856.
975. — Hanva, febr. 11. 1857.
976. — . . . . márt. 28. 1857.
977. — 1857. maj. 28. (A. J. följegyzésével: „Válasz jún. 25. 57.“)
978. — Hanva, jul. 3. 1857.
979. — Hanva, octob. 24. 1857.
980. — Hanva, febr. 5. 1858.
981. — Hanva, május 3. 1858. (A. J. följegyzésével: „Válasz 12 V. 1858.“)
982. — Hanva, május 28. 1858. (A. J. följegyzésével: „Vál. 3/VII. 1858.“)
983. — Hanva, jun. 29. 1858. (A. J. följegyzésével: „Válasz 5/VII.“)
984. — Hanva, jul. 20. 1858. (A. J. följegyzésével: „Válasz aug. 25. 1858.“)
985. — Hanva, sept. 22. 1858. (A. J. följegyzésével: „Válasz oct. 6. 1858.“)
986. — Hanva, oct. 25. 1858.
987. — Hanva, május utolsó napján, 1859.
988. — Hanva, febr. 12. 1859.
989. — Hanva, apr. 2. 1859.
990. — Hanva, mint bent (aug. 10.) 1859.

991. *Tompa Mihály* — Aranyhoz. (Hihetőleg Gombáról. Tomorítól.) 1859. sept.
992. — Hanva, october 5. 1859
993. — Hanva, oct. 22. 1859.
994. — Hanva, nov. 2. 1859.
995. — Hanva, nov. 9. 1859.
996. — Hanva, febr. 1. 1860. (másfél iv.).
997. — Kelet nélkül; csak annyi: „Szombaton este“. (A. J. följegyzésével: „Válasz 26/V. 60.“)
998. — Hanva, Jünius utolsó napján 1860.
999. — Hanva, augustus 4. 1860.
1000. — Hanva, september 6. 1860.
1001. — Hanva, november 22. 1860.
1002. — Hanva, december 12. 1860.
1003. — Hanva, 24. december 1860.
1004. — Hanva, martius 3. 1861.
1005. — Hanva, ápril 3. 1861.
1006. — Hanva, ápril 20. 1861.
1007. — Hanva, maj. 13. 1861.
1008. — Hanva, julius 27. 1861.
1009. — Hanva, augustus 24. 1861.
1010. — Hanva, september 25. 1861.
1011. — Hanva, dec. 18. 1861.
1012. — Hanva, jan. 15. 1862.
1013. — Hanva, jun. 17. 1862.
1014. — Hanva, jul. 1. 1862.
1015. — Hanva, jul. 25. 1862.
1016. — Hanva, jul. 26. 1862.
1017. — Hanva, aug. 1. 862.
1018. — Hanva, aug. 10. 1862.
1019. — Hanva, aug. 28. 1862.
1020. — Hanva, sept. 15. 1862.
1021. — Putnok, sept. 18. 1862.
1022. — Hanva, september 18. 1862.
1023. — Hanva, october 1. 1862.
1024. — Miskolcz, oct. 22. 1862.
1025. — Hanva, december 3. 1862.
1026. — Hanva, dec. 18. 1862.
1027. — Hanva, vasárnap késő este (dec. 10. 18 )
1028. — Hanva, mart. 4. 1863.
1029. — Hanva, mart. 23. 1863
1030. — Hanva, ápril 8. 1863.
1031. — Hanva, ápril 17. 1863.
1032. — Hanva, majus 22. 1863.
1033. — Hanva, jünius 9. 1863.

1034. *Tompa Mihály* — Aranyhoz. Ajnácskő, a nyár végén 1863. (sept.).
1035. — Hanva, július 27. 1863.
1036. — Hanva, oct. 8. 1863.
1037. — S.-A.-Újhely, oct. 29. 1862.
1038. — Hanva, decemb. 5. 1863.
1039. — Hanva, mart. 12. 1864.
1040. — Hanva, april. 6. 1864.
1041. — Hanva, június 4. 1864. (A levél hátsó lapján A. J. feljegyzésével: „Nyl. 9/VI 64.“)
1042. — Hanva, jun. 22. 1864. (A J. följegyzésével: „nyl. 30 VI. 64.“)
1043. — Hanva, július 14. 1864. (A. J. följegyzésével: „nyl. 21/VII. 64.“)
1044. — Hanva, aug. 5. 1864. (A. J. följegyzésével: „Nyl. 11/VIII 64.“)
1045. — Hanva, nov. 16. 1864. (A. J. följegyzésével: „Válasz 21/IX 64.“)
1046. — Hanva, dec. 20. 1864. (A. J. följegyzésével: „Ny. 1/I 64.“)
1047. — Hanva, februar 1. 1865.
1048. — Hanva. május 6. 1865. (A. I. följegyzésével: „Nyl 20/I 65.“)
1049. — Hanva, július 15. 1865.
1050. — Hanva, aug. 27. 1865.
1051. — (Előbb Tompáné ír, azután maga Tompa pár sort.) Hanva, szept. 27. 1865.
1052. — Hanva, november 22. 1865.
1053. — Hanva, január 3. 1866.
1054. — Hanva, január 24. 1866. (Előbb Tompáné levele, három oldalon, a negyediken Tompáé.)
1055. — Hanva, febr. 23. 1866.
1056. — Hanva, május 16. 1866.
1057. — Hanva, május 19. 1866.
1058. — Feketehegy, jul. 1. 1866.
1059. — Levárt, aug. 27. 1866.
1060. — Hanva, oct. 10. 1866.
1061. — Hanva, dec. 5. 1866.
1062. — Hanva, dec. 11. 1866.
1063. — Hanva, dec. 12. 1866.
1064. — Hanva, május 25. 1867.
1065. — Hanva, aug. 19. 1867.
1066. — Előbb Tompáné levele. Hanva, január 3. 1868., azután a 2-ik oldalon Tompáé.
1067. — Hanva, jan. 15. 1868.
1068. — Tornalja (sürgöny az akadémiai Nagyjutalom ügyében), 1868 jan. 22.

1069. *Tompa Mihály* — Aranyhoz. Sürgöny, ugyanazon ügyben, 1868. jan. 23.
1070. — Hanva, jan. 20. 1868. (Arany Lászlóhoz.)
1071. — Hanva, jan. 22. 1868.
1072. — Hanva, január 23. 1868.
1073. — Hanva, jan. 24. 1868.
1074. — Hanva, 1868. január 30.
1075. — Hanva, febr. 23. 1868.
1076. — Hanva, mart. 4. 1868.
1077. — Hanva, mart. 23. 1868.
1078. — Hanva, apr. 14. 1868
1079. — Sürgöny. Önhálhíre 1868. április 24. (A borítékon A. J. följegyzésével: „Csengery: Kétsas-utca 9. sz. — b. Eötvös: Erzsébettér 10. — Jókai: Országút 18. — Szász: Vas-utca 1. sz a Kerepesi út sarkán. — Gyulai: Sándor-utca 17“.)
1080. — Sürgöny. Tornalja, 1868. ápril 26. d. u. 3.
1081. — Sürgöny. Tornalja, 1868. apr. 27. reggel 9 óra
1082. — Sürgöny. Önhálála hírének magyarázata 1868. ápril 27. d. u. 6 óra.
1083. — Hanva, apr. 28. 1868.
1884. — Hanva, apr. 30. 1868.
1085. — Hanva, majus 3. 1868.
1086. — Hanva, maj. 3. 1868
1087. — Sürgöny 1868. maj. 3.
1088. — Hanva, 1868. május.
1089. — Hanva, 1868. május.
1090. — Hanva, pünköst 1-ső napján, 1868.
1091. — Sürgöny (kinszenvedése) 1868. jun. 15.  
b) *Arany J.* — *Tompa Mihályhoz.*
1092. — Nagi-Kewrews Oct 1. 1852.
1093. — Nagy-Körös, dec. 1. 1852.
1094. — Nagy-Körös, január 18. 1853.
1095. — (Arany László szerint „talán 1853. január 18.)
1096. — Nagy-Körös, apr. 27. 1853.
1097. — Nagy-Körös, május 23. 1853.
1098. — (Arany László szerint „tartozik az 1853. máj. 23. levélhez.“)
1099. — Nagy-Körös, junius 28. 1853.
1100. — Nagy-Körös, július 11-én 1853.
1101. — Nagy-Körös, sept. 1. 1853.
1103. — Mihálynap, 1853. Nagy-Körösről.
1102. — Nov. 22. 1853. Nagy-Körös.
1104. — Nagy-Körös, dec. 4. 1853. (A levél végén „Nagy-Körös dec. 7. 1853“ van.)

1105. *Tompa Mihály* -- Aranyhoz. Nagy-Körös, febr. 13. 1854.
1106. *Arany J.* -- Tompa Mihályhoz. Nagy-Körös, april 22. 1854.
1107. -- N.-Körös, május 8. 1854.
1108. -- Nagy-Körös, június 11. 1854.
1109. -- Nagy-Körös, august. 24. 1854.
1110. -- Nagy-Körös, sept. 27. 1854.
1111. -- Nagy-Körös, oct. 18. 1854.
1112. -- 1854 november.
1113. -- N.-Körös, apr. 1. 1855.
1114. -- N.-Körös, június 8. 1855.
1115. -- N.-Körös, jul. 1. 1855.
1116. -- Nagy-Kewrews, jul. 21. 1855.
1117. -- Mihály napján 1855.
1118. -- N.-Körös, aug. 7. 1855.
1119. -- N.-Körös, aug. 12. 1855.
1120. -- Vasárnap, sept. 23. d. e. 11<sup>1</sup>, órákor 1855.
1121. -- N.-Körös, nov. 4. 1855.
1122. -- Nagy-Körös, deczember 23. 1855.
1123. -- Nagy-Körös, márcz. 20. 1856.
1124. -- Nagy-Körös, május 9. 1856.
1125. -- Nagy-Körös, jun. 25. 1856.
1126. -- Nagy-Körös. A szünnapok elsőjén 1856.
1127. -- Nagy-Körös, aug. 30. 1856.
1128. -- Nagy-Körös, 1856. október 4.
1129. -- Nagy-Körös, 1856. october vége felé.
1130. -- Nagy-Körös, Dec. 7. 1856.
1131. -- Nagy-Körös, apr. 19. 1857.
1132. -- Nagy-Körös, jun. 26. 1857.
1133. -- Nagy-Körös, aug. 4. 1857.
1134. -- Nagy-Körös, oct. 4. 1857.
1135. -- Nagy-Körös, decz. 29. 1857.
1136. -- N.-Körös, febr. 9. 1858.
1137. -- Nagy-Körös, april 17. 1858.
1138. -- Nagy-Körös, majus 11. 1858.
1139. -- N.-Körös, jun. 5. 1858.
1140. -- Körös, aug. 25. 1858.
1141. -- 29-ik sept! 1858. Nagy-Körös.
1142. -- Nagy-Körös, novemb. 28. 1858.
1143. -- Nagy-Körös, febr. 20. 1859.
1144. -- Nagy-Körös, virágvasárnap 1859.
1145. -- Nagy-Körös, Jul. 16. 1859.
1146. -- Nagy-Körös, octob. 22. 1859.
1147. -- Körös, nov. 2. 1859.
1148. -- Nagy-Körös, nov. 10. 1859.
1149. -- Nagy-Körös, jan. 25. 1860.

1150. *Arany J.* — Tompa Mihályhoz. Nagy-Körös, Jul. 4. 1860.  
1151. — Nagy-Körös, aug. 10. 1860.  
1152. — Pest, nov. 15. 1860.  
1153. — Pest, december 16. 1860.  
1154. — Pest, februar 23. 1861.  
1155. — Pest, 1861. april vége.  
1156. — Pest, 2. maj. 1861.  
1157. — Pest, aug. 25-én 1861.  
1158. — Pest, január 3. 1862.  
1159. — Pest, junius 20-án 1862.  
1160. — Pest, július 28-án 1862.  
1161. — Alsó-Sztregova, aug. 9. 1862.  
1162. — Pest, sept. 13. 1862.  
1163. — Pest, oct. 21. 1862.  
1164. — Pest, nov. 16. 1862.  
1165. — Pest, december 5. 1862.  
1166. *Arany László* levele. Pest, julius 18. 1862.  
1167. — Pest, febr. 24. (jégtörő Mátyás napján) 1863.  
1168. — Pest, márczius 18. 1863.  
1169. — Pest, aprilis 11-én 1863.  
1170. — Pest, Husvét első napján 1863.  
1171. — Pest, jul. 23. 1863.  
1172. — Pest, dec. 13. 1863.  
1173. — Pest, Úrszenvedése napján 1864.  
1174. — Pest, jul. 25. 1864.  
1175. — Pest, nov. 21. 1864.  
1176. — Pest, jan. 26-án 1865.  
1177. — Pest, apr. 29. 1865.  
1178. — Pest, aug. 29. 1865.  
1179. — Pest, october 2. 1865.  
1180. — Szalonta, dec. 29. 1865.  
1181. — Pest, febr. 18. 1866.  
1182. — Pest, máj. 2. 1866.  
1183. — Pest, aug. 20. (azaz 19.) 1866.  
1184. — Pest, nov. 24. 1866.  
1185. — Pest, dec. 8. 1866.  
1186. — Pest, ápr. 22. 1867.  
1187. — Pest, máj. 30. 1867.  
1188. — Pest, aug. 6-án 1867.  
1189. — Pest, sept. 14. 1867.  
1190. — Pest, jan. 24. 1868.  
1191. — Pest, febr. 14. 1868.  
1192. — Pest, febr. 27. 1868.  
1193. — Pest, márcz. 20. 1868.  
1194. *Arany László* levele. — Pest, 1868. márcz. 22.



1195. *Arany László* levele. Pest, máj. 27-én 1868.
1196. — Pest, 1868 jul. 5.
1197. — *Arany László* „A Tompához írt levelek tartalmának kivonata“.
1198. *Arany László* egy szelet papírosra írt e szavai: „Atyám 68. apr. 11. levele Ráthoz oct. 28.“
1199. *Tóth Endre* — *Aranyhoz*. Vatta, octob. 25. 1851.
1200. — Vatta, november 17. 1861.
1201. — Vatta, január 11. 1862.
1202. — Vatta, június 29. 1862.
1203. — Vatta, nov. 2. 1862.
1204. — Vatta, december 16. 1862
1205. — Vatta, március 3. 1863.
1206. — Vatta, ápril 2. 1863.
1207. — Vatta, május 21. 1863. (A. J. „Nyl. 22 V“ följegyzésével)
1208. — Vatta, július 6. 1863. (A. J. „Nyl. 8/VII“ följegyzésével.)
1209. — Vatta, november 20. 1863. (A. J. „Nyl. 3/XII“ följegyzésével.)
1210. — Vatta, december 10. 1863. (A. J. „Nyl. 17/XI“ följegyzésével.)
1211. — Vatta, február 3. 1864.
1212. — Vatta, február 17. 1864.
1213. — „Nyilatkozata.“ Vatta, február 17-én 1864.
1214. — Vatta, február 21. 1864.
1215. — Vatta martius 17. 1864. (A. J. „Nyl. 24 III 64“ följegyzésével.)
1216. — Vatta, ápril 5. 1864.
1217. — Vatta, május 31. 1864
1218. — Vatta, június 26 1864. (A. J. „Nyl. 23 VI 64“ följegyzésével.)
1219. — Vatta, július 12 864 (A. J. „Választ visszaküldtem 16/VII 1864“ följegyzésével.)
1220. — Vatta, július 22. 864. (A. J. „Nyl. 27 VII 64“ följegyzésével.)
1221. — Vatta, aug. 21. 864. (A. J. „Válasz 25/VIII“ följegyzésével.)
1222. — Vatta, septemb 9. 864. (A. J. „Nyl. 15 IX 64.“ följegyzésével)
1223. — Vatta, oct. 23. 864. (A. J. „27 X 69.“ följegyzésével.)
1224. — Vatta, decemb. 20. 1864. (A. J. „26, II 63.“ följegyzésével.)
1225. — Vatta, január 22. 865. (A. J. „8/I 65.“ följegyzésével.
1226. — Vatta, január 24. 865. (A. J. „Ny. 6/I 65“ följegyzésével.)
1227. — Vatta, ápril 30. 1865. (A. J. „Nyl. 19/I 65“ följegyzésével)
1228. — (Egy szelet papíroson) négy sor febr. 1. 1872.

1229. *Tóth Endre* — Arany János özvegyéhez. Vatta, január 2. 1883. (Dr. Kovács egy kelet nélküli levelével a 40-es évekből.)
1230. *Arany* — Tóth Endréhez. Pest, február 19. 1864.
1231. — Pest, július 15. 1864.
1232. Budapest, september 9. 1879.
1233. *Tóth Kálmán* — Aranyhoz. Pest, sept. 16. 1856.
1234. — Pest, augusztus 17. 1859.
1235. — Pest, december 27. 1861.
1236. — Pest, február 21. 1868.
1237. — Pest, nov. 17.
1238. *Törs Kálmán* — Aranyhoz. Budapest 30/5. 1876.
1239. *Vadnay Károly* — Aranyhoz. Pest, nov. 11. 1862.
1240. — Kelet nélkül.
1241. — Budapest, marc. 6. 1878.
1242. — Budapest, június 22. 1878.
1243. *Vahot Imre* — Aranyhoz. Pest, február 1. 1847.
1244. — marczius 5. 1847.
1245. — Pest, marczius 20. 1847.
1246. — Pest, június 6. 1847.
1247. — Pest, július 6. 1847.
1248. — Pest, május 2-án (1850?)
1249. *Vida József* — Aranyhoz. Eger, okt. 30. 1862.
1250. *Vincze Viktor* — Aranyhoz. Debrecen, tavaszhoz 28-án 1858. (A. J. „Válasz 11 V.”, följegyzésével.)
1251. — Debreczen, 1870 június 6.
1252. — Debreczen, 1871. october 23-án.
1253. — Debreczen, 1877. december 5. (A. J. „Ez az úr mindig sürget. Kellene nekem sürgetés, csak lehetne?” följegyzésével.) Egy melléklet.
1254. — „Arany János egy levele” című, a „Fővárosi Lapok”-ból kivágott ezikk. (A levél Vincze Viktorhoz van intézve.)
1255. *Wohl Janka* — Aranyhoz. (Kelet nélkül.)
1256. *Zichy Antal* — Aranyhoz. (Kelet nélküli levél.)
1257. *Zilahy Károly* — Aranyhoz.

### III. Arany János levelezése a rendjél a dolgában.

1258. *B. Eötvös József* — Aranyhoz. Kelet nélkül. (A. J. e megjegyzésével: „Vettem június 12. 1867. 8 órákor reggel.”)
1259. *Arany* — B. Eötvös Józsefhez. Pest, június 12. 1867.
1260. *B. Wenckheim Béla* — Aranyhoz. (A rendjél adományozásáról.) Budán, 1867. június hó 11-én.
1261. *Gr. Festetics György* — Aranyhoz. Budán, 1867. június 14-én (küldi a rendjelt.)

1262. *Arany* -- Gr. Festetics Györgyhöz. Pest, június 15. 1867  
(A hátlapon, 1873. ápril 24-dikéről, A. a fentebbi levél  
eredményét írja le.)
1263. *B. Wenckheim Bélu* -- Aranyhoz. Budán, 1867. június hó  
18-án. (A. J. ötsornyi megjegyzésével.)
1264. -- 1867. június hó 23-án. (A levél 4-dik oldalán A. J.  
„Időközben történtek“ följegyzésével.)

*IV. Aranyhoz intézett német, francia, angol és olasz  
levelek.*

1265. -- *Association Littéraire Internationale*. Paris 3. Juille  
1879. (francia.)
1266. *Thales Bernard*, Paris, 5 Janvier 1863 (francia.)
1267. *John Bowring*, Clairmont, 18. Januar, 1867. (Angol.)
1268. -- 15. Aug. 1867.
1269. *Ed. D. Butler*, British Museum den 3 April 1877. (mel-  
léklettel.)
1270. „*Concordia*“ Journalisten- und Schriftstellerverein. Wien im  
November 1877. (A. J. megjegyzésével: „Válasz 2 III.  
1878.“)
1271. *Franz Fischer*. Sissek am 21-ten August 1873. in Croatien,
1272. *Gaetano Ghursecani*, Firenze, a di 2 maggio 1865.
1273. *Ellis A. J.* Kensington, 14. July 1874 (angol)
1274. *Kolbenheyer Mór*, Oedenburg, 30 März 1851. (német levél).
1275. -- Oedenburg, 12 Nov 1860
1276. -- (Névjegyen, magyarul) Sopron, 1873. febr. 3-dikán.
1277. *Albert Kunisch*, Brünn den 14 VI. 1867. (német.)
1278. *Dr. Hugo von Meltzl*, Heidelberg, 22. Juli 1872. (német.)
1279. *Dr. Hlaváček* -- Aranyhoz. Carlsbad, october 11. 1856.
1280. -- Carlsbad, 6. Junius 1870.
1281. *Catulle Mendée*, Paris, le 5. février 1874. (francia.)
1282. *Achille Millien*, Beaumont-la-Therrière le 2 janvier 1860.
1283. -- Beaumont-la-Therrière, 1869. Sept. 7.
1284. *Henry S. Morgan*, Quebec, C. E. March 5. 1863. (angol.)
1285. *Alfred de Musset* költeményei német fordításából 32 oldal  
(Próbanyomat.)
1286. *Theodor Opitz*, Pless, 10. Juni 1863. (német). (A. J. e föl-  
jegyzésével: „Bőrezivel közlendő“).
1287. -- Pless, am 20-ten October 1863. (német, egy „Vallomás“  
ezimű ötversszakos magyar költeménnyel, ugyanattól.
1288. *Dr. Faust Pacher*, Wien, 5. Jänner 1878. (német). (A. J.  
följegyzésével: „Válasz 1:III 78.“)
1289. *Markus Saenger*, Budapest, 25. Juni 1 77. (német) A „bor-  
vitéz“ német fordításával.

1290. *Dr Sayous Ede* (keletnélküli levél.)  
 1291. „*A Société Internationale des Poètes*“ alapszabályai.  
 1292. *Sólymos Béla*, Sheffield, 1877. május 19-dikén (magyar).  
 1293. — *Spencer Norbert*, London, 1883 (?) november 27.  
 1294. *Rudolf Willmers*, Wien, den 21. dec. 1860 (Egy grófnőhez intézett német levél.)  
 1295. — Egy szelet papíron a „*La Republique des Lettres*“ 51. számából kiírva. Arról a hírről, hogy Petőfi él és Szibériában van. (Eduard D. Buttler-től küldve).

## V. Vegyesek.

(Versek, üdvözetek, névtelenek, stb.)

1296. „Aranynak. Lantodnak húrjai pihennek régen“ stb.  
 1297. Arany Jánosnak (Weber Károly) Budapest. Levél és egy „Sötét órában“ cz. vers.  
 1298. Barna Géza levele és négy verse.  
 1299. Bezerédynéhez Emlékvers, egy pár sor kisérétében.  
 1300. Czilez Arnold. Pest. Levél és egy költemény német fordításban.  
 1301. Deáky Lina egy verse: „Arany Jánoshoz“.  
 1302. Dobos János, Czepléd. Levél költeménnyel.  
 1303. Egy „öreg“ aláírással, Borsód, 1883. december 23. vasárnap kelt, levél.  
 1304. *Fübián Mihály*, Ószöd, szeptember 25. 1865  
 1305. *Görö György*. Levél.  
 1306. *Hensch Árpád*. Levél és „A gyermek és a felhő“ cz. vers  
 1307. „Im Herbste“ Lükei fordítása. (A. J. egy pár javításával.)  
 1308. *Kanya* Emilia. Pest, aug. 2-dikán 1863.  
 1309. Arany János — Kiss Józsefhez (levélfogalmazvány).  
 1310. *Komáromy Károly*: „Arany János Toldi estőjére“ cz. költeménye.  
 1311. Költemények: „A késő sejtelen“ stb  
 1312. Költemények (4 iv) „1858. Új-évre“ stb.  
 1313. *Marikovszky Gábor* Kún-Szt-Miklós, Január 4. 1863.  
 1314. „Országos sérelmek“ költemény.  
 1315. *Pollák János*. Levél és költemény.  
 1316. *Sipos József*. Levél és a „Gyermekeim bölcsőjénél“ cz. vers  
 1317. *Szathmáry Elek*. Nagy-Szalonta. Levél három verssel.  
 1318. A „Nemzet“ . . . 91. számának melléklete Arany Jánosnak *dr. Károlyi Sámuel*hez írt két levelével. (Az egyik kelt 1861. október 5-én, a másik október 17-én; és A. J. két sirversével. (Az egyik Szász Károlyné, a másik Kupai Kovács Mihály sírkövén a N.-Kőrösi temetőben.  
 1319. Arany Jánosválasza. Pesten, ápril 2. 1865. Rudnay Józsefné —

- Veres Szilárda Vanyarcz (u. p. Szirák) február 6-án 1865. kelt levelére. Utóbbinak „Leggyakrabban hol találd?“ című versével.
1320. Arany János válasza Nagy-Körös, augusztus 6. 1860. a hozzá Csillag Mártontól intézett, Alsó-Alap, július 16-án, 1860-ban kelt levéllel.
1321. Felhívás és gyűjtőív a Garay-árvák részére Arany Jánostól. Kelt Szalontán, január 31. 1850.
1322. Arany János egy ifjú íróhoz 1881. nyáron.
1323. A kolozsvári unitárius tanulók 1882. június 10-én kelt levele, melyben Aranyt fölkéri, hogy a „*Kriza-album*“-hoz néhány sorral járuljon. A. J. „A nemzet napszámosai“ és egy „telegramm“ a levél negyedik oldalán
1324. Arany János levele. Pesten, 1870. január 24. (b. Eötvös Józsefhez mint az Akadémia elnökéhez).
1325. Arany János egy levél-fogalmazványa a „Jégvirágok“ szerzőjéhez.
1326. A „Figyelő“ néhány lapja Arany Jánosnak — Kazinczy Gáborhoz intézett (Pest, szeptember 18. 1862. — Pest, szeptember 24. 1862. — Pest, október 2. 1862.) leveleivel.
1327. Arany Jánosnak a n.-kőrösi egyház-tanácshoz intézett, N.-Körös, szeptember 20. 1860. kelt, tanári állásáról lemondó levele.
1328. Arany János — a M. Tud. Akadémiának megköszöni rendes taggá választatását. N.-Körös, február 12-én 1859.
1329. *Zimányi József b.-gyarmati VI. oszt. tanuló* bérmaatyául kéri föl A. J.-t, s ennek válasza.
1330. Ugyanannak levele, B.-Gyarmat, 1882. deczember 31-én, Arany Lászlóhoz.
1331. Levél t. cz. Arany János úrhoz 1877. Deczember 31-kén „A tölgyek alatt“ költeménye átolvasása után (borítékkal együtt) egy névtelentől. A. J. több megjegyzésével.

## Lejáró pályázatok.

A Magyar Tudom. Akadémia kihirdetett pályázatai közül a következőknek a határideje folyó évi *december 31-én* jár le:

1. A jog- és államtudományi szakban 1898. és 1899. évek alatt megjelent legkitünőbb munka utólagos jutalmazása. A *Sztrokay-alapítványból* 100 arany (l. Akad. Értesítő 1898. 261. l.).

2. Az utolsó három év folyamán nyomtatásban megjelent publicistikai mű (könyv, röpirat, tanulmány, cikksorozat) utólagos jutalmazása. A *Bródy-alapítványból* 3000 forint.

3. Az utolsó hat évben (1894—1899.) a *kereskedelem* terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és fölvirágoztatása szempontjából legnagyobb érdemeket szerzett magyar állampolgárnak a *Wahrmann-alapítványból* 1000 forint. Kiváratik a munkáknak vagy találmányok leírásának s egyéb érdemek felsorolásának stb. beküldése.

4. *Nyílt pályázat.* A mezőgazdasági növények vetőmagvai tenyésztésének, nemesítésének és termesztésének közgazdasági és mezőgazdasági jelentősége, valamint azon élettani, természeti és gazdasági feltételek sora, melyektől e tenyésztés sikere függ stb. Jutalom a *Forster János* nevére tett alapítványból 1500 frt. Kiváratik tervrajz. a fejezetek czimének és tartalmának megjelölésével, valamint egy teljesen kidolgozott, körülbelül két nyomtatott ivre terjedő mutatóványrészlet beküldése.

A pályaművek, illetőleg tervrajzok és leírások a fent kitett határnápig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalába küldendők. Részletesebb felvilágosítást ad az „Akadémiai Értesítő“ ez évi májusi (113.) füzet.

Budapesten, 1899. nov. 30.

Szily Kálmán,  
főtitkár.



*F 1922/23-134.*

